

ANNALES

Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin
Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine
3/93

1

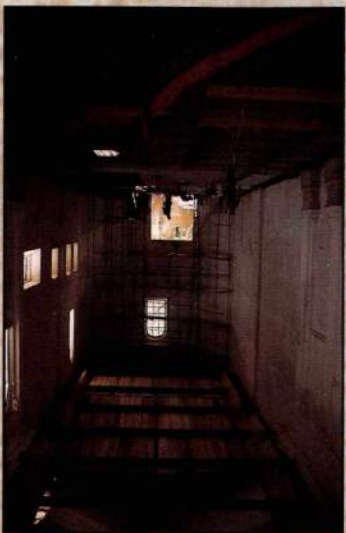
2

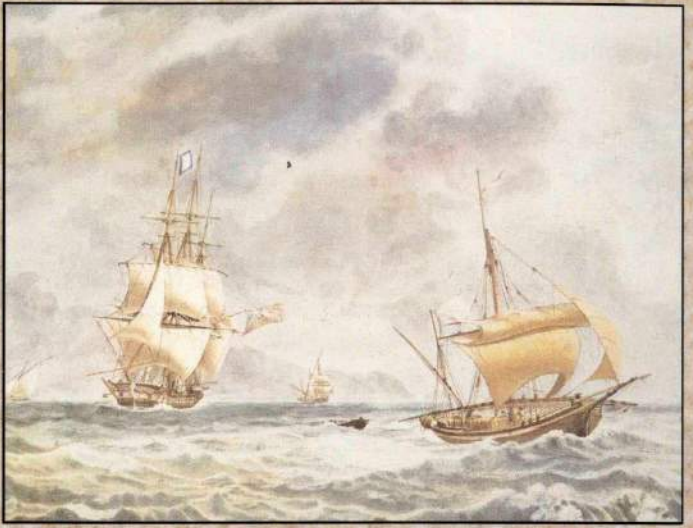
3

4

5

6

7

8

9

1

2

3

4

5

ANNALES

**Anali Koprskega primorja in bližnjih pokrajin
Annali del Litoro capodistriano e delle regioni vicine
3/93**

KOPER 1993

UREDNIŠKI ODBOR/COMITATO DI REDAZIONE:	Flavij Bonin, Leander Cunja, Radovan Cunja, Darko Darovec, dr. Goran Filipi, Vesna Gomezel, Aleksej Kalc, mag. Mitja Kaligarič, dr. Alenka Malej, Dario Marušič, Amalia Petronio, Vida Rožac-Darovec, Alenka Šauperl-Zorko, Duška Žitko, Salvator Žitko, Jože Žumer
Glavni urednik/Redattore Capo:	Darko Darovec
Odgovorni urednik/Redattore responsabile:	Salvator Žitko
Lektorji/Supervisione:	Janez Mikic, Sonja Starc, Vesna Gomezel
Prevajalci/Traduttori:	Goran Filipi (hrv.), Marjeta Morovič (hrv.), Srđa Orbančić (ital.), Mirko Zorman (angl./nem.)
Recenzenti/Recensori:	dr. Goran Filipi, dr. Boris Gombač, prof. dr. Ferdo Gestrin, akademik prof. dr. Bogo Grafenauer, dr. Boštjan Kiauta, prof. dr. Vladimir Klemenčič, dr. Miran Komac, prof. dr. Slavko Kremenšek, dr. Alenka Malej, prof. dr. Nelida Milani-Kruljac, prof. dr. Claudio Povolo, prof. dr. Andrej O. Župančič
Oblikovalec/Progetto grafico:	Dušan Podgornik
Prelom/Composizione:	Marko Jeklar, Dino Gomezel
Tisk/Stampa:	PZI - DAN, Ljubljana, 1993
Izdajatelj/Editore:	Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / <i>Società storica del Litorale</i>
Sedež uredništva/Sede della redazione:	Pokrajinski arhiv Koper/ <i>Archivio regionale di Capodistria</i> , SLO-66000 Koper/ <i>Capodistria</i> , Goriška/ <i>Via Gorizia</i> , 6, tel.: ++ 386 66 21-824, fax 24-978
Žiro račun/Conto giro n°:	Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 51400 678 9721
ČASOPISNI SVET/COMITATO EDITORIALE:	dr. Duša Krnel-Umek (predsednik), dr. Julij Titl (podpredsednik), Daniela Bertoni, dr. Miroslav Bertoša, Tomaž Bizajl, mag. Lucija Čok, dr. Ervin Dolenc, dr. Jadran Ferluga, Danica Filipič, Damjan Guček, dr. Sonja Ana Hoyer, Evgen Koštjal, dr. Darja Mihelič, mag. Darko Ogrin, Milan Pahor, Tine Šajn, Tomo Šajn, Raul Šiškovič, dr. Vinko Šribar, Dušan Štolfa, dr. Janez Šumrada, Zdravko Vatovec, Matej Župančič

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija te številke je bila zaključena 15. oktobra 1993.

Sofinancirajo/Supporto finanziario: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije, Skupščina občine Koper, Skupščina občine Piran, Skupnost obalnih občin Koper, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, Zavarovalna družba ADRIATIC ter drugi sponzorji.

Nenaročenih rokopisov in drugega gradiva ne vračamo. Rokopise in naročnino sprejemamo na sedežu uredništva. Rokopise lahko pošiljate tudi članom uredništva.

Naklada/Tiratura: 1000 izvodov

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415 - 550792 mb. z dne 21. 9. 1992 šteje revija **Annales** za proizvod, od katerega se plačuje 5% davek od prometa proizvodov na osnovi 13. točke tarifne št. 3 tarife davka od prometa proizvodov in storitev.

VSEBINA / INDICE GENERALE

Seznam kratic.....6 <i>Indice delle abbreviazioni</i>	Elica Boltin-Tome: Poskus kronološke opredelitve antičnega naselja v Predloki.....73 <i>Determinazione cronologica dell'insediamento antico a Predloka</i>
UVODNIK/EDITORIALE (Marjan Tomšič)	
ČLANKI IN RAZPRAVE / ARTICOLI E SAGGI	
Boris Kryštufek & Lovrenc Lipej: Kiti (Cetacea) v severnem Jadranu9 <i>Cetacei nell'Alto Adriatico</i>	Angelo Ciuffardi: Sulla circolazione monetaria in Istria nei secoli XII e XIII con particolare attenzione alla presenza della moneta friscacense85 <i>O denarnem obtoku v Istri v 12. in 13. stoletju s posebnim poudarkom na prisotnosti breškega (frisaškega) denarja</i>
Iztok Geister: Območno vedenje bršinke <i>Cisticola juncidis</i> (Rafinesque 1810) v različnih stadijih gnezdenja21 <i>Comportamento ambientale del beccamoschino - Cisticola juncidis (Rafinesque 1810) - nei diversi stadi della nidificazione</i>	Darja Mihelič: Obratovanje krčem in gostišč v srednjeveškem Piranu95 <i>Esercizio delle taverne ed ostarie nella Pirano medievale</i>
Lovrenc Lipej: Status in ogroženost gnezditvene populacije navadne postovke (<i>Falco tinnunculus</i>) na Sečoveljskih solinah29 <i>Lo status e i fattori di rischio per la popolazione nidificatrice del gheppio (Falco tinnunculus) nelle saline di Sicciole</i>	Lovorka Čoralic: Prisutnost i djelovanje doseljenika iz Pirana u Veneciji od XV. do XVII. stoljeća 101 <i>Presenza e attività degli immigrati piranesi a Venezia dal XV al XVII secolo</i>
Iztok Geister: Odonatna favna Fiese trideset let kasneje37 <i>La fauna odonata di Fiesa trent'anni dopo</i>	Salvator Žitko: Nekaj topografskih risb koprškega teritorija v času Beneške republike 117 <i>Alcuni disegni topografici del territorio di Capodistria ai tempi della Repubblica veneta</i>
Vlado Malačič: Pregled oceanografskih meritev in raziskav v priobalnih vodah Slovenije in Tržaškem zalivu ter razvoj ob morju45 <i>Rassegna delle ricerche e misurazioni oceanografiche nelle acque litoranee slovene e nel golfo di Trieste e lo sviluppo del Litorale</i>	Krešimir Čvrljak: Življenje in delo Pavla Pelizzerja Rovinjčana (1600-1691) 127 <i>Vita e opere di Paolo Pelizzer Rovignese (1600-1691) con particolare attenzione alle attività a Capodistria</i>
Marko Udovič: Ogozditev Krasa na Kranjskem v obdobju od leta 1886 do 1911. Poskus ovrednotenja stroškov ogozditve55 <i>Rimboscamento delle aree carsiche in Carniola tra il 1886 e il 1911. Tentativo di valutazione dei costi del rimboscamento</i>	Roberto Starec: I canti dei Tre re in Istria: tradizione orale e fonti a stampa 139 <i>Napevi o Treh kraljih v Istri: ustni in literarni viri</i>
Jurij Kunaver & Darko Ogrin: Spodmoli v stenah kraškega roba61 <i>Erosioni nelle rocce del costone carsico</i>	Mojca Ravnik: Družine v istrskem zaledju 149 <i>Famiglie dell'entroterra istriano e le migrazioni degli istriani a Trieste e in altre città</i>
Damijan Snoj: De pavone. Ob najdbi fibule iz Pirana67 <i>De pavone. In occasione del ritrovamento della fibula piranese</i>	Petar Strčić: Prispevek o odnosu Neodvisne države Hrvatske leta 1943 do hrvatske Istre 161 <i>Sul rapporto dello Stato Indipendente Croato verso l'Istria Croata nel 1943</i>
	Bojan Godeša: Delovanje odborov Delavske enotnosti v Trstu 167 <i>Attività dei comitati dell'Unione Operaia a Trieste</i>

- France Ostanek**: Slovensko-hrvatska jezikovna meja v Istri. Gradivo za obdobje od leta 1860-1956 - III. del 177
Il confine linguistico sloveno-croato in Istria. Materiale per il periodo tra il 1860 e il 1956 - III. parte
- OBMEJNOST / REGIONI DI FRONTIERA**
- Milan Bufon**: Istra: novi problemi starih regij..... 197
Istria: i nuovi problemi delle antiche regioni
- Vladimir Klemenčič**: Geopolitični položaj in regionalizem na primeru jugozahodne Slovenije 203
Posizione geopolitica e regionalismo sull'esempio della Slovenia sud-occidentale
- Bojko Bučar**: Čezmejno in mednarodno sodelovanje evropskih subnacionalnih regij 211
Collaborazione transconfinaria e internazionale delle regioni subnazionali europee
- POMORSTVO /MARINERIA E NAUTICA**
- Flavij Bonin**: Beneška vojna proti tuniškim gusarjem..... 219
Guerra veneziana contro i corsari tunisini
- Nadja Terčon**: Organizacija pristaniške in pomorskosanitnetne službe v avstrijski monarhiji..... 243
Organizzazione dei servizi portuali e sanitari marini nella monarchia austriaca
- Bogdana Marinac**: Pomorski krst kot iniciacijski obred..... 257
Battesimo del mare come rituale di iniziazione
- ISTRIOTSKI JEZIKOVNI IN KULTURNI OTOKI / ISOLE LINGUISTICHE E CULTURALI ISTRIOTE**
- Nelida Milani-Kruljac**: Istrski življenjski prostor in komunikacija 269
L'ambiente istriano e la comunicazione
- Goran Filipi**: Istriotski jezikovni otoki v Istri 275
Isole linguistiche istriote in Istria
- Luisa Punis**: Miconimi Istrioti 285
Istriotski miconimi
- Goran Filipi**: Istrska ornitonimija: ptičja imena v istriotskih govorih..... 293
Ornitonimia istriana: nomi degli uccelli nelle parlate istriote
- Barbara Buršič-Giudici**: Sissano attraverso i secoli 299
Šišan skozi stoletja
- Srđa Orbanić & Nataša Musizza-Orbanić**: Istrianitudine per voce femminile (antropologia della scrittura femminile istroromanza)..... 305
Istrstvo v ženski poeziji (antropologija ženske istriotske poezije)
- Vera Glavinić**: La poesia istriota..... 311
Istriotska poezija
- Dario Marušič**: Glasbena podoba krajev z istriotsko govorečim prebivalstvom..... 319
L'aspetto musicale delle località abitate da parlanti istrioto
- Franco Crevatin**: O rovinjskem dialektu 325
Intorno al dialetto di Rovigno
- ZAPISKI IN GRADIVO / NOTE E FONTI**
- Petar Strčić**: Prilog nacrtu kronološkog pregleda povijesti hrvatske Istre (do 1941. godine) 329
Rassegna cronologica della storia dell'Istria croata (fino al 1941)
- Maja Žvanut**: O poreklu in rodu Beatrice Dornberg 339
Sulle origini e discendenza di Beatrice Dornberg
- Branka Berce-Bratko**: Potenciali in možnosti razvoja turizma na obali in v zaledju..... 343
Potenziali e possibilità di sviluppo del turismo nel Litorale nell'entroterra
- DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV / ATTIVITÀ DEI NOSTRI ISTITUTI E DELLE NOSTRE SOCIETÀ**
- Duša Krnel-Umek**: Delovanje Pokrajinskega arhiva Koper v obdobju 1986-1990 357
Attività dell'Archivio Regionale di Capodistria nel periodo 1986-1990
- Branka Berce-Bratko & Vladimir Braco Mušič**: Univerza na Obali..... 363
Università nel Litorale
- Duša Krnel-Umek**: Projekt Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre (1988-1992) 365
Il progetto Cultura del territorio etnicamente misto dell'Istria slovena (1988-1992)
- Zvonimir Milanović**: Osnutak Hrvatskog društva klasičnih filologa u Puli 368
La fondazione della sezione polese della Società croata di filologia classica
- Darko Darovec**: Poročilo Zgodovinskega društva za južno Primorsko za obdobje 1991-1993 369
Relazione della Società storica del Litorale per il periodo 1991-1993

OCENE IN POROČILA / RECENSIONI E RELAZIONI

Božo Jakovljević: Prilozi za povijest istočnih dijelova općine Koper i Sežana od 1868 do 1918. godine.....371 <i>Notizie storiche sulla parte orientale dei comuni di Capodistria e Sesana tra il 1868 e il 1918</i>	
Aleksej Kalc: Izseljavanje Slovencev: pomen, vzroki in potek izseljenskih procesov na Slovenskem.....372 <i>Sloveni ed emigrazione: cause, andamento e significato dei processi emigratori dal territorio etnico sloveno</i>	
Vesna Gomezel: Založniška dejavnost Založbe Lipa v letu 1993.....373 <i>Attività editoriale della Casa editrice Lipa nel 1993</i>	
Andrej Jerman: "Vsi naši eksodusi".....373 <i>"Tutti i nostri esodi"</i>	
Iztok Škornik: Razstava: "Ohranitev in renaturacija Škocjanskega zatoka".....374 <i>Mostra: "Conservazione e ripristino dello stagno di San Canziano"</i>	
Boris Gombač: Trst-Trieste - dve imeni ena identiteta (Pavel Stranj).....375 <i>Almerigo Apollonio:</i> Autunno istriano. La "rivolta" di Pirano del 1894 e i dilemmi dell'"irredentismo" (Angelo Ciuffardi).....380 <i>Paolo Parovel:</i> L'identità cancellata (Andrej Jerman).....381 Muzikološki zbornik, XXVIII. zvezek (Slavko Gaberc).....384 <i>Sonja Ana Hoyer:</i> Hiša Tartini (Slavko Gaberc).....384 <i>Nada Morato:</i> Repentabor - svet na meji (Slavko Gaberc).....386 <i>Ivan Gams:</i> Sistemi prilagoditve primorskega dinarskega kraka na kmetijsko rabo tal (Andrej Kranjc).....387 <i>Goran Filipi:</i> Lexicon ornithologicum Histriae Slovenicae (Ivan Zoričić).....388 Zbornik: Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre (Avgust Lešnik).....389 Dvije nove knjige u Buzetu (Božo Jakovljević).....391 Kulturni spomeniki in njihov pomen. Zbornik povzetkov raziskovalnih nalog osnovnošolcev (Vida Rožac-Darovec).....393	

<i>Albert Pucer:</i> Inventar zbirke Giuseppe Tartini (1654-1951) (Slavko Gaberc)..... 394 <i>Vodnik po arhivskem gradivu za zgodovino Slovencev in drugih narodov nekdanje Jugoslavije v Centralnem Državnem arhivu v Rimu; 1918-1947</i> (Avgust Lešnik) 394 <i>Lo statuto del comune di Capodistria del 1423 con le aggiunte fino al 1668</i> (Darko Darovec)..... 396 <i>Arhivski vjesnik, XXXIV-XXXV, 35-36, Zagreb 1992</i> (Petar Strčić)..... 398 <i>Fluminensia. Časopis za filološka istraživanja</i> (Goran Filipi)..... 399 <i>Jadranski zbornik. 14. zvezek</i> (Nevio Šetić)..... 400 <i>Limes - Rivista italiana di geopolitica, n° 1-2/93</i> (Elide Riccobon)..... 402 Ivan Markovič: Prossima la pubblicazione della Biblioteca Besenghi di Isola..... 403 <i>Pred izidom publikacije o Knjižnici Besenghi iz Izole</i>	
OBLETNICE / ANNIVERSARI	
Vid Vremec: Slovenska Istra leta 1943. Ob 50-letnici padca fašističnega režima..... 406 <i>L'Istria slovena nel 1943. Nel cinquantenario della caduta del regime fascista</i>	
Snježana Hozjan: Kulturne i znanstvene manifestacije u povodu 140-obljetnice rođenja hrvatskoga narodnog proporoditelja Istre i bana dr. Matka Laginje..... 408	
Goran Filipi: Znanstveni simpozij ob 750. obljetnici omembe naselja Marčane in 100. obljetnici hrvatske čitalnice..... 409 <i>Simposio di studi in occasione del 750-esimo anniversario della prima menzione di Marzana e del centenario della sala di lettura croata</i>	
Marija Gombač: Antonio Tarsia v času in prostoru. Iveri z mednarodnega muzikološkega simpozija ob 350. obljetnici rojstva koprškega skladatelja..... 411 <i>Antonio Tarsia nel tempo e nello spazio. Dettagli dal simposio internazionale di musicologia per il 350-esimo anniversario della nascita del compositore Capodistriano</i>	
Navodilo avtorjem..... 413 <i>Istuzioni per autori</i> 415 Kazalo k slikam na ovitku 413 Popravki v ANNALES 2/92..... 418	
Sinopsisi / Sinossi	

SEZNAM KRATIC

ACRS	† Atti Centro di ricerche storiche, Rovigno-Trieste 1970 -	SLO	† Slovenija
A INZ	† Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, Ljubljana	SMZ	† Slovensko morje in zaledje, Koper 1977 - 1984.
AM	† Annuario marittimo	UIIF	† Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume
AMSI	† Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, Poreč 1984 -	VGI	† Vodnogospodarski inštitut v Ljubljani
ARS	† Arhiv Republike Slovenije	VMKH	† Vjesti muzealaca i konservatora Hrvatske, Zagreb 1952 -
AST	† Archivio di Stato di Trieste	VS	† Varstvo spomenikov, Ljubljana 1948 -
ASV	† Archivio di Stato di Venezia	VUJA	† Vojaška uprava jugoslovanske armade
AT	† Archeografo Triestino, Trst 1829 -	ZRC	† Znanstveno-raziskovalni center
AV	† Arheološki vestnik, Ljubljana 1950 -	ZTT	† Založništvo tržaškega tiska
CRO	† Hrvaška		
DE	† Delavska enotnost	a.e.	† arhivska enota
GM	† Governo Marittimo	agg.	† aggettivo
HAZU	† Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti	b.	† busta (ovojnica)
HDKF	† Hrvatsko društvo klasičnih filologa	c. kr.	† cesarsko-kraljevo
HIRM	† Hidrološki inštitut vojne mornarice v Splitu	cr.	† croato
IGU	† Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani	dim.	† diminutivo
IT	† Italija	f(asc).	† fascikel, snopič
NDH	† Neodvisna država Hrvaška	ingl.	† inglese
NT	† Notarile testamenti	is.	† istriotsko, istrioto
NŠK-OZ	† Narodna in študijska knjižnica Trst, Odsek za zgodovino	it.	† italijansko, italiano
PAK	† Pokrajinski arhiv Koper	iv.	† istrobeneško, istroveneto
PAK. PA	† Pokrajinski arhiv Koper. Piranski arhiv	lit.	† literatura
PMK	† Pokrajinski muzej Koper	n.	† numero
PM"SM"P	† Pomorski muzej "Sergeja Mašere" Piran	p.	† pagina
PI	† Pagine Istriane, Koper 1903 -	s.	† stran
SAZU	† Slovenska akademija znanosti in umetnosti	sl.	† slovensko, sloveno
SIAU	† Slovensko-italijanska antifašistična unija	š.	† arhivska škatla
		t.	† tipografia
		T.	† tabla
		tab.	† tabela
		ted.	† tedesco
		ven.	† veneziano

UVODNIK

Veliko je že bilo revij in vsaka je, kot vse na tem svetu, bila časovno omejena in je, kot rečemo, odigrala svojo vlogo. Kot v gledališču. Vloge pa so različne; dobre in slabe, pozitivne in negativne. Odvisno od avtorja drame, režiserja, igralcev ... in od naših interesov, zornih kotov opazovanja, oziroma vrednotenja. Revije so bile tudi ideološko obarvane, interesno usmerjene in so torej opravljale določeno službo. Ta določenost je pomenila uporabo selekcije, usmerjene članke, eseje, razprave in seveda tudi potvarjanje dejstev, različne zlorabe, forsiranje določene smeri, načina mišljenja itd. Revije so seveda tudi plodovi časa. Obdobja netolerance, enosmernega "znanstvenega" ali kakega drugačnega mišljenja in ustvarjalnosti nasploh so pustila v teh revijah zanimive sledove: da ne rečem raze, brazde, rane, krivice ...

Pred izidom prve številke Analov sem slišal od različnih ljudi dokaj kritične (negativne) napovedi. Izražali so dvom v objektivnost letopisa ter se zmrdovali, češ to bo spet nekaj, kar bo služilo določenim ljudem, oziroma idejam, ideologijam, interesom. Obe, do zdaj natisnjeni in v branje ter oceno ponudeni številki Analov pa sta prijetno presenetili "ene in druge". Kot da bi duh časa, torej ta veter, ki prinaša in odnaša, hladi ali pa žge, blaži ali podira, tokrat omogočil nekaj zares dobrega. Ta duh, ki ga čutimo iz obeh številki, ne samo da povezuje tri jezikovno različne plasti, ampak je tudi geografsko širok in kar se da interdisciplinaren. Tudi ni ideološko omejen, zato dovoljuje objavo različnih pogledov in razmerij.

Covorim o duhu Analov '91, '92, ki je nekako, če dobro premislimo, pravzaprav izven realnega političnega utripa. To je svojevrsten fenomen. Saj je družbeno politična klima vse prej kot strpna, vse prej kot široka, znanstveno objektivna, humano uvidevna. Zanima me, kako bodo naslednje številke Analov ušle čerem raznih nacionalizmov, pri čemer ta izraz uporabljam kot sinonim za zožitev pameti in duha in za nekontrolirano bohotenje nizkih čustev. Kako bomo v prihodnosti na straneh Analov brzdali številne norosti tega časa in prostora ter ohranjali znanstveno strpnost, odprtost, predvsem pa objektivnost, in ker so Anali posvečeni predvsem zgodovinopisju: kako bo letopis znotraj tega kroga sledim tistim smerokazom, ki jih je danes že kar nevarno imenovati? To so, recimo: prijateljstvo, razumevanje, sodelovanje in, kar bo gotovo najtežje: priznavanje zgodovinskih, družbenih in predvsem človeških dejstev.

Položaj je podoben kotlu, v katerem burno vre in kipi, pa je kljub temu treba "ostati hladen v tej vroči mineštri".

Upam, da bo razumnikom, sodelavcem Analov in uredniškemu odboru to, po milosti in čudodelni modrosti, uspelo. Gotovo ni lahko in ne bo. Posebno v zgodovinopisju, kjer se je od nekdanj pihalo v žerjavico in s silo kovalo to in ono. Šlo bo tudi za ohranitev dostojanstva. Tu mislim predvsem na Slovence. Močni in številni tega problema gotovo ne bodo imeli. Ali pa, vendar na drugačen način.

Ena od edicij Knjižnice Annales nosi naslov: Ex voto. Strunjanska Mati Božja varuje mornarje in sploh popotnike. Zdaj bi hudomušno, pa vendar zelo resno, zaprosil: Naj varuje tudi Anale na tvegani plovbi v deželo strokovne neoporečnosti in zgodovinske objektivnosti, to je pravičnosti. Če nas bo obvarovala, ji bomo kot votivno podobo vsako leto podarjali kar te številke Letopisa.

Marjan Tomšič

EDITORIALE

Tante sono state le riviste e ognuna, come del resto tutte le cose di questo mondo, era delimitata nel tempo, ed ha, come si usa dire, giocato il suo ruolo. Come a teatro. I ruoli però sono diversi: buoni e cattivi, positivi e negativi. In dipendenza dell'autore del dramma, del regista, degli attori... e dei nostri interessi, palesi come le osservazioni, ossia le valutazioni. Le riviste erano anche ideologicamente marcate, indirizzate dagli interessi e perciò svolgevano un determinato compito. Questa determinatezza significava l'uso della selezione, l'indirizzo i saggi, le relazioni, studi, e naturalmente anche la falsificazione dei fatti, diversi abusi, l'imposizione di determinate indirizzi, modi di pensare, ecc. Le riviste sono naturalmente il frutto del tempo. I periodi di intolleranza, del pensiero "scientifico" e altro o della creatività in generale a senso unico hanno lasciato in queste riviste tracce interessanti, per non dire solchi, ferite, colpe...

Prima dell'uscita del primo numero degli Annales ho sentito da diverse persone annunci alquanto critici (negativi). Esprimevano dei dubbi riguardo l'obiettività degli annali e si preoccupavano perché sarebbe stato qualcosa che sarebbe servito a determinate persone, ossia idee, ideologie, interessi. Entrambi i numeri finora usciti di stampa e dati in lettura e valutazione hanno fatto una sorpresa piacevole per "glu nui e gli altri". Come se lo spirito del tempo, questo vento che porta qua e là, porta freddo o caldo, allevia o ferisce, avesse reso possibile qualcosa di veramente buono. Questo spirito, che avvertiamo in entrambi i numeri, non solo collega tre diverse aree linguistiche, ma è anche geograficamente ampio ed interdisciplinare. Altresì non è limitato ideologicamente, per cui permette la pubblicazione di diversi punti di vista e rapporti.

Parlo dell' spirito degli Annales 91, 92, che è, se ci pensiamo bene, in un qualche modo in realtà estraneo alla situazione politica reale. Si tratta di un fenomeno. Perché il clima sociopolitico è tutto tranne che paziente, sarà tutto manon ampia, scientificamente oggettiva, umanisticamente sensibile. Mi interessa come le prossime numeri degli Annales eviteranno le trappole dei vari nazionalismi, dove uso il termine come sinonimo per la limitazione della ragione e dello spirito e per la eruzione incontrollata dei assi istinti. Come in futuro sulle pagine degli Annales eviteremo le numerose idiozie di questo tempo e spazio e conserveremo la pazienza e l'apertura scientifica, e soprattutto l'obiettività, e dato che gli Annales sono dedicati soprattutto alla storiografia: come la rivista all'interno di questo cerchio seguirà quelli indirizzi che già oggi non è opportuno nominare. Questi sono, per dire, l'amicizia, la comprensione, la collaborazione e, ciò che sicuramente sarà più difficile: il riconoscimento dei fatti reali storici, sociali e umani.

La pozione è simile al calderone in cui olle e fermento ebolliscono, ma cionnostante bisogna "rimanere freddi in questo minestrone bollente"

Spero che agli intellettuali collaboratori degli Annales e al comitato di redazione ciò, per grazia e saggezza mirabile, riuscirà. Sicuramente non è facile né lo sarà. Specialmente nella storiografia, dove già da tempo si soffiava sui carboni ardenti e con forza si atteneva gusto e quello. Sarà in gioco anche il mantenimento della dignità. Qui penso in primis agli Sloveni. Molti e potenti non avranno tale problema proilmente. O anche s', ma in modo diverso.

Una delle edizioni della biblioteca Annales porta il titolo Ex voto. La eata Vergine di Strugnano protegge i marinai e in genere i viaggiatori. Adesso vorrei presuntosamente però molto seriamente pregare: Che protegga anche gli Annales nella difficili rote della etica professionale e dell'obiettività storica, cioè giustizia. Se ci proteggerà, ogni anno le porteremo in dono votivo proprio i nuovi numeri della rivista.

Marjan Tomšič

KITI (CETACEA) V SEVERNEM JADRANU

Boris KRYŠTUFEK

dr., Prirodoslovni muzej Slovenije, Tivolska 20, 61001 Ljubljana, SLO
dott., Museo di Storia Naturale, Lubiana, Via Tivoli 20, SLO

Lovrenc LIPEJ

mag., Morska biološka postaja, Inštitut za biologijo Univerze, Fornače 41, 66330 Piran, SLO
MI, Stazione di Biologia Marina, Istituto di Biologia dell'Università di Lubiana, Pirano, SLO

IZVLEČEK

Za severni Jadran (severno od 45. vzporednika) navajava sedem vrst kitov, ki so bili doslej tu registrirani: *Tursiops truncatus*, *Delphinus delphis*, *Stenella coeruleoalba*, *Grampus griseus*, *Globicephala melaena*, *Physeter catodon* in *Balaenoptera physalus*. Stalno prisotna je edinole velika pliskavka (*Tursiops truncatus*).

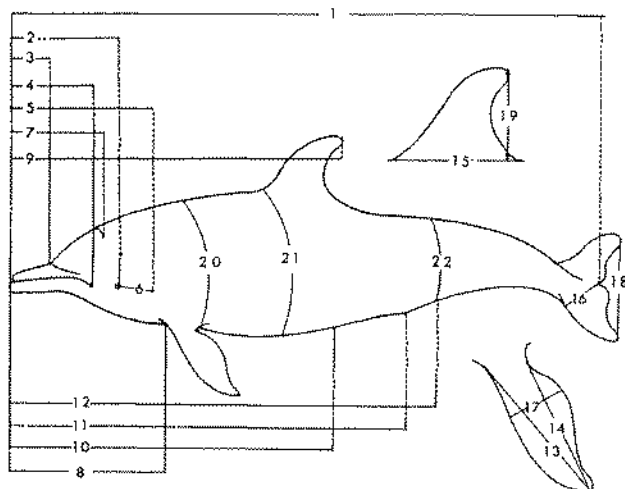
UVOD

Pisci prispevkov o kitih se pogosto sklicujejo na slabo raziskanost teh živali. Sliši se sicer paradoksalno, vendar vemo o največjih živalih na Zemlji manj kot o katerikoli drugi skupini sesalcev. To je seveda posledica dejstva, da so kiti zelo redke morske živali, zato so ena najzahtevnejših skupin za proučevanje. Celó v Sredozemlju, ki ima gosto poseljene obale, gost ladijski promet in se ponaša z dolgo zoološko tradicijo, so kiti vse prej kot zadovoljivo proučeni. Šele v 60. letih je npr. postalo jasno, da veliki vosati kiti stalno živijo v tem morju (Viale 1985). Celó seznam vrst očitno še vedno ni popoln, saj zadnja objava o "novi" vrsti za Sredozemlje datira v leto 1991 (Baccetti et al. 1991); šlo je za pritlikavega glavača (*Kogia simus*), ki je bil najden leta 1988 ob italijanski obali. Temeljni vir podatkov o kitih so zato posamična opažanja. V državah, kjer posvečajo raziskavam domačega živalstva resno pozornost, imajo vzpostavljeno opazovalno mrežo. Na ta način sistematično zbirajo podatke o nasedlih in naplavljenih kitih ali pa o opažanjih v morju. Prirodoslovni muzej v Londonu že od leta 1913 načrtno zbira vse tovrstne podatke za območje Velike Britanije. Pomen takšnega dela je jasen šele, ko vidimo, kako malo podatkov se nabere za redkejšje kite celo v daljšem časovnem obdobju. Tako so npr. ob britanskih obalah v letih 1913 - 1966 našli (podatki so za naplavljene kite): 3 dvozobe kite vrste

Mesoplodon mirus, 4 sinje kite (*Balaenoptera musculus*), 5 samorogov (*Monodon monoceros*), 7 zajvalov (*Balaenoptera borealis*), 185 velikih pliskavk (*Tursiops truncatus*) itd. (Fraser 1969).

Če upoštevamo veliko dolžino obale in dolgo časovno obdobje, potem je jasno, da je število naplavljenih kitov na 1000 km obale v enem letu izredno nizko, s tem pa postane pomembno vsako posamično opažanje. V zadnjih letih pa zanimanje za kite narašča tudi v povezavi z vse večjim onesnaževanjem okolja. Zobati kiti, ki so izraziti plenilci, so na vrhu prehranjevalne verige. Hranijo se z glavonožci in ribami, isto hrano torej, kot jo uživamo mi, njihova življenjska doba pa je dolga. V 70. letih je človek postal pozoren na kite kot na bioindikatorje kemijske polucije. Ker se v kitih akumulirajo ksenobiotske substance, lahko pri njih opazujemo možne posledice onesnaževanja morja z industrijskimi odpadki (Viale 1985). Sredozemsko morje je tudi v svetovnem merilu eno najbolj onesnaženih morij (Evans 1987), zato je ta vidik proučevanja kitov za nas še posebej pomemben.

Razvoj cetologije je vzhodni Jadran, torej vode nekdanje Jugoslavije, obšel. Edini temeljit pregled kitov vzhodne jadranske obale je pripravil Spiridion Brusina davnega leta 1888. Na tej osnovi je nastal seznam kitov

Slika 1: Standardne mere, ki jih vzamemo s telesa nasedlega ali naplavljenega kita (po Nagorsen & Peterson 1980). Dolžina: 1 - največja; 2 - vrh spodnje čeljusti do sredine očesa; 3 - vrh zgornje čeljusti do melonastega izbočenja glave; 4 - ustna reža; 5 - vrh zgornje čeljusti do sluhovoda; 6 - od sredine očesa do sredine sluhovoda; 7 - vrh zgornje čeljusti do nosnice; 8 - vrh zgornje čeljusti do začetka prsne plavuti; 9 - vrh zgornje čeljusti do vrha hrbtne plavuti; 10 - vrh zgornje čeljusti do popka; 11 - vrh zgornje čeljusti do spolne odprtine; 12 - vrh zgornje čeljusti do zadnjične odprtine; 13 - prsna plavut do sprednjega narastišča; 14 - prsna plavut od zadnjega narastišča; 15 - osnova hrbtne plavuti; 16 - repne plavuti. Širina: 17 - prsne plavuti (največja); 18 - repne plavuti (od vrha do vrha). Višina: 19 - hrbtne plavuti. Obseg: 20 - za prsno plavutjo; 21 - največji; 22 - pri zadnjični odprtini.

v Katalogu jugoslovanske favne (Djulić & Mirić 1967), ki obsega šest vrst (*Physeter catodon*, *Delphinus delphis*, *Tursiops truncatus*, *Grampus griseus*, *Balaenoptera physalus* in pomotoma *B. musculus*). Temeljil je na predhodnem seznamu sesalcev Jugoslavije (Djulić & Tortić 1960). Pred leti sva pripravila (Kryštufek & Lipej 1985) kratek pregled kitov v severnem Jadranu in navedla tudi prve konkretne podatke za slovensko obalo. Na tej osnovi je temeljil seznam štirih vrst kitov za slovensko favno (Kryštufek 1991). V vseh novejših delih je za Jadran napačno naveden sinji kit (*Balaenoptera musculus*). Napaka je posledica drugačne rabe imen za kite rodu *Balaenoptera* v preteklem stoletju. Tako je Brusina (1888) v duhu svojega časa uporabljal za hrbtoplutega kita (danes *Balaenoptera physalus*) ime *Balaenoptera musculus*, za sinjega kita (danes *Balaenoptera musculus*) pa *Balaenoptera Sibbaldii*. To je nedvoumno razvidno po primerku hrbtoplutega kita, ki je bil naplavljen 12. julija 1862 na Pagu in ga Brusina (1888) navaja pod

imenom *Balaenoptera musculus*. Da gre dejansko za hrbtoplutega kita (*Balaenoptera physalus*) je razvidno iz lobanje in skeleta tega primerka, ki ga pod inventarno številko 33.019 hrani Prirodoslovni muzej na Dunaju. Drugi razlog za pripravo tega pregleda so novi podatki, do katerih sva prišla v zadnjem času. Čeprav je naše vedenje o kitih severnega Jadrana še daleč od zadovoljivega, kaj šele popolnega, je vredno objaviti to, kar zaenkrat vemo. Ker upava, da bo seznam morebiti le vzpodbudil koga od bralcev k poročanju o lastnih opažanjih, sva dodala tudi opise kitov s slikami, ki omogočajo določitev vrste. Poročilo naj po možnosti vsebuje kraj, datum, vrsto kita, opis znakov, na katerih temelji določitev, okoliščine in rnaslov poročevalca. Dobrodošle so tudi meritve (slika 1), podatek o spolu (slika 2) in fotografija. Poročilo lahko pošljete komurkoli od avtorjev.

Podatki o kitih severnega Jadrana so bili objavljeni v najrazličnejših revijah in časopisih. Ker so zlasti večji kiti vzbudili veliko pozornost med prebivalci obmorskih naselij, so o takšnih dogodkih pisali tudi dnevni časopisi. Tako je nemogoče sistematično pregledati vse vire in izveči iz njih vse objavljene podatke. Več kot verjetno je, da sva kakšno pomembno objavo spregledala. Zato bova toliko bolj hvaležna za vsako tovrstno opozorilo.

KITI V SREDOŽEMSKEM MORJU

Sredozemsko morje je zaprt bazen, ki ga od Atlantika loči Gibraltarska ožina. Kiti, ki zaidejo v Jadransko morje, morajo še skozi dve ožini: sicilsko-tunizijsko in Otrantska vrata. Primarna produkcija je v Sredozemlju razmeroma nizka, zato to morje ni privlačno za vosate kite, ki se hranijo s filtriranjem planktona. Temperature površinske plasti niso nikoli višje od 26°C in niso omejujoč dejavnik (termalna bariera navadne pliskavke je npr. pri 27°C). Pač pa so zimske temperature omejujoč dejavnik za nekatere delfine (Viale 1985).

Za Sredozemsko morje je zaenkrat poznanih 22 vrst kitov. Navedbe za štiri vrste so dvomljive, tako da je dokazana prisotnost 18 vrst. Od teh so samo 4 vrste vosatih kitov (Tabela : 1). V najnovejšem popisu navajata Notarbartolo di Sciarra in Bearzi (1992) za severno Jadransko morje osem vrst: *Balaenoptera physalus*, *Physeter catodon*, *Pseudorca crassidens*, *Globicephala melana*, *Grampus griseus*, *Tursiops truncatus*, *Delphinus delphis* in *Stenella coeruleoalba*.

KITI NA PREISKOVANEM OBMOČJU

V tem pregledu sva zajela vrste, ki se pojavljajo v Jadranu severno od 45° severne širine. To je plitev zaliv Jadranskega morja, ki večinoma ni globlji od 30 m. Fizikalno-kemijski parametri okolja (slanost, temperatura, dotok sladke vode) so za kite ekstremni, zato

ne preseneča, da je bilo doslej zabeleženih samo sedem vrst kitov. Samo velika pliskavka je reden prebivalec preiskovanega območja. Navedba neprave orke (*Pseudorca crassidens*; Notarbartolo di Sciara & Bearzi 1992) za severni Jadran temelji očitno na 30 do 40 osebkih, ki so jih v letih 1959 - 1961 opazovali, 7 od njih pa tudi ujeli pri Cesenaticu ob obali province Forli (Gellini & al. 1992). Ker leži nahajališče južno od 45. vzporednika, te vrste več ne omenjava.

Tabela 1

Pregled kitov, ki so poznani za Sredozemsko morje. Strokovna nomenklatura po Nowaku (Nowak 1991). Kategorije so (modificirano po Cagnolaro et al. 1983 in Viale 1985):

- 1 - vrsta se redno pojavlja
- 2 - vrsta se pojavlja neredno
- 3 - redka vrsta
- 4 - naključna vrsta
- 5 - navedba dvomljiva.

Vrsta kategorija

Zobati kiti (*Odontoceti*) :

1. Brazdastozobi delfin (<i>Steno bredanensis</i>)	4
2. Navadni delfin (<i>Delphinus delphis</i>)	1
3. Velika pliskavka (<i>Tursiops truncatus</i>)	1
4. Progasti delfin (<i>Stenella coeruleoalba</i>)	1
5. Neprava orka (<i>Pseudorca crassidens</i>)	3
6. Orka (<i>Orcinus orca</i>)	3
7. Okrogloglavi delfin (<i>Grampus griseus</i>)	1
8. Mrka pliskavka (<i>Globicephala melaena</i>)	2
9. Rjava pliskavka (<i>Phocoena phocoena</i>)	5
10. Severni račji kit (<i>Hyperoodon ampullatus</i>)	5
11. Kljunati kit (<i>Ziphius cavirostris</i>)	2
12. Sowerbijev dvozub (<i>Mesoplodon bidens</i>)	4
13. Błaivillov dvozub (<i>Mesoplodon densirostris</i>)	4
14. Pritlikavi glavač (<i>Kogia simus</i>)	4
15. Glavač (<i>Physeter catodon</i>)	2
16. Samorog (<i>Monodon monoceros</i>)	4

Vosati kiti (*Mysticeti*)

17. Grbavi kit (<i>Megaptera novaeangliae</i>)	5
18. Sinji kit (<i>Balaenoptera musculus</i>)	5
19. Hrbtopluti kit (<i>Balaenoptera physalus</i>)	1
20. Zajval (<i>Balaenoptera borealis</i>)	3
21. Ščukasti kit (<i>Balaenoptera acutorostrata</i>)	3
22. Biskajski kit (<i>Eubalaena glacialis</i>)	4

Podred: *Odontoceti* Flower 1867

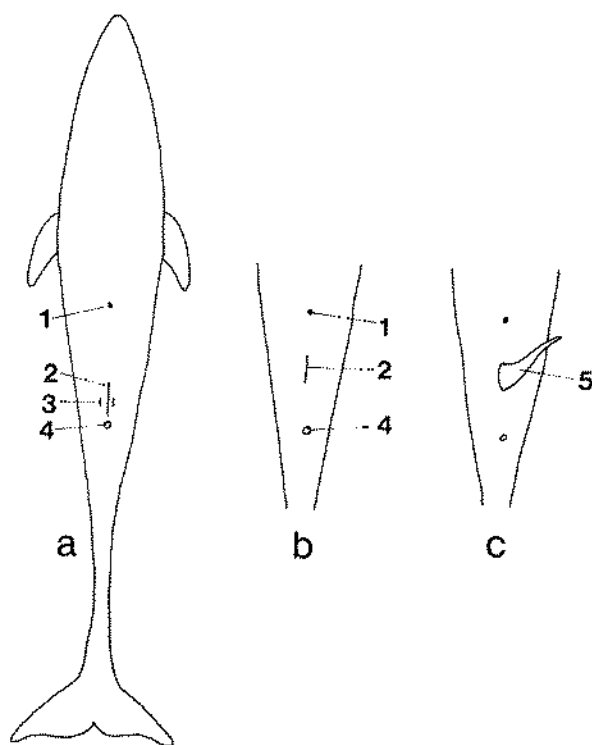
Družina: *Delphinidae* Gray 1821

Navadni delfin - *Delphinus delphis* Linnaeus 1758

Opis: (sl. 3a): Dolžina 1,5 - 2,2 m; teža 75 - 90 kg; samci so nekoliko večji od samic. Mladiči so dolgi 80 - 95 cm. Telo vitko; "kljun" (rostrum) dolg, ozek, dobro omejen od glave, dolg po sredini do 15 cm. Hrbtna plavut na sredini telesa; trikotna do srpasta. Rep zelo ozek. Barva variabilna; hrbet temen, črn ali rjavo črn, vendar temna barva ne sega daleč na boke. Prsna plavut temna, trebuh okrog nje svetel; od plavuti proti kljunu sega ozka temna progga. Oko črno obrobljeno; proti kljunu sega ozka črna progga. Na bokih alternirajoče temne in svetle proge; zgornja temna progga se pod hrbtno plavutjo združuje s temno pigmentiranim hrbtom. "Kljun" svetel. Zobna formula: 40-50/40-50 = 160-200; premer zob 2 - 2,5 mm. Dolžina lobanje 37 - 48 cm; rostrum dolg (2-krat daljši od širine pri osnovi).

Razširjenost: Kozmopolitska vrsta. Tropska, subtropska in zmerno topla morja. V Atlantiku je severna meja razširjenosti Nova Škotska in Islandija, južna meja pa polotok Valdes v Argentini in skrajni jug Afrike. V svetovnem merilu velja za enega najpogostejših delfinov. V Sredozemlju splošno razširjen in, vsaj v preteklosti, eden najpogostejših delfinov. V italijanskih vodah so ga navadno opazovali v jatah, ki so štejele 6 do 15 živali. V Tirenem in Ligurskem morju je veliko pogostejši kot v Jadranskem (Di Natale 1983d). V 80. letih se je število opažanj v italijanskih vodah zmanjšalo, kar kaže na upadanje števila navadnega delfina (Cagnolaro et al., 1986). Viale (1985) meni, da je od prvotno najpogostejšega delfina v Sredozemlju postal po letu 1950 drugi najpogostejši, njegovo ekološko nišo pa je zasedel progasti delfin (*Stenella coeruleoalba*).

Pojavljanje na preiskovanem območju: Brusina (1888), ki je izredno temeljit, včasih že kar dolgovezen, je tej vrsti namenil neverjetno malo prostora. Omenja pa, da je v Jadranskem morju najobičajnejši delfin. V poglavju o *Tursiops truncatus* (str. 161) navaja, da je v tržaškem muzeju samica te vrste iz "Zaula kod Trsta" (= Žavljje). V zbirki Prirodoslovnega muzeja na Dunaju sta dva primerka z etiketo "Jadran". Eden je iz leta 1888, drugi pa iz 1906. Prirodoslovni muzej Slovenije je leta 1957 kupil (za tedanjih 900 din) v ljubljanski ribarnici navadnega delfina. Kot datum je vpisan 11. junij 1957, kot lokacija pa se navaja samo "Jadran". Muzej že najmanj 15 let tega preparata ne hrani več. V okviru projekta "Cetacea" je bil v letih 1978 - 1982 navadni delfin zabeležen za severni Jadran, vendar ni bilo na voljo opažanj z istrske obale in Tržaškega zaliva (Di Natale 1983d). Na osnovi Brusinove navedbe za Žavljje je bila vrsta vključena v seznam sesalcev Slovenije (Kryštufek 1991). Novejših podatkov ni na voljo, kar je verjetno

Slika 2: Določitev spola pri kitih: a - samica, b in c - samec. Oznake: 1 - popek; 2 - spolna reža; 3 - mlečna reža; 4 - zadnjična odprtina; 5 - penis.

tudi posledica splošnega upadanja številčnosti navadne pliskavke v celotnem Sredozemlju. Notarbartolo di Sciarra in Bearzi (1992) navajata, da je iz neznanih vzrokov navadni delfin v 80. letih skoraj povsem izginil iz vseh italijanskih morij, vključno s severnim Jadrantom. Kot presenečenje omenjata opažanje štirih odraslih osebkov pri Lošinjju 2. avgusta 1991.

Velika pliskavka - *Tursiops truncatus* (Montagu 1821)

Opis (slika 3c): Dolžina 2,3 - 3,5 m (izjemoma do 4 m); teža 150 - 350 kg; samci so večji od samic. Mladiči so dolgi okrog 1 m. Telo robustno. "Kljun" očiten, dolg po sredini okrog 7,5 cm. Hrbtne plavut sredi hrbta; zmerno visoka; srpasta. Rep razmeroma močan (ni izrazito zožen). Prsna plavut srednje dolga, pri osnovi široka. Hrbet in boki, od vrha "kljuna" do repne plavuti, črni, temno sivi ali temno rjavi; trebuh belkast. Prsna in repna plavut pigmentirani na obeh straneh; prsna plavut enake barve kot hrbet. Zobna formula $20-26/20-26 = 80-104$; premer zob pri dlesni 6,2- 9 mm. Stare živali, ki so najpogosteje naplavljene, nimajo kompletnega zobovja. Lobanja dolga 50 - 58 cm; rostrum kratek (krajši od dvakratne širine osnove).

Razširjenost: Kozmopolitska vrsta, razširjena v obalnih vodah vseh morij, razen polarnih. V Atlantiku živi

od Nove Škotske in severne Norveške do Patagonije in skrajnega juga Afrike. Populacije v severni Evropi, Sredozemlju in v Črnem morju upadajo. V vodah okrog Italije je pogost, čeprav redkejši od navadnega delfina. Najpogostejša velikost jate je 6 do 10 osebkov (v Jadrantu je povprečje 5,7; Annual Report 1991).

Pojavljanje na preiskovanem območju: V starejši literaturi je ta vrsta navedena za Jadran pod imeni *Phocaena communis* in *Delphinus phocaena* (Brusina 1888). Razpolagava s sledečimi podatki, ki so kronološko urejeni:

1802

Brusina (1888) smatra, da je bila "morska svinja", o kateri je poročal Scortigagna Francesco Orazio (1802; citirano po Brusini), ki je bila ujeta pri Rovinjju, verjetno identična s *Tursiops truncatus*. V tem primeru bi šlo za prvo navedbo velike pliskavke za Jadran.

1962

Prirodoslovni muzej Slovenije hrani dermoplastični preparat (slika 4). Delfin je bil kupljen pri Ribiški zadrugi Strunjan, naveden pa je datum 7. maj. Nahajališče ni navedeno, verjetno pa izvira iz slovenskega morja. Spol ni poznan; dolžina živali, merjena na preparatu, je 256 cm.

1985

7. januarja je morje naplavilo starega samca pri Ankaranu (slika 5). Dimenzije: dolžina 288 cm; teža 270 kg; širina repne plavuti 70 cm; dolžina zgornje čeljusti 33 cm. V spodnji čeljusti je bilo le še 16 zob, kar kaže na staro žival. To najdbo sta objavila Kryštufek in Lipej (1985).

1990

4. oktobra so v Rosolina mare (Rovigo) našli že razpadajoče truplo velike pliskavke (Centro Studi Cetacci 1992).

1991

V Bešaniji pri Savudriji je morje naplavilo že zaudarjajoče truplo. Avtorja sta bila o tem obveščena 29. septembra. Spol ni bil ugotovljen. Dimenzije: dolžina 225 cm, širina repne plavuti 34 cm, višina hrbtne plavuti 19 cm. Lobanjo hrani Prirodoslovni muzej Slovenije (slika 6); zaradi nestrokovnega prepariranja so izpadli zobje; po alveolah sodeč, pa je bil zobni niz še popoln. Dolžina lobanje 443 mm, širina lobanje 232 mm.

1992

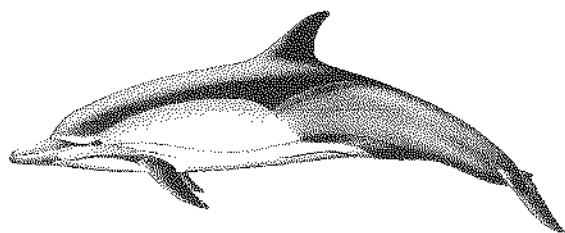
20. septembra je v Izoli morje naplavilo že razpadajoče truplo mladega samca (slika 7). Žival se je zapletla v globinsko mrežo, kar je bil verjeten vzrok smrti. Dolžina: 210 cm.

V letih 1978 - 1982 so veliko pliskavko opazovali v severnem Jadrantu v okviru projekta "Cetacea" (Di Natale 1983b). V Jadrantu velja za zelo pogosto. Odkar je upadla populacija navadnega delfina, ostaja velika pliskavka edini stalni delfin severnega Jadrana (Notarbartolo di Sciarra & Bearzi 1992).

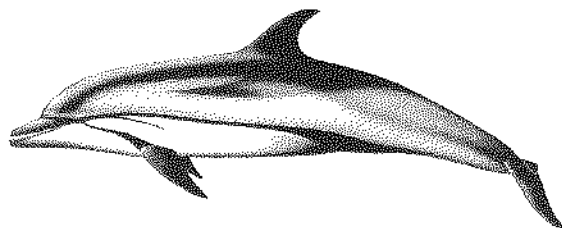
Progasti delfin - *Stenella coeruleoalba*
(Meyen 1833)

Opis (slika 3b): Dolžina 1,7 - 2,4 m; teža 80 - 120 kg; samci so nekoliko večji od samic. Mladič je dolg približno 1 m. Telo vitko, "kljun" dolg, vendar krajši kot pri navadnem delfinu. Hrbtina plavut relativno visoka, trikotna in srpasta. Barva variabilna, hrbet navadno temno siv do rjav ali modro siv, boki svetlo sivi, trebuh bel. Na bokih dve izraziti črni progji: ena se vleče od očesa do analne regije, takoj na začetku pa se od nje odcepi še manjša ventralna progja; druga gre od očesa do prsne plavuti. Za očesom dve široki svetli progji v obliki "V"; ena progja se dviguje proti hrbtini plavuti, druga pa poteka po bočni črti proti repni plavuti. Plavuti so črne. "Kljun" je temen (primerjaj z navadnim delfinom). Zobna formula: 40-50/40-50 = 160-200. Zobje majhni, njihov premer okrog 3 mm. Dolžina lobanje največ 47 cm.

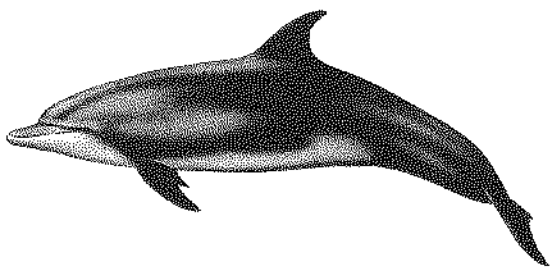
Razširjenost: Odprta morja tropskega, subtropskega in toplega pasu: Atlantik, Pacifik in Indijski ocean. V Atlantiku od Nove Škotske in Francije do severne Ar-

a

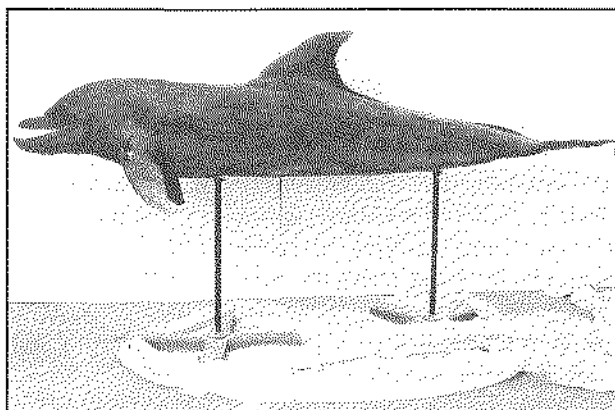

b

c

Slika 3: Delfini, ki se pojavljajo v severnem Jadranu: a - navadni delfin (*Delphinus delphis*), b - progasti delfin (*Stenella coeruleoalba*) in c - velika pliskavka (*Tursiops truncatus*). (Po Wurtzu 1991)

Slika 4: Dermoplastični preparat velike pliskavke (*Tursiops truncatus*), ki je bila 7. maja 1962 kupljena od Ribiške zadruge Strunjan. Prirodoslovni muzej Slovenije. (Foto M. Černila)

gentine in juga Afrike. Eden najpogostejših delfinov; svetovna populacija verjetno presega 1 milijon. V Sredozemlju je postal v zadnjih letih najpogostejša vrsta. V italijanskih vodah zelo pogost v Ligurskem in Tirenskem morju. Od 149 identifikacij kitov iz italijanskih voda leta 1990 jih je kar 106 odpadlo na progastega delfina (Centro Studi Cetacei 1992). Najraje ima odprto, čisto morje, hrani pa se s sardelami. Di Natale (1983e) navaja v okviru projekta "Cetacea" opažanja za Jadran v širinah med 42° in 44°. Tri najdbe so poznane tudi iz obalnih voda province Forli, kjer so ga prvič zabeležili leta 1988 (Gellini et al. 1992).

Pojavljanje na preiskovanem območju: 5. novembra 1990 so pri Ca Ballarin (Benetke) opazovali progastega delfina. Žival je plavala približno 500 m stran od obale (Centro Studi Cetacei 1992).

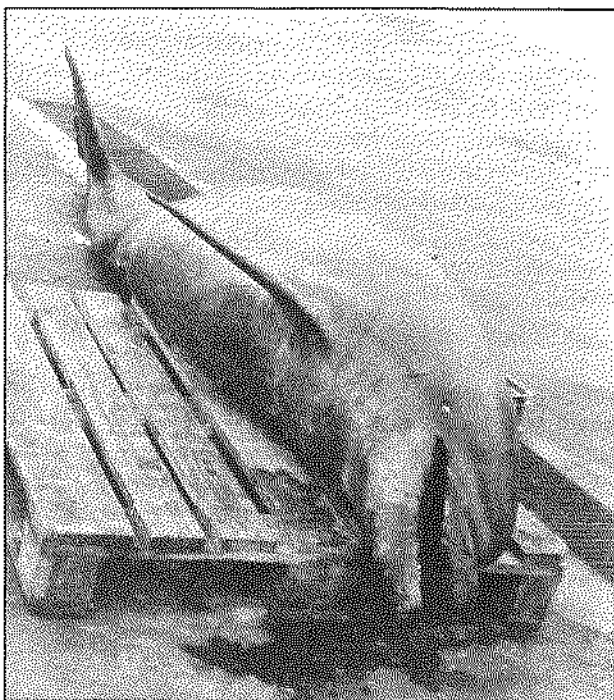
Okrogloglavi (Rissojev) delfin - *Grampus griseus*
(G. Cuvier 1812)

Opis (slika 7a): Dolžina 2,5 - 4 m; teža 350 - 700 kg; samci so nekoliko večji od samic. Mladič je dolg približno 1,5 m. Telo, posebej njegov sprednji del, dokaj robustno. Brez "kljuna". Čelo izbočeno, vendar manj kot pri mrki pliskavki (*Globicephala melana*). Ustna reža poševna. Hrbtina plavut visoka; vrh, koničast in usmerjen nazaj; izrašča sredi telesa. Prsna plavut razmeroma dolga (15 - 20% telesne dolžine). Osnovna barva temno siva; plavuti temnejše, do črne. Spodnja stran svetlo siva ali bela. Na bokih se temnejša barva hrbtna preliva v svetlejšo trebuh. Stare živali navadno z dolgimi, ozkimi brazgotinami. Za Sredozemlje je bil zabeležen tudi albinistični primerek (Di Natale 1983a). Tri do sedem zob na vsaki strani spodnje čeljusti; zgornja čeljust navadno brez zoba, izjemoma z enim ali največ

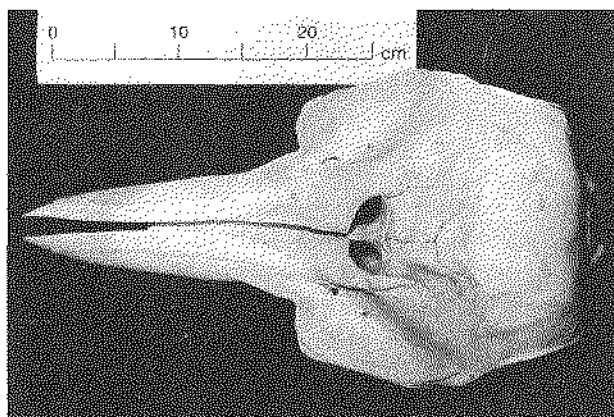
dvema zoboma. Premer zoba ob dlesni 12 - 14 mm. Dolžina lobanje 47 - 54 cm. Zaradi dolge prsne plavuti ga lahko zamenjamo z mrko pliskavko. Pomembni pri razlikovanju vrst so oblika glave, barva in zobovje.

Razširjenost: Tropska in zmerna morja obeh polobel. V Atlantiku od Nove Fundlandije in Šetlantskih otokov na Škotskem do Argentine in južne Afrike. Lahko v obalnih vodah in na odprtem morju. Plava posamič ali v majhnih jatah (največ 12 osebkov). V srednjem Sredozemlju je dokaj razširjen, vendar nikoli pogost. Ob italijanski obali je veliko pogostejši v Tirenskem in Ligurskem morju, kot pa v Jadranu (Di Natale 1983a).

Pojavljanje na preiskovanem območju: Dne 29. junija 1874 so ujeli okrogloglavega delfina blizu Chioggie. Dolg je bil 360 cm, tehtal pa je 350 kg (Trois 1874). Oktobra 1882 so v ustju reke Piave blizu Benetk ujeli mladiča, ki je bil dolg 181 cm (Trois 1882). Kmalu po tistem (12. maja 1890) so blizu Benetk ujeli samca in samico. Samec je bil dolg 334 cm, samica pa 252 cm (Valle 1900). V istrskih vodah blizu Fažane pa so tamkajšnji ribiči 21. junija 1897 ujeli 303 cm dolgo samico (Valle 1900). Novejših podatkov z obravnavanega območja ni na voljo. Di Natale (1983a) je v okviru projekta "Cetacea" poročal o opažanjih te vrste v Jadranu med vzporednikoma 42° in 43°. Domneval je tudi, da je okrogloglavi delfin pogostejši, kot pa se nasploh misli.

Slika 5: Samec velike pliskavke (*Tursiops truncatus*), ki je bil 7. januarja 1985 naplavljen pri Ankaranu. (Foto L. Lipej)

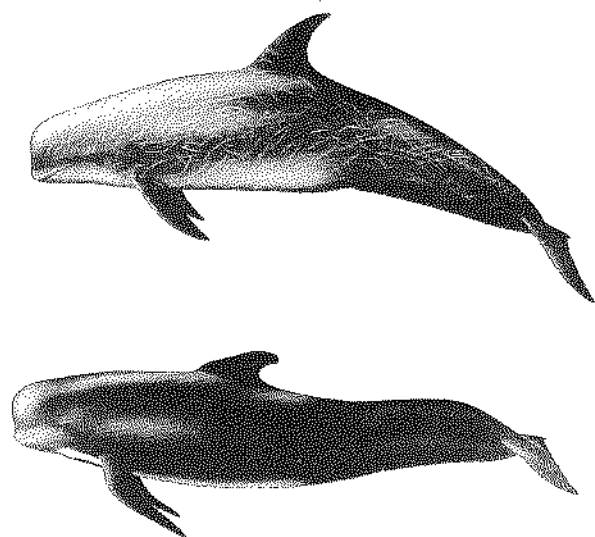
Slika 6: Hrbtna (dorzalna) stran lobanje velike pliskavke (*Tursiops truncatus*), ki je bila 29. septembra 1991 naplavljena v Bešaniji pri Savudriji. Prirodoslovni muzej Slovenije. (Foto M. Černila)

Mrka pliskavka, kit pilot - *Globicephala melaena* Traill (1809)

Opis (slika 7b): Dolžina 5 - 6 m, največ 7,5 m; teža 3 t (samci), 2 t (samice). Mladič je dolg 1,75 m in tehta 80 kg. Trup robusten, "kljun" nezaten. Čelo močno izbočeno. Hrbtna plavut dolga in nizka, nameščena na sredini hrbta; vrh plavuti obrnjen nazaj. Prsne plavuti zelo dolge (18 - 27% telesne dolžine) in ozke. Celo telo v glavnem črno. Na grlu bela lisa; njen prednji rob ostro omejen, zadnji rob se lahko nadaljuje v belo do sivo progo vzdolž trebuha. Zobna formula 7-13/7-13 = 28-52; premer zoba na dlesni 12 - 14 mm. Dolžina lobanje 55 - 70 cm.

Razširjenost: Mrzle in zmerne vode Atlantika, Pacifika in Indijskega oceana. V Atlantiku od zahodne Grenlandije, prek Islanda do Barentsovega morja, južno do severozahodne Afrike. Navadno na odprtem morju. Severnoatlantska populacija ocenjena na več deset do nekaj sto tisoč osebkov. Iz italijanskih voda je veliko opažanj (Di Natale 1983c), tako posameznih kitov kot jat do 20 osebkov. To je vrsta odprtega morja, ki le redko zaide v neritski pas (Viale 1985).

Pojavljanje na preiskovanem območju: Di Natale (1983c) navaja mrko pliskavko za območje Beneškega zaliva, vendar brez točne lokacije. Podatki so bili zbrani v okviru projekta "Cetacea" v letih 1978 - 1982. Za severni Jadran jo navajata tudi Notarbartolo di Sciarra in Bearzi (1992). Najbližje zanesljivo nahajališče je očitno Kvarner, kjer sta se leta 1920 pojavili dve mrki pliskavki. Eno od njiju, samca, so 26. avgusta ubili v Novigradskem zatonu blizu Jablanca (Hirtz 1922).

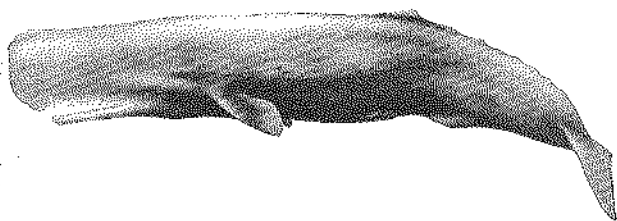

Slika 7: Dve vrsti delfinov s kratkim "kljunom", ki se pojavljata v severnem Jadranu: a - okrogloglavi delfin (*Grampus griseus*), b - mrka pliskavka (*Globicephala melaena*). (Po Wurtzu 1991)

Družina: *Physeteridae* Gray 1821

Kit glavač- *Physeter catodon* Linnaeus 1758

Opis (slika 8): Dolžina 15,8 - 21 m (samci), 10,9 - 12 m (samice); teža okrog 45 - 70 t (samci), 15 - 20 t (samice). V Sredozemlju navadno dolgi 10 - 11 m. Mladič dolg 3,5 - 5 m, težak 1 t. Največji zobati kit. Glava je orjaška (tretjina telesne dolžine); spredaj kvadratata; nosna odprtina samo ena. Spodnja čeljust krajša od zgornje, razmeroma majhna. Barva zelo temno modro siva; spodnja stran svetlejša; spodnja čeljust lahko bela. Zgornja čeljust brez funkcionalnih zob (lahko majhni zakrneli zobje), z vdolbinami za spodnje zobje. Zob v spodnji čeljusti (na vsaki strani) 15 - 30 (samci), 7 - 30 (samice); število na obeh straneh ni vedno enako. Dolžina zoba do 20 cm, premer 9 cm, teža 500 g.

Slika 8: Kit glavač (*Physeter catodon*). (Po Wurtzu 1991)

Razširjenost: Kozmopolitska; globoka morja vseh širin razen v bližini ledu. Pogost v ekvatorialnih vodah, odkoder plava v večje zemljepisne širine; samice do 40° severne in južne širine; samci do 65° severne in 70° južne širine. Svetovna populacija ocenjena na 2 milijona. V Sredozemlju v zadnjem času redke. V tem stoletju so ga v Sredozemlju komercialno lovili; v letih 1921 - 1927 so v Giblartarskem prelivu ujeli 489 glavačev; v letih 1933 - 1938 ob španskih in portugalskih obalah 547 glavačev. Lov na glavača v Sredozemlju se je obdržal do 70-ih let. Upad glavačev v Sredozemlju je gotovo tudi posledica lova v severovzhodnem Atlantiku, odkoder pride večina živali skozi Gibraltar (Viale 1985). V Italijanskih vodah je velika večina opažanj iz Tirenskega in Ligurskega morja. V Jadranu je pogostejši ob dalmatinski obali.

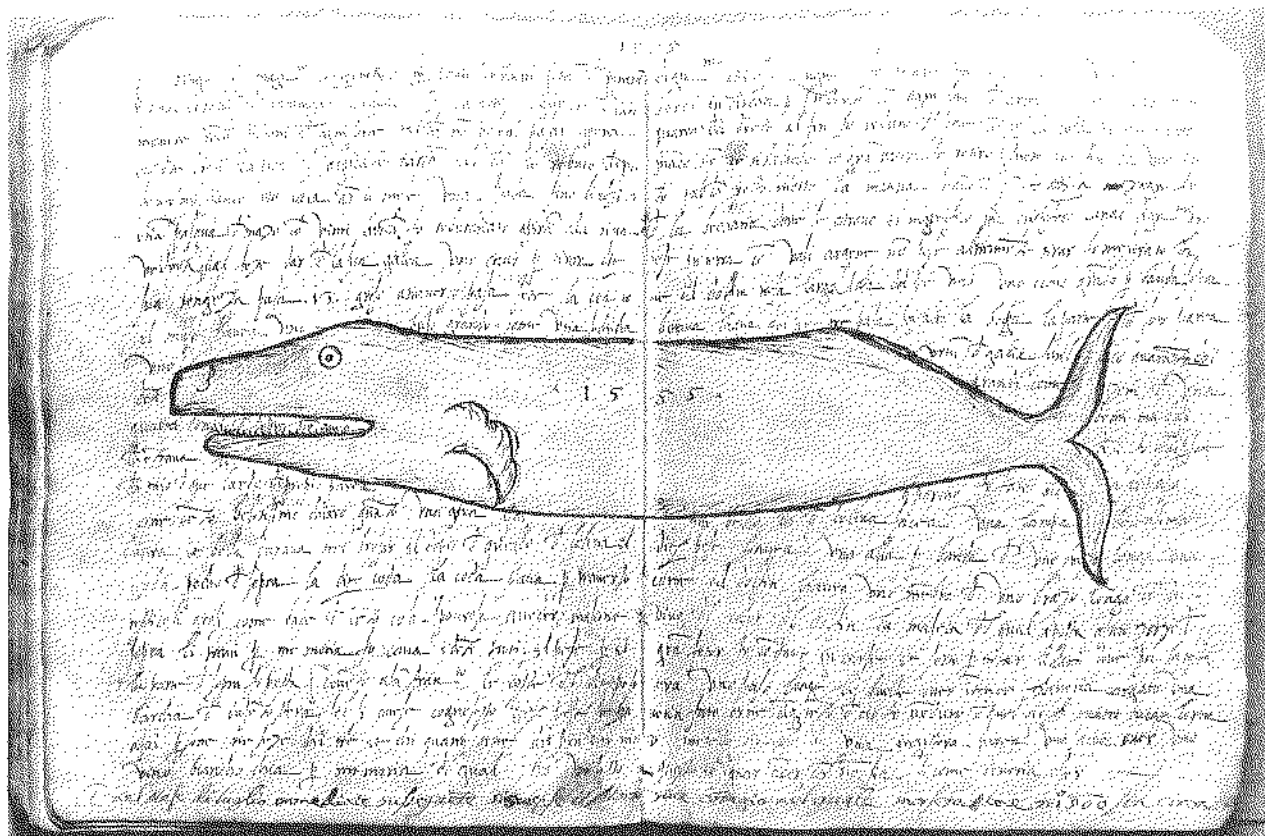
Pojavljanje na preiskovanem območju: Brusina (1888) je dokumentiral več kot 24 primerkov, ki so ob vzhodnojadranski obali naselili oz. jih je naplavilo morje, v letih 1713, 1715, 1750 (?), 1764, 1767, 1768, 1775, 1805, 1810, 1837, 1845 (?), 1853, 1874, 1879 in 1885. Kronološki pregled najdb s preiskovanega območja je sledeč:

1555

1. junija je v močvirju Fontanigge na Sečoveljskih solinah nasedel 12,4 m dolg samec. Slovenski prevod originalnega sodobnega dokumenta je objavil Pucer (1984). Opis, ki ga spremlja risba (slika 9), je zadosti kakovosten, da omogoča določitev vrste (Kryštufek & Lipej 1985). Bertoša (1991) navaja, da je hrvaški prevod tega dokumenta objavil že leta 1969 Filipović, determinacijo pa opravil Z. Stevčić, ki je bil prav tako mnenja, da gre za glavača. Očitno je to najstarejši podatek o glavaču iz Jadrana.

1764

25. novembra je pri luki Salina med Vrsarjem in Rovinjem nasedel okrog 13 m dolg glavač, ki so ga ribiči pobili (Bertoša 1991). Opis je tudi v tem primeru razmeroma kvaliteten. Podanih je več znakov, ki kažejo, da gre za glavača: velika dolžina živali; zobje so bili le v spodnji čeljusti; položaj očesa. Po drugi strani pa moti visoko število zob (38) in (pre)kratka glava (1,7 m). Bertoša navaja, da so Rovinčani poslali opis kita z risbo Antoniu Valisnieri, rektorju in profesorju naravoslovja na Univerzi v Padovi, s prošnjo, da žival determinira. Valisnieri v odgovoru omenja med drugim, da so na risbi, ki jo je dobil, zobje tako v spodnji kot v zgornji čeljusti in zaključuje: "Niti risba niti poročila mi ne dajeta točnih podatkov, zato iskreno izjavljam, da nisem sposoben natančno določiti vrste." (Citirano po Bertoši 1991). Brusina (1888), ki je prav tako menil, da gre v tem primeru za glavača, je bil s komentarjem kratek: "Slučaj bude potanko opisan, ali nijesam mogao vidjeti knjige, gdje je štampan; ...".

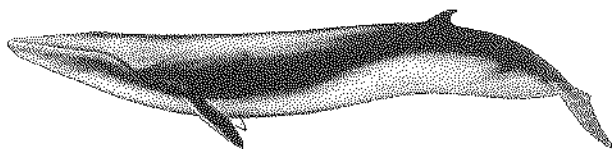
Slika 9: Upodobitev glavača, ki je 1. junija 1555 nasedel v močvirju Fontanigge s tekstom, ki opisuje dogodek. PAK. PA. Piranski statut iz leta 1545 (Foto L. Lipej).

1853

15. avgusta je blizu Novigrada nasedlo kar šest samcev. Brusina (1888) navaja tudi, kje je shranjen osteološki material. Prirodoslovni muzej na Dunaju naj bi imel le en skelet in lobanjo. Dejansko je tam shranjenih 5 primerkov (inventarne številke 33.000 - 33.004), in sicer: trije nepopolni skeleti (številke 33.001 - 33.003), cel skelet (številka 33.004) in lobanja (številka 33.000). Lobanja je dolga 238 cm in široka 123 cm; spodnja čel-

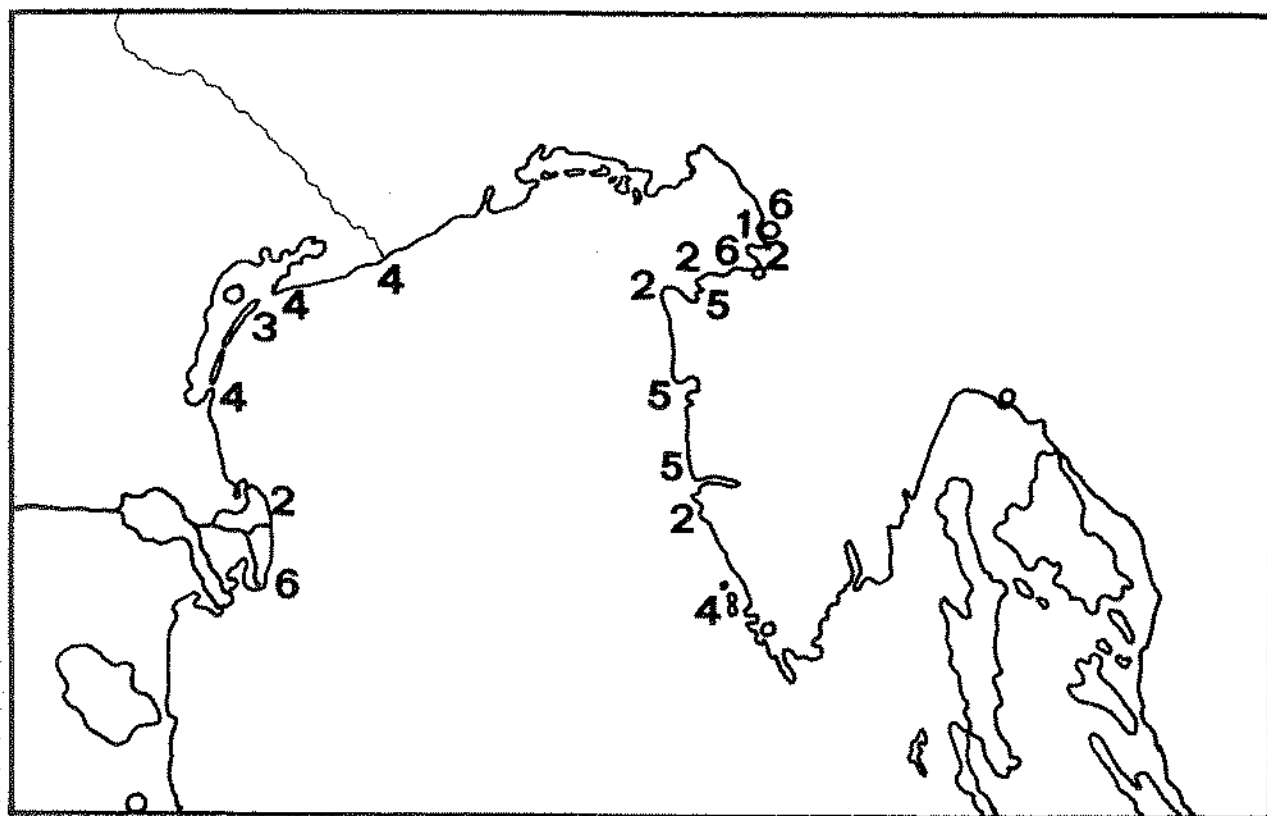
justnica meri 136 cm, spodnji niz zob pa 115 cm. Ker so dele skeleta pobrali tudi drugi muzeji (glej Brusino) je verjetno, da so kosti iste živali shranjene na različnih krajih. Nadalje Brusina (1888) navaja, da je šestki skelet, ki je od vseh najpopolnejši, v tržaškem muzeju. Prepariral ga je Henrik Freyer, ki se je istega leta zaposlil v tem muzeju, prej pa je delal v Kranjskem deželnem muzeju v Ljubljani (Bufon 1966). Di Natale in Mangano (1983) navajata glavača za Jadran v obdobju 1978 - 1982, torej v času trajanja projekta "Cetacea".

Družina: Balaenopteridae Gray 1864
Hrbtopluti kit - Balaenoptera physalus
 (Linnaeus 1758)

Slika 10: Hrbtopluti ali brazdasti kit (*Balaenoptera physalus*). (Po Wurtzu 1991)

Opis (slika 10): Dolžina 18 - 25 m; teža okrog 80 t. Samice nekoliko večje od samcev. Dolžina v Sredozemlju dobljenih živali je 19 - 20 m. Mladič je dolg 5,5 - 6 m in tehta 2 t. Telo dolgo, vitko. Hrbtna plavut v zadnji tretjini telesa. Vzporedno potekajoče brazde na grlu so številne; segajo do popka. Hrbet siv, trebuh bel. Pigmentacija glave nesimetrična. Desna stran spodnje čeljusti bela, leva pigmentirana. V zgornji čeljusti 520 - 946 rumenkastih vosov, ki so dolgi do 90 (navadno

Slika 11: Sumaren prikaz pojavljanja kitov v Jadranu, severno od 45. vzporednika. 1 - *Delphinus delphis*, 2 - *Tursiops truncatus*, 3 - *Stenella coeruleoalba*, 4 - *Grampus griseus*, 5 - *Physeter catodon*, 6 - *Balaenoptera physalus*.

60) cm in široki do 30 cm. Dolžina lobanje 4,3 do 4,6m.

Razširjenost: Kozmopolitska; pelaški kit, redkejši v manjših širinah. Poleti navadno v mrzlih in pozimi v toplih vodah, vendar sezonske selitve manj izražene kot pri drugih vrstah brazdstatih kitov (*Balaenoptera*). Svetovna populacija ocenjena na 120.000, od tega jih je večina v Pacifiku. Na severni polobli jih je samo 20.000. To je edini vosati kit, ki se redno pojavlja v Sredozemlju. V tem stoletju so ga komercialno lovili. Začetki kitolova v Gibraltarskem prelivu segajo v leto 1921. V letih 1921 - 1927 so ob španskih obalah (največ v Gibraltarskem prelivu) ubili 6250 velikih kitov; po neki drugi statistiki je bilo od 6990 velikih kitov kar 6433 (= 92%) hrbtoplutih (Viale 1985). V Biskajskih vodah se je kitolov obdržal še v 80. letih, kar je bistveno vplivalo tudi na populacijo hrbtoplutega kita v Sredozemlju. Ob italijanskih obalah je neprimerno pogostejši v Tirenem in Ligurskem morju kot pa v Jadranu (Di Viale & Mangano 1983b).

Podatki s preiskovanega območja:

1831

Brusina (1888) navaja po Van Benedenu, da je hrbtopluti kit nasedel tega leta pri naselju "Muje (talj, Muggia,

a ne Moggia, kako ondje stoji štamparskom pogrješkom) nedaleko od Trsta". Gre torej za Milje (Muggia). Po dodatnih poizvedbah, ki so bile dokaj jalove, je Brusina uspel zvedeti le, da je spodnja čeljustnica dolga 2,8 m, lobanja pa široka na ličnih lokih 1,7 m.

1976

V tržaškem pristanišču je 22. junija nasedla odrasla samica, dolga 9,8 m in težka 4 tone (slika 12). Princi in Bussani (1976) sta določevala vsebnost živega srebra (Hg) v krvi, vranici, pljučih, črevesju, jetrih in iztrebkih. Ugotovila sta, da je vsebnost pod mejo kontaminacije, določeno za morska živila.

1979

Od 6. do 8. junija so v delti reke Pad blizu Gora opazovali samico z mladičem (Rallo 1979). Šest ribiških ladij je tedaj preprečilo, da bi kita nasedla; ter ju nato vodilo v globlje vode, 20 milj od obale.

Di Natale & Mangano (1983b) sta potrdila prisotnost hrbtoplutega kita v severnem Jadranu v okviru programa "Cetacea" v letih 1978 - 1982. V tem obdobju je bilo iz italijanskih voda kar 112 opažanj.

ZAHVALA

Dr. Friederike Spitzenberger (Naturhistorisches Museum Wien), dr. Luca Lapini (Museo Friulano di Storia

Naturale, Videm) in dr. Nikola Tvrtković (Hrvatski prirodoslovni muzej, Zagreb) so nama ljubeznivo pomagali s težko dostopno literaturo, za kar se jima lepo zahvaljujemo.

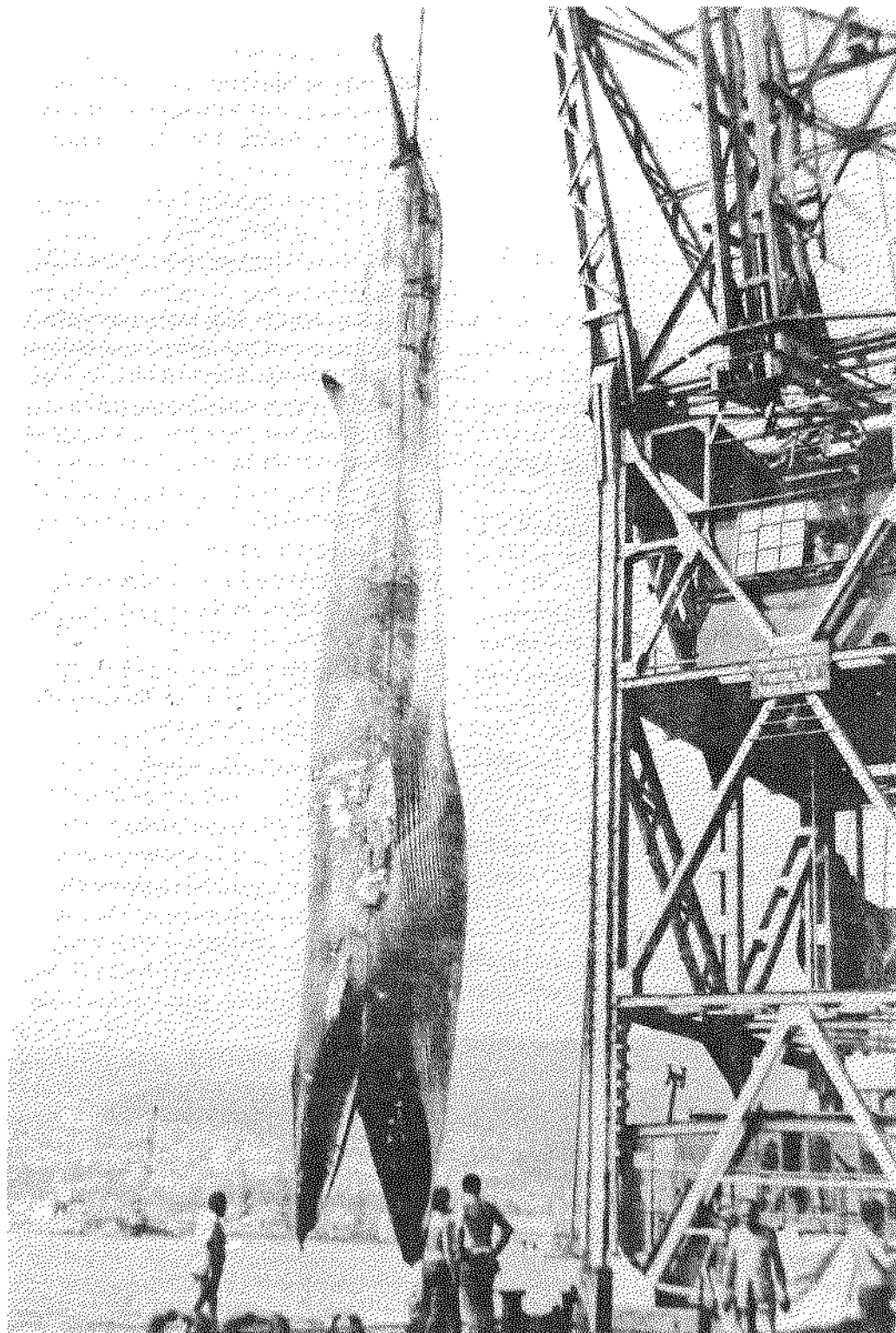
RIASSUNTO

Nel Mediterraneo è stata accertata la presenza di diciotto specie di cetacei, di cui sette sono state avvistate anche nell'Adriatico, a nord del 45esimo parallelo. Il tursiopo (*Tursiops truncatus*) è l'unica specie che è costantemente presente in queste acque. Gli esemplari morti sono stati trovati sulle spiagge di Rovigno (1802), Ancarano (1985), Salvore (1991) e Isola (1992). Il delfino comune (*Delphinus delphis*) negli ultimi tempi è diventato raro ed è stato sostituito dal stenela (*Stenella coeruleoalba*), che nella zona di mare studiata ancora non è stato registrato. Tutti i dati sul grampo (*Grampus griseus*) sono del XIX secolo. La presenza del globicefalo (*Globicephala melaena*) nelle acque del Golfo di Venezia è riportata da Di Natale in base agli avvistamenti negli anni 1978-82, mentre il posto più vicino dove sicuramente si possono trovare è il Quarnero (1920). I dati sugli arenamenti dei capidogli (*Physeter catodon*) sono i seguenti: le saline di Sicciole (1555), le saline tra Orsera e Rovigno (1764), Cittanova (1853, arenati sei individui). La balenottera comune (*Balaenoptera physalus*) è l'unica balenottera presente in queste acque: Muggia (1831, arenata), Trieste (1976, arenata), il delta del Po (1979, avvistamento). Gli autori sottolineano la necessità di raccolta sistematica delle informazioni sull'avvistamento dei cetacei nell'alto Adriatico.

LITERATURA

- Annual Report 1991.** Tethys Research Institute. Milano, str. 1-16.
- Baccetti, N., F. Cancelli, T. Renieri** (1991) First record of *Kogia simus* (Cetacea, *Physeteridae*) from the Mediterranean Sea. - *Mammalia*, 55 (1): 152-154.
- Bertoša, M.** (1991) Morski monstrum koji je izazvao jezivi strah. - *Jurina i Franjina*, Pula, 47: 64-68.
- Brusina, S.** (1888) Sisavci Jadranskoga mora. Gradja za faunu hrvatsku uz obzir na ostale sisavce Sredozemnoga mora. - *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. Zagreb. Knjiga XCII, 9: 79-177.
- Bufon, Z.** (1966) Henrik Freyer, naravoslovec in rodoljub. *Proteus*, 28 (9-10):1-4.
- Cagnolaro, L., B. Cozzi, L. Magnaghi, M. Podesta, R. Poggi, P. Tangerini** (1986) Su 18 cetacei spiaggiati sulle coste italiane dal 1981 al 1985. Rilevamento biometrico ed osservazioni necroscopiche. - *Atti Soc. ital. nat. Museo civ. Stor. nat. Milano*, 127 (1-2): 79-106.
- Cagnolaro, L., A. Di Natale, G. Notarbartolo di Sciarra** (1983) Cetacei. Guide per il riconoscimento delle specie animali delle acque lagunari e costiere italiane, AQ/1/224, 9. Consiglio nazionale delle ricerche. Str. 1-183.
- Centro Studi Cetacei** (1992) Cetacei spiaggiati lungo le coste italiane. V. Rendiconto 1990 (Mammalia). *Atti Soc. ital. Sci. nat. Museo Civ. Storia Nat. Milano*, 132, 25: 337-355.
- Di Natale, A.** (1983a) Status of the Risso's dolphin, *Grampus griseus* (C. Cuvier) in the central Mediterranean sea. - *Rapp. Comm. int. Mer Medit.*, 28 (5): 189-90.
- Di Natale, A.** (1983b) Distribution of the bottlenosed dolphin, *Tursiops truncatus* (Montagu), in the Italian seas. - *Rapp. Comm. int. Mer Medit.*, 28 (5): 193-194.
- Di Natale, A.** (1983c) New information about the pilot whale, *Globicephala melaena* Traill, in the central Mediterranean sea. - *Rapp. Comm. int. Mer Medit.*, 28 (5): 195-196.
- Di Natale, A.** (1983d) Distribution, frequency and biology of the common dolphin, *Delphinus delphis* Linnaeus, in the central Mediterranean sea. - *Rapp. Comm. int. Mer Medit.*, 28 (5): 199-200.
- Di Natale, A.** (1983e) Striped dolphin, *Stenella coeruleoalba* (Meyen) in the central Mediterranean sea. - *Rapp. Comm. int. Mer Medit.*, 28 (5): 201-202.
- Di Natale, A., A. Mangano** (1983a) Biological and distribution new data on the sperm whale, *Physeter macrocephalus* L., in the central Mediterranean sea. - *Rapp. Comm. int. Mer Medit.*, 28 (5): 183-184.
- Di Natale, A., A. Mangano** (1983b) Presence and distribution of *Balaenoptera physalus* (L.) and *Balaenoptera* spp., in the central Mediterranean sea. - *Rapp. Comm. int. Mer Medit.*, 28 (5): 185-187.
- Djulić, B., D. Mirić** (1967) Catalogus faunae Jugoslaviae, IV/4 Mammalia. *Acad. Sci. et Art. Slovenica*, Ljubljana, str. 1-46.

- Djulić, B., M. Tortić** (1960) Verzeichnis der Säugetiere Jugoslawiens. Säugetierkund. Mitt., 8 (1-2):1-12.
- Evans, P.G.H.** (1987): The natural history of whales & dolphins. Christopher Helm, London, str. 1-343.
- Fraser, F.C.** (1969) Guide for the identification and reporting of stranded whales, dolphins and porpoises on the British coasts. British Museum (Nat. Hist.), London, Publication No. 549, str. 1- 34.
- Gellini, S., L. Casini, C. Matteucci** (1992) Atlante dei mammiferi della provincia di Forlì (1989-1991). Maggioli editore, Rimini, str. 1-179.
- Hirtz, M.** (1922) Kit debeloglavac, *Globicephala melas* (Traill) u vodama Hrvatske. - Glasnik hrv. prirodosl. društva, Zagreb. 34 (1): 84-89.
- Kryštufek, B.** (1991) Sesalci Slovenije. Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana, str. 1-294.
- Kryštufek, B., L. Lipej** (1985) Kiti v severnem Jadranu. - Proteus, 47 (9/10): 349-352.
- Nagorsen, D. W., R. L. Peterson** (1980) Mammal collector's manual. Life sciences miscellaneous publications, Royal Ontario museum, Toronto, str. 1-79.
- Notarbartolo di Sciara, G., G. Bearzi** (1992) Cetaceans in the Northern Adriatic Sea: past, present and future. - Rapp. Comm. int. Mer Medit., 33: 303.
- Nowak, R. M.** (1991) Walker's mammals of the world. Vol. II. The Johns Hopkins Univ. Press, Baltimore and London, str. 643-629.
- Princi, M., M. Bussani** (1976) Determinazione di Hg in un esemplare di *Balaenoptera physalus* L. catturata nel porto di Trieste. Boll. Pesca Piscic. Idrobiol., 31 (1-2):93-95.
- Pucer, A.** (1984) Morsko čudo v Piranu. Primorske novice, 70, 31. avgusta 1984.
- Rallo, G.** (1979) I cetacei dell'Adriatico. W.W.F. Veneto, 4 (12): 3-4.
- Trois, E. F.** (1874) Sulla comparsa nelle nostre acque di un cetaceo raro non ancora osservato nell'Adriatico. Atti del R. Istituto veneto, 3 (4).
- Trois, E. F.** (1882) Annotazione sul *Grampus Rissoanus* preso nell'ottobre 1882 in vicinanza ai nostri lidi. Atti del R. Istituto veneto, 1 (6): 735-740.
- Valle, A.** (1900) Sulla comparsa di un *Grampus griseus* nelle acque Istriane. - Boll. della Soc. Adriatica di Sci. Nat., Trieste, 20: 81-86.
- Viale, D.** (1985) Cetaceans in the northwestern Mediterranean: their place in the ecosystem. - Oceanogr. Mar. Biol. Ann. Rev., 23: 491-571.
- Wurtz, M.** (1991) Balene e delfini del Mediterraneo. Musee Oceanographique de Monaco (Kolekcija črno-belih risb sredozemskih kitov).

*Slika 12: Samica hrbtoplutega kita (*Balaenoptera physalus*), ki je 22. junija 1976 nasedla v Trstu. Dolžina 9,8 m, teža 4 tone. (Po Princi & Bussani 1976)*

OBMOČNO VEDENJE BRŠKINKE *CISTICOLA JUNCIDIS* (RAFINESQUE 1810) V RAZLIČNIH STADIJIH GNEZDENJA

Iztok GEISTER

svobodni raziskovalec in publicist 64202 Naklo, Pokopališka pot 13, SLO
ricercatore e publicista, Naklo, Pokopališka pot 13, SLO

IZVLEČEK

Zaradi znane vprašljivosti štetja pojočih samcev za odkrivanje gnezdečih parov pri snemanju ptičjih populacij je avtor leta 1978 v opuščeni Sečoveljskih solinah na slovenski obali Jadranskega morja preveril uporabnost tega kriterija pri brškinji *Cisticola juncidis*. S spremljanjem celodnevne samčeve aktivnosti v različnih stadijih gnezdenja je testiral vpliv dnevne variabilnosti petja in vpliv domnevne poligamnosti na odkrivnost gnezdečih parov. Na območju pojočega samca s petimi gnezdi je popisal njegovo celodnevno početje 16. 6. v stadiju spletanja gnezda, 4. 7. v stadiju valjenja in 18. 7. v stadiju vzreje mladičev.

UVOD

Brškinji *Cisticola juncidis* smo v slovenskem strokovnem slovstvu v zadnjih desetih letih namenili sorazmerno precejšnjo pozornost. Na slovenski obali sta njeno razširjenost popisala BERTOK (1977) v letih 1976-78 in GEISTER (1980) v letih 1978-79. Obe snemanji populacije sta temeljili na dejavnosti pojočega samca. To splošno priljubljeno in ekonomično metodo ne priporočajo le številni avtorji, ki obravnavajo populacijska vprašanja, ampak tudi nacionalne in mednarodne organizacije, kot sta BTO (British Trust for Ornithology) in Mednarodna konferenca za štetje ptic. Kritična presoja tega kriterija (BERTHOLD 1976) je odkrila vrsto nevarnosti pri popisu pojočih samcev. Pri popisovanju brškinke, ki je bilo iz razlogov ekonomičnosti časovno omejeno, je osrednjo nevarnost predstavljala dnevna variabilnost petja. Na različnih lokalitetah je bilo potrebno zaradi časovne preganjave popisovati v različnih dnevniških časih. Tudi variabilnost petja glede na gostoto naseljenosti in petje nesparjenih in brezobmočnih samcev bi lahko ogrozila verodostojnost zbranih podatkov. Izkusveno in iz literature (GÉROUDET & LÉVÉQUE 1976) je znano, da promiskuitetni samec splete več gnezd. Zato sem leta 1978 v Sečoveljskih solinah testiral vedenje pojočega samca brškinke na območju, kjer sem v določenem obdobju našel 5 gnezd. Testiranje je bilo opravljeno v treh različnih stadijih gnezdenja: med sple-

tanjem gnezda, med valjenjem (vali le samica) in ko so mladiči odraščali v gnezdu (mladiče krmi le samica). Rezultati testiranja niso bili negativni in so dovoljevali načrtovano popisovanje razširjenosti. Sumarno so bili prikazani v poglavju o metodologiji v raziskovalni nalogi z naslovom Brškinja (*Cisticola juncidis* Raf.) v Istri in Sloveniji (GEISTER 1980). Podrobnejšo analizo vsega samčevega početja (ne le petja) pa tukaj objavljam prvič.

RAZISKOVALNO OBMOČJE IN METODA

Brškinja *Cisticola juncidis* se je pojavila na slovenski obali in vzdolž istrskih rek v začetku sedemdesetih let (GEISTER & ŠERE 1974). Leta 1978 je njena populacija na slovenski obali dosegla vrh, ko je bilo prešteti nekaj več kot 90 pojočih samcev (leta 1979 le še nekaj več kot 50) (GEISTER 1980).

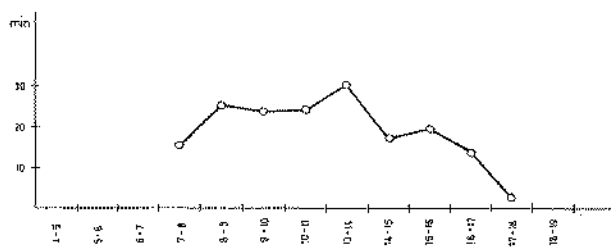
Sečoveljske soline so bile dolga stoletja vzdrževane na aluvialni ravnici v ustju reke Dragonje. Na nekoliko vzvišenih mestih so si solinarji uredili vinograde, ki so po opustitvi solinarstva v zahodnem delu solin leta 1965 ostali neobdelani in jih je v naslednjem desetletju zarasla trava. Junija 1978 sem na travnatem rastišču vzorčil vegetacijsko strukturo rastišča, v katerem je prevladovala gostocvetna pernica *Agropyrum pycnathum*. Pomembna vertikalna strukturalna sestavina so bile ste-

blike trsta *Phragmites communis*, zlasti suhe, na katerih brškinke posebno pogosto poseda. V neposredni bližini gnezd je bila trava visoka 60-80 cm (GEISTER 1980).

Raziskovalno področje, istovetno z gnezditvenim območjem pojočega samca brškinke, je sestavljalo 10 nekdanjih vinogradniških parcel, v času raziskovanja poraslih s travami in trstom, ki so bile med seboj jasno ločene z odvodnimi jarki. Na tem področju, ki leži približno v kotu med vodovodnim napisom in kanalom Dragonje, sem na površini veliki približno 100 x 200 m v obodju od 25. 5. do 18. 7. našel 5 gnezd enega samca. Gnezdo z oznako G1/78, ki je bilo 25. 5. najdeno na 8. parceli, ves čas raziskovanja ni bilo zasedeno. Gnezdo z oznako G2/78, najdeno 15. 6. na 4. parceli je bilo, po poškodovanosti sodeč, že uporabljeno, saj je znano, da brškinke prične z gnezdenjem že v aprilu. Gnezdo z oznako G3/78, najdeno 15. 6. na 9. parceli, je samec še gradil (rebrasta faza brez mošnje). To je bilo edino gnezdo, ki je bilo kasneje zasedeno in tako omogočilo popisovanje skozi vse stadije gnezdenja. Tudi istega dne najdeno gnezdo v kotu med 3. in 4. parcelo je samec še občasno dograjeval (tako npr. 24. 6.), vendar je ves čas raziskovanja ostalo nezasedeno, inventarizirano je z oznako G4/78. Tudi 4. 7. najdeno gnezdo z oznako G5/78 na 4. parceli v bližini G2 je bilo videti že dlje časa zgrajeno in nezasedeno.

Gnezdo z oznako G3/78, na katerega je bilo osredotočena raziskovalna pozornost in je predstavljalo izhodišče za opazovanje pojočega samca, je bilo od gnezda G1/78 oddaljeno 73 m, od najbližjega pevskega mesta (A) pa 27 m, merjeno s koraki. Najdeno je bilo v 80 cm visokem travišču, kjer je prevladovala gostocvetna pirnica *Agropyrum pycnanthum*. Gnezdo je bilo za brškinke neobičajno visoko, saj je bilo dno mošnje odmaknjeno od tal 55 cm, kar je kasneje povzročalo težave s stabilnostjo. Zato pa je bilo kot nalašč za raziskovalne namene, saj je bilo od daleč zelo dobro vidno (glej sliko 11).

Kopuliranje je bilo opazovano 16. 6. Samica je znesla 6 jajc v dneh od 21. do 26. 6. Če računamo, da je pričela valiti z dnem zadnjega znesenega jajca in je valila 10 dni (HARRISON 1975), potem je valila od 26. 6. do 5. 7. Mladiči so se potemtakem izvalili 6. 7. in ostali v gnezdu do 18. 7., ko so, potem ko sem jih

Slika 2: Trajanje pletenja glede na dnevni čas v stadiju spletnja gnezda na dan 16. 6.

obročkal, zapustili gnezdo. Ta, trinajsti dan so bili že povsem operjeni.

V stadiju spletnja gnezda sem popisal celodnevno samčevo dejavnost 16. 6. (vreme jasno z naraščajočo oblačnostjo od zahoda proti večeru), v stadiju valjenja 4. 7. (vreme jasno) in v stadiju odraščanja mladičev 18. 7. (vreme sprva jasno, sredi dopoldneva pooblačitev in ploha od 14.00 do 14.40.) Popisoval sem 16. 6. od 4.40 do 18.30, 4. 7. od 5.00 do 19.25 in 18. 7. od 4.57 do 18.30, vselej z dveurnim presledkom od 11.00 - 13.00 zaradi odmora.

Meril sem pogostost (časovne vrste) in dolžino trajanja vsakega posameznega samčevega početja. Pri obdelavi sem enote krajše od 5 sekund zaokrožil na 5 sekund. V prvem stadiju gnezdenja je bilo registriranih 293 enot, v drugem 196 enot in v tretjem 362 enot, skupaj 851 enot.

REZULTATI

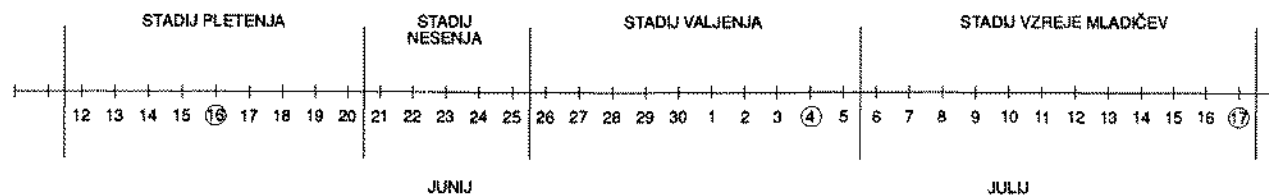
1. Stadij spletnja gnezda

V tem stadiju se samčevo dejavnost deli na:

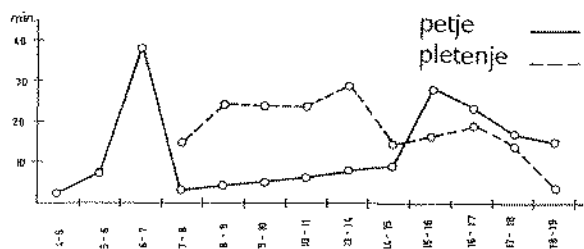
- pletenje gnezda,
- kopuliranje,
- petje,
- nemo ždenje in
- iskanje hrane in gnezdovnega pletiva

- Pletenje gnezda

Kot je znano, brškinke spleta svoje gnezdo na travnih bilkah in bilkah drugih zelnatih rastlin tako, da jih s

Slika 1: Kronologija gnezda G3/78, okrog katerega so potekala opazovanja

Slika 3: Trajanje petja in pletenja glede na dnevni čas v stadiju spletnja gnezda na dan 16. 6.

pajčevino poveže v snop, nato pa tako nastali stožčasti prostor napolni z mošnjo, spleteno iz pajčevine.

Dne 16. 6. se je samec prvič pojavil pri gnezdu ob 6.51 (peti je pričel že ob 4.40), za začetek brez pletiva v kljuno. Pajčevinasti svaljek je prvič prinesel h gnezdu ob 7.08. Do 18.13, ko ga je prinesel zadnjič ta dan, ga je prinesel 46-krat, od tega 25-krat pojoč in 21-krat nemo. Najkrajše zadrževanje oziroma pletenje je trajalo 1 minuto, najdaljše pa kar 12 minut in 30 sekund. V desetih urah je pletel 3 ure in 6 minut, najintenzivneje med 6^h in 7^h.

b) Kopulacija

16. 6. je kopuliranje potekalo v oddaljenosti približno 30 m od opazovališča s pričetkom ob 9.01. Trajalo je tri minute, podrobnosti pa zaradi oddaljenosti nisem mogel spremljati. Pač pa sem dan poprej, na območju nekega drugega samca z razdalje vsega nekaj metrov prisostvoval parjenju in ga podrobno opisal v beležnici: "Tedaj sem opazil samico, ki se je vedla zelo nenavadno: ne le da ni bila prav nič plašna, vrtela se je na mestu in živahno opletala z razširjenim repom, da so se lepo videle antepikalne lise, s katerimi je očitno privabljala samca, ki je vneto prepeval v bližini. Samica se mu je zdaj približala tako, da je počepnila povsem blizu njega na suho robidovo vejico. Hip za tem se je samec že dvignil v zrak in jo frfotaje nadletel. Utripajoč s perutmi, je lebdel nad njo, ne da bi se je dotaknil. Kopula je trajala 3 sekunde, kar sem lahko ugotovil ob dveh ponovitvah. Samica je ves čas vznemirjeno trepetala s perutmi in cvilila kakor mladič. Samčevo oglašanje je bilo sladko, svilnato gostolenje, podobno kot takrat, ko samici kaže pravkar narejeno gnezdo, a še slajše in še bolj zapeljivo."

c) Petje

Brškinca se oglašja s "cip-cip-cip". Poleg tega osnovnega napeva, ki ga poje različno hitro, večidel pa vendarle monotono, poznamo še ti. preganjanje, kjer si v naglem zaporedju sledijo zlogi "cit-cit-cit". Tretje, od ostalih dveh dobro razločujoče oglašanje je gostolenje pri dvorjenju in kopuli. Kadar ni drugače rečeno, gre

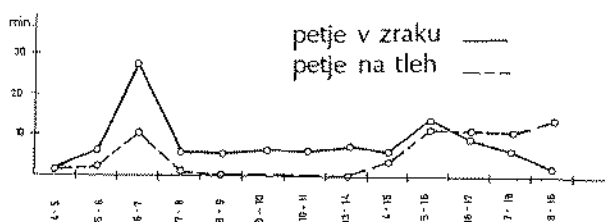
s petjem v tem prispevku razumeti oglašanje "cip-cip-cip", ki pa ga za tukajšnje potrebe delimo na petje "v zraku" in "na tleh", kar pomeni na trstu, suhi bilki ali robidovi vejici, to je na enem od mest za prepevanje.

Dne 16. 6., to je v stadiju spletnja gnezda, je samec pričel peti ob 4.40. Največ časovnih vrst oglašanja je nagnetenih med 6^h in 7^h zjutraj, drugi vrh pa samčevo petje doseže popoldne med 15^h in 16^h, pri čemer je opazna odvisnost trajanja oglašanja od trajanja pletenja. Intenzivno pletenje se je pričelo med 7^h in 8^h in tedaj je petje skoraj povsem utihnilo. Najdaljše petje v zraku je trajalo 4,4 minute (s pričetkom ob 6.06), na tleh pa 9,5 minute (s pričetkom ob 18.41). Absolutno najdaljše petje pa je bilo zabeleženo ob 6.06, ko je samec v zraku začeto petje nadaljeval na tleh in se nato ponovno dvignil v zrak tako, da je pel neprekinjeno celih 11 minut in 30 sekund.

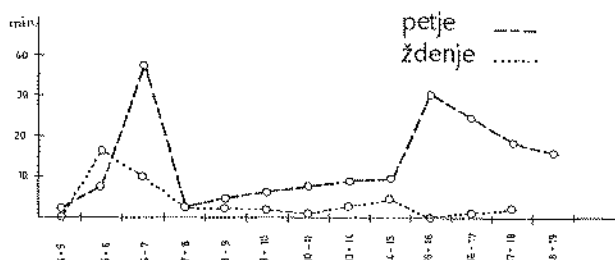
Petje na tleh je dokaj skladno s petjem v zraku: zjutraj in popoldan se dviga in pada z njim, dopoldan umirjeno vztraja na doseženem nivoju na primerni oddaljenosti, le proti večeru gresta vsak sebi. Pri petju na tleh prevladujejo enote večje od 1 minute, pri petju v zraku pa enote manjše od 1 minute. Toda motili bi se, če bi mislili, da je petje v zraku napornejše od petja na tleh, saj v opoldanskih urah, ko je najbolj vroče, brškinca sploh ne poje na tleh! Absolutno torej prevladuje petje v zraku (N = 126), nasproti petju na tleh (N = 71). Povprečno traja petje v zraku 0,83 minute in na tleh 0,94 minute.

d) Nemo ždenje

Ptica na mestih, kjer je prepevala, ni samo pela, ampak je tudi nemo ždela, za kar je na dan 16. 6. porabila nekaj več kot 52 minut. Vprašamo se lahko, kako presoјati to nemo ždenje - kot počitek ali kot prežanje na plen? Glede na to, da je s takega položaja običajno poniknila v travo, sklepam, da se je na mestih, kjer je prepevala, tudi ogledovala za hrano. Tako si tudi dejstva, da je največ časa preždela v zgodnjih jutranjih urah, med 5^h in 6^h, ne gre razlagati kot "počasno prebujanje" po zgledu pisarniških uradnikov, temveč kot

Slika 4: Trajanje petja v zraku in na tleh glede na dnevni čas v stadiju spletnja gnezda na dan 16. 6.

Slika 5: Trajanje nemega ždenja in petja glede na dnevni čas v stadiju spletnja gnezda na dan 16. 6.

vedenjsko sestavino prehranskih navad. Zanimivo je, da je bilo čiščenje perja opaziti le povsem na koncu dnevne dejavnosti; ker pa je samec med tem ves čas tudi prepeval, je ta enota uvrščena med petje na tleh (9,5 minute)

e) Iskanje hrane in gnezdovnega pletiva

Enote doslej opisanih dejavnosti je bilo mogoče vidno ali slišno zaznati. Iskanje hrane pa je takšno početje, ki ga je mogoče prikazati samo računsko kot razliko med številom ur, kolikor traja dnevna samčeva dejavnost, in doslej opisanimi posameznimi dejavnostmi. Če od tako izračunane razlike odštejemo še čas, ki ga samec porabi v tem stadiju za nabiranje pletiva, dobimo čas, ki ga porabi za nabiranje hrane. Opazovanja so pokazala, da sorazmerno hitro nabere pletivo, saj ga je vedno nabral v manj kot v dveh minutah za tem, ko se je pojoč spustil med travo. Če od sklada 12 ur odštejemo čas, ki ga je samec porabil za petje, pletenje in počitek, dobimo ostanek razlike 6,75 ure. Če od tega odštejemo še 92 minut, kolikor jih porabi za iskanje pletiva, ostane za iskanje hrane 5,25 ure na dan, kar pomeni 43,75 % dnevnega časa.

2. Stadij valjenja

a) Pregarjanje

Čeravno nekateri viri (HARRISON 1975) navajajo, da pri brškiniki izmenično valita samec in samica, kaj takega vsaj podnevi ni bilo videti. Pregarjanje z gnezda pa bi komajda lahko služilo temu namenu.

Pregarjanje samice, tako značilno za naslednji stadij, je tudi v stadiju valjenja opaziti ob vsaki priložnosti, ki se samcu ponudi predvsem takrat, ko samica zaradi hranjenja začasno zapusti gnezdo. Samo tega dne je bilo kar nekajkrat zelo določno videti, da jo je pregnal iz gnezda. 4. 7., ko je samica valila 9. dan (po literaturi naj bi valila 10 dni), je prvič zapustila gnezdo ob 6^h zjutraj, zunaj pa je ostala do 7.30. Ob 6.53 sem poslušal glasove, kot sem jih bil slišal ob parjenju. Ob 9.56 sem jo ponovno opazil izven gnezda. Ob 10.52 je bilo videti, da jo je samec nagnal iz gnezda. Ob 13.09 jo je samec

ponovno preganjal, vendar se je njegovo preganjanje sprevrglo v tiho svilnato cvrčanje, značilno za kopulo, enako ob 15.10. Ob 16.05 je pregnal samico iz bližine gnezda. Vse to preganjanje in cvrčanje kot pri parjenju, me je navedlo na misel, da preganja drugo samico. Zato sem nekajkrat, ko sem videl samico zunaj, preveril, ali ni morda domicilna samica v gnezdu, toda res je ni bilo.

b) Petje

4. 7. je samec pričel peti ob 5.06, zadnjič pa je ta dan zapel ob 19.18. V zraku je ta dan pel 120,7 minute, na tleh pa 123,1 minute, kar seveda pomeni, da se je njegovo petje, lahko bi rekli, razpolovilo med nebom in zemljo. Najdaljši spev v zraku je ta dan trajal 11 minut in 10 sekund (s pričetkom ob 17.38) in na tleh 7 minut in 40 sekund (s pričetkom ob 5.21).

Pri petju v zraku v stadiju valjenja prevladujejo enote, manjše od 1 minute, pri petju na tleh pa enote, večje od 1 minute, čeprav razlika v tem stadiju ni tako velika kot v prejšnjem. V zraku se je samec oglašil ta dan 113-krat, na tleh 71-krat. Povprečno je trajalo oglašanje v zraku nekaj več kot minuto, na tleh pa 1,7 minute.

3. Stadij vzreje mladičev

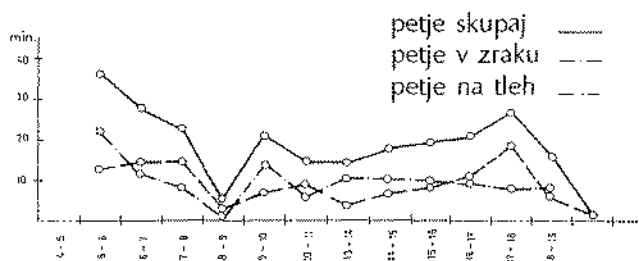
a) Petje

Mladiče krmi le samica. In kaj počne ta čas samec? Na dan opazovanja 18. 7. je pričel peti ob 4.57, zadnjič pa je zapel ob 18.21. Petje z mest za prepevanje je v tem stadiju skoraj povsem zamrlo, nadomestilo ga je, časovno gledano, preganjanje samice.

Najdaljša pevska enota v zraku je trajala 6 minut in 10 sekund (s pričetkom ob 7.09). Petje je postalo glede na število oglašanj razdrobljeno, povprečna dolžina oglašanja pa znaša le še 0,48 minute.

b) Pregarjanje

Samec preganja samico vedno in povsod, takoj ko jo zagleda, ne glede na to, ali ima v kljunu hrano za mladiče ali ne. Pregarja tudi mladiče, kakor hitro zapus-

Slika 6: Trajanje petja glede na dnevni čas v stadiju valjenja na dan 4. 7.

tijo gnezdo. V njih najbrž vidi bodoče spolno zrele tekmece in jih izganja iz območja, ki ga obvladuje, tako kot to počne s svojimi konkurenčnimi sosedi. Pri tem je več kot zanimivo, da soseda vselej ne preganja z oglašanjem "cit-cit-cit", temveč tudi z običajnim "cip-cip-cip". Morda to tudi ni potrebno, če samec iz soseščine takoj prizna premoč območnega samca. 18. 7. je samec pel v zraku 94,15 minute, od tega je preganjal samico (in zanemarljivo malo soseda) 15,85 minute ali 16,83 % celotnega petja. Največje število preganjanj je bilo krajše od 5 sekund (56 ali 74,6 %). Najdaljše zabeleženo preganjanje je bilo slišati ob 10.35 in je trajalo 110 sekund.

c) Hranjenje mladičev

In kako pogosto samica prinaša hrano mladičem? V šestih urah (od 5^h do 11^h) je prinesla hrano skoraj odraslim mladičem 21-krat.

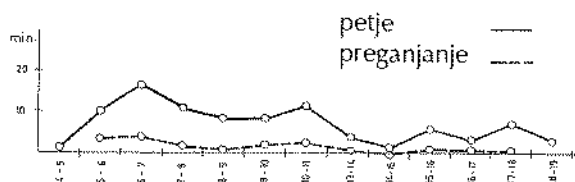
V šestih urah je torej 6 mladičev prejelo hrano manj kot 4-krat. Na prvi pogled presenetljivo, toda vedeti moramo, da v zadnjih dneh pred sorazmerno zgodnjo speljavo, samica krmi mladiče pretežno, če ne izključno, s kobilicami, ki predstavljajo energetsko znatno količino hrane. Vendar je dan pred speljavo možna tudi drugačna razlaga redkega krmiljenja: z redkejšimi obiski samica prisili godne mladiče, da čimprej zapustijo gnezdo.

d) Mikroklima

Dne 18. 7. se je zunanja temperatura ob gnezdu z oznako G3/78 gibala takole:

ura	temperatura v °C	opombe
05	16	
07	25	
09	27	
11	37	oblačno
13	40	
15	35	po nevihti
17	31	
19	26	

Povprečna temperatura ob gnezdu (na tleh) je ta dan znašala 29,6 °C.

Slika 7: Trajanje petja in preganjanja glede na dnevni čas v stadiju vzreje mladičev na dan 18. 7.

število prinašanj dnevni čas	3	5	4	3	3	3	21
čas	5 ^h -6 ^h	6 ^h -7 ^h	7 ^h -8 ^h	8 ^h -9 ^h	9 ^h -10 ^h	10 ^h -11 ^h	

Slika 8: Pogostost prinašanj hrane mladičem glede na dnevni čas na dan 18. 7.

RAZPRAVA

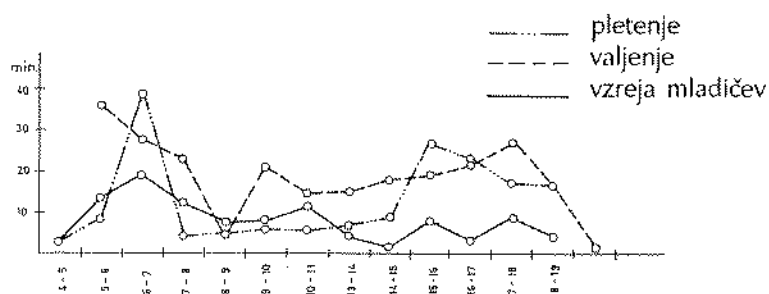
1. Vprašanje odkrivnosti

Če primerjamo petje brškinke po stadijih gnezdenja, vidimo, da je po količini najmočnejše v stadiju valjenja, po silovitosti pa najbolj eksponirano v stadiju spletnja gnezda. Trajanje petja po časovnih vrstah variira glede na dnevno uro. Od opazovanih 13 ur dejavnosti je samec pel v stadiju spletnja gnezda okroglo 172 minut ali 22%, v stadiju valjenja 244 minut ali 31% in v stadiju vzreje mladičev le še 105 minut ali 13% razpoložljivega časa. Dopoldanski vrhunec petja je bil v vseh treh stadijih dosežen med 5^h in 8^h, popoldanski pa med 15^h in 18^h. Presenetljivo je, da trajanje petja v vseh treh stadijih najbolj pade med 8^h in 9^h zjutraj. V stadiju spletnja gnezda je bila najvišja točka časovne vrste dosežena med 6^h in 7^h, ko je znašala 38,7 minute ali 64,5%, in najnižja med 7^h in 8^h, ko je dosegla le 4 minute ali 6,6% vsega časa. V stadiju valjenja je bil vrh časovne vrste dosežen med 5^h in 6^h in je znašal 35,8 minute ali 59,6%, najnižja točka pa med 8^h in 9^h, ko petje ni trajalo dlje kot 4 minute ali 6,6% vsega časa. V stadiju vzreje mladičev je bil vrh časovne vrste dosežen med 7^h in 8^h in je znašal 19 minut ali 31%, najnižja točka pa je bila dosežena med 13^h in 14^h s 4,5 minute ali 7,5% vsega časa, ne računajoč intervala s 40-minutno nevihto.

Poznavajoč zakonitost časovne vrste oglašanja, lahko s precejšno stopnjo verjetnosti presojamo odkrivnost vrste *Cisticola juncidis* na terenu. Z največjo verjetnostjo jo bomo odkrili med 5^h in 8^h zjutraj in med 15^h in 18^h popoldan. Veliko manj možnosti, da jo odkrijemo, imamo med 8^h in 15^h, minimalne možnosti pa med 8^h in 9^h zjutraj. Vendar se v tem intervalu odkrivnost zelo poveča zaradi sicer nemega, a v zraku dobro opaznega prinašanja belega pletiva.

2. Vprašanje poligamije

Če času, ki ga je samec porabil za petje v prvem stadiju, pripišemo čas, ki ga je porabil za pletenje gnezda, in v tretjem stadiju čas, ki ga je porabil za preganjanje, dobimo čas, ki je bližje dejanski porabi samčevega časa, kajti čas, porabljen za pridobivanje hrane, je približno vedno enak. Tako je bil samec v prvem stadiju dejaven 359, v drugem 246 in v tretjem 121 minut, ne računajoč pri tem časa, ki ga je porabil za iskanje hrane. Iz takšne

Slika 9: Primerjava časovnih vrst petja v vseh treh stadijih gnezdenja (16. 6., 4. 7. in 18. 7.)

slike dejavnosti razberemo, da spletnje gnezda vzame samcu več časa kot petje in da se to temu primerno odraža v celotni porabi časa. Iz tega se da sklepati, da samec v stadiju valjenja in v stadiju vzreje mladičev ni spletel nobenega novega gnezda. S tem pa ni rečeno, da medtem ni bil v zvezi, razen s to, ki je valila, še s kakšno drugo samico, zlasti še, ker je imel ta čas na voljo še 2 za naselitev usposobljeni gnezdi.

Pač pa je analiza uporabe različnih mest za prepevanje razkrila neko znamenje, ki še bolj zapleta že tako skrivnostno vprašanje poligamije. V stadiju spletnja gnezda je samec pretežno uporabljal za petje mesto (A), v stadiju valjenja pa je poleg tega mesta še pogosteje uporabljal mesto (H). Mesto (H) je od vseh mest za prepevanje najbolj oddaljeno tako od mesta (A) kot tudi od gnezda G3/78, v katerem je samica tačas valila. Glede na to, da je v bližini mesta (A) gnezdo G3/78, sem sklepal, da je nemara tudi v bližini mesta (H) kakšno zasedeno gnezdo. Takšnega gnezda nisem našel, res pa je, da je bilo mesto (H) oddaljeno približno toliko od gnezda G1/78 kot mesto (A) od gnezda G3/78. Iz tega sklepam, da je samec na mestu (H) vabil neznano samico, naj zasede še prazno gnezdo G1/78 ali nemara celo gnezdo G4/78, ki je bilo novejšega datuma nastanka, vendar po vsej verjetnosti že preveč oddaljeno od mesta (H). Kakorkoli že, jasno je bilo edine to, da tega mesta ni uporabljal v zvezi z iskanjem hrane, saj nemega ždenja v tem stadiju sploh nisem zabeležil.

V celoti je prebil samec brškinke v treh opazovalnih dneh (v 39 urah) samo nekaj več kot 280 minut ali 7,9 % na mestih za prepevanje. Daleč največ časa se je zadrževal na mestu (A): 177 minut ali 63,2 %. To pa je tudi dokaz, da je bilo gnezdo G3/78 vendarle v središču njegove pozornosti in s tem tudi vsega njegovega početja.

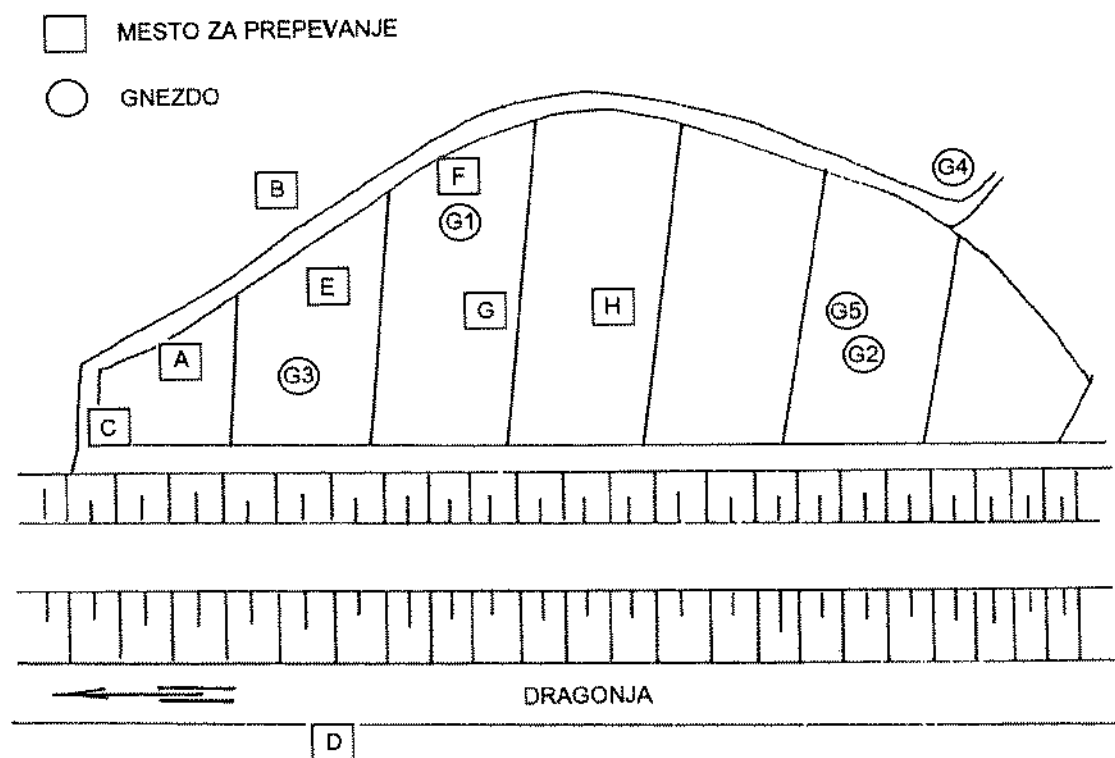
Edini dokaz za samčevo zvezo z drugo samico najdemo v stadiju vzreje mladičev, ko sta bili nekajkrat videni obe samici hkrati. Ob 9.45 sta bili hkrati opazovani samica s hrano v kljunu in samica brez hrane, pri čemer je preganjal neznano samico. Ob 16.56 pa je preganjal neznano samico z mladiči, ki bi utegnili biti samica, s katero je utegnil biti naš samec v zvezi pred sedanjo zvezo s samico iz gnezda G3/78, za kar govorita tudi dve najdeni že uporabljeni gnezdi.

Iz povedanega je mogoče razpravo skleniti s spoznanjem, da je bil opazovani pojoči samec na svojem območju v zvezi z najmanj dvema samicama, čeprav je bilo v času proučevanja zasedeno eno samo gnezdo. Da si poligamne gnezditve sledijo ciklično oziroma da nista nikdar dve gnezdi zasedeni hkrati, je morda najpomembnejše odkritje opravljene raziskave. Da bi domneva prerasla v spoznanje, bi jo bilo potrebno preveriti na večjem vzorcu. Izkušvena spoznanja z gnezdišč v Istri (Mirna, Červar) potrjujejo spoznanje iz Sečoveljskih solin.

Vpliv poligamnosti na snemalno verodostojnost je potemtakem veliko bolj zapleten, kot se zdi na prvi

dejavnost:	spletanje gnezda		valjenje		vzreja mladičev	
	min	%	min	%	min	%
petje v zraku	105'	25,5 %	121'	48,8 %	95'	68 %
petje na tleh	67'	16,3 %	123'	49,7 %	10'	7,1%
nemo ždenje	52'	12,7 %	1	0,4 %	18'30"	13,2 %
pletenje gnezda	187'	45,5%	-	-	-	-
preganjanje	-	-	2'30"	1 %	16'30"	11,7 %
skupaj	411'	100 %	247'30"	100 %	140'	100 %

Slika 10: Pregled samčeve dejavnosti po stadijih gnezdenja v minutah:

Slika 11: Razpored mest za prepevanje na območju proučevanega samca brškinke v Sečoveljskih solinah

pogled. Vendar delamo manjšo napako, če štejemo, da ima vsak samec dve samici, kot če mu pripišemo toliko samic, kot je gnezd. Zaradi prepletajočih se ciklov gnezdenja je z metodo običajnega štetja pojočih samcev nemogoče ugotoviti število gnezdečih parov. Pa nič zato.

ZAHVALA

Finančno je davnega leta 1978 raziskavo omogočil akademik dr. Andrej O. Župančič, za kar sem mu še danes hvaležen. Dolgujem pa mu zahvalo tudi za kritični pregled rokopisa leta 1985. Zahvaljujem se tudi Meri Lavričevi za izdelavo risb.

mesto za prepevanje	A	B	C	D	E	F	G	H	skupaj
stadij gnezdenja	v minutah								
spletanje	96,2	1,5	1,5	1,3	3	14,5	1	-	119
valjenje	44,1	1	2,5	1	2,5	2,5	-	73	124,1
vzreja	36,7	-	-	-	-	-	-	0,3	37

Slika 12: Trajanje uporabe mest za prepevanje za petje in nemo ždenje v različnih fazah gnezdenja

RIASSUNTO

L'analisi del canto del beccamoschino, che dividiamo in canto in aria e canto a terra (in base ai luoghi di canto) ha mostrato che il canto è più marcato (canti più lunghi) nella fase della costruzione del nido, mentre è più esteso (più tempo dedicato al canto) nella fase della cova. Nello stadio della crescita dei pulcini (di loro si cura solo la femmina) il canto è frammentario e inespressivo. Il canto a terra è più segnato nella fase della cova, quando per estensione addirittura supera il canto in aria.

L'analisi della distribuzione temporale nella fase della costruzione del nido ha mostrato che il maschio inizia i lavori di costruzione appena dopo che si è cibato e tale lavoro è più intenso tra le ore 13 e 14. Tuttavia in quest'attività il maschio impiega nel corso della giornata il 31,8 per cento del tempo a disposizione.

La fase muta, in cui il maschio vola tra le piante secche che al contempo sono luoghi di canto, fa probabilmente parte del rituale della ricerca di cibo, sebbene sia anche funzionale dato che le piante gli servono da appostamento. È interessante che questa fase occupa in percentuale più tempo durante la giornata nello stadio di allevamento dei pulcini, anche se il maschio non si occupa di loro. Ciò è probabilmente in relazione all'accresciuta possibilità di accoppiarsi, ma non è del tutto esclusa neanche la probabilità di un allevamento in comune nel passato, che è stato filogeneticamente superato.

La ricerca della femmina da parte del maschio, quale rituale di indentificazione sessuale, inizia subito dopo che la femmina che cova inizia ad abbandonare il nido per cibarsi e non cessa neanche durante l'allevamento dei pulcini da parte della femmina.

I risultati della ricerca hanno mostrato l'influsso della variabilità giornaliera sulla presenza della specie. Il termine peggiore per il monitoraggio è tra le 8 e le 9 di mattina, quando il censimento non è consigliabile.

Qual è l'influsso della poligamia sulla veridicità del monitoraggio? È stato stabilito che per tutta la durata dell'indagine era occupato un solo nido, anche se il maschio era in rapporto con almeno due femmine. Resta aperta la domanda come sottrarsi all'influsso dei cicli di nidificazione che si intersecano sull'accertamento delle coppie che nidificano. Però al maschio che controlla il territorio indagato non dobbiamo mai ascrivere tante femmine quanti sono i nidi pronti ma non occupati che abbiamo trovato.

LITERATURA

Berthold, P. (1976): Methoden der Bestanderfassung in der Ornithologis Übersicht und kritische Betrachtung, J.f.O. 117/1, S. 1-69.

Bertok, M. (1977): Razširjenost svilnice (*Cettia cetti*) in brškinke (*Cisticola juncidis*) na slovenski obali. Diplomaska naloga. Univerza v Ljubljani. Biološki oddelek. Ljubljana.

Geister, I. (1980): Razširjenost brškinke *Cisticola juncidis* na slovenski obali in vpašanje naraščanja in upadanja njene populacije. Biološki vestnik 28/1, str. 25-44.

Geister, I. & D. Šere (1974): Novo ugotovljene vrste ptic pevk v Slovenij, *Proteus* 37, str. 3-11.

Géroudet, P. & R. Lévêque (1978): Une expansive de la *Cisticole* jusquen Europe centrale, *Nos Oiseaux* 33/6, str. 241- 256.

Harrison, C. (1975): Nests, Eggs and Nestlings of European Birds. Collins, London.

STATUS IN OGROŽENOST GNEZDITVENE POPULACIJE NAVADNE POSTOVKE (*FALCO TINNUNCULUS*) NA SEČOVELJSKIH SOLINAH

Lovrenc LIPEJ

mag., Morska Biološka postaja, Inštitut za Biologijo Univerze v Ljubljani, 66330 Piran, Fornače 65, SLO
MD, Stazione di Biologia Marina, Istituto di Biologia dell'Università di Lubiana, Pirano, SLO

IZVLEČEK

Avtor obravnava status in vidike ogroženosti navadne postovke (*Falco tinnunculus*) na Sečoveljskih solinah. Postovka je pred sto leti gnezдила tako v obalnih mestih kot tudi v dolini Dragonje, danes pa gnezdi le na Sečoveljskih solinah in črnokalskem Kraškem robu. V obdobju 1983 do 1992 je na solinah gnezdilo od 5 do 12 parov. V zadnjih letih je očiten trend upadanja populacije. Najpomembnejša dejavnika ogroženosti, ki sta povzročila upad gnezditve populacije, sta mustelidna predacija in gospodarsko oživljanje opuščanih solin. Moteči dejavniki pa postajajo zaradi vse večje popularnosti solin razni obiskovalci, ki vznemirjajo ptice v obdobju gnezdenja. Zato je potrebno dopolniti in dosledno izvajati varstveni režim, zapisan v občinskem odloku o solinskem krajinskem parku.

UVOD

Navadna postovka (*Falco tinnunculus*) je manjši predstavnik iz družine sokolov (*Falconidae*) in ena izmed treh v Sloveniji živečih vrst postovk. Nekateri ornitologi smatrajo navadno postovko za najbolj razširjeno vrsto ujede Palearktika in Afrike (CADE 1982).

O navadni postovki v Sloveniji ni veliko napisanega, čeprav je v evropskem in svetovnem merilu ena najbolj raziskanih vrst ujed nasploh (CAVE 1968, PIECHOCKI 1979, BIRD & BOWMAN 1987, VILLAGE 1987, 1989, 1990). Edini daljši zapis obravnava njeno gnezditveno problematiko na solinah (LIPEJ 1988).

Sečoveljske soline ležijo ob ustju reke Dragonje v piranski občini. Že od nekdaj imajo sloves edinstvenega ornitološkega območja v Sloveniji (LIPEJ & ŠKORNIK 1988). Zanimive so bodisi kot prezimovališče ali gnezdišče velikega števila ptic. Poleg ornitološkega pomena pa so soline pomembne tudi iz botaničnega, favnišnega, etnološkega, geografskega in naravovarstvenega vidika (KALIGARIČ & TRATNIK 1981). Zaradi vsega omenjenega so bile Sečoveljske soline decembra 1989 razglašene kot krajinski park s petimi naravnimi rezervati (Uradne objave, Primorske novice, št. 5, Koper, 26. 1. 1990).

S pričujočim sestavkom želi avtor seznaniti bralce s statusom in ogroženostjo navadne postovke v lokalnem

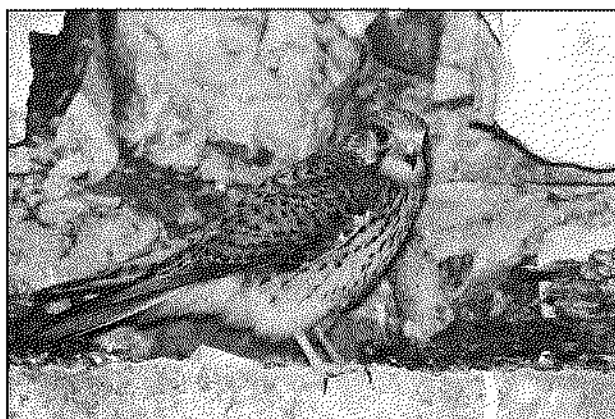
in deloma v slovenskem merilu. Obenem pa je namen tega članka konkretno prispevati k naravovarstvenim prizadevanjem množice slovenskih ornitologov in favnistov, ki so že pred časom doumeli edinstvenost solin za slovenski prostor.

STATUS

V Sloveniji je navadna postovka (v nadaljnjem tekstu postovka) v gnezditvenem obdobju splošno razširjena ujeta (GEISTER 1989). Gnezdi predvsem na drevesih, redkeje pa na zidanih objektih in skalovju. Kot ostali sokoli tudi postovka ne gradi gnezda, pač pa si za vzrejo legla izbere zapuščena gnezda vran, veveric, sov ali drugih vrst ptic (VILLAGE 1990).

V Slovenski Istri pa gnezdi le v skalnih razpokah in luknjah Kraškega roba in v opuščanih solinskih hišah Sečoveljskih solin (slika 1).

Najstarejši podatki o gnezdenju postovke v Slovenski Istri izvirajo iz prejšnjega stoletja, ko je ornitofavno tega območja raziskoval Bernardo Schiavuzzi. Postovko navaja kot redno gnezdilko beneškega obzidja nad Piranom in obzidja piranske stolnice (SCHIAVUZZI 1883). V porečju Dragonje omenja gnezditve postovke (od koder so mu prinesli dva mladiča iz gnezda) iz lokalitete,

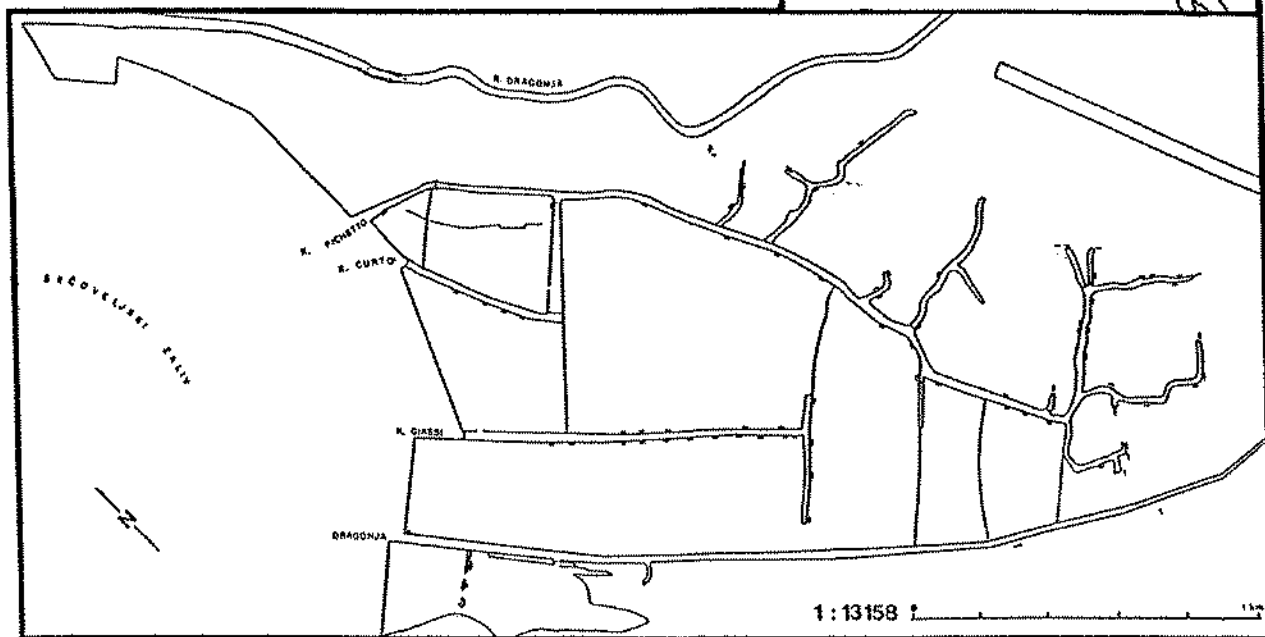
Slika 1: Navadna postovka je ena izmed treh v Sloveniji živečih vrst postovk. (Foto: B. Marčeta)

ki jo opisuje pod imenom "Belle grotte". Domnevam, da gre za Steno pri Dragonji, kjer je veliko primernih gnezdilnih niš, čeprav postovka tam danes ne gnezdi.

GREGORI (1976) omenja, da je postovka gnezдила na zvoniku Sečoveljske cerkve leta 1976. Solinske hiše je tega leta pregledoval, vendar je v njih našel le gnezda velikega skovika (*Otus scops*) in čuka (*Athene noctua*), ne pa tudi postovke (GREGORI, ustno). Že leta 1977 pa naj bi po ustnih podatkih I. Geistra, J. Gregorija in D. Šereta, ki so v sedemdesetih letih raziskovali ornitofavno solin, postovka začela gnezdit tudi na solinah. ŠMUC (1980) navaja v svojem diplomskem delu, da

so v obdobju 1977-1978 redno gnezdili 2-3 pari postovk.

Od leta 1983 do leta 1985 so člani Ornitološkega društva Ixobrychus začeli sistematično iskati postovkina gnezda in v njih obročkati mladiče, Goran Palčič pa je zbral tudi nekaj podatkov o gnezditveni ekologiji te vrste. Od leta 1985 se z biologijo postovke na solinah ukvarja avtor tega prispevka. Preiskovano območje obsega, za ornitofavno najbolj zanimivi, opuščeni del solin ob kanalih Curto, Giassi in Picchetto (slika 2). V obdobju od 1983 do 1992 je na solinah gnezdilo od 5 do 12 parov postovk. Največ parov je gnezdilo leta 1985 (tab. 1). Že v naslednjem letu se je število gnezdečih parov prepolovilo. V zadnjih dveh letih je na solinah gnezdilo le pet parov postovk.

Slika 2: Zemljevid obravnavanega območja. Opuščeni del Sečoveljskih solin. (Risba: B. Marčeta)

OGROŽENOST

1. Naravni vplivi

a) Kunje plenjenje (mustelidna predacija)

Kune so najpomembnejši plenilci gnezdičev duplarjev v zmernem in borealnem pasu (SONERUD 1985). Tudi na solinah je kuna belica (*Martes martes*), posebej v zadnjih letih opazovanja, često plenila postovkina gnezda. Prvi zanesljiv podatek o kunjem plenjenju je bil zabeležen leta 1987, ko je bilo izplenjeno nepopolno leglo.

V nekaterih letih je izplenila skoraj vsa gnezda. Legla z jajci je plenila le v nekaj primerih (slika 3), medtem ko je v zadnjih štirih letih zdesetkala produkcijo mladičev. Kuna je vedno pobila vse mladiče v gnezdu, požrla pa le enega in le še enega obglavila. Vse ostale mladiče je pustila nedotaknjene (slika 4). Zvlekla jih je v grmičje ali zarasle koticke v solinarski hiši.

Pred kuno so bila varna le gnezda v hišah, ki so bile v obdobju mladičev v poplavljenih bazenih. Očitno so bila zaradi poplavljenosti bazena ta gnezda za kuno nedostopna, saj jih ni mogla izvohati.

Gnezdenje na strukturah, ki so delo človeka, vedno predstavlja določeno tveganje za postovke, še posebej na solinah, kjer so gnezda le nekaj metrov od tal in zato lahko dostopna za plenilce in človeka.

Kune so plenile na solinah tudi v obdobju, ko je bil lov na solinah dovoljen, torej pred sprejemom občinskega odloka o krajinskem parku. Zato mustelidna predacija, ki je še posebej izrazita v zadnjih nekaj letih, ni povezana ali razložljiva z odsotnostjo lovskega odstrela na solinah.

O mustelidni predaciji je v strokovni literaturi veliko napisanega. Tovrstne raziskave so bile narejene v Skandinaviji na primeru koconogega čuka (*Aegolius funereus*) (KORPIMAKI 1987a, SONERUD 1985) in lesne sove (*Strix aluco*) (DELMEE & al., 1978; 1982). SONERUD (1985) je raziskoval plenjenje legel koconogega čuka v Skandinaviji. Njegovi rezultati so pokazali, da je plenjenje gnezdičnic naraščalo z njihovo starostjo. Poleg tega je ugotovil, da je kuna belica izplenila tista gnezda, ki so bila izplenjena že leto poprej. Zato avtor domneva, da si kuna belica vsako najdeno (in izplenjeno) gnezdo vtisne v spomin, da bi ga naslednje leto vnovič izplenila. Verjetno si tudi kuna belica s solin vtisne v spomin postovkina gnezda in jih v naslednjih letih izpleni.

TOSO (1988) navaja zveri iz družine kun (*Mustelidae*) kot plenilce jajc navadnih postovk. Zanimivo je, da VIL-LAGE (1990) v svoji monografiji o postovki ne omenja nobenega primera mustelidne predacije. Kot plenilce postovk in njihovih legel omenja le mačke, lisice, ujede in sove.

leto	vseh gnezd	izplenjenih legel	izplenjenih zaleg	zapuščenih gnezd (*)
1983	8	0	0	1
1984	7	0	0	0
1985	12	0	0	0
1986	6	0	0	0
1987	5	1	2	0
1988	8	1	0	0
1989	8	1	0	0
1990	7	2	3	1
1991	5	3	1**	0
1992	5	0	0	0

* upoštevana samo gnezda, v katerih je kuna pobila samca ali samico

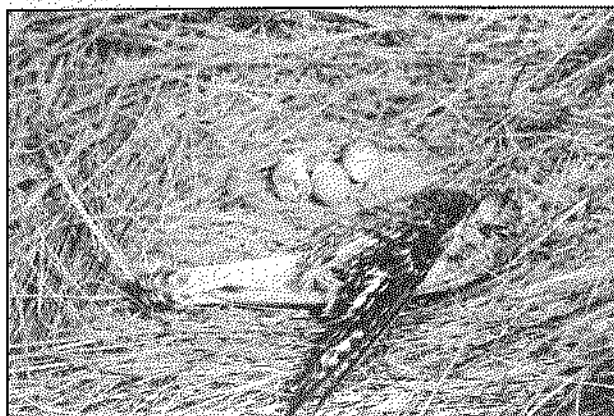
** mladiči izplenjeni v stadiju poletencev

Tabela 1: Gnezditvena populacija navadne postovke (*Falco tinnunculus*) na Sečoveljskih solinah v obdobju 1983-1992: podatki o številu gnezdečih parov in mustelidni predaciji

Prav tako tudi CAVE (1968) ne navaja kun (rod *Martes*) kot plenilk, pač pa omenja malo podlasico (*Mustela nivalis*) in hermelina (*Mustela erminea*) kot redka plenilca legel. Mnenja sem, da če govorimo o naravnem ravnotežju in o njegovi ohranitvi, potem moramo sprejeti plenjenje kun kot povsem naraven pojav. Da bi varovali gnezditveno populacijo postovk na solinah je bolj smiselno zaščititi gnezda postovk kot pa eliminirati plenilca.

b) Kompeticija

Drugi naravni način ogrožanja je naravna kompeticija. Najbolj znani kompetitorji postovke so ujede in sove njenega velikostnega razreda, ki s postovko živijo simpatrično. Med njimi naj omenim malo uharico (*Asio otus*), ki je v tem smislu tudi najbolj raziskana (ZIESEMER 1973, KORPIMAKI 1987b), ki pa na solinah ne gnezdi. Tako ostaja na tem območju edini resnejši kompetitor (predvsem v smislu gnezdenja) navadna kavka (*Coleus monedula*), katere število gnezdečih parov se v zadnjih letih povečuje. Podobno kot postovka si tudi kavka izbere primerno polico v zapuščenih solinskih hišah za gnezdenje, vendar začne kavka gnezdit prejšnjim in običajno zasede ugodnejše gnezdične niše. Leta 1989 sta v isti hiši gnezdili obe vrsti; postovka na zunanji strani, kavka pa v bivšem postovkinem gnezdu na notranji strani.

Slika 3: *Kuna belica (Martes foina) je izplenila leglo postovke in pobila samico. Mustelidna predacija je eden od najbolj perečih dejavnikov, ki ogrožajo solinsko populacijo navadne postovke. (Foto: L. Lipej)*

2. Rekreatijski vplivi

Ti vplivi so večinoma posredni in antropogenega izvora. Soline so čedalje bolj popularne za razne obiskovalce. V gnezditvenem obdobju si jih izbere kot izletno točko veliko obiskovalcev; od kolesarjev, kopalcev, nudistov, sprehajalcev psov, piknikarjev do vsakovrstnih rekreativcev, ki na razne načine ogrožajo uspešnost gnezdenja.

a) Lov

Po pripovedovanju Marjana Jamška, živinorejca na levem bregu Dragonje, so med njimi žal tudi lovci, ki se ne ozirajo na prepoved lova v solinah. Po podatkih NEWTONA in sodelavcev (1981), ki so opravili analizo smrtnosti navadne postovke v Angliji, je zaradi lova poginilo 4 % vseh poginulih postovk.

b) Piknikarjenje in taborjenje

Za večino ujed je značilno, da so posebej občutljive za motnje (hrup, nemir) v bližini gnezda na začetku gnezditvene sezone. Tako je v bivši Sovjetski zvezi zaradi množičnega turizma ob rekah in jezerih močno upadlo število črnih škarnikov (*Milvus migrans*) (GENSBOL 1984). Zato ni odveč pomislek, da lahko tudi piknikarjenje in taborjenje na solinah zmanjšata uspešnost gnezdenja. Piknikarjenje je v tem smislu nekoliko manj škodljivo, ker gre samo za enodnevno motenje, medtem ko ima taborjenje (pod katerim razumem večdnevno zadrževanje na določenem mestu) v občutljivem obdobju gnezdenja lahko še toliko hujše posledice.

c) Naravoslovna fotografija

Kdorkoli se ukvarja s proučevanjem ujed, mora pri svojem delu upoštevati določena pravila, da bi se tako izognil nepotrebnemu vznemirjanju ptic. Še posebej pomembno pri tem je, da se ne približujemo gnezdom v obdobju valjenja ali neposredno pred tem. Prestrašena samica se zaradi tega oddalji od gnezda za krajši ali daljši čas, v katerem obstaja možnost, da se jajca ohladijo ali da gnezdo izplenijo plenilci ali kompetitorji. Prav tako je priporočljivo, da se tudi v obdobju mladičev mudimo ob gnezdu le čimkrajši čas, saj so mladiči popolnoma odvisni od samice. Tudi za naravoslovno fotografijo je potrebno dobro poznavanje gnezditvenih navad postovke, visoko razvita etika in obvladanje raznih maskirnih tehnik.

3. Gospodarski vplivi

a) Požiganje trstišč

Sečoveljske soline so izrazito dvočluno okolje. Sam solinski predel je ariden, medtem ko je levi breg Dragonje, ki ga označuje obsežno trstišče in kraški izviri pretežno humiden. V manjšem obsegu so trstišča tudi na začetku solin pri Stojbah. Trstišča so zavetišča za veliko število ptic in malih sesalcev, zato predstavlja požiganje takih sestojev krčenje lovnega teritorija postovke in s tem posredno vpliva tudi na lovni uspeh.

b) Gospodarsko oživljanje

Leta 1986 se je začelo gospodarsko oživljanje opuščanih solin in tedaj so ob kanalu Picchetto razširili solinske nasipe. S tem so postale opuščene soline ob največjem solinskem kanalu prevozne za motorna vozila (LIPEJ 1988).

Zaradi gospodarskega oživljanja je bila v zadnjih letih glavna gnezda postovk grupirana na enem delu solin (slika 5). Buldožiranje in širjenje nasipov je bistveno poškodovalo solinske hiše in gnezdišča v njih ter omogočilo dostop na soline raznim motornim vozilom. Poleg tega se je ta dejavnost izvajala ravno v obdobju gnezdenja.

Zaradi hrupa in nemira se je gnezditvena populacija postovk razcepila na dva dela. Do praznine je prišlo na mestih, kjer je bila usmerjena dejavnost strojnega ravnanja in širjenja nasipov.

c) Ceste

Glavni razlogi smrtnosti navadne postovke v Veliki Britaniji so lakota (29%), notranje krvavitve (hemoragije) (13%), cestne nezgode (12%), bolezni (11%), dru-

gačne vrste poškodb (9%) in lov (4%). Ostalih vzrokov (20%) ni bilo moč določiti (NEWTON & al. 1981). Dokaj visok odstotek povoženih postovk pripisujejo lovu ob cestah in na njih. Do podobnih ugotovitev je prišel HERNANDEZ (1988) pri študiju smrtnosti na cesti pri navadnem čuku (*Athene noctua*) v Španiji. Solinske postovke često prežijo na plen na električnih drogovih ob cesti Sečovelje-Savudrija-Umag, kjer je zaradi čistine lažje pleniti male sesalce in plazilce. Čeprav ni nobenih podatkov na voljo o cestni smrtnosti solinskih postovk, sklepam, da verjetno prihaja do cestnih nezgod tudi ob tej cesti.

d) Letališče

Letališče le posredno ogroža postovko. Ob morebitnem širjenju letališča bi se s tem zmanjšala površina opuščenenih solin, ki nudi gnezdišče in lovišče postovkam.

4. Vplivi kontaminacije okolja

Raziskav v Sloveniji še ni. Obstajajo le preliminarni podatki o vsebnosti Hg v peresih postovk iz solin (PLANINC & LIPEJ, neobjavljeno), ki kažejo pozitivne vrednosti (od 0.88 do 1.04 ppm Hg). Tudi drugod po svetu so tovrstne raziskave analize živega srebra zelo redke (VILLAGE 1990), tako da imamo na voljo le malo primerjalnih podatkov. JUILLARD & al. (1978) navajajo vrednosti od 0.01 do 0.04 ppm Hg v sterilnih jajcih navadne postovke v kantonu Jura. Ti podatki, ki so bistveno nižji od naših, pa niso uporabni za primerjavo, saj vsebujejo peresa višje koncentracije Hg kot jajca ali tkiva (SOLONEN & LODENIUS 1990).

Pri 13% mrtvih postovk, najdenih v Angliji, pri katerih so našli notranje krvavitve, domnevajo, da jih je lahko povzročila povišana koncentracija organoklorinskih pesticidov DDE (stabilni metabolit bolj slovitega DDT) in HEOD (NEWTON & al. 1981). Popolno pomanjkanje podatkov o kontaminaciji okolja s pesticidi in o bioakumulaciji le-teh v Slovenski Istri narekuje začetek tovrstnih raziskav tudi v našem prostoru.

5. Ostalo

Med negativnimi vplivi je treba opozoriti še na odprtje solinarskega muzeja v obnovljeni solinarski hiši. Od takrat namreč postovke ne gnezdiijo več ob kanalu Giassi.

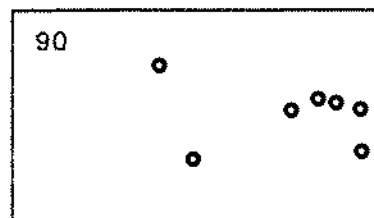
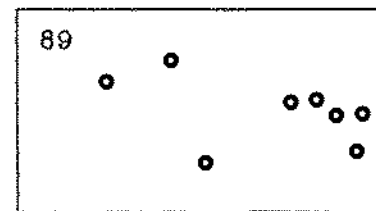
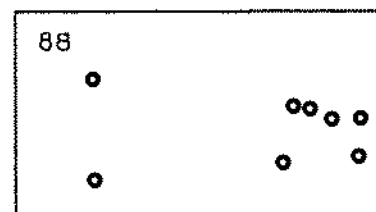
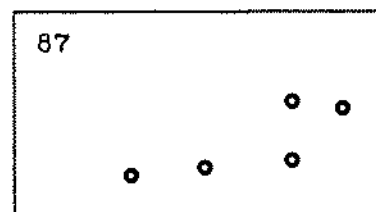
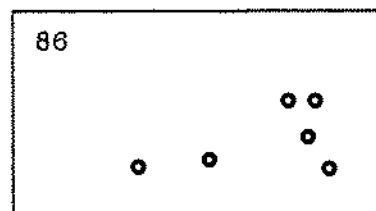
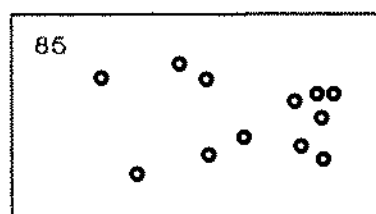
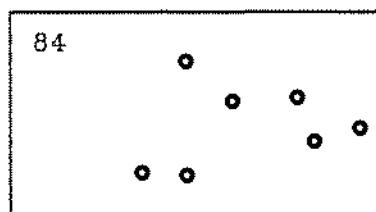
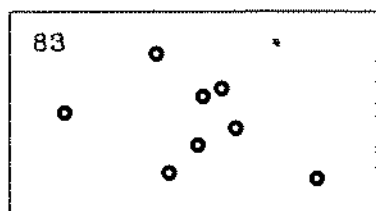
V tabeli 2 sem ponazoril večino omenjenih načinov ogrožanja postovke in njenega gnezdenja. Uporabil sem svoje ugotovitve in podatke iz literature, ponekod pa sem podal svojo približno oceno (Tab. 2).

NARAVOVARSTVENI KOMENTAR

Pred sto leti je postovka gnezdila na beneškem obzidju in obzidju piranske cerkve, v koprski stolnici in dolini Dragonje (SCHIAVUZZI 1883). Danes gnezdi le še na Sečoveljskih solinah in Kraškem robu. Verjetno so soline edino razpoložljivo gnezdišče postovk v dolini Dragonje in sploh v piranski občini. V stoletnem obdobju so ljudje izkrčili in pozidali večje površine, na katerih bi lahko postovka lovila. Tako je postala razdalja od potencialnih gnezditeljskih niš v piranskih obzidjih in cerkvah do lovilnega teritorija prevelika in postovke so si raje izbrale razpoložljive gnezditeljske niše v manjših krajih, kot npr. v sečoveljski cerkvi (GREGORI 1976) in kasneje na Sečoveljskih solinah. Te gnezditeljske niše so bile bistveno bližje razpoložljivim lovnim habitatom, kar je še posebej pomembno v obdobju gnezdenja, ko je potreba po hrani največja.

Slika 4: Izplenjeno gnezdo z mladiči navadne postovke. Kuna belica je pomorila vse mladiče, le enega pa požrla. Žal so taki dogodki v zadnjih letih pogosti. (Foto: L. Lipej)

Slika 5: Prostorska razporeditev gnezd navadne postovke na solinah v obdobju 1983-1992.

NEWTON (1979) ugotavlja, da je v odsotnosti antropogenih vplivov pri večini ujed število gnezdečih parov omejeno z razpoložljivostjo hrane v okolju in od števila razpoložljivih gnezdilnih niš.

Zaradi čedalje večjega propadanja solinarskih hiš se je število razpoložljivih gnezdilnih niš, primernih za gnezdenje navadne postovke, drastično zmanjšalo. Gospodarsko oživljanje opuščanih solin je ta proces pospešilo, po drugi strani pa omogočilo nenadzorovan promet po solinah. Ker je bila ta dejavnost prisotna ravno v obdobju gnezdenja postovk (april-junij), je to še dodatno vplivalo na gnezditveni uspeh postovke.

Da postovka ne bi popolnoma izginila iz solin, je smiselno ohranjati (vzdrževati) čim večje število razpoložljivih, za gnezdenje primernih niš. Obstajata dve možnosti:

1) da vzdržujemo ali oblikujemo primerne gnezdilne police v stenah solinskih hiš in jih ustrezno zavarujemo pred kuno belico,

2) da izdelamo umetne lesene valilnice, ki jih namestimo bodisi v solinskih hišah ali na kolih izven hiš z ustrezno zaščito pred kuno belico.

Zaščita postovk je v tesni zvezi z globalno zaščito solin. Zato moramo za uspeh pri ohranjanju solinske populacije postovk in sploh solinske ornitofavne zagotoviti tudi primeren varstveni režim na solinah, ki je že sprejet v odloku o krajinskem parku, a v praksi na žalost ni udejanjen.

BROWN (1976) ugotavlja, da je za uspešno varstvo ujed potrebno zadostiti petim osnovnim pogojem:

- zavarovati pomembne predele iz nemotenega gnezditvenega območja,
- zagotoviti pravno zaščito,
- osveščati javnost,
- odpraviti nepotrebne motnje v gnezditvenem obdobju,
- in učinkovito kontrolirati onesnaževanje okolja.

Vsekakor je ena od poglavitnih namembnosti solin tudi rekreativni vidik, vendar je treba le-tega uskladiti s 7. členom o zavarovanju solin, ki pravi, da je v času gnezdenja solinskih ptic na območju solinskih rezervatov

prepovedano približevati se ali obiskovati gnezdišča (Uradne objave, Primorske novice, št. 5, Koper, 26.1.1990). Zato bi bilo smiselno uvesti naslednje ukrepe:

1) Prepovedan dostop na Fontanigge in bazene ob kanalu Picchetto, (kjer je tudi ornitološki rezervat) v času gnezdenja postovke (april-junij) in ostalih solinskih ptic.

Dostop na soline bi morali preprečiti vsem motornim vozilom in motornim kolesom.

Dopuščam možnost, da bi v smislu zadoščenja rekreativne namembnosti solin začrtali pot za kolesarje in pešce (tudi sprehajalce s psi) seveda v takem obsegu in smeri, ki bi minimalno ogrožala mir na solinah. Pri tem mislim predvsem na kolovozno cesto, ki vodi z glavne ceste Lucija - Umag ob današnji Dragonji do morja. Za dosledno uresničenje tega ukrepa bi morali zagotoviti čuvajsko službo vsaj v maju in juniju.

2) Opozorilne table, kažipoti in označbe.

Opozorilne table bi opozarjale na npr. prepoved lova, nabiranja suhega cvetja (mrežica), kurjenja, prepoved gibanja na določenih mestih (kot so gnezdišča postovk in ornitološki rezervat ob bazenu Picchetto), prepoved ribolova, taborjenja, odlaganja odpadkov in drugo. S kažipoti pa bi obiskovalce solin napotili npr. proti etnološkemu muzeju, v botanični vrt, k bazenu s halofiti ali podobno. Z raznimi tablami z označbami bi obiskovalce opozorili na razne znamenitosti solin. Mogoče je v zvezi s tem primerljiva izkušnja Jesenkove poti v Ljubljani.

3) Osveščanje javnosti.

O Sečoveljskih solinah je bilo v poljudni literaturi ogromno napisanega. Prav tako je bilo v ta del Slovenske Istre organizirano veliko ekskurzij, zato je slovenska javnost že nekoliko seznanjena s to problematiko.

Vsekakor je potrebno z osveščanjem nadaljevati. Sečoveljskih solin prav gotovo ne moremo primerjati s Triglavskim narodnim parkom, lahko pa jih postavimo ob bok nekaterim znamenitostim, ki imajo v slovenskem prostoru velik pomen, kot na primer Arboretum Volčji potok, Javorniški rovt ali Rakov Škocjan.

Če bo v občinskem odloku zapisan varstveni režim tudi konkretno udejanjen, potem je smiselno upati, da se bo gnezditvena populacija navadne postovke na solinah ohranila tudi v prihodnje.

VPLIVI	NAČINI OGROŽANJA	GNEZDENJE			DIREKTA SNRNOST	HABITAT	HRANA	MESTA HOŠTANJA
		MEGONO OBSEBE	LOKALITA TA	PLUJILEN PRAVILN				
REKREACIJSKI	LOVSKA DEJAVNOST				•			NO
	TABORJENJE ^o	••	••	•				HN
	PIKNIKARJENJE	•	••					HN
	IZLETNIKI Z MOTOR. VOZIL I	••	••	•				HN
	IZLETNIKI PEŠCI	•						N
GOSPODARSKI	NARAVOSLOVNA FOTOGRAFIJA		••					N
	POŽIGANJE TRSTIŠČ					••	•	PO
	BULDOŽIRANJE IN ŠIRJENJE NASIPOV	•••	•••	•		••	••	NO
KONTAMINACIJA OKOLJA	CESTE ^o				•			NO
	LETALIŠČE					•		PO
NARAVNI	TEŽKE KOVINE ^o	•	•••	•••	••		•	NO
	ORGANOKLORINSKI ^o PESTICIDI	•	•••	•••			•	NO
	POLIKLORIRANI ^o BIFENILI		•••	•••			•	NO
NARAVNI	MUSTELIDNA PREDACIJA	•	•••	•••	•			NO
	NARAVNI KOMPETITORJI	•	•					NO

• = POTENCIALNA VERJETNOST OGROŽENOSTI

•• = POVIŠANA VERJETNOST OGROŽENOSTI

••• = ŠKODLJIVE POSLEDICE

N = n e m i r

H = h r u p

NO = neposredna ogroženost

PO = posredna ogroženost

^o = ocena po podatkih iz literature

Tabela 2: Ocena ogroženosti gnezditvene populacije navadne postovke na Sečoveljskih solinah.

ZAHVALA

Iskreno se zahvaljujem prof. Janezu Gregoriju, Daretu Šeretu in Iztoku Geistru za njihove podatke o postovki na solinah. Posebno zahvalo sem dolžan mag. Davorinu Tometu za kritične pripombe pri prebiranju rokopisa, Miranu Gjerkešu in Bojanu Marčeti pa za prijetne trenutke, preživete na solinah in črnokalskem Kraškem robu pri opazovanju postovke.

RIASSUNTO

L'Autore tratta lo stato e i fattori di rischio per la popolazione dei gheppi (*Falco tinnunculus*) nelle saline di Sicciole. Cent'anni fa il gheppio nidificava sia nelle città costiere che nella valle del Dragogna, mentre oggi nidifica soltanto nelle saline di Sicciole e sul costone carsico presso Cernical. Nel periodo tra il 1983 e il 1992 nelle saline nidificavano dalle 5 alle 12 coppie. Negli ultimi anni è palese nella popolazione dei gheppi una tendenza decrescente. I fattori di rischio più importanti, che hanno causato la decrescenza della popolazione nidificatrice, sono i predatori mustelidi e la ripresa delle attività economiche nelle saline abbandonate. A causa della crescente

popolarità delle saline, un fattore di disturbo diventano anche i numerosi visitatori che disturbano gli uccelli nel periodo della nidificazione. Perciò è necessario completare e mettere in atto con coerenza il regime di tutela contenuto nella delibera comunale sull'istituzione del parco naturale delle saline.

LITERATURA

- BIRD, D. & R. BOWMAN (EDS.) (1987).** The Ancestral Kestrel, Raptor Res. Found. Inc. and MacDonald Raptor Res. Centre of McGill Univ., Ste. Anne de Bellevue, Quebec, pp. 1-178.
- BROWN, L. (1976).** British birds of prey. Collins New naturalist series. Bloomsbury Books London, pp. 1-400.
- CADE, T.J. (1982).** Falcons of the World. Alauda Editoriale. Milano. pp.1-188.
- CAVE, A.J. (1968).** The breeding of Kestrel in the reclaimed area Oostelijk Flevoland. *Neth.J.Zool.* 18:314-405.
- DELMEE, E., P.DACHY & P. SIMON (1978).** Quinze années d'observations sur la reproduction d'une population forestière de Chouettes Hurlottes, *Strix aluco*. *Gerfaut* 68(4):590-650.
- DELMEE, E., P.DACHY & P.SIMON (1982).** Particulaires écologiques des Chouettes Hurlottes *Strix aluco* de la forêt de Beloeie -en- Hinault. *Gerfaut* 72:287-306.
- GEISTER, I. (1989).** Slovenski prispevek k evropskemu ornitološkemu atlasu. Društvo za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije. pp. 1-40.
- GENSOL, B. (1984).** Collins guide to the birds of prey of Britain and Europe, North Africa and the Middle East. Collins, Grafton Street, London, pp 1-384.
- GREGORI, J. (1976).** Okvirni, ekološki in favnistični pregled ptičev Sečoveljskih solin in bližnje okolice. *Varstvo narave* 9:65-80.
- HERNANDEZ, M. (1988).** Road mortality of the Little owl (*Athene noctua*) in Spain. *J. of Raptor Res.* 22(3): 81-84.
- JUILLARD, M., J.-C. PRAZ, A. ETORNAUD & P. BEAUD (1978).** Données sur la contamination des Rapaces de Suisse romande et de leurs oeufs par les biocides organochlores, les PCB et les métaux lourds. *Nos Oiseaux* 34(5):189-206.
- KALIGARIČ, M. & M. TRATNIK (1981).** Ohranimo Sečoveljske soline. *Proteus* 44:122-126.
- KORPIMAKI, E. (1987a).** Selection for nest-hole shifts and tactics of breeding dispersal in Tengmalm's owl *Aegolius funereus* *J. of Anim. Ecol.* 56:185-196.
- KORPIMAKI, E. (1987b).** Dietary shifts, niche relationships and reproductive output of coexisting Kestrels and Long-eared owls. *Oecologia* 74:227-285.
- LIPEJ, L. (1988).** Postovka. *Lovec* 1988(5):138-139.
- LIPEJ, L. & I. ŠKORNIK (1988).** Sečoveljske soline - tokrat drugače. *Proteus* 51(9-10):359-363.
- NEWTON, I. (1979).** Population ecology of raptors. T & A D Poyser, Calton. pp. 1-381.
- NEWTON, I., BELL, A.A. & I. WYLLIE (1981).** Mortality of Sparrowhawks and Kestrels. *British Birds* 75:195 - 204.
- PIECHOCKI, R. (1979).** Die Turmfalke. Die neue Brehme Bucherei. pp. 1-106.
- SCHIAVUZZI, B. (1883).** Materiali per un'avifauna del territorio di Trieste fino a Monfalcone e dell'Istria. *Boll.-Soc. Adr.Sci.Nat.Trieste*, 8:3-78, Trst.
- SOLONEN, T. & M. LODENIUS (1990).** Feathers of birds of prey as indicators of mercury contamination in southern Finland. *Holarct. Ecology* 13(3):229-327.
- SONERUD, G.A. (1985).** Nest hole shifts in Tengmalm's owl *Aegolius funereus* as defence against nest predation involving long-term memory in the predator. *J. of Anim. Ecol.* 54:179-192.
- ŠMUC, A. (1980).** Ptice Sečoveljskih in Ulcinjskih solin. Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani.
- TOSO, S. (1988).** Il Gheppio. *Oasis*, 1988, IV:58-69, Musumeci Editore.
- VILLAGE, A. (1987).** Population regulation in Kestrels. **IN: BIRD, D. & R. BOWMAN (EDS.) 1987.** The ancestral Kestrel, Raptor Res. Found. Inc. and MacDonald Raptor Res. Centre of McGill Univ., Ste. Anne de Bellevue, Quebec, 28-42.
- VILLAGE, A. (1989).** Factors limiting European kestrel *Falco tinnunculus* numbers in different habitats. **IN: MEYBURGH, B.-U. & R.D.CHANCELLOR eds.(1989)** Raptors in the modern world, WWGBP, Berlin, London & Paris, 193-202.
- VILLAGE, A. (1990).** The Kestrel. T & A D Poyser. Calton. pp. 1-352.
- ZIESEMER, F. (1973).** Siedlungsdichte und Brutbiologie von Wald- Ohreule, *Asio otus*, und Turmfalk, *Falco tinnunculus*, nach Probeflachenuntersuchungen. *Corax* 4 - (2/3):79-92.

ODONATNA FAVNA FIESE TRIDESET LET KASNEJE

Iztok GEISTER

svobodni raziskovalec in publicist 64202 Naklo, Pokopališka pot 13, SLO
ricercatore e publicista, Naklo, Pokopališka pot 13, SLO

IZVLEČEK

V primerjavi s spiskom kačjih pastirjev izpred tridesetih let (Kiauta 1963), ko je bilo popisanih 26 vrst, je bilo v letih od 1991 do 1992 ugotovljenih samo 16 vrst; 14 vrst ni bilo opaženih, 6 pa je bilo popisanih na novo. V letu 1992 sta bili najpogostejši vrsti *Ischnura elegans* in *Orthetrum coerulescens*. Siromašenje pestrosti vrst in spremenjena odonatna favna opozarjata na spremenjene ekološke razmere. Favniščno in naravovarstveno najpomembnejši vrsti sta zdaj *Ceriagrion tenellum* in *Orthetrum coerulescens*.

UVOD

Osrednja argumenta za zavarovanje jezer v Fiesi (INVENTAR 1976) sta bila v preteklosti veliko število vrst kačjih pastirjev (26: KIAUTA 1963) in prebivanje redkih vrst *Ceriagrion tenellum*, *Lindenia tetrapylla*, *Somatochlora meridionalis* in *Crocothemis erythraea* (KIAUTA 1969). V letih od 1991 do 1992 opravljena raziskava je imela namen ugotoviti aktualno število vrst in ali omenjene štiri vrste še prebivajo v Fiesi.

Obrobno raziskavo odonatne favne je oktobra 1989 opravil Inštitut za biologijo Univerze v Ljubljani (EKOLOŠKA ŠTUDIJA 1989) po naročilu Komunalnega zavoda Piran. Pripravljen je namreč urbanistični načrt za popolno prenovo Fiese v moderno turistično središče, v katerem pa je vloga obeh jezer precejšnja neznanka. Ekološka študija omenjenega inštituta predlaga namesto zasutja in "sanacije", očiščenje z žveplovim sulfidom nasičenega mulja v večjem jezeru, ohranitev obrežne zaraščenosti in naravnega videza, skratka biološko obnovo in naravovarstveno zaščito vsaj manjšega, če ne obeh jezer (EKOLOŠKA ŠTUDIJA 1989).

Jezeri v Fiesi sta bili "zaradi velikega pomena, ki ga imajo tovrstni biotopi za biološko stabilnost krajine, kot habitati ogroženih rastlinskih in živalskih vrst in zaradi primernosti za znanstvena raziskovanja," leta 1989 razglašeni za naravni spomenik (ODLOK 1990).

RAZISKOVALNO OBMOČJE

V flišni dolini Fiese na piranskem polotoku sta v prejšnjem stoletju nastali dve glinokopni jami, ki ju je po prenehanju obratovanja tamkajšnje opekarne zalila voda. Nastali sta dve sladkovodni jezera, manjše, ki je nekoliko bolj oddaljeno od morja in leži nekolikanj višje ter je veliko približno pol hektarja in globoko največ 6,5 m, in večje, ki leži v neposredni bližini morja in je veliko približno 3 ha (200 x 150 m) in globoko največ 8 m. Kljub neposredni bližini morja podtalna zveza z morsko vodo zaradi glinaste geološke podlage ni mogoča (INVENTAR 1976).

Obrežni pas (litoral) naj bi bil po ugotovitvah ekološke študije izrazit, čeravno tega ni videti. Najpogostejša obrežna rastlina je trst (*Phragmites communis*). Ob obeh jezerih uspevata tudi pokončni ježek (*Sparganium erectum*) in vodna meta (*Mentha aquatica*). Ob manjšem jezeru uspeva trpotčasti porečnik (*Alisma plantago-aquatica*). Pogosta plavajoča rastlina v manjšem jezeru je plavajoči dristavec (*Potamogeton natans*), vetru močno izpostavljena vodna površina večjega jezera pa je le vzorčno poseljena z dresnolistnim dristavcem (*P. polygonifolius*). Pogosta povodna rastlina v večjem jezeru je močvirska vodopivka (*Zannichelia palustris*), v manjšem pa vretenčasti rmanec (*Myriophyllum verticillatum*) (EKOLOŠKA ŠTUDIJA 1989).

METODA

Lokaliteto sem obiskal v letu 1991: 30. maja, 8., 16., 17., 18. in 30. julija v letu 1992 pa: 16., 22. in 28. aprila, 14. in 22. maja, 4., 16., in 29. junija, 13. in 19. julija, 7. in 9. avgusta ter 10. in 25. septembra, vselej ob sončnem in mirnem vremenu.

Kačje pastirje sem proučeval v imagonalnem stadiju. Sistematično sem jih popisoval le okrog večjega jezera, ob manjšem sem se zaradi nedostopnosti (razraščeniosti z robijo in robido) moral omejiti na ribiško postajališče ob cesti. Obhod okrog večjega jezera je trajal eno do dve uri, odvisno od številčnosti kačjih pastirjev, ki sem jih sproti prešteval. V letu 1991 so opazovanja potekala priložnostno, četudi po večkrat na dan ob različnih urah, v letu 1992 pa sem jih opravljal sistematično v opoldanskih urah. Smotrnost izbire takšnega termina potrjuje tudi testiranje rezultatov dopoldanskega in popoldanskega popisa. Tako sem 13. 7. 1991 popisoval od 9.25 do 10.0 in od 13.25 do 14.30 in dobil takšne rezultate:

opazovane vrste	število osebkov	
	dopoldan	popoldan
<i>Orthetrum coerulescens</i>	61	89
<i>Crocothemis erythraea</i>	8	8
<i>Ceragrion tenellum</i>	5	5
<i>Ischnura elegans</i>	25	30
<i>Orthetrum cancellatum</i>	8	2
<i>Anax imperator</i>	1	2
<i>Anax parthenope</i>	2	2
<i>Libellula fulva</i>	5	6
<i>Anaciaeschna isosceles</i>	-	1

Očitnejša razlika pri pojavljanju v dopoldanskem in popoldanskem času je le pri vrsti *O. coerulescens*, ki ji je ljubši popoldanski termin in pri vrsti *O. cancellatum*, ki je bolj dopoldanska vrsta.

Večino s prostim očesom in daljnogledom opazovanih vrst sem tudi fotografiral in tako dokumentiral pravilnost determinacije.

Da bi izključil dvom glede identitete *O. coerulescens*, ki bi ga sicer resda bolj teoretično, pa vendar, lahko zamenjal z *O. nitidinerve*, sem pod lupo pregledal genitalije dveh v pajkovo mrežo ujetih samcev. Preverjanje je bilo negativno.

REZULTATI

SYMPECMA FUSCA (Vander Linden)

28. 4. 1992 je bil opazovan 1 osebek. Vrsta nastopa tudi drugod ob obali, tako so bili 24. 4. 1992 v enem

izmed prekopov v zalivu Polje opazovani 3 osebki (Sovinc, Geister).

ISCHNURA ELEGANS (Vander Linden)

22. 4. 1992 7 osebkov. 14. 5. 1992 sem naštel 615 osebkov. Število je ostalo približno nespremenjeno (okrog 600 osebkov) vse do prve dekade v juniju. 20. 6. sem naštel le še 76 osebkov. Število je sredi julija padlo za polovico (19. 7. 30 osebkov), od konca julija do konca septembra pa nisem nikdar naštel več kot 20 osebkov (glej histogram). 22. 4. je bila le polovica celotne populacije že izrazito obarvana. Opazne so bile tri barvne variante: a) z modrim oprsjem (približno polovica), b) z zelenim oprsjem (približno polovica) in c) z rdečim oprsjem (3 osebki). 14. 5. je bilo še vedno videti približno tretjino neobarvanih osebkov, medtem ko je bil z rdečim oprsjem opažen en sam osebek. 4. 6. so bili že skoraj vsi osebki obarvani, le semtertja je bilo videti še kakšnega neobarvanega. Opaziti je bilo samo en osebek z rdečim oprsjem. 22. 5. so se pojavili tudi osebki z vijoličastim oprsjem, približno vsak deseti. Z rdečim oprsjem ni bilo nobenega. Vijoličasti osebki so samice oblike *violacea* zoreče v normalno *infuscans* obliko, ki je neizrazitih barv (oprsje olivno zeleno, 8. segment rjav), tako da jih lahko zamenjamo s spolno nezrelimi osebkami. Osebki z rdečim, točneje opečnato rdečim oprsjem in brez modrine na 8. segmentu predstavljajo obliko *infuscans-obsolata* za razliko od oblike *rufescens*, ki ima poleg rdečega oprsja tudi modro obarvan segment (HAMMOND 1985). Kljub tolikšnemu številu odraslih osebkov, mi je uspelo 28. 4. najti le 5 eksuvijev na trstnih steblih. Očitno se preobražujejo na vodni strani trstišča, ki pa mi je bilo zaradi globoke vode nedostopno. 14. 5. ni bilo med 600 osebkami videti nobene kopulacije, 19. 6. pa sem med 76 osebkami opazil 3 koleslje.

COENAGRION PUELLA (Linnaeus)

30. 5. 1991 2 osebka, v letu 1992 od zadnje dekade v maju do srede julija 1 do 4 osebki v robidovju na zahodni strani jezera.

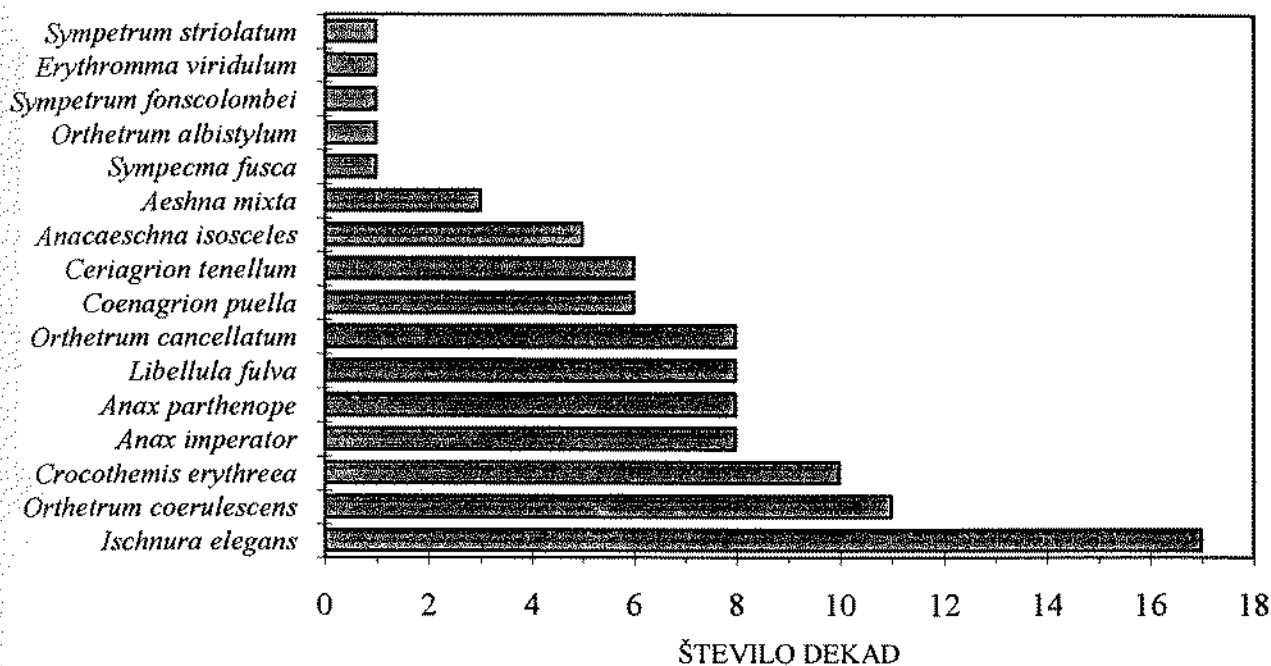
CERAGRION TENELLUM (de Villers)

Leta 1991 8. 7. en mesec in en koleselj, 16.-18. 7. več samcev, pretežno vsi ob manjšem jezeru. V letu 1992 največ 4. 6., ko jih je bilo ob večjem jezeru 27, in najmanj 19. 7., ko sta bila le še dva samca ob manjšem jezeru. 4. 6. so se družili v skupine po 3 do 4 osebki. Zadržujejo se v istem segmentu obrežne vegetacije kot *I. elegans*, to je med šašjem (*Carecetum*).

ERYTHROMMA VIRIDULUM (Charpentier)

V dneh od 16. do 18. 7. 1991 sem opazoval odlaganje jajčec med listi dristavca (*Potamogeton spec.*) pod "račjo vrbo". Na istem mestu sem 20. 6. 1992 opazoval 9 samcev, od katerih je bila večina v koleslju. Vrsta se zadržuje samo nad vodo, osebki posedajo po cvetovih dristavca.

AESHNA MIXTA Latreille

Slika 1: Trajanje pojavljanja posameznih vrst v letu 1992 v Fiesi

Ta jesenska vrsta se je leta 1992 pojavila šele v prvi dekadi septembra (10. 9. 8 osebkov). Zaradi pomanjkljivih kontrolnih podatkov je težko reči, ali predstavlja 25. 9. opaženih 29 osebkov številčni vrh. Tega dne so se zadrževali v manjših skupinah do 5 osebkov, letajoč nad vodo in posedajoč po obrežnem grmovju.

ANACIAESCHNA ISOSCELES (Müller)

Par je bil opazovan 8. 7. 1991, ko je samica sedeča na listu dristavca odlagala jajčeca v vodo pod "račjo vrbo". Od 16. do 18. 7. le samec ob manjšem jezeru. V letu 1992 junija 3 - 6 osebkov,

vendar 13. 7. le še eden. V primerjavi s Škocjanskim zatokom niso v Fiesi prav nič plašni.

ANAX IMPERATOR Leach

Medtem ko je bilo v letu 1991 opaziti nad vodo več samcev in samico, ki je pri "račji vrbi" med listi dristavcev odlagala jajčeca (16.-19. 7.), sta od junija do konca avgusta nad vodo letala največ dva samca.

ANAX PARTHENOPE (Sélys)

Leta 1991 je 8. 7. in v dneh od 16. do 19. 7. letal nad vodo en sam, v letu 1992 pa je bilo v drugi polovici junija opaženih 7 samcev. Eden se je spreletaval še konec avgusta. 20. 6. sem opazoval parjenje na listu trsta, sprva dober meter od tal, kasneje poltretji meter od tal.

LIBELLULA FULVA Müller

30. 5. 1991 sem opazoval parjenje na robidi (*Rubus spec.*), julija osebkov te vrste nisem več opazil. V letu 1992 pa so prebivali v Fiesi od srede maja (parjenje

14. 5.) do konca julija. Videval sem od 2 do 14 osebkov (glej grafikon). Zadržujejo se pretežno nad vodo.

ORTHETRUM CANCELLATUM (Linnaeus)

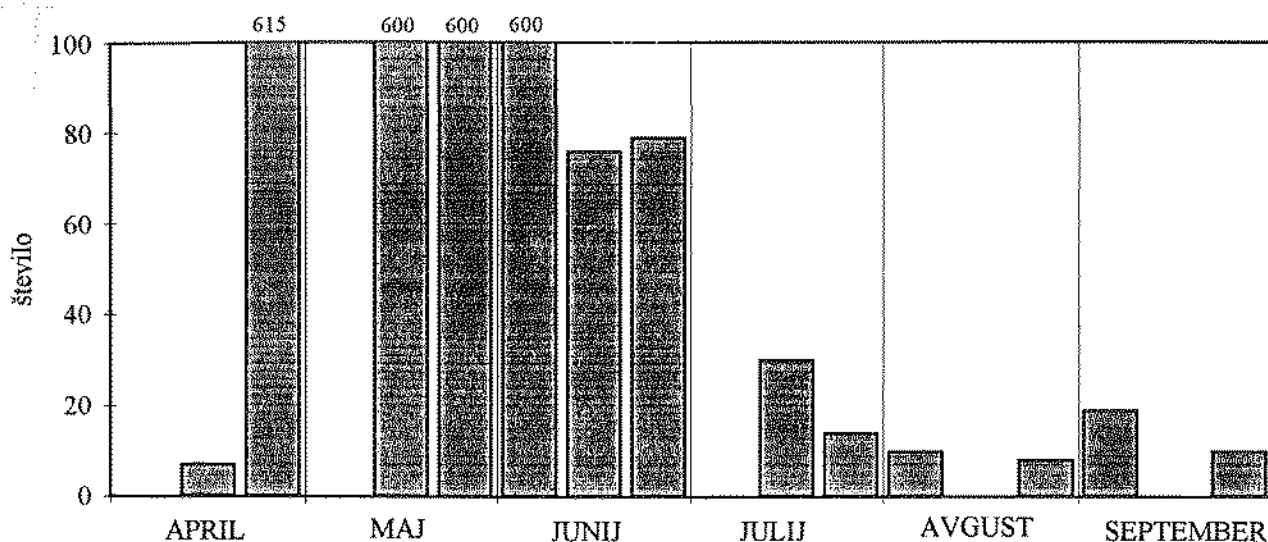
Nastopa od srede junija do konca avgusta z dvema številčnima vrhovoma konec maja (21 osebkov) in v začetku avgusta (14 osebkov). Zadržuje se ob obrežnih "ribiških okencih", kjer so tla steptana in gola, poseda po tleh, pari pa se na edinem peščenem kraju, na makadamskem dovozu. Med parjenjem (29. 6. 1992) je samica ležala na tleh. Tega dne je bil najden tudi eksuvij. 20. 6. so bili mladi samci še povsem sivi, to je nesparjeni (med parjenjem izgubijo poprh na zadku).

ORTHETRUM ALBISTYLUM (Sélys)

Najmanj pogost ortetrum v Fiesi. Ob manjšem jezeru sem 29. 6. 1992 odkril sveže preobraženo samico, vendar eksuvija kljub iskanju nisem našel. 29. 8. je samica v spremstvu samca na večjem jezeru odmetavala jajčeca. Razločno je bilo videti bele priveske na zadku.

ORTHETRUM COERULESCENS (Fabricius)

Najpogostejši kačji pastir med anisopteri. Od srede junija do konca avgusta 1992 je v Fiesi prebivalo od 47 do 90 osebkov. Kakor se je vrsta sredi junija eksplozivno pojavila, tako je v začetku septembra, kot bi odrezal, izginila. 10. in 29. septembra je bil opažen en sam osebek. Ta ortetrum po zadrževanju in vedenju bolj spominja na zygotere kot na anisoptere. Zadržuje se v nizkem ščavju na kopni strani trstišča skupaj z *I. elegans* in *C. tenellum*, po letu pa spominja bolj na metulja kot na kačjega pastirja. Je sorazmerno pogost plen pajka vrste *Agriope bruennchi*.

Slika 2: Histogram vrste *I. elegans* za leto 1992 v Fiesi

CROCOTHEMIS ERYTHRAEA (Brüllé)

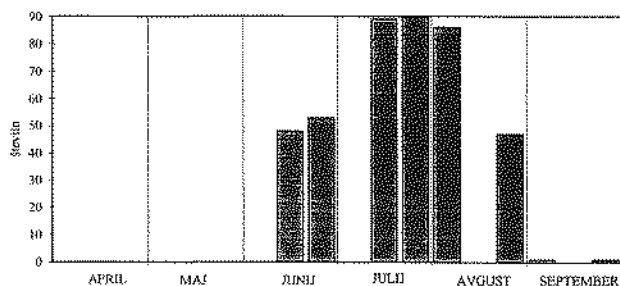
V letu 1991 sem sveže preobraženo samico opazil že 30. 5., parjenje 8. 7., posebno veliko pa jih je bilo od 16. do 18. 7., vendar sem tedaj opazoval samo samce. V letu 1992 sem od začetka junija do konca avgusta popisal od 9 do 14 osebkov. 22. 5. popisani samici sta bili morda še neobarvana samca, zakaj kasneje sem vedno opazoval le samce. Pri 32C (29. 8.) je samec sedel v senci, pri 34C (7. 8.) pa na soncu z dvignjenim zadkom (hladilna drža).

SYMPETRUM FONSCOLOMBEI (Sélys)

29. 8. 1992 se je samec spreletaval med pritlehno vegetacijo kopaliskega travnika ob večjem jezeru. Očitno klatež.

SYMPETRUM STRIOLATUM (Charpentier)

25. 9. 1992 je bilo videti dva koleslja in enega samca te, sicer jesenske vrste iz rodu *sympetrumov*.

Slika 3: Histogram vrste *O. coerulescens* za leto 1992 v Fiesi

RAZPRAVA

KIAUTA (1963) je na podlagi večletnih opazovanj v Fiesi popisal 26 vrst kačjih pastirjev: *Sympetma fusca*, *Lestes barbarus*, *Lestes viridis*, *Platycnemis pennipes*, *Ischnura elegans*, *Coenagrion ornatum*, *Coenagrion puella*, *Erithromma najas*, *Ceragrion tenellum*, *Lydenia tetrphylla*, *Aeshna cyanea*, *Aeshna mixta*, *Aeshna affinis*, *Anax imperator*, *Anax parthenope*, *Somatochlora meridionalis*, *Libellula depressa*, *Libellula fulva*, *Orthetrum coerulescens*, *Orthetrum brunneum*, *O. albistylum*, *Orthetrum cancellatum*, *Crocotthemis erythraea*, *Sympetrum meridionale*, *Sympetrum sanguineum* in *Sympetrum vulgatum*. Od teh jih je bilo 18 avtohtonih. Žal iz literature ni razvidno, katere vrste so bile avtohtone. Če ta spisek primerjamo z današnjim, je opaziti občutno zmanjšanje števila vrst s 26 na 16, ali za približno 40%. V dveh letih 1991 - 92 niso bile opažene vrste: *L. barbarus*, *L. viridis*, *P. pennipes*, *C. ornatum*, *E. najas*, *L. tetrphylla*, *A. cyanea*, *A. affinis*, *S. meridionalis*, *L. depressa*, *O. brunneum*, *S. meridionale*, *S. sanguineum* in *S. vulgatum*. Nekatere od teh, kakor *V. viridis*, *P. pennipes*, *A. cyanea*, *L. depressa*, *S. sanguineum* in *S. vulgatum*, so danes v Sloveniji splošno razširjene in povsod v podobnih okoljih dokaj pogoste, tako da je čudno, da jih nisem odkril tudi v Fiesi. Morda zato, ker so to, razen *P. pennipes* in *L. depressa*, pozno poletne oziroma jesenske vrste, to pa je obdobje, ko zaradi neprestanega deževja leta 1992 v oktobru in novembru popisa nisem mogel dokončati. Pač pa so sodelavci Inštituta za biologijo 5. in 6. oktobra 1989 popisali image: *L. viridis*, *I. elegans*, *A. affinis*, *S. meridionale*, *S. sanguineum* in *S. vulgatum*, torej samo

običajne jesenske vrste. V manjšem jezeru pa so našli ličinke vrst: *I. elegans*, *Enallagma cyathigerum* in *Erythromma viridulum*, v večjem pa ličinke vrste *Pyrrhosoma nymphula*. Ko je dr. Kiauta po 27 letih ponovno obiskal domovino, je od 8. do 10. 8. 1992 v Fiesi ujel osebkke *I. elegans*, *A. cyanea*, *O. coerulescens*, *S. striolatum*, *C. erythrea* (KIAUTA in litt.). Tako je bilo v novejšem času v primerjavi z zgodovinskim spisom dr. Kiaute popisanih 6 novih vrst.

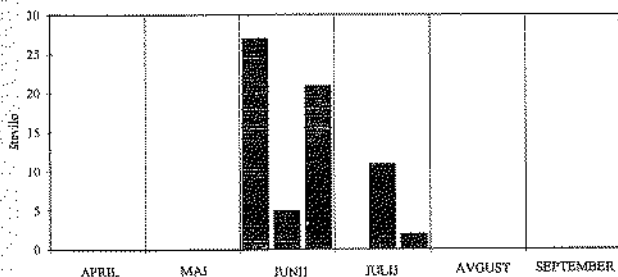
vrste, popisane do leta 1963, ki sedaj niso bile najdene:

- Lestes barbarus*
- Platycnemis pennipes*
- Coenagrion ornatum*
- Erythromma najas*
- Lyndenia tetraphylla*
- Libellula depressa*
- Orthetrum brunneum*
- Somatochlora meridionalis*

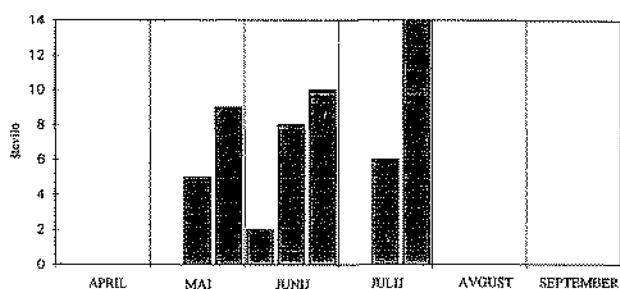
vrste, popisane v obdobju 1989 - 92, ki prej niso bile najdene:

- Pyrrhosoma nymphula*
- Enallagma cyathigerum*
- Erythromma viridulum*
- Anaciaeschna isosceles*
- Sympetrum striolatum*
- Sympetrum fonscolombeii*

Na prvi pogled je presenetljivo, da je *C. ornatum*, tipična potočna vrsta, svojčas prebival ob glinokopnem močvirju, še zlasti ker KIAUTA (1963) sam pravi, "da jezerci nimata omembe vrednega pritoka. Napaja ju deževnica z okoliških gričev." Ekološka študija govori o dveh izvirihi v okolici višjega, to je manjšega jezera. V pogovoru z domačinom sem 13. 7. 1992 izvedel, da je na južni strani tega jezera močan izvir, ki je svojčas dajal 3-4 litre vode na sekundo. Od tedaj, ko so z napisom med jezeroma dvignili gladino vode gornjega jezera, je ta izvir ostal pod vodo. Očitno se je to moralo

Slika 4: Histogram vrste *C. tenellum* za leto 1992 v Fiesi

Slika 5: Histogram vrste *L. fulva* za leto 1992 v Fiesi

zgoditi že pred raziskovanji dr. Kiaute na tem območju. S tem pa je bržkone tudi pojasnjena sorazmerno močna in stabilna populacija vrste *O. coerulescens*, ki rada prebiva v povirnih močvirjih, kar manjše jezero v zgodovinskem smislu tudi je, saj je le tako lahko nastala glina, ki so jo kasneje kopali za potrebe opekarstva. Zanimivo pa bi bilo vedeti, ali se ta vrsta razvija tudi v večjem jezeru, tako zaradi pomanjkanja kisika kot zaradi somornice.

Favnistično in ekološko je izredno vznemirljiva zamenjava vrst iz rodu *Erythromma* v obdobju teh tridesetih let. KIAUTA (1963) je našel le vrsto *E. najas*, zdaj pa najdevamo le vrsto *E. viridulum*. *E. najas* naseljuje vodišča, prekrita s plavajočim rastlinjem. Tega pa, vsaj na večjem jezeru takorekoč ni, če izvzamemo tistih nekaj listov dristavca pod račjo vrbo, kakor imenujemo markantno, nad vodo upognjeno deblo, na katerem posedajo mlakarice. Svojčas pa je bilo na večjem jezeru nekaj lokvanjev in velika polja potamogetona na površini (KIAUTA in litt.). Pač pa pokriva dristavce v manjšem jezeru obrežni pas. Gre za dve različni vrsti: v večjem jezeru uspeva dresnolistni dristavec (*P. polygynifolius*), v manjšem pa plavajoči dristavec (*P. natans*). *E. viridulum* pa ima rajši vodišča z bogatim podvodnim rastlinjem, kot je rmanec (*Myriophyllum*). Tega pa je v manjšem jezeru precej, saj vretenčasti rmanec (*M. vericilatum*) porašča dno od globine 1,5 do 3,5 m (EKOLOŠKA ŠTUDIJA 1989). Medtem ko *E. najas* naseljuje zmerno kisle vode (pH = 7,5 - 4,5), naseljuje *E. viridulum* predvsem evtrofne vode (pH = 7,7). V ekološki študiji (1989) je manjše jezero označeno kot evtrofno, večje pa celo kot hiperevtrofno, predvsem na podlagi visokih vrednosti klorofila.

Poleg vrst, ki so v Sloveniji splošno razširjene. *P. nymphula*, *E. cyathigerum*, *E. viridulum* in *S. striolatum*, sta za Fieso novi tudi vrsti *A. isosceles* in *S. fonscolombeii*, ki sta po vsej verjetnosti kolonizirali Slovensko primorje šele v novejšem času (GEISTER 1991). Medtem ko je *A. isosceles* v Fiesi avtohton, se je *S. fonscolombeii* pojavil zaenkrat le kot klatež. Da v Fiesi ni kalopteriksov, temu se je čudil že KIAUTA (1963). Sicer pa sta najpogostejša

kačja pastirja v Fiesi *I. elegans* in *C. coerulescens*. *I. elegans* od vseh odonat tu najdlje nastopa, kar 17 dekad, sledita *O. coerulescens* in *C. erythraea* s po 10 dekadami.

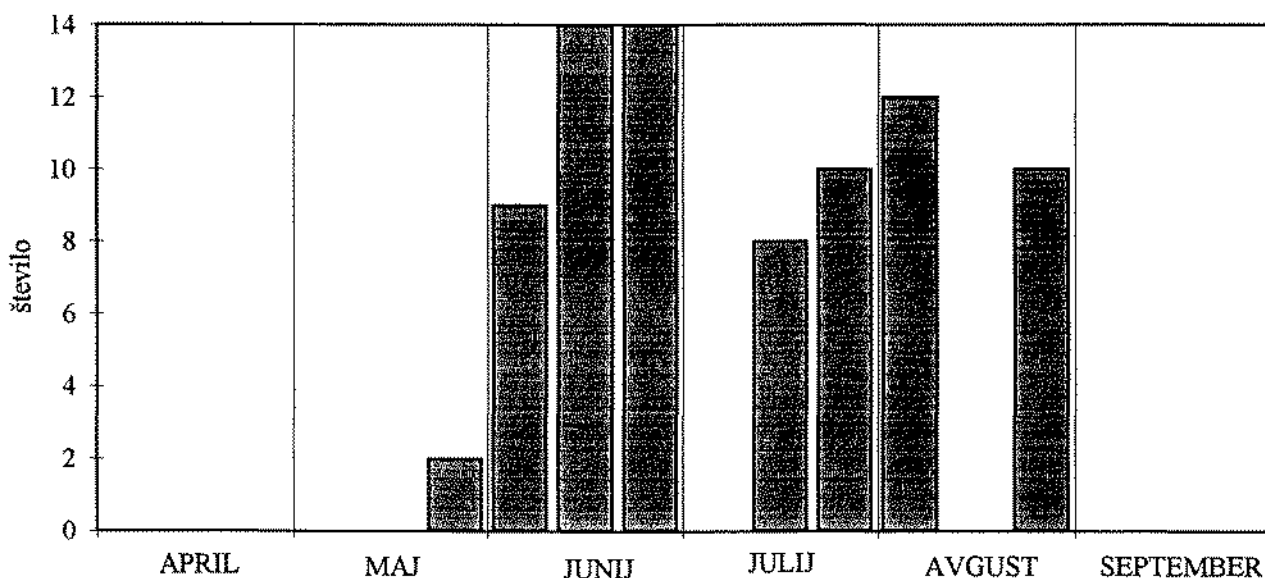
Pogostost *I. elegans* v letu 1992 dopušča domnevo o gradaciji, kar potrjuje predvsem skromna zastopanost te vrste v letu 1991, ko 30. 5. ni bilo opaziti prav nobenega osebkov, kakor tudi ne 8. 7. Prvi osebek sem opazil šele 18. 7. 30. 7. pa sem opazoval nekaj približno pol centimetra manjših osebkov, kot meri na pogled normalni osebek te vrste. Glede na to, da sem nekaj takšnih osebkov opazil tudi pozno poleti 1992, jih pripisujem drugi, poletni generaciji, katere značilnost bi utegnila biti ravno takšen hiter, nemara prehiter razvoj, ki se odraža v manjši velikosti imaga. Vsekakor je zarodna spomladanska generacija v letu 1991 morala biti zelo neopazna.

Tako omenjene premene v odonatni favni kot izginotje redkih vrst si moramo razložiti z dvema posegoma v okolje, ki sta bistveno spremenila tamkajšni ekosistem v primerjavi s stanjem izpred tridesetih let. Prvi poseg je že leta 1969 opisal KIAUTA: "Leta 1963 so izkopal novi kanal med morjem in velikim jezerom, da biz dotokom morske vode onemogočili razvoj komarjev. Kljub sorazmerni plitvosti kanala je postala voda zelo hitro brakična." Danes kanala sicer ni videti, ker je zasut, toda očitno še vedno učinkuje. Slanost namreč z globino narašča (ker je slana voda težja od sladke), živijo pa v večjem jezeru tudi takšne vrste alg, ki so značilne za okolja s povišano slanostjo (EKOLOŠKA ŠTUDIJA 1989). Drugi poseg je onesnaženje jezera s kanalizacijo iz okoliškega turističnega naselja. Obe jezera sta v zgornjih plasteh, predvsem v globini do dveh me-

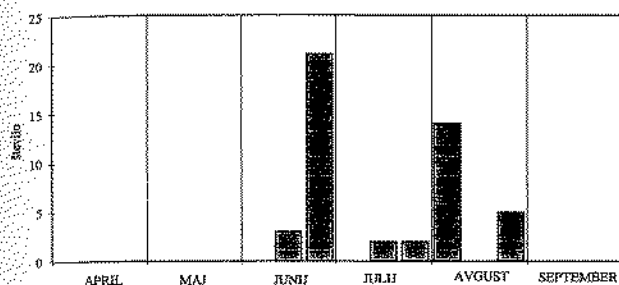
trov, onesnaženi s fekalijami. V mulju, ki pokriva dno, pa je velika količina vodikovega sulfata (EKOLOŠKA ŠTUDIJA 1989).

Drastično zmanjševanje pestrosti odonatov, po najnovejših ugotovitvah kar za 40 %, terja takojšnje in odločno ukrepanje. Treba je preprečiti dotok morske vode in dotok odplak v jezero. Vrtnarjenje po bregovih, še posebej požiganje, je nepotrebno. Turistični tabor naj se umakne od brega za najmanj 50 m, tako da bi vmesni pas med obrežnim rastlinjem in taborom učinkoval blažilno. Parkovna ureditev je nenaravna, odstranjevanje robide, kot jo priporoča EKOLOŠKA ŠTUDIJA, pa je ekološko in moralno nesprejemljivo. V letih 1991 - 92 se je največ kačjih pastirjev zadrževalo ravno v območjih, poraslih z robido. Pas, ki loči večje jezero od morja, pa je, da bi ublažili vpliv burje na jezero (več plavajoče flore), potrebno zasaditi s tamarisko.

Za konec sem dolžan še jasen odgovor na v uvodu zastavljeno vprašanje o številu vrst in redkih vrstah kot argumentih za zavarovanje jezer. Ostajata omenjena dva argumenta še vedno aktualna ali pa se je argumentacija z leti nemara spremenila? Pestrost vrst je nedvomno pomemben argument, ne glede na to, da je zelo težko postaviti spodnjo vrednostno mejo. V Sloveniji poznamo trenutno še vsaj tri lokalitete s podobno pestrostjo vrst: Bobovek : 26 (GEISTER 1993), Turnovi ribniki : 25 (BEDJANČ 1994) in Šturmovci : 27 (GEISTER 1993 a). Lahko bi rekli, da spadajo lokalitete z 20 - 30 vrstami med zelo pestre. Potemtakem je s 16 vrstami, kolikor jih premore aktualni popis, Fiesa zdrsnila v razred manj pestrih lokalitet. Nadaljnja opazovanja bodo pokazala, ali je upad številčnosti vrst slučajen ali posledičen.

Slika 6: Histogram vrste *C. erythraea* za leto 1992 v Fiesi

Slika 7: Histogram vrste *O. cancellatum* za leto 1992 v Fiesi

Ceriatrigon tenellum je v Fiesi po pogostosti na tretjem mestu (za *I. elegans* in *O. coerulescens*), vendar dnevni maximum ne presega 27 osebkov. KIAUTA (1961) ga za Slovenijo navaja le v obmorski Istri in dodaja, da se pojavlja lokalno v gostih populacijah. Danes iz Koprškega primorja ni znana nobena druga lokaliteta kot ta v Fiesi, kjer pa o kakšni gosti populaciji tudi ne moremo govoriti. Mislim, da je ta vrsta potrebna najstrožjega varstva v smislu varstva njenega habitata. SCHORR (1990) opozarja, da vrsta zelo nerada zapusti svoje prebivališče, kar pa hkrati pomeni, da je njeno širjenje zelo omejeno in negotovo. S tega vidika je pri kakršnihkoli sanacijskih posegih (kot jih predvideva EKOLOŠKA ŠTUDIJA) potrebna kar največja previdnost in postopnost, ki dopušča preverjanje že doseženih učinkov.

Vrste *Lindenia tetraphylla* v Fiesi ni več. Že takrat, ko je popisoval KIAUTA (1963), ličinke niso bile ugotovljene, vendar, tako pravi KIAUTA, je zelo verjetno

bila vrsta, preden je postalo veliko jezero v Fiesi brakično, tam avtohtona. Drugje kot v Fiesi pa v Sloveniji tako ni bila nikdar ugotovljena.

Vrsta *Somatochlora meridionalis*, katere znan je bil le en primerek iz Fiese (KIAUTA 1963), šteje sodobna taksonomija za podvrsto vrste *Somatochlora metallica*, ki pa v Fiesi v letih od 1991 do 1992 ni bila ugotovljena. V začetku šestdesetih let je bila Fiesa daječ najbolj severno najdišče, v osemdesetih letih pa so ugotovili populacije celo severno od Vidma (KIAUTA in litt.). Leta 1992 je bila ugotovljena v okolici Rake na Dolenjskem (KOTRAC 1993).

Crocothemis erythraea je danes v Sloveniji splošno razširjena vrsta v poplavljenih glinokopih in gramoznicah (GEISTER 1993, GEISTER 1993 a). Seveda pa so za to vrsto sredozemskega izvora primorska prebivališča prvenstvenega pomena.

Tako sta danes za Fieso odločilnega odonatološkega pomena vrsti *Coenagrion tenellum* in *Orthetrum coerulescens*. Prva zaradi redkosti, druga zaradi gostote svoje populacije. Brez dvoma sta vredni največje naravovarstvene pozornosti in si zaslužita takojšnje ukrepanje.

Zahvala

Zahvalo sem dolžan prof. dr. Boštjanu Kiauti, predsedniku SIO Bilthoven, za pregled rokopisa, Borisu Križanu, sodelavcu Medobčinskega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran, za moralno podporo in Davorinu Tometu, sodelavcu IBU v Ljubljani za izdelavo računalniških risb.

RIASSUNTO

A Fiesi, là dove in riva al mare nelle cave d'argilla si sono formati due laghetti, ho elencato nel 1991-92 sedici specie di libellule: *S. fusca*, *I. elegans*, *C. puella*, *C. tenellum*, *E. viridulum*, *A. mixta*, *A. isosceles*, *A. imperator*, *A. parthenope*, *L. fulva*, *O. cancellatum*, *O. albistylum*, *O. coerulescens*, *C. erythraea*, *S. fonscolombei* e *S. striolatum*. Dall'aprile alla fine di settembre del 1992 ho seguito la fenologia dell'intera popolazione odonata sul laghetto maggiore. La specie più frequente era *I. elegans*, con valori graduali di circa 600 individui, mentre abbastanza frequente ma soprattutto più stabile era la specie *O. coerulescens*.

In confronto con l'elenco degli odonati del 1963 (Kiauta 1963) nella fauna odonata a Fiesi sono scomparse 14 specie e sono comparse 6 specie nuove. Nel conteggio non sono state prese in considerazione le specie (7) che nell'ottobre del 1989 sono state trovate sia nello stato larvale sia nello stato adulto dai collaboratori dell'Istituto di Biologia dell'Università degli Studi di Lubiana, che però io negli anni 1991-92 non ho trovato.

La drastica riduzione della varietà delle specie di circa 40 per cento e la mutata composizione della fauna odonata comprovano i grandi cambiamenti ecosistemici avvenuti a Fiesi, ovvero nei laghetti. Dal punto di vista della tutela dell'ambiente naturale sono importantissime le specie *Ceriatrigon tenellum*, per la quale Fiesi oggi rappresenta l'unico luogo di ritrovamento, e *Orthetrum coerulescens*, che a Fiesi è presente con una popolazione numerosa. Le particolarità della loro fenologia ed ecologia devono essere prese in considerazione con massima serietà nel caso di un'eventuale bonifica del laghetto maggiore, che nel progetto ecologico del detto istituto prevede la saturazione con sostanze sulfuree la quale lo renderebbe tetro senza un bisogno preciso.

LITERATURA

- Bedjanič, M.** (1994): Odonatna favna Turnovih ribnikov (Rače, Slovenija). *Exuviae* 1/1, v tisku
Ekološka študija pri projektu Fiesa - Piran. Študijska naloga. Inštitut za biologijo Univerze v Ljubljani. Ljubljana 1989.
- Geister, I.** (1991): Nekaj o kačjih pastirjih okrog Škocjanske luže. *Annales* 1:47-50.
- Geister, I.** (1994): The Dragonflies of Bobovek near Kranj, Slovenia (Odonata). *Opuscula zoologica fluminensia...* Flums (in print).
- Geister, I.** (1994): Kačji pastirji Šturmovcev. Videm pri Ptuju, Slovenija. *Exuviae* 1/1, v tisku
Inventar najpomembnejše naravne dediščine Slovenije. Zavod SR Slovenije za spomeniško varstvo. Ljubljana 1976.
- Hammond, C. O.** (1985): The Dragonflies of Great Britain and Ireland. Harley Books, Essex.
- Kiauta, B.** (1963): Prispevek k poznavanju odonatne favne Slovenije. *Biološki vestnik* 8:31-40.
- Kiauta, B.** (1963): *Lindenia tetraphylla* v. d. Lind. und *Somatochlora metallica meridionalis* Nielsen aus Norweststrien (Jugoslawien) (Odonata: Gomphidae, Corduliidae). *Beitrage Naturk. Forsch. L*: 65-66.
- Kiauta, B.** (1969): Predlog za zavarovanje nekaterih redkih ali ogroženih vrst kačjih pastirjev (Odonata) v Sloveniji. *Varstvo narave VI*: 121-130.
- Kotarac, M.** (1993): Dragonfly observations in the Raka aerea, Lower Carniola, Eastern Slovenia, with a note on the behaviour of *Somatochlora meridionalis* Nielsen, (Anisoptera : Corduligidae), *Notulae* 4 (1) : 1-3.
- Odlok** o razglasitvi posameznih naravnih spomenikov in spomenikov oblikovane narave v občini Piran. *Primorske novice* 26. 1. 1990.
- Schoor, M.** (1990): Grundlagen zu einem Artenhilfsprogramm Libellen der Bundesrepublik Deutschland. SIO Bilthoven.

PREGLED OCEANOGRFSKIH MERITEV IN RAZISKAV V PRIOBALNIH VODAH SLOVENIJE IN TRŽAŠKEM ZALIVU TER RAZVOJ OB MORJU

Vlado MALAČIČ

dr. Inštitut za biologijo, Morska biološka postaja, 66330 Piran, Fornače 41, SLO
dott. Istituto di Biologia, Stazione di Biologia Marina, Pirano, Fornače 41, SLO

IZVLEČEK

V članku je opisan krajši pregled oceanografskih meritev in raziskav predvsem na področju slovenskega dela Tržaškega zaliva, pa tudi oceanografskih del, ki se nanašajo na Jadransko morje in so lahko pomembna za dinamiko vodne mase v Tržaškem zalivu. Pregled se prične z navedbo meteoroloških instrumentalnih opazovanj, ki so bila v Piranu opravljena že v drugi polovici 18. stoletja. Med obema vojnama je v letu 1929 A. Vatova izmeril do sedaj najnižjo temperaturo v Koprskem zalivu. V drugem delu prispevka so opisana področja, kot npr. meritve rečnih pretokov, tokov ter obalni inženiring, ki bi se jim bilo potrebno za usklajen urbani razvoj temeljiteje posvetiti. Na koncu je poudarjen pomen naravoslovne znanosti pri reševanju povsem tehničnih vprašanj razvoja ob slovenski obali.

UVOD

Pregled opravljenih meritev, ki bi jih lahko prištevali k (fizikalni) oceanografiji bo pomanjkljiv iz več razlogov. Eden od pomembnejših je zagotovo ta, da ga ne piše zgodovinar, pač pa naravoslovec, ki je prišel do zbranih virov predvsem zaradi narave dela samega. V pregledu bodo ponekod zgolj nakazane sledi, da so bila določena merjenja zagotovo izvršena, konkretniji zapiski samih meritev pa (avtorju) niso dostopni. Poleg tega bo pregled do druge svetovne vojne na žalost omejen predvsem na merjenja in raziskave opravljene v priobalnem pasu slovenskega morja in Tržaškem zalivu. Vsekakor sta dobrodošla katerakoli (strokovno) pojasnilo in nasvet, da bi pregled postal popolnejši. Pričeli bomo z meteorološkimi instrumentalnimi opazovanji, ki neposredno sicer ne sodijo v oceanografijo, pa so vendar z njo tesno povezana. Za primer vzemimo pretoke zaznavne in latentne toplote, ki jih je nemogoče ocenjevati brez potrebnih meteoroloških (in tudi hidroloških) meritev. Od pretokov toplote preko gladine je seveda zelo odvisna porazdelitev polja gostote v vodnem stolpu, slednja pa pomembno vpliva na gostotne, vetrne in ostale tokove. Čeprav je bilo opravljenih malo (premalo) meritev, ki bi jih lahko uvrstili med oceanografske in bi zato lahko bil ta prispevek podaljšan z relativno dolgočasnim

popisom meteoroloških opazovanj, slednjega v pričujočem zapisu ne bo. S tem se bo morebiti ukvarjal meteorolog (klimatolog). Namesto tega bodo v pregledu omenjena nekatera dela redkih posameznikov, ki so se, ali pa se morda v Sloveniji še vedno ukvarjajo s problemi, ki sodijo v fizikalno oceanografijo. Raziskovalno delo z omenjenega področja, ki je bilo opravljeno v neposredni preteklosti ali pa je še vedno v teku, bo izvzeto ali pa le bežno omenjeno, saj ne sodi v zgodovinski pregled. Prispevek bo razširjen s površnim pregledom del, ki sodijo predvsem v fizikalno oceanografijo in so bila opravljena v poslednjih nekaj desetletjih predvsem za področje Severnega Jadrana in še posebej za področje Tržaškega zaliva, za katera je morebiti prav, da so navedena, saj so uporabna tudi pri nas. Uporabnost velja tako v neposrednem pomenu besede, saj je določena dinamika vodne mase možna tudi pri nas, kot tudi v posrednem pomenu, saj je Tržaški zaliv končno le del Severnega Jadrana in za pravilno dojetje izmenjave vodne mase se je potrebno zavedati procesov, ki pridejo do izraza šele v večji prostorski skali. Bralec, ki ga zanima splošen pregled oceanografsko-bioloških raziskav v Severnem Jadranu, bo našel obilo zanimivih referenc v delu dr. J. Štirna (1969). V zaključku bodo

opisani nekateri odprti problemi, ki imajo uporabno vrednost za razvoj ob morju in bi jih bilo potrebno proučiti - s kadrom, ki ga pri nas ni. To bodo seveda zasebne misli, ki ne bodo temeljile toliko na pisanih delih drugih avtorjev. Z redko izjemo (pomanjkanje kisika pri dnu) v pregledu na žalost ne bodo vsebovane tiste raziskave, ki imajo predvsem biološki in kemični ter preko teh še ekološki pomen. Vsekakor bo dobrodošel tudi pregled del teh znanosti, ki ga bo moral napisati drug avtor.

OBDOBJE DO 1. SVETOVNE VOJNE.

Kaže, da so bila v Piranu prva meteorološka merjenja opravljena v obdobju samega začetka instrumentalnih meteoroloških opazovanj v Evropi oz. na svetu. Pučnik (1980) v preglednici instrumentalnih opazovanj vremena navaja začetek meteoroloških opazovanj v Trstu 1779, še predno je bila organizirana mednarodna meteorološka opazovalna mreža pod vodstvom Societas Meteorologica Palatina. Kmalu zatem, v letu 1782 naj bi bila v Piranu opazovalnica reda III (vsebovati bi morala vsaj termometer). Med naštevanjem instrumentalnih opazovalnic že v 18. stoletju omenja Ficker (1951) tudi Piran. Kot kaže, so na žalost zapiski teh meritev izgubljeni, kar velja tudi za zapiske meteoroloških opazovanj v Trstu iz 18. st. (povzel Pučnik iz Scusovega dela *Storia cronografica di Trieste*).

Meteorološka opazovalnica v Piranu bi bila smiselna, če upoštevamo, da so bili tedaj prebivalci Pirana v dobri meri odvisni od proizvodnje soli, torej od vremena. V poglavju Plima, oseka, vreme, vetrovi in oblaki je v knjigi M. Pahorja in T. Poberaj (1971) opisano, kako so solinarji na osnovi izkušenj ocenjevali vreme in računali starost lune ("epakto") in tako napovedovali plimo. Bodi omenjeno, da naj bi po njihovem nastopila plima ob devetih zvečer na dan polne lune, z vsakim naslednjim dnem pa naj bi bila za nekaj cm nižja in naj bi se pojavila četrto ure pozneje kot prejšnji dan. Sedem dni in malo več kot sedem ur kasneje pa nastopijo "fele" - najslabotnejše plimovanje v mesecu. Nato plima raste za nekaj cm na dan približno sedem dni in pol, ko ponovno nastopita visoka plima in nizka oseka.

Kljub avtorjevim izrazitim pomislekom o upravičenosti pisanja o tistem, kar je slabo povzel, naj bo omenjena informacija, ki jo je na predavanjih letne šole o fizikalni oceanografiji obalnih voda v Trstu maja 1991 povedal sir Alan Cook. V začetku osemnajstega stoletja (1703) naj bi v Tržaški zaliv prišel navtik-astronom Haley, da bi določil kraj pristanka flote angleške kraljeve mornarice. Tedaj naj bi narisali batimetrične karte priobalnih voda (verjetno predvsem zalivov) Trsta in Bakra. Karte naj bi bile izgubljene, toda poročilo o tem delu je bilo bojda na zahtevo beneške vlade (?) oddano avstrijski vladi, na Dunaju pa naj bi ga dobil v roke beneški

ambasador. Poročilo naj bi se nahajalo v državnem arhivu v Benetkah. Gospod Cook je še povedal (na ogorčeno repliko raziskovalca iz Benetk), da je bilo tedaj beneško ladjevje že nekako v zatonu in da so bili Benečani nevtraln pri sporu med Avstrijo (tedaj v zavezništvu z Angleži) in Francijo. Kljub pre mnogim vprašajem in pogojnikom, bi avtorja razveselila vest, da je le nekaj resnice v tem, kar je povzel.

Žal avtor ničesar ne ve o delu Ivana Žige Popoviča "Untersuchungen vom Meere" (Sitar, 1987), napisanem v drugi polovici 18. stoletja. Morda bi sodilo v oceanografijo ali pa kam drugam, če je res "kaotično sračje gnezdo", kot nekateri (strokovnjaki) menijo (po Sandiju Sitarju, Slovenec 30.10.1992).

Od leta 1819 je Trgovska in navtična akademija v Trstu pričela z objavami meteoroloških meritev v časopisu Osservatorio Triestino. Od leta 1841 dalje pa so ohranjeni originalni zvezki podatkov meteoroloških opazovanj. Od leta 1969 obstojijo zapisi rednih meritev nivoja gladine morja, ki jih je izvajal Pomorski observatorij, danes Istituto Talassografico.

Na osnovi harmonične analize dolgih časovnih nizov nivoja vode v tem inštitutu še danes izdajajo mareografske tablice, ki povsem zadovoljivo napovedujejo nihanje gladine tudi pri nas. Poldnevni plimski val, ki kroži okoli amfidromične (vozelne) točke, ta se nahaja približno na sredini zveznice Ancona - Zadar, pride v naše kraje le nekaj minut prej kot v Trst. Za val dnevne plimske komponente, ki potuje od Otrantskih vrat v Južnem Jadranu do naših krajev velja podobno (Defant 1961). Ostale, predvsem višje harmonične komponente pa so motene z lastnimi nihanji zalivov.

Leta 1864 je bila v Trstu ustanovljena Unione di storia naturale, ki so ji v nekaj desetletjih sledile druge ustanove, ki so tvorile izhodišče obsežnih oceanografskih ter ribiško-bioloških raziskovanj v Trstu kot nekakšno nadaljevanje raziskav v Benetkah, kjer so se odvijale že kakšno stoletje prej (Štirn, 1965). Ne glede na morda pomanjkljivo preverjeno trditev, da je apotekar Antonio Salvetti iz Pirana leta 1858 napravil prvo znano analizo morske vode (Štirn, 1965, povzeto po Goracuchiju), pa je zagotovo tako zgodnja kemična analiza morske vode vredna omembe, saj tedaj še ni bila uvedena metodologija za določanje slanosti morske vode.

Morda je vredno omeniti, da je bila v Sečovljah ustanovljena meteorološka opazovalnica leta 1895, obdobje opazovanja padavin je trajalo od l. 1903 do l. 1914, v Koprju od l. 1901 do 1913, v Strunjanu (1902) je bilo obdobje opazovanja padavin enako kot v Sečovljah, v Sv. Luciji (nadmorska višina opazovalnice 170 m) pa so se pričela opazovanja l. 1908 in trajala do l. 1913 (J. Pučnik 1980). Na večini postaj je bilo delo s pričetkom prve svetovne vojne prekinjeno ali pa je zamrlo.

Na začetku 20. stoletja so bili zaradi potreb avstro-ogrske mornarice opravljeni prvi modeli plimovanja v Jadranskem morju, kot tudi opravljena prva hidrografska instrumentalna merjenja. Od slednjih je za naše področje izjemno zanimivo delo Merza (1911), ki je v letih 1905, 1906 ter 1908 izvedel meritve temperature ter slanosti morske vode na več postajah v Tržaškem zalivu, od katerih je ena blizu Gradeža, druga pa približno 1 km severno od Pirana. Merz je prvi hkrati opazoval neprekinjeni dnevni časovni potek površinske temperature in slanosti morske vode ter temperature zraka (Slika 1), ter je tako ocenjeval dnevno segrevanje površinskega sloja morske vode. Poleg tega je prvi risal naklone izoterm vzdolž zveznice Piran - Gradež, kar naj bi tudi v današnjih časih bilo izjemnega pomena za določevanje residualne izmenjave vodne mase med Tržaškim zalivom in preostalim delom Severnega Jadrana. Zaradi natančnih merjenj gostote morske vode tudi v globljih delih vodnega stolpa, je prišel do spoznanja, da se vodni stolp v Tržaškem zalivu lahko v poletnem obdobju razstavi na dva homogena sloja. Uporabil je celo formulo za periodo baroklinega lastnega nihanja dvoslojnega Severnega Jadrana, ki jo kasneje žal ni uporabljal Sterneck (1915) v svojih izračunih.

Modeli plimovanja so bili osnovani na analizi mareogramov za 16 postaj ob Jadranskem morju (Defant 1961 je zbral bistvo Sterneckovih del s tega področja). Že tedaj je bila ugotovljena vozelnna točka za M2 (pol-dnevna lunarna komponenta) plimovanje, ter upadanje amplitud plimovanja M2 ter K1 (dnevna sončna komponenta) od severa proti jugu (Sterneck 1915). Sočasno so bili narejeni tudi prvi izračuni za lastna nihanja (seiches) Jadranskega morja (predvsem Sterneck R. in Kesslitz W.). Izvedena so bila tudi relativno obsežna merjenja (tedenski mareografski zapisi) na 31 postajah vzdolž Jadranske obale ter preprosti izračuni lastnih nihanj kanalov in zalivov. Tako npr. Sterneck (1914) navaja, da so bili posneti mareogrami v Piranu, na katerih je bilo zaslediti lastna nihanja v trajanju od 15 do 24 ur, in to 3., 4. ter 9. aprila 1907, iz katerih je ocenil njihovo periodo na približno 0.74 ure. V Gradežu pa je iz mareogramov 8. in 13. aprila ocenil mnogo krajšo periodo 0.21 ure, kar ni presenetljiv rezultat glede na dejstvo, da so bile za Gradež izvedene meritve v pristaniškem kanalu, manjšem od Piranskega zaliva. Omeniti velja, da je Sterneck uporabil izmerjene periode lastnih nihanj zalivov pri preverjanju preproste zveze med periodo lastnih nihanj, značilno globino ter dolžino kanala (zaliva) od zaprtega konca do ustja: $l/2 = TC/4$, kjer je l dolžina osnovnega stoječega vala, T perioda, $C = (gh)^{1/2}$ je hitrost potovanja dolgega vala v plitki vodi globine h , g pa je težni pospešek. Tako je sam Tržaški zaliv razstavil na štiri področja: zaliv kot celoto, Miljski zaliv, ter dva pristaniška dela. Iz mareogramov je tudi ocenil periodo osnovnega lastnega nihanja celotnega Tržaš-

kega zaliva na 3.58 ure. Za oceno omenjene zveze je uporabil globino $h = 17.2$ m. Za $l/2$ je tako dobil 41.8 km, dolžino zaliva pa je ocenil na 28 km, kar nekaj pove o (ne)učinkovitosti omenjene zveze za tako odprt zaliv. Za Piranski zaliv je iz mareogramov dobil $T = 0.74$ ure, za h je privzel 13.8m, dobil je $l/2 = 7.7$ km, dolžino je ocenil na 6.1 km. Za kanal v Gradežu je $T = 0.21$ ure, za h je uporabil 2 m (z vprašajem), dobil je $l/2 = 0.8$ km, dolžino kanala pa je ocenil na 0.6 km.

OBDOBJE MED 1. IN 2. SVETOVNO VOJNO

Iz časov med obema vojnoma je Vatova A. (1929) opravil s hitrim vlačilcem italijanske mornarice "Parenzio" križarjenje od 9. do 13. marca 1929 po Severnem Jadranu. Tedaj je bila namreč izjemno ostra zima, v Rovinju je srednja temperatura zraka v februarju padla na -0.7°C , srednja mesečna temperatura pa je bila do tedaj okoli $+6.3^{\circ}\text{C}$. Delo A. Vatova je potrebno navesti, saj je avtor verjetno zasledil najnižjo temperaturo na dnu (pribl. 22 m) Koprškega zaliva, in sicer komaj 3.95°C , manj kot meter pod gladino pa 5.14°C , kar pomeni, da je bila temperatura zraka tedaj že višja od minimuma v februarju, ko je prišlo do konvekcijskega obračanja v vodnem stolpu zaradi ohladitev na gladini. Vatova je zabeležil množične pomore morskih organizmov (sip) zaradi podhladitve. Skoraj zagotovo pa meritve temperature morske vode, še posebej tiste v globini, niso zanesljive na drugem decimalnem mestu. Največ, kar bi lahko pričakovali je, da bi bila absolutna napaka 0.03°C .

Za Tržaški zaliv je periode lastnih nihanj ocenjeval tudi Caloi (1938). Ugotovil je, da so bila nihanja vzbujena s prehodom ciklonov preko Severnega Jadrana. Ocenil je osnovno lastno frekvenco Tržaškega zaliva (pribl. 3.1h) in jo potrdil z mareogrami v Gradežu (na vozelnih črti), Trstu in pristanišču Falconera (hrbet fazno nasproten tržaškemu). Poleg tega je iz mareogramov izluščil, da so v bližini pristanišča v Trstu prisotna tudi transversalna lastna nihanja zaliva, s periodo ~ 1 h, odvisno pač od širine zaliva (kar je ocenjeval že Sterneck).

OBDOBJE PO 2. SVETOVNI VOJNI

A) Opisna oceanografija in klimatološke značilnosti Severnega Jadrana

Po drugi svetovni vojni so se raziskave morja nesluteno razmahnile in pregled del iz tega obdobju je nepopoln. Od mnogih hidrografskih križarjenj bi tukaj omenil le križarjenja (devet) v l. 1965, ki so bila izvedena pod pokroviteljstvom Zavoda tedanje SRS za raziskovanje morja s sedežem v Portorožu. F. Bernot je bil eden od zunanjih sodelavcev, ki je podrobneje pregledal meteorološke in hidrografske podatke. Narisani so dokaj

temeljiti profili polj temperature in slanosti Severnega Jadrana z opisnimi komentarji, ki naj bi razložili razširjenost sladke vode iz ustja reke Pad (1988). Od leta 1990 do današnjih dni je Morska biološka postaja v Piranu v okviru Observatorija Severnega Jadrana z mrežo pribli. 13 postaj v naših vodah Tržaškega zaliva poleg drugih meritev opravila tudi redne mesečne hidrogrfske preglede skupaj z Laboratorijem za morsko biologijo v Nabrežini, ki je pokrival italijanski del zaliva. Pri določanju nastanka določene vodne mase in njene cirkulacije so pomembni tudi opisni modeli cirkulacije (Franco in ostali 1982). Slednji skušajo na osnovi številnih meritev slanosti in temperature določiti obseg različnih vodnih mas ter njihovo cirkulacijo v t.im. stacionarnem stanju (geostrofično ravnovesje), ki dokaj dobro opisuje gibanje vodne mase v daljšem časovnem obdobju (tedni - meseci). Na teh gostotnih poljih, hidroloških značilnostih rek (Pada), ter klimatoloških značilnostih (predvsem vetrnega polja) atmosfere so osnovani starejši deskriptivni modeli residualne cirkulacije (Zore 1956, Zore-Armanda in Vučak 1984) ter tudi novejša spoznanja o pomenu rečnih izlivov na dinamiko Severnega Jadrana (Orlič 1989).

Polji temperature in slanosti za Severni Jadran in za Tržaški zaliv sta opisani v hidrogrfskih ter oceanogrfskih delih. Klimatološke karte teh polj v Jadranu so tudi že izdelane (Anon. 1979). Klimatološko sta omenjeni polji seveda zelo odvisni od klimatoloških sprememb v atmosferi in je zato vredno omeniti dela s tega področja (Stravisi 1977b, 1984, 1987, 1987b). Strukturo vodnega stolpa v vzhodnem delu Tržaškega zaliva ter izmenjavo latentne, zaznavne toplote med atmosfero in morjem sta doslej v letni časovni skali najbolje opisala Stravisi in Crisciani (1986). V zahodnem delu zaliva pa je bil iz letnih ciklov temperature v različnih globinah narejen tudi preprost analitični model vertikalne difuzije toplote (Malačić 1991). Za Severni Jadran je letne spremembe slanosti pod vplivom reke Pad opisal Orlič (1989).

O zalogi kisika je bilo za Severni Jadran in Tržaški zaliv tudi napisanih več del (Justić in ostali 1987, Faganeli in ostali 1985, Malej 1989, Malej 1989b, Malej 1990), predvsem s stališča pomanjkanja kisika v pridneni plasti.

Veliko meritev, ki sodijo na področje opisne oceanografije (temperatura, slanost ter prozornost morske vode), so opravili morski biologi in tudi kemiki. To pa predvsem zato, ker je fizikalnih oceanografov malo. Za primerjavo bi morda bilo umestno navesti število "morskih" raziskovalcev za posamezna naravoslovna področja na Hrvaškem (Orlič, 1985), kjer so raziskave morja seveda mnogo obsežnejše od naših, tako po številu raziskovalcev, kot tudi (deloma) v vrednosti opreme. V letu 1979 je bilo v oceanogrfskih institutih zaposlenih 12 fizikov, 50 kemikov in 56 biologov, v razmerju pribli. 1:5:5. V ameriškem državnem oceanogrfskem inštitutu Woods Hole je bilo v letu 1976 24 fizikov, 13 kemikov

in 28 biologov, to je v razmerju približno 2:1:2. Kljub starosti so podatki po svoje zgovorni. Po avtorjevem prepričanju se je na Hrvaškem omenjeno razmerje morebiti le malo popravilo v korist fizikov. Na Slovenskem je navedeno razmerje seveda precej neugodnejše za fizike, kljub sicer majhnemu številu raziskovalcev morja.

B) Fizikalna oceanografija in numerični modeli gibanja vodne mase

Po drugi svetovni vojni je bilo opravljenih poleg hidrogrfskih meritev še veliko drugih raziskav, ki bi sodile v fizikalno oceanografijo. Tako je kar nekaj del s področja lastnih nihanj in plimovanja v Jadranskem morju objavil Ferruccio Mosetti (npr. Mosetti, 1972), ki je iz mareogramov ocenil lastne frekvence celega Jadrana, te naj bi bile 21.3, 10.8, 7.2 in 6.1 h. Številni drugi avtorji so dobili nekoliko drugačne vrednosti, njihove rezultate je pregledno zbrala Cerovečki I. (1992). Z lastnimi nihanji Jadranskega morja se je teoretično ukvarjal tudi dr. D. Bajc iz Trsta (Bajc, 1972).

Narejenih je bilo več numeričnih 2D (ter 3D) modelov plimovanja (npr. Mosetti 1972, Michelato 1973, Michelato in ostali 1985, Rajar 1989, Mosetti in Purga 1990, Longo in ostali 1990, Solomun 1974). Avtorju poročila je za plimovanje Jadrana znan le en numerični model (Solomun 1974), ki vsebuje tudi direktno vsiljevanje gibanja vodne mase zaradi gravitacijskih sil (brez trenja). Model je pokazal znatno odstopanje amplitud (do 100 %) za plimovanje K1 z upoštevanjem direktne plimske sile ter zanemarljive spremembe za plimovanje M2. Nekateri od teh modelov so bili uporabljeni tudi za določevanje lastnih frekvenc bazena (Michelato in ostali 1985) in so bili v ta namen tudi popravljene (spremenili so lego predpostavljene vozne črte na vltodu v Jadransko morje). Za Piranski ter Koprski zaliv sta numerični model uporabila le Rajar in Četina (1990).

Od sodobnejših analitičnih modelov plimovanja velja omeniti modele, ki upoštevajo dva nasprotno potujoča si Kelvinova vala, zadostna za opis plimovanja v točkah, ki so od zaprtega dela kanala oddaljene več kot znaša Rossbyjev polmer deformacije (Hendershott in Speranza 1971), sicer pa je potrebno dodati ves spekter Poincaréjevih valov (Mosetti R. 1986) za izpolnitev preprostega robnega pogoja - komponenta hitrosti toka pravokotna na obalo mora biti enaka nič na zaprtem koncu širokega kanala.

Tudi modeli, ki opisujejo polje vetrnih tokov, so številni. Lahko bi jih razlikovali po časovnem odzivu, ki ga opisujejo. Eni so namenjeni odzivu morja v časovnem obdobju več ur, t.j. obravnavi nevihtnih valov ("storm surges"), dokler ni dosežena stacionarna cirkulacija (Stravisi 1972, Stravisi 1973, Stravisi 1974). Drugi modeli pa opisujejo stacionarno cirkulacijo pod vplivom stalnega vetrnega polja (Stravisi 1977, Kuzmić in ostali 1985,

Kuzmič in Orlić 1985, Bergamasco in Rizolli 1986, Zore in Gačić 1987) z daljšim časovnim odzivom (več dni). Veliko je bilo tudi opisanih meritev vetrnega toka (npr. Mosetti F. in Mosetti P. 1990).

Gačić (1980) se je ukvarjal z odzivom obalnega področja na atmosfersko vsiljevanje. Te študije kažejo na izrazito vetrno odvisnost nivoja gladine v sinoptični časovni skali. V tedenski časovni skali pa se lahko nihanja nivoja gladine opišejo z opazovanjem atmosferskih Rossbyjevih valov (Penzar in ostali 1980, Orlić 1983, Lascaratos in Gačić 1990). Narejene so bile tudi študije o inercialnih oscilacijah v Severnem Jadranu (npr. Gačić 1982). Te kažejo, da predstavlja ob časovno spreminjanjem vetrnem polju inercialno kroženje vodne mase pomemben delež kinetične energije vodnega stolpa.

Malanotte-Rizzoli in Bergamasco (1982, 1983) sta postavila numerični model gibanja vodne mase vzdolž italijanske obale južno od reke Pad. Upoštevala sta spremembe vodne mase zaradi advekcije in difuzije, ter vertikalne pretoke vlage in toplote na gladini. Model je vsiljevan s klimatološko opredeljenim poljem vetra. Izdelani so tudi modeli, ki opisujejo difuzijo soli v Jadranskem morju. Za italijansko jadransko obalo je znanih nekaj modelov (Malanotte-Rizolli in Bergamasco 1982, Bergamasco in Malanotte-Rizolli 1989), tudi za Tržaški zaliv so bili narejeni določeni napori v tej smeri (npr. Longo in ostali 1990). Veliko tehničnih poročil ter modelov za dinamiko topnih snovi v manjših zalivih in lagunah je bilo opravljenih zaradi sanitarnih potreb, za naše območje velja omeniti Rajarja in Četino (1990) ter Toninovo (1988).

NEKATERI PROBLEMI V PRIOBALNIH VODAH SLOVENIJE

A) Rečni pritoki

Količina sladke vode, ki priteče v naše priobalno področje iz strani štirih rečic Rižane, Dragonje, Badaševice in Drnice, na žalost ni znana. Meritve pretoka sladke vode so se zaradi potreb po pitni vodi izvajale le blizu izvirov in so skorajda neuporabne za vrednotenje pretoka vode, ki se izliva v morje.

Nekaj strokovnih inštitucij (Morska biološka postaja, Higijenski zavod, občasno tudi IJS) lahko zmeri koncentracije določenih kemičnih elementov, spojin, organske in anorganske snovi v morju, vendar masne bilance tistih snovi, ki pridejo v morje z rečnimi pritoki in z meteornimi vodami, ni mogoče opraviti brez poznavanja pretokov. Ocena sanitarne kvalitete vode bi tudi morala temeljiti na tej bilanci in ne zgolj na koncentracijah, saj se npr. v Drnico izlivajo odpadne vode klavnice, v Dragonjo gnojila, v Rižano odpadne vode Iplasa itn. Odveč je poudariti pomen te bilance za planiranje razvoja našega obalnega področja. Tudi s stališča cirkulacije

vodne mase je izjemno pomembno poznavanje pretoka teh rek v priobalnem pasu, ki sega nekaj milj od obale. Tukaj gre za t.im. gostotne tokove (density-driven currents), ki odnašajo oslajeno vodno maso v zgornji polovici vodnega stolpa iz Piranskega ter Koprškega zaliva.

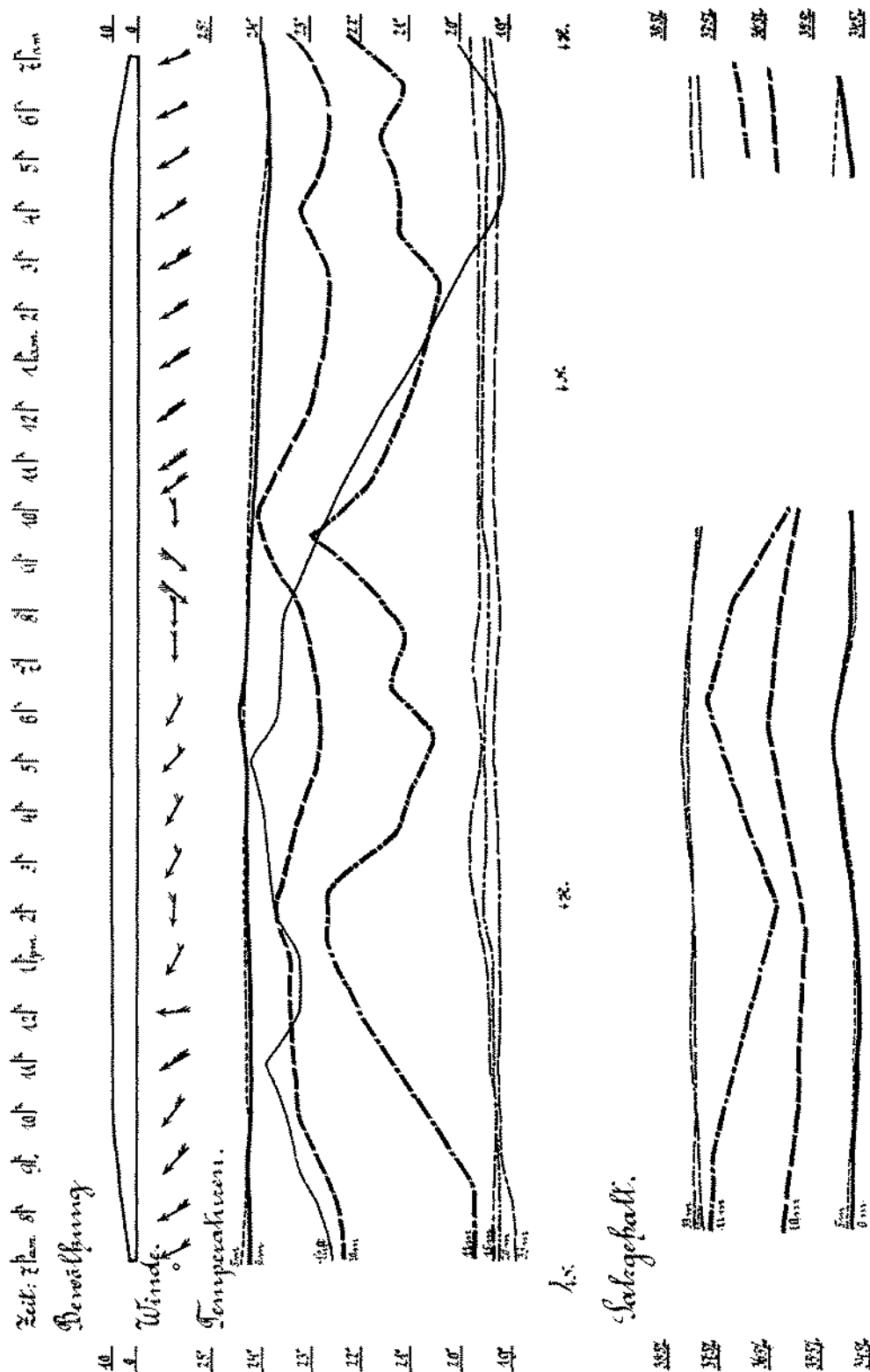
Zaradi submediteranske ter hudourniške narave teh rek je njihov pretok izjemno pogojen z vremenskimi razmerami (padavine). Reke reagirajo na nevihtni naliv v roku največ enega dneva do dveh. V tem obdobju se po obstoječih virih njihov pretok lahko spremeni za več kot desetkrat (od povprečnega pretoka 1 m/s za Dragonjo do pribl. 60 m/s; Orožen Adamič, 1979). Zato so ocene pretoka enkrat dnevno odčitane nivoja gladine reke skrajno površne. Potrebne so urne meritve pretoka. Morska biološka postaja je v okviru Inštituta za biologijo že vložila precej naporov v papirnato delo, da bi nekoč vendarle prišlo do potrebnih rednih meritev pretoka, celo lege merskih postaj so bile določene skupaj s Hidrometeorološkim zavodom in podjetjem Hidro. Vendar je uresničitev teh želja premaknjena v negotovo prihodnost.

Kljub izrazitim potrebam po meritvah rečnih pretokov ob slovenski obali pa je le potrebno povedati, da so z zornega kota varstva okolja celotnega Tržaškega zaliva pomembnejše redne meritve (srednjih dnevni) pretokov reke Soče (primerna lokacija za to so Sovodnje) na italijanski strani, ki se žal ne izvajajo, in pretokov ne moremo pravilno oceniti, čeprav je iz občasnih meritev na italijanski strani in rednih meritev na slovenski strani (Solkan) že dolgo znano, da je izlivni pretok Soče približno desetkrat večji od vseh pretokov rečic ob slovenski obali, pretok Timava pa približno dvakrat večji (Olivotti in ostali 1986).

B) Meritve tokov

S plovci in teodoliti je v 70. letih v Piranskem zalivu izvajal meritve transporta vodne mase dr. J. Štirn. Avtorju pričujočega članka je le bežno znano, da je bilo nekaj tokomerov v 70. letih postavljenih pred Debelim Rtičem (pod vodstvom nemškega strokovnjaka). Vendar so bili trakovi meritev poslani v tedanji Hidrografski inštitut vojne mornarice v Splitu (HIRM), od tam (dr. Vučak, osebno sporočilo) pa naj bi jih poslali v ZDA. Kot kaže, nihče v nekdanji SFRJ ni nikoli izvedel, kaj so (ali niso) tokomeri zabeležili. Resnejša merjenja s tokomeri so bila izvedena že v l. 1975 s strani HIRM-a za potrebe ladjedelnice Izola (tri postaje), naselja Bernardin in za odvod odpadnih voda (dve postaji), in sicer dvakrat: marca-aprila in julija. Gre za 24-urne meritve na nekaj globinah (ladja Trska, tokomer BPV-2r). Vodnogospodarski inštitut (VGI) iz Ljubljane je s pomočjo inštituta iz Gdanska v osemdesetih letih v nekaj sezonah izvajal sporadične meritve slanosti, temperature in tudi tokov

Tafel III Station N° 3. (18-19. III. 1908. Nord. von Pirano)

Lith. Anst. v. Th. Bennewitz, Wien.

Denkschriften d. kais. Akad. d. Wiss. mathematurw. Klasse, Bd. LXXXVII

Dnevni potek oblačnosti, vetra, temperature zraka in temperature morske vode v globinah 0, 5, 10, 11, 15, 20 in 33 m, ter slanosti v enakih globinah razen 20 m, na postaji 1 km severno od Pirana (45° 32'8"N, 13° 34'12"E) s pričetkom ob 7h zjutraj, 18. julija 1908 (Merz, 1911).

v priobalnih vodah. Rezultat tega so bila obsežna poročila (pre)polna tabel podatkov, tudi dvomljivih vrednosti, predvsem slanosti ("Študija morskih tokov na območju slovenske obale", (1984) II faza, I. zv.). Zagotovo pa "Prve meritve tokov..." niso bile opravljene s strani VGI v l. 1983 (Grad. Vestnik (37) 1988, Prim. novice 24.6. 1986), kar je bilo napačno predstavljeno javnosti. Seveda so opravili meritve tokov v Tržaškem zalivu tudi italijanski kolegi (npr. Stravisi idr., 1981).

Neprekinjene in dolgotrajne meritve tokov so seveda tudi izjemnega pomena, tako za preverjanje numeričnih modelov gibanja vodne mase, kot tudi za ugotavljanje t.im. "čistilne sposobnosti" določenega zaliva, ali pa za vrednotenje dolgotrajnejše residualne cirkulacije, ki je zelo povezana z gostotnim poljem vodne mase. Prav tako ni možno brez tovrstnih meritev opraviti zanesljivih študij cirkulacije vodne mase v zalivih in marinah, ki se odpirajo v Tržaški zaliv, kot tudi ne trdne ocene izmenjave vodne mase Tržaškega zaliva s Severnim Jadrantom. Slednje bi morali opraviti celo z italijanskimi kolegi, ki proučujejo italijansko stran Tržaškega zaliva, in izvesti meritve na vhodu v Tržaški zaliv, npr. na postajah, ki ležijo na zveznici Piran-Gradež, ki bi trajale več let in bi bile seveda še več let proučevane.

C) Obalni inženiring

Predvsem dvoje institucij v Sloveniji naj bi se ukvarjalo s problemi, ki bodo tukaj naštet. To sta Hidrogradbeni oddelek FAGG in že omenjeni VGI, obe v Ljubljani. Naj bo omenjeno, da so na VGI izdelali kar nekaj načrtov za Luko Koper. Avtorju ni znano (kar ne pomeni, da je tako), da bi bile opravljene študije vpliva visokofrekvenčnih gibanj (valov) na obalne konstrukcije. Primer dilematske obalne gradnje je obalni betonski rob pri vhodu na piransko parkirišče. Tam so bili po vsakem močnejšem jugu razmetani odtrgani večtonski betonski bloki. Tisto področje je bilo dalj časa gradbišče, očitno nekemu v korist, prebivalcem pa v sramoto. Morda bo sedanja konstrukcija vzdržala "sile narave" (glej sliko na zavihku). Drugi takšen problem, povezan s površinskimi valovi, je erozija flišne obale. Upajmo, da se pomanjkljivo znanje obalnega inženiringa pri nas ne bo poznalo pri gradnji obalne avtoceste, saj so npr. za pravilno konstrukcijo valobranov potrebne dolgotrajne meritve valov in njih numerična obdelava (spektralna analiza, ocena moči valov na konstrukcije ipd.). Konstrukcijsko bo cesta kljub vsemu zagotovo narejena varno, vsaj za določeno obdobje, dokler ne bo morda potrebno "zakrpati" erodiranega valobrana.

Če je na slovenski obali res potrebno kaj zgraditi, bi bilo vredno se vprašati, kako dolgo naj bi bile konstrukcije blizu obalne črte uporabne. V dokaj obsežnem poročilu VGI za l. 1992 ("Značilni vodostaji morja v Kopru"), kjer so statistično obdelani mareogrami za ob-

dobje od l. 1958 do l. 1990, pa trend nivoja gladine, to je počasne, a zanesljive spremembe srednjega letnega vodostaja, ni ocenjen. Danes je trend nivoja gladine eden od ciljev tovrstnih analiz (analize časovnih vrst) zaradi vpliva globalnega segrevanja Zemlje na rast gladine. Pri tem so ocene strokovnjakov različne, vendar so kljub vsemu vredne upoštevanja. Tako je napoved "low forcast" za rast srednjega vodostaja do leta 2025 25-30 cm, do leta 2100 pa približno 60 cm., napoved "high forcast" pa se glasi: do leta 2100 naj bi bil prirastek za 2 m! (Dov-Segiu Rosen l. 1990, osebno sporočilo izraelskega priobalnega inženirja). Literatura s tega področja je številna (npr. UNEP MAP poročilo 1992 "Regional changes in climate in the Mediterranean basin due to global greenhouse gas warming") in dostopna na Morski biološki postaji. Povedati je treba, da v ZDA že izvajajo preventivne ukrepe za vse priobalne gradnje, ki upoštevajo klimatološko rast nivoja gladine, navkljub različnim ocenam te rasti (dr. Alenka Malej, osebno sporočilo). Pri nas pa je luka Bernardin že sedaj včasih pod vodo, podobno bo seveda tudi z znamenito piransko elipso. Kako bo z njo čez pol stoletja? Pa z morebitno obalno cesto? Zanimivo bi bilo izvedeti, koliko let je poteklo od izgradnje objektov v Simonovem zalivu iz obdobja rimskega imperija do tedaj, ko so bili poplavljeni. Pa ne, da je bila tedaj rast nivoja podobna današnji rasti?

V Koprskem zalivu ladje plujejo v luko na raztovor po plovnem kanalu, ki je poglobljen glede na ostalo morsko dno. "Peter Klepec" mora te plovne poti kar pogosto poglobljati. Gre za problem transporta sedimenta, ki je strokovno zelo zahtevno področje. Ali bo nekoč kdo sposoben ukvarjati se s tem problemom in bo opravil primerno študijo, v kateri bo ocenjen transport sedimenta pri določenih vremenskih in oceanografskih pogojih? Bodo na tej osnovi morda utrjeni plovni kanali? Vedeti je še treba, da je problem transporta sedimenta v tesni zvezi z erozijo obale.

Poleg transporta vodne mase zaradi nihajočih plimskih sil (predvsem v dnevni časovni skali), vetra in padavin, ki sta posledici prehodov front in ciklonov v sinoptični časovni skali (pribl. tri dni), je za prenos vodne mase v daljši časovni skali pomembno poznati vpliv gostotnega polja, nelinearnih adveksijskih efektov in nelinearnega trenja, do katerih pride zaradi spremenljive topografije morskega dna. Slednji lahko skupaj s Coriolisovo silo (posledica vrtenja Zemlje) v priobalnem pasu povzročijo le majhno razliko v količini vodne mase, gnane od plimskih sil znotraj ene plimske periode. Količina vode, ki prihaja k določeni priobalni točki, je tedaj drugačna od količine vode, ki odhaja od nje. Posledica te razlike pa je neto prenos vodne mase v eno smer v daljšem časovnem obdobju. To je residualna cirkulacija, ki lahko odigra pomembno vlogo pri ocenjevanju že omenjene čistilne sposobnosti bazena. Za-

enkrat so uspeli na FAGG pognati numerični model cirkulacije znotraj ene plimske periode. To je vzpodbudno, kljub dvomom v stabilnost rešitve pri simuliranju večdnevne dinamike. Tedaj pa bi se bilo potrebno spoprijeti že z residualno cirkulacijo.

Tudi problema širjenja oljnega madeža na gladini se pri nas še nismo primerno lotili. Nafta v vetrnih pogojih sega v globino v obliki drobnih kapljic. Rep oljnega madeža je v resnici tanek, glava na nizvetni strani pa vsebuje nafto tudi v globinah 5 - 10 m. Ustvarjeni madež po slabi uri vetra primerne jakosti (pribl. 7 m/s) skorajda ne spreminja oblike, pač pa se po novih spoznanjih zgolj advekcijsko premika (Marr. Poll. Bull., 17, 7, 1986). Tega pri nas znani modeli za transport širjenja oljnega madeža še ne upoštevajo. Zato je potrebna določena previdnost ob pogledu na lepe barvne posnetke numeričnih rešitev.

D) Naravoslovni temelj

Pri nas so zaradi pomanjkanja znanj in kadrov nekatere stvari postavljene na glavo. Nekateri strokovnjaki tehničnih ved se ukvarjajo z naravoslovnimi temelji in pri tem odkrivajo toplo vodo, tako npr. v fiziologiji žive snovi, pri kemičnih procesih, dinamiki vodnih mas, karkoli se pač ukvarjajo s stvarmi, ki ne sodijo v njihovo stroko, pa so določena znanja nekako prisiljeni upoštevati pri "ekološkem modeliranju" določenega "akvatorija". Zakaj je tako? Ker ni naravoslovcev v našem prostoru, pa še za obstoječe se težko najde kaj kruha. Ni npr. matematičnih ekologov, ki danes skupaj z biologi, kemiki ali fiziki poskusijo simulirati določen sklop zapletenih procesov, ki se odvijajo med živo in neživo naravo. Tehnično usmerjeni strokovnjak skorajda ne more imeti časa, da bi se poglobil v to delo in le izjemno redki so tisti, ki tako dobro poznajo naravoslovne temelje, da tudi v naravoslovju postorijo kaj novega. Velja

seveda tudi v nasprotni smeri. Do kolizije pa pride npr. takrat, ko so tehnološke potrebe družbe velike glede na obstoječe naravoslovno znanje. Tedaj se tehnološko usmerjeni strokovnjak prične ukvarjati z naravoslovjem, saj tehnoloških problemov pred njegovimi očmi ne more reševati, dokler ni jasno naravoslovno ozadje. Podobno velja seveda tudi za ostala področja in zagotovo bi imeli strokovnjaki povsem drugih področij o pomanjkanju strokovnjakov svoje pomisleke. Avtor je pač predstavil svoje poglede na pomanjkljivost razvoja družbe, povezane z morjem, ki v javnosti niso tako običajni, so pa vendarle lahko prisotni.

Na koncu je treba opraviti z naivnim razmišljanjem tistih, ki nekaj vedo o numeričnih metodah in bi po njihovem z dobro računalniško opremo hitro izgradili primeren model, za npr. ekološko dinamiko, cirkulacijo vodne mase ipd. Pri tovrstnih modelih velja načelo: "Garbage in - garbage out!", to se uresniči pri celo zelo izurjenih ekipah za numerično modeliranje, ki pa nimajo dovolj naravoslovnega znanja. Tako npr. belgijska numerična skupina Nihoul-Beckers uporablja v modelu tako imenovano k-epsilon parametrizacijo turbulence (poznano strokovnjakom v Ljubljani), ki nekako slovi kot zahtevna in je v resnici v rabi pri procesih z izrazitimi striženji toka v trajanju nekaj ur ali kvečjemu nekaj dni. Takšen numerični model cirkulacije Zahodnega Sredozemskega morja pa so vsiljevali z mesečnimi klimatološkimi povprečki vetra in pretokov toplote preko gladine in po prepričanju nekaterih strokovnjakov (M. Crepon) niso kvalitetni.

Iskreno sem hvaležen sodelavcem Morske biološke postaje v Piranu, ki so mi neposredno pomagali pri zbiranju gradiva za ta prispevek, ali pa so avtorji citiranih del. Posebna zahvala gre dr. M. Orliču iz Geofizičnega zavoda v Zagrebu dr. R. Precaliju iz Inštituta za raziskave morja v Rovinju ter prof. F. Stravisiju iz Univerze v Trstu.

RIASSUNTO

Nella rassegna vengono citate le fonti con cui si dimostra che le prime rilevazioni meteorologiche strumentali sono state eseguite a Pirano già nella seconda metà del XVIII secolo, quando in Europa appena iniziavano le rilevazioni meteorologiche strumentali organizzate. E' molto probabile che Pirano godesse di tale posizione privilegiata in virtù della produzione del sale nella Repubblica veneta. All'inizio del XX secolo, nel periodo austro-ungarico, Sterneck ha eseguito le prime rilevazioni mareografiche nei golfi di Trieste e di Pirano. Durante l'inverno estremamente rigido del 1929, A. Vatova ha rilevato nel golfo di Capodistria la più bassa temperatura del mare finora rilevata, vale a dire 3,95 gradi centigradi alla profondità di circa 22 metri. Dopo la seconda guerra mondiale l'oceanografia fisica ha avuto nei limitrofi Paesi adriatici un grande sviluppo. Viene sottolineata l'importanza delle misurazioni regolari degli afflussi fluviali submediterranei ed alpini, delle correnti marine nel golfo di Trieste e delle ricerche oceanografiche in generale per la pianificazione di uno sviluppo armonioso del litorale sloveno.

LITERATURA

- Anon.** 1979. Klimatološki Atlas Jadranskog Mora, HIRM Split.
- Bajc D.** 1972. Seiches in the Adriatic sea: A theoretical approach, *Boil. Geofiz. Teor. Appl.*, 14, 25-33.
- Bergamasco A., Malanotte Rizolli P.** 1989. Modelistica del Nord-Adriatico, *Boll. Oceanol. Teor. Appl.*, Numero speciale, Atti del simposio ASCOP "Condizioni oceanografiche e stato di inquinamento dell'Adriatico settentrionale e centrale", Trieste, June 9-10, 1986.
- Caloi P.** 1938. Sesse dell'alto Adriatico con particolare riguardo al Golfo di Trieste. *Mem. Comit. Talass. Ital.*, 247, 2-39, Venezia.
- Cerovečki I.** 1992. "Gušenje stojnih valova u Jadranu", Prirodoslovno-matematički fakultet sveučilišta u Zagrebu, mag. rad, Zagreb, 103 str.
- Defant A.** 1961. "Physical Oceanography", 2, Pergamon Press, 598 pp.
- Ficker H.** 1951. Die zentralanstalt für meteorologie und geodynamik in Wien 1851-1951, *Denkschriften d. Akad. d. Wiss.*, 109, Bd., 1. Abh.
- Faganeli J., Avčin A., Fanuko N., Malej A., Turk V., Tušnik P., Vuković A. and Vrišer B.** 1985. Bottom layer anoxia in the central part of the Gulf of Trieste in the late summer of 1983. *Mar. Poll. Bull.*, 16, 75-77.
- Franco P., Jeftić L., Malanotte Rizzoli P., Michelato A. and Orlić M.** 1982. Descriptive model of the Northern Adriatic, *Oceanol. Acta*, 5, 3, 379-389.
- Gačić M.** 1980. Some characteristics of the response of the Adriatic sea coastal region to the atmospheric forcing, *Acta Adriat.*, 21 (2), 239-254.
- Gačić M.** 1982. Note on inertial oscillations in the North Adriatic, *Notes of the Institute of Fisheries and Oceanography*, 42, 1-7.
- Hendershott M.C. and Speranza A.** 1971. Cooscillating tides in long, narrow bays; the Taylor problem revisited, *Deep-Sea res.*, 18, 959-980.
- Justić D., Legović T. and Rottini-Sandrini L.** 1987. Trends in oxygen content 1911-1984 and occurrence of benthic mortality in the Northern Adriatic sea, 25, 435-445.
- Kuzmić M. and Orlić M.** 1985. A study of the influence of open-boundary conditions on the predictions of a wind-driven model, *Rapp. Comm. int. Mer Mwdit.*, 29, 3, 75-78.
- Kuzmić M., Orlić M., Karabeg M. and Jeftić L.** 1985. An investigation of wind-driven topographically controlled motions in the Northern Adriatic, 21, 481-499.
- Lascaratos A. and Gačić M.** 1990. Low-frequency sea level variability in the Northeastern Mediterranean, *J. Phys. Ocean.*, 20, 522-533.
- Longo R., Raichich F., and Mosetti R.** 1990. A numerical model of transport and diffusion of radionuclides in the Gulf of Trieste, 8, 1, 13-24.
- Merz A.** 1911. Hydrographische Untersuchungen im Golfe von Triest. *Kaiserl. Akad. Wiss. Wien (Math.-Naturwiss.)*, 87, 107 pp.
- Malačić V.** 1991. Estimation of the vertical eddy diffusion coefficient of heat in the Gulf of Trieste (Northern Adriatic), *Oceanol. Acta*, 14, 1, 23-32.
- Malanotte Rizolli P. and Bergamasco A.** 1982. Hydrodynamics of the Adriatic sea, from "Hydrodynamics of Semi-Enclosed Seas, ed. J.C.J. Nihoul, Elsevier.
- Malanotte Rizzoli P. and Bergamasco A.** 1983. A multilevel model of circulation and hydrographic properties in the Adriatic Sea, 19, (1-4), 255-259.
- Malej A., Malačić V. in Tušnik P.** 1989. Pomanjkanje kisika pri dnu v Tržaškem zalivu. Iz: Konferencija o aktualnim problemima zaštite voda - Zaštita voda '89. Jugoslavensko društvo za zaštitu voda, Beograd: Rovinj, 3.-5. maj 1989. 1. knjiga, str. 480-486.
- Malej A., Malačić V. and Tušnik P.** 1989b. Factors affecting oxygen depletion in the Gulf of Trieste (Northern Adriatic), abstract of "Eighth International Ocean Disposal Symposium, 9-13 October 1989", Inter-University Centre of Postgraduate Studies, Dubrovnik.
- Malej A.** 1990. Oxygen depletion problem in the Gulf of Trieste, *Die Obere Adria, Okologie-Hygiene-Gesundheit, Tagung des Symposiums*, April 1990, Graz, B1-B13.
- Michelato A.** 1973. "Studio sulle correnti di marea del Golfo di Trieste mediante il metodo idrodinamico-numerico. Università di Trieste, B. Sc. thesis, 94 pp.
- Michelato A., Mosetti F., and Purga N.** 1985. Sea level oscillations of the Adriatic sea computed by mathematical models, *Boll. Oceanol. Teor. Appl.*, 3, 1, 57-77.
- Mosetti F.** 1972. Alcune ricerche sulle correnti nel Golfo di Trieste. *Riv. Ital. Geof.*, 21, 1/2, 33-38.
- Mosetti F. and Mosetti P.** Measurements on wind driven circulation in the North Adriatic sea, *Boll. Oceanol. Teor. Appl.*, 8, 4, 251-261.
- Mosetti F. and Purga N.** 1990. Courants cotiers de differente origine dans un petit golfe (Golfe de Trieste), *Boll. Oceanol. Teor. Appl.*, 8, 1, 51-62.

- Mosetti R.** 1986. Determination of the current structure of the M2 tidal component in the Northern Adriatic by applying the rotary analysis to the Taylor model, *Boll.Oceanol.Teor.Appl.*, 4,3,165-172.
- Olivotti R., Faganeli J., Malej A.** 1986. Impact of 'organic' pollutants on coastal waters, Gulf of Trieste, *Wat. Sci. Tech.*, 18, 57-68.
- Orlić M.** 1983. On the frictionless influence of planetary atmospheric waves on the Adriatic sea level, *J.Phys.Oceanogr.*, 13, 1301-1306.
- Orlić M.** 1985. Razvoj fizičke oceanografije u Hrvatskoj i Josip Goldberg, *Geofizika*, 2, 51-80.
- Orlić M.** 1989. Salinity of the North Adriatic: A fresh look at some old data, *Boll.Oceanol.Teor.Appl.*, 7, 3, 219-228.
- Orožen Adamič M.** 1979. Geografske značilnosti poplavnega sveta ob Dragonji in Dmici, *Geog. zbornik* 19 (3), 159-213.
- PaHOR M. in Poberaj T.** 1971. "Stare Piranske soline". Mladinska knjiga, Spomeniški vodniki, zv. 4, Ljubljana.
- Penzar B., Orlić M. and Penzar I.** 1980. Sea-level changes in the Adriatic as a consequence of some wave occurrences in the atmosphere, *Thalassia Jugoslavica*, 16, 1, 51-77.
- Pučnik J.** 1980. "Velika knjiga o vremenu". Cankarjeva založba, Ljubljana, 367 str.
- Rajar R.** 1989. Three-dimensional modelling of currents in the Northern Adriatic sea, XXIII Congress IAHR, Ottawa.
- Rajar R. in Četina M.** 1990. Matematično modeliranje tokov in kvalitete slovenskega morja, 3, delovno poročilo za Zvezo vodnih skupnosti, 21 pp., FAGG, Ljubljana.
- Solomon B.** 1974. "Plimovanje v Jadranu", FNT, Univerza v Ljubljani, diplomsko delo, 51 strani.
- Sterneck R.** 1914. Über "Seiches" an den Küsten der Adria, *Kaiserl. Akad. Wiss. Wien (Math.-Naturwiss.)*, 123, 2a.
- Sterneck R.** 1915. Zur hydrodynamischen Theorie der Adriagezeiten, *S.B. Akad. Wiss. Wien (Math.-Naturwiss., K1)*, 124, 147-180.
- Stravisi F.** 1972. A numerical experiment on wind effects in the Adriatic sea, *Acc. Naz. Lincei, Rend. Sc. fis., mat., nat.*, 52, 2, 187-196.
- Stravisi F.** 1973. Analysis of a storm surge in the Adriatic sea by means of a two-dimensional linear model, *Acc. Naz. Lincei, Rend. Sc. fis., mat., nat.*, 54, 2, 243-260.
- Stravisi F.** 1974. A difference scheme for storm surges in adjacent seas, *Rend. Sc. fis., mat., nat., Acc.Naz.Lincei, Quand.N.206*, 137-152.
- Stravisi F.** 1977. Bora driven circulation in Northern Adriatic, *Boll.Geof.*, 20, 73/74, 95-102.
- Stravisi F.** 1977b. Il regime dei venti a Trieste (1951-1975). *Bolletino della societa Adriatica di scienze*, 61, 87-104.
- Stravisi F. and Jain P.C.** 1984. Some characteristics of global solar irradiation and sunshine duration at Trieste, *Bolletino della societa Adriatica di scienze*, 68, 9-21.
- Stravisi F. and Crisciani F.** 1986. Estimation of surface heat and buoyancy fluxes in the Gulf of Trieste by means of bulk formulas, *Boll. di Oceanol. Teorica ed Applicata*, Vol. 4, No.1, 55-61.
- Stravisi F.** 1987. Climatic variations at Trieste during the last century, *Geofizika*, 4, 61-76.
- Stravisi F.** 1987b. Interannual climatic variations in the Northern Adriatic sea, presented at UNEP Workshop "Jelly-fish Blooms in the Mediterranean Sea", Trieste, 1987, internal report, University of Trieste, FTC 87/1.
- Stravisi F., Pieri G. and Berger P.** 1981. Golfo di Trieste: risultati delle misure correntometriche 1951-1954, *Boll. Soc. Adriatica di Scienze*, 65, 23-35.
- Štirn J.** 1969. Pelagial Severnega Jadrana, *Razprave SA-ZU*, 12 (2), 43-132.
- Tonin V.** 1988. Raziskave hidrodinamičnih pogojev slovenskega morja, *Gradbeni vestnik*, 37, 26-34.
- Vatova A.** 1929. Sui minimi termici verificatisi nell'Alto Adriatico nel febbraio e marzo 1929 e loro effetti sull'ittiofauna. *Memorie R. Com. talassogr. ital.*, 157, 1-9.
- Zore-Armanda M.** 1956. On gradient currents in the Adriatic sea, *Acta Adriatica*, 8, 6, 3-38.
- Zore-Armanda M. and Vučak Z.** 1984. Some properties of the residual circulation in the Northern Adriatic, *Acta Adriat.*, 25 (1/2), 101-117.
- Zore-Armanda M. and Gačić M.** 1987. Effects of bura on the circulation in the North Adriatic, *Annales Geophysicae*, 5B, 1, 93-102.

OGOZDITEV KRASA NA KRANJSKEM V OBDOBJU OD LETA 1886 DO 1911.

Poskus ovrednotenja stroškov ogozditve

Marko UDOVIČ

dipl. inž. gozdarstva, 66230 Postojna, Kraigherjeva 4, SLO
ingegnere forestale, 66230 Postumia, via Kraigher 4, SLO

IZVLEČEK

Sredi 19. stoletja je bil slovenski Kras gol - brez gozda. Sistematična, zakonsko urejena, akcija ogozditve kraških goličav je stekla konec 19. stoletja. Na osnovi ohranjenih pisanih virov lahko sedaj dokaj natančno ovrednotimo stroške te akcije in njen pomen pri zaposlovanju lokalnega prebivalstva na prehodu 19. v 20. stoletje tam, kjer je ogozditve potekala.

UVOD

Sredi preteklega stoletja je slovenski Kras nudil žalostno podobo. Takratno stanje je Herman Guttemberg, gozdarski svetnik v Trstu, opisal takole: "Kdor je v sredini našega stoletja (19. stoletje) potoval po železnici od Postojne proti Trstu, Reki ali Gorici, po Krasu, je imel v nedogled žalosten pogled, povsod kamnite površine, brez vegetacije, iz katerih so podobno kot v puščavi, le tu in tam izstopale male zelene oaze" (Gašperšič F., Winkler I., 1986, str. 171).

Da je tako stanje posledica prekomerne paše in sečnje lesa v gozdovih, je bilo že dolgo znano. Prav tako je bilo znano, da v tako razgaljeni pokrajini, v kateri je pozimi gospodarila orkanska burja, poleti pa suša in sončna pripeka, ni bilo mogoče pričakovati napredka kmetijstva, ki je bilo v preteklem stoletju na Krasu glavni vir dohodka (Rubbia K., 1912). Konec preteklega stoletja se je s kmetijstvom ukvarjalo prek 80% vsega kraškega prebivalstva (Gašperšič F., Winkler I., 1986, str. 180). Brez bistvenega izboljšanja ekoloških pogojev za kmetijsko pridelavo ni bilo nobenega upanja za izboljšanje življenjskega standarda takratnega prebivalstva. Zato je imela ponovna ogozditve Krasa izjemen gospodarski in kulturni pomen. Takratni deželni gozdarski inšpektor Venceslav Goll je zapisal: "Ni gozda brez kulture in ne

kulture brez gozda." (Gašperšič F., Winkler I., 1986, str. 171).

Slovenski Kras je bil konec 19. stoletja razdeljen na dežele Kranjsko, Goriško, Istro in Trst. Vsaka dežela je problem ponovne ogozditve kraških goličav reševala po svoje, vendar v enakih smereh: poiskati drevesno vrsto in način ponovne ogozditve, ki bi zagotavljal uspeh v tako ekstremnih temperaturnih in talnih razmerah, ter zagotoviti sistematično financiranje te akcije.

Po nešteti propadli poskusih sadnje in setve avtohtonih listavcev gre Jožefu Kollerju zasluga za dognanje, da je ogozditve kraških goličav najuspešnejša s sadnjo črnega bora. Navaja se, da je prvi nasad črnega bora na Krasu osnoval Koller leta 1859 pri Bazovici (Gašperšič F., Winkler I., 1986, str. 171), vendar je tu uporabil samo svoje izkušnje, ki jih je pridobil s sadnjo črnega bora v državnih gozdovih Corneria pri Bujah v Istri (Rubbia K., 1912, str. 13), kjer je prej služboval.

Sistematično in trajno urejeno financiranje ogozditve kraških goličav je bilo zagotovljeno s sprejetjem ustreznih zakonov. Le-ti so bili sprejeti za območje Trsta leta 1881, Goriške 1883, Kranjske 1885 in Istre 1886. Na podlagi teh zakonov je pogozdovanje steklo hitro in zelo uspešno.

ZAKONSKA UREDITEV OGOZDITVE KRASA NA KRANJSKEM

Dežela Kranjska je obsegala 9.956 km², od tega je odpadlo 75% na kraško ozemlje. Vendar je Zakon o pogozdovanju Krasa veljal le za postojnski in logaški okraj. Praktično se je izvajal le v postojnskem okraju zato, ker se je izkazalo, da je večino ogolelih površin v logaškem okraju možno ogozdit po naravni poti.

Postojnski okraj je obsegal 89.810 ha in je imel leta 1910 43.200 prebivalcev (Rubbia K., 1912, str. 10). Vanj sta spadali skoraj celotni današnji občini Postojna in Ilirka Bistrica ter deli občin Sežana in Ajdovščina. Leta 1880 je bila gozdnatost okraja 26% in je bila manjša od gozdnatosti Kranjske dežele, ki je takrat znašala 36%. Ekstenzivnih pašnikov in nerodovitnega zemljišča je bilo 29% površine okraja. Današnja gozdnatost tega prostora je okrog 55% (Gašperšič F., Winkler I., 1986, str. 180) in je večja od gozdnatosti v Sloveniji, ki znaša 51% (Statistični letopis SR Slovenije 1989, 1989, str. 244).

Za izvajanje omenjenega zakona sta bili ustanovljeni dve pogozdovalni komisiji, deželna in okrajna.

Deželna pogozdovalna komisija se je ukvarjala s finančno platjo akcije, z globalno organizacijo (nabavo sadik, strokovnim kadrom), poleg tega je na predlog okrajne pogozdovalne komisije potrjevala vpis površin v pogozdovalni kataster, to je površin, ki naj bi se pogozdile. Finančna sredstva, namenjena za ogozditve, so se zbirala v t.i. "pogozdovalnem zakladu".

Okrajna pogozdovalna komisija je morala fizično izpeljati pogozdovanja na terenu in pripraviti predloge za vpis površin v pogozdovalni kataster.

Po zakonu so lahko pogozdili samo tiste površine, ki nikakor niso bile več primerne za kmetijsko obdelavo (najbolj ekstenzivni pašniki) in jih ni bilo mogoče ogozdit po naravni poti, ter tiste površine ob železniški progi, ki jih je bilo potrebno pogozditi zaradi zaščite proge pred snežnimi zameti. Ko je bila površina vpisana v pogozdovalni kataster, so na njej ugasnile vse dotedanje pravice uporabe zemljišča, in sicer brez odškodnine.

Zakon je predvideval tudi razlastitev, če bi se lastniki izrecno upirali ogozditvi. Vendar v vsem obdobju ni bila potrebna niti ena, kar gre v prvi vrsti pripisati izjemni uspešnosti okrajne pogozdovalne komisije, ki je lastnike zemljišč uspela prepričati, da so koristi od pogozdenih površin večje kot od ekstenzivne paše na teh površinah. Problem v zvezi s tem nikakor ni bil majhen. Več kot 71% površin, ki so jih ogozdili po tem zakonu, je pripadal vaškim (agrarnim) skupnostim. Nekaterim vaškim skupnostim je bilo pogozdenih tudi več 100 ha pašnikov. Na teh površinah je bila paša prepovedana. To se je odrazilo v radikalnem zmanjšanju ovčereje in kozjereje v postojnskem okraju. Število ovc se je v letih od 1890 do 1910 več kot prepolovilo, koze pa so praktično izginile. Nasprotno se je v istem obdobju povečalo število

konj, govedi, predvsem pa prašičev (Rubbia K., 1912, str. 11-12).

IZVEDBA POGOZDOVANJA

Zakon o pogozdovanju Krasa na Kranjskem je bil sprejet leta 1885 in prva pogozdovanja po tem zakonu so opravili leta 1889. Do konca leta 1911 je bilo v pogozdovalni kataster vpisano 3888,37 ha, od tega je bilo do konca leta 1911 pogozdenih 2657,06 ha, kar je predstavljalo 3% površine postojnskega okraja.

Za osnovno sadnjo omenjenih 2657,06 ha so porabili natanko 26.043.270 sadik ali 9.801 sadik/ha. Osnovni cilj ponovne ogozditve Krasa je bila zaščita tal. To so tem prej dosegli, čim prej so se krošnje drevesc v nasadu sklenile. Zato je bila prvotno gostota sadnje 10.000 sadik/ha. To je 3-4-krat gosteje, kot znaša gostota sadnje danes. Vendar se je kmalu pokazala negativna plat tako goste sadnje. Zaradi gostega sklepa so drevesca imela majhno krošnjo, tenko debelce, in težišče je bilo premaknjeno navzgor. Danes bi rekli, da so imela drevesca neugoden stabilnostni koeficient. Zaradi tega so se že v 15-20-letnih nasadih začeli pojavljati snegolomi. Da bi povečali mehansko stabilnost mladih nasadov, so se po letu 1905 odločili za sadnjo 6.000 - 7.000 sadik/ha.

Zaradi poletne suše se je normalno v prvem letu po sadnji posušilo okrog 25% posajenih sadik. V ekstremnih sušah se je posušilo do 80% 3 leta starih nasadov (Rubbia K., 1912, str. 56). Vse "izpade" so spopolnili in v obdobju od leta 1889 do 1911 so v ta namen porabili še 18.491.440 sadik, oziroma 6.959 sadik/ha, kar zneso 71% sadik, porabljenih pri osnovni sadnji.

V starejših nasadih, povsod tam, kjer so talne razmere dopuščale in je bil sklep sestaja razrahljan (snegolomi), so opravili podsadnjo ali podsetev, do konca leta 1911 na površini 479,13 ha, predvsem avtohtonih "žlahtnih" drevesnih vrst (jelka, listavci). V ta namen so porabili še 1.176.017 sadik in 3.234,5 kg semen gozdnega drevja.

Skupaj so tako porabili 45.710.727 sadik ali 17.203 sadike/ha. To je 6-7-krat več, kot je sedanje povprečje porabe sadik za ogozditve 1 ha gozda. Ker so bile te sadike dejansko porabljene v 23 letih, pomeni to 2,0 milijona sadik na leto. Toliko sadik se zdaj približno porabi na leto v zasebnih gozdovih po vsej Sloveniji.

Zelo zanimiva je drevesna sestava porabljenih sadik. Navajam jo v celoti:

črni bor	41,810.110	sadik ali	91,467%
rdeči bor	356.000	" "	0,779%
korziški bor	344.000	" "	0,752%
gladki bor	75.780	" "	0,166%
bori skupaj	42,585.890	" "	93,164%
smreka	2,114.55	" "	4,626%
jelka	458.680	" "	1,003%
macesen	155.340	" "	0,340%
drugi iglavci	1.760	" "	0,004%
iglavci skupaj	45,316.220	" "	99,137%
hrast	147.130	" "	0,322%
črna jelša	142.850	" "	0,312%
veliki jesen	57.600	" "	0,126%
javor	29.110	" "	0,063%
beli gaber	7.300	" "	0,016%
akacija - robinija	3.000	" "	0,006%
domači kostanj	350	" "	0,001%
drugi listavci	7.167	" "	0,016%
listavci skupaj	394.507	" "	0,863%
SKUPAJ	45,710.727	" "	100,000%

Več kot 99% porabljenih sadik je bilo sadik iglavcev, med temi je prevladoval črni bor z več kot 91%. Večkrat se sliši, da se je pri ogozditvi Krasa pretiravalo s sadnjo črnega bora, oziroma, da so ustvarili borove monokulture. To je samo na videz res. Kot sem že večkrat omenil, je bil osnovni namen ogozditve v okoljetvorni - varovalni vlogi gozda in ne v produkciji lesa. Uspešno ogozditvev je v prvotni fazi zagotavljal samo črni bor. Večino borovih nasadov so imeli začasne, da ustvarijo ustrezne ekološke pogoje za razvoj avtohtonih drevesnih vrst (Rubbia K., 1912). Da je to res, da niso nameravali osnovati monokultur, je razvidno iz porabljenih sadik pri podsadnji. Skoraj vsi posajeni listavci so bile porabljeni pri podsadnji in so predstavljali 33,5% vseh pri podsadnji porabljenih sadik. Tu je bila porabljena tudi vsa jelka, kar znese dodatnih 39,0% sadik.

Za podsetev so uporabili semena naslednjih drevesnih vrst:

jelke	1777,0	Kg	ali	54,94%
smreke	242,0	kg	"	7,48%
črnega bora	44,0	kg	"	4,45%
macesna	8,0	kg	"	0,25%
rdečega bora	3,5	kg	"	0,11%
hrasta	1.060,0	kg	"	32,77%
SKUPAJ	3.234,5	kg	"	100,00%

Sadike so dobavljale naslednje drevesnice:

državne drevesnice na Kranjskem	43,679.620	sadik	95,56%
državne drevesnice iz drugih dežel	500.757	"	1,10%
lastne drevesnice	545.650	"	1,19%
druge (zasebne) drevesnice	984.700	"	2,15%
SKUPAJ	45,710.727	"	100,00%

Več kot 96,6% porabljenih sadik je prišlo iz državnih drevesnic, predvsem iz drevesnice v Gradišču pri Ljubljani. Ta drevesnica je vzgojila več kot 95% vseh sadik, ki so jih porabili pri ogozditvi Krasa na Kranjskem (Rubbia K., 1912, str. 46-54). Po zakonu so morale omenjene drevesnice prepustiti pogozdovalni komisiji razpoložljive sadike brezplačno, oziroma po minimalni režijski ceni. Le-ta se je gibala okrog 1 avstrijske krone (dalje krona) za 1000 sadik. Manjkajoče sadike je komisija nabavila v drugih (zasebnih) drevesnicah, vendar jih je morala plačati po tržni ceni, ki je znašala okrog 8,60 krone za 1000 sadik. V lastnih drevesnicah je komisija vzgojila le manjše število potrebnih sadik, in to predvsem sadike, ki jih v drugih drevesnicah ni bilo na razpolago (jelka, listavci). Te sadike so bile najdražje, saj so se stroški gibali od 10 do 24 kron za 1000 sadik.

Avstroogrška Južna železnica je vse sadike brezplačno pripeljala do najbližje postaje, kjer je bil pogozdovalni objekt, kot ekspresno blago. Vendar semoramo zamisliti, kako usklajena in brezhibna je morala biti organizacija transporta sadik po železnici in nadaljnji razvoj sadik na objekte, kar je bilo opravljeno z živinsko vprego, da se sadike niso izsušile.

Pri ogozditvenih delih (sadnji, spolnitvah in podsadnji skupaj) je med letoma 1889 in 1911 sodelovalo 56.835 ljudi, ki so opravili 289.440 dnin (Rubbia K., 1912, str. 12). Povprečno je na leto sodelovalo 2.471 ljudi, to je več kot polovica trenutno zaposlenih v gozdarstvu v Sloveniji, in opravilo 12.584 dnin. Torej so za ogozditve (sadnjo, podsadnjo in spolnitve) 1 ha kraških goličav porabili povprečno 108,9 dnine, to je 8-12-krat več kot za ta dela potrebujemo sedaj.

Pri ogozditvenih delih je v tem obdobju letno sodelovalo v povprečju 5,8% vseh prebivalcev postojnskega okraja, v posameznih letih pa tudi več kot 10%. Ker so pri ogozditvenih delih dejansko sodelovali samo tisti prebivalci, ki so lahko na pogozdovalni objekt prišli pravočasno peš, na dan se je sadilo od 8 do 10 ur, je pri teh delih sodelovalo vse za delo zmožno lokalno prebivalstvo. Čeprav so bili zaslužki majhni, je pomenila ta akcija veliko javno delo, ki se je redno odvijalo daljše časovno obdobje in so ljudje nanj računali. Državna in deželna oblast sta večkrat poskušali za sadnjo uporabiti tujo delovno silo oziroma kaznjence. Tem poskusom se je lokalno prebivalstvo s podporo deželne

in okrajne pogozdovalne komisije odločno uprlo. Zanimivo je, da kaznjencev niso uporabili zato, ker je deželna pogozdovalna komisija uspela dokazati, da bi skupaj z nastanitvijo in hrano bili znatno dražji kot lokalno prebivalstvo.

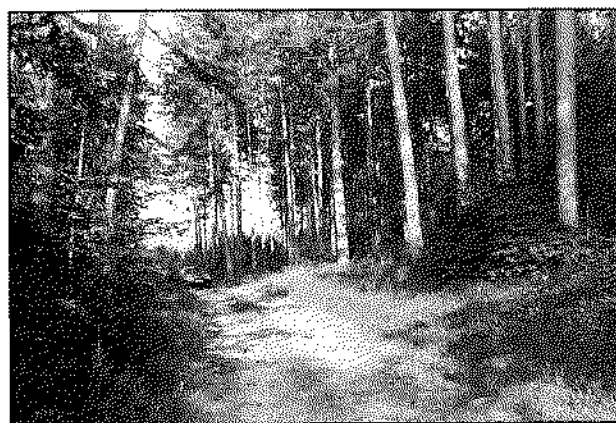
ŠTROŠKI POGOZDOVANJA

Skupni stroški te akcije naj bi med letoma 1886 in 1911 znašali 648.129,90 kron, oziroma 243,93 kro-
ne/ha. Dejansko so bili stroški pogozdovanja višji. Omenil sem že, da je bilo iz državnih drevesnic prejeto prek 96,6% sadik po minimalni ceni. Razliko do polne cene je tem drevesnicam pokrila država iz svojega proračuna. Ta razlika je znašala okrog 350.000 kron. Poleg tega je prevoz sadik po železnici opravila železnica večinoma brezplačno, na svoje stroške, in ta strošek je znašal dodatnih 35.000 kron. Tako je ogozditev Krasa na Kranjskem v letih od 1886 do 1911 dejansko stala okrog 1.033.000 kron, oziroma 389 kron/ha. Od te vsote odpade na stroške, povezane s samim osnovanjem in vzdrževanjem nasadov (sadike, sadnja, vzdrževanje in varstvo nasadov), 84% stroškov, na stroške režije (nadzor sadnje in delo komisij) pa 16% stroškov.

Zdaj si težko predstavljamo pravo vrednost teh stroškov. Za lažjo predstavo tole. Delavec je pri sadnji zaslužil povprečno 1,25 krome na dan, in sicer moški 1,80 krome dnevno, ženske 1,15 krome dnevno in otroci 0,78 krome dnevno (Rubbia K., 1912, str. 42-43). Za lažjo primerjavo navajam še nekaj drugih cen s konca preteklega stoletja (Žagar J., 1976): beli kruh 0,08-0,10 kro-
ne/kg, vino 0,16-0,20 krome/l, goveje meso 0,16-0,20 krome/kg, sladkor 0,28-0,30 krome/kg, par moških čevljev 6 kron, moška obleka 20-24 kron.

Pogozdovanje kraške pokrajine v okolici vasi Jurišče leta 1895 (detjl).

Kvaliteten gozd črnega bora v okolici vasi Jurišče, ki je bil osnovan konec preteklega stoletja (foto M. Udovič).

Še bolj zanimivi so podatki o zaslužkih gozdnih "čuvajev", ki so nadzirali sadnjo. Vsak čuvaj je moral nadzirati okoliš, ki je obsegal 500-800 ha nasadov. Njegova osnovna letna plača je znašala 600 kron. Z dodatkom za "minulo delo" je po 25 letih službovanja narasla na 900 kron. V dnevih, ko se je sadilo, je bil upravičen še do dnevnice v višini 2,40 krome, če je sadnjo nadziral v svojem okolišu, oziroma 3,00 krome, če je sadnjo nadziral zunaj svojega okoliša. Poleg tega je dobil še 0,16 krome/km "popotnine" za prihod na delovišče in odhod z njega. Ko vse to seštejemo, dobimo, da je bil ta čuvaj 4-6-krat bolje plačan kot v povprečju delavec pri sadnji. Za nameček je čuvaj dobil vsako leto poletno, vsako drugo leto pa ustrezno zimsko obleko in čevlje. Vendar se navaja (Rubbia K., 1912, str. 63), da je bila plača teh čuvajev premajhna za delo, ki so ga opravljali, saj je čuvaj v povprečju pri sadnji nadziral več kot 400 ljudi.

FINANCIRANJE OGOZDITVE

Zakon je v osnovi predvideval, da bi država financirala $\frac{1}{2}$, dežela $\frac{1}{3}$ in okraj $\frac{1}{6}$ vseh stroškov. Vendar se je na koncu izteklo tako, da je država prispevala tako ali drugače 76% sredstev, dežela 13% sredstev, na razne druge dohodke pa je odpadlo 11%. Med temi dohodki velja omeniti prostovoljne prispevke Južne železnice, ki so znašali čez 4% prihodkov, in globe za gozdne prestopke, ki so tudi znašali več kot 4% prihodkov pogozdovalnega zaklada. Zanimivo je, da so v posameznih letih prihodki od glob znašali več, kot je prispevala dežela v pogozdovalni zaklad. Po Zakonu o pogozdovanju Krasa so se za prihodek pogozdovalnega zaklada štele vse globe za gozdne prekrške v teh nasadih, največkrat je bila to paša, in vse globe za gozdne prekrške, nastale v drugih gozdovih v postojnskem in lo-
gaškem okraju. Ne vemo, kako pogosti so bili ti prestopki,

vendar je bila kaznovalna politika nedvomno izredno stroga. Na predlog deželne pogozdovne komisije so globe znatno povečali in uvedli celo zaporne kazni.

SEDANJA VREDNOST (TEDANJIH) STROŠKOV OSNOVANJA GOZDOV

Da lahko ocenimo sedanjo vrednost takrat osnovanih gozdov, moramo najprej vedeti, kolikšna je bila začetna investicija. Ta bi bila danes za enak obseg dela takale:

sadike (osnovna cena + prevoz):
 $17.203 \text{ sadik/ha} * 25 \text{ SIT/sadiko} = 430.000 \text{ SIT/ha}$,
 pogozdovanje (sadjna, spopolnitve in podsadjna):
 $108,9 \text{ dnine/ha} * 2943 \text{ SIT/dnino} = 320.000 \text{ SIT/ha}$,
 režija in drugi stroški
 (55% od stroškov pogozdovanja):
 $320.000 \text{ SIT/ha} * 0,55 = 176.000 \text{ SIT/ha}$,

SKUPAJ = 926.000 SIT/ha.

Za ceno dnine sadnje sem uporabil osnovni, čisti dnevni brutto zaslužek delavca pri sadnji, kot je veljal v oktobru 1992 pri GG Postojna.

Skoraj identičen rezultat dobimo tudi z naslednjim preračunavanjem. Omenil sem, da je znašala povprečna nakupna cena sadik 8,60 krome za 1.000 sadik, trenutno (oktober 1992) znaša cena za 1.000 sadik okrog 20.000 SIT. Torej je razmerje krona : SIT = 1 : 2.326. Če izhajamo iz tega, da je takrat pri sadnji znašala povprečna dnina 1,25 krome, zdaj pa 2.943 SIT, dobimo razmerje krona : SIT = 1 : 2.354. Če vzamemo povprečno razmerje 1 krona = 2.350 SIT in upoštevamo, da je v povprečju osnovanje 1 ha gozda stalo 389 kron, dobimo vsoto 914.000 SIT/ha.

Po sedanjih cenah (oktober 1992) je takrat ogozditev 1 ha kraških goličav stala več kot 900.000 SIT, kar je približno 2-3-krat več kot stane osnovanje 1 ha gozda zdaj z vsemi potrebnimi negovalnimi in varstvenimi deli skupaj. Upoštevati moramo, da v tistih časih ni bila potrebna priprava tal za pogozdovanje, saj so sadili na pašniške površine, kakor tudi ne negovalna dela, razen redčenja. Če upoštevamo ta dejstva, je bilo osnovanje novega gozda na kraških goličavah takrat 6-8-krat dražje kot stane osnovanje 1 ha gozda sedaj.

Vendar to ni vse. To je samo osnovna investicija, ki mora tako ali drugače povrniti vložena sredstva, in to z določenim donosom (dobičkom). Za gozdarstvo ta znaša 3% na leto. Če predpostavimo, da so bili v povprečju nasadi osnovani okrog leta 1900 (pred 92 leti), dobimo, da je v tej dobi vrednost sredstev, vloženi v ogozditev 1 ha kraških goličav, narasla na 14.000.000 SIT. To je trenutno 4-6-kratna vrednost produkcije lesa na panju, v teh gozdovih v tem obdobju. Povedano drugače, skupna vrednost produkcije lesa na panju, v

gozdovih, nastalih pri ogozditvi kraških goličav konec 19. in v začetku 20. stoletja, je 4-6-krat manjša, kot so znašala sredstva, vložena v ogozditev kraških goličav. Dejstva, da s produkcijo lesa v teh gozdovih ne bo mogoče povrniti vloženi sredstev, so se zavedali že pri osnovanju teh gozdov pred 100 in več leti, zato so iskali koristi drugje.

Navaja se, da je bila avstroogrška Južna železnica na progi Postojna - Trst pozimi večkrat, in to daljše obdobje, neprevozna zaradi snežnih zametov. Za njihovo odstranjevanje je železnica porabila znatna sredstva. Po letu 1895 je bilo teh zastojev manj, po letu 1900 jih praktično ni bilo več. Tudi odstranjevanje snežnih zametov ni bilo več potrebno. Zato je samo Južna železnica na tem odseku proge v obdobju od leta 1895 do 1911 prihranila več kot 2,0 milijona kron (Rubbia K., 1912, str. 77) zaradi zmanjšanja stroškov odstranjevanja snežnih zametov. Tu ni upoštevan povečan dohodek železnice zaradi zmanjšanja zastojev. Upoštevati moramo, da je bila proga Trst-Postojna-Ljubljana-Dunaj ena najpomembnejših komunikacij v takratni Avstro-Ogrski. Že samo to pomeni 2-krat več, kot so znašala vsa porabljena sredstva v ogozditve kraških goličav. Ta sredstva so se povrnila, še preden je bila celotna akcija ogozditve končana.

Pa ne samo to. Iz pričujočih fotografij, ki so nastale v času pogozdovanja Krasa (Rubbia K., 1912; Gašperšič F., Winkler I., 1986) je razvidno, da so bila to gola, kamnita tla. Zdaj v teh sestojih praktično ni več površinske skalovitosti. Torej je na teh površinah, po osnovanju gozda, nastala relativno debela plast humusa (prsti). Poleg tega nismo omenili koristi zaradi zmanjšanja vetrovne erozije na kmetijskih površinah, izboljšanja eko loških pogojev za kmetijsko pridelavo, izboljšanja vodnega režima in še bi lahko naštevali. Ko vse to seštejemo, ugotovimo, da so bili stroški osnovanja gozda na Krasu že zdavnaj večkratno povrnjeni.

ZAKLJUČEK

Ogozditev goličav na Krasu je bil dolgotrajen proces, ki se je začel uspešno izvajati po letu 1885, torej takrat, ko je bilo z zakonom zagotovljeno financiranje ogozditve kraških goličav.

Večino sredstev, porabljenih pri ogozditvi Krasa na Kranjskem, je prispevala državna blagajna.

Akcija se je za časa Avstro-Ogrske sistematično odvijala daljše časovno obdobje (28 let) in je zaposlovala znaten delež lokalnega prebivalstva, zato je imela poleg velikega okoljetvornega pomena, kar je bil osnovni cilj ogozditve Krasa, velik pomen tudi kot javno delo.

Več kot 90% vseh za ogozditev porabljenih sadik je bilo sadik črnega bora, kajti črni bor je bila edina drevesna vrsta, ki je zagotavljala uspešno ogozditve v tako

ekstremnih talnih in klimatskih pogojih (plitva, kamnita tla, suše in sončna pripeka).

Povprečni stroški ogozditve 1 ha kraških goličav so bili zaradi ekstremnih talnih in klimatskih pogojev zelo visoki in so bili realno nekajkrat višji kot znašajo sedaj. Dosedanja produkcija lesa v teh gozdovih je pokrila le manjši del stroškov njihovega osnovanja, vendar so se

postranske koristi ogozditve Krasa pokazale že kmalu po začetku sistematičnega pogozdovanja. Na železniški progi Postojna - Trst so se stroški odstranjevanja snežnih zametov močno zmanjšali. Samo ta prihranek je do leta 1911 bil več kot dvakrat večji, kot so znašala vsa sredstva, porabljena pri ogozditvi Krasa na Kranjskem.

RIASSUNTO

Alla metà del XIX secolo il Carso sloveno era brullo - privo di vegetazione silvestre. L'azione sistematica e ordinata dalla legge del rimboscamento delle aree carsiche è iniziata alla fine del XIX secolo. In base alle fonti scritte conservate, oggi si possono stimare con precisione i costi di tale azione e l'importanza che il rimboscamento ha rivestito nel passaggio dal XIX al XX secolo per l'occupazione degli abitanti delle aree in cui si è svolto.

LITERATURA:

Rubbia K.: Petindvajset let pogozdovanja Krasa na Kranjskem, Ljubljana, Deželna komisija za pogozdovanje Krasa na Kranjskem, 1912

Gašperšič F., Winkler I.: Ponovna ozelenitev in gozdnogospodarsko aktiviranje slovenskega krasa, Gozdarski vestnik 44(1986), str. 169-183

Žagar J.: Gozdno in lesno gospodarstvo kočevske, Kočevje, tipkopis na IGLC v Ljubljani, 1976

Statistični letopis SR Slovenije 1989, letnik XXVIII, Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana 1989

SPODMOLI V STENAH KRAŠKEGA ROBA

Jurij KUNAVER

dr., redni profesor, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2, Ljubljana, SLO
 dott., professore ordinario, Dipartimento di Geografia, Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università Lubiana, SLO

Darko OGRIN

mag., mladi raziskovalec, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2, Ljubljana, SLO
 M.D., Dipartimento di Geografia, Facoltà di Lettere e Filosofia, Università di Lubiana, SLO

IZVLEČEK

Avtorja v prispevku predstavljata polkrožne ali drugače oblikovane spodmole, ki so se izoblikovali večinoma v spodnjih delih apnenčastih strukturnih stopenj na prehodu iz kraškega v flišni del Koprškega primorja. Spodmoli so, kot vse kaže, posledica selektivnega preperevanja apnenčeve kamnine blizu stika s flišem v podlagi. Podobne oblike poznamo tudi v ostalih predelih Mediterana. V slovenski strokovni literaturi pa te zanimive geomorfološke oblike še niso bile predstavljene.

UVOD

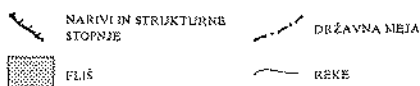
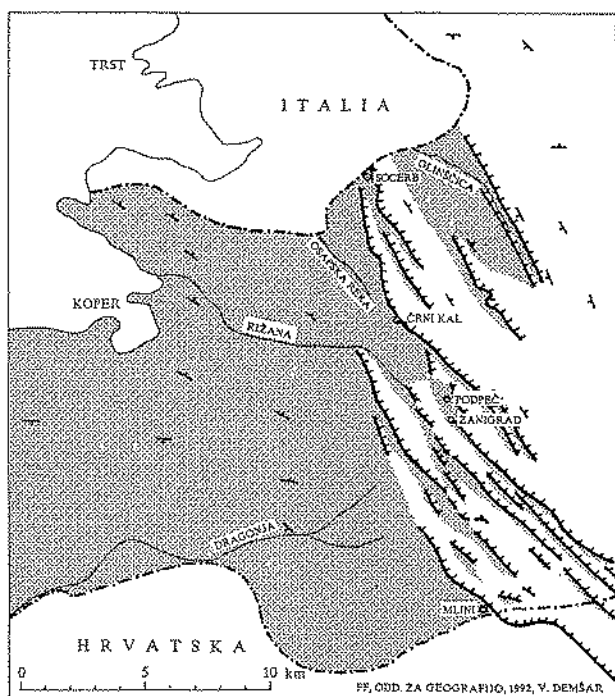
V apnenčastih stopnjah na prehodu krasa v flišni del Koprškega primorja srečamo zanimiv denudacijski pojav. V stopnjah nad Ospom, Črnim kalom, med Loko in Bezovico, nad Podpečjo, pri Zanigradu, med Smokvico in Movražem, nad Mlini pod Sočergo in v Steni pri Dragonji so se v podnožju stopenj izoblikovali posebni spodmoli, ki so, kot vse kaže, posledica izbirnega (selektivnega) preperevanja apnenčeve kamnine blizu stika s flišem v podlagi.

V iskanju pravega vzroka in razlage za ta pojav, ki je v Istri precej razširjen, smo se soočili tudi s terminološkimi problemi. Spodmole te vrste imenujejo v angleščini "rock shelter" ali "shelter cave", v francoščini "abris sous roche", v nemščini pa "Halbhohle". Spodmol je izraz, ki pomeni katerokoli vdolbino v navpični steni in je podobna vhodu v jamo. Slovenska kraška terminologija (I.Gams et al., 1973) ga definira kot krajšo, horizontalno jamo s širokim vhodom. Obravnavani spodmoli redko spominjajo na jame. Imajo v glavnem obliko parabolične oziroma konkavne zajede, ki je v prerezu pogosteje nesimetrična kot pa simetrična, in se na večjo razdaljo vleče v podnožjih mnogih sten.

Iz razpoložljive literature je bilo mogoče ugotoviti, da se podobne zajede pojavljajo predvsem v toplejšem podnebju, zlasti v polsuhem in suhem subtropskem in tropskem. Najbolj sorodna in najbolj znana oblika je tafoni, ki je lokalno ime s Korzike, in pomeni "okno". Tafoni so izvotline v živi skali na površju, predvsem v pobočnih vzpetinah, ki so zgrajene iz granita in podobnih kompaktnih kamnin. Med različnimi vrstami teh izvotlin poznajo tudi tafoni na podnožju ("basal tafoni" ter "base tafoni"; I.P.Martini, 1978). B.J.Smith (1978) piše tudi o "cliff foot recesses", ki so precej večji spodmoli od "basal tafoni" in ki jih lahko primerjamo z obravnavanimi spodmoli.

V našem primeru je zaenkrat še težko uporabljati termin tafoni, ker te okroglaste izvotline navadno ne spominjajo na spodmole in sploh niso vezane samo na podnožja vzpetin. V literaturi (C.Ollier, 1969) so v uporabi poleg zgornjih še drugi termini, kot na primer "jamas-to preperevanje" (cavernous weathering, etching, scalloping).

Sprva smo menili, da imamo pri nastajanju spodmolov opravka z eksfoliacijo, to je z luščenjem površinskih plasti kamnine, kar pa je bolj značilno za de-

Slika 1. Geografska razporeditev strukturnih stopenj (narivov).

nudacijske procese v suhih tropskih in subtropskih klimah na konveksno oblikovanih skalnih pobočjih. Videti pa je, da je pričujoči pojav rezultat večjega števila dejavnikov, med katerimi so najpomembnejši jugozahodna prisojna lega, tektonska pretrtost ter večja vlažnost kamnine blizu kontakta s flišem. Ali je hitreje razpadanje kamnine v podnožju Sten pospešeno tudi z izločanjem različnih soli in njihovim mehaničnim delovanjem na kamnino, pa je še odprto vprašanje.

Domačini, ki živijo v bližini stopenj, uporabljajo zanje povečini ime Stena. Tako ima vsaka vas svojo steno (Osapska stena, Črnotijska stena), nekatere stene ali njihovi deli pa imajo tudi posebna imena (Štrkljeвица pri Znanogradu, Zjat nad Podpečem, Debelá stena nad Bezovico). V prispevku uporabljamo ime stena z malo začetnico kot sinonim za strukturno stopnjo. Stena z veliko začetnico, pa kot geografsko ime, oziroma ko imamo v mislih strukturne stopnje na Koprskem.

Stene, oziroma celotna stopničasta struktura tega prehodnega ozemlja je po mnenju geologov (L. Placer, 1981, 57; R. Pavlovec, 1992, 214) posledica narivanja apnenca nad fliš, kar se je dogajalo v prostoru severne Istre po srednjem eocenu. Apnenčaste plasti so se pod silo pritiskov iz severovzhoda gubale, gube so se trgale in narivale ena na drugo. Vmes so ostale vkleščene

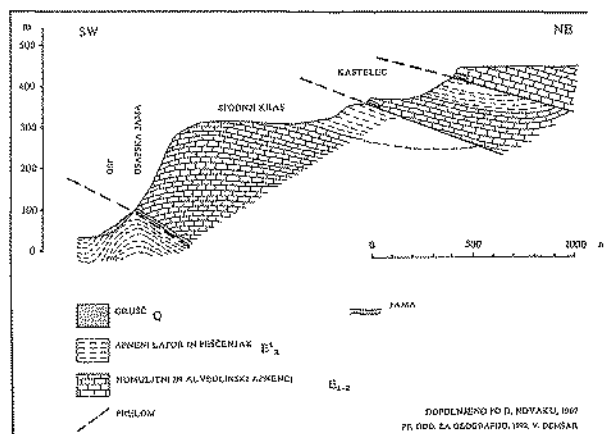
flišne plasti, ki so bile kasneje erozijsko znižane. Sedanja geološka zgradba površinskih plasti je tako podobna ribjim luskam.

Navpične Stene, s katerimi se na nekaterih predelih zaključujejo posamezne luske apnenca, imajo značaj različno dolgih in visokih "zidov", ki razmejujejo posamezne kraške platoje. Med zanimivejšimi sta steni, ki se dvigata nad Osapsko in zgornjo Rižansko dolino, ter steni nad Mlini in pri Dragovni (slika 1).

Sistem Sten, zlasti tisti nad Osapsko in Rižansko dolino, ima ob geološkem, geomorfološkem, botaničnem in zoološkem tudi zgodovinski in obče kulturni pomen. Tu je dolga stoletja potekala meja med dvema evropskima velesilama, Beneško republiko in Habsburško monarhijo. Med drugo svetovno vojno je nemška vojska utrdila kraški rob v pričakovanju zavezniške ofenzive v Istro in Dalmacijo. V bližini Socerba je Sveta jama, v kateri je po legendi prebival Sv. Socerba in je bila kasneje spremenjena v svetišče. Iz obdobja Iliriv imamo ostanke številnih gradišč. V vaseh pod Stenami so ohranjeni dragoceni ostanki ljudske arhitekture, v Hrastovljah pa je v tabor spremenjena cerkev Sv. Trojice s freskami Janeza iz Kastva iz leta 1490.

GEOLOŠKA ZGRADBA

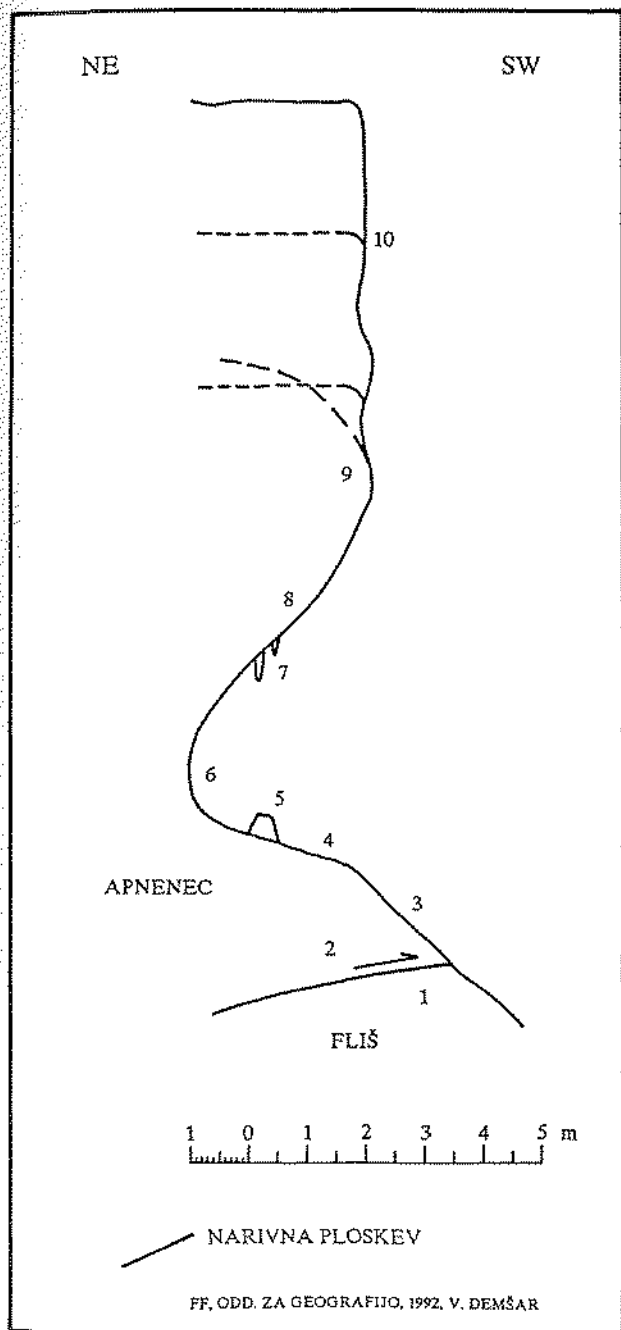
V območju Sten so zastopane sedimentne kamnine iz kredne in najstarejše terciarne dobe. Planota Podgorskega krasa, ki se razteza med Socerbom in vznožjem Slavnika in Kojnika v n.m. 400 do nekaj nad 500 m, je večinoma zgrajena iz zgornje paleocenskega apnenca, debeline do 200 m. Planota je deloma sestavljena iz izoklinalnih gub, ki so prevrnjene v jugozahodni smeri čez eocenski fliš, zaradi česar je ta na več krajih prekinjena z ozkimi in dolgimi progami fliša.

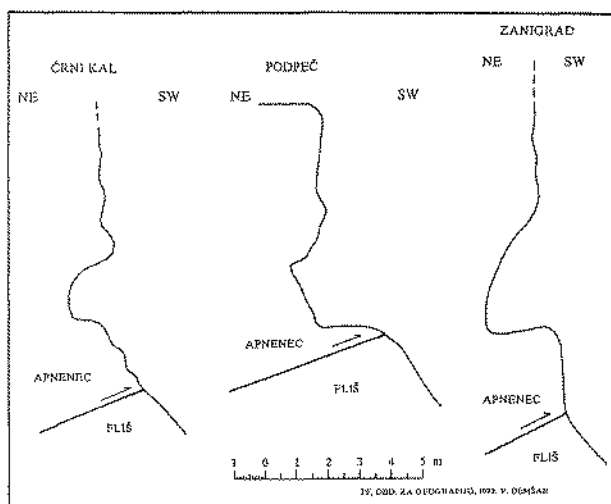
Slika 2. Geološki profil med dolino Osapske reke in Socerbskim krasom.

Slavniško pogorje in začetek Čičarije pri Kojniku sta deloma sestavljena iz že omenjenega paleocenskega apnenca, deloma pa iz apnenca kredne starosti in spodnje paleocenskega apnenca oz. t.i. kozinskih skladov, debeline 30-100 m.

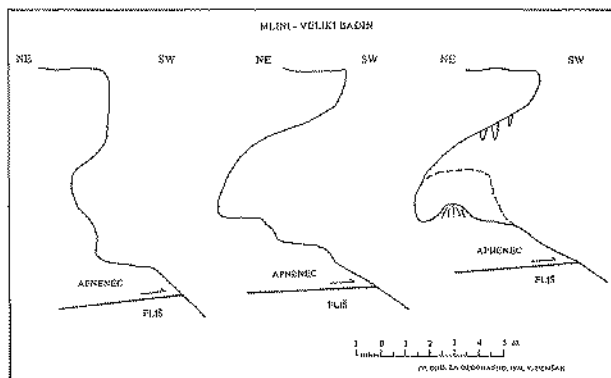
Kraška planota med Rakitovcem in Movražem z Lačno in Krasom je iz alveolinskega apnenca zgornje paleocenske starosti. Tudi ta pas je narinjen čez flišno osnovo. Lúska apnenca, ki prihaja na površje v zgornji Rižanski

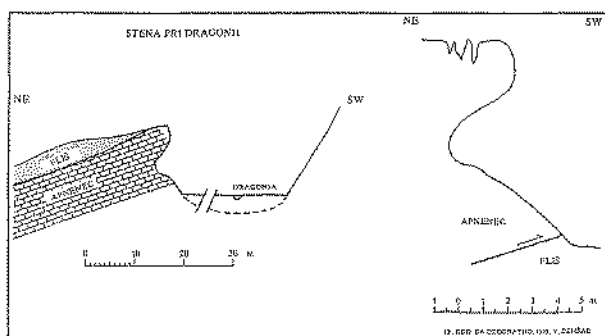
Slika 3. Shematski profil tipičnega spodmola.

Slika 4. Primeri različnih spodmolov v stenah nad zgornjo Rižansko dolino.

Slika 5. Primeri spodmolov v Steni nad Mlini.

Slika 6. Spodmoli v Steni pri Dragonji

dolini je iz eocenskega numulitnega apnenca, ozek apnenčast pas s spodmoli v dolini Dragonje pa iz zgornje paleocenskega apnenca. Pogostost Sten je povezana s številom narivov. Ponekod jih je manj, drugod, npr. v jugovzhodnem delu pokrajine, pa so pogostejši. Na profilu med Podgorjami in Hrastovljami je na razdalji 1800 m kar osem stopenj, ki predstavljajo spust od 543 na

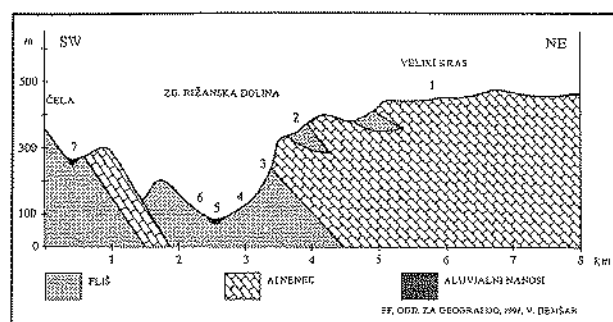
250 m n.v. Stopnje so različnih dolžin, od nekaj 10 m pa do nekaj km. Stene, v katerih so spodmoli, so večinoma visoke 15-50 m, s povprečjem od 25-30 m, najvišje pa merijo celo do 70 m (Štrkljevica pri Zanigradu, Verlovc med Loko in Bezovico).

OBLIKE IN DIMENZIJE SPODMOLOV

Spodmoli, ki jih srečujemo v Stenah Koprškega primorja, so različnih oblik in dimenzij (slike 4., 5. in 6), zato se je težko odločiti, kateri je tipičen. Tipično, bolj rečeno povprečno obliko spodmola, smo sestavili iz okoli 10. različnih primerov. Prerez povprečnega spodmola prikazuje slika 3.

Povprečen spodmol je ponavadi izoblikovan v spodnjem delu stene, tik nad naravno ploskvijo (2). Ima obliko podaljšane spodjede, ki ima v spodnjem delu najprej kratko pobočje z naklonom 30-40 st. (3). Nato sledi rahlo nagnjena polica (4), ki se nadaljuje v konkavni del spodmola (6). Ta del ima v svojem spodnjem delu polkrožni presek, medtem ko je konkavna oblika v njegovem zgornjem delu vedno bolj plitva in predstavlja streho spodmola (8). Sledi zadnji del te geomorfološke oblike, ki ima običajno konveksno obliko (9) ali pa se nadaljuje v navpični del stene (10). V konkavnem delu spodmola je dokaj pogosto videti na stenah in na stropu sigo v obliki kapnikov, ki se držijo sten. Ponekod visijo s stropa tudi stalaktiti (7), čeprav so le nekaj metrov od odprtega prostora.

Dimenzije posameznih delov spodmola so večinoma odvisne od njegove globine. Globlji kot je spodmol, širša je spodnja polica in višji je njegov strop. To morda kaže na to, da so manjši spodmoli mlajši, večji pa starejši. Vendar pa je možno, da so se večji spodmoli razvijali hitreje in dlje. Vsekakor so dimenzije spodmolov v veliki meri odvisne od lokalnih pogojev denudacije.

Slika 7. Profil skozi zgornjo Rižansko dolino z označenimi temperaturnimi merilnimi mesti.

Terenske raziskave so pokazale, da tega pojava ni v nestabilnih pobočjih, npr. okoli Socerbskega gradu ali tik nad Črnim kalom. Tu imamo, zaradi nestabilnosti flišnega pobočja in drsenja materiala, opravka z odlomi v nekaterih delih Sten. Nagnjeni zvonik črnokalske cerkve je očitni dokaz za počasno premikanje prepereleinskega pokrova na pobočju.

Drug primer je skalni blok, na katerem stojijo ruševine črnokalske utrdbe. Ta se je od stene ločil še preden so na njem v 11. stoletju zgradili utrdbo, saj ga je z robom Črnokalske stene povezoval približno 5 m dolg dvizni most. To morda opozarja, da se intenzivnost in vrsta procesov tu odvijata v odvisnosti od klimatskih sprememb in od sprememb v podzemskem pretakanju vod.

Nekateri spodmoli kažejo na jasno in tesno zvezo med njihovim položajem in naravno ploskvijo, kjer je apnenec zdrsnil čez fliš (Podpeška stena, Štrkljevica). V Črnem kalu, jugovzhodno od utrdbe, kjer spodmol ni tako izrazit, tudi ta zveza ni tako očitna. Pač pa je

			POMLAD		POLETJE		JESEN		ZIMA	
			st. C		st. C		st. C		st. C	
			max	min	max	min	max	min	max	min
1.	PETRINJSKI KRAS	240m	22,3	10,0	30,3	15,3	12,6	3,4	3,4	-1,7
2.	GABROVEC	300m	24,7	13,7	31,4	19,8	12,6	5,0	5,4	-0,7
3.	ZGORNJI ČRNI KAL	240m	26,2	13,8	33,4	19,6	15,3	4,5	6,3	0,5
4.	SPODNJI ČRNI KAL	150m	25,2	12,6	33,4	19,0	15,2	4,4	6,6	0,7
5.	ZVROČEK	55m	25,1	8,1	32,2	14,9	15,5	-0,1	7,7	0,3
6.	PALAČCE	110m	26,2	13,0	33,0	16,6	-	-	-	-
7.	KUBED	270m	24,5	9,1	31,0	16,6	15,5	1,9	6,5	0,3

Tabela 1: Temperature na profilu Kubed-Petrinjski kras, zabeležene 1-1,5 h pred zgornjo kulminacijo sonca in 1-1,5 h pred sončnim vzhodom

tu kamnina drobno prepokana, s številnimi pravokotno potekajočimi razpokami. Rezultat tega je razpadanje kamnine v obliki majhnih skrilastih ali kockastih delcev.

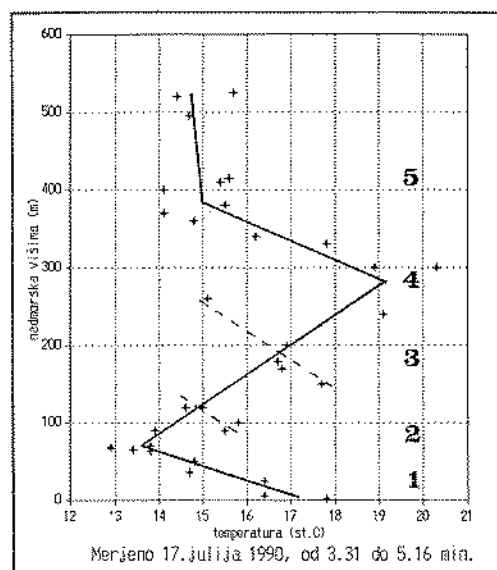
VPLIV KLIME NA PROCES NASTAJANJA SPODMOLOV

Domnevamo, da je tudi jugozahodna lega apnenčastih stopenj eden od pomembnih vzrokov za razvoj spodmolov. Soncu izpostavljene Stene, ki so vse, razen Stene pri Dragonji, precej visoko nad dnem dolin, kjer se v vseh letnih časih ob ustreznem tipu vremena pojavlja močna temperaturna inverzija, so kraji z verjetno eno najtoplejših mikroklim v Koprskem primorju.

V bližnji dolini Glinščice pri Trstu so bile izmerjene velike temperaturne razlike glede na ekspozicijo in nadmorsko višino (S. Polli, 1981, 187). Do velikih temperaturnih razlik pride še zlasti pozimi, ko se v dnu doline akumulira hladni zrak, prisojna, jugozahodna pobočja pa so podvržena intenzivni sončni insolaciji. Velike temperaturne razlike med privetnimi in zatišnimi legami (kamor sodijo tudi spodmoli) povzročajo burja, ki piha pretežno v hladni polovici leta. Polli za Glinščico poroča o ekstremnih temperaturah do 30 stopinj C pozimi in do 40 stopinj C poleti, ki so bile izmerjene v senci na prisojnih, zatišnih pobočjih 1,5 m od tal. Tako temperaturne razlike med prisojnimi in osojnimi deli doline dosežejo 10 in celo več stopinj C, odvisno od vremena in letnega časa.

Nekaj poskusov, da bi razložili klimatske razmere območja Sten, je bilo opravljenih tudi v zgornji Rižanski dolini. V prvem poskusu so bile na posameznih merilnih mestih na profilu skozi dolino opravljene meritve maksimalnih in minimalnih temperatur zraka ob anticiklonalnem tipu vremena v posameznih letnih časih (zima: 3.1.1992, pomlad: 8.5.1992, poletje: 23.7.1991 in jesen: 8.11.1991 - tabela 1, slika 7).

Iz podatkov je razvidno, da so bili najnižji minimumi izmerjeni na dnu Rižanske doline (Zvroček) in v Kubejskem podolju, kjer se je pojavljala inverzija ter na Podgorskem krasu, kjer so bile temperature nižje zaradi višje nadmorske višine. Najvišje minimume pa so imela pobočja nad dnem doline. Pri maksimalnih temperaturah smo najvišje vrednosti zmerili v Črnem kalu, na prisojnem, jugozahodnem pobočju pod Steno. Ker so nas zanimala podrobnejše temperaturne razlike med Stenami in osojnimi deli doline pozimi, smo 13.12.1992 med 12. 40 in 13.30 opravili meritve temperatur med Palačcami na osojni strani zgornje Rižanske doline in apnenčasto stopnjo Štrkljevico na prisojni strani. V senčni grapi na Palačcah smo namerili 7,5 stopinj C, nekoliko vstran na soncu pa 11,0 stopinj C. Na dnu doline so bile temperature med 10,4 in 10,8 stopinj C, na prisojnem jugozahodnem pobočju pa so naraščale v smeri

- 1 Dno Rižanske doline
- 2 Pobočja 30 m nad dolinskim dnem
- 3 Prisojna pobočja
- 4 Strukturna stopnja
- 5 Podgorsko - Rakitovski kras

Slika 8. Vpliv reliefa na razporeditev minimalnih temperatur ob anticiklonalnem tipu vremena.

proti steni in so znašale od 12,5 do 13,1 stopinj C. V sami Štrkljevici smo namerili od 14,0 do 18,2 stopinj C, pri čemer so bile najvišje temperature v s soncem obsijanih spodmolih. Temperature so bile merjene tako, da je bil senzor termometra vseskozi v senci. Razlika v temperaturah med prisojno Štrkljevico in osojnimi Palačcami je znašala 10,7 stopinj C.

Podatki o temperaturah in lokacijah meritev kažejo, da obstaja očiten vpliv ekspozicije na temperature (vpliv reliefa na razporeditev minimalnih temperatur ob anticiklonalnem vremenu prikazuje slika 8). To pomeni, da lahko tudi kamnina v spodmolu doseže zaradi sončnega sevanja čez dan dokaj visoke temperature. To bi bil lahko zato eden od najpomembnejših dejavnikov dezintegracijskega procesa kamnine.

ZAKLJUČEK

Nekatere od apnenčastih stopenj, ki so tipične za prehodno pokrajino med Podgorsko kraško planoto in flišnimi predeli Koprškega primorja imajo pri svojem dnu konkavne spodmole. Zdi se, da je za njihov nastanek pomembna bližina narivne ploskve. V procesu konkavne denudacije, s katerim nastajajo spodmoli, ni zanemarljiv vpliv visokih temperatur, ki so posledica ekspozicije Sten.

Ker so Stene izpostavljene sončnemu obsevanju in so pozimi v zavetju pred burjo, so tu mikroklimatske razmere podobne subtropskim pogojem, v katerih potekajo procesi tafonitanja.

Konkavno denudacijo, ki se dogaja v Stenah Koprškega primorja, bi lahko na nek način primerjali s podobnim

pojavi pozitivne (konveksne) eksfoliacije in njej pripadajočim oblikam, ki jih poznamo z južnega Velebita na Hrvaškem. Kakorkoli že, podobni spodmoli niso redek pojav v Sredozemlju, vendar pa nastanek mnogih od njih še ni bil razložen.

RIASSUNTO

Nel passaggio dalla zona carsica a quella arenaria del litorale capodistriano, come conseguenza della deposizione degli strati calcarei su quelli arenari, si è avuta una strutturazione del rilievo a scalinata. I singoli strati, per i quali i locali usano il termine Parete, finiscono con pendici a volte tagliate a picco ed in parte anche a strapiombo, e altre con pendici meno erte.

In alcune Pareti, specialmente nella loro parte inferiore vicino alla superficie di sovrapposizione degli strati si sono formate particolari escavazioni che sono, come tutto fa supporre, l'effetto del modo specifico di denudazione in calcarea, chiamato a tafone, che consiste nell'escavazione interna della roccia. Con ogni probabilità, un ruolo importante in questo processo ha anche il clima. Le rocce che presentano tafoni sono esposte a sud fino a sudovest e sono quindi esposte all'irradiazione solare, sono sottovento alla bora e quindi anche d'inverno raggiungono temperature alte. Il microclima delle rupi è perciò simile al clima subtropicale, e tali condizioni climatiche rendono possibile il processo tipico di escavazione a tafone.

Nelle rupi dell'Istria slovena si sono formati più tipi di escavazioni. Il tafone tipico si è formato vicino alla superficie di sovrapposizione, però sopra di essa. Nella parte inferiore consiste prima in una breve pendice, poi in uno stipo lievemente inclinato che continua con una parte concava. La concavità del tafone nella sua parte inferiore presenta una sezione in semicerchio, mentre nella parte superiore diventa sempre più piatta e passa in roccia perpendicolare che in alcuni casi si conclude convessamente.

LITERATURA

F. Forti, 1981: Dolina Glinščice - geološki in geomorfološki študij. Mednarodni seminar o Glinščici - Akti, Boljunec.

I. Gams et al., 1973: Slovenska kraška terminologija. Kraška terminologija jugoslovanskih narodov, knjiga 1. Zveza geografskih inštitucij Jugoslavije, Ljubljana.

I.P. Martini, 1978: Tafoni weathering, with examples from Tuscany, Italy. Z.f. Geomorph. N.F., 22, H.1, Stuttgart.

D. Novak, 1967: Hidrogeologija območja Osapske reke. Vestnik - Zavod za geološka i geofizička istraživanja, Serija B (1964/65), 4-5, Beograd.

D. Ogrin, 1992: Kraški rob - klimatsko prehodna pokrajina. Proteus, L. 54, št. 6-7, Ljubljana.

C. Ollier, 1969: Weathering. Oliver and Boyd, Edinburg.

Osnovna geološka karta 1:100.000, list Trst.

R. Pavlovec, 1992: Geologija kraškega roba. Proteus, L. 54, št. 6-7, Ljubljana.

L. Placer, 1981: Geološka zgradba Jugozahodne Slovenije. Geologija, 24. knjiga, 1. del, Ljubljana.

M. Pleničar, 1958: Koper - Črni kal - Socerb - Kozina in Prešnica - Slavnik - Podgorje. Geološki izleti po Sloveniji, Mladi geolog II, Ljubljana.

S. Polli, 1981: Podnebje v dolini Glinščice. Mednarodni seminar o Glinščici - Akti, Boljunec.

B.J. Smith, 1978: The origin and geomorphic implications of cliff foot recesses and tafoni on limestone hamadas in the northwest Sahara. Z.f. Geomorph. N.F., 22, H.1, Stuttgart.

DE PAVONE. OB NAJDBI FIBULE IZ PIRANA

Damijan SNOJ
samostojni arheolog, 61000 Ljubljana, Vegova 12, SLO
libero archeologo, 61000 Lubiana, via Vega 12, SLO

IZVLEČEK

Ob najdbi fibule v obliki pava v ž. c. Sv. Jurija v Piranu (datirane v čas med 5. in 7. st.) najprej dokazujem, da gre za pava in ne petelina, kot je analogno fibulo iz Invillina opredelil Bierbrauer. V zgodovinskem pregledu sem poskusil pokazati na različne simbolne pomene, ki so jih te upodobitve imele v svojem času. V stari Grčiji je bil pav spremljevalec boginje Here, kot stooki čuvaj. Ker je rimski svet samo prevzel in preimenoval glavne grške bogove, se je tudi ob Junoni pojavil pav. V upodobitvah pavov, ki so vezane na tradicionalna helenistična verstva, vidimo, da so simbolizirali tudi boginjo Izido kot vez med nebom in zemljo. Ker zgodnje krščanstvo poganske motive zgolj prevaja v krščanske, je razumljivo, da je pav, ki je umrle cesarice nosil v "nebo" (večnost), dobil pomen neumrljivosti. V srednjem veku začnejo pri pavu poudarjati predvsem negativne lastnosti (ošabnost, nadutost ...) in ta pomen velja v glavnem tudi danes. Posebno zanimiva se mi zdi ugotovitev, da je imela različna upodobitev pahljače (dvignjena - razprta ali spuščena) v določenem času tudi različen simbolni pomen. Ob simbolnih upodobitvah pavov pa ne smemo zanemariti dejstva, da so številne upodobitve zgolj dekorativne.

Med arheološkimi raziskavami v ž. c. Sv. Jurija v Piranu smo leta 1991 ob ostankih antične in predromanske arhitekture izkopal tudi večje število keramičnih in kovinskih najdb, ki smo jih postavili v čas od starejše železne dobe do romanike (D. Snoj - M. Novšak, 1992, 265 ss). Med razmeroma skromnimi kovinskimi najdbami izstopa bronasta fibula v obliki ptice - pava.

Okrasna zaponka je bila najdena poškodovana, brez "repa" - pahljače¹ in nog. Ohranjena velikost je 3,70 x 3,20 cm (gl. risbo v merilu 1:1 sl.1:1 in fotografijo na ovitku). Nazaj zavihana krona je ob robu okrašena z drobnimi vrezji. Trije krožci s piko na trupu predstavljajo okras, medtem ko četrti, ki jim je enak, nadomešča očesa. Manjkajoči nogi sta bili verjetno stilizirani v predtem trikotniku, pa tudi rep je bil najbrž trikotno oblikovan. Oboje naj bi bilo ob robu, prav tako kot krona, okrašeno z vrezji. Takšno možnost rekonstrukcije nam

dajeta v celoti ohranjeni podobni fibuli, najdeni v Celju, sl. 1 : 2 (T. Knific - M. Sagadin, 1991, 31 ss) in Invillinu, sl. 1 : 3 (V. Bierbrauer, 1987, Tab. 47 : 4). Zaponko iz Pirana bi v primerjavi z zgoraj navedenimi analogijami in najdbi z Bleda, sl. 1 : 4 (J. Kastelic, 1960, 25, T. 12 : 1), Calzona, Bologne in Julije Concordie (J. Werner, 1962, 128 ss, Sl. 32 : 1, 3; V. Bierbrauer, 1987, Tab. 61 : 10) lahko označili za najbolj realistično upodobljen primer.

Upravičena je domneva, da trikotno oblikovan "rep" ponazarja le dvignjeno pahljačo, za razliko od spuščene, ki jo najlepše ponazarja fibula z Bleda. Na podlagi spremnih najdb, predvsem uvožene keramike, pa tudi zgoraj navedenih analogij, smo izdelavo naše fibule postavili v čas med 5. in 7. stoletjem (D. Snoj - M. Novšak, 1992, 268 ss).² Ker pa je Bierbrauer (V. Bierbrauer, 1987, 145 ss) navedeno fibulo opredelil za petelina in ne za

1. Z besedo "rep" je tako v arheološki kot tudi umetnostnozgodovinski literaturi mišljena živopisna pahljača. Neugleden pravi rep se pri pavu vidi samo za dvignjeno pahljačo, sicer je z njo pokrit (C. M. Perrius, 1987, 140 ss).

2. Za podrobnejši razvoj antičnih ptičjih fibul in njihovo tipologijo glej J. Matouschek - H. Nowak, 1985/86, 101 ss in Rö 15/16, 1987/88.

pava, bom z zgodovinskim pregledom različnih upodobitev pava poskusil pokazati na različne simbolne pomene, ki so jih te upodobitve imele v svojem času.

Pava (PAVO CRISTATUS) so v 7. stoletju pr. K. iz Indije, kjer še danes prosto živi v naravi, prenesli preko Babilonije v Sredozemlje in preko Irana v Prednjo Azijo ter na Samos, kjer je postal spremljevalec boginje Here (KLEINE PAULY, 1979, 680 ss). Ime naj bi dobil po svojem oglašanju. V Indiji je kot okrasni ptič zaradi razprostrte pahiljače veljal za simbol sonca, na Jutrovem pa tudi za ubijalca kač. Pripisovali so mu sposobnost, da spušča strup, ki ubija kače. Preneseno je to pomenilo, da lepota ubija (H. Biedermann, 1989, 333 ss).

Kralj Salomon (10. stoletje pr. K.) naj bi po 1. KNJIGI KRALJEV med darili, ki jih je prejel enkrat na tri leta in so jih pripeljale tarsiške ladje, dobil tudi opice in pave (1. KNJIGA KRALJEV 10, 22). Vendar Lothar dokazuje, da prvotni hebrejski tekst BIBLIJE ne govori o opicah in pavih, temveč da gre verjetno za redakcijski popravek iz let okoli 600 pr. K., s katerim so hoteli povečati kralja Salomona (H. Lothar, 1929, 37 ss). Možno je, da so se Izraelci srečali s pavom v Babiloniji za časa sužnosti, tj. v prvi polovici 7. stoletja pr. K., in ga ob povratku v Palestino v drugi polovici istega stoletja prenesli v Sredozemlje.

V 5. stoletju pr. K. je bil pav vsekakor znan že na Samosu in v Atenah. Od govornika Antifona, ki je umrl 411 leta pr. K., izvemo, da je za Perikla bogati Atenec Demos, sin Pirilampesa, imenovan posestnik, imel pava. Enkrat na mesec, ob mlaju, ga je za plačilo kazal ljudem, ki so samo zaradi tega prihajali celo iz Špate in Tesalije. Izjemo je delal samo pri Periklu, kateremu ga je posojal, da se je ta z njim postavljal pred ženskami (A. Steier, 1938, 1414 ss). Razkazovanje ob mlaju pa je sovpadalo s Herinim dnevom. Ta dan je začel mesec rasti in to je bil dober znak. Ob tem času so si dali ljudje ostriči lase in so opravili pomembne nakupe (O. Keller, 1913, 149 ss).

Pav je takoj ob prihodu na Samos postal spremljevalec boginje Here. Po mitski pripovedi naj bi dala Hera v napadu ljubosumja ubiti Argosa, stookega čuvaja boginje Ifo, njegove oči pa prenesti na "rep" svojega najljubšega ptiča (O. Keller, 1913, 148 ss). Drug dokaz, da so najkasneje konec 5. stoletja pr. K. Grki že poznali pava, najdemo v Aristofanovi komediji PTIČI, kjer Euelpid sprašuje Tereja "ali si ptica ali . . . pav?" (Aristofan, 1988, PTIČI, 101). Tudi to Euelpidovo vprašanje kaže na poseben izvor, ki so ga pripisovali pavu. Kljub naporu Demosa, da bi obdržal monopol nad lastništvom pavov, so se ti v 4. stoletju pr. K. že tako razširili po Grčiji, da je komik Antifanes lahko rekel, da so pavi že številnejši od prepelic. Na svojem pohodu proti Indiji naj bi pave videl v velikem številu v naravi tudi Aleksander Veliki (A. Steier, 1938, 1416).

Najstarejša znana upodobitev pava je na novcu iz Samosa iz leta 129 pr. K. (že po rimski zasedbi). Tu spremlja Hero pavji par (E. T. Reimbold, 1983, Sl. 11). Ta upodobitev stoji kronološko na prehodu, ko je na eni strani grška država že v zatonu in se na drugi strani dviga Rim.

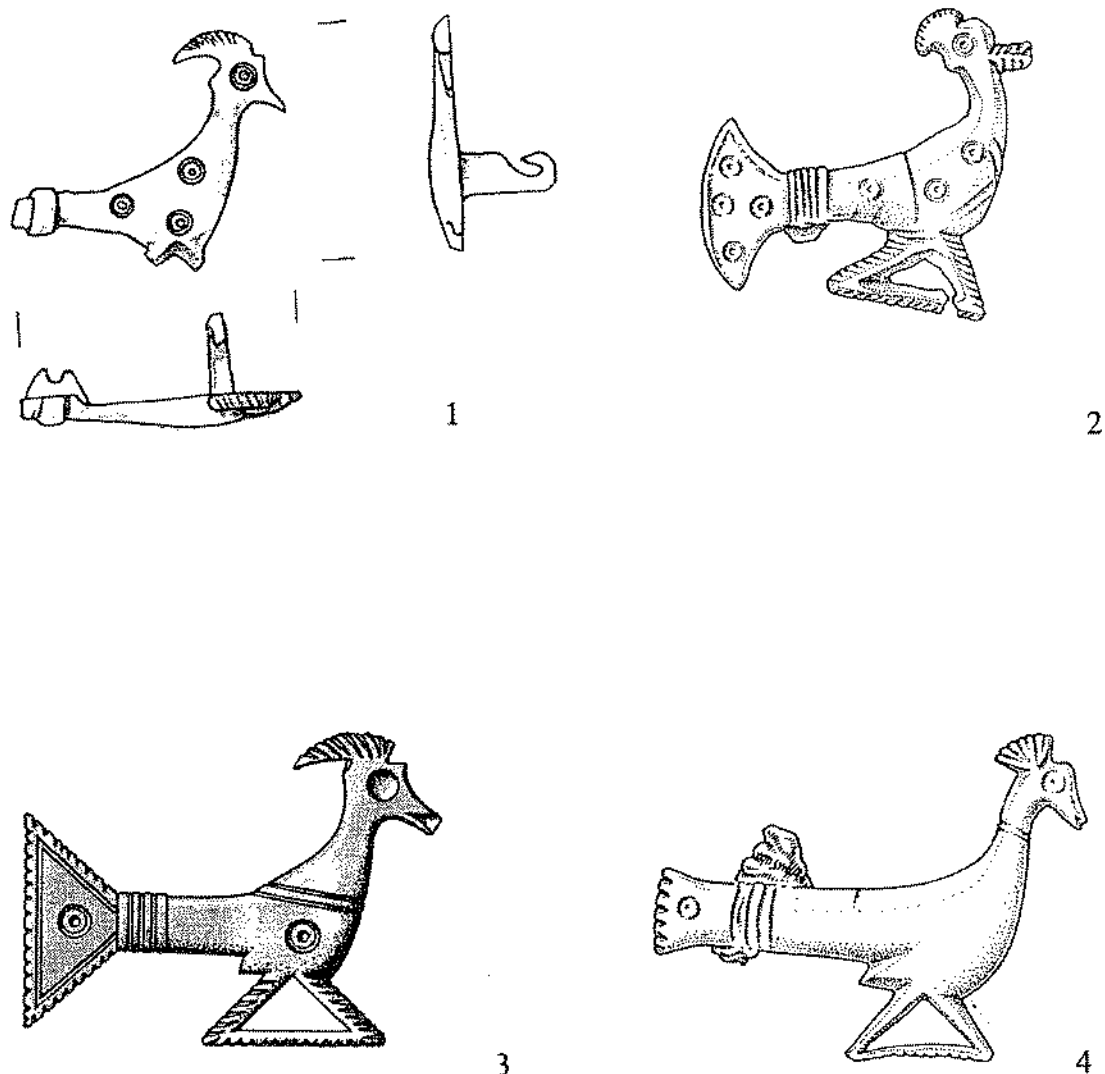
Rimljani so pava spoznali bistveno kasneje kot Grki, vendar so se pavi zaradi množične vzreje kmalu zelo razširili. Dokaz o najzgodnejših rejcih najdemo v imenih ljudi. Tako je človeka z imenom Pubius Pavo Tuditanus v drugi polovici 2. stoletja pr. K. opisal Gaj Lucilij (C. Lucilius) v svojih SATIRAH (Lucil, SAT. 14). Približno stoletje mlajši je opis vzreje pavov, ki se nam je ohranil v knjigi DE RE RUSTICA Marka Terencija Vara, ki obenem omenja človeka z imenom Fircellius Pavo Retatinus. Med drugim tudi piše, da so pave najprej vzrejali na manjših otokih, npr. na Pianosi južno od Elbe, in ob obali zato, da so jih imeli zbrane na kupu (tako niso uhajali!) ter so jih lažje ščitili pred roparicami. Kasneje se je vzreja prenesla tudi na celino (M. T. Varro, III, 1-2, 6, 9).

Še podrobneje kot Varo je o vzreji pavov v prvi polovici 1. stoletja pisal Kolumela (L. Iunius Moderatus Columella). Bil je mnenja, da se vzreja pavov bolj spodobi v mestu kot na deželi, razen če si kmet ne želi polepšati osamljenosti s pogledom na tega lepega ptiča. Tistim, ki želijo gojiti pave samo zaradi veselja, je Kolumela priporočal, naj gojijo samce, ker imajo lepše perje kot samice. Zapisal je še, da pavi razkazujejo "rep" v času parjenja in kadar jih hvalimo (F. Orth, 1910, 912 ss).

Ker je bila vzreja pavov zelo uspešna (pavja jajca so valile kure) in jim je zaradi tega padla cena, so jih začeli uporabljati tudi za prehrano. Potem ko si je govornik Hortenzij (Q. Hortensius) po inavguracijskem nastopu privoščil pavjo pečenko, naj ne bi več manjkala na nobeni boljši mizi. Cicero se v opisu večerje, na katero je povabil Petusa, cinično opravičuje, ker za večerjo nima pava, ampak goloba (A. Steier, 1938, 1417). Slavni rimski kuhar Apicij v svoji knjigi receptov pa visoko ocenjuje pašteto iz pavjega mesa (Apicij, II, 2, 6).

Seveda so uživali tudi na različne načine pripravljena pavja jajca. V Petronijevem opisu pojedine pri Trimalhionu so bila pavja jajca polnjena z drozgom v poprovem rumenjaku (Petronij, 33.). Nekateri, npr. Marcijal (Martial), pa so kritizirali ubijanje in uživanje teh lepih ptičev.

O pavu kot ptiču s prekrasnim perjem so pisali mnogi antični avtorji: Plinij Starejši (C. Plini Secundi), Ovid (P. Ovidius Naso) in drugi, medtem ko Tertulijan (Q. S. F. Tertullianus) v drugi polovici 2. stoletja pripisuje pavovemu razkazovanju negativne konotacije, kot so šopirjenje, napuh in nečimrnost (C. Plini Secundi, NAT. HIST. X, 44; Ovid, MET. XIII, 802; Tertullian, DE PALL. 3).

1- Piran (risala B. Ravnik-Toman), 2- Celje (po T. Knific - M. Sagadin, 1991), 3- Invillino (po V. Bierbrauer, 1987), 4- Bled (po T. Knific - M. Sagadin, 1991).

Ob omembah v literaturi pa so pava zelo pogosto tudi umetniško upodabljali. Ker je rimski svet samo prevzel in preimenoval glavne grške bogove, se je tudi ob Junoni (grški Heri) pojavil pav. Na nekaterih rimskih novcih je kapitolska triada simbolno upodobljena s sovo (Minerva), orlom (Jupiter) in pavom (Junona) (E. T. Reimböld, 1983, 33, Sl. 14). V zgodnjem cesarskem obdobju so pavi krasili poslikane stene hiš premožnih meščanov v Rimu, Pompejih, Herculaneju, Stabiji in mnogih drugih

mestih (A. Steier, 1938, 1419). Priljubljene so bile upodobitve bukolične idile (ljudje, živali in scene iz mitologije, vrtovi, izobilja). Na eni strani je šlo torej za simbolno upodobitev pava ob Junoni, na drugi pa zgolj za dekoracijo.

Če se od upodobitev pavov s profano tematiko vrne mo spet k upodobitvam, ki so vezane na tradicionalna helenistična verstva, vidimo, da so simbolizirali tudi boginjo Izido (Isis) kot vez med nebom in zemljo. Razpeta

pahljača (kolo) kot mavrica povezuje nebo in zemljo. Pave v tej funkciji kažejo upodobitve na novcih, kjer lete nosijo na hrbtu umrle cesarice (Sabina, Favstina), podobno kot nosijo orli umrle cesarje, kar ima oboje pomen pobožanstvenja. O tem govorijo napisi na novcih, kot so CONSECRATIO, SIDERIBUS RECEPTA ali AETERNITAS. Enak pomen ima tudi upodobitev pava na hrbtni strani novca Julije Avguste, kjer je upodobljen čelno z razpeto pahljačo. Dokaz za isti pomen je napis Divi Titi Filia. Po drugi strani pa naletimo tudi na upodobitve pavov s spuščeno pahljačo (v profilu, na novcu Domicije), vendar tu pav simbolizira konkordijo - zakonsko srečo (E. T. Reimbold, 1983, 32 ss).

Preden preidem na upodobitve pavov v zgodnje-krščanski umetnosti, naj še dodam, da so jih v antičnem Rimu upodabljali tako v ornamentalni kot tudi v simbolni funkciji. Upodobitve s simbolično funkcijo oziroma pomenom bi lahko razdelili na tri vrste. Pri prvih gre za nadaljevanje grške tradicije, kjer pav nastopa v zvezi z Junono. Pri drugih dveh vrstah upodobitev je zanimivo, da gre za dosledno ločevanje: medtem ko pavi v letu ali z dvignjeno pahljačo "nosijo" pokojne cesarice v nebo, pavi s spuščeno pahljačo (prav tako na novcih cesaric, vendar živih) simbolizirajo družinsko srečo. Opozoriti pa je treba še na tretji pavov simbolni pomen. Ker pav jeseni izgubi perje in ga spomladi znova dobi, je bil seveda tudi simbol pomladi, novega rojstva, očiščenja (o tem že Plinij Starejši, NAT. HISTORIAE, I.X, C.XII). Zato so za največji rimski praznik, Luperkalije, opravljali pavje daritve: goli mladeniči (pavovi svečeniki) so topli ženske, kar naj bi ponazarjalo očiščenje (E. T. Reimbold, 1983, 30 ss). Luperkalije so bile 15. februarja, ki je bil do leta 46 pr. K. zadnji (deseti) mesec v letu (A. in S. König, 1991, 49 ss), in beseda FEBRUUM dejansko pomeni očiščenje. A ker je bil praznik Luperkalij pri ljudeh zelo priljubljen in ga kasneje katoliška Cerkev ni mogla enostavno prepovedati, mu je tako kot drugim poganskim praznikom dala svojo vsebino. Papež Gelazij I. (Gelasius I.) je ta praznik šele leta 494 zamenjal s praznikom Marijinega očiščenja, ki ga danes praznujemo 2. februarja kot svečnico (E. T. Reimbold, 1983, 30 ss; J. Danielu - H. I. Marron, 1988, 401).

S tem pa smo se neposredno že dotaknili zveze med pavom in krščanstvom, katere začetki segajo vsaj v 2. stoletje. V ta čas so datirane upodobitve pavov na freskah v Kalistovih in Pretestatovih katakombah v Rimu. Ker pa so omenjene upodobitve pavov v zgodnje-krščanski umetnosti starejše kot teksti svetnikov, ki poudarjajo predvsem njihov simbolni pomen (Sv. Avguštin), Lothar zagovarja tezo, da gre pri teh zgodnjih upodobit-

vah v katakombah za nadaljevanje čisto poganskih, "pompejanskih" slikarjev, le da tukaj (npr. na sliki PET SVETNIKOV v Kalistovih katakombah) pavi krasijo raj, nebeški vrt. To tezo podpirajo tudi kasnejši pomembnejši raziskovalci tega področja (A. Steier, 1938, 1420; H. Leclercq, 1937, 1075 ss; E. T. Reimbold, 1983, 37 ss in drugi).

Ker zgodnje krščanstvo poganske motive zgolj prevaja v krščanske, je razumljivo, da je pav, ki je umrle cesarice nosil v "nebo" (večnost), dobil pomen neumrljivosti, ki pa je zdaj zajela vse ljudi. Dilema o tem, ali je pavovo meso nepokvarljivo (nestrohljivo), je rešil Sv. Avguštin v prvi polovici 5. stoletja, potem ko je to eksperimentalno dokazal (kos pavjega mesa tudi po enem letu ni bil spremenjen - ni zaudarjal) (Sv. Avguštin, DE CIV. DEI, 1. XXI, C. IV). Zato lahko zgodnjekrščanskim upodobitvam pavov od 5. stoletja dalje zanesljivo pripisujemo simbolni pomen - nesmrtnost. Mogoče velja to tudi že za nekatere upodobitve iz 4. stoletja (npr. mozaik iz Thabrace - Tunizija) (H. Leclercq, 1937, Fig. 9603). Številne upodobitve na freskah (Sirakuze, 4. stoletje), tranzeni iz Ravene (S. Apollinare Nuovo), reliefni plošči iz Torcella (3. stoletje), na koptskih nagrobnih stelah in drugod, kjer nasproti si stoječa pava pijeta ali pa samo stojita ob kantarosu (lahko tudi kelihu), imajo podoben pomen. Ponazarjajo namreč, da se neumrljiva duša napaja ob vodah življenja (H. Leclercq, 1937, 1084). Pri številnih antitetičnih motivih pavov je kantaros sicer nadomeščen s kristogramom (Ravena, Teodorikov sarkofag, A. Grabar, 1967, sl. 296), križem (Gradež, sarkofag, G. Cuscito, 1989, 32, sl. 49) ali drevesom življenja (reliefna plošča iz Istanbula, H. Leclercq, 1937, sl. 9615), vendar se s tem simbolični pomen neumrljivosti ne spremeni.

Domneva, da se tudi v teh upodobitvah ohranja poganski simbolni pomen pava kot posrednika med zemljo in nebom, je torej upravičena. Vse tri lastnosti kapitolske triade (sova - modrost, orel - nepremagljivost, pav - vez med nebom in zemljo) pa je v krščanstvu privzel troedini Bog.

Poudarjeno dvojnost antitetičnih motivov smrt - življenje podrobneje opisuje Schwabe (J. Schwabe, 1960, 138 ss).³ Kot ugotavlja že Leclercq, ne preseneča, da je večina teh upodobitev na nagrobnikih ali sarkofagih (H. Leclercq, 1937, 1089).

Posebno mesto zavzema konec prejšnjega stoletja najdena glinena ploščica v obliki pava v profilu. Najdba izvira iz sosesčine Betlehema, kjer so se v prvih stoletjih zbirali kristjani. Tako glinena ploščica kot tudi drugi najdeni predmeti naj bi izvirali iz samostana, ki so ga

3 J. Schwabe v tem delu podrobneje opisuje tudi povezave pava z vodnarjem (kot astrološkim znamenjem) in funkcije, ki jih je imel v vzhodnih religijah Indije, Perzije in drugod.

leta 614 porušili Perzijci, leta 636 pa še Arabci. Posebnost in pomembnost najdbe je v tem, ker je v pavovem trupu vdolbina, ki je delno prekrita s steklom. V njej je bila najdena "bela masa", za katero se je izkazalo, da gre za ostanke nekvašenega testa (H. Leclercq, 1937, 1081 ss). To nas seveda takoj spomni na monštranco. Posebno pomembno pa je, da pav ni samo v simbolni vlogi nesmrtnosti, ampak je predvsem čuvar evharistije. Kot smo videli, je vlogo čuvarja boginje to igral že v stari Grčiji.

Forstnerjeva tudi navaja, da so kristjani pri obredih (po 5. stoletju) uporabljali pahljačo - flabellum. Pahljače naj bi bile narejene iz pavjega perja, diakoni pa naj bi z njimi obdajali oltar ter s tem ponazarjali kerube in serafe (D. Forstner, 1959, 251 ss). Njihova "kolesa so bila videti kakor bleščče tarsiški kamen . . . Celo njihovo telo, njihov hrbet, njihove roke, njihove peruti in kolesa so bili krog in krog polni oči." Tako opisuje kerube in serafe prerok Ezekijel (EZEKIJEL 10, 9- 12).

Povrnimo se še enkrat k naši fibuli iz Pirana. Kot sem omenil že na začetku, je bila narejena v času med 5. in 7. stoletjem in je morda spadala h grobni opravi. Zato lahko trdimo, da gre za najdbo s krščanskim simbolnim pomenom. Na vprašanje, ali imajo tudi zgodnjekrščanske upodobitve pavov glede na razprto ali spuščeno pahljačo dva različna simbolna pomena, kot to velja za njihove upodobitve na novcih cesaric iz 1. in 2. stoletja, še ne moremo odgovoriti. Pavi so tudi v zgodnjekrščanski umetnosti upodobljeni v obeh položajih - z dvignjeno ali spuščeno pahljačo. S slednjo so upodobljeni v profilu (prim. Ravena, S. Vitale, A. Grabar, 1953, sl. 71), medtem ko so upodobitve z dvignjeno pahljačo čelne (prim. Ravena, S. Vitale, R. Farioli, 1977, sl. 125 in sl. 159). Ker pa bi bila upodobitev

pava na fibuli z dvignjeno pahljačo, tj. čelno, težavna, se je umetnik verjetno odločil, da ta položaj ponazori s trikotnim repom v profilu. V prid tej tezi govori tudi nazaj upognjena krona na glavi, ki verjetno ponazarja gibanje. Pav z razprostrto pahljačo namreč nikoli ne miruje. Tako nazaj upognjeno krono imajo vse tri že omenjene analogne fibule s trikotnim repom (Celje, Invillino, Iulia Concordia), pa tudi fibuli iz Rovereta in Villalagarine (V. Birbrauer, 1992, 41, Sl. 3 : 8, 14), medtem ko imajo druge mirujočo krono (npr. fibula z Bleda).

Proti Birbrauerjevi opredelitvi fibule v obliki ptice iz Invillina za petelina kažejo številne sočasne upodobitve petelinov, ki so praviloma upodobljeni tako z grebenom (rožo) kot tudi s podbradkom (L. Marcuzzi, 1985, 14, 36). Pri izdelavi zaponke petelina v profilu podbradek seveda ne bi delal problemov.

Ker je pav iz Pirana izdelan izrazito realistično, lahko tudi zanj, kot je že za blejskega ugotovil Kastelic, rečemo, da je izdelek italske obrti, verjetno ravenske delavnice pod bizantinskim vplivom (J. Kastelic, 1960, 35 ss).

Po osmem stoletju so upodobitve pavov s krščansko simboliko postale zelo redke. Domnevati smemo, da je vzrok temu krepitev katoliške Cerkve, ki se je po lagoma hotela otresti poganskih reliktoev. K temu so veliko pripomogli tudi nekateri teksti, ki so pri pavu poudarjali samo negativne lastnosti. Predvsem mislim tukaj na Fiziologusa (Physiologus), čigar delo je bilo napisano sicer že v 2. ali 3. stoletju, v srednjem veku pa je postalo obvezen učbenik zoološke krščanske simbolike (Physiologus, V. Treu, 1981, 96 ss). Da se je krščanstvo tega čtiva dosledno držalo, pa kažejo dela tako Hildegardisa in Hugota iz 12. stoletja kot tudi mlajša ikonografija Ripe iz leta 1603 (C. Ripa, 1976, 29 ss).

RIASSUNTO

In merito al ritrovamento della fibula raffigurante un pavone nella chiesa parrocchiale di San Giorgio a Pirano (datata tra il V e il VII secolo) prima dimostro che si tratta di pavone e non di gallo, come per un'analoga fibula di Invillin ha sostenuto Bierbrauer. Nella rassegna storica ho cercato di indicare i diversi significati simbolici che tali raffigurazioni avevano nei vari periodi storici.

Nell'antica Grecia il pavone accompagnava la dea Era. Siccome il mondo romano ha semplicemente assunto le principali divinità greche cambiando loro il nome, anche accanto a Giunone appare il pavone. Dalle raffigurazioni del pavone, che sono legate alle tradizionali credenze elleniche, possiamo concludere che esso era anche il simbolo della dea Iside, che rappresentava il legame tra la terra e il cielo. Dato che il primo cristianesimo traduceva semplicemente i motivi pagani in cristiani, è comprensibile che il pavone, il quale portava le imperatrici morte in "cielo" (eternità), abbia acquistato il significato di immortalità. Nel medio evo inizia la messa in rilievo delle proprietà negative (superbia, vanità...) del pavone e tale significato esso ha mantenuto in massima parte anche ai giorni d'oggi. Particolarmente interessante mi pare aver stabilito che le diverse raffigurazioni della coda (aperta a ventaglio o composta) in determinati periodi avevano anche un diverso significato simbolico.

In quanto al valore simbolico delle raffigurazioni del pavone, non dobbiamo trascurare il fatto che numerose raffigurazioni sono puramente decorative.

LITERATURA

- Apicije**, O KUVANJU, prevod S. Slapšak, Zagreb 1989.
- Aristofan**, PTICE, prevod M. Škiljan, Zagreb 1988.
- sv. Avguštin**, DE CIV. DEI, prevod A. Schröder, München, 1913, 3.
- Biedermann H.**, KNAURS LEXIKON DER SYMBOLE, München 1989.
- Birbrauer V.**, INVILLINO - IBLIGO, 1987.
- Birbrauer V.**, ZWEI ROMANISCHE BÜGELFIBELTYPEN DES 6. UND 7. JAHRHUNDERTS IM MITTLEREN ALPENRAUM. EIN BEITRAG ZUR KONTINUITÄTS-UND SIEDLUNGSGESCHICHTE, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Band 8, München 1992.
- Cuscito G.**, GRADO E LE SUE BASILICHE PALEOCRISTIANE, Bologna 1986.
- Daniélu J. - Marron H. I.**, ZGODOVINA CERKVE 1, Ljubljana 1988.
- DER KLEINE PAULY, LEXIKON DER ANTIKE IN FÜNF BÄNDEN, München 1979.
- Farioli R.**, RAVENNA ROMANA E BIZANTINA, Ravenna 1977.
- Forstner D.**, DIE WELT DER SYMBOLE, Innsbruck-Wien-München 1959.
- Grabar A.**, LA PEINTURE BYZANTINE, Genève 1953.
- Grabar A.**, DIE KUNST IM ZEITALTER JUSTINIANS, Universum der Kunst, München 1967.
- Kastelic J.**, SLOVANSKA NEKROPOLA NA BLEDU, Dela SAZU 13, Ljubljana 1960.
- Keller O.**, ANTIKE TIERWELT 2, 1913.
- Knific T. - Sagadin M.**, PISMO BREZ PISAVE, katalog, Ljubljana 1991.
- König A. in J.**, DER RÖMISCHE FESTKALENDER DER REPUBLIK, Stuttgart 1991.
- Leclercq H.**, PAON, DACL. XIII, 1, 19...
- Lothar H.**, DER PFAU IN DER ALTCHRISTLICHE KUNST, Studien über christl. Denkmäler, Heft 18, 1929.
- Lothar H.**, REALISMUS UND SYMBOLISMUS IN DER ALTCHRISTLICHEN KUNST, Tübingen 1931.
- Lucilij G.**, F. Marx, Leipzig 1904-1905
- Marcuzzi L.**, AQUILEIA UND SEINE KUNSTSCHÄTZE, Aquileia 1985.
- Matouschek J. - Nowak H.**, UNPUBLIZIERTE TIERFIBELN UND FIBELN MIT THERMOMORPHEN GESTALTUNGSELEMENTEN AUS ÖSTERREICHISCHEN PRIVATSAMMLUNGEN, Römischer Österreich 13-14, Wien 1985/86, 201 ss.
- Orth F.**, REAL ENCYKLOPÄDIE VII, 1, 1910, 912 - 916.
- Ovid**, METAMORPHOSEN, prevod H. Breitenbach, Zürich 1958.
- Perrius C. M. - Middleton A. L. A.** (edits.), THE ENCYCLOPEDIA OF BIRDS, FACTS ON FILE PUBLICATIONS, New York, pp. 447, 1987, 140 ss.
- Petronius**, SATIRIKON, Ljubljana 1987.
- PHYSIOLOGUS, prevod V. Treu, Berlin 1981
- Plini C. Secundi**, *Naturalis HISTORIAE*, L. Ian - C. Mayhoff, III, Leipzig 1919.
- Reimbold E. T.**, DER PFAU, MYTHOLOGIE UND SYMBOLIK, München 1983.
- Ripa C.**, ICONOLOGIA, Padua 1611, New York-London 1976.
- Schwabe J.**, LEBENSWASSER UND PFAU, ZWEI SYMBOLE DER WIEDERGEURT, v: SYMBOLON, JAHRBUCH FÜR SYMBOLFORSCHUNG, Basel-Stuttgart 1960.
- Snoj D. - Novšak M.**, PIRAN Varstvo spomenikov 34, Ljubljana 1992, 265 ss.
- Steier A.**, PFAU, REAL ENCYKLOPÄDIE IXX, 2, 1938, 1414 - 1421.
- Tertulian**, TERTULANS PRIVATE UND KATECHETISCHE SCHRIFTEN, prevod K. A. H. Kellner, München 1912.
- Varro M. Terentius**, DE RE RUSTICA, H. Keil-G. Goetz, Leipzig 1929.
- Werner J.**, DIE LANGOBARDEN IN PANNONIEN, München 1962.
- Winter H. - Mannswörth**, DIE RÖMISCH-KAISERZEITLICHEN UND "ROMANISCHEN" VOGELFIBELN DER ANTIKENSAMMLUNG DES KUNSTHISTORISCHEN MUSEUMS IN WIEN, Römischer Österreich 15/16, Wien 1987/88, 253 ss.

POSKUS KRONOLOŠKE OPREDELITVE ANTIČNEGA NASELJA V PREDLOKI*

Elica BOLTIN-TOME

ravnatelj Pomorskega muzeja "Sergej Mašera" Piran v pokoju, 66330 Piran, Ojčna pot 17, SLO
direttore a riposo del Museo del mare "Sergej Mašera" Pirano, SLO

IZVLEČEK

Med sistematičnimi arheološkimi raziskavami v Predloki pri Črnem Kalu blizu Kopra, so bili odkriti antični naselbinski ostanki in skeletno grobišče z dobro dokumentiranimi poznoantičnimi grobovi 6.-8. st., staroslovanskimi grobovi 8.-11. st. in tudi mlajšimi grobovi. Ker je bilo grobišče v arheološki literaturi že predstavljeno, želi avtorica članka s pomočjo majhnega dela dokumentarnega gradiva ugotoviti nastanek in trajanje najstarejšega naselja v Predloki. Po zbranih podatkih sodeč, je bil prostor ob današnjem pokopališču naseljen od 1. stoletja pr. n. št. do 6. stoletja n. št., na skrajnem vzhodnem delu platoja pa tudi v zgodnjem srednjem veku. Zgodovinski viri in še drugi podatki pa kažejo, da sodi Predloka med istrska naselja, ki so bila kontinuirano naseljena od antike preko srednjega veka do danes.

Upoštevaajoč znane, čeprav skromne arheološke podatke, zgodovinske vire in geografsko lego kraja, je bila Predloka že 1972. leta vključena v program zgodnjersrednjeveških arheoloških raziskav na območju Slovenije. Raziskave so stekle še isto leto. Do 1983. leta jih je opravljal Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran s sodelovanjem Pokrajinskega muzeja v Kopru. Zadnje, 1984. leto pa je raziskoval Pokrajinski muzej sam, zato v tem članku niso upoštevani rezultati raziskav tega leta.

Predloka, ki sodi danes k jugovzhodnje ležečem naselju Loka, leži na zahodnem in severozahodnem pobočju nizkega hribočka s komaj 128 m nadmorske višine. Planoto na vrhu hriba, na katerem stoji župna cerkev sv. Janeza Krstnika z današnjim vaškim pokopališčem, omejuje na vzhodni in severovzhodni strani strmo pobočje, ki se spušča v dolino pod strmi Kraški rob. Arheološki teren z antičnimi naselbinskimi ostanki in starim skeletnim grobiščem zavzema vso planoto in del jugozahodnega pobočja pod današnjim pokopališčem (Priloga). Med raziskavami 1972. - 1974. ter 1983. in 1984. leta je bil odkrit velik del antičnega arhitek-

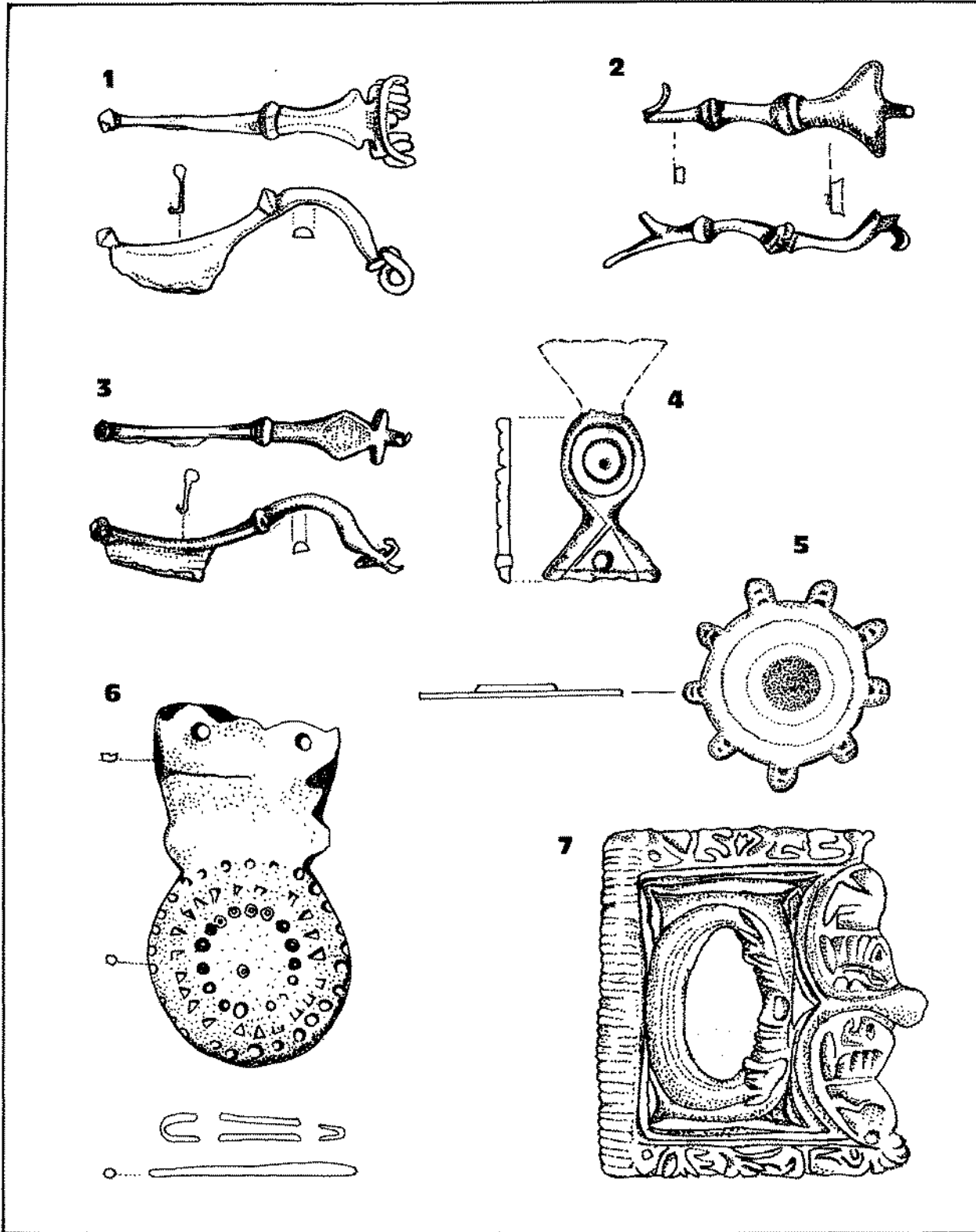
tonskega objekta ob severovzhodni strani današnjega pokopališča (naselbinski kompleks I), v letih 1980-1982 pa so bili ostanki antične arhitekture odkriti na skrajnem vzhodnem in hkrati najvišjem delu planote (naselbinski kompleks II), ki je od pokopališča oddaljen komaj 70 m. Med najpomembnejšo najdbo v Predloki pa sodi 1974. leta odkrito poznoantično in zgodnjersrednjeveško skeletno grobišče.

Glavni rezultati raziskav grobišča so bili že večkrat predstavljeni. Omenim naj le članek z naslovom Predloka - antična in zgodnjersrednjeveška lokaliteta,¹ v katerem je objavljeno grobišče z najpomembnejšimi najdbami. Zaradi odkritih staroslovanskih grobov, ki predstavljajo še vedno edino staroslovansko najdišče na območju slovenskega dela Istre, je v delu temeljitejša obdelava grobišča in antičnih naselbinskih ostankov: V tem sestavku želim zato vso pozornost posvetiti kronološki opredelitvi naselbinskih kompleksov, odkritih na platoju hriba.

Antični naselbinski ostanki ob severovzhodni strani današnjega pokopališča so dokaj obsežni. Nasilno prekinjeni in uničeni zidovi kažejo, da je bil naselbinski kom-

* Raziskava iz Projekta Kultura na narodnostno mešanem ozemlju slovenske Istre.

1. Elica Boltin-Tome, Predloka-antična in zgodnjersrednjeveška lokaliteta, Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju, HAD. 11/2, (1987), 189-208.

T. I.: 1 - 7 = 1:1

pleks na tem kraju prvotno obsežnejši in je nedvomno segal tudi na kraj današnjega pokopališča. Na to misel nas navaja tloris odkritih temeljev antičnega arhitektonskega objekta. Žal so ohranjeni večinoma le deli zidov ali prostorov, ki jih ni mogoče med seboj povezovati in jih kronološko opredeliti. Skoraj verjetno je, da na osnovi odkritih temeljnih zidov in tudi morda še ohranjenih, pa danes še neraziskanih, ne bomo nikoli spoznali objektov, ki so se zvrstili na tem prostoru v antičnem obdobju ali še kasneje.

Razmeroma visoko ohranjeni zidovi ob severovzhodni strani pokopališča s svojim načinom gradnje, zazidanimi vratnimi odprtini ter nadzidanimi in dozidanimi zidovi kažejo na več gradbenih faz tega naselbinskega kompleksa. Te so se sodeč po drobnih arheoloških najdbah zvrstile od zgodnje antike do zgodnjega srednjega veka.

Zaradi pretežno pomanjkljivih stratigrafskih podatkov se nameravam pri poskusu kronološke opredelitve naselbinskih kompleksov omejiti le na nekaj najbolj karakterističnih kovinskih predmetov, ki so ležali v nedotaknjeni plasti in na fragmente hišne keramike, okrašene z motivom vrezane valovnice, ki so ležali v plasti žganine. Med antičnimi ruševinami in zemeljskimi plastmi je bilo najdenih veliko fragmentov grobe hišne keramike iz 1. in 2. stoletja. Številna so zlasti ustja, dna in ročaj rimskih amfor. Le nekaj tega gradiva je že objavljenega.² Gradivo, ki je bilo odkrito po letu 1980 pa je še v obdelavi.

Med starejše antične arhitekturne zanimivosti sodijo ostanki trdno grajenih temeljnih zidov, ki jih lahko primerjamo z načinom gradnje zidov 1. in 2. stoletja. V isti čas sodijo tudi ostanki hipokavsta, kajti v majhnem prostoru ob severovzhodni steni največjega prostora z apsidalnim zaključkom je bil ob dveh stenah odkrit kanal v obliki črke L (Priloga). Razen teh kanalov so bili v prostoru ohranjeni tudi stebrički hipokavsta in deli tubulusov. Že v sekundarni legi pa so bile v tem prostoru odkrite glinaste tlačne ploščice, ki so morda pripadale kasnejši gradbeni fazi. Kot kažejo v dveh stenah tega prostora zazidane vratne odprtine, je bil kasneje prostor preurejen. Dve gradbeni fazi kaže tudi polkrožni zid apside, ki zaključuje največji prostor. Ostanki kanalov so vidni tudi v največjem prostoru z apsidalnim za-

ključkom.³ Ohranjeni del najstarejše zgradbe je verjetno vogal zidov 26 in 27, ki je grajen iz pravokotno in kvadratno oblikovanih kamnov in leži na vzhodni strani, ob pokopališkem zidu odkritih naselbinskih ostankov. Razen na ostanke zgodnjorimskih zidov je treba opozoriti tudi na poznorimske prezidave, ki se odražajo v slabši gradnji zidov in so najočitnejše v obnovljenem zidu apside. Del zidu je grajenem v obliki ribje kosti (opus spicatum), kakršno srečamo na zidovih zgradb 4. in 5. stoletja.⁴

Podobne arhitekturne posebnosti so ugotovljene tudi na zidovih vzhodnje ležečega objekta (naselbinski kompleks II), kjer predstavlja posebnost manjši prostor, ki je kar 70 cm globlji od ostalih in zato vkopan v sterilno plast. Zidovi so dobro grajeni in ohranjeni 1,10 - 1,20 m visoko. Tudi na tem naselbinskem kompleksu je ugotovljenih več gradbenih faz (Priloga).

Domnevo o kontinuirani poselitvi antične Predloke, ki jo nakazujejo že ostanki antične arhitekture, potrjujejo tudi drobni arheološki predmeti. Na tem mestu želim opozoriti le na tiste kovinske najdbe in ostanke glinastih posod, ki so bili najdeni v prvotni, najbolj izpovedni plasti, kajti večina najdb izhaja iz kasneje nasutih plasti.

BRONASTI PREDMETI

Med zanimive in dokumentarne najdbe zgodnjorimskega časa sodijo bronaste fibule s samostrelno peresovino. V Predloki so bili najdeni trije loki, ki pripadajo dvema tipoma fibul s samostrelno peresovino.

Fibula z dvema gumboma na loku (T. I: 2) je bila najdena 1973. leta na dnu izkopa, oziroma 1,10 m globoko v plasti peščene zemlje mešane z malto, ki je prekrivala dno apsidalnega prostora ob severovzhodni strani vaškega pokopališča. Ohranjen je le lok fibule, na katerem sta ohranjena dva profilirana, razmeroma še dobro ohranjena gumba. Poškodovana je noga, manjkata pa tudi peresovina in igla. Fibule tega tipa so pri nas kar dobro znane, predvsem iz grobov zgodnjorimskih grobišč, med katerimi naj omenim le grobišče v Dobovi,⁵ v Globodolu,⁶ Pristavi pri Trebnjem⁷ in Hrušici.⁸ Z bronastimi fibulami z dvema gumboma na loku se srečujemo skozi vse prvo stoletje v grobovih, datiranih

2 Elica Boltin-Tome, Staroslovanski grobovi v Predloki pri Črnem Kalu in vprašanje kontinuitete naselja, Slovensko morje in zaledje 1, Koper 1977, 83.

3 Ibidem, 91, 92, sl. 4, 5.

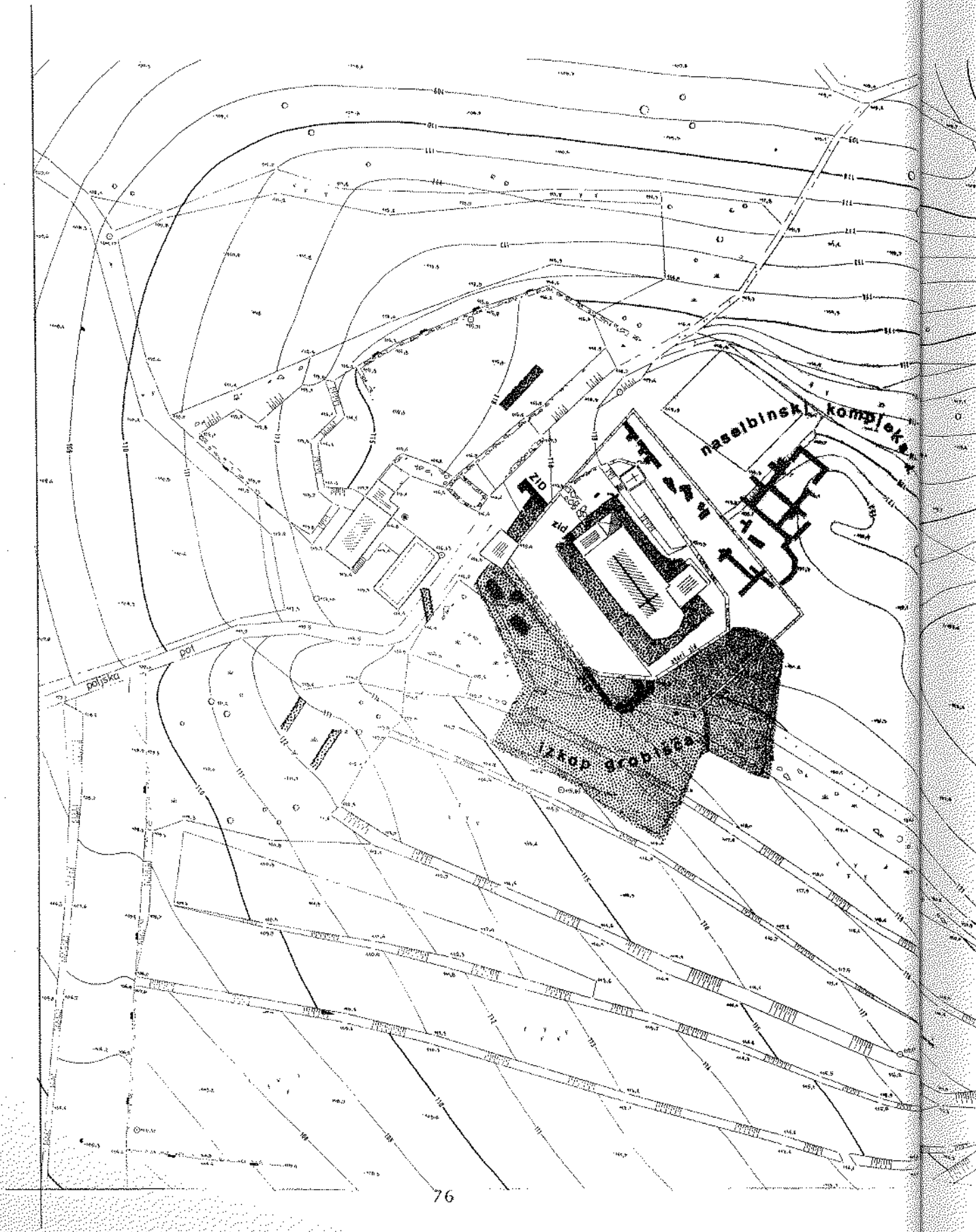
4 E. Thomas, Römische Villen in Pannonien, (1964), T. CXLIX; B. Marušič, Neki problemi kasnoantičke i bizantinske Istre u svetlu arheoloških izvora, Jadranski zbornik IX, 1973-1975, 344.

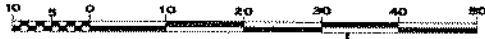
5 P. Petru, Rimski grobovi iz Dobove, Ribnice in Petrušne vasi, Razprave 1. razr. SAZU 6, 1968, 35. T. 3: 2, T. 7: 5.

6 S. Petru, Rimski grobovi iz Globodola, Razprave 1. razr. SAZU 6, 1969, 85, T. 5: 9.

7 Tone Knez, Novi rimski grobovi na Dolenjskem, Razprave 1. razr. SAZU 6, 1969 109, T. 10: 3.

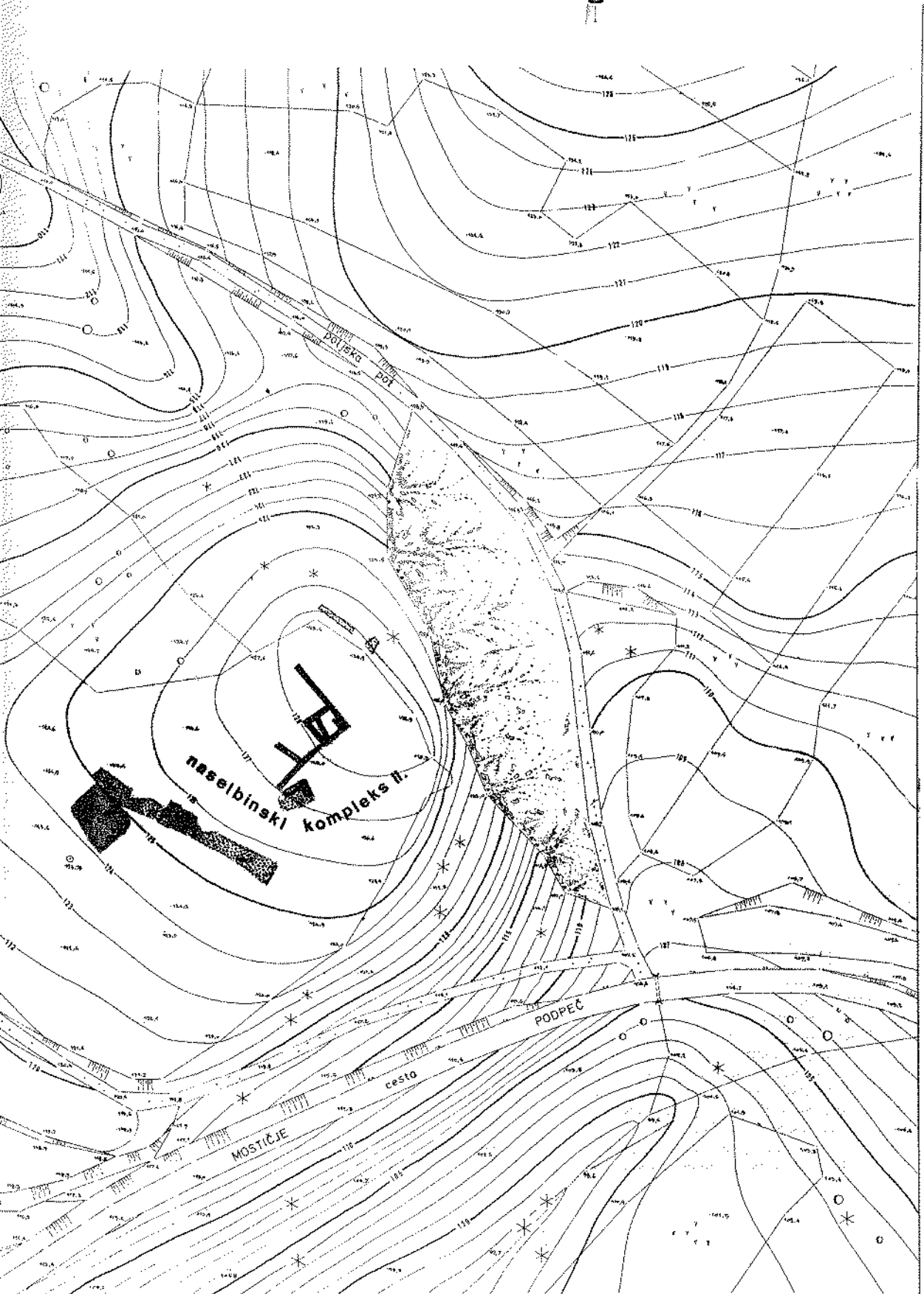
8 Thilo Ulbert, AD PIRUM (I-Hrušica), Spätromische Passbefestigung in den Julischen Alpen, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, Band 31, 56, Tafel 19: 1.

PREDLOKA

SITUACIJSKI NAČRT

s pomočjo spremnega gradiva. Po I. Garbschu⁹ sodijo v flavijski čas, čeprav so znani primerki tudi iz srede 2. stoletja. Glede na to, da so najdene v Sloveniji, Italiji, Avstriji in na Madžarskem Garbsch meni, da so panonsko-noriški proizvod.

Drugi tip fibule s samostrelno peresovino ima le en gumb na loku. V Predloki sta bila najdena dva loka tega tipa fibule, vendar oba na vzhodnem naselbinskem kompleksu. En lok fibule je bil najden leta 1974 na sterilni plasti jugozahodno od vkopanega manjšega prostora, (T. I: 3), medtem ko je bil najden drugi lok na dnu vkopanega prostora (T. I: 2). Na esasto oblikovanih lokih je ohranjen po en gumb, ki je sicer precej izlizan, vendar sledovi kažejo, da je bil profiliran. Z gumbom je zaključena tudi ploščata, trapezoidno oblikovana noga. Iгла v obeh primerih manjka, peresovina pa je ohranjena na loku fibule, najdenem 1981. leta. Tudi omenjenima primeroma iz Predloke poznamo analogne primere iz zgodnjericinskih najdišč Slovenije, kjer so sestavni del grobnega inventarja. Poznamo jih iz Dobove,¹⁰ Hajdine pri Ptujju,¹¹ iz Cerknice.¹² Dva primera sta bila najdena tudi med fibulami v Robelčji vasi pri Ptujju.¹³ Poznamo pa jih tudi iz drugih najdišč Slovenije. Loka bronastih profiliranih fibul z enim gumbom na loku pripadata po Almgrenu tipu A68, ki je prav tako doma v Panoniji, od koder se je širil proti vzhodu in severu, redkejši pa so primeri zahodnejše od nas.¹⁴ Zaradi spremnega grobnega inventarja fibula tipa A68 kronološko ni sporna. Tudi v Sloveniji se najpogosteje javlja v 1. stoletju ali bolje v klavdijsko-neronsko-flavijskem času.

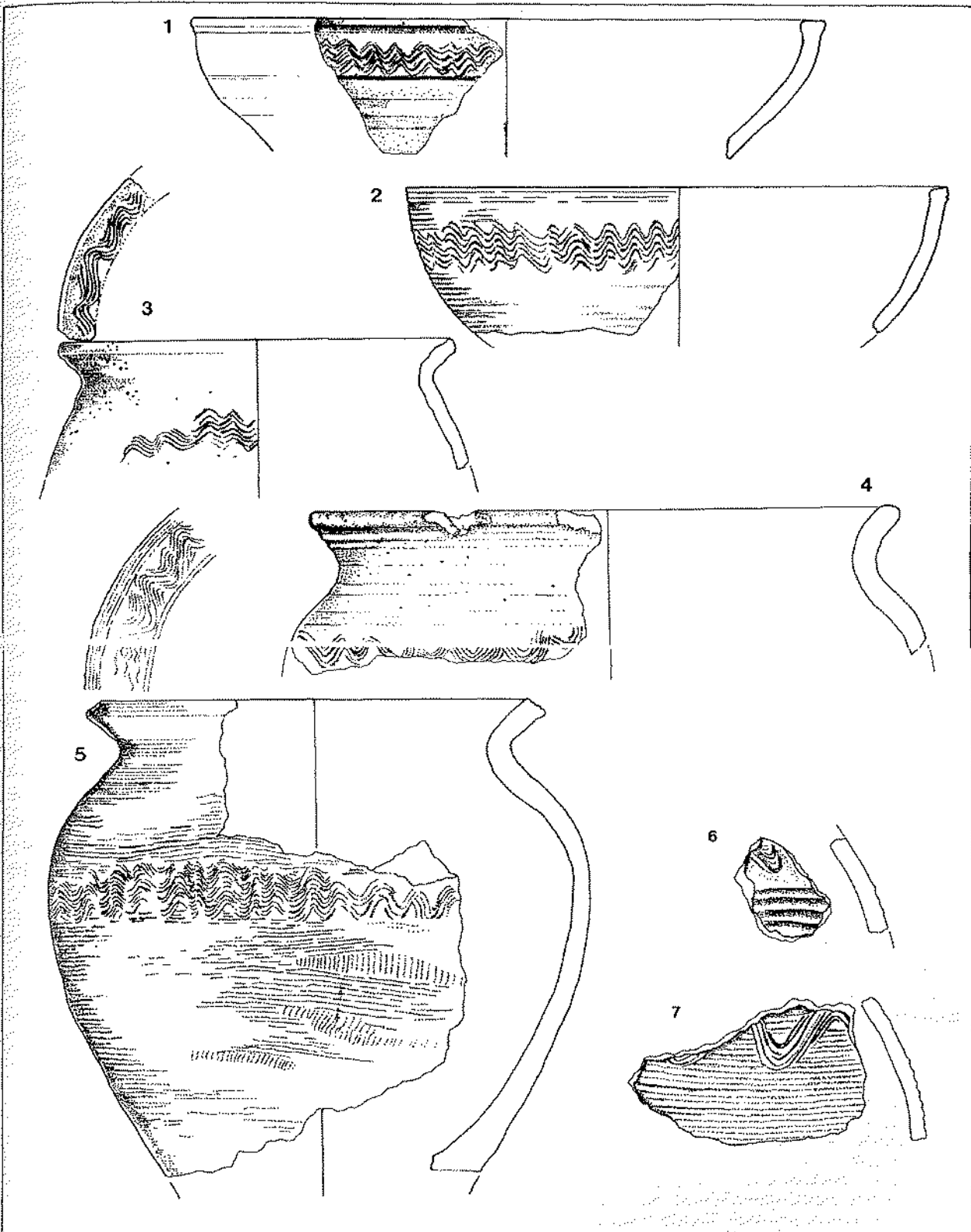
Med dokumentarnimi najdbami zgodnjericinskega časa pa ne gre zanemariti novčnih najdb iz Predloke, čeprav so bile večinoma najdene v nasutju in so zato v zelo slabem stanju. Med ruševinami ob pokopališču so zabeleženi le trije opredeljivi rimski novci iz 1. stoletja, med katerimi sta dva kovanca cesarja Avgusta (10/11, 11/12) in kovanec Tiberija.¹⁵ Naslednji kovanec je iz druge polovice 3. stoletja. Med ruševinami vzhodnejše ležečega naselbinskega kompleksa II je bilo moč identificirati tudi 3 kovance, Augustovega (11-12), Tiberijevega (14-37), in Domicijanovega (81-96). V drugo stoletje sodi le Trajanov sesterec (98-117).¹⁶

Za kronološko opredelitev poznoantičnega dela naselbinskega kompleksa v Predloki so med drugim zanimivi predvsem posamezni deli bronastega pasnega okovja in fragmenti glinastih posod z ostanki valovnice.

Največ za kronologijo naselbinskega kompleksa I pomembnega gradiva je bilo odkritega v plasti žganine, ki je bila odkrita ob severni steni 11 m dolgega in do 1,6 m visokega zidu med naselbinskimi ostanki ob severovzhodni strani pokopališča. Na ta zid, ki kaže več gradbenih faz, se naslanjajo štirje, danes krajši in precej uničeni zidovi, ki so omejevali v zadnji gradbeni fazi tri oziroma dva prostora (Priloga). Plast žganine je bila do 50 cm debela in je ležala na 10 cm debeli plasti drobnega peska, mešanega z malto. Slednja plast je prekrivala rimski tlak - estrih, ki je bil ohranjen na dnu zidovi ločenih prostorov. Žganino pa je prekrivala 1 m debela plast kamenja, mešanega z zemljo. Te plasti ob dolgem zidu so tvorile nasip in hkrati rob do 2 m višje terase, na kateri so bili odkriti temelji večjega dela antičnih naselbinskih ostankov. Ker so antične ruševine postopoma zasipavali in so stratigrafski podatki zelo skromni, so zato najdbe iz žganine toliko bolj dragocene in izpovedne.

Že leta 1974 je bila v žganini najdena razmeroma dobro ohranjena bronasta pasna spona, ki je imela vso zgornjo površino okrašeno z vrezanim ornamentom (T. I: 7). Spona je skoraj kvadratne oblike, vendar njen zgornji rob ni raven zaradi izvedbe okrasa. Ob zgornjem robu sta predstavljeni figuri dveh levov, ki sta z odprtima gobcema obrnjeni proti sredini, proti morda sedaj že povsem izlizani človeški podobi, morda morske pošasti, ki je, kot razlagajo avtorji, često uporabljena v figuraliki pasnih spon z vrezanim (klinastim) ornamentom.¹⁷ Na to misel me navaja figura na pasnem okovu iz Ptujja,¹⁸ ki po mnenju Büllingerja predstavlja morsko pošast. Bronasto ploščo obrobja ob straneh 6 cm širok rastlinski ornament. Spodnji rob pa je kot pri drugih sponah tega tipa polkrožno zapognjen navznoter. Po mnenju avtorjev je zapognjen z namenom, da bi ščitil rob pasu oziroma usnja.¹⁹ Tako okrašena bronasta ploščica ima na sredini odprtino za ožji pas. Obroba te odprtine je pri sponi iz Predloke na obeh straneh majhne odprtine,

- 9 I. Garbsch, Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert. Münchner Beiträge zur Vor und Frühgeschichte 11, 1963, 34, seznam E, 256, e 4.
 10 P. Petru, o. c., 36, T. 12: 3, 4.
 11 Z. Šubić, La necropole romaine a Poetovio. Inv. Arch. Jug. 14, 72, Y 4.
 12 T. Urleb, Antično grobišče v Cerknici, Arheološki vestnik 34, 1984, 298, T. 8: 2.
 13 Milena Horvat, K rimskim fibulam iz Robelčje vasi pri Ptujju. Arheološki vestnik 33, 1983, 47, T. I: 3, 4.
 14 O. Almgren, Studien über nordeuropäische Fibelformen, Stockholm 1897, 34.
 15 Elica Boltin-Tome, Slovensko morje in zaledje, 1, (1977), 94.
 16 Med raziskavami v Predloki je bilo najdenih več novcev, ki pa so žal zelo slabo ohranjeni. Navedene je opredelil dr. P. Kos, za kar se mu najlepše zahvaljujem.
 17 M. Sagadin, Antične pasne spona in garniture v Sloveniji, Arheološki vestnik 30, 1979, 314.
 18 H. Büllinger, Spätantike Gürtelbeschläge, Diss. Arch. Gandenses 12, (1969), T. XVI, 2; Milan Sagadin, o. c., T. 10: 1.

T. II.: 1- 7 = 1:2

ki je namenjena dvojnemu preničnemu trnu za spenjanje, zaključena s podobo kačje glave, kot pri obrobah podobnih spon. Na treh vogalih spona so ohranjene odprtine za zakovice, s katerimi je bila pritrjena na širši del pasu ali na širši zgornji pas. Le na enem vogalu je odprtina poškodovana.

Pasna spona iz Predloke spada po Büllingerju med dvodelne pasne spona "ploščice" s premikajočim se trnom in odprtino za spenjanje pasu.¹⁹ Navadno bogato ornamentirana ploščica je bila pritrjena na širši trak pasu, medtem ko je bil speljan skozi odprtino na sredi ploščice in spet s trnom le ožji del pasu. Sponi iz Predloke je zelo podobna spona iz Melalora v Italiji (Udine) in Rovroja v Franciji.²⁰ Vse tri spona se razlikujejo le po okrasu, tako da predstavljajo le eno varianto dvodelnih pasnih spon z vrezanim ornamentom, datiranih v drugo polovico 4. in prvo polovico 5. stoletja.

Kot pasne spona spadajo tudi pasni okovi z vrezanim ornamentom (tehnika klinastega vreza) med izdelke poznoantične umetnosti. Prav tako se najdejo v rimskih vojaških grobovih in so zato datirani s pomočjo spremnega grobnega inventarja.²¹ V Predloki sta bila najdena dva zelo slabo ohranjena elementa pasnega okovja in pasni jeziček oziroma pasna končnica. Čeprav ti predmeti niso bili najdeni skupaj s pasno spono, naj jih omenim kot kronološko zanimive najdbe. V neposredni bližini žganine, v prostoru z apsidalnim zaključkom je bila 1973. leta najdena okrogla bronasta ploščica z bradavičastimi izrastki ob robu (pr. 2,8 cm). Zgornja stran ploščice je bila okrašena z vbodenimi koncentričnimi krogi (T. I: 5), na spodnji strani pa so ohranjeni sledovi za pritrjevanje. Po vsej verjetnosti je ta bronasta ploščica pripadala pasnemu okovu in ne okrogli bromasti fibuli, kot je bilo prvotno mišljeno. Podobne pasne okove, ki so bili okrašeni z vrezanim geometričnim okrasom, predstavlja namreč Büllinger iz najdišča Celei v Romuniji in jih datira v drugo polovico 4. in prvo polovico 5. stoletja.²²

Druga dva elementa sta bila najdena na dnu izkopa med naselbinskimi ostanki na skrajnem vzhodnem delu platoja (naselbinski kompleks II). Med raziskavami leta 1980 je bil na jugozahodnem delu tega dela naselbinskih

ostankov 40 cm globoko v nasutju najden del pasnega okova, imenovanega propeler ali metuljčasti tip okrasa (T. I: 4). Predmet je zelo slabo ohranjen, okras je komaj viden, en del pa tudi manjka, tako da bi v celoti ohranjen meril 2,2 x 4 cm. Okrašen je z vrezano črto, ki ponazarja trikotnik v trikotnem delu okova in z dvema koncentričnima krogcema v srednjem, okroglem delu propelerja. Ohranjena je ena odprtina za zakovico, s katero je bil okov pritrjen na pas. Pasni okov tako imenovani propeler, je bil lahko uporabljen kot okras, kot ojačevalec pasu ali za zanko, v katero je bil vdrt konec pasu. Primerek iz Predloke spada med manjše primere, saj bi v celoti ohranjen meril komaj 4 cm. Predstavljen tip okova se pogosto najde v vojaških grobovih.²³ V Sloveniji je znan iz Predjame,²⁴ s Ptuja - Zgornjega Brega,²⁵ Emone,²⁶ Drnovega²⁷ in tudi iz drugih najdišč v Sloveniji. Izven Slovenije pa je znan iz provinc južno od Podonavja.²⁸ Po spremnem gradivu je ta tip pasnega okova datiran v zadnjo tretjino 4. oziroma prvo polovico 5. stoletja.²⁹

V neposredni bližini ostankov propelerčka je bil najden prav tako slabo ohranjen bronast pasni jeziček, ki je bil pritrjen na koncu pasu. Spodnji, diskasto oblikovani del je bil vlit istočasno z rombasto oblikovanim zgornjim delom jezička. Komaj viden okras se sestoji iz krožno razporejenih vrezanih kvadratov, trikotnikov in krogcev. (T. I: 6). Rombasti del jezička ni okrašen, na njegovem zgornjem, širšem delu, kamor je bil vdrt konec pasu, ima ohranjeni le dve odprtini za pritrjevanje oziroma za zakovice. Krožni, diskasti tip pasnih končnic je eden tipov pasnih jezičkov poznoantičnega časa. Po mnenju avtorjev, ki so kronološko obdelovali tovrstno gradivo, so dvodelnim pasnim sponam, pri katerih je bila odprtina za spenjanje vlita istočasno s ploščo, pripisovali suličasto oblikovane pasne jezičke ali končnice, datirane v prvo polovico 5. stoletja medtem, ko naj bi bili krožno oblikovani nekoliko starejši.³⁰

KERAMIKA Z VALOVNICO

Ostanki keramičnih posod z ohranjeno valovnico na zgornji površini, ki so bili najdeni v že omenjeni plasti

19 Ibidem, 17, Abb. 1, 5.

20 Ibidem, Taf. XXXVII, 3, 4

21 Ibidem, 64, 65

22 H. Büllinger, o. c., Taf. IX, 3, 3a; E. Boltin-Tome, Slovensko morje in zaledje, 1, T. II: 16.

23 Ibidem, 20

24 P. Korošec, Predjama konec 4. do sredine 5. stoletja, Arheološki vestnik 33, 1963, 84, 85, t. 2:3, 4, 5.

25 I. Mikl-Curk, Varstvo spomenikov 21, (1977), 254.

26 S. Petru, Emonske nekropole, Katalogi in monografije 7, (1972) T. 17, T. 38.

27 S. Petru, P. Petru, Nevioudunum (Drnovo pri Krškem), Katalogi in monografije 14, (1978), 394, T. 4: 2.

28 E. Keller, Die Spätromischen Grabfunde in Südbayern, Münchner Beitr. Vor und Frühgeschichte 14, (1971), 219.

29 M. Martin, Römerhaus und Museum Augst. Jahresbericht, 1967, 6.

30 H. Büllinger, o. c. 64

žganine severovzhodno od današnjega pokopališča, so bili odkriti večinoma med raziskavami leta 1983. Prav zaradi ostankov valovnice so dokaj izpovedni. Med drugimi ostanki keramičnih posod je bilo v 11 m dolgi in 0,5 m visoki plasti žganine najdenih dvanajst z valovnico okrašenih fragmentov. Prípadali so petim posodam, ki jih je bilo moč deloma rekonstruirati. Le štiri fragmenti so bili v ta namen neuporabni. Fragmenti pripadajo trem skodelam in petim trebušastim loncem. Ostali fragmenti so zelo majhni. Valovnica je večtirna ter eno ali dvotračna. Kot kažejo sledovi vretena na notranji strani so bile posode izdelane na lončarskem vretenu. Večina posod je iz rjavo žgane glinice, mešane z drobnim peskom, le trije primeri so iz temno sive glinice, mešane z drobnim peskom (T. II: 6, 7, T. III: 1). Na njih je ohranjena večtirna, enotračna valovnica,

Ustje skodele na T. II: 1 je ravno odrezano, na zunanji strani nekoliko odebeljeno in zaobljeno. Pas večtirne valovnice je speljan tik pod ustjem in je ob straneh rahlo profiliran. Ustje fragmenta druge skodele je odrezano navznoter, rob ustja pa je na zunanji strani poúdarjen s tremi plitvimi kanelurami (T. II: 2). Enotračna valovnica je ohranjena še na fragmentih dveh loncev s konično navzven zavihanim ustjem (T. II: 3, 5). Kot kažejo ostanki valovnice, je bila na fragmentu lonca najdenem v žganini speljana tik pod največjo periferijo in na notranji strani ustja (T. II: 5), ki je poševno odrezano navzven in profilirano. Na notranji strani ustja je ohranjena večtirna valovnica tudi na fragmentu, najdenem 1974. leta pod plastjo hišnega lepa v jugozahodnem delu naselbinskega kompleksa II. Na njem ohranjena večtirna valovnica je speljana tik pod ustjem, zato je možno, da je bil pod ohranjenim trakom valovnice speljan še en trak, ki pa na fragmentu ni ohranjen (T. II: 3). Izrečena domneva velja tudi za ohranjeni del lonca na T. II: 4.

Večina najdenih fragmentov ima ohranjena dva trakova večtirne valovnice. Prvi trak je speljan pod ustjem, drugi pa po največji periferiji lonca, kot je moč videti na delno rekonstruiranih loncih (T. III: 6, 7). Med fragmenti z ohranjeno večtirno dvotračno valovnico je treba omeniti fragment iz temnosivo žgane glinice, ki je del plitve skodele z navznoter zavihanim ustjem in bradavičasto oblikovanim robom na zunanji strani pregiba

ustja (T. III: 9). Pod tem robom je ohranjena večtirna valovnica, z nasprotno med seboj speljanimi nihaji valovnic. Valovnica je ohranjena tudi na zunanji strani navznoter zapognjenega ustja. Na fragmentu je valovnica zelo neenakomerna in površno izdelana. Nasprotno med seboj speljani nihaji so vidni tudi na fragmentu na T. III: 8. Fragment skodele z valovnico na zunanji strani ustja je bil najden 1981. leta v naselbinskem kompleksu II, kot fragment iz rdečerjavo žgane glinice mešane z drobnim peskom, okrašen z dvema vtisnjenima, med seboj vzporedno potekajočima valovnicama (T. III: 4).

Glinasta posoda, okrašena z večtirno trakasto valovnico, se pogosto najde med poznoantično in zgodnjerednjeveško keramiko. Valovnica se pojavlja samostojno, skupaj z vrezi (T. II: 5, 7) ali plitvimi kanelurami (T. II: 6). Na fragmentih iz Predloke je najpogostejša samostojna valovnica z enim pasom ali več vzporednimi pasovi. Omembe vreden je okras večtirne valovnice na notranji ali zunanji strani ustja posode. Omenim naj le najbolj analogen primer na ustju posode iz najdišča Tinje nad Loko pri Žusmu,³¹ in podoben primer iz Rifnika pri Šentjurju, kjer je bila najdena posoda s širokim in ravno odrezanim ustjem, okrašenim z večtirno valovnico. Kot poroča L. Bolta išče Schmid paralele za ta tip keramike pri Gotih na Krimu.³²

Za kronološko opredelitev tu predstavljenih najdb je treba poiskati analogije na istrskih in bližnjih najdiščih. Z večtirno valovnico okrašeno posodo poznamo iz Vrsarja. B. Marušič pri tej keramiki opozarja na ustja posod in lepo oblikovano valovnico.³³ Fragmenti keramičnih posod so bili odkriti tudi v jami Cingareli (Ciganski jami) na skrajnem severnem delu hrvaške Istre.³⁴ Lonce in skodele z večtirno valovnico datira B. Marušič v časovni okvir 5. do 7. stoletja. Valovnica, ki je bila odkrita v apsidi bizantinske cerkve v Pulju, in je podobna valovnici na fragmentih posod iz Predloke pa je na osnovi mozaičnih tal datirana v 6. stoletje.³⁵ Za nas pomembna je tudi najdba iz naselja Škicini v južni Istri, kjer je bil najden lonček z dvema pasovoma večtirne valovnice in precej poškodovana skodela z večtirno valovnico pod ustjem in na trupu.³⁶ Po kronologiji B. Marušiča sodi tovrstna groba hišna keramika z valovnico v 5. do

31 S. Ciglenečki, Tinje nad Loko pri Žusmu in problem raziskovanja slovanskih naselbin v Sloveniji, *Arheološki vestnik* 33, 1982, 188, 12.

32 L. Bolta, Rifnik pri Šentjurju. Katalogi in monografije, 19, (1981), T. 19, T. 20.

33 B. Marušič, Staroslovanske in neke druge zgodnjerednjeveške najdbe v Istri, *Arheološki vestnik* VI, 1955, 97, T. VII:1, T. VIII: 1.

34 B. Bačič, Arheološko iskopavanje špilje Cingarele kod Momjana, *Jadranski zbornik* I, 1956, 323, T. IX: 1-3, T. X: 3, T. XI: 1.

35 B. Marušič, Dva spomenika zgodnjerednjeveške arhitekture iz južne Istre, *Arheološki vestnik* VII/1-2, 1956, 143, T. II: 7, 13, T. III: 3, 7.

36 B. Marušič, Novi nalazi kasnoantičnih kosturnih grobova u južnoj Istri i na otoku Cresu, *Historia archaeologica* IV/1, 1963, 61, T. II: 1, 3.

6 stoletje,³⁷ kamor spada tudi hišna keramika z večtrino valovnico iz Nezakcija pri Pulju.³⁸

Pri iskanju analogij pa ne smemo zanemariti vzhodnejše oziroma severovzhodno od Predloke ležečih najdišč. Zelo analogne primere najdemo med poznoantično keramiko na Križni gori pri Ložu,³⁹ Rifniku pri Šentjurju, kjer je keramika z valovnico z drugo provincialno rimsko keramiko vred datirana v 5. do 6. stoletje⁴⁰ medtem ko jo S. Ciglencečki z najdbami iz poznoantične utrdbe Korinjski hrib pri Velikem Korinju⁴¹ in Tinje pri Žusmu⁴² zaenkrat uvršča med poznoantično keramiko 6. stoletja. Najmlajši primer valovnice na keramiki pa v Predloki predstavlja fragment hišne keramike iz rjavo žgane gline, mešane z zrnici drobnega peska. Zunanja stran fragmenta je okrašena z dvema vzporednima, vtisnjenima valovnicama (T. III: 4). Po opisu najdb lahko iščemo paralele v Starem Gočanu blizu Pulja, kjer lonce z eno valovnico ali več vzporedno vtisnjenimi valovnicami B. Marušič datira v časovni okvir 9. do 11. stoletja.⁴³

Bežno naj omenim še novčne najdbe poznoantičnega časa. Med slabo ohranjenimi in težko določljivimi novci z območja naselbinskega kompleksa I je omembe vreden novc Claudija II (po letu 270), Konstantina I., (za Konstantija II., 336-337), predvsem pa je na tem delu naselja dragocen Justinianov zlatnik (po P. Kosu: Justinianus I, solidus, 527-537), ki je bil najden v neposredni bližini z valovnico okrašenih fragmentov keramike, vendar v že premetani zemlji. Če upoštevamo, da je bil del stavbe do severne stene apsidalnega protora in do najvišje ohranjenega zidu z ohranjeno plastjo žganine pretežno uničen v novejšem času med urejanjem teras, je možno, da je tudi novc ležal prvotno v žganini. Po tem novcu sodeč tudi valovnica iz Predloke sodi v 6. stoletje. Nekaj poznoantičnih kovancev je bilo najdenih tudi na naselbinskem kompleksu II. Določljivi so bili novc Valentinijana (379-383), Valensa (364-367), Magnentija (351-352) Valentinijana, Teodozija I. (388-402).

Ob zaključku prve faze raziskovanj naselbinskih ostankov v Predloki 1974. leta je bila že izrečena misel o kontinuirani poselitvi Predloke od zgodnje antike preko srednjega veka do danes. Kasnejše raziskave so to le še potrdile. Pridobljeni pa so bili tudi podatki, s po-

močjo katerih lahko sklepamo o obsežnosti objektov v antičnem času.

Čeprav so podatki skromni, domnevamo, da segajo začetki poselitve v Predloki v zgodnjo antiko, ko so meje rimske države segale do reke Formio - Rižane. Na to misel nas navaja solidno grajen vogalni zid na skrajni vzhodni strani naselbinskih ostankov ob današnjem pokopališču. Tako zgodnjih ostankov materialne kulture kljub številnim ostankom predvsem grobe rimske keramike žal ni. Morda gre za ostanke manjše zgradbe strateškega pomena, ki je bila zgrajena na meji takrat že pokorjene, rimske Istre. Kasnejši objekt na tem kraju je bil, kot kažejo temeljni zidovi, obsežnejši. Žal ga v celoti ne bomo nikoli spoznali, ker je bil velik del temeljev verjetno uničen že med urejanjem pokopališča. Sodeč po odkritih arhitekturnih ostankih so ti v večji meri skoraj gotovo pripadali rimski vili rustiki 1. in 2. stoletja, ki je zavzemala tudi najvzhodnejši del platoja z ostanki najstarejših tam odkritih prostorov na sedaj imenovanem naselbinskem kompleksu II. (Priloga). Rimski vili rustiki je gotovo pripadal prostor z ohranjenimi ostanki hipokavsta, bržkone tudi ogrevan prostor z apsidalnim zaključkom. Težko je opredeljiva tudi namembnost najstarejših prostorov vzhodneje ležečega naselbinskega kompleksa, kamor sodi v prvi vrsti v sterilno plast vkopan manjši prostor (Priloga) in ostanki dveh, južneje ležečih temeljnih zidov. Da gre za starejši del objekta, kažeta na dnu obeh prostorov najdena loka bronastih fibul s samostrelno peresovino (T. I: 1, 3) iz 1. oziroma 2. stoletja. Tudi tega dela zgodnjerrimskega objekta ne bomo nikoli spoznali, ker so bili ti prostori uničeni že v pozni antiki.

Predloka je verjetno v pozni antiki doživela usodo drugih rimskih podeželskih dvorcev. V Istri oziroma v vsem istrskem obalnem pasu, kjer so bile rimske vile rustike dokaj gosto posejane, je prišlo v času odmiranja antične latifundije do nastajanja novih, večjih ali manjših naselij strnjenegega tipa. Kot je znano, je nastalo največ takih naselij v bližini zapuščenih antičnih dvorcev ali pa prav na njih.

Življenje v Predloki je teklo dalje tudi v pozni antiki in zgodnjem srednjem veku, kot kažejo tu predstavljene bronaste najdbe 4. in 5. stoletja, novčne najdbe in frag-

37 Ibidem, sl. 4

38 B. Marušič, Prilog poznavanju kasnoantičnog Nezakcija, Starohrvatska prosvjeta III/16, 51, sl. 7: 1, 2, 3, sl. 10: 4.

39 M. Urleb, Križna gora pri Ložu, Katalogi in monografije 11, (1974), T. 38: 5, 8, 10, T. 41: 10, 19.

40 I. Bolta, o. c., 16, 17.

41 S. Ciglencečki, Potek alternativne ceste Siscia - Akvileja na prostoru zahodne Dolenjske in Notranjske v času od 4. - 6. st., Arheološki vestnik 36, (1985), 255, T. 6: 68, 70, T. 7: 86.

42 S. Ciglencečki, Symposium zu Fragen der spätantiken und völker-wanderungszeitlichen Keramik, Archaeologia Austriaca 68, Wien 1984, 313, Abb. 3, 36, Abb. 1, 12, Abb. 5.

43 B. Marušič, Materialna kultura Istre od 9. do 12. stoljeća, Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju HAD 11/1, (1987), 116, 118, sl. 10: 1, 2.

menti keramike z valovnico, ki sodijo v časovni okvir od 5. do 11. stoletja. Zdi se mi verjetna domneva, da dokaj debela plast žganine najdena ob 11m dolgem zidu in v sosednjem prostoru, s tedaj ne več uporabnim hipokavstom, kaže na precejšen požar, ki naj bi uničil takrat še naseljeni del objekta ob severovzhodni strani današnjega pokopališča. Najkasneje v 6. st. pa naj bi bil ta del naselja tudi povsem opuščen, saj je v neposredni bližini že nastajalo poznoantično skeletno grobišče. Najdbe pa tudi kažejo, da je življenje v vzhodnje ležečem delu naselja teklo dalje. Na to opozarjajo poznoantični temeljni zidovi, glinast stenski omet, ki je bil najden

na več mestih tega dela naselja in nenazadnje fragment zgodnjerednjeveške keramike z vtisnjeno valovnico (T. III: 4).

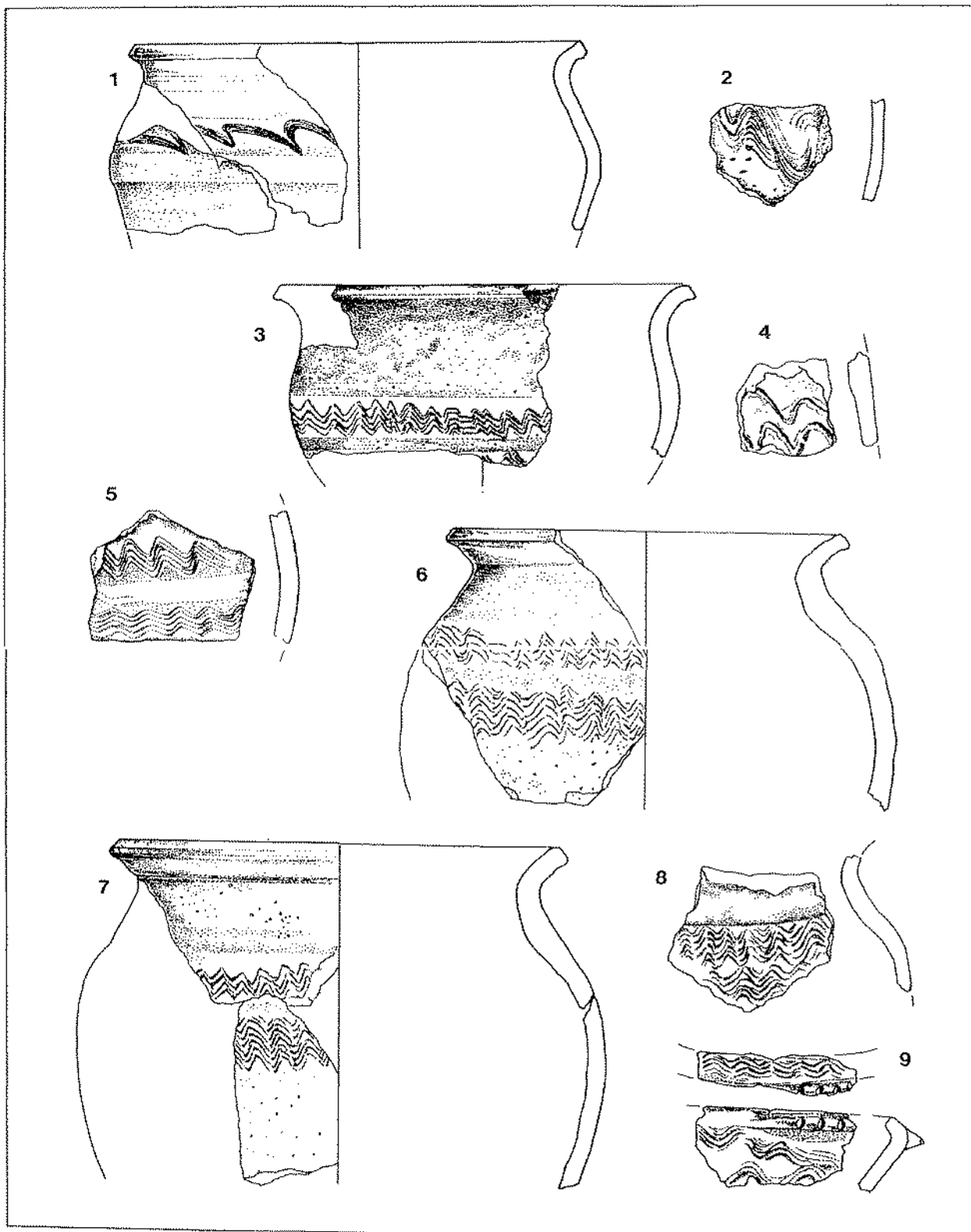
Med raziskavami skeletnega grobišča in med sondažnimi raziskavami ob starem skeletnem grobišču so prišli na dan manjši deli zidov, ki ne sodijo v antično gradnjo. Najdenih je bilo tudi veliko fragmentov srednjeveške in tudi kasnejše keramike, beneških in avstrijskih novcev ter mlajših in starejših svetinc. Vse te najdbe dopolnjujejo zgodovinski viri, ki govorijo o kontinuirani poselitvi Predloke in njene bližnje okolice.⁴⁴

RIASSUNTO

Negli scavi archeologici a Predloka, che il Museo del Mare Sergej Mašera Pirano ha svolto sistematicamente tra il 1972 e il 1983, sono stati trovati, lungo il lato nordorientale dell'odierno cimitero e 70 metri più a est, al limite orientale della spianata, i resti di un insediamento antico. Dalla parte opposta, quella sudoccidentale, del cimitero nei pressi della chiesa è stata scoperta una necropoli tardoantica e altomedievale con tombe paleoslave che risalgono ai secoli VIII-XI.

La necropoli, con i ritrovamenti più importanti, è stata già presentata nelle pubblicazioni archeologiche, poiché a causa dei ritrovamenti paleoslavi essa rappresenta finora l'unico testimonianza paleoslava e quindi significativa dal punto di vista nazionale nel territorio dell'Istria slovena. Con l'ausilio degli oggetti in bronzo che risalgono al I-V secolo e hanno un grande valore documentario, dei resti dei vasi in terracotta con ornamenti stilizzati del V-VI secolo e delle monete di Giustiniano del VI secolo, e rifacendosi alle particolarità che presentano i resti architettonici, l'Autrice vuole innanzitutto determinare cronologicamente l'area dell'insediamento abitata nell'antichità. I dati raccolti mostrano che l'area dell'insediamento, abitata già nel I secolo a.C., alla fine del I o all'inizio del II secolo d.C. si è trasformata in una grande villa rustica che comprendeva anche i resti più antichi, quelli del limite orientale dell'insediamento. Nel periodo tardoantico, quando si è verificato lo sfacelo del latifondo, l'insediamento è stato adattato alle nuove condizioni ambientali ed è rimasto abitato fino al VI secolo d.C., quando è stata creata anche la necropoli tardoantica. Come mostrano i ritrovamenti, il limite estremo orientale della spianata era abitato anche nell'alto medio evo.

44 Arheološke predmete risala Ilonka Hajnal in Dragica Lunder - Knifci, tabele in situacijski načrt uredila Ilonka Hajnal.

T. III. : 1-9 = 1:2

SULLA CIRCOLAZIONE MONETARIA IN ISTRIA NEI SECOLI XII E XIII CON PARTICOLARE ATTENZIONE ALLA PRESENZA DELLA MONETA FRISACENSE

Angelo CIUFFARDI

ricercatore, 34100 Trieste, Via S. Pasquale 39, IT
raziskovalec, Irst, Via S. Pasquale 39, IT

SINOSI

L'articolo vuole portare un contributo alla ricostruzione della storia della penisola istriana utilizzando l'indagine monetaria. Dopo aver brevemente ricordato l'origine e la diffusione della moneta frisacense si valutano i rapporti tra questa e il sistema monetario della Repubblica di Venezia e del Patriarcato di Aquileia, nel quadro delle rispettive sovranità in Istria. L'indagine monetaria è stata sviluppata a livello bibliografico, e ha permesso di riscontrare una citazione della moneta frisacense nello Statuto di Muggia del secolo XIV, mentre l'analisi degli elenchi di monete ritrovate in tesoretti o scavi archeologici non ha dato frutto. Si pongono quindi alcune ipotesi esplicative dell'assenza della moneta frisacense in Istria.

Il territorio istriano tra il XII e XIII secolo era sotto l'influenza politico-economica del Patriarcato d'Aquileia, dei Conti di Gorizia associati al Ducato di Carinzia e della emergente Repubblica di Venezia (fig.1,4).¹

Nell'ipotesi che la moneta possa essere considerata rappresentativa dell'autorità politica dominante nel territorio in un dato periodo, si può cercare di definire se l'autorità di chi coniava riuscisse a garantire il valore del metallo prezioso della divisa e a mantenerlo sul mercato. Quando poi una moneta come quella frisacense ha avuto corso per un periodo di tempo strettamente delimitato (1125-1286) la presenza di questa moneta ha ancora più valore nel segnalare la prevalenza di un certo potere politico in terra d'Istria. A questo scopo sono utili i ritrovamenti di ripostigli o tesoretti di monete che avvengono solitamente nei terreni agricoli o in prossimità di ruderi. L'origine di questi reperti può essere ricondotta a perdite accidentali della borsa di un in-

dividuo oppure ad occultamenti per preservare "la ricchezza" da azioni di guerra o di rapina.

Negli anni in questione la realtà economica dell'Istria era suddivisa in zone geografiche: la fascia costiera era caratterizzata dagli insediamenti veneziani miranti a costituire una rete d'appoggio al loro traffico marittimo;² la zona geografica che attraversava longitudinalmente la penisola istriana, di cui il perno ideale era Pinguente, era sottoposta al Patriarcato d'Aquileia; mentre la parte più interna, che aveva come centro Pisino, era sottoposta ai Conti di Gorizia. Quest'ultime due autorità erano in stretti rapporti con il Sacro Romano Impero e in special modo con il Ducato di Carinzia.³ Ci si può quindi chiedere se la moneta frisacense (fig.2) sia giunta in terra d'Istria sotto la spinta delle relazioni politiche, commerciali che poteva avere con la Germania (fig.4).⁴ Ma quale era l'origine della forza economica esistente nel Ducato di Carinzia nei secoli decimosecondo e

1 Le figure allegate sono tratte dal volume di Steiner, Italo, *Muggia*, Trieste, 1974 (fig.3 e 4) e dal volume di Corbanese, G.G., *Il Friuli, Trieste e l'Istria, dalla preistoria alla caduta del Patriarcato d'Aquileia*, Udine, 1983.

2 Posar-Giuliano, Guido, "Origini del dominio di Venezia nell'Istria (932-1150)", *La porta orientale*, (1940), p.200.

3 La figura è tratta da Steiner op. cit.

4 La figura è tratta da Steiner ivi.

decimoterzo che poteva permettere la coniazione di una moneta particolare chiamata "frisacense"? Da quanto riferisce Alberto Puschi⁵ già gli antichi abitatori della Carinzia, che faceva allora parte del Norico, estraevano oro e argento nelle miniere nelle valli di Gurk, di Lavant, di Moll e di Gail, ma la "riscoperta" di filoni argentiferi nella valle di Gail e precisamente nel circondario di Friesach fece la fortuna di questa località e la ricchezza dell'arcivescovo di Salisburgo e del vescovo di Gurk.⁶ Negli anni della riscoperta c'era infatti una grande richiesta di "moneta" soprattutto per le Crociate indette per la conquista di Gerusalemme che generarono la necessità di monetizzare molte delle operazioni necessarie per effettuarle; e quindi la scoperta di nuovi filoni argentiferi in Carinzia poté esaudire questa richiesta. Le autorità presenti su quel territorio (l'arcivescovo di Salisburgo, e le chiese di Gurk, di Seckau, e di Admont) non si lasciarono sfuggire l'occasione di trarre beneficio dallo sfruttamento di tali beni e pertanto ricorsero ad una monetizzazione della massa di metallo condotta

in tempi brevi, risparmiando il massimo sia sulla coniazione che sulla manodopera.

Le prime coniazioni erano infatti primitive e trascurate esteticamente, mentre le ultime erano più raffinate e tendenti ad evitare falsificazioni.⁷ A Friesach gli arcivescovi di Salisburgo possedevano sicuramente già dall'anno 1130 una zecca, grazie alla donazione di Emma ultima erede dei conti di Zeltschach e di Friesach (27 maggio 1045). Il conte Guglielmo di Friesach aveva ottenuto nel 1015 da Enrico II il diritto di zecca per questa località. La donazione inoltre comprendeva, oltre l'intero distretto di Friesach, i diritti di mercato e gabella, fu così che Friesach divenne la migliore possessione salisburghese nella Carinzia e i denari "frisacensi" trovarono facile smercio e circolazione soprattutto in Ungheria, (infatti è in questo territorio che si sono trovati grandi quantità di monete nei vari ripostigli) e nei territori finitimi del ducato come ad esempio nel patriarcato d'Aquileia.

NOMINALI	NUMERO	ZECCA	DATAZIONE	BIBLIOGRAFIA
soldo	1	Aquileia	1412-1437	Atti-Rovigno vol.VI
pfennig	1	Baviera	1438-1460	"
pfennig	1	Salisburgo	1429-1441	"
gazzetta	1	Venezia	ca. 1550	"
bezzo	1	Venezia	1659-1674	"
quattrino	1	Venezia	ca 1600	"
bezzo	1	Venezia	sec.XVII	"
moneta	1	Aquileia	378-383	"
pfennig	1	Austria	1404-1413	"

Tab.1 Reperti di monete nello scavo del complesso della basilica di Santa Sofia a Due Castelli. Nel 1964 vennero intrapresi scavi sistematici nell'area delle rovine della località Due Castelli, nel distretto di Dignano. I lavori permisero il ritrovamento di affreschi, lapidi, ceramiche e numerosi reperti metallici, comprendenti chiavi, bottoni, anelli, frammenti di oggetti vari in argento, bronzo, ferro e alcune monete. Il materiale fu registrato presso il Museo Archeologico di Pola dallo scopritore Branko Marušić. Stante la scomparsa di quest'ultimo è attualmente impossibile localizzare e studiare le monete in questione.

5 Puschi, Alberto, *La zecca dei Patriarchi d'Aquileia*, Trieste, 1884, p.8.

6 Il 18 ottobre 1130 il re Lotario III conferma al vescovo di Gurk, i suoi diritti sulla metà del mercato di Freisach a sud del fiume Metniz. Nel caso di usurpazione da parte dell'arcivescovo di Salisburgo, cui spettava l'altra metà, viene riconosciuto al vescovo di Gurk il diritto di trasferire altrove "forum suum cum omnibus foralibus institutis... cum moneta et theloneo" (Bernardi, Giulio, *La monetazione del patriarcato d'Aquileia*, Trieste, 1977, p.197).

7 Ivi, p.11.

I patriarchi d'Aquileia avevano giurisdizione religiosa su estese zone della Stiria Inferiore, nella Carniola e nella Carinzia sino al fiume Drava e come tali riscuotevano le decime ecclesiastiche;⁸ essi perciò dovevano percepire grandi quantità di denaro frisacense. Inoltre le esportazioni di derrate verso la Carinzia, dal Patriarcato, oltre a produrre la penetrazione dei denari frisacensi in tutto il Friuli, dava luogo a cospicue commesse di monete alle zecche di Friesach; ho parlato al plurale perchè, oltre all'arcivescovo di Salisburgo, operavano altre autorità come il vescovo di Gurk in quanto non esisteva il monopolio monetario. Anzi da documenti dell'epoca si ritrae l'impressione che la produzione monetaria avesse vari gradi di autorizzazione, dallo zecchiere ufficiale a quello artigiano, al clandestino, al falsario;⁹ infatti questo traffico irregolare assunse proporzioni rilevanti con evidente penalizzazione degli arcivescovi di Salisburgo. L'arcivescovo Adalberto III (insediato dal 1168 al 1177 e dal 1183 al 1200 anno della sua morte) riuscì a far convocare a Milano una Dieta Imperiale con la quale (1 giugno 1195) si emanava la proibizione di coniare moneta frisacense se non con l'autorità dell'arcivescovo di Salisburgo. È interessante notare che l'idea di poter sfruttare tale moneta non più come "merce" ma come moneta fiduciaria, poteva essere scaturita da alcuni avvenimenti concomitanti. L'esaurimento progressivo delle miniere d'argento portava a diminuire il titolo del metallo impiegato nella

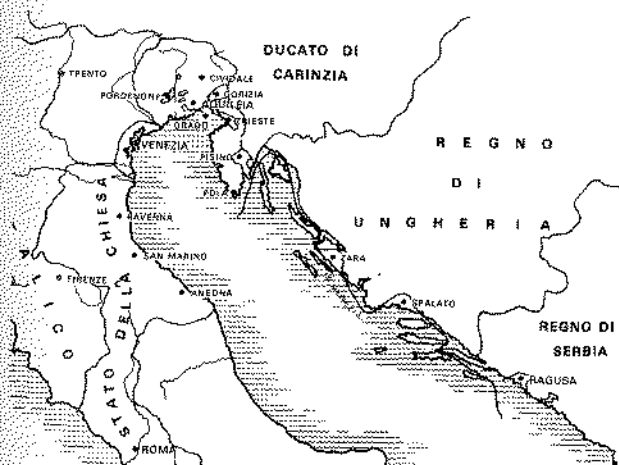

2. Moneta frisacense sec. XII (Municipio di Friesach)

coniazione ed avvenimenti politici, come la pace di Costanza (1183) che aveva chiuso quasi un trentennio di lotte tra i comuni dell'Italia settentrionale e l'imperatore Federico Barbarossa aveva sminuito il potere centrale anche come fonte esclusiva di diritto monetario a favore dei poteri locali.

Così, sebbene tanto monete frisacensi che aquileiesi circolassero assieme nel patriarcato, e probabilmente anche in Istria, nuove emissioni patriarcali dettero il via a modelli di tipo differenziato (monete scodellate e larghe), anche se si continuavano a fabbricare sempre nel patriarcato monete di tipo frisacense e si facevano anche denari che rappresentano un ponte di passaggio tra la monetazione carinziana e la nuova monetazione aquileiese.¹⁰ Sempre durante il governo di Adalberto III a Salisburgo per evitare le falsificazioni e ancora di più per far rendere al meglio la produzione monetaria si coniò il *phuntere* (*Pfund*) in altre parole il pfennig (240 equivalevano 1 marco di Friesach di argento puro).

Da quanto sopra esposto risulterebbe che le monete frisacensi dovevano circolare nel patriarcato d'Aquileia e che tali monete non erano solo prodotte per l'arcivescovo di Salisburgo ma anche per il patriarca d'Aquileia. Anche dopo la sentenza della Dieta imperiale presso la zecca di Friesach non ci furono mutazioni sostanziali nella produzione, si coniò con il nome della diocesi ma non si alterò il tipo. Così incominciò la circolazione di denari aquileiesi che per la qualità della

1. La composizione politica nel secolo XII dell'Alto Adriatico

8. Liruti, Giangiuseppe, *Della moneta propria e forastiera che ebbe corso nel Ducato di Friuli dalla decadenza dell'impero romano sino al sec. XV*, Venezia, 1749.

Per la zecca patriarcale vedi Alberto Puschi, *La zecca dei patriarchi d'Aquileia*, Trieste, 1884; Giulio Bernardi, *Monetazione del Patriarcato di Aquileia*, Trieste, 1975;

9. Puschi, cit., *passim*.

10. Bernardi, cit., p.15.

NOMINALI	NUMERO	ZECCA	DATAZIONE	BIBLIOGRAFIA
grosso	1	Venezia	1289-1311	A.M.S.I. vol.XLV-1933
grosso	1	Venezia	1339-1352	"
soldino	17	Venezia	1343-1354	"
grosso	16	Venezia	1368-1382	"
soldino	12	Venezia	1368-1382	"
grosso	444	Venezia	1382-1400	"
soldino	55	Venezia	1382-1400	"
grosso	439	Venezia	1400-1413	"
soldino	13	Venezia	1400-1413	"
grosso	21	Venezia	?	"
soldino	1	Venezia	?	"
denaro	1	Aquileia	1365-1381	"
denaro	1	Aquileia	?	"
denaro	2	Aquileia	1402-1411	"
denaro	1	Aquileia	?	"
denaro	1	Gorizia	1304-1323	"
carrarino	22	Padova	1345-1350	"
carrarino	207	Padova	1355-1404	"
grosso	4	Merano	1271-1295	"

Tab.2 Tesoretto di monete medievali scoperto a Villa Decani. Nel febbraio 1934 fu rinvenuto in un campo un vasetto d'argilla contenente monete d'argento. Il vaso ricordava la forma delle usuali boccalette e doveva essere stato interrato col manico rotto. Conteneva 1259 monete, delle quali le più recenti risalivano al dogado di Michele Steno (1400-1413), così che il tesoretto dovrebbe esser stato sotterrato nei primi anni del secolo XV. Dalla letteratura non risulta alcun studio numismatico del materiale, che attualmente è da considerarsi disperso, in quanto non è stato rintracciato né presso il Museo Archeologico di Pola né presso il Museo civico di Trieste.

composizione, per il taglio relativamente uniforme dei singoli pezzi erano altamente pregiati e trovarono perciò una rapida diffusione come *denari aquilejensis monetae*, in tedesco *Agleier* e più tardi *Friuler Pfennige* anche nei documenti dell'Austria dal secolo decimoterzo al decimoquinto.

E' interessante notare che in tutte queste produzioni monetarie i conti di Gorizia non battevano moneta, entro i confini del Patriarcato, probabilmente in quanto dipendenti dalla chiesa d'Aquileia, sebbene fossero anche conti palatini e come tali con possessioni in Carinzia. Il Liruti riferisce inoltre che, a sua conoscenza¹¹ ogni volta che la moneta nei territori dei conti di Gorizia

mutava, essi dovevano mandare in dono al patriarca d'Aquileia cento libbre di tale moneta perchè, attraverso pubblico editto, fosse conosciuto il corso della nuova moneta, e che questa subisse la tassazione prevista per tale concessione. Si ricorda inoltre che prima di essere i conti di Gorizia, essi erano conti di Carinzia e lo erano a partire dal regno di Arrigo IV, e avevano dunque diritto di coniare monete. La loro zecca era situata a Lienz, ma la loro moneta senza dubbio doveva circolare nella contea di Gorizia e nel rimanente della provincia perchè coniata dal principe, membro del Patriarcato d'Aquileia.

11 Liruti, cit., pp.198-199.

Penso sia ancora necessario riportare alcune notizie sulla monetazione veneziana¹² per meglio comprendere il problema che mi ero posto all'inizio della relazione, cioè della presenza della moneta frisacense in Istria.

La repubblica di Venezia verso la metà del secolo decimosecondo aveva stretto importanti relazioni commerciali con il patriarcato soprattutto con l'Istria.

E' certo che il sistema di pesi e misure veneto sia penetrato, partendo dalle coste istriane nell'interno della penisola facendo scomparire con la sua preponderanza ogni altro sistema; tanto che il marco veneziano concordava con quello aquileiese e con quello di Colonia.¹³

La moneta aquileiese si conformò come abbiamo visto nel XII secolo a quella frisacense; l'adozione però del sistema ponderale carinziano ebbe breve durata. I riferimenti nei documenti a noi pervenuti (vedi Statuti di Muggia) sul suo uso in Istria, sono scarsi, in quanto la moneta che doveva fare la parte del leone nel sistema monetario istriano era la monetazione veneziana, forse aiutata in questo dall'inflazione tanto della moneta aquileiese che da quella frisacense propriamente detta.

Dall'esame dello Statuto di Muggia (uno dei più antichi della terra d'Istria, in quanto risale al secolo XIV) appare che il denaro frisacense era utilizzato esclusivamente nel campo dell'amministrazione della giustizia. Nel libro I, capitolo LXV si ordina che tale moneta costituisca l'onorario del *notarius de malefitio*, per la stesura dell'originale della sentenza, sulla base delle quali i camerari del Comune riscuotevano le multe.¹⁴ Nel libro IV, capitolo XXVIII il denaro frisacense viene usato per rifondere le spese a carico della parte soccombente in una lite.¹⁵

In questo caso la denominazione di "frisacense" stava ad indicare, con tutta probabilità, non la moneta originaria di Friesach, bensì il denaro coniato dai patriarchi di Aquileia e circolante nel XIII secolo, apparentato al frisacense per le caratteristiche estrinseche e per il sistema di valore a cui era agganciato. In ogni caso la moneta menzionata negli Statuti riveste un carattere completamente diverso rispetto a quella di uso corrente:

è *moneta legalis*, un'indicazione di valore cristallizzata nel tempo e sempre più lontana dalla circolazione reale.¹⁶ Sembra che nel XIV secolo la moneta veneziana avesse già soppiantato il sistema precedente, anche a causa dell'inflazione e della diminuzione del titolo in argento della moneta frisacense. Infatti se i primi denari avevano il titolo di circa 900 millesimi ed il peso attorno a 1,20 gr (200 pezzi per marco di argento fino) con

3. *Patria del Friuli Olim Forum Iulii di I. Jansson - (m. 1666) Amsterdam (particolare).*

12 Per Venezia vedi Nicolò Papadopoli, *Le monete di Venezia descritte ed illustrate*, voll.4, Venezia 1893-1919; Giovanni Gorini - Andrea Saccocci - Paolo Visonà, *Monete e medaglie a Venezia*, Catalogo della mostra a Palazzo Ducale, Venezia, 1977-78; Frederic C. Lane - Reinhold C. Mueller, *Money and Banking in Medieval and Renaissance Venice*, I, Baltimore, 1985.

13 Secondo alcuni numismatici il marco di Colonia sarebbe stato il peso per le monete della repubblica veneta, nella Carinzia veniva adoperato un peso detto marco di Friesach o *pondus publicum frisacense* già in uso sicuramente prima del 1150, probabilmente derivato anch'esso dal marco di Colonia. (Puschi, cit., p.11).

14 Libro I, cap. LXV: [...] *Et habere debeat ipse notarius unum fraxacensem pro quolibet precepto, quod auctenticabit et dabit Comuni* [...] (Jona, Maria Laura, *Le Istituzioni di un comune medievale*, Trieste, 1972, p.33).

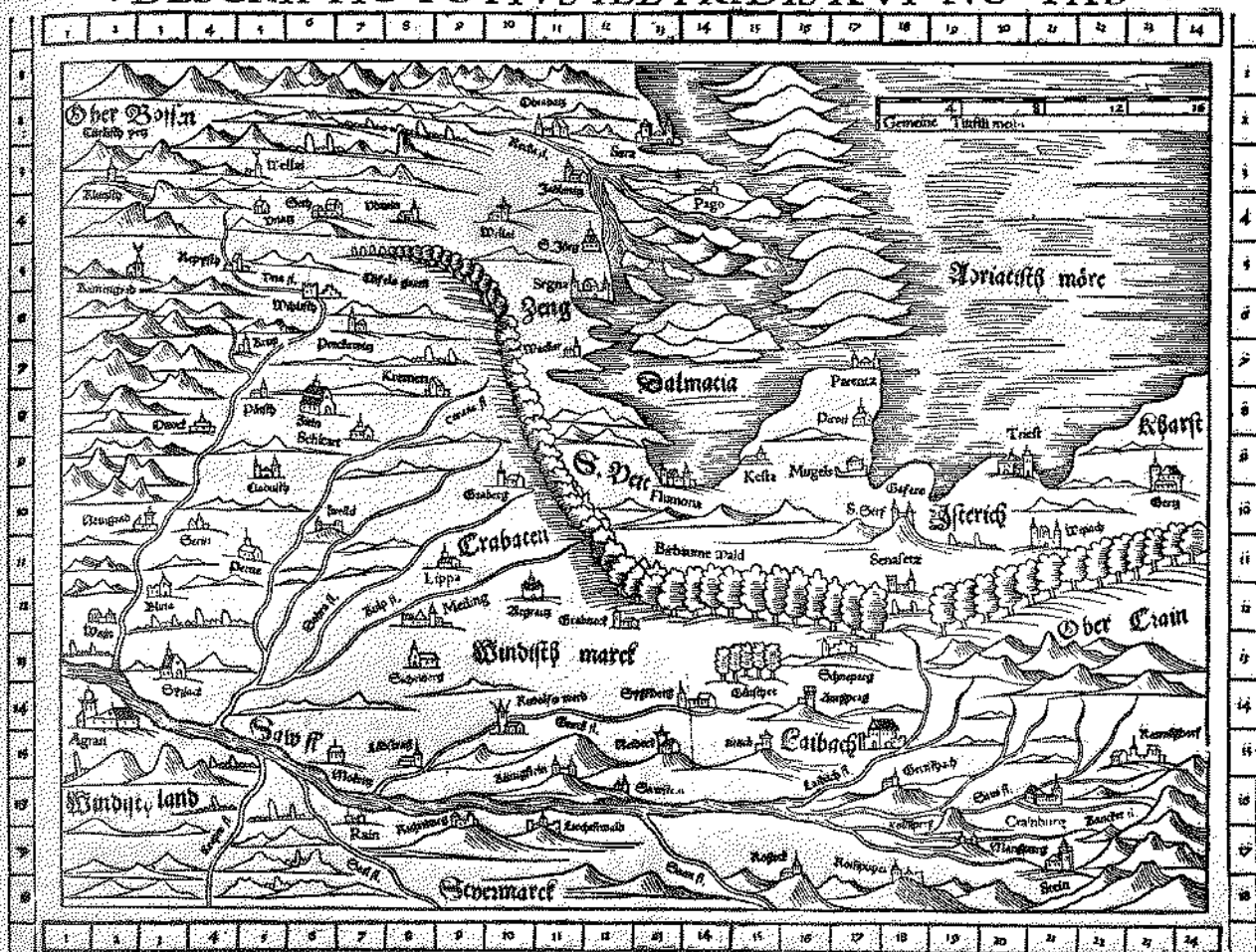
15 Libro IV cap. XXVIII: [...] *Expensas reficiendas per partem succumbentem intelligimus et dicimus tantum illas, que fiunt in advocatoribus, notariis et scripturis et preconibus, habendo testis, testificabitur fraxacensem unum et, si everit extra terram super aliqua possessione de qua productus fuerit esse testis, habeat grossum unum* [...] (Ivi, p.219).

16 Sul problema della *moneta legalis* e sul ciclo "vitale" delle specie monetarie vedi Pierre Toubert, *Les structures du Latium médiéval. Le Latium méridional et la Sabine du IX à la fin du XII siècle*, 2 voll., Bibliothèque des Ecoles Française d'Athènes et de Rome CCXXI, Rome, 1973, vol.II, cap. VI: *Les structures d'échanges*, pagg. 551-624 e in particolare le pagg. 585-587.

NOMINALI	NUMERO	ZECCA	DATAZIONE	BIBLIOGRAFIA
soldino	4	Venezia	1368-1382	R.I.N., vol.XXVII-1914
soldino	1	Venezia	ca. 1382	"
ducato	3	Venezia	1382-1400	"
grossi	13	Venezia	1394-1399	"
soldino	48	Venezia	ca. 1399	"
ducato	1	Venezia	1400-1413	"
grosso	13	Venezia	1400-1413	"
soldino	435	Venezia	1400-1413	"
ducato	3	Venezia	1414-1423	"
grosso	1	Venezia	1414-1423	"
soldino	11	Venezia	1414-1423	"
ducato	22	Venezia	1423-1457	"
grossone	103	Venezia	1423-1457	"
grosso	304	Venezia	1423-1457	"
mz. grosso	4	Venezia	1423-1457	"
soldino	62	Venezia	1423-1457	"
grosso	2	Venezia	1457-1462	"
denaro	5	Aquileia	1350-1358	"
denaro	4	Aquileia	1359-1365	"
denaro	19	Aquileia	1365-1381	"
denaro	14	Aquileia	1365-1381	"
denaro	2	Aquileia	1387-1394	"
denaro	11	Aquileia	1394-1402	"
denaro	166	Aquileia	1402-1412	"
denaro	82	Aquileia	1412-1437	"
grosso	3	Mantova	1444-1478	"
grosso	1	Siena	sec. XIV	"
grosso	1	Macerata	1404-1414	"
carrarino	1	Padova	1355-1358	"
bolognino	1	Gubbio	1444-1482	"
soldino	2	Ungheria	1342-1382	"
unghero	2	Ungheria	1395-1347	"
unghero	1	Ungheria	1395-1347	"

Tab. 3 Ripostiglio di monete medievali scoperto sul colle San Giorgio di Pola. Nel corso di lavori agricoli nel 1913 venne rinvenuta una pentola di terracotta ordinaria contenente un sacchetto di tela di lino, pieno di monete d'oro e d'argento con alcuni anelli e due bottoni d'argento. I periodi di coniazione delle 1341 monete e l'aspetto degli anelli, che seguono la moda del sec. XV, fanno pensare che l'interramento si collochi nel decennio 1470-1480. L'unico studio numismatico conosciuto è proprio nella Rivista Italiana di Numismatica, vol.XXVII del 1914. In seguito il materiale è stato catalogato presso il Museo Archeologico di Pola, dove si trova tutt'ora custodito. Ma è inutilizzabile per un ulteriore studio perché frammisto a monete di altra provenienza e periodo.

DESCRPTIO TOTIVS ILLYRIDIS XVI·NO·TAB·

4. Sclavonia - stampa da intaglio in legno ("Geographia" di Tolomeo curata da Sebastiano Münster, 1545).

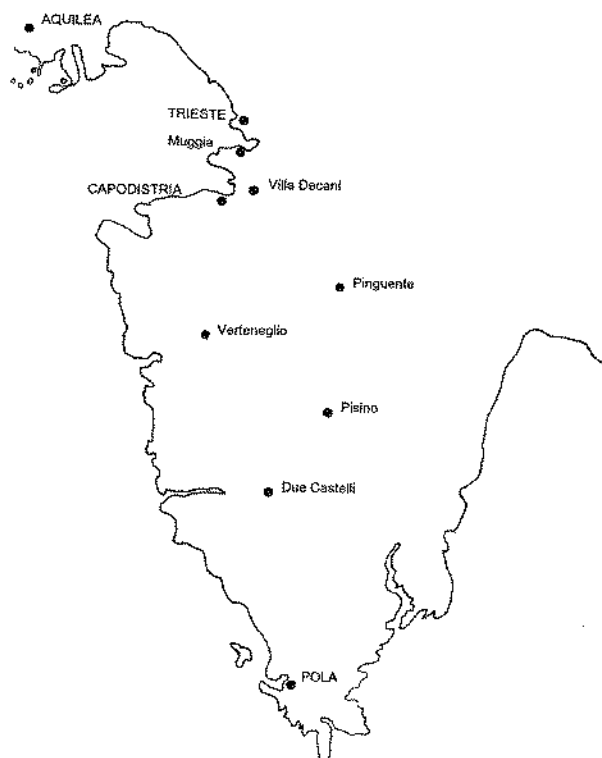
l'andare del tempo passò a 830 millesimi sino ad arrivare al 50% del contenuto di argento iniziale. Si giunse così alla promulgazione di un decreto veneziano col quale in data 19 dicembre 1355 i denari frisacensi o aquileiesi vennero proscritti dagli stati della Repubblica come "moneta mala".¹⁷

La migliore fonte che gli storiografi possiedono per studiare in maniera diretta la monetazione antica è il ritrovamento di depositi di monete, nel corso di scavi archeologici o di sterramenti agricoli o edilizi. E' evidente che nel secondo caso il rinvenimento è del tutto fortuito.

I ritrovamenti di monete in Istria sono ascrivibili al primo caso per i reperti provenienti dalla località di Due Castelli, dove gli scavi archeologici hanno restituito un numero limitato di monete, presenti con un solo esemplare per tipo e provenienti da tutte le aree contermini. Si può pensare che le monete, tutte di scarso valore, rappresentassero elemosine sfuggite casualmente alla raccolta, come è stato documentato anche per altri edifici sacri¹⁸ e quindi non siano significative del quadro economico giuridico della zona. (tab.1).

¹⁷ Puschi, cit. p.12.

¹⁸ Vedi Karin Berg-Inger Helene Vibe Mueller, *Coins in churches: a means of payment?*, in *Coins and Archeology*, ed. by H. Clarke and E. Schia, Medieval Archeology Research Group, Proceedings of the first Meeting at Isegran, Norway, 1988, BAR International Series 556, 1989, pp. 77-99.

5. Istria. Località principali e dei ritrovamenti monetali.

I ritrovamenti della Villa Decani (vedi figura) e del colle San Giorgio di Pola hanno prodotto un numero elevato di pezzi, la cui parte preponderante è costituita da monete d'argento, quali grossi veneziani, carrarini padovani e denari aquileiesi. La datazione dei pezzi rinvenuti nei due siti è attribuita prevalentemente ai secoli XIV e XV, epoche in cui la moneta originaria di Friesach aveva già terminato la sua coniazione ed anche la denominazione di frisacense attribuita al denaro aquileiese era decaduta col decadere dell'autonomia e del prestigio patriarcale (tab.2 e 3).

Il grosso veneziano fu introdotto sotto il dogado di Enrico Dandolo (1192-1205) per sostituire i denari d'ar-

gento, diversi per peso e titolo, conati dalle zecche imperiali e municipali italiane, utilizzati negli scambi commerciali di grossa entità.¹⁹ L'introduzione del grosso determinò un fortissimo incremento dei traffici a vantaggio di Venezia, specialmente dopo la conquista di Costantinopoli alla fine della IV crociata (1204), che vide affluire nelle casse veneziane una considerevole massa di argento. Il grosso veneziano, come le analoghe monete di Padova e di Aquileia, possedeva un peso e un titolo adatti a fungere da monete nobili e quindi valevoli di tesaurizzazione. Al contrario le monete divisionali (soldino) erano di uso comune, distribuite per pagare i salari, utilizzate nei traffici minori e negli acquisti di poco conto.²⁰ Quindi il ritrovare prevalentemente le monete d'argento in questi depositi è plausibile.

E' ben noto che i ripostigli monetali non rispecchiano fedelmente la circolazione monetaria, in quanto le monete tesaurizzate rappresentano una scelta operata consapevolmente su quelle effettivamente circolanti.²¹ Anche se questo processo, che tende a privilegiare le monete di maggior valore, altera i rapporti effettivamente intercorrenti tra le varie specie monetarie, le indicazioni che si possono trarre dai ripostigli sono assai importanti perchè esse rappresentano comunque una parte del circolante.

Sebbene in terra d'Istria i ritrovamenti di depositi e di tesoretti siano infrequenti, i dati riportati nelle tabelle denotano sicuramente l'assenza di denaro frisacense. Le ipotesi possibili sono che dato il deprezzamento della moneta frisacense, la sua tesaurizzazione non abbia avuto luogo, oppure che il caso non abbia ancora portato a simili ritrovamenti. La cosa però appare dubbia, perchè le testimonianze soprattutto ecclesiastiche nel secolo XVIII, indicano che la ricerca di depositi di monete era praticata incessantemente sul territorio istriano. Infatti sia da un editto vescovile²² sia dai verbali di processi dell'inquisizione per negromanzia, appare che gruppi di uomini, composti sia da nobili, che ecclesiastici, e da popolani si dedicavano in modo organizzato alla ricerca di questi tesori che per lo più non venivano trovati.²³

19 Visonà, Paolo, "La monetazione veneziana", in *Monete e medaglie a Venezia*, Venezia, 1977, p.49.

20 Donenico Crivellari, *Introduzione*, AA.VV. in *Monete e Medaglie a Venezia*, pag.3, Venezia, 1977

21 Stanislas Tabaczynski, *Les fonctions pécuniaires des trésors*, in "Annales E.S.C.", XVII (1962), pagg.233-238; Philip Grierson, *The interpretation of coin finds*, in "Numismatic Chronicle", VII s., V (1965) pagg. I-XVI e VI (1966), pagg. I-XIV; Merk Blackburn, *Single-finds as a measure of monetary activity in the Early Middle Age*, in "Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Numizmatyczna i Konserwatorska", IX (1989), pagg. 67-85.

22 [...]Da qualche tempo, che ci giungono all'orecchie nostre notizie che alcuni di questi nostri dilettissimi popoli acciecati dalla vana lusinga di poter avanzare le proprie fortune col ritrovar tesori sepolti non habbino orrore di ricorrere a mezzi superstiziosi e diabolici per facilitarne lo scoprimento[...] (Archivio vescovile di Cittanova, b. 36, fasc. "Diversorum", 1734 giugno 20. L'archivio dell'arcivescovado di Cittanova, a seguito dei fatti successivi alla seconda guerra mondiale, è stato trasportato a Trieste, dove è tuttora conservato presso la Curia Vescovile; d'ora in avanti si citerà come A.C.C.).

23 Vedi anche Parentin, Luigi, *Incontri con l'Istria*, Trieste, 1987, pp.36-37. Cfr. anche A.C.C., *Diversorum*, b. 36.

NOMINALI	NUMERO	ZECCA	DATAZIONE	BIBLIOGRAFIA
grosso	1	Venezia	1253-1268	A.T. vol. XIX/II
denaro	3	Aquileia	1251-1269	"
"	1	"	"	"
"	4	"	"	"
"	6	Trieste	?	"
"	4	"	1234-1254	"
"	7	"	1260-1282	"

Tab. 4. Deposito di monete medioevali scoperto a Verteneglio. Nell'autunno del 1892 fu rinvenuto in un fondo situato vicino alla cappella di S. Martino un deposito di monete che giaceva a circa mezzo di profondità, quasi tutte le monete furono disperse prima che il proprietario del fondo venisse informato del ritrovamento. Si stima che il deposito raccogliesse alcune centinaia di monete d'argento, delle quali solo quelle evidenziate nella tabella raggiunsero il Museo Civico di Trieste, dove vennero catalogate da Alberto Puschi. Esse sono attualmente custodite assieme a monete di altra provenienza, e non sono rintracciabili per un ulteriore studio numismatico.

POVZETEK

Raziskava o denarnem obtoku na istrskem polotoku je prispevek poznavanju zgodovine Istre. Po krajšem uvodu, kjer je pojasnjeno poreklo in razširjenost friesaške denarne enote, je le-ta postavljena v soodnose z monetarnima sistemoma Beneške republike in Oglejskega patriarhata - upoštevajoč različne vladavine v Istri. Z raziskavo, ki temelji na analizi pisanih virov, smo zasledili omembo friesaškega denarja v Statutu mesta Milje iz XVI. stoletja, ter ugotovili, da na seznamih kovancev, ki so jih našli v manjših zakladnicah in pri arheoloških izkopavanjih, ni našega denarja. Na koncu je podana možna razlaga odsotnosti friesaškega denarja v Istri.

BIBLIOGRAFIA

Bernardi, Giulio, Monetazione del Patriarcato d'Aquileia, Lint, Trieste, 1975.

Blackburn, Mark, Single-finds as a measure of monetary activity in the Early Middle Age, in "Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Numizmatyczna i Konserwatorska", IX (1989).

Dizionario corografico, Milano, Milano-Vallardi, 1866. voce: Istria,

Gorini, Giovanni; Saccocci, Andrea; Visonà, Paolo, Monete e medaglie a Venezia, Catalogo della mostra a Palazzo Ducale, Venezia, dicembre 1977-marzo 1978, Venezia, Electa, 1977.

Corbanese, G.G., Il Friuli, Trieste e L'Istria, dalla preistoria alla caduta del Patriarcato d'Aquileia, Udine, Del Bianco editore, 1983.

Degrassi, Attilio, "Tesoretto di monete medioevali scoperto nel territorio comunale di Villa Decani", Atti e memorie di storia istriana, XLV (1933), fasc. II, pp. 382-383.

Grierson, Philip, Introduzione alla Numismatica, 1^a ris., Torino, Einaudi, 1984.

Grierson, Philip, The interpretation of coin finds, in "Numismatic Chronicle", VII, s. V (1965) e VI (1966).

Iona, Maria Laura, Le Istituzioni di un Comune medievale. Statuti di Muggia del sec. XIV, "Fonti per la storia

della Venezia Giulia: fonti", 3, Trieste, Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia, 1972.

Karin Berg-Inger Helene Vibe Mueller, Coins in churches: a means of payment?, in Coins and Archeology, ed. by H. Clarke and E. Schia, Medieval Archeology Research Group, Proceedings of the first Meeting at Isegran, Norway, 1988, BAR International Series 556, 1989.

Kunz, Carlo, "Denari e sigillo di Volchero", Archeografo Triestino, 1831, pp.221-226.

Lane, Frederic, C.- Mueller, Reinhold, C., Money and Banking in Medieval and Renaissance Venice, I, Baltimore, 1985.

Liruti, Giangiuseppe, Della moneta propria e forastiera che ebbe corso nel Ducato di Friuli dalla decadenza dell'impero romano sino al secolo XV, Udine, Del Bianco Editore, 1977 (Ristampa anastatica de Liruti, Giangiuseppe, Della moneta propria ... al secolo XV, Venezia, 1749).

Marušič, Branko, "Il complesso della basilica di Santa Sofia a Due Castelli", Atti del Centro ricerche storiche di Rovigno, VI (1975-76).

Papadopoli, Nicolò, Le monete di Venezia descritte ed illustrate, voll.4, Venezia, 1893-1919.

Parentin, Luigi, Incontri con L'Istria, la sua storia e la sua gente, Centro Culturale Gian Rinaldo Carli, Trieste, 1987.

Posar-Giuliano, Guido, "Origini del dominio di Venezia nell'Istria (932-1150)", La Porta Orientale, 1940, pp. 201-246.

Puschi, Alberto, La zecca dei Patriarchi d'Aquileia, Trieste, 1884.

Saccocci, Andrea, "Circolazione di moneta padovana nel Medioevo", Rivista Italiana di Numismatica, XC (1988), pp.471-482.

Schiavuzzi, Bernardo, "Ripostiglio di Monete Medievali scoperto nel giugno 1913 sul colle San Giorgio di Pola", Rivista Italiana di Numismatica, XXVIII (1914), pp.213-228.

Stancovich, Pietro, "Deposito di monete ungheresi, carraresi e veneziane scoperto nell'Istria", Archeografo Triestino, III, pp.387-398.

Steiner, Italico, Muggia. Immagini del suo passato, Trieste, Rotary Club Trieste-Carso-Muggia, 1974.

Tabaczynski, Stanislas, Les fonctions pécuniaires des trésors, in "Annales E.S.C.", XVII (1962).

Toubert, Pierre, Les structures du Latium médiéval. Le Latium méridional et la Sabine du IX à la fin du XII siècle, 2 voll., Bibliothèque des Ecoles Française d'Athènes et de Rome CCXXI, Rome, 1973.

OBRATOVANJE KRČEM IN GOSTIŠČ V SREDNJEVEŠKEM PIRANU

Darja MIHELIC

dr., izredni profesor Univerze v Ljubljani, višji strokovni sodelavec SAZU, 61000 Ljubljana, Novi trg 4, SLO
dott. professore straordinario nell'Università di Lubiana, SLO

IZVLEČEK

Prispevek osvetljuje poslovanje gostiln in gostišč v srednjeveškem Piranu in njegovo obdavčitev. Ustavi se tudi pri velikosti votle mere boza, ki so jo uporabljali v gostilnah.

Vinska trta je bila v srednjem veku "prva dama" med vsemi kulturami piranskega področja, vino pa je bilo dragocen pridelek, ki so ga cenili tako kupci od drugod kot piranski domačini.

Komuna je navzven ščitila domačo vinsko proizvodnjo s prepovedmi, ki so zadevale uvoz konkurenčnega, tujega grozdja in vina na Piranskem. Po določilu iz 1367 je bilo lastnikom vinogradov izven piranskega okoliša izrecno dovoljeno dostaviti v Piran grozdje ne-piranskega porekla. Morali pa so grozdje pokazati in priseči, da res izvira iz njihovih vinogradov. Po redni redakciji statuta iz 1384 pa ni smel nihče pripeljati v Piran tujega grozdja, razen s svoje lastne posesti.¹

Statutarne prepovedi so zadevale tudi uvoz tujega vina. Tovrstna določila so vsebovale vse redakcije piranskih statutov iz 14. stol. Redakcija iz 1307 je prepovedovala, da bi kdo - bodisi piranski meščan bodisi tujec - na Piranskem iztovoril več kot *urno* (okrog 65 litrov) tujega vina brez posebnega podestatovega dovoljenja. 1332 je bilo na Piranskem prepovedano sploh vsako iztovarjanje tujega vina z namenom razprodaje. Z odlokom iz 1528 so bili uradniki *sindiki* dolžni ovaditi podestatu vsako poslovanje s tujim vinom na Piranskem. Po drugi strani pa je bil prepovedan tudi izvoz domačega vina v količini, ki bi preseгла 3 *urne*. Vsak tovrstni tovor je moral biti opremljen s podestatovo dovolilnico.²

Razprodajo tujega vina **na drobno** je obravnavalo še več statutarnih prepovedi. V Piranu v prvi polovici

14. stol. ni smel nihče sprejeti ali kupiti vina od tujca, da bi ga prodajal ali dal prodati na drobno. Tudi noben tujec ni smel točiti vina tujega porekla (in s tem konkurirati domačinom).

Ob praznikih so se tovrstne prepovedi točenja vina pogosto zaobšle. Tako si lahko razlagamo predpis iz 1468, češ da se doslej ob savudrijskem prazniku Sv. Ivana ni smelo prodajati tujega vina. To določilo pa je bilo izpostavljeno stalnim kršitvam, zato so mestni svetniki v omenjenem letu prepoved odpravili: poslej je smel vsak tujec ob prazniku savudrijskega Sv. Ivana prodajati tuje vino v svojo korist, vendar je moral davkarju poravnati davek; tuji in domači trgovci so tedaj smeli prodajati in kupovati na debelo in na drobno. - Očitno pa tudi ta olajšava ni bila dovolj; po šest let kasnejšem odloku iz 1474 je smel ob Sv. Ivanu vsakdo, ki je pripeljal blago naprodaj, le-tega svobodno, **neobdavčeno** prodajati.³

Komuna pa ni samo ščitila lastne proizvodnje in se okoriščala z davkom od prodaje, ampak je visoko cenila in skušala zaščititi tudi svoj lastni ugled. Tako so mestni svetniki 1373 v dopolnilu k statutu izrazili bojazen, da bi nekvalitetno vino, ki so ga nekaterim tujim trgovcem prodali-podtaknili na Piranskem kot dobro, spravilo piransko vino na slab glas. Dopolnilo ugotavlja, da so številni trgovci hodili kupovat vino v Piran. Mnogi piranski prodajalci pa so jim ponudili vino s področja "Gas" kot kvalitetno. Trgovci pa so čez čas ugotovili,

1. B. Pahor - J. Šumrada, Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja, ZRC SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 10, Ljubljana 1987, 622-3.

2. Kot v op. 1, 217-218, 618, 706-7.

3. Kot v op. 1, 571-574, 614.

da so jih ogoljufali (vino se je očitno hitro skisalo). Zato se niso več vračali nabavljati vina v Piran, kar je bilo komuni v škodo. - Zdaj naj bi bilo temu konec: poslej naj ne bi ne piranski meščan, ne tujec, ne prebivalec Pirana v času od trigatve do Andrejevega (30. novembra) prodajal, nosil ali dal odnesti izven piranskega področja tistega vina, ki je izviralo s področja od sečoveljskega mostu in poti, ki je vodila pod Košto v Sečovljah, do poti, ki je vodila po kaštinjolski dolini pod Lonzanom do področja Lonzana, in poti, ki se je spustila do mlina v Sečovljah in naprej do Savudrije.

Meščan ali prebivalec Pirana tudi ni smel kupiti tega vina z namenom, da bi ga odnesel, in takega vina tudi ni bilo dovoljeno izmeriti. Redna redakcija statuta iz 1384 je ponovno povzela opredelitev področja, kjer je raslo nekvalitetno vino, med Lonzanom in mlinom v Sečovljah pa je meja "slabihi" vinogradov opredeljena še s področjem "Roia".⁴

Sicer pa je bilo možnosti za predajanje vinski omami v Piranu dovolj. Spremljalo je vsako zabavo - pa tudi "resna" komunalna opravila - sestanki visokih funkcionarjev s sosedi so se že nekdanj odvijali ob "poslovnih" zakuskih.⁵

Mestni možje niso odrekli vina niti zapornikom: spisek komunalnih stroškov iz devetdesetih let 13. stol. namreč omenja ceno enodnevne prehrane za zapornika v mestni ječi; sestavljena je bila iz kruha in vina.⁶ Čeprav ob tem podatku nehote pomislimo, da je bila v Piranu uveljavljena zasukana inačica vzgojnega pregovora "Najboljše vino voda je", namreč "Najboljša voda vino je", pa so bili morda vina deležni le eminentnejši gostje, ki so bili prisiljeni prebiti določen čas "na hladnem".

Običajni kraj drobne prodaje in potrošnje vina (*ad spinam, ad ciffum*) pa seveda niso bile mestne ječe, ampak številne piranske gostilne, *taberne*. Te niso imele stalnih, znanih lokacij. Bile so tam, kjer je bilo pri hiši vino: na domu ali v vinski kleti (*canipa*) prodajalca vina. Pred sredo 14. stol. se je v letih 1285 in 1329 število dokumentiranih gostiln povzpelo na prek petnajst.

Poslovanje gostiln je bilo organizirano pod nadzorom in "s pristavljenim piskrčkom" piranske komune. Ta je kupčevanje in prekupčevanje z vinom na drobno (v gostinskih obratih) nadzirala in obdavčevala. Od trgovanja z vinom na drobno je pobirala davek *ratio tabernarum*. Za pobiranje tega davka, ki bi ji vsakodnevno prinašal drobne dohodke, pa ni imela posebnega

plačanega uslužbenca. Uporabila je bolj praktičen pristop: davek za kupčevanje z vinom na drobno je dala vsako leto v zakup.

Skupaj s svojimi ostalimi dohodki je dala oklicati na dražbi *rationes tabernarum ... et hostiarum et urnarum* (dohodke od krčem ... in gostišč ter votlih mer za izmero vina - *urn*) prvo, nato pa še vse druge nedelje v maju na trgu mestne četrti *Campo* (ob nekdanjem notranjem pristanišču - mandraču oz. na današnjem Tartinijevem trgu). Zadnjo nedeljo v maju je svoje dohodke podložila ali na mestnem trgu s posredovanjem uradnikov prepustila tistim, ki so zanje na dražbi ponudili največjo odškodnino. Zakupniki komunalnih dohodkov so morali zakupnino poravnati v treh obrokih: ob mihaelovem (29. septembra), ob novem letu in 1. aprila (oz. ob veliki noči; inačica statuta iz 1384 se od predhodnih tozadevnih določil razlikuje in predpisuje plačilo davka za gostilne v štirih obrokih: četrti obrok se je plačal ob Sv. Petru 29. junija, zakup pa je začel veljati zadnjega junija). Kot zagotovilo svoje plačilne zmogljivosti so morali zakupniki nuditi dobro jamstvo.⁷

V 14. stol. je veljal predpis, da ne sme nihče dati vina v prodajo brez soglasja zakupnikov komunalne pravice za drobno prodajo vina. Vino se je smelo začeti prodajati šele, ko so zakupniki davka zapečatili čep soda in naredili ključ na vehi in končno še spodaj na pipi. Zakupniki pa so bili dolžni vsakomur, ki je želel prodajati vino, narediti ključ na sodu. Kdor pa je točil vino, je moral v osmih dneh po prodaji vina poravnati račun zakupnikom davkov. Krčmar, ki je (določilo statuta iz 1384) ponudil vino za prodajo *ad spinam*, je moral vztrajati pri prodaji petnajst dni. Lastnik vina, ki je želel vino prodati na debelo, je to smel storiti, krčmar pa je moral po tem, ko je bilo vino v sodu izmerjeno, narediti lastniku vina - *patronu* v osmih dneh obračun. Nadalje se je moral vsak krčmar, ki je (1468) hotel kuhati za druge, vpisati v knjigo pisarja kataverjev in plačati vsaj 3 dukate davka.

Koliko pa je davek od drobne prodaje vina konkretno bremenil tiste, ki so se ukvarjali s preprodajo vina na drobno? - Krčmar, ki je v Piranu točil vino, je moral v 14. stol. plačati piranski komuni 6 soldov od vsake *urne* na drobno prodanega vina ne glede na njegovo ceno.⁸

Davek pa je bil podvržen spremembam. V določilu iz 1471 beremo, da se je dotlej plačevalo za *urno* obdavčenega vina davkarju 16 (!) soldov, poslej pa bo davek 20 soldov s pogojem, da krčmar, ki bo prodajal

4 Kot v op. 1, 619-622.

5 D. Mihelič, Drobstinice iz družabnega življenja srednjeveškega Pirana, Kronika 32/1984, 7-10.

6 C. de Franceschi, Chartularium Piranense, Raccolta dei documenti medievali di Pirano I. (1062-1300), Atti e memorie della Società istriana di Archeologia e Storia patria 36, Parenzo 1924, št. 221.

7 Kot v op. 1, 645-647.

8 Kot v op. 1, 569-570, 627-628, 631-632.

obdavčeno vino po 1 sold (to je 12 denaričev) za bozo, plača patronu (lastniku vina, ki ga krčmar toči v gostilni) vsaj 6 liber za urno. Če bo krčmar prodajal bozo vina po 10 denaričev, bo dobil patron vsaj 5 liber za urno, če bo krčmar prodajal bozo po 8 denaričev, bo dobil patron 4 libre za urno prodanega vina, če bo cena boze 6 denaričev, bo patronov izkupiček 2 libri in 14 soldov od prodane urne vina. Ta odlok je preklical dotlej veljavno določilo iz 1415.⁹

No, pa tudi ta ukrep ni zadoščal. 1488 so piranski svetniki ugotovili, da pri prodaji piranskega vina oštirjem in krčmarjem prihaja do izgub. Njihova ugotovitev je bila, da včasih krčmar ni smel kupiti vina za preprodajo drugače kot po predpisu o vinu. Davkarji so sode zapечатili. Mera za točenje vina, boza, je morala biti poleg soda. Vino se ni smelo odnašati iz kleti v klet z bokalom (bocale). Od prodanega vina sta lastnik vina in komuna dobila vsak svoj delež od krčmarja, odvisen pa je bil od cene vina. Ta predpis je omenjena deleža določil takole: krčmar, lastnik krčme ali oseba, ki je nabavljala vino za krčmarja, je morala pri drobnoprodajni ceni 6 denarjev za bozo, dati patronu-lastniku vina vsaj 3 libre za urno prodanega vina, komuni pa 14 soldov davka. Vino po 8 denarjev se je patronu plačevalo po 4 libre za urno, davek pa je bil 18 soldov. Pri vinu po 10 denarjev za bozo je patronu pripadlo po 5 liber za urno, davek je znašal 24 soldov, pri vinu po 12 soldov za bozo je patron dobil 6 liber za prodano urno vina, davek pa je bil 28 soldov.

Če izrazimo omenjene vsote poenoteno v denaričih (1 libra = 20 soldov = 240 denaričev), je za 1471 veljalo:

cena vina (za 1 bozo)	iztržek lastnika (za 1 urno vina)	komunalni davek (za 1 urno vina)
6 denaričev	648 denaričev	240 denaričev
8 denaričev	960 denaričev	240 denaričev
10 denaričev	1200 denaričev	240 denaričev
12 denaričev	1440 denaričev	240 denaričev

za 1488 pa:

cena vina (za 1 bozo)	iztržek lastnika (za 1 urno vina)	komunalni davek (za 1 urno vina)
6 denaričev	720 denaričev	168 denaričev
8 denaričev	960 denaričev	216 denaričev
10 denaričev	1200 denaričev	288 denaričev
12 denaričev	1440 denaričev	336 denaričev

Izkupiček patrona za urno na drobno prodanega vina je bil stalen, enak protivrednosti 120 boz vina, razen pri najcenejšem vinu 1471, ko je za urno vina iztržil le protivrednost 108 boz vina. Pri razliki cene za bozo vina za 2 denariča se je izkupiček patrona za prodano urno vina spreminjal (enakomerno) za po 1 libro, torej za 240 denaričev (edino odstopanje je pri najcenejšem vinu 1471).

Po drugi strani pa je teža komunalne obdavčitve varirala glede na ceno vina. Določilo iz 1471 je videti pomanjkljivo, saj bi pri enotni omenjeni obdavčitvi vina, ki se ne ozira na ceno vina, delež obdavčitve naraščal, čim cenejše bi bilo vino. Pri vinu, ki se je prodajalo po 6 denaričev za bozo, je znašal davek za na drobno prodano urno vina protivrednost 40 boz na drobno prodanega vina, pri vinu po 8 denaričev je imel davek na prodano urno vrednost 30 boz, pri vinu po 10 denaričev je imel davek vrednost 24 boz in pri vinu po 12 denaričev vrednost 20 boz na drobno prodanega vina. Pri najcenejšem vinu (po 6 denaričev za bozo) je šel davek verjetno deloma tudi na račun lastnika vina, ki je od svojega vina prejel 10% manjši delež kot pri dražjem vinu.

Predpis iz 1488 je skušal obdavčitev uravnesiti, vendar ni bil povsem uspešen. Če se je boza vina prodajala po 6 denaričev, je davkarja za vsako prodano urno pobrala vrednost 28 boz, če je boza vina stala 8 denaričev, je bil davek enak vrednosti 27 boz, če je boza stala 10 denaričev, je bil davek enak ceni 29 boz, če pa je boza stala 12 denaričev, je znašal toliko, kot je bil izkupiček za 28 boz vina. Očitno se je najbolj izplačalo prodajati vino po 8 denaričev za bozo, najmanj pa tistega po 10 denaričev za bozo.

Kolikšen je bil pri tem zaslužek krčmarja, iz teh podatkov ni razvidno. Videti je, da je bil tudi njegov dohodek izražen v vrednosti nekaj enot (boz) na drobno prodanega vina. Od dražjega vina je torej zaslužil več kot od cenejšega.

Kaj pa lahko rečemo o velikosti "pivske enote" boza, po kateri so v gostilni točili vino? Krčmar je moral za vsako urno na drobno prodanega vina odriniti patronu-lastniku vina protivrednost 120 boz, komuni pa (1488) protivrednost (okroglo) 28 boz za davek. Protivrednost koliko boz si je za svoje delo zaračunal on sam, pa ni znano. Seštevek vseh teh treh postavk (patronovega, komunalnega in krčmarjevega izkupička, izraženega v številu boz) je bil enak številu boz, ki jih je držala urna. Veljalo je torej:

$$1 \text{ urna} = (120 + 28 + X) \text{ boz,}$$

⁹ Kot v op. 1, 628-630.

pri čemer je v neznaniki X vsebovana krčmarjeva plača (izražena v številu *boz* vina). Zgornja meja za velikost *boze* bi bila $1/148$ urne (če krčmar sploh ne bi dobil plačila za svoje delo). Ob velikosti urne 64,7 litra bi to pomenilo maksimalno prostornino *boze* 0,44 litra. Tu upoštevam velikost *urne* vina, ki je izračunana po omembah v listinah za piransko področje iz 13. stol. in po podatkih v piranskih statutih.¹⁰

Preпустimo se še nadaljnjim predpostavkam. Komuna je npr. od piranske solne proizvodnje pobirala davek v višini sedmine. Če je tudi poslovanje gostiln obdavčila z enakim deležem, potem je 28 *boz* vina (katerih protivednost je komuna zahtevala kot davek na prodajo posamezne *urne* vina) imelo prostornino sedmine *urne*.

Sledilo bi:

$$1 \text{ urna} = 28 \times 7 \text{ boz} = 196 \text{ boz.}$$

Krčmarjeva plača (X) bi bila potemtakem enakovredna

$$X = 196 - (120 + 28) \text{ boz} = 48 \text{ boz.}$$

Za velikost gostilniške enote *boza* pa bi veljalo:

$$\begin{aligned} 196 \text{ boz} &= 1 \text{ urna} \\ 196 \text{ boz} &= 64,7 \text{ litra} \\ 1 \text{ boza} &= 0,33 \text{ litra.} \end{aligned}$$

Določilo iz 1488 o obdavčitvi in o iztržkih, ki so od prodanega vina pripadli lastniku vina, je gostilničarje očitno prizadevalo. To dokazuje podatek, da se je takoj po njegovem sprejetju Henricus Caldana odpovedal vinski kleti, kjer je točil vino.

Da ne bi prihajalo do utaj in goljufij (s strani krčmarja), so komunalni uradniki pregledali za vsak sod, čigavo je vino in za kakšno ceno je bilo kupljeno, *patron* vina pa je bil zaprisežen. To naj bi bil socialni ukrep, ki naj bi obvaroval male ljudi pred odiranjem gostilničarjev.¹¹

Piranska komuna je imela stroga merila tudi glede lokacije gostiln. Čeprav je imelo mesto nad okolico nad-

zor, je bila gostilniška dejavnost izven ožje mestne naselbine omejena s statutom.

Z odlokom iz 1367 je bilo prepovedano, da bi na piranskem Krasu (Savudrija) kdo imel krčmo, prodajal ali dal prodajati vino komurkoli pod kakršnimikoli pogoji. Nihče ni smel ne sam ne po posredniku imeti krčme, prodajati ali dati prodajati vino v mlinih v Sečovljah ali na njihovem področju. Redna inačica statuta (iz 1384) pa je preprosto prepovedala, da bi kdo imel krčmo izven Pirana kjerkoli v njegovem "distriktu".¹²

Poslovanje gostiln je bilo predpisano. Noben gostilničar ni smel imeti krčme odprte ponoči po tretjem zvonjenju in noben Pirančan ni smel vstopiti ponoči po tretjem zvonjenju v kako krčmo. Ob nedeljah in praznikih ni smel noben gostilničar dati ali prodati vina nikomur pred veliko mašo, razen če je bil gost na popotovanju.¹³

Kako pa so gostilničarji obravnavali goste "brez cvenka"? - Še v petdesetih letih (statut 1358) ni smel noben gostilničar v gostilni prodajati na kredo niti točiti vina brez plačila ali premične zastave. V šestdesetih letih (1367) so to določilo prilagodili, kar je povzel tudi statut iz 1384. Kdor je točil vino v gostilni, je poslej smel prodajati na kredo vsakomur, ki je to želel, do vsote 40 soldov na osebo in na gostilno. (Hura za številne piranske gostilne!) Glede vina, ki ga je kdo popil, se je zaupalo gostilničarju na besedo. Nihče, ki je dobil vino, pa ni smel oditi iz gostilne, ne da bi najprej plačal vino ali se dogovoril z gostilničarjem. Gostilničar je lahko osebi, ki je pila, v imenu podestata ukazal, da ne sme oditi iz gostilne, dokler ne plača ali dokler ne da dobrega jamstva.¹⁴

Razposajeni in okajeni gostje so bili včasih precej objestni. Gostilničarji so bili očitno potrebni zakonske zaščite. Statut je zagotavljal, da mora tisti, ki je odnesel gostilničarjev denar, pa tega ni poravnal, plačati globo. Nihče ni smel v krčmi iz hudobije razbijati ali odnesti iz gostilne posodja *urcios*, *fialas*, *ciatos* ali drugih *ordignia*, s katerimi se je merilo in iz katerih se pilo vino. Kogar pa so zalotili, je moral plačati vsa *ordignia*, o katerih je krčmar prisegel, da jih pogreša.¹⁵

10 Prim. D. Mihelič, K osvetitvi nekaterih votlih mer srednjeveškega Pirana, Kronika 37/1989, 22-26. Tu naj izkoristim še priložnost in opozorim, da je razmerje med *centenarijem* in *miliarijem* (1 : 10), ki ga omenja citirana objava, vprašljivo, kar pa ne vpliva na izračune specifičnih mer, ki jih objava zadeva. Z. Herkov, Mjere Hrvatskog Primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu, Historijski arhiv u Rijeci i Pazinu 4, Rijeka 1971, 84, omenja, da je *migliaro* držal 1000 velikih liber, *centinajo* pa 100 malih liber.

11 Kot v op. 1, 291-293.

12 Kot v op. 1, 571-572.

13 Kot v op. 1, 568-569.

14 Kot v op. 1, 290-292.

15 Kot v op. 1, 290, 571.

Po drugi strani pa tudi gost ni bil na milost in nemilost prepuščen krčmarju. Krčmar je bil obvezan dajati dobro in pošteno mero. Če je točil vino manjše mere, je plačal globo.¹⁶

Drobna prodaja vina v gostilnah je najbolj cvetela v maju, januarju in februarju.

Gostilnam sorodna, čeprav maloštevilnejša so bila gostišča (*hostaria, hospicium*). V njih so odjemalci poleg pijače dobili tudi hrano in prenočišče.

Prvi *hospitium* na Piranskem se omenja že 1173. Oglejski patriarh si je tedaj v darovnici belinjskemu samostanu za primer svojega obiska ali obiska svojih naslednikov izgovoril *hospitium* na podeljeni posesti.¹⁷

Piranska komuna je držala čvrsto v rokah tudi vajeti tovrstne dejavnosti. Davek zanjo je dajala v zakup najboljšim ponudnikom. Gostišča so se oklicala prvo nedeljo v maju, zadnjo pa so se oddala v zakup za štiri leta. Zakupniki komunalnih gostišč so morali biti (po določilu iz 1332) osebe poštenega življenja. Zakup se je (določilo iz 1384) poravnaval v treh obrokih: ob Sv. Mihaelu, za novo leto, za praznik vstajenja. Ne meščan ne prebivalec Pirana ni smel imeti v Piranu gostišča, namreč prodajati hrano, kuhati in dajati prenočišče s posteljo za denar, razen s soglasjem zakupnikov tega davka. Ob trgatvi od Sv. Marije avgusta pa do Sv. Mihaela je smel (1332) vsak prodajati na mestnem trgu drobovino (po določilu iz 1384 je bilo dovoljeno skozi vse leto prodajati interesentom drobovje in noge živine).

Gostiščarji so (ob plačilu komunalnega davka) smeli prodajati vino. Lahko so pekli kruh za prodajo in prejeli komunalno žito. Kruh so lahko prodajali tistim, ki so prišli *ad hospitandum in suo hospitio* po predpisih, veljavnih za vse, ki so pekli kruh za prodajo.¹⁸

V drugi polovici dvajsetih let 14. stol. so v Piranu gradili vsaj eno novo komunalno gostišče. Delo sta nadzirala brata Pencij in Balzamin Terizija, ki sta bila nadzornika nastajajočih gostišč piranske komune.¹⁹

Strah, da bi nova gostišča postala leglo razvrata, je botroval predpisu v redakciji statuta iz 1332, da imetniki gostišč ne smejo vzdrževati bordela ali prenočevati *meretrices publicas*, ne smejo dovoliti v gostišču kockanja: kazen naj bi doletela neposredne igralce, tiste, ki so nudili prostor za igro, pa tudi tiste, ki so igro le opazovali.

Redakcija statuta iz 1384 omenja kapacitete piranskih gostišč: imela naj bi šest primerno opremljenih (*decenter paratos*) dobrih postelj.

Prenočitvene zmogljivosti piranskih gostišč pa so se v šestdesetih letih 15. stol. izkazale za preskromne. Trgovci in drugi, ki so želeli prenočiti na Piranskem, so se smeli namestiti le v gostiščih. Poslej pa naj bi smel nuditi prenočišča vsak, ki je imel *manzario* in je plačal 3 dukate davka na leto. Gostišča pa naj bi se še naprej oddajala kot dotlej.²⁰

1594 se omenja tudi oddaja gostišča v Sečovljah za dve leti v zakup. Zakupnik je bil obvezan vzdrževati gostišče v redu, dajati hrano in pijačo domačinom in tujcem za njihov denar, imeti udobne staje in nuditi popotnikom dve čisti postelji. Smel je gojiti lastno vino in ga po običajnih merah prodajati. Če pa je prodajal tuje vino, so mu ga lahko brez ugovora odvzeli.²¹

Taki so bili torej začetki prebujanja Pirana v poslovno-turističnem duhu. Nedvomno jih ne bi bilo, če ne bi bil Piran trgovsko privlačno in obiskano pristaniško mesto, kamor so se stekale na eni strani številne pomorske, na drugi pa kopne poti.

16 Kot v op. 1, 570, 588, 594, 637.

17 F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 4, št. 536; C. de Franceschi, kot v op. 6, št. 2.

18 Kot v op. 1, 641-643.

19 C. de Franceschi, *Chartularium Piranense, Raccolta dei documenti medievali di Pirano II. (1301-1350), Atti e memorie della Società istriana di Archeologia e Storia patria* 50, Pola-Parenzo 1938-1940, št. 10 (A), Piranski arhiv, vicedomska knjiga 2, folio 18 verso - 1328, 14. 4.

20 Kot v op. 1, 643-4.

21 Kot v op. 1, 572-573.

RIASSUNTO

Le possibilità di affidarsi al torpore del vino a Pirano ce n'erano a sufficienza. Il vino accompagnava ogni festa, ma anche i "seri" affari comunali poiché gli incontri degli alti funzionari comunali con i vicini già all'epoca avvenivano durante i "pranzi di lavoro".

I punti abituali della vendita al minuto e del consumo del vino erano le numerose taverne piranesi. Queste non erano ancora situate in luoghi conosciuti e costanti. Erano là dove la casa abbondava di vino, e qualcuno della famiglia si improvvisava venditore nella casa o nella cantina.

L'esercizio delle taverne era organizzato, controllato e a guadagno del Comune piranese, il quale controllava e tassava la compravendita e l'incetta del vino al minuto (nelle taverne). La tassa veniva messa in appalto e gli appaltatori si guadagnavano il monopolio sulla vendita al minuto del vino e il diritto di riscossione della tassa.

Il Comune piranese in materia di ubicazione delle taverne applicava misure rigorose. Sebbene la città esercitasse il controllo sul contado, l'attività tavernaia al di fuori della stretta area urbana veniva limitata dallo Statuto.

L'attività delle taverne era sottoposta a prescrizioni precise. Nessun tavernaro poteva tenere aperta la taverna dopo il terzo suono notturno della campana. Lo Statuto ha cercato di assicurare il tavernaro e i suoi averi di fronte agli ospiti sfrenati, ma dall'altro canto neanche l'ospite era alla mercè del tavernaro. Il tavernaro era in obbligo di spillare in buona e onesta misura.

Simili alle taverne, anche se non così numerose, erano le ostarie (*hostaria, hospicium*). In esse oltre al vino i consumatori potevano avere anche il cibo e il ricovero notturno. Il primo *hospitium* si menziona nel Piranese già nel 1173. Nel secondo decennio del Trecento a Pirano era in corso la costruzione di almeno un albergo comunale.

Specialmente i dati sulle ostarie, mostrano la nascita e crescita dello spirito affaristico e turistico a Pirano. Esso sicuramente non ci sarebbe stato se Pirano non fosse stata una città portuale che attirava i visitatori e dove convergevano da una parte moltissime rotte marittime e dall'altra vie continentali.

PRISUTNOST DOSELJENIKA IZ PIRANA U VENECIJI OD XV. DO XVII. STOLJEĆA

Lovorka ČORALIĆ

asistent, Filozofska fakulteta v Zagrebu, 41000 Zagreb, Krčka 1, CRO
assistente, Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università degli Studi di Zagabria, 41000 Zagreb, CRO

SAŽETAK

Avtorica na podlagi gradiva iz beneškega državnega arhiva prikazuje prisutnost in delovanje priseljencev iz Pirana v Benetkah od 15. do 18. stoletja. Obravnava intenziteto njihove prisutnosti, njihovo poklicno strukturo, kraj bivanja, ekonomske zmožnosti, družinske in prijateljske vezi ter duhovno in religiozno življenje. Na koncu razprave so navedeni še sodni procesi, ki jih je proti nekaterim Pirančanom vodilo sodišče cerkvene inkvizicije.

IZVORI I HISTORIOGRAFIJA

Doseljivanje, prisutnost i djelovanje doseljenika sa istočnojadranske obale u Veneciji složen je i vremenski dugotrajan proces i pojava koji se tijekom razdoblja dugog povijesnog trajanja može promatrati kao sastavni dio međusobnih veza, utjecaja i prožimanja zapadne i istočne jadranske obale.

U ovom radu pokušati ćemo ukazati na prisutnost i djelovanje stanovnika porijeklom iz istarskog grada Pirana u Veneciji u razdoblju od XV. do XVII. stoljeća. Rad je nastao na osnovu istraživanja izvorne građe u Državnom arhivu u Veneciji (Archivio di Stato di Venezia) i sadrži građu iz fonda notarskih dokumenata, napose oporuka (Notarile testamenti), te, manjim dijelom iz fonda spisa ureda inkvizicije *Santo officio*. U radu ćemo stoga, služeći se podacima iz navedene arhivske građe, nastojati ukratko prikazati osnovne vidove djelovanja stanovnika porijeklom iz Pirana u Veneciji, ukazujući napose na vremenski okvir i intenzitet njihovog spominjanja i prisutnosti, zanimanja, mjesto stanovanja, svakodnevni život i obiteljske odnose, prijateljske veze i poznanstva, druženja sa doseljenicima iz ostalih dijelova istočnojadranske obale, ekonomske mogućnosti, te, naposljetku, duhovni život i odnos spram vjerskih ustanova u Veneciji.

VREMENSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Iako se prisutnost doseljenika iz Pirana u Veneciji može intenzivnije pratiti u širokom vremenskom luku

od XIII. stoljeća, krajem kojeg Piran dopijeva pod mletačku upravu, pa sve do pada Mletačke republike u posljednjim godinama XVIII. stoljeća, za naše smo istraživanje, poradi karaktera izvora koje koristimo, odabrali period od XV. do XVII. stoljeća. Uspoređujući i analizirajući godine nastanka svih dokumenata koje smo koristili prilikom istraživanja, možemo primjetiti da se prisutnost doseljenika iz Pirana u Veneciji može, s obzirom na intenzitet spominjanja, pratiti u nekoliko vremenskih razdoblja. U periodu do 1450. godine broj u izvorima spomenutih doseljenika iz Pirana gotovo je neznatan i ograničen na svega pokoji pojedinačni primjer. U idućem, nešto širem vremenskom razdoblju (1451-1550. godina) broj doseljenika iz Pirana u Veneciji raste, da bi izvjestan pad doživio u razdoblju 1551-1575. godine. Slijedeći period od 1576-1625. razdoblje je u kojem u izvorima najučestalije nailazimo na dokumente o prisutnosti i djelovanju doseljenika iz Pirana u Veneciji. Uspoređujemo li intenzitet prisutnosti doseljenika iz Pirana sa prisutnošću doseljenika iz ostalih dijelova istočnojadranske obale i unutrašnjosti u Veneciji možemo primjetiti da se, iako stanovite sličnosti postoje, intenzitet rasta, najučestalijeg perioda spominjanja i pada njegovog intenziteta ne podudaraju u cijelosti. Kada je, naime, riječ o doseljenicima iz ostalih gradova istočnojadranskog prostora, primjetno je da je period njihovog najintenzivnijeg prisustva i iseljavanja u Veneciju u razdoblju od 1450-1550. godine, te da je već početkom XVII. stoljeća primjetan znatan pad u odnosu na prethodno razdoblje. Piranski doseljenici, nasuprot tome, svoj najveći intenzitet spominjanja u mletačkim

dokumentima bilježe upravo početkom XVII. stoljeća, te, iako u kasnijim godinama (1626-1700. godine) i ono doživljava stanovit pad, intenzitet njihovog prisutstva ne opada u onoliko izrazitoj mjeri kao kada je riječ o doseljenicima iz ostalih dijelova naše obale. Razloge ovoj nepodudarnosti potrebno je, pored uzroka i posebnosti u razvoju svakog grada na istočnojadranskoj obali, tražiti i u drugačijoj političkoj i gospodarskoj pozadini onodobnih zbivanja. Razdoblje 1450-1550. godine za većinu je gradova dalmatinskog priobalnog prostora period koji obilježavaju učestale turske provale u njihovo neposredno zaleđe. Turskim zauzimanjem većine zemalja i oblasti balkanske unutrašnjosti onemogućena je ili potpuno prekinuta trgovačka komunikacija i promet sa unutrašnjošću Balkanskog poluotoka, što se nakon nekog vremena negativno odrazilo na gospodarsku snagu i napredak većine dalmatinskih gradova, napose onih koji su na posredničkoj trgovini između zemalja i feudalnih oblasti balkanskog zaleđa i država i gradova na zapadnojadranskoj obali i mediteranskom prostoru u cjelini, gradili svoju gospodarsku politiku. Pored toga, neočekivan i znatan priliv izbjeglica iz zaposjednutih zemalja, uz uništeno agrarno zaleđe koje je, napose nekim gradovima Dalmacije (npr. Zadru) omogućavalo opskrbu i prehranu poljoprivrednim proizvodima cjelokupnog gradskog stanovništva tijekom gotovo čitave godine, značio je za ionako prostorno skućene dalmatinske komune višak stanovništva čije je izdržavanje u velikoj mjeri padalo na trošak same komunalne blagajne. U nemogućnosti da nađu zaposlenje i sebi i svojoj obitelji osiguraju sigurnu egzistenciju, mnogi će se stanovnici dalmatinskih gradova upravo tijekom perioda 1450-1550. godine učestalo iseljevati u različite dijelove zapadnojadranske obale, pri čemu će Venecija, kao glavni grad njihovog šireg državnog područja, zasigurno imati jednu od značajnijih uloga. Kada je, međutim, riječ o istarskom gradu Piranu, sigurno je da, izuzev u posrednom smislu, turske provale nisu ovom gradu mogle naškoditi i donijeti toliko nedaća kao gradovima u središnjem i južnom dijelu istočnojadranskog prostora. Došavši pod upravu Venecije još davne 1283. godine, Piran će, iako u mnogo čemu ograničavan i sputavan mletačkom gospodarskom politikom, uspijevati razviti vlastiti privredni potencijal zasnovan na proizvodnji i distribuciji soli iz vlastitih solana, te na, za sve gradove istočnojadranskog priobalnog i otočkog prostora, tradicionalno razvijenoj pomorsko-trgovačkoj privredi i brodogradnji.¹ Razdoblje u kojem su dalmatinski gradovi počeli znatnije osjećati krizu i gospodarski zasto-

uslijed političkoratnih uvjetovanosti u njihovom neposrednom zaleđu, a koji je kulminirao upravo tijekom druge polovice XV. i u XVI. stoljeću i doveo do depopulacije i migracija na prostor zapadnojadranske obale (nisu zanemarive niti migracije na istarski prostor), nije se u istarskim gradovima pod mletačkom upravom mogao u tolikoj mjeri osjetiti, te oni i dalje žive svojim dotadašnjim ritmom privrednog, političkog i društvenog razvoja. Krajem XVI. te napose tijekom XVII. stoljeća nastupa za istarske gradove pod mletačkim dominijem novi period, obilježen sve većom konkurencijom habsburške luke Trst koji će se kao značajan i nadasve opasan suparnik u velikoj mjeri suprotstaviti njihovom dotadašnjem gospodarskom razvoju. Razdoblje Uskokog rata (1615-1617. godine), sve učestaliji i po tamošnje mletačke gradove neugodniji sukobi Austrije i Venecije doveli su do opadanja veza istarskih gradova sa zaleđem, smanjenja prometa, te u vezi s tim, znatnog opadanja posredničke trgovine na osnovu koje se ostvarivala njihova značajna gospodarska dobit. Mletačka politika, napose u vezi proizvodnje i prodaje soli, postaje sve više ograničavajuća i nepovoljnija za Piran, a izgradnjom novih solana, dopremanjem soli iz drugih gradova Apeninskog poluotoka, kao i sve očitijim forsiranjem tršćanske luke od strane habsburških vlasti, gospodarski razvoj počinje doživljavati sve očitiji zasto. Pokušaji da se krijumčarenjem izbjegne mletački nadzor nad izvozom soli samo će uzrokovati još restriktivniju mletačku politiku, a sve izrazitiji porast cijena, pad općinskih prihoda i sve prisutnije malverzacije i nezakonitosti mletačkih upravnih organa u samom gradu, dovesti će velik dio stanovništva, napose niže društvene slojeve, u stanje krajnje oskudice i neimaštine.² Traženje izlaza za sve teže osiguravanje egzistencije u vlastitom gradu, mnoge će stanovnike Pirana nagnati da rješenje potraže iseljavanjem ili privremenim odlaskom u gradove zapadnojadranske obale, pri čemu će Venecija, kao njihov glavni i udaljenošću ne isuviše nedostupan grad, zasigurno imati veliko značenje. Mnogi će od piranskih doseljenika u gradu na lagunama ostajati samo privremeno, baviti se tradicionalnim poslovima po kojima je njihov grad bio nadasve poznat (drvodjelstvo, gradnja brodova, pomorstvo i slično), te se nakon nekog vremena vraćati u vlastiti grad. Dio njih će, međutim, trajno rješenje svoje egzistencije nalaziti trajnim ostankom u Veneciji, te će, zasnovavši ondje i obitelj, u gradu na lagunama ostati do kraja života. Upravo će ova kategorija doseljenika, koji su od doseljenja ostali vezani uz život i djelovanje u Veneciji, te koji su posljednje dane svog

1 O razvoju grada Pirana, napose političkom položaju i gospodarstvu usp: Kandler 1879; Nicolich 1882, 17-53; Caprin 1889, 159-192; Caprin 1968, 124-125, 246-247; Tamaro 1910; Gorlato 1968, 139-146; Pahor-Poberaj s. d.; Pahor 1974, 161-169.

2 Usp. Bertoša 1986, sv. II, 397-398.

života dočekali u gradu na lagunama, o čemu nam svjedoče i njihove oporuke - osnovni dokumenat kojim ćemo se služiti prilikom istraživanja, biti i osnova našeg istraživanja prisutnosti piranskih doseljenika u Veneciji u razdoblju od druge polovine XV. do sredine XVII. stoljeća.

NAVOĐENJE U IZVORIMA

Doseljenici iz Pirana zabilježeni su u mletačkim dokumentima svojim i očevim imenom, te gradom iz kojega dolaze u Veneciji. Tek iznimno odnosno svega u dva primjera bilježimo njihova prezimena ili nadimke koji su navedeni uz vlastito i očevo ime doseljenika.³

ZANIMANJA DOSELJENIKA

Zanimanja doseljenika u Veneciji podatak su kojeg u dokumentima obično bilježimo uz ime odnosno oznaku grada iz kojeg doseljenik dolazi. Budući da je udio uključenosti piranskih doseljenika u pojedinim zanimanjima nejednak, analizu smo usmjerili na nekoliko skupina zanimanja objedinjenih zajedničkim karakteristikama. Slično većini ostalih doseljenika porijeklom iz različitih dijelova istočnojadranske obale, doseljenici iz Pirana također su najčešće u Veneciji bili uključeni u zanimanja i djelatnosti maritimnog i obrtničkog karaktera. Tako je najveći broj u izvorima spomenutih doseljenika iz Pirana uključen u različite oblike pomorske privrede koja je u područjima istočnojadranske obale imala višestoljetnu tradiciju, te koja su zanimanja, poradi svoje traženosti u uvijek maritimno usmjerenoj Veneciji, uvijek mogla osigurati egzistenciju gotovo neograničenom broju osoba. Piran kao jedno od značajnijih središta brodograđevne djelatnosti i privređivanja na istočnom Jadranskom gradu je iz kojeg je tijekom cjelokupnog razdoblja njegove višestoljetne državne-političke i gospodarske povezanosti sa Venecijom nemali broj pomoraca uključenih u različita i nejednako cijenjena i ekonomski isplativa zanimanja odlazio u grad na lagunama i tamo obavljao svoju osnovnu djelatnost. U našim izvorima susrećemo tako uvijek traženog i cijenjenog zapovjed-

nika broda (padron nave), zanimanje koje nije bilo rijetko među doseljenicima sa istočnog Jadrana.⁴ Brodar ili barcarol tradicionalno je zanimanje mnogih doseljenika iz dalmatinskih i istarskih gradova u Veneciji, pri čemu je obično riječ o vještijem pomorcu koji svoju djelatnost obavlja prevozeći putnike i robu uzduž same Venecije kao i na brojne otoke mletačke lagune.⁵ Zanimanje običnog mornara, zaposlenog najčešće na nekom od brodova lokalnog karaktera, ali katkada i na galijama i trgovačim brodovima koji su odlazili na daleka putovanja u mnoge od zemalja mediteranskog i levantinskog svijeta sa kojima je Venecija održavala intenzivne trgovačke i poslovne veze, zasigurno je najčešće spominjano kada je riječ o doseljenicima iz gradova i sa otoka istočnojadranske obale, te ga tako zatičemo i u primjeru grada Pirana.⁶ Naposljetku, potrebno je spomenuti da su poneki pomorci svoju djelatnost obavljali isključivo u državnoj službi, što se prilikom navođenja zanimanja oporučitelja u izvoru izričito i navodi.⁷

Iako su doseljenici sa istočnojadranskog prostora najčešće zaposleni u nekima od brojnih i traženih zanimanja obrtničkog karaktera (npr. kalafati, drvodjelci, zidari i drugi obrtnici i radnici zaposleni u građevinsko-tearskim zanimanjima napose traženim u mletačkom Arsenalu), te se može pretpostaviti da su i doseljenici porijeklom iz Pirana također bili uključeni u mnoga od sličnih zanimanja, u našim izvorima bilježimo svega jedan primjer uključenosti u djelatnosti obrtničkog karaktera (kovač).⁸ Razloge tome možemo tražiti i u činjenici da se u mnogim dokumentima ne navode zanimanja doseljenika, ali i u mogućnosti da su mnogi od piranskih doseljenika svoju osnovnu djelatnost ovdje obavljali samo privremeno, te da su se nakon nekog vremena trajno vraćali u svoj grad, ne ostavljajući iscrpniji spomen o svom prisustvu i djelovanju u Veneciji.

Doseljenici porijeklom sa istočnog Jadrana bili su, kako smo već spomenuli, najvećim dijelom uključeni u zanimanja maritimnog, obrtničkog i sitnotrgovačkog karaktera. Zanimanja istaknutije društvene vrijednosti i ugleda, kao i intelektualna zanimanja rijetko su ili gotovo izostavljena u strukturi njihovih zanimanja. Stoga je primjer Antonija iz Pirana koji u Veneciji obavlja uvijek traženu i društvenim ugledom vrlo cijenjenu liječničku službu,⁹ iako predstavlja gotovo osamljenu iznimku, dra-

3. Agnesina condam Francesco Volpe da Piran, Archivio di Stato di Venezia (dalje ASV), Notarile testamenti (dalje NT), b. 961, br. 6, 18.4.1591; Catarina condam Gasparo Baffo favro da Piran, b. 94, br. 7, 18.12.1647.

4. Domenigho de Pyran patron de nave (umro prije 10.1.1598), NT, b. 635, br. 402.

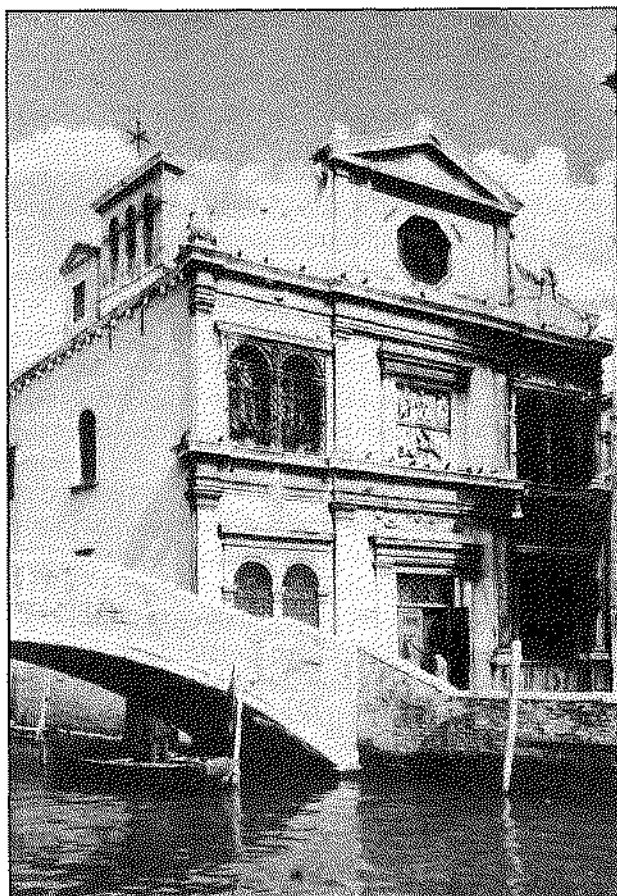
5. Franciscus da Piran barcarol (umro prije 31.12.1591), NT, b. 224, br. 1691.

6. Tomaso de Andrea da Piran mariner, NT, b. 842, br. 711, 22.4.1606.

7. Luca condam Zuane da Pirano congiorato de Cha Emo provisionato cum le barche dell' Illustrissimo Consiglio dei Dieci, NT, b. 641, br. 243, 18.3.1541.

8. Gasparo Baffo favro da Piran (umro prije 18.12.1647), NT, b. 94, br. 7.

9. Antonio Piran medico (umro prije 17.11.1578), NT, b. 157, br. 444.

Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Trifone (Scuola degli Schiavoni)

gocjen primjer uspješne uključenosti i djelovanja doseljenika iz ovog grada u društvenu i karakterom zanimanja intelektualnu elitu Venecije.

Iako ne brojni, u gradu na lagunama katkada su zabilježeni i svećenici odnosno crkvene osobe različitih crkvenih službi i samostanskih redova. Djelujući najčešće u dijelovima grada u kojima je tijekom proteklih stoljeća stanovao najveći broj doseljenika porijeklom iz različitih gradova istočnog Jadrana (predjeli Castello i s. Marco), ove su crkvene osobe u svakidašnjem kontaktu sa svojim zemljacima ostvarivanim kroz dušebrižničku službu i svakidašnju, neformalnu komunikaciju i poznanstva, predstavljali značajnu sponu između doseljenika iz najrazličitijih područja istočnojadranske obale. Iz Pirana bilježimo tako 1500. godine svećenika Jakova,¹⁰ dok je u laički red trećoretkinja sv. Franje (pincokare) uključena 1494. godine piranska doseljenica Agata.¹¹

Naposlijetku, u društvenim ugledom jednoj od najnižih skupina zanimanja bilježimo doseljenike (najčešće žene) uključene u služinske poslove. Mnoge doseljenice iz naših krajeva, najčešće kao neudate djevojke ili udovice, bile su u Veneciji zaposlene kao služavke u nekoj od mletačkih plemićkih ili građanskih obitelji, te kao posluga u nekoj od tamošnjih župnih crkava. Iz Pirana u ovoj skupini zanimanja bilježimo Domeniku pokojnog Jakova, služavku zaposlenu u kući mletačkog gradanina Francesca Rubi.¹²

MJESTO STANOVANJA DOSELJENIKA

Slijedeći, također ne manje značajan podatak o prisutnosti piranskih doseljenika u Veneciji je mjesto njihovog stanovanja. U izvorima se mjesto stanovanja određuje prema gradskom predjelu (sestiere) i crkvenoj župi u kojoj doseljenik stanuje (contrata, confinio). Doseljenici porijeklom iz Pirana zabilježeni su u izvorima najčešće kao stanovnici neke od župa predjela Castello, mjesta gdje su tijekom višestoljetne povezanosti istočne i zapadne jadranske obale najčešće obitali doseljenici sa istočnog Jadrana, napose iz krajeva koji su se tijekom ovog razdoblja nalazili pod mletačkim dominijem (Mletačka Istra, Dalmacija, Albanija). Predjel Castello, smješten neposredno uz samo gradsko središte jedan je od prvih napučenih i urbanističkom regulacijom zahvaćenih predjela Venecije, a svojim povoljnim smještajem neposredno uz dugačku i za pristajanje brodova nadasve pogodnu obalu (*Riva degli Schiavoni*) bio je mjesto koje je već i po brojnim nazivima svojih ulica i dijelova (*Calle Schiavoncina*, *Calle Schiavona*, *Fondamenta degli Schiavoni*, *Calle delle Rasse*, *Calle Albanesi*, *Calle dei Furlani*, itd.) upućivalo na intenzivnu prisutnost i zastupljenost doseljenika sa područja mletačkog dominija na istočnom Jadranu. Zanimljivo je da se na samoj *Riva degli Schiavoni* nalazi uklesan u kamenu pristaništa, točno nasuprot prolaza koji vodi prema crkvi s. Zaccaria (sottoportego di s. Zaccaria), natpis *STAZIONE DI CUMA DI PIRANO* kojim se pomorcima koji u Veneciju dolaze iz Pirana omogućuje da u bilo koje vrijeme kada njihovi brodovi pristaju u Veneciju, zauzmu i usidre svoje lađe na navedenom mjestu.

U predjelu Castello nalazila se od 1451. godine i bratovština slavenskih doseljenika sa područja mletačkog dominija na istočnom Jadranu, nazvana *Scuola degli Schiavoni* ili *Scuola dei Ss. Giorgio e Trifone* (danas poznata i pod imenom *Scola Dalmata*) u koju su bili uključeni

10 Prete Jacobus da Pirano, NT, b. 536, br. 90, 5.5.1500.

11 Agatha da Pirano terzio ordine s. Francesco de s. Rafaelo, NT, b. 672, br. 15, 12.11.1494.

12 Domenica condam Jacomo da Piran al presente serva in casa Francesco Rubi, NT, b. 220, br. 545, 6.7.1610.

brojni doseljenici iz najrazličitijih dijelova istočnojadranske obale i unutrašnjosti. Zbog svega navedenog, predjel Castello i njegove župe mjestom su u kojem najčešće bilježimo i doseljenike iz istarskog grada Pirana. Pored župe s. Pietro di Castello (mletačka katedrala do 1807. godine), koja je središnje i najčešće spominjano mjesto prisutnosti, djelovanja i okupljanja naših doseljenika, u predjelu Castello piranske doseljenike bilježimo i u župama s. Antonino, s. Martino i s. Marina, također značajnim mjestima prisutnosti naših doseljenika tijekom svih stoljeća njihovih intenzivnih doseljavanja i veza sa gradom na lagunama. Zanimljivo je da se prilikom označavanja župe stanovanja nekih doseljenika navodi i iscrpniji opis samog mjesta njegovog obitavanja, označen najčešće blizinom nekog od crkvenih objekata (samostan sv. Ane) ili dvorom i palačom koja pripada nekoj od istaknutijih tamošnjih obitelji (Corte de Salamon).¹³

Navedeni podaci o prisutnosti doseljenika iz Pirana u predjelu Castello zabilježeni su na osnovu određivanja mjesta njihovog stanovanja u oporukama doseljenika. U popisu kuća i stanova, te njihovih vlasnika i stanara za predjel Castello iz 1661. godine saznajemo još niz vrijednih podataka o župama i točnim mjestima stanovanja doseljenika iz Pirana, kao i o njihovim stanodavcima, te o visini stanarine koju su plaćali. Tako u predjelu s. Martino u *Ca' Moresina* (na kućnom broju 69), čiji je vlasnik mletački časnik Nicolò pokojnog Nicolò Moresini stanuje, pored drugih doseljenika sa naše obale (Margareta Schiavona, Francesca Ragusea) i piranski doseljenik Antonio koji za afikt stana plaća 14 dukata godišnje. U *Calle Nuova* iste župe (broj 135) stanuje Maria Piranese koja vlasniku kuće Francescu Rosi plaća 10 dukata godišnje. U župi s. Zuane Bragora u *Calle per andar al Ponte di Corraperi* stanuje u kući Bortola Linfa (broj 120) Kata iz Pirana (Catte Piranese) koja vlasniku plaća stanarinu u iznosu od 18 dukata godišnje. U istoj župi u *Corte de Ca' Memo*, u kući vlasnika Nicolò Memo (broj 324) stanuje Antonia Piranese i plaća za korištenje navedenog stana 24 dukata godišnje. Župa s. Pietro di Castello, najučestalije mjesto zabilježeno u

oporukama piranskih doseljenika, i u ovom slučaju je mjesto u kojem se bilježi najviše doseljenika sa istočnojadranske obale, te tako i doseljenika iz istarskog grada Pirana. Tako Ivan iz Pirana (Zuanne da Piran) stanuje u kući Marina Zorzi u *Corte del Capo da Morte* (broj 1136) i za stanarinu plaća 11 dukata godišnje, dok je *In Paludo a s. Antonio* u kući Zorzi Bavella (broj 1432) smješten piranski doseljenik Nicolò (stanarina je 33 dukata godišnje).¹⁴

Župe središnjeg gradskog predjela sv. Marka druge su po značenju i učestalosti spominjanja doseljenika sa istočnojadranske obale, te tako i doseljenika iz Pirana. Njihovu prisutnost i djelovanje bilježimo u župama s. Moisè i s. Gregorio,¹⁵ koje su i u primjeru doseljenika iz drugih gradova istočnojadranske obale najčešće zastupljene u strukturi župa stanovanja predjela sv. Marko, te također i u župama s. Vio i s. Basso,¹⁶ od kojih se ova posljednja, smještena neposredno uz baziliku sv. Marka, vrlo rijetko spominje kao mjesto obitavanja naših doseljenika.

Od preostalih mletačkih predjela (s. Croce, s. Polo, Dorsoduro, Cannaregio) doseljenici iz Pirana spominju se kao stanovnici samo u posljednja dva spomenuta predjela. U predjelu Dorsoduro, smještenom također nešto bliže samom gradskom središtu, piranski doseljenici nisu tako učestalo zastupljeni kao u predjelima Castello i sv. Marko, ali se, slično ostalim doseljenicima sa istočnog Jadrana, ipak katkada spominju i kao žitelji župa s. Nicolò dei Mendicoli, s. Angelo Raffaele i s. Margherita¹⁷ (nedaleko od ove crkve nalazila se ulica pod nazivom *Calle dei Ragusei*). Sve navedene župe prisutne su, iako ne tako učestalo kao župe predjela Castello i sv. Marko, i kao mjesta stanovanja doseljenika iz drugih gradova istočnog Jadrana, napose onih koji se tijekom proteklih stoljeća nisu nalazili pod upravom Mletačke Republike (Dubrovčani, Senjani, Zagrepčani, itd).

Predjel Cannaregio, jednim svojim dijelom smješten nešto podalje od neposrednog gradskog središta i nedovoljno prikladan za uplovljavanje brodova i lađa naših

- 13 Marieta fiola condam Mathio da Piran... casa mia habitatione posta in contrata s. Pietro Castello in corte delle reverendè monache s. Anna, NT, b. 1021, br. 500, 28.12.1602; Zuana relicta condam Antonio Piran della contrada s. Antonin, b. 157, br. 444, 17.11.1578; Natalis condam Natalis de Pirano de contrada s. Marina, b. 914, br. 147, 15.4.1468; Zanetta consorte in primo matrimonio Domenigho de Pyran... casa mia habitatione in s. Pietro di Castello in corte de Salamon, b. 635, br. 402, 10.1.1598; Chiara relicta Nardo da Piran... casa habitacion in s. Martino, b. 220, br. 414, 18.12.1602.
- 14 ASV, X Savi sopra le decime in Rialto. Catastico di Venezia, sestiere s. Pietro di Castello, b. 420 (estimo 1661): Parocchia s. Martino, p. 134, 135; Parocchia s. Zuane in Bragora, p. 403, 415; Parocchia s. Pietro di Castello, p. 245, 253v.
- 15 Tomaso de Andrea da Piran... casa mia habitacione in contrada s. Gregorio, NT, b. 842, br. 711, 22.4.1606; Rosà moier Marcho da Pirano de contrata s. Moisè, b. 911, br. 601, 1.11.1460.
- 16 Margareta da Pirano relicta Marci de Pirano de confinio s. Bassi, NT, b. 876, br. 507, 2.1.1482; Piero da Piran condam Antonio habitante nella contrada de s. Vio, b. 49, br. 516, 17.11.1586.
- 17 Agatha da Pirano de s. Rafaello, NT, b. 672, br. 15, 17.11.1494; Laura moglie Nicolò Piranese de s. Nicolò, b. 692, br. 280, 1.8.1661; Catarina condam Gasparo Baffo da Piran de contrada s. Margarita in voco volgo detto Campo Santo alla Carmene, b. 94, br. 7, 18.12.1647.

pomoraca i trgovaca, mjesto je koje nije izrazito prisutno kao mjesto obitavanja doseljenika iz Pirana, te su primjeri njihovog bilježenja u ovim župama više uvjetovani slučajnim okolnostima, nego smišljenim i sustavnim odabirom mjesta stanovanja (župe s. Sofia, s. Marziale, s. Marcuola).¹⁸ U predjelima s. Polo i s. Croce, smještenim daleko od gradskog središta i bez obale pogodne za uplovljavanje i istovar robe iz gradova sa suprotne jadranske obale, doseljenici sa istočnog Jadrana zabilježeni su krajnje rijetko, te stoga ne iznenađuje činjenica da u našim izvorima nismo naišli niti na jedan dokumenat u kojem bi se piranski doseljenik spominjao kao stanovnik neke od tamošnjih župa. Slično tome, piranske doseljenike nismo pronašli zabilježene niti na nekom od brojih otoka i otočića mletačke Lagune (Giudecca, Burano, Murano, itd).

SVAKODNEVNI ŽIVOT DOSELJENIKA: OBITELJ I RODBINA, PRIJATELJSKE VEZE I POSLOVNI PARTNERI

Svakodnevlje doseljenika činio je, pored obavljanja svakodnevnih djelatnosti, život u krugu vlastite obitelji, sastajanje i druženje sa prijateljima i znancima sa kojima su bili povezani zajedničkim predjelima i župama stanovanja, bavljenjem istovjetnim poslovima, te zajedničkim porijeklom sa doseljenicima porijeklom iz drugih dijelova istočnojadranskog područja.

Mnogi doseljenici dolazili su u Veneciju sa obitelji koja je zasnovana još u domovini, te se obiteljski život, bez obzira na promjenu sredine, nastavljao svojim uobičajenim tokom. Nasuprot njima, neki su doseljenici u grad na lagunama dolazili sami, te su njihove obitelji nastajale tek ovdje. Brakovi u kojima kao jednog od supružnika zatičemo doseljenika ili doseljenicu iz Pirana, obično su sklapani sa osobama istovjetnog porijekla (oba

supružnika iz Pirana), sa osobama porijeklom iz Venecije ili nekog drugog talijanskog grada (npr. Verona), ali što je posebno zanimljivo, i sa doseljenicima iz ostalih dijelova istočnojadranske obale. Tako je Agnesina pokojnog Francesca Volpe iz Pirana u svom drugom braku supruga mornara Ivana pokojnog Stjepana iz Župe kod Dubrovnika,¹⁹ dok se Katarina pokojnog kovača Gaspara Baffo iz Pirana spominje kao udovica tkača Ivana pokojnog Bastijana *Schiavichi*, za kojega na osnovu njegovog prezimena sa sugurnošću možemo tvrditi da je podrijetlom sa istočnojadranske obale.²⁰ I kada je riječ o obitelji zasnovanoj u domovini, ali i u slučaju kada ona nastaje u gradu na lagunama, ovaj je krug ljudskih odnosa i veza predstavljao najvažniji i najpotrebniji dio svakodnevnog života doseljenika. Članovi najbliže rodbine stoga su redovito osobe najvećeg povjerenja i odanosti, te se njima obično i povjerava izvršenje oporučiteljeve posljednje želje, a u sadržaju same oporuke njima se obično ostavlja najveći dio doseljenikove imovine. Supružnici tako gotovo uvijek imenuju jedno drugoga za izvršitelje oporuke, ostavljajući im najčešće sav svoj preostali imetak.²¹ Kada je riječ o oporukama žena, tada se katkada ističe da, pored ostalog, suprugu pripada i miraz koji je sa sobom donijela stupajući u brak.²²

Djeca se također ostavlja određena novčana svota i poneki predmet iz oporučiteljeve pokretne imovine, te ih se, napose ukoliko jedan od supružnika nije više živ, imenuje i glavnim izvršiteljima oporuke.²³

Slični legati namjenjeni su i oporučiteljevoj braći i sestrama, pri čemu je najčešće riječ o dodjeljivanju novčane svote. Iznimku predstavlja oporuka piranskog doseljenika Petra pokojnog Antonija koji u rodnom kraju posjeduje zemljišne čestice, te ih, želeći da ih nasljedi netko od njegove bliže obitelji koja namjerava trajno obitavati i brinuti se o posjedu, namjenjuje svojoj braći i sestrama.²⁴ Zanimljivu odredbu iskazuje i Francesco pokojnog Petra iz Pirana koji želi da nakon njegove

18 Steffanus de Pirano comorante in contrata s. Marcialis, NT, b. 337, br. 17, 10.3.1444; Francesco de Piran condan Pietro de s. Marcuola, b. 79, br. 382, 19.8.1519; Virginia relicta Francesco da Piran... in casa habitation in contrada s. Sofia, b. 224, br. 1691, 31.12.1591.

19 NT, b. 961, br. 6, 18.4.1591.

20 NT, b. 94, br. 7, 18.12.1647.

21 Luca condan Zuane da Pirano: Lasso tutto a Bernardina condan Tomin di Obici de Sale de Marese mia consorte et commissaria, NT, b. 641, br. 243, 18.3.1541; Marieta fiola condan Mathio da Piran et consorte in terzo matrimonio Salvador de Bartolo gondoler: ... et voglio che tutto quello che ho et aspetto d'haver sia de mio marido et lo lasso anche mio solo commissario, b. 1021, br. 500, 28.12.1602; Natalis condan Georgii de Pirano: ... solam commissariam Luciam uxorem meam; Residuum bonorum dimitto Lucie uxori mee, b. 914, br. 147, 15.4.1468.

22 Agnesina condan Francesco Volpe da Piran molier in secondo voto Zuane de Steffano de Zuppa mariner: Lasso tutta la mia dote al Zuane mio marido qual e ducati 300, NT, b. 961, br. 6, 18.4.1591.

23 Margareta da Pirano relicta Marci da Pirano: Commissarium filium meum Dominicum; Item dimitto Francesco filio meo una veta de melioribus; Residuum dimitto Dominico filio et commissario meo..., NT, b. 876, br. 507, 2.1.1482; Rosa moier Marcho da Pirano: Lasso lire 14 mio fio Nicolò, b. 911, br. 601, 1.10.1460.

24 Piero da Piran condan Antonio: Lasso a Maria mia sorella la mia casa posta a Piran in Marrana; Item lasso a Simon mio fratello do bande de vigne poste sotto Piran in contra de Spilugola; Item lasso ditto Simon mio fratello un pezo de gardeno posto in contra de Luzan sotto Piran; Item lasso al detto Domenigho un pezzetto de vigna a Padoan otto Piran; Item lasso a mio fradel

Trg S. Maria Formosa u predjelu Castello (Giovanni Antonio Canal detto Canaletto)

smrti njegova supruga Katarina ode u Piran živjeti sa njegovim bratom Ivanom. Ivan je ujedno i glavni nasljednik njegovih cjelokupnih dobara, ali će Katarina tijekom svog života zajedno sa njime raspolagati cjelokupnim dobrima svoga supruga.²⁵

Iscrpne podatke o rodbinskim vezama i darivanju najbližih članova rodbine bilježimo u oporuci Ivane iz Pirana, supruge krojača Bernardina Badoera, koji se u Veneciju doselio iz Verone. Svojim brojnim nećacima i nećakinjama, djeci njezinog brata Nikole i sestre Magdalene ostavlja najveći dio svoje pokretne imovine (odi-

jeća).²⁶ Nećacima, koji obojica nose ime Petar, dodjeljuje pravo da, ukoliko mu isplate svotu od 50 dukata u roku od šest mjeseci, zajedno sa njezinim suprugom raspoložu njezinom kućom u Piranu, ali ukoliko dođe do nekog sukoba i nećaci pokušaju prisvojiti više prava nego što im to njezinom oporučnom odredbom pripada, kuća i sve ostale pripadnosti pripadaju u potpunosti njezinom suprugu Bernardinu, koji je ujedno i jedini izvršitelj oporuke i glavni nasljednik cjelokupnih preostalih Ivaninih dobara.²⁷

Trani un pezzo de mata posto in Val de Siciol sotto Piran, NT, b. 49, br. 516, 17.11.1586.

25 Item voglio et ordeno che mia moier Caterina vadi a star a Piran ad mio fradel Zuane, perche tutti li beni miei lasso a mio fratello..., NT, b. 79, br. 382, 19.8.1519.

26 Lasso le mie vesture e la mia vesta e mia cappa cioe una vestura com due camise a Nastasia fia del mio fradel Nicolò et una altra vestura e due camise a Zuana fia del mio fradel Francesco et una altra vestura con due altre camise a Caterina fia del mio fradel Antonio; Item lasso vesta e cappa a Margarita mogier di mio nevodo Nicolò Viezoli; Item a caterina fia de mia sorella Madalena due camise, NT, b. 582, br. 288, 19.4.1610.

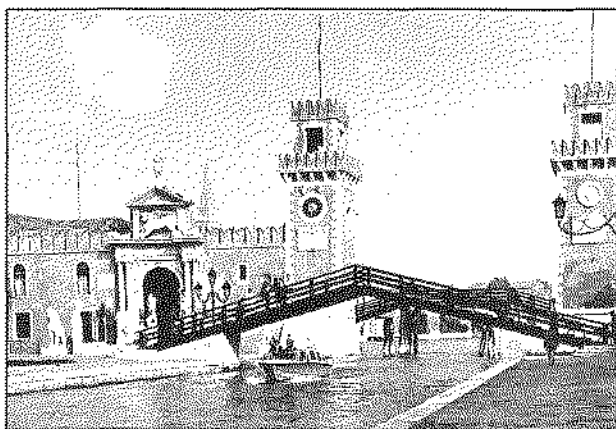
27 Al ditto mio consorte al qual per la bona vita che mi ha fatto et per li danni et spese in questa mia longa infermita li lasso tutto quel poco che mi attravo si ben e pochissimo com questa conditione che i miei nipoti Piero Viezoli fio de mia sorella et Piero fiol de Nicolò Cucagna mio fratello che habino la mia casa posta in Piran a s. Andrea la qual e de mia detta nezza per uno con questo pero che diano al sudetto mio marido ducati 50 in termine di mesi sei et non esborsando li detti denari in detto termine

Ostalim članovima bliže rodbine koji se spominju u oporukama doseljenika (roditelji, unuci, nećaci) oporučitelj također ostavlja ponešto iz svoje pokretne imovine, pri čemu je najčešće riječ o manjoj novčanoj svoti, a rjeđe im se ostavlja i cjelokupna oporučiteljeva imovina.²⁸

Slijedeći, za mnoge doseljenike, napose one koji u Veneciji borave bez vlastite obitelji, također ne manje značajan i potreban krug svakodnevnog života su prijateljske veze i poznanstva nastala na osnovu podudarnosti mjesta stanovanja, obavljanja osnovne djelatnosti i svakodnevnog okupljanja i druženja. Krug prijatelja i poznanika sa kojima doseljenici porijeklom iz Pirana stipaju u različite veze istovjetnog je društvenog statusa, podjednako zanimanja, te sličnih uvjeta života i svakodnevlja. Pored poznanika koji su iz samog grada na lagunama, kao poznanici piranskih doseljenika spominju se doseljenici iz drugih gradova istočnojadranske obale

(Zadar, Dubrovnik, Kotor, Paštovići, Luštica), kao i sugrađani porijeklom iz samog Pirana, te su takvi podaci svjedočanstvo o uvijek prisutnoj svijesti o sličnosti porijekla i jezika, kao i ljudskoj potrebi svakog našeg doseljenika da se u svakodnevnim životnim odnosima i situacijama u novoj sredini ponajprije obrati vlastitim sunarodnjacima. Prijatelji i poznanici, kako iz same Venecije, tako i sa područja istočnojadranske obale, stoga se učestalo spominju kao svjedoci prilikom sastavljanja oporuke, ali, iako znatno rjeđe i kao izvršitelji njegove posljednje želje.²⁹ Prilikom raspodjele legata prijateljima i poznanicima, oporučitelj im se obraća izrazima zahvalnosti i povjerenja, ostavljajući im, kao izraz zahvalnosti za učinjena dobra i sjećanje na prijateljstvo, određenu novčanu svotu ili poneki predmet iz vlastite pokretne imovine.³⁰ Ukoliko je poznanstvo sa nekim od oporučiteljevih prijatelja stečeno na osnovu sustanskih ili susjedskih odnosa tada se to posebno ističe, te im se pritom izražava zahvalnost za učinjene usluge i skrb prema njima u vrijeme oporučiteljeve bolesti i nemoći.³¹ Legatima se obdaruju i prijatelji povezani sa oporučiteljem istovjetnom službom i mjestom njezina obavljanja. Tako Dominika pokojnog Jakova iz Pirana, služavka u kući mletačkog građanina Francesca Rubi ostavlja ostalim članovima kućne posluge, koji takođe borave u Rubijevoj kući, dio svoje pokretne imovine (odijeca)³²

U prethodnom razmatranju govorili smo o legatima koje piranski doseljenici upućuju svojim prijateljima i poznanicima iz Venecije ili iz drugih gradova istočnojadranske obale. U oporukama doseljenika iz različitih dijelova istočnojadranskog prostora pod mletačkom upravom bilježimo nekoliko dokumenata u kojima se obdaruju doseljenici podrijetlom iz Pirana. Tako Ana pokojnog Novella iz Luštice u Boki Kotorskoj spominje u svojoj oporuci Katarinu iz Pirana kojoj ostavlja dva svoja krznena ogrtača, tri haljine, jedno pokrivalo i dvije košulje.³³ Zemljišne posjede i kuće u Piranu posjeduje

MLETAČKI ARSENAL u predjelu Castello

di messi sei mio padrone resti padrone assoluto della casa et se uno de essi miei nepoti esborsera li detti ducati 25 habbia il beneficio della mitta di essa casa et mio marido della altra mitta et se per casa detti miei nipoti li volesse meter lite o altri di miei over difficulta de alcuno d'ogni beneficio e tutto sia del mio marido, NT, b. 582, br. 288, 19.4.1610.

- 28 Zanetta consorte in primo matrimonio Domenigho da Piran: Lasso ducati 10 a mia madre; Lasso a nezza fu mia soror Helena menega della Croce ducati 10; Mio nievo Antonio fu mia sorella Helena lasso residuario di tutto mio et sia mio solo commissario, NT, b. 635, br. 402, 10.1.1598.
- 29 Sitničar Andrija pokojnog Luke Paštović i Iseppo de Orlando Dolce svjedoci su prilikom sastavljanja oporuke Laure supruge Nicolò Piranese, b. 692, br. 280, 1.8.1661; Franulo Maich condam Trifon da Cataro i Francesco condam Jacobo di Agazi spezier svjedoci su Agnesini pokojnog Francesco Volpe iz Pirana, b. 961, br. 6, 18.4.1591; Francesco de Paulo caldelaio i Jacobo de Dona samiter svjedoci su Francescu de Piran condam Pietro, b. 79, br. 382, 19.8.1519.
- 30 Zuana da Piran: Lasso Francescina da Piran una camisa e due traverse, NT, b. 582, br. 288, 19.4.1610; Domenica condam Jacopo da Piran: Lasso Paulina fia Francesco Scipolo una camisa e una traversa, b. 220, br. 545, 6.7.1610.
- 31 Catarina condam Gasparo Baffo da Piran: Lasso a Bartolomeo tentor che tiene in casa mia suo letto, un par linzuoli, un sechio de rame, una calderola, un mantil, un bronziol e una vera d'oro, NT, b. 94, br. 7, 18.12.1647; Margareta da Pirano relicta Marci da Pirano: Item dimitto Nastasie qua mecum morat in domo omnes meos pannos a dorso, b. 876, br. 507, 2.1.1482.
- 32 Iseppo famulo in casa ducati 5; Cecilia fu Zuane, serva Rubi lasso una camisa e a sue fiole Mathia e Adriana due camise per una; Giustina sua cameriera due camise; Ursula fia Giustina una camisa, NT, b. 220, br. 545, 6.7.1610.

Lucieta, supruga Stjepana Paštrovića. U svome kodicilu napisanom 1607. godine Lucieta ostavlja dvije svoje kuće i dio jednog vinograda u Piranu Jerolimi, supruzi Petronija iz Pirana, dok je drugi dio vinograda namijenjen nećaku Ivanu Galeotu.³⁴

Zanimljiva je i oporuka Marije, udovice Andrije pokojnog Marina Blancho iz Zadra. Pored dobara u Zadru (kuća), Marija spominje dva vinograda u Piranu, ne objašnjavajući na osnovu čega su joj pripali i u kakvoj je vezi sa ovim gradom. Vinograde ostavlja svom prijatelju stečenom u Veneciji Petru Posaliću, stanovniku župe s. Maria Zobenigho u predjelu sv. Marko, za kojega se također ne može sa sigurnošću utvrditi da je porijeklom iz Pirana.³⁵

Ukoliko je doseljenik tijekom svog života i boravka u Veneciji imao vlastitu poslugu (što je rjedak slučaj), tada je se prilikom sastavljanja oporuke neizostavno prisjeća, ostavljajući njenim članovima u znak zahvalnosti za brigu i trud iskazan u danima oporučiteljeve bolesti, stanovitu novčanu svotu ili ponešto iz svoje pokretne imovine.³⁶

Istovjetan odnos, samo sa obrnutom društvenom i statusnom ulogom darovatelja i primaoca legata, bilježimo u slučaju kada su piranski doseljenici kućna posluga u mletačkim obiteljima. Tako već više puta spomenuta Domenika pokojnog Jakova iz Pirana, služavka u kući Francesca Rubi, daruje njegovu kćer Paulinu dijelom svoje skromne pokretne imovine (odjeća), a sva svoja preostala, zasigurno krajnje oskudna dobra, ostavlja gospodaru kuće, koji je, iako se to u sadržaju oporuke izričito ne navodi, najvjerojatnije i jedini izvršitelj njezine posljednje želje.³⁷

Od osoba sa kojima je doseljenik uspostavljao kontakt privremenog i slučajnog poznanstva zasnovanog isključivo na kratkotrajnoj poslovnoj potrebi su gradski službenici odnosno u primjeru oporučnih dokumenata doseljenika iz grada Pirana, javni bilježnici (notari). Njima se, kao katkada i svjedocima i izvršiteljima oporuke koji nisu sa oporučiteljem u bliskijoj vezi, ostavlja uobičajena manja novčana svota kao nagrada za iskazani trud.³⁸

DUHOVNI ŽIVOT

Crkvene župe i tamošnje crkve, samostani, bratovštine i hospitali mjesta su u kojima se odvija duhovni život svakog stanovnika Venecije. Prisustvovanje crkvenom bogosložju, svetkovine, blagdani, hodočašća, te čin krštenja, vjenčanja i pokopa određivali su vjerski život i religioznost svakog stanovnika. U oporukama piranskih doseljenika iscrpnije podatke o njihovom duhovnom životu, te odnosu spram mletačkih vjerskih ustanova nalazimo u onom dijelu oporuke u kojem se navode župne crkve ili samostani koje oporučitelj odabire za svoje posljednje počivalište. Kada je riječ o doseljenicima porijeklom iz Pirana, primjetno je, na žalost, da se u najvećem dijelu dokumenata ne navodi mjesto koje su odabrali za svoju sahranu, što je, kada je riječ o doseljenicima iz ostalih dijelova istočnojadranske obale, mnogo češći slučaj. Ovaj podatak upućuje nas na pretpostavku da su mnogi doseljenici iz Pirana, i pored toga što su se u trenutku bolesti ili neke iznenadnim i nesvakidašnjim okolnostima izazvane potrebe da sastave svoju oporuku zatekli u Veneciji, ipak vjerovali da će ih smrt zateći u njihovom rodnom gradu, te da o pojedinostima pokopa nije potrebno govoriti u oporuci napisanoj izvan njega. Zanimljivo se pritom spomenuti da se primjer određivanja mjesta sahrane u samoj Veneciji odnosi na grobnicu mletačke bratovštine s. Francesco della Vigna koja se nalazila u sklopu istoimene župne crkve i samostana u predjelu Castello, najučestalijem mjestu prisutnosti i djelovanja doseljenika sa istočnojadranske obale, te tako i grada Pirana u Veneciji.³⁹

Ostali dijelovi oporuke doseljenika iz kojih saznajemo pojedinosti o njihovom odnosu sa mletačkim vjerskim ustanovama, crkvenim osobama, te duhovnom životu, običajima i religioznosti uopće, sadrže podatke o načinu pokopa, držanju misa, te o legatima namijenjenim vjerskim ustanovama i crkvenim osobama sa kojima je oporučitelj tijekom svog života bio bliskije povezan. Prvi podatak kojega u nekim oporukama zatičemo prilikom navođenja načina pokopa oporučitelja je navođenje odijeće (habita) u kojem se pokojnik mora sahraniti,⁴⁰ te, kao neizostavni dio svake oporuke, nabranje broja i

33 Lasso a donna Catarina de Pirano due mie pelizze, una rassa et tre mie veste et la cappa et due camise, NT, b. 768, br. 21, 27.11.1547.

34 Lasso due case a Gerolima moglie di Petronio da Piran e una mezza vigna a Piran; una vigna a Piran laso a Zuane Galeoto suo nevodo, NT, b. 569, br. 133, 21.9.1606.

35 Habeo in Pirano duas vineas quas lasso Pietro Posalich de confinio s. Maria Jubenigho... NT, b. 66, br. 287, 7.9.1512.

36 Virginia relicta Francisci de Piran: Lasso a mia cameriera Bernardina sta qui in casa che me governa uno paro de linzuoli et una camisa..., NT, b. 224, br. 1691, 31.12.1591.

37 Paulina fiola Rubi una vestura verde, una carpetta de panno cremesina; Residuo lasso suo padrone, NT, b. 220, br. 543, 6.7.1610.

38 Agatha da Pirano terzio ordine s. Francesco de s. Rafaele: Lasso notario ducati doi, NT, b. 672, br. 15, 12.11.1494.

39 Agatha da Pirano terzio ordine s. Francesco de s. Rafaele: mio corpo sia sepolto in schola s. Francesco a Vinea, NT, b. 672, br.15, 12.11.1494.

vrsta misa (sv. Marije i gregorijanske) koje se u spomen na pokojnika moraju održati u nekoj od tamošnjih župnih crkava. Iako se crkve ne spominju prilikom svakog određivanja služenja misa, najčešće se radi o župnim crkvama predjela u kojem je oporučitelj stanovao i djelovao tijekom svog života. Prilikom navođenja misa oporučitelj nerijetko obdaruje navedenu crkvenu ustanovu ili crkvenu osobu koja će održati mise njemu u spomen uobičajenim manjim novčanim prilogom.⁴¹ U pogrebnoj svečanosti sudjeluju, na izričito naveden zahtjev oporučitelja, i članovi ili predstavnici kaptola župne crkve kojoj oporučitelj pripada, pripadnici jednog od tamošnjih crkvenih redova (npr. jezuiti), kao i siromašni malodobni štitičnici ondašnjih sirotišta ili ubožišta (poveri putti).⁴²

U uskoj vezi sa prethodno navedenim odredbama koje se odnose na pogreb je i običaj slanja jedne ili više osoba u neko od hodočasničkih mjesta u samoj Veneciji ili izvan nje. Kada je riječ o doseljenicima porijeklom iz Pirana u njihovim je oporukama primjetna odsutnost upućivanja u hodočasnička sveta mjesta u samoj Veneciji (tradicionalna svetišta u katedrali s. Pietro di Castello, te u crkvama s. Croce, c. Ternità i s. Lorenzo). Nasuprot tome, u oporuci doseljenice iz Pirana Margarete, udovice Marka iz Pirana bilježimo želju da njezin sin i glavni nasljednik njezinih cjelokupnih dobara Dominik pošalje dvije osobe u glasovito svetište s. Maria u Loretu, gdje će se Margareti u spomen održati mise zadušnice i izmoliti oprost njezinih grijeha.⁴³

Neizostavno prisutne u svakodnevnom životu doseljenika, vjerske ustanove vanjski su okvir njihovog duhovnog života i religioznosti, te je podijeljivanje legata različitim crkvama, samostanima, bratovštinama i hospitalima, kao i konkretnim duhovnim osobama uobičajen čin i osobna duhovna potreba svakog pojedinca koji je time nastojao i istaknuti svoju religioznost i iskupiti se pred Bogom. Dijelovi oporuke u kojima pojedinac ostavlja dio svoje imovine crkvenim ustanovama i duhovnim licima pokazatelj su, pored njegovog duhovnog

života i religioznosti, također i njegovih imovnih mogućnosti. U primjeru doseljenika iz grada Pirana legati namijenjeni crkvenim ustanovama Venecije nisu učestali, te se odnose samo na nekoliko pojedinačnih primjera pri čemu su obdarivane vjerske ustanove koje su u uskoj vezi sa oporučiteljevim mjestom stanovanja i mjestom koje je odabrao za svoje posljednje počivalište. Tako Agata iz Pirana, trećoretkinja reda sv. Franje, izražavajući želju da se sahrani u grobnici mletačke bratovštine s. Francesco a Vinea, ostavlja istoj bratovštini za troškove sahrane (pro sepoltura) jedan dukat. Kaptolu župe u kojoj obitava (s. Angelo Raffaele) ostavlja dva dukata, dok sva svoja preostala dobra namjenjuje istoj bratovštini s. Francesco a Vinea za spas svoje duše (pro anima mea).⁴⁴ Simbolične novčane svote namjenjuju se za troškove župne crkve u kojoj oporučitelj stanuje. Tako Natalis pokojnog Natalisa Jurjevog iz Pirana, stanovnik župe sv. Marina u predjelu Castello ostavlja "pro decima" svoje župe jedan dukat.⁴⁵

Hospitali - posljednje utočište siromašnih i fizički onemoćalih, ustanove su koje osnivaju i svojim patronatom uzdržavaju mletačka država (iuspatronato dogale), plemićke obitelji ili pojedine crkvene ustanove. Podjela legata hospitalima uobičajena je i često spominjana želja oporučitelja, pri čemu je redovito riječ o obdarivanju nekoliko najpoznatijih mletačkih hospitala (s. Maria della Pietà, s. Zuane Polo, Ospedale degli Incurabili).⁴⁶

Naposlijetku, dio legata namijenjen je i za siromašne i najugroženije članove društva, najčešće mlade štitičnike mletačkih sirotišta i ubožišta (poveri putti e orfane), dok se uobičajenom formulacijom *pro anima mea* dio, a katkada i cjelokupni imetak oporučitelja ostavlja vjerskim zakladama ili institucijama za upotrebu u nabožne svrhe.⁴⁷

Premda se najveći dio legata upućenih u nabožne svrhe odnosi na nabrojene crkvene ustanove, dio njih upućuje se i konkretnim osobama koje obnašaju neka od duhovnih zvanja. Svećenici župnih crkava predjela u kojem je doseljenik obitavao i sa kojima je tijekom

40 Zanetta consorte in primo matrimonio Domenigho de Pyran: corpo mio vestito del habito della Madonna, NT, b. 635, br. 402, 10.1.1598.

41 Natalis condam Natalis Georgii de Pirano: Item pro celebrandis missis s. Gregorii ducatum unum; Item pro missis s. Marie ducatum unum; Item pro missis s. Gregorii pro anima Catarine olim uxori mee ducatum unum, NT, b. 914, br. 147, 15.4.1468; Domenica condam Jacomo da Piran: celebrare... messe Madonna e s. Gregorio, b. 220, br. 545, 6.7.1610; Margareta de Pirano relicta Marci de Pirano: celebrare messe s. Gregorii pro anima mea, b. 876, br. 507, 2.1.1482.

42 Zanetta consorte in primo matrimonio Domenigho de Pyran; Voglio tolto capitolo del Castello e 12 gesuati, putti del hospedali, NT, b. 635, br. 402, 10.1.1598.

43 Margareta da Pirano relicta Marci da Pirano: Residuum dimitto Dominico filio et commissario meo quod teneat mittere duas personas ad s. Maria de Loreto pro anima mea, NT, b. 876, br. 507, 2.1.1482.

44 Lasso capitolo della mia contrada ducati doi; Lasso sorori Elene terzii ordinis una mea vesta cum suo mantillo; Residuum lasso s. Francesco Vinea pro anima mea, NT, b. 672, br. 15, 12.11.1494.

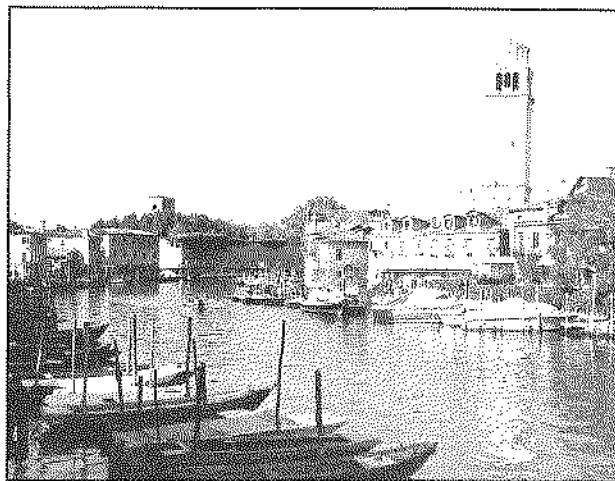
45 Item dimitto pro decima ducato uno, NT, b. 914, br. 147, 15.4.1468.

46 Zanetta consorte in primo matrimonio Domenigho de Pyran: Lasso ducato uno per incurabili, Zuane Polo e Pietà, NT, b. 635, br. 402, 10.1.1598.

47 Lucia condam Georgii de Pirano: Residuum lasso pro anima mea, NT, b. 968, br. 282, 9.1.1517.

svog života održavao različite veze često su osobe njegovog najvećeg povjerenja, te ih stoga katkada susrećemo kao izvršitelje ili svjedoke prilikom izricanja posljednje oporučiteljeve želje. Sukladno tome u svojstvu izvršitelja oporuke i svjedoka susrećemo svećenike ili redovnike crkava i samostana koji se nalaze u predjelima Castello, s. Marco i Dorsoduro. Tako su svećenici *Paulus Rocho ecclesie s. Cervasii et Protassii* e prete *Iohannes de Rogeris ecclesie s. Iohannis Novi* svjedoci prilikom potpisivanja oporuke piranske doseljenice Margarete udovice Marka iz Pirana,⁴⁸ dok su prete *Dominicus condam Antonii de confinio s. Rafaeli* e prete *Antonio filio Stephani Beltrami subdiaconus s. Rafaeli* svjedoci prilikom izricanja posljednje želje Agate iz Pirana, pincokare trećeg reda sv. Franje, stanovnice istoimene župe s. Angelo Raffaele u predjelu Dorsoduro. Pored toga, Agata za izvršitelje svoje oporuke imenuje svoje sudruge iz laičkog reda pincokara Corneliju i Albu, dok *sorori Elene terzio ordinis* ostavlja jednu svoju haljinu sa ogrtačem.⁴⁹ Nedovoljno su poznate veze Rikarde pokojnog Benedetta iz Pirana sa svećenikom bazilike sv. Marka Serafinom kojega oporučiteljica imenuje jedinim izvršiteljem svoje oporuke i glavnim nasljednikom cjelokupne imovine.⁵⁰ Sličan slučaj bilježimo u oskudno sročenoj oporuci Lucije pokojnog Jurja iz Pirana koja svojim izvršiteljem imenuje Marina Marcello, opata samostana s. Zaccaria u predjelu Castello.⁵¹ U svojstvu svjedoka piranskih doseljenika susreću se i duhovna lica koja još nisu dosegla visok stupanj u tamošnjoj crkvenoj hijerarhiji. Tako pisanju oporuke Stjepana iz Pirana, stanovnika predjela Cannaregio u župi s. Marcial, prisustvuju klerik Andrija i kapelan Nikola iz iste župne crkve.⁵² Zanimljivo je spomenuti da su, kao što je to učestala pojava doseljenika sa istočnog Jadrana, i u slučaju doseljenika iz Pirana u svojstvu svjedoka njihovih oporuka spomenuti svećenici porijeklom iz nekog od gradova istočnojadranske obale. Tako su svećenik crkve s. Moisè Nikola iz Dubrovnika i Luka iz Zadra, svećenik crkve s. Samuelis svjedoci prilikom pisanja oporuke Ruže iz Trogira, supruge piranskog doseljenika Marka, stanovnika župe s. Moisè u predjelu sv. Marko.⁵³

Iako ne znamo ništa pobliže o svećeniku piranskog porijekla Nikoli, sinu pokojnog Marka iz Pirana, iz opo-

Rio San Pietro di Castello

ruke njegove majke Margarete saznajemo da je, pored njezine ostale djece, Nikola obdaren skromnim darom sa jednom od najbolje sačuvanih plahti koje se nalaze u Margaretinoj kući.⁵⁴

Obdarujući mnoge svoje poznanice istog zanata, Dominika pokojnog Jakova iz Pirana, sluškinja u kući mletačkog građanina Francesca Rubi, obdaruje i poznanicu Mariju, štičenicu jednog od franjevačkih samostana u Veneciji jednom svojom košuljom i pregačom.⁵⁵

Bilježimo i primjer svjedočenja piranskih crkvenih osoba nekom od doseljenika iz ostalih gradova istočnojadranske obale. Tako je svećenik Jakov iz Pirana prisutan prilikom izricanja posljednje želje Marije iz Kotora, služavke mletačkog građanina Jacoba Dulci.⁵⁶

EKONOMSKE MOGUĆNOSTI I IMOVINA DOSELJENIKA

Doseljenici porijeklom iz Pirana najvećim su dijelom, kao uostalom i većina doseljenika sa istočnojadranskog prostora, u gradu na lagunama obavljali djelatnosti i zanimanja osrednjeg i manjeg društvenog ugleda koja nisu donosila znatnije ekonomske prihode. Zanimanja maritimnog (mornari, brodari-prijevoznici), sitnotrgovačkog i obrtnog karaktera nisu iziskivala znatniji početni

48 NT, b. 876, br. 507, 2.1.1482.

49 NT, b. 672, br. 15, 12.11.1494.

50 Commissario e herede residuario Serafinus prote s. Marci, NT, b. 911, br. 600, 19.3.1470.

51 Commissario Marinus Marcello abbate s. Zacaria, NT, b. 968, br. 282, 9.1.1517.

52 NT, b. 337, br. 17, 10.3.1444.

53 NT, b. 911, br. 601, 1.10.1460.

54 Rem dimitto presbitero Nicolao filio meo uno lintamine ex melioribus, NT, b. 876, br. 507, 2.1.1482.

55 Lasso Marieta fiola de un convento s. Francesco una camisa e traversa, NT, b. 220, br. 545, 6.7.1610.

56 NT, b. 536, br. 90, 5.5.1500.

kapital, a razgranatost poslovnih veza i komunikacija ograničavala je njihovu djelatnost uglavnom na boravak u samom gradu. Sukladno tome, većina doseljenika nije u Veneciji stjecala znatniji kapital, te su podaci o njihovim imovnim mogućnostima, posjedima, novčanim svotama kojim raspolažu, kao i ostalim oblicima stjecanja i raspolaganja vlastitim imetkom, najčešće neveliki i oskudni. Kada je riječ o doseljenicima iz Pirana primjećujemo da se u njihovim oporukama najvećim dijelom spominju nekretnine stečene u samoj Veneciji, ali i posjedi (zemljišta i kuće) koje posjeduju u gradu iz kojeg dolaze, te koje su najvjerojatnije stekli nasljeđivanjem očevih ili majčinih dobara. Tako Petar pokojnog Antonija posjeduje na piranskom području nekoliko čestica vinarstva i vrtove (predjeli Maranna,⁵⁷ Spilugola,⁵⁸ Luzan,⁵⁹ Padoano /Padernum/⁶⁰ Val di Sicio,⁶¹ koje ostavlja svojoj braći i sestrama koji obitavaju u Piranu.⁶² Kuću u samom mjestu Piranu posjeduje Ivana iz Pirana, supruga mlatačkog krojača Bernardina Badoera porijeklom iz Verone, te je, zajedno sa svim svojim pravima i pripadnostima na ostala dobra u Piranu, ostavlja suprugu i nećacima.⁶³

Poneki od doseljenika iz Pirana ističu u svojim oporukama svoje pravo i vlasništvo nad stanovitom, za naše doseljenike katkada nemalom novčanom svotom, koja je, napose kada je riječ o ženama, dio ili cjelokupan iznos njihovog miraza (izražen u odjeći, nakitu i novcu).⁶⁴

U oporukama se nerijetko može zateći spominjanje dužnika i navođenje osoba od kojih izvršitelji oporučiteljeve posljednje želje imaju pravo potraživati određene novčane svote. U primjeru doseljenika iz Pirana takvi su primjeri prilično rijetki, te se odnose samo na dio oporuke spomenutog Petra pokojnog Antonija iz Pirana, posjednika nemalog broja zemljišnih čestica u nepos-

rednoj okolici grada. Petar u svojoj oporuci navodi kao svog dužnika vlastitog brata Tranija, u čijoj kući se nalazi dio Petrove imovine (pokretnine), te koji mu je, pored toga dužan i izvjesnu novčanu svotu čiji se iznos približno iznosi. Petar oprašta bratu sve dugove i dozvoljava mu da se i dalje služi stvarima koje se nalaze u njegovoj kući, bez obaveza prema ostaloj Petrovoj braći i nasljednicima.⁶⁵

NEŽELJNI OBLICI PRISUTNOSTI: SUDSKI PROGONI, PROCESI I KAZNJAVANJA STANOVNIKA PIRANA U VENECIJI

Prisutnost i djelovanje doseljenika u Veneciji nije se iscrpljivala samo u do sada opisanim pojavama njihove svakidašnje, zakonski dozvoljene i uobičajene djelatnosti, već je u ponekom slučaju predstavljala pojavu koja se zbog svog otklona u odnosu na onodobna društvena pravila smatrala nezakonitom. U različitim fondovima Mlatačkog državnog arhiva (npr. *Esecutori contra la Bestemmia*, *Giudizi di petizion*, itd.) bilo je moguće pronaći mnoštvo dokumenata koji se odnose na različite vrste prekršaja zbog kojih je protiv nekih od doseljenika sa naše obale poveljen sudski proces, te zbog kojih su kažnjavani različitim, tada uobičajenim mjerama i kaznama. Kada je riječ o stanovnicima Pirana, ukazati ćemo na procese protiv optuženih pred uredom Inkvizicije (*Santo Ufficio*) koji je bio nadležan za istražni postupak protiv osoba koje su se ogriježile o vjernost katoličkoj crkvi i vjeri (heretici, klevetnici, luterani, protestanti, vještice, optuženi za vradžbine i čaranja i slično).⁶⁶ O ovoj je problematici, napose kada je riječ o istarskom području, u historiografiji već podosta pisano,⁶⁷ te ćemo samo ukratko ukazati na neke od procesa koji su se pred uredom crkvene inkvizicije u Veneciji

- 57 Marrana (Marçana), predio kod Pirana. Spominje se 1282. godine (... et ortum unum de Marçana prope ortum Richasii...), Franceschi 1924, 225, br. 166, 1.6.1282. g.
- 58 Spliugola (Spilugola), predio kraj Pirana. U dokumentima se spominje 1284. godine (Item dimisit partem de vinea sua Spilugulle...); Mihelić 1984, 53, br. 268, 5.2.1284. g.
- 59 Luçanum (Luzzano), predio kraj Pirana. Spominje se 1283. godine prilikom opisa granica piranske komune (... transeondo recto ultra a capite superiori vinee Sherij de Varnerio de Luçano et eondo inferius per avarnum...), Franceschi 1924, 237, br. 176, 1283. g.
- 60 Padernum (Paternum), predio kraj Pirana. Spominje se u izvorima 1272. godine (Item dimisit... partem suam de terra de Paderno iusta vineam Iohannis Maçaroli), Franceschi 1924, 191, br. 137, 28.1.1272. g.
- 61 Siçole (Siçolis, Seçolis, Seçole), predio kraj Pirana. Spominje se prilikom razgraničenja Izole i Pirana 1255. godine (... quod universum territorium superius assignatum a conceris pisis et assignatis in locis predictis versus Piranum et Siçolis), Franceschi 1924, 126, br. 94, 26.7.1255. g.
- 62 NT, b. 49, br. 516, 17.11.1586.
- 63 NT, b. 582, br. 288, 19.4.1610.
- 64 Agnesina condan Francesco Volpe da Piran: Lasso tutto la mia dote al Zuane mio marido qual e ducati 300, NT, b. 961, br. 6, 18.4.1591.
- 65 Item lasso ducati 10 al ditto Trani mio fratello li quali mi andava debitor e scio li havere impresar; Il restante beni miei... quali mi attovo in casa del Trani lasso al detto Trani, NT, b. 49, br. 516, 17.11.1586.
- 66 O djelovanju ureda *Santo Ufficio* usporedi: Grendler 1977; Grendler 1979, 283-340; Pullan 1985, 17-228.
- 67 Usporedi: Processi 1886, 179-218; Miculian 1983-1984, 171-189; Miculian 1979-1980, 215-230; Miculian 1980-1981, 171-240; Miculian 1981-1982, 131-169; Miculian 1983-1984, 171-189.

vodili protiv osoba porijeklom iz Pirana u razdoblju XVI. i XVII. stoljeća. Najveći broj optuženih stanovnika Pirana tereti se za sklonost, pristajanje i otvoreno zagovaranje protestantskog nauka, pri čemu je dio procesa, kao uostalom i sami optuženi, u uskoj vezi sa ličnošću, djelovanjem i procesom koji se pred istim sudom vodio protiv glasovitog onodobnog vjerskog reformatora iz Kopriva Petra Pavla Vergerija (1498-1565), koji se svojim polemičkim spisima i djelovanjem na mnogobrojnim europskim dvorovima istakao kao gorljivi političko-vjerski propagator i antipapist. Iz samog grada Pirana zasigurno najpoznatiji optuženik pred sudom *Santo Officio* je Giovanni Battista Goineo, pisac iz prve polovice XVI. stoljeća (rođen oko 1514. godine). Književnim radom započeo se isticati već tijekom svojih sveučilišnih studija u Bologni i Padovi, gdje je učestvovao u onodobnim književnim polemikama postavši uskoro predstavnik tada glasovite humanističke škole Romola Amasea. Nakon završenih studija medicine djelovao je kao gradski liječnik u Piranu, gdje je, prema optužbi svojih sugrađana optužen za herezu, propovjedanje protiv pape i izrazitu sklonost protestantskom nauku. Tužen je pred predstavnicima Inkvizicije i u svibnju 1550. započeo je protiv njega proces koji je u Veneciji vodio *Santo Officio*. Da izbjegne osudu, Goineo je napustio venecijansko područje, sklonivši se najvjerojatnije u neki od pograničnih dijelova habsburškog teritorija. Umro je u progonstvu, a o posljednjim godinama njegovog života i djelovanja nisu nam sačuvani gotovo nikakvi podaci.⁶⁸ U uskoj vezi sa djelovanjem Goinea, iako ne toliko istaknut i poznat, bio je i njegov brat Nicolò, protiv kojega je iz istih razloga (sklonost protestantskom nauku) započet proces pred sudom Inkvizicije u Veneciji 1579. godine.⁶⁹ Tijekom XVI. i u prvoj polovici XVII. stoljeća još je nekoliko stanovnika Pirana optuženo za zagovaranje i propovjedanje Lutherovog nauka i vjere. O njihovom djelovanju, te samom tijeku istrage postoje opsežni podaci u fondu *Santo Officio* Mletačkog Državnog arhiva. Kako bi njihovo iscrpnije razmatranje iziskivalo znatno više prostora i otvaralo područje jedne zasebne problematske cjeline, to ćemo samo ukratko navesti osobe, razloge optužbe i vremenski period kada je protiv njih u Veneciji poveljen sudski proces. Optužbom *luteranismo* započeo je 1555. godine proces protiv stanovnika Pirana Antonija Bruzzolija, iste i sljedeće godine vodio se proces protiv svećenika Alvisea Preto, a 1573. godine iz istih je razloga optužen i njihov sugrađanin Antonio Venier. Naposljetku, sredinom prve polovice XVII. stoljeća (1626. godine) pred sud

SCHIAVONE, OVERO
DALMATINO.

Inkvizicije u Veneciji izveden je zbog priklanjaња Lutherovim sljedbenicima i građanin Pirana Valengo Toracelli. *Eresia* je kratko sročeni naslov optužbe protiv piranskog žitelja Kristofora zvanog Grbavac (Cristoforo detto il gobbo) 1550. godine, dok je za govore i istupe protiv službene katoličke vjere (*discorsi contro la fede*) optužen i izveden pred sud na višegodišnji proces od 1562-1565. godine Michiele Bruto. Seksualne nastranosti obično su se prilikom podnošenja optužbe svodile pod zajednički naziv sodomije (najčešće je uključivala homoseksualne odnose), te je njihovu istragu obično preuzimao posebno ustanovljen ured pod nazivom *Esecutori contra la Bestemmia*. Kako je, međutim, piranski fratar Valengo Tisano optužen osim za sodomiju, također i za urotu protiv svetog ureda crkvene inkvizicije (*sodiomia e cospirazioni contro l'Inquisitione*), njegov je slučaj preuzeo i u zasebnom procesu vodio 1573. godine *Santo Officio*. Poseban oblik krivovjerja činile su optužbe za čarobnjaštvo, vradžbine, komuniciranje sa vješticama i đavlom, te nezakonito vršenu liječničku službu i pripremanje različitih "čudotvornih" napitaka i recepata za bolesnike i (pred)bračnim odnosima ne-

68 Opširnije o ličnosti i djelovanju Giovanni Battista Goinea usporedi: Stanković 1829, sv. II, 93-95; Processi 1886, 188-211; Cavazza 1980-1981, 135-170; Miculian 1980-81, 226-227.

69 Processi 1886, 215; Cavazza 1980-81, 159, 167-168.

zadovoljne osobe. Zbog takvih su djelatnosti najčešće optuživane žene, te tako 1628. godine bilježimo proces protiv Elisabete de Rassi iz Pirana okrivljene pod optužbom *stregoreria*, te 1675. godine protiv Catarine Giuliani koja je pred Svetim sudom optužena za sklonost i primjenu čarobnjačkih umijeća (*sortilegio*).⁷⁰

Svi do sada navedeni primjeri odnosili su se na okrivljene pred sudom Inkvizicije. U zbirci popisa optuženih i kažnjenih za različite teške zločine i kriminalnu djelatnost, a koja obuhvaća period cjelokupne povijesti Mletačke Republike, bilježimo i slučaj optužbe i drastičnog kažnjavanja jednog osuđenika porijeklom iz Pirana. Riječ je o Andreu Lorenzi, koji je 1671. godine optužen za pokušaj krađe dragocjenosti iz riznice bazilike sv. Marka, te je osuđen i pogubljen vješanjem.⁷¹

ZAKLJUČAK

Završavajući naposljetku ovaj pregled prisutnosti i djelovanja doseljenika iz Pirana u Veneciji možemo istaknuti nekoliko zaključnih postavki.

Doseljavanje, prisutnost i djelovanja stanovnika Pirana u Veneciji pojava je i proces koji se može pratiti tijekom cjelokupnog razdoblja mletačkog vrhovništva nad ovim gradom. Intenzitet useljavanja i učestalost spominjanja stanovnika Pirana u Veneciji pritom se ne poklapa u potpunosti sa intenzitetom prisutnosti doseljenika iz ostalih dijelova istočnojadranske obale, te, poradi vlastitih posebnosti (pošteđenost od izravnih turskih prodora, mogućnost nesmetanijeg gospodarskog razvoja),

Riva degli Schiavoni

početak njihovog intenzivnijeg useljavanja i djelovanja u Veneciji započinje nešto kasnije (krajem XVI. i u prvoj polovici XVII. stoljeća). U Veneciji se piranski doseljenici bave djelatnostima karakterističnim za većinu doseljenika sa područja istočnojadranske obale (pomorstvo, obrt), ali među njima bilježimo i, za ostale naše krajeve gotovo nezastupljena zanimanja većeg društvenog ugleda (liječnik). Mjestom stanovanja i djelovanja usmjereni su na gradske predjele uobičajene za ostale naše doseljenike (Castello, sv. Marko), ali ih zatičemo i u predjelima u kojima je broj doseljenika sa naše obale redovito nešto rjeđi (Cannaregio, Dorsoduro). Svakodnevni život i obiteljski odnosi, rodbinske i prijateljske veze osnovni su krug njihovog životnog svakodnevlja, pri čemu se kao osobe sa kojima je prisutan intenzivan svakodnevni kontakt i poslovanje, spominju doseljenici iz različitih krajeva istočnojadranskog prostora (Zadar, Kotor, Dubrovnik, Paštrovići). Iako u oporukama piranskih doseljenika nismo zabilježili obdarivanje crkvenih ustanova u rodnom Piranu, legati namjenjeni vjerskim institucijama u Veneciji, kao i iscrpnije odredbe o načinu sahrane, svjedočanstvo su njihovog duhovnog života i religioznosti. Baveći se najčešće manje unosnim i društveno niže cijenjenim zanimanjima doseljenici iz Pirana ne stječu tijekom svog boravka i djelovanja u Veneciji znatnija materijalna dobra, te su njihove imovne prilike u granicama srednje i sitno imućnih pučana, pri čemu važnu ulogu igraju dobra koja su kao roditeljsko nasljeđe posjedovali u samom Piranu. U Veneciji su, pored brojnih navedenih, za povijest najčešće anonimnih doseljenika, pristizale i osobe od većeg društvenog značaja, pri čemu je najčešće bila riječ o "neželjenom obliku" njihovog prisutstva poradi preslušavanja pred crkvenim sudom Inkvizicije radi optužbe za različite oblike hereze (najčešće luterizam).

Sveukupno uzevši, doseljenici iz Pirana nisu u Veneciji prisutni u onolikom broju i intenzitetu kao doseljenici iz nekih drugih gradova na prostoru mletačkog dominija na istočnom Jadranu (Kotor, Zadar, Šibenik, Split), ali su i pored toga, svojim kontinuiranim dolaženjem i djelovanjem, te uklopljenošću u cjelokupan proces doseljavanja slavenskih doseljenika u grad na lagunama, predstavljali značajan i nezaobilazan fragment ukupnog, vremenski višestoljetno prisutnog povijesnog procesa doseljavanja i djelovanja slavenskih doseljenika sa prostora istočnojadranske obale i unutrašnjosti u Veneciji tijekom dugog trajanja zajedničkog povijesnog razvoja i međusobnog prožimanja ovih dvaju gradova dviju jadranskih obala.

70 Kratke podatke za sve navedene procese protiv stanovnika Pirana vidi u: *Processi 1886*, 212-218.

71 Tassini 1966, 305.

Prilog: Popis oporuka doseljenika iz Pirana sa oznakom signature i datumom oporuke

- 1) Agatha da Pirano terzio ordine ordine s. Francesco de s. Raffaello, NT, b. 672, br. 15, 12.11.1494.
- 2) Agnesina condam Francesco Volpe da Piran moglier in secondo voto Zuane de Steffano de Zuppa, NT, b. 961, br. 6, 18.4.1591.
- 3) Catarina condam Gasparo Baffo favro da Piran relicta Zuane Schiavichi laner condam Bastian, NT, b. 94, br. 7, 18.12.1647.
- 4) Chiara relicta Nardo da Piran, NT, b. 220, br. 414, 18.12.1602.
- 5) Domenica condam Jacomo da Piran, NT, b. 220, br. 545, 6.7.1610.
- 6) Francesco de Piran condam Pietro de s. Marcuola, NT, b. 79, br. 382, 19.8.1519.
- 7) Laura moglier Nicolò Piranese, NT, b. 692, br. 280, 1.8.1661.
- 8) Luca condam Zuane da Pirano, NT, b. 641, br. 243, 18.3.1541.
- 9) Lucia condam Georgii da Pirano, NT, b. 960, br. 282, 9.1.1517.
- 10) Margareta da Pirano relicta Marci de Pirano, NT, b. 876, br. 507, 2.1.1482.
- 11) Marieta fiola condam Mathio da Piran et consorte in terzo matrimonio Salvador de Bortolo gondolier, NT, b. 1021, br. 500, 28.12.1602.
- 12) Natalis condam Natalis Georgii de Pirano, NT, b. 914, br. 147, 15.4.1468.
- 13) Piero da Piran condam Antonio, NT, b. 49, br. 516, 17.11.1586.
- 14) Rosa moier Marcho da Pirano de contrata s Moisé, b. 911, br. 601, 1.10.1460.
- 15) Steffanus de Pirano, NT, b. 337, br. 17, 10.3.1444.
- 16) Tomaso de Andrea da Piran mariner, NT, b. 842, br. 711, 22.4.1606.
- 17) Virginia relicta Francesci da Piran barcarol, NT, b. 224, br. 1691, 31.12.1591.
- 18) Zanetta consorte in primo matrimonio Domenigho de Pyran padron de nave, NT, b. 635, br. 402, 10.1.1598.
- 19) Zuana relicta in secondo matrimonio condam Antonio Piran medico, NT, b. 157, br. 444, 17.11.1578.
- 20) Zuana da Piran cosorte Bernardin Badoer, NT, b. 582, br. 288, 19.4.1610.

RIASSUNTO

In base al materiale originale degli archivi veneziani l'Autrice delinea nel saggio la presenza e l'attività degli immigrati piranesi a Venezia dal XV al XVII secolo, rilevando l'intensità dell'immigrazione e la presenza degli immigrati piranesi nei documenti e confrontando la frequenza della loro menzione con la presenza degli immigrati provenienti da altre città della sponda orientale adriatica e dell'entroterra. Nel saggio si indica il modo in cui gli immigrati vengono menzionati nei documenti veneziani, i loro mestieri e i luoghi di residenza e di lavoro. Usando i dati contenuti nelle ultime volontà degli immigrati, l'Autrice presenta le forme e gli ambienti fondamentali in cui si svolgevano la loro vita quotidiana e gli interscambi comunicativi (famiglia, parentado, rapporti di amicizia, soci d'affari). Vengono presentate in breve le disponibilità e attività economiche degli immigrati piranesi e, in base ai dati sui lasciti alle istituzioni ecclesiastiche veneziane, la loro vita spirituale e la religiosità. Nella parte finale del saggio l'Autrice, in base ai dati del fondo archivistico del Santo Offitio, tratta brevemente alcuni esempi di processi giudiziari celebrati contro i cittadini piranesi dal tribunale dell'Inquisizione (imputazioni di luteranesimo, magia, stregoneria e simili). Nelle conclusioni l'Autrice mette nuovamente in rilievo che nonostante alcune specificità che gli immigrati piranesi mostrano in confronto ad altri immigrati provenienti dalla sponda orientale adriatica (divesa intensità dell'immigrazione e presenza nella vita della città, l'esercizio dei vari mestieri, ecc.), il processo di immigrazione e di inserimento nelle attività economiche degli immigrati piranesi va percepito nel quadro più ampio dei flussi migratori dalla sponda orientale adriatica a Venezia durante il lungo periodo storico in cui le due sponde adriatiche erano strettamente legate e si compenetravano.

IZVORI I LITERATURA:

- Anonim:** I più illustri istriani ai tempi della Veneta Repubblica commemorati dagli studenti di Trieste e dell'Istria nella Università di Padova (Padova 1866)
- Archivio di Stato di Venezia (dalje: ASV),** Notarile Testamenti
- ASV,** Santo offitio
- ASV,** X Savi sopra le decime in Rialto. Catastico di Venezia, sestiere s. Pietro di Castello, b. 420 (estimo 1661)
- Bertoša, M.:** Mletačka Istra u XVI i XVII stoljeću, sv. II, Pula 1986, str. 397-398.
- Caprin, G.:** L'Istria nobilissima, sv. I, Trieste 1968, str. 124-125, 246-247.
- Caprin, G.:** Marine istriane, Trieste 1889, str. 159-192
- Cavazza, S.:** Profilo di Giovanni Battista Goineo, umanista piranese, Atti Rovigno, vol. XI, 1980-1981, str. 135-170.
- Costa, A.:** Studenti foroiulensi, orientali, triestini ed istriani all'Università di Padova, Archeografo Triestino, N. S., vol. 20, fasc. II, Trieste 1895, str. 357-389.
- Franceschi, C. de,** Chartularium Piranese, Atti e memorie della società istriana per archeologia e storia patria (dalje AMSI), god. XLI, vol. 36, Parenzo 1924; god. XLVIII, vol. 43, 1931-1932, str. 19-96; god. XLIX, vol. 44, Pola 1932, str. 27-320; god. I, vol. 45, 1933-1934, str. 255-320; god. LI, vol. 46, 1934, str. 107-192; god. LII, vol. 47, 1935, str. 123-230; god. LV, vol. 50, 1938-1940, str. 171-200.
- Gestrin, F.:** Oris razvoja pomorstva v Slovenskem primorju, Kronika, god. X, sv. 2, Ljubljana 1962, str. 90-94.
- Gestrin, F.:** Piranska komenda v. 14. stoletju, prispevek k problemu tehnike trgovine v srednjem veku, Razprave SAZU, sv. 5, Ljubljana 1966, str. 239-263.
- Gestrin, F.:** Piranska popotovanja v 15. stoletju, Kronika, god. XXIII, sv. 2, Ljubljana 1975, str. 74-80.
- Gestrin, F.:** Piranske ladjedelnice in ladjedelci v poznem srednjem veku, Kronika, god. XXII, sv. 3, Ljubljana 1974, str. 170-178.
- Gestrin, F.:** Pomorstvo srednjeveškega Pirana, Dela SAZU, sv. 21, Ljubljana 1978.
- Gestrin, F.:** Prispevek k kulturnomu življenju slovanov v Markah v Italiji (XIV-XVII stoletje), Spomenica Josipa Matasovića, Zagreb 1972, str. 89-96.
- Gestrin, F.:** Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi ob koncu srednjega veka in v XVI. stoletju, Zgodovinski časopis, god. XXIX, sv. 1-2, Ljubljana 1975, str. 89-108.
- Gorlato, A.:** Paesagi istriani, Padova 1968, str. 139-146.
- Grendler, F.:** The Roman Inquisition and the Venetian press 1540-1605, Princeton 1977.
- Grendler, F.:** The "Tre Savii sopra Eresia", 1547-1605: a prosopographical study, u: "Studi Veneziani", Nuova serie, vol. III, Venezia 1979, str. 283-340.
- Kandler, P.:** Pirano, monografia storica, Parenzo 1879.
- Miculian, A.:** Contributo alla storia della riforma protestante in Istria, Atti Rovigno, vol. X, 1979-1980, str. 215-230.
- Miculian, A.:** Il Santo ufficio e la riforma protestante in Istria, Atti Rovigno, vol. XI, 1980-1981, str. 171-240.
- Miculian, A.:** La riforma protestante in Istria, Atti Rovigno, vol. XII, 1981-1982, str. 131-169; vol. XIV, 1983-1984, str. 171-189.
- Mihelič, D.:** Najstarejša piranska notarska knjiga (1281-1287/89), Viri za zgodovino slovencev, sv. VII, Ljubljana 1984, str. 53, br. 268, 5.2.1284.
- Morteani, L.:** Contratto de' sali stipulato fra Venezia e Pirano nel 1616, Archeografo Triestino, N. S., sv. XV, Trieste 1889, str. 138-165.
- Morteani, L.:** Pirano per Venezia, Archeografo Triestino, III. seria, vol. 3, fasc. I, Trieste 1907, str. 3-70.
- Nicolich, E.:** Cenni storicostatistici sulle saline di Pirano, Trieste 1882, str. 17-53.
- Pahor, M.:** Piran v obdobju dvojne oblasti (XII.-XIII. stoletje), Kronika, XXII, br. 3, Ljubljana 1974, str. 161-169.
- Pahor, M.:** Solna pogodba med Piranom in Benetkami iz leta 1616, Kronika, god. V, sv. 1, Ljubljana 1957, str. 14-20.
- Pahor, M. Poberaj, T.:** Stare piranske solane, Zbirka Spomeniški vodniki, zv. 4-5, Ljubljana s. d.
- Processi di Luteranismo in Istria,** AMSI, anno III, vol. 2, fasc. I-II, Parenzo 1886, str. 179-218.
- Pullan, B.:** Gli Ebrei d'Europa e l'inquisizione a Venezia dal 1550 al 1670, Roma 1985, str. 17-228.
- Stanković, P.:** Biografia degli uomini distinti dell'Istria, sv. I, Trieste 1828, sv. II, 1829, sv. III, 1829.
- Tamaro, A.:** Pirano, Trieste 1910.
- Tassini, G.:** Alcune delle più clamorose condanne capitali eseguite in Venezia sotto la Repubblica, Venezia 1966, str. 305.
- Zilioto, B.:** Frate Lodovico da Pirano (1390?-1450) e le sue *Regolae memoriae artificialis*, AMSI, god. LIV, vol. 49, fasc. I-II, Pola 1937, str. 189-226.
- Zilioto, B.:** Petronio Pietro Caldana, rimatore piranese del secolo XVIII, Archeografo Triestino, seria III, vol. IX, Trieste 1921, str. 245-298.

NEKAJ TOPOGRAFSKIH RIŠB KOPRSKEGA TERITORIJA V ČASU BENEŠKE REPUBLIKE*

Salvator ŽITKO

ravnatelj Pokrajinskega muzeja Koper, 66000 Koper, Kidričeva 19 SLO
direttore del Museo regionale di Capodistria, SLO

IZVLEČEK

V prispevku so predstavljene tri kartografske upodobitve koprškega teritorija v času Beneške republike, ki jih hrani Državni arhiv v Benetkah v fondih Proveditori ai Confini oziroma Dispacci Rettori Istria. Gre za dragoceno topografsko risbo koprškega zaliva z nekdanjim otokom, Serminom in spodnjim tokom Rižane iz leta 1774, za načrt posesti in gozdov ob morski obali na območju "Monte Moro" (Ankaran) iz leta 1791 in končno za risbo širšega območja Kraškega roba oziroma mejno črto med beneškimi in habsburškimi posestmi, ki jo je izdelal ing. Francesco Cappel.

UVOD

Stare topografske karte, risbe in načrti so dragoceno gradivo pri raziskavah nekdanjih aglomeracij, zemljiških posesti, mestnih ali perifernih območij, fortifikacijskih objektov, vodnih tokov, gozdnih in pašniških površin itd. Preseneča veliko število in mikavnost teh starih dokumentov, ki jih hranijo arhivi, muzeji, biblioteke in razne druge ustanove. V pomanjšanem merilu in obsegu na prijeten način odsevajo tedanjo pokrajino, naselja ali pa urbana središča pa tudi miselnost in predstave o njih. Kartografska oziroma grafična predstavitev obsega v glavnem dve komponenti: likovno in geografsko-historično. Prva je odvisna predvsem od obvladanja risarske tehnike, spretnosti in doslednosti risarjev, druga pa je povezana s specifičnim poznavanjem tedanjega časa in seveda prostora, ki je predmet grafične upodobitve.

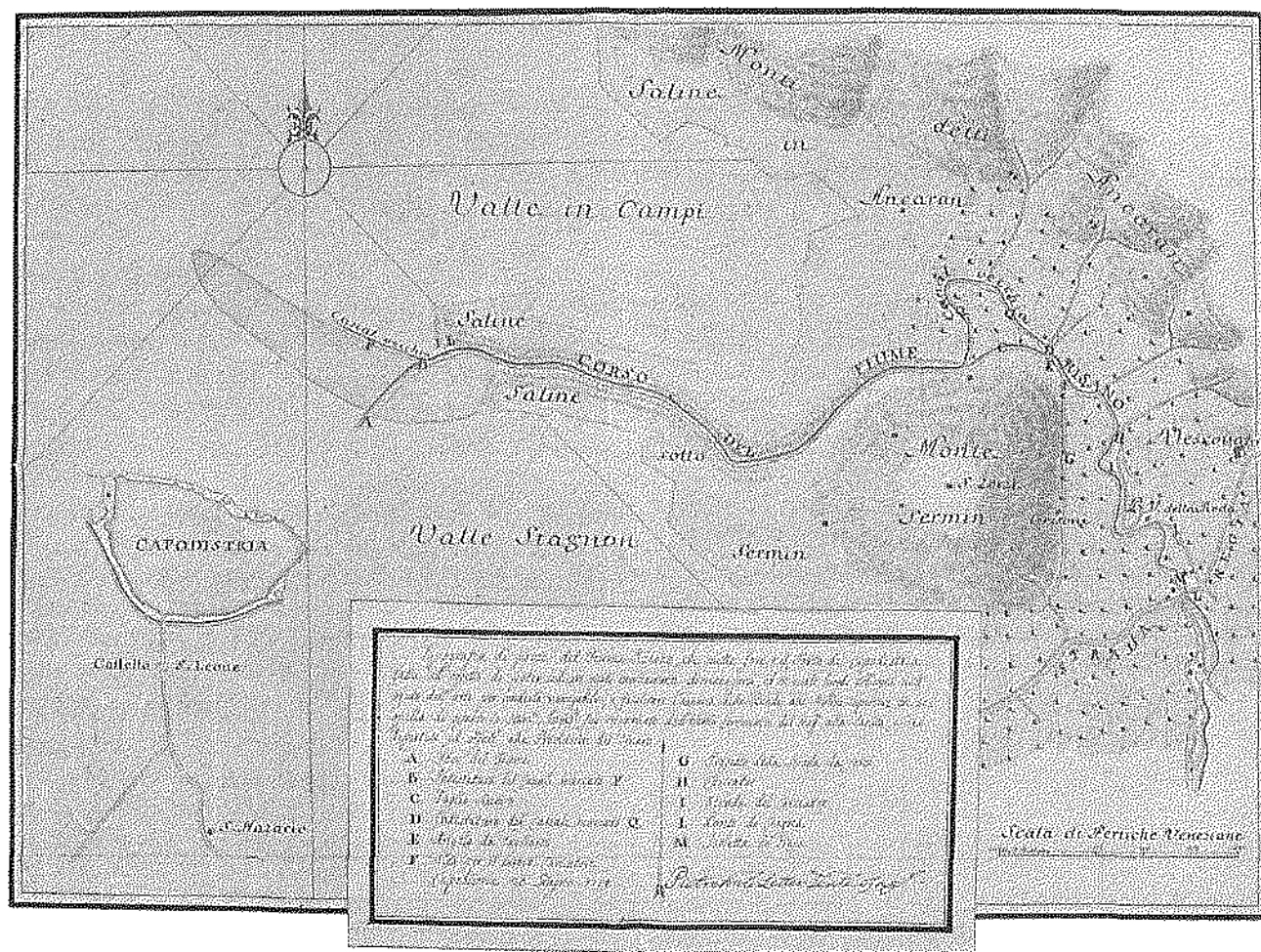
Za območje koprške komune v beneškem obdobju so seveda risbe in načrti zelo dragoceno gradivo, bodisi pri topografskih raziskavah, bodisi pri preučevanju urbanističnih in gradbenih posegov, razmejitev, solnih kompleksov in podobno. Večji del risb, zlasti tistih, ki jih hrani Državni arhiv v Benetkah, ponazarja mestni teritorij z obzidjem, utrdbam, posameznimi mestnimi predeli in posestmi. Najdragocenejši je nedvomno mestni tloris z načrtom obnove koprškega obzidja iz leta

1619, ravno tako so zanimivi in dragoceni načrti Levjega gradu in mostu, ki je mesto povezoval s kopnim pri Škocjanu. Razmeroma veliko risb in načrtov je posvečenih solnim kompleksom in mejnemu teritoriju med beneškimi in habsburškimi posestmi na Kraškem robu. Ena najdragocenejših je risba koprškega zaliva z otokom, Serminom in spodnjim tokom Rižane iz leta 1774.

Risbe so večinoma akvarelirane, nekatere so narisane le s tušem. Praviloma so opremljene z merilom, legendo, orientacijo, podpisom avtorja in letnico izdelave. Najstarejše segajo v začetek 17. stoletja, večji del risb in načrtov pa je nastal v drugi polovici 18. stoletja. V večini primerov so bili avtorji risb in načrtov vojaški inženirji oziroma pooblaščenii uradniki Beneške republike pa tudi koprške komune, ki so risbe izdelovali po naročilu koprskih podestato in kapitanov, le-ti pa so jih prilagali svojim rednim ali občasnim poročilom beneškimi dožem, senatu ali drugim oblastnim organom.

Glede na razvejanost nekdanjih beneških upravnih organov, se danes risbe in načrti hranijo v različnih fondih beneškega Državnega arhiva. Tisti del, ki ponazarja mejna ozemlja s posameznimi utrdbenimi objekti je večinoma zbran v fondih Proveditori alla Camera dei Confini ali pa v Dispacci Rettori Istria. Načrti solin

* Raziskava iz Projekta Kultura na narodnostno mešanem ozemlju slovenske Istre.

1. Topografska risba ing. P. A. Letterja iz leta 1774, ki prikazuje Koprski zaliv z nekdanjim otokom, spodnjim tokom Rižane s solinami, Stanjanskim zalivom in Serminom. Risbo hrani Državni arhiv v Benetkah v fondu Proveditori ai Confini, V/b.338.

so v glavnem zajeti v fondih Proveditori al Sal ali pa v Proveditori alla Sanità. Načrti mest, utrdb, obzidij ali posameznih mestnih predelov so zbrani v glavnem v fondih Senato Mare, Senato Secreta in Proveditori alle Fortezze.

Z raziskavami omenjenih fondov in preslikavami večjega števila risb in načrtov v letih 1982/87 je muzejska ustanova pridobila dragoceno gradivo za preučevanje in spoznavanje koprskega teritorija v času Beneške republike. Na tem mestu se za sodelovanje in prijazno pomoč pri tem delu zahvaljujemo nekdanji ravnateljici Državnega arhiva v Benetkah, dr. Francesci Tiepolo, in vodji oddelka za mikrofilmanje, Eurigiu Tonettiju.

Topografska risba, ki prikazuje koprski otok in celoten spodnji tok Rižane s solinami, Serminom in Stanjanskim zalivom.

Risba je v akvarelni tehniki; hrani jo Državni arhiv v Benetkah v fondu Proveditori ai Confini, V/b.338,

format 55 x 40. V pravokotni legendi v prirejenem prevodu beremo:

Topografija spodnjega dela Rižane, ki se izliva v koprsko пристanišče, izdelana za izvedbo regulacijskih del in zato, da bi bila reka plovna ter bi se s tem olajšal prevoz žita do mlinov na Rižani. Zaradi tega je podpisane ing. zbor Uprave zdravstvene službe in poslancev Denarnega skrbništva zadolžil za izdelavo načrta.

V dveh kolonah nato sledijo po abecednem redu od A do M topografska pojasnila, in sicer:

A Rečni izliv	G Projekt nove ceste
B Vris kanala, označenega s P	H Nakladalec
C Nova rečna struga	I Pot nakladalca
D Vris kanala, označenega s Q	L Kranjski most
E Kot, ki ga je potrebno presekat	M Prodnati otoček
F Lokacija za novi nakladalec	

Ob legendi v desnem spodnjem kotu beremo: Koper,

20. junija 1774, ter lastnoročni podpis: Pietro Antonio Letter, ing. poročnik. Orientacija v levem zgornjem kotu je običajna.

Komentar

Risba nazorno prikazuje konfiguracijo vzhodnega dela Koprškega zaliva s celotnim spodnjim tokom Rižane, Serminom, solinami in ankaransko obalo ter koprskim otokom, ki je bil z mostom in cesto skozi Levji grad povezan s kopnim.

Nedvomno je za podrobnejše topografske raziskave širšega koprškega zaledja pomemben predvsem tok Rižane, ki je bila, kot poročajo številni viri, defoma plovna, še posebej pa pomembna zaradi številnih mlinov. Že leta 1587 izvemo iz poročila koprškega podestata in kapitana Tommasa Contarinija, da so težko otovorjene ladje plule vse do izliva Rižane zaradi mletja žita.¹ O enaindvajsetih mlinih na Rižani kasneje poročajo tudi N. Manzuoli, G. F. Tommasini in drugi zgodovinarji.² Tolikšno število mlinov je zadovoljevalo ne le potrebe lokalnega prebivalstva, temveč celotne province. Tudi P. Naldini je v zvezi z mlino na Rižani zapisal, da ladje tja od Premanture in Pulja vsak dan plujejo do ustja Rižane, kjer žito pretovorijo in zmeljejo v rižanskih mlinih.³ V svoji "Corografii" iz leta 1700 je ob opisu rižanske župnije posvetil več besed tudi sami Rižani, za katero pravi, da izvira v bližini cerkve Matere Božje v Bezovici v dolini nasproti Kubeda. Ob izviru je reka razburkana in peneča (od tu morda njeno antično ime Formione), v spodnjem toku pa se umiri in razširi. Vije se med hribovjem in griči v dolžini 12 milj in več, dokler se v bližini Kopra ne izlije v morje. Reka je polna raznovrstnih rib, pravo bogastvo pa predstavlja več kot dvajset mlinov, med katerimi imajo nekateri tudi po dve mlinski kolesi. Na najbolj odprtem delu reke, kjer je največ mlinov in pretok ljudi najgostejši, nadaljuje Naldini, stoji župna cerkev Marije Device Vnebovzete, ki jo je leta 1676 posvetil koprski škof Francesco Zeno. Naldini nato opisuje župno cerkev Marije Device v Lazaretu, kjer naj bi bilo pokopališče kužnih, nato pa se napoti na desni breg Rižane, kjer nasproti Sermina leži druga Marijina cerkev, po domače imenovana "della Ruota", morda zato, ker se je tu zaključila vrsta mlinov in se je na

tem mestu odpiral tudi prehod za plovbo po Rižani. Lokacija s cerkvico je označena tudi na Letterjevi risbi, Naldini pa v zvezi z njo še omenja, da so tu v preteklosti z dovoljenjem koprške mestne uprave prirejali velike sejme, ki so jih kasneje prenesli v Koper.⁴

O Serminu viri poročajo, da je bil nekoč otok (Insula Risani), prve obširnejše podatke o njem pa prinaša izolski kartograf P. Coppo v svojem delu "Del sito de Istria" iz leta 1540. Nekaterim kasnejšim raziskovalcem (npr. A. Degrassi) je njegova omemba ruševin ob vznožju Sermina zadosten dokaz za lociranje grške Aegide, drugi pa so ob dokazovanju nasprotne teze pomen ruševin zmanjševali.

Za P. Coppom je N. Manzuoli v svojem delu "Descriptione della provincia dell'Istria" iz leta 1611, enačil Sermin z Nezakcijem pri Pulju, pri tem pa ga je verjetno vodil Livijev zapis o prestavitvi reke med rimskim obleganjem leta 177. p. n. št.⁵

Pri opisu Sermina P. Naldini ne omenja antičnih ruševin, pač pa ruševine cerkvice Sv. Marije "della Rosa" in pojasnjuje, da izraz "rosa" označuje neplodno zemljišče: ob koncu 17. stoletja je bil Sermin še intenzivno obdelan. Planoto na vrhu hriba opisuje kot "giogo", to je zaobljen in podolgovat vrh.

Na karti koprške škofije je v Naldinijevi "Corografiji" ostanek izliva v Stanjonski zaliv še nakazan, vendar ob koncu 17. stoletja prehod s celine na Sermin očitno ni bil več problematičen. V stoletjih se je z nanosi Rižane ravnica okoli Sermina intenzivno zasipavala, računati pa moramo tudi z deli pri urejanju solin pa tudi z gradnjo beneške ceste mimo Lazareta (na sliki "Strada Regia") čez spodnji most na Rižani (na sliki označen s črko L) proti Škofijam (na sliki Vescovato) in Trstu.⁶

Na risbi so označeni solni kompleksi, ki so se z območja Sermina in Campi širili na ankaransko obalo. Že N. Manzuoli je v začetku 17. stoletja poročal, da je bilo okoli mesta, zlasti na vzhodni in južni strani, 3000 kavedinov solin, ki so bile miljo in pol ali dve miljii oddaljene od otoka. Soline so dajale letno okrog 7000 modljev soli, toda v tem obdobju jih je bilo veliko neobdelanih in zapuščenih.⁷

Iz beneškega solnega katastra je razvidno, da je omenjeni solni kompleks v 17. in 18. stoletju štel od 3000-4000 kavedinov, kot lastniki pa se največkrat omenjajo

1 C. F. Tommasini, *De' Commentari storico-geografici della provincia dell'Istria* (1641-1654), Archeografo Triestino, Trieste 1836, str. 333

2 *Relation del Nobil Homo Ser Tommaso Contarini fu Podestà et Capitano di Capo d'Istria. Presentata nell'Eccell. Collegio...* anno 1587, AMSI, vol. VI (1890), str. 412

3 P. Naldini, *Corografia ecclesiastica ossia Descrizione della città e della diocesi di Giustinopoli*, Venezia 1700, str. 405/6

4 *Istotam*, str. 406

5 M. Župančič, *Sermin ob Rižani* (Pretres virov in arheoloških podatkov), *Arheološki vestnik* 36, Ljubljana 1985, str. 315

6 *Istotam*, str. 318

7 *Capodistria al cominciare del secolo XVII descrittta da Nicolò Manzuoli*, *L'Istria*, 14, Trieste 1847, str. 54

koprške plemiške družine; okrog 200 kavedinov na območju Campi in Sermin je bilo v lasti družine Brutti, na istem kompleksu in bližnjih ankaranskih solinah pa se kot lastnik nekoliko manjšega števila kavedinov omenja Facina Apollonio.⁸ Regulacija Rižane pa tudi Badaševice je bila predvidena že v drugi polovici 16. stoletja, saj sta obe rečici s svojimi nanosi povzročali čedalje hujšo zamočvirjenost celotnega Stanjonskega zaliva. Načrtov se je lotil tedanji koprski podestat in kapitan Nicolò Donato. Stroški bi znašali 1500 dukatov, kar pa je bilo razmeroma malo v primerjavi z vsem tistim, kar bi mesto pridobilo z uresničitvijo načrtov. Dela so se v bistvu začela že leta 1559, vendar so bila prekinjena zaradi pomanjkanja finančnih sredstev. Donatov načrt je Beneško republiko znova spodbudil, da se je odločila za obnovitev del in poslala v Koper Istrskega providurja G. Battisto Calba in nekega vodnega inženirja, ki naj bi preučila možnosti za zmanjšanje zamočvirjenosti zaliva.⁹

Očitno se pri načrtih ni kaj dosti premaknilo, saj je republika leta 1568 znova poslala v Koper generalnega kapitana utrdb Sforza Pallavicina, ki je svetoval, naj skopljejo kanal, po katerem naj bi odtekali nanosi Rižane in Badaševice.¹⁰

Tudi načrti in posegi koprskih podestats in različnih strokovnjakov v 17. in 18. stoletju niso bili kaj prida uspešni, in tako so problemi zamočvirjenosti Stanjonskega zaliva ostali eden poglavitnih problemov vse do propada Beneške republike leta 1797.

S tega vidika je torej zelo zanimiv poskus in načrt ing. Antonia Letterja, da bi z regulacijskimi deli, ki so razvidna iz njegove risbe, ponovno usposobil Rižano za plovbo. V svojem načrtu je predvidel presek rečnega rokava s kanalom severno od Sermina in gradnjo nove poti, ki bi omogočila nakladalcu tovora povezavo s cesto, ki je vodila v Koper.

O teh delih žal v poročilu tedanjega podestata in kapitana Daniela Balbija, ki ga je po prenehanju svoje funkcije poslal v Benetke, ni nobenih vesti.¹¹

Načrt posesti in gozdov ob morski obali v zaledju Kopra na območju "Monte Moro" in "Monte Nero" (Ankaran) iz leta 1791.

Risbo hrani Državni arhiv v Benetkah v fondu Prov-

veditori alla Camera dei Confini, b. 242/28, format 35,5 x 34. Akvarelirana risba s peresom je pritrjena na platno.

Legenda v spodnjem delu risbe pojasnjuje, da gre za poskus tlorisnega načrta, ki ga je po svojih zamislih izdelal Benedetto Petronio oktobra 1791 v Kopru. Sledi merilo v beneških korakih (25 = mm 48). V vrhnjem delu risbe je orientacija.

Komentar

Načrt razkriva "moderno" tehniko in občutenost prostora, predvsem s črtkanjem orografije in obdelovalnih površin. Obzidano mesto (città murata), ki bi ga glede na lokacijo zelo težko enačili s Kopro, domačija (casale) in "tezone" sredi gozda Opak, ki je posut z drevesi, so označeni z obodno črto. Na močvirnatem območju so razen pripadajočih solin (saline consortali) označene tudi ceste in potoki.

Z načrtom je hotel mladi Benedetto Petronio dokazati svojo spretnost in sposobnost za službo, ki jo je pred njim opravljal njegov oče Carlo "Capitano pubblico ingegnere ai confini dell'Istria".¹² Širše območje Ankarana je bilo zaradi ugodne lege že zelo zgodaj naseljeno. Med najstarejšimi viri omenjajo grške naseljence, kasneje pa Rimljane, ki so na pobočjih Ankarana gradili vile rustike. O rimski prisotnosti govorijo materialni ostanki, med drugim talni mozaiki na prostoru nekdanje vile Pulgher (Petronio) oziroma kasnejšega sanatorija v Ankaranu.¹³

Prebivalci antične Aegide v vznožju Sermina oziroma ob izlivu Rižane v Koprski zatok, naj bi to območje imenovali z latinskim nazivom "Ultra", od tod kasnejši naziv Oltra odnosno Valdoltra. Za jugozahodni del pobočja se je že v srednjem veku udomačilo ime "Gasello", iz katerega izhaja novejši naziv "Gallo", ki pa žal na Petronijevi risbi ni označen.

Na pobočju "Gasello" je, kot navajajo viri, že v 10. stoletju stala cerkva sv. Apolinarija, ki je bila v lasti tržaških škofov. Leta 1072 je tržaško-koprski škof Adalgerij daroval cerkvico benediktinskemu opatu Zenu iz Lida (Benetke) "cum vineis et olivis et exitu suo de propriomquae est in loco qui vocatur Gasello".¹⁴ Posest je mejila na eni strani na "Amantina de Judice", na drugi strani na vinograd "Joannisa de Bautitio", s tretje strani sta nanjo mejila vinograd in oljčni nasad, ki sta

8 G. Zalin, *Catasti del sale e radiografia della società nell'Istria e nella Dalmazia dei secoli XVI e XVII*, AMSI, vol. XXXII, N.S., Trieste 1984, str. 326

9 M. Udina, *Capodistria a Nicolò Donato*, Pagine Istriane, 4, Capodistria 1914, str. 130

10 G. Caprin, *L'Istria nobilissima I*, Parenzo 1905, str. 107

11 *Relazione di Daniel Balbi ritornato di Podestà e Capitano di Capodistria*, AMSI, vol. X, Parenzo 1895, str. 306.

12 *Boschi della Serenissima*, mostra documentaria (katalog), Venezia 1987, str. 74

13 F. Semì, *Il Cenobio Cassinese di San Nicolò d'Oltra*, Capodistria 1935, str. 7

14 G. Squinzani, *Santo Apollinare in Casello presso Capodistria*, Capodistria 1882, str. 40

bila "in loco qui vocatur Acefalis", za katera pa težko določimo današnjo lokacijo.¹⁵

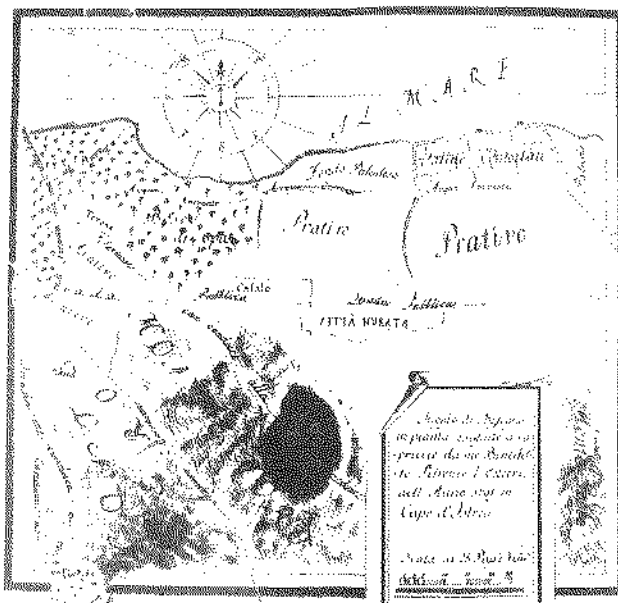
Opati sv. Nikolaja z Lida, prevzeti od lepote in rodovitnosti kraja, so tu okoli 1100 zgradili samostan, ki je svojo zemljiško posest postopno širil z darovnicami in zapuščinami posestnikov iz "Gasella" in bližnjih krajev. Med njimi je bil verjetno tudi red Malteških vitezov, ki so imeli razen te svoje posesti še na območju Milj, Rižane in po drugih krajih Istre.¹⁶

O delovanju samostana sv. Nikolaja nam v 17. in 18. stoletju poročajo G. F. Tommasini, F. Zeno in P. Naldini. Po Tommasinijevih navedbah je samostan deloval le do leta 1641. Do njegove opustitve je verjetno prišlo po hudi kugi, ki je pustošila po Istri leta 1573, in ponovno v letih 1630/31. V Naldinijevem času je v njem prebival le oskrbnik, ki je obenem skrbel za benediktinske posesti v Istri. Leta 1774 je samostansko poslopje skupaj s cerkvico Marijinega Oznanjenja kupila koprška plemiška družina Madonizza in ga spremenila v svojo poletno rezidenco.¹⁷ Skupaj s samostanom so prišle v last družine Madonizza tudi številne posesti na območju "Monte Moro": hiša z dvoriščem, nekaj teras z oljčnimi nasadi na pobočju imenovanem "i luoghi di Monte Moro", del gozdnih in pašniških površin ter del površin z vinogradi in oljkami v vznožju "Monte Moro", imenovan "Carnara". Sem so sodile tudi posesti, katerih lastniki so že prej plačevali desetino samostanu sv. Nikolaja, ukvarjali pa so se v glavnem z vinogradništvom in oljarstvom.¹⁸

Samo območje "Monte Moro" (današnji Črni vrh, 124 m) je bilo, kot poročajo viri, že zelo zgodaj poseljeno in fevdalizirano. Koprski škofje so ga podelili v 15. stoletju plemiški družini Spelati (Spelatis), vendar je leta 1430 škof Francesco Biondi Servandi omenjeni fevd ponovno prevzel v svoje roke, saj Jacopo de Spelatis ni pravočasno zaprosil za ponovno investituro. Šest let kasneje ga je isti škof tudi izobčil zaradi protizakonitega izkoriščanja omenjenega fevda.¹⁹

Kot gospodarji tega območja, ki je bilo izredno ugodno za gojenje vinske trte in oljke, znano pa tudi po proizvodnji likerjev, se omenjajo še plemiške družine Galli, Almerigotti, Brutti, Belli in Grisoni (v spodnjem levem kotu risbe je označena njihova posest "Villa Florida").

V "Catastico generale dei boschi della Provincia dell'Istria" (1775-1776) so med drugim navedene tudi "Possessioni di S. Nicolò d'Oltra tenute dalli F.lli Fontanotto,

2. Načrt B. Petronia iz leta 1791 prikazuje predel Ankarana od hriba "Monte Nero" do morske obale. Risbo hrani Državni arhiv v Benetkah v fondu *Provveditori alla Camera dei Confini*, b.242/28.

nelle quali esistono il Monte Moro, il Monte di Vallon, il Monte Gordia, ed il Monte Cavriola, con un Coronazzo sopra il Monastero.²⁰

Na Petronijevi risbi je dejansko označenih precej obdelovalnih oziroma ornih (arativi), pašniških (prativo) in gozdnih (boscho) površin, preko katerih so vodile ceste (Strada Pubblica) in potoki (Acqua corrente), povsem nerazločljiva pa je oznaka "Città murata" (obzidano mesto), saj na tem območju nikoli ni bilo kake večje aglomeracije oziroma urbaniziranega središča. Najbližje obzidano mesto je bilo Koper, katerega lokacija pa seveda na to območje nikakor ne sodi.

Kljub temu je Petronijeva topografska risba ankaranskega območja iz konca 18. stoletja dragocen vir za preučevanje tega pomembnega in nadvse rodovitega predela nekdanje koprške komune.

Topografska risba širšega območja Kraškega roba oziroma mejne črte med beneškimi posestmi v Istri in cesarskim ozemljem.

Risbo hrani Državni arhiv v Benetkah v fondu Dispacci

15 Istotam, str. 40

16 F. Semi, istotam, str. 8

17 G. F. Squinzani, istotam, str. 63

18 Pokrajinski arhiv Koper, Družinski arhiv Madonizza, a.e. 25, šk. 17

19 G. F. Squinzani, istotam, str. 35

20 V. Morosini, Catastico generale dei boschi della Provincia dell'Istria (1775-1776), Trieste 1980, str. 27

Rettori Istria, f.19/1, format 25,5 x 28,1.

Na levi strani zgoraj je legenda s črkami od A do F, ki označujejo posamezne lokacije:

A Vodni izvir, ki prihaja izpod hriba na avstrijski strani ter na meji z Gabrovico tvori jezero, ki je zelo koristno za okoliško prebivalstvo.

B Obrambni stolp na Klancu z mitnico nad glavno cesto, kjer morajo tovorniki iz nemških dežel mimo straže.

C Osapska jama, v katero se v primeru vojne zateka okoliško prebivalstvo, ki si je tudi v velikem številu rešilo življenje, ker je jama dobro utrjena.

D Struga reke, ki izvira iz Osapske jame ter se prek miljskih solin izteka v morje.

E Brezno v obliki konjske podkve, ki tvori mejo.

F Brezno "Črna jama", ki tudi tvori mejo.

Na koncu legende je podpis ing. Francesca Cappija, v desnem zgornjem kotu je merilo v beneških miljah, na levi strani je orientacija.

Komentar

Na topografski risbi se pred nami razgrinja skoraj celoten Podgorski kras, kakor danes imenujemo ta predel, ki se od kraške planote stopničasto spušča v flišni svet severovzhodne Istre s strmimi stopnjami, med katerimi je najbolj izrazita tista, ki se je izoblikovala med Dolinskim Bregom, Črnim Kalom, Loko in Podpečjo. Naravna kraška stena, ki so jo že v srednjem veku iz strateških razlogov utrdili z gradovi in obrambnimi stolpi, razkriva izredno pomembno lego pokrajine, ki je stoletja razmejevala tudi beneške in habsburške posesti v Istri.

Če si podrobneje ogledamo mejno črto, vidimo, da se nekako ujema s Kraškim robom in teče od Socerba na kraško planoto z živim izvirom in jezercem nad Gabrovico (Bristinič; na risbi oziroma legendi črka A), pušča Črni Kal na avstrijski strani, ter se prek Kraškega roba povzpne na ozek pas kraške planote pod Črnotičami, od tu pa se nadaljuje proti Čičariji. Beneška meja bolj ali manj ustreza današnji meji katastrskih občin Loka, Podpeč in Črnotiče.

Na risbi je razviden dominantni položaj Črnega Kala in cestna povezava z mitniško postajo na Klancu. Vas, zlasti pa črnikalska utrdba, ležita na strateško izredno pomembnem položaju nad cesto, ki se iz Rižanske doline vzpenja proti Krasu. Nekdanja utrdba je bila po

ruševinah sodeč razmeroma majhna, vendar strateško zelo pomembna. Po vsej verjetnosti je bil na utrjeni pečini, do kamor je vodil dvižni most, ovalen stolp z več nadstropji, ki je sodil v niz kraških utrdb Wiemarskih grofov v 10. in 11. stoletju. Kasneje so prešli v last oglejskih patriarhov, ti pa so jih dodelili tržaškim škofom. Črnikalski grad po vsej verjetnosti ni bil nikoli sedež fevdalnega gospostva, temveč le stražna postojanka, ki je morala zagotavljati varnost trgovskim karavanam, namenjenim v obalne kraje in pristaniška mesta. V prvem obdobju je stolp pripadal "Comitatus Sancti Iusti", se pravi tržaškim škofom in morda od tu ime "San Sergio" (ob sv. Justu in sv. Socerbu eden od tržaških krščanskih mučencev).²¹

Z beneško osvojitvijo Istre in oblikovanjem koprskе komune je ta stražarska postojanka na Kraškem robu prišla pod beneško posest (1370). Benečani so ji posvečali precejšnjo skrb in v njej nastanili kaštelana z nalogo, da brani dostop do Rižanske doline. Utrdba je pridobila na pomenu leta 1463, ko so Benetke po zmagi nad Trstom dobile v svoje roke še Muhov grad (Moccò), Socerb in Podgrad, ki so postali izredno pomembna oporišča v obrambi nove beneške meje na kraški planoti.

Do sprememb beneško-avstrijske meje je prišlo v času vojn "Cambraiske lige" (1509-1535). Črni Kal je bil v tem času zelo pomembna strateška točka za obrambo mlinov na Rižani in dohodov v koprsko nižino, vendar je kljub vsemu 1511 padel v cesarske roke.²² Meja beneško-avstrijskih posesti se je po tej vojni s Kraškega roba, kot je videti tudi na risbi, pomaknila pod vas, ki je prišla skupaj z utrdbo (tabor) pod avstrijsko deželno sodišče na Socerbu.²³

Meja na Kraškem robu se je z mirovnimi določili v Trentu leta 1533 oziroma 1535 nekako utrdila, niso pa se uredile razmere vzdolž meja. Trgovska konkurenca med Benetkami in Avstrijo je bila čedalje hujša. Kranjska trgovina z beneško Istro se je kljub protestom Trsta še povečala, ko so leta 1563 odprli konkurenčno cesto iz Divače čez Rodik v Klanec in Črni Kal, za katero so Dolenjci dobili privilegij, da so smeli po njej tovoriti sol iz beneške Istre.²⁴

Doigoletne napetosti med Avstrijo in Beneško republiko so se ponovno sprevrgle v vojno, ki je trajala od 1615-1617. Tarča medsebojnih spopadov in puštošenj so bile zopet obmejne posesti, gradovi, utrdbe in vasi. Jeseni 1615 so Benečani prodrli na avstrijsko stran in med drugim zavzeli in opustošili Črni Kal. Ob

21 L. Foscan - E. Vecchiet, I castelli del Carso medievale, Trieste 1985, str. 31

22 S. Vilfan, Koprski glavari Slovanov v avstrijsko-beneški vojni, Kronika II, Ljubljana 1954, str. 27

23 J. Kramar, Grad Socerb, 1967, str. 10

24 Istotam, str. 12

tej priložnosti je utrpela precejšnje poškodbe tudi utrdba nad vasjo, tako da je bila že leta 1744 na "Carta del Ducato di Carniola" označena le še kot ruševina.²⁵

Na risbi nista posebej označena vas in stolp v Podpeči, čeprav sta v nizu obrambnih postojank od Črnega Kala do Zanigrada igrala pomembno vlogo. Stolp v Podpeči naj bi nastal že v 11. stoletju. Tako kot črnikalski raste iz žive skale na robu skalnega previsa. Pod stolpom je jama, ki jo je po vsej dolžini zapiralo močno obzidje. Skozenj je vodila vratna odprtina imel pa je tudi okenske line. V dnu jame se odpira koridor, ki je morda nekoč spajal jamo s stolpom. Zasediti je tudi vodni izviri, ki je morda nekoč pomembno vplival na izbiro kraja za obrambno postojanko. Čeprav je bila utrdba skoraj nezavzetna, saj je stolp dobro viden daleč naokoli, ni verjetno nikoli igrala pomembnejše vloge. Uvrščamo jo med istrske tabore, ki so služili za obrambo pred Turki ter kot pribežališče vaškega prebivalstva pa tudi pastirjev in gozdarjev, ki so živeli v okolici. Med avstrijsko-beneško vojno je bila leta 1508 nadvojvodska utrdba, sicer pa je bila v rokah Benečanov.²⁶

Zadnji v nizu utrdb, ki sicer na risbi ni označena, je Zanigrad. Okrog poznoromanske cerkvice sv. Štefana je videti nizko zidovje, ki ga nekateri zgodovinarji povezujejo s starim gradom Zanianom.

Ker ni zanesljivih poročil, ki bi potrjevale te teze, domnevamo, da je bil grad le tabor za obrambo pred Turki.²⁷

Na kraški planoti je označena vas Črnotiče (Cernotich). Gručasta kraška vas na zahodnem pobočju Hriba je danes nekoliko odmaknjena od ceste Črni Kal - Podgorje. Vrh bližnjega gradišča (465 m) je označena tudi stara cerkev Marije Snežne z ostanki obrambnega zidu. Vzhodno in zahodno od Gradišča sta označeni (na legendi E, F) brezni, ki sta tvorili beneško - avstrijsko mejo.

Če usmerimo pozornost znova proti sredini risbe (na legendi črka B), opazimo obrambni stolp in mitnico na Klancu nad glavno cesto, ki je vodila proti Črnemu Kalu. Klanec (Clainz, Clanez, S. Pietro di Madrasso) se nahaja v rečni soteski ob izviri Glinščice. Po vsej verjetnosti je utrdba pripadala vrsti grofovskih gradov, ki so jih dali zgraditi že istrski mejni grofje. Točnejša poročila o Klancu so šele iz leta 1416, ko je dal Friderik III. v najem mitnico tržaški komuni za 1200 cekinov.²⁸ Leta 1526 je grad z mitnico, ki je stala sredi vasi (Rampion), pripadal družini Henrika Clainza, katerega rod

se je nadaljeval do leta 1600. Tudi v 18. stoletju je Klanec še vedno igral vlogo mitniške postaje; tako je na karti Istre iz leta 1753 (G. Salomon, Lo stato presente di tutti i paesi, e popoli del mondo), poleg toponima "Villa Clanaz" zaznati še besedo "Muta" (mitnica).²⁹

Na avstrijski strani je nedvomno najpomembnejšo strateško točko predstavljal grad Socerb (S. Serff, S. Servolo, Strmec) z nadmorsko višino 440 m. Lega gradu prav na rtu, ki ga tvori kraški breg, je bila edinstvena, saj je obvladovala dolini Rižane in Osapske Reke ter dohod iz Istre v Trst.

Ozemlje Socerba je od 10. stoletja pripadalo škofovski grofiji v Trstu, v 13. stoletju pa tržaški komuni. Benečani so ga prvokrat zavzeli in utrdili 1368, drugič pa 1463. Muhov grad (Moccò) in Socerb sta postala izredno pomembna v obrambi nove beneške meje na kraški planoti, ki jo je po eni strani ogrožala Avstrija, po drugi strani pa Turki. Le-ti so že 1469 začeli vdirati v Istro oziroma mimo Trsta v Furlanijo.

Beneška posadka na Socerbu je neprestano ogrožala in uničevala žaveljske soline, ki so bile v lasti Tržčanov. Tem je bila neposredna bližina beneške posadke v veliko nadlego, zato so 1473 nenadoma napadli grad, ga zavzeli in s tem za kratek čas onemogočili beneško kontrolo žaveljskih solin in meje. Toda Beneška republika se ni hotela kar tako odreči Socerbu, zato je providur Vittor Pasqualigo dobil ukaz, da pregleda vse možnosti za ponovno osvojitve gradu. Beneška krdela so neprestano pustošila po tržaški okolici, zato je Trst socerbski grad brez boja prepustil Benetkam. Giovanni Diedo ga je znova utrdil, obenem pa dobil od Trsta zagotovilo, da ne bo več nadlegoval in napadal beneških posesti.³⁰

Na gradu, ki mu je pripadalo 7 okoliških vasi, je bila odslej stalna posadka. Nič manjšo skrb niso Benečani posvečali tudi drugim gradovom v bližini. Leta 1492 je koprski podestat in kapitan Domenico Malipiero pregledoval gradove in utrdbe na Kraškem robu in se zavzel za njihovo popravilo. Na Socerbu je dal dokončati gradnjo vodnjaka in novega obzidja.³¹

V času beneško-avstrijske vojne so avstrijske čete pod poveljstvom Nikolaja Ravbarja leta 1511 zavzele Socerb in Muhov grad, morale pa so se umakniti iz Ospa in Tinjana, ki sta ostala v beneških rokah. Že leta 1521 je tržaški glavar in kranjski plemič Nikolaj Ravbar od cesarja dobil gospostvo Socerb, ki se je razprostiralo od Muhovega gradu do Lokev ter obsegalo vasi Socerb,

25 L. Foscan - E. Vecchiet, *istotam*, str. 31

26 *Istotam*, str. 31

27 J. Kramar, *istotam*, str. 31

28 L. Foscan - E. Vecchiet, *istotam*, str. 19

29 L. Lago - C. Rossit, *Descriptio Histriae*, Trieste 1981, str. 233

30 A. Calafati, S. Servolo (*Istria*), Trieste 1913, str. 30

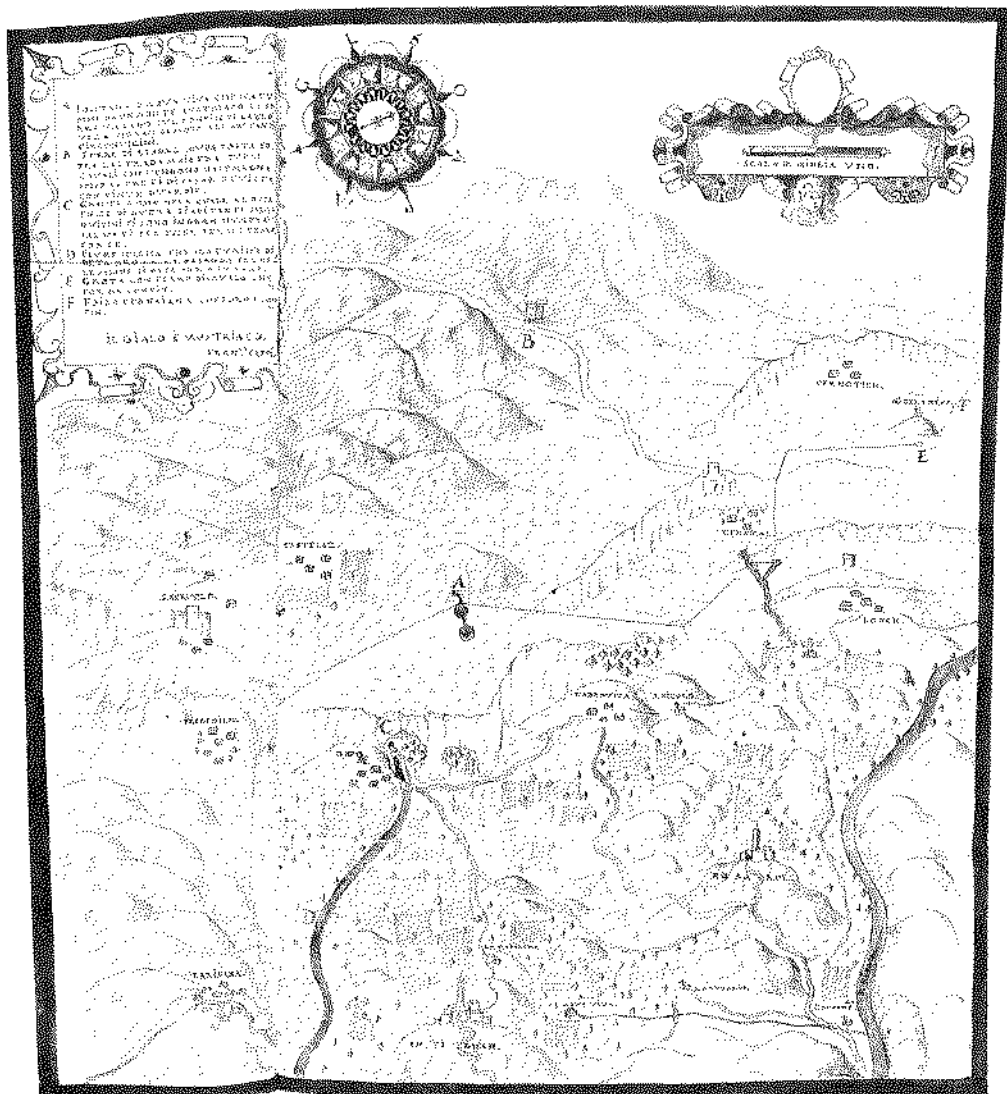
31 *Istotam*, str. 35

Prebeneg, Kastelec, Črni Kal, Črnotiče, Podgorje, Petrinje, Prešnico, Brgod, Klanec, Ocizlo in Beko ter vasi Vodice in Jelovice, ki sta mu bili priključeni že leta 1510. Lastnik Socerba je imel deželno-knežje pravice, gospostvo je imelo tudi svoje deželno sodišče in dve mitnici, ki sta mu prinašali lepe dohodke.³²

Od začetka 17. stoletja je grad pripadal grofom Petazzi iz Trsta, ki so ga v času "Uskoške vojne" (1615-1617) dodobra utrdili. Gospostvo je v 17. stoletju ostalo deželno-knežja komorna posest, ki je bila še nekaj časa v rokah Petazzijevih, leta 1655 pa je upravitelj gradu postal

njihov vazal Francesco Lottierio. 1704 ga je nasledil Giovanni Battista Lumaga de Millecron kot vazal cesarja Leopolda I. Že leta 1702 je namreč nadvojvodska komora na voljo cesarja kupila gospostvo Socerb in Podgrad, toda nakup so ratificirali šele leta 1708.

V prvi polovici 18. stoletja je gospostvo Socerb prišlo v roke markize de Priè, sredi stoletja pa se je kot lastnik pojavil Jožef baron Salvai, ki je umrl leta 1760. Na podlagi njegove oporoke je gospostvo podedoval njegov sin Rajmund, po njegovi smrti pa je bila njegova mati in dedinja Elizabeta baronica Salvai prisiljena prodati

3. Topografska risba ing. F. Cappija s prikazom širšega območja Kraškega roba in Brega oziroma vrisano mejo med beneškimi in avstrijskimi posestmi. Risbo hrani državni arhiv v Benetkah v fondu Dispacci Rettori Istria, f. 19/1.

32 J. Kramar, *istrotam*, str. 9

gospostvo zaradi dolgov. Leta 1768 so ga kupili grofje Montecuccoli iz Modene, ki so gospostvo razširili s posestmi nad dolino Glinščice z gradom Fünfenberg.³³

Vsekakor je ing. Francesco Cappi grad Socerb na topografski risbi upodobil pred letom 1780, ko ga je uničil požar in v njem ni bilo več mogoče stanovati. Podrobne opise in dve grafični upodobitvi je zapustil J.V. Valvasor, ko je leta 1689 obiskal grad.³⁴

V bližini Socerba je označena tudi cesarska vas Kastelec s polji in hrastovimi oziroma borovimi gozdovi višje na kraški planoti. Gospostvo je bilo v 18. stoletju last Ferdinanda pl. Saurerja, ki ga je leta 1795 izročil svojemu sinu Jožefu. Od njega ga je 1799 kupil Matija Filipčič za 7000 goldinarjev.³⁵ Na risbi ni označena cerkev sv. Helene iz leta 1653.

Pomembna značilnost topografske risbe pa je oznaka nekaterih cest, ki so iz zaledja preko Kraškega roba vodile k morju. Kraško cesto v beneških dokumentih označujejo tudi s "strada dei mussolati", včasih tudi "maledicta".³⁶ Poimenovanje je povezano predvsem s kranjskimi tovarniki, ki so prihajali v velikem številu bodisi v Trst, bodisi v beneška mesta ob istrski obali.

Na risbi žal ni označen izredno pomemben prehod pri Kozini. Vodil je namreč do morja po najkrajši poti, ki je bila razmeroma položna in varna, torej precej drugačna od tiste, ki je preko mitnice v Dragi vodila do zgornjega dela doline Glinščice in Boljunca do Žavelj in dalje k morju. Križišče cest pri Kozini je bilo vedno zelo prometno, saj so se sem stekale trgovske karavane iz zgornjega toka Timava in iz smeri Rodika, Barke, Lokev, Bazovice in Obrova.³⁷

Preko tržaške mitnice na Klancu (S. Petrus de Madras), ki smo jo že omenjali, je pri Črnem Kalu cesta prešla na beneško ozemlje in se razdelila v dva kraka: eden je ob Rižani preko Dekanov vodil v Koper, drugi pa se je usmeril proti Ospu in preko Osapske Reke vodil do cerkvice sv. Klementa. Na risbi je vidna in označena predvsem cestna povezava med Klancem in Črnim Kalom, nato pa med Ospom in Gabrovico ter med Ospom, Rožarjem in Tinjanom.

Osp, ki ga je ing. Cappi označil na risbi neposredno pod Osapsko jamo (na legendi označena s črko C), se omenja že v darovnici Henrika IV. iz leta 1067, ko je pripadal freisinškemu škofu. Z beneško osvojitvijo je

vas s svojo jamo in obzidjem predstavljala eno pomembnejših strateških postojank v obrambi pred Turki in Habsburžani. V jamo, imenovano tudi Jama v Gardu, kjer so imeli Benečani stalno posadko, se je v primeru nevarnosti zatekalo vaško prebivalstvo z živino. Izpod Osapske stene izvira Reka, ki tedaj v dolini še ni bila regulirana. Zasedski potok priteka izpod stene in teče danes po regulirani strugi v Osapsko Reko, nekdanj pa se je razlival levo in desno.³⁸

Osp, ki je spadal h koprskemu ozemlju, so Benečani dodobra utrdili v času beneško-avstrijske vojne (1508-1516). Leta 1510 so Avstrijci vdrti v Osapsko dolino in 1511 ob vrsti drugih utrdb zavzeli tudi Osp. Po odhodu cesarskih čet so Benečani skušali zopet zavzeti izgubljene kraje. V neki taki praski pri Ospu je na beneški strani nastopil "capitaneus Sclavorum", ki je vas znova vrnil v okrilje Beneške republike.³⁹ S tem je tudi meja še nadalje potekala nad Kraškim robom.

V času uskoške vojne so cesarske čete znova pustile na območju Mačkolj, Ospa in Podpeči, beneški najemniki pa so opustošili Podgorje, Črni Kal, Črnotiče in druge vasi na avstrijski strani. Zaradi pogostih spopadov so Benetke v uskoški vojni utrdile tudi Tinjan, Rožar in Hrastovlje. Kmetje so morali varovati obrambne nasipe pri Ospu, Predloki, Podpeči in Zazidu. Kljub temu so cesarske čete vdrle v Istro ter jo strahovito oplenile. Požgane so bile tudi vasi Osp, Gabrovica, Bezovica in Predloka, kjer je bila izropana tudi cerkev sv. Janeza Krstnika.⁴⁰

Poleg gručaste vasice je ing. Cappi na obeh straneh Osapske Reke, ki priteka domala iz 1 km dolge vodne jame, upodobil na dnu doline še vrsto polj in vrtov, po pobočjih in na Brdu pa travnike in pašnike, v Tinjanskih hribih tudi mnogo gozdov.

Tinjan (Antignan) je upodobljen vrh hriba z dobro vidno cerkvijo, ki je dobila sedanjo obliko leta 1704. O njem poroča že G. F. Tommasini in pravi, da ima 20 hiš, ravno tako pa omenja tudi Osp, Črni Kal, Loko in Podpeč.⁴¹ O Tinjanu (Antoniano) poroča tudi G. R. Carli in pravi, da je značilna vas na hribu, od koder istočasno obvladuje Osapsko in Rižansko dolino. Tinjan - Antignano je zemljiško ime, ki morda izhaja iz Antonius ali Antenius, obe rimski imeni pa izhajata, kot domneva M. Doria, iz etruščine in verjetno iz istega korena. Ker

33 M. Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982, str. 452

34 Grafični upodobitvi sta v njegovem delu (J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogtums Krains, III, Laibach-Nürnberg 1689, str. 524/52)

35 M. Smole, istotam, str. 214

36 G. Borri, La strada del Carso e il traffico fra la Carniola, Trieste e l'Istria Veneta, Pagine Istriane, 26, Trieste, 1969, str. 43

37 Istotam, str. 63

38 M. Župančič, Osp : vas, stena, dolina, Planinski vestnik, št. 6, Ljubljana 1983, str. 355

39 S. Villan, istotam, str. 27

40 C. de Franceschi, L'Istria. Note storiche, Parenzo 1872, str. 315

41 G. F. Tommasini, De' Commentari storico-geografici della Provincia dell'Istria, Archeografo Triestino, vol. IV, Trieste 1837, str. 540

je ime Antenius v Benečiji in Istri manj dokumentirano kot Antonius, M. Doria soglašja s Carljem, ki se tako opredeljuje za Antonianum.⁴²

Nasprotno pa P. Naldini omenja "Ante Janum" ali "antè Janum", se pravi hrib nasproti Kraškega roba, ki v obliki nekakšnih vrat ločuje beneške in habsburške posesti v Istri.⁴³

Naldini v svojem opisu tudi omenja, da je Tinjan nekdam štél 60 hiš, v njegovem času pa se je zaradi silovite burje precej hiš že porušilo, čeprav so položaj nekoliko popravili s tem, da so vas širili v tisto smer, ki je bila nekoliko manj izpostavljena burji. Tudi župna cerkev bi se ne ohranila v tej meri, če ji ne bi hrbtni strani zaščitili z zidom. Pač pa se je začel rušiti obrambni stolp vrh vzpetine.⁴⁴

V smeri od Tinjana proti Ospu in Socerbu je na risbi

sredi obdelovalnih polj označena cerkev sv. Magdalene, za katero Naldini poroča, da so jo postavili v času kuge na mestu, kjer so pokopavali mrtve. S Tinjana se nudi pogled na bližnjo okolico pa tudi, kot nadaljuje Naldini, na celotno beneško obalo, Ogļej, Gradež in Caorle. Vzhodno od Tinjana omenja Podpeč, južno Kubed, zahodno pa Koper. Do vseh teh krajev, pripominja, je 5 milj, do Trsta pa 6.⁴⁵ V razdalji ene milje od struge Rižane je pod Rožarjem (Rosarol) označena cerkev sv. Nedelje. Ing. Cappi je upodobil vrh grebena, od koder se odpira lep razgled, rožarsko cerkev sv. Jurija z ostanki taborskega obzidja iz turških časov, v smeri proti Tinjanu pa studenec oziroma živi izvir, kamor so domačini hodili po vodo. Od manjših cerkva so na beneški strani označene še sv. Janez Krstnik v Predloki, sv. Nikolaj pri Gabrovici in sv. Gregor pri Dekanih.

RIASSUNTO

I disegni e gli schizzi topografici sono un materiale di grande valore per il territorio del Comune capodistriano nel periodo veneto, sia nelle ricerche topografiche, sia nello studio degli interventi urbanistici ed edilizi, delle delimitazioni, dei complessi delle saline e di altre cose simili. La maggior parte dei disegni, in particolare quelli conservati presso l'Archivio di Stato di Venezia, rappresenta il territorio cittadino con le mura, fortificazioni, singole parti cittadine e possedimenti. Relativamente molti disegni e schizzi sono dedicati al complesso delle saline e al territorio di confine tra i possedimenti veneti ed asburgici sul bordo carsico.

Il saggio tratta tre raffigurazioni cartografiche del territorio capodistriano del XVIII secolo. Si tratta della raffigurazione del golfo di Capodistria con l'isola allora esistente, tutto il corso inferiore del Risano con le saline, Sermino e il golfo di Stanona. Il disegno è stato eseguito nel 1774 dall'ingegnere Pietro Antonio Letter per la realizzazione dell'opera di regolazione del corso del Risano. Il secondo è il disegno dei possedimenti e delle superficie oscive lungo la costa nella località Monte Moro (Ancarano), che nel 1791 è stato fatto dall'ingegnere Benedetto Petronio. Il terzo disegno raffigura il territorio più ampio del bordo carsico, ossia la linea di confine tra i possedimenti veneti ed asburgici, ed è stato eseguito dall'ingegnere Francesco Cappi. Tutti e tre i disegni sono forniti di leggenda, orientazione geografica e misure espresse in miglia veneziane o passi.

42 M. Doria, Etimi di toponimi capodistriani in Gian Rinaldo Carli, *Pagine Istriane*, Trieste 1969, str. 15/16

43 P. Naldini, *Corografia ecclesiastica*, Venezia 1700, str. 393

44 Istotam, str. 394

45 Istotam, str. 395

ŽIVLJENJE IN DELO PAVLA PELIZZERJA ROVINJČANA
(1600-1691)
(S posebnim ozirom na delo v Kopru)

Krešimir ČVRLJAK

arhivist, Arhiv Hrvatske, 41000 Zagreb, Maruličev trg 21, CRO
archivista, Archivio della Croazia, Zagabria, CRO

IZVLEČEK

Prispevek osvetljuje življenje in delo Pavla Pelizzerja Rovinjšana (1600-1691), frančiškana in cerkvenega diplomata, v času njegovega delovanja v Kopru. To je tudi poskus umestitve njegove ustvarjalnosti, ki je bila doslej le malo znana, v čas in prostor, v katerem je živel.

Nam quis nescit primam esse historiae legem, ne quid falsi dicere audeat? deinde ne quid veri non audeat? ne quae suscipio gratiae sit in scribendo? ne quae simultatis? Haec scilicet fundamenta nota sunt omnibus.

Cicero, *De oratore*, lib. II, cap.
15, par. 62, str. 41.

Človek se, milo rečeno, počuti zbežan ob Pelizzerjevem primeru (in podobnih primerih), kajti o ljudeh, ki so tako globoko orali duhovne brazde v domovini, a tudi izven nje, komaj vemo za dan rojstva, čas smrti ali gomilo. Človeška nemarnost, zavist, nevhvaležnost in pozabljivost so hladni kot mrliški oglednik in pogrebci, kakor je hladni tudi grob, v katerem ti ljudje počivajo.

Bližina Benetk, ugoden položaj ter bogata in dolga tradicija so temeljni dejavniki v življenju beneškega Ko-

pra v 17. stol.; tedaj se je živelo visoko kulturno, v prvi vrsti akademijsko, potem patricijsko, kar pomeni imenitno (seveda salonsko), pomalem že galantno in v marsičem beneško življenje nekega obažnega beneško-istrskega mesteca, z urbanistično fiziognomijo središča beneške pokrajine in s približno tisoč prebivalci¹. V Kopru se je živelo sijajno in vedro kljub mračnemu videzu njegove zunanje podobe (prav kot videz Benetk).² Koprška duhovna aristokracija se je pognala visoko nad površje demografsko sicer večplastne koprške urbane sredine, zato se je Koper že zdavnaj kosal v mnogih pogledih s številnimi mesti sosednje Italije. Ali bi to lahko bil razlog za Petrarkino povabilo prijatelju Boccacciu, da skupaj obiščeta Koper?³

Seveda ne smemo pozabiti, da je delavski in trgovski Koper, posebno tisti "nell'agro", garal dan in noč, da bi aristokratski lahko študiral in ustvarjal, patricijski pa se razuzdano in brezskrbno bahal v bolj ali manj raz-

1 Zaradi kužne bolezni, ki je težko prizadela Koper v drugi polovici 16. stoletja (1596), je bilo v mestu komaj 5000 prebivalcev; samo nekaj let kasneje (1601) se je število zmanjšalo na 4300. Število je potem raslo, toda kuga 1630-1631 je spet vzela svoj davek - dve tretjini mestnega prebivalstva, tako da je imel Koper le 1800 prebivalcev v času mestnega podestata in kapetana Alvisa (Luigija) Gabrielija. Sredi 17. stoletja (1650) je mesto ponovno doseglo približno prejšnje število prebivalcev, to je 4500 (Lit. 10, 345).

2 "Capodistria e quasi tutte le città dell'Istria, hanno come Venezia un aspetto tetro, perché in nessun luogo s'imbiancano (!) le pietre quadrate con cui sono fabbricate le case..." (Lit. 10, 457).

3 Lit. 10, 494.

košnih sobanah svojih palač. Številne ugledne koprške družine (Belli, Bonomo, Brutti, Carli, Fini, Gavardo, Gravisi, Maurizio, Petronio, Santorio, Vergerio, Tarsia, Zarotti, če omenimo samo nekatere) so dajale, poleg ostalega, pečat tudi koprskemu sečentu. Širšo in globljo razčlenbo teh samo navrženih in odprtih vprašanj glede življenja v Kopru v 17. stol. pustimo za neko drugo priložnost. Pustimo tudi blišč in razkošje sečentističnega Kopra, da bi lahko usmerili svoje misli v koticke miru in tišine, ki jih je v Kopru tudi bilo v dobršni meri.

Prodor hrupa s koprskih ulic,⁴ z zabav v patricijskih salonih in iz dvoran koprskih akademij do teh koticov so ovirali masivni samostanski zidovi, od katerih se je kakor odmev odbijalo vse, kar ni bilo za Boga in od Boga, za rešitev duše ter v duhu in po volji svetega utemeljitelja redovniškega reda, čigar člani so preživljali svoje redovniško življenje izza teh zidov. Samostanske celice so bile njihovi saloni, posti njihove duhovne gostije, zaobljubljena siromašnost njihovo največje in oporočno bogastvo. V svojem pregovornem molku so zasnajali najbolj žive pogovore z Bogom, majhni sami pred seboj, toda veliki v očeh svojih someščanov, ki so visoko cenili njihovo večstoletno prisotnost v skupnem mestu. Samostanski zidovi pa niso ovirali vonjav pravičnega in vzornega življenja koprskih menihov, da bi dosegle galantne koprške salone in jih prezele ter poduhovile. Plodovi in učinki modrosti iz koprskih samostanov so neizpodbitni.

V tej razpravi se bomo ukvarjali s koprskim menihom, kateremu je ob vsej duhovni svobodi, ki mu jo je lahko nudil samostan, postalo pretesno med samostanskimi zidovi. Zaradi svojega širokega obzorja in po volji svojih predstojnikov je moral biti bliže ljudem, bliže svetu. Ko so zahtevali od njega, da odide na dolgo in nevarno pot pomiriti hudo sprte, se je menih Pavel Pelizzer Rovinjčan iz koprškega samostana sv. Ane pokazal karizmatično zrel in uspešen. Danes se ves frančiškanski

serafski red ponaša s Pavlom Pelizzerjem Rovinjčanom, z enim izmed svojih vidnejših in najboljših sinov. Po-udariti pa je treba tole: če redovni brat P. Pelizzer ne bi v nekem odločilnem trenutku na poseben način pokazal in potrdil moči svojega duha, posluha redovnika, modrosti in zrelosti cerkvenega diplomata, krepostnega človeka in redovnika, bi glas o njem težko prodrl v svet izza debelih zidov frančiškanskega samostana sv. Ane v Kopru. Vse dotlej so samostanski zidovi v Kopru ljubosumno varovali resnico o tem, v kolikšni meri in na kateri način je bil P. Pelizzer velik ljudski človek in svečenik. Zidovi sv. Ane so to skrivali podobno, kot so kasneje, po smrti P. Pelizzerja, skrivali sledove njegovega življenja in dela v Kopru in izven njega.⁵ V teh okoliščinah nam je Pelizzer razkril tudi svoja visoka moralna načela in karakterne poteze gorečega pomirjevalca sprtih.

P. Pelizzer je tudi pred tem zapuščal Koper, mesto svojega redovništva, in odhajal v različne smeri zaradi važnih, zaupnih opravkov, vsakokrat pa je še bolj utrdil zaupanje predstojnikov v svoje umske in duhovno-redovniške moči. Po uspešno opravljeni nalogi 1640. leta se je Pelizzer zmagoslavno vrnil v Koper s svojega življenjsko nevarnega pohoda. Glas o njem je odmeval v provinci, a tudi izven nje, potem pa je sčasoma utihnil in skoraj zamrl pod bremenom plasti časa, pozabe, nemarnosti in nehvaležnosti.

Naloga in cilj te razprave je razpreti prav te plasti in priti do čim bolj celovite resnice o menihu Pavlu Pelizzerju Rovinjčanu. Potem ko sem to naredil za hrvaško javnost,⁶ zdaj to delam še za slovensko, ki ima morda do tega celo več pravic.

KRESNICE IZ TEME POZABE

Petar Stankovič,⁷ Pietro Kandler,⁸ Stipan Zlatović⁹ in Benvenuto Rode¹⁰ so najbolj zaslužni za vse, kar danes vemo o življenju in delu P. Pelizzerja. Netočno

4 Na mestnem Irgu v Kopru je bila že 1464. leta zgrajena kavarna (Loggia) za potrebe književne akademije. (Lit. 10, 495)

5 Samostan sv. Ane v Kopru je bil eden izmed številnih samostanov, ki so krasili že tako lepo istrsko obalo in bili v okras dalmatinski provinci sv. Jeronima. Ustanovitev samostana sega v sam začetek frančiškanskega reda. Kolikor je znano, zgodovina o tem, ali je bil v času ustanovitve znotraj ali zunaj mesta, (še) ne daje odgovora. Koper je resnično bil in ostal mešto samostanov. Nekateri, óni "antiquissimi", so se nahajali "nell'agro". (Lit. 15, 115) Na pergamentu iz leta 1268 je zapisano, da je papež Klement IV. priporočil redovnike samostana sv. Ane skrbi koprškega škofa Bona Azona (okrog 1280). Na nekaj "mlajšem" pergamentu (1306) pa piše, da je poslanec Svete stolice, kardinal U. Neapoleo (+1342), obdaril samostansko cerkev s koncesijami in oprostitevami. Ko govori o katoliških cerkvah v Kopru v minulih stoletjih, Gedeon Pusterla piše o cerkvi v samostanu sv. Ane, da se je prej imenovala "S. Maria degli Angeli", a šele kasneje "S. Anna". Nahajala se je "nella contrada di Porta Buserdaga (Bosserdraga)". (Lit. 22, 54) Meščani Kopra so l. 1483 izprosili od papeža Aleksandra VI. dovoljenje, da lahko zgradijo nov samostan. (Lit. 12, 82) Ob teh letnicah je zato čudno, da P. Kandler najde prav omembo samostana sv. Ane šele l. 1520. Torej bi bil po starosti osmi od desetih omenjenih samostanov v Kopru (Lit. 15, 116).

6 Glej Lit. 7! Hrvaško kulturno občinstvo sem seznanil z likom in delom Pavla Pelizzerja tudi v radijski oddaji (III. program Radia Zagreb, 2. oktobra 1989). Nekaj mesecev pozneje, natančneje 17. marca 1990, sem seznanil hrvaške bralce z likom P. Pelizzerja tudi v Vjesniku. (Lit. 8) Ogrodge te moje druge razprave o Pelizzerju je prvo delo. Medtem ko je bilo težišče prvega dela na Pelizzerjevem potovanju, posebno po Dalmaciji (1640. leta), se v tej drugi razpravi ukvarjam s Pelizzerjem v istrskih samostanih, zlasti v koprskem. Vse je dopolnjeno in predelano z novimi podatki.

7 Lit. 29, 95-96.

je, govoriti o kakršnih koli podatkih ali življenjepisnih obrisih o Pelizzerju izpod peresa "drugih pisateljev" v *Saggio di Bibliografia Istriana* (Capodistria 1864), kakor piše S. Zlatković.¹¹ *Saggio* nas namreč samo napeljuje na Stankovića s svojim "n. 2775", z "n. 2804" pa na članek v *L'Istria*.¹²

1. Petar Stanković

Barbanski kanonik P. Stanković začenja svoj prispevek o P. Pelizzerju (po obsegu manj kot ena stran) s Pavlovo pripadnostjo serafskemu redu malih bratov observantov (minoritov), po poreklu iz Rovinja.¹³ Imel je več kateder v svojem redu.¹⁴ Upravljal je z več samostani. Zaupano mu je bilo, da obiskuje različne province. Leto 1639 je prvo leto, ki ga Stanković navaja v zvezi s Pelizzerjevim življenjem. Tega leta je namreč Pelizzer pripadal generalnemu Kapitulatu reda v Rimu, ko ga je general reda, o. Benigno da Genova, poslal kot poverjenika - obiskovalca (commissario visitatore) v Srebrno Bosno, kjer je pretil razkol med trojico škofov in redovniki, duhovništvom in ljudstvom.¹⁵ S svojim tegobnim poslanstvom je Pelizzer uspel pomiriti to vrenje v Srebrni Bosni. Upoštevajoč kronologijo dogodkov iz Pelizzerjevega življenja, se je P. Stanković v nadaljevanju zadržal pri opisu Pelizzerjevega portreta nad vrati refektorija v samostanu sv. Ane v

Kopru. Portret je delo italijanskega slikarja Stefana Celestija iz prve polovice 17. stoletja. Ob gornjem robu portreta je napis: "Anno aetatis suae 41 postquam totam Bosnae Argentinae provinciam visitavit, pacificamque reddidit, episcopus patresque reconciliavit." Na dnu portreta je naslikano pismo, na katerem piše: "Facultas pro patre Paulo a Rubino Custod. Dalm. et Comm. Visitat. Prov. Bosnae Argentinae".

Naslednji general reda, o. Sebastiano da Gaeta, je določil Pelizzerja za vizitatorja Brescie, Toscane, Ankonitanske Marke in Umbrije. Potem je odpotoval v Španijo, da bi v Madridu opravil pomembna dela za svojo provinco; spotoma pa je spoznal najbolj slavne ljudi. V dalmatinski provinci je prišel do položaja generalnega definatorja, razširil in uredil je samostan sv. Andreja na otočku blizu Rovinja. V samostanu njegovega reda v Piranu hranijo v rokopisih njegove različne pridige.¹⁶ Znano je, da je imel Pelizzer govor v Piranu 20. oktobra 1630. leta, ko so javno slavili jubilej papeža Urbana VIII. Ne vé se niti za čas niti za mesto njegove smrti. Leta 1668 je še živel, star 69 let.¹⁷

2. Anonim

Med avtorji edino Anonim omenja datum Pelizzerjevega rojstva, tj. 24. november 1600.¹⁸ Da je ta datum

8 Tisto, kar je barbanski kanonik P. Stanković objavil o Pavlu Pelizzerju v 3. zvezku svojega dela, štejemo danes za prve, a dokaj pičle in nepopolne vesti o P. Pelizzerju. Skoraj dve desetletji pozneje jih je P. Kandler dopolnil z obilnejšimi življenjepisnimi podatki, ki mu jih je odstopil nepodpisani avtor za tednik *L'Istria*. (Lit. 16) Ni težko ugotoviti, da je imel anonimni sporočevalec v roki Pelizzerjevo avtobiografijo, ki jo je morda arbitrarno poimenoval *Storia de' suoi viaggi*. Torej ni izključeno, da je Pelizzer sam naslovil svojo avtobiografijo kot *Storia de' miei viaggi*. Sebastijan Slade (Dolci) prav tako poudarja, da je "ejusdem Pauli verbis texenda Historia". (lit. 28, 65) Tako bomo dobili iz enega in drugega poročila kolikor toliko celosten pregled življenja in dela tega prizadevnega istrskega frančiškana iz 17. stoletja.

9 Lit. 34.

10 Lit. 23.

11 Lit. 34, 2. Malo je istrskih zgodovinarjev 18. in 19. stol., ki omenjajo P. Pelizzerja in njegovo delo. Med te maloštevilne, ob P. Stankoviću in P. Kandlerju, sodi tudi dr. Felice Glezer iz Rovinja, ki pa vseeno ne uvršča P. Pelizzerja med tiste (27), omembe vredne Rovinjčane. (

12 Glej Lit. 16!

13 B. Benussi je sestavil, na osnovi rokopisa kanonika Tommasa Caenazze, zelo pregleden popis rovinjskih družin za obdobje od 1400. do 1868. leta in jih razvrstil po abecednem zaporedju (Lit. 2, 358-369) Potem je sledil popis izumrlih rovinjskih družin v 17. in 19. stol. Benussi je našel v kanonikovem rokopisu (in nato omenil v svoji knjigi) samo Toma Pellicerja, pokojnega Jakova iz Splita, po poklicu "pellicier e stramasser", 1400. leta. (Lit. 2, 360) Ali to pomeni, da je bil daljni prednik patra P. Pelizzerja Rovinjčana omenjeni splitski "pellicier" in "stramasser", bi morali ugotoviti po onomastični poti. Med "Famiglie capodistriane estinte nel decorso e nel presente secolo" G. Pusterla uvrsti tudi družino Pelizzari. (lit. 20, 111.) V Kopru sta izumrli tudi družini Pelizoli in Pellizzioni. (Isto).

14 "... sostenne con onore più cattedre nel suo ordine ..." (Lit. 29, 95) Ali omenja, samo z drugimi besedami, Pietra Stankovića ali to vsebujejo one, iz Kopra dobljene "lepe poteze življenjepisa"; Stipan Zlatović trdi tudi, da je Pelizzer "postal učitelj modroslovja in bogoslovja." (lit. 34, 2.).

15 Do takih in podobnih imenovanj za vizitatorja je prišlo v primerih, kadar provincijal zaradi starosti, bolezni ali drugih stvarnih ovir ni mogel sam opraviti vizitacije v vseh samostanih svoje province. Tedaj je ravnal tako, da je (po prejšnjem dovoljenju višjega predstojništva) pooblastil enega ali več sposobnih redovnikov, da opravijo vizitacijo v njegovem imenu.

16 Glede teh Pelizzerjevih pridig, imenujemo jih "piranske", P. Kandler piše, da so v slogu in miselnem ozračju 17. stol. (lit. 16, 156.).

17 Leto 1668, v katerem je Pelizzer zadnjič omenjen, P. Stanković poudarja kot leto smrti. V tem mu sledi Felice Glezer. (Lit. 14, 32.) Toda Pelizzer je pustil sled za seboj tudi nekaj let prej, to je 1661. l.: "Sebene hora che copio il mio viaggio 1661, durando la guerra del Gransignore con la serenissima Repubblica ..." (lit. 34, 20.).

18 V rovinjski matični knjigi rojenih (Liber baptisatorum od 24. julija 1587 do 28. maja 1612) ni krščenca P. Pelizzerja. Še več, v

točen, nas Anonim prepričuje s tem, da navaja celo čas dneva, ko je Pelizzer prišel na svet (la sera). Pelizzerjevo otroštvo in zgodnja mladost sta zavita v skrivnost. Anonim posredno navaja l. 1616 kot prvo leto v Pelizzerjevem življenju (parvenuto all'età d'anni 16), ko je namreč oblekel frančiškansko obleko. To se je zgodilo v krogu sobratov observantov dalmatinske province sv. Jeronima. Avtor meni, da se je, glede na neznatno oddaljenost samostana sv. Andreja, to dogodilo ravno v tem samostanu. Neznane leta odide študirat v Milano, Piacenzo, Forlì in še v nekatera druga italijanska mesta. O Pelizzerjevem študijskem času skoraj nič ne vemo, razen tega, da se je nekaj časa ukvarjal z logiko v samostanu Madonna di Vigevano. (Čudno je, da Anonim izdva logiko iz celotnega filozofsko-teološkega študija P. Pelizzerja.) Nič zanesljivega ni mogel povedati o času Pelizzerjeve vrnitve iz Italije v domovino, v matično provinco. Sledi nov preskok v l. 1629, ko je Pelizzer opravljal dolžnosti gvardijana v samostanu sv. Ane v Kopru.¹⁹ To je obenem leto Pelizzerjevega prihoda v Koper, kjer je potem preživel večji del svojega redovniškega življenja. V tem mestu Pelizzer začne svojo dolgoletno pridigarstvo dejavnost, zlasti v času romanja in štiridesetdnevnega posta.

Vabili so ga z vseh strani, kar pomeni, da se je njegova pridigarstva beseda daleč slišala. Tako je v času štiridesetdnevnega posta pridigal celo v Kotorju. Potem so sledila prosea vabila, da bi v tem mestu pridigal štiri naslednja leta, vendar Pelizzer vabila ni sprejel. Dve leti kasneje (1638. l.) je bil povabljen za postnega pridigarja na otok Cres. Naslednje leto (1639) kot kustos province prvič odide na generalni Kapitul v Rim. To je bilo najbrž v novembru 1639. Komaj se je vrnil v Koper, že so ga zaprosili, da v času romanja pridiga v koprski katedrali. Anonim prav tako sporoča, da je Pelizzer dobil v Kopru (pred praznikom apostola Tomaža)

pisni ukaz generala reda Benigna da Genova, da kot poverjenik reda obišče provinco Srebrne Bosne, kjer je pretil usoden razkol med škofi in redovniki ter svečeniki in ljudstvom.

Vse to je bilo zagotovo že poprej dogovorjeno s Pelizzerjem (v času njegovega bivanja na Kapitolu reda), zdaj pa je bilo vse zapisano v pismu, ki ga je prejel od generala reda po vrnitvi iz Rima. Ker je uspešno opravil mučno poslanstvo, je apostolski nuncij v Benetkah predlagal (toda ne sam), da Pelizzerju dajo v upravljanje škofovsko stolico v Caorleju. Kako se je vse to končalo, pa nam Anonim ne pove. Znano mu je tudi, da so P. Pelizzerja izvolili za gvardijana frančiškanskega samostana v rodnem Rovinju 1641. leta.

Zdi se, da so se Pirančani dobro naposlušali Pelizzerjevih pridig v štirih letih - v adventnem in postnem času. Anonim ne precizira, če je bilo to v času Pelizzerjevega bivanja v Piranu (na čelu samostana sv. Bernardina), zato pa pove, da je l. 1642 zadnjič pridigal v Piranu.

S prihodom ugodnejšega letnega časa, nadaljuje Anonim, Pelizzer odide v Rim, vendar se še istega leta vrne v domovino. Prebivalci mesta Krka so ga želeli slišati kot postnega pridigarja l. 1643. Naslednje leto pridiga v rodnem Rovinju,²⁰ leta 1645 spet na Cresu. Kot pridigar je bil povabljen tudi v Buzet (l. 1646), na otoku Krku pa je bil ponovno l. 1647. Potem so ga izbrali za ministra province. Izbor je bil objavljen na Kapitolu l. 1647 v Piranu.²¹ Iz naslednjega leta (1648) je zapis o njegovem pridiganju v zadrski katedrali. Leta 1649 so ga kot pridigarja želeli slišati v koprski katedrali (po devetih letih), v času škofovanja P. Morarija.²²

Dve leti kasneje (1650) je pridigal, kot sam piše, četrtič in poslednjič v znanem rovinjskem zavodu Collegiata di Santa Eufemia.²³ Istega leta, piše Kandler v svoji dopolnilni beležki, je Pelizzer končal dozidavo in

knjigi sploh ni nobenega krščenca s tem ali podobnim priimkom. To je ugotovil mr. Jakov Jelinčič, upravnik Zgodovinskega arhiva v Pazinu, potem ko je na mojo prošnjo skrbno pregledal omenjeno matično knjigo. Jelinčič meni, da je možna napaka ali kaka župnikova pomota pri vpisu krščenca v MK, razen če ni vmes kak drug razlog. Ob tej priložnosti se prisrčno zahvaljujem kolegu J. Jelinčiču.

- 19 Na prvem mestu popisa "Ultimi Guardiani del Convento di S. Maria degli Angeli (S. Anna) dei Minori Osservanti in Capo d'Istria" G. Pusterla zapiše "Padre Paolo Pelizzari da Rovigno". (Lit. 22, 27.) Kot začetno leto službovanja omenja 1629. l., puščajoč odprto leto, ko je prenehal opravljati to službo.
- 20 Kakšno leto po Pelizzerjevi smrti (1698) je zaslovel rovinjski frančiškan o. Fortunat Pazinčan - kot pridigar v cerkvi sv. Evfemije v Rovinju. (Lit. 9.)
- 21 Donat Fabijanič ga omeni v svojem popisu provincijalov med dvema provincijatoma Hvarčana Egidija, 1644 in 1649. (Lit. 12, 377.)
- 22 Tedaj je v Kopru škofoval že skoraj dve desetletji Pietro Morari, prej katedralni kanonik v rodni Chioggi, zatem pa generalni vikar poreškega škofa. S potrdilom papeža Urbana VIII. je upravljal koprsko škofijo od 9. maja 1630 pa do 1653. leta. (Lit. 13, 782; 30, 118.) Poznejši koprski škof in zgodovinar Paolo Naldini piše o 23-ih letih izjemno predanega in plodnega pastoralnega dela škofa P. Morarija. (Lit. 20, 104-105.) Duhovnik Aurelio Belli je ob neki priložnosti (kot gost škofa P. Morarija v Kopru) obtožil P. Pelizzerja pelagijanstva. Ni znano, ali je že tedaj (17. julija 1647) papež Innocent X. izbral Aurelio de Belli di Ottonello za dekana in prepozita katedralnega kapitlja v Kopru (Lit. 22, 29), toda učeni in, kadar je bilo potrebno, okretni redovnik P. Pelizzer je s sebe spral to sramotno in neosnovano obtožbo. (Lit. 16, 155.) Aurelio de Belli je izšel iz ugledne koprške družine De Belli (a ne Del Bello!). Leta 1647 je opravljal tudi dolžnosti rektorja starega koprškega učilišča. (Lit. 22, 59, 139.)

generalno ureditev samostana na istoimenskem otočku pred Rovinjem. Dal mu je novo obliko, sezidal nov klauster, hospicij in orožarno, postavil vrtno stebre in uredil vrtno stezice. Vse to je poudaril novigrajski škof in Pelizzerjev sodobnik Giacomo Filippo Tommasini (1595-1654) v svojem delu *De' Commentari*.²⁴ To je bilo verjetno po koncu njegovega gvardijanata v takajšnjem frančiškanskem samostanu.

27. maja 1651 še enkrat odide v Rim na generalni Kapitul, po zaključku le-tega pa se takoj vrne v domovino. V marcu 1653. leta dobi od generala reda Sebastiana da Gaeta dekret, da obišče provinco Brescia. Ko je opravil zaupano in ne preveč lahko nalogo, je že imel v roki nov dekret, da v decembru 1654 obišče dubrovniško provinco.²⁵ Verjetno tudi njemu samemu niso bili jasni razlogi, zaradi katerih so ga "que' repubblicani" odklonili kot pridigarja, ki je bil podrejen Beneški republiki. O vsem je obvestil generala v Rimu.

V beležki za objavljeni članek Kandler dodaja, da je Pelizzer 1655. leta sodeloval na generalnem Kapitolu v Rimu. V času bivanja v Rimu je užival v veličastnem sprejemu švedske kraljice Kristine, hčerke švedskega kralja Gustava Adolfa. Kraljica Kristina je po abdikaciji (1654. l.) pripotovala v Rim in sprejela katoliško vero.²⁶ Istega leta (1655) je izprosil s papeškim brevirjem oprostitev za šolo in bratovščino "Sacre Stimante" v rodnem Rovinju, vse po nagovoru pravega rodoljuba in prijatelja Bortola Pavana.²⁷ Leta 1656 je bil poslan kot vizitator v provinco Toscano, leto kasneje v Ankonitansko Marko, v decembru istega leta pa je uspel priti še v provinco Umbrijo, imenovano Serafska. Leta 1658 odide na dolgo pot po južni Franciji, nato pa v Španijo, kjer sodeluje na generalnem Kapitolu reda v Toledu. Tudi v Madridu je opravil

važne komisijske naloge za red in prepotoval del katoliške monarhije.

Po številnih častno opravljenih nalogah in prestanih nadlogah si je po vrnitvi v domovino zelo želel odpočiti med svojimi. Ob podmeni, da je Anonim resnično imel pred seboj Pelizzerjev življenjepis, menim, da v njem ni mogel prebrati ničesar o Pelizzerjevem življenju po letu 1668. V tem primeru gotovo "non si potrebbe fissare il termine de' suoi giorni."²⁸ Toda Anonim je prepričan, da je Pelizzer še živel 1668. leta in da je do tega leta še pisal svojo nedokončano *Zgodovino*. Po Anonimovem prepričanju ni težko utemeljiti pogoste stike z uglednimi ljudmi (cerkvenimi in posvetnimi), ki jih je imel človek, kakršen je bil menih Pavel Pelizzer, pred katerim so vedno bile častne naloge in ki je bil vedno zaposlen s pomembnim poslanstvom. Ta človek je bil že po svoji naravi podjeten, piše Anonim v zaključku svojih dokumentiranih razmišljanj o Pelizzerju, zagotovo dovolj nadarjen in ne brez osebnega usmiljenja. Tudi če bi mu bili provinca in domovina manj pri srcu, zaključuje Anonim, bi gotovo dovolj naredil za eno in drugo.

3. Stipan Zlatović

Zlatović se v glavnem naslanja na tisto, kar je o Pelizzerju napisal P. Stanković, nestor istrskih zgodovinarjev, tu in tam pa ga dopolnjuje.²⁹ Zlatović se je pokazal zelo domiseln z navedbo 1599. leta kot leta Pavlovega rojstva. Pavlova leta ³⁰(41) s Celestijevega portreta (ki ga "je našel" pri P. Stankoviću ali P. Kandlerju) je odštel od leta Pavlovega potovanja v Bosno (1640) in dobil navedeno letnico.

23 Škof G. F. Tommasini, ki na več mestih govori o življenju in razmerah v Rovinju 1650. leta, pravi za Rovinjčane, da so "rozzi di civiltà". (Lit. 31, 425.) Naj omenimo, da je imel Rovinj tedaj 14514 prebivalcev. (Lit. 14, 35.)

24 "Lo scoglio è grande quasi un miglio, e vi è un poco di arsenale d'acconciar vascelli ed alcune stanze di firestieri con cisterna ed orti bellissimi, ed un giardino di F. Paolo da Rovigno con alcune cose gentili". (Lit. 31, 425-426.)

25 Sebastijan Slade na kratko obnavlja (iz Pelizzerjevega življenjepisa), kako je Pelizzer prišel v dubrovniško luko. V mislih je imel predvsem takojšen obed z brati. Po Dubrovniku se je glas o njegovem prihodu hitro razširil. Pelizzer je potožil, da mu je bil samostan na razpolago "come ad Ospite, non come a Superiore ..." (lit. 28, 65.)

26 Lit. 16, 156.

27 Isto.

28 Lit. 16, 155. Tembolj nas čudi, ker se pisec člankov o Pelizzerju ni spomnil, da bi pokukal v samostanski Nekrologij; potlej mu ne bi bilo "intorno al luogo e momento della morte d'un siffatto religioso, niente di certo." (Lit. 16, 156.)

29 Stankovićeva biografija P. Pelizzerja bi bila verjetno bolj izčrpna in celovita, če bi šel P. Stanković po sledi Pelizzerjevega gvardijanata v koprskem frančiškanskem samostanu in tam poiskal pisma, "katerih večji del je v tistem (tj. v koprskem - op. K. Č.) samostanu", in tako k svojim dodal še te "liepe crte životopisa". (lit. 34, 1.) Danes tega ni mogoče storiti, ker je bil večji del samostana takoj po II. svetovni vojni nacionaliziran in spremenjen v zapor. V razgovoru z o. Antonazijem Kocijančičem (5. junija 1989), edinim tedanjim frančiškanom v koprskem samostanu, sem zvedel, da je usoda samostanskih arhivov popolnoma negotova.

30 41. Ali gre za bolj ali manj izčrpen življenjepis, samo *Storia de' suoi viaggi* ali "il giornale di sua vita", kot beremo pri nepodpisanem avtorju članka, lahko samo ugibamo. Sebastijan Slade med ostalim sporoča, da je o nekih dalmatinskih frančiškanihbral "in Pauli Rubinensis Vita". (Lit. 28, 64.) Kot smo že videli v Nekrologiju province sv. Frane v Dubrovniku, P. Rovinjčan (Paulus Rubinensis) hvali omenjenega dubrovniškega frančiškana "in sui vita MS". (Lit. 23, 440.) P. Kandler govori o nedavnem začetku Pelizzerjevega dnevnika (Smartisi da qual'anno tra noi il giornale di sua vita), iz česar je mogoče sklepati, da je Pelizzer pisal dnevnik in tako mogoče napisal lastni življenjepis. Je "stracciatura" v primeru življenja zdaj "smarrimento" v primeru duhovnika?

Zlatović je združil Stankovićeve življenjepisne podatke in vse tisto, kar je našel v pismih P. Pelizzerja,³¹ v krajši življenjepisni mozaik o P. Pelizzerju. Preden je objavil najdeni rokopis Pelizzerjeve *Memorie*, ga je posodil bosenskemu frančiškanku in zgodovinarju Miju Vjenceslavu Batiniću.³² Objavo Zlatovićevega "Poročila" (izvještaja) je osebno naznanil na seji filološko-zgodovinskega razreda JAZU, ki je bila 17. aprila 1888. leta.³³

V pomanjkanju izčrpnih življenjepisnih podatkov o P. Pelizzerju in o vsem, kar je z njim povezano, je S. Zlatović lahko obdelal vsaj tisto, do česar je prišel z lastnim prizadevanjem ali s pomočjo očeta Serafina Ivanoviča, gvardijana koprškega samostana sv. Ane. Zanimaja nas npr., kdo je prepisal Pelizzerjeve *Memorie* v Benetkah (1772) ter kako in zakaj je do tega prišlo. Pod vprašajem je namreč prepis Pelizzerjeve *Memorie*,

Portret P. Pasqualeja iz Rovinja (Koper, Cerkev sv. Ane, Stefano Celesti, 1640)

ki ga je Zlatović našel v samostanu na Visovcu. Medtem ko v tem primeru ne postavlja vprašanja o izvirnosti spisa, pa ga pri podobnem spisu, ki ga je našel v samostanu Sumartinu na Braču. Da bi bil prepričan, ali gre za prepis ali za izvirnik, je zaprosil očeta Serafina Ivanoviča,³⁴ nekdanjega ministra province sv. Jeronima in tedanjega gvardijana samostana sv. Ane v Koprju, da mu pošlje kako Pelizzerjevo lastnoročno pismo. Ivanović je takoj uslišal prošnjo S. Zlatoviča, ki se je naenkrat znašel v vlogi grafologa, primerjajoč Pelizzerjev rokopis v poslanem pismu in v tekstu *Memorie* iz Sumartina. Zlatović se je brez večjih težav prepričal, da ima pred seboj besedilo, napisani z isto roko, toda v različnih življenjskih obdobjih: pismo in pridiga s tankimi in pravnimi črkami iz mladih dni, *Memorie* z debelejšimi in neenakimi črkami iz poznejših let. Tekst s pridigo je imel na koncu Pelizzerjev podpis. V nadaljevanju Zlatović navaja, da je Pelizzerjeva pridiga vsebovala tudi "lepe poteze življenjepisa". Ni jasno, za katere poteze gre in kje jih je Zlatović uporabil. Kot je znano, Zlatovičev kratki odlomek o liku in delu o. Pavla Pelizzerja ne vsebuje več od tistega, kar je zapisal P. Stanković. Izvzamemo lahko le že omenjeno letnico 1599, ki jo je Zlatović morda našel v prejetih spisih ali je do nje prišel po že opisani poti. Zlatović je nejasen tudi s tistim "izpiskom" Pelizzerjeve slike, ki jo hranijo v istem koprskem samostanu. Pred njim namreč nihče ne omenja kake Pelizzerjeve slike, samo Celestijev portret.

Zlatoviću je bilo znano, da minister province o. Sebastian Slade - Dolci (1699-1777) v svojem delu *Monumenta historica Provinciae Rhacusinae* omenja Pelizzerja na več mestih, zato bi lahko prenesel še nekatere (Stankoviću in Kandlerju neznan) podatke o Pelizzerju.³⁵ Namesto njega je to storil B. Rode.

4. Benvenuto Rode

V Nekrologiju dubrovniške province sv. Frana, ki jo je po starejših kroničarjih in zgodovinarjih province priredil o. Benvenuto Rode, je pod zaporedno številko 434 zapisan o. Frano Gučetić Dragojević, z vzdevkom Paprica (A. R. P. Franciscus Gozzeus Dragojevich vulgo Paprizza). Med tistimi, ki so pohvalili tega ponižnega redovnika, živečega v bogoljubju, revščini in molitvi, je

31 Zlatović je namreč prišel do nekkih (dotlej neznan) podatkov o P. Pelizzerju na osnovi pisem, ki mu jih je poslal o. Serafin Ivanović, prej provincijal sv. Jeronima, potem pa gvardijan samostana sv. Ane v Koprju. (Lit. 34, 2.).

32 Lit. 1, 106.

33 Lit. 34, 1.

34 G. Pusterla je zapisal, da je to bil "Serafino Ivassovich dalle Castella", z gvardijanstvom 1877-1878. (Lit. 22, 28.).

35 Rovinjski zgodovinar Felice Glezer je v svoji nezadostni obveščeni in poznavanju zelo pogrešil glede P. Pelizzerja in S. Sladeta. Sladetovo zgodovino dubrovniške province (*Monumenta historica Provinciae Rhacusinae*) je namreč zamenjal s Pelizzerjevo (izgubljeno) zgodovino lastnega življenja (*Storia de' miei viaggi*), ki bi baje morala biti v knjižnici spoštovanih v Koprju. Glezer se moti tudi na koncu, ko omeni, da je vir teh novic P. Stanković. (Lit. 14, 32.).

tudi "P. Paulus Rubinensis (ki) in sui vita MS. eundem summe laudat". B. Rode je hotel s posebnim dodatkom Nekrologiju (Appendix, addenda et corrigenda, str. 566-687) vključiti tudi imena onih serafskih pokojnikov, ki so na predhodnih straneh Nekrologija (str. 404-465, št. 1-909) omenjena samo mimogrede in v drugem planu, tj. v širši ali ožji povezavi z nekim, za Nekrologij bolj popolno obdelanim frančiškanom. Tako je samo omemba P. Pelizzerja v št. 434 (linea 26-27) nenavadno izčrpno razširjena ("Ad n. 434, p. 440") na skoraj celo stran (str. 576-577).³⁶

Appendix za št. 434 Nekrologija se začinja s tistim, kar je zapisano v Nekrologiju samostana sv. Ane v Koprju: "A. R. P. Paulus Pelizzer a Rubino ex Def. Generalis et Commissarius, qui variis functus legationibus tum in Italia, Hispania et Germania tum in Bosna Argentina, ubi dissidium Regulares inter et Episcopos ortum sedavit. Ac tandem meritis et virtutibus praeclarus obiit in Domino anno 1691 (23/12)".³⁷ B. Rode je ta spis, danes zelo važen, na srečo izpisal in vnesel v svoj "Necrologium". Pravim na srečo, v kolikor bi bilo to danes nemogoče, kajti samostan je bil po II. svetovni vojni nacionaliziran, večji del pa spremenjen v zapor.³⁸

Najprej beremo ime in priimek (Paulus Pelizzer), potlej poreklo (a Rubino). Tako je vse jasno tudi glede Pavlove priimkovne inačice. Med avtorji je namreč precej variabilnosti glede Pavlovega priimka. Zapisovalcu v Nekrologij se je zatem zdelo važno in potrebno navesti častno opravljeno Pelizzerjevo pglavitno dolžnost za svojo provinco oziroma red - tj. dolžnost generalnega definitorja (ex-Definitor Generalis)³⁹ in poverjenika (Commissarius). Od tod Pavlove različne zadolžitve in zaupni opravi v Italiji, Španiji, Nemčiji in Srebrni Bosni. Od naštetih (ne vseh) obiskanih dežel je zapisovalec edino za Srebrno Bosno navedel razloge Pelizzerjevega pohoda (dissidium Regulares inter et Episcopos). Na koncu zapisovalec vnese v samostanski Nekrologij dan, mesec in leto Pelizzerjeve smrti (23. december 1691), ne da bi pozabil poudariti vrline Pelizzerjevega osebnega življenja ter zasluge pred Bogom in ljudmi (meritis et virtutibus praeclarus). Kot je razvidno, imamo v pravkar omenjeni zabeležki samostanskega zapisovalca zanesljiv

dokument o smrti P. Pelizzerja Rovinjčana. Sicer ni izrecno naveden kraj Pavlove smrti, vendar je razumljivo, da je Pavel, v kolikor je B. Rode vse to našel "in Necrologio Conventus S. Annae Iustinopolis (Capodistria)", zares preminil v tem samostanu.

Z nekaterimi drobnimi spremembami in vneski B. Rode v celoti prenaša vse, kar je o P. Pelizzerju našel pri P. Stankoviću. Tam, kjer Stanković govori o raznih rokopisih s Pelizzerjevimi pridigami, ki jih hranijo v samostanu njegovega reda v Piranu, B. Rode dopolnjuje (v oklepajih), da gre za tri zvezke njegovih govorov v rokopisu iz arhiva sv. Ane v Koprju. Rode je pregledal rokopise s Pelizzerjevimi pridigami in ugotovil, da je ta redovnik in pridigar napisal veliko prostih, prigodnih in pohvalnih pridig, od katerih je večina v koprskem samostanu sv. Ane. Nazadnje je ugotovil, da gre za "tria volumina horum sermonum manuscripta in Archivo S. Annae Iustinopoli habentia plurimas notas, notunculas, glossas manu ipsius conscripta,"⁴⁰ medtem ko o količini rokopisnih pridig v piranskem samostanu ni zapisal ničesar.⁴¹ V rokopisih s pridigami vrvijo krajše ali daljše beležke in robni zapisi, dopisani s Pelizzerjevo roko.

B. Rode potem želi pretresti malo bolj zapleteno vprašanje iz Pelizzerjevega življenjepisa, o katerem baje S. Slade govori na več mestih v svojem delcu *Monumenta historica Provinciae Rhacusinae*. Rodetu je znano, da so nekateri zaman iskali to knjigo (librum exquisiverunt), ki je bila menda slaba. Vsekakor je minilo premalo časa, da bi bil krivec prav čas (Tempus edae rerum). Knjiga je verjetno končala na grmadi ali kje drugje. Rodetu so prišli v roke ostanki nekega rokopisa, tako da ni prepričan niti glede avtorja, ki pa je zagotovo neki sobrat iz samostana. Razlaga tisto, kar je našel v tem okrnjenem rokopisu - tako lepe stvari kot nespodobnosti. Zato je bilo tudi nemogoče presoditi vrednost knjige. B. Rode medtem prepričljivo govori o Pelizzerjevem dvozvezkovnem življenjepisu v samostanu sv. Ane v Koprju. Napel je vse sile, ne glede na ceno, da bi dobil točen prepis. Tako je prišel do o. Jurija iz Pirana,⁴² ki mu je obljubil narediti prepis za petdeset forintov. Rode je takoj začel iskati dobrodelnika, ki bi bil voljan izplačati

36 Lit. 23, 440.

37 Lit. 23, 576.

38 Oče Atanazij mi je v razgovoru potrdil vse, kar je doletelo samostan po II. svetovni vojni (nacionaliziran in večinoma spremenjen v zapor) in da zaenkrat ni mogoče priti do ničesar.

39 P. Stanković in za njim F. Glezer omenjata še dva generalna definitorja frančiškanskega reda iz Rovinja: o. Evangelista (1553) in o. Simona (1593). (Lit. 29, 52; 14, 18, 32.) P. Kandler omenja v beležki za objavljeni članek, da je Pelizzer trikrat opravljaj dolžnosti kustosa dalmatinske province, dvakrat pa dolžnosti definitorja iste province. (Lit. 16, 156.)

40 Lit. 23, 577.

41 Glezer prav tako poudarja večjo količino v Koprju: "... di lui si conservano ms. varie prediche nel convento di Pirano (meglio Capodistria)". (Lit. 14, 32.)

42 Po poreklu je iz piranske družine Vidali. Bil je provincijal dalmatinske province l. 1821 in **lector iubilatus**. G. Pusterla ga omenja 1824-1827 kot (Giorgio Vidali da Pirano) gvardijana v samostanu sv. Ane v Koprju. (Lit. 22, 28.) Umril je 29. julija 1827.

to vsoto o. Juriju. Res ga je našel, vendar je kmalu potem umrl. (Njegovo ime nam ni znano.) Vendar B. Rode ni odnehal. Napotili so ga k nekemu izobraženemu in bogatemu Istranu, ki je bil voljan pomagati, upajoč, da bo dobil od Rodeta neka dela. V aprilu (neznane leta) mu je ta Istran poslal pismo iz Kopra. V njem je zapisal, da je življenjepis Pavla Rovinjčana resnično obstajal v dveh zvezkih v samostanu sv. Ane v Kopru. Vendar sta ta zvezka vsebovala tudi marsikaj o sobratih in drugih bratih,⁴³ kar bi lahko bilo pohujšljivo za posvetnjake. Zato so koprski očetje, zlasti o. Rajmund iz Pirana, samostanski knjižničar,⁴⁴ iz strahu, da bi to prišlo v javnost, raztrgali na koščke prvi zvezek in polovico drugega zvezka, vendar tudi druga polovica ni ostala cela.

Ta zgodba iz pisma se Rodetu ni zdelo tako prepričljiva, da bi slepo verjel vanjo, zato se je odločil zaprositi o. Lava Borčiča,⁴⁵ da bi v času svojega bivanja v Kopru povprašal, ali se res tam nahaja ta življenjepis in ali bi lahko dobil prepis. Oče Lav mu je v svojem odgovoru sporočil isto kot bogati Istran. S tem je Rode zaključil svoje iskanje Pelizzerjevega življenjepisa. Menil je, da je koristno izraziti sodbo o vsem, kar se je zgodilo, a se ni smelo zgoditi. Pavel Rovinjčan je bil resnicoljuben človek, zato je o vsem pisal in govoril iskreno. Oče Rajmund zato ne bi smel uničiti tiste knjige. Moral bi jo samo skriti in je nikomur ne dati.⁴⁶ Življenjepis je očitno vseboval več od "nazionalni lepidezze", da bi nastal šele zametek. To bi bil zadosten znak, zaključil B. Rode. Na koncu še sporoča, da je bil P. Pelizzer minister province l. 1647.

Ugotavljamo, da po štirih predstavljenih dodatkih k življenju in delu P. Pelizzerja ni bilo nikakršnega vidnejšega in važnejšega prispevka in napredka pri nadaljnjem spoznavanju življenja te zanimive osebnosti iz istrskega 17. stoletja.

ODHOD IZ KOPRA NA POT MIRU: POGUMEN POTNIK IN MIRITELJ SPRTIH

Prvenstveni razlog Pelizzerjevega odhoda v Bosno l. 1640 je v tem, da se je tam dogodilo redko ali komajda zabeleženo naključje v katoliški cerkvi - na področju ene škofije so istočasno rezidirali trije škofi: pater Jeronim Lučić, škof Drivasta, skradinski škof pater Pavao Posilović in pater Tomko Mrnavić, ki je bil na Visovcu posvečen za šibenskega škofa kmalu po prihodu P. Pelizzerja. V nezmožnosti, da v tistih težkih časih neposredno upravljajo zaupane škofije, so se škofi umaknili v bosenske samostane in od tam upravljali župnije. Kmalu se je pojavilo prisvajanje, sledili so razdori in nastajale so stranke med škofi, župljani in ljudstvom. V Rim so prihajale pritožbe in protesti, dokler se l. 1639 ni sestal Kapitul reda v Rimu, na katerem je bilo odločeno, da pojde frančiškan province sv. Jeronima, Pavel Pelizzer iz koprškega samostana sv. Ane, pomirit sprte strani in poravnat sporne zadeve in razdore.

P. Pelizzer je izčrpno, temeljito in natančno opisal svojo pot preko Dalmacije v Bosno. Kot tankočuten in oster opazovalec je marsikaj popisal še v času svojega slikovitega in nevarnega potovanja. Na pretek je obiskanih krajev in zapisanih običajev, zanimivih redkosti in dotlej še nevidenih okoliščin. Nekatera Pelizzerjeva bolj domišljajska opažanja so skladna z obiljem "avtentičnih opisov krajev in doživljanjev".⁴⁷

Rokopise Pelizzerjevega popotnega dnevnika je našel Stipan Zlatović v samostanskih arhivih na Visovcu in v Sumartinu na Braču. Zlatović v svojem "Poročilu" pravi "našli smo". Če ne gre za majestetični plural ali pa za Zlatovićevo samozatajevanje, potem jih je menda našel skupaj z nekom ali ga je nekdo nanje opozoril.

Zlatović ne omenja, kdaj jih je našel, vsekakor ne po letu 1883, saj se mu prav tega leta pater Mijo Vjenceslav Matinić zahvaljuje, ker mu je ta rokopis "odstopil v uporabo".⁴⁸ Zlatović se je kmalu prepričal, da najdeni rokopisi predstavljajo pravzaprav dve verziji Pelizzer-

43 O njih je tudi S. Slade, vendar je vse to sprejel "sine stomacho". (Lit. 28, 64.)

44 Oče Raimondo Benvenuti, "scientia praedicationis labore et regulae observantia commendatus", je umrl 22. marca 1850. leta v Kopru. (Lit. 23, 577.) D. Fabijanić je v svoji knjigi (lit. 12) posvetil deset zelo pohvalnih vrstic Raimondu Benventiju, poudarjajoč njegovo neutrudnost in dolgoletno skrb za knjižnico samostana sv. Ane v Kopru. Samo človek s toliko talenta in kulture, meni D. Fabijanić, je lahko tako skrbno upravljal dragoceno kulturno oporoko samostanskih očetov - tj. približno štiri tisoč zvezkov. Zato je užival izjemen sloves in nehlinjeno spoštovanje kulturnega Kopra. Fabijanić ga primerja z njegovim malo starejšim sobratom, z o. Bonaventuro Burbo (1826), ki je prav tako, a na drugačen način - s svojim svetim življenjem, dodal kamenček k ugledu samostana sv. Ane (Lit. 12, 86-87). Iz tega samostana so plameni vere, moč vzgoje in moč vplivanja označevali duhovno-kulturno ozračje Kopra in njegove širše okolice več stoletij (prim. Lit. 15, 115). Na popisu gvardijanov v samostanu sv. Ane je l. 1830-1831 tudi o. Raimondo Benvenuti, z vzdevkom Freschi. (Lit. 22, 27-29.)

45 Oče Lav Borčič iz Splita je bil *lector generalis*. Večkrat je predsedoval Kapitolu province, bil pa je tudi minister province. Umrl je v samostanu sv. Frana v Zadru 26. oktobra 1874. l., star 62 let. (Lit. 23, 577.)

46 "Il Paolo scriveva la santa verità e diceva ogni cosa sinceramente..." (lit. 23, 577.) *Testis veritatis* dosmrtno ali posmrtno dobi zasluženost spričevalo o svoji resnicoljubnosti.

47 Lit. 34, 1.

48 Lit. 1, 106.

jevega opisa poti v Bosno. V visovški verziji je opisano bivanje v dalmatinskih samostanih. Prepis te verzije je bil narejen v Benetkah 1772. leta. Vprašljiv je pravi potopis, v kolikor je P. Pelizzer sestavil izčrpno poročilo o vseh krajih, skozi katere je potoval.⁴⁹

Težava je glede prvenstva pri dataciji odkrivanja rokopisa s podatki o Pelizzerju, izpod peresa neznanega avtorja, ki jih je P. Kandler, kot že vemo, objavil l. 1847 v tedniku *L'Istria*. Anonim namreč pojasnjuje sporočila o Pavlu Pelizzerju iz Zgodovine njegovih potovanj (*Storia de suoi viaggi*), katero je sam napisal. Očitno je, da je Anonim imel pred seboj rokopis Pelizzerjevega popotnega dnevnika skoraj štiri desetletja pred S. Zlatovičem.

Iz opisa slovesa s Contarinijem,⁵⁰ koprskim podestatom in kapetanom, je mogoče sklepati, da je Pelizzer odšel na pot iz Kopra. O ugledu, ki ga je o. P. Pelizzer nedvomno užival v Kopru, in o pomembnosti poti, na katero je Pelizzer krenil iz Kopra, govori dejstvo, da ga je (poleg mnogih drugih Koprčanov) pospremil na pot mestni župan (podestà e capitano), ta visoki beneški uradnik, ki ga je senat menjal vsako leto. Podestatova administracija je zajemala mesto in njegov teritorij, v nekaterih vprašanih pa celotni beneški del Istre. Zanimivo je, da je podestat in kapetan J. Contarini stisnil v Pelizzerjevo roko velik dukat z željo, da bi redovnik pomolil zanj pri Gospe,⁵¹ Pelizzer je menil, da potrebuje počitek pred odhodom na pot v Bosno, za katero je "con ... grandissimo disgusto" prejel dekret pred praznikom v rodnem Rovinju, kjer je ostal do 20. januarja 1640, ko je odrinil proti Zadru.

ODSEVI DUHA S SLIKE TELESA

Po uspešno opravljeni nalogi je apostolski nuncij v Benetkah predlagal papežu, da imenuje P. Pelizzerja za škofa na izpraznjeno škofovsko stolico v Caorleju. Ni znano, kako se je to končalo, vendar je gotovo, da Pelizzer ni nikoli postal škof.

Poleg ponudbe škofovske stolice v Caorleju, ki jo je razumeti kot nagrado za uspešno in častno opravljeno delo, je ugotovljeno, da je s poslanstvom v Bosni povezan tudi portret P. Pelizzerja, ki ga je po njegovi vrnitvi naslikal italijanski slikar Stefano Celesti iz 1. polovice 17. stoletja. Nejasno pa je, od kod podatek, da ta Celestijev portret predstavlja o. Paskvala iz Rovinja. Ker še ni zanesljivo ugotovljeno (na osnovi Matice krščenih), ali je bil P. Pelizzer⁵² zares rojen 24. novembra 1600, je mogoče, da je Paskval Pelizzerjevo lastno ime, Pavel pa redovniško.⁵³

Za F. Semija je vprašljiv "un suo ritratto di frate ... nel Convento di Sant'Anna in Capodistria".⁵⁴ Za K. Prijatelja pa je tudi "portret o. Paskvala iz Rovinja".⁵⁵ Ta portret ni bil edino Celestijevo delo v Kopru. Dve leti prej (1638) je izdelal sliko sv. Marka Evangelista (večjih dimenzij) v drugem levem oltarju v koprski katedrali.⁵⁶ Mogoče bi morali pripisati S. Celestiju tudi portret utemeljitelja samostana sv. Marte v Kopru - patra Marca de Bellisa (1630). Krunu Prijatelju se to vsiljuje "na osnovi stilskih karakteristik" in "podobnosti s predhodnim portretom".⁵⁷ Nahaja se v refektoriju kapucinskega samostana v Kopru. Tudi Motovun se ponaša s Celestijevo sliko "Božja porodnica s svetniki" (Madonna e Santi, 1639) v občinski stavbi.⁵⁸

- 49 V svojem prejšnjem delu o Pelizzerju (Lit. 7) sem njegova popotna poročila opremil z obilico beležk in podatkov, ozirajoč se zlasti na njegova opažanja, ko je potoval po Dalmaciji. Zavoljo tega in tudi zato, ker opis Pelizzerjevega potovanja izstopa iz okvira naše teme, se bomo tukaj le na splošno ozrli na samo potovanje, priprave in na tisto, kar se je zgodilo pred njim.
- 50 V Pelizzerjevem delu *Memorie* je zapisano: "Era all'ora Podestà in Capo d'Istria un vecchione chiamato Contarini." Ta beneški uradnik, v funkciji podestata in kapetana Kopra tega leta (1640), s popisa koprskih podestatom in kapetanov (od 1383. do 1797. leta) G. Pusterle ne ustreza tistemu, kar je Pelizzer na kratko sporočil o koprskem podestatu 1640. I. v svoji črtici Jacopo Contarini (pri Pelizzerju brez imena) ima namreč nejasno mesto v tem Pusterlovem popisu. Leta 1638 opravlja dolžnosti podestata in kapetana v Kopru Carlo Moro; za njim pride Jacopo Contarini (brez zapisanih let službovanja), potem pa Alvise Tiepolo, ki je prevzel dolžnosti l. 1639. V letu, ki nas zanima tukaj, tj. 1640., sta se zvrstila dva podestata: Giovanni Andrea Malipiero in Luigi Lippomano. Možno je, da je Pelizzerja pospremil odsluženi podestat J. Contarini in da je on iz spoštovanja ostal za Pelizzerja še naprej podestat. V Kandlerjevem popisu koprskih podestatom pa beremo, da je J. Contarini opravljal to dolžnost 1638. leta in da je zamenjal svojega soimenjaka Francesca Contarinija. (Lit. 19, 162.) Jacopo Contarini je sicer dvanajsti koprski podestat s tem priimkom v omenjenem obdobju. (Lit. 22, 18.)
- 51 "Contarini ... mi caccio nella manica duccatone, accio alla Madonna di Constantinopoli pregassi per lui..." (Lit. 34, 3.)
- 52 To bi bilo lahko po smrti škofa Angela Castellarija (škofoval od 17. septembra 1629 do 1641) ali po smrti njegovega naslednika Vincenza Milanija, ki je škofoval od 1. julija 1641 do 22. oktobra 1644, ko iz Caorlea odide na Hvar za škofa. (Lit. 13, 780.) Manj verjetno je, da bi to bilo od 1645. do 1653. leta, ko je v Caorleu škofoval J. Maria Pizzini, O. S. D. (Isto).
- 53 Lit. 25, 32; 27, 445; 26, 74.
- 54 Lit. 26, 74.
- 55 Lit. 21, 68.
- 56 Opisujejo to Celestijevo umetnino, Tomaž Brejc niti z eno besedo ne omeni portreta P. Pelizzerja. V svoji beležki se sklicuje na K. Prijatelja, vendar pri omenjanju strani ni točen. (Lit. 4, 131.)
- 57 Lit. 21, 66, 68.
- 58 Lit. 25, 42, 61, 117-118; 5, 196.

Prizadeval sem si dobiti kak podatek o tem slikarju, a sem se na koncu moral zediniti s K. Prijateljem, da "je slikar Stefano Celesti skoraj neznan v beneški umetniški historiografiji, z razliko od svojega bolj znanega in kvalitetnega soimenjaka Andrea (1637-1712), učenca Mateja Ponzonija in zanimivega predstavnika beneškega slikarstva poznega sečenta".⁵⁹ K. Prijatelj je namreč želel svojo kratko študijo o Celestijevi pali v Vrboski⁶⁰ na Hvaru pospremiti s kako življenjepismo črtico o S. Celestiju, vendar v tem ni uspel, kot se je to zgodilo že pred njim in po njem. Ta naša avtoriteta, kadar gre za vprašanje zgodovinsko-umetniške dediščine v Dalmaciji, se je morala zadovoljiti samo s posplošenimi refleksijami o tem, do danes zagonetnem slikarju. Prijatelj je poskušal čimbolj natančno določiti čas Celestijevega slikarskega delovanja, in to na osnovi lastnih "branj" dveh preostalih Celestijevih umetnin, trdno prepričan, da je S. Celesti "povprečen predstavnik beneškega slikarstva druge četrtine sečenta".⁶¹ Čeprav ni rad oblikoval končne sodbe o slikarju samo ob dveh slikah, je vendarle zaključil, da gre za slikarja "povprečnih zmožnosti".⁶²

Zahvaljujoč P. Stankoviću, imamo prvi izčrpni opis portreta, iz katerega je lahko presoditi, kaj je bil povod za njegov nastanek. Okrog portreta je namreč pisalo z velikimi zlatimi črkami: "Anno aetatis suae 41. postquam totam Bosnae Argentinae Provinciam visitavit, pacificamque reddidit, episcopos patresque reconciliavit". Na dnu portreta je bilo naslikano pismo, na njem pa zapis: "Facultas pro patre Paulo a Rubino Custod. Dalmat. et Comm. Visitat Prov. Bosnae Argentinae".⁶³

Deskriptivne elemente dveh zgodnejših "branj" Celestijevega portreta z likom P. Pelizzerja večinoma vsebuje tudi novejša "branje" tega Celestijevega dela, je pa dopolnjeno z novimi elementi. Prva dva opisa očitno izvirata izpod peresa dveh zgodovinarjev, ki ju ni toliko zanimala zgodovinsko-umetniška stran dela. Zgodovinarja nista sporočila niti besedice o liku in podobi P. Pelizzerja na Celestijevem portretu. Vse to pa najdemo v novejšem opisu reproduciranega Celestijevega portreta.⁶⁴ Tako danes vemo, da je bil portret izdelan na pooljenem platnu, ki je bilo v gornjem delu obokano. (Velikost je 1,15x0,85 m.) Niti P. Stanković niti P. Kandler ne omenjata, da P. Pelizzer drži precej debelo knjigo

v levi roki, desna pa mu leži na prsih. Kremeniti in resni redovnik je oblečen v frančiškansko obleko, opasan je in zravn. Celesti je predstavil Pelizzerja z gosto dolgo brado, gologlavega in s srednje bujnimi dolgimi lasmi. Redovnikov grobi in težaški videz ustreza trenutku njegove vrnitve z dolgega, daljnega, težkega, izčrpavajočega in življenjsko nevarnega potovanja v Bosno. V spodnjem delu z leve strani (ne z desne, kot beremo pri P. Kandlerju) je listina - pismo, s katero je bil Pelizzer poslan v Bosno, da poravna spore med škofi in frančiškanskimi očeti. Vzдолž obokanega dela platna se razteza nadpis, s katerim je ta dogodek ovekovečen v Celestijevem delu. Navedena je tudi starost frančiškana v času izdelave portreta: 41 let. Iz tega opisa ni razvidno, ali portret visi oziroma je visel nad vrati samostanskega refektorija, temveč samo to, da se nahaja v samostanu (nel convento). Opisovalec je kot zgodovinar umetnosti štel za potrebno, da navede tudi stanje portreta: povprečno (in mediocre stato). Kot je bilo že v navadi, se je slikar podpisal v desnem kotu spodaj.

Neosnovano bi bilo trditi, da je visel Celestijev portret o. Pavla Pelizzerja nad vrati samostanskega refektorija še v času Pelizzerjevega življenja. To bi bilo v nasprotju z redovnikovim načinom življenja, s skritostjo in samozatajevanjem. Slika je bila verjetno obešena na omenjeno mesto po redovnikovi smrti. Dotlej pa je morda visela v redovnikovi celici. Zaradi pomanjkanja bolj zanesljivih podatkov smo prisiljeni tako ugibati.

Po drugi svetovni vojni slika ni več visela na svojem mestu. Doleta jo je usoda kot sliko patra Marka de Bellisa. K. Prijatelj je svoj čas dobil tak odgovor v Pokrajinskem muzeju v Kopru.⁶⁵ Santangelo jo je rešil pozabe s svojo reprodukcijo, ko je še visela nad vrati samostanske jedilnice.

ZAKLJUČEK

Lik visoko omikanega klerika, predvsem izvrstnega govornca, spretnega in modrega cerkvenega diplomata, ljudskega človeka in svečenika, kakršen je bil pater Pavel Pelizzer Rovinjčan, se je lahko zelo dobro vključil v življenje Kopra v 17. stol., kot smo ga orisali na začetku v glavnih potezah. Zaradi svoje odličnosti je bil zagotovo

59 Lit. 21, 64.

60 "Pala Stefana Celestija v Vrboski". (Lit. 21, 64-68.)

61 Lit. 21, 68.

62 Lit. 21, 68. Na žalost je izpuščeno podrobnejše sporočilo o S. Celestiju izpod peresa P. Naldinija: "... molte eccellenti Pitture, delli due celebri Carpatij, del Panzazano, del Celesti. (Lit. 20, 22.).

63 Lit. 29, 96. Drobna neskladja med Kandlerjevim in Stankovićevim opisom Pelizzerjevega portreta kažejo na to, da ga je Kandler verjetno od blizu in bolj skrbno opazoval ter zato tudi bolj prepričljivo opisal. Pri Stankoviću beremo, da je pismo s tekstom viselo pri dnu portreta, medtem ko Kandler poudarja, da je pismo, podobno nekakšni diplomi ali buji, viselo z desne strani portreta. (Lit. 16, 156.)

64 Lit. 25, 32.

65 Lit. 21, 68.

dobrodošel gost povsod v Kopru in izven tega mesta. Naslikan je s knjigo v roki, čeprav ni zapustil debelih zvezkov niti učenih razprav. Zato pa imamo danes njegovo Memorio, ki je natančno, živopisno kronistično pričevanje in vrec čas, ki ga je z žalostjo in muko tudi sam živel.

P. Pelizzer je s svojim popotnim dnevnikom, napisanim v skoraj književniški maniri in znanju, po eni strani močno podkrepil kasnejšo tezo francoskega filozofa in pisatelja C. F. Volneya de Chasseboeufa (1757-1820), da potopisi pripadajo zgodovini, a ne romanom,⁶⁶ po drugi strani pa se je izvil uničevalni pozabi.

Zaradi svoje resnicoljubnosti je bil posmrtno obsojen. Pelizzer je bil namreč zelo odkrit glede sobratov na več mestih v svojem življenjepisu. Zaskrbljeni koprski očetje so se zelo strogo odzvali s pravomočno rabsodbo:

uničiti vsako tako stran brez sledu. Toda teh strani je bilo zelo veliko. Neizpodbitni resnici je bilo sojeno, kdo ve kolikič, tudi v Pelizzerjevem primeru. K izgovoru na možno pohujšanje so se zatekli tisti, ki so klonili pod težo resnice.

Z izvrstnostjo svojega duha in uma je poslušno in prizadevno služil svojemu redu: redu v veliko korist, svojemu samostanu v čast in ponos, a nedvomno tudi mestu, v zgodovino katerega se je globoko vtikal samostan sv. Ane.

Času in ljudem v pouk.

To delo naj bo prispevek tihemu oživljanju nedavno minulega spomina na 390. obletnico rojstva Pavla Pelizzerja Rovinjčana, 350. obletnice njegove poti v Dalmacijo in Bosno ter 300. obletnice smrti.

RIASSUNTO

La figura del francescano illuminato, ottimo oratore e saggio e capace nunzio, trova nella persona del fra Paolo Pelizzer Rovignese (1600-1691) un esempio che a perfezione si inserisce nella vita spirituale, culturale e politica della Capodistria istroveneta e patriziale del XVII secolo. Intraprendente, pieno di abnegazione e amante della verità, fra Paolo attirava su di sé le tristi nuvole dell' incomprensione dei suoi confratelli. Però, anche se tali nuvole hanno obnubilato la vita di fra Paolo, esse non hanno offuscato la grandezza dell'opera che gli è stata affidata e che egli, per volontà divina, è riuscito, nella misura data agli uomini, a realizzare con successo. Fra Paolo Pelizzer non ci ha lasciato trattati eruditi in folio, però sapeva come ottenere da Dio la grazia per guadagnare gli uomini, facendosi migliaia di chilometri per il bene e la prosperità del suo Ordine. La preghiera e la verità della Fede erano i due remi con cui navigava il mare operoso della vita per approdare finalmente nel porto della pace eterna, dove riposa in Colui per il Quale si era esposto alle minacce letali dei venti e tempeste della vita terrena. A nome del mondo culturale e cattolico sloveno e croato, con questo ricordo vogliamo ripagare di tutto ciò Paolo Pelizzer Rovignese in occasione del 300esimo anniversario della morte, 350esimo del suo viaggio in Dalmazia e Bosnia e 390esimo della nascita.

66 "J'ai pensé que le genre des voyages appartenait à l'histoire, et non aux Romans." (Lit. 32, VIII.).

LITERATURA:

1. **BATINIĆ, Mijo Vjenceslav**, *Djelovanje franjevacu u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova njihova boravka*, zv. II (za leta 1517-1699), Zagreb 1883.
2. **BENUSSI, Bernardo**, *Storia documentata di Rovigno*, Trst 1888.
3. **BENUSSI, Bernardo**, *Del convento di S. Andrea sull'isola di Serra presso Rovigno*, v *Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria*, 44(1927), vol. XXXIX, fasc. I, Pulj, str.
4. **BREJC, Tomaž**, *Slikarstvo od 15. do 19. stoletja na Slovenski obali*, Koper 1983.
5. **CAPRIN, Giuseppe**, *L'Istria nobilissima*, Trst (pretisk), 1905/1968.
6. **CICERO, Marcus Tullius**, *De oratore libri tres*, (rec. Gustav Seraf), Berlin 1875.
7. **ČVRLJAK, Krešimir**, *Pavao Pelizzer Rovinjanin (1600-1691)*, v *Domesti*, XXIII/1990, zv. 2, Reka, str. 183-196.
8. **ČVRLJAK, Krešimir**, *Cozba u Pučišćima (Prilog o P. Pelizzeru)*, v *Vjesnik (Panorama subotom)*, 17. marec 1990, Zagreb.
9. **D'ARUPINO, Andrea**, *Il convento francescano di Rovigno*, v *Corriere Istriano*, 18(1936), št. 217 (3. marca), str. 2.
10. **DE FRANCESCHI, Carlo**, *L'Istria (Note storiche)*, Poreč 1879.
11. **EUBEL, Konrad**, *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi (sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series)*, vol. III, Monasterii 1823.
12. **FABIJANIĆ, Donat**, *Storia dei frati minori*, Zader 1863.
13. **GAMS, Pius Bonifacius**, *Series episcoporum Ecclesiae Catholicae*, Ratisbonae 1873.
14. **GLEZER, Felice**, *Memorie di Rovigno*, Pulj 1885.
15. **KANDLER, Pietro**, *Dei Monasteri in Capodistria*, v *L'Istria*, 1(1864), št. 28-29, Trst, str. 115-116.
16. **KANDLER, Pietro** (sporočil), *Notizie intorno alla persona di Pre Paolo Pelizzari da Rovigno, estratte dalla Storia de' sui viaggi scritta da lui medesimo*, v *L'Istria*, 2(1847), sobota, 19. junija, št. 39, Trst, str. 155-156.
17. **KANDLER, Pietro**, *Podestà di Capodistria*, v *L'Istria*, 5/1850, št. 17, Trst, str. 124-125.
18. **KANDLER, Pietro**, *Alcuni Podestà veneti di Rovigno*, v *L'Istria*, 6(1851), sobota, 24. maja, št. 21, str. 92.
19. **KANDLER, Pietro**, *Serie dei Podestà di Capodistria*, v *L'Istria*, 7(1852), št. 35, Trst, str. 159-163.
20. **NALDINI, Paolo**, *Corografia ecclesiastica o sia descrizione della città, e della diocesi di Giustinopoli detto volgarmente Capo d'Istria (pastorale divertimento)*, Benetke 1700.
21. **PRIJATELJ, Kruno**, *Studije o umjetninama u Dalmaciji*, III, Zagreb 1975.
22. **PUSTERIA, Gedeone**, *I rettori di Egida (Cronologie, elenchi, genealogie, note, appendice)*, Koper 1891.
23. **RODE, Benvenutus**, *Necrologium fratrum minorum de observantia provinciae S. P. Francisci Ragusii*, V, v *Analecta Franciscana sive Chronica aliaque varia documenta ad historiam fratrum minorum spectantia*, t. VI (Necrologia), Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1917.
24. *Saggio di Bibliografia Istriana*, Koper 1864.
25. **SANTANGELO, Antonio**, *Inventario degli oggetti d'arte d'Italia*, vol. V: Provincia di Pola (con collaborazione di V. Moschioni e A. Morassi), Rim 1935.
26. **SEMI, Francesco**, *Il Duomo di Capodistria*, Poreč 1934.
27. **SEMI, Francesco**, *Capris, Iustinopolis, Capodistria (la storia la cultura e l'arte)*, Trst 1975.
28. **SLADE (Dolci), Sebastijan**, *Monumenta historica Provinciae Rhacusinae ordinis minorum S. P. N. Francisci*, Neapelj 1746.
29. **STANKOVIĆ, Petar**, *Biografia degli uomini distinti dell'Istria*, vol. III, Trst (pretisk), 1829/1971.
30. **TERPIN, Stephano**, *Episcopi Ecclesiarum Tergestinae atque Iustinopolitanae*, Trst 1833.
31. **TOMMASINI, Giacomo Filippo**, *De' commentari storici-geografici della provincia dell'Istria libri otto (con Appendice)*, v *L'Archeografo triestino*, ser. I, vol. IV, Trst 1837.
32. **VOLNEY, C. F. de Chasseboeu**, *Voyage en Sirie et en Egipte pendant les annees 1783, 1784 et 1785*, Ed. Voland Desenne, Pariz 1787.
33. **ZLATOVIĆ, Stipan**, *Franovci države presvet. Odкупitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb 1888.
34. **ZLATOVIĆ, Stipan**, *Izvjestaj o Bosni god. 1640 o. Pavla iz Rovinja*, v *Starine*, knj. XXIII, JAZU, Zagreb 1890, str. 1-38.

I CANTI DEI TRE RE IN ISTRIA: TRADIZIONE ORALE E FONTI A STAMPA

Roberto STAREC

prof. etnomusicologo, 34100 Trieste, Facoltà di Magistero, via Tigor 22, IT
prof. etnomuzikolog, 34100 Trst, Facoltà di Magistero, via Tigor 22, IT

SINOSI

L'articolo illustra i canti dei Tre Re e la pratica rituale della Stella nell'Istria veneta in occasione dell'Epifania, collocandoli in un quadro tradizionale che, in ambito italiano, copre l'intera area che fu della Repubblica di Venezia. L'uso, presente in passato e in parte ancora oggi anche nell'Istria slovena e croata, avrebbe avuto origine in epoca controriformistica nell'area cattolica di lingua tedesca a nord delle Alpi. Nelle modalità della questua è rilevabile la persistenza di alcuni aspetti pre-cristiani di ritualità propiziatoria propri della cultura rurale. Attraverso la documentazione raccolta dall'autore e attraverso le fonti bibliografiche, viene esaminata la diffusione dei diversi modelli di canti dei Tre Re in Istria, raffrontati sia con i canti di tradizione orale dell'area veneto-friulana-lombarda, sia con fonti a stampa sei-settecentesche.

In occasione dell'Epifania in molte località dell'Istria si usavano dei canti, in italiano o parzialmente venetizzati, che rievocano la venuta dei Re Magi. Generalmente venivano eseguiti da gruppi di ragazzi o di adulti che andavano di casa in casa e ricevevano offerte in denaro o in natura (la *bonamán*). Tale pratica rituale era quindi una sorta di "servizio sociale" offerto alla comunità che ne ricompensava gli esecutori.

L'impiego nella questua epifanica dei canti dei Tre Re è documentato per tutta l'area veneta (incluso il Friuli) e si estende ad ovest in area lombarda fino alla provincia di Como e al Canton Ticino. L'uso è ancora vitale in molte località, soprattutto della regione alpina. I gruppi di cantori sono talvolta abbigliati da Re Magi e in genere sono muniti di una stella, di varia forma e dimensione, collocata in cima ad un'asta, che può essere illuminata internamente con una candela o un lume ad olio (oggi più spesso con una torcia elettrica). Di regola la questua ha luogo la vigilia dell'Epifania, ma anche il giorno stesso (o comunque in tali date si conclude, dopo aver avuto inizio già nei giorni antecedenti).

Cristianizzazione di feste che si richiavano a culti solari (così come il Natale), l'Epifania conserva ancora

a livello folclorico dei caratteri pre-cristiani, di cerimonialità propiziatoria di tipo agrario, di "modello magico" offerto alla natura perchè essa vi si conformi garantendo la produzione agricola dell'annata. In gran parte della pianura veneto-friulana tuttora per l'Epifania si accendono dei grandi falò (veneto *brugnelo*, friulano *pignarú*). La stella luminosa sembrerebbe indicare un adattamento, in senso cristianizzato, di questi fuochi rituali accesi nei campi per portare fertilità. In diversi centri il compito della questua spetta ai coscritti, cosicché essa risulta anche assimilata ad una festa di tipo iniziatico, attraverso la quale viene riconosciuto l'ingresso della "classe" nella comunità del villaggio.

La pratica religiosa extraliturgica della *Stella* verosimilmente ha ricevuto un impulso decisivo dalle autorità cattoliche in epoca controriformistica, ma forse sulla base di usi preesistenti. Una larga parte dei canti impiegati descrive in prima persona la venuta dei Magi, ben prestandosi appunto ad un'azione di tipo teatralizzato come il corteo della *Stella*. L'uso e i canti relativi sono documentati ampiamente nell'area germanofona (*Sternsingen* = stella, *Dreikönig* = Tre re), ma esclusivamente nell'ambito cattolico. Secondo i dati raccolti da Niko Kuret, i canti dei *Tri kralji* erano diffusi anche in

tutta l'area slovena, incluso il Capodistriano (ma di questa zona non mi è nota nessuna versione edita).¹ Per l'Istria croata, secondo quanto segnalato da Jakov Mikac, la questua epifanica (*koleda*) accompagnata dal canto dei *Tri kralja* era in uso nel Parentino (ad Antonci, Cerion, Kastelir, Kurjavici, Nova Vas e Vrznaveri) e a Kastav; Mikac riporta un testo da Nova Vas e un testo (con musica) da Kastav.² Non mi sono note altre lezioni istro-croate edite. Mi è stato segnalato che la *koleda* epifanica si fa nuovamente da qualche anno a Lupoglav e a Karoĵba.³

Nei centri dell'Istria veneta dopo la Seconda Guerra l'uso non si è più mantenuto, solo in singoli casi è continuato ancora negli anni Cinquanta e Sessanta, i canti relativi sono tuttavia ancora abbastanza conosciuti. A Cittanova nel 1989 si è avuta una ripresa, dopo oltre trent'anni di interruzione. Ignoro se il rito si sia ancora ripetuto negli anni successivi, e se vi siano stati altri casi analoghi nell'ambito delle comunità italiane dell'Istria. Sulla base delle fonti bibliografiche, abbastanza numerose, e delle mie rilevazioni dirette è possibile ricostruire in modo abbastanza esauriente la diffusione dei diversi canti impiegati nelle varie località. Meno ricco invece il quadro delle informazioni sulle modalità degli usi rituali.

Il canto dei *Tre Re* più diffuso è quello che inizia *Noi siamo i tre Re/ venuti dall'Oriente/ ad adorar Gesù*. Nella sua forma più estesa questo testo risulta di sei strofe composte da sette versi ciascuna (o piuttosto da dodici strofe, sei di tre versi, sei di quattro versi), ma molte delle lezioni documentate (dalla Lombardia all'Istria) appaiono incomplete o frammentarie.⁴ La ver-

sione a stampa più antica conosciuta (senza notazione musicale) è in un libriccino senza indicazione dell'autore e delle data di pubblicazione (ma verosimilmente settecentesco) *Nuova operetta spirituale Sopra la venuta dei Santi tre Re Magi venuti dall'Oriente in Betlemme ad adorare la Nascita del Redentore Gesù Bambino*, stampato a Bassano (centro, attualmente in provincia di Vicenza, dove dal 1650 circa sino al 1860 fu attiva la stamperia dei Remondini, specializzata in opuscoli e incisioni di tipo e di destinazione popolare, che venivano venduti dagli ambulanti in tutta Europa e anche più lontano).⁵

Di questo testo, che risulta invece non molto diffuso nel vicino Friuli, ho raccolto varianti di tradizione orale provenienti da otto località istriane (Buie, Dignano, Montoniano, S. Lorenzo del Pasenatico, S. Pancrazio di Montona, Sanvincenti, Torre, Villanova del Quietto), alcune simili dal punto di vista melodico, altre riferibili a modelli musicali ben differenziati; riporto qui la trascrizione (es. musicale n. 1) delle versione dignanese, da me raccolta nel 1983.⁶ Versioni a stampa (con musica) del medesimo testo sono state edite da Giuseppe Radole (da Montona, Dignano, Rovigno e Buie) e da Luigi Donorà (Dignano).⁷ Un'altra lezione istriana (senza musica), pubblicata da Ranieri Mario Cossar, proviene da Montona; la seconda parte di questo testo non deriva però dalla *Nuova operetta spirituale*, nè presenta contatti con altri canti epifanici tradizionali (istriani o non) a me noti.⁸

Un'altro testo impiegato in Istria che ha ampia presenza nell'area veneto-lombarda è *Noi siam li tre Re d' Oriente/ che abbiam visto la gran Stella*, del quale sono

- 1 N. Kuret, *Slovenska koledniška dramatika*, Ljubljana 1986. Secondo la cartina a p. 233 in due località dell'Istria slovena l'uso è cessato dopo il 1945, in un'altra era caduto prima del 1941. Le tre località non sono specificate.
- 2 J. Mikac, *Istarska škrinjica*, Zagreb 1977, pp. 211-214 e 217-220.
- 3 Comunicazione personale di Josip Milicević, Pisino.
- 4 Versioni con musica sono in D. Coltro, *Paese perduto*, vol. 2. *Il giro del torototela*, Verona 1976, p. 276; Id., *Mondo contadino*, vol. 1, Venezia 1982, pp. 326-327; Id., *Cante e cantàri*, Venezia 1988, p. 111; A. Cornoldi, *Ande, bali e cante del Veneto*, Padova 1968, p. 145; P. Ghidoli - G. Sanga - I. Sordi, *L'epifania nel Bresciano: i canti della "Stella"*, in AA. VV., *Brescia e il suo territorio*, Milano 1975, pp. 152 e 155; H. In der Gand, *Scelta di canzoni popolari ticinesi*, Basilea-Lugano 1933, p. 33; V. Paiola, *Canti popolari vicentini*, Vicenza 1975, pp. 23-24; S. Pedrotti, *Canti popolari trentini*, Trento 1976, pp. 285 e 290; L. Peressi, *Note folcloristiche su Claut. Tradizioni religiose*, in "Ce fastu?", XXXVI (1960), p. 128; G. Sanga - P. Sassu, *Venticinque canti raccolti a Premana*, in AA. VV., *Premana*, Milano 1979, p. 667; G. L. Secco, *Da Nadal a Pasqueta*, Belluno 1987, p. 95; S. Sever, *Cantiamo insieme. Le più belle canzoni ticinesi*, Locarno 1982, p. 64; L. Stefanutto, *Claut chiuso fra i monti*, Pordenone 1981, p. 261; G. Zanettin, *Centosessanta canti popolari già in uso a Cembra (Trento)*, Milano 1967, p. 25.
- 5 Cfr. R. Morelli, *Otto canti della Stella fra Riforma e Controriforma*, in "Culture musical", n.s., 1-2 (1990), pp. 98-100. Ringrazio Renato Morelli che mi ha cortesemente fornito la fotocopia del volumetto.
- 6 Le versioni di Villanova e Torre sono pubblicate in R. Starec, *La musica di tradizione orale nel territorio di Cittanova d'Istria*, in "Centro di ricerche storiche - Rovigno. Atti", IX (1988-89), pp. 351-352. La registrazione di Dignano è inclusa nell'album discografico *Canti e musiche popolari dell'Istria veneta* (Albatros ATB/20), a cura di R. Starec, Milano 1984.
- 7 G. Radole, *Canti popolari istriani*, Firenze 1965, nn. 15, 18, 20b; Id., *Canti popolari istriani. Seconda raccolta con bibliografia critica*, Firenze 1968, n. 15; L. Donorà, *Così si cantava a Dignano*, in AA.VV., *Dignano e la sua gente*, Trieste 1975, p. 301.
- 8 R. M. Cossar, *Usanze, riti e superstizioni del popolo di Montona nell'Istria*, in "Il folklore italiano", IX (1934), p. 54. Dopo *Noi siamo i tre re... e È fu che ci chiamò...*, il canto così prosegue: *Anche in terra per guida/ vi sono le stelle/ e al divino Bambin/ si fanno ancelle./ Ai piedi d'un Bambin/ ch'è in cielo immenso/ olfrono i Re/ mirrà e incenso./ Alla famiglia di .../ vita giuliva/ e cento anni del ciel/ Evviva evviva!*

1. NOI SIAMO I TRE RE

Maria Gollessi in Giacometti (n. 1921), Paolina Hrvatin in Gortan (n. 1919)

Dignano (=Vodnjan)

reg. R. Starec, 1.10.1983

1. Noi sia - mo i tre re: ve - nu - ti da l'o - rien - te
per a - do - rár Ge - sù per a - do - rár Ge - sù.

2. Do - v'è il bam - bi - ne - lo gra - zio - fo e be - lo
é in bra - cio a Ma - ri - a che é ma - dre di lui
che é ma - dre di lui.

1. Noi siamo i tre re :
venuti da l'oriente
!: per adorár Gesù :!

2. Dov'è il bambino
graziofo e belo
é in braccio a Maria
!: che é madre di lui :!

3. É lui il Signore
di tuti il magiore
in quanti nel mondo
!: ne furono giamai :!

<p>NUOVA OPERETTA SPIRITUALE</p> <p>Sopra la venuta dei Sacri tre Re Magi venuti dall'Oriente in Betlemme</p> <p>Ad adorar la Nascita del Divin GESU' BAMBINO</p> <p>BASSANO.</p> <p>Con Licenza di Superiori.</p>	<p>(3)</p> <p>Nor siamo i tre Re, Noi siamo i tre Re Venuti dall'Oriente Ad adorar Gesù, Ch'è un Re superiore Di tutti il maggiore Di quanti che al Mondo Ne furon giammai, Ne furon giammai, Ne furon giammai.</p> <p>A 2 Ei</p>	<p>(4)</p> <p>Ei fu che ci chiamò, Ei fu che ci chiamò, Mandando la Stella Che ci condusse quì, Dov' è 'l Babinella Vezzoso, e bello In braccio a Maria, Ch'è Madre di Lui, Ch'è Madre di Lui, Ch'è Madre di Lui.</p> <p>L'</p>	<p>(5)</p> <p>L'amabile Signor, L'amabile Signor Si merita i doni Assieme al nostro cor. Perciò abbiama portato Incenso odorato, E Mirra, ed Oro In dono al Re Divin, In dono al Re Divin, In dono al Re Divin.</p> <p>Quell</p>
<p>(6)</p> <p>Quell'Oro che portiam, Quell'Oro che portiam Soccorra, o Marla, La vostra povertà. D' Incenso l'odore Ne toglie il fetore Di stalla immonda, In cui troviam Gesù, In cui troviam Gesù, In cui troviam Gesù.</p> <p>E</p>	<p>(7)</p> <p>E questa Mirra poi, E questa Mirra poi C' insegna del Bambino La vera Umanità: Ci mostra di passione L'amaro buccone, L'amara bevanda, Che per noi soffrirà, Che per noi soffrirà, Che per noi soffrirà.</p> <p>Op</p>	<p>(8)</p> <p>Or noi se n' andiam, Or noi se n' andiam Ai nostri paesi, Da cui venuti siam. Ma qui resta il core In man al Signore, In man al Bambino, Al Babinel Gesù, Al Babinel Gesù Al Babinel Gesù.</p> <p>F I N E.</p>	

documentate anche versioni con *incipit* variamente storpiati, come *Siamo qua dai tre lorienti*, o *Xe qua i tre orienti*.⁹ Il testo include tutte le otto strofe che compaiono nella più antica versione scritta conosciuta, quella dei *Sacri canti ovvero Raccolta di varie Canzoni Spirituali Latine, e Volgari* di Gianbattista Michi (sacerdote trentino vissuto nella seconda metà del '600), senza varianti sostanziali. Di tale volumetto, che raccoglie molti testi religiosi, di cui anche altri presenti ancora oggi o fino a tempi recentissimi nella tradizione orale, sono sinora note due edizioni, una stampata a Trento dall'editore Menauni, l'altra (che in base al frontespizio è la quinta ristampa) dai Remondini.¹⁰ Le strofe sono concatenate

dalle rime (l'ultimo verso di ciascuna strofa rima con il primo di quella seguente), cosicché il loro ordine è rimasto più agevolmente immutato nella tradizione orale (ma indubbiamente vi fu anche una diffusione a stampa e manoscritta, di cui si conoscono esemplari ottocenteschi ricopiati a mano).

Questo testo, del quale io stesso ho potuto raccogliere in Friuli e nel Bellunese una decina di varianti ancora vive nella tradizione, risulta meno diffuso dell'altro nell'area istriana. Di esso ho registrato delle versioni (alquanto dissimili musicalmente) soltanto a Dignano e a Gallesano; riporto qui una versione gallesanese (n. 2) da me raccolta nel 1983.¹¹ Versioni a stampa (con

9 Versioni con musica sono in D. Coltro, *Mondo contadino cit.*, p. 326; G. Fabiani - C. Nollani, *Ludaria. Noterelle storiche, tradizioni, canti*, in "Sot la nape", XV (1963), p. 57; Id., *Valle e Rivalpo. Noterelle storiche, curiosità locali, canti popolari*, in "Sot la nape", XIX (1967), p. 45; P. Ghidoli - G. Sanga - I. Sordi 1975, *op. cit.*, pp. 157 e 159; C. Nollani - G. Famea, *Vôs di Cjargne*, Udine 1988, p. 11; C. Nollani, *Anima della Carnia. Canti popolari*, Udine 1980, pp. 83, 415 e 470; V. Paiola, *op. cit.*, p. 21; S. Pedrotti, *op. cit.*, p. 288; M. Rosina, *Tradizioni cadorine*, Belluno 1990, p. 70; G. Rupil, *I tre Re dell'Oriente*, in "Ce fastu?", III, n. 7-8 (1927), p. 12; G. L. Secco, *op. cit.*, pp. 86 e 88-93; R. Starec 1989, *Canti rituali del Friuli* (libretto allegato al disco Albatros VPA 8497), Milano-Bologna 1989, pp. 27-29; S. Zanon - B. Mazzotti - S. Cancian, *Cento canzoni popolari della Marca Trevisana*, Treviso 1938, p. 44.

10 Cfr. Cfr. R. Morelli, *Otto canti della Stella fra Riforma e Controriforma cit.*, pp. 96-98.

2. NOI SIAM I TRE RE D'ORIENTE

Anna Durin in Ghirardo (n. 1913), Anna Debrevi in Capolicchio (n. 1915), Ercole Simonelli (n. 1931), Renato Depetre (n. 1932), Remigio Lucchetto (n. 1934), Corino Moscarda (n. 1942)

Gallesano (=Galižana)

reg. R. Starec, 23.8.1983

1. Noi siám i tre re d'o-rien - te che abiám vi - sto la gran ste-la
tre re d'o-rien - te che abiám vi - sto la gran ste-la

a la quál por-tár no - ve - la ma del Si-gno re.
quál por-tár no - ve - la ma del Si-gno - re.

1. Noi siám i tre re d'oriente
che abiám visto la gran stela
a la quál porta novela
ma del Signore.

2. Ogi é nato il redentore
salvatór di tuto il mondo
il quale é nato in questo giorno
per il peccato.

3. O signori vi ringrasiemo
de le grasie e dei favori
ed assieme col Signore
la buona note.

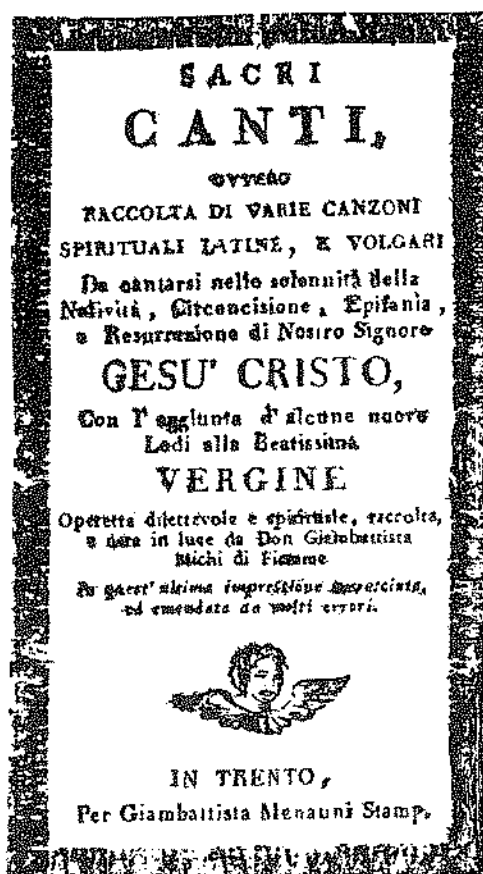
musica) del medesimo testo sono state edite da Radole (provenienti da Dignano, Barbana e Visinada), da Roberto Leydi (Gallesano) e da Donorà (Dignano).¹²

Un altro canto epifanico conosciuto in Istria risulta dall'unione della sola prima strofa *Noi siamo i tre Re/*

venuti dall'Oriente/ ad adorar Gesù con una seconda parte Gesù Bambino nasce/ con tanta povertà/ ecc. che si articola in numerose e composite varianti. Questa giustapposizione trova corrispondenze nelle provincie di Gorizia (una versione di questo tipo ho raccolto a

¹¹ La registrazione originale è inclusa nell'album discografico *Canti e musiche popolari dell'Istria veneta* cit.

¹² G. Radole, *Canti popolari istriani* cit., nn. 17, 19a, 19b; R. Leydi, *I canti popolari italiani*, Milano 1973, p. 85; L. Donorà, *Così si cantava a Dignano* cit., p. 301.

Lode sopra i tre Magi.
NOI siamo li tre Re d'Oriente,
 Che abbiám visto la gran Stella,
 La qual porta novella del Signore.
 Come è nato il Redentore,
 Redentore di tutto il Mondo,
 Qual'è nato nel profondo per il peccato.
 Noi abbiám molto cavalcato,
 Seguítando la gran Stella (giorno.
 Dell'Oriente in questa terra, la notte, e'l
 Noi andiamo per sto contorno,
 Se'l possiamo ritrovare,
 E rogliamo adorare quel gran Signore.
 E ancor per fargli onore,
 Vogliám fargli un bel dono,
 Oro, Mirra, Incenso huono a presentare.
 Noi veniamo ad adorare
 Gesù Cristo al Mondo nato,
 Il quale fu mandato Re da' Giudei.
 Orsà duaque fratelli miei,
 Qui non è tempo da stare,
 Noi vogliám seguire la nostra via.
 Questo santo, e ver Messia,
 Qual'è nato di Maria,
 Gesù Cristo in carne pura,
 Noi andiamo alla ventura, per adorare.

San Martino del Carso) e a Trieste (dove, in diversi rioni della città, è tuttora in uso da parte di gruppi di bambini), la sola seconda parte è documentata anche nel Veneto.¹³ La versione che qui riporto (n. 3) è stata da me raccolta a Parenzo nel 1990. Ha molte coincidenze con le versioni goriziane e triestine e con la versione istriana (senza indicazione di luogo) pubblicata da Radole.¹⁴ Analoghe aggiunte con riferimenti alla *Pasione* nella parte conclusiva si ritrovano in alcune delle versioni triestine.

In alcune località dell'Istria centrale è documentato un quarto modello testuale, che inizia *Siamo i magi*

dell'oriente/ siam guidati da una stella, i cui caratteri interni farebbero supporre un'origine relativamente più recente. Riporto qui una versione (n. 4) da me raccolta nel 1988 a Villanova del Quietò, dove la questua con la *Stella* era in uso fino ad una quindicina d'anni fa; una versione simile ho raccolto a Cittanova.¹⁵ Di questo canto sono state edite da Radole due versioni con musica (da Cittanova e da Materada); un testo da Montona è stato pubblicato da Cossar.¹⁶

Ad integrazione di questo quadro si può ancora citare il "Canto di questua per i Tre Re" raccolto a Isola da Francesco Babudri (solo testo) agli inizi del secolo, che

13 Versioni con musica sono in A. Catalan, *Vose de Trieste passada*, Udine 1957, p. 196 (a p. 189 è riportata anche una versione parodistica); O. A. Pellis, *Lis Luzignutis di Borc San Roc*, Gorizia 1991, pp. 90-91. Molte lezioni (solo testi) sono in R. M. Cossar, *Una tradizionale canzone epifanica triestina e le sue varianti*, in "Lares", XIX (1941), pp. 193-200. Si veda anche A. Gentile, *La filastrocca dei "tre re"*, in "La Porta orientale", XXVI (1956), pp. 445-451. Per la seconda parte si confrontino le versioni venete *Quando Bambino nasse/ con tanta povertà* in D. Coltro, *Cante e cantàri cit.*, p. 104 e *Gesù banbin al nase* in G. L. Secco, *op. cit.*, p. 38.

14 G. Radole, *Canti popolari istriani cit.*, n. 20a.

15 R. Starec, *La musica di tradizione orale nel territorio di Cittanova d'Istria cit.*, p. 350.

16 G. Radole, *Canti popolari istriani cit.*, n. 21; *Id.*, *Canti popolari raccolti a Materada, Buroli e Visinada in Istria*, Trieste 1976, n. 102; R. M. Cossar, *Usanze, riti e superstizioni del popolo di Montona nell'Istria cit.*, p. 54.

3. NOI SEMO I TRE RE

Evelina Perchiani in Mitton (n. 1931)

Parenzo (=Poreč)

reg. R. Starec, 4.11.1990

$\text{♩} = 98 \text{ ca.}$

Noi se-mo i tre re
ve-nu-ti da l'o-rien-te per a-do-rár Ge-jú
Ge-jú bam-bi-no na-sce con tan-ta po-ver-tá
né fa-se pe'in fa-sar-se né fo-go per scal-dar-se
Ma-ri-a Lu-i-gia sant' A-na so-spi-ra
ma chi jé na-to al mon-do tu-ti lo vol sa-pér
é na-to a Be-tle-me tra un bu-e un a-li-nél
l'a-si-ne-lo di Ma-ri-a san Giu-se-pe in com-pa-gnia
be-a-ta la-fe-sta del no-stro Sí-gnór
é sta-to in co-ro-na-to con spi-ne pun-gen-ti
é sta-to fra-ge-la-to con lan-ce bo-len-ti
Cri-sto i-no-cen-te é mor-to per noi.

Noi semo i tre re
venuti da l'oriente
per adorár Gesù.

Gesú bambino nasce
con tanta povertá

né fase pe'infasarse
né fogo per scaldarse
Maria Luigia
sant'Ana sospira

ma chi jé nato al mondo
tuti lo vol sapér

é nato a Betleme
tra un bue un afinél
l'asinelo di Maria
san Giuseppe in compagnia
beata la festa
del nostro Signór

é stato incoronato
con spine pungenti
é stato fragelato
con lance bolenti
Cristo innocente
é morto per noi.

4. SIAMO I MAGI DE L'ORIENTE

Lidia Pamich in Ravalico (n. 1941), Barbara Bek in Poropat (n. 1944), Matteo Giurgevich (n. 1911), Mario Crevatin (n. 1922), Bruno Ravalico (n. 1940), Antonio Ravalico (n. 1946), Bruno Giurgevich (n. 1947).

Villanova del Quieto (=Nova Vas)

reg. R. Starec, 30.10.1988

ma gi de l'o-rien-te siám gui - da - ti da u-na stela

I. Sia-mo i ma gi de l'o-rien-te siám gui - da - ti da u-na stela

mi - ra que - sta é pro - prio que - la che ci in - se - gna a Be - tlém

mi - ra que - sta é pro - prio que - la che ci in - se - gna a Be - tlém

che ci in - se - gna a Be tlém.

che ci in - se - gna a Be tlém.

1. Siamo i magi de l'oriente
siam guidati da una stela
mira questa é proprio quella
! che ci insegna a Betlém !.
2. Questo é il luogo già predeto
dal profeta ebreo Michea
questo é il re de la Giudea
! nascer qui un Dio dovrà !.
3. Or poniamo questi doni
la famiglia sacra e pia
ritorniam per quella via
! che ci insegna i nostri cuór !.

si differenzia dai precedenti in quanto il racconto non è in prima persona.¹⁷ I versi sono endecasillabi a rima baciata; l'inizio è *Corono i magi ad adorar el sole/ sì come l'ava al fior còrere suole*.

Sullo svolgimento dei rituali, come già accennato, non molto ci dicono le fonti bibliografiche. Domenico Rismondo così descrive l'uso di Dignano:¹⁸

La sera della festa dell'Epifania compagnie di uomini o di giovanotti usavano andare a visitare famiglie amiche o quelle dalle quali potevano sperare qualche lucro. Indossavano questi una clamide bianca, si mettevano una corona in testa, sulle spalle un mantello e preceduti da una stella lucente, pallida immagine della stella dei Magi d'Oriente e del chiarore apparso ai pastori, andavano nelle case a cantare il canto dei "Tre re". Là venivano serviti con vino ed altre offerte, e talvolta anche ricompensati con denaro. Se per caso in qualche famiglia non erano stati sufficientemente bene accetti, o non ricompensati secondo loro a dovere, si trovava talvolta lo sfacciato che all'uscire di quella casa cantava: *Tanti ciòdi ca zi in la porta tanti diavoli ca ve porta*.

Ranieri Mario Cossà attesta per Montona l'accompagnamento strumentale al corteo.¹⁹

In quella notte alcuni uomini, accompagnati dal tradizionale terzetto, formato da un violino, un clarinetto e un basso, vanno in giro con una grande stella luminosa, dall'intelaiatura di legno ricoperta di carta, a cantare delle canzoni epifaniche di questo genere: *Noi siamo i Magi dell'Oriente...Ricevono in regalo ova, lardo, sal-*

sicce, prosciutto e molto vino, che ripongono in certe botticelle (*barile*), che portano a tracolla. Con i regali viene approntata una buona mangiata (*fraiada*), in qualche famiglia, alla quale segue il ballo sino a mezzanotte inoltrata.

In conclusione la pratica rituale della *Stella* e i canti dei *Tre Re* in Istria vanno inseriti in un quadro tradizionale che, in ambito italiano, copre l'intera area che fu della Repubblica di Venezia (con alcune propaggini ai margini di essa). L'uso non si arresta al confine linguistico italiano. Tuttavia i canti epifanici sloveni e croati dell'Istria, purtroppo scarsamente documentati, non appaiono connessi in forma diretta al repertorio paraliturgico veneto. Per i canti sloveni sembra probabile piuttosto un influsso dall'area germanica. Sarebbe desiderabile una maggior conoscenza dei testi epifanici istro-croati e del quadro di diffusione di canti analoghi nelle altre parti della Croazia.

Dei modelli testuali epifanici documentati nell'area Istro-veneta, i due maggiormente diffusi sono gli stessi che hanno (avevano) una più ampia presenza anche nelle altre regioni dell'area della *Stella*. Degli altri due tipi di canti dei *Tre Re* diffusi in Istria, uno trova corrispondenza con testi presenti nella zona triestino-goriziana, l'altro sembra circoscritto soltanto ad una parte dell'Istria centrale e, a mia conoscenza, non ha punti di contatto altrove, cosicché non è da escludersi sia di provenienza locale.

17 F. Babudri, *Fonti vive dei Veneto-Giuliani*, Milano s.d. (1926), p. 184.

18 D. Rismondo, *Dignano nei Ricordi*, in "Pagine Istriane", XII (1914), p. 21.

19 R. M. Cossà, *Usanze, riti e superstizioni del popolo di Montona nell'Istria cit.*, pp. 54-55.

POVZETEK

V prispevku so s tradicionalnega vidika orisani napevi, ki jih pojejo v nekdanji beneški Istri ob prazniku Treh kraljev ter obred Zvezde, ki v italijanskem kulturnem prostoru zajemajo celotno območje nekdanje Serenissime. Šega iz preteklosti, ki se je ohranila do danes in je prisotna tudi v slovenski in hrvaški Istri, naj bi izvirala iz časov protireformacije v katoliških deželah na nemškem jezikovnem območju severno od Alp. Iz načinov pobiranja miloščine je razvidna trdovratnost nekaterih predkrščanskih oblik žrtvovanja, značilnih za podeželsko kulturo. S pomočjo izvornih listin in knjižnih virov je avtor prikazal razširjenost različnih tipov napevov o Treh kraljih v Istri. Primerja jih tako z ljudskimi napevi, ki so se ohranili z ustnim izročilom v beneško-furlansko-lombardski krajini, kakor s pisanimi viri iz 17. in 18. stoletja.

DRUŽINE V ISTRSKEM ZALEDJU IN SELITVE ISTRANOV V TRST IN DRUGE KRAJE

Mojca RAVNIK

mag., raziskovalni svetnik, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 61000 Ljubljana, Gosposka 13, SLO
MD, ricercatore superiore, Istituto di Etnografia Slovena, Accademia Slovena di Scienze, Lettere ed Arti, 61000 Ljubljana, SLO

IZVLEČEK

Podlaga raziskave je terensko gradivo s podatki iz družinskega spomina in izročila, ki zajemajo čas poldruega stoletja. Članek obravnava družino in sorodstvo v vaseh v istrskem zaledju in značilnosti njune strukture in medsebojnih odnosov, ki so pogojevale odseljevanje prebivalcev. Analizira generacijsko in sorodstveno strukturo na primeru rodovnikov treh družin iz istrskega zaledja, koprške okolice in iz Trsta.

UVOD

Družina in sorodstvo v Istri sta že nekaj let predmet mojega preučevanja. Zanimajo me generacijska in sorodstvena sestava družine, odnosi v družini in med sorodniki, pomen in funkcija širšega sorodstva. Zajemam čas, ki ga obsegata spomin in izročilo, to je približno poldrugo stoletje. Zbiram tudi gradivo o tem, kako so se družine naseljevale, širile in odseljevale in kako se je to odražalo v nastanku, razvoju in propadu zaselkov. V teku raziskave spoznavam, da je zasebna raven življenja, se pravi prav družina in sorodstvo, njuna sestava in medsebojni odnosi, zelo pomembna za razumevanje širših družbenih in kulturnih procesov. Družina ne čuti samo posledic velikih sprememb, ampak poraja tudi razloge zanje. V članku želim to osvetliti s selitvami Istranov iz zaledja in dokazati, da so v tesni zvezi s posebno sestavo njihovih družin in družinsko - sorodstvenih skupin.

Slovenska Istra ni niti v naravnem niti v kulturnem pomenu v sebi sklenjena, enovita pokrajina. Težko jo je zajeti naenkrat in v celoti, še posebej, če nas zanima področje zasebnega življenja, za katero so primerne mikroraziskave v izbranih ožjih območjih. Težko pa se je tudi omejiti. Sama sem se odločila za kraje v istrski notranjosti. Čeprav bi bilo zanimivo preučiti tudi družinsko življenje mestnega in kmečkega prebivalstva v krajih bliže obali, npr. paolanov, veleposestnikov, kolonov in poljedelskih delavcev, se mi zdi, da je najbolj dragoceno, najstarejše in najbolj izjemno izročilo v opus-
telih vaseh v istrski notranjosti. Prebivalci poznajo pre-

teklost vasi in zaselkov, iz njihovih življenjskih zgodb in spominov pa je možno rekonstruirati družinske rodovnike in mrežo sorodnikov celo nazaj do prve polovice preteklega stoletja.

Za izhodišči terenskega raziskovanja sem izbrala vasi v ožjih kulturnih območjih na robu Slovenske Istre, ki se razlikujeta tako po naravnih pogojih kot po gospodarski usmeritvi: Zanigrad pod Kraškimi robom in Abitanti v globokem flišnem zaledju. Njunjo najmočnejše gravitacijsko središče je bil v preteklosti Trst, v drugo smer, proti notranjosti, pa so bili kraji pod Kraškimi robom povezani s Čičarijo, Brkini in Krasom, kraji na Pregarski planoti pa z osrednjo in južno Istro, z Zrenjem, Oprtaljem, Buzetom, Motovunom. Zanigrad je leta 1910 spadal v občino Dekani, Abitanti pa v občino Oprtalj. Leta 1989, ko sem začela zbirati gradivo, sta bili obe vasi skoraj prazni. Leta 1991 je v Zanigradu umrl zadnji prebivalec. Od takrat je prazna vas Zanigrad s cerkvico Sv. Štefana izjemna tudi zato, ker ob praznikih, ki so posvečeni spominu na prednike (vsi sveti in sveti Štefan, ki je vaški svetnik), vrvi od življenja.

Raziskavo sem zastavila izrazito terensko. V pogovorih s prebivalci postopoma obnavljam preteklost rodov in sorodstev čim globlje v preteklost in čim šire v stranske veje krvnega sorodstva in svaštva. Podatki tudi usmerjajo terensko delo; npr. podatek o porokah domačih hčera v druge hiše ali v druge vasi ali pa o kakih poroki "na robo", ko je sin odšel k ženski v drugo hišo, mi pokaže pot k naslednjim informatorjem in tako naprej, od hiše

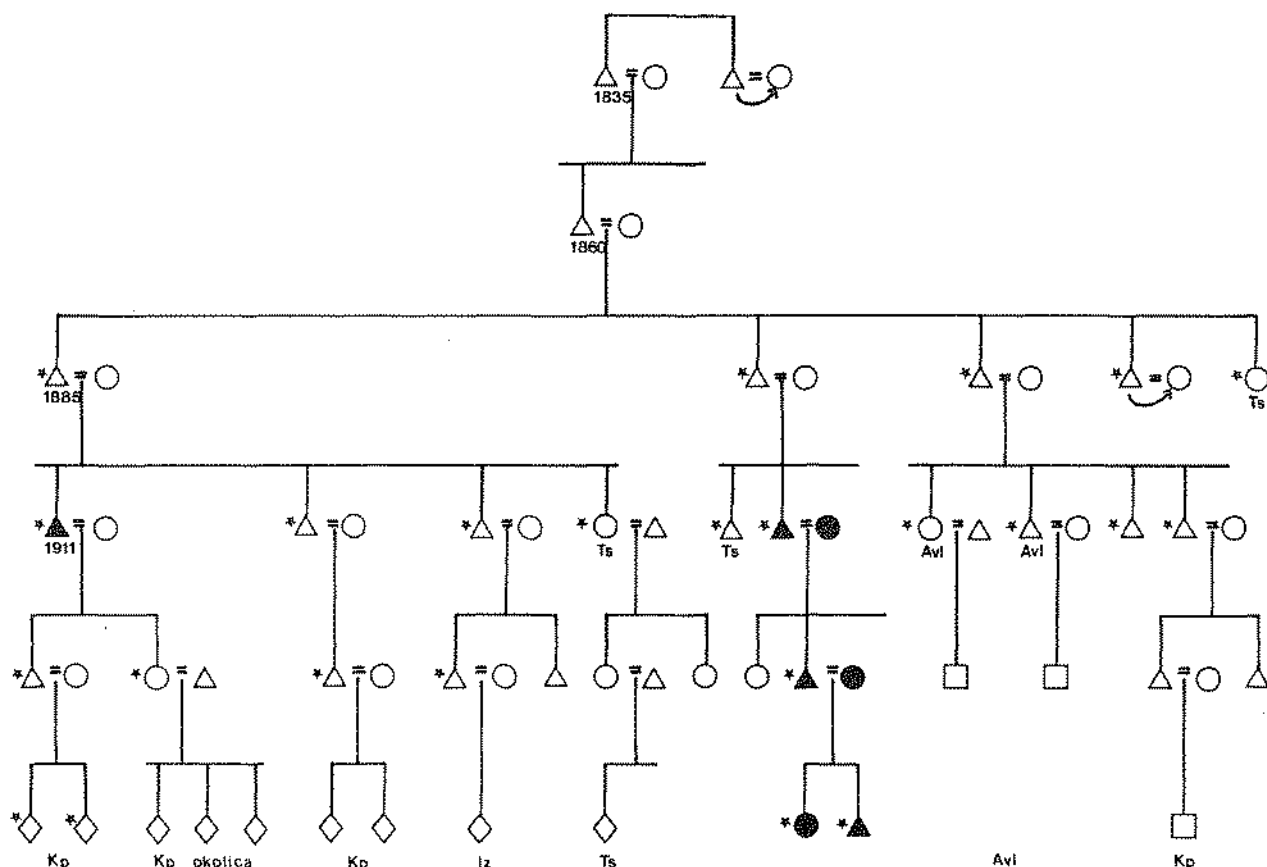
do hiše, od vasi do vasi. Tako se je po sledovih sorodstva širil geografski prostor raziskave v sosednje vasi, nato pa vse bliže obali, do Trsta in v notranjost onstran državne meje na Hrvaško. To je razumljivo. V Trst so se Istrani odseljevali v vsem tem času. Kraji v istrski notranjosti, ki so danes na slovenski in hrvaški strani, pa so bili v času avstro - ogrske in italijanske oblasti, torej v prejšnjem stoletju in do konca druge svetovne vojne, tesno povezani gospodarsko, družbeno in kulturno; izraz tega je krajevna endogamija, ki jo lahko ugotovimo s preučevanjem preteklih sorodstvenih vezi med temi vasi in zaselki.

Spomin in družinsko izročilo v Slovenski Istri zajema stoletje avstrijske oblasti, prvo svetovno vojno, italijansko oblast in fašizem, drugo svetovno vojno, obdobje Svobodnega tržaškega ozemlja in nove Jugoslavije in samostojne slovenske države. V vsaki življenjski zgodbi odsevajo vse te različne upravno-politične ureditve, večkrat spremenjene meje med državami in republikami, različni uradni in šolski jeziki, naselitve in odselitve prebivalstva.

DRUŽINA, SORODSTVO IN SELITVE

Legla na križišču in stičišču kultur, etnična pestrost prebivalstva, večkrat prekinjena kontinuiteta so znane istrske posebnosti, malo pa je znanega o tem, kako je vse to vplivalo na globlje ravni življenja. Da bi bolje razumeli ta splet medsebojnih odvisnosti med življenjem posameznika in širšimi družbenimi procesi, moramo izločiti posamezne ravni problematike in nato, kot da bi odmotavali nit, osvetliti posamezna vprašanja. V našem primeru smo za predmet preučevanja izbrali družino in sorodstvo, zanimajo pa nas predvsem družinske posebnosti, povezane s selitvami. Ponazorili jih bomo s primeri s terena.

Opisovanje rodovnika je lahko zelo dolgočasno, ker zahteva od bralca, da se vživi v nekaj zapletenega in zanj zelo abstraktnega. Vendar če hočemo razumeti razvoj družinskega življenja in posamezne življenjske usode v prejšnjih generacijah, se žal temu ne da izogniti. Pri tem delu pa si bralec lahko pomaga s sliko, ki vsebuje like oseb in vezi sorodstva. Rodovnike in sorodstvene mreže slikamo na način, uveljavljen v strokovni literaturi

Slika 1: Del rodovnika. Zaselek v istrskem zaledju.

(trikotnik - moški; krog - ženska; romb - spol neznan ali nevažen; enačaj - zveza med moškim in žensko; navpična črta povezuje prednike navzgor in potomce navzdol; vodoravna povezava med liki povezuje sorojence).¹

Vsakič lahko dodamo še znake po potrebi (pravokotnik - otroci oz. sorojenci, število ni znano; zvezdica ob liku - rojen(a) v zaselku; polni lik - biva v zaselku; letnica ob liku - letnica rojstva; puščica - poroka "na robo").

Slika prikazuje zelo značilen razvoj v zaselku, ki ga danes sestavljajo večidel zapuščene in porušene hiše. Samo dve sta še naseljeni. Pri enem od prebivalcev, imenujmo ga Nanič, rodil se je leta 1911, smo povprašali o nekdanjih prebivalcih in o zgodovini hiš. Na podlagi njegove pripovedi smo narisali rodovnik. Na sliki je izsek dogajanja v rodbini in v družinah od začetka zaselka do danes. Če ga podrobneje pregledamo, lahko najdemo v družinski sestavi v posameznih generacijah vzroke in posledice selitve prebivalcev.

"Biznono" (praded, prva generacija) se je rodil leta 1835 v stari hiši, ki je stala više na pobočju, na kraju, kjer danes ni ničesar več videti, ker je grmovje že preraslo ostanke temeljev. Njegov brat je šel "na robo" v sosednjo vas. V stari hiši se je leta 1860 rodil "nono" (ded, druga generacija), ki pa je za svojo družino zgradil hišo na novem kraju in tako osnoval današnji zaselek. Nono je imel štiri sinove in hčer (tretja generacija). Trije sinovi so se oženili doma, četrti je odšel "na robo" (se je priženil) v sosednjo vas, hči pa je odšla služiti v Trst. To so bili Naničevi oče, barbe in teta.

V Naničevi (četrti) generaciji je bilo štirinajst fantov in deklet (na sliki so samo nekateri od njih). Vseh osem fantov, razen enega, ki je mlad umrl, se je poročilo doma, vendar so se kasneje odselili, razen Naniča in njegovega bratranca, ki sta še tu (pojni liki). Njegova sestra je odšla v Trst, sestrične so se poročile v bližnjih vaseh ali pa odšle v Trst. Ena je kasneje odšla v Avstralijo in za njo še bratranec. Naničevi otroci in nekateri nečaki (peta generacija) so se še rodili tukaj, a je do danes ostal samo eden. Od zadnje (šeste) generacije, katere število ni več ugotovljivo, saj živijo od Kopra, koprške okolice, Izole in Trsta do Avstralije, so se tu rodili še štirje, bivata pa še dva.

Informator je to zgodbo pripovedoval zelo zanimivo,

Zanigrad na dan sv. Štefana (Foto: M. Ravnik, 1992)

s številnimi podrobnostmi. Grobi povzetek tega ne vsebuje, ker je namenjen analizi in osvetlitvi samo nekaterih značilnih pojavov.

SESTAVA DRUŽINE IN DRUŽINSKO SORODSTVENE SKUPNOSTI

Tipu družine in družinsko - sorodstvene skupnosti v Istri je botroval običaj dedovanja, po katerem so vsi otroci dobili enake deleže oziroma so si sinovi posest razdelili, hčere pa so izplačali. Dekleta so po poroki odšla na možev dom. Samo če pri hiši ni bilo moških potomcev in je bila edina dedinja hči, "blagarica",² je mož prišel k njej "na robo". Drobnejše posesti med dediče je hitro privedlo do prenaseljenosti,³ v kateri so bili mladi ljudje enostavno postavljeni pred dejstvo, da mnogi med njimi ne bodo mogli ostati doma.

Poročeni bratje so se sicer delili, vendar so ostali skupaj, često celo pod isto streho, in četudi so imeli ločena ognjišča, spalnice, gospodarska poslopja in ostalo posest, so njihove družine živele tesno povezane. V mnogih primerih, ko je bila revščina in imetja premalo, pa se bratje sploh niso delili in so živeli skupaj. O tem pričajo številni informatorji.

V območjih Slovenske Istre, kjer poteka naša raziskava, sta torej obstajali dve izredno zanimivi in različni družini. Če so si lastnino razdelili, so živeli sicer vsak na svojem, a v zelo povezani družinsko - sorodstveni

1 Glej Peter Laslett, Richard Wall (eds), 1972. Znake ali ideograme za risanje družine, sorodstva in gospodinjstva, ki jih je v tej knjigi podrobno predstavil Peter Laslett v poglavju The history of the family, smo nekoliko prilagojene pri nas že uporabili v Vprašalnici o družinsko - sorodstvenih zvezah, 1976, s.13-85.

2 terenski zapiski iz Zanigrada, Dola, Zazida; blagarica = blagovnica, jedina hči v hiši, katerej pripada ves imetek, glej M.Pleteršnik, 1984, s.30

3 Informatorji sami so mi večkrat razlagali, da je bil v Istri drugačen običaj glede dedovanja kot "na Kranjskem" ali v ostali Sloveniji in da so se v Istri kmetije delile in zato tudi propadale. Sergij Vilfan pojasnjuje to posebnost Primorske z odsotnostjo patrimonialnega sodstva in močnejšim vplivom rimskega prava. Glej Sergij Vilfan, 1961, s.260-261.

skupnosti; če se niso razdelili, pa so živeli v družini, ki bi jo najustrezneje imenovali sestavljena (v tuji literaturi tudi kompleksna, polinuklearna), ker obsega več malih (v tuji literaturi tudi nuklearnih) družin bratov, skupaj s starši in neporočenimi sorojenci.

Tudi Nanič je preživel otroštvo v veliki skupini sorodnikov. Oče in bratje so se sicer "razpartili", "so se partili" (razdelili), tako da si je vsak zase uredil stanovanje v prizidku k prvotni očetovi hiši, vendar pa je skupina, sestavljena iz družin bratov, ne glede na delitev posesti, živeła zelo povezano. Nona in nono sta bila skupaj z Naničevim očetom. V najbližji sosesčini, v okviru domačije, ki sta jo sama ustvarila, sta imela tri sinove, tri "neveste" (snahe) in štirinajst vnukov. Možje pa niso imeli samo vsak svoje žene in otrok, ampak tudi starša, brate, "konjade" (svakinje), "nete" (nečakinje) in nečake. Ženske niso imele samo vsaka svojega moža in otrok, ampak tudi "svekara" in "svekro" (tasta in taščo), "konjade" ali "diverje" (svake), "konjade" ali "zave" (svakinje), "nete" in nečake. Otroci pa niso imeli samo bratov in sester in staršev, ampak tudi nono in noniča, "barbe" (strice) in tete, "zermame", "strniče" in "strnične" (bratrance in sestrične).

Sestavljena družina in družinsko - sorodstvena skupnost v Slovenski Istri sta na slovenskem etničnem ozemlju posebnost, ob kateri se odpirajo drugo za drugim izredno zanimiva vprašanja. Gre tu za posebnost istrskega zaledja? Do kod sega njeno območje? Ali je morda ta tip omejen na kmečko zaledje in se preneha s prevlado kolonata in veleposestev v obalnem pasu? Drugačen tip proizvodnje je gotovo narekoval tudi drugačen način družinskega življenja - kolonom njihov pogodbeni odnos z veleposestnikom najbrž ni dopuščal drobljenja posestva in kopičenja družinskih enot. V obalnem pasu že razloženi tip naselja razodeva bolj individualne, samostojne, ločeno živeče družine. Kot se lahko poučimo v literaturi, je kolonat zaradi svojih zelo različnih enačic očitno dvorezno vplival na družino; po eni strani je bil vezan izključno na male družine, po drugi strani pa so nekatere njegove oblike dovoljevale tudi širjenje in skupno bivanje več malih družin. Tako npr. Sergij Vilfan piše, da so koloni v slovenskih predelih živeli največ v "malih" družinah, a da prevzem po enem sinu vendarle ni veljal brez izjem in "da je v Italiji kot klasični domovini kolonata včasih živelo v enem gospodarstvu več zakonskih parov iste generacije." Isti avtor je pri svojem terenskem delu v Brdih zapisal "spomin na primer, da sta slovenska kolona v Brdih s svojima ženama gospodarila skupaj. To dokazuje, da je meja med veliko

in malo družino pač v neki manjši meri gibljiva, zlasti pri kolonih."⁴ V tej zvezi je zanimivo tudi pisanje italijanske raziskovalke Clare Bianco o družinskem življenju mezzadrov (spolovinarjev) v neki vasi severno od Firenc. Tudi ona govori o patrilokalnih polinuklearnih družinah, se pravi, da so bile sestavljene iz malih družin in da so bratje ostajali doma, tako kot je to bilo v Istri. Ko je družina preveč narasla, je moral sin oditi na svoje in ustanoviti nov dom na drugem posestvu. Vendar pa avtorica žal, za boljšo primerjavo z Istro, ne pove dovolj o lastnini in razmerju do veleposestnika.⁵

Glede na terensko gradivo in razpoložljivo literaturo je jasno, da bodo mnoga vprašanja o istrski družini ostala odprta, dokler ne bomo bolje preučili družin kolonov in drugih skupin prebivalstva s terenskimi in arhivskimi raziskavami, ki nam bodo omogočile tudi primerjavo s širšim sredozemskim območjem.

Tudi za natančnejšo določitev geografskega prostora, v katerem je obstajala družina iz istrske notranjosti, bomo morali torej počakati na preučitev družinskih oblik v obalnem pasu in v mestih, predvsem pa pri kolonih. Glede na to, kar doslej vemo o tem, pa domnevamo, da zanje drži trditev Sergija Vilfana o prevladovanju "malih" družin. Ali ni morda v razločkih v družinskem življenju možno najti pojasnilo tudi za druge globoke razločke v načinu življenja med zaledjem na eni strani in obalnim pasom na drugi strani (velike družinsko - sorodstvene skupnosti, sestavljene družine - majhne družine oz. družine, sestavljene iz poročenega para z otroki in starši; tesna povezanost soseske, ki temelji na sorodstvu - ohlapnost soseske; skupna vaška praznovanja običajev - navezanost v tem na mesto)? In končno, ali niso s tem povezani tudi različni vzroki, načini in posledice odseljevanja prebivalstva?

ZGODOVINA RODBIN IN ZASELKOV, POVEZANOST SORODSTVA IN SOSEDSTVA

Na prazne hiše, ruševine in njihove komaj opazne sledove naletimo kjerkoli v istrski notranjosti. Včasih še lahko najdemo ljudi, ki vedo povedati, kdo je v njih bival, kdaj in od kod so se naselili, kdaj in kam so se odselili. Velikokrat smo prav presenečeni, da se je od začetka do konca zaselka zvrstilo samo nekaj generacij. Ker je sivi oz. rjavi istrski kamen tako neobstoje, niti ni treba dolgo časa, da izginejo zadnji sledovi za njimi.

Opuščene in propadajoče hiše so torej nekoč tvorile sorodstvene zaselke oz. sorodstvene soseske.⁶ Povezanost sorodstva in sosedstva je nasploh značilna; to

4 Sergij Vilfan, 1992, s.144; Glej tudi: Id., 1954, s.157-195

5 Clara Bianco, 1988, s.135-148

6 V Istri ni posebnega izraza za tako naselje, ampak ga imenujejo kar po imenu, npr. Rosiči, Banice, Tidiči, Stara Mandrija, Jurati,

je očitno v manjših zaselkih, ki so bili bivališče več družin enega sorodstva, v večjih vaseh pa je ta povezanost na prvi pogled manj jasna, ker se v njih prepleta več sorodstvenih skupin.

Družinsko izročilo in spomin pri starejših vaščanih, ki še bivajo v svojih vaseh, obsegata največkrat tri prejšnje, skupaj pa kakih šest, sedem generacij. To velja tudi za našega informatorja, ki pa o stranskih vejah sorodstva ve še veliko več, kot je prikazano na sliki, saj zna povedati marsikaj tudi o bratrančih in sestričnih v drugem in tretjem kolenu in o sorodnikih po ženini strani. Domačini s tako dobrim spominom in širokim znanjem nam torej v pripovedih o prejšnjih rodovih in o svojih potomcih lahko orišejo celotno zgodovino zaselkov in domačij, od začetka preko razcveta do propada. Generacija informatorjev je približno na sredini generacijskega zaporedja. Zgodovina rodu in zaselka se skladata - začelo se je z naselitvijo prednikov in končuje se z odselitvijo potomcev.⁷

ODELJEVANJE PROTI OBALI, PREDNIKI V TRSTU

V zaselku, prikazanem na prvi sliki, so se v treh generacijah (od nonotove do Naničeve) družine že tako povečale, da bi vsi moški v nobenem primeru ne mogli ostati doma z ženami in otroki, ker prostora in imetja enostavno ni bilo dovolj. Drobljenje posesti je pripeljalo do prenaseljenosti, ta pa je ljudi primorala, da so si drugje poiskali možnost obstoja in nov dom.

Sodeč po terenskem gradivu, so v avstrijskem in v italijanskem obdobju med odseljenimi domačini prevladovala dekleta, ki so odšla služiti v Trst. Tudi o tem, kam je kak sorodnik odšel, kako si je našel delo, kje je stanoval, sem največkrat slišala: "Saj je bila tam že teta" ali "Saj je bila tam že sestra." Tudi iz zaselka na naši sliki je najprej, okrog preloma stolatja, odšla v Trst Naničeva teta in ko so se tja odpravili sestra in bratranec in nato še bratranec in sestrična, so vsi imeli že teto v Trstu.

Medtem ko so barbe ali strici zelo pogosto živeli skupaj z družinami poročenih bratov, tete srečamo veliko redkeje. So se neporočena dekleta nerada odločila ostati doma kot samske tete? Zakaj?

Ko so si poročeni bratje "razpartili", razdelili posestvo, je v družinskem ciklusu istrskih družin nastopila odločilna strukturna sprememba. Načeloma naj bi vsi potomci dedovali enake deleže, sestre naj bi dobile balo in doto. V resnici pa je bilo velikokrat zelo drugače. Istranke pripovedujejo, da je bil njihov položaj zelo slab, ker so bili revni in da največkrat niso dobile ničesar. V hišo so prišle nove gospodinje, "konjade", svakinje in četudi med njimi in teto ali tetami ni prihajalo do sporov, so te zadnje hitro postale odveč. Revščina na kmetijah je bila tolikšna, da so često deklice že kmalu po dopolnjenih desetih letih odšle služiti, v isto ali v bližnjo vas, k sosedom ali k sorodnikom, s trinajstimi, štirinajstimi, petnajstimi leti pa služiti, in to največkrat v Trst. Glede na slabe izgledne v kasnejših letih, je bilo za dekleta najbolje, če si je čimprej zagotovila zaslužek in samostojnost.

Včasih nas preseneti, da so mnogi Istrani v Trstu, ki izvirajo iz istrskih vasi, močno italijanizirani, da otroci Istrank v Trstu ne znajo več materne jezika in da doma govorijo italijansko. To je zelo zanimivo in pereče vprašanje, vredno posebne raziskave na tržaškem terenu. Ali ni pomembne vloge pri vedenju Istranov v Trstu odigralo tudi dejstvo, da so Trst v večini in najprej naseljevale ženske - ženske, ki doma niso imele več strehe nad glavo, ki so se želele čimprej znajti v mestnemu okolju, zaslužiti, se poročiti in prilagoditi možu?

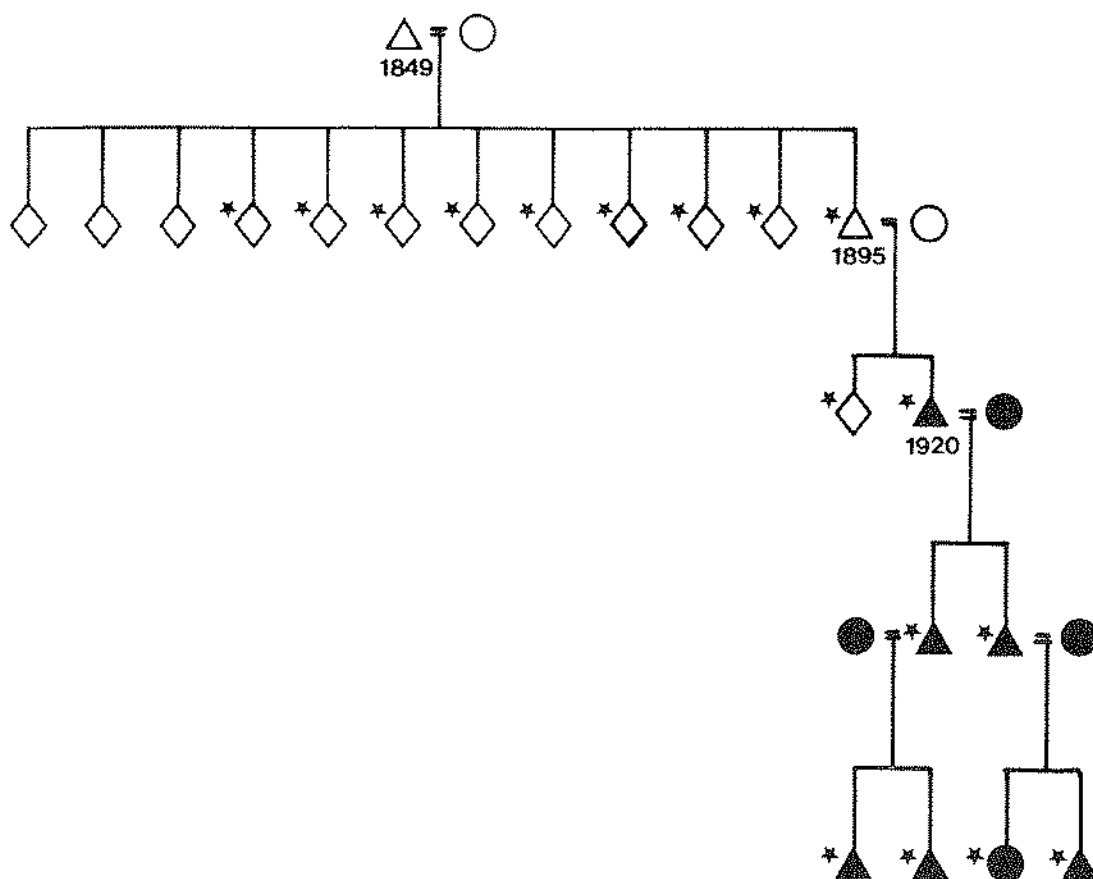
A tudi marsikateri fant ali moški ni mogel doma ustvariti doma za svojo družino. Če je bila družina revna in je bilo bratov veliko, je za nekatere zmanjkalo prostora in zemlje. Stiska je lahko položaj neusmiljeno zaostri, tako da so starejši bratje mlajšemu enostavno prepovedali poroko.⁸ Če pa se jih je vendarle preveč poročilo, so se eni izmed njih morali slej ko prej odseliti, skupaj z ženo in otroki. Ne samo družinska gneča, predvsem revščina je gnala ljudi v mesto za zaslužkom.

V posameznih družinah smo želeli bolj natančno ugotoviti, koliko ljudi se je odselilo v prejšnjih generacijah, vendar smo naleteli na oviro, ki izhaja iz same narave terenskega gradiva. Informatorji, ki se spominijo avstrijskega obdobja ali pomnijo pripovedovanje staršev, sicer omenjajo strice in tete, ki so se odselili, vendar pa so podatki o stranskih vejah sorodstva vse bolj zabrisani. Ljudje poznajo za nazaj predvsem preteklost lastnega

Contadini, Kluni, Jakci ipd. To ime redko sovпада s prevladujočim priimkom, kot je primer z Jakci, vendar pa v vsakem od takih naselij en priimek izrazito prevladuje. Posamezne družine oziroma rodbine pa imajo še domača imena po sedanjem ali po enem od prejšnjih gospodarjev (Solar, Padovan, Jakoviše, poli Natalina, poli Franeta), po gospodinjji ali po njenem domačem kraju (poli Minke, poli Pregarke, poli Juratke, poli Vlaške, poli Zazidke).

7 Ta razvoj je v večjih vaseh zabrisan, čeprav lahko domnevamo, da so tudi tam domačije propadale na ta način. Tam se je namreč zaradi porok v okviru vasi kljub temu priimek ohranil, včasih pa so se tudi ljudje, dediči iz naslednje generacije, ponovno naselili v medtem že opuščene hiše. Vendar pa bi bila o tem potrebna posebna raziskava v kaki istrski vasi, in to na eni strani župnijskih matrik in družin, sorodstvenih skupin in porok med njenimi vaščani, na drugi strani pa razvoja posestne strukture in stavbnega in nasebinskega razvoja.

8 Clara Bianco, 1988, piše v omenjenem članku (glej op.5) tudi o pogostem celibatu pri moških in to povezuje z vlogo samskih sinov v gospodarstvu; svoje moči naj bi posvetili utrjevanju gospodarske moči velike polinuklearne družine.

Slika 2 a : Deli rodovnikov prejšnjih in novih prebivalcev. Koprška okolica.

rodu, rodovno linijo v ravni črti, od očeta do deda in pradedu, se pravi tiste, ki so ostali doma. O stranskih vejah vedo povedati vse manj, bolj kogremo v preteklost. Za tistimi predniki, ki niso ostali doma, so se sledovi hitro zbrisali.

Naničeva generacija je rasla in se poročala v letih prve svetovne vojne, med obema vojnoma, v času vojne v Abesiniji in druge svetovne vojne, v obdobju Svobodnega tržaškega ozemlja. V vseh obdobjih so se ljudje od tu odseljevali. Tako kot v drugih družinah, je prvi podatek o tem spomin na teto, ki je služila v Trstu. Če pomislimo na to, da se je v istrskih družinah hitro obnavljal krog od začetka do prenaseljenosti, in če upoštevamo podatke iz družinskega izročila, lahko upravičeno domnevamo, da je bilo tudi v prejšnjem stoletju odseljevanje iz istrskih vasi nekaj običajnega. Največ možnosti za zaposlitev pa je bilo v Trstu.

Z drugo sliko se selimo v koprsko okolico, kjer so se ljudje iz notranje Istre naseljevali v velikem številu.

Gre za veliko "korto", dvorišče, obdano s stanovanjskimi hišami in gospodarskimi poslopji. Današnji prebivalci so prišli iz Istre, prejšnji so se odselili, večinoma so odšli v Trst. Zgodba teh hiš, ki so bile nekdanja bivališča in gospodarska poslopja kolonov na velikem posestvu, je zelo zanimiva, ker pripoveduje o zaporednih priselitvenih valovih v te kraje.

Najprej si oglejmo sliko 2 a. Naš informator Ivan se je rodil tu leta 1920. Nono je bil rojen v neki drugi vasi v bližini Kopra leta 1849. Nono in nona sta imela že tri otroke, ko sta kupila to domačijo od nekega koprškega odvetnika. Všeč jima je bila njena prostornost in posestvo, dovolj veliko za preživljanje družine. Tu se je rodil leta 1895 tudi Ivanov oče.

Življenjske poti sinov in hčera (Ivanovih stricev in tet) so bile zelo različne. V Trst so odhajali že v času med obema vojnoma, nekaj tet se je poročilo z domačini, a so kasneje tudi odšle v Trst. Odseljevanje v Trst se je nadaljevalo še po drugi svetovni vojni. Tukaj je ostal

samo Ivan z ženo in sinovoma, ki sta si doma ustvarila družini (polni liki).

Na sliki 2 b so prikazani novi prebivalci, ki so postopoma naselili prazne hiše. Številke nad risbo pomenijo, kako so se družine po vrsti priseljevala.

Nek Ivanov stric z ženo je odšel v Trst že v dvajsetih letih tega stoletja. Hišo je prodal vdovcu s tremi otroki, delavcu na železnici, iz vasi s Kraškega roba. Danes so tu še sin tega vdovca, njegova žena, rojena leta 1920 v bližnjem kraju, in njuna hči z družino (polni liki)..

Naslednji priseljenci so vsi člani velike sorodstvene skupine iz zaselkov med Šaležem in Zrenjem. Že pred drugo svetovno vojno sta prišla sem mož in žena, sledila sta jima, po koncu druge svetovne vojne, ženina sestra in mož, ki sta imela tri otroke, nato je prišel sorodnik v svaštvo, z družino in končno še nečakinja z družino. Šlo je torej za verižno naselitev sorodnikov, ki so postopoma kupovali hiše od Ivanovih stricev.

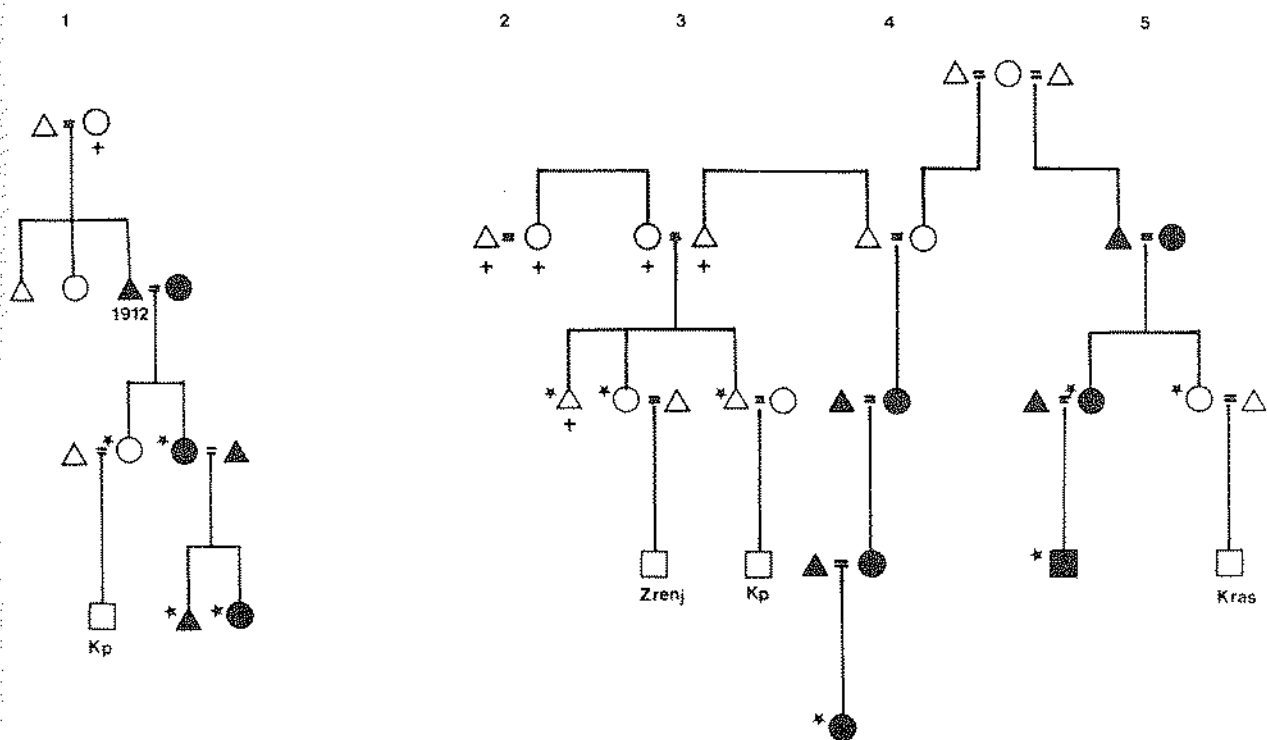
Pripovedi informatorjev so bile zelo zanimive, vendar jih tu samo povzemamo, da bi ponazorili nekatere značilne pojave in jih primerjali s tistimi, ki smo jih ugotovili v zvezi z družino v zaseku v istrski notranjosti:

SESTAVA DRUŽINE IN DRUŽINSKO - SORODSTVENE SKUPNOSTI

Ko v istrskih vaseh opazujemo zapuščene hiše, si predstavljamo, da so družine, ki so v njih živele, propadle, njihovi člani pa so se razgubili po svetu; po drugi strani pa si v zvezi s primestnimi naselji ali mestnimi soseskami predstavljamo, da so njihovi prebivalci priseljenci z vseh vetrov, živeči vsak zase v svojih družinskih hišah in mestnih stanovanjih, brez zveze s tradicijo teh krajev. Glede na naše gradivo pa je vtis o popolnem razpadu tradicionalne družbene strukture na eni strani in o odtujenosti primestnih in mestnih prebivalcev od istrske tradicije, površen in zgrešen.

Iz vasi so se selile večje sorodstvene skupine. Drug za drugim so zapustili domove, si našli stanovanje in se zaposlili, pri čemer so se naslonili na nasvete in pomoč sorodnikov in sosedov, ki so odšli pred njimi. Tako so se v novih krajih spet sestavile sorodstveno povezane soseske, ki pa so doživele spremembe v funkciji in strukturi.

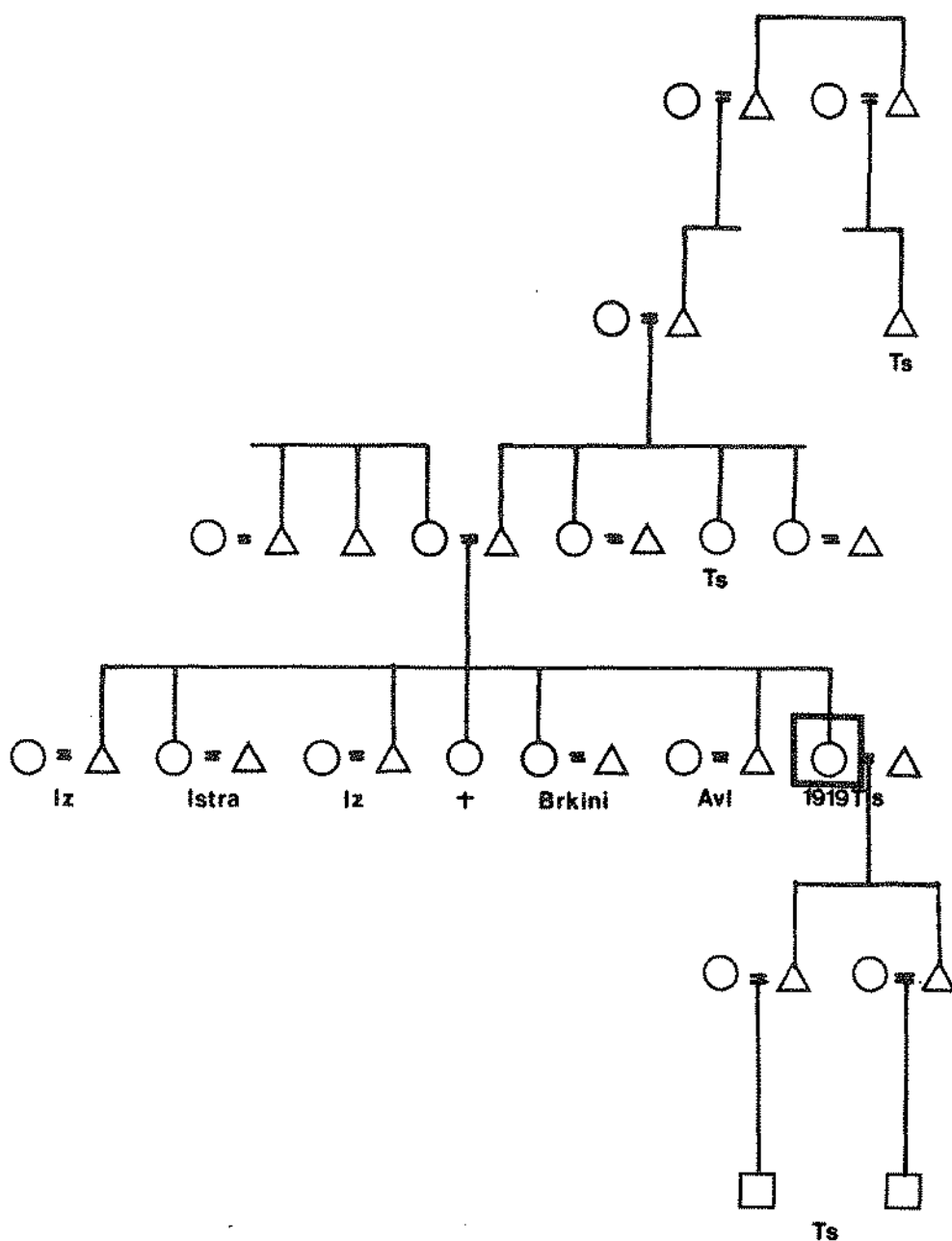
Sestava družine in družinsko - sorodstvene skupnosti je v novih krajih drugačna. V novem bivališču ni rodovne kontinuitete, patrilokalno načelo ne velja več, s tem pa je tudi izginila podlaga prejšnje značilne družinske in družinsko - sorodstvene strukture. Namesto tega je tu prišla do izraza medsebojna pomoč, morda pa tudi

Slika 2 b: Deli rodovnikov prejšnjih in novih prebivalcev. Koprška okolica.

potreba ljudi, da se v novem okolju obdajo z domačimi ljudmi. Tu je zato možno to, kar po starem ne bi bilo. Najpomembnejša strukturna novost je, da starši zdaj velikokrat živijo skupaj tudi s poročeno hčerko in njeno družino, čeprav imajo tudi sinove. Sestavljenih družin, obsegajočih več malih družin, tu ni. Družinsko - so-

rodstvene skupnosti so tudi drugače sestavljene. Prej so jih sestavljale družine, katerih gospodarji so bili bratje, bratranci, bratranci v drugem in naslednjih kolenih, živče v bližnjem sosedstvu, sedaj pa jih sestavljajo družine, ki so med seboj poljubno sorodstveno povezane. Prej sploh ne bi bilo možno v isti korti tako sosedstvo kot

Slika 3 : Rodbina Istranke v Trstu.

na sliki 2b, sestavljeno iz družin dveh sester in njihovih sorodnikov v svaštvu.

ZGODOVINA ROBBIN IN ZASELKOV, POVEZANOST SORODSTVA IN SOSEDSTVA

V bližini obalnih mest so bile gospodarske možnosti vedno boljše kot v oddaljenih vaseh. Kmetje so v mestih lahko prodali pridelke in dodatno zaslužili. Če bi bile hiše s te slike kje v zaledju, bi bile danes verjetno že opuščene ali ruševine, morda bi v eni od njih kdo osamljeno bival. Namesto tega pa se je v tem stoletju v teh hišah zvrstilo več stopenj naselitve, od priselitve ene družine, do njenega razcveta in do odseljevanja njenih članov, do ponovne naselitve ljudi iz Istre in odseljevanja njihovih potomcev. Tu se zgodovina hiš ne ujema z zgodovino ene same rodovine.

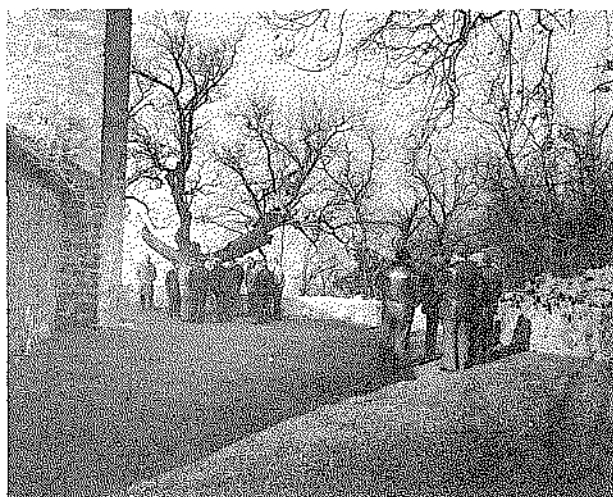
Tudi v novih krajih je sosedstvo še zelo prepleteno s sorodstvom, čeprav posamezne družine ne živijo vedno tako strnjeno kot na sliki 2b in so lahko tudi redkeje posejane med domačine in priseljence od drugod; njihove medsebojne vezi v vsakem primeru ohranjajo mrežo odnosov iz starega okolja, in to znotraj naselij, ki so navidez že povsem izgubila vaško podobo.

ODESELJEVANJE PROTI OBALI, PREDNIKI V TRSTU

Geograf Julij Titl je strnjeno preučeval povezanost koprskega podeželja s Trstom in drugimi tržišči, trgovino s kmetijskimi pridelki, domače nekmetijske gospodarske dejavnosti, ki jih je pospeševala bližina Trsta, sezonsko in stalno zaposlovanje in selitve prebivalstva. Ugotovil je, da je za vsa obdobja "značilna le ena osnovna težnja: premikanje iz hribovskih predelov proti slovenski obali in vzporedno oziroma dopolnjujoče se premikanje s celotnega koprskega področja v Trst."⁹

Gornji primer to potrjuje. Skozi hiše, prikazane na slikah 2a in 2b, je teklo tako stopničasto spuščanje ljudi iz notranje Istre. O preteklih rodovih prve družine sicer nismo dobili podatkov, a glede na to, kar na splošno vemo o privlačni moči Trsta ob koncu prejšnjega stoletja in glede na druge, na terenu izpričane primere, sta se zelo verjetno tudi že kaka nonotova sestra ali kak brat odeslila v Trst. V Trst je odšla tudi večina Ivanovih stricev in tet, v njihove hiše so prišli ljudje iz notranjosti. Vsi premiki pa so bili v opisani smeri.

Slika 3 nas postavlja v tržaški predmestni rajon. Tu biva informatorka, imenujmo jo Marija, rojena leta 1919 (na sliki v okvirčku) v vasici pod Kraškim robom v Istri. Njena domača hiša je že do go zapuščena in bo kmalu

Zanigrad na dan sv. Štefana (Foto: M. Ravnik, 1992)

razvalina. Marija se je leta 1940 poročila s Tržačanom, katerega oče je bil iz Trsta, mama pa s Hrvaškega. Imata dva sina, ki sta tudi že poročena in imata otroke.

Marijine sestre in bratje so v Istri, v Brkinih, v Izoli in v Avstraliji. Z neko sestro sta delali v Trstu že pred vojno. Nista se vračali domov vsakodnevno, ampak sta med tednom prespali, tako kot mnoga druga dekleta iz Istre, pri nekem domačinu v Domju, vasi v tržaški okolici. Po poroki sta z možem še nekaj let stanovala pri njegovih starših, nato sta si tu postavila svojo hišo.

Tudi Marijino zgodbo bomo povzeli samo v izbranih potezah in jih primerjali z ugotovitvami iz zaselka v istrski notranjosti in iz koprške okolice. Ker je torišče moje raziskave v Istri, s tem da sem samo nakazala, v katere smeri segajo sorodstvene niti iz istrskih vasi, sem v Trst sledila samo nekaterim družinam. Gradivo za kakršnekoli zaključke ne zadošča, vseeno pa odpira vprašanja, vredna posebne terenske raziskave na tržaškem terenu.

SESTAVA DRUŽINE IN DRUŽINSKO - SORODSTVENE SKUPNOSTI

Marija in mož živita v svoji hiši, poleg si je novo sezidal še eden od obeh sinov, drugi živi pri ženi v drugem tržaškem predelu. Marija izhaja iz značilne istrske družine in družinsko - sorodstvene skupnosti. Njena zgodba potrjuje, kar smo že spoznali v Istri, da so dekleta iz številčnih družin, ki so itak prej ali slej morala od doma, storila najpametneje, če so čim hitreje prišle do zaslužka, in to z delom v Trstu. Te tri male družine - Marija z možem, sin z ženo in otrokoma in drugi sin z ženo in otrokoma, so daleč od tradicionalnih istrskih

9 Julij Titl, 1965, s.111

družinskih oblik. Vprašanje je, ali takšno sosesčino staršev in družine enega sina še lahko povezujemo z istrskim običajem, da poročeni sin ostane pri starših, in ali lahko vidimo kontinuitete z istrsko družino v tesni povezanosti staršev, sinov, nevest in vnukov. Nasploh bi bilo zelo zanimivo ugotoviti pomen sorodstva v življenju Tržičanov, Koprčanov, Izolanov in Pirančanov, priseljenih iz istrske notranjosti, in kontinuiteto s tamkajšnjim družinskim in sorodstvenim življenjem. Vendar to že daleč presega naše raziskovalne okvire. Prav v zvezi z našo tematiko pa bi bilo zanimivo še prej vedeti, ali so se Istrani, ki so se sem priselili v avstrijskem času, v letih med obema vojnama in po drugi svetovni vojni, tudi priseljevali verižno in tako v novem bivališču obnavljali velike družinsko - sorodstvene skupnosti (primer s slike 2b)? Na podlagi pripovedovanja mnogih informatorjev o tem, kako so odhajali predniki in sorodniki v Trst (npr. po vrsti nonotova sestra, stric, strnična, nečak), lahko domnevamo, da so se Istrani tudi v Trstu naseljevali po tem vzorcu. Glede na to, kje živijo sorodniki družin, ki sem jih obravnavala, bi bilo zanimivo preučiti predvsem Žavlje, Dolino in tržaške predele Kolonkovec, Sv.-Ano, Škedenj, Sv.Jakob in Rocol.

ZGODOVINA RODBIN IN ZASELKOV, POVEZANOST SORODSTVA IN SOSESTVA

Tu se zgodovina zaselka in rodbine na skladata. Sosedji so tudi sorodniki, a to še zdaleč ni tista velika, sorodstveno prepletena, skozi rodove zakoreninjenena soseska. Vendar pa bi bilo zelo zanimivo raziskati, ali so v prejšnjih obdobjih priseljeni Istrani tudi v vaseh v tržaški okolici in v tržaških mestnih predelih ustvarjali

Andrej Bucaj (r. 1910) od 1982 do 1992 edini prebivalec Zanigrada (Foto: D. Darovec, 1989)

večje soseske, nastale z verižnim preseljevanjem sosedov oz. sorodnikov, tako kot smo to opazovali v koprski okolici? Kot smo zgoraj sklepali o družinsko - sorodstvenih skupnostih, lahko podobno domnevamo tudi o soseskah.

Za primer naj povzamem samo na kratko značilno pripoved Istrana v Trstu: V mestu se je naselil leta 1950. V Trstu je delal že pred vojno. Med tednom je bival pri strniču, ki je stanoval pri Sv.Jakobu. Oče je bil zidar in je tudi delal v Trstu. Brat stanuje blizu. Iz domače vasi sta tudi mož in žena, ki bivata v sosednji ulici. Tudi ta mož je delal v Trstu že pred vojno. Sestrična pa biva na Kolonkovcu.

Četudi nekdanji sosedje in sorodniki tu niso živeli tako strnjeno kot v domačih vaseh, je bilo tudi tu sosedstvo še zelo prepleteno s sorodstvom, sosedji in sorodniki pa so z medsebojnimi stiki ohranjali pri življenju mrežo odnosov iz starega vaškega okolja.

ODSELJEVANJE PROTI OBALI, PREDNIKI V TRSTU

Tudi primer na sliki 3 potrjuje prejšnje ugotovitve, da ima naseljevanje Istranov v Trstu dolgo tradicijo: Izvedeli smo, da je v Trstu bival nonotov bratranec in da je teta, očetova sestra, šla služiti v Trst. Tudi življenje ostale družine, ki je bivala v domači vasi v Istri, je bilo navezano na Trst. Tako je Marijina mama nosila v mesto prodajat mleko, Marija pa je že pri 14 letih, skupaj s starejšo sestro, začela služiti z odbiranjem smeti, s katerimi so zasipali žaveljske soline. Vse dejavnosti, s katerimi so v tej družini služili v Trstu in tržaški okolici, so na splošno značilne. Trst je bil najmočnejše gravitacijsko središče zaradi možnosti prodaje pridelkov in sezonskega in stalnega zaposlovanja; čeprav so se Istrani iz zaledja naseljevali tudi v Kopru, Izoli in Piranu, je Trst v tem obdržal prvenstvo do konca druge svetovne vojne. O tem, da so hodila dekleta služiti, smo že govorili. Prodaja mleka se je zelo razmahnila v obdobju med obema vojnama in je mnogim zagotavljala sploh osnovni vir dohodka v kmetijstvu.¹⁰ Prav tako je značilno, da sta se Marija in sestra že tako mladi zaposlili.

Istrani, ki so našli zaposlitev v Trstu, so si našli tudi stanovanje in mnogi so kasneje pomagali sorodnikom, sosedom in znancem, da so prišli za njimi.

V zvezi s prebivalci Trsta, ki izvirajo iz vasi v istrski notranjosti, je mnogo neznanega. Že dolga tradicija odseljevanja v Trst jih razlikuje od t. "esulov", italijanskega ali italijansko govorečega prebivalstva iz obalnih mest in priobalnih krajev, ki so masovno bežali ob določitvi jugoslovansko-italijanske meje. Istrani iz zaledja so bili odseljevanja v Trst že navajeni, tam so bili že rodovi

10 Ibid., s.79

prednikov. Po koncu druge svetovne vojne so bile vasi opustošene in požgane. Ljudje so se znašli brez izgledov za preživetje doma, bili so negotovi glede politične usode, prizadele so jih meje, ki so njihov nekdanji enotni življenjski prostor razkosale na Italijo, Jugoslavijo, cono A in cono B, nato pa na Italijo in Jugoslavijo, Slovenijo in Hrvaško. Zato so v večjem številu kot kdajkoli prej odhajali v Trst in naprej, največ v Avstralijo. Po letu 1953 pa so se bolj selili v mesta ob slovenski obali in v njihovo bližino.

Poleg že omenjenih vprašanj bi bilo gotovo zelo zanimivo raziskati, kakšni so bili in so medsebojni odnosi med Istrani, priseljenimi iz različnih krajev in v različnih obdobjih, v kakšnem jeziku govorijo doma, kako je s tem v mešanih zakonih, kakšen je bil in je njihov odnos do domače vasi in sorodnikov, kakšen do domačinov, kakšen do drugih priseljencev, kakšen do Italijanov, tržaških Slovencev, Furlanov?

Vsekakor se je zgodil oster prelom med generacijo, ki je živela v Istri, v obalnih krajih in v Trstu, preden jih je ločila meja, in generacijo po tem, saj bližnji sorodniki živijo v različnih državah in celinah in bi se v primeru skupnega srečanja vsi sploh ne mogli več sporazumeti v istem jeziku. In to samo nekaj rodov po tem, ko so v Istri njihovi predniki živeli v velikih istrskih družinsko - sorodstvenih skupnostih.

ZAKLJUČEK

Spoznali smo tri družine v zaselku v notranji Istri, v koprski okolici in v tržaškem mestnem predelu. V njihovih rodovnikih smo preučili družinsko sestavo in sestavo skupin sorodnikov v posameznih obdobjih in generacijah, povezali smo razvoj družin z zgodovino hiš in zaselkov in poiskali sledove družinskih članov, ki so odšli od doma. Pri tem smo naleteli na ovire, ki izhajajo iz same narave terenskega gradiva. Ljudje namreč poznajo za nazaj predvsem preteklost lastnega rodu, od očeta do deda in pradedu, ki so ostali doma. Za člani stranskih vej sorodstva, ki so odšli drugam, so se sledovi hitro razblinili.

Spoznali smo, da so istrske družine izjemno zanimive. Veljalo je patrilokalno načelo. Bratje so se načeloma delili in živeli vsak na svojem, vendar so člani njihovih družin, njihovi samski sorojenci in starši živeli v tesni medsebojni povezanosti v velikih družinsko - sorodstvenih skupinah; a dogajalo se je, da do delitve ni prišlo in so vsi skupaj, poročeni brati, starši in samski sorojenci živeli v velikih polinuklearnih družinah.

Sestavljena družina in družinsko - sorodstvena skupnost v Slovenski Istri sta na slovenskem etničnem ozemlju posebnost, ob kateri se odpirajo drugo za drugim izredno zanimiva vprašanja.

Gre tu za posebnost istrskega zaledja? Do kod sega njeno območje? Ali je morda ta tip omejen na kmečko zaledje in se preneha s prevlado kolonata in veleposestev v obalnem pasu? Mnoga vprašanja o istrski družini bodo ostala odprta, dokler ne bomo bolje preučili družin kolonov in drugih skupin prebivalstva s terenskimi in arhivskimi raziskavami, ki nam bodo omogočile tudi primerjavo s širšim sredozemskim območjem.

Zaradi drobljenja posesti pa je v razvoju družine hitro prišlo do prenaseljenosti, ko za vse enostavno ni bilo prostora niti kruha. Dekleta so se poročila drugam, mnogi fantje so ostali doma kot strici. Neporočenih tet na kmetijah ni bilo toliko. Opazili smo, da med predniki v Trstu prevladujejo ženske in to povezali s strukturo družine in spremembo, ki je nastala v njej po porokah bratov.

Družina je povzročala odseljevanje in po drugi strani čutila njegove posledice, sorodstvene vezi pa so bile celo vlečna moč v postopnem verižnem naseljevanju v novih krajih. Z odselitvijo ni bilo konec medsebojne povezanosti in v novih krajih je vzdržala kulturna kontinuiteta, čeprav v okviru drugače strukturiranih oblik družine in sorodstvene skupine. V vaseh v notranjosti, v obalnih mestih, primestnih naseljih in v Trstu so obstajale in še obstajajo izredno zanimive družinske oblike in odnosi in povsod so ljudje z neprecenljivim spominom in izročilom. Mnoga vprašanja, navedena v članku, čakajo na odgovore, ki jih bomo lahko našli samo z njihovo pomočjo.

RIASSUNTO

Nelle sue pluriennali ricerche sui gruppi familiari e parentali nei villaggi dell'Istria slovena, l'Autrice si è resa conto che il versante privato della vita, vale a dire proprio la famiglia e la parentela, con la loro struttura e le relazioni al loro interno, sono di estrema importanza per la comprensione dei processi sociali e culturali più ampi. La famiglia non solo subisce le conseguenze dei grandi mutamenti, ma ne crea anche le cause. L'oggetto del saggio sono le migrazioni nell'entroterra istriano e l'Autrice dimostra che esse sono strettamente legate alla composizione specifica dei gruppi familiari e parentali.

Nel saggio vengono trattate le migrazioni nell'ultimo secolo e mezzo, vale a dire nel periodo di tempo che si conserva ancora nella memoria delle fonti orali e su cui esse possono fornire delle informazioni. Nella scelta dei punti iniziali di questa ricerca, progettata prettamente come un'indagine sul campo, l'Autrice si è limitata a due

villaggi appartenenti all'ambito culturale più stretto dell'Istria slovena, cioè al villaggio di Zanigrad, situato ai bordi della zona carsica, e a quello di Abitante, che si trova nel profondo entroterra. Da qui il campo delle indagini si estende, seguendo i legami di parentela, ai villaggi limitrofi, da una parte in direzione della costa, fino a giungere a Trieste, e dall'altra addentrarsi ancor più nell'interno, in direzione dei villaggi al di là del confine con la Croazia.

Nel saggio vengono descritte tre famiglie, una dell'Istria interna, una del contado capodistriano e una della area suburbana triestina. Con l'ausilio dei loro alberi genealogici, l'Autrice analizza la composizione dei gruppi familiari e parentali nei singoli periodi e generazioni, collega l'evoluzione delle famiglie con la storia dei loro poderi e villaggi e cerca di rintracciare i membri delle famiglie che hanno abbandonato la casa. Gli ostacoli che incontra in questo suo tentativo derivano dalla natura stessa dell'indagine sul campo, poiché le persone del passato conoscono principalmente la storia della propria famiglia, che dal padre arriva al nonno e bisnonno rimasti in loco, mentre le tracce dei membri della parentela che se ne sono andati altrove vengono ben presto perdute.

Tutto ciò sta a dimostrazione del fatto che nelle famiglie vigeva il principio patrilocale. I fratelli generalmente dividevano i beni familiari e vivevano in nuclei familiari distinti, ma i membri delle loro famiglie vivevano a stretto contatto reciproco e assieme ai parenti singoli e ai genitori formavano grandi gruppi parentali. Però succedeva anche che la divisione dei beni familiari non veniva fatta e tutti, i fratelli sposati, i genitori e i parenti singoli vivevano tutti assieme in grandi famiglie polinucleari.

La famiglia composta e la comunità familiare e parentale dell'Istria slovena sono una particolarità nel territorio etnico sloveno.

I legami non cessavano con l'emigrazione e nelle località d'arrivo veniva mantenuta la continuità culturale, anche se nell'ambito di gruppi familiari e parentali strutturati in modo diverso. Nei villaggi dell'interno, nelle città costiere e nelle località suburbane di Trieste esistevano e esistono ancor oggi forme e relazioni familiari estremamente interessanti e dappertutto le persone conservano memorie e tradizioni di inestimabile valore. Molte domande riportate nel saggio che ancora aspettano una risposta, potranno averla soltanto con il loro aiuto.

VIRI

M. Pleteršnik, Slovensko - nemški slovar. V Ljubljani 1894.

Terenski zapiski, shranjeni v dokumentaciji Inštituta za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU

Vprašalnica o družinsko - sorodstvenih zvezah, v: Vprašalnice VI, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, Ljubljana, Univerzitetna tiskarna 1976

LITERATURA

Bianco, Clara: A Study of Kinship Roles in the Life Cycle. Ethnologia Europaea XVIII, 2, 1988

Laslett, Peter, Richard Wall (ed.): Household and family in past time. Cambridge University Press 1972.

Titl, Julij: Socialnogeografski problemi na koprskem podeželju. Koper 1965.

Vilfan, Sergij: Ob nekaterih starih ženitnih običajih obsoških in Beneških Slovencev. Slovenski etnograf 6-7, Ljubljana 1954, s.157-195.

Vilfan, Sergij: Pravna zgodovina Slovencev. V Ljubljani, izdala Slovenska matica 1961.

Vilfan, Sergij: Izročilo o kolonatu v Goriških Brdih. Etnolog LIII, 2/1, Ljubljana 1992, str.144.

PRISPEVEK O ODNOSU NEODVISNE DRŽAVE HRVAŠKE LETA 1943 DO HRVAŠKE ISTRE

Petar STRČIĆ

dr., upravnik Arhiva HAZU, 41000 Zagreb, Strossmayerjev trg 2, CRO
dott., direttore dell'Archivio dell'Accademia croata delle scienze e delle arti, Zagabria, CRO

IZVLEČEK

Prispevek obravnava namere Neodvisne države Hrvaške, ustanovljene leta 1941 po kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije, da bi si po kapitulaciji fašistične Italije leta 1943 priključila dele Hrvaške, ki jih je leta 1918 oziroma 1941 zasedla Italija. Avtor se ukvarja predvsem z zahtevami vrhov Neodvisne države Hrvaške za priključitev vzhodnega dela Istre, ki pa jo je Velikonemški rajh zaradi prizadevanj novonastale Mussolinijeve Italijanske socialne republike, močnega narodnoosvobodilnega gibanja in možnosti izkrcaja zavezniških sil v Istri vključil v svoje Operativno področje Jadransko primorje.

Prvo doslej znano sled o ustaškem odnosu do Istre zasledimo leta 1927, torej v predustaškem času, ko predsednik Hrvaške stranke prava, ljudski zastopnik zagrebškega območja in zagrebški mestni poslanec dr. Ante Pavelić, računajoč na podporo Kraljevine Italije, ni postavljaj nobenih zahtev za kateri koli del Istre. V promemoriji julija 1927, ki jo je dr. Pavelić v Rimu izročil odposlancu italijanske vlade Robertu Forgesu Darvazantiju, poleg ostalega beremo:

"(...) Hrvati brez kakršnih koli zadržkov priznavajo Italiji pravico do prevlade na Jadranu in obsojajo vsako gibanje, ki bi imelo za cilj oslabití to njeno pravico ali pa vanjo podvomiti. (...).

Hrvati so se pripravljani prilagoditi italijanski interesni sferi tako na politični in gospodarski kakor tudi na vojaški ravni.

Izhajajoč iz teh temeljnih načel, so Hrvati pripravljani tudi na najskrajnejše posledice, ki gredo še dlje od omejitve v Rapalski pogodbi in vseh poznejših sporazumov v zvezi z njo, ki še niso ratificirani. (...).

Ponovimo: ne samo, da dr. Ante Pavelić priznava znano Rapalsko pogodbo iz leta 1920, s katero je Beograd prepustil Rimu celotno Istro in celo vrsto drugih hrvaških (in slovenskih) krajev, temveč gre "v imenu Hrvatov še dlje od omejitve v Rapalski pogodbi in vseh poznejših sporazumov v zvezi z njo, ki še niso ratificirani. (...).

Od tedaj, od leta 1927 dalje, v časih, ko se je ustaško gibanje vedno bolj razvijalo in tudi dokončno izobli-

kovalo, se ustaška politika do Istre kot italijanskega ozemlja ni spremenila vse do septembra 1943. Ustaši so bili k temu prisiljeni - nosilci gibanja so dovršen del časa preživeli ravno v fašistični Kraljevini Italiji, a tudi sam dr. Pavelić je z italijansko pomočjo aprila 1941 preko dela Istre prispel v preostali del Hrvatske. Ustaški glavarji so namreč pozorno spremljali razvoj razmer v Kraljevini Italiji, ki jim je bila prvi in glavni zaščitnik od leta 1941 do leta 1943; z Italijani so npr. maja 1941 podpisali tudi znane Rimske pogodbe, s katerimi so Italiji prepustili dve od treh zibelk hrvaškega naroda; prve - severne Istre - niso niti zahtevali. Z enako pozornostjo so spremljali tudi propadanje fašističnega režima in še posebej zlom Mussolinijeve osebne, diktatorske oblasti julija 1943. Zanimanje za Ducejevo usodo je zaradi navedenih razlogov bilo razumljivo - Duce je bil dolgoletni zaščitnik, gostitelj in financer ustaškega gibanja, eden izmed neposrednih ustanoviteljev NDH. Vendar NDH ni vlekla potez, ki bi bile v nasprotju s hotenji pravega gospodarja tedanje Evrope - nacističnega Tretjega rajha. V tej luči je treba gledati na politiko NDH do Istre leta 1943, oziroma vsaj na politiko do tistega manjšega dela polotoka, ki ga je vendar začela imeti za hrvaško ozemlje.

Tako je avgusta 1943 nemški vojaški predstavnik v NDH Glaise von Horstenau obvestil Vrhovno poveljstvo kopenske vojske Nemškega rajha, da se Hrvati nadejajo zloma Osi, da bi tedaj lahko "povrnili od Italijanov zasedeno tako silovito ljubljeno obalo, ki obsega italijansko

Dalmacijo, Sušak, Reko, vzhodno Istro, poseljeno s Hrvatima, in otoke". Ko ta nemški general omenja Hrvate, misli na tiste, s katerimi ima tedaj opravka, tj. na uradni del NDH. Želimo opozoriti: ta uradni del NDH ima samo vzhodno Istro za hrvaško ozemlje. Omenjeni nemški general istega meseca še enkrat ponovi, da imajo Hrvati, tj. NDH, "tudi vzhodni del istrskega polotoka za svoje etnično interesno območje". Torej so ustaši avgusta 1943 menili, da je hrvaški le vzhodni del Istre, torej manjši del tega najbolj zahodnega hrvaškega ozemlja. Da je bilo tako mišljenje stalnica, je razvidno tudi iz dogodkov, ki so sledili. Že istega avgusta sta sam državni poglavar dr. Ante Pavelić in minister za zunanje zadeve NDH dr. Mile Budak naznanila državnemu tajniku dr. Oskarju Turini, da je "v primeru italijanske nezvestobe" določen za prevzem civilne uprave NDH v Hrvaškem (tj. Kvarnerskem) primorju, Gorskem kotarju, Istri in Reki.

Kot tudi poprej so vodje Neodvisne države Hrvatske, ko so zvedeli za kapitulacijo Italije 8. septembra zvečer, še vedno upoštevali vsak namig iz Berlina. Tako je poglavnik ob enih zjutraj 9. septembra na Državni radijski postaji v Zagrebu prebral objavo hrvaškemu narodu, katere vsebino mu je sugeriral nemški poslanik SA-Obergruppenführer Siegfried Kasche, sestavil pa minister Mladen Lorković na predpolnočnem sestanku pri A. Paveliću. Poglavitni del te zgodovinske izjave dr. A. Pavelića, ki so jo takoj objavili tudi časniki, se glasi:

"Hrvatki zaveznik je hrvaškemu narodu v času nastanka Neodvisne države Hrvatske vsilil pogodbe in meje, s katerimi je velik del jadranske obale bil iztrgan iz telesa Hrvatske.

V dveh letih in pol je hrvaški narod z najglobljo bolečino v duši trpel to nasilje, še posebej Hrvati iz teh krajev, ki so utrpeli najhujše muke glede svobode, življenja in imetja.

Z današnjim dnem je sama italijanska vlada s svojim dejanjem rešila hrvaški narod in hrvaško državo vseh obveznosti iz vsiljenih pogodb.

Veliki vodja rajha Adolf Hitler mi je drevi izjavil, DA PRIZNAVA MEJE NEODVISNI DRŽAVI HRVATSKI, KI VKLJUČUJEJO ODCEPLJENE HRVAŠKE KRAJE NA JADRANU!

HRVAŠKI NAROD!

V tem zgodovinskem trenutku se strnimo vsi kot eden okoli svojih oboroženih sil, ki bodo, skupaj z zavezniškimi nemškimi silami, osvobodile hrvaško ozemlje na Jadranu!

V tem trenutku ljubezni do Domovine in do nesrečnih bratov, ki jih bomo osvobodili in objeli, se vsi zedinimo in mislimo samo na srečo in svobodo hrvaškega naroda in na lastno Neodvisno državo Hrvatsko.

Hrvaškim oboroženim silam sem izdal ukaz, da opravijo svojo hrvaško in vojaško dolžnost.

HRVATI!

Vsi podprite hrvaško vojsko pri opravljanju njene zgodovinske dolžnosti.

Hrvati iz Primorja in Dalmacije, ki ste zapustili svoje domove zaradi italijanskega nasilja nad vami, pridružite se hrvaškim oboroženim silam, da bodo vaši domovi zopet vaši!

Od danes svoboda in neodvisnost Hrvatske nista več omejeni!"

Ta integralni tekst Paveličeve zgodovinske izjave 9. septembra 1943 navajamo v integralni obliki, tako kot je bila objavljena v "Ustaškem glavnem stanu" v Zagrebu 10. septembra 1943 na naslovnici 37. številke uradnega lista "Ustaša", glasilu Hrvaškega ustaškega osvobodilnega gibanja ("Vjestnik Hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta").

Kakšen je značaj in pomen te poglavnikove izjave? Vojskovodja, doglavnik in krilnik, minister hrvaškega domobranstva, Slavko Kvaternik, je kot načelnik Državne komisije za gospodarstvo NDH julija 1943 podal naslednje uradno tolmačenje tedanje poglavnikove vloge:

"(...) celotna oblast v Neodvisni državi Hrvatski je v rokah Poglavnika. Vsi ostali državljani imajo le toliko oblasti, kolikor jim je dodeli Poglavnik.

Doslej Poglavnik ni podelil izvršne oblasti Hrvaškemu državnemu saboru".

Z drugimi besedami, po tedanjih meritornih tolmačenjih najkompetentnejših dejavnikov v NDH je imel poglavnik neomejeno pravico, da predpisuje tudi take akte, ki so obvezovali Hrvaški državni sabor, ki od leta 1942 dalje sploh ni zasedal. Vendar je treba poudariti, da je ta Sabor NDH leta 1942 potrdil omenjene Rimske pogodbe z 18. maja 1941, s katerimi NDH priznava Kraljevini Italiji zelo velik del hrvaške jadranske obale. O hrvaški Istri pa Sabor leta 1942 ni razpravljajal, ker ta tudi nikoli poprej ni bila predmet uradnih razprav; enako velja tudi za dele Rimskih pogodb, s katerimi je Italija dobila tudi zelo majhen del hrvaške Istre - del Kastavskega na skrajnjem vzhodu polotoka. Nekateri ugledni ustaši pa so menili, da poglavnikova izjava ne zadostuje in da mora Pogodbe vseeno razveljaviti Sabor. Tako je dr. Stjepan Buč 12. oktobra 1943 predsedniku Sabora NDH Marku Došenu napisal zelo ostro pismo, kjer poleg ostalega navaja: "Sabor do današnjega dneva ni priznal ponovne pripojitve hrvaških krajev!" Toda Hrvaški sabor NDH ni izdal odločbe o vrnitvi obalnih krajev Neodvisni državi Hrvatski. Poleg tega niti dr. Buč ni omenjal Istre, temveč samo kraje, ki jih je Italija anektirala leta 1941. A to pravzaprav, kar zadeva hrvaško Istro, niti ni bilo pomembno - ponavljamo, zato ker so tamkajšnje razmere ubrale povsem drugačno pot.

Poleg omenjenega protesta dr. Buča pa želimo opozoriti tudi na proklamacijo dr. Pavelića, ki jo je kot državni poglavar objavil 9. septembra. Iz njene vsebine je jasno razvidno, da se sklep nanaša samo na hrvaški območji, ki sta 18. maja 1941 z Rimskimi pogodbami

pripadli apeninski državi. V zadnjem stavku sta ti območji tudi navedeni: Primorje in Dalmacija. To se še bolj stopnjuje v poglavnikovi "Izjavi o neobveznosti in ničevnosti kraljeve označitve ter državnopravni izjavi o razveljavitvi rimskih pogodb", ki jo je objavil naslednji dan, 10. septembra. Istega dne je dr. Pavelić na Markovem trgu v Zagrebu govoril zagrebškim Dalmatincem in ponovil tisto, kar je povedal v obeh svojih državnopravnih izjavah; kar pomeni, da niti ob tej priložnosti ni omenil Istre.

Iz teh listin je torej razvidno, da se poglavnikov odlok v imenu Neodvisne države Hrvatske ne nanaša tudi na hrvaško Istro. Vendar so že 9. septembra ugledni predstavniki NDH postavili vprašanje nemškemu poslaniku Kascheju, če je možno poglavnikovo proklamacijo razširiti tudi na Istro, oziroma - glede na znano ustaško mnenje o Istri, ki ga je potrdil nemški vojaški predstavnik v NDH general von Horstenau - na vzhodni del Istre. Kasche je zahtevo takoj odklonil. Naslednji dan, 10. septembra, se je pogovor ponovno sukal okoli Istre, a tudi tedaj je šlo samo za majhen del vzhodne Istre - tako je istega dne omenjeni nemški poslanik sporočil na Ministrstvo za zunanje zadeve v Berlinu.

Siegfried Kasche poudarja, da se je s poglavnikom, ministrom za zunanje zadeve dr. Milom Budakom in ministrom Mladenom Lorkovićem pogovarjal o meji NDH na Jadranu in precizno navaja mnenje vrhovnikov NDH - oni hočejo "tudi manjši del vzhodne istrske obale. Gre za povsem hrvaško ozemlje. Mejna črta bi potekala od Raške drage preko Barbana, Pičnja, Boljuna in Klane proti Gerovu do sedanje italijansko-hrvaške meje". Z drugimi besedami, trije najvišji in najvplivnejši funkcionarji Neodvisne države Hrvatske so v prvi polovici septembra 1943 menili, da Pazinsko, Tinjansko, Bužeško, Poreško in drugi istrski kraji - največji del Istre - niso hrvaški. A kot je razvidno iz poglavnikove izjave z 9. septembra, je bila pripojitev krajev od Sušaka proti jugu odvisna izključno od volje Nemškega rajha; zato se poglavnik tudi sklicuje na Hitlerja. Tako je bilo tudi sedaj - Hitlerjev poslanik v NDH se ni strinjal z ustaško željo, da NDH dobi delček vzhodne Istre, bil je nezproslen in je rekel, da mora počakati na navodila: "Hrvaška akcija se torej nanaša na celoten obalni prostor, skupaj z otoki pred obalo, od meje južno od Dubrovnika vključno s Sušakom". V nadaljevanju poročila svojemu berlinskemu Ministrstvu za zunanje zadeve je Siegfried Kasche vendar izrazil drugačno mnenje: "Priznavanje tega območja Hrvatski bi nedvomno zelo močno poudarilo vtis o opredelitvi v prid Hrvatski in bi izjemno koristno vplivalo na razvoj razmer v državi".

Morda je nemški poslanik to svoje proendehajevsko mnenje tudi povedal poglavniku in ostalim ali pa so oni to spoznali iz njegovega obnašanja, ker bi na ta način bila razumljiva poglavnikova odločba istega dne, 10. septembra, s katero je državnega tajnika dr. Oskarja

Turino - ki je bil že pripravljen - imenoval za poglavarja Civilne uprave, poleg ostalega tudi za območje Istre, s sedežem na Reki-Sušaku. Tako je prišlo do uresničenja poprej omenjenega načrta. In ne samo to, sam poglavnik je že 8. septembra zvečer ukazal Matiji Kovačiću, glavnemu ravnatelju Glavnega ravnateljstva za propagando v odpovedi, naj ima takoj govor na radiu, kar je le-ta tudi storil, a šele 12. septembra. Ni povsem jasno, zakaj je prišlo do take zamude. Kovačić je v radijskem govoru poudaril, "kako je povsem gotovo, da bo tudi ta del Istre, ki nam pripada po etničnih in zgodovinskih načelih, kmalu naš", ter poudaril dejstvo, da se Hrvati z istrske obale vračajo v objem hrvaške države. S tem je tudi on potrdil, da je samo vzhodni del polotoka hrvaški, obenem pa si je ta glavni ravnatelj za propagando v NDH prizadeval prejudicirati stvarnost, ki pa se je vendar bistveno krojila v Berlinu in ne v Zagrebu, a vedno bolj tudi na samem terenu v konfrontacijah z naraščajočim narodnoosvobodilnim gibanjem.

Kar zadeva prvo močno silnico, je vrh NDH ubogal poslanika Kascheja, vendar je, kot smo videli, poskušal določene reči prejudicirati in pozneje zanje dobiti potrditev od Tretjega rajha. Tako se je, ko je postalo jasno, da Berlin ne bo popustil, poglavnik osebno z brzojavko obrnil na Führerja, a samo preko Kascheja in njegovega Ministrstva za zunanje zadeve. V brzojavki se zahvaljuje "za Vašo velikodušno odločitev, da se Hrvatski povrnejo odstopljena območja na vzhodni jadranski obali". Dr. Ante Pavelić je v imenu NDH obljubil Adolfu Hitlerju, da bo hrvaški narod, "duhovno in materialno okrepljen z osvoboditvijo svojih najljubših in najvrednejših krajev, na Vaši strani, Führer, dal vse od sebe za zmago in da bo za večno lastno usodo povezal z usodo nemškega naroda". Na tem mestu je treba opozoriti na nadaljevanje te pomembne listine, čeprav se daljša brzojavka nanaša predvsem na vzhodni del Istre, a omenjena je tudi srednja Istra, za katero s posebnim odlomkom poskuša prepričati Hitlerja, da je:

"Vzhodna in srednja Istra /.../ v etničnem pogledu čisto hrvaško območje, medtem ko je zahodna in severna Istra mešana italijansko-hrvaško oziroma slovensko-hrvaško območje. Poleg tega tvori vzhodna Istra z gospodarskega in prometnega (po morju) vidika celoto z Reko in hrvaškimi otoki pred Reko, medtem ko je zahodna in severna Istra gospodarsko in prometno povezana s Trstom in Puljem. Vzhodna Istra pa je tudi v zgodovini pripadala hrvaški državi."

Ante Pavelić v nadaljnjem tekstu ljubeznivo naproša Adolfa Hitlerja: "(...) prosim Vas, Führer, dav svoji dobroti dovolite pripojitev vzhodne Istre Hrvatski". Na tem mestu, za zdaj, izražamo veliko začudenje: neznanje vrha Neodvisne države Hrvatske o etnični oziroma nacionalni sliki Istre je presenetljivo.

No, Siegfried Kasche je naslednjega dne zaman urgiral v Berlinu, da bi bilo treba, poleg ostalega, raziskati tudi

vprašanje "istrskega skrajnega severovzhodnega konca". Vendar se realnost ni dogajala tako, kot je to želela NDH, marveč še naprej tako, kot je hotel Tretji rajh ali pa v odvisnosti od vojaških razmer na terenu. Zato imenovanje Oskarja Turine za glavarja Civilne uprave NDH poleg ostalega tudi za Istro, ni dalo nobene praktične koristi; moral je ostati v Zagrebu, ker so, kot je kasneje sam poročal v poglavnikov Vojaški urad, partizani imeli v rokah "območje od Duge Rese do Sušaka in celotno Hrvaško primorje. Na ta način so bili popolni gospodarji edine železniške proge, ki pelje v Sušak-Reko, in tudi vseh cest proti Hrvaškemu primorju". Turina je 12. septembra obiskal pristojnega nemškega generala v NDH von Horstenaua in mu na zemljevidu pokazal, kaj so mu poverili v upravo: (vzhodni) del Istre ali, kot sam natančno pove, "do železniške proge, ki gre po sredini polotoka". Rekel je, da bi želel priti do sedeža območja, ki mu je bilo poverjeno, do Reke-Sušaka. Horstenau se je s tem strinjal, vendar je "poudaril, da glede dela Istre, ki bi nam lahko pripadel, še vedno ni dokončnega odloka, da pa bo le-ta najbrž na mizi že čez nekaj dni."

Odlok je bil zares izdan, a njegova vsebina je bila drugačna od pričakovanj v Zagrebu; bistvo odloka je bilo v Berlinu že zdavnaj načrtano. Istra je namreč prišla v ožjo nemško interesno sfero - to je bilo eno. Drugo - razmere so se bistveno spremenile po uspešni nemški akciji, s katero so 12. septembra osvobodili Benito Mussolinija iz ujetništva na Gran Sassu in je ta 15. septembra prevzel vrhovno upravo nad preostalim fašizmom v Italiji. Za Berlin pa je bil Duce, ki je takoj pristopil k ustanovitvi nove fašistične države (Italijanske socialne republike), veliko pomembnejši od poglavnika, ki so ga nameravali zamenjati z ustrežnejšo osebo. Mussolini pa ni hotel odstopiti niti Istre, ki jo je Italija dobila po letu 1918, niti ostalega primorsko-dalmatinskega obalnega območja, ki ga je dobila leta 1941. Tako je NDH, kar zadeva tisti del Istre (vzhodni), ki ga je zahtevala, bila popolnoma brez moči, čeprav je njena vlada 20. septembra naredila velik korak naprej. Vlada je namreč sprejela sklep, da pomeni poglavnikova izjava tudi razveljavitev meje "med Italijo in Hrvatsko, ki se tiče hrvaških krajev, ne glede na to, ali so poprej pripadali bivši Jugoslaviji ali Italiji". Vlada NDH je tedaj sklenila, da je treba izdati zakonsko odredbo, po kateri bodo ustanovljene "nove županije" tudi za "območje Reke in hrvaškega dela Istre".

Med tem pa v Berlinu niso mirovali. Po delu načrta "Achse", ki so ga pripravili za primer, če bi Italija izstopila iz vrst Osi, je hitra nemška vojaška enota 12. septembra prispeła v Pulj, edino istrsko mesto, ki ga partizani niso osvobodili, dva dni pozneje pa so bili nemški vojaki tudi na Reki, ki je bila ostala v rokah italijanskih fašističnih vojaških enot. 16. septembra sta upravni in vojaški predstavnik NDH David Sinčić in general Rumler na Reki-

Sušaku zahtevala od nemškega poveljnika, da poleg ostalega prevzameta oblast tudi v delu Istre. Polkovnik Kaspar Völker je to zahtevo gladko odklonil. Minister za zunanje zadeve Nemškega rajha Ribbentrop pa je istega dne - 20. septembra, ko je vlada NDH odločila, da ustanovi županije tudi za (tedanjo) Reko in Istro - poslal brzojavko poslaniku Kascheju in zahteval, da ustno prenese Hitlerjev odgovor na omenjeno Paveličevo brzojavko s 13. septembra. V ministrovih brzojavki piše, da je Führer seznanjen s poglavnikovim stališčem "posebej glede vzhodne Istre, Reke in zaledja ter severne otočne skupine". Toda Hitler mora predvsem skrbeti za vojaške potrebe, ti kraji pa so izjemno pomembne strateške točke, zato bodo razglašeni za operacijsko območje nemških oboroženih sil. Dotodanje nemške izjave se niso nanašale na Istro in sosednja območja. Ribbentrop je še poročal, a samo kot osebno informacijo Kascheju, da je obalno in alpsko območje razglašeno za operacijsko cono in da so generalfeldmaršalu Rommelu, ki je pristojen za to območje, dodeljeni visoki komisariji kot najvišji upravni organi. Tako je na čelo Operacijske cone "Jadransko primorje" postavljen gauleiter Friedrich Rainer, njegova vojaško-civilna enota pa obsega, kot pravi minister, italijanske pokrajine Furlanijo, Gorico, Trst, Reko, Istro, Kvarner in Ljubljano. Nemški minister za zunanje zadeve razlaga: "S takole, za zdaj po vojaških kriterijih oblikovano ureditvijo še ni določena dokončna bodoča usoda teh krajev. Enako nemška stran ne želi pri poglavniku in hrvaškem narodu vzbujati upov glede na bodočo pripojitev teh območij Hrvatski".

Usoda Istre je bila torej zapečaten. Reichsstatthalter dr. Rainer je pričel uradovati 1. oktobra 1943 v Celovcu, kjer je kot gauleiter Koroške imel sedež; objavil je svoj prvi ukaz na novi dolžnosti. Začel je z obnavljanjem ali potrjevanjem tistega, kar so Nemci do tedaj storili - tudi v Istri je postavljali stara fašistična telesa in se nanje zanašal kot na svoje podrejene, Istro pa je imel za italijansko.

Med tem je bila NDH popolnoma nesposobna z vojsko uresničiti svoje politične zahteve - vse vojaške instance so dr. Oskarju Turini odklanjale vojaško pomoč, da bi realiziral svojo postavitev, ker so imele nujnejše opravke drugod. In še več, ko so oktobra to le poskusili, Nemci uslužbencem, policajem in stražarjem zaklada niso dovolili prihoda preko Ljubljane in Trsta ter ustaškemu odredu oziroma vojaškim enotam iz NDH preko Ogušina - celo niti v Sušak; zahteva za vstop v vzodno Istro pa ni bila niti postavljena. Tako je omemba območja "bivše markgrofije Istre, ki je sestavni del Neodvisne države Hrvatske" v "Zakonski odredbi o ustanovitvi Ministrstva za osvobojene kraje in o področju delovanja ministra za osvobojene kraje" s 3. novembra ostala brezpredmetna, neuresničen pa je ostal tudi "Ukaz ministra za osvobojene kraje št. 424-1943 o področju delovanja

poglavarja civilne uprave v osvobojenih krajih" z 29. novembra; obe listini določata, da se civilna pristojnost poglavarja s sedežem na Reki-Sušaku poleg ostalega nanaša tudi "na območje bivše markgrofije Istre, ki je sestavni del Neodvisne države Hrvatske". NDH ni nikoli praktično uveljavila teh in drugih svojih odločb o pripojitvi vzhodne Istre; še več, niti enemu samemu predstavniku NDH ni v uradni obliki uspelo vzpostaviti vsaj delne oblasti v Istri - vsaj kolikor nam je danes znano.

Med tem so v dnevnih časnikih pohvalno pisali o Mussolinijevi tako imenovani Republiki di Salò na severu Apeninskega polotoka, tako da celo v podnaslovu članka v zagrebškem časopisu "Rodna gruda" z 2. oktobra lahko preberemo naslednjo trditev: "Mussolini je nove politične meje Italije zarisal v okvir njenih etničnih meja". Vlada NDH je poskusila dobiti od vlade v Salòu potrdilo za to neutemeljeno trditev. Mussolinijevo Italijansko socialno republiko je bila pripravljena priznati - kot piše v zapisniški opombi Droglavniškega sveta 24. novembra - "pod pogojem nujnega priznanja hrvaške suverenosti

na hrvaških obalah (Reka, Zader, Istra)". Vendar je bilo vse zaman. Mussolini je zahtevo odklonil z ostro noto in NDH je vseeno priznala novo italijansko fašistično republiko.

Istočasno je Berlin nadaljeval s svojim delom, ne glede na Benita Mussolinija in dr. A. Pavelića. Tretji rajh se je namreč odločil, da Istro obdrži samo zase. Nemški zgodovinar Nolte pravi: Adolf Hitler "očitno ni dal kaj prida na lastna prepričevanja o nedotakljivosti meja; še več, ubral jo je po stopinjah Avstrije in se pripravljaj za osvajanje Trsta, Gorice in jadranske obale". Istra torej, niti tisti njen delček, ki ga je NDH zahtevala in svojim zahtevam s poglavnikovo izjavo in drugimi listinami dala državnopravno veljavo, v nobenem primeru ne bi pripadla Neodvisni državi Hrvatski.

Razmere v Istri pa so ubrale svojo pot, nasprotno hotenjem nemočne Italijanske socialne republike, Neodvisne države Hrvatske, pa tudi mogočnega Nemškega rajha. To pa je že druga tema, ki zadeva isto obdobje in isti zemljepisni prostor.

RIASSUNTO

Le rassegne storico-cronologiche in generale sono poco frequenti e lo sono in particolare nella storiografia croata. In quanto all'Istria croata, non esistono proprio. Ma ciò non sorprende se si tiene conto del fatto che a causa delle complesse circostanze storiche la storiografia croata dell'Istria croata è stata fondata appena dopo il 1945. I risultati sono notevoli, ma ancora non ci sono opere generali di sintesi, così come mancano in questo ambito, esclusi i lemmi enciclopedici, anche le rassegne generali dettagliate. Il presente saggio è un primo tentativo dell'Autore di abbozzare una rassegna cronologica della storia dell'Istria croata, non solo in base agli ultimi raggiungimenti della storiografia croata, ma anche in base ai risultati a cui sono giunti i ricercatori stranieri.

LITERATURA

1. **Vinko Antić**, *Prilog historiji političke borbe za Istru od 1943. do 1945.*, v Istarski mozaik 1, Pulj 1966, str. 1-10.
2. **Vinko Antić**, *Položaj Rijeke od kapitulacije Italije do Drugog zasjedanja AVNOJ-a 8. IX-29. XI 1943.*, v Jadranski zbornik 7, Reka-Pulj 1969, str. 5-38. Riassunto: La situazione di Rijeka (Fiume) dalla capitolazione dell'Italia fino alla Seconda sessione dell'AVNOJ (Consiglio antifascista di liberazione popolare della Jugoslavia) dal 18 settembre del 1943 al 29 novembre del 1943, str. 36-38.
3. **Radule Butorović**, *Sušak i Rijeka u NOB*, Reka 1975.
4. **Radule Butorović**, *Planovi i mjere zaraćenih strana na prostoru sjevernog Jadrana nakon kapitulacije Italije*, v Historija 4, Reka 1981, str. 155-189
5. **Pier Arrigo Carnier**, *Lo sterminio mancato. La dominazione nazista nel Veneto orientale 1943-1945*, Milano 1982.
6. **Enzo Collotti**, *L'amministrazione tedesca dell'Italia occupata 1943-1945*, Milano 1963.
7. **Enzo Collotti**, *Il Litorale Adriatico nel Nuovo Ordine Europeo 1943-45*, Milano 1974.
8. **Bruno Coceani**, *Mussolini, Hitler, Tito alle porte orientali dell'Italia*, Bologna 1948.
9. *Fascismo. Guerra. Resistenza. Lotte politiche e sociali nel Friuli-Venezia Giulia 1918-1945*, Trst 1969.
10. **Tone Ferenc**, *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*, Maribor 1967.
11. **Galliano Fogar**, *Sotto l'occupazione nazista delle provincie orientali*, Videm 1961.
12. **Antun Giron**, "Izveštaj glavaru građanske uprave Sušak-Rijeka" o zbivanjima u tadašnjoj Rijeci i Sušaku u vrijeme i nakon kapitulacije Italije, v Historija 1, Reka 1978, str. 283-303.
13. **Antun Giron**, *Ustaše u Rijeci i Sušaku (Rujan 1943)*, v Dometi, XI, 9-11, Reka 1978, str. 45-48.
14. **Antun Giron**, *Talijanski izvori o događajima na obalnom području Liburnije u prvoj polovini rujna 1943. godine*, v Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu 27, str. 53-60. Zusammenfassung: "Italienische Quellen über die Ereignisse in Küsten. gebiet Liburnies in die Ersten Hälfte des monats September 1943", str. 60.
15. **Antun Giron**, *Položaj Rijeke i okolice u vrijeme kapitulacije Italije i nakon nje*, v Problemi sjevernog Jadrana 4, Reka 1982, str. 109-126. Riassunto: "La posizione di Rijeka (Fiume) e il suo territorio nel periodo della capitolazione d'Italia dopo la sua capitolazione", str. 125-126
16. **Fikreta Jelić-Butić**, *Ustaše i NDH*, Zagreb 1977.
17. **Fikreta Jelić-Butić**, *Istra i Rijeka u politici NDH nakon kapitulacije Italije*, v Pazinski memorijal 7, Pazin 1977, str. 7-15. Summary: "NDH Policy toward Istra and Rijeka in the Period after September 1943, str. 15-16
18. **Bogdan Krizman**, *Ustaše i Treći Reich*, zv. 1., Zagreb 1983
19. **Milan Lučić**, *Narodnooslobodilački rat u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru u ljeto i jesen 1943. godine*, Rijeka 1983.
20. **Mladen Plovanić**, *Vojno-politička zbivanja u Rijeci u doba objavljivanja primirja između saveznika i Italije u rujnu 1943. godine. (Prilog istraživanju)*, v Riječko područje u NOP-u od jeseni 1942. do kapitulacije Italije 1943. godine. Materijal sa znanstvenog skupa održanog 29. i 30. rujna 1986. u Rijeci, Reka 1988, str. 285-370. Sommario: "Le vicende politico-militari a Fiume all'annuncio dell'armistizio tra l'Italia e gli alleati nel settembre del 1943. (Contributo alla ricerca)", str. 370
21. *Priključenje Istre Federalnoj Hrvatskoj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji 1943-1968*, Reka 1968.
22. **Petar Strčić**, *Dani prijeloma. Značenje odluka o sjedinjenju Istre s maticom zemljom*, v Istra, XXI, 5, Pulj 1983, str. 1-14.
23. **Karl Stuhlpfarrer**, *Die Operationszonen "Alpenvorland" und "Adriatisches Küstenland" 1943-1945*, Dunaj 1969.
24. **Karl Stuhlpfarrer**, *Le zone di operazione Prealpi e Litorale Adriatico 1943-1945*, Gorica 1979. Elio Apih: "Introduzione", str. 13-25
25. **Giacomo Zanussi**, *Guerra e catastrofe d'Italia. II. Giugno 1943. Maggio 1945*, Rim 1945.

DELOVANJE ODBOROV DELAVSKE ENOTNOSTI V TRSTU

Bojan CODEŠA

dr., Inštitut za novejšo zgodovino, 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, SLO
Istituto di Storia Contemporanea Ljubljana, SLO

IZVLEČEK

Delavsko bratstvo (kasneje preimenovano v Delavsko enotnost) je bila množična delavska organizacija, ki je v odborih združevala slovenske in italijanske delavce. Nastala je na podlagi aprilskega sporazuma (1944) med CK KPS in CK KPI. Organizacija, ki je nastala na pobudo na KPS, je imela zanjo največji pomen zato, ker si je z njo uspela zagotoviti prevladujoč vpliv na tržaško delavstvo. Delavska enotnost na Tržaškem je zajemala delavce v Trstu, Miljah in Tržiču in je imela preko 20 tovarniških, okoli 100 oddelčnih, 7 rajonskih in okrožni odbor Delavske enotnosti.

Vprašanju Delavske enotnosti (DE) v Trstu je bila v strokovni literaturi posvečena razmeroma skromna pozornost. Kolikor pa je je bilo, je bila bolj v službi dnevne politike¹ oziroma je bila osredotočena na vidike, ki so bili med vojno v resnici manj izpostavljeni² ali pa je bila njena vloga preveč posplošeno predstavljena.³ Sprejeda oz. premalo poudarjena in ovrednotena je bila vloga, ki jo je organizacija DE med vojno imela. To je pravzaprav nekoliko nenavadno ob dejstvu, da je splošno znano in v italijanskem zgodovinoisju tudi pogosto poudarjano, da je tržaško delavstvo, za razliko od tržaške federacije KPI in KPI nasploh, podpiralo priključitev Trsta k Jugoslaviji. Medtem ko se na slovenski strani tega posebej ni izpostavljalo, vsaj ne kot protislovje (delavski razred se je odločil po razredni logiki!), pa je italijanska stran, za katero je to vsekakor bila problematična opredelitev, to skušala razložiti in pojasniti. Pri tem so največkrat iskali korenine opredelitve v socialdemokratski tradiciji tržaškega delavstva v času habsburške monarhije, slabih izkušnjah z italijansko državo med obema vojnoma, ki jo je zaznamoval predvsem fašizem ter tudi izbiri med ureditvijo povojne Jugoslavije in Italije itd.. Vse te splošne ugotovitve tudi držijo, a vseeno ne pojasnjujejo razhajanj med KPI in tržaškim delavstvom. Bistveno za razumevanje tega vprašanja je bilo, kdo je

vodil in usmerjal tržaško delavstvo. Pokazalo se je namreč, da je bilo to za opredeljevanje tržaškega delavstva najpomembnejše, najsi je šlo za leto 1944 ali pa kasneje za čas kominformovskega spora. V odgovoru na vprašanje opredeljevanja delavstva v letu 1944 se je italijansko zgodovinoisje vse preveč naslanjalo na oceno, da je po aretaciji Luigija Frausina-Franza konec avgusta 1944 in nato celotnega vodstva tržaške federacije KPI tržaško delavstvo padlo pod vpliv KPS. Ta ocena seveda ni povsem netočna, bolje bi lahko dejali, da je enostranska, saj je KPS po aretacijah v tržaški KPI zares imela lažjo pot do tržaškega delavstva. Toda tak prikaz ne upošteva dejstva, da si je določene položaje med delavstvom v Trstu KPS zagotovila že pred tem in to predvsem po zaslugi odborov DE, ki so bili namenjeni tržaškim delavcem ne glede na njihovo narodno pripadnost. Nekoliko pretirano in predvsem enostransko poudarjanje pomena Frausinove aretacije je precej zastrlo vlogo DE pri pridobivanju tržaškega delavstva. Ta vidik pomena DE je bil sicer prevladujoč, a ni bil edini, tako da je bila vloga DE bolj kompleksna, kot se zdi na prvi pogled.

Ob vsem tem se odpirata še vprašanji, zakaj je sploh prišlo do različnega gledanja med KPI in KPS glede tržaškega vprašanja in zakaj je bilo sploh potrebno z

1 Trieste nella lotta per la democrazia. Izdal SIAU, Trst 1945 (odslej Trieste nella lotta).

2 Milan Pahor, Delavska enotnost-Unita operaia. Prispevek k zgodovini delavskega gibanja v Trstu. Ljubljana-Trst 1986.

3 Branko Babič, Odmevi. ZTT, Trst 1985, str. 39-40.

DE "prevzemati" tržaško delavstvo. Ustanovitev DE v Trstu je bila tesno povezana z odnosi med KPS in KPI. Ti so bili zelo zapleteni, med partijama pa je večkrat prihajalo do razhajanj. Nesporazumom lahko sledimo vse od začetkov njunih stikov, to je od časa, ko se je julija 1940 kominterna odločila, da preko Švice, Francije in Jugoslavije organizira delovanje KPI tudi v Italiji, in so v Slovenijo in na Hrvaško prispeli Rigoletto Martini-Quarto z Ženo in Umberto Massola-Quinto z družino.⁴ Razlogi za nesoglasja so bili večplastni in so segali od različnih načelnih pogledov na posamezna vprašanja pa vse do osebnih zamer. O njihovi globini in ostrini pričajo tudi nenavadno žaljivi izrazi, s katerimi so v posameznih dokumentih označevali ljudi iz sosednje partije (pojavljajo se na primer izrazi, kot so opice, babe, navadna intrigantska maľomešćanska ničevost itd.).

Ključna razlika med obema partijama je bila v ocenjevanju trenutnih razmer in temu prilagojena taktična usmeritev. Razlika, zaznavna že na samem začetku stikov med obema partijama, je bila temeljna in je v bistvu pogojevala vse ostale vidike nesporazumov. Odnose med partijama je obremenjevala skozi celotno vojno dobo in še po njej. Najbolj jasno pa se je izrazila ob ustanavljanju informbiroja leta 1947 na Poljskem, ko sta Kardelj in Đilas ostro napadla prisotne italijanske in francoske komuniste zaradi domnevnega pomanjkanja revolucionarnosti.⁵ Vsa ta razhajanja med partijama so ostala širši javnosti neznana vse do sprejetja resolucije informbiroja, ko so prišla v medsebojnem obračunavanju in obtoževanju na dan tudi dotlej prikrivana nasprotja.⁶ Po Stalinovi smrti, ko je prišlo do otoplitve odnosov med partijama, sta se ti sporazumeli, da ne bosta objavljali dokumentov, ki bi jima lahko škodili, tako da so medvojna nesoglasja med partijama le počasi prihajala na dan in bi se verjetno še dandanes našel v arhivih kak dokument, ki še ni bil obelodanjen. Razlika v delovanju je izvirala predvsem iz različnih položajev, v katerih sta se partiji med vojno znašli, in iz tega izvirajoćih trenutnih (neposrednih) ciljev. Poleg tega je partiji loćila tudi različna globalna ocena mednarodnega položaja, ki je imela korenine predvsem v bolj levičarski usmerjenosti slovenskega (jugoslovanskega) partijskega vodstva. Neposredni cilj KPS je bil poleg izгона okupatorjev tudi revolucionarni prevzem oblasti, medtem ko si je

KPI zadala kot najpomembnejšo nalogo odstranitev fašizma in vzpostavitev demokracije v Italiji. S tem pogojena je bila tudi vloga partij v nacionalnih odporiških gibanjih. KPS je nastopala kot vodilna sila oziroma celo kot hegemon v slovenskem osvobodilnem gibanju. KPI pa je v italijanskem odporiškem gibanju sodelovala le kot ena izmed enakopravnih koalicijskih strank v Comitato di liberazione nazionale (CLN). Vse omenjeno pravzaprav ne bi imelo večjega pomena, četudi so bili slovenski komunisti glede možnosti revolucionarnega razpleta v Italiji bolj optimistićni kot italijanski sodrug, če ne bi bilo odprto vprašanje ozemeljske razmejnitve pristojnosti delovanja obeh partij v Primorju. Zlasti pereć problem je predstavljal Trst. To je v najvećjem mestu tega področja privedlo do izjemnega položaja, da sta na istem ozemlju delovali dve različni nacionalni partiji, kar je ob omenjenih razlikah še dodatno zapletalo medsebojne odnose. Glavni "krivec" za to nenavadnost je bila kominterna, ki je v brzojavki avgusta 1942 pristojnosti med partijama razmejila po narodnem in ne po ozemeljskem načelu, kot je bila dotedaj ustaljena navada. K taki "pitijski" odloćitvi sta kominterno verjetno vodila predvsem dva razloga. Prvi je bil omogoćiti najširšo podlago za protifašistićni boj obeh narodov v teh krajih, drugi pa kaže na oćitno previdnost in opreznost, z oćitno namero ne prehitovati dogodkov, ki v mednarodnem merilu še niso dozoreli do te mere, da bi se že kazali oprijemljivi obrisi bodoće ureditve.

Z usklajevanjem odnosov na spornih obmoćjih je bilo tesno povezano tudi vprašanje, na kakšnih temeljih graditi medsebojno sodelovanje. Od vsega začetka si je KPS(I) namreć lastila pomembnejšo vlogo, ki si ji je nekaj časa skušala zagotoviti tudi povsem formalno.⁷ Čeprav je KPI uspelo zadržati enakopraven položaj, pa ta nikakor ni bil enakovreden s KPS(I). Slednja je imela prednost že od prvih stikov in je bila KPI v precejšnji meri od nje odvisna, saj je zveza s kominterno potekala preko zagrebškega centra, ki ga je vodil Josip Kopinić. Poleg tega je KPI dobivala od KPS tudi finanćno pomoć. Ta je znašala trideset tisoć lir mesećno. Vodilna vloga KPI med partijami sosednjih držav pa ni bila le plod hotenj jugoslovanskih komunistov, temveć jo je priznavala tudi kominterna.⁸ To dejstvo je bilo v odnosih

4 Glej Umberto Massola, *Memorie 1939-1941*. Rim 1972.

5 Edvard Kardelj, *Spomini. Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije, 1944-1957*. Ljubljana 1980, str. 108-109.

6 Tako je bila Kardeljeva in Đilasova kritika iz ustanovnega sestanka kominforma deloma objavljena v Babićevem referatu na konferenci KP za tržaško ozemlje dne 13. 3. 1949 (*Delo. Glasilo CK KPS, 1949/3-4, str. 66-72*). V tem času so bili prvić objavljeni tudi nekateri odlomki iz korespondence med Vittorijem, Togliattijem, KPI za severno Italijo in KPS iz prelomnega časa jeseni 1944 (glej npr. Lev Modic, *Iz dokumentov o odnosu KP Italije do vprašanja Trsta, Slovenskega Primorja in Istre. Delo. Glasilo CK KPS, 1949/6-7, str. 75-85*).

7 Glej npr. Umberto Massola, *Una polemica tra comunisti italiani e sloveni durante l'ultimo conflitto mondiale. Critica marxista, september-oktober 1970/5, str. 209-221*.

med sosednjima partijama s približevanjem konca vojne vse bolj pomembno.

Najbolj odmeven, čeprav se je pojavil najkasneje, je bil njun spor glede državne pripadnosti Trsta, glas o njem je segel vse do kominterne ali natančneje do Georgija Dimitrova, kajti pred tem je bila kominterneta že razpuščena.⁹

Ceprav je bilo o slednjem problemu največ razburjanja na obeh straneh, ta vidik spora med partijama, pri pobudi za ustanovitev DE oz. Delavskega bratstva (DB) ni bil v ospredju, temveč sta bila ključna različna taktična usmeritev in vprašanje pristojnosti delovanja partij. Odločitev za ustanovitev odborov DB je bila dogovorjena v t.i. aprilskem sporazumu med partijama. Najprej sem dolžan pojasniti še dve stvari, in sicer vprašanje imena organizacije (to pomeni, da ne gre za pomoto, ko govorim enkrat o "bratstvu" in drugič o "enotnosti") ter vprašanje predhodnih odborov DE.

V literaturi se je pojavljalo precej nejasnosti in netočnosti glede poimenovanja organizacije, kdaj DE in kdaj DB.¹⁰ Ime za skupno delavsko organizacijo DB, ki je nastala na podlagi aprilskega sporazuma med partijama, je predlagala italijanska stran. Njena zastopnika se namreč nista strinjala z imenom DE, češ da enako ime nosi neka trockistična organizacija v Italiji in je zato zanje to ime nesprejemljivo.¹¹ Poimenovanje organizacije z imenom DB se je uporabljalo tja do začetka julija 1944, ko je organizacija dobila, na pobudo CK KPS, ki se ni strinjal z imenom DB, ime DE. To ime se je ohranilo do konca vojne, ko se je organizacija preoblikovala in preimenovala v Enotne sindikate.

Z razreševanjem vzrokov za preimenovanje organizacije se je spoprijel že Paolo Sema. Takole razmišlja: "V drugi številki časopisa delavske organizacije (avgusta 1944) se sporoča, da njegov naslov ni več Bratstvo, temveč Delavska enotnost. Sprememba je bila pojasnjena z zahtevo delavcev, ne le po bratstvu, temveč tudi po enotnosti vseh, ki se borijo proti okupatorju. Na videz gre za povsem formalno spremembo, čeprav se zdi čudno, da je bila odločitev sprejeta, ko ni bilo več Frausina, tajnika federacije (op. BG - KPI). Spremem-

ba naslova od druge številke dalje, ne bi imela pomena, če ne bi za tem stali politični razlogi. In ti so: »Odločeno je bilo, da se sprejme enako poimenovanje in enak značaj kot podobna ustanova rojena v Sloveniji v zadnjih mesecih leta 1942. 7. novembra tega leta je Boris Kidrič, eden pomembnejših komunističnih voditeljev, sklical predstavnike krščanskih socialistov (Toneta Fajfarja in Staneta Kovača) in socialnih demokratov (Franc Svetek), da jim predloži v vednost načrt o poenotenju delavskega razreda Slovenije, ki ga je sestavil Tone Fajfar (voditelj krščanskih socialistov in JSZ). V načrtu je bilo sprejeto in odločeno, da se ustanovi Delavska enotnost vključena v celoti v Osvobodilno fronto kot predstavnik celotnega slovenskega delavstva.« Zdi se, da lahko rečemo, da je avgust 1944 trenutek, v katerem naj se delavski razred tržaške province bolj neposredno vključi v neposredno akcijo, nagibajoč in usmerjajoč naklonjenost k jugoslovanski rešitvi svoje bodočnosti." (op. prevod BG)¹²

Vendar nam viri kažejo precej drugačno podobo, kot pa jo je skušal uveljaviti Sema. Predvsem lahko rečemo, da Semina razlaga vse preveč temelji na domnevah in namigovanjih. Celotno tezo gradi zgolj na podmeni o sočasnosti preimenovanja organizacije in spremembi usmeritve KPS glede tržaškega vprašanja, iz katere izpeljuje daljnosežne sklepe o njuni soodvisnosti.

V nasprotju s Semino domnevo, da je prišlo do zahteve po preimenovanju šele avgusta 1944, lahko ugotovimo, da je CK KPS vztrajal pri spremembi imena vse od trenutka, ko je bil seznanjen z vsebino aprilskega sporazuma. Do preimenovanja je prišlo šele v začetku julija 1944 (ne v avgustu, kot trdi Sema!) zaradi nekaterih zapletov. Lidija Šentjunc je v poročilu CK KPS dne 29. maja 1944 zapisala, potem ko je prejela navodila za spremembo imena, da je bolj pomembna vsebina organizacije in ne toliko njeno ime, da pa bo seveda ukrepala v željenem smislu.¹³ Vest o spremembi imena organizacije je tržaškemu OK KPS posredoval Anton Vratuša v začetku junija 1944, ni pa komite dobil še nikakršnega obvestila s strani oblastnega komiteja KPS za Primorsko.¹⁴ Ko so o tej spremembi v začetku junija 1944 razpravljali na sestanku kontaktnega komiteja KPS

8 Glej npr. Josip Broz Tito, Zbrana dela, knjiga 17, str. 23-25. Pismo Svetozarju Vukmanoviću-Tempu dne 9. oktobra 1943.

9 Glej Metod Mikuž, Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje. Zgodovinski časopis 1958/59, str. 16.

10 Tako npr. Milan PaHOR v omenjeni brošuri o Delavski enotnosti navaja, da so se odbori pred kapitulacijo Italije imenovali Delavsko bratstvo, čeravno je v delu Trieste nella lotta per la democrazia (str. 45-46), ki ga navaja za svojo trditve uporabljeno ime Delavska enotnost (CUO-Comitato d'unita operaia). Podobno tudi Branko Babič v spominih "Primorska ni klonila" (Koper-Trst 1982, str. 64) trdi, da je bila ena izmed točk ustnega dogovora med pokrajinskim partijskim vodstvom in Vicenzom Marconim-Davillo ta, da naj se po tovarnah ustanavljajo odbori Delavskega bratstva, ter nato v oklepaju dodaja, da so se ti odbori kasneje preimenovali v odbore Delavske enotnosti. Iz sporazuma, objavljenega v peti knjigi Dokumentov ljudske revolucije na Slovenskem (DLRS) (dokument številka 100), jasno sledi, da je bilo pred kapitulacijo Italije govora le o odborih Delavske enotnosti.

11 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 61 (a. e. 11263). Poročilo Lidije Šentjunc dne 29. maja 1944 CK KPS.

12 Paolo Sema-Claudia Bibalo, Cionaca sindacale Triestina 1943-1978. Rim 1981, str. 35-36.

13 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 61 (a. e. 11263).

Brigada Delavske enotnosti 1. maja 1945 v Trstu (Fotodokumentacija: NŠK-OZ).

in KPI v Trstu, so prišli do zaključka, da naj ostane ime "bratstvo", ker organizacija zares temelji na njem.¹⁵ Tudi na enem od naslednjih sestankov kontaktnega komiteja v drugi polovici junija 1944 so predstavniki KPI vztrajali pri imenu DB. Predstavniki KPS v Trstu niso vztrajali pri spremembi imena za vsako ceno, predvsem zato, ker tržaška federacija KPI do tedaj o tem vprašanju še ni dobila navodil s strani vodstva v Milanu.¹⁶ Ker sta bila podpisnika aprilskega sporazuma oba CK-ja, se je vsaka sprememba sporazuma lahko izvedla le z njuno privolitvijo. Ker je od osrednjega jugoslovanskega vodstva iz Drvarja preko Slovenije potoval k tajništvu KPI za severno Italijo Vincenzo Bianchi-Vittorio, se je slo-

venski CK z njim dogovoril o spremembi imena organizacije, ki naj jo Vittorio posreduje tajništvu v Milano.¹⁷ Pri tem je CK KPS sicer res predlagal ime DE vendar, ker je bil seznanjen s stališčem tržaške federacije KPI, pri njem ni vztrajal. Kot možnost je bilo predlagano poimenovanje zgolj s skupnimi protifašističnimi odbori.¹⁸ O teh slovenskih predlogih je Vittorio obvestil vodstvo KPI za severno Italijo v pismu z dne 10. junija 1944.¹⁹ Temu, da se je preimenovanje tako zavleklo, je botrovalo dejstvo, da vodstvo KPI za severno Italijo ni neposredno sporočilo svojega pristanka za spremembo imena tržaški federaciji KPI, temveč je to storilo le posredno preko Antona Vratuše.²⁰ Sema je torej povsem

14 A INZ, f. 534/I/1. Poročilo OK KPS Trst dne 9. junija 1944 Obkomu KPS za Primorsko.

15 Prav tam.

16 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 115 (a. e. 12860). Poročilo Antona Veluščka-Matevža dne 27. junija 1944.

17 Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ. NOR i revolucija 1941-1945, knjiga XVIII/7. Pismo CK KPS dne 6. junija 1944 CK KPJ (odslej Izvori).

18 Pierluigi Pallante, Il P.C.I. e la questione nazionale Friuli-Venezia Giulia 1941-1945. Videm 1980, str. 184-186 (odslej Pallante, Il P.C.I.).

19 Prav tam.

napačno časovno opredelil zahteve po spremembi imena, s čimer so postale vse nadaljnje izpeljave na podlagi napačnih izhodišč brezpredmetne. Tako tudi glede razlogov za preimenovanje, ki jih povezuje z DE v osrednji Sloveniji, Sema ni prepričljiv, če upoštevamo dejstvo, da CK KPS ni izrecno vztrajal pri imenu DE, temveč zgolj pri tem, da se organizacija ne imenuje DB. Prav tako je povsem odvečno namigovanje in povezovanje preimenovanja s Frausinovo aretacijo. Kot je značilno preveč enostransko poudarjanje Frausinove vloge pri opredelitvi tržaškega delavstva nasploh, pa v tem pogledu vpletanje znanega tržaškega komunista še posebej ni na mestu, ne le zaradi omenjene časovne neskladnosti, temveč predvsem zato, ker o spremembi imena niso odločali krajevni voditelji, ampak le CK-ja, ki sta sporazum podpisala. Torej tudi povsem formalno gledano na spremembo imena Frausin ni mogel vplivati. V nečem pa je imel Sema le prav, in sicer, ko je zapisal, da je bila odločitev za spremembo imena politično pogojena. Z izrazom "bratstvo" se namreč CK KPS ni strinjal, ker je menil, "da je še prekmalu za izraz »bratstvo«, ker so še preveč žive rane dobljene od fašizma, da bi bilo bratstvo sprejemljivo za slovenske ljudske množice".²¹ Kardelj je v pismu CK KPS julija 1944 pojasnil, kakšno stališče naj partizansko gibanje zavzame do Italijanov. Takole pravi: "Imejte pred očmi, da so bili Italijani naši vojni sovražniki, s katerimi imamo še važne račune. Mi nimamo nobenega interesa danes bobnati v svet o njihovih borbah skupno z nami, kajti take borbe ni in se mi šele trudimo, da bi antifašistične elemente zares usmerili v borbo. Naš odnos do Italijanov naj bo miren in dostojanstven, toda nič več. Treba je šele ustvariti pogoje z sodelovanjem".²² Do nasprotovanja imenu "bratstvo" s strani slovenskih komunistov je prišlo predvsem zato, ker so se morali braniti obtožb protirevolucionarnega tabora, da so internacionalisti in podpirajo Italijane v Primorju, kar je pomenilo veliko nevarnost za gibanje, posebej še, ker domače prebivalstvo po dvajsetletnem fašističnem jarmu ni kazalo pretiranega posluha za ločevanje med Italijani in fašisti, temveč so mnogokrat ta pojma kar enačili. Zato so začeli spomladi 1944 v vodstvu primorskega gibanja za svoje simbole uporabljati imena predvojnega primorskega protifašizma, kar se dotledaj ni dogajalo prav pogosto. Značilen primer iz tistega časa je predstavljalo preimenovanje Soške brigade v

Bazoviško. V takem okviru je razumljiva opredelitev CK KPS proti uporabi izraza "bratstvo".

Drugo vprašanje pa je, ali je možno iskati začetke organizacije DB, kasneje preimenovane v DE, že v decembru 1942, kot to trdijo dosedaj prevladujoče razlage. Odgovor je nikalen. Zgovorno je že ime, ki je različno, dasiravno se je organizacija kasneje preimenovala, kar pa ni bilo v neposredni povezavi z organiziranjem DE konec leta 1942. Ustanavljanje odborov DE v Trstu konec leta 1942 je povezano s sklepi delavske konference 7. novembra 1942 v Ljubljani. Na podlagi njenih sklepov o ustanavljanju odborov DE po tovarnah je Kardelj 20. novembra 1942 v navodilih primorskemu vodstvu naročil, naj podobno storijo tudi na Primorskem.

V času do kapitulacije Italije se odbori DE omenjajo v ohranjenih dokumentih le dvakrat, in sicer v poročilu Jožeta Udoviča-Pepija 17. januarja 1943, v katerem piše, da je v ladjedelnici uspel organizirati en odbor,²³ in v pismu Darka Marušiča s srede februarja 1943, ko poroča, da je izgubil zvezo z ladjedelnico ter da je večji del odbora DE zaprt.²⁴ V organizacijskem pogledu pobuda za ustanavljanje odborov DE ni vplivala na razvoj organizacije v letu 1944. Pomena ustanavljanja DE s konca leta 1942 ne velja iskati v organizacijskem pogledu, v iskanju korenin organizacije že v letu 1942, temveč se njihov pomen skriva drugje. Kardelj v omenjenih navodilih primorskemu vodstvu sploh ni predvidel, da bi morali biti odbori v narodno mešanih krajih skupni, temveč je celo dopuščal možnost, da se ustanovijo za slovenske in italijanske delavce posebej.²⁵ Šele primorsko vodstvo, ki je bilo boljše seznanjeno s tržaškimi razmerami, je sklenilo, da morajo biti odbori po tovarnah skupni, ker je po obratih tudi delavstvo mešano in bi ga bilo nesmiselno deliti po narodnosti.²⁶ To, kar se konec leta 1942 Kardelju ni zdelo pomembno, pa je postalo spomladi 1944 bistveno, namreč, da so odbori skupni. Pomen pobude iz leta 1942 je v ugotovitvi, da predstavljajo skupni odbori po tovarnah v tržaških razmerah najprimernejšo obliko delovanja, kar so v nato v aprilu 1944 s pridom izkoristili.

V prvotnem osnutku dogovora med obema CK-jema, ki je bil sestavljen na podlagi direktivnega pisma CK KPJ, pisma CK KPS ter navodil primorskemu PK-ju, še ni bila vključena točka o ustanavljanju skupnih odborov po tovarnah.²⁷ Vzrok za to, da se tudi ta predlog vključi

20 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 61 (a. e. 11467). Poročilo Vrana (Antona Vratuše) Lidiji Šentjunc št. 16 z dne 3. julija 1944.

21 Gre za ustno pojasnilo Vittoria, ki ga navaja Pallante, Il P.C.I., str. 185.

22 Izvori, knjiga XVIII/69.

23 DTRS, knjiga V/65.

24 DTRS, knjiga V/158.

25 Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Dokument št. 159, pismo Kardelja dne 20. novembra 1942 Tomu Brejcu.

26 DTRS, knjiga V/65. Pismo PK KPS za Primorsko z dne 17. januarja 1943 CK KPS.

v sporazum, gre iskati v izkušnjah, ki so jih slovenski komunisti pridobili v stikih z italijanskimi tovariši neposredno v Trstu. PK KPS za Primorsko je poročal 13. januarja 1944 CK KPS, da bi bila vloga tržaškega delavstva v osvobodilnem boju lahko večja, da pa je to glede oblik boja vse preveč sledilo italijanskemu delavstvu, kakor slovenskemu, zlasti ljubljanskemu.²⁸ PK je tudi oštel OK KPS za Trst, da pre malo pozornosti posveča italijanskemu delavstvu.²⁹ Zato je tržaški OK KPS znova skušal obuditi odbore DE, kar mu je uspelo v ladjedelnici, vendar je primorski komite menil, da bo potrebna še posebna publikacija za delavce.³⁰ Začeli naj bi z izdajanjem posebne primorske izdaje lista DE, za katerega bi bil zadolžen Jože Srebrnič.³¹ Vse večjo pozornost, ki jo je izkazovalo primorsko vodstvo tržaškemu delavstvu, je bilo moč razbrati tudi iz letaka, ki sta ga na tržaške delavce nasloвила Franc Leskošek-Luka in Jože Srebrnič. Letak je OK KPS za Trst prejel konec januarja 1944,³² prevedel v italijanščino ter razmnožil v desetstičnih izvodih.³³ Odmev letaka je bil med italijanskimi delavci sicer dober, vendar pri tej akciji ni sodelovala KPI.³⁴ Slednja je po januarskem sporazumu med partijama v Trstu ime la izključno pravico delovati po večjih obratih, tako da je obvladovala večino delavstva. KPI je zato ob tej akciji KPS protestirala, zaradi vmešavanja v njeno delovanje.³⁵ Zato je Anton Velušček-Matevž, ki se je tedaj nahajal v Trstu in je bil z razmerami v mestu podrobno seznanjen, že med omenjeno akcijo, 3. februarja 1944, opozoril PK KPS za Primorsko, da je nesmiselna vsaka pomoč KPS italijanskim delavcem brez predhodnega dogovora s KPI.³⁶ Ta izkušnja je bila očitno razlog, da je slovenska stran v osnutek dogovora med CK-jema naknadno vključila tudi predlog o ustanavljanju skupnih odborov po tovarnah. Pri tem je zanimivo, da se je v obeh primerih, tako na prelomu 1942/1943 kot tudi spomladi 1944, upoštevala pobuda s strani kadrov, ki so dobro poznali posebnosti tržaških razmer.

Kljub temu, da CK KPJ ni bil zadovoljen z aprílskim sporazumom, ker v njem ni bil izrecno poudarjen sklep o priključitvi Primorja k novi Jugoslaviji, je bil dogovor v organizacijskem delu za KPS uspešen. V tem pogledu je sicer šlo v glavnem le za potrditev januarskega sporazuma, a z bistveno dopolnitvijo, ki jo je vseboval predlog KPS, da se po tovarnah ustanavljajo skupni odbori, čemur sta italijanska delegata sprva nasprotovala. Kasneje, ko je bil sprejet njun predlog za ime organizacije (bratstvo), sta se z njim sprijaznila. Poverjenišvo CK KPS za Primorsko je kmalu zatem v oceni sporazuma pronicljivo ugotovi lo, da to v organizacijskem pogledu pomeni največji uspeh dogovora za KPS.³⁷ Z njim je KPS dosegla ne le priznanje delovanja v Trstu, kar je bilo doseženo že z januarskim sporazumom med partijama v Trstu, temveč je preko skupnih odborov DE dobila tudi možnost neposredno vplivati na večino delavstva v mestu.

Ob tem se postavlja vprašanje, zakaj si je KPS tako močno prizadevala pridobiti tržaške delavce. Poudariti je potrebno, da je v očeh KPS imela Primorska izjemno pomembno vlogo, ne le zato, ker so tam bivali Slovenci, temveč tudi zaradi svoje geostrateške lege, kot stičišče balkanskega in apeninskega polotoka ter srednje Evrope, ki omogoča najlažji prehod z obal Sredozemlja v osrčje Evrope. Tako je Primorska s svojo lego predstavljala na eni strani nevarnost pred možnim izkrcajem zahodnih zaveznikov in na drugi izhodišče za širjenje komunističnega vpliva v notranjost Italije.³⁸ Vse to je dajalo temu ozemlju pomen mednarodnih razsežnosti, tako da je KPS delovanje v tej pokrajini v mnogo večji meri povezovala z razvojem dogodkov na mednarodni ravni, kot pa je to veljalo za druge slovenske pokrajine. Pri tem je potrebno upoštevati dejstvo, da je imel ključno mesto v strategiji KPS na Primorskem Trst, kjer je prevladoval italijanski živelj. Tu je prišel najbolj do izraza odnos slovenskega partizanskega gibanja do italijanskega prebivalstva v narodno mešanih krajih Primorske. Kardelj je označil kot strateške sile na Primorskem poleg slo-

27 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 19. Prvotni osnutek dogovora med KPS in KPI z dne 15. marca 1944 (dokument ni oštevilčen!).

28 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 28 (a. e. 2078).

29 A INZ, f. 534/V1. Poročilo OK KPS Trst 3. februarja 1944 PK KPS za Primorsko.

30 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 28 (a. e. 3114).

31 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 28 (a. e. 3115).

32 Prav tam.

33 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 115 (a. e. 12850). Politično poročilo OK KPS za Trst dne 5. februarja 1944.

34 A INZ, f. 534/V1. Poročilo OK KPS za Trst konec januarja 1944 PK KPS za Primorsko.

35 A INZ, f. 534/V1. Poročilo OK KPS Trst 10. marca 1944 PK KPS za Primorsko.

36 A INZ, f. 534/V1.

37 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 61 (a. e. 11261). Poročilo poverjenišva CK KPS za Primorsko z dne 11. aprila 1944.

38 DĽRS, knjiga II/47. Pismo Edvarda Kardelja dne 22. maja 1942 J. B. Titu. Odlomek, ki govori o tem se glasi: "Nasproti Italiji se moramo torej pripravljati kot proti angleški imperialistični bazi, iz katere bodo Angleži nedvomno poskušali na silo in proti enotni volji naroda Jugoslavije spraviti k nam našo »ljubljeno« londonsko vlado. Mislim, da je zaradi tega to ozemlje izredno važno, ne samo z gledišča slovenskih interesov, temveč jugoslovanskih in celo evropskih. Ne očitaj mi domišljavosti, toda sodim, da bodo naši partizani in naša vojska vnesli v Italijo tisto, kar je treba tja vnesti".

venskega narodnorevolucionarnega gibanja še slovensko in italijansko delavstvo, medtem ko je za "italijanske malomeščanske elemente, ki so najbolj pod vplivom šovinizma in bodo nedvomno dali odpor osvobodilni borbi slovenskega naroda", menil, da nanje ne kaže računati.³⁹

Pripisujoč velik pomen v aprilskem sporazumu sprejetem sklepu o ustanavljanju odborov DB, ki je KPS odpiral nove možnosti delovanja med delavstvom v narodno mešanih krajih, je primorsko partijsko vodstvo temu vprašanju takoj posvetilo izjemno pozornost. Obkom KPS za Primorsko je sprejel sklep, da naj OK-aji po Primorskem zberejo podatke o stanju delavstva po okrožjih,⁴⁰ in ni minilo niti deset dni od podpisa sporazuma, ko so bila že dana prva navodila za ustanavljanje odborov DB v Trstu.⁴¹

Kljub tej naglici so začeli odbore po tovarnah v Trstu zares ustanavljati šele konec junija in začetek julija 1944 (prvi v tovarni strojev pri sv. Andreju-FMSA), torej po dveh mesecih in pol, ko so bila dana prva navodila. Vzrokov za zamudo je bilo več.

Razmere v Trstu niso bile take, da bi omogočale takojšnjo uresničitev navodil o ustanavljanju odborov DB, kajti na podlagi aprilskega sporazuma se je bilo potrebno najprej okvirno dogovoriti o smernicah bodočega sodelovanja med partijama v Trstu. Do prvega uradnega sestanka med predstavniki KPS in KPI v Trstu je prišlo šele 30. aprila 1944.⁴² Na njem so bile sicer podane temeljne smernice za skupno delo v odborih, vendar so prepustili razčlenitev organizacijskih podrobnosti koordinacijskem komiteju, ki pa še ni bil sestavljen.⁴³ Obe strani sta se tudi sporazumno odločili zamenjati partijske delavce, da ne bi prejšnja nesoglasja, ki so nastala med njimi, ovirala na novih temeljih dogovorjenega sodelovanja. Tudi to je nekoliko prispevalo k počasnejšemu razvoju, tako da je bil šele 30. maja določen okrožni odbor DB, v katerega sta bila imenovana sekretar za slovensko stran Franc Štoka in sekretar za italijansko Ermanno Solieri. Za pomočnika sekretarja iz vrst KPS je bil imenovan Franc Mezgec, italijanska pa ni še nikogar določila.⁴⁴ Kasneje je bil okrožni odbor

razširjen ter so bili vanj priključeni še Alessandro Destradi-Gigi, Antonio Petronio-Arno, Giuseppe Karis, Stanislav Frankovič-Sergio, Giovanni Pobega-Leone in Oto Ferletič (od oktobra odgovoren za DE v Tržiču).⁴⁵

Tržaški OK KPS je kljub tem preprekam vpregel vse sile za čimhitrejšo postavitev odborov po tovarnah, tako da je vsa druga dejavnost zastala, vendar je to garaško delo, kot ga je ocenil Vran (Anton Vratuša), le počasi kazalo sadove.⁴⁶ Tu pa je šlo za drugačne vrste težave. Pomemben razlog je bila šibkost in politična neizgrajenost okrožnega partijskega kadra, ki je bil zaradi aretacije treh članov še številčno okrnjen.⁴⁷ Drugi vzrok je tičal v dejstvu, da na začetku celice KPS niso imele natančnih navodil glede organiziranja odborov DB.⁴⁸ Okrožnica OK KPS Trst z dne 12. maja 1944 je sicer omenjala odbore DB, ni pa bilo v njej natančnejših organizacijskih navodil.⁴⁹ OK KPS Trst je tako šele sredi junija 1944 izdal okrožnico z navodili za organiziranje odborov DB⁵⁰ ter je bila opravljena v noči s 24. na 25. junija 1944 obširna listkovna in napisna akcija za popularizacijo DB.⁵¹

Najpomembnejša stvar, ki je zadrževala hitrejši razvoj odborov po tovarnah, pa je bila, da celice KPI do tega časa sploh še niso dobile nobenih navodil za orga-

Žig Delavske Enotnosti na dokumentu iz leta 1944 (Fotodokumentacija: NŠK-OZ).

39 Edvard Kardelj, Zbrana dela, knjiga V/44 (rokopis). Pismo Umberto Massoli iz srede marca 1942.

40 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 28 (a. e. 3121). Zapisnik seje obkoma KPS za Primorsko 7. in 8. aprila 1944.

41 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 28 (a. e. 3126). Poročilo Toma Brejca 14. aprila CK KPS.

42 A INZ, f. 534/IV/1. Poročilo OK KPS za Trst 1. maja 1944 obkomu KPS za Primorsko.

43 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 30 (a. e. 12857). Poročilo OK KPS za Trst 1. junija 1944 obkomu KPS za Primorsko.

44 Prav tam.

45 Trieste nella lotta, str. 57.

46 A INZ, f. 534/IV/1. Poročilo Antona Veluščka in Antona Vratuše 8. julija 1944 obkomu KPS za Primorsko.

47 A INZ, f. 533/II/2. Poročilo obkoma KPS za Primorsko 19. junija 1944 CK KPS.

48 A INZ, f. 642/IV/1. Poročilo neznanega aktivista (psevdonim Baron Bonifikat) z začetka julija 1944.

49 A INZ, f. 642/IV/1.

50 A INZ, f. 536/IV/2. Poročilo agitpropa OK KPS Trst 16. junija 1944 agitpropu obkoma KPS za Primorsko.

51 Arhiv Slovenije, fond CK KPS; f. 61 (a. e. 11467). Poročilo Vrana (št. 16) 3. julija 1944 Lidiji Šentjunc.

niziranje odborov DB.⁵² Vzrok za to je bil večplasten in pogojen z omenjenimi različnimi usmeritvami partij. KPS kot vodilna sila v slovenskem osvobodilnem gibanju je bila kadrovska stranka in si je množično podporo zagotavljala preko svojih transmisij množičnih organizacij. KPI pa se je kot koalicijska stranka v CLN tudi sama vse bolj spreminjala v množično politično stranko, kjer so veljala precej manj stroga pravila za sprejem, kot je to veljalo za kadrovske stranke, kakršna je bila KPS. S tem je bila tesno povezana tudi stopnja boljše organizacije obeh partij. V tem pogledu je bila KPS daleč pred KPI, ki so ji slovenski komunisti mnogokrat očitali socialdemokratski značaj, kar je bila v tedanjih razmerah huda obtožba.⁵³ Ti očitki na račun delovanja italijanskih komunistov so prišli najbolj do izraza po aretacijah v vodstvu tržaške federacije KPI, ko je KPS vse bolj uveljavljala svojo politično linijo v tržaškem osvobodilnem gibanju. Tako je bila 24. septembra 1944 izdana skupna okrožnica tržaške federacije KPI in OK KPS Trst z naslovom "Komunisti v odborih Delavske enotnosti". V njej je bilo poudarjeno, da je naloga komunistov, da so gonilna sila v odborih DE, česar pa dotlej niso upoštevali vsi komunisti, in to predvsem tisti, ki so se imeli za "čiste komuniste" ter menili, da se je manjvredno vključevati v množične organizacije, ker da so odgovorni le partiji. Okrožnica v ukazovalnem in celo pretečem tonu zaključuje: "Zapomnite si enkrat za vselej, kdor je komunist, je tudi organizator in kot tak mora biti aktiven v množičnih organizacijah. Zato morajo biti komunisti prisotni v odborih DE kot gonilna sila."⁵⁴

Ni težko ugotoviti, da so bile te besede namenjene italijanskim komunistom.

Tesno povezano z različnimi političnimi usmeritvami partij je bilo tudi vprašanje neposrednega usmerjanja delavstva. Tržaška KPI je skladno s svojo politično linijo dajala v protifašističnem boju prednost stavkovnem gibanju v smislu postavljanja sindikalnih zahtev. Na drugi strani pa je KPS poudarjala predvsem oboroženi boj, ki ga najbolje označuje geslo "vsi v vojsko, vse za vojsko".

Tudi v tem pogledu so bili vidni vplivi takega razmišljanja med člani DE še dolgo potem, ko je formalno sicer prevladoala linija KPS v Trstu. Tako je 6. decembra 1944 Karel Uršič, novi okrožni sekretar takrat že enotnega okrožnega komiteja, poročal pokrajinskemu vodstvu, da bo DE začela delovati kot sindikalna organizacija, da s tem izgubi določeno politično barvo.⁵⁵ Ob tem se je obkom KPS za Primorsko takoj odzval in opozoril okrožno vodstvo, da je omejevanje DE na raven sindikata politično zgrešeno, kajti če bodo nadaljevali z drobničarskimi akcijami za čisto nepolitične stvari, bo pozabljen glavni cilj, ta pa je bil uničenje fašizma.⁵⁶ Toda to ni bilo tako enostavno, saj je Uršič še spomladi 1945 pojasnjeval, da ima mestni delavec svoje zahteve in tradicijo sindikalnega gibanja slonečo na razredno-ekonomskem boju proti delodajalcem, ki se je le počasi otresa, tako da mora tukaj DE imeti tudi nekakšno sindikalno vlogo, če hoče zadržati delavstvo v organizaciji, kajti le to ni dovolj zavedno in se nagonsko bori za svoj kruh.⁵⁷

Čeprav tržaška federacija KPI načeloma skupni organizaciji ni mogla nasprotovati, pa je vseskozi vztrajala, da ima po obratih pravico delovati le KPI. CK KPS je v poročilu CK KPJ 21. avgusta 1944 to nasprotovanje označil z besedami: "Naše napore za pomoč pri organiziranju italijanskega proletariata v Trstu, so Tržačani sprejeli z užaljenim ponosom in ljubosumnostjo. Zahtevajo za vsako malenkost protokolarne sporazume, s katerimi bi jim mi zagotovili koncesije in naše obveznosti. Naše obrazložitve o enotnosti interesov delavskih množic oni ne sprejemajo."⁵⁸

Glede na stališče KPI do DE ni presenetljiv podatek iz Vranovega poročila 21. avgusta 1944, v katerem poudarja, da KPI doslej ni ustanovila niti enega odbora.⁵⁹

Kljub odporu KPI je v začetku julija 1944 KPS uspelo organizirati odbore DE, in to najprej po večjih obratih (FMŠA, Arsenale Lloyd Triestino, škedenjski livarni, ladjedelnici sv. Roka v Miljah in ladjedelnici sv. Marka). V juliju in avgustu 1944 je številno odborov stalno na-

52 Glej op. 48.

53 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 19 (a. e. 1825). Poročilo poverjeništa centralnega komiteja KPS za Primorsko, Gorenjsko in Koroško dne 11. aprila 1944 centralnemu komiteju KPS. V njem piše: "Tretji izvor težav je oportunitizem celotne italijanske Partije, ki se je v stališčih obeh delegatov zelo jasno zrcalil. Najbolje bo, da kar na tem mestu pokažemo osnovne značilnosti oziroma oblike oportunitizma KPI. Celotna Partija dela vtis da je obtičala v svojem razvoju nekako v letih 1924-1926 in da nudi danes zanimivo sliko razvojne stopnje vseh sekcij KI v tistem času. Vse je na pol socialdemokratsko od stila dela do ideologije. Disciplinarnost in požrtvovalnost članov je na za nas komaj predstavljivo niski stopnji. Vsaka količnik težja naloga je za članstvo pretežka. Lokalni in pokrajinski forumi uživajo precejšnjo avtonomijo in se je treba z njimi skoraj pogajati, da sprejmejo sklepe CK."

54 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, zbirka Delavske enotnosti-neregistrirano gradivo.

55 A INZ, f. 534/1/1.

56 A INZ, f. 642/1/4. Pismo obkoma KPS za Primorsko 20. decembra 1944 OK KPS Trst.

57 A INZ, f. 642/1/5. Prvi del pisma sicer manjka, pisec je verjetno Uršič. Po vsebini sodeč lahko sklepamo, da je bilo napisano po 10. aprilu 1945.

58 Izvori, knjiga XIX/37.

59 A INZ, f. 534/1/17.

raščalo, tako da jih je bilo konec avgusta že okoli 30.⁶⁰ Do konca novembra 1944 se je število odborov po tovarnah podvojilo (okoli 65) in je organizacija zajemala 4500 do 5000 delavcev ter imela pod vplivom okoli 15 000 delavcev.⁶¹ S tem je bil zaključen proces organiziranja DE po večjih obratih. V tem času je DE postala politično najpomembnejša množična organizacija osvobodilnega gibanja v Trstu. Posebna vloga je bila DE namenjena sicer že poleti 1944 med pogovori OF in CLNAI, ko je skušala slovenska stran v pogovore vključiti tudi DE kot enakopravnega tretjega sogovornika, kar pa je italijanska stran zavrnila. Jeseni 1944 je DE postala osrednja množična organizacija predvsem iz dveh razlogov. S spremembo politične linije jeseni 1944 je KPS začela bolj poudarjati razredna merila in je močno zaostriła odnos do sredinskih skupin. Te so začeli ocenjevati kot "nove sovražnike". To je veljalo še posebej za Trst. Tako je Boris Kidrič na seji CK KPS jasno povedal, da se je v Trstu potrebno nasloniti edino na proletariat, ki sicer nacionalno ne pripada slovenskemu osvobodilnemu gibanju, temveč mu pripada iz razredno progresivnih stališč. Z razvijanjem gibanja med tržaškim delavstvom bodo obenem onemogočili slovenske malo-meščanske elemente (tržaško sredino), je še dejal Ki-

drič.⁶² Ko je bilo jeseni 1944 vprašanje tržaške sredine razrešeno, je bila dejavnost usmerjena na drugo področje. Pomembnost vloge DE se je pokazala zlasti od oktobra 1944 dalje ob začetku kampanje za priključitev Trsta k Titovi Jugoslaviji. Oblike izražanja so bile različne. Pri vseh je imela osrednjo vlogo DE, tako v resolucijskem gibanju, kjer so vsi odbori DE sprejeli resolucije za priključitev Trsta k Jugoslaviji, do "tekmovanj zmage". Vrhunec tovrstnih manifestativnih prizadevanj je predstavljala posebna izjava okrožnega odbora DE, objavljena v listu DE (št. 5, 15. november 1944), ki je v imenu tržaških delavcev izražala željo po priključitvi Trsta k novi Jugoslaviji. Hkrati je DE predstavljala najprimernejšo obliko za ostale nastajajoče (od decembra 1944) italijanske množične organizacije ter zgleden primer in organizacijski temelj slovensko-italijanskega sodelovanja v skupni borbi proti okupatorju. Zaradi tega so decembra 1944 začeli ustanavljati tudi okrajne (rajonske) odbore DE, in to predvsem z namenom, da zajamejo delavstvo tudi po manjših obratih, kjer zaradi premajhnega števila delavcev ni bilo moč postaviti tovarniških odborov. Ti delavci naj bi se organizirali v ulične odbore DE, ki bi bili podrejeni okrajnim odborom ter le-ti okrožnemu odboru DE.⁶³

Lergej

Smrt fašizmu - svoboda narodu.

Morte al fascismo - libertà al popolo.

DELAVSKA ENOTNOST KUNITÀ OPERAIA

Glasilo Odborov Delavske Enotnosti -- Organo dei Comitati d'Unita Operaia

Leto I. št. 2. Avgusta 1944.

Anno I. No. 2. Agosto 1944.

Glava dvojezičnega časopisa Delavske enotnosti (Fotodokumentacija: NŠK-OZ).

60 Prav tam.

61 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 19 (a. e. 1851). Poročilo Lidije Šentjunc 26. novembra 1944 CK KPS.

62 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 1 (a. e. 13). Zapisnik seje CK KPS dne 9. avgusta 1944.

63 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 30 (a. e. 3448). Poročilo Branka Babiča 24. decembra 1944 Lidiji Šentjunc.

Po tej reorganizaciji je v januarju 1945, kar je zadnji podatek o organizacijskem stanju DE na Tržaškem (vključena sta tudi Tržič in Milje), delovalo 21 tovarniških odborov, okoli 100 oddelčnih odborov ter so obstajali 4 rajonski odbori DE (Rojan, Sv. Ivan, Sv. Jakob in Sv. Andrej).⁶⁴ Kasneje so bili ustanovljeni na tržaškem območju še trije rajonski odbori (Kjadin, Škedenj in Tržič), vendar se celotno številčno stanje odborov DE do konca vojne ni bistveno spremenilo.

Na koncu naj še omenim, da je imela DE skupaj s komando mesta Trst (KMT) pomembno vlogo pri or-

ganiziranju vstaje v Trstu konec aprila 1945, kar pa je bilo že večkrat opisano (Branko Babič, Milan in Drago Pahor itd.). Pri tem so skušali nekateri italijanski avtorji relativizirati vlogo KMT, ki je bila pod neposrednim poveljstvom IX. korpusa NOVJ, s trditvijo, da so vstajo vodili bataljoni DE,⁶⁵ da ne bi bilo že na prvi pogled razvidno, da so se tržaški delavci borili pod vodstvom slovenskih komunistov za priključitev Trsta k Jugoslaviji. Ta zamenjava pa v tem pogledu v bistvu ničesar ne spreminja, ker je bila tudi DE vseskozi pod odločilnim vplivom KPS.

RIASSUNTO

La Fratellanza Operaia era un'organizzazione operaia di massa che nei suoi comitati univa gli operai sloveni ed italiani. È nata nell'aprile del 1944 in base agli accordi tra i comitati centrali del PCI e PCS. Agli inizi di luglio del 1944 ha cambiato nome in Unità operaia. L'impulso per la sua fondazione era stato dato dal PCS, e in esso si è servito delle precedenti esperienze nella fondazione dei comitati dell'Unità operaia, che erano stati fondati in base alla decisione della conferenza degli operai tenutasi nell'autunno del 1942 a Lubiana. Nell'impulso che ha portato alla fondazione di un'organizzazione mista erano fondamentali i diversi indirizzi strategici del PCS e PCI nonché l'irrisolta questione delle competenze di entrambi i partiti a Trieste. Per il PCS il significato principale dell'organizzazione stava nel fatto che per il suo tramite è riuscito a porsi alla guida degli operai triestini e indirizzarli conformemente ai propri obiettivi politici. La manifestazione più chiara si è avuta nell'autunno del 1944, quando gli operai triestini hanno sostenuto maggiormente l'acclusione di Trieste alla Jugoslavia. Per altro l'Unità Operaia aveva, ossia cercava di assumere anche altri ruoli importanti (nelle trattative tra il OF e il CLNAI, nel paralizzare le forze di centro, nella sollevazione dell'aprile 1945). L'organizzazione triestina comprendeva gli operai di Trieste, Muggia e Monfalcone. Contava circa 20 comitati di fabbrica e oltre 100 sezioni, e aveva 7 comitati circondariali e il comitato distrettuale dell'Unità Operaia.

64 A INZ, f. 534/V/1. Poročilo OK KPS Trst 10. januarja 1945 obkomu KPS za Primorsko.

65 Npr. Paolo Sema, *Gli anni della guerra e della Resistenza (1940-1945) v Comunisti a Trieste (Un'identità difficile)*. Rim 1983, str. 91.

izvirno znanstveno delo

UDK/UDC 808.62/.63-08:914.971.2-12
371(497.12):94SLOVENSKO-HRVATSKA JEZIKOVNA MEJA V ISTRI
GRADIVO ZA OBDOBJE OD LETA 1860-1956 - III. del

France OSTANEK

pok. ravnatelj Slovenskega šolskega muzeja, 61000 Ljubljana, Plečnikov trg 1, SLO
direttore (def.) del Museo della scuola, SLO

IZVLEČEK

Tretji, zaključni del razprave prinaša poleg navedbe uporabljene literature še zbrane podatke ljudskih štetij o narodnosti prebivalstva na slovensko-hrvaški jezikovni meji od leta 1880 do 1956. Narodnostno ilustrativen je pregled naročnikov na tisk in članstva v knjižnih družbah - Družba sv. Mohorja, Slovenska Matica in Novice. Za slednje podaja avtor tudi naslove časopisnih poročil iz krajev ob meji, ki so poročala o narodnostnem stanju, o volitvah in kulturnih prireditvah.

(Lilijana Trampuž)

Podatki o narodnosti prebivalcev na slovensko-
hrvaški jezikovni meji po ljudskih štetjih od l.
1880 do 1956

Gradivo je zbrano po *Cadastre national de l'Istrie - d'après le recensement du 1er octobre 1945, Edition de l'Institut Adriatique, Sušak 1946, str. 628 + XIII.*, ki ima zbrane podatke ljudskih štetij za leta 1880, 1890, 1900, 1910, 1945. Za leto 1953 in 1956 je navedene podatke odstopil Zavod za statistiko in evidenco LRS v Ljubljani.

Razen za vasi na narodnostni meji so v zaključku navedeni tudi podatki štetij za one kraje, kjer so se prebivalci v letu 1953 - 1956 prijavili za Slovence. Število Slovencev v Istri se je spreminjalo in v nekaterih krajih so podatki za posamezna leta ljudskih štetij različni. Ob nekem štetju so izjavili, da so Slovenci, drugič, da so Hrvati. To omenja tudi Simon Rutar v svoji knjigi *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra* na str. 68.

Leta 1890 so prebivalci mnogih vasi izjavili, da so Hrvati, medtem ko so prej veljali za Slovence. Kot primer naj navedem kraje: Vrh, Sovinjak, Draguč, Buzet. Kasneje so tudi prebivalce Črnice imeli za Hrvate. Leta 1945 pa so Črničani izjavili, da so Slovenci, prav tako leta 1953. Zanimiv je primer vasi Rupa, Pasjak, Šapjan in Brdc, ki so se od 1900 do 1947 priznavali za Slovence, v letu 1947 pa iz materialnih razlogov prosili za priključitev k Hrvatski, pri štetju l. 1953 pa so se v veliki večini javili kot Hrvati.

Podatke o narodnosti prebivalstva za občino Piran smo posneli po publikaciji, ki jo je izdal občinski odbor (*Poročilo sveta za šolstvo, sveta za prosveto in kulturo, sveta za telesno vzgojo, Piran, nov. 1956*). Podatki o narodnosti so na str. 35 in 41.

1. Šolski okoliš RUPA, občina Jurdani, okraj Klana LRH.

Lipa (str. 320)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	411	408	99,27	1	0,24	-	-	1	0,24
1890	408	-	-	408	100	-	-	-	-
1900	434	1	0,23	433	99,77	-	-	-	-
1910	465	465	100	-	-	-	-	-	-
1945	164	156	95,12	8	4,88	-	-	-	-
1956	127	113	-	13	-	-	-	1	-

Rupa (str. 323)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	287	287	100	-	-	-	-	-	-
1890	290	284	97,93	6	2,07	-	-	-	-
1900	308	-	-	308	100	-	-	-	-
1910	314	-	-	314	100	-	-	-	-
1945	313	12	3,83	301	96,17	-	-	-	-
1953	261	246	-	15	-	-	-	-	-

2. Šolski okoliš: NOVOKRAČINE, občina Il. Bistrica, okraj Koper.

Novokračine (str. 321)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	370	-	-	370	100	-	-	-	-
1890	325	1	0,31	321	98,77	-	-	-	-
1900	368	-	-	368	100	-	-	-	-
1910	427	-	-	427	100	-	-	-	-
1945	431	8	1,86	423	98,14	-	-	-	-
1953	354	2	-	352	-	-	-	-	-

Sušak (str. 325)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	136	-	-	136	100	-	-	-	-
1890	163	-	-	162	99,39	-	-	-	-
1900	144	-	-	144	100	-	-	-	-
1910	174	-	-	147	100	-	-	-	-
1945	173	2	1,16	170	98,26	1	0,58	-	-
1953	161	-	-	161	100	-	-	-	-

Nova vas (str. 321)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	41	-	-	41	100	-	-	-	-
1890	47	-	-	47	100	-	-	-	-
1900	40	-	-	40	100	-	-	-	-
1910	42	-	-	42	100	-	-	-	-
1945	45	-	-	44	97,78	1	2,22	-	-
1953	34	-	-	34	100	-	-	-	-

Fabci (str. 319)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	45	-	-	45	-	-	-	-	-
1890	43	-	-	43	-	-	-	-	-
1900	36	-	-	36	-	-	-	-	-
1910	42	-	-	42	-	-	-	-	-
1945	12	-	-	12	-	-	-	-	-
1953	37	-	-	37	-	-	-	-	-

3. Šolski okoliš: JELŠANE, občina Ilirska Bistrica, okraj Koper

Jelšane (str. 319)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	438	-	-	438	100	-	-	-	-
1890	431	-	-	431	100	-	-	-	-
1900	456	-	-	456	100	-	-	-	-
1910	460	2	0,43	454	98,70	-	-	4	0,8
1945	385	3	0,78	380	98,70	2	0,52	-	-
1953	347	3	-	344	-	-	-	-	-

Dolenje (str. 318)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	383	-	-	380	99,22	-	-	-	-
1890	400	1	0,25	396	99	-	-	-	-
1900	404	-	-	404	100	-	-	-	-
1910	362	-	-	362	100	-	-	-	-
1945	285	4	1,40	281	98	-	-	-	-
1953	251	3	-	248	-	-	-	-	-

4. Šolski okoliš PASJAK, občina Jurdani, okraj Klana LRH.

Pasjak (str. 322)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	319	306	95,92	13	4,08	-	-	-	-
1890	362	-	-	360	99,45	-	-	-	-
1900	363	-	-	359	98,90	-	-	-	-
1910	327	-	-	320	97,86	-	-	7	2,14
1945	266	2	0,75	262	98,50	2	-	-	-
1953	223 1 Srb	206	92,38	16	7,17	1	0,45	-	-

Šapjane (str. 324)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	319	314	98,43	-	-	-	-	5	1,57
1890	332	321	96,69	-	-	-	-	11	3,31
1900	339	-	-	335	98,82	-	-	-	-
1910	308	-	-	308	100	-	-	-	-
1945	260	1	0,38	246	94,62	13	5	-	-
1953	306	256	-	48	-	-	-	-	-

Brdce (str. 317)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	141	137	96,16	4	3,84	-	-	-	-
1890	147	-	-	147	100	-	-	-	-
1900	153	-	-	153	100	-	-	-	-
1910	136	-	-	136	100	-	-	-	-
1945	127	-	-	127	100	-	-	-	-
1953	112	102	91,07	10	8,93	-	-	-	-

5. Šolski okoliš VELIKO BRDO, občina Ilirska Bistrica, okraj Koper.

Veliko Brdo (str. 317)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	282	280	99,29	2	0,71	-	-	-	-
1890	305	-	-	305	100	-	-	-	-
1900	350	-	-	350	100	-	-	-	-
1910	383	-	-	383	100	-	-	-	-
1945	317	1	0,32	315	99,36	1	0,32	-	-
1953	313	-	-	313	-	-	-	-	-

Studena gora (str. 315)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	88	-	-	85	96,59	-	-	-	-
1890	96	-	-	96	100	-	-	-	-
1900	97	-	-	97	100	-	-	-	-
1910	105	-	-	105	100	-	-	-	-
1945	83	-	-	83	100	-	-	-	-
1953	67	-	-	67	100	-	-	-	-

Pavlica (str. 309)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	44	-	-	44	100	-	-	-	-
1890	49	-	-	49	100	-	-	-	-
1900	49	-	-	49	100	-	-	-	-
1910	45	-	-	45	100	-	-	-	-
1945	45	-	-	45	100	-	-	-	-
1953	36	-	-	36	100	-	-	-	-

6. Šolski okoliš STAROD (Starad), občina Il. Bistrica, okraj Koper.

Starod (str. 314)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	286	108	37,76	178	62,24	-	-	-	-
1890	277	-	-	277	100	-	-	-	-
1900	285	-	-	285	100	-	-	-	-
1910	285	-	-	285	100	-	-	-	-
1945	249	-	-	248	99,60	1	0,40	-	-
1953	179	1	0,56	178	99,44	-	-	-	-

7. Šolski okoliš PODGRAD, občina Herpelje, okraj Koper.

Podgrad (str. 301)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	613	1	0,16	570	92,99	32	5,22	8	1,31
1890	588	-	-	558	94,90	20	3,40	9	1,53
1900	595	15	2,52	562	94,96	14	2,35	4	0,67
1910	599	4	0,67	581	96,99	7	1,17	7	1,17
1945	463	14	3,02	443	95,68	6	1,30	-	-
1953	492	20	-	401	-	-	-	1+	-
								Srbov 63	

Račice (stran. 312)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	482	454	94,19	24	4,98	4	0,83	-	-
1890	499	-	-	497	99,60	-	-	-	-
1900	491	-	-	491	100	-	-	-	-
1910	467	-	-	467	100	-	-	-	-
1945	441	1	0,23	436	98,87	4	0,90	-	-
1953	284	6	2,11	277	97,54	1	0,35	-	-

8. Šolski okoliš HRUŠICA, občina Herpelje, okraj Koper.

Hrušica (str. 304)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	553	-	-	551	99,64	-	-	-	-
1890	559	-	-	558	99,82	-	-	-	-
1900	535	-	-	534	99,81	-	-	-	-
1910	508	-	-	508	100	-	-	-	-
1945	552	-	-	551	99,81	1	0,18	-	-
1953	419	-	-	419	100	-	-	-	-

Male Loče (str. 307)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	126	-	-	126	100	-	-	-	-
1890	151	-	-	151	100	-	-	-	-
1900	141	-	-	141	100	-	-	-	-
1910	152	-	-	152	100	-	-	-	-
1945	125	-	-	125	100	-	-	-	-
1953	97	-	-	97	100	-	-	-	-

9. Šolski okoliš OBROV, občina Herpelje, okraj Koper.

Obrov (str. 308)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	339	-	-	339	100	-	-	-	-
1890	376	-	-	370	98,40	-	-	-	-
1900	397	-	-	397	100	-	-	-	-
1910	409	-	-	409	100	-	-	-	-
1945	352	-	-	352	100	-	-	-	-
1953	304	2	0,66	301	99,01	-	-	1 madž.	-

Javorje (str. 306)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	271	-	-	271	100	-	-	-	-
1890	297	-	-	297	100	-	-	-	-
1900	303	-	-	303	100	-	-	-	-
1910	322	-	-	322	100	-	-	-	-
1945	324	-	-	324	100	-	-	-	-
1953	302	-	-	302	100	-	-	-	-

10. Šolski okoliš GOLAC, občina Herpelje, okraj Koper.

Golac (str. 329)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	569	566	99,47	3	0,53	-	-	-	-
1890	540	538	99,63	2	0,37	-	-	-	-
1900	549	-	-	549	100	-	-	-	-
1910	582	-	-	582	100	-	-	-	-
1945	518	-	-	518	100	-	-	-	-
1953	351	-	-	350	-	-	-	-	-

Poljane (str. 310)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	327	327	100	-	-	-	-	-	-
1890	357	357	100	-	-	-	-	-	-
1900	341	334	97,95	7	2,05	-	-	-	-
1910	362	-	-	362	100	-	-	-	-
1945	326	-	-	326	100	-	-	-	-
1953	173	4	2,31	169	97,69	-	-	-	-

11. Šolski okoliš JELOVICA, občina Jurdani, okraj Klana LRH.

Jelovica (str. 331)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	259	255	98,45	4	1,54	-	-	-	-
1890	267	267	100	-	-	-	-	-	-
1900	289	289	100	-	-	-	-	-	-
1910	254	249	98,03	5	1,97	-	-	-	-
1945	236	234	99,15	-	-	2	0,85	-	-

12. Šolski okoliš VODICE, občina Jurdani, okraj Klana LRH.

Vodice (str. 342)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	526	511	97,15	10	1,90	2	0,38	3	0,57
1890	576	574	99,65	2	0,35	-	-	-	-
1900	611	603	98,69	8	1,31	-	-	-	-
1910	503	501	99,60	-	-	-	-	2	0,40
1945	363	363	100	-	-	-	-	-	-

13. Šolski okoliš RAKITOVEC, občina Herpelje, okraj Koper.

Rakitovec (str. 487)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	316	-	-	293	92,72	18	5,70	3	0,95
1890	362	356	98,34	6	1,66	-	-	-	-
1900	369	7	1,90	362	98,10	-	-	-	-
1910	345	1	0,29	339	98,26	5	1,45	-	-
1945	323	-	-	323	100	-	-	-	-
1953	262	-	-	262	100	-	-	-	-

14. Šolski okoliš MOVRAŽ, občina in okraj Koper.

Movraž (str. 504)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	476	-	-	454	95,38	22	4,62	-	-
1890	470	-	-	470	100	-	-	-	-
1900	506	-	-	506	100	-	-	-	-
1910	477	-	-	477	100	-	-	-	-
1945	349	-	-	349	100	-	-	-	-
1953	294	-	-	294	100	-	-	-	-

Dvori (str. 469)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	64	-	-	64	100	-	-	-	-
1890	80	-	-	80	100	-	-	-	-
1900	86	-	-	86	100	-	-	-	-
1910	87	-	-	87	100	-	-	-	-
1945	75	-	-	75	100	-	-	-	-
1953	67	-	-	67	100	-	-	-	-

15. Šolski okoliš ČRNICA, občina in okraj Buzet LRH.

Črnica (str. 461)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	389	-	-	8	2,06	381	97,94	-	-
1890	385	289	75,06	96	24,94	-	-	-	-
1900	392	391	99,48	1	0,26	-	-	-	-
1910	388	386	9,25	2	0,52	-	-	-	-
1945	292	27	-	261	89,38	4	1,37	-	-
1953	300	73	-	222	-	3	-	-	-

16. Šolski okoliš SOČERGA, občina in okraj Koper.

Sočerga (str. 499)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	176	-	-	176	100	-	-	-	-
1890	179	-	-	179	100	-	-	-	-
1900	149	-	-	149	100	-	-	-	-
1910	192	-	-	192	100	-	-	-	-
1945	166	-	-	165	99,40	-	-	1	0,60
1956	101	-	-	101	100	-	-	-	-

Lukini (str. 475)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	64	-	-	64	100	-	-	-	-
1890	68	-	-	68	100	-	-	-	-
1900	72	-	-	72	100	-	-	-	-
1910	72	-	-	72	100	-	-	-	-
1945	100	-	-	100	100	-	-	-	-
1956	77	-	-	77	100	-	-	-	-

Maršiči (str. 476)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	312	-	-	312	100	-	-	-	-
1890	323	-	-	323	100	-	-	-	-
1900	338	-	-	338	100	-	-	-	-
1910	377	-	-	377	100	-	-	-	-
1945	408	-	-	408	100	-	-	-	-
1956	229	-	-	229	100	-	-	-	-

Maršiči imajo dvanajst zaselkov: Belobradi, Karli, Maršiči, Mavriči, Pera, Pičuri, Pisari, Sokoliči, Šeki, Tuljaki, Ulika, Veliki Tirari. Leta 1956 so bili razporejeni: Tuljaki 70, Peraji 32, Pisari 31, Sokoliči 45, Šeki 26, Maršiči 25.

17. Šolski okoliš PREGARA, občina in okraj Koper.

Pregara (str. 485)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	339	-	-	330	97,35	9	2,65	-	-
1890	343	343	100	-	-	-	-	-	-
1900	382	336	59,16	156	40,84	-	-	-	-
1910	423	411	97,16	10	2,36	-	-	2	0,48
1945	473	75	15,86	397	83,93	1	0,21	-	-
1953	374	50	13,37	275	73,5	48	12,83	1 Srb	0,28

Brez zaselka Klunov, ki je v LRH.

18. Šolski okoliš GRADEN, občina in okraj Koper.

Graden (str. 53)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	487	332	68,17	-	-	155	31,83	-	-
1890	493	142	28,80	18	3,65	333	67,55	-	-
1900	495	10	2,02	205	41,41	280	56,57	-	-
1910	558	-	-	161	28,85	397	71,15	-	-
1945	530	67	12,64	463	87,36	-	-	-	-
1956	640	60	9,38	510	79,69	66	10,31	Srbi 4	0,62

19. Šolski okoliš HRVOJI, občina in okraj Koper.

Hrvoji (str. 60)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	607	562	92,59	-	-	45	7,41	-	-
1890	581	76	13,08	236	40,62	269	46,30	-	-
1900	602	13	2,16	307	51	282	46,84	-	-
1910	620	54	8,71	206	33,23	360	58,06	-	-
1945	615	293	47,64	313	50,90	8	1,30	1	0,16
1956	194	-	-	194	100	-	-	-	-

Všteti so zaselki: Belvedur, Topolovec, Hrvoji, Žrnovec, Močenigi.

20. Šolski okoliš TREBEŠE, občina in okraj Koper.

Trebeše (str. 502)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	84	-	-	84	100	-	-	-	-
1890	101	-	-	101	100	-	-	-	-
1900	112	-	-	112	100	-	-	-	-
1910	142	-	-	142	100	-	-	-	-
1945	163	-	-	163	100	-	-	-	-
1956	122	-	-	122	100	-	-	-	-

21. Šolski okoliš BORŠT, občina in okraj Koper.

Boršt (str. 423)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	679	-	-	679	100	-	-	-	-
1890	715	-	-	715	100	-	-	-	-
1900	731	-	-	731	100	-	-	-	-
1910	751	-	-	751	100	-	-	-	-
1945	847	-	-	847	100	-	-	-	-
1956	497	-	-	497	100	-	-	-	-

Za leto 1956 so upoštevani zaselki: Boršt, Baratali, Herpeljci, Labor, Glem, Škrljevci.

22. Šolski okoliš KOŠTABONA, občina in okraj Koper.

Koštabona (str. 447)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	377	-	-	377	100	-	-	-	-
1890	386	-	-	386	100	-	-	-	-
1900	424	-	-	331	78,07	93	21,93	-	-
1910	474	-	-	362	76,36	112	23,63	-	-
1945	490	-	-	490	100	-	-	-	-
1956	281	-	-	281	100	-	-	-	-

23. Šolski okoliš PUČE, občina in okraj Koper.

Puče (str. 453)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	239	-	-	239	100	-	-	-	-
1890	241	-	-	241	100	-	-	-	-
1900	267	-	-	216	80,90	51	19,10	-	-
1910	283	-	-	224	79,15	59	20,85	-	-
1945	328	-	-	328	100	-	-	-	-
1956	325	-	-	325	100	-	-	-	-

Planjave (str. 453)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	87	-	-	87	100	-	-	-	-
1890	91	-	-	91	100	-	-	-	-
1900	84	-	-	69	82,14	15	17,86	-	-
1910	95	-	-	72	75,80	23	24,20	-	-
1945	108	-	-	108	100	-	-	-	-
1956	83	-	-	83	100	-	-	-	-

24. Šolski okoliš KRKAVČE, občina in okraj Koper.

Krkavče (str. 445)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	621	-	-	602	96,94	7	1,13	-	-
1890	622	6	0,96	577	92,78	29	4,66	-	-
1900	607	-	-	518	85,34	85	14	-	-
1910	653	-	-	436	66,77	217	33,23	-	-
1945	695	-	-	684	98,42	11	1,58	-	-
1956	491	-	-	491	100	-	-	-	-

25. Šolski okoliš RAVEN, občina Piran, okraj Koper.

Sv. Peter pri Piranu (str. 540)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	382	-	-	382	100	-	-	-	-
1890	418	-	-	415	99,28	1	0,24	-	-
1900	435	-	-	338	77,70	97	22,30	-	-
1910	470	46	9,79	402	85,53	22	4,68	-	-
1945	669	-	-	668	99,85	1	0,15	-	-
1956	399	-	-	399	100	-	-	-	-

Nova vas (str. 541)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	260	-	-	260	100	-	-	-	-
1890	253	-	-	253	100	-	-	-	-
1900	232	-	-	220	94,83	12	5,17	-	-
1910	251	-	-	251	100	-	-	-	-
1945	316	-	-	316	100	-	-	-	-
1956	742	-	-	742	100	-	-	-	-

Za leto 1956 so upoštevani zaselki: Goreli, Ivanjkovec, Koščice, Križišče-Šternici, Kozloviči, Mlini, Podbando, Rota, Raven, Nova vas.

26. Šolski okoliš SEČOVLJE, občina Piran, okraj Koper.

Piran-okolica (str. 531)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	3032	63	3,10	208	10,24	1710	84,15	17	0,84
1890	2690	-	-	225	8,36	2236	83,12	103	3,82
1900	3222	-	-	159	4,93	2709	84,08	81	2,51
1910	4078	-	-	680	16,68	3249	79,67	149	3,65
1945	3852	1	0,03	698	14,07	2152	55,87	1	0,03

Po štetju v l. 1956 imajo Sečovlje 681 prebivalcev, ostali zaselki: Kastinjol 41, Kosta 45, Krog 42, Lončan 46, Milini 44, Padena 34.

27. Šolski okoliš SV. LUCIJA, občina Piran, okraj Koper za leto 1880 do 1945 so podatki o prebivalcih združeni pri Piranu-okolica. Leta 1956 je bilo v Sv. Luciji 828 prebivalcev. Všteta so naselja Sv. Lucija, Frozan, Lučan, Vinjole, Liminjan.

28. Šolski okoliš PORTOROŽ, občina Piran, okraj Koper.

Portorož (str. 535)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1900	546	-	-	55	10,07	369	67,58	31	5,68
1910	947	-	-	96	10,14	627	66,21	224	23,65
1945	1097	15	1,37	368	33,55	703	64,08	11	1
1956	1408	-	-	922	65,48	486	34,52	-	-

29. Šolski okoliš PIRAN, okraj Koper

Piran-mesto (str. 528)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	7387	-	-	1	0,01	7338	99,34	11	0,15
1890	7224	3	0,04	9	0,12	7130	98,70	15	0,21
1900	7006	1	0,01	9	0,13	6791	96,93	11	0,16
1910	7379	-	-	7	0,09	7074	95,87	298	4,04
1945	5035	7	0,14	430	8,54	4598	91,32	-	-
1956	3448	479	13,89	2302	66,76	540	15,66	117 jug.	3,39

Po podatkih Poročila sveta za šolstvo ... občine Piran iz l. 1956 ima občina 8.919 prebivalcev. Med temi je 6.239 Slovencev, 1.391 Italijanov, 1.083 Hrvatov, 209 drugih. Okoli 2.000 pa je oseb z začasnim bivanjem v občini.

Skadansčina (str. 338), občina Herpelje, okraj Koper.

Tu je obstajala v času italijanske okupacije šola od 1935 do 1943. V šol. letu 1945/46 je bila odprta ekskurendna šola. Nastanjena je bila v zasebni hiši. Učenci te vasi obiskujejo od 1946 dalje šolo v Materiji.

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	109	-	-	109	100	-	-	-	-
1890	114	-	-	114	100	-	-	-	-
1900	119	-	-	119	100	-	-	-	-
1910	106	-	-	106	100	-	-	-	-
1945	93	-	-	93	100	-	-	-	-
1953	70	-	-	70	100	-	-	-	-

V Cadastre national je o šoli napačen podatek.

Podgorje (str. 443), občina Herpelje, okraj Koper.

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	270	-	-	259	95,93	-	-	7	2,59
1890	267	-	-	258	96,63	-	-	9	3,37
1900	293	2	0,68	282	96,25	1	0,34	8	2,73
1910	333	-	-	332	99,70	-	-	1	0,30
1945	290	2	0,69	288	99,31	-	-	-	-

V Podgorju je razen pod okupacijo od 1918 - 1945 bila slovenska šola z enim oddelkom.

Razen navedenih podatkov za podrobnejše opisane šolske okoliše v prejšnjem poglavju navajamo kraje, kjer so se pri štetju v l. 1956 prebivalci javili za Slovence.

Občina BUZET, okraj Buzet LRH:

1. **Medveje** katastrska občina Dobrava str. 468

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1956	75	46	61,33	10	13,33	-	-	19	25,33

2. **Perci**

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1956	127	44	34,65	83	65,35	-	-	-	-

3. **Počekaji**

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1956	83	67	80,72	11	13,25	2	2,41	-	-

4. **Seljaci**

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1956	104	16	15,38	15	14,42	1	0,96	72 Jug.	69,23

5. **Juradi** (str. 471)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1956	140	22	15,71	-	-	-	-	118 Jug.	84,29

6. **Salež** (str. 490)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1956	106	78	73,58	27	25,47	-	-	-	-

7. **Ugrini**

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1956	190	15	7,89	167	87,89	8	4,21	-	-

Občina OPRTALJ

Podgače (str. 482)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1956	217	62	28,57	40	18,43	-	-	115 neopr. Jug.	53

Občina ROČ

Kotli

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1956	94	46	48,94	45	47,87	-	-	-	-

Kraji, ki so imeli slovensko prebivalstvo

Okraj BUZET

Butari (str. 460) (Butoraj)

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	78	-	-	78	100	-	-	-	-
1890	86	-	-	86	100	-	-	-	-
1900	94	-	-	94	100	-	-	-	-
1910	104	-	-	104	100	-	-	-	-
1945	121	-	-	121	100	-	-	-	-

Katastrska občina Movraž v LRS v tej je zaselek Butari.

Kodolje (str. 472), okraj Buzet, katastrska občina Črnica.

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	148	22	14,86	-	-	126	85,14	-	-
1890	166	-	-	166	100	-	-	-	-
1900	169	169	100	-	-	-	-	-	-
1910	184	184	100	-	-	-	-	-	-
1945	214	17	7,94	197	92,06	-	-	-	-

Kotle (str. 474), katastrska občina Hum.

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	100	68	68	-	-	32	32	-	-
1890	110	102	92,73	-	-	8	7,27	-	-
1900	101	16	15,84	74	73,27	11	10,89	-	-
1910	119	119	100	-	-	-	-	-	-
1945	114	114	100	-	-	-	-	-	-
1953	94	46	48,94	45	47,87	-	-	-	-

Oprtalj (str. 54) okraj Buje, poprej Poreč.

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	2998	405	13,51	10	0,33	2573	85,82	-	-
1890	3124	31	0,99	486	15,56	2599	83,19	-	-
1900	3097	18	0,58	627	20,25	2443	78,88	2	0,06
1910	3371	965	28,63	85	2,52	2314	68,64	1	0,03
1945	3009	2574	85,54	25	0,84	400	13,29	10	0,33

Zrenj (str. 58), občina Oprtalj.

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	725	376	51,68	-	-	347	47,86	-	-
1890	832	27	3,25	123	14,78	678	81,49	-	-
1900	915	1	0,11	242	26,45	663	72,46	6	0,66
1910	996	152	15,26	297	29,82	547	54,92	-	-
1945	925	644	69,62	1	0,11	280	30,27	-	-

Okraj BUJE LRH

Kaštel (str. 525), poprej občina Piran.

Leto	preb.	Hrvati-	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	869	-	-	863	99,31	-	-	1	0,12
1890	1044	-	-	283	27,11	754	72,22	-	-
1900	1181	-	-	159	13,46	1019	86,28	1	0,08
1910	1245	71	5,70	362	29,08	812	65,22	-	-
1945	1495	1170	78,26	14	0,94	257	17,19	54	3,61

Savudrija (str. 538), poprej občina Piran.

Leto	preb.	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	drugi	%
1880	287	-	-	41	14,29	231	80,49	-	-
1890	392	-	-	62	15,82	291	74,23	-	-
1900	378	2	0,53	17	4,50	309	81,75	1	0,26
1910	471	-	-	66	14,01	371	78,77	34	7,22
1945	597	320	53,60	70	11,73	176	29,48	31	5,19

Naročniki na publikacije

Pri ugotavljanju narodnosti pridejo v poštev tudi naročniki na tisk (časopisi, revije, dnevnik) in članstvo v knjižnih družbah. V našem primeru pridejo v poštev v preteklosti Družba Sv. Mohorja, Slovenska Matica in Novice, ki so imele svoje naročnike v Istri. Na Slovensko Matico so bili naročeni večinoma duhovniki, učitelji in uradniki, medtem ko je imeela Mohorjeva družba večino naročnikov med kmeti in delavci. Hrvaška Družba Sv. Jeronima je imela le neznatno število članov v teh krajih. Če primerjamo podatke o naročnikih Slovenske Matice in Mohorjeve družbe s podatki v drugih pokrajinah Slovenije, ugotovimo, da je število članov v Istri pod povprečjem. Svoj delež pri tem imajo nepismenost, revščina in zaostalost prebivalstva. Že Evgen Lah je v svoji razpravi Matica Slovenska in Družba Sv. Mohorja, priobčeni leta 1886 v Ljubljanskem Zvonu (str. 499 - 502), obravnaval gibanje naročnikov obeh družb po škofijah in ugotovil, da imajo koprška, jelšanska in dolinska dekanija podnormalno število naročnikov. To slabo stanje pripisuje mešanemu prebivalstvu (str. 567). Prvi naročniki so bili duhovniki, učitelji in šole. Leta 1866 je bilo le 6 naročnikov, čez dve leti že 45 in v letu 1875 v 18 krajih 85. Do leta 1900 je naraslo število naročnikov na 371. Razen v povsem slovenskih krajih, kjer se je razvila slovenska narodna zavest kljub jezikovnemu hrvaškemu poreklu, so bili naročniki tudi v Vodica, Klani, Vel. in Malih Munah, Buzetu, Roču in Kaštelu. Podatki kažejo, da je število naročnikov naraslo v slovenskih župnijah, in upadalo v hrvaških. Sedanje število naročnikov na Mohorjevo družbo ni točno znano. Le za Jelšane imamo točen podatek, da jih je 70, medtem ko jih je bilo 134. Pri tem je treba

upoštevati, da je del župnije pod LRH (Rupa, Šapjane, Pasjak) in da mlada generacija ni tako vezana na cerkev, ki zbira naročnike, ter da ima naročene knjige Prešernove družbe.

Šole prejema sedaj Pionirski list, Pionirja, Cicibana in ponekod Mladino poleg pedagoškega in drugega revialnega tiska.

Hrvatsko časopisje na slovenskem ozemlju kupujejo ljudje, ki hodijo na Reko, sicer pa ni stalnih naročnikov. Koliko je bilo svojčas naročnikov na Novice, Slovenski Narod, Slovenca, Dan, Zarjo, Edinost, Jutro, Zvonček, Vrtec, Angeljček, Slovenski Branik, ni znano. Le za Novi rod je nekaj podatkov v Učiteljskem listu. Prav tako niso znani podatki na hrvaške časopise: Narodni list, Omnibus, Našo Slogo, Pučki prijatelji, Narodna prosveta. Za točen pregled periodike, ki je prihajala v te vasi, moramo omeniti Učiteljskega Tovariša, Popotnika in Slovenskega učitelja. Na šolah s slovenskim učnim jezikom so bili nanje naročeni. V hrvaških šolah pa je istrsko učiteljstvo najprej prejelo Učiteljskega tovariša, po izstopu iz Zaveze pa so bili naročeni na Narodno prosveto, ki je izhajala v Pulju. Točne slike o razširjenosti slovenskega in hrvaškega tiska ni bilo mogoče sestaviti. Kako pa je tisk razširjen v občini Piran, imamo podatke zbrane v Poročilu, ki je izšlo novembra 1956 (str. 41). Slovenskega poročevalca prejema 102 izvodov, Ljudske pravice 123, Slovenski Jadran 240, Našo skupnost 45 izvodov. Med prosvetnimi delavci pa je naročnikov na dnevni tisk 23, na tednik 37, na pedagoški tisk (Sodobna pedagogika, Savremena škola, Mladi svet) 68, na leposlovne revije 15, na poljudnoznanstvene 19, na ženski tisk 21, na politično-ekonomski 9, na TT in Pavliha 9. Šole pa imajo naročene 71 revij.

Na vsakih 47 prebivalcev v občini Piran pride en izvod republiškega lista. Prešernova družba ima v občini 500 naročnikov. V Poročilu pri šolskih kronikah so navedeni podatki o tisku, kolikor so bili dosegljivi. Hrvatskih časopisov, z izjemo Šapjan, nimajo naročenih na slovenskem ozemlju. V vaseh, ki so pod ljudsko republiko Hrvatsko, pa so le maloštevilni naročniki. Pripomniti je treba, da je slovenski del Istre kulturno naprednejši od hrvatskega, dasi so bili nekateri kraji vrsto let skupaj s slovenskimi v isti občini ali župniji. Močan faktor pri širjenju knjižnega jezika je radio. Slovenske oddaje iz Kopra, Ljubljane in Trsta poslušajo v vseh vaseh. V Istri imajo na slovenski strani vsi kraji električni tok, medtem ko na hrvatski še vedno uporabljajo petrolejke (Jelovica, Vodice, Dane itd.).

Časopisna poročila iz krajev na slovensko-hrvatski narodnostni meji

Na Bleiweisove Novice so bili v letu 1843 naročeni v Hrušici, Podgradu, Golcu in Jelšanah. Podatkov za

kraje v okolici Buzeta in Pirana nisem našel. Pri pregledovanju cerkvenih šematizmov in učiteljskih ročnih zapisnikov sem ugotovil, da so duhovniki in učitelji slovenske narodnosti službovali v hrvatskem delu Istre, obratno pa je nekaj hrvatskih duhovnikov in učiteljev službovalo v slovenskem delu. Aktivnost dopisništva je narasla po letu 1860. Citirani so le tisti dopisi, ki poročajo o narodnostnem stanju, volitvah in kulturnih prireditvah.

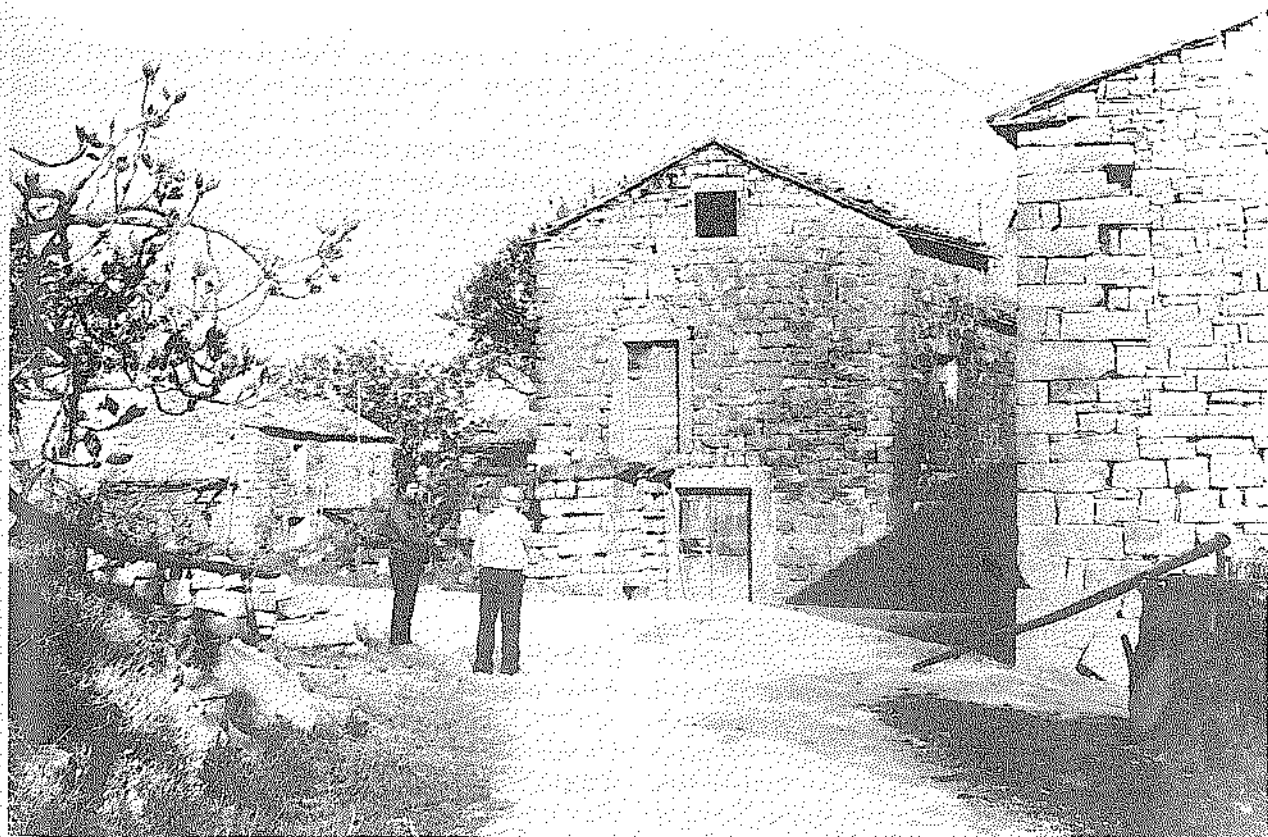
Novice:

1851. str. 24, 96, 100, 135, 138. Slovenske besede v Liburniji.

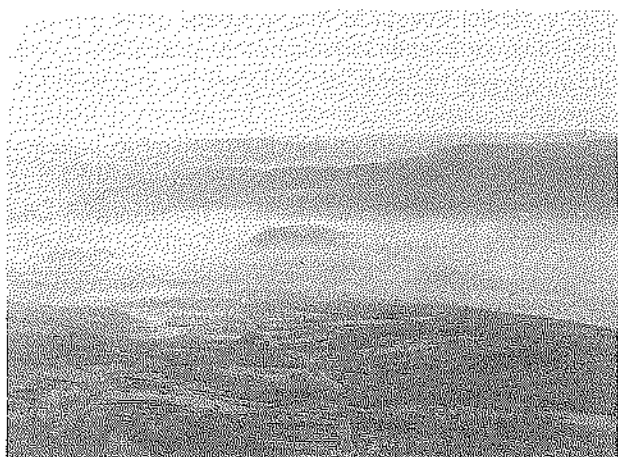
Jakob Volčič.

str. 193. Iz središča Istrie. Pazinska gimnazija; uvedba ilirskega jezika in poročilo, da prejemajo slovenske in hrvatske časopise.

1853. str. 251. Iz Kopra v Istrii. O bogoslužnem jeziku, službenem jeziku na sodnji - ilirsko-istrijski jezik.

Brič. (Foto: D. Darovec, 1989).

Buzet (Foto: D. Darovec, 1990)

1855. str. 331. Iz Istre. Šola v Novakih. Šolo ustanovil farni kaplan Miha Župančič in poučeval v domačem, ilirskem jeziku, pa tudi v laškem in od tretjega leta (razreda) dalje v nemškem. Preskušnje v ilirskem jeziku.

str. 312. Iz Klane v Istri. Šolska preskušnja od leta 1850 v ilirskem jeziku.

1856. str. 412. Klana, hrvatska vas; bogoslužje in pouk v ilirskem narečju.

1857. str. 42. Isterski Vlahi - Čiribirci.

str. 334, 338, 342. Fr. Vidmar: Potopis po Istri od Tersta do Pazina. Omenja Dragonjo kot mejno reko med slovenskim in istrskim narečjem.

1859. str. 217. F. Vidmar: Od kod ime isterskih Surinov.

1860. str. 409. Iz Kastva v Istri. Dopis ob priključitvi Liburnije k Hrvatski. Kje ostane Srednja in Primorska Istra? Pri Trstu, ki se poteguje za italijanstvo.

1861. str. 138. Iz Jelšanske županije - volitve župana. Jelšance imenuje dopisnik "terde Slovence".

str. 147. Odgovor, da ni bil izvoljen Italijan za župana. str. 146. Iz Istre o volitvah v deželni zbor - italijanski uradni jezik.

1865. str. 88. Iz Jelšan v Čičih; Poročilo o koncertu pevskega zbora iz Jelšan v Ilirski Bistrici.

1866. str. 31, 47, 48. Dopisi o novih volitvah v deželni zbor - tuji zastopajo Slovence in Hrvate (iz Materije). str. 63. Iz Istre. Pomanjkanje šol in učiteljstva.

str. 104. Iz Jelšan. Otvoritev slovenske čitalnice 5. marca - poročilo. V njem je omenjeno, da ni bilo razen domačih duhovnikov nobenega drugega na občnem zboru in tudi ne uradnikov iz Novega grada (Podgrada). Prišli pa so Bistričani in Kastavci. Čitalnica v Jelšanah je bila odprta to leto in ne l. 1884, kakor je napačno navedeno v knjigi F. Barbaljić: Narodna borba v Istri (str. 45) in v knjigi Slovensko Primorje in Istra (Beograd 1953, str. 181). V letopisu Matice Slovenske za l. 1869 je članek dr. E. H. Coste: Statistični pregled vseh slo-

venskih čitalnic in na str. 68 pregled udov SM; med njimi je omenjena jelšanska čitalnica.

str. 274. Iz Topolovca na Primorskem. Mislijo na ustanovitev šole. V vasi so nepismeni in ne bero časopisov.

1870. str. 190. Kako je v Istri (o volilnih okrožjih). Statistika dekanij, ki jih je 20. V jelšanski je 22.111 Slovencev, v koprski 3.350 in 10530 Italijanov, v piranski 1.857 Slovencev in 13.292 Italijanov, v krkvavški 7.048 Slovencev. Najmanj polovica je Kajkavcev in druga Čakavcev.

str. 72. Iz Materije. Ustanovitev čitalnice 6. marca 1870. (str. 122). Potrditev čitalniških pravil.

1870. str. 177. Iz Materije; občinske volitve razveljavljene.

str. 193. Izvolitev slovenskih poslancev za Koper in Liburnijo.

str. 225. Iz Istre. Volitve - slovenski poslanci propadli.

str. 241. Iz Istre. Tabor 7. 8. v Kubedu.

str. 280. V Trstu. A Klodič, deželni šolski nadzorik. Predlog za Nemca.

str. 331. V Trstu. Kladič potrjen za šol. nadzornika.

1871. str. 175 iz Rupe na Primorskem. Župan Kalčič, renegat; izdal italijanski razglas.

1873. str. 264, 345, 346. volitve v deželni zbor; rezultati in poročila.

1879. str. 213. Izid volitev 30. 6.

str. 6. Dolnji Zemon. Društvo svetega Jeronima poslalo knjige iz Zagreba. Dopisnik priporoča društvo Slovincem.

str. 199. Iz Trsta. Poslanci za državni zbor: Nabrgoj Ivan, A. Klodič, Dinko Vitezič.

str. 415. Poziv Bleiweisa za pomoč stradajočim bratom v Istri.

1883. str. 281. Deželni zbor istrski. Poročilo o deželnem zboru v Poreču. Od petih poslancev so tri izključili. Demonstracija Italijanov proti slovensko-hrvatskim poslancem.

Šolski Prijatelj. Časopis za šolo in dom. (1852 do 1865).

1852. str. 30. Iz Istre; 137 srenj in 61 brez šol.

str. 240. Šola v Jelšanah.

1856. str. 33. Poročilo o učiteljski skupščini v Jelšanah na Tržaškem.

Slovenski učitelj. List za učitelje in odgojitelje in šolske prijatelje (1872 do 1877).

1872. str. 56. O šolstvu v Istriji. Šole po učnem jeziku: 59 slovensko-hrvatskih, 59 italijanskih, 26 slovensko-italijanskih šol v l. 1870. Med njimi je bilo 50 šol za silo; od l. 1870 ni več učilo 40 duhovnikov. V voloskem okraju (Volosko) med 22 učitelji 13 duhovnikov. Šolski obisk: od 33.048 učencev je v letu 1870 obiskovalo šole le 13.013, t.j. 39%.

str. 162. Iz Istrije. Poročilo o slabih materialnih pogojih šol. Nimajo kuriva, peči, klopi; slabe šolske zgradbe. Deželni odbor se ne zanima za šole.

str. 181. O istrskem šolstvu se vladno poročilo glasi najžalostnejše.

str. 288. Statistika šolstva. L. 1871 v Istri je 151 šol.

str. 233. Iz Istre. Analfabetizem - posledica pomanjkanja šol.

str. 271. Šolska statistika; slovenske šole v Istri: Kubed, Dekani, Movraž in 15 šol za silo v slovenski Istri.

str. 304. Poročilo o Klodičevi zgodovini slovenskega narodnega šolstva.

1876. str. 28. Iz Materije v Istri. Slovensko učiteljstvo je svobodno, šolo podpirata gospoda in kmet. Velja le za Materijo.

str. 255. Učiteljska konferenca voloskega (vološkega) okraja. Jezik na zborovanju hrvatski.

1877. str. 171. O istrskem šolstvu. Poročilo po Naši slogi.

Učiteljski tovariš. List za šolo in dom (1861 do 1941). 1861. str. 137. Iz Jelšan. Na kmetih na Tržaškem povsod slovenske šole.

1862. str. 173. Iz Jelšan - poročilo učitelja.

1863. str. 80. Iz Mun - poročilo, da so tam Slovenci.

1864. str. 240. Iz Jelšan, poročilo.

1865. str. 79. Iz Primorja. Statistika šol in učnih moči.

1867. str. 62. Iz Istre.

1874. str. 141. Iz Hrušice v Istri.

str. 144. Iz Istrije. Smrt učitelja iz Hrušice.

1876. str. 191. Iz Materije. Nekrolog učitelju A. Medji. Dopisnik pristavlja: "Da Istra mnogo bolj spoštuje narodno slovensko učiteljstvo kakor izneverjeni svet po Kranjskem ali Štajerskem". str. 203-205. Istrski deželni odbor in kopersko učiteljsiše.

1881. str. 238. Slovensko učiteljsko društvo za koprski okraj v Istri je potrdilo c.k. namestništvo v Trstu 15. 5. 1881.

Dopisnik pravi: "Društvo naj bo močni jez proti italijanstvu in naj združi vse slovenske in tudi hrvatske učitelje, kolikor jih je v Istri".

str. 283. Iz Istre. Zborovanje slovenskega učiteljskega društva za koprski okraj.

str. 365. Iz Istre. Posvet slovenskih učiteljev o kandidatih pri okrajni učiteljski konferenci. Volitev v okrajni zastop.

1882. str. 94, 125, 127, 237, 358, 367, 384. Poročila o delu učiteljskega društva za koprski okraj.

1883. str. 11, 61, 382. Kratka poročila iz koprškega okraja.

1888. str. 302. Razpis učiteljskih služb za Podgrad, Tatre, Herpelje. Na šolah učni jezik slovenski.

str. 368. Razpis učiteljskih služb za Klano, Mune, Kastav itd. Učni jezik na šolah hrvatski.

1890. str. 186. Razpis učiteljske službe v Lipi; učni jezik hrvatski.

str. 224. razpisi za Mune, uč. jez. hrvatski; v Jelšanah slovenski.

1898. str. 178, 201, 219, 253. Stanje in želje hrvatsko-slovenskega učiteljstva v Istri.

1900. str. 18, 60, 77, 84, 119, 134, 135, 149, 165, 167, 223, 233. Poročila obravnavajo spor med naprednimi slovenskimi in konservativnimi hrvatskimi učitelji v Istri. V Učiteljskem tovarišu je bilo nekaj člankov, v katerih je dopisnik kritiziral odvisnost učiteljev v Istri od duhovščine. Hrvatski učitelji v Istri so bili za slogo z duhovniki, ki jih je Učiteljski tovariš napadal.

1901. str. 227. Iz deželnega zbora. Za ustanovitev ljudske šole v Zrenju je Klun zapustil 20.000 goldinarjev.

1903. str. 74. Šolske razmere v Istri. Dopisnik poroča, da 17.000 otrok ne hodi v šolo.

1904. str. 99. Za ljudsko šolstvo v Istri. Povzetek govora dr. Špinčiča.

1905. str. 84, 92, 127, 219, 227. Naša sloga (časopis) in učiteljstvo. Boj proti klerikalizmu v Istri.

str. 238, 258. Učiteljska konferenca v Voloskem.

str. 323, 333. Za odpravo krajevnega plačilnega sistema v Istri.

str. 350. Istrsko šolstvo na XVII. gl. skupščini Zaveze v Pulju. Poročilo napisal Ivan Šega.

1906. str. 60, 89, 122, 289, 331, 361. Kršenje zakonov v Istri.

1907. str. 587. Novi šolski zakon za Istro. Avg. Rajčič poroča o deželnem šol. zakonu, s katerim so bile regulirane plače učiteljev v Istri.

Popotnik. List za šolo in dom. (1800-1949).

1897. str. 366. Ustanovitev podružnice Ciril-Metodovega društva (CMD) v Podgradu.

str. 382. Šolska stavba Ciril-Metodovega društva v Istri.

str. 320. Šolske takse v Istri, znižane za 2 gold.

Učiteljski list. Glasilo "Zveze slovanskih učiteljskih društev v Trstu" (Izhajalo od 1. 3. 1920 do 1. 8. 1926).

1920. šte. 8. Za šolstvo v Istri. Vloga Zveze slov. učit. društev v Trstu na generalnega civ. komisarja za slovenske šole v Istri.

Štev. 16. Razpisi učiteljskih mest v koprskem okraju: Marezige, Truške, Movraž, Boršt, Rakitovič, Črnica (hrvatska šola).

1921. šte. 2. Stanje šolstva. Zaprte slovenske šole Pregara in Sočerga. Razpisana učit. mesta Podgrad, Obrov, Materija, Jelšane in Hrušica. Interpelacija dr. Podgornika.

šte. 3, 16, 26, 27. Naročniki na Novi rod v šolah na jezikovno mešanem ozemlju.

šte. 27, str. 205. stanje istrskega šolstva; poroča Bogomil Medvešček.

str. 213. Statistika šol v letu 1921/22. Zaprte šole: Puče, Koštabona, Sočerga, Sv. Peter (Piran), Kaštel (hrv. š.), Sv. Lucija (slov. šola). Slovenske šole izpremenjene v italijanske: Puče, Koštabona, Sv. Peter, Sv. Lucija.

Slovenski Branik. Vestnik naših pokrajin. (1908 - 1914).

1913. str. 184. Lega nazionale in Družba Sv. Cirila in Metoda; prispevki za šolstvo.

1914. str. 57. Šole CMD v Istri.

str. 198. Napredujoče podružnice CMD v Istri, omenjena v Klancu - Očizli.

str. 207. Šole CMD in Lega nazionale v Istri.

Slovenski učitelj. Glasilo krščansko mislečih učiteljev in vzgojiteljev. Ljubljana. (1900 - 1944).

1900. str. 144. Imenovanje v deželni šolski svet za Istro. Imenovan ni bil noben Hrvat in Slovenec.

str. 65. Tužna Istra. Povzetek članka po Slovenskem listu proti pisanju Učiteljskega tovariša.

str. 225. Šolske vesti iz Istre. Imenovanje okrajnih šolskih nadzornikov za Istro.

str. 243. Ljudsko šolstvo v Istri (iz Naše sloge). Poročilo omenja šolski obisk in uporabljena finančna sredstva. V letu 1898/99 je od 52.515 šoloobveznih otrok obiskovalo pouk 33.454. Takrat sta bili v vsej Istri 202. šoli.

1902. str. 43. Kako cenijo v Istri Učit. tovariša - (iz Naše sloge). Omenjen sklep učiteljskih društev Istre, da izstopijo iz Zaveze.

1907. str. 69. Šole v Istri. Kratka statistika šol po učnem jeziku.

Domače ognjišče. List za starše in vzgojevalce slovenske mladine. (1907 - 1914).

1910. str. 28. Iz Marezig; poročilo o roditeljskem sestanku v šoli.

str. 62. Iz Truški; poročilo o roditeljskem sestanku.

RIASSUNTO

La terza e conclusiva parte del saggio, oltre alla bibliografia delle opere consultate, offre anche i dati complessivi dei censimenti di appartenenza nazionale degli abitanti lungo il confine sloveno-croato per il periodo dal 1880 al 1956. Dal punto di vista dell'appartenenza nazionale è interessante la rassegna degli abbonati alla stampa e dei membri delle sale di lettura (Družba Sv. Mohorja, Slovenska Matica, Novice). Vengono riportati anche i titoli degli articoli i cui autori provenivano dall'area di confine, inerenti la situazione nazionale, le elezioni e gli avvenimenti culturali.

LITERATURA

1. **Barbalić Fran:** et Ive Mihovilović - Proscription du Slovène et du Croate des écoles et des églises, sous la domination Italienne (1918-1943). Avec trois cartes. Editions de l'Institut Adriatique, 1945. str. 28.
2. **J. Bleiweis:** Slovensko berilo za drugi gimn. razred. Ljubljana, 1852, str. 184. Na str. 87-95. Istrianski Slovenci med Tržaškim in Reškim morjem (spisal Andrej Zdešar).
3. **N. Bjeļovučić:** Etnografske granice Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara, Zagreb, 1929.
4. **Jovan Cvijić:** Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje. Osnove antropogeografije. Knjiga prva. Beograd, 1922, str. XVI + 418; 49 kart in skic v tekstu, 7 kart in 54 fotografij izven teksta.
5. **Jovan Cvijić:** Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje. Knjiga druga. Psihičke osobine južnih Slovena. Dopolnil dr. Jovan Erdeljanović. Beograd, 1931, str. X + 254; 1 zemljevid.
6. **Dr. Lavo Čermelj:** La minorite Slave en Italie (Les Slovènes et Croates de la Marche Julienne), 2. izdaja. Ljubljana, 1946, str. 293.
7. **Dr. Ivo Čermelj:** Julijska Krajina - Beneška Slovenija in Zadrška pokrajina. Imenoslovje in politično-upravna razdelitev. Beograd, 1945, str. 73.
8. **Lavo Čermelj:** Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste-Capodistria. Ljubljana, 1953, str. 155.
9. **Erjavec Fran:** Slovenci. Zemljepisni, zgodovinski, politični, kulturni, gospodarski in socialni pregled. Ljubljana, 1923, str. 260. Priloga - zemljevid: Slovensko ozemlje.
10. **Andrej Gabršček:** Ročni kažipot po Goriškem, Trstu in Istri za 1899. Gorica, 1898, str. 144.
11. **Hrvatski učitelj. Pedagoško staleški mjesečnik. Zagreb, 1925. Na str. 61-67:** Hrvatske i slovenske škole u Istri. (priložena skica).
12. **Karl G. Hugelmann:** Das Nationalitätenrecht des alten Österreich. Wien, 1934, str. XIX. + 814; poglavje: Die Adrialpäde; napisal Manussi-Montesole, str. 569-632. V poštev pride oddelek: Küstenland.
13. **Index patronymique.** Supplement au Cadastre National de l'Istrie. Edition de l'Institut Adriatique. Sušak, 1946, str. 150.
14. **Istrski zgodovinski zbornik.** I. Zgodovinsko društvo jugoslovanske cone STO. Koper, 1953, str. 300 + 2.
15. **Jadranski Kalendar** - 1935, Zagreb, 1934, str. 212. Članki: Mieczysław Malecki: Slavenski govori u Istri. Na str. 23-26 zemljevid narečij. Nikola Žic: Hrvatska toponomastika u Istri. Str. 102-104.
16. **Jadranski Koledar** - 1937. Zagreb-Ljubljana, 1936, str. 282. Članki: Matko Rojnić: Narodnosti u Istri i ravnopravnost. Str. 31-35. Dr. Šime Žužič: Istra prema Hrvatskoj u razdoblju 1860- 1918. Str. 41-47. Avgust Pirjevec: Škof Juraj Dobrila, buditelj hrvatskega kmeta v Istri. Str. 89-95. V.S.: Koliko nas ima. Str. 105-108. (Cerkvena statistika Hrvatov in Slovencev).
17. **Jadranski Koledar** - 1936. L. II. Zagreb, 1935, str. 208. Članki: Dr. Fran Ilešič: Istra (Iz istorije ovog izraza), str. 93-96. Pućanstvo Istre pred četvrt stoljeća + skica Istre.
18. **F. Juričević:** O Čičariji in o Čičih. Ljudski tednik. Trst, (1. 1. 1949).
19. **Danilo Klen:** Neki dokumenti o svećanstvu u Istri. Zagreb, 1955. Jadranski institut, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Str. 103 + 16 dokumentov.
20. **Norbert Krebs:** Die Halbinsel Istrien Landeskundliche Studie in Penks Geographische Abhandlungen. Bd. IX., Heft. 2., Leipzig, 1907, str. 126.

Sv. Peter pri Piranu (Foto: D. Darovec, 1990)

21. **Luč-poljudno znanstveni zbornik**, I. Trst, 1927, str. 87. Članek: Lavo Čermelj: Politično-upravna razdelitev Julijske Krajine v razvojnem pregledu do maja 1927. Str. 5-38.
22. **Luč**, I. II. Trst, 1928. Str. 108. Članek L. Čermelja: Dodatek k razpravi "Politično-upravna razdelitev ..." (za dobo do 30. nov. 1927). Str. 103-108.
23. **Lubor Niederle**: Slovanski svet. Zemljepisna in statistična slika današnjega slovanstva. Ljubljana, 1911, str. 308. Priloga: Narodopisna karta Slovanstva.
24. **Tomaso Luciani**: Fonti per la storia dell'Istria. 4. edizione. Trieste, 1890, str. 22.
25. **La Marche Julienne**. Etude de geographie politique. Sušak, 1945. De l'Institut Adriatique. Str. 312.
26. **Narodna obramba**. Izdala združena tržaška-slovenska mladina ob svojem X. velikem Ciril-Methodovem plesu, dne 7. svečana 1914. Str. 24. Trst. Članek: Prof. Iv. Ivančič: Družba sv. Cirila in Metoda za Istru. Str. 11-18.
27. **Narodna prosvjeta**. Pula, 1910. Članek: A. Klodič Sabladolski: Povijest školstva u austrijskom Primorju.
28. **Nastavni vjesnik**. List za srednje škole. Zagreb. Knjiga XVII, zv. 10, 1909. Članek: Dr. Fran Ilešič, Jugoslovanski "Kranjac". Str. 692. Knjiga XX, 1912. Članek: Fran Vajda: Statistika srednjih škol na Slovenskem in v Istri. Str. 418-436. Knjiga XXI. Str. 681-700, 744-765. Knjiga XXII. 1913/14. Str. 578-586, 667-681.
29. **Oko Trsta**. Redaktori: dr. Viktor Novak in dr. Fran Zwitter. Beograd, 1945. Str. 432+2 v prilogi in 9 med besedilom.
30. **Programma dell'I. R. Ginnasio superiore di Capodistria. 1901**. Francesco Majer: L. I. R. Ginnasio Superiore di Capodistria. 1848-1900. Cronaca. Str.1+7
31. **Pavel Plesničar**: Narod naš dokaze hrani. Bibliografski pregled slovenske Primorske do konca I. 1918. Ljubljana, 1940, str.128.
32. **Fran Ramovš**: Historična gramatika slovenskega jezika. VII. Dialekti. Ljubljana, 1935, str. IX+204. Priloga dialektične baze - zemljevid.
33. **Carlo Combi**: Saggio di bibliografia Istriana. Capodistria, 1864. Str. 480.
34. **Slovensko Primorje in Istra**. Boj za svobodo skozi stoletja. Rad. Beograd, 1953, str. 664, 1 zemljevid.
35. Spomenica Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko Primorje in Trst medzavezniški komisiji za proučitev vprašanj Julijske Krajine v zvezi z določitvijo jugoslovansko-italijanske meje. 1946. Na str. 32 Zemljevid slov. osnovnih škol. Manjkajo slov. šole v Jelšanah, Novokračinah. Pasjaku, Starodu, Podgradu, Poljanah, Golacu, Obrovu, Rupi.
36. **Slovenci ob Jadranu**. Zgodovinska razstava. Koper, 1952, str. 64.
37. **Uradni list FLRJ**. Št. 15, 4. IV. 1956. Odlok o potrditvi spremembe meja med ljudsko republiko Hrvaško in ljudsko republiko Slovenijo. Sestavni del ozemlja LRS postanejo kraji: Abitanti, Belvedur, Brezovica, Gradin, Koromači-Boškini, Močenigi, Pregara, Sirči; kraji iz občine Buje pripadajo LRH.
38. **Angelo Vivante**: Irredentismo Adriatico. Contributo alla discussione sui rapporti Austro-Italiani. 1945. Trieste, str. 248.

Zemljevidi in atlanti s podatki o narodnosti

39. **Peter Kozler**: Zemljevid slovenske dežele in pokrajin. Izdelal in na svetlo dal P. K. na Dunaju. 1861.
40. **Kozenns geographischer Atlas**. F. Heiderich für Mittelschulen.
41. **Karty etničkoj struktury JULIJSKOJ KRAJNY**. Beograd, 1945. 17 zemljevidov. Na zemljevidu 7 in 9 narodnostna meja med Slovenci in Hrvati.
42. **Auflage**. Wien, 1911. Karta 46. Verbreitung der Sprachen. Slovenski del Istre vidno označen.
43. **Školski atlas**. IV. izdanje, Učila. Zagreb, 1956, str. 86. Na str. 24-25 in 85 in 86 so zemljevidi z označeno republiško mejo med Slovenijo in Hrvatsko.
44. Zemljevid: Slovensko ozemlje. Izdala Slovenska Straža. Ljubljana, 1937, 3. izdaja. Označena narodnostna meja. Na hrbtni strani podatki iz zgodovine in kulturne zgodovine, ki niso popolni, ker so upoštevane le klerikalne organizacije.

OBMEJNOST / REGIONI DI FRONTIERA*

* Prispevki iz okrogle mize, ki jo je organiziralo Zgodovinsko društvo za južno Primorsko januarja 1993 v Kopru; zbrala in uredila mag. Darko Ogrin in Darko Darovec

ISTRA: NOVI PROBLEMI STARIH REGIJ

Milan BUFON

mag. Slovenski raziskovalni inštitut, 34133 Trst, ul. Carducci 8, IT
MD, Istituto di ricerca sloveno, Trieste, Via Carduci 8, IT

IZVLEČEK

Članek prinaša v neki bolj dopoljnjeni obliki glavne teme razmišljanj, ki jih je podpisani podal na okrogli mizi o "Obmejnosti Istre" v priredbi Zgodovinskega društva za južno Primorsko v začetku leta 1993 v Kopru. Zamišljen je kot prispevek k diskusiji o nekaterih aktualnih in stalnih aspektih obmejnih regij na primeru Istre kot specifičnega historičnega in kulturnega območja s skupnimi karakteristikami, ki izhajajo zlasti iz tradicionalnega sožitja italijanske, hrvatske in slovenske etnične skupine v tem prostoru, katerega označujeta burna zgodovina in velike družbene transformacije.

OBMEJNA OBMOČJA IN PROCESI V
OBMEJNIH OBMOČJIH

V svetovni literaturi pravzaprav ni zaslediti nobene uspešne tipizacije obmejnih območij, kar nas sicer preseneča, a je tudi razumljivo, če pomislimo, da so si ta območja v bistvu tudi zelo različna. Njihov položaj pogojujejo v glavnem pretekla in aktualna družbena struktura, se pravi elementi, procesi in pojavi s področja zgodovinske izkušnje in spomina ter sedanjih socialnih, političnih in kulturnih odnosov v okviru posameznih državnih sistemov in v meddržavnih relacijah. V Evropi lahko, če stvari močno poenostavimo, razlikujemo med dvema glavnima tipoma obmejnih območij: prvi tip predstavljajo konsolidirana obmejna območja, kjer potek mejne črte že nekaj stoletij ni doživel izrazitejših sprememb, drugi tip pa recentna obmejna območja, ki so nastala zaradi novejših, povečini po prvi in drugi svetovni vojni začrtanih meja med novonastalimi, a tudi že obstoječimi državami. V to kategorijo bi lahko kot poseben tip vključili še "nova" obmejna območja, ki so v Srednji in Vzhodni Evropi nastala v zadnjih letih po razpadu nekaterih večnacionalnih socialističnih držav.

Kot splošen modifikator obeh osnovnih tipov obmejnih območij se javlja stopnja strukturne odprtosti med sosednjima državama, na katero so zlasti v tem stoletju odločilno vplivali ideološki faktorji. Razlike med obema tipoma so glede medsebojnega komuniciranja, če odstranimo za hip ideološki modifikator, te, da so

prva obmejna območja manj dovzetna za prekomejno integracijo, druga pa bolj. Trditev je navidez protislovna, saj vsi vemo, kakšne konflikte je povzročala v nedavnem, zlasti povojnem obdobju razmejitvev nekdanj homogenih upravnih, družbenih, ekonomskih in kulturnih regij med dve ali celo več držav. Toda pomisliti moramo, da "stare" meje potekajo ustrezno "starim" razmejitvenim konceptom po "naravnih", povečini orografskih ali, sicer redkeje, hidrografske linijah v pretežno hribovitem in manj poseljenem svetu, medtem ko so se "nove" meje največkrat zarezale v že urbanizirana in gosteje poseljena območja, v katerih je prebivalstvo med seboj intenzivno komuniciralo. In prav to njihovo preteklo skupno življenje omogoča sedanjim obmejnim skupnostim, če le obstajajo vsaj minimalne možnosti prekomejne interakcije, da med seboj sodelujejo in s tem obmejni prostor aktivno integrirajo, česar obmejne skupnosti ob tradicionalnih starih mejah ne počenjajo, ker so vajene ločenega življenja in se vključujejo le v lastne državne sisteme. V bistvu gre tu za dolgotrajne prostorske identifikacijske procese, a tudi za kompenzacijo izgubljenega ravnotežja ob razmejitvi. Skratka, to, kar je takoj po razmejitvi homogenih regij predstavljalo za obmejno prebivalstvo pravo tragedijo, se sčasoma, v pogojih kolikor toliko "normalne" prekomejne komunikacije, pokaže kot precejšnja prednost pri sodobnem integriranju obmejnih območij, za katerega se pravzaprav danes v Evropi vsi prizadevajo. Dejansko je prišlo v zadnjih letih glede tega vprašanja, ne le v Evropi, tudi drugod, do korenitih

sprememb. Če je paradigma industrijskih družb, ob kateri je prišlo do formiranja modernih nacij, slonela zlasti na poudarjeni centralizaciji državnih sistemov v pogojih zelo omejene prekomejne komunikacije, je danes imperativ tako imenovane postindustrijske družbe docela nasproten: države izgubljajo osrednjo vlogo, poudarjena decentralizacija oblasti in ekonomije pa spodbuja regionalna gibanja, prekomejno integracijo in delegiranje oblasti naddržavnim organom. Seveda v resnici stvari le niso tako preproste, lahko bi celo trdili, da ostajajo vzvodi oblasti še vedno dokaj trdno v rokah državnih centralnih aparatov in birokracije ter da se v nekem oziru centralizacija temeljnih ekonomskih sektorjev, zlasti na področju inovativne industrije in financ, nadaljuje na nekem višjem, naddržavnem nivoju. Toda ne glede na to, je neizpodbitno, da se "na terenu" vendarle nekaj dogaja: dejavniki razvoja se difuzno oziroma ploskovno širijo po teritoriju in omogočajo razvoj tudi tradicionalno odmaknjenih, perifernih območij. Glavni dejavniki takega razvoja so po eni strani nekatere gospodarske dejavnosti, ki se na osnovi lokalne specifikacije in novih možnosti uveljavljajo v teh območjih, po drugi pa še zlasti izboljšana izobrazbena struktura tukajšnjega prebivalstva ter nasploh njegova povečana socialna in prostorska mobilnost. Vse to pa ne ostaja brez posledic za regionalno identifikacijo oziroma za "teritorialnost" ali prostorsko vedenje posameznih socialnih grup in celotne periferne ali obmejne skupnosti.

Tradicionalne periferne skupnosti so namreč v Evropi povečini obmejne skupnosti, te pa tvorijo največkrat nacionalne ali etnične manjšine ali vsaj historične lokalne ali regionalne skupnosti, ki svojo avtohtono teritorialno dimenzijo izražajo zlasti preko lastnih kulturnih elementov. Nove ekonomske razvojne možnosti so vsem tem skupnostim dale priložnost tudi za lastno kulturno, družbeno in politično afirmacijo. Ni čudno zato, da se pojavi tako imenovanega etničnega ali regionalnega "prebujanja" teh skupnosti časovno ujemajo z uveljavljanjem zgoraj navedene postindustrijske razvojne paradigme ali vsaj s krizo centripetalno urejenega industrijskega državnega modela. Da vse skupaj ne poteka brez določenih trenj, nam dokazujejo pojavi mikronacionalizma in konfliktne situacije med posameznimi lokalnimi ali regionalnimi skupnostmi, iste konflikte pa je mogoče zaslediti tudi v odnosu do centralnih oblasti, ki tem skupnostim le s težavo omogočajo ali celo onemogočajo, da bi polnopravno odigravale svojo "novo" prostorsko in politično aktivno vlogo v okviru lastnega naselitvenega ozemlja. Toda ne glede na to, ali so v tem konfliktu trenutno uspešnejše regionalne skupnosti ali centralni aparat, gre nedvomno za neko splošnejšo tendenco, s katero je treba resneje računati in ki je v določenem smislu tudi nezadržna. Centralni aparati se nahajajo v nekakšnem precepu: po eni strani žele sprostiti prekomejno komuniciranje in vzpodbuditi tako pre-

komejno integracijo, po drugi strani pa nočejo preveč popustiti pred zahtevami glavnih akterjev te prekomejne integracije, se pravi obmejnimi skupnostim, ker se boje, da bi zaželeno mednarodno integracijo v tem primeru zamenjala nezaželjena dezintegracija obstoječih političnih okvirov. Vse skupaj še zakomplicira dejstvo, da se je v razmerah sodobnih odprtih družbenih sistemov dokaj povečala interna in mednarodna prostorska mobilnost, kar povzroča marsikje dodatne konflikte med "stari" avtohtonim in "novim" priseljenim prebivalstvom, ki se prav tako želi integrirati v družbeno življenje tistega okolja, v katerem živi, noče pa se asimilirati in postavlja s tem tudi določene zahteve po priznanju lastne specifikacije.

ISTRA IN ISTRSKI "KRIŽ"

Vse ali večina tega, kar je bilo zgoraj povedano, velja tudi za Istro. Toda kot vsa obmejna območja ima tudi Istra svoje posebnosti. Predvsem velja poudariti, da je današnji obmejni položaj tega polotoka povsem drugačen od tistega, iz katerega izhaja tudi njena temeljna regionalna karakteristika, po drugi strani pa se je tudi ta njena temeljna regionalna karakteristika po zadnji razmejitvi bistveno spremenila. V bistvu je istrsko usodo krojilo razmerje med etnično in politično mejo, obe pa lahko potekata bodisi pravokotno ali vzporedno druga z drugo in oblikujeta to, kar bi lahko imenovali istrski "križ". Poglejmo sedaj, kako je prišlo do formiranja tega fenomena in kakšen je bil etnopolitični razvoj istrskega polotoka. Začetke "modernih" teritorialnih držav in s tem "modernih" meja gre iskati za to območje v času med 13. in 15. stoletjem, ko je Beneška republika utrdila svojo istrsko posest. Tako je v drugi polovici 13. stoletja nadzirala že celotno zahodno in južno obalo, večji del severne Istre pa je prevzela v 15. stoletju, ko se je razširila do Prema in prevzela posesti oglejskih patriarhov v Miljah, Bujah in Buzetu. Končno podoba pa je tukajšnja meja med Benetkami in habsburško državo dobila ob podpisu mirovne pogodbe leta 1521 in se ni več spremenila do konca Beneške republike (1797).

S tem se je nekako oblikovala navpična, tradicionalno politična os istrskega "križa", ki pa je resnici na ljubo vse prej kot premočrtna, saj poteka v smeri narobe obrnjene črke S. Pravilnejši potek izkazuje historična etnična meja italijanskega prebivalstva, ki obsega sedanji slovenski obalni pas od Kopra do Dragonje, kjer zavije v notranjost do Motovuna, nato pa preko Višnjana spet do obale v zaledju Poreča, Rovinja in Pule. To strnjeno italijansko etnično ozemlje je skratka do nedavnega obsegalo celoten zahodni del Istre skorajda v ravni črti med Kopro in Pulo. Nekako v istem času, se pravi med 12. in 15. stoletjem, se oblikuje še vodoravna os tega zanimivega istrskega "križa", in sicer etnična meja

Karta 1: SPREMINJANJE MEJA NA OZEMLJU REPUBLIKE SLOVENIJE

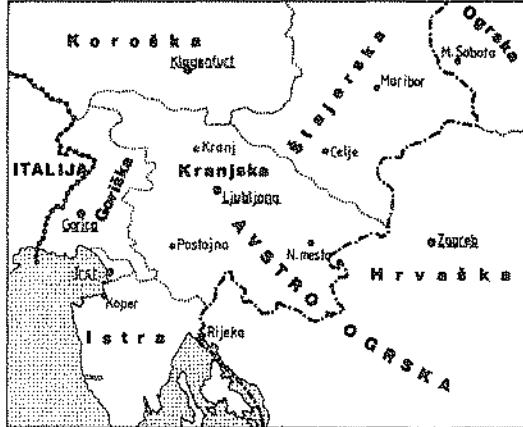
Vsebina: dr. V. KLEMENČIČ
Karta: ZMAGO DROLE
LJUBLJANA, junij 1993

LEGENDA:

- državne meje
- - - - - meja med avstrijskim in ogrskim delom Monarhije pred l. 1914
- notranje administrativne meje

- območja pod nemško okupacijo
- območja pod italijansko okupacijo
- območja pod mađarsko okupacijo

pred 1918

1918 - 1941

1941 - 1943

1943 - 1945

1945 - 1991

po 25. juniju 1991

med slovenskim in hrvatskim prebivalstvom, ki pa do danes ni imela nobene mednarodne politične funkcije. Slovenska naselitev v območju se je tedaj ustavila ob Dragonji ter na črti severno od Buzeta in Rupe ter se v bistvu kasneje ni več spremenila, kar je precej nenavadno, saj, kot rečeno, to etnično mejo v tem sektorju ni nikoli podprla ustrezna politična delitev. Sicer pa niti navpična romansko-slovanska niti vodoravna slovensko-hrvatska etnična meja nista nikoli predstavljali pravo jezikovno "mejo" med istrskim prebivalstvom, saj so vsi trije jeziki in odgovarjajoča narečja prehajali drug v drugega in se ne le v mestih, ampak tudi na podeželju med seboj močno prepletali.

Po razpadu Beneške republike je celotno Istro prevzela Avstrija in jo priključila Kranjski, prejšnjo politično mejo na tem območju pa je ohranila v administrativnem pogledu, saj so za zahodno in južno Istro ustanovili začasno pokrajinsko vlado s sedežem v Kopru. Za časa kratkotrajne francoske zasedbe (1805-13) je nekdanja beneška Istra sestavljala v okviru Ilirskih provinc istoimensko pokrajino s sedežem v Trstu, preostali del polotoka pa je sodil v hrvatsko provinco s sedežem v Karlovcu. Funkcija stare beneško-avstrijske meje je prenehala šele po ponovni priključitvi Istre k Avstriji, ko je celoten polotok postal enotna administrativna enota s sedežem v Pazinu, v upravnem pogledu pa se je avstrijska dežela Istra oblikovala šele leta 1861, ko je dobila deželni zbor s sedežem v Poreču, medtem ko sta bila glavarstvo in magistrat v Rovinju. To stanje se nato ni več spremenilo do razpada Avstro-Ogrske in nove razmejitve med Italijo in novonastalo Jugoslavijo. Toda tudi v tem okviru je Istra ohranila upravno samostojnost, saj je postala leta 1923 italijanska provinca s sedežem v Puli. Glede na prejšnji obseg pa je izgubila občini Milje in Dolina, ki sta bili priključeni Tržaški pokrajini, ter del skrajnega severovzhodnega ozemlja z Materijo, Podgradom, Jelšanami in obalnim pasom med Plominom in Opatijo, ki sta leta 1924 prešla v novonastalo Reško pokrajino.

Po zadnji vojni so bili opravljeni nekateri poskusi revitalizacije navpične osi istrskega "križa", za katerega se je posebno zavzemala italijanska stran. Kot dejni rezultat teh prizadevanj lahko štejemo t.i. Morganovo linijo, ki je od 1945 do zaključka mirovniških konferenc 1947 razdeljevala angloameriško od jugoslovanske okupacijske cone znotraj spornega ozemlja med staro avstrijsko-italijansko in po prvi svetovni vojni nastalo italijansko-jugoslovansko mejo. Ta se je preko Glinščice in Ospa spustila do Miljskih hribov ter dosegla morje pri Debelem rtiču, cona A pa je prepuščala še puljsko enklavo. Čeprav ni bila ta črta nič drugega kot vojaška demarkacijska linija, pa njen potek ni ostal brez vpliva na kasnejše razmejitvene predloge, zlasti ne na sprejeti francoski kompromisni predlog, ki je slonel na načelu

t.i. etničnega ravnovesja in predvideval ustanovitev vmesne, hibridne politične tvorbe, se pravi Svobodnega tržaškega ozemlja. Tudi to ozemlje je bilo razdeljeno na dve vplivni coni, mejo med njima pa je tvorila ravno Morganova črta, medtem ko je južno in vzhodno mejo jugoslovanske cone B predstavljala francoska mejna linija. Prva se je v tem sektorju naslonila na upravno mejo med tržaško in puljsko pokrajino, druga pa je bila v zgornjem delu povsem nova in tako presekalala dotedanje občine Hrpelje-Kozina in Dekani ter se šele južno od Marezig naslonila na vzhodno in južno mejo prejšnjega bujskega sodnega okraja. Toda Svobodno tržaško ozemlje, ki ni nikoli prav zaživelo, je bilo odpravljeno že leta 1954 z njegovo delitvijo med italijansko in jugoslovansko stranjo in rahlo modifikacijo meje po Miljskih hribovih. S tem je bila dokončno odpravljena vertikalna os istrskega "križa" in polotok je bil skoraj v celoti vključen v Jugoslavijo, znotraj te države pa je slovensko-hrvatska etnična meja prvič pridobila status administrativne meje med republikama, z letom 1991 pa tudi državne politične meje. Po dolgotrajnem obdobju vertikalne razmejitve se je s tem za Istro začelo povsem novo obdobje uveljavljanja horizontalne meje, ki pa resnici na ljubo vendarle pušča večji del polotoka le eni strani, in sicer novi hrvatski državi.

Vse te razmejitvene spremembe, do katerih je prišlo zlasti v tem stoletju po dolgotrajnem obdobju politične stabilnosti, so seveda močno vplivale na podobo Istre, še posebno na njeno etnično strukturo. Po avstrijskem popisu iz leta 1910 je živelo tedaj v Istri 135.557 Italijanov, 103.142 Hrvatov ter 23.673 Slovencev, medtem ko naj bi po italijanskem popisu iz leta 1921 Italijanov bilo 181.538, Hrvatov 67.034 in Slovencev 25.335. Očitno tako obsežnih premikov tukajšnje etnične sestave v škodo hrvatske in v korist italijanske skupine v pičlih desetih letih ne moremo pripisati le izselitvenim tokovom avtohtonega prebivalstva in priseljevanju italijanskih kolonov in državnih uslužbencev. Kakor je naglasil že Schiffrer v svoji analizi etnične strukture Julijske krajine leta 1946, je šlo pri italijanskem popisu za precejšnja izkrivljanja dejanske podobe, saj naj bi po njegovi oceni za leto 1939 tedaj na območju Istre živelo 150.799 Italijanov, 97.461 Hrvatov, 44.480 Slovencev ter vsaj 28 tisoč etnično mešanih prebivalcev poleg skoro 10 tisoč oseb drugih narodnosti. Kar lahko tudi iz te analize takoj razberemo, je mimo pretirane ocene za slovensko etnično skupino predvsem izredno težavno etnično opredeljevanje istrskega prebivalstva, ki se kaže v zelo velikem številu etnično neopredeljenih ter v avtorjevi trditvi, da govore prebivalci severozahodnega dela Istre med Dragonjo in Limskim kanalom hrvatsko-italijansko narečje, ki ga ni mogoče pripisati ne eni ne drugi jezikovni skupini. Podobna opažanja je za Istro podal tudi Rutar konec prejšnjega stoletja. Vse te težave etnične

identifikacije je mogoče razbrati tudi v povojnem popisu iz leta 1948, ki je nekako obrnil na glavo podobo iz leta 1921. Ne glede na to, da se je v zadnjih letih vojne in takoj po njej določen delež italijanskega prebivalstva umaknil z istrskega polotoka in se zatekel v Italijo, pa bi težko rekli, da je ta umik že tedaj imel konotacijo eksodusa, kot bi bilo mogoče razbrati iz popisa. Po podatkih za to leto naj bi namreč v Istri bilo le še 81.372 Italijanov, medtem ko bi bilo realneje pričakovati, da se je v tem času število Italijanov približalo nivoju iz leta 1910. Očitno je velik del tistih, ki so jih pred dvajsetimi leti vključili v italijansko etnično skupino, bolj ali manj prostovoljno "prestopil" v nasprotni tabor. Resnični eksodus se je začel po letu 1947 in trajal dobro desetletje: v tem času je število Italijanov padlo v celotni jugoslovanski Istri na 20.623 oseb, kar pomeni, da je znašal odliv tega avtohtonega prebivalstva iz same Istre približno 100 tisoč oseb, med katerimi se jih je dober del ustavil v bližnjem Trstu. Valussi ocenjuje, da se je v Tržaški pokrajini naselilo okrog 65 tisoč beguncev iz Jugoslavije, 85 tisoč pa je nadaljevalo pot v druge kraje Italije. V to število so seveda vključene tudi osebe iz reško-kvarnerskega in dalmatinskega otočja izven tu obravnavanega območja.

Vpliv "zunanjih" faktorjev pri etničnem opredeljevanju in samoopredeljevanju je lepo razviden tudi iz kasnejšega gibanja italijanskega prebivalstva v Istri, saj se je glede na popisne podatke njihovo število do leta 1981 zmanjšalo na samih 13.192 oseb, leta 1991 pa spet poraslo na 20.724. Očitno je, da tudi za italijansko manjšino v Istri veljajo podobna razmišljanja, kakršne smo lahko zapazili pri slovenski manjšini v Italiji. Kot sta nakazali zlasti raziskovalki Milani-Kruljac in Bogliun-Debeljuh, upadanje števila Italijanov ni nujno povezano s fizičnim izginjanjem nosilcev manjšinskega etnosa, narodnostno opredeljevanje istrskega prebivalstva pa postaja vse bolj problematično, ker izhaja večina italijansko govorečih Istranov iz narodnostno mešanih zakonov. Iz nekaterih opravljenih terenskih raziskav izhaja, da se v Slovenski Istri le 73% italijansko govorečega prebivalstva opredeljuje za italijansko narodnost, na Hrvaškem pa še manj.

Današnja Istra je torej bistveno drugačna od historične, tradicionalne Istre, kakršna se je izoblikovala med 15. in 18. stoletjem. Določeni elementi istrskega "križa", kakor je razvidno iz tega pregleda, so se okrepili, drugi so oslabele ali stopili v ozadje. Kar je bila do nedavnega še bolj ali manj jasna etnična meja, je danes le okvir nekega kulturnega prostora, ki je izgubil dobršen del svojih glavnih nosilcev, a ohranja svoj pomen v pogledu

regionalne identitete istrskega prebivalstva in vpliva celo na osebe, ki so se sem naselile od drugod. Poleg tega se je z emigracijo avtohtonega prebivalstva ta identiteta prostorsko močno razširila in vpliva na oblike prostorske povezanosti širšega regionalnega okolja. Še posebno so se na ta način okrepile vezi med Trstom in Istro, vezi, ki so v preteklosti slonele bolj na pragmatičnih ekonomskih temeljih, a so po prihodu istrskih beguncev zadobile zelo intenzivne medosebne dimenzije in se bodo nedvomno v novih pogojih še okrepile, saj ne gre pozabiti, da je v Trstu in njegovi okolici koncentrirana večina italijanskega oziroma italijansko opredeljenega prebivalstva Istre, ki ostaja še nadalje tesno navezano na lastno izvorno ozemlje. V tej luči postaja Trst, kljub dvojni meji, ki ga ločuje od svojega istrskega zaledja novi "Caput Istriae" in prevzema tako funkcijo, ki jo pred tem nikoli ni imel, saj je bil v preteklosti, zlasti do druge polovice 19. stoletja, veliko bolj "kontinentalno" orientiran. Po drugi strani pa ni znotraj Istre nikakršnega centra, ki bi uspel to regijo ustrezno povezati. Že iz opravljenega historiatu je razvidno, da je to območje vselej pripadalo kaki zunanji politični enoti in ni bilo do druge polovice 19. stoletja nikoli upravno samostojno. A tudi kasneje ni uspelo izraziti nekega enotnega deželnega sedeža, saj so si bila obalna mesta povsem enakovredna in medseboj konkurenčna. Za časa Avstrije je bila ta funkcija najprej dodeljena "kontinentalnemu" Pazinu, pod pritiskom italijanske komponente pa je bil nato vpeljan nekak regionalni dualizem, s tem, da je bila regionalna oblast poverjena Poreču, lokalni sedež centralne oblasti pa je postal Rovinj. Italijanski maritimni koncept je prišel jasno do izraza, ko je bila funkcija pokrajinskega sedeža dodeljena Puli, medtem ko se je sedanja hrvaška oblast odločila za to, da bi bil sedež istrske županije spet v Pazinu, kar očitno ustreza obnovljenemu kontinentalnemu konceptu istrske regije. Toda kakorkoli stvari obračamo, ne moremo mimo dejstva, da ostaja Istra relativno homogeno historično in kulturno območje. To območje si sedaj delijo tri samostojne države, in čeprav je njihov "istrski" delež v demografskem in teritorialnem pogledu zelo različen, pa je tudi res, da so v vseh teh treh enotah prisotni prav vsi temeljni elementi istrske identitete. Zaradi tega svojega novega položaja je Istra v Evropi poseben primer obmejne regije, ki bo nedvomno še zaposloval številne raziskovalce njenih družbenih in prostorskih problemov in ki prav gotovo zasluži ustrezen posluš in pristop s strani zainteresiranih držav, da bi to območje ostalo še naprej območje mednarodne in medetnične integracije in sodelovanja v duhu istrske tradicije in izkušnje.

RIASSUNTO

L'articolo, che è stato pensato come un intervento nella discussione su alcuni problemi "vecchi" e "nuovi" dell'Istria, offre nella sua parte introduttiva alcune riflessioni sugli aspetti attuali delle regioni di confine a livello europeo, sul loro sviluppo interno e sullo sviluppo della loro funzione di integrazione sociale e ambientale transconfinaria. In quest'ottica è possibile distinguere due tipi fondamentali di aree di confine: le aree di confine tradizionali e quelle di recente costituzione. Sebbene nelle seconde all'atto della demarcazione dei confini si siano verificati traumi profondi, esse sono anche quelle più sensibili e suscettibili alla conservazione e allo sviluppo delle relazioni transconfinarie. Nel prosieguo del saggio viene tracciata la storia della situazione etnopolitica nella penisola istriana, specialmente in relazione ai confini etnici sloveno-croato e slavo-romanzo, che qui si tagliano perpendicolarmente e formano la cosiddetta croce istriana. Entrambi i confini non sono chiaramente delineati dato che, causa la forte intersezione etnica e linguistica della popolazione istriana, rappresentano non tanto un'area di divisione quanto di transizione, e quindi sono di grande importanza, poiché ad essi sono legati i vari modelli politici di demarcazione sperimentati in diversi periodi storici. Nella parte finale del saggio vengono discussi i cambiamenti che dal punto di vista etnico il territorio istriano ha vissuto in questo secolo in conseguenza dei mutamenti politici, ed alcuni attuali problemi regionali istriani, nati in seguito alla raggiunta indipendenza della Slovenia e della Croazia.

LITERATURA IN VIRI:

- Benussi, B.;** L'Istria nei suoi due millenni di storia, Trieste, 1924.
- Bogliun Debeljuh, L.;** Analisi dell'autoidentificazione etnica tra i figli dei matrimoni nazionalmente misti, Atti del Convegno Lingue e culture in contatto, Fiume, Università degli Studi, str.138-49.
- Bufon, M.;** Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost, Trst, ZTT, 1992.
- Bufon, M.;** Reviving old demarcation lines: the new boundary between Slovenia and Croatia, International Boundary Research Unit (IBRU) Bulletin, Durham (v tisku).
- Juri, F.;** Manjšinsko vprašanje v etnično mešanih okoljih: primer Istre, Geografija v šoli 1, 1991, str.23-25.
- Milani Kruljac, N.;** La comunità italiana in Istria e a Fiume fra diglossia e bilinguismo, Etnia 1, Rovigno, 1990.
- Republika Hrvatska, Republički Zavod za Statistiku, Popis stanovništva 1991, Narodnostni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Dokumentacija 881, Zagreb, 1992.
- Rutar, S.;** Slovenska zemlja, II.del, Trst in mejna grofija Istra, Ljubljana, Matica Slovenska, 1896.
- Schiffner, C.;** La Venezia Giulia: saggio di una carta dei limiti nazionali italo-jugoslavi, Roma, 1946.
- Valussi, G.;** Il confine nordorientale d'Italia, Trieste, Lint, 1972.
- Zavod Republike Slovenije za Statistiko, Statistične informacije 181, Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v Republiki Sloveniji, 1991 - Končni podatki, 1. Prebivalstvo po narodni pripadnosti, Ljubljana, 1992.

GEPOLITIČNI POLOŽAJ IN REGIONALIZEM NA PRIMERU JUGOZHODNE SLOVENIJE

Vladimir KLEMENČIČ

dr., redni pro., Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 2, SLO
dott., prof., Dipartimento di Geografia, Facoltà di Lettere e Filosofia, Università di Lubiana, SLO

IZVLEČEK

V razpravi so osvetljeni problemi regionalne diferenciacije in regionalizmov v Sloveniji, s posebnim poudarkom na regionalnih posebnostih. V povezavi s tem so prikazani značaji in problemi regionalizmov na jugozahodnem delu Slovenije, na Goriškem in Koprskem ob slovensko-italijanski meji. Osvetljene so posebnosti razvoja regionalnih struktur v njihovi prekomejni povezanosti in v soodvisnosti z razvojem obmejnih območij na Tržaškem in Goriškem v sosednji Italiji.

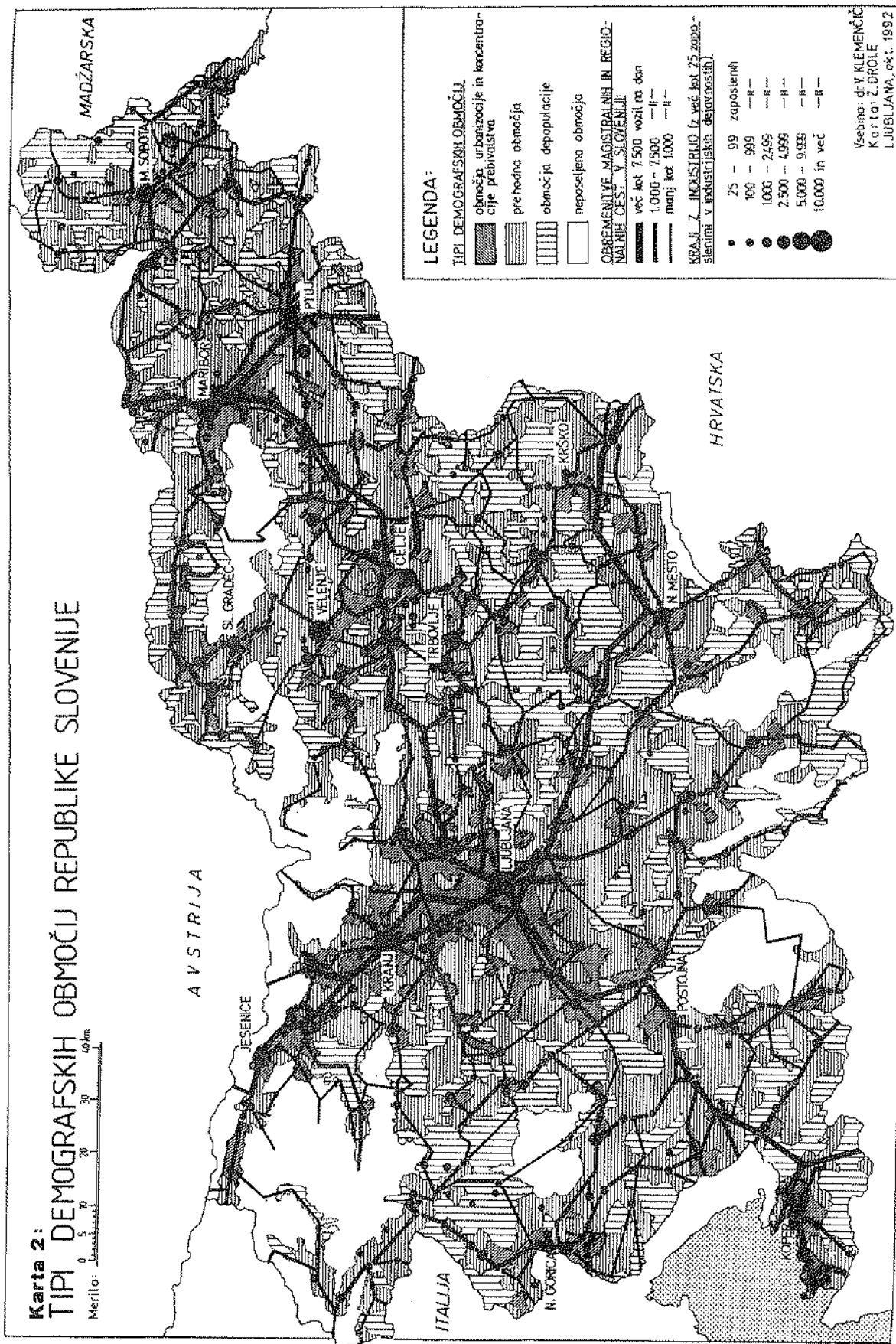
UVOD

S problemi regionalizmov se geografija v sklopu svojih različnih vej (antropogeografije ter gospodarske, socialne in politične geografije) ukvarja že od prejšnjega stoletja dalje. V vseh razvojnih fazah proučevanja tega problema je predstavljala temeljno izhodišče pripadnost nekaterih skupin prebivalstva specifičnim prostorskim značilnostim. Pri tem je šlo v glavnem za poudarjanje potreb po večji avtonomnosti nekaterih enot v procesu stalnega spreminjanja geografskega okolja, in sicer od manj razvite agrarne, preko višje razvite industrijske pa vse do informacijske družbe v najnovšem obdobju ter s tem procesom povezanega spreminjanja družbeno-ekonomskih struktur ali družbenih sistemov. Pripadnost nekaterih skupin prebivalstva specifičnostim regionalnih struktur se kaže tako v že preživetih pogojih agrarne družbe, v večini primerov pa tudi ob novonastalih pogojih družbeno-ekonomskih struktur visoko razvite informacijske družbe, in to v vseh fazah sprememb upravno-politične ali teritorialne pripadnosti posameznih ozemeljskih enot različnim državam. Regionalizmi imajo svoje korenine tudi v odnosih, ki se pojavljajo na relaciji center - periferija in temeljijo na težnjah periferije po drugačnem (avtonomnem) načinu upravljanja in vodenja regionalne politike. Regionalizem, ki temelji na perifernosti, je pogosto povezan tudi z obmejnostjo, zato se

le-ta kot odraz pripadnosti specifičnih značilnosti teritorija lahko odraža v teh pogojih zelo različno. Ravno zaradi tega prihaja do velikih razlik v regionalnih značilnostih med obmejnimi in nerazvitimi območji ob zaprti meji na eni strani ter gospodarsko razvitimi in preko meje povezanimi obmejnimi območji in odprti meji na drugi strani. Poseben primer v razvoju regionalizmov predstavljajo tista območja, kjer meja povezuje urbanizirana in gospodarsko razvita obmejna območja dveh sosednjih držav, kjer le-ta ne predstavljajo le prehodnih območij dveh sosednjih držav, ampak imajo značaj transkontinentalnega prehodnega območja (Klemenčič, Zupančič, 1992).

ELEMENTI PROCESOV REGIONALNE DIFERENCIRANOSTI SLOVENIJE

Ko opredeljujemo značilnosti delitve Slovenije po regionalni pripadnosti in številna regionalistična gibanja, ki se ob razpravah o oblikovanju novih samoupravnih skupnosti na lokalni ali regionalni ravni pojavljajo zlasti v zadnjem obdobju, se moramo zavedati, da predstavlja Slovenija že zato, ker je sestavljena iz delov štirih velikih evropskih pokrajinskih enot (severnojadranskega, alpskega, panonskega in dinarskokraškega sveta), sama po sebi Evropo v malem. V tem pokrajinskem okvirju so se v zadnjem stoletju odvijali tudi vsi procesi druž-

beno- ekonomske preobrazbe iz agrarne v neagrarno družbo. Časovno so se ti procesi uveljavljali zelo neenakomerno po posameznih območjih Slovenije, saj se je tudi proces oblikovanja njenega današnjega državnega teritorija odvijal skozi več faz spreminjanja državnih meja. Z vsako tako spremembo meja se je spremenila tudi pripadnost Slovenije kot celote ali pa le njenih nekaterih posameznih delov različnim državnim tvorbam.

Do prve svetovne vojne je ozemlje današnje države Slovenije pripadalo Avstro-Ogrski, ki se je delila na avstrijski in ogrski del Monarhije. Večina ozemlja je pripadala avstrijskemu delu, le skrajni severovzhodni del Slovenije (Prekmurje) je pripadal ogrskemu delu. Po razpadu Avstro-Ogrske je v obdobju med obema vojnama velik del današnje Slovenije (tako imenovana "Primorska Slovenija") bil priključen Italiji, ostalo ozemlje pa je pripadlo novonastali Jugoslaviji (karta 1). Po drugi svetovni vojni se je s priključitvijo zahodnega dela slovenskega etničnega ozemlja, tako imenovane "Primorske Slovenije", tedanji Jugoslaviji izoblikovala Slovenija, ki je predstavljala eno od šestih upravno-političnih enot v okviru povojne Jugoslavije, po 25. juniju 1991 pa samostojno državo Republiko Slovenijo (Klemenčič, 1993).

Pri ocenjevanju regionalne pripadnosti prebivalstva Slovenije posameznim enotam ne moremo mimo dejstva, da so današnja regionalistična gibanja vsaj do določene mere še vedno odraz notranje delitve današnjega državnega teritorija Republike Slovenije iz časov Avstro-Ogrske, ko se je le-ta v sklopu avstrijskega dela Monarhije delila na Kranjsko, Štajersko, Koroško, Goriško ter Trst z Istro, v sklopu ogrskega dela Monarhije pa na Prekmurje. Vse te regije so se v obdobju pred prvo svetovno vojno pa tudi v času med obema vojnama, ko je večina teh nekdanjih dežel ali njihovih posameznih delov pripadala tedanji Kraljevini Slovencev, Hrvatov in Srbov (po letu 1929 Jugoslaviji), srečevale s centralističnimi razvojnimi težnjami. Kljub temu, da se je po drugi svetovni vojni v Sloveniji, kot eni od republik nove Jugoslavije, pričel uveljavljati policentrični družbeno-ekonomski razvoj, ki je temeljil na enakomernem razvoju celotnega njenega ozemlja, pa je bilo v njenem regionalnem razvoju še vedno mogoče čutiti posledice teritorialne delitve izpred prve in druge svetovne vojne (Klemenčič, 1992). Te posledice se v Sloveniji ponekod bolj, drugod manj še danes kažejo v delitvi prebivalstva po regionalni pripadnosti ali regionalni diferenciranosti posameznih teritorijev Slovenije. Najbolj se ti zakoreninjeni regionalizmi v zadnjem času kažejo v oblikovanju tako imenovanih regionalnih političnih strank ter v odpiranju dilem pri političnih strankah o smotnosti ali nesmotnosti oblikovanja dveh nivojev samoupravnih skupnosti (lokalne in regionalne). Prav ta regionalistična gibanja, katerih pa ne moremo ocenjevati zgolj negativno, kot težnjo

po teritorialnem razbijanju enotnega gospodarskega in političnega prostora Republike Slovenije, pa kažejo določene interese prebivalstva posameznih enot, ki temeljijo na težnjah po avtonomnem razvoju v okviru lastnih regionalnih struktur in potencialov. To pomeni, da je Slovenija, čeprav majhna država, notranje regionalno močno diferencirana, kar terja, ob dobrem poznavanju in opredelitvi problemov njenega razvoja, posvečanje pozornosti tako prebivalstvu posameznih regij kakor tudi prebivalstvu celotne države Slovenije.

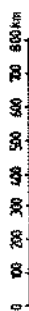
Za regionalno diferenciacijo Slovenije sta poleg spreminjanja državnih meja in oblikovanja njenega državnega teritorija skozi tri faze razvoja pomembna še dva dejavnika, ki sta se v razvoju teh procesov pojavila šele po drugi svetovni vojni. Prvi je povezan s konceptom prostorskega razvoja, zasnovanim na policentrizmu in odpiranju meja v pogojih tako imenovanega samoupravnega socializma, ki je temeljil na družbeni lastnini, drugi dejavnik pa nastopi po letu 1991 v pogojih samostojne države Slovenije in temelji na težnji po stopnjevanem izenačevanju gospodarskega razvoja celotne Slovenije, zlasti manj razvitih in demografsko ogroženih območij. Medtem ko je pred osamosvojitvijo Slovenije policentrični družbeno-ekonomski razvoj temeljil v glavnem le na industrializaciji (Vrišer, 1988), pa le-ta po letu 1990 temelji na razvoju drobnega gospodarstva in uveljavljanju zasebne lastnine.

Policentrizem in odpiranje meja zelo različno učinkujeta tudi na procese regionalnega razvoja posameznih območij Slovenije. Medtem ko ob zahodni meji med Koprom in Novo Gorico zaradi intenzivne prekomejne povezanosti ter usklajenosti regionalnega razvoja tega območja z obmejnimi območji onstran meje v Italiji že lahko govorimo o obmejni regiji, ki ima značaj evroregije, pa je bila na drugi strani severovzhodna Slovenija kot celota (z izjemo Maribora in Mežiške doline) vključena v industrializacijo znatno kasneje. Zato sta razvoj terciarnih dejavnosti ter drobnega gospodarstva tod še vedno v velikem zaostanku nasproti ostalim delom Slovenije, pa tudi prostor sam ima še vedno agrarno-industrijski karakter in zaostaja v procesu metropolitizacije in oblikovanja evroregije na svojih obmejnih območjih.

Glede na to grobo delitev po specifičnih razlikah v družbeno- ekonomskem razvoju sedanjih prostorskih struktur, lahko Slovenijo tudi na mikroravni razdelimo po socialnoekonomskih in demografskih strukturah prebivalstva na tri tipe (karta 2).

- Tip območij s funkcionalno gospodarsko in demografsko strukturo, ki jih imenujemo tudi območja koncentracije prebivalstva in gospodarstva. To so industrializirana območja, ki kažejo tendence terciarizacije in razvoja drobnega gospodarstva, med katera uvrščamo območja ob slovensko-italijanski meji med Koprom in Novo Gorico, široko območje Ljubljanske in Celjske

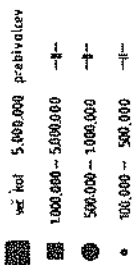
Karta 3: MAKROREGIONALNE IN TRANSKONTINENTALNE EVROPSKE „MAGISTRALNE“

LEGENDA:

glinne regionalno-gospodarske osi

ŠTEVILO PREBIVALCEV V MESTIH Z VEČ KOT 100.000 PREBIVALCI

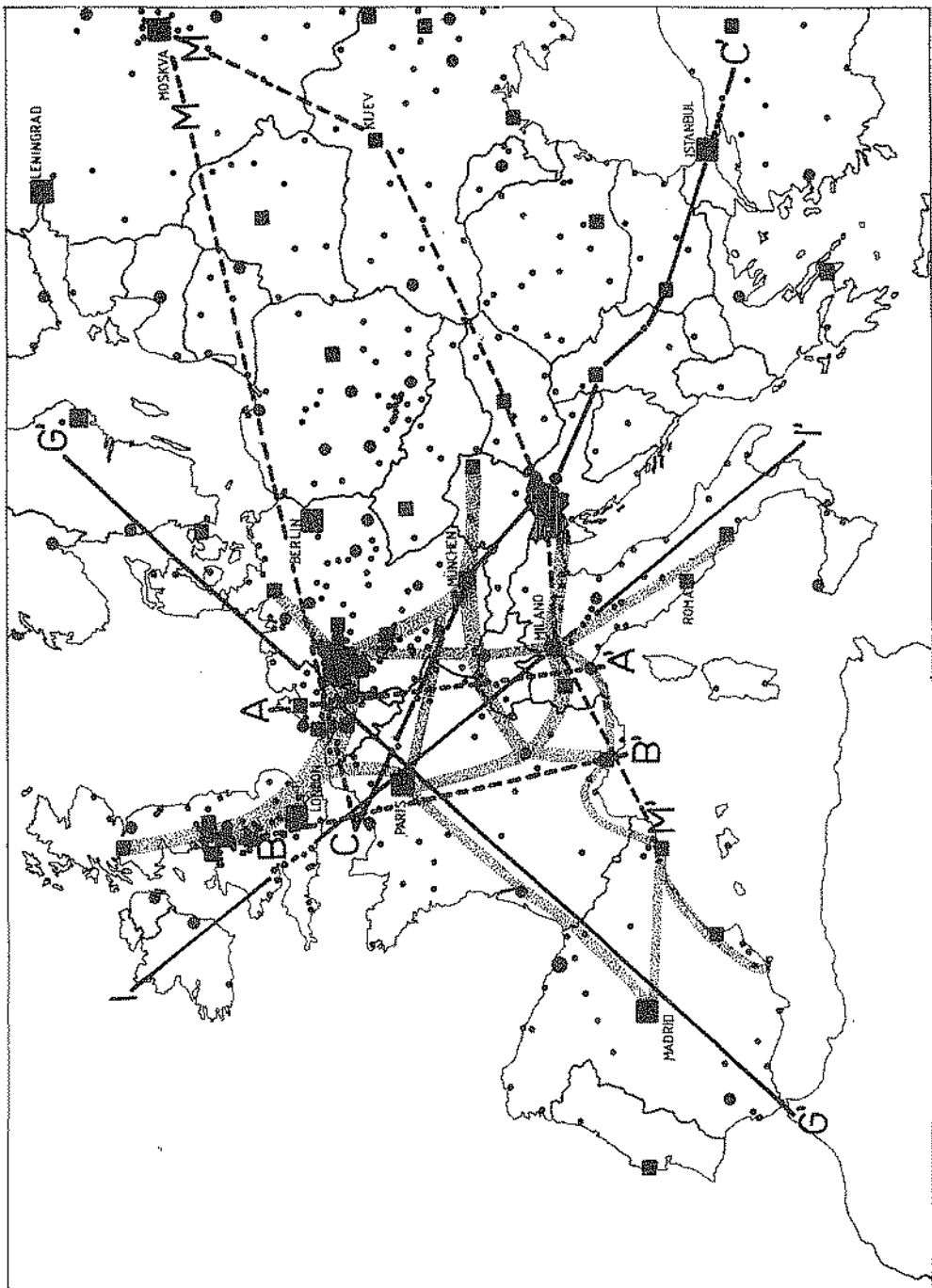
MAKROREGIONALNE IN TRANSKONTINENTALNE EVROPSKE „MAGISTRALNE“

- A - Antwerpen - Genova
- B - Birmingham - Marseille
- C - Celis - Istanbul - Orient
- C - M - Celis - Moskva - (Mladostvostok)
- G - Gibraltar - Nordcep
- I - Irani - Italio
- M - Barcelona - Milano - Moskva

VIR:

Professeur I.B.F. KOPPOUS, Collège d'Europe, Bruges
 Institut Géographique National, Bruxelles.
 in Proposition pour un réseau européen à grande vitesse.

I.B.F. KOPPOUS: Politique régionale ou régionalisation des politiques? in: "From Nine to Twelve: Europe's destiny?" Edt by J.W. Schneider, Stjohoff & Noordhoff, 1980, Alphen aan de Rijn.

Vzajina: dr. V. KLMENČIČ
 Kartica: Z. BRŠLE
 LjUBLJANA, apríl 1992

kotline, Dravsko polje v okolici Maribora ter bližnja območja nekaterih ostalih slovenskih mest.

- Drug, prav nasproten tip pa predstavljajo demografsko ogrožena območja, ki zajemajo predalpski in dinarsko-kraški svet Slovenije ter terciarno gričevje v zahodni in severovzhodni Sloveniji (Goričko, Slovenske Gorice, Haloze, Brkini).

- Med območji koncentracije prebivalstva in gospodarstva ter demografsko ogroženimi območji pa najdemo široka, tako imenovana prehodna območja, na katerih enkrat prevladujejo tendence koncentracije, drugič zopet tendence depopulacije (Klemenčič, 1987).

GEOPOLITIČNI POLOŽAJ IN REGIONALNA STRUKTURA ZAHODNE SLOVENIJE KOT TIP EVROPSKE REGIJE

Geopolitični položaj Slovenije sicer pogojuje ugodna prometna prehodnost med posameznimi deli Evrope, vendar sta dejanska funkcija in izkoriščenost prednosti njenega geopolitičnega položaja ter s tem tudi regionalna preobrazba jugozahodnega dela Slovenije odvisna od mednarodnih dejavnikov politične in gospodarske narave (Klemenčič: Genorio, 1992). Funkcija geopolitičnega položaja je v veliki meri odvisna predvsem od koncepta gospodarskega razvoja Evrope, ki so ga države Evropske skupnosti oblikovale še pred novonastalimi spremembami v vzhodnoevropskih državah po letu 1990. V veliki meri vpliva na razvoj jugozahodne Slovenije v sedanosti in bo verjetno tudi v bodočnosti vojna na območjih nekdanje Jugoslavije, v katero so z izjemo Slovenije in Makedonije vpletena skoraj vsa njena območja. Le-ta je namreč zaprla prometne poti na pomembni evropski gospodarski, predvsem pa prometni osi, katera povezuje razvito Zahodno in Srednjo Evropo z Jugovzhodno Evropo in Bližnjim Vzhodom (karta 3).

Za jugozahodno Slovenijo in njen dosedanj razvoj ter funkcijo je pomembno tudi dejstvo, da so se po zaslugi Slovenije odnosi med Italijo in tedanjo Jugoslavijo že v šestdesetih letih, zlasti pa po podpisu Osimskih sporazumov, ko je bilo dokončno rešeno vprašanje, tako izboljšali, da se je na območju Koprškega, Krasa in Goriškega prostor lahko začel oblikovati v tako regionalno strukturo, ki odgovarja funkciji modernega evropskega, prekomejno povezanega obmejnega prostora. Za prekomejno povezovanje tega dela Slovenije je pomembno tudi dejstvo, da se je na slovenski strani po drugi svetovni vojni, ko so ostala ta območja odrezana od nekdanjih centralnih naselij (Trsta in Gorice), izoblikovala nova mreža centralnih krajev (Koper, Sežana, Nova Gorica). Le-ti predstavljajo na eni strani funkcionalno mrežo centralnih krajev Slovenije, hkrati pa so pomembni tudi za povezovanje s centralnimi kraji v sosednji Italiji. Uspešno povezovanje obmejnih območij Slovenije z obmejnimi območji sosednje Italije omogoča

že od začetka šestdesetih let naprej odprta državna meja, kjer se je na okrog 80 kilometrov mejne črte med Koprom in Novo Gorico razvilo 33 mejnih prehodov različnih kategorij z vso spremljajočo infrastrukturo, katere je leta 1986 prečkalo preko 40 milijonov potnikov. Pomembnost dajeta prometni prehodnosti tega območja tudi avtoporta v Fernetičih in Vrtojbi (karta 4), še zlasti pa koprška in tržaška luka, ki pomenita inovacijsko jedro v tem prostoru in predstavljata povezavo s prekooceanskimi deželami širokemu srednjeevropskemu prostoru. Zaradi tega ta območna regija nima le značaja med s seboj prekomejno povezanih obmejnih območij dveh sosednjih držav, ampak dobiva vse bolj transkontinentalen pomen. Le-tega še posebej poudarja razvoj kontinentalne prometne in gospodarske osi, ki danes že povezuje Južno in Jugovzhodno Evropo (Portugalsko, Španijo, Francijo) z gospodarsko močno razvito Lombardijo v Italiji in se preko Slovenije in Madžarske oblikuje naprej proti Ukrajini ter ostalim območjem Vzhodne Evrope, to je proti tistim prostorom, ki v Evropi pomenijo danes periferijo in so že od nekdaj izven skupnega gospodarskega evropskega prostora. Ta kontinentalna gospodarska in prometna os, ki je bila programirana v posebnih projektih gospodarskega razvoja držav Evropske skupnosti že v preteklih desetletjih, daje poseben pomen tudi celotni Sloveniji, še zlasti pa območju med Koprom in Novo Gorico. Značaj evroregije dajejo omenjenemu prostoru naslednji elementi:

- enako visoko razvit sistem industrijske družbe v obmejnih območjih dveh sosednjih držav,
- sistem industrializacije, ki je v skladu z gostoto prebivalstva,
- prevzemanje zamisli moderne industrijske družbe,
- skupni sistem informiranja in usmeritve na podlagi množičnih občil ter poznavanje jezika z obeh strani državne meje,
- pozitivno razmerje do sosedov ter prekomejnega sodelovanja (Maier, 1983).

Funkcionalna regionalna struktura tega obmejnega območja in prekomejno povezovanje na gospodarskem področju ter s tem v zvezi tudi razvoj infrastrukture se med seboj dopolnjujejo, zaradi česar se ta prostor na eni strani meje zrašča v enoten, med seboj povezan obmejni prostor oziroma enotno obmejno regijo. Ta medsebojna povezanost in usklajenost pa imata svojo nadgradnjo na političnem in kulturnem področju (Bufon, 1992). Med pomembne povezovalne člene tega obmejnega prostora sodi tudi prisotnost slovenske manjšine v Italiji vzdolž celotne slovensko-italijanske meje ter italijanske manjšine na najbolj razvitem obmejnem območju, na Koprskem (Klemenčič, 1993). Prisotnost manjšin, katere obvladujejo jezik in kulturo narodov dveh sosednjih držav in dvojezičnost obmejnih območij pred-

stavljata pomemben dejavnik prekomejnega povezo-
vanja v precesu gospodarskega razvoja in v dnevnem
življenju na tem gospodarsko razvitem delu obmejnega
prostora s transkontinentalnim prometnim pomenom.

V celotnem kompleksu prekomejnega povezovanja
pa se v funkciji manjšin v teh procesih žal še vedno
pojavnajo določene razlike. Medtem ko so Slovenci v
Italiji in Italijani v Sloveniji pa tudi velik del večinskega
prebivalstva narodnostno mešanega ozemlja na Kopr-
skem dvojezični, pa je dvojezičnost pri italijanskem ve-
činskem prebivalstvu na narodnostno mešanih območjih
v glavnem odsotna. To pomanjkljivost vsaj delno na-
domeščajo sredstva javnega obveščanja (radio in te-
levizija s programom v italijanskem jeziku v Kopru ter
radio v slovenskem jeziku v Trstu, dnevni ter periodični
tisk). Ravno dvojezičnost večine avtohtonega sloven-
skega prebivalstva pa tudi večjezičnost doseljenega pre-
bivalstva iz območij nekdanje Jugoslavije na Koprskem
predstavlja evropsko posebnost in pomemben faktor v
prekomejnem povezovanju obmejnih območij z obeh
strani meje na gospodarskem, infrastrukturnem, kultur-
nem in političnem področju (Klemenčič, 1990).

Pri opravljanju funkcije prekomejnega povezovanja
tega transkontinentalno pomembnega prometnega pro-
stora igra pomembno vlogo tudi koncept izobraževal-
nega sistema, ki temelji na interkulturni vzgoji tako v
italijanskih kakor tudi v slovenskih šolah, in to na vseh
stopnjah izobraževanja. Prednost tega izobraževanja pa
za prebivalstvo Koprškega ni samo v možnosti funkcio-
nalnega vključevanja prebivalstva v vse oblike življenja
(bivanje, delo, izobraževanje ipd.), temveč jim le-ta do-
pušča tudi svobodno izbiro kraja izobraževanja na vseh
stopnjah, kraja zaposlitve ter kraja bivanja tako na širo-
kem italijanskem kakor tudi v slovenskem prostoru.
Skratka, oblikuje se nov sloj nosilca evropske integracije,
kar pa tudi pogojuje in pogloblja regionalni značaj Ju-
gozahodne Slovenije, kjer prostor ob slovensko-italijan-
ski meji na sicer mikroosnovi, vendarle pa vedno bolj
intenzivno, dobiva značaj moderne evroregije.

Tako se je obmejni prostor, ki je do druge svetovne
vojne predstavljal periferijo Trsta in se te perifernosti
(z izjemo nekaterih mest) ni mogel znebiti vse do začetka
šestdesetih let, z odpiranjem slovensko-italijanske meje
in ob konceptu policentričnega družbeno-ekonomskega

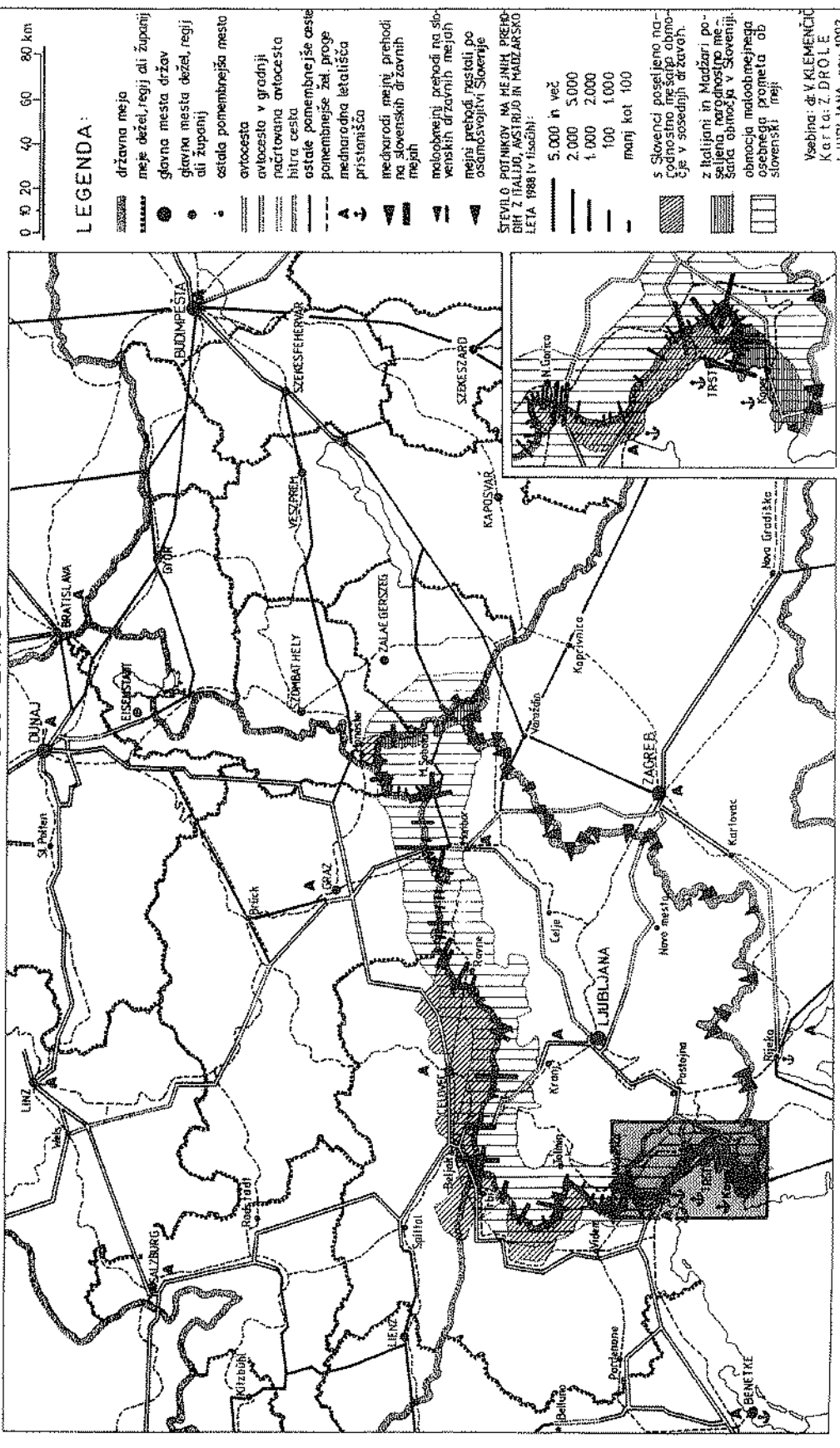
razvoja preoblikoval v pomemben transkoninentalen
ter visoko urbaniziran in terciariziran prostor, z značajem
visoko razvite informacijske družbe, katera je sposobna
opravljati tako funkcijo povezovalca med evropskima
državama kakor tudi funkcijo povezovalca širšega ev-
ropskega prostora (Klemenčič, Bufon, 1991).

To je prostor, ki je na eni strani pomemben sestavni
del celotnega slovenskega gospodarskega, političnega
in kulturnega prostora, na drugi strani pa prostor po-
membnih mednarodnih mejnih prehodov s pomem-
bnimi transkontinentalnimi in transnacionalnimi funkci-
jami. Ta prostor ni le pomemben za povezavo Slovenije
z ostalo Evropo in za povezavo Srednje Evrope (preko
tržaške in koprške luke) z ostalim svetom, temveč pred-
stavlja tudi začetek nadaljevanja oblikovanja gospodar-
sko-prometne evropske osi z doslej slabo integriranim
vzhodnoevropskim prostorom v skupni evropski prostor.

ZAKLJUČNE MISLI

Poznavanje specifičnosti funkcije tega prostora za sku-
pni slovenski prostor ter usklajevanje razvoja obmejnega
območja Jugozahodne Slovenije s celotnim razvojem
Slovenije terja take oblike upravljanja države v delitvi
med samoupravne (lokalne in regionalne) upravne fun-
kcije, ki bo temeljilo na taki teritorialni delitvi in ureditvi
Republike Slovenije, da bo le-ta lahko vzpodbuda nosil-
cem celotnega družbenega in gospodarskega življenja
v tem prostoru, pa naj si bo to na lokalni, občinski ali
pa regionalni ravni. Pri tem se pa morajo na eni strani
vsi nosilci oblasti na lokalni in regionalni ravni zavedati
svoje soodvisnosti od razvoja celotne Slovenije, nosilci
celotnega gospodarskega razvoja Slovenije na drugi stra-
ni pa pomembnosti tega prostora v funkciji prehodnosti
prometnih in regionalnih tokov preko Slovenije in Ma-
džarske v Vzhodno Evropo. Vnaprej pa je potrebno
računati tudi s ponovnim odpiranjem prometnih poti
in ponovnim organiziranjem evropskih gospodarskih osi,
katere potekajo iz Severne in Severozahodne Evrope
preko Slovenije proti Jugovzhodni Evropi na Bližnji
Vzhod, ki je trenutno zaradi vojne na Balkanu prekin-
jena, s čimer bo ta prostor le še pridobil na svojem
pomenu.

Karta 4:
**PROSTORSKE FUNKCIJE OBMEJNE MEONARODNO - TRANZITNE IN
 POLITICNOGEOGRAFSKE LEGE REPUBLIKE SLOVENIJE**

RIASSUNTO

La Slovenia sud-occidentale, cioè l'area lungo il confine italo-sloveno nel Capodistrano e nel Goriziano, dopo l'inclusione di quest'area nella Jugoslavia e la demarcazione del confine di stato prima italo-jugoslavo e italo-sloveno poi, è diventata un'area di confine ad alto sviluppo economico, con alcuni tratti tipici delle società informatiche e con collegamenti intensivi con le aree al di là del confine, in particolare con le province di Trieste e di Gorizia. Quest'area ha un rilievo particolare per la concentrazione dei flussi economici e delle direttrici di transito che attraverso i porti di Capodistria e di Trieste collegano la vasta area mitteleuropea con il resto del mondo. In questo senso, tale area ha un carattere transnazionale e transcontinentale, dopo che negli ultimi dieci anni nell'ambito della Comunità Economica Europea è stata definita in linea di massima l'asse geografica e di transito che va dal Portogallo, dalla Spagna e dalla Francia meridionale fino all'Italia settentrionale. La sua rilevanza cresce ulteriormente con la definizione del suo prosieguo attraverso la Slovenia e l'Ungheria verso l'Europa orientale, vale a dire verso quell'area che finora non era inclusa nell'area economica europea comune. Nel determinare il carattere della regione, che non si limita all'essere tratto d'unione tra due stati, ma ha un significato transcontinentale, è rilevante tutta una serie di elementi specifici che definiscono la sua struttura come quella della regione di confine (elementi economici, culturali, politici, scolastici). Questi elementi, in virtù dei collegamenti transfrontalieri attraverso l'Italia con gli stati della Comunità Economica Europea, danno a quest'area il carattere di Euroregione.

LITERATURA

- 1) **Bufon, M.**, 1992: Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost. Obmejna in etnično mešana območja v evropskih razvojnih silnicah. Primer Slovencev v Furlaniji-Juljski krajini. Trst.
- 2) **Maier, J.**, 1983: Grenzen und Raumforschung - eine Problemskizze. Staatsgrenzen und Einfluss auf Raumstrukturen und Verhaltensmuster (I. Teil - Grenzen in Europa). Bayeruth. (s.9-19).
- 3) **Klemenčič, V.**, 1987: Državna meja na območju SR Slovenije in obmejna območja kot nov geografski fenomen. Razprave in gradivo 20 - Revija za narodnostna vprašanja. Ljubljana. (s.57-79).
- 4) **Klemenčič, V.**, 1987: Slovenija v luči socialnogeografske preobrazbe. Zbornik-10. Derčevi pediatrični dnevi. Ljubljana. (s.63-72).
- 5) **Klemenčič, V.**, 1990: Koprsko kot obmejno, narodnostno mešano in terciarizirano območje. Primorje - Zbornik 15.zborovanja slovenskih geografov. Portorož. (s.99-106).
- 6) **Klemenčič, V.**; Bufon, M., 1991: Geographic problems of regions: The case of the Italo-Yugoslav border Landscape. In: Rumley, D.; Minghi, J.V.(eds), The Geography of Border Landscapes. London.
- 7) **Klemenčič, V.**, 1992: Slovenija in Slovenci danes ter jutri v luči socialne geografije. Geographica Slovenica 23. Ljubljana. (s.37-52).
- 8) **Klemenčič, V.**; **Zupančič, J.**, 1992: Regionalizem - nov izziv za geografijo. Primer slovenskega etničnega ozemlja. Geografski vestnik 64. Ljubljana. (s.157-167).
- 9) **Klemenčič, V.**; **Genorio, R.**, : 1992: The New State of Slovenia and its Functions within the Frame of Europe. Symposium on: "Future Constructions of the World Political Map: Underlying Factors." IGU Commission on the World Political Map, Washington, D.C.
- 10) **Klemenčič, V.**, 1993: The New State of Slovenia and Its Functions within the Frame of Europe. Geojournal. Dordrecht/Boston/ London. (s.323-333) skupaj z Genorio, R.
- 11) **Klemenčič, V.**, 1993: National Minorities as an Element of the Demographic and Spatial Structure of the Alpine-Adriatic-Pannonian Region. Geojournal. Dordrecht/Boston/London. (s.207- 214).
- 12) **Vrišer, I.**, 1988: Die Industrie in der Slowenien - Entwicklung und Strukturen. Wirtschaftliche Zusammenarbeit zwischen Ländern verschiedener gesellschaftlicher Systeme. Bayreuth. (s.35-50).

ČEZMEJNO IN MEDNARODNO SODELOVANJE EVROPSKIH SUBNACIONALNIH REGIJ

Bojko BUČAR

doc. dr., Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, 61109 Ljubljana, SLO
dott., docente, Facoltà di Scienze Sociali, Università di Lubiana, SLO

IZVLEČEK

Avtor ugotavlja, da je subnacionalni regionalizem trend v razvoju evropskih držav. Subnacionalne regije kot upravne enote držav dobivajo vse večje pristojnosti odločanja o lastni usodi. Ta odgovornost in potrebe njihovega prebivalstva so povzročile povezovanje regij čez državne meje. Najprej na temelju ozemeljske kontigvitete, nato pa tudi v širšem mednarodnem prostoru, kjer so se pričele povezovati interesno, funkcionalno in politično. Eden od pomembnih ciljev njihovega delovanja je vplivanje na politike nadnacionalnega povezovanja. Uspehi pri tem jih uvrščajo med subjekte mednarodnih odnosov in nobena bodoča evropska arhitektura ne bo mogla nastati brez upoštevanja pomena in vloge regij v mednarodni skupnosti.

Regionalizem označuje v različnem času in prostoru različne pojave. V disciplini mednarodnih odnosov so s tem terminom v glavnem označevali tesnejše sodelovanje omejenega števila držav za razliko od sodelovanja večjega števila držav na univerzalnem nivoju (Lang, 1982). Manj enotnosti zasledimo v literaturi takrat, ko je govora o mednarodnem subregionalnem sodelovanju (držav), saj se to ne definira le v odnosu do mednarodnega regionalnega sodelovanja, temveč čisto v odnosu do razumevanja regije v drugih disciplinah (npr. v geografiji).² Zmedo lahko pojasnimo z relativno

kratkim obdobjem proučevanja pojava in z njegovimi raznolikimi oblikami in vsebinami, zaradi česar velja, podobno kot za subnacionalni mednarodni regionalizem, da je morda še prezgodaj za teorijo o regionalizmu (Ricq, 1979: 186). Toda praviloma je zgoraj omenjeno mednarodno regionalno sodelovanje zajemalo celotno ozemlje posamezne sodelujoče države. V mednarodni skupnosti pa poznamo številna sodelovanja držav, kjer so le-ta omejena le na del ozemlja, torej na subnacionalne regije.³ Zato so nekateri avtorji pričeli razlikovati dva nivoja mednarodnega regionalizma (Lang,

1 Tako označujemo za pojave mednarodnega regionalizma aranžmaje, kot so npr. Organizacija afriške enotnosti (OAE), Združenje jugovzhodnih azijskih držav (ASEAN) idr. Včasih jih poizkušamo ločevati po (pretežnem) področju sodelovanja. Tako naj bi poznali vojaško-politično, ekonomsko ipd. sodelovanje, toda stvarnost odnosov je tako prepletena, da je čisto tovrstno razločevanje nemogoče ali vsaj nesmiselno.

2 Karakter in intenziteta sodelovanja včasih ne dovoljujeta oznake subregionalno, glede na širše regionalno povezovanje. Torej lahko še razumemo, da so integrativni procesi v okviru Evropskih skupnosti (ES) pojmovani kot mednarodni regionalizem, kljub širšemu povezovanju držav v okviru Sveta Evrope (SE) ali Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi (KVSE). Toda še predno so določene države postale članice obeh poslednje omenjenih organizacij, se je njihovo sodelovanje označevalo kot subregionalno (npr. Nordijski svet ali Balkansko sodelovanje). Predvsem zato, ker je šlo pri tem za določljive geografske subregije. Tovrstnega uvrščanja posameznih aranžmajev je v svetu še veliko.

3 V to kategorijo gotovo lahko uvrstimo različne aranžmaje za razvoj obmejnih področij, kot npr. Sporazum o bazenu reke Plata v Južni Ameriki ali projekt delte Mekonga v Aziji itn. Po svoje sodi v to kategorijo tudi sporazum med Združenim kraljestvom in Republiko Irsko o Severni Irski, med Avstrijo in Italijo o južni Tirolski ipd. Često se tovrstno sodelovanje obravnava tudi kot oblika regionalizma. Pri tem bi bilo potrebno, glede na intenziteto in kvaliteto sodelovanja, ločiti pojave in procese, ki sodijo v meddržavne dogovore glede obmejnih področij, ki obravnavajo n.pr. zgolj pretok blaga, oseb, uslug itn. Pri slednjem gre bolj za režime, ki sodijo v kontekst obmejnih ali čezmejnih regionalnih politik. Regionalna politika pa je različno določljiv pojem glede na

1981). Prvi nivo, "regionalizem v ožjem smislu", naj bi zajemal področje celotne države in drugi nivo, "transnacionalni ali čezmejni regionalizem", naj bi zajemal le del ozemlja določene države. Vendar se je v zadnjih dvajsetih letih predvsem v Evropi pojavila dodatna zmeda, ko so subnacionalne ozemeljske enote, ki jih generično označujemo za "regije",⁴ pričele "neodvisno" od držav dejavno sodelovati v mednarodni skupnosti. In to ne le čezmejno na temelju ozemeljske kontigvitete, temveč tudi z geografsko oddaljenimi partnerji in ne le s sebi enakimi strukturami, temveč tudi z drugimi subjekti v mednarodni skupnosti. Zato je ta dejavnost med drugim postala predmet proučevanja discipline mednarodnih odnosov, kjer pa so pojav ponovno poimenovali regionalizem.⁵ Karakteristike tovrstnega regionalizma v Evropi bomo poizkušali prikazati tudi v tem sestavku, torej karakteristike subnacionalnega mednarodnega regionalizma za razliko od državnega oziroma nacionalnega mednarodnega regionalizma.

Termin regionalizem je izpeljan iz besede regija. Ko spregovorimo o regiji, običajno vsi razumemo, kaj s tem pojmuemo. Težava nastaja takrat, ko poizkušamo regijo definirati. Lahko se strinjamo s trditvijo (Massart-Pierard, 1974), da je definicija odvisna od avtorja, ki regijo definira. Pri tem je avtor determiniran s področjem, s katerim se ukvarja, in znanstveno disciplino, o kateri piše, z dimenzijo, ki jo zajema in z območjem, o katerem piše, ter s strukturo, ki jo sprejme. Toda v političnem kontekstu in jeziku mora biti regija institucionalizirana, zato da lahko legitimno in legalno zastopa svoje interese in je kot takšna tudi politično razpoznavna. Ni slučajno, da se je v tradicionalnem pojmovanju regionalizma v mednarodni skupnosti izhajalo prav iz države, ki ne zajema zgolj ozemlja in prebivalstva, temveč je določljiva po svoji volji, t.j. po svoji politični (in pravni) subjektiviteti. In podobno velja za identifikacijo subnacionalne regije, ki mora biti definirana v političnem oziroma upravno-pravnem smislu; tako da oblast ali temelji na "izvoljenih predstavnikih ljudstva" (kot to zahtevajo nekatera mednarodna regionalna združenja) ali so ji pristojnosti poverjene s strani osrednje državne oblasti in je kot takšna "največja ozemeljska enota v državi neposredno podrejena osrednji oblasti (in nad lokalnimi oblastmi) z lastno pravno osebnostjo

ali brez nje".⁶ Evropska okvirna konvencija o čezmejnem sodelovanju ozemeljskih skupnosti ali oblasti⁷ je še splošnejša in govori o telesih, ki izvršujejo regionalne funkcije in jih kot take obravnava notranje pravo posamezne države. In tako poznamo tudi primere, ko regijo v političnem smislu lahko opredelimo kot sistem povezovanja lokalnih oblasti na regionalnem nivoju: s formalno ali neformalno institucionalno strukturo.⁸ Še najbolje bi to stanje označili kot "predregionalno".

V klasičnem političnem jeziku je torej državam prepuščeno, v sodobnem političnem jeziku demokracije pa prebivalstvu določene države, da določi, kako bo organizirana posamezna regija v ozemeljskem in institucionalnem pogledu. Šele institucionalna regija je tista, ki lahko izrazi svoje lastne interese in se vključi v mednarodno in čezmejno sodelovanje subnacionalnih regij. Predvsem slednje je pomembno zato, ker so čezmejne regije kot vsota ozemlja in družbenih odnosov (narave in družbe) empirično dejstvo v sodobnem svetu, toda zaradi koncepta suverenosti držav težje dosejajo svojo institucionalizacijo, s tem pa tudi težje izražajo in zagovarjajo svoje specifične interese, ki so v načelu interesi prebivalstva ob državnih mejah. Toda tudi pri tem opažamo, da so politične subnacionalne regije tiste, ki ustvarjajo čezmejne strukture povezovanja in s tem ustvarjajo pogoje, da pridejo do izraza tudi čezmejni interesi. Po svoje je pojav primerljiv s "predregionalnim stanjem" na notranje političnem področju in podobno, kot lahko zaznamo trend rastoče regionalizacije v vse širšem krogu evropskih držav, se zdi, da lahko pričakujemo tudi porast institucionalizacije čezmejnih regij.

Regionalizem znotraj posameznih držav (predvsem v Zahodni Evropi) je v porastu. V bistvu je rezultat procesa regionalizacije in regionalizma. Regionalizacija je prenašanje oblasti na centre odločanja od zgoraj navzdol, oziroma je često le prelaganje izvajanja odločitev od zgoraj navzdol. Tem procesom so podvržene celo izročilno centralizirane evropske države (npr. Francija in celo Portugalska). V sodobnih razmerah družbenega, političnega in ekonomskega razvoja prihaja do regionalizacije predvsem zaradi lažjega upravljanja v pogojih vse večje zapletenosti družbenih odnosov. Povedano drugače, upravljanje iz oddaljenih centrov je nepotrebno, predvsem pa družbeno neučinkovito.

regionalizem in je s slednjim le v posredni zvezi.

- 4 Subnacionalno politično in pravno organizirane regije v Evropi imajo v različnih državah različna imena: dežele (Avstrija, Nemčija), kantoni (Švica), regije (Italija), departmaji (Francija) itn.
- 5 Literatura o tovrstnem regionalizmu je zelo obsežna in skoraj nepregledna, posebej če upoštevamo različne stroke, ki se ukvarjajo s to problematiko. Izbor literature glej v Bučar (1993).
- 6 Tako je bila regija opredeljena na evropskem simpoziju obmejnih regij, ki je bil v Strasbourgu leta 1972.
- 7 Konvencija je stopila v veljavo 22.12.1981, ETS 106.
- 8 Ob nizozemsko-nemški meji so nacionalne občine pričele sodelovati že leta 1954. Dobrih deset let kasneje so se povezale čezmejno in ustanovile so celo čezmejni parlament. To čezmejno povezavo poznamo pod imenom Euregio.

Z regionalizmom v smislu subnacionalnega pojava pa označujemo proces, ki poteka od spodaj navzgor. To je zahteva prebivalstva po večji demokratizaciji, samoupravljanju (ki je legitimen pojem v Zahodni Evropi), skratka po odločanju o lastnih zadevah in zadevah okolja, v katerem živijo. Tovrsten regionalizem je običajno etnično, jezikovno, kulturno, versko, zgodovinsko, geografsko ali zgolj družbeno in psihološko pogojen. Je torej izraz zahtev neke ožje skupine prebivalstva glede na celoto državnega prebivalstva, ne glede na različnost te ožje skupine od ostalega prebivalstva.

Odnos, ki ga opažamo med procesi regionalizacije in regionalizma je ta, da regionalizacija pospešuje regionalizme in regionalizmi regionalizacijo držav. Oboje pa je empirično dejstvo v državah Evropskih skupnosti (ES). Omenimo še, da velja federalizem za najrazvitejšo stopnjo regionalizma. Nato sledijo avtonomija in ostale upravno-pravne in politične rešitve.

S pojavom vse večje regionalizacije držav v Evropi in rastočih regionalizmov pa se je krepila tudi institucionalna struktura "evropskih regij". Samozavedanje, ki je vključevalo odgovornost za lastni razvoj, je v evropskih regijah porodilo koncept subsidiarnosti (Hummer in Bohr, 1992). Sam termin je prevzet iz katolicizma⁹ in gre v osnovi za koncept zaščite civilne družbe pred državo. Vsa družbena in državna dejavnost naj bi bila subsidiarna (pomožna, dodatna), torej naj bi višja oblast ali instanca s prevzemanjem funkcij pomagala nižjim oblastem takrat in le takrat, ko nižje ravni odločanja na dolgi rok določenih funkcij ne bi zmogle opravljati same. Na kratki rok pa naj bi višja oblast nudila zgolj pomoč (subsidiium) in je torej v tako pojmovani subsidiarnosti vsebovano načelo nuje ali nujnosti.

V stikih z nemškimi deželami je koncept subsidiarnosti povzel Delors, predsednik Komisije ES, ki pa ga je uporabljal kot sinonim za decentralizacijo, dekoncentracijo, federalizacijo in regionalizacijo (Hummer 1992: 83). Pojem se je uveljavil kot sredstvo prepričevanja tistih držav v ES, ki so bile proti centralizaciji in so vztrajale na nacionalni samobitnosti in državnih pristojnostih.¹⁰ Četudi je izraz subsidiarnost v sodobno mednarodno skupnost torej prišel kot podpora federalizaciji Evrope, je najbrž kraj, od koder je prišel,¹¹ vplival na razvoj dveh konceptov subsidiarnosti. Pojem subsidiarnosti je sicer našel svoje mesto v pogodbi iz Maastrichta, toda vsebina pojma tudi tam še ni natančneje določena.

Kot je opazil Valry Giscard d'Estaing (Hummer 1992: 84), naj bi se "po prvem pojmovanju subsidiarnosti na skupnost prenašale le tiste naloge, katerih obseg ali učinki segajo preko nacionalnih meja. Ta koncept ima bolj decentralizirajoč oz. federativen značaj. Pri tem gre za temeljno politično in institucionalno odločitev med centralističnim federalizmom in decentralističnim federalizmom ali federalizmom federativne vrste. Drugi koncept temelji na ideji, da bodo države članice na višji nivo prenesle le tiste naloge, ki so nujno potrebne in ki se lahko bolje opravijo na nivoju skupnosti kot pa na nivoju posameznih držav. Tu najdemo ponovno kriterij učinkovitosti, ki se lahko izkaže kot centralizirajoč".

Subsidiarnost ima torej dve vsebini. Prva temelji na načelu učinkovitosti in druga na načelu nujnosti. Načelo učinkovitosti temelji na razmisleku, da naj bo vse, kar je učinkovitejše in racionalnejše v pristojnosti višje oblasti, medtem ko izhaja načelo nujnosti iz prepričanja, da naj bo v pristojnosti višjih oblasti zgolj tisto, kar je neizogibno nujno in potrebno ter pri tem presega zmognosti nižjih oblasti. Velja pa, da načelo učinkovitosti vodi v centralizacijo in načelo nujnosti v decentralizacijo. Pri tem se je potrebno spomniti, da evropski totalitarizem ni rezultat uvoza azijskega despotskega načina upravljanja, temveč rezultat doslednega uresničevanja evropske racionalnosti. Demokracija se včasih zdi okorna in predraga za učinkovito upravljanje, četudi nam empirična izkušnja kaže, da je na daljši rok edino zapleten in spreminjajoči se mehanizem demokracije tudi resnično učinkovit.

Ko je koncept subsidiarnosti postal legitimen v meddržavnih odnosih v Zahodni Evropi, so evropske regije še dosledneje in močnejše pričele zagovarjati prav to načelo v smislu nujnosti in potrebnosti. Dosledno so zahtevale tudi izpeljavo tega načela, t.j. veljalo naj ne bi le na meddržavnem nivoju, temveč tudi na subnacionalnem. Ob razmišljanjih o novi evropski arhitekturi so pričele zagovarjati koncept "Evrope regij", mimo katerega se ne bo mogla uveljaviti nobena politična arhitektura nove Evrope. Pri tem gre za to, da Evropa ne more biti zgolj Evropa držav, temveč mora postati tudi Evropa regij, ki so kot pojav starejše od samih držav in bližje konceptu Evrope narodov in ljudi, torej tudi demokraciji pri koreninah.

Sam koncept Evrope regij v institucionalnem pogledu

9 Od Aristotela in Tomaža Akvinskega je leta 1931 Papež Pij XI. v encikliki "Quadregesimo Anno" pojem prenesel na odnos med družbo in državo. Posamezniku je potrebno odgovorno prepustiti vse, kar lahko stori z lastnimi močmi. Prenos pristojnosti na višjo raven naj bi bil upravičen le takrat, če kljub pomoči višje oblasti, nižja raven (na dolgi rok) ne bi bila sposobna delovati. (Hummer, 1992: 82).

10 V sodobni politični jezik je pojem prišel leta 1989, ko ga je Delors uporabil v svojem govoru na Europa-Collegeu v Bruggesu. Z njim je odgovoril na govor, ki ga je leto poprej na isti instituciji imela britanska ministrska predsednica Margaret Thatcher.

11 Komisija ES je neodvisna in skrbi za interese skupnosti (predvsem) v odnosu do interesov držav.

še ni izdelan in predstavlja precejšnje težave na praktični in teoretični ravni.¹² Toda težko bi spregledali evropske regije kot subjekte v mednarodnih odnosih, kot akterje, ki imajo svojo voljo in dejavno vplivajo na oblikovanje stvarnosti. Razvoj njihove subjektivitete leži v regionalizmu in regionalizaciji znotraj držav, v njihovem spoznanju po nujnosti čezmejnega sodelovanja, v razvoju njihovega medsebojnega interesnega in funkcionalnega povezovanja ter v pojavu njihovega splošnega političnega povezovanja. S tem in skozi mednarodne vladne organizacije so pričele sooblikovati mednarodno stvarnost. Ogledimo si na kratko te procese.

Korenine sodobnega čezmejnega regionalnega sodelovanja lahko iščemo med drugim v rezultatih druge svetovne vojne. Evropa se je zavedala, da so v preteklosti prav državne meje bili tisti kamni spotike, ki so služili, če že ne kot vzrok, vsaj kot povod za mednarodne spopade. Izkazalo se je, da so prav regije v geografskem, gospodarskem in etničnem smislu bile tiste, ki jih ni bilo mogoče razdeliti kot celote med nacionalnimi državami. Njihova delna vključitev v nacionalne države je vzpodbudila vizijo "bogastva v različnosti". Ideja nedeljivega miru, ki zaradi razvoja vojaške tehnologije ne prenese več mednarodnih spopadov, je po eni strani zahtevala pristajanje na status quo glede državnih meja in po drugi strani ustvarjanje takih pogojev, ki bodo krepili zaupanje ob meji. Zato nas tudi ne sme čuditi, da je prav v obmejnem pasu nekoč izročilno sovražnih držav v Evropi (npr. na francosko-nemško-nizozemski meji ali npr. na italijansko-francoski meji) prišlo do najaktivnejšega čezmejnega sodelovanja subnacionalnih ozemeljskih enot. V začetku kot sestavina meddržavnega sodelovanja, da bi se sčasoma sprevrglo v samostojno regionalno in lokalno čezmejno sodelovanje.¹³ Od urejanja vprašanj glede propustnosti meje in različnih služnosti ob meji pa se je sodelovanje razvilo v skupno upravljanje s prostorom in družbenimi odnosi.

Regija se po definiciji ne more končati na državnih mejah, vsaj kot so te danes načrtane. Še posebno pa to velja za tisti element regije, ki ga sestavljajo ljudje in njihovi družbeni odnosi. Prav omejitve, ki so jih postavile državne meje, nekoč zaščitnice razvoja in danes njihova ovira, so tiste, ki jih je bilo zaradi gospodarskega povezovanja, če že ne zaradi civilizacijsko-kulturnih, torej v osnovi humanih razlogov, potrebno narediti čim-

bolj propustne, če že ne odvečne.

Prav to počnejo države mednarodne skupnosti na univerzalnem nivoju s pomočjo mednarodnega sodelovanja, kar je še posebno izrazito in intenzivno v regionalnih okvirih. Poleg integracijskih prizadevanj so zato države pričele obenem odpirati možnosti za čezmejno subnacionalno regionalno sodelovanje. Najprej v okviru državnih ukrepov in instrumentov, nato pa so morale narediti prostor institucionalno organiziranim regijam.

Ko pa so se regije institucionalizirale na nacionalnem nivoju, torej znotraj držav, so v določeni meri prevzele odgovornost za lasten razvoj in rezultat tega je bila tendenca k čezmejnemu povezovanju, v osnovi torej k sodelovanju s svojim naravnim zaledjem. To dejstvo je le še podkrepilo vprašanja pristojnosti regij za posamezna dejanja, torej tudi za čezmejno sodelovanje. Klasično čezmejno sodelovanje, ki je v osnovi zajemalo obmejno problematiko, se je kmalu pokazalo kot nezadostno. Opazujemo lahko klasičen kvalitativen in kvantitativen porast dejavnosti (spill-over effect). Od strogo nujnega in funkcionalnega urejanja posameznih zadev se je kmalu razvilo sodelovanje na vseh področjih družbenega življenja, danes pa opazujemo že skupno načrtovanje in upravljanje družbenih dejavnosti. Poleg tega, da lahko zaznamo tudi vključevanje vse večjega števila subjektov v čezmejno sodelovanje, lahko tudi opazimo, da se je čezmejno sodelovanje širilo na geografsko sosednje regionalne oblasti, ki pa so bile vendarle oddaljene v tem smislu, da niso mejile na skupno državno mejo.

Tako so na subnacionalni regionalni ravni nastale ene najbolj karakterističnih oblik čezmejnega sodelovanja, t.j. delovne skupnosti regionalnih oblasti. Med njimi po pomembnosti izstopajo tiste, ki so nastale v gorskem svetu, kjer imajo regije poleg skupnih karakteristik podobne probleme izvirajoče iz njihovega gorskega geografskega in družbenoekonomskega položaja (npr. jurska delovna skupnost - CTJ) ali pa pirenejska delovna skupnost - CTP). Še posebno močno pa se je regionalno sodelovanje razvilo v geografski regiji alpskega prostora, ki ga sekajo številne nacionalne meje. Tako so nastale zahodnoalpska (COTRAO) in srednjealpska delovna skupnost (Arge Alp) ter nam najbolj poznana vzhodnoalpska ali Delovna skupnost Alpe Jadran.¹⁴

Vsebinsko sodelovanja zajema vso med seboj podobno

- 12 Politično gibanje evropskih regij zagovarja pot evropskega združevanja predvsem na federativnem načelu. Pri tem je ena od možnosti, da bi regije sestavljale senat bodočega evropskega parlamenta, ki bi obstajal poleg poslanske zbornice neposredno izvoljenih predstavnikov ljudstva. Po drugem konceptu naj bi regije postale volilna okrožja za neposredno voljene parlamentarce v Evropi itn.
- 13 Po eni strani gre za razvoj in potrebo družbenih odnosov v sodobni mednarodni skupnosti, po drugi strani pa se je sodelovanje na posameznih področjih, predvsem pri varstvu okolja in urejanju prostora, pokazalo kot popolnoma neučinkovito, če je potekalo preko nacionalnih centrov.
- 14 Ni naš namen, da bi v pričujočem delu obravnavali pojav DS Alpe-Jadran. O zgodovini razvoja sodelovanja Slovenije sem pisal v

problematiko posameznih regij (npr. oživiljanje gorskega sveta, vprašanje zaščite krajine ipd.) in določeno skupno problematiko (npr. varstvo okolja, delavce migrante ipd.) ter tudi vprašanja medsebojnega povezovanja (npr. na gospodarskem, znanstveno-tehničnem, športnem, kulturnem in drugih področjih). Formalno pa pomeni to sodelovanje odmik od državno uravnavanega in nadzorovanega čezmejnega sodelovanja. Je po svoje logičen nasledek tega, da so obmejno problematiko v začetku na formalni ravni urejevale države z meddržavnimi komisijami, ki bi nato sestavo komisijskih prepustile regionalnim in lokalnim oblastem, iz česar se je razvilo samostojno čezmejno sodelovanje lokalnih in regionalnih oblasti. Širjenje vsebine sodelovanja pa je vzpodbudilo širjenje subjektov sodelovanja na vertikalni in na horizontalni ravni. Na horizontalni ravni je to pomenilo vključevanje širšega števila regionalnih oblasti v čezmejno sodelovanje. Na vertikalni ravni pa se je povečalo število subjektov sodelovanja znotraj subnacionalnih regij, ki so se pričeli povezovati pri čezmejnem sodelovanju.

Povečane pristojnosti subnacionalnih regionalnih oblasti na nacionalnem nivoju so med drugim vzpodbudile tudi mednarodno sodelovanje teh regij s sorodnimi oblastmi drugih držav, v začetku domnevno na dvostranski osnovi zaradi zgodovinske ali gospodarske povezanosti in zaradi iskanja pragmatičnih skupnih odgovorov na podobna vprašanja.¹⁵ Ta sorodnost in skupna pretekla in sodobna usoda je še najbolj prišla do izraza pri obmejnih regijah, ki so se poleg tega zaradi oddaljenosti od svojega nacionalnega središča in nezaokroženosti lastnega gospodarskega, kulturnega in družbenega prostora še dodatno počutile deprivilegirane in so iskale nekatere rešitve v čezmejnem in kasneje v mednarodnem povezovanju.¹⁶

Na osnovi podobnega razmišljanja in spoznanj o koristnosti mednarodnega večstranskega povezovanja regij s podobno problematiko, so se pričele povezovati tudi druge regije, ki sicer morda ozemeljsko ne mejijo neposredno med seboj, kljub temu pa imajo številne sorodne karakteristike in skupne probleme. Tako so nastala združenja regij sorodnih karakteristik, kot npr. glavnih nacionalnih mest (URCCE 1964), obrobno obmorskih regij

(CRPM 1973), izročilno industrijskih (RETI 1984) ipd. Ob tem pa se že pojavljajo bolj ali manj stalne oblike povezovanja glede na posamezno skupno problematiko (kot npr. transport - CITRAME ali glede na posamezno gospodarsko panogo, npr. vinogradništvo), kjer lahko torej govorimo o oblikah regionalnega funkcionalnega povezovanja. Vprašanje pa je, ali je v teoriji sploh smotno razlikovati med interesnim in funkcionalnim povezovanjem. Ne zgoj zato, ker je slednjega zaenkrat še manj, saj funkcijo tovrstnega sodelovanja opravljajo tudi različne nevladne organizacije in povezave raznih ustanov in institucij, odvisno pač od organiziranosti določene funkcionalne dejavnosti. Prej zato, ker tudi pri funkcionalnem povezovanju opazimo širjenje in intenziviranje dejavnosti, kar nas navaja na sklep, da funkcionalno sodelovanje teži k interesnemu povezovanju v širšem smislu.

Pomen in pojav regionalizma na subnacionalnem nivoju ter subnacionalna regionalna dejavnost v mednarodnem prostoru so povzročili, da so regije vključili tudi v delo mednarodne vladne organizacije Svet Evrope (SE). K temu niso prispevale samo države, temveč tudi predstavniki nacionalnih parlamentov, ki so bili pričani, da v koncept demokracije (za katerega se zavzema tudi SE) sodi regionalna prisotnost. Tako je leta 1975 nastala Konferenca lokalnih in regionalnih oblasti Evrope (CLRAE), ki je danes že de facto organ SE. Vrsta regionalnih združenj pa si je pričela prizadevati, da bi pri tej organizaciji dobile posvetovalni status.

V povezovanju je moč in morda prav zaradi omejenega prostora v mednarodnih organizacijah in pozitivnih izkušenj znotraj njih so se regije pričele povezovati tudi funkcionalno in interesno izven mednarodnih vladnih organizacij. V svojem mednarodnem delovanju, v mednarodni skupnosti, ki so jo tudi same delno preoblikovale, so našle zaveznike in podporo prav na nadnacionalnem nivoju. Težko bi zanikali vpliv subnacionalnih regij na sodobno evropsko skupnost, četudi je ta vpliv še tako omejen v nadnacionalnem povezovanju. Gotovo pa so tudi one tiste, ki danes soustvarjajo vsaj evropsko regionalno pravo na meddržavnem nivoju.¹⁷ So torej definitivno subjekt mednarodnih odnosov, četudi še ne subjekt mednarodnega

zborniku Steiner - Isak - Marko (Hg.), 1992, pod naslovom: Neue Aufgaben für Regionen - Stand und Perspektiven der internationalen Zusammenarbeit aus slowenischer Sicht, str.55-62. O zamujenih priložnostih pa v prispevku Bučar (1992) in v članku Univerzalizem in regionalizem v slovenski zunanji politiki, Teorija in praksa 5-6/1992, str.484-490. Dokumentacijski center DS Alpe-Jadran obstaja pri koroški deželni vladi.

15 Zanimivo delo o dvostranskih odnosih Slovenije z nekaterimi drugimi regijami je diplomsko delo Tatjane Kovačič: Mednarodno in čezmejno bilateralno regionalno sodelovanje Republike Slovenije (izbrani primeri), FDV, Ljubljana 1991.

16 Združenje evropskih obmejnih regij (AGEC) je nastalo leta 1971 v Strasbourgu.

17 Regije sodelujejo v okviru SE pri izdelavi vseh konvencij, ki imajo tudi regionalne učinke. Toda dve najpomembnejši konvenciji sta gotovo že omenjena Evropska okvirna konvencija o čezmejnem sodelovanju ozemeljskih skupnosti ali oblasti in Evropska listina o lokalni samoupravi, ki je stopila v veljavo leta 1989 (ETS 122).

prava.

Če so bila šestdeseta leta tega stoletja tisto obdobje, v katerem so posamezne regionalne povezave pričele nastajati, so bila sedemdeseta leta tista, v katerih se je njihovo sodelovanje razmahnilo v polni meri, tako po obsegu kot po vsebini. Toda v osemdesetih letih so regije pričele vse bolj spoznavati, da izmenjava izkušenj in medsebojno sodelovanje preprosto ne dajejo vseh odgovorov na izzive našega časa. Če so zato poizkušale preko medvladne organizacije SE v večji meri vplivati na politiko in ravnanje nacionalnih vlad, so se kmalu zavedele, da je meddržavna oz. nadnacionalna politika tista, katere učinki bodo najprej in najbolj občuteni prav na regionalnem nivoju. Meddržavno povezovanje z elementi nadnacionalne politike je dokončno politično zbudilo tudi subnacionalne regije. Znotraj kompromisov, ki se sklepajo pri meddržavnem "barantanju", lahko države izgubo ali minus na enem področju nadomestijo z nekakšno prednostjo ali plusom na drugem področju. Regije pa so običajno premajhne enote, da bi negativne učinke neke politike lahko kompenzirale na neki drug način.¹⁸

Prav nadnacionalna politika je torej lahko tista, ki najbolj in najtežje ogrozi prav subnacionalne regije. Tudi če nadnacionalna ali nacionalna politika predvidi določene regionalne kompenzacijske ukrepe, morajo regije vsaj sodelovati pri načrtovanju in izvajanju tovrstnih politik. In ne glede na gornje razmišljanje lahko v današnjem času znanstveno-tehnološke revolucije določeno dogajanje v oddaljenem kraju ogrozi razvojno substanco neke povsem druge regije. Zato so regije še kako zainteresirane, da so prisotne v mednarodni skupnosti, kjer, če že ne morejo vplivati na dogajanja, lahko vsaj dovolj zgodaj spoznajo procese, ki bodo gotovo vplivali na življenje v določeni regiji. Pravočasna in zanesljiva informacija pa že krepi njihovo življenjsko odpornost, ki je nujna za dobrobit prebivalstva.

Pojav združene Evrope je torej povzročil med drugim tudi potrebo po splošnejšem političnem delovanju in organiziranju regij ter predstavljanju njihovih potreb in interesov navzven. Za potrebe svojih dejavnosti pa so ustanovile tudi lastno strokovno-tehnično organizacijo. Tako sta nastali Skupščina evropskih regij (AER) in Center za evropski regionalni razvoj (CEDRE). Vsa ta prizadevanja regij v mednarodnih odnosih so dobila podporo prav tistih sil, ki težijo k evropskemu nadnacionalnemu povezovanju, saj so regije manj obremenjene s pojmom suverenosti, kot so nacionalne države, in to kljub temu, da samo gibanje za regionalizem vztraja prav na (različnosti in) enakopravnosti regij.

Podpora regionalizmu, ki je prišla iz nadnacionalnega povezovanja (predvsem iz Komisije ES) ne temelji zgolj na politični razumnosti glede upoštevanja realnih procesov, niti ni to zarota proti državni suverenosti. Gre za dosti bolj prozaične razloge in interese. Vsa zgodovina integracijskih procesov je pokazala, da ni uspešne integracije brez uravnoteženega regionalnega razvoja. Skrb za manj razvite regije torej ni toliko solidarnostna pomoč, temveč bolj skrb za potrebe razvitejših regij. Regionalna politika brez sodelovanja regij pa služi prej vsem mogočim drugim interesom kot pa uravnoteženemu razvoju in s tem deluje v bistvu dezintegracijsko. Tako je tudi v pogodbi o uniji iz Maastrichta predvidena ustanovitev odbora regij kot posvetovalnega organa Evropskega sveta (šefov držav in vlad) in Komisije ES.

V Evropi je jasno razpoznavna tako kvantitativna kot kvalitativna širitev mednarodnega subnacionalnega regionalnega sodelovanja. Najprej se je sodelovanje regij širilo geografsko, po pravilu od severa proti jugu (skandinavske dežele, renska os, Alpe, Pireneji). V začetku neinstitucionalno in neformalno, nato pod okriljem državnega sporazumevanja, torej formalno in končno institucionalno samostojno, kjer se elementi formalizma šele porajajo. Skladno s tem se je spreminjala oblika sodelovanja, ki je šla od reševanja ad hoc dnevnih problemov na posameznih segmentih do vseobsegajočega sodelovanja, skupnega načrtovanja in usklajevanja razvoja. Čezmejno sodelovanje pa je povzročilo tudi interesno in funkcionalno povezovanje v mednarodnem prostoru. Najprej sporadično, nato pa vedno bolj organizirano in institucionalno. V začetku interesno in funkcionalno, kar je kmalu preraslo v splošno politično in strokovnotehnično sodelovanje, institucionalizirano in organizirano. Podobne trende opazimo tudi pri vsebini sodelovanja. Če je to v začetku bilo usmerjeno na klasična področja propustnosti meje, izgradnje infrastrukture, na sektorsko sodelovanje na raznih področjih, lahko opazimo vse več prizadevanj za skupno investiranje, skupno znanstvenoraziskovalno dejavnost, uporabo novih tehnologij ipd.. Ne le, da regije spremljajo razvoj na področju sodobnih trendov razvojnih dejavnikov, temveč pri tem poizkušajo usklajevati akcije in skupno načrtovati dejavnosti. Na višjo stopnjo prihajajo tako področja sodelovanja kot njihove oblike.

Če je prvi odnos regij bil usmerjen na večjo afirmacijo v nacionalnem prostoru, je ta z večjo samostojnostjo prerasel na mednarodni prostor in njihovo organiziranje je preraslo v odnos do nad- oziroma meddržavnega povezovanja. Tako kot so pred tem regije poizkušale posredno vplivati na razvoj v mednarodni skupnosti

18 Spomnimo se poljedelskih regij ali regij težke industrije, regij odvisnih od ribolova ali kakšne monokulturne proizvodnje itn. Ukrep ES lahko najbolj prizadenejo prav tovrstne regije.

skozi nacionalni nivo, počnejo to sedaj neposredno na mednarodni ravni. Od neformalnih in sporadičnih prizadevanj do vse bolj organiziranih in institucionaliziranih.

Eden gonilnih motorjev pri mednarodnem sodelovanju pa ostajajo poleg najbolj razvitih¹⁹ tudi obmejne regije. Te so bile tiste, ki so najprej sodelovale čezmejno in zelo zgodaj pričele sodelovati interesno. Svojo depri-vilegirano obmejno lego so poizkušale obrniti v določeno prednost. Tam, kjer so se države najtesneje povezale, torej v ES, so se tudi regije tesneje med seboj povezale in med drugim so dosegle, da je skupnost pričela financirati čezmejne razvojne programe in s tem razvijati čezmejne regije. S tem pa so se pričele ločevati t.i. notranje obmejne regije, ki mejijo na regije neke

druge države članice ES, in zunanje obmejne regije, ki mejijo na regije držav nečlanic ES. Slednje tudi seveda težijo k čezmejnimi povezavam, pri čemer težijo k istemu statusu, kar se čezmejnih razvojnih programov tiče, kot ga imajo notranje obmejne regije v ES. Načelo solidarnosti kot element evropske demokracije jim bo pri tem gotovo zagotovil pomoč ostalih regij, zahteva po uravnoteženem razvoju pa tudi podporo držav in meddržavne povezovanja. Ne nazadnje pa bo svoje doprinesel tudi varnostni vidik, ki je eden od izvirov sodelovanja. Tak trend razvoja bo gotovo vplival na porastu regionalizma v vseh tistih državah, ki bodo želele slediti zahodnoevropskemu vzorcu razvoja. V to skupino pa bojda sodijo tudi nekdanje jugoslovanske republike.

RIASSUNTO

L'Autore constata che il regionalismo subnazionale rappresenta una tendenza nello sviluppo degli stati europei, il che è la conseguenza della regionalizzazione e del regionalismo che in essi si sono affermati. La regionalizzazione è il fenomeno di trasmissione delle competenze dal potere centrale alle unità amministrative subnazionali, che gli stati intraprendono per poter più facilmente dirigere le relazioni sociali. Il regionalismo, invece, è la richiesta della popolazione di avere maggior influenza sul destino della propria vita e dell'ambiente in cui vive. Nel linguaggio politico le regioni subnazionali sono quindi unità giuridico-amministrative di uno Stato, immediatamente sotto il potere centrale e al di sopra dei poteri locali. La maggiore consapevolezza a livello regionale della responsabilità per il proprio sviluppo, ha comportato che le regioni hanno cominciato ad inseguire la realizzazione dei propri obiettivi non soltanto all'interno del territorio nazionale, bensì anche al di là dei confini statali. In un primo tempo hanno stretto relazioni transconfinarie per rispondere ai bisogni degli abitanti delle aree di confine, e successivamente anche agli interessi funzionali a livello internazionale più ampio. Quando le regioni hanno constatato che sono più sensibili e suscettibili alle politiche di integrazione sovranazionale, hanno istituito anche una loro associazione politica globale. Mediante le diverse forme di unione cercano di influire non solo sulle politiche degli stati nazionali, ma anche direttamente sulle politiche di integrazione sovranazionale. I successi avuti in tale campo le include indubbiamente tra i soggetti delle relazioni internazionali, anche se ancora non sono soggetti del diritto internazionale. Le tendenze di sviluppo a livello europeo sono però chiaramente riconoscibili e nessuna futura architettura europea può trascurare il ruolo delle regioni subnazionali nei rapporti internazionali. Le regioni subnazionali e transconfinarie (transnazionali) sono l'espressione delle necessità e delle richieste che la popolazione di queste aree manifesta.

19 Omenimo samo t.i. sodelovanje "štirih motorjev": leta 1989 so Lombardija, Baden-Württemberg, Rhone Alpes in Katalonija podpisale skupno deklaracijo o sodelovanju pri prenosu tehnologije, promociji designa in pri raziskavah. Toda tudi sicer opažamo gonilno silo najrazvitejših regij npr. Bavarske, Furlanije - Julijske krajine itn.

LITERATURA

- Bučar, Bojko** (1993): Mednarodni regionalizem - mednarodno večstransko sodelovanje evropskih regij, Ljubljana, Znanstvena knjižnica FDV.
- Bučar, Bojko** (1992): The Role of Small States and Regions in the Future of Europe, v: Nastajanje slovenske državnosti (Zbornik referatov), Ljubljana, Slovensko politološko društvo, str. 63-71.
- Devetak, Silvo - Flere, Sergej - Seewann, Gerhard (Ed.)** (1993): Small Nations and Ethnic Minorities in an Emerging Europe, München, Slavica Verlag Dr. Anton Kovač.
- Hummer, Waldemar** (1992): Subsidiarität und Federalismus als Strukturprinzipien der Europäischen Gemeinschaften?, Zeitschrift für Rechtsvergleichung, Internat. Privatrecht und Europarecht, 2, str. 81-91.
- Hummer, Waldemar in Bohr, Sebastian** (1992): Die Rolle der Regionen im Europa der Zukunft - Subsidiarität - Federalismus - Regionalismus in vergleichender Betrachtung, v: Eisenmann, Peter in Rill, Bernd (Hrsg.): Das Europa der Zukunft, Regensburg, Friedrich Pustet Verlag, str. 65-101.
- Lang, Winfried** (1982): Der internationale Regionalismus - Integration und Desintegration von Staatenbeziehungen in weltweiter Verflechtung, Wien - New York, Springer - Verlag
- Lang, Winfried** (1981): Regionalismus auf internationaler Ebene, v: Regionalismus in Europa, München, INTEREG, 1. zvezek, str. 253-6.
- Massart-Pierard, Françoise** (1974): Pour une doctrine de la région en Europe - Régionalisation et régionalisme, Louvain, Centre d'études européennes, Université catholique de Louvain.
- Ricq, Charles** (1979): Région, régionalisation, régionalisme, Dossier, 1(1).
- Steiner-Isak-Marko (Hg.)** (1992): Alle Macht nach unten? Regionen und Gemeinden gestalten die neuen Demokratien Europas, Graz, Leykam.

POMORSTVO / MARINERIA E NAUTICA*

BENEŠKA VOJNA PROTI TUNIŠKIM GUSARJEM

Flavij BONIN

ravnatelj Pomorskega muzeja "Sergej Mažera", 66330 Piran, SLO
direttore del Museo del mare "Sergej Mažera", Pirano

IZVLEČEK

Gusarski in piratski napadi so vedno imeli dvojen pomen. Ko so bili primorani v boj z močnejšim nasprotnikom so bila to prava herojska dejanja. Večinoma pa je bilo ravno nasprotno, ko so gusarji napadali slabo oborožene trgovske ladje, so trgovcem in potnikom naredili veliko škode. Gusarstvo v Sredozemskem morju je imelo dolgo tradicijo. Že v dobi Rimskega imperija je doživelo svoj prvi razcvet. V različnih obdobjih je doživljalo padce in vzpone. Nabolj je gusarstvo cvetelo v 16. stoletju, ko so bili muslimanski gusarji z afriških obal sestavni del turške mornarice. Zadnji večji gusarski napadi v Sredozemlju pa so bili v 20 letih 19. stoletja.

Zadnji večji vojaški poseg Beneške republike je bila v 80. letih 18. stoletja vojna s tuniški gusarji na severni obali Afrike. Vojaške akcije so se začele že v 60. letih 18. stoletja in s krajšimi premirji so se nadaljevale do propada Beneške republike. Gusarji so na celotnem področju severne Afrike (Maroko, Alžir, Tunis, Tripoli) izkoristili vsako napetost na evropski celine ter napadali in ropali trgovske ladje. V tem obdobju so se poslabšali predvsem politični odnosi med Turčijo in Rusijo.¹ Anglija, Francija, Nizozemska, Danska in še nekatere evropske pomorske države pa so sklenile, da bodo plačevale gusarjem letno dajatev za varno plovo. Na ta način naj bi privarčevale denar in številne nevšečnosti z odkupnino ugrabljenih in zajetih trgovcev ter ladij. Beneški senat je sprejel določene ukrepe za varnejšo plovo. Leta 1763 je podpisal pogodbo o svobodni plovi z

gusarji s področja Tunisa, naslednje leto je podpisal pogodbo z gusarji iz Tripolija, leta 1765 pa z maročanskimi gusarji.² V primeru, da je bila katera izmed beneških ladij napadena, so ji morale druge beneške ladje v bližini pomagati. Pogodbe so gusarjem prepo-vedovale zapirati beneške državljane in vpluti v Jadransko morje.³

Gusarji so tudi po podpisu pogodb večkrat kršili določila. Ulcinjski in alžirski gusarji so večkrat napadli albansko obalo, ki je bila v posesti Serenissime. Pridružili so se jim gusarji iz Tunisa in Tripolija.

Z alžirskimi in tuniški voditelji se je senat dogovoril za mir, s tripolskimi pa ne. Senat je naročil Petim modrim za trgovino (Cinque savii alla mercanzia), naj preuči nastali položaj in primerno ukrepa.⁴

Vodja tripolskih gusarjev je postavljaj nove zahteve,

1 Prim. Stefani Giuseppe, L'assicurazione a Venezia dalle origini alla fine della Serenissima, Trieste 1956, str. 129; Romanin Samuele, Storia documentata di Venezia I-XI, Venezia 1853, VIII. del, str. 288; Alberto Santoni, Da Lepanto ad Hampton Roads, Storia e politica navale dell'eta' moderna (secoli XVI-XIX), Milano 1990, str. 128-130

2 Prim. Stefani Giuseppe, o.c. str. 129; Romanin Samuele, o.c. str. 288, Giuseppe Gatteri, Storia Veneta, Venezia 1863, str. 147

3 Prim. Maštrovič Vjekoslav, Poslednji gusari na Jadranskom moru, Zagreb 1983

4 129 - Prim. Cessi Roberto, Storia della Repubblica di Venezia, Milano 1968, str. 111; Giuseppe Cappelletti, Storia della Repubblica di Venezia, Venezia 1848, VIII. knjiga, str. 10; Samuele Romanin, o.c. VI. knjiga, str. 433; Antonio Battistella, La Repubblica di Venezia ne' suoi undici secoli di storia, Venezia 1921, str. 565; Pompeo Molmenti, La storia di Venezia nelle vita privata, str. 144; (Svet petih modrih za trgovino - Cinque savii alla mercanzia) Magistratura je bila ustanovljena leta 1506. Sestavljalo jo je pet svetnikov, ki so opravljali službo štiriindvajset mesecev. Za člane so izbrali senatorje, ki so pluli in so se dobro spoznali na pomorsko trgovino. Do leta 1517 je bila magistratura začasna, tega leta so jo uvedli za stalno.

Glavna naloga Sveta je bila ureditev trgovske izmenjave v Benetkah. V njihovi pristojnosti je bilo reševanje sporov v trgovini, kjer so lahko primerno ukrepali. Imeli so nadzor nad davki in so lahko prisostvali zasedanju večine magistratur (Svetov), da bi bolje uskladili delovanje upravnih teles. Pomagali so ostalim magistraturam (svetom) pri organizaciji pomorskega prometa in trgovine.

ki so bile za Beneško republiko nesprejemljive. Senat je uvidel, da brez vojaškega posega ne bo nič dosegel. Pred Tripoli je poslal admirala Jacoba Nanija z močno vojaško floto. Glavni namen admirala je bila osvoboditev beneških državljanov in blaga, ki so ga gusarji zaplenili. Beneški admiral je gusarje opozoril, da če ne bodo osvobodili ujetnikov, bodo Benečani uporabili oboroženo silo.

Gusarji so se z bali groženj in osvobodili ujetnike ter vrnili zaplenjeno blago. Podoben položaj je nastal dvajset let kasneje - leta 1784. Tokrat so beneške trgovce napadli gusarji s področja Tunisa. Zanimiv je povod za nastalo napetost med državama. Tuniški trgovci so najeli beneško ladjo za prevoz blaga iz Aleksandrije v Sfax. Na ladji je izbruhnila kuga in že pred odhodom iz Aleksandrije je umrl ladijski poveljnik, ladjo pa je upravljalo preostalih 8 mornarjev. Med plovo so umrli trije mornarji in 10 tuniških potnikov (trgovcev). Zaradi kritičnih razmer so morali ladjo preusmeriti na Malto. Ko je ladja prispela na Malto, so jo zaradi zdravstvene zaščite skupaj s tovorom zažgali.⁵ Preživeli tuniški trgovci se z odločitvijo niso strinjali in so se pritožili tuniškemu vladarju Hamudaju. Menili so, da se beneški mornarji niso dovolj zavzeli, da bi rešili tovor. Glede na zdravstvene norme je bil ukrep malteškega Zdravstvenega urada povsem v skladu s tedanjo zakonodajo. Vročekrvni tuniški vladar pa je požig izkoristil v svoj prid in Beneški republiko napovedal vojno.⁶

Beneški senat je podrejenim magistraturam naročil,

da oborožijo in izpopolnijo floto, da bo pripravljena na morebitni vojaški spopad z gusarji.

21. junija 1784 je vrhovni voditelj admiral Angelo Emo čakal na izplutje iz beneškega pristanišča.⁷ Floto so sestavljale sledeče ladje: linijski ladji Fama (vodil jo je admiral Angelo Emo) in Forza (admiral Giovanni Moro), fregata Palma (kapetan Marco Cigogna), šambek Tritton (kapetan Girolamo Zoppola), bombardi Distruzione (kapetan Giuseppe Dupleffis) in Polonija (Vincenzo Tommasi) ter galeota na vesla Esploratore.⁸

Na beneški bombardi Distruzione je bil kronist Tommaso Mascheroni, ki je opisal pot, potek vojnih operacij ter vrnitev ladij v Benetke.⁹

Za obdobje od 22. septembra 1785 do 30. marca 1786 pa hrani PAK ladijski dnevnik fregate Sirene, ki jo je vodil poveljnik Andrea Quirini.¹⁰

Omenjeni deli se po vsebini močno razlikujeta. Kronist T. Mascheroni je opisal potovanje z ladjami, kraje in mesta, kjer so se zasedrali, ter potek beneških napadov na tunizijska mesta. V ladijskem dnevniku fregate Sirene pa so admiralovi dnevni ukazi (priprava ladje za boj, taktični razpored ladij, najnujnejša popravila na ladjah, nega bolnikov, količina dnevnega obroka in vode, kaznovanja ob kršitvah discipline itd., nikjer pa ni opisana škoda, ki so jo povzročile bombe).

V Kotorju so se jim pridružile še druge ladje, floto je tako sestavljalo štiriindvajset vojaških ladij, od tega je bilo šest linijskih.¹¹ V ladijskem dnevniku Sirene so omenjene sledeče: linijske ladje ("nave") Fama, Eolo

Vodili so delovanje dveh glavnih trgovskih skladišč "Fontica dei Tedeschi" in "Dogane da mar". V teh ustanovah ni bilo dovoljeno uskladiščiti trgovsko blago za dalj časa brez potrebnega dovoljenja.

Sodbe, ki so jih svetniki izrekli tujim trgovcem, so bile neprizivne.

Svetniki so sodelovali pri sklepanju zavarovanj ladij in ladijskega tovara.

Kaznovali so tiste trgovce, ki so opravljali trgovske posle, ne da bi bili vpisani v register trgovcev.

- 5 Prim. Battistella Antonio, o.c., str. 764; Romanin Samuele, o.c. VI, knjiga str. 348; (Magistrato sopra la sanita' - Magistrato so v Benetkah ustanovili leta 1485. Sestavljali so jo trije providurji in dva nadprovidurja, službo so opravljali dvanaest mesecev.

Zdravstveni urad v Benetkah je postal vzor vsem ostalim podobnim ustanovam v evropskih deželah.

Njihova glavna naloga je bila skrb nad zdravstvenim stanjem v mestu. Zaradi tega so morali spremljati zdravstveno stanje vsega Sredozemlja. Morali so vedeti, kje so se pojavile nalezljive bolezni, da so lahko primerno ukrepali. V primeru nenadnih smrtnih primerov so izvolili zdravnika (Protomedico), ki je mrličev v prisotnosti providurjev pregledal.

Izdajali so dovoljenja za obisk ljudi, ki so opravljali karanteno. Skrbeli so za čistočo mesta, nevarne odpadke so morali odvreči v ta namen izkopane jame in jih potem zasuti.

Zdravnikom so izdajali dovoljenja za opravljanje poklica.

Kršitelje zdravstvenih norm in karantene so strogo kaznovali. Zaradi tega je morala imeti vsaka ladja zdravstveno potrdilo.

- 6 Prim. Battistella Antonio, o.c., str. 765

- 7 Prim. Battistella Antonio, o.c., str. 765; Romanin Samuele, o.c., str. 290; Capeletti Giuseppe, o.c., str. 399

- 8 Tommaso Mascheroni, Giornale storico del viaggio in Africa della veneta squadra comandata dall' Eccel. Cavaliere e Procuratore di San Marco il signor. Angelo Emo ecc. Venezia, G. Novelli 1787, str. 9. Izvod knjige hranijo v Osrednji knjižnici Srečka Vilharja v Kopru označeno z inventarno številko 8980.

- 9 Tommaso Mascheroni: Giornale storico del viaggio in Africa della veneta squadra comandata dall' Eccel. Cavaliere e Procuratore di San Marco il signor. Angelo Emo ecc. Venezia, G. Novelli 1787.

- 10 PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Nave Sirena Comandata dal' Ilmo. et Eccmo. Andrea Quirini Allme. delle Navi. Dnevnik obsega 55 strani. Na prvi strani ima nalepko z napisom "Biblioteca Civica Capodistria no. 9 - Archivio Cadamuro".

- 11 Prim. Capeletti Giuseppe, o.c., str. 399; Giovanni Cassoni, Breve storia dell' Arsenal, Venezia 1847

Beneška mornarica je imela ob propadu Republike leta 1797 naslednje vojaške ladje:

- Linijske ladje s 70 topovi 10

- " " 66 " 11

in Vittoria¹², fregate Concordia, Palma, bombardi Polonia in Distruzione¹⁵, galeota Esploratore
Kavalier' Angelo¹³, šambeka Nettuno in Cupido¹⁴,¹⁶ in keč Capitan Nordio¹⁷. V kroniki T. Mascheronia

- " " 55		
- Fregate s	42 - 44 topovi	13
- " "	32 " "	2
- Galeje		23
- Bombarde		12
- Kuter		2
- Barke - topovnjače s 4-6 topovi		16
- Brik	16 - 18 topov	3
- Galeota s	16 topovi	
- Galeota s 30 do 40 vesli		7
- Šambeki		7
- Feluke		5
- Ladje obusiere		3
- Splavi /po 2 minometa/		10

12 - Prim. Attilio Cucari, Guida pratica ai velieri di tutto il Mondo, Roma 1981, str. 115-155, Alberto Santoni, Da Lepanto ad Hampton Roads - Storia e politica navale dell' eta' moderna (secoli XVI-XX), Milano 1990, str. 47; Linijske ladje - V 17. in 18. stoletju so nova tehnična spoznanja in odkritja pripomogla k temu, da so glavne pomorske sile postopoma gradile ladje boljše kakovosti in večjih dimenzij - linijske ladje. Taktiko linijskega bojevanja so prvi uvedli angleški pomorščaki. Leta 1653 je britanska admiraliteta sprejela priročnik "Fighting Instructions", s katerim je uzakonila taktiko linijskega bojevanja.

Da bi bila taktika uspešna, pa je bilo treba izpolniti določene pogoje: ladje so morale biti približno enako hitre, morale so biti enako upravljive ter imeti enako bojno moč. Nobena izmed ladij ni smela biti izpostavljena sovražnikovi premoči. To je privedlo do rangiranja ladij v več razredov (klas). I., II., in III., razred (klasa) ladij so sestavljale glavno udarno moč flote. Ladje IV. razreda (klase) so skrbele in varovale trgovske ladje, v vojni pa pomožne ladje. Ladje V. razreda so bile manjše in hitre, zato so jih uporabljali za izvidnico in za prenos informacij (za zvezo). Ladje VI. razreda pa so varovale oboje. Temu primerno so bile tudi oborožene. Med klasifikacijo ladij so bile med državami manjše razlike, kot osnovo pa so služili naslednji podatki:

- linijska ladja I. razreda je imela 100 in več topov

- " " II. " " " 80 do 99 "

- " " III. " " " 64 do 74 "

- " " IV. " " " 44 do 56 "

- " " V. " " " 32 do 36 "

- " " VI. " " " 24 do 28 "

Pri gradnji ladij so uporabljali najboljše surovine (hrast, brest, macesen, tikov les, prvovrstno železo itd.), zato so lahko zgradili ladje, ki so bile dolge do 70 m. Tonaža teh ladij pa se je gibala od 1.500 do 5.000 ton. Na ladjah je bilo tudi do 850 mornarjev in vojakov. Kot zanimivost lahko dodamo, da je bila debelina ladijskega trupa okoli 60 cm.

13 Prim. Attilio Cucari, o. c. str. 157 - 187, Fregata - Že v srednjem veku so obstajale. S časom pa so fregate izpopolnjevali. Pridobila je na velikosti in bojni moči, tako da so v 18. stoletju postale poleg linijskih ladij glavna sila vojne mornarice večine pomorskih dežel. Prevzele so vlogo, ki so jo imele linijske ladje IV. in V. razreda. Skratka fregate so razvili v zelo hitro, okretno, lahko upravljivo in dobro bojno ladjo. V 18. stoletju so gradili fregate od 40 do 60 metrov dolžine, oborožena je bila s 50 - 60 topovi. Posadka pa je štela od 250 do 500 mož.

14 Prim. Pomorska enciklopedija VII. del, Zagreb 1961, str. 446-447, Carlo de Negri, Vele italiane del XIX secolo, Milano 1974, str. 169-175. Šambek - Ladje tega tipa so uporabljali po vsem Sredozemlju, predvsem pa severnoafriški trgovci in gusarji. Bile so različnih velikosti, običajno so imele 3 jambore z latinskimi jadri. Ladje so bile cenjene predvsem zaradi lahke upravljivosti in velike hitrosti. Uporabljali so jih za izvidnico in za vzdrževanje in prenos informacij.

15 Prim. Carlo de Negri, o. c., str. 36-41, Pomorska enciklopedija I. del, Zagreb 1954, str. 524-524. Bombarda - Beneški ladijski mojstri so ta tip ladje začeli graditi v 15. stoletju. Ladjo so uporabljali izključno za vojaške namene. Prvotne ladje niso bil večjih dimenzij, vendar so bila močno (masivno) grajene, da so prenesle težo in sunke večjega minometa (bombarde). Ladje so plule s pomočjo vesel, imele so tudi jadra. V 18. stoletju je bila bombardra že izpopolnjena bojna ladja, ki je plula izključno na jadra. Bila je močno grajena, da je lahko prenesla težo dveh minometov. Uporabljali so jo za napade na utrjena mesta.

16 Prim. A. V. Vecchij, Storia generale della Marina militare, Livorno 1895, Galeota - V 1. pol. 14. stol. so v beneški ladjedelnici že gradili ladje tega tipa. Ladja je plula s pomočjo jader in vesel (od 16 do 30 vesel). Ladja je služila predvsem za izvidniške namene.

Galeote so bile manjše od galej, sicer pa podobno zgrajene. Običajno so imele okoli 15 vesel na vsaki strani ladje (30 skupno), največ pa do 23 vesel na enem boku. Veslali so vojaki, za vsakim veslom po eden. Ko se je vnela bitka, so prijeli za orožje (sablje in samokrese). Ladja je bila oborožena s topovi.

Galeote so imele po en jambor, velike so lahko imele še manjši jambor na premcu. Preko podaljšanega kljuna so vojaki prešli na sovražnikovo ladjo. Krma je bila vzdignjena in prekrita (galerija).

Grajene so bile iz najboljšega lesa, hrasta, macesna, bresta.

Ta tip ladje so uporabljali po vsem Sredozemlju. Zelo razširjena je bila pri gusarjih in piratih. Ker je bila zelo hitra, so gusarji lahko napadli ladjo ali mesto in zbežali, še preden se je organizirala obramba.

17 Prim. Carlo de Negri, o. c., str. 77. Keč - bil je tip manjše tovorne ladje, bila je hitra in lahko upravljiva. V novejši dobi so gradili ladje s tem imenom za športna tekmovanja.

pa še linijski ladji Forza in Presa, šambek Triton ter tovarne jadrnice tipa keč, trabakule¹⁸ in polake¹⁹.

Potek vojaških operacij je za nas zanimiv predvsem zato, ker je bilo veliko članov ladijskih posadk slovanske narodnosti. Ladje so prevzemale vojake in mornarje od Istre do Kotorja in s tem popolnjevale posadke.²⁰

V ladijskem dnevniku Sirene so omenjeni sledeči primki oficirjev in ladijskih pilotov - Franinovich, Sudarovich, Morsich, Subotich, Zar, Napich, Petrovich, Mioiulouich, Alleccich, Chiulich. V kroniki Tommasa Mascheronija pa še Wiscovich, Budinich, Lucovich, Wcovich, Gianxich, Milosevich, Lazarovich in Paucovich).

27. junija je flota izplula iz Małamocca in že naslednji dan so mornarji na obzorju opazili istrsko obalo.²¹ Zaradi slabega vremena bombardi nista mogli slediti ostalim ladjam, zato sta ju fregata Palma in šambek Tritton vlekla. 30. junija je veter postal močnejši, Tritton ni mogel več zdržati bombardine teže. Polonijo so odvezali in šambek ji je z zmanjšanimi (skrajšanimi) jadri sledil. Tega dne se je galeoti odlomila prečka, ki je padla v morje, ne da bi povzročila škodo. Prvega julija je pihal močan severovzhodnik; ladje so še dodatno zmanjšale površino jader. Šambek je vlek el galeoto, zaradi močnega vetra pa sta se zatekla v Premudo. Ostale ladje so se zatele v Ancono in tam ostale tri dni.²² 12. julija je flota prispela pred Kotor. Naslednji dan se je zasedrala pred Herceg Novim (Castel Nuovo). V mestu

jih je čakal grof Wracchia iz Kotora s četo 120 vojakov.²³ Na ladje se je vkrcalo tudi 60 mornarjev. V mestu so dopolnili zaloge hrane in vina.²⁴ Zaradi neugodnega vremena ladje niso mogle izpluti do 25. julija.

V tem obdobju je po Dalmaciji razsajala huda kuga, kar je povzročalo dodatne težave.

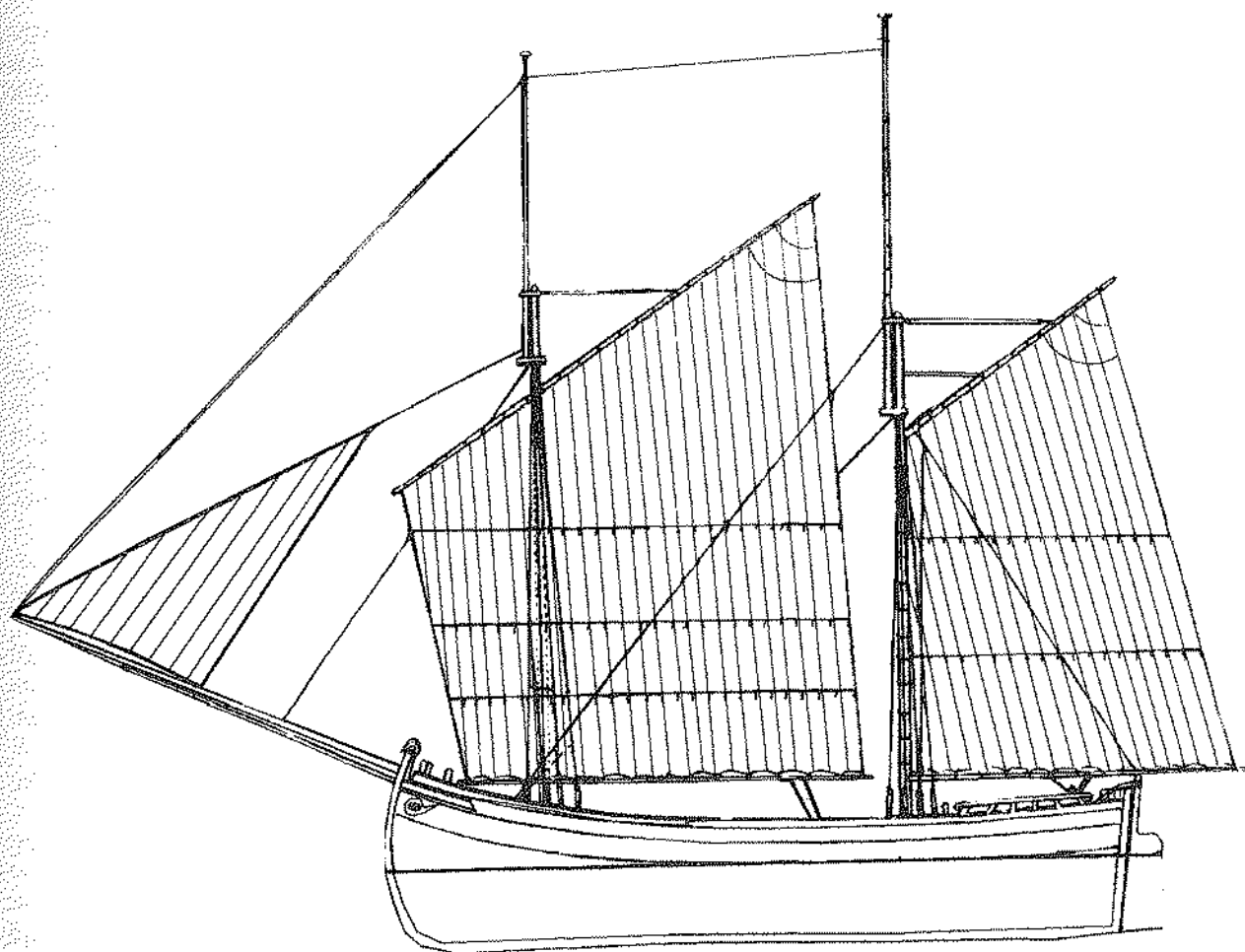
Ponoči 26. julija so valovi odnesli z bombarde Distruzione čoln, v katerem je bilo sedem sodov, veliko vrvi in ostalega materiala, čolna sta izgubila tudi trabakul in šambek. 28. julija je flota prispela na obale Krfa.²⁵

Na obalah Krfa so topničarji vadili v streljanju s topovi in z minometi - 500 - lberski minomet je vrgel mino 1200 korakov daleč.²⁶

Del flote je odplul 12. avgusta. Na otoku je ostal šambek Tritton. Floti pa so se pridružili šambek Cupido, šambek Nettuno (Domenico Duodo) in fregata Concordija (Tommaso Condulmer). Po šestih dneh plovbe je flota prispela na obale Sicilije.²⁷

Ponoči 18. avgusta je na bombardi Distruzione izbruhnil požar, a mornarji so ga z vodo in mokrimi cunjami pogasili. Ladje so do 24. avgusta mirno plule proti Afriki. Naslednji dan je začel pihati močan jugovzhodni veter. Ker se je flota nahajala v bližini Malte, so mornarji pričakovali, da bodo pluli proti otoku in se tam zasedrali. Admiral pa je ukazal, naj plujejo po že prej prejetih ukazih. 26. avgusta se je zaradi močnega vetra na šambeku Nettuno zlomil jambor, na posadkino srečo brez večje škode.²⁸ Močan veter je trajal do

- 18 Prim. Mario Marzari, Trabaccoli e pielegghi, Milano 1988. Carlo de Negri, o. c., str. 190-194 - Trabakul je bila jadranska obalna tovarna jadrnica, ki je imela podoben trup kot bracer. Premec je bil zavihan proti krmu in se je končal v podolgovati "jabolki", ponavadi je bil ta del izrezan v obliki glave. Tako kot je imela bracer, je imel tudi trabakul oči, pod njimi pa železna usta za spravljanje sidrne verige. Trup je bil izdelan iz hrastovine, pluba in spoji pa iz macesovine ali hrastovine. Krmilo je bilo globoko in so ga zato v plitkih vodah dvignili imel je 2 jambora, na katerih so bila v začetku oglavna jadra, medtem ko je krmno kasneje sošno in pozneje tudi prednje. Imel je prečnik. Trabakul je dolg do 30 m, širok do 6, gaz ima do 2 metra. Nosilnost od 60 do 200 ton. Italijanski ribiški trabakuli so manjši - dolžina od 12 do 22 metrov, širina 3 do 5, gaz 1 do 2.1 in nosilnosti 9 do 40 ton.
- 19 Prim. Pomorska enciklopedija VI. del, Zagreb 1960, str. 432, Carlo de Negri, o. c., str. 156-161 - Polaka je bila manjša ali srednje velika jadrnica, uporabljana predvsem v vzhodni polovici Sredozemlja. Najbolj je bila razširjena v XVIII. in XIX. stoletju. Imela je dva ali tri jambore. Trup je bil podolgovat in ovalne oblike, z oglato krmno. Prevažala je lahko do 350 ton tovora. Posadka je največkrat štela 8 do 15 članov. Služile so predvsem za plovbo po Sredozemskem morju, kajti le malo polak je zaplulo do drugih evropskih luk.
- 20 Prim. Tommaso Mascheroni, o.c., str. 10; Battistella Antonio, o.c., str. 765; Cappelletti Giuseppe, o.c., str. 400; Romanin Samuele, o.c., str. 292
- 21 T. Mascheroni, o.c., str. 11
- 22 T. Mascheroni, o.c., str.12
- 23 Prim. Giovanni Cassoni, o.c., str. 171 - 182. V Beneški republiki so vojake delili na dva glavna rodova - pomorski in kopenski. Ta dva sta se delila na podrodove. Glavni podrodovi so bili mornarji in galjoti (marinari e galeotti), topničarji (bombardieri e artiglieria), inženirija (genio), težko oborožena pehota (corazzieri) itd. Vojake so delili tudi po poreklu ("narodnosti"), glede na področje, s katerega so prihajali ("Stratioti" - iz Grčije, "Dalmati" - iz Dalmacije, "Montenegrini" - iz Črne gore, "Crovati a cavallo" iz notranjosti Hrvaške, "italiani" - Italijani itd.).
- 24 T. Mascheroni, o.c., str. 13
- 25 T. Mascheroni, o.c., str. 14
- 26 F. Gestrin, Pomorstvo srednjeveškega Pirana, Ljubljana 1978, str. 124 (1 beneški korak je dolg 190 cm). Aliberto Santoni, Da Lepanto ad Hampton Roads, Milano 1990, str. 68 (V tem obdobju je vsaka država po svoje označevala kaliber topov. Šele v drugi polovici 19. stoletja so začeli z enotnim milimetrskim označevanjem. Najbolj razširjen je bil francoski način - topove so delili na 42, 32, 24, 18, 12 in 9 lberske, izstrelili so kroglo težko 19, 14.5, 11, 8, 5.5, in 4 kilogramov.
- 27 T. Mascheroni, o.c., str. 15

Trabakola

29. avgusta. Prvega septembra je flota prispela pred Tuniški zaliv, vendar ji je neurje preprečilo, da bi se zasidrala blizu obale. Pluli so torej proti Kartaginskemu rtu (Capo Cartagine).²⁹

Vreme se je izboljšalo šele 3. septembra. V Kartaginskem zalivu so beneški mornarji opazili večje število gusarskih ladij. Admiral A. Emo je zvedel, da so gusarji pred nekaj dnevi zaplenili neapeljsko tartano, zato je sklenil ladjo ter posadko rešiti.³⁰ Poslal je čolne admiralske ladje z mornarji in vojaki na obalo, kar je storil tudi admiral Tommaso Condulmer s Concordije. Mor-

narji so napadli gusarje na neapeljski tartani. Prestrašeni gusarji so takoj pobegnili in beneški mornarji so ubili le dva nasprotnika.

Medtem sta prispeli še ladji Palma in Forza. Poveljnika sta poslala svoje čolne na pomoč, a prišlo pa je do nesporazuma. Mornarji in vojaki s Fame in Concordie so neapeljsko ladjo že osvobodili in so se s čolni odpravljali nazaj na ladje. Vojaki, ki so osvobodili tartano, so še vedno streljali na bežeče gusarje. Mornarji na novoprispelih čolnih so mislili, da boj še vedno traja, zato so streljali na mornarje, ki so bili na neapeljski

28 Ibidem, str. 15

29 Ibidem, str. 17

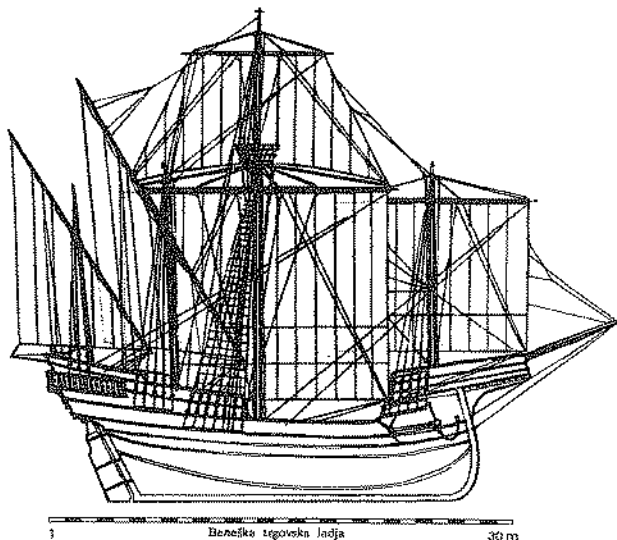
30 Prim. Mario Marzari, *Il bragozzo*, Milano 1982, Carlo de Negri, o. c., str. 45-49. Tartana je bila tovorna in ribiška ladja (obstajal je tudi vojaški tip tartane). V Jadranu je tartana ponavadi imela jambor z latinskimi jadrom in prečnikom. Tartane za daljšo plovbo so imele po 2 jambora (francoske tudi do 4 jambore). Nosilnost je bila do 75 karov.

Ribiška tartana je imela 8 članov posadke, medtem ko tovorna do 10.

tartani. Preden so uvideli svojo zmoto, so ubili enega beneškega mornarja, tri pa ranili, med njimi tudi pilota Viscovicha.³¹

Po prvi vojaški akciji se je flota 5. septembra zasidrala v zalivu. Naslednji dan je nekaj ladij odplulo na križarjenje pred obalo. Zasidrane so ostale ladje Forza, Nettuno in Presa. 9. septembra sta v zaliv pripluli dve angleški fregati. Zaustavili sta se blizu beneških ladij, jih pozdravili in odpluli proti Tunisu.³² 11. septembra so se ladje Forza, Nettuno in Presa pridružile ladjam, ki so križarile ob tuniški obali.³³ Ker je začelo primanjkovati živil, se je admiral odločil, da flota odpluje proti Sardiniji.

14. septembra je flota prispela pred Cagliari. Mornarji so pričakovali, da bodo ladje vplule v pristanišče, vendar so se zmotili. Admiral je ukazal, da se morajo ladje zasidrati nekaj milj pred pristaniščem. Morali so počakati na dovoljeneje španskega podkralja v Cagliariju, ki so ga dobili že naslednji dan. Admiral Emo je ukazal, naj vse čolne spustijo v morje in odplujejo proti pristanišču.

Beneška trgovska ladja

30 m

V pristanišču so jih pričakovali uradniki Zdravstvenega urada (Ofizio di Sanita') ter pregledali tako čolne kot tudi mornarje.³⁴ Nek član urada je bil hkrati posrednik pri prodaji živil med mornarji in sardinskimi kmeti. Pri kmetih je kupil živila po zelo nizkih cenah in jih nato drago prodajal beneškim mornarjem. Benečani so se pritožili podkralju, ki je uradnika takoj odstavil in kaznoval. Kronist je Sardinco opisal kot zelo čudne ljudi. Bili so nizke in neskladne postave, oblečeni pa v črne ovčje kožuhe in široke hlače, ki so segale do kolien. Skratka, bili naj bi pravi "divjaki" (Selvaggi).³⁵

22. septembra so beneške ladje odplule iz Sardinije proti tuniški obali, kjer so križarile Forza, Nettuno in Presa. Tri dni kasneje so beneški mornarji opazili tri ladje, a šlo je za beneške ladje Nettuno, Forza in Presa. Posadkam je zmanjkalo živeža in plule so proti Sardiniji.³⁶

Prvega oktobra je del beneške flote prispel pred Suso. Admiral Emo je floto taktično razporedil, da so ladje nadzorovale vsa večja pristanišča pred tuniško obalo.

Mesto Susa je imelo močno obzidje z obsegom 1.700 korakov (okoli 3230 metrov), od tega z morske strani 350 korakov (okoli 665 m). Mestno središče so varovale štiri močne trdnjave in številni utrjeni stolpi z močnim topništvom. Hiše v mestu so bile večinoma nove, okolica pa je bila lepo obdelana in vzdrževana.³⁷

5. oktobra so beneški topničarji začeli z poskusnim streljanjem, vendar so ob dvanajsti uri nehali, ker so bile ladje predalet in bombe niso zadele mesta.³⁸ Admiral je ukazal, naj se ladje za 200 metrov približajo mestu.³⁹ Takrat so streljali tudi z mesta. Bombe so švigale mimo jader in jamborov. Ena izmed bomb je zadela Forzo, vendar je le lažje raniła oficirja in dva vojaka.⁴⁰ Admiral je zvečer ukazal poveljnikoma bombard, da se približajo mestu.⁴¹ Ob prvem svitu so začeli s pravim napadom na Suso. Morje je bilo mirno in primerno za napad. Večina bomb je padla v mesto, kjer je povzročila veliko škode; iz mesta so se slišali prestrašeni kriki nemočnih prebivalcev. Nekaj bomb je zaradi slabega eks-

31 T. Mascheroni, o.c., str. 18

32 Ibidem, str. 19

33 Ibidem, str. 20

34 Ibidem, str. 21

35 Ibidem, str. 22

36 Ibidem, str. 23

37 T. Mascheroni, o.c. str. 25, Giuseppe Gatteri, o.c. str. 148

38 Prim. Giovanni Cassoni, o.c., str. 176-177. V Benetkah so imeli v tem obdobju okoli 500 dobro izurjenih topničarjev.

39 PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena..., Če primerjamo dnevnik ukazov Sirene, so mornarji pred napadom izvedli številne naloge, od ugotavljanja globine morja, kjer ima sovražnik nameščene topove, do zavarovanja splavov in oboroženih čolnov, ki so se najbolj približali obali. Admiral Emo je skrbno izdelal taktiko napada.

40 T. Mascheroni, o. c., str. 27

41 PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena., str. 2; Beneški mornarji so vsako noč šli v izvidnico. Uporabljali so najmanjše čolne - kajiče, da jih nasprotnik ne bi opazil. V bližini obale so na različnih mestih ugotavljali globino morja. Pazili so na sovražnikove premike, posebno pozorni so morali biti, če je kakšna ladja izplula iz pristanišča.

plozivnega polnjenja počilo v zraku, kar je imelo dodaten zastrašujoč učinek.⁴² Z bombe Distruzione so izstrelili samo 15 bomb, ker se je 300-librskemu minometu poškodovalo ležišče. Izstrelili pa so tudi 15 streliv iz 500-librskega minometa. Beneško admiralityeto je presenetilo, da iz mesta niso streljali na ladje in se branili. Zaradi neurja, ki je trajalo do 10. oktobra, Benečani niso napadali. Tudi tega dne je bilo morje preveč nemirno, da bi topničarji zadeli cilj. Admiral je ukazal, naj se ladje pripravijo na odhod, ker je branilce hotel presenetiti.⁴³ Ponoči so se ladje približale Susi in ob petih zjutraj so beneški topničarji ponovno začeli z obstreljevanjem. Na bombardirane Distruzione so še vedno imeli težave z minometom. Večina izstreljenih bomb je padla v mesto in povzročila veliko škodo. Po končanem napadu je admiral ukazal umik.⁴⁴ Med napadom na Suso je bil ranjen admiral Giovanni Moro, kapetan ladje Forza. Sodeloval je pri streljanju, zaradi nepazljivosti pa mu je top zmečkal dva prsta. Admiral je hotel, da mu zdravnik prsta takoj amputira, ta pa ju je hotel rešiti. A zaradi okužene rane je admiral G. Moro umrl.⁴⁵

18. oktobra je admiral Emo ukazal poveljnikoma bombard, naj plujeta proti Siciliji. V viharnem vremenu so mornarji z velikim naporom upravljali ladje. Šele 23. oktobra se je flota zbrala v varnem pristanišču Trapani,⁴⁶ kjer so ladje obnovile zaloge živil in vode. Pritoževali pa so se zaradi pretiranih cen. Prebivalci mesta so bili lepe postave in urejenega videza. Zelo strogo so spoštovali zdravstvene predpise. Mesto je bilo urejeno, okolica pa intenzivno obdelana. Mesto Trapani je bilo znano po zelo kakovostni soli. Veliki kupi slednje so ležali na prostem v pristanišču, od koder so jo trgovske ladje prevažale po vsem Sredozemlju.

19. novembra je pred pristanišče prispel še admiral s petimi ladjami, vendar zaradi slabega vremena niso mogli pristati.⁴⁷

Posadki Concordije je uspelo privezati se v pristanu, kar je poskušala tudi Forza. Zaradi neizkušenosti kapetana pa vseh manevrov niso izvedli natančno in pravočasno in jadrnica je nasedla.⁴⁸ Posadka pa sama ni

mogla rešiti ladje. Vihar je postajal močnejši in topničarji so izstrelili nekaj streliv in tako prosili za pomoč. Odzvalo se je preko dvajset beneških in pristaniških čolnov. Ker je Forza nasedla na kamnito dno, je niso mogli rešiti. Čolni so se vrnili, posadka ponesrečene ladje pa je s plavanjem skušala doseči kopno. Od petdesetih mornarjev so štirje utonili. Močno neurje je trajalo tri dni, nato pa so mornarji skušali rešiti orožje in drugo ladijsko opremo z nasedle ladje.⁴⁹

Posadki bombard sta dobili nalogo, da floto preskrbijo z živili in s pitno vodo. Šambeka sta še vedno križarila pred tuniško obalo ter pazila, da ni izplula nobena gusarska ladja. Admiral Emo je poslal pred Tunis fregato Palmo, ki je zamenjala šambek Nettuno.⁵⁰

Na bombardirane Poloniji so mojstri skušali usposobiti ležišča poškodovanih minometov. Minomet je moral vzdržati izstrelitev vsaj stotih bomb. Med tem sta tudi šambeka prispela v pristanišče.

22. decembra so mestni veljaki povabili admirala Ema, naj uradno obišče mesto. Na obali so ga pričakali z vsemi slovesnostmi, vojaki so bili v slovesnem kordonu, topničarji pa so izstrelili 15 topovskih streliv (salv) v pozdrav. Admirala je čakala bogato okrašena kočija s štirimi pari konj in spremstvom. Admirala so najprej odpeljali do cerkve Sv. Device Marije (St. Vergine Maria di Trapani). Nato so nadaljevali s sprejemom.⁵¹

Na bombardirane Polonija mojstri niso mogli usposobiti minometa, zato so ga poslali na popravilo na kopno. Pri poskusnem strelju pa je mina poškodovala minomet, ki nato ni bil več uporaben.⁵² 7. januarja 1785 sta na jugovzhod odplula šambeka. Morala sta priti pred Tunis in tam prevzeti pisma beneškega konzula. 8. januarja 1785 je v pristanišče prispel kapetan Goriucchia. Benečani so ga pozdravili s sedmimi topovskimi streli. Kapetan Goriucchia je na svojo ladjo prevzel topove in ostalo opremo potopljene ladje Forze.

13. januarja je v Trapani prispela novica, da sta se zaradi slabega vremena morala šambeka zateči v Palermo. Nevihta je oddaljila šambeka, tako da se posadki nista več videli. Poveljnik Cupida je pomislil, da je Net-

42 T. Mascheroni, o.c., str. 28

43 PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena., str. 3; Beneški mornarji so izvajali različne taktične premike na bojni liniji, s katerimi so povzročali zmedo v nasprotnikovem taboru.

44 T. Mascheroni, o.c., str. 29

45 Ibidem, str. 30

46 T. Mascheroni, o.c., str. 31, Giuseppe Gatteri, o.c. str. 148

47 T. Mascheroni, o.c., str. 32

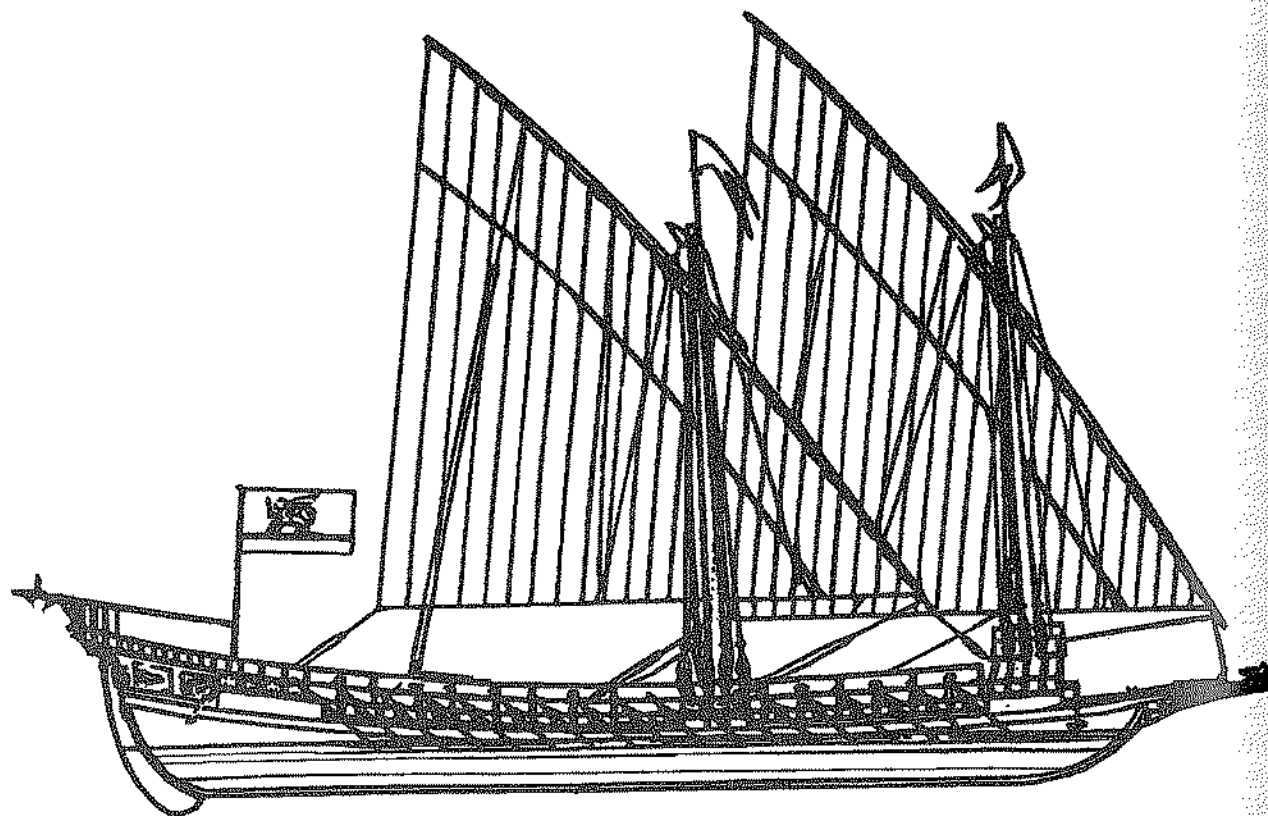
48 Ibidem, str. 33 (Bivši ladijski kapetan, admiral Giovanni Moro je zaradi malomarnosti zdravnika umrl med boji v Susi).

49 T. Mascheroni, o.c., str. 33; Alberto Santoni, o. c., str. 67 (Linjska ladja v 18. stoletju je imela približno tako procentualno porazdelitev teže: ladijski trup in sidra 61%, topništvo 9%, vetrilo 3%, rešilni čolni 3.5%, zaloga živil za dobo treh mesecev 10%, posadka 2% in balast 11.5% skupne teže).

50 T. Mascheroni, o.c., str. 34

51 Ibidem, str. 34

52 Ibidem, str. 35

1

Beneška Galeja

34 m

tuno plul proti Palermu in jo je zato tudi sam ubral proti Palermu. Ko je Cupido prispel v Palermo, so pristaniščni uradniki znali povedati le, da Nettuna niso opazili. Ker šambeku Nettuno ni uspelo priti do Palerma, se je zasidral pod hribom Monte di S. Pelagia. Neurje je postajalo vse močnejše in posadki je že trda predla. Da bi zmanjšali nevarnost brodoloma, so sneli vsa jadra in odvečne dele vetrila.⁵³

Neurje je doseglo višek 29. januarja. Z beneških ladij, ki so bile zasidrane v Trapaniju, so morali mornarji sneti jambore. Ker sidra niso držala pritiska, so valovi potiskali ladje proti obali. Meščani Trapanija so znali povedati, da tako hudega viharja še niso doživeli. Ladje, čeprav v varnem pristanišču, so bile brez pomoči. Večina mornarjev je zbolela za hudo vročico. Admiral je ukazal postaviti bolnico na kopnem, da bi mornarje lahko primerno zdravili. Zaradi vročice je zbolelo 400 mornarjev in vojakov. Zdravstveni negi navkljub jih je veliko umrlo.⁵⁴ Zdravi mornarji so morali pomiti in pospraviti vse

ladijske prostore, ker so smrdeli zaradi zastale deževnice.

11. februarja 1785 je admiral odšel proti jugozahodu z dvema fregatama Concordijo in Palmo. Nihče izmed ostalih beneških kapitanov pa ni vedel, kam je admiral nameraval. Eden izmed šambekov je na krov prevzel vetrilo potopljenega ladje Forze in odplul proti Palermu. V Palermu ga je čakal drugi beneški šambek, ki je pričakoval ladijske dele in opremo, ker sam za plovbo ni bil sposoben.⁵⁵ Naslednji dan sta iz pristanišča izpluli bombardna Polonija in trgovski keč (Checchia mercantile). V Benetke sta morali peljati preostale stvari nasedle ladje in bolne mornarje, ki so bili tudi edini člani posadke. Na bombardni je bil zdrav samo poveljnik, na keču pa četrti pilot, ki je prej služboval na Forzi.

V pristanišču so bile zasidrane Distruzione, Esploratore in Presa. Mornarji na ladjah so skrbeli za bolnike na obali.⁵⁶

Z nasedle Forze niso odpeljali še vsega materiala, zato je ladjo stražilo šest vojakov. Razbitino je 21. fe-

53 Ibidem, str. 36

54 Ibidem, str. 36

55 Ibidem, str. 37

56 Ibidem, str. 58

bruarja vihar popolnoma uničil. Valovi so ladjo razpolovili, premec je ostal na prvotnem mestu, krmo pa so valovi potisnili za 50 korakov proti obali. Kapitan Dupleffis je takoj zjutraj poslal čolne k ladijskim razbitinam, da bi rešili vojake. Pet vojakov je utonilo, šestega pa so v težkem stanju prenesli v začasno bolnico, kjer so ga skušali rešiti.⁵⁷

22. marca 1785 je v pristanišče prispel admiral s tremi ladjami. Prihajal je z Malte, kjer je z dveh beneških preskrbovalnih ladij pretovoril prepečenec in ostala živila. Po petnajstih dneh počitka je beneška flota odpula proti tuniški obali. V pristanu sta ostali samo ladji Esploratore in Presa. Ladji Distruzione in Concordija sta se ločili od flote in pluli v drugo smer. Concordija je s topovskim strelom pozdravila ostale ladje. Pri pripravi topa so sodelovali trije topničarji. Prvi je držal gorečo baklo, drugi pa bi moral pokriti ležišče smodnika. Pred topom je stal tretji topničar, ki je top pravkar napolnil. Zaradi nepazljivosti prvih dveh je pozdravni strel ušel predčasno, kar je tretjega reveža stalo roko.⁵⁸

13. aprila 1785 je beneška flota prispela pred Tunis. Ob 15. uri so beneški mornarji opazili sovražnikovo ladjo. Topničarji so takoj začeli s streljanjem, vendar je gusarska ladja zbežala. V naslednjih dneh so pred Tunis priplule še Palma, Cupido in trgovska ladja ter pripeljale živila in vojaški material.⁵⁹

21. aprila je admiral ukazal posadki Nettuna naj pluje v Trapani, kjer naj bi oddala pošto in zaupne vojaške dokumente.

23. aprila je floto obiskal beneški konzul iz Tunisa. Zaradi zaščitnih zdravstvenih ukrepov je edino konzul stopil na ladjo vrhovnega poveljnika. Pogovarjali so se o pogojih pri sklepanju miru z gusarji.⁶⁰

Stanje beneških mornarjev je bilo kritično. Primanjkovalo je hrane, zato je prvega maja flota odplula proti Trapaniju.⁶¹ Pred Tunisom je ostala le fregata Palma, ki naj bi gusarskim ladjam preprečila izhod. Na poti v Trapani so beneški mornarji srečali šambek Nettuno, ki se je vračal pred Tunis. Poveljnik je admiralu oddal

dokumente. Po preteku dveh dni je admiral znova poslal Nettuna na pot. Tokrat ga je poslal v Alžir z darili za tamkajšnjega mestnega poglavarja.⁶²

6. maja 1785 so beneške ladje pred Sicilijo srečale floto španskih ladij (tri fregate, dve galeji in manjšo linijsko ladjo). Španske ladje niso imele obešene razpoznavne zastave, zato so se beneški mornarji pripravili na boj. Španci pa so zastavo le izobesili in vse je minilo brez posledic. Naslednjega dne so beneške ladje prispele pred Trapani, kjer so bile zasidrane številne beneške ladje. Med vplutjem je beneška flota izstrelila nekaj topovskih strel v pozdrav. Med streljanjem pa se je zopet dogodila nesreča. Eden izmed topničarjev ni bil dovolj pazljiv in je ustrelil v mornarja. Topovska krogla je mornarju odnesla roko, mornar pa je zaradi sunka padel v morje ter utonil.⁶³

Po petdnevem počitku so 12. maja beneške vojaške ladje izplule iz pristanišča.⁶⁴ Floti se je pridružila še tovorna ladja, ki je bila natovorjena s prepečencem. Med potjo je beneška flota srečala tri beneške trgovske ladje. Admiral jim je ukazal, naj mu sledijo. Flota je plula proti Malti ter prispela na otok 18. maja⁶⁵, kjer je bila zasidrana deset dni. V tem času so ladijski mojstri popravili bombardo. Na ladje so sprejeli večje število ozdravljenih mornarjev. Zjutraj 29. maja je flota odplula proti Trapaniju, kamor je prispela dva dni kasneje.⁶⁶

8. junija 1785 je pred Trapani iz Alžira priplul Cupido. Istega dne je admiral ukazal ladijskim poveljnikom, da se pripravijo za izplutje, a zaradi nevihte niso mogli. Fregati Palmi se je zaradi močnega neurja strgala sidrna vrv, nato pa se je nevarno približala Fami. Nato so tudi na Fami prerezali vrv, ki je držala sidro in se s tem izognili trčenju. Kljub temu je Palma Fami poškodovala del vetrila. Vihar je fregato Palmo potiskal naprej proti šambeku; tudi tu so morali mornarji prerezati sidrne vrvi. Ko se je vihar umiril, so z ladij spustili čolne ter poiskali sidra.⁶⁷

21. junija je flota izplula iz Trapanija proti Malti. V pristanišču sta ostala šambek Cupido in ladja Presa. Ko

57 Ibidem, str. 38

58 Ibidem, str. 38

59 T. Mascheroni, o.c. str. 39. Armand Hayet, *Vita e costumi a bordo dei grandi velieri*, Milano 1973, str. 70

60 T. Mascheroni, o.c., str. 39

61 PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena...; str. 7; V ladijskem dnevniku je večkrat omenjeno, kakšno količino vode in hrane dobi posamezen mornar. Posebno pazljivi so postali, ko je začelo primanjkovati pitne vode. Najprej so ukinili tople - kuhane obroke.

62 T. Mascheroni, o.c. str. 39

63 Ibidem, str. 40

64 PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena... Medtem, ko so bile ladje zasidrane v pristanišču so ladijski mojstri (mizarji, kalafati, kovači itr.) ladje temeljito popravili.

65 T. Mascheroni, o.c., str. 40 - Mesto je bilo zelo močno obzidano, polno obrtnih delavnic in trgovin.

66 PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena... str.42. Beneška flota je postavila v vsakem pristanišču zasilno bolnico, v kateri so zdravili bolne vojake in mornarje. Največji problem tedanjih mornarjev je bila podhranjenost (skorbut) ter nalezljive bolezni - predvsem sifilis (morbo galico).

67 T. Mascheroni, o.c., str. 42

je flota preplula okoli 20 milj, so mornarji opazili dve ladji, ki sta se jim hitro približevali. Bili sta to beneški ladji, ki sta prihajali s Krfa. Prvo je vodil admiral Andrea Querini, druga pa je bila trgovska ladja tipa polaka. Ladji sta se pridružili beneški floti, nakar so skupno pluli proti Malti, kamor so prispeli 23. junija.⁶⁸

Admiral Emo je poslal ladji Eolo in Polonijo v Benetke po nove minomete in podstavke (ležišča). Na ladji Poloniji je izbruhnila epidemija; pristala je na obali Istre, saj posadka ni bila več sposobna nadaljevati plovbe.⁶⁹

1. julija 1785 so na bombardno Distruzione natovorili dva minometa z ležišči in 100 bomb. Skupno je na ladji nato bilo 250 bomb.⁷⁰ Beneška flota je bila na Malti zasidrana 18 dni, 11. julija pa so ladje izplule iz pristanišča. Vreme je bilo jasno in lepo. Po štirih dneh plovbe so ladje prispele na severno afriško obalo. Mornarji so mislili, da bodo šli ponovno pred Suso, vendar je admiral ukazal pluti v drugo smer. Vreme se je poslabšalo, pihal je močan severni veter. Iz fregate Concordije so izstrelili dva topovska strela in s tem opozorili beneško floto, da je bila ladja Presa v hudih težavah. V ladijski trup je namreč vdiral voda. Na Concordijo so hitro preložili sidra in vrvi ter vso prtljago mornarjev s Prese. Na Concordijo je šla večina mornarjev in vojakov. Na Presi so ostali le ladjedelski mojstri, ki so ladjo skušali rešiti.⁷¹ 18. julija jo je admiral že odpisal, a nato se je pojavila na obzorju v popolni opremi, saj so jo mojstri uspeli popraviti. Tega dne je admiral zopet ukazal spremembo smeri - pluti proti Susi. 20. julija so beneške ladje prišle pred Suso in se zasidrale 12 milj od obale. Pred mestom so se zasidrale Palma, Concordija, Fama, Eolo, Distruzione, Polonija, Esploratore in Presa. Naslednji dan ob petih zjutraj sta se bombardi približali mestu in izstrelili po dva poskusna strela, nato pa sta se hitro oddaljili. Iz mesta so odgovorili s številnimi topovskimi strelji, vendar ladij niso zadeli. Tudi naslednji dan je mestna obramba streljala na beneške ladje, a

bile so preveč oddaljene. Pihati je začel močan severni veter in beneške ladje so morale uporabiti še drugo sidro.⁷²

24. julija je pred Suso prispel še šambek Cupido. Na ladji so peljali pošto v Tunis, nato pa je ladja odplula v Trapani. Mornarji Cupida so povedali, da je moral drugi šambek Nettuno zapustiti položaj pred Tunisom, ker je voda vdiral v ladjo, ki se je pogreznila za 12 palcev vsako uro.⁷³

Po treh dneh se je veter polegel. Admirale je ukazal bombardama, naj se približata mestu in naj ob petih zjutraj začno z bombardiranjem. Topničarji so začeli s poskusnimi strelji, a bombe so zgrešile cilj in ladji sta se oddaljili na varnostno razdaljo.⁷⁴ Vreme je bilo še naprej mirno in lepo. Admirale je zaukazal bombardama, naj podaljšata sidrni vrvi za 200 metrov, da bi se lahko bolj približale mestu in bi zadetki bili natančnejši.⁷⁵ Bombardi sta sicer imeli 600 metrov dolgi sidrni vrvi, dodali pa sta še eno "gomeno" in s tem imeli možnost se za 800 metrov bližati in oddaljevati od cilja ne glede na veter in morske tokove.⁷⁶ Bombardi sta začeli z napadom ob 4. zjutraj. Strelji so sedaj bili veliko natančnejši. Iz bombardne Distruzione so izstrelili 32 bomb, od katerih sta le dve zgrešili cilj. Topničarji na Poloniji pa niso bili tako natančni. Tudi oni so izstrelili 32 bomb, vendar so samo tri dosegle cilj. Iz mesta so topničarji izstrelili večje število bomb, a ladij niso zadeli.⁷⁷ 31. julija 1785 sta bombardi nadaljevali z napadom. Topničarji so začeli streljati ob petih zjutraj. Z bombard so izstrelili 64 bomb. Večina je padlo v mesto, sedem bomb je počilo v zraku, dve pa sta končali na obali. Ob svitu so se na jambore povzpeli nižji oficirji in si ogledali mesto. Trindvajset mestnih hiš je bilo popolnoma uničenih, večje število pa poškodovanih.⁷⁸

Prvega avgusta so topničarji na bombardah začeli z ognjem že ob treh zjutraj. Z bombardne Distruzione so izstrelili 47 bomb, 39 jih je padlo v mesto, 8 pa počilo

68 Ibidem, str. 42

69 Ibidem, str. 43

70 Ibidem, str. 43

71 Ibidem, str. 44

72 Ibidem, str. 45

73 Prim. Attilio Cucari, o. c., str. 73. Ladijske črpalke (najmanj dve na vsaki ladji) so bile eden izmed obveznih pripomočkov na ladji. Namreč trup lesene jadrnice iz te dobe je bilo zelo težko nepropustno zaščiti. Se pravi vedno je v trup vdiral voda, ki so jo morali izčrpati. V primeru večjega vdora pa so morali črpati z obema ali več črpalkami, da je lahko ladja priplula do prvega pristanišča.

74 T. Mascheroni, o. c., str. 46

75 Luigi Fincati, Dizionario di Marina, Genova 1870, str. 161 - Gomena je bila običajna ladijska sidrno vrv okoli 200 metrov dolga. V primeru, ko so več sidrnih vrvi (gomen) povezali, so podaljšano sidrno vrv imenovali "usto." Bombardi sta imeli 600 metrov dolgo sidrno vrv, dodali sta še eno "gomeno" in s tem imeli 800 metrov dolgo vrv

76 Sidra so naložili na večje ladijske čolne in jih tako pripeljali bliže obali. Mornarji so se s pomočjo vrvi približali s splavi ali večjimi ladjami k obali.

77 T. Mascheroni, o. c., str. 47

78 T. Mascheroni, o. c., str. 47, Carlo de Negri, o. c., str. 37. Francoska mornarica je pri napadu na Genovo leta 1684 uporabila 10 bombard. Topničarji so v napadu porušili ali poškodovali več kot 1.000 mestnih hiš.

v zraku. Pri streljanju se je ležišče minometa težje poškodovalo, da ga niso mogli takoj popraviti. S Polonije so topničarji izstrelili 61 bomb, od teh jih je 55 zadelo mesto, ostale pa so padle na obalo ali v morje. Tudi ta dan so šli mornarji na vrh jamborov in si ogledali stanje mesta. Mornarji so ugotovili, da so bombe popolnoma porušile 48 hiš.⁷⁹ Tega jutra se je tudi fregata Palma približala mestu in ga zasula s topovskimi krogli. Iz mesta so topničarji ves čas streljali na ladje, a zopet brez uspeha. Po enodnevnem počitku so ladje 3. avgusta spet bombardirale mesto. Napad so topničarji začeli že ob dveh zjutraj. Z bombard so izstrelili 99 bomb. Večina jih je padla na mestno središče. Tega dne so tudi topničarji iz Suse zadeli ladje, vendar brez večjih posledic.⁸⁰ Slabo jo je odnesel edino slovanski vojak (soldato Schiavone), ki je bil na jamboru bombarde Distruzione, od koder je oprezoval za natančnostjo zadetkov.⁸¹ Sovražnikova krogla je zadela vrh jambora ter eksplodirala, bombni delec pa je zadel vojaka v obraz. Odprl mu je ličnico od ust do očesa, izbil večino zob in poškodoval tudi čelne kosti. Vojak je ostal še tako priseben, da je sam splezal z jambora. Druga krogla je zadela enega izmed topov na ladji.⁸²

4. avgusta 1785 ob dveh zjutraj so beneški topničarji nadaljevali z bombardiranjem mesta. Obe bombardi sta izstrelili po 32 bomb, ki so vse padle v mesto. V naslednjih dneh so napade zaradi slabega vremena morale prekiniti.

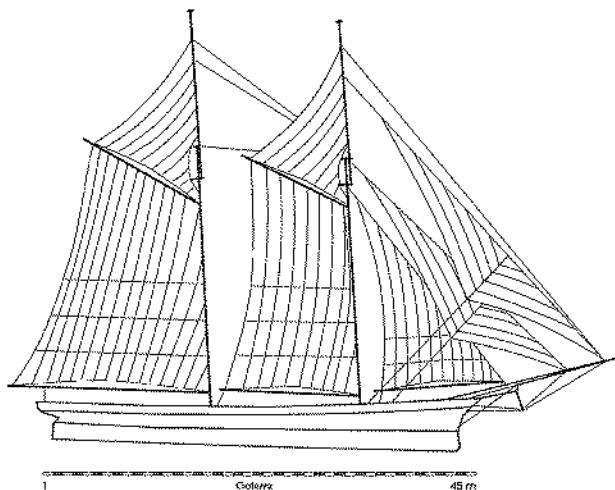
Šestega avgusta so beneške ladje dvignile sidra in odplule iz zaliva. Medtem so z ladje Eolo izstrelili sedem topovskih strelcov, v čast nobila Alviseja Badoara, ki je umrl zaradi vročice. Ko so truplo spustili v morje, so izstrelili še salvo iz mušket.⁸³

8. avgusta je admiral ukazal poveljniku ladje Eolo, naj odpluje v Trapani po živila. Eolo je za seboj vlekel ladjo Preso. Na obeh je bilo okoli 230 bolnih mornarjev in vojakov. Šambek Cupido je moral v Livorno, fregata Concordija pa je plula s posebno nalogo v neznano

smer. Pred Sousseom so ostale Fama, Palma, obe bombardi in galeota Esploratore.⁸⁴

Po štirih dneh plovbe so ladje prispele pred Sfax. Približno 20 milj severovzhodno od mesta so bili trije otoki imenovani "Querchini" (Kerhennah). Med otoki in kopnim je bilo morje plitvo (7 do 8 čevljev) in zato plovno le za ladje z manjšim ugrezom.⁸⁵ Okoli otokov je bilo morje prav tako plitvo, okoli 8 do 9 korakov, ter primerno za sidrišče. Mesto Sfax se je začelo okoli 120 korakov od obrežja, s te strani pa ga je varovalo okoli 300 korakov dolgo in močno obzidje, s številnimi utrjenimi stolpi in z močnim topništvom. Mestna okolica pa je bila lepo in skrbno obdelana.⁸⁶

Benečani so s čolnov merili globino morja okoli otokov in mesta. 15. avgusta so se ladje približale cilju in topničarji z bombarde Distruzione so začeli s poskusnimi streli.⁸⁷ Ena bomba je eksplodirala na mestnem obzidju. S Polonije so izstrelili štiri granate, od katerih sta dve padli v mestno središče. Naslednji jutro se je beneškim ladjam približal čoln, s katerim je prihajala pošta beneškega konzula iz Tripolija. V pismu je bila opisana

79 T. Mascheroni, o.c., str. 48,

80 Ibidem, o.c., str. 49

81 Prim. Giovanni Cassoni, o.c., str. 171 - 182 - Med razvrstitvijo vojakov po poreklu so slovanske vojake poimenovali "soldati schiavoni".

82 T. Mascheroni, o.c., str. 48

83 Ibidem, o.c., str. 49

84 Ibidem, o.c., str. 49

85 F. Gestrin, o.c. str. 124 - Beneški čevljev je meril 34,77 cm.

86 T. Mascheroni, o.c., str. 52, Giuseppe Gatteri, o.c., str. 148. Vrhovni voditelj beneške mornarice admiral A. Emo je naredil izviren načrt za napad na Sfax. Mesto je bilo močno obzidano. Imelo je še eno prednost, globina morja pred mestom je bila majhna, kar je večjim vojaškim ladjam preprečilo dostop v pristanišče. Do te dobe namreč mesto ni še nikoli napadla večja pomorska flota. Dal je zgraditi velike in močne splave na katere so postavili topove. S splavi so se lahko približali mestom na tuniški obali in jih z uspehom bombardirali. Beneški napad je gusarje in ostale prebivalce mest presenetil, ker niso pričakovali česa podobnega, zato so tudi utrpeli veliko žrtev in materialne škode.

87 PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena..., str. 8; Pri poskusnem streljanju so pri polnjenju minometov in topov uporabljali različne količine smodnika. Začeli so z polovičnim polnjenjem. Če bombe niso zadele cilja so količino povečali do največje možne mere, in če tudi v tem primeru niso dosegli željenih rezultatov, so s streljanjem prenehali.

škoda, ki so jo povzročile beneške bombe v mestu Souse. ⁸⁸

16. avgusta ob pol štirih zjutraj so beneški topničarji začeli s pravim napadom na mesto. Z bombarde Distruzione so topničarji izstrelili 27 bomb, od katerih jih je kar 23 padlo v mesto; dve sta padli na obalo, dve pa sta eksplodirali v zraku. S Polonije so izstrelili 32 bomb, katerih večina je padla v mesto. Ob zori so napad prekinili ter se oddaljili na varnostno razdaljo. ⁸⁹ Naslednji dan so z napadom začeli ob štirih zjutraj. Z bombard so izstrelili 109 bomb, 90 jih je padlo v mesto. Admiral je ukazal tudi topničarjem Fame, naj poskusno streljajo. Medtem pa je galeota Esploratore zasledovali gusarsko ladjo tipa sandal. ⁹⁰ Gusarji so se prestrašeni s plavanjem rešili na obalo. Beneški kapitan pa ni hotel tvegati in zapleniti sandala, saj bi moral jadrati preko plitvine.

Medtem ko je mestna obramba Soussa s topniškim ognjem držala beneške ladje na razdalji, prebivalci Sfaxa niso streljali na beneške ladje. Čeprav je bila obramba mesta dobro organizirana in oborožena, pa branilci niso pričakovali beneškega napada. ⁹¹ Ker se je 18. avgusta vreme poslabšalo, so beneške ladje odplule proti otokom "Qurchini" (Kerkhennah), kjer so bile varne pred nevihtami, ki so divjale v tem obdobju.

Ker se neurje ni poleglo, je admiral ukazal pluti proti Trapaniju, kamor so prispeli prvega septembra. Mornarji so se najprej oskrbeli s pitno vodo. ⁹² Posadka Eola je še vedno skrbelo za bolne mornarje. V mesto je iz Livorna prispel tudi šambek Cupido. Drugi šambek

Nettuno so potegnili na kopno in začeli popravljati trup, ki je bil v zelo slabem stanju. ⁹³

5. septembra 1785 je admiral poveljniku galeote Esploratore ukazal, naj gre križarit pred otok Favignana, kjer so se je nahajale beneške ladje, ki jih je vodil admiral Querini. Ob petih popoldne so mornarji z galeote opazili beneške ladje in v pozdrav izstrelili nekaj topovskih salv. Naslednje jutro se jim je galeota približala. Skupino so sestavljale ladje Sirena, Vittoria, Cavalier' Angelo, nek keč in trabakul. Na keču je bil natovorjen prepečenec, trabakul pa je vozil 1.200 sodov vina. Na ladji Vittoriji so pripeljali 500 -lbrski minomet in 72 bomb istega kalibra za bombardno Distruzione. Na keču je bilo natovorjenih 93 bomb za bombarde. ⁹⁴

V Trapaniju so beneški mornarji obnovili zaloge vode, prepečenca ter ostalih živil. 16. septembra je del flote zapustil pristanišče, kjer sta ostala samo keč in ladja Eolo, posadki pa sta prevzeli skrb za bolnike. Šambek Cupido je z pošto odpotoval proti Livornu.

Vremenske razmere se še vedno niso izboljšale in z ladjami je bilo precej težav. Najhuje je bilo bombardi Poloniji, od koder so ob petih zjutraj izstrelili 5 topovskih strelcev in tako prosili za pomoč. V bombardinem skladišču je bilo že pet pedi vode. Z ostalih ladij so poslali kafafate, ki so v dveh urah odkrili dve luknji in ju zamašili. ⁹⁵ Neurje je z galeote Esploratore odtrgalo čoln, ladji Vittoriji se je zlomila prečka na krmnem jamboru, fregati Concordiji pa se je polomil jambor na premcu. Viharno vreme se je nadaljevalo. Beneška flota je 22. septembra prišla pred zaliv Golette. ⁹⁶ Admiral

88 T. Mascheroni, o.c., str. 53

89 PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena..., str. 9; Admiral Emo je zelo točno izdelal taktiko umika, večji čolni ali ladje so varovali manjša plovila pri umiku. Na ta način manjša plovila so bila vedno krita invarna pred nasprotnikovim ognjem.

90 Prim. Panflesico Italiano, Venezia 1839, IV. del str. 1441, Sandal je bil tip manjšega turškega plovila. V 17. stoletju so ta tip ladij gradili tudi v beneški ladjedelnici. Ladja je bila majhnjših dimenzij, zelo lahka in hitra. Običajno sta veslala po dva mornarja. Uporabljali so jo v ribiške namene, kakor tudi za prevoz lažjih tovorov.

91 T. Mascheroni, o.c., str. 54

92 PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena..., str. 11; Admiral je vsakodnevno ukazal, kdo mora poskrbeti za prevoz pitne vode.

93 T. Mascheroni, o.c., str. 55

94 Ibidem, str. 55

95 Ibidem, str. 56

96 T. Mascheroni, str. 57; PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena..., str. 3; 22. septembra 1785. Zabeleženi so prvi podatki o dnevnih ukazih, ki jih morajo mornarji opraviti. Vpisane so tudi važnejše naloge mornarjev na ostalih ladjah. Vsekakor se kronika in ladijski dnevnik dopolnjujeta in v datumih ni bistvenih razlik.

22. sept. 1785 - ladja Fama

Ladje so morale imeti pripravljeno topništvo. Skladišča (stive) so morali mornarji urediti in izprazniti - urejena so morala biti zaradi sprejema morebitnih ranjencev. Morali so pripraviti in urediti ladijske čolne. V čolnu je moralo biti enako število mornarjev in vojakov (vsi dobro oboroženi s strelnim orožjem). V kajicah je bilo od 6 do 8 vojakov, poleg enakega števila mornarjev.

Oficirji na ladjah so bili treh rangov - plemiči, pehota in mornarji (patrigio, militare e marina).

Mornarji so ladje namestili v bojno linijo. Večje ladje so bile v zadnji liniji, čolni in splavi pa bliže obali. Pri morebitnem sovražnikovem napadu so večje ladje varovale splave in čolne pri umiku.

23. sept. 1785 Fama (str. 3)

Vodja mojstrov s Concordie je moral zbrati mojstre z Vittorie in Eola in skupno popraviti čolne Concordie, Eola, Esploratora in Nettuna.

Vse ladje so morale imeti stalno pripravljene čolne za obrambo. Pregledati so morali vetrila in menjati poškodovana ali strgana jadra, vrvi ter prečke.

Emo je poslal pismo tuniškemu beju, v katerem je sporočal, da je beneška flota bombardirala že dve mesti in povzročila veliko škode. Če bej ne bi sprejel mirovnih pogojev, bo flota nadaljevala z napadom na Goletto.⁹⁷

Zaliv Golette je polkrožne oblike, na eni strani meji na Kartaginski rt, kjer so v tem obdobju bile še vidne

razvaline antičnega mesta. Trdnjava Goletta je ležala pet milj od rta, Tunis pa osem od zaliva. Za obrambo zaliva je skrbel sistem manjših trdnjav. Največja je imela z morske strani 70 korakov dolgo obzidje. Trdnjave so imele številne topove različnih kalibrov francoske izdelave. Ves obalni pas je bil lepo in intenzivno ob-

Na ladjah je primanjkovala pitna voda, zmanjšala se je njena uporaba v kuhinji.

24. sept. 1785 Fama (str. 4)

Poveljnik Sirene je moral poslati pred mestom (400 korakov od obale) v izvidnico kajič. Izvidniki so morali paziti na vse premike in hitro obvestiti na novosti (posebno skrb so morali posvetiti francoskim ladjam, ki so bile v pristanišču). Enako nalogo je dobil poveljnik Vittorie.

Mojstri so morali na ladjah popraviti vse poškodbe, še posebejo vetrila.

25. sept. 1785 Fama (str. 5)

Mornarji s Fame so morali s kajičem v izvidnico 700 do 800 korakov od obale. Mornarji so morali pregledati globino morja, do koder bi lahko prišle večje ladje. Častnik, ki je vodil mornarje je po opravljenem delu poročal admiralu. Opravili so tudi trigonometrijska merjenja.

Mojstri so tudi tega dne imeli veliko dela z popravili jader in vetril

26. sept. 1785 za Concordio

Primanjkovalo je pitne vode. Najtežji je bil položaj na Eolu, kjer so najprej zmanjšali uporabo (le 2 krat na teden so kuhali tople obroke - častniki so še vedno dobili en topel obrok na dan). Na dan so lahko uporabili samo 3 sode vode, naslednji teden pa dva soda na dan.

27. sept. 1785 Sirena (str. 6)

Poveljnik Sirene je moral poslati mornarje z čolnom da so varovali sidra, sidrne vrvi in bojo bombard.

Admiral je pripravil tudi načrt za primer, če bi se mornarji in vojaki izkrcali na obalo. Ker sta čoln vodila dva častnika bi vodil en poveljnik ljudi na obali, drugi pa ljudi, ki so ostali v čolnu. Vojaki so bili dobro oboroženi, vsak je imel 24 naboje za puško. V čolnu je bilo 16 vojakov in 18 mornarjev.

28. sept. 1785

Vse ladijske posadke so morale biti pripravljene na boj. Postopoma so se približali mestu. Mornarji v čolnih so morali biti pripravljene na hitre premike. Posadke v čolnih sta vodila dva častnika (mornariški in "pehotni" oficir), tako so imeli večji nadzor nad vojaki.

Posadka Eola je morala pripraviti 20 praznih sodov, plohe in deske. Material so uporabili za gradnjo splava.

Poveljnik Coldumer s Concordie in kapitan Cristanich sta morala na Famo, kjer sta imela razgovore z admiralom Emom. Kajič Palme, vodil ga je pilot Armeni je moral v izvidnico v smeri mestnega pomola.

Posadka na Eolu je morala dodatno zmanjšati uporabo vode. Voda je začela primanjkovati tudi na Vittoriji.

Naslednji dan so morali vse ladje premakniti za 250 do 300 korakov proti zahodu.

29. sept. 1785 Fama (str. 7)

Poveljnik Sirene je moral pripraviti kajič za izvidnico. Mornarji (izvidniki) so morali nato poročati admiralu. Posadki na bombardah sta morali v pripravljenosti za premik proti mestu.

30. sept. 1785 (str. 8)

Poveljnika Fame in Palme sta morala pripraviti kajiča za izvidnico. Mornarji so morali ob zori ladje približati mestu (za 120 korakov so približali Concordio, za 150 Eolo, za 200 Palmo in Sireno). Edino ladjo Vittorio niso premaknili s sidrišča.

Na Eolu je poveljnik lahko izpustil častnika Francovicha iz zapora, pred izpustitvijo pa je moral obljubil, da ne bo izvrševal ukaze nadrejenik častnikov.

97 T. Mascheroni, o.c., str. 58; PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena., str. 8

1. okt. 1785 Fama

Mornarji so bombarde približali mestu. Po ukazu so začeli streljati na utrdbe. Pri prvem poskusnem streljanju so morali uporabiti 2/3 polnjenja (smodnika). Če so bombe padle na cilj, so uporabili prave bombe. V nasprotnem primeru, pa so povečali količino smodnika za 2 do 3 libri.

Topničarji Polonije so streljali na trdnjavo ob vhodu v pristanišče. Poveljnik šambeka Nettuna je moral pripraviti čoln, ki je nudil podporo bombardi Distruzione. Mornarji s čolna Esploratora pa so pomagali Poloniji.

Poveljnika Sirene in Eola sta pripravila čolna za podporo splavov. (Vsak splav je imel poleg oborožen čoln, ki ga je varoval v primeru napada s kopnega in mu pomagal na varno).

V bližini splavov je bilo pripravljeno še večje število čolnov, ki so jih razporedili v primeru potrebe.

Splave so približali od 150 do 300 korakov od mestnega obzidja, odvisno od tega kakšno obrambo je imel pred seboj.

Oboroženi čolni in ladje v drugi in tretji boji liniji pa so morali streljati čez splave. S tem so sovražniku onemogočili učinkovito streljanje in hkrati varovali splave.

Na splavih je bilo 6 mornarjev, 4 topničarji, 2 vojaka in oficir. Vsak splav je imel točno določeno nalogo in cilj na katerega je streljal. V primeru, da so z močnim in točnim ognjem uspeli spoditi nasprotnika z bojnih položajev, so bili na enem izmed čolnov 4 potapljači.

Njihova naloga je bila ta, da so priplavali do nasprotnikovega topništva. Tam so z močnimi žebli zabili ležišča topov, prevrnili in poškodovali so topništvo, če je bilo to le mogoče. Za opravljeno delo je sledila nagrada 4 dukatov.

V primeru slabega vremena je akcija odpadla in plovila so morali spraviti na varno. Čolne in splave je še dodatno varovala galeota Esploratore, ki je bila v neposredni bližini, vendar pa sama ni smela sodelovati v boju, da je ne bi razpoznali.

V primeru, da je sovražnik s čolni napadel splave, je bilo treba to takoj sporočiti, da so hitro pripravili ustrezne protiukrepe.

delan.⁹⁸

Admiral je razvrstil ladje za napad. Najbližje obali sta bili postavljeni bombardirni. Admiral je ladjedejniškim mojstrom ukazal zgraditi dva splava. Za osnovo so uporabili 22 sodov, bila pa sta dovolj močna, da so na njiju postavili 40 - librski top.

Naslednji dan je bej odgovoril na pismo. Napisal je, da se zahvaljuje za opozorila, a zaupa svoji obrambi. Glede sklepanja mirovnih pogajanj pa se pogoji niso spremenili. Prvega oktobra so mojstri dokočali splava. Mornarji so oborožili največje ladjiske čolne s topovi, ki so služili za zaščito splavov. Admiral je ukazal, naj se ladje približajo Goletti. Topničarji so se pripravili za delo. S poskusnim napadom so začeli 3. oktobra ob petih zjutraj.⁹⁹ Z bombarde Dstruzione so izstrelili 3 bombe, s Polonije pa 5. Nobena izmed bomb ni zadela cilja; Benečani so prenehali z ognjem ter se oddaljili na varnostno razdaljo. Ob štirih zjutraj so začeli napad topničarji na splavih. S splavi so se približali trdnjavi

na 170 korakov. Ogenj so prekinili ob osmih zjutraj. Beneški topničarji so poškodovali del obzidja. Mestana obramba je nudila močan odpor, vendar brez posledic.

Naslednji dan so nadaljevali z napadom.¹⁰⁰ Topničarji z Dstruzione so izstrelili 10 bomb. Mesto pa je zadela samo ena in to hišo luškega kapitana. Bombe, ki so jih izstrelili s Polonije, niso dosegle cilja.¹⁰¹

9. oktobra 1785 se je vreme poslabšalo¹⁰² in šele naslednji dan je beneška flota lahko nadaljevala napad.¹⁰³ Ko so se ladje približale obali, je bombardirna Dstruzione izstrelila 48 bomb, katerih je večina zadela mestno središče. Topničarji Polonije so na cilj izstrelili 44 granat. Goletto je zajel požar, da je bila podobna bruhajočemu Vezuviju. Sovražnikova granata je preluknjala čoln ladje Eolo, a ni ekspodirala. Zadete so bile tudi vreče peska na splavu, a brez večje škode.¹⁰⁴

15. oktobra je admiral Querini z ladjo Sireno in šambekom Nettunom odplul v Trapani. Šambek Cupido

98 T. Mascheroni, o.c., str. 60, PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena., str. 11

2. okt. 1785

Ob 24. uri so poveljniki plovil na izvajali dane jim zapovedi (podobne kot 1. oktobra).

99 PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena., str. 12

3. okt. 1785

Vse ladje so dobile točno določene naloge in obveznosti. Vittoria je branila dva splava (vodila sta jih Subotich in Zar). Podobno so tudi ostale ladje varovale splave kljub temu, da so bili mornarji v čolnih stalno pri splavih. V primeru potrebe so z ladj poslali dodatno pomoč in okrepiteve.

100 PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena., str. 13

4. okt. 1785 Fama

V tunizijskih pristaniščih so bile prisotne francoske ladje. Beneške ladje so večkrat spremenile razpored pred mestom in se premaknile od 100 do 300 korakov, glede na to kaj si je admiral izbral za cilj. Primanjkovala je voda, zato niso na ladjah kuhali toplih obrokov.

101 T. Mascheroni, o.c., str. 62; PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena., str. 15

5. okt. 1785

Mornarji Palme in Concordije so šli s kajiči v izvidnico. Splave so morali povleči na določene (položaje) mesta in začeti z ognjem. Splavi so bili privezani na sidrne vrvi večje ladje. Mornarji so jih vlekli na položaje (pred obzidje) in nazaj, ko je bilo to potrebno.

6. okt. 1785 (str. 16)

V primeru slabega vremena so morali mornarji topništvo, ki je bilo v čolnih in splavih, takoj prenesti na ladje. Admiral je topničarjem na bombardah vsakodnevo določal cilje (trdnjave) za bombardirati. Mornarji v kajičih so morali vsako noč stražiti in opazovati nasprotnikovo gibanje na obali. Vsako noč so menjali razpoznavna gesla, uporabljali so znana imena svetnikov ali pa krajev. (Marco, Venezia itd.). Izvidnice so vodili večinoma isti piloti in nižji častniki (Mianilouich, Napich, Franinovich, Alessich, Petrovich itd.)

Z večje razdalje so streljali samo z topovi in minometi večjih kalibrov, ker drugače ni bilo pravega efekta (samo trošenje smodnika in izstrelkov).

8. okt. 1785 (str. 18)

Mornarji so morali na običajno nočno stražo in poizvedovanje (izvidnico). Splave so povlekli na prvo bojno črto. Topničarji bombard so dobili ukaz katere cilje bodo streljali. Zaradi prestopka je admiral kaznoval oficirja Miouilouicha in poročnika Pairentia. Z verig pa so po prestani kazni izpustili mornarja s Fame.

102 PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena., str. 19

9. okt. 1785

Na ladjah je admiral stalno spreminjal posadke, z ene ladje so mornarji šli na drugo ladjo. Na ta način je admiral skušal ublažiti napetosti med mornarji, namreč na ladjah je bilo večje število mornarjev in nižjih oficirjev zaradi prestopkov kaznovanih in vkljenjenih oziroma zaprtih.

103 PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena., str. 20

10. okt. 1785.

Kot običajno so morali mornarji s kajiči v izvidnico. Splave so morali povleči na na bojno mesto, skratka se previdno pripraviti na napad.

104 T. Mascheroni, o.c., str. 64

je odplul v Livorno. Tega dne je iz pristanišča Golette izplula večja turška ladja. Na jamboru je imela izobešeno belo zastavo. Plemič Corner s fregate Fame ji je šel s čolnom nasproti, a tuniški glasnik ni hotel predati pisma beneškemu plemiču.¹⁰⁵ Dobil ga je kapitan neke v bližini zasidrane francoske ladje, ta pa je nato poslal svojega podrejenega, da ga preda beneškemu admiralu. V pismu je bej sporočil, da sprejema beneške mirovne pogoje.¹⁰⁶

20. oktobra je beneška flota izplula iz Golette in do naslednjega jutra je preplula že 30 milj. Ker je vreme znova postalo viharo, so ladje morale skrajšati jadra. Nevihta je trajala 4 dni. Bombardi Distruzione je vihar polomil del jambora, ki je padel na palubo, a k sreči žrtev ni bilo. Admiral Emo je naročil poveljniku fregate Palme, naj priveže poškodovano bombardo in jo vleče za seboj. Zaradi viharnege vremena je manever uspel šele naslednje jutro. S fregate Concordije so mornarji prenesli na bombardo nov del jambora, ki so ga mojstri zamenjali s poškodovanim. Nato so se beneške ladje usmerile proti Trapaniju. Neurje je tudi fregati Concordiji poškodovalo vetrilo in potrebna je bila temeljitega popravila.¹⁰⁷

Fregati Sirena in Kavalier Angelo ter šambek Nettuno so bili zasidrani pred Marsalo, a so se zaradi močnega

vetra zatekli v zavetje otoka Favignano.¹⁰⁸ Prvega novembra je tudi fregata Vittoria priplula v Trapani. Vihar je postajal vse hujši, zato je admiral ukazal, da se ladje zatečejo na Malto. Proti Malti so pluli Fama, Eolo, Palma, obe bombardi in Esploratore. Posadkam je začelo primanjkovati živieža in vode. V najslabšem položaju je bila posadka bombarde Distruzione. Vsak mornar je lahko dobil le četrt litra vode na dan. Petega novembra 1785 so ladje še vedno križarile na odprtem morju. Ker je bilo pomanjkanje vode vse večje, je admiral naročil kapitanoma bombard, naj plujeta proti Agrigentu (Girgenti). Ladji sta pluli v Agrigento, vendar je bilo pristanišče že polno. Bombardi sta se namenili nazaj proti Malti, saj se nevihta še ni umirila. Sedmega novembra sta tja tudi prispeli, naslednjega dne pa je Palmi in Poloniji uspelo vpluti v pristanišče. Šambek Cupido je pred nevihto srečno prispel iz Livorna. Admiral Emo je ukazal posadki, naj okrbi z vodo in hrano ladje, ki niso mogle v pristanišče, kar ji je uspelo navkljub slabemu vremenu.¹⁰⁹ Posadka Eola je ladjo zasidrila na drugi strani otoka in opravila 20 - dnevno karanteno (contumacia).

V pristanišču so ladijski mojstri opravili vsa vzdrževalna dela.¹¹⁰ Šambek Cupido so v celoti obnovili, ostalim ladjam pa samo palube in dele, ki niso bili pod vodo.

105 PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena., str. 20
11. okt. 1785.

Kot običajno so morali mornarji s kajiči v izvidnico. Na Vittoriji so iz verig izpustili kaznovane mornarje. Poostri so nadzor na uporabo pitne vode.

12. okt. 1785

Mornarji so morali s kajiči v izvidnico. Na ladjah pa so potekale priprave za napad.

13. okt. 1785

Mornarji s Palme in Eola so morali s kajiči v izvidnico. Po pregledu obale so mornarji pripravili ladje in odpluli iz Tunisa. 27. oktobra so mornarji prispeli na Malto. Mornarji Sirene so s čoln hodili po pitno vodo in oskrbovali celo floto. Ladijski mojstri Sirene, Vittorie, Concordie pregledali stanje ladij in začeli z najnujnejimi popravili. Tudi oficirji so se morali strogo držati discipline, v primeru neposlušnosti - če se ni vrnil pravočasno z mesta je izgubil plačo dveh mesecev.

106 T. Mascheroni, o.c., str. 64

107 Ibidem, o.c., str. 65

108 PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena., str. 22

28. nov. 1785

Ladijski mojstri so nadaljevali z popravili ladij - omenjeni so "marangoni" (mizarji, tesarji), "calafati", "fabri" (kovači). Večje število mornarjev je bilo bolnih, zato so jih odvedli v mestno bolnišnico.

29. nov. 1785

Vsi ladijski mojstri so zbrali za dela na Palmi. Tega dne je zdravnik v bolnici temeljito pregledal bolne mornarje. Ozdraveli mornarji so morali nazaj na ladje.

30. okt. 1785 Malta

Vsi mojstri so morali na Concordio, kjer so opravili vsa potrebna popravila. Kakor vedno je opravljeno delo pregledal ladijski poveljnik.

109 T. Mascheroni, o.c., str. 67

110 PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena., str. 23

1. dec. 1785 Malta

Mojstri so morali na šambek Cupido, kjer so najprej popravili vetrilo. Mojstri so delali tudi na fregati Sireni, kjer so zamenjali jambor, ki je bil močno poškodovan. Mornarji so s čolni vsakodnevno peljali svežo pitno vodo.

2. dec. 1785 Malta

Mojstri s Fame in Concordie so šli na fregato Kavalier' Angelo, kjer so opravili večje popravilo. Na fregati so ostali dokler niso dokončali dela. Medtem so mojstri na Sireni sneli poškodovan jambor, kovači pa so delali na Concordiji.

3. dec. 1785. Malta

Mojstri so odelali na Eolu, Distruzione in K. Angelo. Mornarji so še vedno obnavljali zaloge pitne vode

8. decembra 1785 je admiral ukazal poveljniku ladje Kavalier' Angelo naj gre po prepečenec na Krf. Posadka šambeka Cupido pa je morala v Livorno po pošto in dokumente.¹¹¹

14. decembra sta izplula Sirena in Eolo, naslednji dan pa tudi admiralska ladja Fama.¹¹² Širile so se govorice o petih gusarskih ladjah, ki naj bi prihajale iz Alžira. Beneške ladje so izplule in križarile okoli otoka, vendar o gusarskih ladjah ni bilo ne duha ne sluha.

22. decembra je iz pristanišča izplula ladja Esploratore z nalogo, da pregleda vode okoli otoka Panteleria.

27. decembra je fregata Concordia izplula in pregledala morja med otoki Linosa, Panteleria, Malto in Agrigentom.

31. decembra se je na Malto vrnila admiralska ladja Fama.¹¹³

1. januarja 1786 je na Malto prispel tuniški šambek, ki ga je poslal bej.¹¹⁴

4. dec. 1785 Malta (str. 24)

Kovači so delali na bombardi Distruzione (spenjali so nove železne obroče na glavnem jamboru. Kalafati pa so premazali trup fregate Kavalier' Angelo. Mornarji so tudi ta dan obnavljali zaloge pitne vode.

5. dec. 1785

Kalafati so delali na Eolo. Mornarje in vojake, ki so skušali zbežati z ladj v mesto, čeprav niso imeli dovoljenja, niso spustili več v mesto.

7 dec. 1785 (str. 25)

Poveljnik fregate K. Angelo je moral pripraviti vojake in mornarje (posadko) za pregled. Admiral je imel namen pregledati tudi ladjo, zato je moral poveljnik izpopolniti zaloge vode in prepečenca, kakor tudi osnovni potrošni material (vrvi, jadra, deske itd.) Enak ukaz je dobil tudi poveljnik Sirene (ladja je morala imeti vse pripravljeno za odhod).

Bolne mornarje in vojake je bilo treba peljati v bolnišnico na kopno, hkrati pa prevzeti ozdravele. Vsa potrebna dela glede bonikov je vodil glavni zdravnik (kirurg) Costanzi. Vsakega bolnika je bilo treba temeljito pregledati in določiti tip bolezni in njeno zdravljenje.

Mojstrom z ladje Eolo so sneli verige, v primeru, v primeru nadaljne neposlušnosti so jih za vzgled primerno kaznovali.

8. dec. 1785. fama Malta (str. 26)

Mojstri so začeli z popravilom kajičev na Concordiji, Palmi in Sireni. Za oskrbo z vodo so mornarji zgoraj naštetih ladj uporabljali čolne.

Vsi ladijski pisarji so morali o svojem delu poročati admiralu. Zdravnik je temeljito pregledal bolne mornarje in vojake, nihče ni smel simulirati. Simulante so strogo kaznovali, ker so "odžirali" denar za zdravljenje (bolniki so namreč imeli boljše hrano). Poveljniki na vseh ladjah so lahko sprejemali novince (reciute).

9. dec 1785

Kalafati so začeli z delom na trupih Sirene in Vittorie. Mornarji so tudi ta dan nadaljevali z oskrbo pitne vode. Eden izmed pilotinov bo delal izpit za petega pilota.

10. 12. 1785 (str. 27)

Admiral je opravil pregled vseh ladijskih posadk (mornarje, vojake, topničarje in mojstre). Mornarji in ostali člani posadke so morali biti v popolni uniformi, imeti urejene lase itd. Pregledal je tudi stanje ladijske opreme.

Tega dne so iz verig smeli vse ladijske mojstre, ne glede kakšno kazen so prestajali. Poveljniki so mornarjem dali nove kape, vendar so jih lahko uporabljali le v lepem vremenu.

11. 12. 1785 (str. 28)

Ladijski mojstri (predvsem kalafati) so morali na Famo, kjer so začeli z popravilom palube, kjer so ostali do konca del. Posebno natančno so morali zaščititi del palube nad skladiščem prepečenca in smodnika. Večje število mojstrov je bilo vključeno v verige.

12. 12. 1785 (str. 29)

Poveljniki so morali organizirati vse potrebna dela, da so bile ladje pripravljene na odhod. Ladijski pisarji so morali oddati poročila in spremembe stanja na ladjah (tako posadke, kot ladijske opreme).

Poveljniki so morali pripraviti vprašanja za izpit (za napredovanje), ki so ga opravljali drugi piloti. Piloti, ki so želeli opraviti izpit, so morali oddati pismeno prijavo.

Pisarji so morali popisati število in stanje jader, prečk, košev in jamborov.

Poveljnik Vittorie je moral pojasniti zakaj je zaprl in priklenil pilotina.

13. 12. 1785 (str. 30)

Poveljniki so nadaljevali z pripravo ladj na izplutje. Admiral je ukazal vrstni red po katerem naj se ravnajo poveljniki pri izplutju iz pristanišča (prva izpluje Fama, nato Palma, Concordia in Vittoria itd.).

13. 12. 1785 za Sireno

Mornarji so morali pregledati in pripraviti jadra. Oficirji so lahko šli v mesto gledat opero, vendar so morali zvečer nazaj na ladjo. V primeru, ko ni bilo na ladji dela je lahko šlo 6 mornarjev in 6 nižjih oficirjev ter vojakov v mesto. Na ladjo so se morali vrniti ob 23 uri zvečer. Če so se prepozno vrnili so šedile kazni.

111 T. Mascheroni, o.c., str. 68

112 T. Mascheroni, o.c., str. 68

113 T. Mascheroni, o.c., str. 113

114 PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena., str. 31

1. 1. 1786 Malta

Mornarji so dopolnjevali zaloge pitne vode. Na fregati Sireni je zbolelo večje število mornarjev (6 je bilo huje bolnih) zato so jih odvedli v mestno bolnico. Ozdravele mornarje pa so izpustili iz bolnice.

Kot smo že omenili ladijske posadke so bile sestavljene iz mornarjev različnih narodnosti., vendar pomembnejše naloge so

11. januarja sta v Sirakuzo pluli Palma in Eolo.¹¹⁵

26. januarja sta v pristanišče prispela Kavalier Angelo

opravljali samo mornarji, ki so prihajali Benetk. V tem primeru so stražili bolne mornarje (zaradi varnosti pred zastrupitvami, kot tudi pred pobegi).

2. 1. 1786

Mornarji so nadaljevali preskrbo z vodo. Zdravniki pa so imeli veliko dela z bolnimi mornarji

4. 1. 1786 (str. 32)

Pri delu sta se na Sireni poškodovala dva topničarja. Pravoslavni vojaki (soldati Greci) so lahko poslušali mašo na galeoti Esploratore. Poveljniki so morali strogo paziti na red.

8. 1. 1786 (str. 33)

Tudi ta dan so mornarji nadaljevali s preskrbo vode. Topničarji so morali skupaj s pisarjem pregledati stanje in število bomb. Tega dne so na vseh ladjah začeli z oskrbo z vinom. Nove mornarje (reclute) so poveljniki predstavili posadkam.

Na ladjah vladala trda disciplina, vendar so jo člani posadk stalno kršili, kar nam povedo zapisi o večjem številu vklejenih ljudi. Številni so bili primeri, ko so mornarji kradli in prodajali dele uniform. Tako dejanje so ladijski poveljniki strogo kaznovali, poleg telesne kazni so morali krivci nadomestiti prodano ali ukradeno blago. V primeru, da ni imel denarja je dobil za dnevni obrok samo vodo in kruh, ter na ta način odplačal kazen.

8. 1. 1786

Mornarji so nadaljevali s preskrbo pitne vode. Ladjam, ki so bile dolgo časa zasidrane na enem mestu, so morali mornarji dvigniti sidra in posušiti vrvi, nato se so ladje zasidrali na drugem mestu. Tako so preprečili preperete vrvi.

9. 1. 1786

Mornar Eola se ni pravočasno vrnil z izhoda v mesto, ko se je vrnil pa je še napadel in pretepel stražarja. Ostali stražarji so ga takoj prijeli in priklenili.

Dva krat mesečno so mornarjem dali sveže meso.

9. 1. 1786

Zradi neposlušnosti so na Sireni kaznovali z bičanjem dva mornarja.

10. 1. 1786

Poveljnik Eola je moral pripraviti vse potrebno, da je lahko ladja odplula na kratko križarjenje. Dva vojaka z Eola sta šla v mesto oborožena, kar je bilo strogo prepovedano. V mestu je eden streljal. Tisti, ki je streljal je dobil 200 udarcev, drugi pa 60 udarcev z bičem.

115 PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena., str. 34

13. 1. 1786

Admiral je pregledal topništvo. Tega dne so vsem posadkam so dodelili (skuhali) sveže meso.

14. 1. 1786

Na Malti so zalotili večje število mornarjev, ki so kradli. Kazenovali so jih z 10 do 15 udarcev biča.

16. 1. 1786 (str. 35)

Admiral je pregledal stanje posadk. Mornarji so še naprej prodajali dele uniform (plašče, srajce itd.). Zato so povečali kaznen na 30 udarcev z bičem (30 colpi di corba). Poleg kazni so krivci nadomestili oblačila.

Oficirji so lahko šli na gledališko predstavo, seveda primerno urejeni. Niso pa smeli sedeti v prvi vrsti.

18. 1. 1786

Zdravniki so opravili pregled bolnikov.

Ladijski pisarji so popisali, kaj vse potrebuje zdravnik za zdravljenje bolnikov.

20. 1. 1786

Zdravnik (kirurg) Costanzi je pregledal bolnike. Vojaki so vadili v vojaških veščinah.

21. 1. 1786

Vojak na Eolu so povečali kazen, zato je bil do nadaljnjega priklenjen v verige. Tega dne so prijeli in kaznovali štiri vojake z Eola, ker so kradli in prodajali opremo.

22. 1. 1786 (str. 36)

Mornarji so nadaljevali s preskrbo z vodo. Mornarjem, ki so prodali dele uniform, so le-te dopolnili.

V pristanišču so postrilni nadzor, posebno tistih oseb, ki so imele stike z mornarji. Admiral je na vse načine skušal preprečiti prodajo beneške imovine.

22. 1. 1786

Poveljnik Vittorie je iz verig izpustil vklejene mornarje, enako je storil poveljnik Concordije.

24.1. 1786 (str. 37)

Mornar s Sirene je prodal pristaniškemu delavcu 3 mornariške plašče. Plačati je moral njihovo vrednost.

Na Sireni je zbolelo večje število mornarjev, odvedli so jih v mestno bolnico. Zdravniki so skupaj pregledali bolnike. Bolniki so imeli v bolnici skupno kuhinjo, s tem so prihranili del stroškov. Bolniki, ki so imeli sifilis (morbo gallico), so bili v posebnih prostorih, ker je bil nalezljiv.

Ponovno je admiral ukazal zastražiti bolnico s 4 stražarji in vodnikom (morali so biti Benečani). Na ta način so skrbeli za fizično varnost bolnikov in ne samo na zdravniško.

V bolnico so prihajali samo zdravniki in osebje, ki je skrbelo za hrano. Nihče izmed bolnikov ni smel ven. Hrana je bila skrbno izbrana in boljše kakovosti od običajne.

24. 1. 1786

Ladijski mojstri so morali na fregati K. Angelo sneti poškodovani jambor in ga zamenjati z novim.

25. 1. 1786

Zaradi številčnih kraj opreme je admiral ukazal ladijskim poveljnikom naj pregledajo uniforme in oblačila posameznega člana

in Cupido. Ladji sta bili natovorjeni z živili (prepečenec) in rezervnimi ladijskimi deli, predvsem z jambori. Ladijske posadke so si razdelile živila, mojstri so menjavali poškodovane jambore. Stari in polomljeni jambori so bili namenjeni za gradnjo splavov.¹¹⁶

2. februarja 1786 se je v pristanišče vrnila ladja Palma, dva dni kasneje pa tudi ladja Esploratore, ki je peljala pošto in dokumente za komandanta flote.¹¹⁷

18. februarja se je vrnil šambek Cupido. Na poti na Malto je srečal ladjo Eolo, ki je bila poškodovana in se je potapljala. Posadka Cupida je pomagala pri reševanju in vlekla ladjo v Sirakuso, kjer je ostala na popravilu.¹¹⁸

25. februarja je posadka ladje Kavalier' Angelo odplula proti Trapaniju.

V nedeljo, 26. februarja, je flota izplula iz pristanišča. Po treh dneh potovanja so ladje prispele do otoka Pan-

posadke.

Mornarji so dobili topel obrok s svežim mesom in zelenjavo. Nadaljevali so preskrbo vode.

- 116 T. Mascheroni, o.c., str.69; PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena., str. 38

27. 1. 1786

Mornarji na fregati K. Angelo so morali temeljito počistiti ladjo, predvsem pa krov. V primeru lepega vremena so morali naslednji dan natovoriti 40.000 liber prepečenca.

Tudi na ostalih ladjah so morali spustiti in počistiti (oprati) jadra, obvezno pa so jih morali posušiti.

28. 1. 1786

Na Sireno so natovorili 26.000 liber prepečenca, na Vittorio 24.000 liber skupno je bilo na ladji 34.000 liber. Na Concordijo so naložili 30.000 liber prepečenca.

Preskrba z vodo.

29. 1. 1786

Ladijski poveljniki so pregledali stanje topništva.

30. 1. 1786

Mojstri so na Concordiji popravili vetriilo.

Drugi pilot Subotich je prespal v mestu ne, da bi prosil za dovoljenje. Za kazen je moral ostati zaprt v svoji sobi (kabini).

Poveljnik Vittorie je vedel za Subotichev prestopok, vendar ga ni hotel prijaviti, zato je bil kaznovan z globo 2 cekinov. S tem denarjem so kupili mornarjem na Vittoriji kape.

Strogo so kaznovali mornarje in vojake, ki so metali kamenje na race v rezervatu poleg pristanišča. To je bil lovni rezervat Velikega malteškega mojstra. Čakala jih je telesna kazen (bičanje).

- 117 PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena., str. 41

31. 1. 1786

Mornarji so nadaljevali s preskrbo z vodo in vinom. Cena vina je bila po 14 lir na sod (barilo).

1. 2. 1786 (str. 44)

Mornarji so morali fregato Palmo temeljito očistiti in oprati.

- 118 PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena., str. 45

3. 2. 1786

S Sirene so pet mornarjev premestili na Vittorio, 3 mornarji pa so šli na Eolo.

Z mestne bolnice so izpustili ozdravele mornarje. Mornarji so nadaljevali s preskrbo z vodo in vinom.

4. 2. 1786

Ladijski ekonom, so dopolnili zaloge polenovke (bacala), riža in ostalih živil.

Naredili so spisek (količino) živil, ki jih potrebujejo za 2 meseca plovbe.

5. 2. 1786 (str. 46)

Mornarji so nadaljevali s preskrbo vode in vina.

6. 2. 1786

Poveljniki so pregledali stanje posadk.

Poveljnik Vittorie je kaznoval mornarje, ki so se na kopnem stopili z noži (20 ali 30 udarcev z bičem).

8. 2. 1786

Na Palmi sta se stopla mornarja in vojak - vojak, ki je prvi začel s provokacijami je bil kaznovan z 25 udarci z bičem.

9. 2. 1786

Na Sireno so privedli nazaj mornarja, ki je ubežal.

10. 2. 1786 (str. 48)

Mornarji so ladje oskreskrbovali s svežo vodo.

11. 2. 1786

Admiral je pregledal ladijske posadke.

14. 2. 1786.

Na Malto so zaradi pretepanja zaprli mornarja, šli so ponj in ga kaznovali.

16. 2. 1786

Nadaljevali so preskrbo z vodo. Na Palmi so zaprli pilotina. V mesto je šla samo polovica vojaških in mornariških častnikov, druga polovica je ostala na ladji.

18. 2. 1786 (str. 49)

Kaznovali so mornarje, ki so prespali na kopnem (podvojili straže) V bodoče so šli v mesto samo 4 mornarji in 4 vojaki z ladje na dan.

telaria. Ladje so spustile jadra in čakale na angleški šambek, ki naj bi prinesel novice.¹¹⁹

5. marca 1786 se je vreme poslabšalo in se sprevrglo v pravo neurje. Flota je morala zategniti jadra in naslednjega dne so prispeli do otoka Lampedusa, od koder so se usmerili proti tuniški obali. Mornarji so sklepali, da namerava admiral pluti proti Sfaxu. Po nekajdnevni plovbi s šibkimi vetrovi so prispeli do otokov Quercinonov. Zaradi plitvega morja so plovbo nadaljevali naslednjega dne.

12. marca so se ladje zasedrale 3 milje od Sfaksa in admiral je takoj ukazal zgraditi močne splave. Pred mestom je bila zasedrana tudi francoska ladja, ki je beneške mornarja obvestila, da je mesto dobilo 18 močnih topov. Beneški mornarji so pripravili devet splavov in jih primerno oborožili. Sidrne vrvi so bile dolge okoli 700 korakov.¹²⁰

18. marca je admiral ukazal mornarjem, naj se s splavi približajo mestu. Splavi so bili postavljeni v polkrogu, na sredini sta bila dva večja čolna. Mestu sta se približali tudi bombardi. Mestna obramba je skrbno

pazila na premike beneških ladij, in ko so bile te v primerni bližini, so jih začeli obstreljevati. Istočasno so začeli streljati tudi beneški topničarji.¹²¹

Benečani so napad ponovili 22. marca. Z bombe Distruzione so izstrelili 34 bomb, prav toliko tudi s Połonije. Mestna obramba je zadela enega izmed splavov in trem mornarjem poškodovala noge.¹²²

19. marca je šambek Cupido odplul proti otoku Lampedusi po vodo in živila. Že 18. marca pa je admiral ukazal zgraditi nov splav na tridesetih sodih. Na splav so postavili 200 - librski minomet. Po končanih delih je beneška flota čakala na primerno vreme za ponoven napad na mesto.

Med tem je prispel angleški šambek z novicami. Vse kaže, da ni bilo jasno, kaj je admiral dobil, ker je poslal fregato Concordio na Malto po navodila. Ladja je imela nalogo, da prinese tudi hrano in vodo. Angleška ladja se je napotila v Tunis k beju. Medtem so se tudi mestni branilci pripravili na ponovno obrambo. Na obali so postavili nove obrambne nasipe.¹²³

4. aprila 1786 se je vrnil šambek Cupido, v skladiščih

119 T. Mascheroni, o.c., str. 71, PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena, str. 50-52

19. 2. 1786

Ladje so preskrbeli s prepečencem. Za delo so bili zadolženi mornarji s Palme in Vittorie. Mornarji s Cupida so bili zadolženi za preskrbo s slanim mesom. Ladijski pisarji so posadkam izplačali mesečno plačo. Oficirji so imeli prost izhod v mesto.

20. 2. 1786

Ladijski mojstri so nadaljevali z deli na Sireni, Cupidu, Vittoriji in Eolu. Posadke so si dopolnili zaloge vina. Tudi ta dan je lahko šlo z vsake ladje poleg oficirjev še 12 mornarjev v mesto, kjer so lahko ostali do 23. ure. Iz aresta so izpustili drugega pilota Bassija, še prej pa je moral obljubiti kapetanu Chiulichu, da bo izvrševal vse njegove ukaze.

21. 2. 1786

Ladijski mojstri so nadaljevali že začeta dela. Posadke so dopolnjevale zaloge pitne vode. Kot običajno so oficirji in mornarji (po 10 na posadko) lahko šli v mesto.

Pregledati so morali stanje bolnikov v bolnišnici, ter ozdravele vključiti v običajna ladijska opravila.

22. 2. 1786

Ladijski mojstri so nadaljevali dela na Cupidu. Posadki Sirene in Concordije so dopolnile zaloge prepečenca. Posadki bombard, Palme in Esploratora, pa so dopolnili zaloge vode.

Dopolnili in pregledali so posadki Eola in Vittorije.

24. 2. 1786

Mizarji in kalafati so nadaljevali delo na Cupidu. Mornarji so nadaljevali z dopolnitvijo zaloge pitne vode. Na Cupido so dopolnili zaloge prepečenca.

25. 2. 1786

Mojstri so popravili jamborne vrvi na Sireni. Na Sireni so kaznovali mornarja, ki je skušal dezertirati (telesna kazen).

Na vseh ladjah so posadke pripravile jadra. Pripravljeni so bili na izplutje.

26. 2. 1786

Tega dne nihče ni smel v mesto. Ladijske posadke so pregledovale vetrila (jadra, vrvi, prečke itd.) in dopolnjevale zaloge hrane in vode. Ladje so morali pripraviti na odhod.

120 T. Mascheroni, o.c., str. 72

121 Ibidem, str. 73

122 PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena, str. 53

123 T. Mascheroni, o.c., str. 75, PAK, Družinski arhiv Cadamuro, Ordini Per La Naue Sirena, str. 54-55

20. 3. 1786

Iz smeri Trapanija sta prišla šambek Nettuno in fregata K. Angelo. Na Malti ta posadki dopolnili zaloge živin in pitne vode. Mornarji so dobili izhode v mesto, vendar so morali biti lepo urjeni in oblečeni, strogo so morali paziti na disciplino. Ob prvem neredu je bil izhod v mesto za vse prepovedan. Zdravnik Costanzi pa je prevzel na zdravljenje v mestno bolnico vse bolne mornarje.

29. 3. 1786

Mojstri so začeli s popravili ladij. Omenja se večje število kaznovanih mornarjev. Na K. Angelu je bil z petimi udarci s palico kaznovan mornar, zaradi kraje.

Nadaljevali so s preskrbo vode.

je imel meso in druga živila, ki so jih razdelili po ladjah. Po treh dneh je bila posadka Cupida poslana pred Tripoli. Angleška ladja se je vrnila brez novic o premirju, zato so se beneški mornarji pripravili na napad. Admiral je pregledal oborožitev in stanje splavov. Med pregledom so opazili, da v pristanišče pluje sovražnikova ladja. Beneške ladje so se takoj pognale v zasledovanje. Najbližje je bil pilot Niccolo Wcovich. Gusarji so začeli streljati, ko so z ognjem odgovorili tudi beneški vojaki, so ubili poveljnika ladje in tri mornarje, ladjo pa privlekli za seboj. Angleški morarji so znali povedati, da je bilo ob zadnjem napadu v mestu uničenih trideset hiš, en top in del trdnjave.

13. aprila je fregata Concordija zasledila beneško floto, vendar se zaradi močnega vetra ni mogla približati. Nevihta je trajala tri dni, zato so ladje vrgle še tretje sidro.

20. aprila so še pihali dokaj močni vetrovi, 22. aprila pa so se umirili. Gusarski sandal se je ob obali približal mestu. Beneški mornarji so se takoj pripravili na zasledovanje. Zaradi plitvega morja je gusarska ladja je nasedla in mornarji so poskakali v morje. Beneški mornarji so se vrnili, saj je bilo nasedlo ladjo pod ognjem sovražnih topov težko rešiti. V akciji so beneški mornarji ubili enega gusarja, pri Benečanih pa si je nek mornar zaradi nepazljivosti močno porezal roko. Akcijo je vodil pilot Niccolo Wcovich.

Istega dne je priplul Cupido s svežim govejim in ovčjim mesom in z zalogo vode.

23. aprila ob zori so beneški mornarji opazili ladjo, ki se je bližala zalivu. Galeota Espoloratore je francoski ladji, ki je iz Kandije v Tunis peljala milo in rozine, prekrizala pot. Po dveh dneh so ladjo izpustili.

26. aprila je v zaliv priplula druga francoska ladja s tovorom desk, železnih predmetov in volne. Prihajala je iz Marseilla, namenjena pa je bila v Tunis. Tega dne so beneške ladje zaustavile tudi tuniško trgovsko ladjo.

27. aprila je šambek Cupido ponovno odplul po živila.

Ko se je vreme 29. aprila izboljšalo, je admiral ukazal ponovno napasti mesto. Ob plimi so se mu ladje približale in ob 7. zvečer je bilo vse pripravljeno. Noč je bila temna, brez lune; ob zori pa so beneški topničarji začeli z dokajšnjo natančnostjo obstreljevati mestno središče. Napad je trajal do poldneva. Mestni topničarji so se silovito branili in ubili enega od napadalcev. Benečani so z bombard izstrelili 111 bomb, nato pa so se zaradi prihajajoče oseke morali umakniti na odprto morje.

3. maja 1786 je vreme bilo zopet primerno za napad. Beneški topničarji so usmerili ogenj predvsem na položaje obrambnega topništva. Ker so z napadom začeli zgodaj zjutraj, so razplamтели se požari osvetlili mesto. Branilci so zadeli beneški kajič in pri tem ubili enega mornarja. Topničarji z bombard so izstrelili 147 bomb. Po koncu napada so v mestu divjali številni požari, po katerih so Benečani sklepali, da so bombe zadele skladišča olja ali volne.

6. maja ob 22. uri so se napadalci zopet približali mestu. Med napadom, ki je trajal od pol dveh do polnoči do treh zjutraj, so z bombard in splavov izstrelili 73 bomb.

8. maja se je beneška flota zasedla 23 milj od mesta. Beneškim ladjam je primanjkovalo živil, predvsem pa vode, zato na ladjah niso kuhali toplih obrokov.

Vsi so nestrpnost čakali na Cupida, ki je z zalogami hrane in vode prispel z veliko zamudo.

15. maja je beneška flota odplula proti Querchinom. Pihal je močan veter. Flota je bila že 20 milj oddaljena od otoka Linose, a se zaradi močnega vetra ni mogla usidrati na Malti. Slabo vreme je trajalo štiri dni. Veter je lomil prečke, trgal jadra in vrvi. Bombarda Distruzione je izgubila rešilni čoln.

V Tripoliju je v tem obdobju razsajala kuga in tudi beneški mornarji so bili v nevarnosti. Admiral Emo je ukazal najstrožje varnostne ukrepe, saj so mornarji na Malti prihajali v stik z najrazličnejšimi ljudmi. Na eni izmed trgovskih ladij je poveljnik umrl prav zaradi kuge. Beneškim mornarjem je zmanjkalo prepečenca, zato so dobivali svež kruh (16 unč na dan).

6. junija 1786 je fregata Kavalier' Angelo odplula na Krk po prepečenec.

10. junija je v pristanišče prispel Nettuno. Pospremil je trabakul s tovorom vina in pošto. Prispelo je pismo beneškega konzula v Tripoliju, v katerem je opisal razdejanje, ki so ga naredile beneške bombe v Sfaxu. Porušenih je bilo ogromno hiš, poškodovani so bili obrambni stolpi in obzidje.

Fregata Kavalier' Angelo se je z ugodnim vetrom hitro vrnila s Krfa. Pripeljala je 70.000 liber prepečenca, kar je zadoščalo za tri mesece (vsak mornar je dobil libro prepečenca na dan). Prispela je tudi beneška trgovska ladja, ki je pripeljala jadra, vrvi, smolo, katran, klobučevino za potrebe kalafatov in 242 bomb različnih kalibrov.

26. junij je poveljnik Mazzuccato odplul z ladjo v Maroko, kjer je na ladjo sprejel kraljevega sina in ga peljal v Meko. Ladja je bila zelo dobro in številno obo-

30. 3. 1786 (str. 54)

Na ladjah so pospravljali skladišča, kjer se hrani smodnik. Smodnik so prenesli na obalo. Nadaljevali so s preskrbo pitne vode.

rožena. Pred odhodom so z ladje raztovorili 322 bomb različnih kalibrov.

30. junija je iz Livorna prispel Cupido s 40.000 cekini. Sporočil je tudi, da so admirala Angela Ema izvolili za Prokuratorja sv. Marka, saj je prejšnji prokurator Contarini umrl. Vsa flota se je novice veselila in praznovalo se je tri dni.

2. julija 1786 je na Malto priplul keč Capitan Nordio z 250.000 librami prepečenca.

4. julija so izplule ladje Fama, Vittorija, Eolo, Concordija, Palma, Kavalier' Angelo, oba šambeka, dve bombardi ter galeota.

Po 20 dneh plovbe so ladje prispele pred Biserto. Zaliv je velik in polkrožen, mesto pa je od rta oddaljeno 8 milj. Okolica mesta je bila intenzivno obdelana. Biserto je varovala močna obramba (utrjeno obzidje s številni topovi).

Beneški mornarji so takoj začeli z gradnjo splavov. Vso pripravljalno delo so končali v štirih dneh. Sidra so potopili 700 korakov od mestnega obzidja. Splave in oborožene čolne so vodili že znani piloti in častniki.

30. julija sta bombardi začeli s poskusnim napadom. Topničarji so z Distruzione izstrelili 28 bomb, s Polonije pa 18, od katerih je večina zadela cilj. Napad je prekinil dober strel mestnih branilcev, ki so zadeli Distruzione poldrugi čevlj pod vodno linijo. Luknjo so mornarji za silo zamašili. Z mesta so topničarji izstrelili več kot 60 bomb velikega kalibra, s splavov pa se ni dalo streljati, ker so valovi bili le previsoki.

31. julija so se beneški topničarji ponovno pripravili na napad. Tega dne so sodelovali tudi topničarji s splavov in oboroženih čolnov. Večina od 136 izstreljenih granat je zadela cilj. Branilci mesta pa tokrat niso imeli sreče. Zadeli so sicer bombardo Distruzione, ki ni utrpela večje škode, pehotni vodnik pa je bil lažje ranjen.

Zaradi močnega severnika so bili 1. in 2. avgusta spopadi prekinjeni. Šele ob devetih zvečer so izstrelili iz bombard in splavov skupno 92 bomb, a zaradi vetra so napad prekinili. Bisertčani so tokrat bolje streljali. Zadeli so Distruzione v jambor, eksplozija je strgala jadra in vrvi, poškodovala pa tudi eno sidro. Tudi Poloniji so preluknjali palubo, vendar brez večjih posledic. Na oboroženem čolnu, ki ga je vodil Napich, je bomba ubila dva mornarja in enega vojaka. Krogla je zadela tudi čoln, ki ga je vodil Subitich, vendar so luknjo hitro zamašili.

4. avgusta je bilo morje mirno, primerno za silovit napad, ki je trajal tri ure in pol. Napadalci so izstrelili 183 bomb, katerih večina je priletela v cilj. Branilci pa so zadeli sprednji jambor na bombardu Distruzione in poškodovali vetrilo.

Po enodnevnem počitku so Benečani ponovno napadli in izstrelili 198 bomb. V mestu so izbruhnili številni požari. Branilci so spet zadeli jambor na Distruzione in ga huje poškodovali. Tudi na bombardino palubo

je padla bomba, a ni počila. Bila je francoske izdelave kalibra 24, v italijanskih merah pa kalibra 40.

Zadeli so tudi Polonijo 2 čevlja pod vodno gladino, vendar so mornarji luknjo hitro zamašili. Ponoči pa so ladijski mojstri popravili vse poškodbe, ki so nastale na ladjah. Tega dne je iz Tunisa priplula francoska ladja s poročilom o bojih. V mestu je bilo mnogo ubitih, povzročena pa je bila tudi velika materialna škoda. Francoska ladja je nato odplula v Livorno.

7. avgusta so beneški topničarji izstrelili na mesto 64 bomb. Naslednji dan so splave razstavili in začeli s pospravljanjem.

10. avgusta je beneška flota dvignila sidra in izplula iz zaliva. Po štirih dneh plovbe je flota prispela do otoka Favignane in se tu oskrbela z vodo. Zaloge so obnovili v štirih dneh, nato so ladje odplule. V pristanu je ostala fregata Kavalier' Angelo, saj ji je severozahodni veter onemogočil pluti v smeri Livorna. Po štirih dneh je flota priplula na Malto. V pristanišču je bil zasidran šambek Cupido. Pred tuniško obalo je zasledoval gusarsko ladjo, ki je zasegla neapeljski pink. Gusarji so pink preluknjali in zbežali.

24. avgusta je v trup bombarde Distruzione vdirala voda in so jo morali stalno črpati (17 palcev na uro). Štirje potapljači so ladjo temeljito pregledali in našli luknjo s premerom enega palca. Poškodbo so popravili in na ladjo natovorili 200 bomb.

28. avgusta je v pristanišče prispel keč Kapitan Frederigo v spremstvu manjše trgovske ladje. Skupaj sta prevažala 500 sodov smodnika, 2705 bomb različnih kalibrov (500, 300, 200 in 100 lbsrke), večje količine vrvi, jader in jambor za fergato Sireno.

4. septembra 1786 je admiral Quirini odpotoval v Benetke na malteški spironari. Najprej se je ustavil v Sirakuzi, do koder ga je spremljal šambek Nettuno. Tega dne so beneške ladje dvignile sidra, razen Sirene, ki je ostala na popravilu.

5. septembra je flota srečala beneško trgovsko ladjo s tovorom lesa za Malto. Po devetih dneh križarjenja so se floti pridružili še Nettuno, Sirena in Kavalier' Angelo. Ko je flota prispela 30 milj od Sousse, je admiral ukazal postaviti splave.

19. septembra se je beneška flota zasidrila 2 milj od Suse. Admiral je ukazal poveljnikom, naj se postavijo v bojni položaj. V prvi vrsti so bili splavi, v drugi bombarde in nato ostale ladje. Bombarde so postavila svoja sidra 1040 korakov od mestnega obzidja. Mornarji so sestavili 6 splavov in oborožili 4 večje čolne. Vodili so jih že znani piloti in častniki: kapetan Lazarovich, pilot Zar, Pilot Gianxich, pilot Wcovich, kapetan Milosovich, pilot Subitich in poročnik Paucoovich. Na vseh čolnih in splavih so posadke imele dvojno poveljevanje: mornariško in vojaško.

Dva dni kasneje sta fregati Sirena in Kavalier' Angelo dobili posebni nalogi. Sirena je morala križariti pred

tuniškimi zalivom, Kavalier' Angelo pa med Lampeduso in Querchini.

Po hudem deževju in vetru se je 26. septembra vreme umirilo. Ob 24. uri sta se bombardi, splavi in čolni približali mestu. Začeli so s poskusnim topniškim napadom. Ker sta bili bombardi preveč oddaljeni, izstrelki niso zadeli cilja. Mornarji so sidra postavili za 120 korakov bližje mestu in se pripravili za naslednji napad. Obstreljevati so začeli ob petih zjutraj, končali pa ob sedmih. Večina od 279 bomb je padala na mestno središče. Mestni branilci pa zaradi teme niso zadeli ciljev. Naslednjo noč so mesto napadli ob treh zjutraj. Napad pa ni bil tako učinkovit, ker je bilo morje razburkano. Uspešno pa so izstrelili 150 bomb in v mestu so se pojavili številni požari.

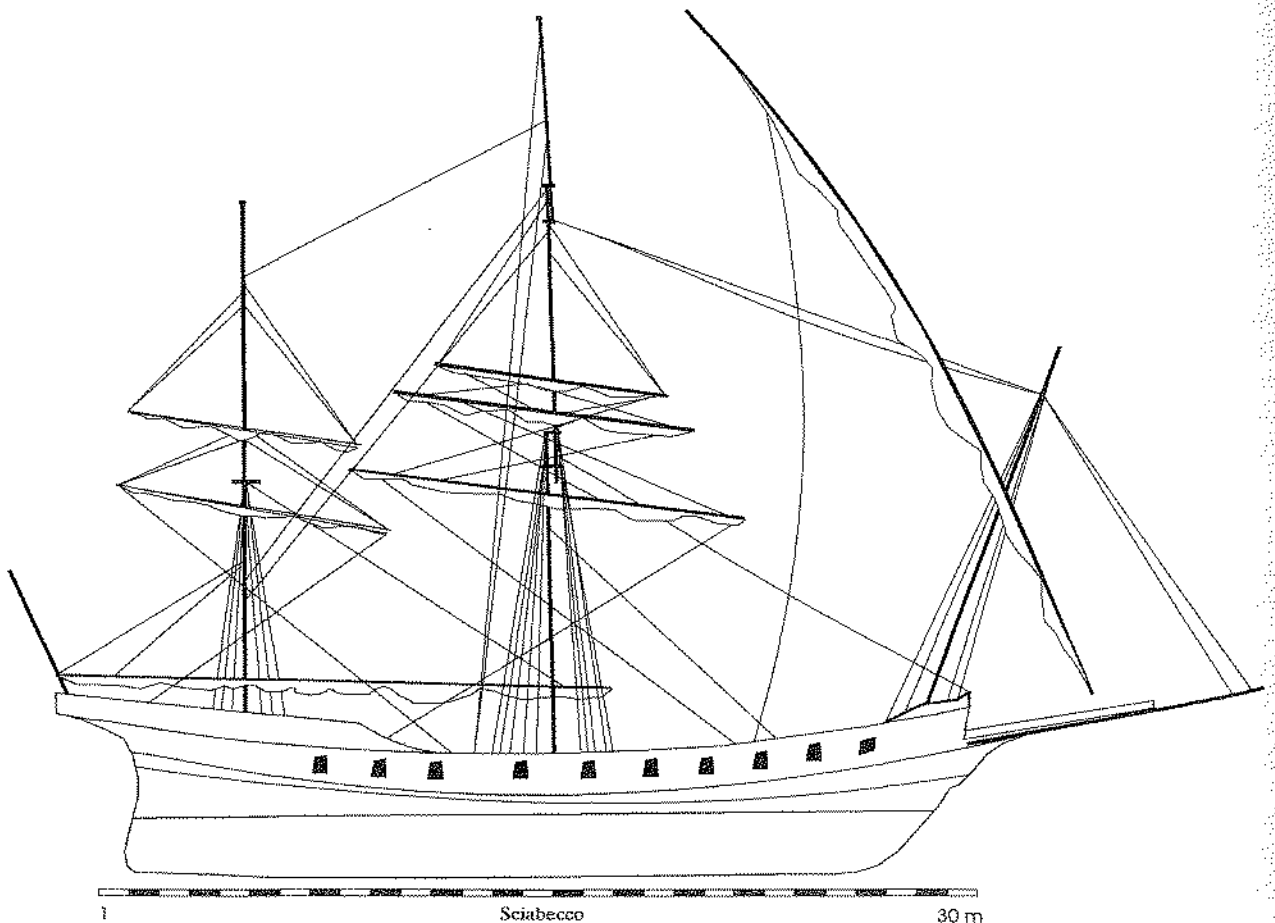
29. septembra so napad začeli ob dveh ponoči. Na bombardi Distruzione se je poškodovalo ležišče minometa, zato so streljali samo z manjšim topom. Skupno so beneški topničarji izstrelili 118 bomb. Tudi naslednji dan so se beneška plovila približala mestu. Po dveurnem nameščanju so bila pripravljena na ogenj. V mestu je 147 bomb povzročilo številne požare.

1. in 2. oktobra 1786 je pihal močan veter, bombardi Distruzione je celo strgalo eno izmed sidrnih vrvi. 3. oktobra se je vreme umirilo in beneški mornarji so se

ob polnoči začeli približevati mestu. Po dveh urah so bili na položaju, topničarji pa so začeli z napadom. Noč je bila svetla in mestni branilci so lahko dokaj natančno streljali na ladje napadalcev. Bomba je zadela topničarja na bombardi Distruzione in mu odbila glavo. Večjo škodo pa so zadetki povzročili na ladijskih vetrilih. Bombardi Polonija so preluknjali krov. Ranjeni pa so bili tudi trije mornarji na splavih. Beneški topničarji so v tem napadu izstrelili 273 bomb. Admiral je napad takole opisal: "Mesto je bilo zelo poškodovano in ni bilo sposobno nuditi učinkovite obrambe. Zahvalil bi se vsem, od najnižjega vojaka do najvišjega oficirja, za dobro opravljeno delo."

5. oktobra so beneški topničarji ponovno napadli mesto. Takrat pa so mestni branilci odgovorili z močnim ognjem in beneške ladje so se oddaljile na varnostno razdaljo. 7. oktobra je beneška flota dvignila sidra in izplula iz zaliva. Bombardi in galeota Esploratore so se usmerile proti Malti. 14. oktobra je flota prispela na Malto. Tu je bil zasidran Cupido, ki je končal križarjenje izpred tuniških obal. Fregato Sireno je po odhodu A. Querinija vodil plemič Trevisan.

Šambek Cupido je 16. oktobra spet odplul na križarjenje ob obalah Afrike, vrnil pa se je 10. novembra 1786.

1

Sciabecco

30 m

20. novembra je fregata *Kavalier' Angelo* izplula na križarjenje med Tripolijem in Lampeduso. Kmalu po odhodu je v ladjo začela vdirati voda, zato se je morala vrniti na popravilo. Na Malti so medtem mojstri popravili vse poškodovano orožje in sestavne dele (ležišča itd.)

22. novembra je priplul *Cupido*, vendar je takoj odplul proti Linosi in se vrnil 2. decembra 1786. 7. decembra so ladje *Eolo*, *Vittorija*, *Concordija* in *Palma* izplule in se vrnil 18. decembra. V *Concordio* je močno vdiral voda. Popravilo je trajalo 4 dni.

22. decembra se je na Malto vrnila fregata *Sirena*, ki je križarila pred otokom Lampeduso.

Po dveh mesecih plovbe se je 27. decembra iz Livorna vrnil *Nettuno*. Z njim je prišel admiral Tommaso Condulmer, novi poveljnik flote. Imel je tudi dragocen tovor 45.000 cekinov. Posadko je na poti ves čas oviralo neurje, zato se je tudi potovanje dolgo zavleklo. Šambek je imel poškodovan ladijski trup, ki so ga morali mojstri na novo premazati. Po *Nettunu* je prišla na vrsto ladja *Vittorija*, ki je ravno tako močno puščala.

28. decembra sta se v Benetke vrnila *Polonija* in *Cupido*, fregata *Palma* z admiralom Condulmerom pa je odplula proti rtu Capobon in Portofarini.

Naslednji dan se je s Krfa vrnila fregata *Kavalier' Angelo* s tovorom prepečenca. 2. januarja 1787 je s Sicilije prispel *Nettuno* prav tako s tovorom živil. Že 8. februarja 1787 je odplul v Benetke. Tega dne sta se s križarjenja vrnili fregati *Sirena* in *Palma*.

24. februarja sta v matično пристanišče odpluli bombardi *Distruzione* in *Polonia*. 5. marca 1787 sta ladji prispeli na Krk, 7. marca do Dubrovnika, 13. marca do Korčule in Visa.¹²⁴ 20. marca sta ladji prispeli do Poreča in se 21. marca 1787 zasedrali v Benetkah.

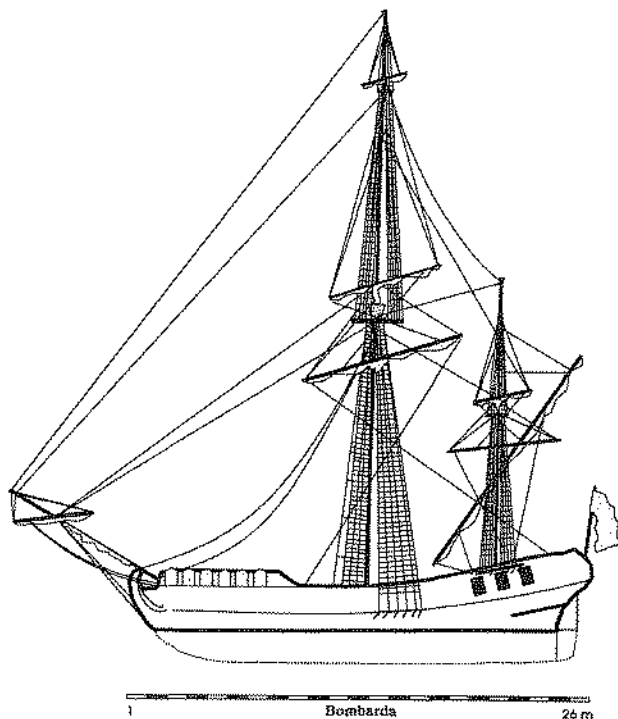
Tako so se z delnim beneškim uspehom končali trije vojni pohodi proti tuniškim gusarjem. Če bi admiral A. Emo od senata dobil dodatno vojaško pomoč - prosil je za 10.000 vojakov, s katerimi je nameraval zasesti tunizijska mesta, bi vojna dobila nove razsežnosti. S tako močno floto in z dodatnimi vojaki, je admiral hotel uničiti vsa gusarska oporišča na obalah Tunisa.

Zaradi slabega gospodarskega stanja Beneške republike in slabšega političnega stanja v Evropi admiral A. Emo pričakovane pomoči ni dobil. Beneški senat je napačno razdelil floto na dva dela. Prvi del je vodil admiral A. Emo, drugi del pa admiral Condulmer.

Beneška flota je poškodovala in potopila del tunizijskih ladij in za kratko dobo zavarovala beneške trgovce.

Senat pa je admiralu A. Emu na koncu vojaškega pohoda naredil hudo krivico. Čeprav je bil admiral A. Emo najbolj zaslužen za beneške uspehe, je senat naročil admiralu Condulmeriu, naj vodi sklepanje miru z Tunizijci. To je admiral Ema tako prizadelo, da je zbolel in se z ladjo *Famo* zatekel na Malto, kjer je kmalu tudi umrl.

Po končani vojni je beneški senat pripravil eskadro 3 vojaških ladij (*Sireno*, *Venero* in *Pellade*), ki so varovale beneško trgovsko ladjevje na poti v Levant.¹²⁵

124 T. Mascheroni, o.c., od str. 75 do 112

125 Stefani Giuseppe, o.c. str. 129

* Risbe je računalniško obdelal Dino Gomezel

RIASSUNTO

L'Autore constata che il regionalismo subnazionale rappresenta una tendenza nello sviluppo degli stati europei, il che è la conseguenza della regionalizzazione e del regionalismo che in essi si sono affermati. La regionalizzazione è il fenomeno di trasmissione delle competenze dal potere centrale alle unità amministrative subnazionali, che gli stati intraprendono per poter più facilmente dirigere le relazioni sociali. Il regionalismo, invece, è la richiesta della popolazione di avere maggior influenza sul destino della propria vita e dell'ambiente in cui vive. Nel linguaggio politico le regioni subnazionali sono quindi unità giuridico-amministrative di uno Stato, immediatamente sotto il potere centrale e al di sopra dei poteri locali. La maggiore consapevolezza a livello regionale della responsabilità per il proprio sviluppo, ha comportato che le regioni hanno cominciato ad inseguire la realizzazione dei propri obiettivi non soltanto all'interno del territorio nazionale, bensì anche al di là dei confini statali. In un primo tempo hanno stretto relazioni transconfinarie per rispondere ai bisogni degli abitanti delle aree di confine, e successivamente anche agli interessi funzionali a livello internazionale più ampio. Quando le regioni hanno constatato che sono più sensibili e suscettibili alle politiche di integrazione sovranazionale, hanno istituito anche una loro associazione politica globale. Mediante le diverse forme di unione cercano di influire non solo sulle politiche degli stati nazionali, ma anche direttamente sulle politiche di integrazione sovranazionale. I successi avuti in tale campo le include indubbiamente tra i soggetti delle relazioni internazionali, anche se ancora non sono soggetti del diritto internazionale. Le tendenze di sviluppo a livello europeo sono però chiaramente riconoscibili e nessuna futura architettura europea può trascurare il ruolo delle regioni subnazionali nei rapporti internazionali. Le regioni subnazionali e transconfinarie (transnazionali) sono l'espressione delle necessità e delle richieste che la popolazione di queste aree manifesta.

ORGANIZACIJA PRISTANIŠKE IN POMORSKOSANITETNE SLUŽBE V AVSTRIJSKI MONARHIJI

Nadja TERČON

profesor zgodovine in sociologije, kustodinja, Pomorski muzej "Sergej Mašera" 66330 Piran, SLO
professore di Storia e Sociologia, conservatore, Museo del mare "Sergej Mašera" 66330 Pirano, SLO

IZVLEČEK

Avtorica v svojem prispevku prikazuje organizacijo pristaniške in pomorskosanitetne službe v avstrijski oz. Avstro-Ogrski monarhiji, kot jo je določil zakon iz leta 1851 in ki je brez bistvenih sprememb veljala vse do propada države. Podrobneje so prikazani C. k. Pomorska vlada v Trstu, njene pristojnosti ter pristaniška organizacija v mestih na obali današnje Republike Slovenije.

Leta 1851 so bili v avstrijski monarhiji pripravljene osnutke za organizacijo pristaniške in pomorskosanitetne službe ter predlogi za celotno organiziranost pomorskega poslovanja. Njegovo veličanstvo cesar Franc Jožef je na podlagi poročila ministra za trgovino barona von Brucka ter upoštevajoč še nasvet ministrskega svetovalca 15. maja 1851 izdal sklep, da soglašajo s predloženim osnutkom in predlogi. Ministra za trgovino je pooblastil za izvedbo predloga, skupno s finančnim ministrom pa sta morala poskrbeti za zasedbo pristaniških in sanitetnih služb, ki naj bi bile združene s carinsko-poslovnimi uradi ali s posebnimi organi. Da ne bi prišlo do nesporazumov, sta se morala dogovoriti tudi z ministrom za notranje zadeve.¹

Tako je stopil v veljavo predpis, na osnovi katerega so bile organizirane pomorska, pristaniška in pomorskosanitetna dejavnost na celotni avstrijski oz. avstro-ogrski

morski obali, in je veljal brez večjih sprememb vse do propada monarhije. Predpis je izdalo Cesarsko kraljevo ministrstvo za trgovino, obrt in javne gradnje, datiran pa je s 14. junijem 1852.² Na čelu celotne organizacije je bila kot osrednja pomorska oblast **Cesarsko-kraljeva pomorska vlada ali "i. r. Governo marittimo" oz. "K. und k. Seebehörde"**,³ kot sta bila njena uradna naziva v italijanščini in nemščini. V teh dveh jezikih je uradovala tudi celotna pomorska organizacija. Sedež vlade je bil v Trstu, bila pa je neposredno odvisna od trgovskega ministrstva na Dunaju in pristojna za avstrijske pomorske zadeve.⁴ Ustanovitev te državne oblasti je bila predpisana z najvišjim sklepom 30. 1. 1850.⁵ Z dualistično ureditvijo habsburške monarhije 1867 je začela na Reki delovati še druga Pomorska vlada, pristojna pa je bila za ogrski del države.⁶

1 Organisation des Hafen - und See - Sanitätendienstes der Österreichischen Monarchie, 14. 6. 1851 (v nadaljevanju Organisation 1851); Archivio di Stato Trieste (v nadaljevanju ASTs), fond Governo Marittimo (v nadaljevanju GM), 14/2, b. 968.

2 Organisation 1851; ASTs, GM, 14/2, b. 968; Predpis je bil izdan na Dunaju. V nemščini je uradni naziv ministrstva K.k. Ministerium für Handel, Geverbe und öffentliche Bauten.

3 Ponekod se kot prevod uradnega naziva Governa marittima ali Seebehörde uporabljajo pomorska vlada, osrednja pomorska oblast pa tudi Pomorski gubernij. Slednji izraz je uporabil Aleksej Kalč v svojem prispevku "Prekooceansko izseljevanje skozi Trst 1903-1914", objavljenem v Zgodovinskem časopisu 46, 1992, št. 4, str. 479-496. Sama sem v tem prispevku pri omenjanju Governa marittima večinoma uporabljala Pomorska vlada.

4 Op. cit.; Aleksej Kalč, Prekooceansko izseljevanje skozi Trst 1903-1914, Zgodovinski časopis 46, 1992 št. 4, str. 479 - 496. Governo marittimo - per litorale Austro - illirico - dalmato.

5 Organisation 1851, Hauptstück I, Abschnitt I/1; ASTs, GM, 14/2, b. 968.

6 Istruzioni 1872, AM 1872, str. 266; Governo marittimo in Fiume - per litorale Austro - ungarico.

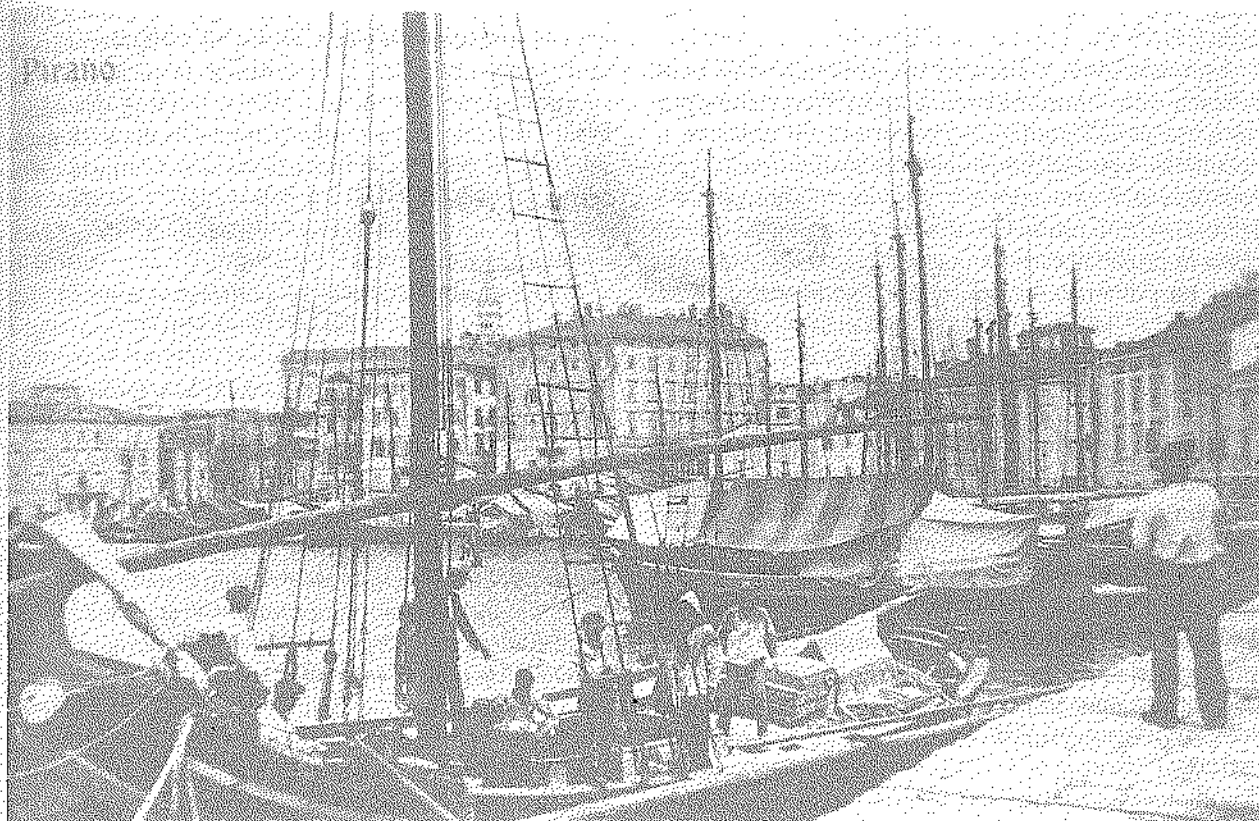
POMORSKA VLADA

V pristojnosti⁷ Pomorske vlade so spadali zlasti vodstvo, nadzor in opravljanje pristaniške službe v vseh avstrijskih obalnih krajih, predpisovanje pravic in dolžnosti mornarjev, urejanje in nadzor pomorske sanitetne službe, preiskava in ocenitev uradnih služb in pravil za uspešen, tedanjim zahtevam ustrezen razvoj ter izpolnjevanje pravil, predpisov in ukrepov, ki so se nanašali na upravo. V pristaniških in sanitetno-uradnih zadevah pa je osrednja pomorska oblast v Trstu nadzorovala pomorsko ladjedelstvo in ga poskušala uspešno razvijati, tudi z nameščanjem usposobljenih gradbenih mojstrov v ladjedelstvu. Prevzela je vodilno skrb za vzpostavitev, izboljševanje in vzdrževanje vseh naprav, morskoplovbnih obratov in stavb ter poskušala vplivati na razvoj morskega ribolova. Nadzorovala je konstrukcijo ribiških ladij in njihovih posadk, v prodajo rib in njihovo predelovanje pa se ni smela vmešavati. Za to so skrbele ustrezne politične oblasti in njihova administracija. Podeljevala je pooblastila za morsko plovbo ter skrbela za izvajanje in nadzorovanje vseh zakonov in predpisov, všteti odredbe luške policije, ki so se neposredno nanašale na področje morske plovbe. Ukvarjala se je s pravicami in dolžnostmi mornarjev ter predpisovala ukrepe pri pogostih zdravstvenih zaporah, ki so jih bili dolžni, ob pogostih in hudih nalezljivih boleznih, upoštevati vsi udeleženci morskega prometa.⁸ Ladje s kužnimi bolniki je usmerjala v pomorske lazarete. Sprejemala je predloge za pohvale in priznanja za zaslužna dejanja mornarjev ali drugih oseb, ki so se kakorkoli izkazali v trgovski mornarici, ter reševala personalne in disciplinske zadeve vseh uradov. Nastavljala je pristaniške in pomorskosanitetne uradnike, pristaniške uslužbence ter pristaniške sluga in čuvaje. Načelnike centralnih uradov ter vse višje uslužbence, ki so za svoje delo prejeli plačo, višjo od 800 forintov, po letu

1872 pa višjo od 1000 forintov, je nastavljalo Ministrstvo za trgovino. Ta razmejitev je veljala tudi za premestitev, začasno odstavitev, upokojitev ali odpustitev osebja. Pripravljala je izpite za dokazovanje usposobljenosti različnih kadrov, ki so se potegovali za službo v pristaniških uradih vseh stopenj in trgovski mornarici nasploh. To potrjujejo v arhivih ohranjena različna potrdila o opravljenih izpitih in spričevala za vse vrste služb - od kapitanov dolge plovbe do svetilničarjev ter pristaniških pilotov in čuvajev.⁹ Pomorska vlada je morala vpeljati in voditi splošno matično knjigo za pomorsko službo v avstrijski trgovski mornarici, s katero je bila povezana tudi ureditev mornariškega pokojninskega sklada. Po tem predpisu je morala osrednja pomorska oblast tudi zbirati, širiti in uporabljati informacije, pomembne za avstrijsko morsko plovbo in pomorskosanitetno službo ter zbirati in primerno uporabiti vsa periodična dokazila in poročila o gibanju ladij ter prometu avstrijskih in tujih trgovskih ladij, ki so jih pošiljali pristaniški in pomorskosanitetni uradi s celotne obale.¹⁰ Vsi zvezki "Annuaria marittima", ki so izredno bogati, so rezultat takega zbiranja in obdelave podatkov. V njih so namreč med drugim zbrani tudi statistični podatki. Tako lahko v njih najdemo vsa imena ljudi, zaposlenih v Ministrstvu za trgovino, Pomorski vladi in vseh njima podrejenih pristaniških uradih, imena vseh pomorskih družb in ljudi, zaposlenih v njih, imena in vse podatke o ladjah, številu nesreč, škodi, nastali zaradi neviht na morju... "Annuario marittimo" je izhajal v Trstu v letih 1851 - 1912.¹¹

Na čelu Pomorske vlade v Trstu je bil **predsednik**, ki je vodil poslovanje, nadzoroval uslužbence njej podrejenih uradov, podpisoval njeno korespondenco in imenoval uslužbence na tista delovna mesta, katerih imenovanje ni bilo rezervirano za Ministrstvo za trgovino.¹² Poleg njega so v Pomorski vladi delovali še podpredsednik, svetovalci, inšpektorji za Benetke, Hrvaško, Vojno krajino in Dalmacijo, konzularni priprav-

- 7 Pristojnosti Pomorske vlade zelo podrobno urejata zakona iz leta 1851 (Organisation 1851, Hauptstück I, Abschnitt I/1; ASTs, GM, 14/2, b. 968) in navodila iz leta 1872: Istruzioni di servizio per l'i. r. Governo marittimo, approvate con dispaccio dell'i. r. Ministero di commercio 24 Novembre 1872 N. 30229-1757, ki so objavljena v Annuario Marittimo 1872, str. 263-274 (v nadaljevanju Istruzioni 1872).
- 8 Pomorska vlada je redno izdajala obvestila o ukrepih, zdravstvenih zaporah, prepovedih prevažanja živali na ladjah v primerih različnih živalskih epidemij... Ta obvestila "CIRCOLARE" so bila najprej ciklostirana, potem pa tiskana. Ob najpomembnejših zadevah pa so jih celo tiskali v določeni nakladi. Obvestila so pisana v italijanskem ali nemškem jeziku, le najpomembnejša tudi v hrvaščini in slovenščini. Pokrajinski arhiv Koper - Enota Piran (v nadaljevanju PAK - Enota Piran), fond Luške kapitanije Piran (v nadaljevanju LKP), 1910 - 1914, šk. 1-7; ASTs, GM, 11/4, b. 858.
- 9 Potrdila o opravljenih izpitih in spričevala za vse vrste služb in kvalifikacij. Tako je npr. Giorgio Tamaro iz Pirana, Via Acquedotto 977, opravljal izpit za strojnika III. klase na sedežu Pomorske vlade; PAK - Enota Piran, LKP, šk. 5, 1912, št. 1452. Organisation 1851, Hauptstück I, Abschnitt I; ASTs, GM, 14/2, b. 968.
- 10 V fondu Luške kapitanije Piran, ki ga od leta 1910 dalje hrani PAK - Enota Piran, so shranjena poročila piranske deputacije. V ASTs, v fondu GM pa hranijo poročila vseh nižjestopenjskih uradov s celotne avstrijske obale, od Trsta do Dubrovnika.
- 11 Annuario marittimo per l'anno ... compilato per cura dell' I. R. Governo marittimo in Trieste... (v nadaljevanju Annuario marittimo ali AM). Annuario marittimo je izhajal redno, vsako leto vsaj do leta 1912, najverjetneje pa tudi dalje. Pregledani so bili zvezki za leta od 1855 do 1912.
- 12 Istruzioni 1872, AM 1872, str. 263.

Zunanji, največji bazen Piranskega pristanišča. Fototeka PMK, št. 324

niki ter uradniki in strokovnjaki v različnih sekcijah in oddelkih ter dva višja inšpektorja - tehnični in navtični.¹³ **Tehnični inšpektor**¹⁴ je bil svetovalni in nadzorni organ Pomorske vlade v gradbenih zadevah. Bil je v stikih z vsemi gradbenimi uradi obalnih kronskih dežel. Na podlagi poročil in predlogov gradbenih uradov ter obveznih periodičnih obhodov vzdolž obale si je sestavljal točen pregled nad stanjem in potekom gradbenih del. Pregledovati in presojeti je moral gradbene projekte in nadzirati njih izvedbo. **Navtični inšpektor**¹⁵ je sodeloval z deželnimi šolskimi oblastmi in je nadzoroval navtične šole. Pomembne naloge je imel tudi kot svetnik pri Pomorski vladi. Pri vseh znanstvenih in tehnično-navtičnih nalogah je moral podati svoje izvedeniško mnenje. Vodil ali nadzoroval je delo izpitnih komisij,

s periodičnimi obhodi obale je ugotavljal stanje v pristaniščih in plovbi nasploh in o tem redno obveščal osrednjo pomorsko vlado. Način izpeljave danih nalog višjih inšpektorjev je bil določen z navodili, ki sta jih prejela od Ministrstva za trgovino, vendar se je lahko po potrebi spreminjal.

V Benetkah, na Reki in v Dubrovniku so bili uradni sedeži inšpektorjev, ki so za omenjene dežele predstavljali izvršilne organe Pomorske vlade ter tako izvrševali vse predpisane naloge. Inšpektorji so morali skrbno nadzorovati vse službe, ki so spadale v njihovo delovno področje. Med obveznimi periodičnimi obiski posameznih uradov so si morali pridobiti natančne vpogled v poslovanje pristaniških in sanitetnih uradov, sta-

13 Organisation 1851, Hauptstück I, Abschnitt I/1; ASTs, GM, 14/2, b. 968.

14 Organisation 1851, Hauptstück I, Abschnitt I/2, ASTs, GM, 14/2, b. 968.

L'U. R. Capitanato di porto e sanità marittima in Loco Informa sulle opere portuali nei porti di questo circondario marittimo - All'Eccelso I. R. Governo marittimo in Trieste, ASTs, GM, 5/2, b. 573, 15. Gennaio 1893, N 7886, n. 62. V tem poročilu inšpekcije, ki je obiskala pristanišča v Miljah, S. Sabbi, Portorožu, Izoli, Cervignanu, Portobusu, Monfalconu, Devinu in S. Giovanniu, so navedene vse pomanjkljivosti, ki jih je inšpekcija opazila. Navedena so dela, ki jih je potrebno opraviti, da bodo pristanišča res lahko nudila varnost plovilom.

15 Organisation 1851, Hauptstück I, Abschnitt II/2; ASTs, GM, 14/2, b. 968.

nje gradbenih objektov ter v poslovanje z denarjem od pristojbin.¹⁶

Pomorski vladi v Trstu so bili podrejeni nižji uradi oziroma organi pristaniške in pomorskosanitetne uprave, ki pa so bili popolnoma neodvisni od politične in občinskih oblasti. Tako je zakon poskušal omejiti vpliv voditeljev politične uprave v posameznih kronskih deželah. Glede na pristaniške urade so se avstrijska morska obala in pripadajoči otoki razdelili na okraje, vsak okraj pa še na primerno število podokrajev. Sanitetni zdravstveni okraji so se pokrivali s pristaniškimi podokrajji. Upoštevajoč politično razdelitev, lego krajev, obliko obrežja ter hitrejši in lažji dostop do njih, je meje teh enot določalo Ministrstvo za trgovino. Pristaniški uradi so bili postavljeni v važnih pristaniščih, deputacije in agencije pa v pomembnih obrežnih krajih pristaniškega podokraja oz. zdravstvenega okraja, vselej pa na takšnih mestih, od koder je bilo nadziranje obale najlažje. Prav tako kot za določanje meja, je bilo za namestitev uradov zadolženo Ministrstvo za trgovino, ki pa je moralo pri tem upoštevati mnenje carinskih uradov ter se vedno sporazumeti tudi z Ministrstvom za finance. Po pomenu in vlogi posameznih krajev, kjer so bili pristaniški in pomorskosanitetni uradi nameščeni, so se le-ti delili na:¹⁷

1. Osrednje pristaniške in pomorskosanitetne urade
2. Pristaniške in pomorskosanitetne urade
3. Pristaniške in pomorskosanitetne deputacije
4. Pristaniške in pomorskosanitetne agencije
5. Pristaniška in pomorskosanitetna predstavništva
6. Pomorske lazarete

Poleg točno predpisanih nalog za vsako stopnjo uradov so bili glede na posebno točko omenjenega predpisa vsi uradi dolžni vsem ladjam v nevarnosti, ne glede na to, s kakšnimi sanitarnimi prepustnicami so bile oskrbljene, dovoliti pristanek v lastnem ali njim podrejenem bližnjem pristanišču. Ladjo je bilo potrebno v takem primeru predpisom primerno zastražiti in jo po odpravljeni nevarnosti napotiti dalje do njenega cilja. V

pristaniščih so morali uradi takšne ladje oskrbeti z živili, zdravili in pošto, ne glede na to, ali so imele veljavne sanitarne prepustnice in dovoljenja za prosto gibanje ali ne. Poskrbeti so morali tudi za vkrcanje mornarjev in ladijskih pilotov ter družin kapitanov. Na vsak način so si morali prizadevati, da je ladja lahko čimprej nadaljevala plovbo.¹⁸

Osrednji pristaniški in pomorskosanitetni uradi¹⁹

Bili so v **Trstu, Benetkah, na Reki in v Dubrovniku**, podrejeni pa so bili v teh mestih delujočim inšpektorjem ali pa direktno Pomorski vladi, če v teh mestih ni deloval inšpektor. Ti uradi so opravljali celotno pomorsko in pristaniško policijsko službo, vključno z vpisovanjem ljudi v mornarico; nadzorovali so deputacije in agencije; zbirali podatke in sestavljali obvestila o stanju, prometu in gibanju trgovske mornarice ter urejali statistike, skrbeli pa so tudi za za izterjavo, odvajanje in obračunavanje državnih in drugih pristojbin. Da bi številne izdatke vsaj delno pokrivali, je bil morski promet obremenjen z državnimi pomorskimi in sanitetnimi pristojbinami ter pristojbinami za tonažo. Plačevati so jih morale vse ladje, ki so priplule v avstrijska pristanišča ali pa izplule iz njih. Za vzdrževanje Inštituta pristaniških pilotov in varnostne straže v Trstu so bile vpeljane tudi pilotske, svetilniške in kanalske pristojbine, za pokojninski sklad pa pristojbine pomorskih institucij.²⁰ Po zakonu so bili v teh uradih nameščeni 1 kapitan, 1 pristaniški adjutant, 1 pomorskosanitetni adjutant, 1 ali več pisarjev, blagajniško osebje ter potrebno število pristaniških pilotov, inšpekcijskih stražarjev in začasnih čuvajev.²¹

Jurisdikcija Centralnega kapitanata v Trstu (Capitanato Centrale e Superiore in Trieste) naj bi veljala za celotno istrsko obalo. Centralni urad v Trstu je vodil "capitano ispettore", ki je bil tudi član Pomorske vlade. O notranjih zadevah urada je odločal "vice capitano centrale", o zunanjem poslovanju pa od leta 1869 tudi "tenente di porto".²²

16 Organisation 1851, Hauptstück I, Abschnitt 1/3; ASTs, GM, 14/2, b. 968.

17 Organisation 1851, Hauptstück II, Abschnitt 1/6,8; ASTs, GM, 14/2, b. 968.

a) Zentral-Hafen- und See-Sanitätsämter / Capitanati Centrali e Superiori;

b) Hafen - und See-Sanitätsämter / Capitanati di porto e Sanità marittima;

c) Hafen - und See-Sanitäts-Deputationen / Deputazioni di porto e Sanità marittima;

d) Hafen - und See-Sanitäts-Agentien / Agenzie di porto e Sanità marittima;

e) Hafen - und See-Sanitäts-Exposituren / Espositure di porto e Sanità marittima;

f) See - Lazarethe / Lazaretti marittimi.

18 Organisation 1851, Hauptstück II, Abschnitt 1/4,5; ASTs, GM, 14/2, b. 968.

19 Organisation 1851, Hauptstück II, Abschnitt 1/11, 12, 13, 14, 15, 16; ASTs, GM, 14/2, b. 968.

20 Organisation 1851, Hauptstück IV, Abschnitt 1/70, 72, 73, 77, 78; ASTs, GM, 14/2, b. 968.

21 Organisation 1851, Hauptstück II, Abschnitt 1/15 (Personalstand); ASTs, GM, 14/2, b. 968.

Pristaniški in pomorskosanitetni uradi²³

Zaradi gostih ladijskih prevozov, pomembnosti trgovanja ter tudi zaradi pomembnega ladjarstva, ki je bilo razvito v teh krajih, so bili ti uradi v **Chioggii, Rovinju, na Malem Lošinju, v Bakru, Kraljevici, Senju, Zadru, Splitu in Meglinah**. Ti kapitanati - "Capitanati di Porto" - so bili podrejeni direktno inšpektorjem ali osrednji vladi v Trstu. Število zaposlenega osebja (1 kapitan, pomorskosanitetni adjutant, 1 kontrolni pisarniški pisar ter potrebno število pristaniških pilotov, inšpekcijskih stražarjev in začasnih čuvajev) je bilo prilagojeno potrebam poslovanja, imeli pa so podobne, vendar precej manjše pristojnosti kot uradi v Trstu, Benetkah, Reki in Dubrovniku. Kapitanate so vodili "capitani di porto".

Pristaniške in pomorskosanitetne deputacije²⁴

Podrejene so bile osrednjemu uradu ali uradu, znotraj katerega so imele sedež, lahko pa tudi inšpektorjem ali celo Pomorski vladi. Deputacije so bile nameščene v krajih, ki so morali zaradi izredno pomembne krajevne lege in živahnega prometa sprejemati številno ladjevje. Njihovi sedeži so bili v petih manjših, vendar zelo pomembnih pristaniščih: V **Piranu, Šibeniku, Hvaru ter na Visu in Korčuli**. V teh krajih so bili zaposleni 1 pristaniški in pomorskosanitetni deputat, 1 kontrolno-uradni pisar, 2 inšpekcijska čuvaja, potrebno število začasnih pilotov čuvajev in pilotov, nekaj časa pa tudi zdravnik, pripravniki in asistenti. Med njihove naloge je med drugim spadalo vsakodnevno opazovanje vodne gladine v pristanišču in pri vhodu v pristanišče. Skrbeli so še za vzdrževanje poslopij in pristaniške infrastrukture ter sodelovali z gradbenimi in krajevnimi uradi. Po zakonu so morali nadzirati ladjedelstvo v pristanišču samem in v območju okraja ter svoja opažanja zapisovati. Ob prihodih plovil so morali skrbeti za njihov varen pristanek, pregledati so morali ladijsko dokumentacijo, potrjevati še uporabne listine posadk pri odhodu iz pristanišča, izdajati dovoljenja za izkrcavanje vračajočih se mornarjev po opravljenem delu, izstavljeni začasne

spremne listine za predajo ladij nadrejenemu uradu, voditi seznam o prihodih in odhodih trgovskih ladij in ribiških bark, sestavljati periodične preglede prometa pomorskih ladij in voditi vse zahtevane statistike.²⁵

Poleg letnih poročil so iz Pristaniške in pomorskosanitetne deputacije Piran, ki je imela najprej prostore tam, kjer je danes piranski akvarij, nato pa v novozgrajeni stavbi današnje Pristaniške kapitanije²⁶, v Trst pošiljali redna poročila o izvozu slanih rib ter evidence o vkrcanih in izkrcanih živalih.²⁷

V pristaniščih so morali nadzirati izvajanje zakonov pristaniške policije, preverjati dejstva in poizvedovati o vseh okoliščinah ob eventualnih prekrških, nuditi neposredno pomoč ob brodolomih in drugih pomorskih nesrečah ter o vsem poročati nadrejenemu uradu. Sodelovati so morali tudi pri vpisu v mornarico in pri urejanju pokojnin iz mornariškega pokojninskega sklada.

Ravno tako so morali v Piranu urejati vse vpise plovil v register prihodov in odhodov ladij ter menjavo njihovega lastništva. Stari lastnik je moral vselej, kadar je želel ladjo zaradi prodaje prepisati na novega lastnika, napisati prošnjo, ali pa je to v njegovem imenu storil deputat. Prošnjo so skupaj s kupoprodajno pogodbo poslali v Trst, kjer jo je pristaniški kapitanat odobril ali ne in odgovor poslal v Piran. Vse prošnje kapitanatu so morale biti žigosane, kolkovane in napisane v predpisani lični obliki. Pisali in pošiljali so tudi prošnje mornarjev ali njihovih vdov za denarno pomoč iz mornariškega sklada "Sussidio Pio fondo di marina". Reševali so številne prekrške ribičev. Piranski ribiči so zelo pogosto lovili v vodah Gradeža in Rovinja, piranska Pristaniška in pomorskosanitetna deputacija pa je morala to vselej urejati in prav pri teh uradih tudi sama večkrat posredovati zaradi nekontroliranega ribolova ob vili Tartini v Strunjanu. Vedno pa so posredovali tudi zaradi nedovoljenega ribolova ribičev iz Gradeža v piranskih vodah.²⁸ Poleg letnih personalnih poročil so Pomorsko vlado obveščali tudi o težavah svojega osebja, prosili za pomoč zanje... Tako lahko v enem izmed takšnih dopisov zvemo, da je pilot Sisto Tamaro, zaposlen pri piranski deputaciji, leta 1910 doživel družinsko tragedijo. Njegov 6-letni sin Bruno je močno zbolel in umrl. To pa je očeta tako močno prizadelo, da je tudi sam

22 Rapporto dell'I. r. Ufficio Centrale di Porto e Sanità in Trieste sull'organizzazione del servizio esecutivo dell'Amministrazione portuale sanitaria. Poročilo je bilo naslovljeno na: All'Eccelloso i. r. Governo Centrale Marittimo in Trieste, novembre 1869; ASTs, 14/2, b, 968, N. 2167 (okrajšano Rapporto dell'I. r. Ufficio Centrale Trieste, 1869).

23 Organisation 1851, Hauptstück II, Abschnitt III/17, 18, 19, 20, 21, 22; ASTs, 14/2, b, 968.

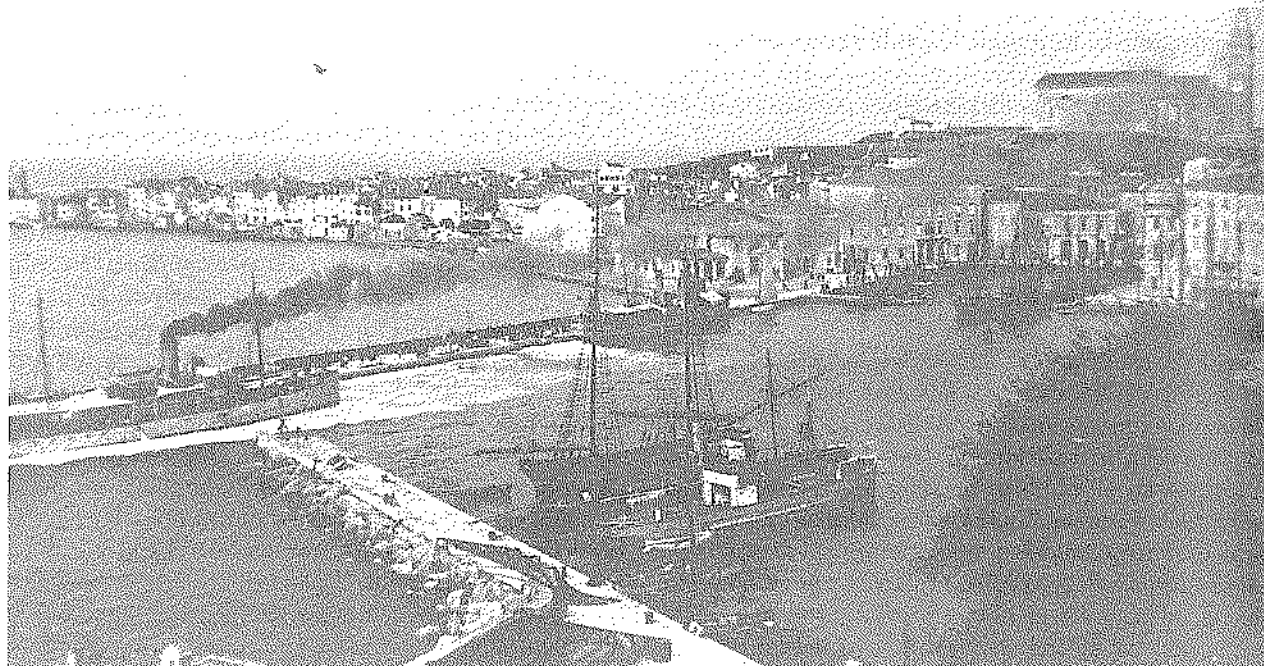
24 Organisation 1851, Hauptstück II, Abschnitt IV/ 23, 24, 25, 26, 27; ASTs, GM, 14/2, b, 968.

25 Organisation 1851; ASTs, GM, 14/2, b, 968; LKP, šk. 1-4, 1910-1911, PAK - Enota Piran.

26 Pristaniška kapitanija Koper, Izpostava Piran; Capiteneria di Porto Capodistria, Espositura di Pirano; ASTs, I.R. Governo per litorale (1814-1850), 4/7, b, 654.

27 LKP, šk. 1-4, 1910-1911, PAK - Enota Piran.

28 Različni dokumenti, kupoprodajne pogodbe, pritožbe, prošnje, zapiski zaslisevanj ribičev, pritožbe ribičev, popisi škode, korespondenca dopisovanja z uradom v Gradežu...; PAK - Enota Piran, LKP, šk. 1-11, 1910-1918.

Prihod parnika v Piransko pristanišče. V levem spodnjem kotu je vidna streha stavbe Pristaniške in pomorsko-sanitetne deputacije Piran. Fototeka PMK, št. 334

zbolel in ni mogel več opravljati svoje službe.²⁹ Poleg teh t.i. navadnih delovnih obveznosti so deputacije v izrednih in posebnih primerih lahko izdajale tudi dovoljenja za izkrcavanje pomorščakov ter vkrcavanja drugih oseb z že veljavnimi dokumenti. Lahko so prevzemale prošnje za izdajo dovoljenj za vkrcanje, vendar so morale vselej o tem takoj ali naknadno obvestiti nadrejene urade ter jim čimprej poslati tudi zaželeno dokumentacijo.³⁰ Piran je bil tako v nenehnem stiku s Trstom.

K piranski deputaciji sta spadala še svetilnik 5. kategorije na piranski Punt (L' i. r. **Faro marittimo nella Punta Madonna della Salute**) ter svetilnik na Bernardinu (L' i. r. **Faro marittimo in S. Bernardino**). Na vsakem svetilniku je bil zaposlen po en svetilničar; vsaj

leta 1898 je na svetilniku na piranski Punt služboval Domenico Mujesan.³¹ Svetilnik na piranski Punt so leta 1872 uredili in ga opremili z rdečo lučjo, 1874 pa je Pomorska vlada želela v stolpu svetilnika urediti tudi stanovanje za svetilničarja. Za dovoljenje je prosila piransko občino, ki je na to pristala, vendar le pod pogojem, da spodnji prostor svetilnika ostane vedno v lasti piranske komune ter da v primeru, če se nekega dne svetilnik preseli na drugo mesto, ostane v lasti piranske komune tudi to stanovanje.³²

Tabela na str. 7: Seznam osebja v Pristaniški in pomorskosanitetni deputaciji v Piranu³³

29 V dopisu št. 220 z dne 30.3. 1910 so GM obvestili o Brunovi smrti, v dopisu št. 875 z dne 7.12.1910 pa o bolezni Sista Tamara. PAK - Enota Piran, LKP, šk. 1, 1910.

30 Različna dovoljenja piranske deputacije za vkrcavanje in izkrcavanje, obvestila Pomorski vladi in njihovi odgovori. PAK - Enota Piran, LKP, šk. 1-6, 1910-1913.

31 Vsakomesečna poročila svetilničarja z Bernardina; PAK - Enota Piran, LKP, šk. 1-5, 1910 - 1912.

32 Libro degli ATTI del Municipio di Pirano 1870-1877, Zapisnik občinske seje N. 237 dne 6.7.1874; PAK - Enota Piran.

33 Annuario marittimo 1855-1912, rubrika "Stato personale degli uffici di porto e sanità marittima dipendenti dall' i. r. Governo marittimo in Trieste ; a: Litorale austro-illirico.; l. Circondario del porto di Trieste ; Deputazioni portuali sanitarie : Pirano" (v nadaljevanju AM, Stato personale); AM 1855 str. 15-16; AM 1869 str. 18 ; AM 1870 str. 19; AM 1871 str. 18; AM 1875 str. 41-42; AM 1887 str. 86; AM 1889 str. 90; AM 1891 str. 82; AM 1893 str. 82; AM 1896 str. 86; AM 1900 str. 88; AM 1901 str. 91; AM 1902 str. 93; AM 1904 str. 101; AM 1905 str. 105; AM 1906 str. 105; AM 1907 str. 105; AM 1908 str. 105; AM 1909 str. 111; AM 1911 str. 139; AM 1912 str. 147.

Prospetto dello Stato famigliare del personale dipendente da quest' i. r. Deputazione di Porto e S.m., Luogo di servizio, Pirano, Deputazione Porto, Pirano, 1. gen. 1910, PAK - Enota Piran, LKP, šk. 1, (v nadaljevanju Prospetto dello Stato famigliare 1910).

Prospetto dello Stato famigliare del personale dipendente dell' i. r. Deputazione di Porto e S.m. in Pirano alla fine dell' anno 1911, PAK - Enota Piran, LKP, šk. 4, št. 7 (v nadaljevanju Prospetto dello Stato famigliare 1911).

ANNALES 3/93

Nadja TERČON: ORGANIZACIJA PRISTANIŠKE IN POMORSKOSANITETNE SLUŽBE, 243-256

leto	DEPUTAT *d	KONTROLNI PISAR *s	PRIPRAVNIK *pr	INŠPEKCIJSKI ČUVAJ *gi	PILOTI ČUVAJI *pg	PILOTI *p	ZDRAVNIK *m	ASISTENT *a
1855	Lorenzo de Furegoni	Giacomo Marinchovich		2			Linder dr. Melchiore	
1869	Lorenzo de Furegoni	Carlo de Thian		2			Linder dr. Melchiore	
1870	Lorenzo de Furegoni	Giacomo Marinchovich		2			Linder dr. Melchiore	
1871	Lorenzo de Furegoni	Giovanni Cossulich		2				Luigi Turini
1875	Lorenzo de Furegoni *c				1	2		
1887	Giuseppe Pierotich *t		Eugenio Pontini *t		1	2		
1889	Giuseppe Pierotich *t		Alessandro Alessandri *c		1	2		
1891	Giuseppe Pierotich *t		Marco A. Ivancich *c		1	2		
1893	Giuseppe Pierotich *t		Antonio Mitis *c		1	2		
1896	Lodovico Poschich				1	2		
1898	Lodovico Poschich ?					Antonio Fiumich, Filippo Pitacco		
1900	Lodovico Poschich *c					3		
1901	Lodovico Poschich *c					3		
1902	Lodovico Poschich *c					Antonio Rocco, Fiumich, Perglis		
1904	Lodovico Poschich *c					Antonio Rocco, Fiumich, Perglis		Antonio Nicolich, & Radossich
1905	Lodovico Poschich *c					Antonio Rocco, Fiumich, Perglis		Antonio Nicolich, & Radossich
1906	Alessandro Czar *c					3		Antonio Nicolich, & Radossich *t
1907	Alessandro Czar *c					3		
1908	Alessandro Czar *c					3		
1909	Alessandro Czar *c					3		
1910	Eugenio Pontini					Pergolis, & Fiumich, Tamaro		
1911	Marco Mareglia					Pergolis, & Fiumich, Tamaro		
1914	Marco Mareglia					Fiumich, Tamaro, Fargiacomo, Candusia *		

*a - assistente col titolo ufficiale

*c - capitano mercantile a lungo corso

*d - deputato, aggiunto

*gi - guardiani d'ispezione

*m - medico

*p - piloti

*pg - piloti guardiani

*pr - praticante

*s - scrittore controlante

*t - tenente mercantile

& - piloti 1910-1911³⁴:

Giovanni Pergolis (rojen 1870, umrl 20.1.1912)

Antonio Fiumich

Sisto Tamaro (rojen 1874)

* - piloti 1914³⁵:

Antonio Fiumich

Sisto Tamaro

Bartolomeo Fragiaco

Vincenzo Candusia

V Piranu so poleg omenjenih ljudi zaposlovali tudi nočnega čuvaja, ki naj bi nadzoroval odmetavanje smeti v morje in to početje tudi preprečeval. V morje, zlasti v pristanišče, so namreč prebivalci tega "idiličnega" mesteca metali vse mogoče smeti ter vanj, povrh vsega, praznili še nočne posode.³⁶ Zaradi te malomarnosti je morje, posebno vzdolž pristaniške obale, zelo zaudarjalo. Ženske so smeti metale kar v kanale. Po kanalizacijskih ceveh se je vse to iztekalo v pristanišče. Tudi zaradi tega je bil piranski mandrač do zasutja leta 1894 smrdljiva mlakuža, kar viri večkrat omenjajo.³⁷ Žal pa se je navedeno početje meščanov nadaljevalo tudi po njegovem zasutju.

Službo nočnega čuvaja je do poletja 1898 opravljal Lorenzo Ruzzier, ki je bil prisiljen to za mesto in njegovo splošno higieno pomembno službo zapustiti zaradi svojega slabega zdravstvenega stanja. Pozimi namreč ne bi mogel cele noči, od 22. ure zvečer pa do 5. ure zjutraj, opravljati težke dolžnosti. To službo naj bi za plačo 80 soldov na noč dobil Pietro Mujesan, sin svetilničarja na Punti, ki je ravno takrat prišel iz vojske.³⁸ Zakaj sta namesto pravkar odsluženega vojaka dobila to službo pristaniška pilota Filippo Pitacco in Antonio Fiumich, iz dokumentov ni razvidno. Vsakdo izmed njiju je dobil za nočno delo 40 soldov, polovico vsote, ki je bila namenjena tej službi.³⁹ Naslednje leto je nadzor nad čistočo vodil Antonio Fiumich, Filippo Pitacco pa je poslej opravljal pilotska dela.

Pristaniška uprava je pri Pomorski vladi zahtevala rešitev tega perečega problema. Predlagala je namestitev voza, na katerem bi zbirali smeti, ki bi jih sicer "čistega

mesta željno prebivalstvo" drugače odvrгло v morje. Voz pa bi morali vsako jutro sprazniti. Za sedaj žal še ni podatkov, kdaj so te namere začeli uresničevati.

leto	NOČNI ČUVAJ (proti odmetavanju smeti)
? - 1898	Lorenzo Ruzzier
1898	Filippo Pitacco *p Antonio Fiumich *p
1899	Antonio Fiumich *p

Po zakonu pa naj bi do združitve pristaniških poslov s carinsko službo prišlo le tam, kjer bi zaradi nezadostnega obsega del obeh področij le-ta istočasno lahko opravljal en sam uradnik. O združitvi in eventuelni kasnejši ločitvi teh dveh služb sta sporazumno odločali ministrstvi za trgovino in finance.⁴⁰ Zaradi obilnega prometa sta v Piranu ti instituciji delovali ločeno. Carinska služba je imela veliko dela, a slabe prostore, zato so Pirančani v letih 1886/1887 menili, da bi zanjo zgradili novo stavbo. Nova carinska stavba, **L'i. r. Ufficio Doganale**, je bila dokončana 1. maja 1887 na kraju stare "Sanità" (današnji Akvarij).⁴¹ Kot nam pričajo različne karte in dokumenti, je bila carinarnica predtem na terenu palače Gabrielli, v kateri ima danes svoje prostore Pomorski muzej "Sergej Mašera".⁴² Carinska služba je tako zaradi bližine pomola, kjer so pristajale ladje, bolj in lažje služila svojemu namenu. Leta 1887 pa so del obale od plaže do carinarnice utrdili s kamni, kar je bilo zelo ugodno za pomorsko trgovino in gost promet.⁴³

- 34 *Prospetto dello Stato famigliare* 1910; *Prospetto dello Stato famigliare* 1911; PAK - Enota Piran, LKP; šk. 1,4; 1910, 1911. Datum o smrti pilota LKP G. Pergolisa je naveden v dopisu piranske deputacije št. 1572, leto 1912, šk. 5., LKP, PAK - Enota Piran. Po njegovi smrti je vdova pridobila denarno pomoč iz sklada "Sussidio Pio fondo di marina", ki je denarno pomagal upokojenim mornarjem ter njihovim vdovam ali sirotam.
- 35 Personalno poročilo piranske deputacije Pomorski vladi v Trst brez posebnega naslova. PAK - Enota Piran, LKP, šk. 8., št. dopisa 3.
- 36 Obvestilo piranske deputacije morski vladi glede "sorveglianze notturne", Pirano 21. Settembre 1898, N. 527, podpisan je Pontini; ASTs, GM, 5/2, b. 577, N. 684. Obvestilo piranske deputacije Pomorski vladi o poročilu stroškov pri nadzoru odlaganja smeti v pristanišče med 1.10.1898 in 9.1.1899; ASTs, GM, 5/2, b. 578, N. 78.
- 37 Pismo piranskega podestata Trgovskemu ministru na Dunaj in Pomorski vladi v Trst 13.5.1891; ATs, GM, b. 571, N. 453/452.
- 38 Obvestilo piranske deputacije Pomorski vladi v Trstu, 21.9.1898, N. 527; ASTs, GM, 5/2, b. 577, N. 684.
- 39 Obvestilo piranske deputacije Pomorski vladi, 21.10.1898, N. 626; ASTs, GM, 5/2, b. 577, N. 712.
- 40 Organisation 1851, Hauptstück II, Abschnitt VIII/46, ASTs, GM, 14/2, b. 968.
- 41 Bortolo Tamaro, Notizie patrie, Libro primo - za leta 1855 - 1888, str. 152. Original hrani Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. 3325.
- 42 Pirano, i. r. Deputazione port. sanit. maritt. col rapporto 18. mese corr.: N. 661 espone l'urgenza d'escavo fuori della ripa murata, nel basso fondo di quel tratto di riva che prospetta la casa Gabrielli ove risiede l'Ufficio e magazzino dei sali, punto d'approdo stabilito dall'Autorita doganale in concorso della Commissione governativa incaricata di regolare nei diversi porti dell'Istria il nuovo sistema doganale. N. 4458; Progetto per l'escavo da praticarsi di fronte all'ufficio doganale nel porto di Pirano, Trieste 27 Dicembre 1879; Calcolo della quantita di materiale da escavarsi di parte al tratto di ripa presso l'ufficio doganale nel porto di Pirano per portare la profondita dell'acqua a 3.00 m sotto la media bassa marea; ASTs, GM, 7/2, b. 796; Obvestilo piranske deputacije GM o poškodovani obali "dianzi la vecchia dogana /palazzo Gabrielli/... 10. Ottobre 1888; ASTs, GM, 5/2, b. 568, N. 147.
- 43 L'i. r. Deputazione di porto e s.m. in Pirano con rapporto 15 corrente n. 778 si esterna in merito alla costruzione del progettato tratto di nuova ripa lungo la spiaggia del mare presso il neo=eretto edificio doganale, Pirano, 20.11.1887; ASTs, G; 5/2, b. 567, N.

Pristaniške agencije⁴⁴

Te so bile nameščene v vseh prometu odprtih obalnih mestih, ki so imela urejeno pristanišče, v njih pa še ni bilo nobenega urada. V to skupino so spadali uradi v

Seznam zaposlenega osebja v Pristaniški in pomorskosanitetni agenciji v Izoli⁴⁵

leto	AGENT *ag	PILOT ČUVAJ *pg
1885		
1869	Calò de Geremia	
1870	Calò de Geremia	
1871	Calò de Geremia	
1875		Giuseppe Covi
1887	Lorenzo Ermani	
1889	Lorenzo Ermani	
1891	Lorenzo Ermani	
1893	Edoardo Marchig	
1896	Giacomo Vitez	
1900	Giacomo Vitez	
1901	Arturo Schiwiz de Schiwizhofen	
1902	Giacomo Vitez	
1904	Giacomo Vitez	
1905	Giacomo Vitez	
1906	Giacomo Vitez	
1907	Giacomo Vitez	
1908	Giacomo Vitez	
1909	Francesco Trojan	
1910		
1911	Antonio Bordon	
1912	Antonio Bordon	

*ag - agente

*pg - pilota guardiano

Izoli, Kopru in Miljah.⁴⁶ V vsaki agenciji sta bila zaposlena po 1 agent in 1 inšpekcijski stražar. Agencije so opravljale podobne posle kot deputacije.

Seznam zaposlenih v Pristaniški in pomorskosanitetni agenciji v Kopru⁴⁷

leto	AGENT *ag	PILOT ČUVAJ *pg
1885	Giovani Michieli (istočasno carinik)	
1869	Zaccaria Nicolò	
1870	Zaccaria Nicolò	
1871	Zaccaria Nicolò	
1875	Alberto conte D'Eccheli (deputato)	1
1887	Antonio Stefani	
1889	Giuseppe Micali	
1891	Giuseppe Sparovitz	
1893	Giuseppe Sparovitz	
1896	Giuseppe Hartman	
1900	Giuseppe Hartman	
1901	Giuseppe Hartman	
1902	Giuseppe Hartman	
1904	Giuseppe Hartman	
1905	Giovanni Ivo	
1906	Giuseppe Hartman	
1907	Giuseppe Hartman	
1908	Giuseppe Hartman	
1909	Giuseppe Hartman	
1910		
1911	Giuseppe Hartman	
1912	Giuseppe Hartman	

*ag - agente

*pg - pilota guardiano

1140;

Obvestilo piranske deputacije Pomorski vladi, Pirano 23.4.1887, ASTs, GM, 5/2, b. 567, N. 374.

44 Organisation 1851, Hauptstück II/ Abschnitt V/ 28, 29, 30, 31, 32; ASTs, GM, 14/2, b. 968.

45 Annuario marittimo 1855-1909, Stato personale, Agenzie portuali sanitarie : Muggia, Capodistria, Isola;

AM 1855 str. 15-16; AM 1869 str. 18 ; AM 1870 str. 19; AM 1871 str. 18; AM 1875 str. 41-42; AM 1887 str. 86; AM 1889 str. 90; AM 1891 str. 82; AM 1893 str. 82; AM 1896 str. 86; AM 1900 str. 88; AM 1901 str. 91; AM 1902 str. 93; AM 1904 str. 101; AM 1905 str. 105; AM 1906 str. 105; AM 1907 str. 105; AM 1908 str. 105; AM 1909 str. 111; AM 1911 str. 139; AM 1912 str. 147.

46 Agenzia di Porto e Sanità Marittima a Capodistria, Agenzia di Porto e Sanità Marittima a Muggia, Agenzia di Porto e Sanità Marittima a Isola; AM 1855-1912.

47 ibid.; Za leto 1855 je Giovanni Michieli naveden kot "agente di Porto e Sanità marittima" in kot "ricevitore doganale".

Seznam osebja v pristaniški in pomorskosanitetni agenciji v Miljah⁴⁸

leto	AGENT *ag	PILOT ČUVAJ *pg
1885	Paolo Morway	
1869	Ferdinando Ressel	
1870	Ferdinando Ressel	
1871	Vacante	
1875		Antonio Bertotti
1887	Arturo Custrin	
1889	Arturo Custrin	
1891	Raimondo Arming	
1893	Domenico Cauter	
1896	Domenico Cauter	
1900	Lodovico Urlich (f.f. di agente)	
1901	Lodovico Urlich	
1902	Lodovico Urlich	
1904	Lodovico Urlich	
1905	Giovanni Rebetz	
1906	Giovanni Rebet	
1907	Francesco Ramroth	
1908	Francesco Ramroth	
1909	Francesco Ramroth	
1910		
1911	Giovanni Jurissovich	
1912	Giovanni Jurissovich	

*ag - agente

*pg - pilota guardiano

Predstavnštva ali ekspoziture⁴⁹

Ta telesa so uradovala le v manjših pristaniščih, ki niso bila odprta za promet, in na takšnih mestih na

obali, kjer so bile ladje često prisiljene pristajati zaradi slabega vremena, v vsakem pa je bil zaposlen le po en inšpekcijski čuvaj. Takšno predstavništvo je bilo v **Portorožu**, podrejeno pa je bilo piranskemu uradu, kjer so se zbirala vsakomesečna portoroška poročila. Njihova glavna službena naloga je bila namreč vodenje natančne evidence o vkrcanih ladjah ter o trajanju njihovega zadržanja v luki, kot redno obveznost pa je za ekspoziture navedena le straža njim dodeljenega obrežja. Kasneje, od leta 1875 dalje, so v Portorožu namesto inšpekcijskega čuvaja zaposlovali pilota čuvaja. V letih 1875 - 1893 je to mesto zasedal Vincenzo Candusio, ki je bil odlikovan s srebrnim križem za zasluge, od leta 1896 pa do leta 1912 je v Portorožu deloval Antonio Zecevič, kapitan dolge plovbe. Od leta 1904 dalje se omenja kot čuvaj pristanišča - guardiano di porto.⁵⁰ Za leto 1855 se kot ekspozitura omenja tudi urad v Strunjanu, kasneje pa ne več.⁵¹

Seznam osebja v Pristaniški in pomorskosanitetni ekspozituri v Portorožu⁵²

leto	Pilot čuvaj *pg	Inšpekcijski čuvaj *gi
1855-1871		1
1875-1893	Vincenzo Candusio	
1896-1912	Antonio Zecevič *c	

*pg - pilota guardiano

*gi - guardiano d'ispezione

*c - capitano mercantile a lungo corso

Pomorski lazareti⁵³

Za kronske dežele so ustanovili 4 pomorske lazarete oz. vojaške bolnišnice. Bile so pri Sv. Bartolomeju pri Miljah⁵⁴ (pristojna za Goriško, Istro in Trst), v Benetkah (pristojna za Benečijo), v Martinščici (pristojna za Hrvaško in njeno glavno pristanišče Reko ter za Vojno Krajino) ter v Meglinah (pristojna za Dalmacijo). Podrejene so bile inšpektorjem ali Pomorski vladi v Trstu.

48 ibid.

49 Organisation 1851, Hauptstück II, Abschnitt VI/33-37; ASTs, GM, 14/2, b. 968.

50 L'. r. Espositura di Porto in Portorose; AM 1855 - 1914; Poročila in dopisi portoroške ekspoziture, PAK - Enota Piran, I.KP, šk. 1, 1911.

51 AM 1855, str. 15, 16.

52 Annuario marittimo 1855-1912, Stato personale Espositure p.s. del sottocircondario - Portorose; AM 1855 str. 15-16; AM 1869 str. 18; AM 1870 str. 19; AM 1871 str. 18; AM 1875 str. 41-42; AM 1887 str. 86; AM 1889 str. 90; AM 1891 str. 82; AM 1893 str. 82; AM 1896 str. 86; AM 1900 str. 88; AM 1901 str. 91; AM 1902 str. 93; AM 1904 str. 101; AM 1905 str. 105; AM 1906 str. 105; AM 1907 str. 105; AM 1908 str. 105; AM 1909 str. 111; AM 1911 str. 139; AM 1912 str. 147.

53 Organisation 1851, Hauptstück II, Abschnitt VII/38, 39, 40, 41, 42, 43; ASTs, GM, 14/2, b. 968. Omenjata se oba izraza - pomorska vojaška bolnišnica in pomorski lazaret.

54 Lazzaretto marittimo in Valle S. Bartolomeo presso Muggia - Trieste.

Skrbeti so morale za pravično izvajanje pomorskosanitetnih predpisov, sprejemati so morale ladje in njihovo osebje, ki so prihajale iz okuženih ali zdravstveno dvomljivih dežel, pregledovati iz takih dežel prispelo blago in živali. Ob epidemijah nalezljivih boleznih so morale ladje, preden so jih lahko sprejeli v pristanišče, preživeti določen čas, glede na predpis Pomorske vlade, v karanteni. Ladjo, posadko in tovor so izolirali in nadzirali. Dezinficirali in oprali so ladjo, posteljnino, osebno perilo, oblačila... Navsezadnje je bil v lazaretnih opravljen tudi zdravniški pregled "zdravstveno sumljivih" oseb. Če so bili rezultati pregleda zadovoljivi, je ladja lahko nadaljevala svojo pot.⁵⁵ V vojaških bolnišnicah so bili zaposleni direktor, 1 kontrolni uradniški pisar, 1 zdravnik, ki naj bi bil obenem⁵⁶ tudi ranocelik, 2 do 6 inšpekcijskih čuvajev, potrebno število začasnih čuvajev in potrebno število čistilcev. Lahko pa so zaposlili poleg zdravnika še ranocelika in tudi duhovnika, če so razsajale hude epidemije.⁵⁷ Poleg različnih pristojbin so morale posamezne stranke (ladje in njihove posadke, lastniki ladij, ladijske družbe...), ki so bile v karanteni, plačati pristojbine pomorsko zdravstvene zapore, v katero so spadali denarna nadomestila za zdravniško in bolničarsko pomoč, za izplačila inšpekcijskim čuvajem ter za izplačila dnevniških zaslužkov začasnemu stražarjem in čistilcem, ki so bili dodeljeni posameznim ladjam v času kontumaca.⁵⁸

Pristaniško osebje⁵⁹ so sestavljali pristaniški uradniki, pristaniški delavci (čolnarji, podčolnarji, piloti, pristaniški varnostni čuvaji - piloti čuvaji, uradni sluge), sanitetni inšpekcijski čuvaji ter v pomorskih lazaretnih še začasni sanitetni čuvaji in bolnišnični čistilci.

Nastavitve pristaniškega osebja so bile v pristojnosti Pomorske vlade. Pri vseh nastavitvah in tudi napredovanjih so po predpisih upoštevali morale in poštenost kandidatov, znanje jezikov, poznavanje zakonov in predpisov upravne stroke ter praktično izkušnost, blagajniški uradniki pa so se morali predhodno potrditi še s preizkusom blagajniškega znanja. Vodje pristaniških uradov so lahko postali le izkušeni sanitetni uradniki. Pristaniške kapitane in trgovske poročnike (tenente mercantile) so izbirali predvsem med preizkušeni

ladijskimi kapitani ali oficirji vojne mornarice ali pa med odlikovanimi kapitani trgovske mornarice.

Za pilote, čolnarje in podčolnarje so izbirali le osebe, ki so že dalj časa služile na avstrijskih ladjah in so se že izkazale za popolnoma zanesljive in uporabne. Poznati pa so morale italijanski jezik in jezik, ki je bil običajen za deželo službovanja. Pisanje in branje v italijanskem jeziku je bilo za čolnarje in podčolnarje obvezno, za pilote, med katerimi je bila večina nepismenih,⁶⁰ pa zaželeno. Prednost pri prosilcih za službo naj bi pri enakih pogojih imeli tisti, ki so obvladali enega ali več tujih jezikov. Za nastavitev inšpekcijskih čuvajev so zahtevali delovne izkušnje začasnega sanitetnega čuvaja, zanesljivost in sposobnost opravljanja službe ter pisanja in branja v italijanskem jeziku. Kandidat, ki ni poznal jezika ljudi, ki so živeli v kraju, kjer bi rad zasedel delovno mesto inšpekcijskega čuvaja, te službe naj ne bi dobil.

Uslužbeni so se že ob namestitvi zavezali, da bodo za nujne primere noč in dan na voljo. Zato so morali tisti, ki jim je bilo dodeljeno službeno stanovanje, v njem tudi resnično stanovati. Stanovanje je moralo biti vedno čim bližje delovnemu mestu. Kjer so stanovanjske razmere dopuščale, naj bi vsaj po en pilot in inšpekcijski čuvaj stanovala v poslopju kapitanije.

Vsakega uslužbenca so lahko zaradi neupravičenega zanemarjanja službe, podkupljivosti in nezvestobe do službe takoj premestili na drugo delovno mesto ali pa celo takoj odpustili. Do prestavitve na drugo delovno mesto je prihajalo tudi zaradi lastnih želja zaposlenih ali pa zaradi službenih potreb.

Vsi uradniki, inšpekcijski čuvaji ter čolnarji, podčolnarji, pristaniški piloti in pisarniški nameščenci pri centralnih uradih, ki so bili nameščeni na podlagi formalnega dekreta in zaprisege, so imeli pravico do **pokojnine**. Začasni bolnišnični čistilci in začasni sanitetni čuvaji, ki so jih s posebnim dekretom zaposlili ob zdravstvenih zaporah v pomorskih lazaretnih in so bili vpisani le v službeni register, pa niso imeli pravice ne do pokojnine in ne do odpravnine. Slednji bi do odpravnine lahko prišli le, če bi osnovali lastni sklad, v katerem bi se zbiral odtegnjeni odstotek plače.

Pristaniški uslužbeni so nosili uniforme Trgovskega ministrstva z uradnim mornariškim krojem ter določene

55 Riassunto delle misure di sanità marittima vigenti nel litorale austro-illirico e dalmato contro le provenienze da paesi infetti o sospetti di colera, Nr. 7523 ex 1885, Dall' I. R. governo marittimo, Trieste, 11. Agosto 1885, Stab. Tipogr. di L. Herrmanstorfer; ASTs, GM, 11/4, b. 858.

56 Organisation 1851, Hauptstück II, Abschnitt VII/42; ASTs, GM, 14/2, b. 968.

57 Organisation 1851, Hauptstück II, Abschnitt VII/42, Personalstand; ASTs, GM, 14/2, b. 968.

58 Organisation 1851, Hauptstück IV, Abschnitt III; ASTs, GM, 14/2, b. 968.

59 Organisation 1851, Hauptstück III, Abschnitt I/47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57; Abschnitt II/ 58, 59; Abschnitt III/ 61, 62; Abschnitt IV/ 64, 65, 66; Abschnitt V/67, 68, 69; ASTs, GM, 14/2, b. 968.

60 Rapporto dell' I. r. Ufficio Centrale Trieste, 1869; ASTs, GM, 14/2, b. 968, N. 2167.

nimi znaki posameznih činovnih razredov in stopenj. Uniforme so bile izročene uslužbencem zgotovljene ali pa so zanje, kot je razvidno iz številnih finančnih poročil in prošenj, dobivali določen letni dodatek. Rok trajanja in zamenjave službene uniforme je predpisovalo Ministrstvo za trgovino. Izredno natančni in tudi ilustrirani opisi oz. predpisi uniformiranja so se večkrat spreminjali. Le za službo inšpekcijskega čuvaja je bila že leta 1851 predpisana uniforma iz temno zelenega sukna z oranžno rumenimi zavijki iz blaga, z znakom in črko S (saniteta) iz rumene kovine na pokrivalih. Začasni bojnišnični čuvaji in čistilci pa so ob zdravstvenih zaporah morali

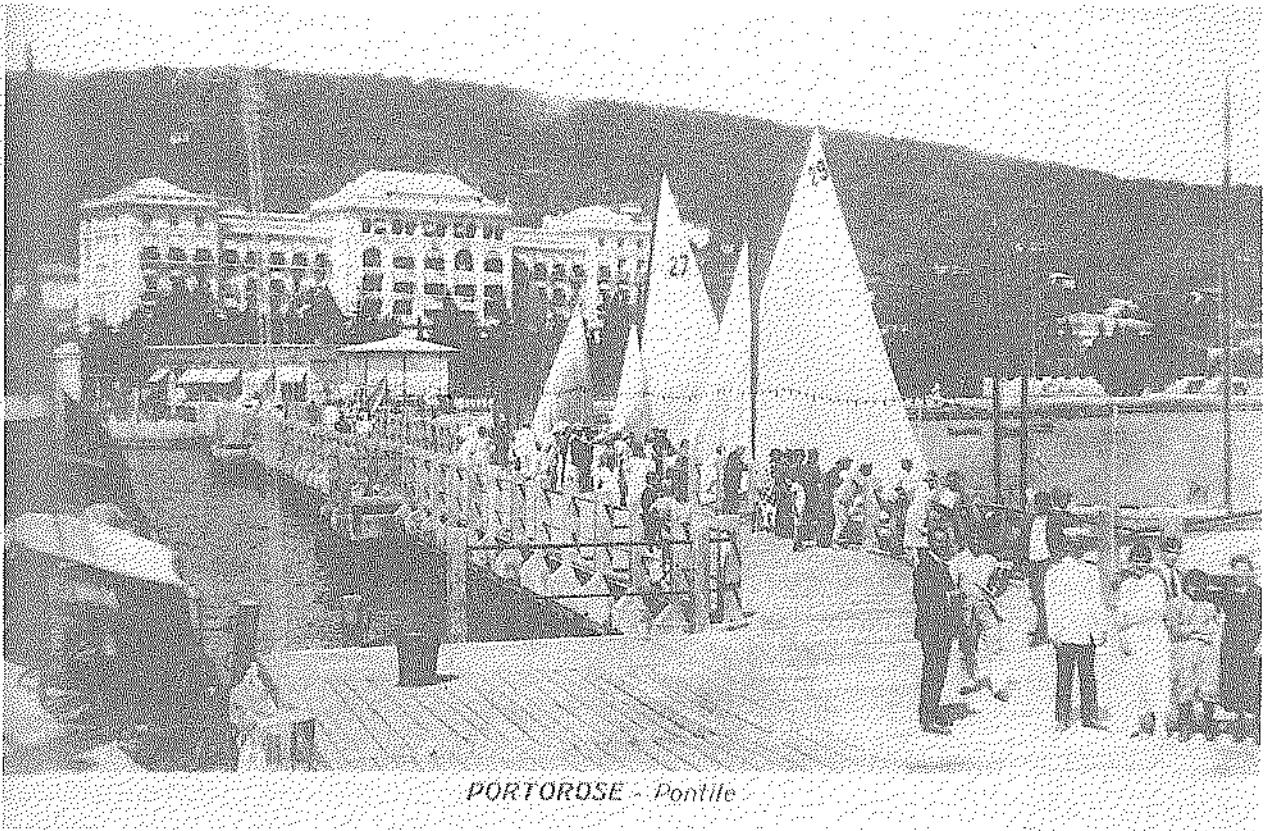
nositi oranžno-rumeno prepasnico in črko S iz rumene kovine na pokrivalu.⁶¹

Ugotovimo lahko, da je tudi po propadu Beneške republike, pod katero so bila dolga stoletja tudi istrska obalna mesta, ter po naglem vzponu pristaniškega Trsta pomorska dejavnost na obravnavanem področju živela dalje. Pomorski promet in trgovina sicer nista doživela tako velike rasti kot v Trstu, popolnoma izumrla pa nikdar nista. Že po organizaciji pristaniške in pomorskosanitetne službe ter po številu nameščenega osebja v pristaniških in pomorskosanitetnih uradih v krajih ob današnji obali Republike Slovenije lahko vidimo, da je

Pristanišče v Izoli. Fototeka PMK, št. 226.

61 Organisation 1851, Hauptstück III, Abschnitt II/60; Abschnitt III/63; Abschnitt IV/66; Abschnitt V/69; ASTs, GM, 14/2, b. 968. Uniformiranja uslužbencev nisem podrobneje obdelala. Prav tako jih zakon iz leta 1851 ne opredeljuje preveč natančno. To pa sta storila zakona iz leta 1875 in 1902. Prvi je "Norma per l'uniforme dei funzionari esecutivi di porto e sanità marittima, approvata con Sovrana Risoluzione del 6 febbraio 1875 (Ordinanza dell'i.r. Ministero del Commercio dd. 15. febbraio 1875 N. 4358)", al Nro. 1533 anno 1875, I. R. Governo marittimo, Buchferei von L. Herrmanstorfer". Zakon je tiskan in izdan v nemščini in italijanščini. Drugi zakon, ki prav tako zelo podrobno določa uniformiranje uslužbencev avstrijske pomorske organizacije je "Ordinanza dell'i.r. Ministero del commercio dd. 28. maggio 1902 N. 26067 colla quale viene emanata nuova norma per l'uniforme degli i.r. impiegati di porto e s. m., come pure dei nocchieri, dei guardiani di porto e dei piloti di porto dell'i. r. Amministrazione marittima, ad N. 8277 ex 1902, i. r. Gov. mar. Trieste - Tipografia Zhink & Saxida". Tudi ta predpis je izdan v nemščini in italijanščini, oba pa hrani Državni arhiv v Trstu.; ASTs, GM, 14/2, b. 1121.

PORTOROŠE - Pontile

Pomol v Portorožu. Fototeka PMSMP, N. INV. U. 1432

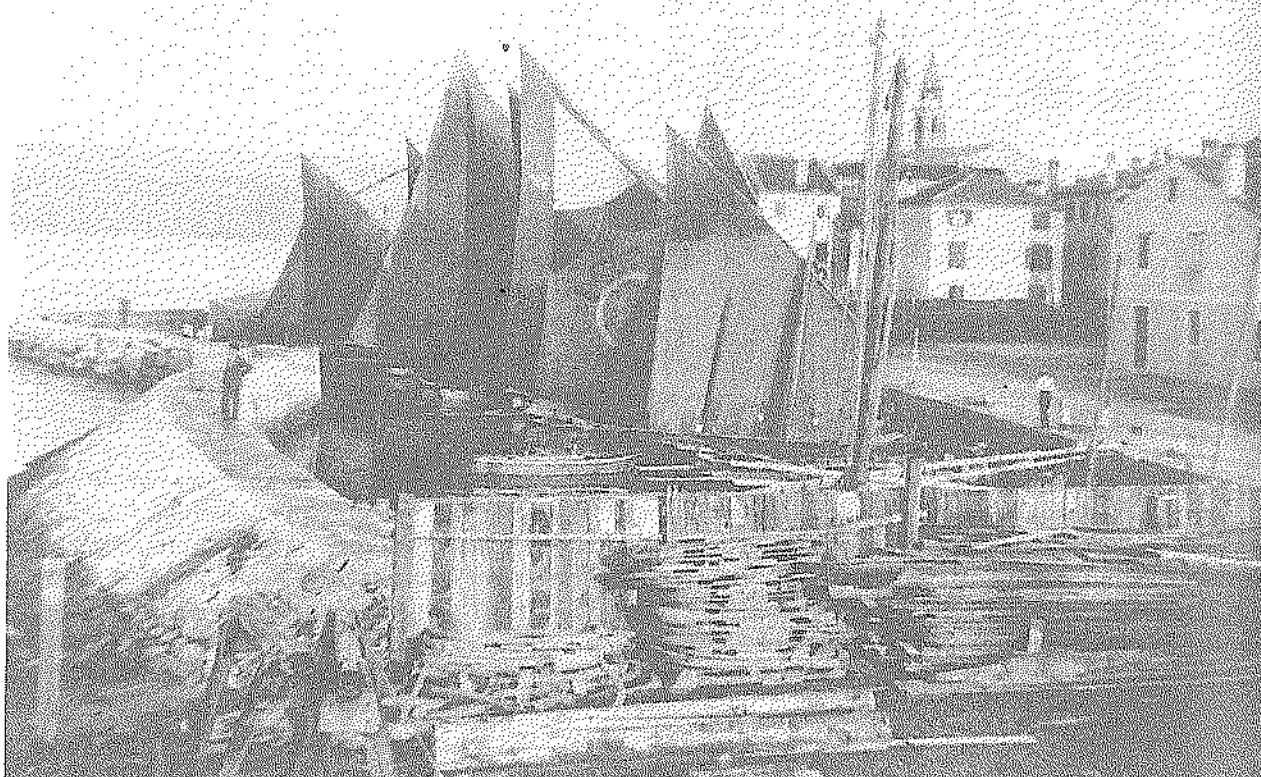
med vsemi imelo največji pomen mesto Piran. Ravno v pristanišču tega mesta je potekal najgostejši promet na tem področju, kar potrjujejo tudi številni arhivski

viri, ki so za Piran v veliki meri že raziskani, za druga mesta pa nas to še čaka.

RIASSUNTO

Nell'intervento viene presentata l'organizzazione dei servizi portuali e sanitari marini nella monarchia austriaca, ossia austro-ungarica come nel 1851 è stata sancita dalla legge *Organisation des Hafen- und See-Sanitätendienstes in der Oesterreichischen Monarchie*. Questo provvedimento legislativo, che successivamente non ha subito cambiamenti rilevanti, è rimasto in vigore fino alla caduta della monarchia. A capo di tutta l'organizzazione c'era l'Imperial-Regio Governo marittimo Trieste, le cui lingue d'ufficio erano il tedesco e l'italiano. Vengono descritte le sue competenze e tutti gli uffici inferiori ad esso subordinati. In tal modo si può conoscere più in dettaglio l'organizzazione e l'attività dei porti lungo l'odierna costa della Repubblica di Slovenia (Pirano, Portorose, Isola, Capodistria), nonché del vicino porto di Muggia. In particolare viene messa in rilievo l'attività portuale e marinaresca nel porto di Pirano, la quale, nonostante la predominanza di Trieste, si è mantenuta a livelli alti per tutta la durata del dominio austriaco.

L'ancoraggio a Porto di S. Andrea

Pristanišče sv. Andreja v Kopru. Fototeka PMK, št. 197

POMORSKI KRST KOT INICIACIJSKI OBRED

Bogdana MARINAC

dipl., etnolog, kustos, Pomorski muzej "Sergej Mašera", 66330 Piran, SLO
conservatore, Museo del mare "Sergej Mašera" Pirano, SLO

IZVLEČEK

Pomorski krst je iniciacijski obred, ki ga poznajo na ladjah številnih narodov, tudi slovenskih. Skozi zgodovino je bil deležen številnih sprememb, po 2. svetovni vojni pa so ga slovenski pomorščaki prenesli tudi na kopno, v Piran. V prvem poglavju prispevka je podanih nekaj opisov pomorskega krsta na ekvatorju iz različnih časovnih obdobj, v drugem pa je nakazano spreminjanje posameznih elementov pomorskega krsta skozi zgodovino in njihova simbolnost.

Šega je nastala že na začetku zgodovine človeštva. Njen izvor je povezan s spoznanjem o človekovi nemoči in slabosti. Človek je iskal pomoč zunaj sebe, pri umrlih prednikih, duhovih in demonih, ki jih je pozneje povzdignil v božanstva. Da bi se zavaroval pred nesrečo, je izoblikoval različne oblike kulta. Ustvaril je tudi magijo, s pomočjo katere je skušal obvladati naravne skrivnosti. Kult in magija sta dobila zunanje vedenjske oblike, šege. Seveda pa obstajajo tudi šege, ki niso vezane na medčloveške odnose, šege, katerih vsebina ni odnos do onostranstva in nadnaravnega.

Skozi zgodovino človeštva so se vzporedno z načinom življenja spreminjale tudi šege. Spreminjale so se hkrati z ideološkimi in družbenimi spremembami ali pod prisilo. Najpogosteje se je spreminjala namembnost šege, vendar je ta vedno ohranila svoje jedro, okoli katerega so se spreminjale njene oblike.¹

Zelo razširjena oblika obredov so iniciacijski obredi, sprejemi članov v novo skupnost. Eden takih obredov je tudi pomorski krst, krst pomorščakov in potnikov, ki bodo na ladji prvič prestopili ekvator. V navadi je predvsem na trgovskih ladjah, pa tudi na potniških in redkeje na vojaških ladjah. Pomorski krst se je, kot ostale šege, skozi zgodovino spreminjal. Spreminjali so se osebe, ki so v šegi nastopale, oblike obreda in celo kraj obreda. Glede na to je šega spreminjala tudi ime. Danes ji pra-

vimo tudi Neptunov krst ali krst na ekvatorju.

NEKAJ OPISOV POMORSKEGA KRSTA NA EKVATORJU

Po nekaterih podatkih segajo korenine pomorskega krsta do Normanov oziroma **Vikingov**, ki so konec leta 859 skozi Gibraltarska vrata prišli v Sredozemsko morje. Obred so opravljali v Gibraltarski ožini.² Od njih so ga najverjetneje prevzeli in nato deloma spremenili tudi drugi evropski narodi, ki so pozneje poznali pomorski krst na ekvatorju oziroma na severnem ali južnem povratniku. Večina narodov tudi danes pozna le pomorski krst na ekvatorju, nekateri pa poznajo krst na Greenwichevem poldnevniku in na nekaterih drugih prehodih.

V 17. stoletju je bil znan pomorski krst na ekvatorju. Oče **Coronelli** poroča v svojem atlasu iz leta 1684, da je na ladjah, ki potujejo proti Indiji, nepogrešljiv profan in smešen običaj, ko krstijo vse, ki gredo prvič čez ravniki ali povratnik. Običaj imenujejo "Battesimo del Tropico" (Krst na povratniku), poznajo pa ga vsi narodi, vendar v različnih oblikah. V atlasu je Coronelli opisal običaj, kakršnega so poznali Francozi. "Pod komandnim mostom je nameščen škaf z vodo, okoli katerega stojijo mornarji z vedri vode. Pomožni kapitan

1 Niko Kuret: O šegi in njeni spremenljivosti, Pogledi na etnologijo, Ljubljana 1978, str. 309-333

2 Vladimir Borštnar: Ladijski običaji, Informator Splošne plovbe, let. 12, št. 4, Piran 1981, str. 29

stopi pod glavno jadro. Ima zakrit obraz, okoli trupa pa ovite vrvi. Mnoge vrvi mu visijo tudi iz rok. Na glavi ima dolgo kapo. Predstavlja vraževernega krstitelja. Sledi mu pet ali šest mornarjev v zamorskih oblačilih. Kapitan vzame v roke Portolano ali kako drugo pomorsko knjigo, ostali pa so s ponvami in vrči pripravljene na hrupno praznovanje. Vsi, ki tu še niso potovali, morajo iti na desko, ki je postavljena čez škaf z vodo. Mornarji tolčejo s ponvami in vrči ter nežno škropijo novince z vodo, toda le, če jim ti dobro plačajo. Tistemu, ki slabo plača, mornarji odmaknejo desko pod njim, da ta pade v vodo ter ga po vsem telesu polivajo z vodo. Za takega potnika se krst konča z velikim obžalovanjem, ker je bil na tako nenavaden način ponižan.³ (sl. 1)

Zapise pomorskega krsta iz 18. stoletja najdemo v slovarju **Nuovo dizionario scientifico e curioso sacroprofano di Gianfrancesco Pivati**, ki je izšel v Benetkah leta 1746 in v slovarju **"Dizionario universale delle arti e delle scienze (...)** di Efraimo Chambers, ki je izšel v Benetkah leta 1749. Oba opisa sta si precej podobna. Po mnenju njunih piscev naj bi bil pomorski krst star običaj na trgovskih ladjah, ki prečkajo povratnik ali ekvator. Če poveljnik ladje tega dne posadke ne podkupi z denarjem ali vrči žganja, se posadka sprosti in povese. Običajno se najstarejši član posadke, ki je že večkrat prečkal ekvator, nenavadno obleče, si počrni obraz in na glavo povezne smešno bareto. V roki ima knjigo, navadno Portolano. Spremljajo ga podobno našemljeni mornarji s kuhinjskimi ponvami namesto orožja. Ob bobnanju se najstarejši član posadke usede na prestol pod glavnim jamborjem. Vsi, ki še niso bili na tej poti, mu morajo priseči, da bodo ohranjali tradicijo običaja tudi na poznejših potovanjih. Potnika, ki nekaj plača ali pa vsaj obljubi, da bo plačal, našemljeni mornarji le poškropijo. Gianfranco Pivati piše, da vržejo ostale, zlasti uporne, trikrat v vodo, Efraimo Chambers pa, da mornarje, ki ne plačajo, navadno polijejo in nato zaprte v kletko potopijo v vodo. Nazadnje morajo novinci za spomin drug drugega prebičati. S podkupninami zasluženi denar si mornarji razdelijo ali pa z njim kupijo osvežilno pijačo.⁴

Zelo podoben opis pomorskega krsta na ekvatorju, ki je bil v navadi med francoskimi pomorščaki, najdemo tudi v tretjem zvezku italijanske enciklopedije **Nuova Enciclopedia popolare Italiana overo Dizionario Generale di scienza, lettere, arti, storia, geografia, ecc., Quarta edizione, Torino 1857**. Avtor piše, da je bil

prehod ekvatorja nekoč zaznamovan s čudnim običajem. Poveljnik ladje si je počrnil obraz. Na telesu je imel veliko majhnih kosov vrvi, v rokah pa evangelij. Po opisu običaja, ki se ne razlikuje od prej navedenih opisov, dodaja, da so po mnenju Archenholza, avtorja knjige *Storia dei filibustieri*, pomorščaki prehod čez ekvator razumeli kot prihod v nov svet. Kot dobri kristjani so se zato želeli posvetiti z obredom, ki z imenom in obliko spominja na prvi cerkveni zakrament. Po mnenju avtorja naj bi tudi knjiga, ki jo je poveljnik držal v rokah predstavljala evangelij.⁵ Ali je bilo to res ali pa je hotela cerkev spremeniti poganski običaj v krščanskega, lahko le ugibamo. V mnogih, tudi starejših opisih namreč evangelij ni niti omenjen. Leta 1784 so v Franciji menda zaradi nevarnosti, ki jo je povzročal obred, izdali odlok o prepovedi krsta na ekvatorju.

Leta 1768 se je na prvo triletno potovanje odpravil **James Cook**. Pretveza za potovanje je bilo opazovanje Venerinega križanja s Soncem, tajna in veliko važnejša naloga popotnikov pa je bila poiskati veliko južno celino "Terro incognito", ki naj bi se po takratnem verovanju nahajala v južnem Tihem in Atlantskem oceanu. Osmega avgusta je ladja odplula iz Plymoutha, 26. oktobra pa na Atlantskem oceanu prečkala ekvator.

"Ko po izvršenem opazovanju sonca, ni bilo več dvoma, da smo že južno od ravnika", piše v svojem dnevniku Cook, "nismo opustili običaja, ki je v taki priliki v navadi pri vseh narodih. Kdor ni mogel dokazati, da je že bil krščen na ekvatorju, je moral plačati steklenico vina ali pa so ga potopili v morje. Velika večina se je odločila za prvo, ker pa je mnogo mornarjev vendarle izbralo drugo možnost, namreč da jih potope v vodo, in je bilo tudi vreme primerno, so izvršili to ceremonijo s kako dvajseterico ali trideseterico mož v veliko zabavo ostalih." V opombah pa piše, da je James Cook, čeprav še ni bil krščen, ušel krstu zaradi svojega položaja na ladji. Nekako med kosilom so v komandantovo kajuto prinesli seznam vseh živih bitij na ladji. Pozabili niso niti na pse in mačke. Seznamu je bila priložena prošnja posadke, če smejo vsakega vprašati, ali je že prečkal ravnik. Poveljnik je prošnji ugodil, zato so pomorščaki vsakega posebej poklicali na krmo, kjer ga je eden izmed pomorščakov, ki je že potoval čez ekvator, zaslišal. "Pri vsakem imenu je naznanil, ali ga je treba potopiti ali pa izpustiti. Kapitan Cook in doktor Solander sta bila prav tako na seznamu tistih nesrečnikov, ki naj bi jih potopili v vodo, kakor tudi jaz sam, moji služabniki in

3 Padre Maestro Coronelli: *Atlante veneto*, Venezia 1694, str. 89

4 - Gianfrancesco Pivati: *Nuovo Dizionario scientifico e curioso sacroprofano*, tomo primo, Venezia 1746, str. 592
- Efraimo Chambers: *Dizionario universale delle arti e delle scienze (...)*, tomo secondo, Venezia 1749, str. 57

5 *Nuova Enciclopedia popolare Italiana overo Dizionario Generale di scienze, lettere, arti, storia, geografia, ecc., Quarta edizione*, Volume terzo, Torino 1857, str. 310, 311

psi, za katere sem moral dati precejšnje mero žganja v odkupnino tistim, ki so potapljali druge, zato pa so nas drage volje oprostili tega obreda. Mnogi od mornarjev so se dali rajši potopiti v morje, kot da bi se odrekli štiridnevni obroku vina, kolikor je znašala dogovorjena odškodnina. Kar se pa tiče strežnikov, smo jih vse potopili v vodo, tako da jih je bilo 21 krščenih." piše Banks.⁶

Če je bil pomorski krst v 18. stoletju še dokaj preprost običaj, ki ga je sestavljala zlasti prisega tistih, ki še niso bili na ekvatorju ter njihov krst, pa se je v 19. stoletju na ladjah avstrijske trgovske mornarice, na katerih so pluli tudi Slovenci verjetno pod vplivom drugih iniciacijskih obredov in s pomočjo domišljije organizatorjev, prav razbohotil. Pojavila se je cela vrsta novih oseb, od Neptunovih spremljevalcev do njegovih pomočnikov. Tudi ime Neptun je v teh opisih prvič omenjeno. Običaj se je tudi časovno razširil. Dogodki, ki so oznanjali bližajoči se prehod ekvatorja, so bili že dan prej.

Leta 1857 se je na potovanje okoli sveta odpravil **Carlo Scherzer**. Plul je z avstrijsko fregato Novara, svoje potovanje pa je opisal v knjigi "Potovanje okoli sveta z avstrijsko fregato Novara v letih 1857, 1858, 1859." Tudi ta posadka se ni mogla izogniti pomorskemu krstu.

Zvečer 14. junija 1857, ko je bila ladja že blizu ekvatorja, so se člani posadke lahko pripravili na praznovanje. Priprave so trajale do večera, ko je prišel prvi častnik krova, preoblečen v Neptuna, in posadko opozoril na bližajoči se prehod ravnika. Imel je že pripravljen govor, toda ko ga je povedal dobro polovico, se je zmotil in ni znal nadaljevati. Na pomoč mu je priskočil mornar. Prinesel mu je geografsko karto, sekstant in nenavadno velik ročni kompas, ki jih je naredil ladijski mizar. Z njimi je Neptun opozoril posadko, da bodo naslednji dan vstopili na njegovo področje in da pričakuje, da bodo po starodavnem običaju krstili vse, ki še niso prečkali ekvatorja. Neptunov prihod so spremljali pljuski vode iz veder in voda iz vodnih brizgalk. Pomorščaki so vrgli v morje sod z žarečim katranom, ki je dolgo gorel kot plavajoči oblak dima in posadki kazal pot. Večer se je končal z glasbo in plesom.

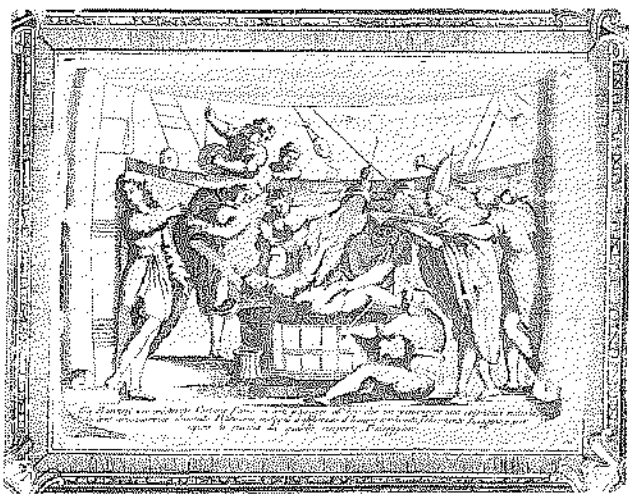
Ob treh popoldne naslednjega dne je ladja prečkala ekvator. Že prej (okoli enih), takoj po kosilu, pa se je vrnil Neptun. Spremljala sta ga gospa Amfitrita (poročnik artilerije) in njen sinček (mazač). Vsi trije so se pripeljali z vozom za trizonski top, ki so ga mornarji veličastno vlekli po vseh štirih, medtem ko so muzikantje igrali vesele melodije. Voz s spremstvom je prevozil krog po ogromni ladijski odeji. Nenadoma so se na palubi prikazali morska božanstva in nebeščani obeh spolov, šal-

jivci in maškare. Kot piše Carlo Scherzer, so se mornarji po obrazih namazali tako čudno, da so skoraj prekašali prebivalce otoka Marquesas. Po kratkem Neptunovem nagovoru višjega pomorskega častnika in komandanta so vsi skupaj rekli, da se bodo pridružili svečanemu obredu napačnega krsta. Šele tedaj se je začel pravi obred.

Mornarje so namilili s travo in katranom in jih zdrgnili z železno krtačo. Vsakega so vrgli na napeto rjuho iz ruskega platna in ga polili z vodo. Mornarje in osebne služabnike, ki so se hoteli izogniti temu mučenju, so pripeljali iz skrivališč, jih postrojili pred kralja Neptuna in jih še bolj mučili. Oficirjem in znanstvenikom so nekoliko prizanesli. Če so jih privedli pred sodišče, so jih v zameno za majhno denarno plačilo oprostili krsta. Ko je že velik del posadke prestal krst, je voda tekla po palubi in nastala je prava poplava. Sredi največjega veselja je stražar zakričal: "Ura je dve". Namestnik je moral spregovoriti le besedo in vse je bilo spet po starem.

Neptun je spet postal prvi častnik. Na en sam njegov žvižg so se na mah odkrile vse čudne osebe, ki so še trenutek poprej vreščale in razgrajale po krovu. Mornarji so ponovno zasedli svoja običajna delovna mesta. Očistili so krov in nekaj minut po hrupni maškaradi je ostal le še spomin nanjo. Na koncu opisa je Carlo Scherzer dodal, da zaslužijo sredozemski pomorščaki pohvalo, ker dovoljenja za zabavo ne izkoristijo preveč.⁷

Pomorski krst opisuje tudi kapetan bojne ladje, tedaj še kadet **Anton Dolenc**, rojen v Ložu, ki je leta 1892 v Ljubljanskem zvonu objavil svoje potopisne črtice.

Krst na ekvatorju (iz Padre Maestro Coronelli: Atlante Veneto, Benetke 1694)

⁶ James Cook: Potovanje okrog sveta, Ljubljana 1952, str. 21-22

⁷ Carlo Scherzer: Viaggio intorno al globo della fregata austriaca Novara negli anni 1857, 1858, 1859, Dunaj 1862

Anton Dolenc se je na potovanje z vojno ladjo Saída iz Pulja odpravil "prvi petek meseca kimavca (septembra) 1890 leta". V črticah piše, da je bil zanimiv dogodek slavnost, ki so jo priredili 24. in 25. oktobra, ko so pripluli v bližino ravnika. "Ob pol osmi uri zvečer, pri nas v Ljubljani je bilo okoli četrte ure popoldne - zbralo se je vse moštvo na krovu. Ko se je začul na desnih stopnicah klic "Ahve il nave!", vedel je vsakdo, kaj pomeni. Pilot je prišel napovedat boga Neptuna. S svečo svetilnico v roki je došel skozi vrata, katera držijo baterije, po stopnicah, tako da je bilo videti, kakor bi prihajal iz morja. Ogrnjen je bil v nepremočno haljo, na glavi pa je imel velik deževni klobuk. Dičila ga je dolga bela brada, na strani pa mu je visel daljnogled in zemljevid. Za njim sta stopala dva domačina, skoraj popolnoma gola, črno namazana s premogovim prahom in okrašena z običnim lišpom. Ko je na prvi klic častnik odgovoril s klicom "Sajida", prišel je pilot na poveljnikov most, kjer je stal naš poveljnik. Tu se je pričel navadni razgovor: "Katera ladja je to?" "Avstrijska korveta Sajida." "Od kod prihaja?" "Iz Pulja." "Kam je namenjena?" "V Diego Gorgia." Potem je naznanil pilot svojega gospoda za drugi dan. Pilot je še vprašal za kurz in odgovorili so mu, da gre ladja od vzhoda na jug, pilot pa jih je popravil, češ da kurz ni pravi in da mora kreniti nekoliko v stran, da ne bo trčila ob koralne skale. Potem je šel pilot s poročnikom s krova."

"Popoldne drugega dne", poroča Dolenc, "je bilo vse pripravljeno za krst na ravniku. Kadetje smo stali s sekstanti na krovu, da bi natančno določili poldnevno točko. V contra-correji pa nas je čakal šampanjec, ohlajen na ledu. Poldnevna točka je bila tri milje daleč od ravnika. Vozili smo štiri milje na uro, torej smo morali biti ob dvanajstih in tričetrt na ravniku. Skoro po polni uri pa se vlije dež in vsi smo bili prirodnim putem krščeni do dobra. Vendar se je poleg veter in dež, toda prehod čez ravnik smo zamudili za nekaj minut. Potem se je začel na krovu slovesni izprevod. Častniki in kadetje smo bili zbrani na mostu. Mimogrede omenjam, da pet častnikov, našega poveljnika in tri četrt mornarjev še nikoli ni bilo pod ravnikom, torej tudi ne pri takšni slovesnosti. Priredili so jo oni, kateri so že prišli čez ravnik.

Dočim so piskale flavte in črnici vpili, pripeljal se je z velikim spremstvom kraljevski voz, na katerem je bil Neptun s svojo soprogo in sinom, ki je bil pestunji v naročju. Prišla sta tudi dvorni brijač in dvorni šaljivec. Neptun v kraljevski spravi in z zavito dolgo brado ter trizobom, sedel je poleg soproge, katero je predstavljal mlad pomorščak. Najmanjši mož na ladji je bil za princa.

Pestunja je bil močni kurilec. Neptun je bil oni predčastnik, kateri je na predvečer predstavljal pilota. Omeniti moram še dvornega zvezdogleda in njega jako učeno odjustiranih pomočnikov. Vso skupino smo fotografirali, toda ne kaj dobro. Po obični predstavi pri častitih in poveljniku, kateri je ta dan priredil veliko pojedino, šel je Neptun v šator. Sedaj se je pričela prosta veselica.

Zvezdar je postavil velikanski daljnogled, v katerem se je prav dobro videl ravnik - preprežena nit. Kdor si je ogledal ravnik, dobil je dobro mero vode na glavo. Dvorni brijač je pričel svoj posel z veliko leseno britvico. Kdor pa je sedel, bil je že v vodi, katera je bila v mehu, prevlečenem s preprogo. Črnci je ponujal steklenico, napolnjeno z dobrim vinom. Ubožec, kdor se je dal premotiti, zakaj steklenica je bila polna morske vode. Ako se je kdo kaj zagledal, bila je takoj pri roki parna brizgalka, da so ga vzdramili. Naposled je bila velika tombola, za katero je vsak častnik nekaj podaril.⁸

Hkrati z Antonom Dolencem je plul na korveti Saída tudi Hermann Marchetti, ki je potovanje opisal v knjigi *Die Erdumsegelung S. M. Schiffes "Saída" in den Jahren 1890, 1891, 1892*. Tudi on omenja pomorski krst, dodaja pa tudi sliko našemljenih članov posadke. (sl.2)

Osem let kasneje je na njegovega veličanstva ladji Saída, ki je plula na daljnji vzhod, potoval podoficer **Ivan Rupnik**. V njegovem dnevniku piše, da je 19. novembra ladja prišla do ekvatorja. Na dogodek so se že prej pripravili. Po Rupnikovem poročilu so bili slabo oblečeni in bosi. Vsi pomorščaki so se zbrali na zadnjem delu ladje. Ko so bili že blizu ekvatorja, so prevzeli krmilo služabniki Neptuna - morskega kralja, oblečeni kot zamorci. Kmalu se je ladja ustavila. Neptunovi spremiljevalci so uprizorili nekaj smešnih igrice. Z velikimi lesenimi škarjami so strigli mornarjem lase, brili z mečem, z navadnimi kleščami pulili zobe ipd. "A naenkrat se prične kakor v kaki vojski. Voda se poliva in meče, eden na drugega, vsakdo mora biti krščen, brez izjeme ali je mornar ali častnik, še celo zapovednik ladje ni izjema ali preziran takrat" piše Rupnik. Mnogo jih je pobegnilo pod krov, vendar suh ni ostal nihče. Ko je bilo že vse v razigranem neredu, jih je nek častnik tudi fotografiral. Po obredu so se vsi spet preoblekli, zvečer pa so imeli na razpolago še enkrat toliko vina kot navadno. "Tako smo takrat kot posadka prvokrat ekvatorialni krst obhajali, kar je že stara šega in navada na vseh ladjah med mornarji", piše Ivan Rupnik in s tem zaključuje opis Neptunovega krsta.⁹

Po prvi svetovni vojni je bil pomorski krst na ladjah Jugoslovanske trgovske mornarice različen. Pestrost krsta je bila odvisna od domišljije organizatorjev. To je bil

8 Anton Dolenc: *Okolo sveta, Potopisne črtice*, Ljubljanski zvon, Ljubljana 1892, str. 363-364

9 Ivan Rupnik: *Dnevnik (rokopis)*, 1898

običajno komandant ali oficir. Navadno se je potrudili, ko so bili na ladji tudi potniki. Na nekaterih ladjah so novince le polili z morsko vodo in jih tako sprejeli med ostale pomorščake, na drugih pa so se na obred dolgo pripravljali in ga zato tudi dobro izvedli. Tedaj je nastopil tudi Neptun. Toda niti najbolje pripravljen krst ni bil tako pester kot prej opisani.

Na ladjah so krstili tako pomorščake kot potnike. Krstu se ni mogel izogniti nihče. Celotne ženske so bile krščene. Res pa je, da so bili starejši pomorščaki do potnikov, posebno žensk, popustljivejši. Krstu so se izognili le bolniki.

Mladi kadetje so morali še pred krstom sestaviti humorističen in zbadljiv tekst. Napisali so ga na velik list papirja. Del ladje, na katerem se je odvijal obred, so okrasili s signalizacijskimi zastavami. Starejši in že krščeni pomorščaki so se preoblekli v pirate. Nadeli so si preprosta oblačila, najpogosteje iz žaklovinastih vreč. Glave so si pokrili z različnimi pokrivali, v rokah pa so imeli lesene sablje, pobarvane s srebrno ali zlato barvo. Neptun je imel na glavi zlato pobarvano papirnato krono, okoli ramen pa si je ogrnil pregrinjalo ali plašč. Pogosto je imel Neptun tudi brado. Ta je bila včasih narejena iz vrvi. V rokah je držal lesen trizob zlato ali srebrne barve, ki ga je naredil ladijski tesar in so ga na ladji hranili vrsto let, uporabili pa so ga le za podobne slovesnosti. Neptun in pirati so imeli pobarvane in porisane obraze.

Pirati so novincem z vrvmi zvezali roke, ladijski zvon in sirene pa so naznanili začetek obreda. Vsak novinec je moral poklekni pred Neptunom, se mu izpovedati in mu priseči zvestobo. Nato je moral izpiti za novince pripravljen napitek iz žganja, viskija, ruma, popra, kisa, soli in drugega. Pijača je bila odvisna od domiselnosti pripravilcev, imeti pa je morala čim slabši okus. Ko je novinec izpil kozarec pijače, so ga pirati polili z vedrom vode ali poškopili z vodno brizgaliko. Med obredom so na ves glas tulili in zmerjali novince. Ti so ob koncu dobili tudi nova imena, ki so bila navadno smešna in zbadljiva. Po končanem obredu se je slavlje nadaljevalo. Novinci so dobili vino, pogostili pa so jih še s pršutom in drugimi dobrotami. Gostije se je udeležila vsa posadka.

Iz tega časa je tudi poročilo o pomorskem krstu v leksikonu **Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti**, 1938, kjer gre najverjetneje za opis krsta na italijanskih ladjah. Pisec piše, da je pomorski krst (battesimo della linea) smešen običaj pri prehodu ladje čez ekvator, severni ali južni povratnik, ko izkušeni pomorščaki polijejo z morsko vodo vse, ki prvič prečkajo mejnik. To

je priložnost za bolj ali manj nenavadno veselico, pri kateri sodelujejo potniki in člani posadke. Nekateri izmed slednjih se preoblečejo v božanstvo ali morske pošasti. Tedaj so v navadi vsakršne obojestranske burke. Avtor še dodaja, da je izvor običaja dvomljiv. Toda ker so francoski mornarji od 16. stoletja spreminjali tovariše, ki so prešli ekvator ali povratnik, v morske viteze, sklepa avtor, da je imel običaj nekoč tudi verski značaj.¹⁰

Med 2. svetovno vojno je pomorski krst zamrl, toda **po 2. svetovni vojni** so ga ponovno oživili. Ohranil se je do danes. Po besedah pomorščakov je pomorski krst na slovenskih ladjah navadno pestrejši kot na ladjah drugih republik nekdanje SFRJ, kjer vse novince tistega dne, ko ladja prečka ekvator, presenetijo s pljuskom vode. To dejstvo potrjuje tudi poročilo Zlatka Piloša, ki opisuje krst na parniku Banija, ki je leta 1959 plul okoli Afrike.

Pisec piše, da so se na krst pripravljali, medtem ko se je ladja bližala ekvatorju. Večina posadke še ni bila krščena. Ker se je nekaj dni pred prihodom na ekvator pooblačilo, so pomorščaki mislili, da krsta ne bo, toda tik pred ekvatorjem se je zjasnilo. Prvi pljusok vode iz komandnega mosta je ob pol dvanajstih zmočil drugega častnika stroja, ki se je ravno odpravljal na kosilo. Za njim so mornarji polili vse, ki še niso bili krščeni. Voda je pljuskala z vseh strani, posadka pa se je smejala in veselila.¹¹

Pomorski krst na ladjah **Splošne plovbe Piran** je včasih bolj, drugič manj pester, vsekakor pa je na ladjah, ki prečkajo ekvator, obvezen. Izkušeni pomorščaki krstijo vse, ki še niso bili krščeni, vendar so do potnikov, zlasti do žensk, popustljivejši. Na nekaterih ladjah hranijo oblačila in predmete, ki jih ob tej priložnosti potrebujejo. Oblačila so iz starih zaves, rabljenega posteljnega perila, včasih pa mornarji žrtvujejo tudi star plašč ali podobno. Na nekaterih ladjah hranijo lesene sablje, meče in biče, včasih pa celo Neptunova nosila. Pomorščaki, ki se našemijo v pirate (sami jih navadno imenujejo gusarji), si mnogokrat nadenejo tudi lastna ponošena oblačila ali žaklovinaste vreče. Po obrazu se pobarvajo, porišejo in popišejo. Navadno si poslikajo tudi telo. Priljubljeni motivi so morska deklica, sidro in smrt. Novinci imajo navadno na sebi le kopalke, včasih tudi majico, saj se pri krstu marsikaj uniči. Pred pričetkom obreda mornarji s signalnimi zastavicami in drugim okrasijo del krova, najraje za komandnim mostom, in pripravijo vse potrebno za slovesnost. Neptunov prestol postavijo na višje mesto. Ob njem visi običajno tudi zastava. Izkušeni mornarji pripravijo razne prepreke, ki jih mora novinec premagati, če hoče biti sprejet med ostale tovariše. Za-

10 Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti, Istituto Giovanni Tracani 1938, Volume 6, str. 394

11 Zlatko Pilaš: S parobrodom Banija na putu oko Afrike, Naše more, let. 6, št. 3, Dubrovnik 1959, str. 160

Ekvatorialni krst; skupina našemljenih članov posadke ladje Saida leta 1890 (iz: Hermann Marchetti: Die Erdumsegelung SM Schiffes "Saida" in den Jahren 1890, 1891, 1892, Dunaj 1894).

radi priprav imajo tega dne skoraj vsi navtiki, pa tudi nekateri strojniki, dela prost dan.(sl.3)

Obred se navadno prične že zgodaj popoldne. Začetek oznanita ladijski zvon in sirena. Na krov pride Neptun s sodnikom in zdravnikom. Včasih jih spremljata tudi zobozdravnik in morska deklica. V nekaterih primerih se zberejo na krovu tudi gusarji in novinci, navadno pa morajo novinci počakati v kabinah.

Na ladji Brežice so se pred približno desetimi leti gusarji in zdravnik zbrali pol ure pred pričetkom obreda, nato pa so z dolgo vrvo odšli na obhod po kabinah, kjer so jih čakali novinci. Vsakemu so zvezali roke. Začetek in konec vrvi sta držala gusarja, vmes pa so s sklonjenimi glavami hodili novinci. Gusarji so vpili in tolkli po ladijskih stenah, da je odmevalo po vsej ladji. Novinci v kabinah so poslušali grozeče bobnenje in čakali trenutek, ko bodo gusarji potrkali na njihova vrata. Naposled so gusarji z novinci še enkrat obhodili ladjo in se ustavili pred odrom, na katerem je sedel Neptun.

Neptun, v katerega se navadno preobleče izkušen pomorščak, ima čez ramena ogrnjeno staro pregrinjalo, zavese, rjuho, kožuh ali plašč, glavo pa ima pokrito s papirnato krono. V roki drži trizob in knjigo ali list papirja. Običajno si že pred pričetkom obreda pripravi zbadljiv in smešen govor. Včasih prebere sam svoj govor, pogosto pa mu pomaga sodnik. Tedaj govori Neptun tuj jezik, ki je vsem razen sodniku nerazumljiv. Na ladji Brežice so novince na krovu že čakali gusarji s požarnimi cevmi, s katerimi so jih poškrbali. Novince so dolgo škropili, saj so menili, da jih morajo temeljito očistiti. Nato so poklicali prvo žrtev "križeve poti".

Prvo prepreko je, podobno kot na drugih ladjah, predstavljala dolga preproga. Novinec se je moral prilaziti pod njo. Plaziti se je moral čim nižje in čim hitreje. Če je del telesa dvignil previsoko, navadno je

bila to zadnjica, ga je vanj brcnil najbližji gusar. Drugi gusar je počakal novinca na koncu preproga. Vprašal ga je, kako je prestal preizkušnjo. Novinčev odgovor je sodnik razložil Neptunu. Če slednji z odgovorom ni bil zadovoljen, je sodnik dejal "Njegova visokost Neptun je dejal, da je kopenska uš prišla prehitro" in novinec je moral ponovno zlesti pod preprogo. Včasih se ja Neptunu zdelo, da je prišel novinec prepočasi drugič pa, da se ni dovolj nizko plazil. Na nekaterih ladjah so preprogo, ki je bila že tako umazana, namazali še z mazutom.

Zelo pogosta preizkušnja pri pomorskem krstu je "pregled pri zdravniku". Slednji ima navadno oblečeno belo haljo, na glavi ima bel trak z rdečim križem, v rokah pa drži brizgalko, veliko kladivo, kleščice, škarje in podobno. Novinec se mora uleči na "posteljo". Na ladji Brežice je zdravnik paciente požgečkal in tako ugotovil, da so "kopenske uši" zarjavele. Namazal jih je z ladijsko mastjo. Tudi na drugih ladjah zdravnik bolnike žgečka in jih maže z ladijsko mastjo oziroma mazutom, da se novincem zalepijo dlake in lasje. Nekaj mazuta vrže novincem tudi v hlače. Nazadnje jim na glavi ali v hlačah zdrobi jajce. Ker novinci navadno vedo, kaj jih pri krstu čaka, se pred krstom mnogi ostrizejo in obrijejo.

Na mnogih ladjah je nepogrešljiv tudi zobozdravnik. Pri zdravljenju uporablja velike kleščice in mazut, ki ga marsikateremu novincu vrže v usta. Zdravniku in zobozdravniku pogosto pomagajo gusarji. Ti novince obmetavajo z jajci, jih mažejo z ajverjem in mazutom ter polivajo z vodo. Po pregledu vprašajo novinca, kako je prestal preizkušnjo. Če z odgovorom niso zadovoljni, jo mora novinec ponovno prestati. Pogosto morajo novinci Neptunu zapeti pesem in mu poljubiti nogo ali roko.

V morsko deklico se navadno preobleče pomorščak, zelo redko ženska. Oblečen je v kratko ali daljše kričo, po nogah pa ima včasih narisane luske. Novinci morajo deklici poljubljati noge in druge dele telesa, včasih pa tudi ona poljublja novince.

Po opravljenih preizkušnjah morajo novinci priseči Neptunu. Kot Neptunov govor je smešna tudi prisega novincev. Da bi dobil novinec pravico govora in se kot gusarji s pomočjo sodnika-prevajalca pogovarjati z Neptunom, mora spiti kozarec napitka iz olja, kisa, morske vode, jajca, soli, popra in drugega, kozarec morske vode ali oboje. Naposled si mora novinec z viskijem ali drugim žganjem razkužiti ustno votlino. Pogoj za sprejem med izkušene pomorščake in prejem krstnega lista je tudi novinčevo darilo v obliki nekaj zabojev piva ali vina. Količino mora novinec predlagati sam, toda če Neptun z darilom ni zadovoljen, mora novinec ponovno prestati preizkušnjo. Cena za sprejem oficirjev in telegrafistov je nekoliko višja, saj je tudi njihov zaslužek višji.

Nazadnje novince krstijo. Nekateri obesijo na vislice ali privežejo na križ, drugi pa morajo stati ali klečati

sklonjeno in z zavezanimi rokami, medtem ko jih gusarji neusmiljeno škropijo z vodnimi brizgalkami. Oblika samega krsta ni vedno enaka. Včasih novince polivajo tudi z vedri vode, ali jih vržejo v ladijski bazen.

Končno sprejme Neptun novince v svoje kraljestvo. Ti dobijo krstni list z novim imenom. Pri iskanju novega imena se pomorščaki spomnijo novincevih slabosti in značilnosti. Strojnike pogosto poimenujejo po kosih orodja, navtiki pa dobijo imena kot so Morski list, Piketo, Pantagana... Pomorščaki morajo krstni list nositi vedno s seboj. Z njim ali z dvema pričama dokažejo, da so že bili krščeni. Po krstu lahko novinci prečkajo ekvator.

Krstu vedno sledi zabava. Pomorščakom postrežejo s pijačo, ki so jo darovali novinci. Ta dan je pogosto prvi, ko se zbere vsa posadka, saj ji številna opravila dotlej tega ne dovoljujejo.

Pri opisu krsta na ladjah Splošne plovbe Piran sem imela pred očmi nekaj boljše organiziranih krstov, vendar poznajo tudi na naših ladjah preprostejši krst.

Pomorski krst še vedno poznajo tudi na ladjah drugih, zlasti evropskih, držav. Informatorji, ki so pluli na tujih ladjah, vedo povedati, da so na švicarskih ladjah pri krstu zelo strogi in kruti. Na nekaterih tujih ladjah nastopa Neptun z gusarji zlasti tedaj, ko so na ladjah potniki. Na mnogih ladjah, zlasti če na njih plujejo pretežno neevropejci, pa krst kar izpustijo.

SPREMINJANJE IN POMEN POSAMEZNIH ELEMENTOV POMORSKEGA KRSTA

O iniciaciji lahko govorimo vselej, ko stopi človek v nov položaj glede na numinozno. Človek želi tudi takrat vzpostaviti absolutni svet pravih, v katerem bi se otresel vseh tesnob, ki so povezane z njegovo svobodo. Rad bi se zavaroval pred negotovostjo, ki v njem vzbuja tesnobo. To pa je v človeškem življenju nedosegljivo, saj se človekovo bistvo izmika pravilom.¹² Dejanja v času iniciacije simbolizirajo globoko spremembo, pretrganje s preteklostjo in vstop v nov način bivanja. Prestop iz enega stanja v drugo se izraža skozi simbolizem smrti in ponovnega rojstva.¹³

Življenje na ladji ni nikoli lahko, ne glede na to, ali pride novinec na ladjo prostovoljno ali prisilno. Prvi dnevi plovbe so zanj velika preizkušnja. Prihod na ladjo mu pomeni življenjsko prelomnico. Odtrgan je od otroštva, od starega okolja. Pretrgan je njegov stari način življenja in privaditi se mora novemu. Sooči se z novim okoljem, novimi obrazi. Delo na ladji je drugačno od

tistega, ki ga opravlja doma. Vse to simbolizira tudi pomorski krst. Vendar novincev ne krstijo na dan prihoda na ladjo, ampak šele ko ladja pripluje do mejnika, navadno ekvatorja, ki ločuje severno in južno poloblo. Dotlej si novinci že naberejo nekaj izkušenj in pokažejo svoje sposobnosti. Vsaj delno se privadijo na novo življenje. Ko nastopi čas za sprejem med izkušene pomorščake, v novo družbeno skupino in "pod okrilje morskoga boga", je ta največja prelomnica v življenju mornarja, združena z mejnikom na morju. Ko jo pomorščak prestopi, se znajde v novem svetu, v novem življenju. Skozi Gibraltarata vrata je prišel iz enega morja v drugo, čez ekvator pa z ene poloble na drugo.

Mogoče je, da je že nastanek pomorskega krsta gojevala želja po zabavi in da so se akterji vzgledovali po drugih podobnih običajih, verjetno pa je tudi, da je imel pomorski krst prvotno globlji smisel, še zlasti če je res, da so ga poznali že Vikingi oziroma Normani. Vsekakor ima pomorski krst mnogo podobnosti z drugimi iniciacijskimi obredi.

Oblika pomorskega krsta se je skozi stoletja spreminjala. V 17. in 18. stoletju je bil obred glede na nekatere poznejše opise preprost. Glavno osebo je predstavljal poveljnik ladje ali najstarejši in najbolj izkušen mornar, ki si je za to priložnost počrnil ali zakril obraz in si z vrvmi ovil telo. V roki je držal Portolano ali kakšno drugo knjigo. Po Coronellijevem mnenju je predstavljal vraževernega krstitelja. Ostali navedeni opisi iz 17. in 18. stoletja o vlogi našemljenega mornarja ne pišejo, zato lahko le domnevamo, v koga se je omenjeni mornar resnično preoblekel. Če je res, da je treba iskati izvor pomorskega krsta pri severnih evropskih ljudstvih, lahko pomorščaka z vrvmi okoli telesa primerjamo s čarovniki, ki so z vrvmi povezovali vetrove, nad katerimi so imeli oblast. Poznala so jih severna ljudstva. Vetrovi so bili za pomorščake zelo pomembni. Povzročali so morske valove, najbolj pa so bile od njih odvisne jadernice. V knjigi Olaus Magnusa Historia de gentus septentrionalibus, Rim 1555, najdemo sliko dveh pomorščakov, ki se s čarovnikom, ki stoji na steni sredi morja, pogajata o ceni vrvi, ki jo drži v rokah in s katero stiska zvezane vetrove. Če bi odvezal prvi voz, bi zapihal lahek jugozahodni veter, če bi odvezal še drugega, bi zapihal močan severni veter, če pa bi odvezal še zadnji voz, bi nastal najstrašnejši vihar.¹⁴

Skoraj ni iniciacijskega obreda, pri katerem ne bi opazili vsaj delnega posega kakšne religiozne podobe. To je lahko prednik ali božanstvo. Severna ljudstva, torej tudi Vikingi, so kot druga pomorska ljudstva poznala

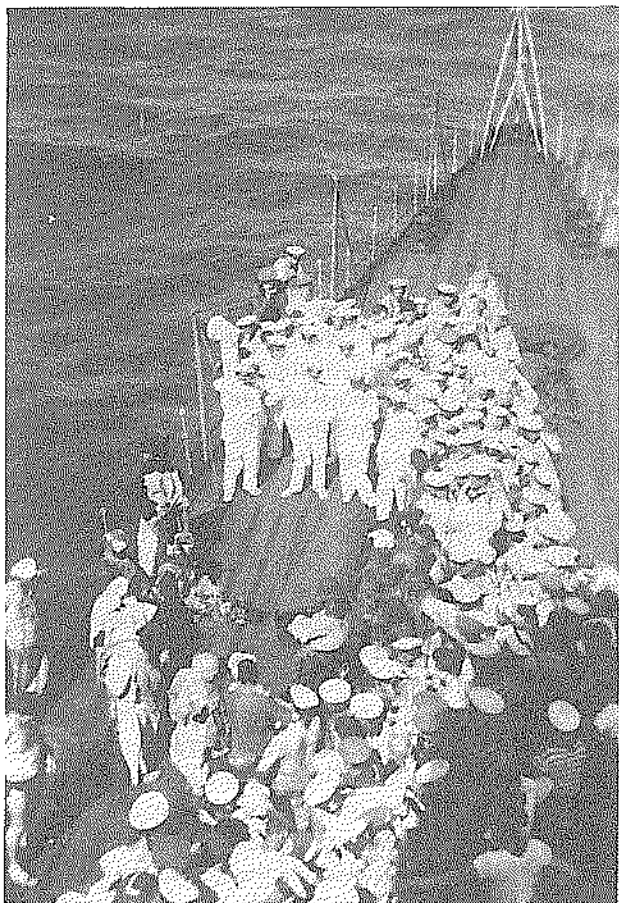
12 Jean Cazeneuve: Sociologija obreda, Ljubljana 1986, str. 212

13 N.d., st. 105

14 Jean Chevelier, Alain Gheerbrant: Rječnik simbola, Zagreb 1983, str. 270

tudi boga morja, ribolova in blaginje. Ostanki verovanja Normanov so se morda nekaj časa ohranili tudi med sredozemskimi narodi, ki so od Vikingov prevzeli pomorski krst in ga postopoma spreminjali. Pozneje pa je vlogo prejšnjega predstavnika nadnaravnih sil prevzelo božanstvo, ki je bilo sredozemskim narodom bližje. To je bil rimski bog morja Neptun. Vanj se je preoblekel eden izmed vplivnejših pomorščakov. Tudi pri nekaterih primitivnih ljudstvih nosijo med obredi posamezniki na glavah maske in predstavljajo bogove, ki so odtlej z duhom navzoči v teh maskah. Z nošenjem maske vzpostavijo stik med človeškim bivanjem in svetim.¹⁵

Neptun je bil prvotno bog vode. Šele v 5. stoletju p.n.š., ko so se začeli Rimljani v večji meri ukvarjati s pomorstvom, je postal bog morja. Ker so Rimljani od Grkov prevzeli bogove in jim dali nova imena, je grškega

Pomorski krst na ladji mornarice Kraljevine Jugoslavije (original hrani PMSMP).

Pozejdona nadomestil Neptun. S svojim najpomembnejšim atributom, trizobom, je razburkal morje ali ga umiril. Kot morje je bil tudi sam močne, silovite in nestalne narave, zato ni čudno, da so se ga oklenili prav pomorščaki in prebivalci obmorskih mest. V zavesti sredozemskih ljudstev je ostal tudi po prevladi krščanstva. Neptuna so poznali številni pomorščaki. Mnogi so ga prosili za pomoč, po njem se še danes imenujejo mnoge ladje. Tudi Anton Dolenc piše v svojem potopisu: "Izpočetka je bil veter močan, tako da so nekateri že tedaj Neptunu za dveletno vožnjo darovali neizmerno svojo žrtev." Po vsej verjetnosti mornarji konec 19. stoletja niso verjeli v njegovo moč, vendar so ga priznavali kot tradicionalnega boga morja. Najstarejši meni znani opisi pomorskega krsta, pri katerih nastopa Neptun, so opisi potovanja na avstrijskih ladjah 19. stoletja.

V pomorskem krstu sprejme Neptun novince v svoje kraljestvo, pod svoje okrilje. Odtlej bo mornarja ščitil pred nevarnostmi, ki mu pretijo na morju. Mornarji, ki se preoblečejo v Neptuna, si nadenejo sebi dostopna oblačila, toda vedno morajo imeti na glavi krono, ki je simbol kraljevske oblasti, ter trizob, simbol Neptuna in njegove oblasti nad vodnim svetom.

Neptun je pogosto nem, namesto njega govori sodnik, včasih pa govori nerazločno, kot da bi govoril v tujem jeziku. To je dokaz pripadnosti drugemu svetu. Neptunov prevajalec je sodnik, ki je hkrati posrednik med svetom bogov in tostranstvom. Neptunova molčečnost oziroma drugačna govorica je tudi simbol njegove vzvišenosti.

Danes se običaj navadno prične s preganjanjem novincev po ladji. Slednji morajo premagati številne prepreke, predno jih mornarji sprejmejo medse. Posamezne prepreke verjetno nimajo posebnega pomena. Pomembne so le kot celota, saj si morajo novinci vstop v novo družbeno skupino prislužiti z dokazovanjem svojih zmogljivosti. Dokazati morajo, da so sposobni za življenje na ladji.

Razen pri nekaterih iniciacijskih obredih, ki jih poznamo tudi Slovenci, na primer brucovanje in splavarski krst, kjer morajo novinci odgovarjati na razna šaljiva vprašanja,¹⁶ so tudi v iniciacijskih obredih ljudstev na nižji razvojni stopnji prisotne različne preizkušnje. Ti poznajo pri iniciacijskih obredih vrsto surovosti, ponižanj in celo pohabljanj. Po besedah Durkheima, postane po njihovem mnenju, kdor preizkušnje premaga, močnejši od narave, saj hrati s preizkušnjami premaga tudi samo naravo. Po naravi se namreč vsako živo bitje izogiba trpljenju. Poleg tega je vzrok za tako mučenje želja,

15 Jean Cazeneuve: Sociologija obreda..., str. 210

16 Miloš Rybár: Brucovanje po križevackih statutih, Traditiones 15, Ljubljana 1986, str. 91-103

Angelos Baš: Savinjski splavarji, Ljubljana 1974, str. 210-222

da bi mladeniča pripravili na težke naloge, ki ga čakajo. To je lahko oblika urjenja.¹⁷

Podoben pomen ima napitek, ki ga mora novinec izpiti, predno ga krstijo. Včasih morajo novinci spiti le morsko vodo, drugič pa vanjo vmešajo še kis, olje, poper, sol, jajce, rum ali celo bencin. Vsebina napitka ni določena, vsekakor pa mora imeti pijača čim slabši okus. Ko novinci izpijejo napitek, dokažejo, da so pripravljeni na težko življenje in da ga bodo prestali tako, kot so izpili napitek. Hkrati premagajo tudi samega sebe. Po napitku morajo novinci izpiti še kozarec ruma ali viskija. Z njim si popravijo slab okus, to pa je tudi dokaz, da so že prestali preizkušnjo in so nekoliko bližje pravim pomorščakom, saj sta tako rum kot viski značilni pijači pomorščakov. Pitje, kot pogoj za sprejem v določeno skupnost je poznan tudi pri nekaterih drugih iniciacijskih obredih (brucovanje, splavarski krst, sprejem v fantovsko družbo...).

V pomorskem krstu so prisotni tudi simbolično puljenje zob, striženje las, britje, zdravljenje z mazutom in kladivom in bičanje. Iz starejših potopisov je razvidno, da so to nekoč opravljali Neptunovi pomočniki. Glede na to, da so Angleži pomorski krst na povratniku imenovali tudi "Shaving on crossing the line" (britje ob prehodu linije), lahko trdimo, da je bilo britje že v preteklosti nepogrešljivo. Tedaj so morda novince resnično obrili. V 19. stoletju je na avstrijskih ladjah nastopal celo brivec. Slednji danes ne nastopa več, njegovo delo pa opravljajo gusarji. Nasprotno pa so pred 1. svetovno vojno zdravili in pulili zobe Neptunovi pomočniki, ki niso bili preoblečeni v zdravnika, danes pa sta pri krstu na ladjah Splošne plovbe skoraj vedno prisotna zdravnik in zobozdravnik. Bičanje novincev je bilo v pomorskem krstu prisotno že zgodaj. Omenjeno je v poročilih o pomorskem krstu v italijanskih slovarjih 18. stoletja. Kot pravi poročilo, so morali novinci po krstu drug drugega "za spomin" prebičati. Tudi ta dejanja so sorodna dejanjem v iniciacijskih obredih nižje razvitih ljudstev, kjer s striženjem las, britjem, pohabljanjem delov telesa in puljenjem ali brušenjem zob udeleženci ločitev, pretrganje s preteklostjo in ponovno rojstvo. Kot piše Van der Leew, človek ne more sprejeti življenja kot danosti. Zavračanje naravne danosti najlaže pokaže s tem, da spremeni videz človeka. Iniciranec za vedno ohrani znamenje iniciacije, ki ga ločuje od neiniciranih. S pohabljanjem, rezanjem in odstranjevanjem se spremeni posameznikova osebnost tako, da to vidijo vsi. Obredno pohabljenje pri iniciirancih je tako rekoč drugo stvarjenje, s katerim postane posameznik prilagojen človeš-

kemu arhetipu svoje družbene skupine.¹⁸

V Neptunovem krstu je striženje, britje, puljenje zob in pohabljenje le simbolno. Novinec nima po obredu na telesu nobenega znamenja, nobene vidne spremembe. Na telesu tako nima dokaza, da je bil sprejet v novo družbeno skupnost. Po ničemer se ne loči od nekrščenih tovarišev. Ker pa brez tega ne gre, so pomorščaki poskrbeli za drugačen, manj boleč dokaz. Novinec dobi po krstu vedno krstni list z novim imenom ali Neptunovo spričevalo, ki je potrdilo o sprejemu med prave pomorščake, v kraljestvo boga Neptuna. Neptunovo spričevalo in krstni list sta nova pojava. V navado sta prišla šele po 2. svetovni vojni. Vendar pisni dokaz ni prisoten le pri pomorskem krstu. Poznali so ga na primer v pivskih pravilih, imenovanih križevački statuti, kjer so novega pajdaša vpisali v "hišni protokol" in brucovanjih, kjer so dobili novinci diplomo.¹⁹

Prisega je prisotna skoraj pri vseh sprejemih v določeno skupnost, nanaša pa se na dejanja, ki jih določena skupina pričakuje od novega člana. Tudi v pomorskem krstu je prisega pogoj za sprejem v novo poklicno skupino, zasledimo pa jo že v najstarejših opisih pomorskega krsta.

Najpomnejši in osrednji del obreda je krst, ki pa ni bil vedno enak. V 17. stoletju so novince polili z vedri vode ali pa so jih zavite v mrežo potopili v morje. Že Anton Dolenc v svojem potopisu iz leta 1890 omenja, da so novince poškrpili z vodno brizgalko, Carlo Scherzer pa piše, da so novince namilili s travo in katranom, jih zdrgnili z železno krtačo in šele nato polili z vodo. Danes škropijo novince z vodnimi brizgalkami ali jih polijejo z vedri vode. Na ladjah z bazenom, vržejo novince kar vanj. Novince vedno krstijo z morsko vodo.

Krst je značilen obred pri kristjanih. Že zgodaj pa so ga poznali tudi izyen židovske vere in njenih sekt. Danes poznajo sprejem novincev s pomočjo krsta še nekatere druge družbene skupine. Slovenci poznamo splavarski krst pri savinjskih in dravskih splavarjih, ki pa so običaj po vsej verjetnosti prevzeli po avstrijskih donavskih splavarjih, ti pa po krstu na ladjah, ki so plule po Donavi. Na njih so poznali krst, ki je bil podoben splavarskemu krstu in krstu, kakršnega so poznali pomorščaki na morju. Po svetu so razen krsta razširjene tudi druge oblike sprejema novincev. Na Slovenskem poznamo sprejeme v fantovsko družbo s kronanjem, skok čez kožo pri montanistih in metalurgih, sprejem med študente pri nekaterih brucovanjih in druge.²⁰

Pomorski krst je morda nastal pod vplivom krščanstva

17 Jean Cazeneuve : Sociologija obreda..., str. 219

18 N.d., str. 221-224

19 Miloš Rybár: Brucovanje..., str. 91-103

ali pa je krščanstvo vplivalo na njegovo spreminjanje. Krst navadno simbolizira očiščenje in obnovo. Ne ponavlja se, zato dobiva značaj iniciacije, v skupino z določenimi navadami vpelje nove člane, od katerih se zahteva in pričakuje določeno vedenje in ravnanje.²¹ Krst simbolizira konec prejšnjega bivanja, prekinitve s preteklostjo in očiščenje ter vstop v novo življenje. Najboljša načina, da bi samemu novincu predstavili prelom z njegovo preteklostjo, sta simbola smrti in ponovnega rojstva. Dobiti ime pomeni začeti obstajati kot novo človeško bitje.

Da je pomorski krst danes le oblika zabave, dokazujejo nova imena, ki so vedno posmehljiva ali pa vsaj smešna in nenavadna. Imena opozarjajo na pomorščakove slabe lastnosti, pomanjkljivosti in podobno. Nekatera imena mornarji pred drugimi celo skrivajo.

Že oče Coronelli leta 1684 piše v svojem opisu pomorskega krsta, ki je po njegovem mnenju že zelo star običaj, o plačilu pri sprejemu novincev. Plačilo omenjajo tudi vsi drugi opisi pomorskega krsta. Danes je na ladjah Splošne plovbe plačilo obvezno za vse novince ali pa ga sploh ni. Krščeni morajo biti vsi.

Zahteva plačila se je najverjetneje pojavila tedaj, ko so na ladjah pluli premožnejši potniki in pomorščaki, ki so se hoteli izogniti neprijetnostim, a so jih mornarji vseeno sprejeli medse. Toda s plačilom so krst mornarjev le omilili, izogniti pa se mu niso mogli. Drugačno pravilo je veljalo za potnike, ki so se lahko s plačilom izognili krstu. Tedaj je bila to neke vrste podkupnina, s katero so pomorščaki, tako kot danes, zbrali denar za pijačo in jedačo, ki so jo potrebovali za zabavo po krstu. Sicer pa je plačilo pogoj tudi za sprejem med savinjske, dravske in donavske splavarje ter ponekod v fantovsko družbo. Danes so pri krstu na ladjah Splošne plovbe Piran kot Neptunovi pomočniki prisotni pirati, ki jih pomorščaki navadno imenujejo gusarji, pisci opisov pomorskega krsta iz prejšnjih stoletij pa jih ne omenjajo. V 16., 17. in 18. stoletju so krstiteľju pomagali pomorščaki s počrnjenimi obrazi. O mornarjih, ki so imeli čez ramena ogrnjena črna oblačila piše že oče Coronelli leta 1687. Počrnjene obraze imajo mornarji v opisih iz italijanskih enciklopedij 18. stoletja. Črno namazane Neptunove spremljevalce omenjata tudi Anron Dolenc in Ivan Rupnik, Carlo Scherzer pa piše, da so se mornarji po obrazih namazali tako čudno, da so skoraj prekašali prebivalce otoka Marquesas. V vseh teh primerih so bili pomočniki verjetno črni sužnji. V 17. stoletju so bili črni sužnji že nekaj časa najcenejša in pogosta delovna sila belcev. Lahko so postali simbol sužnjev in služinčadi, kot taki

pa so nastopili tudi v pomorskem krstu, kjer so bili služabniki boga morja.

Po 1. svetovni vojni so črne sužnje nadomestili pirati. Ti imajo v krstu podobno vlogo, le da so agresivnejši. Gusarji novince tepejo, bičajo ter se nad njimi včasih prav nesramno izživljajo, s čimer izražajo svojo premoč nad novinci. Vpitje in bičanje tako kot mnoga druga dejanja simbolizirata očiščenje in odganjanje nečistosti pri novincih. Zakaj so se sužnji spremenili v pirate? Morda bolje ustrezajo svoji vlogi in bolje simbolizirajo značaj in življenje pomorščakov. Preoblečeni pomorščaki so pogosto zelo malo podobni gusarjem in piratom, saj si nadenejo oblačila, ki so jim na ladji dostopna, mnogokrat pa želijo biti tudi smešni. Na njihovo vlogo pogosto opozarjajo le sablje, meči in biči. Vsekakor so našemljeni mornarji nenavadni, saj stopi pri krstu v ospredje tudi človekova želja po šemljenju in po spremembi lastnega jaza.

Že v 19. stoletju je bila v pomorskem krstu pogosta ženska vloga. Tudi danes jo najdemo pri vsakem bolj organiziranem pomorskem krstu. Anton Dolenc v svojem opisu omenja Neptunovo ženo, Carlo Scherzer pa omenja Amfitrito. Na ladjah Splošne plovbe pogosto nastopa kot morska nimfa ali morska deklica. Amfitrita je bila v grški mitologiji Pozejdonova žena, hči starega morskega boga Nereja. Bila je morska nimfa. V rimski mitologiji je postala Neptunova žena, pogosto upodobljena kot pol riba in pol deklica. Taka pa pogosto nastopa tudi v pomorskem krstu. Mornarji, ki se vanjo preoblečejo, želijo biti predvsem smešni. Na to kažeta njihova obleka in obnašanje. V pomorskem krstu prvotno ni bilo ženske vloge. Z njo hočejo pomorščaki le popestriti krst.

Anton Dolenc opisuje v svojem spisu še vrsto drugih oseb, ki niso omenjene niti v starejših niti današnjih opisih krsta. Omenja pilota, ki oznanja prihod Neptuna, ter vso Neptunovo ožjo družino z grajskimi slugami. Osebe predstavljajo Neptunov dvor po zgledu tuzeškega plemiškega dvora. Ker so bili na ladji Saidá potniki, so se mornarji pri pomorskem krstu še posebej potrudili.

Iz opisov je razvidno, da je bil pomorski krst že v 18. stoletju skoraj izključno zabava. Postal je neke vrste igra, pri kateri se zabavajo tako gledalci kot igralci, nikakor pa ne novinci. Pogosto je prilagojena gledalcem, saj je krst še posebej dolga in atraktiven, ko je na ladji več potnikov. Igralci, z izjemo novincev, uživajo ob svoji igri, gledalci pa igro opazujejo kot neko spontano komedijo.

20 N.d., str. 91-103

Angelos Baš: Savinski splavarji..., str. 210-222

21 Jean Chevelier, Alain Gheerbrant: Rječnik simbola..., str. 318-320

Pomorski krst je dogodek, ki ga pomorščaki dolgo pričakujejo in se nanj tudi dolgo pripravljajo. Je eden redkih praznikov, ki ga skupaj praznujejo vsi člani posadke. Pri krstu so bili že nekoč zbrani vsi, ne glede na socialno in poklicno pripadnost. Ko pripluje ladja do ekvatorja, so navadno že opravljena vsa dela, ki morajo biti postorjena po odhodu ladje iz pristanišča, zato je tedaj na ladji manj opravil. Šele tedaj si mornarji oddahnejo. Nekateri si lahko privoščijo celo prost dan, ki ga izkoristijo za pripravo odra, oblačil in drugega. Pomorščaki delajo mnogokrat po ves dan, saj mora biti delo opravljeno, ne glede na delovni čas, hkrati pa jim ob delu čas hitreje mineva. Pomorski krst in zabava prekineta ta strogi delovni ritem in popestrita njihov pust vsakdan.

Vendar ima dejstvo, da se pomorščaki krsta dolgo veselijo, še drug vzrok. Krst je dogodek, ko se mornarji lahko maščujejo novincu, ki je do njih neprijazen ali jim zaradi česa drugega ni povšeči. Največkrat so takega maščevanja deležni kuharji, ki delijo pomorščakom premajhne obroke ali jih slabo pripravijo, ter vsi, s katerimi pridejo starejši pomorščaki navzkriž. Takega nepriljubljenega krstijo zadnjega in se iz njega še bolj norčujejo.

Mnogokrat pomorščaki novincem nagajajo že davno pred krstom ter jih opozarjajo na bližajoči se dogodek, pri katerem bo njihova usoda odvisna od obnašanja. Novince ponižujejo in jih opozarjajo na to, da še niso enakovredni ostalim pomorščakom, zaradi česar jih morajo poslušno ubogati. V takem primeru je pomorski krst za novince še posebnega pomena, saj je zanje odločilni trenutek, po katerem bodo postali enakovredni ostalim pomorščakom.

Pomorski krst je tako klub norčavosti in zabavi še vedno iniciacijski obred, ki je obdržal svoj glavni pomen - sprejem novincev med zrele pomorščake.

POMORSKI KRST V PIRANU

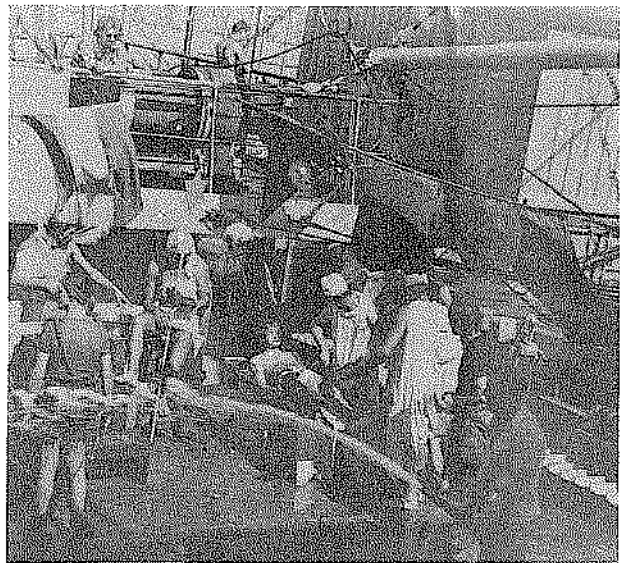
Po drugi svetovni vojni, ko je bila v Piranu ustanovljena Srednja pomorska šola, je bil krst na ekvatorju prenešen tudi na kopno. Ob poznavanju nekaterih drugih obredov za sprejem novincev med ostale dijake in študente so želeli organizatorji tudi sprejem dijakov v pomorsko šolo zaznamovati z določenim obredom. Organizatorji - pomorščaki so najbolje poznali krst na ekvatorju in za sprejem dijakov pomorske šole se jim je zdel najprimernejši. Leta 1948 je Neptun prvič krstil učence prvih letnikov. Pomorski krst v Piranu je na začetku vsakega novega šolskega leta. Kršчени morjo biti vsi učenci prvih letnikov.

Leta 1948 so novince krstili na manjšem pomolu piranskega pristanišča. Neptun je prišel peš do lesenega prestola. Ko se je nanj usedel, sta njegova pomočnika predenj pripeljala prvega prvošolca. Ta je moral pred

Neptunom poklekniti. Neptun je prebral kratko besedilo, nato pa mu je novinec prisegel zvestobo. Novinec je moral izpiti še kozarec morske vode, nakar sta ga Neptunova pomočnika vrgla v morje. Za njim so v morje skočili ostali četrtošolci in ga neusmiljeno potapljali. Na enak način je Neptun krstil vse prvošolce.

Že čez nekaj let je postal pomorski krst bolj množičen. Dan ali dva pred pomorskim krstom so učenci z zelenjem okrasili nekdanji internat Srednje pomorke šole in na stavbo obesili veliko črno zastavo z mrtvaško glavo. Novincev je bilo vsaj sto. Na sebi so morali imeti žaklovinate vreče. Učenci višjih letnikov so se preoblekli v Neptuna in njegove pomočnike. Obleke so si izposodili v gledališču ali pa so si jih naredili sami. Izposojena oblačila so bila različna, iz različnih obdobj in različnih poklicev: vojakov, vitezov, rabljev, menihov in seveda piratov. Nosili so najrazličnejše orožje (sablje, sekire, nože, pištole...). Kljub različnim oblačilom so jih imenovali gusarji. Neptun je imel že tedaj, tako kot še danes, zeleno oblačilo, krono in trizob. Neptunov prestol je bil obdan z zelenjem, kot da bi bil obdan z morskimi travami, algami in drugim morskim rastlinjem.

Prireditev je postajala vedno bolj turistična. Izoblikoval se je sprevod, v katerem so gusarji preganjali novince. Sprevod se je iz leta v leto dopolnjeval. Nekateri prvošolci so morali v koloni vleči lesen top, nekaj novin-

Neptunov krst ML Borovnica leta 1980, na poti v zahodno Afriko (Original hrani Jadran Jerman).

cev je nosilo težko ladijsko vrvi, drugi so nosili blazinicu z lobanjo ali ladijsko skrinjo, s katero so beračili. Nekaj novincev je vleklo top, najtežje pa je bilo tistim, ki so nosili nosila z Neptunom. Ostali prvošolci so s sklonjenimi glavami hodili v skupinah. V osemdesetih letih

so se sprevodu pridružili tudi gusarji na konjih, nekajkrat pa se je tudi Neptun pripeljal s kočijo, ki sta jo vlekla konja. Gusarji so zelence prevažali tudi z barkami, iz katerih so jih navadno vrgli v morje.

Iz leta v leto se je spreminjal tudi Neptunov govor. Že v petdesetih letih je Neptun spregovoril vsem navzočim in ne le prvošolcem, ki so prisegli vsi v en glas. Danes se v svojem govoru Neptun posmehuje politiki, gospodarstvu in šolstvu. Kot Neptunov govor je smešna tudi prisega novincev.

Oblačila in prizori v sprevodu prikazujejo podrejenost prvošolcev starejšim učencem. Krst je bil predvsem prva leta za prvošolce velika prelomnica, saj so morali biti pred tem dogodkom pokorni učencem višjih letnikov, ki so jih izkoriščali in včasih z njimi grobo ravnali. Po pomorskem krstu so jim postali enakovredni. Učitelji so tako vedenje višješolcem sicer prepovedali, toda popolnoma ga še vedno niso izkoreninili.

Pomorska šola je dobila po uvedbi usmerjenega izobraževanja nove nepomorske oddelke, toda Neptun kljub temu krsti vse prvošolce, s čimer se izgublja prvotni pomen pomorskega krsta.

INFORMATORJI

1. **Dušan Ivančič**, Kanal ob Soči, 1910, Podoficirska šola mornarice v Dubrovniku, radiotelegrafist, Piran.
2. **Branimir Velkaverh**, Trbovlje, 1910, Trgovska pomorska akademija v Bakru, prvi oficir krova, Portorož.
3. **Dušan Krnev**, Ljubljana, 1922, Elektro fakulteta v Ljubljani, dipl. ing. elektrotehnike, Piran.
4. **Dimitrij Pahor**, Novo mesto, 1929, Višja pomorska šola Piran, Predstavnik Splošne plovlbe Piran, Piran.
5. **Zdravko Klasek**, Ajdovščina, 1930, Tehnična fakulteta v Zagrebu, ing. ladjedelništva, Portorož.
6. **Endi Jovanovič**, Koper, 1960, Srednja pomorska šola Piran, tretji oficir krova, Piran.
7. **Robreto Mohorič**, Koper 1962, Višja pomorska šola Piran, tretji oficir stroja, Portorož.
8. **Jadran Jerman**, Koper, 1962, Višja pomorska šola Piran, tretji oficir stroja, Koper.

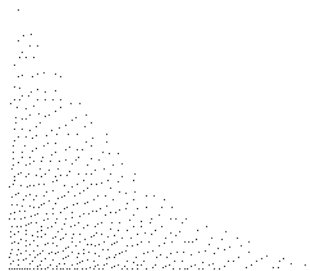
RIASSUNTO

I riti di iniziazione, le affiliazioni di nuovi membri in una determinata comunità sono diffusi ancora oggi. Ne fa parte anche il battesimo del mare al passaggio della linea equinoziale, quando vengono battezzati tutti coloro che la passano per la prima volta. Il battesimo del mare è un'usanza antica, conosciuta da molti popoli marinari. Lo conoscono anche gli Sloveni. Come la maggioranza delle usanze, anche il battesimo del mare è cambiato nel decorso storico, sicché dopo la seconda guerra mondiale i marinai sloveni lo hanno portato dalla linea equinoziale anche in terraferma, a Pirano, dove viene ricevuto dalle matricole dell'Istituto Professionale Nautico.

Nella prima parte del saggio l'Autrice presenta alcune descrizioni di battesimo del mare dei secoli precedenti, così come esso era conosciuto sulle navi italiane, francesi, inglesi e specialmente su quelle austriache, su cui navigavano anche gli Sloveni. Rifacendosi alle testimonianze degli informatori, ha descritto le forme di battesimo del mare sulle navi jugoslave nel XX secolo. Nella seconda parte del saggio, basandosi sulle descrizioni raccolte, l'Autrice si sofferma sui cambiamenti di alcuni elementi costitutivi dell'usanza. Visto che il battesimo del mare ha molte somiglianze con altri riti di iniziazione, all'Autrice è sembrato interessante confrontarli per poter rilevare in tal modo il valore simbolico dei singoli elementi costitutivi del rito.

**ISTRIOTSKI JEZIKOVNI IN KULTURNI OTOKI /
ISOLE LINGUISTICHE E CULTURALI ISTRIOTE***

* Zbral in uredil dr. Goran Filipi

ISTRSKI ŽIVLJENJSKI PROSTOR IN KOMUNIKACIJA

Nelida MILANI-KRULJAC

dr., profesor, na Pedagoški fakulteti v Pulju, 52000 Pulj, CRO
dott., prof. Facoltà di Pedagogia, di Pula, CRO

IZVLEČEK

Problem dvojezičnosti je globoko pogojen z ideologijo, ki ima močan vpliv tako na dvojezičnost kot tudi na plurikulturalizem: ni vseeno, če v družbi prevladujejo nacionalizmi in integralizmi ter strah pred zunanjimi sovražniki, pred "tujcem", kar izziva občutek ogroženosti lastne identitete, ali pa če prevladuje demokracija in kozmopolitizem in želja po preseganju kulturnih meja.

1. VEČKOMPETENTNOST

Istrski polotok pripada tako Romanom kot Slovanom. Je tradicionalno mešano območje, ki se dotika tudi germanskega sveta. Istra, v kateri živijo tri različne narodnostne skupine, ki že stoletja preživljajo vse težave in konflikte sožitja, je tudi z vidika jezikovnega repertoarja zelo zapleteno območje. V regionalnem trikotniku Pulj-Reka-Koper so tri etnične skupine prisotne še iz časov, ko pojma naroda niso poznali, zato skupno življenje etnično različnih skupin na relativno majhnem prostoru ni pomenilo družbene diskriminacije.

Seznam regionalnih idiomov, ki jih ima istrski govorec na izbiro, je izjemno bogat in pester: poleg treh standardnih jezikov (hrvaški, slovenski in italijanski jezik) so v Istri v uporabi tudi hrvaška in slovenska narečja ter istrobeneški, istriotski in istroromunski govori. Za mikrosociolingvistiko je posebno zanimiv pojav, ko posameznik že od ranega otroštva, ko obiskuje vrtec ali osnovno šolo, obvlada več jezikov, ki jih je, spontano

ali vodeno, usvojil v družinskem in/ali družbenem okolju.¹ Večkompetentnost posameznika je sposobnost obvladavanja več jezikov in/ali več jezikovnih različic, ki je prisotna v primarnem univerzalnem večjezičnem potencialu, ki je odvisen od nevrofizioloških sposobnosti usvajanja jezika.² Danes imamo prepričljive znanstvene argumente, ki govorijo v prid obstoju bogatega in zapletenega večjezičnega potenciala pri najmlajših.

Kdor pride v Istro in se pogovarja z domačini, se lahko kaj kmalu prepriča, da so mnogi izmed njih tradicionalno in spontano dvojezični in trijezični: gre za večkompetentnost, ki je razširjena tako med Italijani kot tudi med Hrvati in Slovenci in drugimi. Seveda ne moremo govoriti o idealni, popolni dvojezičnosti, ampak o tekočem, stvarnem poznavanju več jezikov. Lahko zasledimo aditivni bilingvizem (višja stopnja dvojezičnosti, z visoko kompetenco kod), neizenačeno, šepavo dvojezičnost (srednja stopnja bilingvizma, za katero so značilne številne interference in pomenske nejasnosti)³

1. Treba je ločiti med plurilingvizmom (sočasno usvajanje več jezikov v otroštvu, v času usvajanja jezikovnih sposobnosti) in poliglotizmom (poznejše učenje novega jezika, ki temelji na prevajanju in ki ima bistveno manjši čustveni naboj od ranega, naravnega usvajanja več jezikov). Meje med plurilingvizmom in poliglotizmom niso najbolj jasne.
2. Znotraj večkompetentnosti je pomembno ločiti pasivno kompetenco (sposobnost razumevanja) različnih jezikov in variant od aktivne kompetence (ustna in pisna sposobnost proizvajanja jezika) in sposobnost funkcionalne uporabe različnih jezikov in variant v določenem okolju (komunikativna kompetenca).
3. Ta pojav je značilen, ko imamo razširjen plurilingvizem: posameznik ni sposoben obvladati dveh različnih jezikovnih in kulturnih sistemov, zato je pri izražanju prisiljen uporabljati stereotipe, kar sproža kompleksne čustvene mehanizme (občudovanje, prezir, občutek večvrednosti in/ali manjvrednosti, hierarhizacijo kultur itd.).

ter, predvsem, sotrativni bilingvizem ali semilingvizem (nižja stopnja večkompetentnosti, za katero so značilne pidžinizacija, revne skladenjske in oblikoslovne strukture ter močno omejena pomenska plat jezika). Če dobro premislimo, gre prej kot za plurilingvizem za nepopolno polglosijo: pri nekaterih imamo diglosijo tipa hrvaško + istrobeneško, pri nekaterih triglosijo tipa istrobeneško + italijansko + hrvaško, pri nekaterih celo tetraglosijo (mestni dialekt + regionalna beneška koini + standardna italijanščina + hrvaščina ali slovenščina) ali pentaglosijo (pri tistih, ki poleg romanskih idiomov uporabljajo slovenščino in hrvaščino ali pri tistih, ki uporabljajo tudi kako slovansko narečje).

Na tem mestu je potrebno orisati nekatera dejstva, ki nam bodo v pomoč pri razumevanju današnjega stanja. Revizija vzhodne italijanske meje z Londonskim mirovnim sporazumom, travma istrsko-reškega eksodusa, teritorialna razkropljenost Italijanov, ki so ostali v slovanskem morju, demografske migracije iz notranjosti proti obali in masovne imigracije iz praktično vseh krajev bivše Jugoslavije so prek vsakdanjih odnosov sožitja privedle do bistvenega zmanjšanja družbenih razlik, do odpiranja skupin, ki niti s prisilo niti z družbenim nad-

zorom niso ščitile lastnih etničnih meja; nasprotno, omejeni pojavi so spodbujali mešane zakone in na ta način močno lajšali prevladovanje ovir, se pravi sožitje različnih narodov.

V zadnjih desetletjih je novi tip plurikulturalizma, ki se je razširil po vsem polotoku, nadomestil, ne brez konfliktov, stresov in kaosa, prejšnji multikulturalizem, ki je istrsko-kvarnersko območje delil v glavnem na italijanski in venetofoni obalni pas, vmesni pas, kjer sta se mešali dve različni kulturi, in na bolj ali manj nedostopno notranjost, kjer je prevladovala slovanska kultura (Bernardi 1986.) V mešanem pasu, ki ga je tako dobro opisal Fulvio Tomizza v romanu "Boljše življenje", se je v bistvu ista kultura zrcalila v dveh prepletenih jezikovnih izrazih. Ta plurilingvizem/plurikulturalizem je bil z ene strani omejen z italijanskim, z druge pa slovanskim monokulturalizmom.

Če plures pomeni prepletanje in prevzemanje dveh jezikov/kultur, potem lahko mirno rečemo, da je bil za Istro značilen multikulturalizem - dve enokulturni/enojezični območji, obalno in notranje, sta bili med seboj ločeni z večjezičnim in večkulturnim pasom dotika.

Zaradi radikalnega povojnega teritorialnega preus-

Rovinj / Rovigno. Panorama (Foto: G. Filipi, 1993).

troja današnja razvrstitev jezikovnega repertoarja v Istri vsekakor ni sociološko nevtralna. Zelo težko je obdržati ravnovesje večplastnega jezikovnega repertoarja, ker se sama po sebi vsiljuje jasna hierarhija prisotnih idiomov, od domačega govora do jezika, ki se uporablja v javnih ustanovah in ob formalnih priložnostih. Sleherna različica ima točno določeno uporabo, ki je natančno kodificirana in dejavniki, ki delujejo znotraj jezikovnega repertoarja, so nejezikovni: predvsem politični, socialni, psihološki, gospodarski in taki, ki so v neposredni zvezi s kulturno identifikacijo. Code switching je interkomunikativna strategija, ki temelji na pravilih, predpostavkah in določenem background knowledge, ki jih, vsaj delno, sprejema širša skupnost. Gre za komunikativno sredstvo, ki je na razpolago dvojezičnim govorcem za doseganje njihovih konverzacijskih, interakcijskih in, širše, družbenih ciljev.

V "družbeni areni" so bili najbolj prizadeti Italijani; njihov jezik, iztrgan iz naravnega okolja z novo državno mejo, je obvisel v zraku in postal podoben neveljavnemu bankovcu. Njegova uporaba se je omejila samo na šole, časopisne hiše in na prireditve U.I.I.F. (Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume). Račun so plačevali v glavnem mladi pripadniki manjšine, ki so se po končanem šolanju kot dvojezični govorniki vključevali v svet dela in z leti postopoma izgubljali sposobnosti, ki so jih bili usvojili med šolanjem v italijanskem knjižnem jeziku, in se znova znašli v diglosičnem jezikovnem okolju - ponovno so začeli uporabljati samo italijanski dialekt in hrvaški ali slovenski standardni jezik. Njihov problem v bivši Jugoslaviji in danes je isti: to ni istrobeneščina, temveč način, ki bi jim omogočil uveljavljanje komunikativne kompetence na širši družbeni ravni, izven šolskega poslopja. V družbenem okolju je namreč bore malo možnosti za naravni jezikovni transfer, za uporabo italijanskega jezika in za ustvarjanje v njem, kar zaradi poznavanja več jezikov neizogibno povzroča interference. Res je, da narečje, ki ni zaščiten s standardnim jezikom, brez težav lahko postane ljudsko izročilo, a tak idiom ni sposoben niti za sprejemanje obnovljenega kulturnega in simboličnega zaklada v Italiji v zadnjih petdesetih letih (Milani in Orbanic, 1991) niti za jezikovne izmenjave z dvojezičnimi slavofoni tretje generacije, ki ne govorijo istrobenečanščine, ampak standardno italijanščino, ki so se je naučili v šoli. Na žalost jezik, ki nima možnosti za javno uporabo, ni dovolj vitalen, da bi se lahko nemoteno in prosto razvijal.

2. ODNOSI MED NARODI IN ŽIVLJENJSKI PROSTOR

Danes je treba na polotoku ločiti tri vrste etničnih odnosov: 1. strpni odnosi med tremi avtohtonimi skupnostmi, italijansko, hrvaško in slovensko, ki pojem "istrstva" sprejemajo in ga razumejo kot skupno zgodovino,

teritorialno pripadnost in mentaliteto; 2. zmerni odnosi med domačini in neslovenskimi ali nehrvaškimi priseljenci (Bosanci, Srbi, Črnogorci, Makedonci, Albanci, Muslimani itd.), ki so v glavnem bolj ali manj normalni, in 3. nestrpni odnosi med domačini in hrvaškimi ali slovenskimi priseljenci, ki, ojačani z novima suverenima državama, nočejo razumeti istrske posebnosti in v Istri vidijo samo dominantno stoletno prisotnost lastnega naroda; "različnost" imajo za tujek in na vse načine poskušajo popolnoma poslovaniti istrsko družbeno tkivo; niso za mirno sožitje, ne spoštujejo tuje različnosti in ne dovolijo prodora jezika/kulture drugega v lastno primarno kulturno matriko - torej tega, kar se danes ponuja kot racionalen odgovor na tragedijo v bivši Jugoslaviji. Zaradi bistvenih sprememb socialnega tkiva v zadnjem petdesetletju je Istra popolnoma odpravila predsojke do drugega.

Proces je bil zelo težaven, vendar prepletanja in stalna izmenjava vlivata Istri življenjske sokove, in to je lahko veliko bogastvo, če se vse skupaj razvija postopoma in s spoštovanjem. A ne tako krčevito kot po II. svetovni vojni, ko je prišlo do eksodusa in travmatičnega stanja med Italijani, ki so ostali v slovanskem svetu.

V imenu "bratstva in enotnosti" je Istra postala čudovito, čeprav neprimerno stičišče mnogih različnosti: in ne samo stičišče, postala je še nekaj več, prostor sožitja.

Pod mlinskim kamnom petdesetletnega jugoslovanstva, neodvisno od populacije, ponarejene z režimsko propagando, so vsi preživeli - navadni ljudje, posamezniki z lastnimi paradoksi in vprašanji, so se postopoma združili v skupnost, ki se imenuje Istra: med preprostimi ljudmi delujejo zelo enostavne ljudske zakonitosti, ki veljajo za slehernega posameznika, ne glede na barvo kože ali raso, ne glede na versko ali narodnostno pripadnost.

Soočanje različnih narodov je v začetku potekalo zelo zelo težavno, mnogi so plačali previsoko ceno na psihični ravni: vsakdo si je prizadeval vsiliti drugemu podobo lastne identitete. Težko je bilo uveljaviti lastno osebnost; ostali so te ali sprejeli ali odklonili. Vsi so se morali močno truditi, da bi bili za druge sprejemljivi, niso smeli motiti njihove predstave o sebi. Na ta način so si porazdelili pezo sožitja in živeli drug poleg drugega, ne da bi se medsebojno uničevali in drug drugega zanikali. Vsakdo je prevzel svoj del bremena prilagajanja in na nek način tudi težave tujega prilagajanja.

Vsi ti procesi imajo za cilj doseganje kosenza med različnimi narodi v istrskem življenjskem prostoru. Tak način življenja je uskladil zavest o "šibkem mnenju" (Vattimo in Rovatti, 1983) in občutek nenehne izpostavljenosti spreminjanju in prilagajanju; tako da ego ne predstavlja več "entitete", temveč semiotično "modaliteto". V razpravah lahko zasledimo različne oblike "upoštevanja subjektivnosti" (Sbisà, 1989), ker se "pr-

votna kulturna predstava" kaže v obilici možnih načinov individualizacije, tako da posamezniki in skupine v ponujeni pomenski polifoniji iščejo lastno samobitnost, ki dopušča tudi protislovja, hkratnost nasprotujočih si čustev in nejasnosti. Vendar je "šibkost" mnenja, kot "socialno" bivanje, le površinski pojav: se pravi, da je le-to odvisno od "prakse" (Prieto, 1975) in ustroja gospodarske proizvodnje ter močno pogojeno z odnosi med skupinami, ki so posledica ideologij (Rossi-Landi, 1972). Na teh osnovah se od vsakega udeleženca skupnega življenja pričakuje, da nadzira svoje spontane reakcije na način, da dejstva, ki jim neizogibno subjektivno nasprotuje, spremeni v taka, ki so za skupnost splošno sprejemljiva. Posledica tega je minimalen konsenz, ki omogoča vsakomur sprejeti lastno psihično in/ali socialno neuravnovešenost in postati nosilec splošno sprejetih vrednot. Pa čeprav vse to zahteva določeno osebno in/ali kolektivno žrtev. V skoraj petdesetih letih so kruta pravila socialne strpnosti v ljudeh razvila zadovoljivo sposobnost produktivnega, iskrenega sobivanja, brez bojazni pred prevlado neke skupine. Če malo razlik izzove nacionalizem, ga mnoge razlike oddaljijo od zavesti.

Glede na vse doslej povedano kakor tudi zaradi spremembe sociopolitičnega ustroja je jasno, da je najbolj pereč eksistenčni problem istrskega prebivalstva, kako živeti oziroma preživeti v spremenjenem življenjskem prostoru.

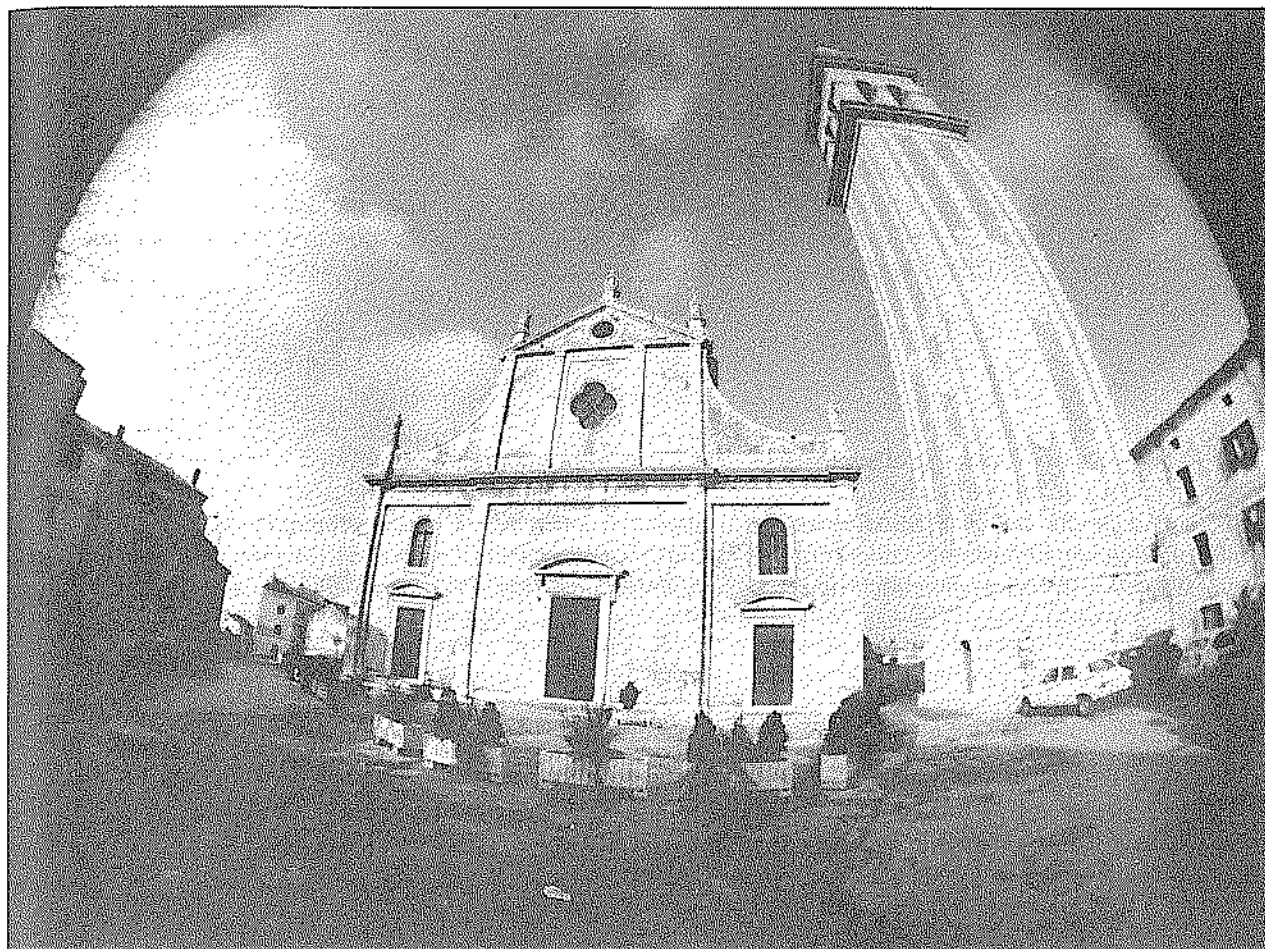
Istra ni amorfen, nevtralen prostor, temveč organizem, ki živi zahvaljujoč simbiozi ljudi in pokrajine in ki hrani v sebi celotno zapleteno tkivo stoletnih dogajanj, substrat sedanjih in bodočih ustrojev. Istra je sočasno pokrajina in družba -teritorialna družba, kot pravijo pravniki. Obstaja torej osebni odnos do teritorija, ki ga je treba razumeti kot odnos posameznika do lastnega življenjskega prostora. V tem primeru ne gre zgolj za čustvene, temveč tudi za eksistenčne odnose, ki vsakogar izmed nas za vedno navežejo na rodno grudo, kjer se najbolje počutimo. In tako se Istra v svoji celovitosti kaže kot temeljna prostorska dobrina svojih prebivalcev. Dobrina, katere se posebej zavemo šele, ko jo nekdo od zunaj razkosa in razdeli, kot se je to zgodilo nedavno s slovensko-hrvaško državno mejo. Prostorske dobrine so tudi kulturne - če jim družba da kulturno vrednost in zanje skrbi. Vse to ima velik pomen za ohranjanje in skrb za prostorske/kulturne dobrine. Ohranimo lahko samo tisto, kar ima določeno vrednost in pomen. Ohranitev in zaščita sta predvsem kulturni problem v najširšem pomenu. Meja zanika zaščito prostorskih/kulturnih dobrin. Spomnimo se Fulvia Tomizze, ki se je celo življenje prebijal skozi prepletanja, skozi prostorske omejitve, skozi spominske omejitve, skozi spoznavne omejitve in iskal lastno identiteto in podobo. To so poti, ki vodijo do kulturne identitete samosvojega in čustvenega človeka. Vse, kar človek počne, je odvisno od izkušenj v zvezi s prostorskim in življenjskim okoljem.

Občutek prostora dolgujemo sintezi številnih vidnih, slušnih, kinetičnih, olfaktičnih in termičnih zaznav (Hall, 1987), ki so odvisne od naše kulture. Ustroj in pomen naših čutov, ki so univerzalni, sta odvisna od kulture. Jezik, ki prenaša kulturo, usmerja vse naše percepcije o svetu, ki nas obkroža: zato je naše dožemanje narave pogojeno z jezikom. Kategorij in tipov, ki jih mi določimo, ni v pojavnem svetu. Nasprotno, svet je kalejdoskop vtisov, ki jih je treba oblikovati s pomočjo naših jezikovnih sistemov.

Razširjenost istrske dvojezičnosti in večkulturnosti pomeni, da italijanska komponenta ni več "mrtvi kot" za slavofone, ampak je postala sestavni del tudi njihove kulture, od tujka se je spremenila v encim, ki pozitivno deluje na družbene procese in na življenjski prostor, postala je dostopna slovanski mentaliteti in le-ta jo lahko izkoristi, kar je povzročilo radikalne spremembe tudi glede načina "izkoriščanja" in zaščite življenjskega prostora. "Dvojneži", otroci iz mešanih zakonov, ki so se rodili v zadnjem petdesetletju, sodelujejo v italijanski in slovanski kulturi kot nosilci globalnih simbolov in vrednot in na ta način nasprotujejo pogledom na svet za katere je značilna centralizacija v okviru lastnega naciona. Na splošno je istrska družba na prehodu proti antixenofobiji, s pomočjo ponovnega odkrivanja vrednot, skritih v življenjskem prostoru, prehaja z etnocentrizma (od dveh nasprotujočih si etnocentrizmov je vedno veljal zakon močnejšega) na kulturni relativizem, kjer izbire niso več pogojene, ampak proste in s sociološkega vidika nevtralne. To je ekološka nevtralnost (Orbanič, 1991), ker po eni plati spoštuje okolje v njegovi celovitosti, po drugi pa enotnost odnosa do vrednot in prilagajanja v isti osebi, kar je bistvo "kulture sožitja". Take tendence razvoja kulturnih standardov naj bi zaustavile propadanje življenjskega prostora in pozitivno vplivale na ohranitev izražanja pluralizma s pomočjo teritorialnih vrednot, ki so bile vedno prisotne v italijanski istrobenečanski komponenti in vsem ponujale možnost sproščene plurilingvističnega in plurikulturnega življenja.

3. NACIONALNA DRŽAVA

Danes imamo opravka z novimi državami, ki se rojevajo kot slabi posnetki zahodnih držav. Kakor pred stotimi ali stopetdesetimi leti si nacionalne države na vse kriplje prizadevajo uveljaviti enojezičnost/enokulturnost. Vzroki za odklanjanje večjezičnosti so najbrž mnogi. Mogoče arhaična potreba po varnosti, ki sili v razmišljanje, da je edini pravi jezik lastni jezik. Tudi zgodovinarji italijanskega jezika so mnogo let nerazumno skrivali resnično stanje glede italijanskih dialektov in drugih jezikov v Italiji; zelo malo zgodovinarjev je politično, kulturno in literarno podobo Italije orisalo v pravi luči, upoštevajoč zelo poseben položaj nacional-

Vodnjan / Dignano. Cerkev Sv. Blaža / Chiesa di S. Biaggio (Foto: G. Filipi, 1993).

nega jezika, ki je pravzaprav tuj jezik v lastni domovini, kar ima za posledico marginalizacijo mnogih delov prebivalstva glede šole, izobraževanja, skupnega družbenega, intelektualnega in političnega življenja. Nacion je "enoten v orožju, jeziku in oltarju, spominu, krvi in srcu". Tako če se (so se) znotraj državne skupnosti najdejo (našli) različni jeziki, problem konča pod preprogo; v idealnih, včasih tudi realnih pogojih s pomočjo bolj ali manj represivne politike potujčevanja in glotofagije. Različni vzroki vodijo k pogostemu zanemarjanju, zavračanju, nasprotovanju in brisanju stoletne zgodovinske in kulturne tradicije večjezične realnosti neke družbe, države. Bivša Jugoslavija je vsiljevala melting pot v imenu "bratstva in enotnosti".

Kaj nam prinašajo nedavno ustanovljene države? Obstaja tveganje, da nekdo izven Istre poskusi vplivati na trenutno stanje in spremeni odnose vzajemnega sožitja, ki so se v dobršni meri že popolnoma ustalili. Če je miroljubno dejstvo, da je Istra objektivno posebna in zato nerazumljiva enoznačnemu središču, ki privlači kot magnet, je manj miroljubno Istrane siliti, da vztrajajo pred nacionalizmom in mističnim modelom fuzije, ki

nas bombardirata s potiskanega papirja, avdia in videa.

Zato se danes ne postavlja le vprašanje zaščite italijanske manjšine, ampak vprašanje zaščite celotnega istrskega konteksta. Celoten kontekst in njegov ustroj dobiva poseben pomen, ko črte razpada etničnih, jezikovnih in verskih prvin ne sovpadajo med seboj, ampak se izmenjujejo, prepletajo in druga drugo iztiskajo.

Jasno, moramo biti realistični: od nacionalnih držav nihče ne pričakuje sproščenega prepuščanja čustvom, domišljiji in aktivnega sodelovanja. A prav gotovo bi bilo še slabše, če bi dopustili, da pod enoličnim kozmetičnim ličilom zbledi obilica možnosti, in še enkrat doživeli prevlado kolektivne hegemonije strahu in ravnodušja, tek proti maniheizmu, prastaremu monolitizmu mož v uniformah.

4. ZAKLJUČEK

Današnja znanost lahko brez težav dokaže, da je večjezičnost popolnoma normalen pojav. Vsi mi smo odprti sistemi, polidentitetni, in smo sposobni brez težav obvladati dva-tri jezike. Vendar s pretvezo o obrambi

identitete kulturne večine ni moč opravičiti dejstva, da se od pripadnika manjšine zahteva popolna pripravljenost na interkulturalizem, medtem ko se večina brani vsake kontaminacije lastne, deviško čiste kulture. Skratka: kulturo zase, interkulturo za manjšine. Do postopnega odkrivanja tisočletnega zaklada, ki se je nakopičil skozi stoletja prepletanj, preživetij, novih naseljevanj - vse to je v Istri stalnica - je moč priti le, če vsem tradicionalnim istrskim etničnim skupinam priznamo na-

čelo "enakih priložnosti". A to načelo ni v skladu s prezirom do prednikov, z zanikanjem kulturne dediščine latinske, beneške in italijanske civilizacije, z namernim neupoštevanjem prostorskih značilnosti in ignoriranjem zgodovinskih dogodkov, z režimskimi metodami, ki se samo nadaljujejo iz prejšnjega sistema in imajo vlogo diskriminirati teritorialne človeške in družbene potencialne, če le-ti ne sovpadajo z nacionalnim jezikovnim obrazcem centralistične države.

RIASSUNTO

Il presente saggio tratta i problemi del bilinguismo e pluriculturalismo in Istria. L'orizzonte teorico entro il quale si colloca il problema della comunicazione è profondamente condizionato dall'ideologia con cui ci si accosta al fenomeno del bilinguismo e del pluriculturalismo: a seconda se in essa prevalgono le spinte nazionaliste e integraliste e la paura di veder minacciata dall'esterno, dallo "straniero", la propria identità; oppure che abbiano il sopravvento le spinte democratiche e cosmopolite verso l'apertura e il superamento dei confini culturali..

LITERATURA:

BERNARDI, U. (1986): La cultura istro-veneta come identità e veicolo di comunicazione negli scambi culturali dell'Alto Adriatico, str. 9-27, v Atti del Convegno a cura del Circolo di Cultura istro-veneta "Istria", Trst 1989.

CARACCILO, A. (1990): L'ambiente come storia, Universale Paperbooks, Il Mulino.

DE MAURO, T. (1982): Minisemantica, Laterza, Roma-Bari.

GRIZE, J.B. (1976): "Matiriaux pour une logique naturelle", Travaux du Centre de Recherches Semiologiques de Neuchatel
HALL, E.T. (1978): La dimension cachée, Seuil, Collection Points, Paris, str. 15.

MILANI KRULJAC, N. in ORBANIĆ, S. (1991): Italofoonia nel triangolo istro-quarnerino, v Atti ed Inchieste di "Quaderni Veneti", (a cura di G.Padoan e U. Bernardi) Longo Editore, Ravenna, str. 79-101.

ORBANIĆ, S. (1991): Patente di neutralità, v Panorama št. 22/1991, Reka, EDIT, str. 8-10.

PRIETO, L. (1975): Pertinence et pratique, Paris, Minuit (it. prevod D. Gambarara, Pertinenza e pratica, Milano 1976, Feltrinelli-Bocca)

SBISA', M. (1989): Linguaggio, ragione, interazione, Bologna, Il Mulino.

SCHIAVI FACHIN, S. (1989): Linguaggio, lingua ed identità etnico-culturale nel villaggio globale. v Scuola e Convivenza/Šola in sožitje, Circolo culturale "Ivan Trinko", Čedad/Cividale, str. 91-105.

VATTIMO, G. in ROVATTI, P.A. (a cura di) (1983), Il pensiero debole, Milano, Feltrinelli.

ISTRIOTSKI JEZIKOVNI OTOKI V ISTRI

Goran FILIPI

dr., docent za italijanski jezik na Pedagoški fakulteti v Pulju, 52000 Pulj, CRO
dott., prof. Falcotà di Pedagogia, di Pola, CRO

IZVLEČEK

V članku je avtor orisal istriotske govore v južni Istri; istriotski idiomi so prikazani v kontekstu drugih istrskih narečij. Glavni cilj pričujoče razprave je, resda negotov, poskus določanja novega mesta istriotščine v okviru romanske jezikovne družine. Avtor domneva, da je bil romanski jezik v Istri, ki se je oblikoval po razpadu vulgarne latinščine enak romanskim govorom v Furlaniji na severu in Dalmaciji na jugu vse do naselitve Slovanov, ki so se zapičili v romansko tkivo in oblikovali klone, ki so bistveno oslabili medsebojne stike romanske populacije. Na ta način, meni avtor, je do tedaj enotna furlanskoistrskodal matska romanska govorica razpadla na tri dele, ki so bolj ali manj neodvisno nadaljevali lastni razvoj, ki so ga v Dalmaciji in na otoku Krku popolnoma in v Istri skoraj popolnoma ponovno prekinili, ko so s *Serenissimo* sprejeli benečanščino. Če bo zgornja predpostavka sprejeta, bo treba izposojenke furlanskega tipa v slovenskih istrskih narečjih imeti za relikte iz časov pred prihodom Slovanov, ne pa kot bolj ali manj recentne furlanizme.

Istra je z zemljepisnega vidika relativno majhno območje. Je polotok, razdeljen med tri države: največji del polotoka pripada Hrvaški, manjši Sloveniji in najmanjši Italiji (Milje in okolica). Obsega več kot 3000m², poseljen je z okoli 300000 prebivalci. Na tem majhnem prostoru živijo govorniki kar šestih idiomov dveh jezikovnih družin: slovenski in hrvaški idiomi ter črnogorski govor v vasi Peroj na JZ delu polotoka spadajo v slovansko, istrobeneški, istroromunski in istriotski govori pa v romansko. Če sem prštejem še proti koncu XIX. stoletja izumrlo mugližanščino, il muglisano, (sorodni govor, tergestinščino, il tergestino, so do začetka XIX. stoletja govorili tudi v Trstu), približno skupaj z mugližanščino izumrlo veljotščino na otoku Krku ter v glavnem po II. svetovni vojni v Istri "uvožene" govore, se jezikovna slika istrskega polotoka še bolj popestri.

V tem prispevku bomo najprej dali krajši sinhronično-diahronični pregled jezikovne slike Istre, kar je nujno

potrebno za pravilno razumevanje istriotske problematike, s katero bomo zaključili članek.

1. Istrski idiomi

Danes imamo v Istri naslednje idome:

a) **istrobeneški idiomi**: najbolj razširjeni romanski govori v Istri; včasih je istrobeneščina imela vlogo *κοινή*¹ za vse prebivalce, zato je njen vpliv na vse istrske govore najmočnejši

b) **istriotski idiomi**: edini avtohtoni istrski govori, ki so se ohranili do danes.

c) **istroromunski idiomi**: romunski dialekti, ki jih govorijo severno in južno od Učke v nekaterih vaseh.

d) **hrvaški dialekti**: govorijo se v vaseh hrvaške Istre; po II. svetovni vojni so od istrobeneščine prevzeli vlogo *κοινή* za celoten istrski prostor v Hrvaški in Sloveniji²

1 Več o tem v Goran Fillipi, *Koinè istriana*, v Atti del 1° Convegno Internazionale "Lingue e culture in contatto", Pulj 1989, str. 156-160.

2 Domnevamo, da se bo stanje po osamosvojitvi Slovenije in Hrvaške že čez nekaj desetletij bistveno spremenilo; vedno manj Slovencev in Italijanov v slovenskem delu Istre bo obvladalo hrvaščino in te ta ne bo več imela vloge *κοινή* tudi za slovenski istrski prostor.

Fažana / Fasana. Mandrač (Foto: G. Filipi, 1993).

e) **slovenski idiomi:** govorijo se v slovenskem delu Istre in za slovenskoitalijansko državno mejo.

f) **črnogorski govor v Peroju:** črnogorski otok v JZ Istri.

g) **standardni jeziki:** slovenščina, italijanščina in hrvaščina; N. Milani piše, da njihov vpliv "cresce sempre di più con la crescita sociale e civile, dell'istruzione, della tecnologia e della scienza, dei mass media, ecc."³

h) **drugi idiomi:** gre za slovanske in neslovanske govore (srbski, bosenski, albanski in drugi dialekti in jeziki), ki so v slovenski in hrvaški Istri od nedavnega, v glavnem po drugem velikem eksodusu Italijanov (a tudi drugih prebivalcev Istre) leta 1955, in nimajo možnosti pomembnejše vplivati na starejše istrske dialekte⁴.

1.1. Izumrli govori

1.1.1. Mugližanščina (il muglisano) in tergestinščina (il tergestino)⁵

Oba govora spadata v ladinsko narečno skupino. V Trstu so ladinsko govorili do začetka, v Miljah pa do konca prejšnjega stoletja. "La sezione orientale (sc. ladinskih dialektov) è formata dal Friulano e va dai confini del Comelico fino alle porte di Trieste. Trieste e Muggia erano una volta ladine, ma il Veneto si è sovrapposto all'antica parlata (tergestina e muglisana). Ancora nel 1828 si pubblicò a Trieste un libro di dialoghi, nell'antico dialetto tergestino, di Giuseppe Mainati, sagrestano della cattedrale di San Giusto."⁶ Menimo, da so tudi drugi

3 N. Milani, *La comunità italiana in Jugoslavia fra diglossia e bilinguismo*, rokopis, doktorska teza, Zagreb 1985, str. 47.

4 Po razpadu Jugoslavije je ta možnost še bolj oslABLJENA.

5 Čeprav mnogi geografi Trsta (praviloma) in Milj (nekateri) ne prištevajo k Istri, ju jezikoslovec mora, kar zadeva bodisi izumrle bodisi današnje idioime, nujno upoštevati pri vseh razpravah o istrskih govorih, ker le-ti (govori) skupaj z istrskimi, bodisi izumrlimi bodisi današnjimi, idiomi tvorijo enoten, nedejiv diasistem.

6 C. Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*, Bologna 1972, str. 381.

tedanji istrski romanski govori spadali v isto jezikovno družino. Dokaz, da so v Istri govorili ladinske dialekte, najdemo tudi pri Danteju: veliki pesnik da Istranom v usta sintagmo *ce fastu*, ki je takorekoč "osebna izkaznica" furlaskih narečij. Dante očitno ne ceni istrskih govorov, ker pravi: "Aquielejenses, et Istrianos cibremus, qui *ces fas tu* (naša podebelitev) crudeliter accentuando eruciant (...)"⁷

1.1.2. Veljotščina

Dialekt je ugasnil leta 1898 s smrtjo zadnjega govorca Antonija Udaine Burburja. On sam je svoj jezik imenoval *veklesun* (prič. od *Vikla* "Krk" lat. (*civitas*) vetula "staro mesto")⁸. Veljotščina spada v izumrli romanski jezik vzhodnojadranskih obal, ki so mu znanstveniki nadeli ime dalmatščina: "(...) esso (sc. dalmatski jezik) si estendeve, una volta, da Segna (...) a Settentrione, fino circa ad Antivari, o per lo meno a Cattaro, a Sud. Già gli storici delle Crociate e i viaggiatori accennano, dal XII sec. in poi, al 'Latino' o 'Romanzo' o 'Franco' della Dalmazia, e specialmente delle città di Zara, Spalato, Ragusa e Antivari (...)"⁹. Z naselitvijo in širjenjem Hrvatov po Dalmaciji se je dalmatščina razbila na manjše otoke (v glavnem se je ohranila v obalnih mestih) in tako izolirana vztrajala še nekaj stoletij (na otoku Krku praktično vse do XX. stoletja). Smrtnega udarca ni dobila od hrvaških govorov ampak od sorodne in bistveno prestižnejše benečansčine: "Quanto più forte fu l'influsso veneto, tanto più rapida fu la scomparsa del Dalmatico. È certo, per esempio, che a Zara il Dalmatico tramontò molto presto, mentre a Ragusa, che non fu se non per breve tempo (1205-1358) alle dipendenze dirette della repubblica veneta, ma godette di una posizione d'indipendenza tutta particolare, il Dalmatico si spense solo sullo scorcio del sec. XV."¹⁰ O dalmatščini imamo malo pričevanj v pisanih virih, do spoznanj o njej pridemo predvsem s pomočjo izposojenk v dalmatinskih dialektih. Prvo zapisano, zelo skromno, vendar edino iz tistih časov, pričevanje o dalmatščini najdemo v potopisu Filipa de Diversisa iz leta 1440. Gre le za štiri besede dubrovniške inačice: "(...) panem vocant

pen, patrem dicunt *teta*, domus dicitur *chesa*, facere *fachir* (...)"¹¹

1.2. Sodobni idiomi

1.2.1. Slovanski govori

Slovanski istrski govori spadajo v dva različna diasis-tema: slovenski in hrvaški.

1.2.1.1. Slovenski idiomi

Slovenski istrski govori spadajo v istrsko narečje, v primorsko narečno skupino. Delimo jih v tri podskupine: dekansko, pomjansko in rižansko.¹²

1.2.1.2. Hrvaški govori

Hrvaški govori spadajo v glavnem v čakavsko narečje, ki je v preteklosti bilo mnogo bolj razširjeno: "Čakavsko narječje zauzimalo je (...) znatno večji prostor, nego što ga zauzima danas. Tim se narječjem govorilo u Hrvatskoj od mora do porječja Kupe, u srednjoj Dalmaciji do Cetine i u zapadnoj Bosni. Za vrijeme velikih seoba od XV. do XVII. stoljeća sve se više suzjuje prostor kajkavskoga i čakavskoga narječja, a prostor štokavskoga proširuje se na njihovu štetu. (...) Čakavskim narječjem govori se danas gotovo u cijeloj Istri, osim zapadne obale i najsjevernijega dijela, zatim na kvarnerskim otocima, u Hrvatskom Primorju i dalje do Karlovca i niže do ispod Otočca, zatim gotovo na svim dalmatinskim otocima do Lastova i na uskom pojasu dalmatinske obale oko Zadra, u jednom dijelu Šibenika, u Trogiru i dalje do Splita. Njime govori i većina Hrvata u Austriji i Čehoslovačkoj."¹³

1.2.1.3. Črnogorski govor v Peroju

V Peroju, vasici v JZ Istri, je še vedno v uporabi arhaičen črnogorski govor štokavskega tipa: "(...) 10 je porodica došlo u Istru pod voćstvom Miše Brajkovića"¹⁴ (...) a 3 pod voćstvom Miše Ljubotine u julu 1657 iz kotara Crmnice (...) perojski dijalekat je posve odijeljen

7 Dante, *De vulgari eloquentia*, I, 11. Moramo povedati, da Dante ni dosleden, v istem besedilu bomo našli tudi drugačno mnenje o istrskih govorih.

8 Zanimivo je, da ima mesto Cavtat v južni Dalmaciji isto etimologijo, le da je v primeru Cavtata odpadel drugi del sintagme.

9 C. Tagliavini, op. cit., str. 374.

10 Tagliavini, op. cit., str. 374-375.

11 Philippus de Diversis, *Situs aedificiorum, politiae et laudabilium consuetudinum inclytae civitatis Ragusii ad ipsius Senatum descriptio*, Dubrovnik 1440.

12 Več o tem v J. Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor 1984, str. 672 in dalje.

13 I. Brabec M. Hraste S. Živković, *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika*, ŠK, Zagreb 1954, str. 5.

14 Zanimivo je, da priimka Brajković v Peroju ni več; vendar je dokaj razširjen v Rovinju in okolici.

od Slovinaca, jer Peroj leži kao oaza u području istro-romanskoga jezika (...) struktura perojskoga jezika je potpuno crnogorska. (...) I vokalizam i konsonantizam, i morfologija i sintaksa, i rječnik i akcent sve je crnogorsko. Mnogo je toga u ovom narječju propalo (aorist i imperfekt), mnogo sintaktičkih obrta stoji pod utjecajem talijanskoga jezika, ali je ovo narječje ipak dragocjen ostatak crnogorskoga govora iz polovine XVII. vijeka."¹⁵

1.2.2. Romanski govori

1.2.2.1. Istrobeneščina

Je najbolj razširjen romanski idiom v Istri; je sestavni del beneškega narečja. Ni avtohton, torej ni nadaljevanje lokalne latinščine oziroma romanščine, v Istro je došel s Serenissimo (Istra je bila popolnoma v benečanski oblasti od leta 1420). Uvoženi dialekt je v nekaj stoletjih skoraj popolnoma zakril lokalne, avtohtone predbeneške romanske govore v Istri.¹⁶

1.2.2.2. Istroromunščina

Istroromunščina spada v dakoromunsko narečno sku-

pino. Danes so njeni pripadniki popolnoma v čakavskem okolju in so zelo ogroženi, ne toliko zaradi slabih vezi z matično domovino, ampak zaradi tega, ker se je njihov jezik bistveno oddaljil od knjižne romunščine, ki jo istrski Romuni zelo težko razumejo. Istrske Romune imajo za potomce balkanskih Vlahov, ki so potovali po Balkanu z živino, zaradi pašnikov. V večjem številu so se v Istro priselili na prehodu med XV. v XVI. stoletje. Danes so prisotni samo v nekaterih vaseh SV Istre, kjer se je ohranil njihov govor¹⁷: "Cea dea patra si cea mai mică ramură a românilor, istroromânil, trăiesc întrun singur sat din Cicearia, în Jeian (Žejane), si în câteva asezări de la sudvest de Ucica (Učka), majoritatea situate în valea Boliuncitei (Boljunčica): Susnievita (Šušnjeвица), Noselo, Bărdo (Brdo) cu cătunele: Dolinscina (Dolinsčina), Brig (Brig), Perasi (Perasi), Zancovti (Zankovci); Costărcean (Kostrčan); Sucodru (Jesenovik) și Letai (Letaj). În nord trăiesc circa 450500 de istroromâni, iar la sud circa 800-1000; în total, 1250-1500"^{18, 19}

1.2.2.3. Istriotščina

Istriotski govori²⁰ so edini avtohtoni na polotoku; oblikovali so se iz istrske latinščine²¹. Danes so se, resda

- 15 J. Ribarić, Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri, Srpski dijalektološki zbornik, knj. IX, str. 1209, Srpska kraljevska akademija, Beograd 1940, str. 946.
- 16 Lauro Decarli meni, da je istrobeneščina v Istri avtohton dialekt. V svoji knjigi je posvetil kar dve poglavji tej problematiki (il veneto istriano autoctono in il contributo di Venezia), kjer z bogatimi citati poskuša dokazati svojo trditev. Navajamo samo sklepni del: "(...) appare chiaro che il ruolo esercitato da Venezia sul nostro dialetto non sia di tipo repressivo e sostitutivo come nel caso di Trieste e Muggia, del dalmatico e in minor misura dell'istrioto, ma semplicemente, evolutivo; di fornire cioè il modello cui tendere mediante la graduale acquisizione delle novità, senza bisogno di passare mai attraverso la forma transitoria del bilinguismo, necessaria invece per le parlate meno affini." (DECARLI, str. 92 in dalje)
- 17 Mnogi istrski toponimi (npr. imena tipa katun) dokazujejo, da so bili Romuni prisotni na širšem območju. Na otoku Krku (delu otoka, ki mu domačini pravijo Šotovento) smo leta 1984 zabeležili besedo puljč "ptič", hibridizirano izposojenko iz romunščine (istrorom. *pul(i)u* "ptič").
- 18 Danes se je število govorcev zmanjšalo najmanj na polovico.
- 19 A. Kovačec, Descrierea istroromânei actuale, Bukurešta 1971, str. 23.
- 20 Ime za naš idiom ni ljudsko. Sami prebivalci šestih krajev, kjer je v uporabi, imajo že v današnjih časih občutek nekakšne jezikovne skupnosti, to pa po zaslugi znanstvenih raziskav in predvsem zaradi višje stopnje splošne izobrazbe prebivalstva, ki je omogočila takorekoč vsem vpogled v znanstvene raziskave. Vodnjanci za svoj jezik pravijo *bumbaro* (pridevnik velja tudi za prebivalca Vodnjana; danes je skoraj popolnoma izgubil žaljivi značaj), drugi pa ga imenujejo po kraju (*vallese*, *rovignese* itd.). Zaradi pomanjkanja občutka jezikovne skupnosti nimamo ljudskega imena jezika in so bili znanstveniki prisiljeni skovati termin zanj. V znanstvenem svetu ime idioma ni enotno. Predvsem italijanski znanstveniki uporabljajo termin *istrioto*, ki ga je v drugi polovici XIX. stol. prvi uporabil Ascoli. Nekateri italijanski lingvisti so v drugi polovici našega stoletja začeli uporabljati naziv *istriano*. P. Skok mu je najprej, leta 1936, nadel ime *istriote prévénetien*, pozneje pa je skoval naziv *istroromanski*. Ribarić mu je v prvi polovici našega stoletja pravil *istrijski*. Ogromna večina hrvaških jezikoslovcev uporablja Skokov termin *istroromanski* (zanj M. Deanović pravi, da je najpreciznejši). Sam dosledno uporabljam Ascolijev termin, ker menim, da ustvarja najmanjšo zmedo, nekoliko moti le, da pripona -oto v romanskih jezikih ni običajna za ime jezika. Vsi ostali ali ne ustrezajo kriterijem sodobne terminologije ali pa so netočni: *istriano* in *istrijski* (pridevnik prevzet iz ljudske govorice za knjiž. hrv. istarski). Ribarić se je ravnal po italijanskem terminu *istrioto*, hotel je doseči isto analogijo: it. *istriano* "normalni pridevnik za ime jezika", vs. *istrioto* "neobičajni, zaradi pripone, pridevnik za ime jezika", vendar analogija ni popolna, ker je beseda *istrijski* normalna v hrvaških govorih v Istri, beseda *istrioto* pa je istrskim romanofonom tuja; analogija bi veljala samo na ravni knjižne hrvaščine oziroma italijanščine). Omenjena pridevnika pomenita tudi vsak drugi (romanski in slovanski) govor v Istri, *istriote prévénetien* je pleonastičen (ne obstaja *istriote pastvénetien*) in ne ustreza sodobnemu pojmovanju terminologije, *istroromanski* pa pomeni pravzaprav vse romanske govore v Istri (torej istrobeneščino, istroromunščino in istriotščino, pa tudi sodobni italijanski knjižni jezik, ki se uporablja na polotoku).
- 21 "L'esistenza di una latinità istriana autoctona è fuori dubbio ed è molto probabile che le sue ultime propaggini siano i dialetti istroromanzi." (TEKAVČIĆ ATLANTE, str. 229)

močno venetizirani in kroatizirani²², ohranili samo v šestih krajih v južni Istri (Bale, Rovinj, Vodnjan, Šišan, Fažana in Galizana), iz pisnih virov pa lahko sklepamo, da so se še do začetka našega stoletja govorili tudi v Piranu, Pulju in Vrsarju.²³

1.3. Pomembnejše smeri v preučevanju istriotskih govorov²⁴

1.3.1. Starejša generacija znanstvenikov

Graziadio Isaia Ascoli je prvi opazil posebnosti istrskih in dalmatinskih romanskih govorov, ki se razlikujejo od furlanščine in benečanščine. M. Deanović piše: "Ascoli je ipak u vezi s istroromanskim dijalektima već u Saggi ladini bio oštromno opazio, da 'la loro stratificazione dialettale, od etnografica, è sicuramente complicata, e se lo scernere con sicurezza le vene che vi s'intrecciano, riesce in parte ben difficile per la stessa loro natura, la difficoltà a noi si aumenta per la scarsa coppia delle notizie.' (l. c. 435). I ma da na osnovu veoma oskudne građe, osnivač je talijanske glotologije ipak uočio, da taj starinski govor Istre, iako se odvaja od susjednih, od mletačkog i furlanskog, uza sve to ima i nekih specifičnih crta, koje ga djelomično povezuju s veljotskim, zamišljajući istarskoladinsku zonu (t. j. u Trstu i Milju) kao prelaznu zonu između 'Italia alpina' i rumunjske jezične oblasti: 'Nell'Istria il linguaggio ladino, nella sua varietà friulana, venne a toccarsi (u Trstu i Milju), e in parte a fondersi, con un linguaggio che si rannoda al veneto di terra ferma ed ha quindi in sé medesimo delle somiglianze ingenite coi parlari ladini. Ma qualche altra elaborazione del latino, che si avrà forse a riconoscere propria ed indigena dell'Istria, qui ancora deve entrarci; e più a levante, nel Quarnero (t. j. Krk), si può legittimamente sospettare di aver le reliquie di qualche dialetto (t. j. veljotski), che formasse come anello di transizione fra i parlari dell'Italia alpina e quell'estrema latinità orientale che si stese dall'Ilirico (t. j. veljotsko-

dalmatski) al Ponto (t. j. rumunjski)' (l. c. 435). Uza sve te distinkcije Ascoli se nije usudio odgovoriti, kako je želio, na ta pitanja i morao se na koncu zadovoljiti konstatacijom: 'Confortiamoci almeno col pensiero, che son tutte esplorazioni non mai prima d'ora tentate' (l. c.) Ostao je na toj genijalnoj intuiciji, koje će ispravnost tek tri decenija kasnije potvrditi M. Bartoli.²⁵ (DEANOVIĆ, str. 53)

Štafetno palico glede istriotskih govorov je od Ascolija prevzel Rovinjec Antonio Ive. V knjigi I dialetti ladino-veneti dell'Istria, Strasburg 1900, je Ive obdelal istriotske govore v krajih Pulj, Piran, Šišan, Vodnjan, Galizana, Fažana, Rovinj in Bale z glasoslovnega, skladijenjskega in besedoslovnega vidika. Za vsak kraj je na koncu knjige objavil tudi nekaj izvirnih besedil. Iz uvoda je razvidno, da se Ive ne strinja z Ascolijem. Po njegovem mnenju so istriotski govori prehodna faza od veljotščine na jugu in furlanščine na severu, zato jih tudi imenuje i dialetti ladinoveneti. Menil je, da je vsa Istra nekoč pripadala ladinski jezikovni skupnosti in da je do razdora med severnim (Milje) in južnim delom prišlo šele potem, ko so se Benečani zapičili kot klin med oba dela.

S tem mnenjem se ne strinja veliki italijanski jezikoslovec, Istran, Matteo Bartoli²⁵. Bartoli leta 1903 polemizira z Ivetom: "Nel passato: Sopra un substrato che non si può ancora precisare ... il verbo di Roma seminato nelle terre giuliane fe' germogliare due idiomi profondamente distinti: nel Nord un dialetto ladino (friulano) ... nel Sud, un dialetto italiano: l'istriano ... Nel presente: Sparito in parte il ladino ... è sostituito dal veneto. Sotto il quale resta quasi soffocato e circoscritto in piccola cerchia (Rovigno-Dignano) l'istriano ... L'istriano è un dialetto non solo non ladino, ma anzi l'opposto del ladino: è un italiano che si trova, col veneto, a disagio nell'Alta Italia (ladineggiante e ladina), tutti e due i dialetti di Rovigno e Dignano gravitano in vece verso l'Italia subappennina..." (Lettere giuliane, Capodistria 1903, 2326)." (DEANOVIĆ, str. 55)²⁶

Bartolijevo mnenje delno sprejema Pier Goidanich,

22 Sami smo v Balah zabeležili mnogo hrvaških besed v lokalnem dialektu (npr. *gluko* "gluh" <hrv. *gluh*; *puro* "puran" <hrv. *puran*), pri mnogih istriotofonih pa smo lahko ugotovili, da je že prišlo tudi do prevzemanja hrvaškega naglasnega tipa (npr. ornitonima čora "Podiceps cristatus", Fažana; uštör "Accipiter gentilis", Bale).

23 A. Ive (IVE) je proti koncu prejšnjega stoletja še vedno bil priča istriotskemu govoru v Pulju in Piranu. Za piranski idiom Tekavčić pravi: "(...) Pirano, il cui idioma antico, studiato esso pure dall'Ive, non era istroromanzo sensu stricto, ma era comunque distinto dalla *korvň* veneta attuale (...)" (TEKAVČIĆ ATLANTĪ, str. 238). O istriotščini v Vrsarju priča T. Luciani: "(...) il dialetto di Rovigno (...) ha una varietà in Orsera." (T. Luciani, Archivio veneto 6, str. 23940 citirano po DEANOVIĆ, n. 2).

24 M. Deanović je v članku Istroromanske studije, Rad JAZU 303, Zagreb 1955, str. 51-118, podrobno orisal znanstvene poglede na istriotščino od začetka do približno leta 1952, zato bomo to gradivo obilno citirali v našem pregledu za to obdobje.

25 Bartoliju dolgujemo poznavanje veljotščine. V svoji knjigi Das dalmatische, Dunaj 1906, je podrobno opisal tedaj izumirajoči jezik, ki ga je na papir prenesel dobesedno iz ust umirajočega zadnjega govorca veljotščine Toneta Udaine Burburja, ki mu je tako rekoč na smrtni postelji pripovedoval o svojem življenju.

26 Bartoli je, kot tudi mnogi drugi jezikoslovci tistega časa, želel istriotščino prikazati kot italijansko narečje. Deanović je dobro opazil, da Bartoli politik (beseda politik naša) v svojem pregledu razmejivte romanskih jezikov pravi, da "l'istriano è l'italiano preveneto dell'Istria", na istem mestu, malo dalje, pa Bartoli znanstvenik (sintagma Bartoli znanstvenik naša) povsem drugače

ki istriotščino (z rezervo) postavlja v isto skupino z dalmatščino in veljotščino.

Clemente Merlo se nagiba bolj proti Ivetovi trditvi. Meni, da je istriotščina prehodna faza od ladinščine k dalmatščini. Merlo ne enači istriotščine in istrobeneščine, pravi, da v šestih krajih na jugu Istre "vive pur sempre un dialetto diverso dal veneziano, indigeno, un tempo certo esteso a tutta l'Istria meridionale. Lo si suol chiamare istriano ed è qualcosa d'intermedio tra il ladino e il neolatino dell'Istria o dalmatico." (DEANOVIĆ, str. 57)

V prvi polovici našega stoletja se je z istriotščino ukvarjal tudi veliki hrvaški lingvist Petar Skok. Svoje mnenje, ki je bliže Ivetu in Merlu kot Bartoliju, je oblikoval v knjigi *Dolazak Slovena na Mediteran*, Split 1934. Analizo Skokovih predpostavk je odlično prikazal M. Deanović in jo, zaradi pomembnosti hrvaškega znanstvenika, v celoti navajamo: "U posljednje vrijeme istroromanskim se govorom bavio Petar Skok, koji mu je, kako smo vidjeli, dao taj naziv. U svojoj knjizi *Dolazak Slovena na Mediteran* (Split 1934, 1358) na osnovu toponima zaključuje, 'da su se glavne osobine istroromanskog i furlanskog govora razvile nakon doseljenja Slovena u ove krajeve, dakle poslije VI. i VII. vijeka', 'da je istroromanski govor geografski nastavak starog dalmatinskog govora i da čini prijelaz k retoromanskom (ili furlanskom ili ladinškom) govoru', 'da se istroromanski morao prostirati u srednjem vijeku do sredine Istre, gdje mu danas nema traga.' Također na osnovu nekoliko toponima izvodi zatim na drugom mjestu ove zaključke: 'Ce sont les noms de lieu slaves qui prouvent péremptoirement que le roman de deux thèmes byzantins, de la Dalmatie et de l'Istrie, était phonétiquement le même dans ses origines' (Contrib., 1936, 311). U svojim *Osnovima romanske lingvistike* (I, 1940, 42) ova-ko formulira svoje mišljenje, koje je uglavnom zadržao i kasnije: 'Lingvistički su nekada spajale obje Romanije (istočnu i zapadnu) romanski dijalekti, koji su se govorili u srednjovjekovnim dalmatinskim i istarskim gradovima. Oni su činili vezu sa dijalektima u Furlaniji i Mlecima. Razvitak mletačke Republike u Istri i Dalmaciji prekinuo je tu vezu na taj način, što je u gradovima mletačko

narječje istislo posvema stariji romanski jezik ovih pokrajina, koji se razvio u njima još u vizantinsko doba. Južnoslovensko (srpsko, hrvatsko i slovenačko) selo²⁷ ovo je kidanje samo pojačalo time, što je u ove gradove i njihovu okolinu dolazilo iz njega novo neromansko pučanstvo.' Istroromanske elemente iz starije periode u historičkim spomenicima Istre Skok poređuje s istroromanskim reliktima u hrvatskim narječjima toga poluotoka i tako osvjetljuje hronologiju u geografsku raširenost nekih pojava u tom jeziku. U svojoj posljednjoj raspravi o istroromanskom govoru (Considér, 1943, 472-85) proširuje svoje zaključke u ove tri točke: 1. u svojoj pretfurlanskoj fazi istroromanski govor pripada istoj istočnolatinškoj oblasti kao i dalmatinski jezik, 2. stari je romanski govor Cresa i Lošinja bio posrednik između veljotskog i istroromanskog govora, 3. zapadnoromanske fonetske karakteristike sonorizacije intervokalnih konsonanata, monoftong o za au, redukcija ñ za gn, zahvataju i Istru, gdje su ih zatekli Slaveni za svog prvog doseljenja. Prema tome moglo bi se ovako sintetizirati Skokovo mišljenje: u prošlosti taj je govor bio veoma sličan veljotskom, a kasnije je mnogo izmijenjen pod utjecajem jednog ladinškog dijalekta (t. j. furlanskog), a još kasnije i pod utjecajem mletačkog." (DEANOVIĆ, str. 59, 60)

Mnogi italijanski jezikoslovci so se, bolj ali manj uspešno, ukvarjali z istriotškimi govori v Istri. Nekateri so poskušali dokazati Ivetovo, drugi Bartolijevo tezo, tretji spet pa so poskusili najti nekakšen kompromis med obema. Poleg že omenjenih velja nekaj pozornosti posvetiti še Giuseppeju Vidossiju. Vidossi je sprva zagovarjal Bartolijevo tezo, kasneje pa menil, da so se istriotški dialekti oblikovali samostojno v sredini in na jugu istrskega polotoka, neodvisno od furlanščine na severozahodu in dalmatščine na jugovzhodu. Pobija Ivetovo in Skokovo ladinško teorijo, ne strinja pa se niti s sorodnostjo istriotščine in veljotščine. Zanj Deanović pravi: "Ali ipak ni Vidossi, pobijajući tuđa mišljenja, nije dao svoj siguran i pozitivan sud te i on, opet s rezignacijom zaključuje: 'Il velo che ricopre le fasi più antiche del romanico d'Istria non è stato finora squarciato, e quelle fasi rimarranno forse ancora a lungo ma con-

tolmači sosednje idiome: "Al ladino e al sardo e al dalmatico si può assegnare un posto a parte nell'Italia dialettale o sui confini di essa, nel senso che le tre aree laterali, ladina, sarda e dalmatica costituiscono una 'zona grigia', ma più interna che esterna, della unità linguistica e geografica d'Italia." (DEANOVIĆ, str. 56) Deanović pravi, da je Bartoli ostal do konca življenja zvest koncepciji o istriotščini kot italijanskem dialektu. V eni od zadnjih razprav (dve leti pred smrtjo) celo piše: "il veneto e l'istriano sono più italiani del piemontese, del lombardo, dell'emiliano e, s'intende, del friulano." (ibidem) Deanoviča presenečajo omenjena Bartolijeva stališča glede istriotščine: "Taj je stav velikog lingviste prema ovom govoru to čudnovatiji, što on inače sasvim točno prikazuje položaj romanskih jezika u neposrednoj blizini istroromanskog (t. j. položaj dalmatskog i ladinškog), s kojima on ima zajedničkih karakteristika (...)" (ibidem). Očitno gre za politične igre, značilne za tisto, in ne samo tisto, obdobje, ki z znanostjo nimajo ničesar skupnega; vanje se včasih zaplete tudi marsikateri veliki znanstvenik, ki se ni sposoben upreti nizkim nacionalističnim strastem.

27 Ni jasno, kje je Skok v Istri in Dalmaciji našel srpsko selo!

fidiamo non per sempre un mistero" (DEANOVIĆ, str. 60)

1.3.2. Sodobni znanstveniki

V novejšem času (v drugi polovici našega stoletja) se z istriotščino ukvarjajo predvsem italijanski (večinoma v okviru razprav, ki ne zajemajo izključno istriotščine) in hrvaški jezikoslovci, ker pa istriotščina ne spada v sam vrh romanističnih interesov, jih ni veliko. Ne ukvarjajo se toliko kot njihovi predhodniki s problemom položaja istriotščine v romanski jezikovni družini; imamo sicer več tovrstnih poskusov, a gre v glavnem le za dopolnilo neke od prikazanih hipotez ali pa kombinacije več mnenj. Znanstveniki se bolj ubadajo s konkretnimi problemi istriotskih govorov. Največ je razprav, ki obdelujejo nek slovnični (sensu stricto) problem, na žalost pa manj takih, ki se ubadajo z leksikološko problematiko, pravimo na žalost, ker "brez besedja ni jezika, torej niti zanesljivih slovničnih razprav o nekem jeziku, še posebej o jeziku, ki izumira"²⁸; velja poudariti, da je vsem razpravam o istriotskih govorih skupna diahronična zasnovanost.

Sodobnim znanstvenikom bomo posvetili manj prostora v našem prikazu, predvsem zato, ker še nihče ni ponudil revolucionarne rešitve problema položaja istriotščine v romanski jezikovni družini, problem bo verjetno ostal odprt še precej časa (glej Vidossijevo mnenje na koncu pregleda starejših znanstvenikov)²⁹. Omenili bomo samo dva hrvaška italianista, Pavla Tekavčiča in Žarka Muljačića.

P. Tekavčič je nedvomno najboljši poznavalec istriotskih idiomov, ukvarja se s konkretnimi problemi istriotščine, napisal je celo vrsto briljantnih razprav, ki zadevajo morfologijo, fonologijo in leksikologijo. Menimo,

da je na tem mestu bralca potrebno opozoriti na članek Per un atlante linguistico istriano (Con speciale riguardo ai dialetti istroromanzi), SRAZ 4142, Zagreb 1976, str. 227-240, kjer se Tekavčič ukvarja s soodnosi istrskih govorov, posebej ga zanima istriotščina; članek bo v veliko pomoč vsem, ki se želijo poglobiti v istriotsko problematiko, ker so v njem zelo natančno nakazane smeri preučevanja ipd.

Muljačić se z istriotščino ukvarja v okviru preučevanja dalmatskega jezika³⁰. Leta 1991 je v Ljubljanski Linguistici št. XXXI, str. 155-170, objavil razpravo Sullo status linguistico dell'istrioto medievale. V članku poskuša določiti status srednjeveške istriotščine (ki ji pravi puljščina) s pomočjo lastnega modela, ki ga imenuje **relativistična lingvistika**³¹. Navajamo sklepni del razprave: "L'istrioto non fu parte né del dalmatico (non si è potuto provare che l'isoglossa fino a cui le sorde intervocaliche rimangono conservate passi molto ad occidente della linea che congiunge TARSATICA (croato Trsat) e LONGATICUM (slov. Logatec) né del friulano né del veneziano veneto (in quest'ultimo caso la sua posizione cambia dopo la 'prima venetizzazione'; si è visto che anche prima di tale evento esso era diventato 'dialetto' del veneziano che era in procinto di 'creare' il veneto). La mia tesi non combacia però con quella notissima di M. Deanović: lui si sforzava di identificarvi delle differenze esclusive o quasiesclusive nella forma e nella sostanza mentre io insisto su funzioni che si addicono a lingue A (sc. idioma alto) e a lingue M (sc. idioma medio) (o 'dialetti')" (str. 163).

28 Od slovarjev imamo samo okoli 150 let star, zato toliko bolj vreden slovar Dalla Zoncina, ki ga je leta 1978 objavil Miho Debeljuh kot Vocabolario dignanese-italiano, Collana degli Atti del Centro di Ricerche Storiche Rovigno N. 2, Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, Università Popolare di Trieste, Edizioni LINT Trieste; pri isti založbi in v isti seriji (št. 8) je leta 1986 Domenico Cernecca objavil Dizionario del dialetto di Valle d'Istria; kot deveta knjiga iste edicije pa je leta 1988 izšel slovar Flavia Forlanija Par tere e vedurni. Saggio di terminologia botanica dignanese. Letos julija je izšel zelo obsežen besednjak rovinjskega dialekta A. in G. Pellizzer, ki ga še nismo imeli v rokah. Drugih slovarjev nimamo. Ker istriotščina počasi, a zanesljivo izumira, menimo, da je skrajni čas za sestavo in objavo popolnega primerjalnega slovarja istriotskih govorov, ki bi, poleg besed, ki bi jih bilo treba popisati na terenu in ki bi odražale današnje stanje istriotskih idiomov, moral zajeti tudi besedje iz vseh doslej objavljenih slovarjev in vseh besedil, starih in sodobnih, v istriotščini. Slovar bi vsekakor moral biti etimološki (podoben predlog smo pred dvema letoma poslali na Ministrstvo znanosti RH, kjer smo naleteli na razumevanje in so nam zaupali projekt z naslovom Istriotski govori v Istri, ki bi po opravljenem delu omogočil objavo primerjalne historične slovnice in etimološkega slovarja istriotskih govorov).

29 Vzrok za to je pomanjkanje starejših besedil v istriotščini: "I dialetti istroromanzi (IR) sono, come si sa, idiomi senza tradizione letteraria. Essi non hanno mai sviluppato una lingua scritta quale espressione di una letteratura. I testi più antichi nei singoli dialetti IR non risalgono oltre la prima metà dell'Ottocento sicché la loro apparizione stessa è determinata dal risvegliato interesse per la lingua, la letteratura e la vita popolari, dovuto al romanticismo. Lo studio della storia dei dialetti IR, per non parlare della loro ricostruzione, è reso perciò particolarmente difficile; esso deve procedere in gran parte per ipotesi e basarsi su fonti indirette (materiale archivistico, toponimi, antroponomi ecc.)." (TEKAVČIČ 71, str. 215).

30 V tisku je njegova obsežna razprava Il dalmatico, v LRI, II.

31 Glej Ž. Muljačić, Pour un modèle relativiste, Langage et Société, 41, 1987.

2. Položaj istriotščine v romanski jezikovni družini³²

"Lingvisti koji se slažu s višemanje jedinstvenim vulgarnim latinitetom, smještaju granicu (sc. razbijanja enotnosti vulgarne latinščine) obično negdje izmedju IV i IX stoljeća, tj. u prelazni period od kasne Antike u rani Srednji vijek."³³ Iz nekoč enotne vulgarne latinščine se je oblikovalo nekaj sorodnih jezikovnih skupin; iz njih so se začeli oblikovati romanski jeziki. Pri nekaterih skupinah pa se je razvoj v romanske jezike pretrgal, in so le-te ponovno razpadle na več sorodnih jezikovnih skupin, ki so, neodvisno druga od druge, nadaljevale z razvojem v določene romanske jezike. Menimo, da je tako usodo doživel postlatinski jezik v Furlaniji, Istri in Dalmaciji, ki je po razpadu vulgarne latinščine bil ostal enoten. Domnevamo, da je jezik v teh pokrajinah bil enoten do prihoda Slovanov (VI. ali VII. stoletje) na območja vzhodnojadranskih obal ali pa v njihovo neposredno bližino. Slovani so prihajali v valovih in niso povsod dospeli do obale; tam, kjer so, so se zapičili kot klin in ločili romansko prebivalstvo med seboj. Domnevamo, da je prvi klin treba iskati južno od Milj in Trsta, drugi pa okoli Senja (Vinodol?). Ti slovanski klini so vzrok, da so iz enotne romanščine naših treh pokrajin začele svoj neodvisni razvoj tri nove skupine romanskih jezikov: furlanski govori na severu, dalmatski na jugu in istriotski v Istri. Od X. stoletja postaja vpliv Benetk (torej beneščine) v Istri in Dalmaciji bistveno večji. Dokončni udarec vsem govorom, ki so nastali iz enotne romanščine Furlanije, Istre in Dalmacije v Istri in Dalmaciji, je zadala beneščina, ki je popolnoma nadomestila večino dalmatskih govorov že med XI. in XV. stoletjem, le na otoku Krku šele proti koncu prejšnjega stoletja, furlanske govore v Miljah in Trstu tudi v XIX. stoletju, istriotske govore (ki so se le delno ohranili do danes) pa najbrž že zelo zgodaj (najbrž zaradi tega nimamo pisanih dokumentov), morda že v X. ali XI. stoletju.

2.1.

V slovenskih govorih Istre imamo vrsto romanskih izposojenk, ki vsebujejo predbenečanske oziroma predneolatinske jezikovne prvine (npr. *flónða* "frača", Dekanij; *Flum* "reka Dragonja", Krkavče itd.)³⁴, ki jih bo treba, če sprejmemo zgornjo predpostavko, imeti za relikte iz predneolatinskih jezikovnih plasti, ki so skupni furlanščini, dalmatščini in istriotščini, in ne za bolj ali manj recentne furlanizme.³⁵

3. Istriotščina danes

Istriotščina je danes v hudi krizi. Živi predvsem v ustih starejših prebivalcev šestih krajev. Mladi jo v glavnem poznajo, a je ne uporabljajo pri medsebojnih komunikacijah, in niti, ko se pogovarjajo s starejšimi, ki so vsi po vrsti najmanj dvojezični. Uporabljajo ali istrobeneščino (z italofoni) ali hrvaščino (s kroatofoni).³⁶ Hrvatje iz teh vasi poznajo istriotščino izjemno slabo. Jezik je najbolj ogrožen v Fažani, nekako najbolj trdno pa se drži v Bašah. Tudi v Rovinju je težko najti istriotofona, vendar tam imamo nekaj dokaj plodnih pisateljev (npr. Ligio Zanini, Giusto Curto), ki so pisali v domačem narečju in je s tem položaj tega govora v Rovinju bistveno ojačan. V vodnjansčini piše pesnica Loredana Bogliun Debeljuh.

Jezikovno so istriotski govori močno ogroženi. Vplivi sosednjih govorov (istrobeneških in hrvaških) so vidni na vseh jezikovnih ravneh (fonetski, morfološki, leksikološki in celo prozodični). V bodočnosti bodo najbrž postopoma popolnoma zamenjani z istrobeneščino, ker se ne bodo imeli moči obdržati, predvsem zato, ker se imajo istriotofoni za Italijane in ne benečanščine ne italijanščine nimajo za tuja govora, imajo ju za svoja, zato ne čutijo potrebe, da bi lastno identiteto branili z domačim govorom. Mnogi istriotofoni se niti ne za-

32 Ko smo se pred skoraj desetimi leti začeli ubadati z istriotskimi govori, smo kmalu postavili tudi lastno hipotezo o njihovem položaju v romanskem svetu. Z leti smo prebirali vedno več literature o predmetu in postavljena hipoteza je v naših očeh postopoma izgubljala prvotno zanesljivost, ki je tako značilna za mladega znanstvenika - več znanja, več negotovosti, bi lahko rekli. Vendar z leti in vedno bolj poglobljenim prebiranjem gradiva drugih, ki se ukvarjajo z istim problemom, človek spozna, da smo vsi, tako mladi kot stari in ugledni lingvisti glede istriotščine na dokaj majavih tleh, zato si danes upamo v grobih obrisih prvič javno predstaviti lastno tezo.

33 TEKAVČIČ70, str. 16.

34 Podobne besede, ki jih znanstveniki pripisujejo dalmatski jezikovni plasti, najdemo tudi v hrvaških dalmatinskih govorih (npr. kanata "veselica, pojedina, ki jo priredi lastnik ladje v ladjedelnici po končanem delu", Betina na otoku Murterju; kimenat "razmik med dvema platicama na čolnu", Korčula itd.).

35 Razpolagamo z dokaj obsežnim besednim gradivom romanizmov v hrvaškem in slovenskem delu Istre ter v Dalmaciji, ki čaka na temeljito obdelavo. Manjši del tega gradiva smo že objavili: glej G. Filipi, Di alcune parole prevenete del dialetto sloveno di Decani presso Capodistria, v Atti del 24. Convegno dell'A.I.M.A.V. "Isole linguistiche e culturali all'interno di culture minoritarie: problemi psicolinguistici, sociolinguistici, educativi" (a cura di Nereo Perini), Udine 13-16 maggio 1987, pp. 203-208, Videm 1988.

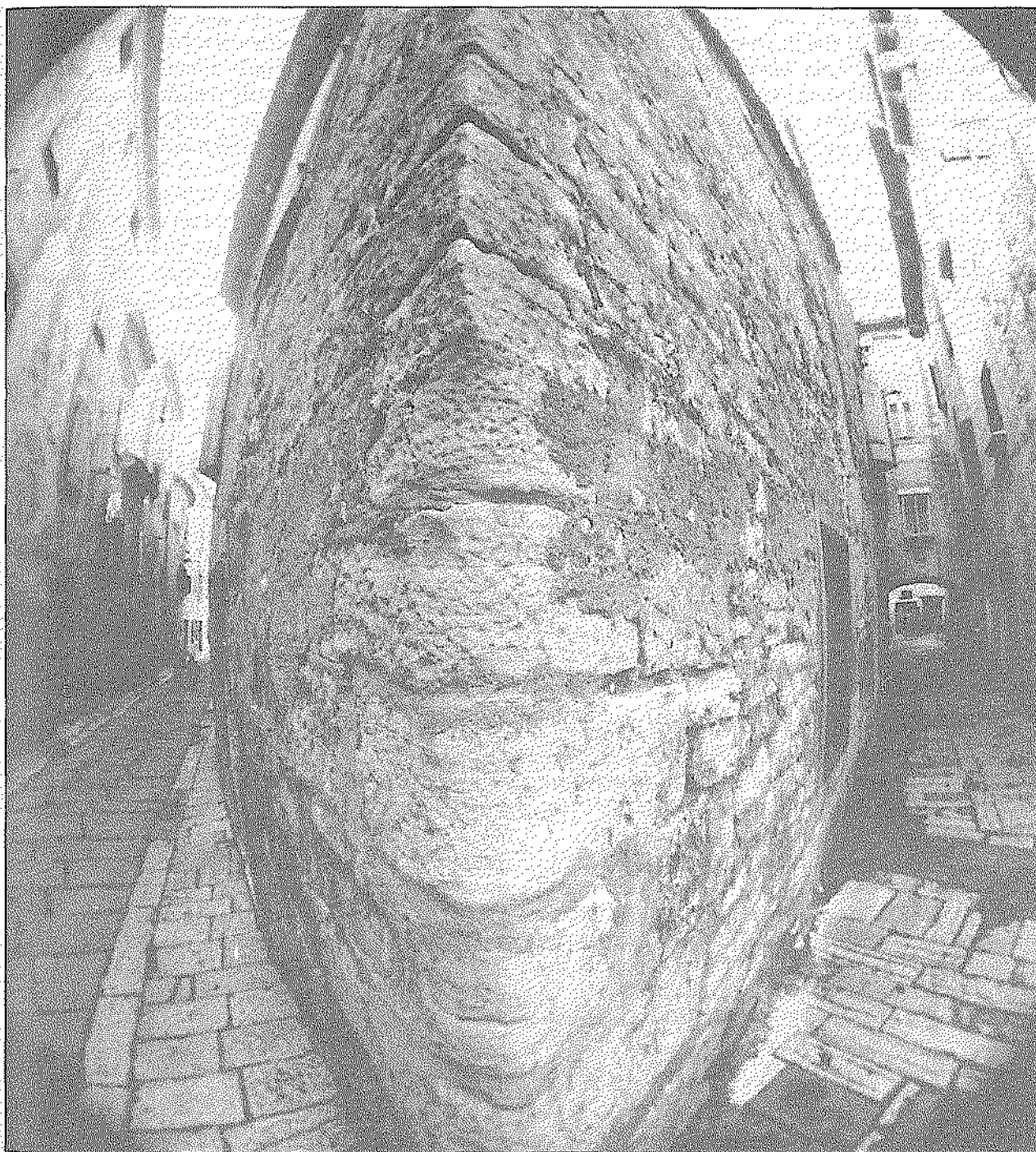
36 Od tega modela delno odstopa vas Bale, kjer smo še pred enim letom bili priča, da se otroci med seboj pogovarjajo par vallese, kot sami pravijo. Ali je to le izjema, ki potrjuje pravilo?

vedajo, da istriotščina ne sodi v italijanski diasistem, mnogi mislijo, da je to le ena od variant istrobeneščine.

4. Zaključek

Položaj istriotščine v okviru romanskih jezikov bo še vedno ostal odprt problem, ki ga bo mogoče razvozlati

šele tedaj, ko bomo imeli popolno sliko istriotskih govorov in bo moč natančneje rekonstruirati starejša stanja. Nič manj pomembne v ta namen so predvsem leksikološke raziskave slovanskih istrskih govorov, saj bi v njih zagotovo bilo moč najti okamenele predbenečanske jezikovne plasti. Za rešitev problema je treba tudi zelo dobro poznati dalmatščino in furlanske govore.

Vodnjan / Dignano. Ulica / Via Pino Budicin. (Foto: G. Filipi, 1993)

RIASSUNTO

Il presente saggio tratta le parlate istriote dell'Istria meridionale. Lo scopo principale di questo lavoro è di stabilire una nuova posizione dell'unico autoctono idioma romanzo in Istria nella famiglia linguistica romanza. L'autore presuppone che le parlate istriote avessero un comune sviluppo con quelle dalmatiche e friulane fino all'arrivo degli slavi i cui insediamenti a forma di cuneo divisero in tre fino a quel punto un'unica parlata romanza friulanoistriotodalmatica. I residui romanzi di tipo friulano che si trovano nelle parlate slovene in Istria, accettando quest'ipotesi, dovranno essere considerati residui degli strati pi antichi (cio dal periodo quando le tre parlate avevano ancora uno sviluppo comune) e non come prestiti pi o meno recenti dal friulano.

I. Brabec M. Hraste S. Živković, Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika, ŠK, Zagreb 1954

Cernecca, Dizionario del dialetto di Valle d'Istria, Centro di Ricerche Storiche Rovigno, Rovinj, 1986

G. A. Dalla Zonca, Vocabolario dignaneseitaliano, U.I.I.F.U.P.T., Padova, 1978

Dante, De vulgari eloquentia, I, 11

Philippus de Diversis, Situs aedificiorum, polititae et laudabilium consuetudinum inclytae civitatis Ragusii ad ipsius Senatium descriptio, Dubrovnik 1440

DEANOVIĆ: M. Deanović, Istroromanske studije, v Rad Jazu 303, Zagreb 1955

DECARLI L. Decarli, Origine del dialetto veneto istriano, Edizioni Il Canto del Cigno, Padova 1976

G. Filipi, Koinè istriana, v Atti del 1° Convegno Internazionale "Lingue e culture in contatto", str. 156-160, Pulj 1989

G. Filipi, Di alcune parole prevenete del dialetto sloveno di Decani presso Capodistria, v Atti del 24° Convegno dell'A.I.M.A.V. "Isole linguistiche e culturali all'interno di culture minoritarie: problemi psicolinguistici, sociolinguistici, educativi" (a cura di Nereo Perini), Udine 13-16 maggio 1987, str. 203-208, Videm 1988

F. Forlani, Par tere e vedurni, U.I.I.F. U.P.T., Trst 1988

IVE A. Ive, I dialetti ladinoveneti dell'Istria, Arnaldo Forni Editore, Bologna, 1975 (ponatis iz l. 1900)

A. Kovačec, Descrierea istroromânei actuale, Bukurešta 1971

N. Milani Kruljac, La comunità italiana in Jugoslavia fra diglossia e bilinguismo, rokopis, doktorska teza, Zagreb 1985

Ž. Muljačić, Il dalmatico, v LRL II, v tisku

Ž. Muljačić, Pour un modèle relativiste, v Langage et Société, 41, 1987

Ž. Muljačić, Sullo status linguistico dell'istrioto medievale, v Linguistica XXXI, str. 155-169, Ljubljana 1991

J. Ribarič, Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri, v Srpski dijalektološki zbornik, knj. IX, str. 1209, Srpska kraljevska akademija, Beograd 1940

C. Tagliavini, Le origini delle lingue neolatine, Bologna 1972

TEKAVČIĆ ATLANTE: P. Tekavčić, Per un atlante linguistico istriano (con speciale riguardo ai dialetti istroromanzi), v SRAZ 41-42, str. 227-240, Zagreb 1976

TEKAVČIĆ71: P. Tekavčić, Il dignanese di Ive ed il dignanese di oggi, v Revue Roumaine de Linguistique, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, str. 215-240, Bukurešta 1971

J. Toporišič, Slovenska slovnica, Maribor 1984

MICONIMI ISTRITI

Luisa PUNIS

prof. it. jezika na Italijanski gimnaziji v Pulju, 52000 Pulj, CRO
prof., Ginnasio Italiano, 52000 Pola, CRO

SINOSSI

Con il presente lavoro abbiamo tentato di riportare alla luce le denominazioni relative a tredici specie fungine¹ le quali, secondo il parere di vari micologi consultati, risultano essere tipiche della fascia meridionale dell'Istria. Ed è questa la fascia entro la quale si muove l'idioma istrioto ed entro la quale (tratteggiando un ipotetico triangolo i cui vertici toccano Rovigno Albona Pola) risiedono pure l'istiroveneto, il croato (ciacavo) e il montenegrino, idiomi, i cui miconimi verranno presi in considerazione onde poter dare maggiore forza alle proposte etimologiche riguardanti i miconimi istrioti. Abbiamo visitato venti paesi dei quali i primi sei sono inerenti alla parlata istriota: Sissano, Fasana, Gallesano, Dignano, Valle, Rovigno, mentre Promontore, Medolino, Lisignano, Šikići, Pola, Peroj, Golaš, Juršiči, Rovinjsko Selo, San Vincenti, Gimino, Visignana, Barbana, Albona per riferimento agli altri idiomi.

0.1.

Per facilitare la lettura del testo abbiamo adottato un unico tipo di grafia per tutte le parlate, quella che si usa normalmente nei testi di questo tipo.

L'accento viene segnato regolarmente nel elenco dei miconimi, mentre nella parte etimologica parecchie volte viene ommesso, nella maggioranza dei casi quando abbiamo delle forme che si differenziano soltanto dal punto di vista prosodico.¹

0.2

Nonostante tutte le specie fungine abbiano i loro corrispondenti nomi scientifici (sia latini che italiani e croati), la maggior parte dei miconimi riportati in queste pagine sono di origine popolare e raramente si può trovare un nesso tra la forma scientifica e quella da noi trovata. Spesso le denominazioni per una stessa specie fungina sono differenti anche tra due paesi vicini; supponiamo ciò sia dovuto al fatto che nonostante esistano contaminazioni linguistiche in un gran numero di campi, la terminologia dei miconimi, fitonimi, zoonimi, ornitonimi difficilmente viene modificata, appartiene al gergo proprio di un dato paese.

Ed è grazie a questo fatto che abbiamo avuto modo di fare delle supposizioni o chiarire almeno in parte l'origine e la provenienza delle denominazioni trovate, come pure di proporre delle conclusioni linguistiche con le quali abbiamo tentato di creare una certa tipologia dei miconimi e di spiegarne la motivazione e l'origine.

1. ELENCO DEI MICONIMI

Tutte le specie fungine di nostro interesse appartengono alla classe dei Basidiomiceti, la classe più evoluta la quale annovera più di venticinquemila specie suddivise in cinquecento generi circa. Noi qui ci limitiamo a riportare, oltre alla denominazione istriota della specie, quella scientifica latina ed italiana.

I AGARICUS ARVENSIS - Prataiolo
prataiòl, -iòì (Dignano, Gallesano, Sissano)

II AGARICUS CAMPESTRIS - Agarico campestre
prataiòl, -iòì (Dignano, Gallesano, Rovigno, Sissano)

III AGARICUS GEOTROPUS - Agarico geotroppo

¹ Da tener presente che i segni prosodici non hanno lo stesso valore per tutti gli idiomi istriani: vengono riportati così come si usa nei lavori scientifici per ogni singolo idioma.

fònzo de San Martìn (Gallesano), *fònzo de zanèvaro* (Valle), *fònzo de zanèvero* (Sissano), *fùnzo de zanèvar* (Rovigno), *sfònzo de samartèin* (Dignano)

IV AGARICUS INFUNDIBULIFORMIS - Imbutino
fònzo de San Martìn (Gallesano), *fònzo de zanèvaro* (Valle), *fònzo de zanèvero* (Sissano), *fùnzo de zanèvar* (Rovigno), *sfònzo de samartèin* (Dignano).

V AGARICUS MACROSPORUS - Prataiolo
prataiòl, *-iòi* (Dignano, Gallesano, Rovigno, Valle, Sissano).

VI AMANITA CAESAREA - Ovolo buono
fùnzo reàle (Gallesano, Rovigno), *sfònzo reàle* (Dignano), *ziordàna* (Sissano), *žjordàn* (Valle)

VII AMANITA OVOIDEA - Farinaccio
farinàsò (Gallesano), *òvolo* (Dignano)

VIII ARMILLARIELLA MELLEA - Chiodino
čodin, *-ini* (Gallesano, Sissano), *čudìn*, *-ini* (Rovigno, Sissano), *kiòdìn*, *-ini* (Dignano), *siodìn*, *-ini* (Fasana)

IX BOLETUS EDULIS - Porcino
porcìn, *-ini* (Gallesano), *porčìn*, *-ini* (Dignano), *porsin*, *-ini* (Fasana, Sissano, Valle)

X CANTHARELLUS CIBARIUS - Gallinaccio
galèto (Gallesano), *galéto* (Sissano), *garitola* (Dignano), *merlèto* (Sissano), *zalèto* (Fasana), *žjalèto* (Rovigno)

XI CLAVARIA FLAVA - Ditola
dituli (Sissano), *mànčola* (Gallesano)

XII LEPIOTA PROCERA - Mazza da tamburo
parasòl, *-sòi* (Sissano), *umbrèò* (Fasana), *vombrèl*, *-èi* (Sissano)

XIII LYCOPERDON PERLATUM - Vescia gemmata
fumaròl, *iòi* (Valle), *fumèr* (Rovigno, Sissano), *fumèra* (Gallesano).

2. SPIEGAZIONI ETIMOLOGICHE

2.1. I PRATAIOLI (*Agaricus arvensis*, *campestris* et *macrosporus*)

Nonostante si riscontrino delle differenze morfologiche tra l'*Agaricus arvensis*, *campestris* et *macrosporus*, nelle parlate romanze tutte e tre le specie vengono accomunate nel miconimo di *prataiòlo*, probabilmente ciò è dovuto dal fatto che in natura tali specie sono realmente molto simili, specialmente da giovani.

Negli idiomi istrioti si usa dovunque *prataiòl*, *-iòi*; la stessa forma vale per l'istiroveneto.

Il Boerio (p. 550) sotto il lemma *pradariòl* riporta "Sorta di fungo assai buono, così detto perché per lo più fa nei prati". Nel friulano abbiamo *pradarul* (PIRONA 802).

Secondo la realtà biologica, soltanto l'*Agaricus arvensis* dovrebbe riportare il nome di *prataiòlo* (derivato in *-iòlo* dal ven., it. *prato* < PRATUM "prato", REW 6732) - *campestris* (derivato dal lat. CAMPUS "campo", REW 1563) e *macrosporus* (gr. *makro*, "grande" + gr. *sporon*, "spore"). Lo sloveno standard invece distingue gli agarici con *travniški kukmak*, *poljski kukmak*, e *velikotrosni kukmak* (STROPNIK, pp. 239, 243, 244).²

L'idioma ciacavo invece riporta i tre agarici come *grkalj*, *kostiš*, *kustiš*, *kračūn* o *pečūrka*.

Riteniamo sia interessante il miconimo *grkalj*. Si potrebbe pensare al ciacavo *grk* "amaro" (SKOK I/591, *gorjeti*) che però escludiamo subito siccome né il sapore né l'odore sono amarotici. Invece sosteniamo derivi dalle forme che designavano le popolazioni greche con il significato di "gigante": "(...) Il senso di 'gigante' è comune in tutta la letteratura popolare neogreca (...) ed è diffusa anche presso altre popolazioni dei Balcani (p. es. gli Arumeni dell'Epiro e della Tessaglia ...) e giunge anzi fino agli Sloveni della Carniola dove il termine *Grk* (= Greco) vale 'gigante'..." (TAGLIAVINI 162). In realtà si tratta di una specie fungina "gigante" rispetto alle altre.³

2.2. L'IMBUTINO E L'AGARICO GEOTROPO (*Agaricus infundibuliformis* et *geotropus*)

Si tratta di due specie molto simili con la differenza che l'Imbutino (*Agaricus infundibuliformis*) è di grandezza inferiore all'*Agaricus geotropus* tanto che entrambi, in linea di massima, portano lo stesso nome il quale è per l'iv. *fùnzo de San Martìn*, per il croato *martinčica*, *martinčić* (l'ultima forma anche per il montenegrino) e per l'istrioto *fònzo de samartèin*, oppure *fònzo de zanèvar*.

2 La stessa struttura semantica si riflette anche nel miconimo tedesco *Wiesenspitz* (SANSONI, p. 540) e francese *psalliotte du champ* - *champignon*, si riferisce ai funghi coltivati - (SANLAR, p. 886). Sia *Wiesen* che *champ* significano "campo". Cfr. anche l'ingl. *fieldmushroom* "id."

3 Forse anche il miconimo inglese *horse mushroom* (LESELY, p. 291) - *horse* "cavallo" HAZON, p. 466; *mushroom* "fungo" (HAZON, p. 634) - potrebbe avere la stessa motivazione.

Si può pensare che tutti i miconimi eccetto l'ultimo siano dovuti alla loro "vera e sicura" apparizione dell'11 novembre, quando ricorre la celebrazione di San Martino. I termini romanzi sono sintagmi di tipo iv. *fungo*, ROSAMANI 411 (< FUNGUS, REW 3588) / istrioto (*s)fonzo* (*fõnso*, CERNECCA 48) + *de* + *san* + *Mart(e)in* (< SANCTUS, REW 7569 + MARTINUS, REW 5381). L'ultimo elemento del secondo sintagma istrioto *zanèvar "ginepro"* (iv. *zenevro*, ROSAMANI 1250; *zenestra*, ROSAMANI, 1249; *ginepro*, ROSAMANI 436) deriva dal lat. JENIPERUS, REW 4624. Il fungo deve il nome al fatto che cresca in prossimità del ginepro.

Siccome nelle zone limitrofe (Italia, Slovenia) non troviamo miconimi dello stesso tipo (*imbutino*, *rjavkasta livka* - CETTO I/225; STROPNIK, p. 232), si potrebbe dedurre che le nostre forme siano tipiche della penisola istriana.

2.3. OVOLO BUONO (*Amanita caesarea*)

Ci sono due differenti denominazioni per tale specie. Il primo tipo è il sintagma *sfonzo/funzo reale* (< REGALIS, REW 7166; per il primo elemento v. sopra) che nelle parlate istriote viene detto "dei Cesari, imperiale, reale" (questa specie è una tra le più pregiate per la sua commestibilità)⁴

Il secondo tipo sono i nomi istrioti *ž(z)jordana* ed i nomi iv. tipo *dordana*. I nomi croati e quello montenegrino sono dello stesso tipo, prestati dagli idiomi romanzi.

I repertori in nostro possesso non riportano i miconimi di questo tipo. Nel friulano abbiamo *ceredàn di bosc "Amanita caesarea"* (PIRONA 116) e *zaradàn "fungo"* (PIRONA 1302). L'analisi formale ci permette di pensare che le nostre forme siano dei prestiti friulani. Potrebbe trattarsi della riduzione del sintagma friulano *ceredàn (zaradàn) di bosc* oppure il nome generico friulano comincia ad inserirsi in Istria assumendo il significato della nostra specie.⁵ Potrebbe anche trattarsi di un prestito preveneto in Istria.

2.4. VESCIA GEMMATA (*Lycoperdon perlatum*)

Il *Lycoperdon perlatum* è alquanto caratteristico perché privo di gambo; è commestibile soltanto da giovane, quando ha il cappello bianco. Da maturo diventa mar-

roncino, se calpestato fuoriescono le spore a forma di fumo. Nell'istrioto viene detto *fumèra*, derivato in -era dal lat. FUMUS "fumo" (REW 3572). La stessa specie, sia nell'iv. che nel croato riporta *paždàc*. Qui la denominazione sembra chiara: in croato si dice "oganj paždè" per indicare la legna che non brucia bene perché bagnata o umida e produce soltanto del fumo. Inoltre lo sloveno riporta il miconimo di *prašnica* (STROPNIK, p. 346), perché produce polvere - sl. *prah* "polvere" (SSK III/953).

A quanto pare sono stati attribuiti i miconimi inerenti una certa specificità del fungo, ossia "la produzione di fumo".⁶

2.5. MAZZE DA TAMBURÒ (*Lepiota procera*)

La *Lepiota procera* presenta svariati miconimi i quali, come vedremo, sono dovuti alla sua realtà biologica. Si tratta infatti di una specie che può raggiungere il mezzo metro di altezza il cui cappello grigiastro-marroncino è sorretto da un gambo cilindrico e affusolato che in sommità porta un anello tanto da poterlo associare ad un ombrello, ad un parasole, oppure ad una "mazza da tamburo".

Nell'istrioto la specie ha le denominazioni di *umbrèo*, *vombrèl*, -ei oppure *parasòl*. Le prime due forme derivano dal lat. UMBRELLA, REW 9049. Il secondo miconimo è una parola composta: *para* (da *parare* < PARARE, REW 6229) + *sol* (< SOL, REW 8059).

Nell'iv., oltre alla forma *màsa de tambùro*, un sintagma composto da *màsa "mazza"* (< MATTEA, REW 5425) + *de* + *tamburo* (< it. tamburo < portoghese *tambor* < TANBUR, REW 8512a - voce d'origine araba), troviamo *sùnčica*, un prestito croato in -čica dal cr. *sunce* "sole" (SKOK III/361). Oltre alla suddetta forma, il croato riporta anche *snčanica*, derivato in -ica dall. agg. *sùnčan* di *sunce* e *kišobrànara*, un derivato in -ara dal composto *kišobran* "ombrello" (SKOK II/84, *kisjeti*). I termini croati e romanzi di questo tipo sono di origine indipendente, esprimono semplicemente la stessa realtà con la stessa metafora.

Il montenegrino usa la denominazione di *parazòl* che è un prestito romanzo.⁷

Troviamo pressoché interessante il miconimo usato dagli sloveni, vale a dire *marela* "ombrello" (JURANČIČ, p. 499; BEZLAJ II/167), oppure *orjaški dežnik* - *dežnik*

4 Cfr. sloveno *karželj* (JURANČIČ, p. 383) < ted. *Keiserling* "Cesare" e *knez* (STROPNIK, p. 218) - significato originario "duca" ed ingl. *Caesar's Mushroom* (LESLEY, p. 94).

5 Il tipo di denominazione non è raro nell'ornitonimia. P. es. a Šmarje presso Capodistria, la rondine ed il rondone vengono chiamati *tička* (= uccellino); a Betina (Murer) il passero porta il nome di *tīc* (= uccello) - dati secondo le interviste di G. Filippi.

6 Cfr. anche il tedesco *Staubpilz* (SANSONI, p. 726) dove *Staub* sta per "polvere".

7 Cfr. anche l'inglese standard *parasol* (LESELY, pag. 55) con lo stesso significato.

"ombrello", *orjaški* "gigante" (STROPNIK, p. 257).

2.6. FARINACCIO (*Amanita ovoidea*)

Si tratta di una delle specie più pregiate, ricercate e conosciute, "è un fungo di notevole taglia con il cappello a forma emisferica, bianco e leggermente beige (...). Il gambo cilindrico porta su tutta la superficie flocosità bianche piuttosto grasse, che alla

fine si dissolvono in una spolveratura farinosa che lo ricopre completamente." (CETTO/1, p. 32).

La suddetta citazione potrebbe chiarire la forma istriota *farinàso* (derivato in -aso da *farina* < FARINA, REW 3197).⁸

L'istrioto inoltre conosce pure la forma *òvolo*, uguale a quella dell'iv. (derivato di ovo "uovo" in -olo < OVUM, REW 6128).

Per ciò che concerne il miconimo *ovolo*, ci permettiamo di supporre si tratti di una certa confusione e/o fusione linguistica dovuta al sostrato croato. Si dà il caso che l'is. e l'iv. intendano per *ovolo* l'*Amanita ovoidea* perché, come troviamo sul DELI, p. 255: "*ovolo* s.m. oggetto di forma simile ad un piccolo uovo. Fungo dal cappello superiormente giallo aranciato e con lamelle giallo uovo, edule e pregiato. (crusca; 1612-1813 Targioni Tozzetti, cit. da Gher. 'Il nome di uovolo, ovolo e cocco 'che così chiamano i bambini l'uovo', gli conviene assai bene; poiché, quando non è uscito dalla volva, che è bianca, pare un uovo." Tale spiegazione vale però per l'*Amanita caesarea* che, ricordiamo, ha la denominazione di (*z*)*žjordan* o *đordana* negli idiomi romanzi e slavi ed ha l'equivalente nome scientifico *ovolo*.

La denominazione croata è *jajasta muhara*, un sintagma nel quale *jajasta* significa "ovale, oviforme" (JERNEJ, 245) - derivato di *jaje* "uovo" (SKOK I/749) in -asta e *muhara* "specie velenose del genere *Amanita*" - derivato in -ara dal cr. *muha* "mosca" (SKOK II/476). Qui abbiamo a che fare con un caso di duplice confusione:

a) la denominazione popolare, che corrisponde al nome scientifico croato *muhara* "*Amanita muscaria*", si riferisce, come già detto alle specie del genere *Amanita* velenose mortali.⁹

b) il miconimo usato nelle parlate croate è *jajasta muhara* per riferimento all'*Amanita ovoidea*, mentre con *zmijska gljiva* - sintagma *zmijska* (derivato in -ska dal cr. *zmija* "vipera" - SKOK III/657, *zma*) + *gljiva* "fungo" (SKOK I/569, *glina*), *bjesnjača* (derivato dal cr. *bijes* "spirito maligno", SKOK I/149)¹⁰ si intende l'*Amanita*

muscaria così detta per l'alto contenuto di muscarina che è un alcaloide altamente tossico, frequente in molte specie fungine.

c) il nome scientifico italiano per l'*Amanita muscaria* è *ovolo malefico* (cfr. il miconimo cr. *bjesnjača*, sopra), mentre con *ovolo buono* si intende l'*Amanita caesarea* che, ripetiamo, ha assunto altri nomi.

2.7. CHIODINO (*Armillariella mellea*)

Il fungo in questione viene detto *č(u)odln*, *kiodln*, *siodln* nelle parlate istriote, mentre per l'istoveneto vale la forma *čodln*. Ci pare ovvio sostenere che la denominazione sia dovuta alle caratteristiche morfologiche del fungo, e come riporta Cetto (l/p. 60): "Ha il cappello a forma di chiodo nel fungo gioavane, conico, arrotondato al margine poi si apre con un umbone più o meno pronunciato al centro". Sul DELI (p. 233) troviamo: "dal lat. *clavum* "chiodo", probabilmente da una radice che significa "battere", con il passaggio di av - (-au) ad o e la successiva epentesi di v che ha portato alla forma antica *chivo*; la sovrapposizione seguente di *chiodo* è dovuta alla sovrapposizione di "chiudere". Dalla forma di chiodo, in cui il cappello ricorda la capocchia, trae la sua denominazione anche il Fungo chiodino." REW 1984 riporta *CLAVUS*. La forma croata *čodln* a Promontore è un prestito romanzo.

2.8. PORCINO (*Boletus edulis*)

"Si presenta con il cappello emisferico, carnoso, più o meno aperto. La superficie è un po' grinzosa, specialmente verso il margine e il colore va dal bruno chiaro-nocciola al bruno scuro. (...) Il gambo è molto grosso, carnoso, generalmente ingrossato dall'alto verso il basso. (...)" CETTO/1, p. 65.

Il fungo in questione viene detto nell'is. *porsin*, *porcìn* e *porcìn*; quest'ultima denominazione vale anche per l'iv.

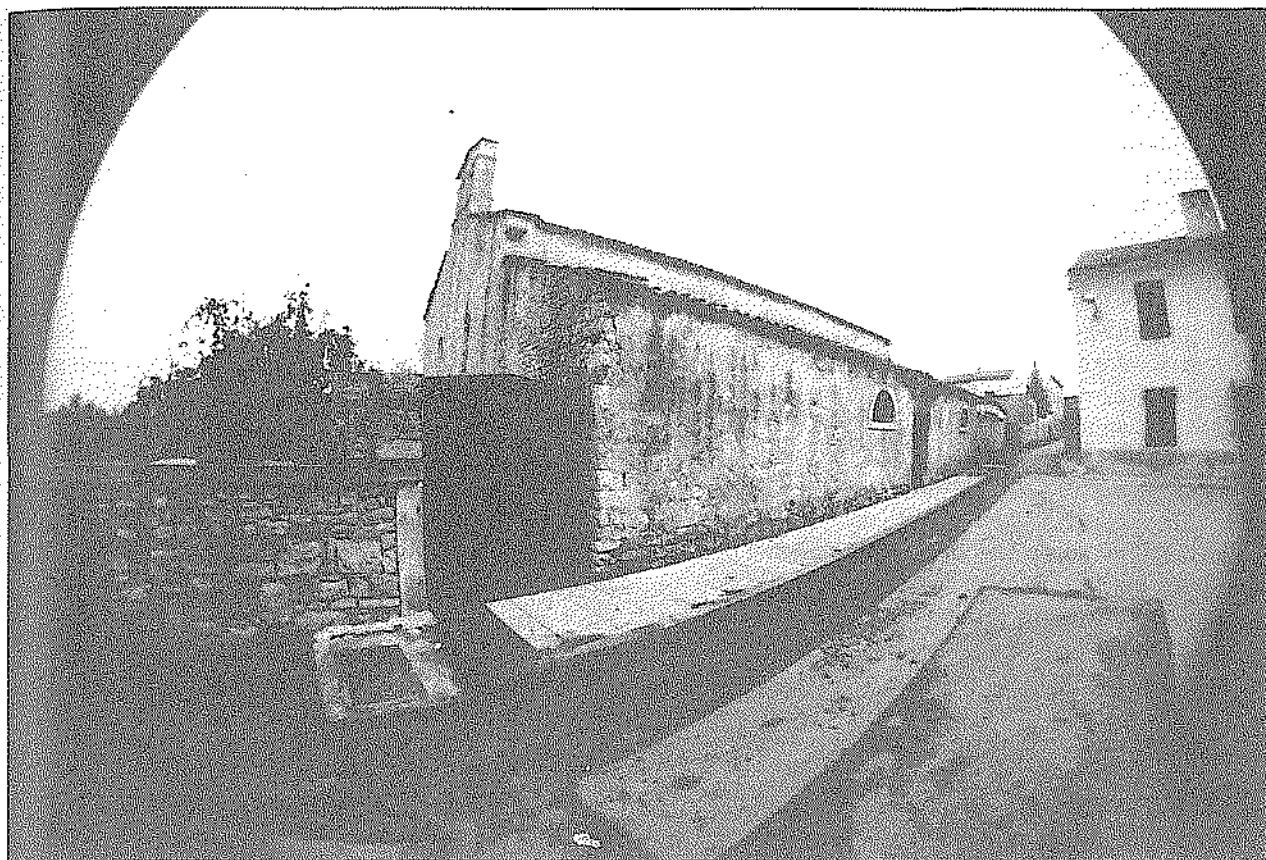
Sul DELI 128, sotto il lemma *porcino* troviamo: "agg. di 'porco', lat. *porcum*, di origine indoeuropea, *porcellum* (dim.) e *porcinum*, agg. Fungo commestibile delle Boletaceae (...). Non si riesce a spiegare la provenienza del nome."

Però, il lat. *porcina* indica "la carne suina" (REW 6663), tanto che se prendiamo in considerazione che la specie in questione nella sua realtà biologica è "pafutella", carnosa e in sezione la polpa è bianchissima, così come lo è anche il grasso suino, non dovrebbe

8 Cfr. friul. *farinèfe*, *farinùz* "*Chenopodium album*" - erba annua (PIRONA, p. 297).

9 Cfr. il tedesco *fliegenpilz* (SANSONI, p. 221), dove *fliege* significa "mosca", mentre *pilz* equivale a "fungo".

10 Cfr. it. *satanasso* con lo stesso significato.

Galizana / Gallesano. Cerkev Sv. Jožefa / Chiesa di S. Giuseppe (Foto: G. Filipi, 1993).

sembrare strano il fatto che tale denominazione sia attribuita alla nostra specie.

2.9. GALLINACCIO (*Cantharellus cibarius*)

Si tratta di un fungo molto comune e conosciuto che "si presenta con la sua caratteristica forma a cappello irregolare, lobato e grinzoso, giallo. Le lamelle gialle sono simili a nervature biforcantanti e decorrenti sul gambo, pure giallo (...), la carne è pure gialla e si presenta con una consistenza piuttosto fibrosa." (CETTO/1, p. 151).

Nell'istriotto esistono varie denominazioni per la specie in questione. Abbiamo così segnato *galèto* e *garigola*, nonché *zalèto* e *žjalèto*. Le prime due forme che derivano dal lat. GALLINA, REW 3661, corrispondono agli ornitonimi istriani, la prima a quelli di tipo *garigola* che indicano uccelli della famiglia Rallidae, la seconda invece in molti paesi in Istria indica la specie *Upupa Epops*.¹¹ Le ultime due sembrano esprimere il color

giallo (v. sopra) della specie fungina (< lat. GALBINUS, REW 3646); più plausibile però pensare si tratti di un'etimologia popolare che parte dal *galèto* (derivato in -eto dal lat. GALLUS, REW 3664). Allo stesso paradigma va incluso anche il miconimo *merleto*, dim. di *merlo* "Turdus merula" (< MERULA, REW 5534). Potrebbe però anche trattarsi di *merulus*, REW 5534a dove si fa riferimento al merlo - pizzo, poiché il vappello del fungo si presenta "arricciato". In realtà tale ipotesi non regge; sta di fatto che negli idiomi romanzi e non¹², la specie fungina presenta denominazioni derivate dal sema "fatto di canto o colore" (possiamo intendere il giallo come il becco del merlo? O come il piumaggio delle galline?) Inoltre in francese usano il termine *chantarelle* (SANLAR, p. 181), un derivato dal v. *chanter* "cantare".

In realtà, il fungo in natura può, a prima vista, venir associato anche alle trombette.

Le denominazioni dell'iv. sono *dalèto* (vedi sopra), *lisičica* e *lisičarka*. Le ultime due sono prestiti dal croato

¹¹ Cfr. FILIPI, p. 7.

¹² Cfr. il miconimo tedesco *Pfifferling* "id." (SANSONI, p. 555), dove *Pfiff* vale "fischio".

e si tratta dei derivati di *lisica* "volpe" (SKOK II/306) rispettivamente in *-čica* ed *-arka*.

Supponiamo che anche in questo caso i miconimi siano dovuti al colore caratteristico del fungo, ossia al fulvo soprattutto perché mentre il Cetto parla di "giallo" (vedi sopra), il Božac sostiene che i gallinacci siano "(...) od žute do narančaste s bjelkastim tonom." (p. 288). Una certa varietà nel colore è dovuta spesso all'habitat naturale della specie fungina.

2.10. DITOLA (*Clavaria flava*)

"Si presenta con carpofori giallastri costituiti da un insieme di rami che escono da un unico ceppo di solito massiccio e carnoso" (CETTO/1, p. 166), tanto da sembrare una moltitudine di ditola, oppure possono far associare per la loro realtà biologica ai coralli.

Tale strana e curiosa specie¹³ è detta nell'is. *dituli* (pl.) o *mànčola*; la prima denominazione è un derivato in *-ul(o)* dal lat. *DIGITUS* "dito", REW 2638, mentre la seconda è un derivato in *-čola* dal lat. *MANUS* "mano", REW 5339.

Nell'iv. si sono riscontrati i nomi di *ditola* e *prstà(è)ci*, un prestito dal croato, derivato in *-a(e)ci* da *prst* "dito" (SKOK III/57) - i nomi romanzi e croati semplicemente esprimono la stessa realtà con la stessa metafora. Abbiamo segnato nel cr. anche *capica* (dim. di *capa* "zampa", SKOK I/251, a sua volta un prestito veneto nelle parlate croate) da poter collegare a *mànčola* dell'istrioto.

3.

Desiderando quindi risalire alla motivazione della forme popolari o chiarire almeno in parte il perché di una certa denominazione, abbiamo dedotto che nel nostro campo di interesse entrerebbero a far parte quattro gruppi di miconimi secondo la motivazione.

a) miconimi di natura metaforica

Intendiamo le specie che per la loro realtà biologica (caratteristiche morfologiche particolari del cappello e gambo) hanno dato origine a denominazioni metaforiche. Ne sono esempio: *fùmera*, *vombrèl*, *parasòl*, *òvolo*, *čodìn*, *porčìn*, *dituli*, e *mànčola*.

Tutte le suddette forme hanno lo stesso termine metaforico anche nelle altre parlate e lingue. Per essere più precisi, facciamo riferimento a *fumera* (sl. *prašnica*, ted. *Staubpilz*, cr. *pazdac*); *mančola* (cr. *capica*); *dituli* (it. *ditola*, cr. *prsteci*); *vombrèl* e *parasòl* (cr. *kišobranara*,

ingl. *parasol*, sl. *marela* e *orjaški dežnik*), *òvolo* (uguale nella forma scientifica italiana) e *čodìn* (nome scientifico italiano *chiodino*), come pure *porčìn* (nome scientifico it. *porcino*). Questo potrebbe anche significare che una vasta parte di genti usa le stesse forme metaforiche per le succitate denominazioni e che queste vengano usate di preferenza nella terminologia di questo tipo.

b) miconimi dovuti all'habitat naturale:

Il motivo di una data denominazione è anche dovuto all'ambiente di crescita del fungo. Ne sono esempio il *prataiòl* e il *fòngo de zanèvar*.

c) miconimi dovuti al colore del cappello:

In certi casi il nome della specie fungina è dovuto al colore del cappello, colore che di preferenza viene associato al pelo o al piumaggio di qualche animale pressoché comune. Abbiamo così l'esempio di *galèto*, *žjalèto*, *merlèto*.

d) miconimi derivati da nomi di persona

In questo caso facciamo l'esempio del *fòngo de samartèin* (iv. *fùngo de San Martin*), derivato appunto dalla celebrazione di San Martino che però potrebbe essere anche inerente al periodo di crescita della specie fungina.

4. ORIGINE DEI MICONIMI

Nelle parlate neolatine prevalgono le denominazioni d'origine romanza e invece in quelle slave d'origine slava. Tra queste forme non abbiamo riscontrato dei calchi, però dei prestiti sì, e ciò sia nell'iv. che nel čakavo. Per es. romanzo -- slavo: *đordàna*¹⁴, *čodìne*, *parazòl*; slavo -- romanzo: *lisičica*, *prstaci*, *sunčica*.

Da rilevare che i suddetti prestiti sono inerenti alla direzione istroveneto -- croato -- istroveneto, e, da quanto ci risulta, prestiti di questo tipo non si sono manifestati nelle denominazioni istriote. Forse si può parlare di prestito dall'istoveneto all'istrioto per quanto riguarda il miconimo *prataiòl* che ha appunto una maggiore estensione, oppure il miconimo *fòngo de sanmartèin*, sempre dall'iv. *fùngo de San Martin*.

13 Diciamo "strana e curiosa" perché viene raccolta e consumata con gran entusiasmo anche dai "non provetti intenditori di funghi", nonostante si tratti di una specie poco pregiata e, come dice il Božac: "Jestiva, budite oprezni, (...) mlade su u većini slučajeva jestive, ali stare i razmočene od kiša izazivaju teške probavne smetnje (...), vrlo brzo mjenja boju, tako da je mogućnost zamjene (sc. con quelle tossiche) dosta velika." (BOŽAC, p. 347).

14 Potrebbe trattarsi di un prestito preveneto in Istria.

POVZETEK

Pričujoča razprava o istriotski mikonimiji je nastala na podlagi gradiva, ki smo ga zbrali v 20 vaseh južne Istre za štiri istrske govore (istriotščina, istrobeneščina, hrvaški govori in črnogorski idiom v Peroju). Zbrali smo več kot 300 imen za gobe. Mikonime poskušamo s pomočjo primerjalne metode povezati z imeni iz okoliških idiomov in na ta način določiti denominacijski tip in etimologijo. .CW10

BIBLIOGRAFIA:

- BEZLAJ:** F. Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I-II (A-O), SAZU, Lubiana, 1977, 1982
- BOERIO:** G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia 1856
- BOŽAC:** R. Božac, *Gljive naših krajeva*, Grafički zavod Hrvatske, Zagabria, 1989
- CERNECCA:** D. Cernecca, *Dizionario del dialetto di Valle d'Istria*, Trieste, 1986
- CETTO I, II:** B. Cetto, *I funghi dal vero*, vol. I e II, Saturnia, Trento, 1983
- CETTO 1,2,3,4:** B. Cetto, *Millefunghi*, vol. 1, 2, 3, 4, 5, Saturnia, Trento, 1980
- DELI:** M. Cortellazzo - P. Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Zanichelli, Bologna, 1990
- FILIPPI:** G. Filippi, *Distribucija i stratifikacija istarskih orntonima*, in Zbornik radova s drugih Skokovih etimologijskih susreta u Zadru, HAZU, Zagabria, in stampa
- HAZON:** Hazon-Garzanti, *Vocabolario inglese - italiano - inglese*, Garzanti, Milano, 1988
- JERNEJ:** Deanović - Jernej, *Hrvatsko ili srpsko - talijanski rječnik*, Školska knjiga, Zagabria, 1982
- JURANČIČ:** J. Jurančič, *Slovensko srbskohrvaški slovar*, DZS, Lubiana, 1981
- LESELY:** G. Lesely, *Mushroom*, Palace, Londra, 1985
- PIRONA:** G. A. Pirona - E. Carletti - G. B. Corgnali, *Il nuovo Pirona: vocabolario friulano*, Società Filologica Friulana, Udine, 1983
- REW:** W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1972
- ROSAMANI:** E. Rosamani, *Vocabolario giuliano*, Capelli Editore, Bologna, 1958
- SANLAR:** Sansoni-Larousse, *Vocabolario italiano - francese - italiano*, Sansoni, Firenze, 1978
- SANSONI:** Sansoni, *Vocabolario italiano - tedesco - italiano*, Sansoni, Firenze, 1981
- SKOK:** P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-IV, Zagabria, 1971-1974
- SSKJ:** *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, I-V, SAZU, DZS, Lubiana, 1980-1990
- STROPNIK:** Stropnik - Tratnik - Seljak; *Naše gobje bogatstvo*, Mladinska knjiga, Lubiana, 1988
- TAGLIAVINI:** C. Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*, Patron, Bologna, 1982

Vodnjan / Dignano. Ulica / Via Pino Budicin in / e Via Castello. (Foto: G. Filipi, 1993)

Gradivo

UDK/UDC 805.0-087-3(497.13 Istra):598.2
805.0-087-3(497.13 Krk):598.2

ISTRSKA ORNITONIMIJA: PTIČJA IMENA V ISTRIOTSKIH GOVORIH

Goran FILIPI

dr., docent za italijanski jezik na Pedagoški fakulteti v Pulju, 52000 Pulj, CRO
dott., prof. Facoltà di Pedagogia, di Pola, CRO

IZVLEČEK

V članku je avtor predstavil ljudska ptičja imena, ki jih je zbral v vseh šestih krajih, kjer so še vedno v uporabi istriotski govori. Istriotski ornitonimi so del obsežnejšega gradiva (okoli 9000 enot), ki ga je avtor zbiral v Istri in na otoku Krku skoraj deset let.

Predstavljeni ornitonimi so del obsežnejšega gradiva, ki smo ga zbrali v 135 krajih v Istri in na otoku Krku - za vseh pet skupin istrskih idiomov (istrobeneški, istriotski, istroromunski, hrvaški in slovenski govori). Samo zbiranje gradiva je trajalo več kot pet let. Navedena so tudi istriotska ptičja imena, ki smo jih zbrali v pisnih virih.

Za beleženje ornitonimov smo uporabili prilagojeno slovensko latinico, obogateno z nekaterimi znaki, ki jih ni potrebno posebej razlagati, ker gre za črke, ki so običajne za take tekste (npr.: ž, ʒ, æ ipd.). Nazivi iz pisnih virov so preneseni natanko po izvorniku - da ne bi prišlo do zmede, smo jih označili s križcem (+). Vsi nazivi so dosledno opremljeni z naglasom.

Ornitonimi si sledijo po abecednem redu s strokovnimi (latinskimi) imeni za vrsto (samo izjemoma za red, rod, družino ali poddružino), za latinskimi imeni, ki so prav tako razvrščena po abecedi, sledijo v oklepaju slovenski, hrvaški in italijanski nazivi). Poleg ljudskega ptičjega imena so v oklepaju po abecedi nanizani kraji, kjer smo ornitonim zabeležili, če pa je le-ta prevzet iz pisanega vira, je poleg kraja navedena tudi kratica vira in stran.

POPIS ORNITONIMOV.

ACANTHIS CANNABINA (Repnik, Juričica, Fanello) *fanganèl* (Šišan, Vodnjan), *+fanganèl* (Bale - CERN 45), *paganíel* (Rovinj).

ACCIPITER GENTILIS (Kragulj, Jastreb, Astore) *+ostór* (Bale - CERN 78), *uštòr* (Bale).

ACCIPITER NISUS (Skobec, Kobac, Sparviero) *sparuvier* (Rovinj - ROS 1065)

AEGITHALOS CAUDATUS (Sinica dolgorepka, Dugorepa sjenica, Codibugnolo) *balòtica* (Vodnjan)

ALAUDA ARVENSIS (Poljski škrijanec, Poljska ševa, Al-lodola comune) *čirimbéla* (Bale), *dódula* (Galižana), *duódula* (Rovinj), *+duódula* (Rovinj - ROS 334), *+dwódula* (Rovinj - AIS III/497), *lódola* (Fažana), *lòdola* (Šišan, Vodnjan), *+luódula* (Rovinj - ROS 556).

ALCEDO ATTHIS (Vodomec, Vodomar, Martin pescatore) *bekapéši* (Bale), *martin peskadòr* (Fažana, Rovinj, Vodnjan).

ALECTORIS GRAECA (Kotorna, Jarebica kamenjarka, Coturnice) *kotòrna* (Bale, Fažana, Galižana, Rovinj), *kotòrna* (Šišan, Vodnjan).

ANAS - splošna imena za rod (Raca, Patka, Anatra): imena veljajo za vrste *Anas platyrhynchos*, *Anas acuta*, *Anas sterpera*, *Anas clypeata*, *Anas crecca*, *Anas penelope*, *Anas querquedula*, *Aythya ferina*, *Aythya fuligula*, *Mergus merganser* in *Mergus serrator*.

ànara (Fažana), +*anarén* (Rovinj - ROS 21), +*ànatra* (Vodnjan - ZONCA 8), *ànera* (Bale, Galižana, Fažana), +*ànera* (Bale - CERN 16, Vodnjan - ZONCA 8, Rovinj - ROS 21), +*ànitra* (Šišan - IVE 172), +*nánara* (Šišan - IVE 172), +*nànera* (Šišan - IVE 172).

ANAS CRECCA (Kreheljč, Kržulja, Alzavola)
+*sarsegna* (Bale - IVE 106), *sarsénja* (Bale).

ANAS PLATYRHYNCHOS (Raca mlakarica, Divlja patka, Germano reale)
mazorin (Galižana, Vodnjan), *mazurin* (Fažana, Šišan, Vodnjan), *màzuro* (Bale, Galižana).

ANSER ANSER (Siva gos, Divlja guska, Oca selvatica)
òka (Bale, Fažana, Galižana, Vodnjan), *òka selvàdiga* (Vodnjan, Šišan), *uòka* (Rovinj).

APODIFORMES ET HIRUNDINIDAE - splošna imena za red oziroma družino (Hudourniki in Lastovke, Čiopke i Lastavice, Apodiformi e Rondini): imena veljajo za vrste *Apus Apus*, *Apus meiba* (Apodiformes) in *Hirundo rustica* in *Delichon urbica* (Hirundinidae).

ròndina (Bale), *ròndine* (Galižana), *ròndine* (Vodnjan), *rondinèla* (Vodnjan), *rondinèla* (Fažana, Galižana, Šišan), +*ròndola* (Bale - CERN 92), *ròndula* (Rovinj), +*ròndula* (Vodnjan - AIS III/449), +*ròndula* (Rovinj, Vodnjan - ROS 896), +*ròndule*, pl. (Rovinj - AIS III/499), +*rundulin* (Bale - CERN 93).

APUS APUS (Črni hudournik, Čiopa, Rondone comune)
rondinòl (Galižana), *rondinòn* (Fažana, Galižana, Vodnjan), *rondolòn* (Bale, Šišan), *rondulòn* (Bale, Rovinj).

ASIO OTUS (Mala uharica, Mala ušara, Gufo comune)
čevéta (Fažana), +*dóugo* (Vodnjan - ZONCA 92), *gùfo* (Šišan, Vodnjan), *suvita* (Rovinj), *šovéta* (Galižana), *šuvéta* (Bale, Galižana).

ATHENE NOCTUA (Navadni čuk, Sivi čuk, Civetta)
+*cióuch* (Vodnjan - ZONCA 50), *civéta* (Vodnjan), *cuvéta* (Vodnjan), *cuvéta* (Šišan), *čùk* (Fažana, Galižana), *čù* (Rovinj), *čùz* (Bale, Rovinj), +*suéta* (Bale - CERN 111), *suita* (Vodnjan), +*suíta* (Vodnjan - AIS III/507), +*suíta* (Rovinj - ROS 1120), *suvéta* (Šišan), +*šuíta* (Rovinj - AIS III/507).

BUTEO BUTEO (Kanja, Škanjac, Poiana comune)
pujàn (Galižana, Šišan), +*puian* a (Bale - CERN 87), *pujana* (Bale, Galižana, Fažana, Rovinj, Vodnjan).

CALANDRELLA BRACHYDACTYLA (Kratkoprsti škriječ, Kratkoprsta ševa, Calandrella europea)
+*cirimbela* (Bale - CERN 32), +*čirindéla* (Bale - IVE 104), *kalandrina* (Galižana).

CAPRIMULGUS EUROPAEUS (Podhujka, Leganj, Suciacapre europeo)
+*nòtola* (Bale - CERN 74), *nòtula* (Bale), *šćokaàle* (Galižana).

CARDUELIS CARDUELIS (Lišček, Češljugar, Cardellino)
gardèl (Bale, Fažana, Vodnjan), +*gardèl* (Vodnjan - ZONCA 136), +*gardel*, pl. +*gardei* (Vodnjan - ROS 423), *gardelin* (Bale, Galižana, Šišan, Vodnjan), *gardiel* (Rovinj), +*gardiel* (Rovinj - ROS 423, s. v. *gardel*), +*gardilin*, pl. +*ini* (Bale - CERN 51), +*gardillèin* (Vodnjan - ZONCA 136), *gardyéel* (Rovinj - AIS III/489).

CARDUELIS CHLORIS (Zelenec, Zelendur, Verdone)
řaronto (Bale), *tarànto* (Vodnjan), *verdòn* (Bale, Galižana, Rovinj, Šišan, Vodnjan).

CARDUELIS SPINUS (Čížek, Čížak, Lucherino)
lùgaro (Fažana, Rovinj, Šišan, Vodnjan), +*lùgaro* (Bale - CERN 60), *lugerin* (Bale), *lùgoro* (Galižana).

CICONIA CICONIA (Bela štoklja, Roda, Cicogna bianca)
čikònja (Bale).

COCCOTHAUSTES COCCOTHAUSTES (Dlesk, Batokljun, Frosone)
batibéko (Fažana), *bekodésoko* (Galižana), *bekogròšo* (Galižana), *bekogrós o* (Bale), *frizòn* (Vodnjan).

COLINUS VIRGINIANUS (Virdžinijska prepelica, Virdžinijska prepelica, Colino)
kolin (Vodnjan), *kolinka* (Galižana, Vodnjan), *kolino* (Vodnjan), *kulinka* (Bale, Fažana, Galižana, Šišan).

COLUMBA - splošno ime za rod (Golob, Golub, Colombo): imena veljajo za vrste *Columba livia*, *Columba oenas* in *Columba palumbus*.

+*colómbo* (Bale - CERN 33), +*culombo* (Rovinj, Vodnjan - ROS 278), *kolómbo* (Bale, Fažana, Galižana, Šišan), *kolòmbo* (Vodnjan), *kulòmbo* (Rovinj).

COLUMBA LIVIA (Skaalni golob, Divlji golub, Piccione selvatico)
kolòmbo de fòjba (Bale).

COLUMBA PALUMBUS (Golob grivar, Golub grivnjaš, Colombaccio)
kolombàčo (Galižana), *kolombàso* (Šišan), *kulumbàso* (Rovinj), *todòn* (Bale, Galižana, Šišan, Vodnjan), *tudòn* (Rovinj).

CORVUS CORAX (Krokar, Gavran, Corvo imperiale)
+*còrvo* (Vodnjan - ZONCA 57), +*cro* (Vodnjan - DORIA 177, s. v. *corvo*), +*cro*, pl. +*crovi* (Vodnjan -

ROS 268), **+cuorvo** (Rovinj - DORIA 177, ROS 281), **kòrvo** (Bale, Galižana, Šišan, Vodnjan), **krògo** (Galižana), **+króvi**, pl. (Vodnjan - AIS III/501), **kuòrvo** (Rovinj), **+kwórvvo** (Rovinj - AIS III/501).

CORVUS CORONE (Vrana, Vrana, Cornacchia)
kornàča (Bale, Fažana, Galižana, Vodnjan, Šišan), **kurnàča** (Rovinj), **+kurnàča** (Rovinj - AIS III/502), **+pòla** (Vodnjan - IVE 124), **+pòla** (Vodnjan - ROS 808), **+pole** (Vodnjan - AIS III/502), **púola** (Fažana - IVE 124).

CORVUS CORONE CORONE (Črna vrana, Crna vrana, Cornacchia nera)
kornàča istriàna (Šišan).

CORVUS CORONE CORNIX (Siva vrana, Siva vrana, Cornacchia grigia)
kornàča grida (Šišan).

CORVUS MONEDULA (Kavka, Čavka, Taccola)
+čòla (Pulj - IVE 60), **+čuóra** (Galižana, Rovinj - IVE 60), **+čuóro** (Rovinj - IVE 60), **čòlica** (Šišan, Vodnjan), **čòra** (Bale).

COTURNIX COTURNIX (Prepelica, Prepelica, Quaglia comune)
kuàja (Bale, Fažana, Galižana, Rovinj, Šišan, Vodnjan), **+kwáya** (Vodnjan - AIS III/509), **+kwáye** (Rovinj - AIS III/509), **+quaia** (Bale - CERN 88).

CUCULUS CANORUS (Kukavica, Kukavica, Cuculo comune)
+còuco (Rovinj, Vodnjan - ROS 259), **+cucù** (Bale - CERN 36), **kùko** (Galižana, Rovinj, Šišan), **kukò** (Rovinj), **+kúko** (Rovinj, Vodnjan - AIS III/505), **kukù** (Bale, Fažana, Vodnjan), **kùkulo** (Rovinj).

DELICHON URBICA (Mestna lastovka, Piljak, Balestruccio)
šijòn (Vodnjan).

EMBERIZA CITRINELLA (Rumeni strnad, Žuta strnadica, Zigolo giallo)
+sentucìruli (Rovinj - ROS 1004).

EMBERIZA MELANOCEPHALA (Črnoglavci strnad, Črnoglava strnadica, Zigolo dalla testa nera)
+sentucìruli (Rovinj - ROS 1004), **ščipalico de pjàntada** (Šišan).

EMBERIZIDAE - **splošno ime za družino** (Strnadi, Strnadice, Zigoli): ime velja za vrste *Emberiza calandra*, *Emberiza cia*, *Emberiza cirius*, *Emberiza citrinella*, *Emberiza hortulana*, *Emberiza melanocephala* in *Emberiza schoeniclus*.

čincinčiruli (Bale).

ERITHACUS MEGARHYNCHOS (Mali slavec, Slavuj, Usignolo)
+rusignòl, pl. -**òl** (Bale - CERN 93), **+rusignol** (Vodnjan - DORIA 535), **+rušiniòl** (Rovinj - AIS III/492), **+rùsiñó1** (Vodnjan - AIS III/492), **+rušignol** (Vodnjan - ROS 907), **ruzinjòl** (Bale, Fažana, Galižana, Rovinj, Šišan), **usinjòl** (Vodnjan).

ERITHACUS RUBECULA (Taščica, Crvendač, Pettirosso)
petaròs o (Šišan), **petiròs o** (Fažana), **petiròš o** (Vodnjan), **petoròš o** (Galižana), **petoròs o** (Šišan), **+pitaroso** (Bale - CERN 84), **pitaròš o** (Bale), **+pitoruso** (Vodnjan - DORIA 456, s. v. *petoroso*), **+pitorusso** (Vodnjan - ROS 801), **pitoròs o** (Rovinj), **pìturúso** (Rovinj, Vodnjan - AIS III/490).

FALCONIFORMES - **splošna imena za red** (Ujede, Sokolovke, Falconiformi): imena veljajo za vrste *Accipiter gentilis*, *Accipiter nisus*, *Aquila chrysaetos*, *Buteo buteo*, *Circaetus gallicus*, *Circus aeruginosus*, *Circus pygargus*, *Milvus migrans*, *Milvus milvus*, *Falco naumanni*, *Falco peregrinus*, *Falco subbuteo*, *Falco tinnunculus* in *Falco vespertinus*.

+falco (Bale - CERN 45), **+falcunìto** (Vodnjan - ROS 352), **fàlko** (Bale, Fažana, Galižana, Rovinj, Šišan, Vodnjan), **+farcunìto** (Vodnjan - ROS 358).

FALCO TINNUNCULUS (Navadna postovka, Vjetruša, Gheppio comune)
+falchéto (Bale - CERN 45), **falkéto** (Galižana, Šišan), **falkonéto** (Fažana), **falkonéto** (Vodnjan), **falkunìto** (Rovinj).

FRINGILLA COELEBS (Ščinkavec, Zeba, Fringuello)
fringuèl (Bale), **montàn** (Fažana, Galižana, Rovinj), **+montan** (Vodnjan - ZONCA 192), **muntàn** (Rovinj), **+muntán** (Rovinj - AIS III/489).

FRINGILLA MONTIFRINGILLA (Pinoža, Sjeverna zeba, Peppola)
montàn (Fažana, Galižana), **montanèr** (Bale), **montanòn** (Vodnjan), **muntàn** (Rovinj).

FULICA ATRA (Črna liska, Liska, Folaga europea)
fólega (Galižana), **fóliga** (Bale), **fùlaga** (Rovinj), **+fùlaga** (Rovinj - ROS 409), **fùliga** (Fažana).

GALLINAGO GALLINAGO (Kozica, Šljuka kokošica, Beccaccino)
bekačìn (Bale, Fažana, Galižana, Rovinj, Šišan, Vodnjan).

GARRULUS GLANDARIUS (Šoja, Šojka, Ghiandaia)

+*bèkakurnáče* (Rovinj - AIS III/503), *còra* (Galižana), *gàja* (Fažana, Vodnjan), *gàšula* (Rovinj), +*gafa* (Bale - CERN 52), *kèka* (Šišan), *kekakolòri* (Bale), *šòjka* (Vodnjan).

LANIIDAE - splošna imena za družino (Srakoperji, Svráčci, Averle): imena veljajo za vrste *Lanius collurio*, *Lanius excubitor*, *Lanius minor* in *Lanius senator*.

frakòč (Vodnjan), *srakòč* (Vodnjan), *testagròa* (Vodnjan), +*verla* (Vodnjan - ROS 1214), +*vèrla* (Vodnjan - ZONCA 279), *vèrla rabióza* (Galižana), *žgvèrlo* (Šišan).

LARIDAE - splošna imena za družino (Galebi, Galebovi, Gabbiani): imena veljajo za vrste *Larus cachinnans*, *Larus canus*, *Larus fuscus*, *Larus marinus*, *Larus melanocephalus*, *Larus minutus*, *Larus ridibundus*, *Chlidonias hybrida*, *Chlidonias leucoptera*, *Chlidonias nigra*, *Sterna albifrons*, *Sterna hirundo* in *Thalaseus sandvicensis*. +*cocàl* (Bale - CERN 32, Vodnjan - ZONCA 50), *kokàl* (Fažana, Galižana, Vodnjan), *kukàl* (Bale, Galižana, Rovinj, Šišan, Vodnjan).

LARUS CACHINNANS (Rumenonogi galeb, Galeb klaukavac, Gabbiano reale)
martìn (Rovinj).

LARUS MELANOCEPHALUS (Črnoglavci galeb, Črnoglavci galeb, Gabbiano corallino)
kavonigro (Rovinj).

LARUS RIDIBUNDUS (Rečni galeb, Riječni galeb, Gabbiano comune europeo)
kavonigro (Rovinj).

LOXIA CURVIROSTRA (Mali krivokljun, Krivokljun, Crociere)
bekoinkròže (Vodnjan).

LULLULA ARBOREA (Hribski škranec, Ševa kukmica, Tottavilla)
kalandréina (Rovinj).

MELANOCORYPHA CALANDRA (Laški škranec, Velika ševa, Calandra)
kalandròn (Bale, Fažana, Galižana, Rovinj, Šišan, Vodnjan).

MOTACILLA ALBA (Bela pastirica, Bijela pastirica, Bal-lerina bianca)
batikòda (Bale, Šišan), *batikòdola* (Vodnjan), *batikòdula* (Bale), +*bàtikòdula* (Rovinj - AIS III/498), +*batikùda* (Vodnjan - AIS III/498), *batikùde* (Rovinj), *batokòde* (Fažana), *batokòde* (Fažana), *skasakòda* (Galižana), *škasakòda* (Galižana), *vakarùšula* (Šišan).

OENANTHE OENANTHE (Kupčar, Sivkasta bjeloguza, Culbianco)

bilorèpka (Vodnjan), *papaféigo* (Rovinj), *papafigo* (Bale, Fažana, Galižana, Šišan), *papafigu* (Vodnjan), *papafigulo* (Bale), +*pappaféigo* (Vodnjan - ZONCA 202).

OTUS SCOPS (Veliki skovik, Čuk, Assiolo comune)
+*ciòus* (Vodnjan - DORIA 157, s. v. *cius*), +*dòugo* (Vodnjan - ROS 329).

PARUS CAERULEUS (Plavček, Plavetna sjenica, Cinciarella)
+*paroussulèin* (Vodnjan - ZONCA 205).

PARUS MAJOR (Velika sinica, Velika sjenica, Cincialegra)
+*parousula* (Vodnjan - ROS 740), +*parùsola* (Rovinj - ROS 742), *parùsola* (Šišan), *parùšula* (Bale, Galižana, Vodnjan), *parùšula* (Fažana, Šišan), *sparùšula* (Rovinj).

PASSER DOMESTICUS (Domači vrabec, Vrabec, Passero comune)

celegàto (Šišan), +*pànaríoy* (Rovinj - AIS III/488), +*saniciarèin* (Rovinj - ROS 926), +*šaniçarèni*, pl. (Rovinj - AIS III/488), *sanicér* (Fažana), +*sanuciarèin* (Rovinj - ROS 931), *selegàto* (Šišan, Vodnjan), +*selegoto* (Bale - CERN 100), *selegóto* (Bale), *seregóto* (Bale), +*šelegato* (Vodnjan - AIS III/488), +*šùnicarèin* (Vodnjan - AIS III/488), +*šunicarfnì* (Vodnjan - AIS III/488), *šanicàro* (Rovinj), *šanicèrin* (Rovinj), *šanočarin* (Vodnjan), *šanočarin* (Galižana).

PERDIX PERDIX (Poljska jerebica, Trčka, Starna)
parnéiža (Rovinj), +*parniza* (Vodnjan - AIS III/510), +*parnize* (Rovinj - AIS III/510), *parnià* (Bale, Fažana, Galižana, Šišan, Vodnjan), +*perniža* (Bale - CERN 82).

PHALACROCORAX CARBO (Veliki kormoran, Veliki vranac, Cormorano comune)
cuóra (Rovinj).

PHASIANUS COLCHICUS (Navadni fazan, Fazan, Fagiano comune)
fadàn ♂ (Bale, Fažana, Galižana, Šišan, Vodnjan), *fadàna* ♀ (Bale, Fažana, Galižana, Šišan, Vodnjan), +*fagiàn* (Bale - CERN 45), *fazàn* ♂ (Rovinj), *fazàna* ♀ (Vodnjan), *galinàsa* ♀, zast. (Šišan).

PHOENICURUS OCHRUROS (Šmarnica, Mrka crvenrepka, Spazzacamino)
špasakamin (Bale).

PHOENICURUS PHOENICURUS (Pogorelec, Šumska crvenrepka, Codiroso comune)

+*fravo* (Rovinj - ROS 403), +*kàlgyér* (Rovinj - AIS III/491), *kodiròsa* (Vodnjan), *kodiròso* (Vodnjan), *kodirùsula* (Bale).

PICA PICA (Sraka, Svraka, Gazza)

+*chéca* (Bale - CERN 31), *gàrja* (Šišan), *gaula* (Rovinj - AIS III/504), +*gàfa* (Bale - CERN 52), *gàza* (Rovinj), *gàa ščavùna* (Bale), *kéca* (Fažana), *kèca* (Galižana, Rovinj, Vodnjan), +*kíca* (Vodnjan - AIS III/504).

PICOIDES MAJOR (Veliki detel, Veliki djetlić, Picchio rosso maggiore)

baticòko (Fažana, Vodnjan), +*becasóco* (Bale - CERN 21), *bekacóki* (Galižana), *bekacòko* (Šišan), *bekasòki* (Šišan), *bekašóki* (Galižana), *bekosòko fiorèl* (Bale), *péikjo* (Rovinj).

PODICEPS CRISTATUS (Čopasti ponirek, Crnogri gnjurac, Svasso piccolo)

còra (Fažana), *màzoro* (Rovinj).

PUFFINUS PUFFINUS (Črnokljuni viharik, Mali zovoj, Berta minore)

arténa (Fažana, Rovinj).

RALLIDAE - splošno ime za družino (Mokoži, Kokošice, Ralli): imena veljajo za *Rallus aquaticus*, *Crex crex*, *Porzana parva*, *Porzana pusilla*, *Porzana porzana*, *Gallinula chloropus* in samo delno za *Fulica atra*.

galinéla (Šišan).

SCOLOPAX RUSTICOLA (Veliki kljunač, Šljuka, Beccaccia)

+*becacia* (Bale - CERN 21), *bekàča* (Bale, Fažana, Galižana, Rovinj, Šišan, Vodnjan), *galinàsa* (Bale, Rovinj, Šišan), +*galinasa* (Bale - CERN 51), *galinàso* (Šišan).

SERINUS SERINUS (Grilček, Žutarica, Verzellino)

+*fri fuléin* (Vodnjan - ROS 406), *frizulìn* (Bale), *frižulìn* (Fažana), *frižulìn* (Vodnjan).

STERNA ALBIFRONS (Mala čigra, Mala čigra, Fraticello)

šjòla (Rovinj)

STERNA HIRUNDO (Navadna čigra, Obična čigra, Sterna comune)

kukalìna (Rovinj).

STREPTOPELIA - splošna imena za rod (Grlica, Grlica, Tortora): imena veljajo za vrsti *Streptopelia decaocto* in *Streptopelia turtur*.

tórtolà (Galižana), +*tòrtola* (Bale - CERN 114), *tórtora* (Bale, Fažana, Vodnjan), *tortoréla* (Galižana, Šišan, Vodnjan), *gřlica* (Šišan), *tórtula* (Bale), *tuórtura* (Rovinj).

STURNUS VULGARIS (Škorec, Čvorak, Storno comune)

mòro (Bale), *stornèl* (Galižana, Šišan), +*stornèl*, pl. +*-èi* (Bale - CERN 109), *sturnèl* (Bale), +*turnéy* (Vodnjan - AIS III/500), *sturniél* (Rovinj), *štornyèl* (Rovinj - AIS III/500), *štornèl* (Bale), *štórno* (Fažana), *stornèl* (Vodnjan).

SYLVIA ATRICAPILLA (Črnoglavka, Crnokapa grmuša, Capinera)

kapinèra (Bale), *kapinéra* (Šišan), *kapinéro* (Šišan).

SYLVIA BORIN (Vrtna penica, Siva grmuša, Beccafico)

bekafigo (Šišan).

SYLVINAE - splošno ime za poddružino (Prave penice, Cvrkutuše, Silvie): ime velja za vrste *Acrocephalus arundinaceus*, *Acrocephalus melanopogon*, *Acrocephalus palustris*, *Acrocephalus schoenobaenus*, *Cettia cetti*, *Cisticola jundicis*, *Hippolais icterina*, *Hippolais pallida*, *Hippolais polyglotta*, *Sylvia atricapilla*, *Sylvia borin*, *Sylvia communis*, *Sylvia curruca*, *Sylvia hortensis* in *Sylvia melanocephala*.

bekafigo (Šišan).

TACHYBAPTUS RUFICOLLIS (Mali ponirek, Mali gnjurac, Tuffetto)

magnabaléini (Vodnjan - DORIA 346, ZONCA 186), *manjabalini* (Bale, Fažana, Galižana, Šišan, Vodnjan), *šabušin* (Rovinj).

TETRAO UROGALLUS (Veliki petelin, Tetrijeb gluhan, Gallo cedrone)

galinàso (Rovinj).

TROGLODYTES TROGLODYTES (Stržek, Pačič, Scricciolo comune)

+*ciurto* (Vodnjan - ROS 221), *čúrto* (Vodnjan), +*čiruléin* (Rovinj - IVE 60), *čirulìn* (Fažana), +*čürtléyn* (Vodnjan - AIS III/487), +*čúrto* (Vodnjan - AIS III/487), +*pàducòšo* (Rovinj), *pičopàre* (Bale), *pičupàre* (Bale), *rè* (Bale), *re del frèdo* (Fažana), *sìč* (Šišan), *škričolo* (Fažana).

TURDUS - splošna imena za rod (Drozg, Drozd, Tordo): imena veljajo za vrste *Turdus iliacus*, *Turdus philomelos*, *Turdus torquatus* in *Turdus viscivorus*; nikoli za *Turdus merula*.

tòrdo (Bale, Fažana, Galižana, Šišan, Vodnjan), +*túrdi*, pl. (Vodnjan - AIS III/494), *túrdo* (Rovinj), +*túrli*, pl. (Rovinj - AIS III/494).

TURDUS PILARIS (Brinovka, Drozd bravenjak, Cesena)
đenepròn (Galižana, Šišan, Vodnjan), *đinepròn* (Fažana, Šišan), *zernevoréra* (Bale).

TURDUS TORQUATUS (Komatar, Planinski kos, Merlo dal collare)
miérlo bjàngo (Rovinj).

TYTO ALBA (Pegasta sova, Kukurija, Barbagianni comune)
barbađàn (Rovinj), *barbađani* (Bale, Galižana, Rovinj).

UPUPA EPOPS (Srnokavra, Pupavac, Upupa)
galèto de montànja (Fažana, Galižana), *galèto de muntànja* (Bale, Rovinj, Šišan, Vodnjan), *+galìto de muntàgna* (Vodnjan - ZONCA 135).

VANELLUS VANELLUS (Priba, Vivak, Pavoncella)
pavinčéla (Šišan), *pavoncéla* (Vodnjan), *pavončéla* (Bale, Galižana), *pavunsìn* (Fažana).

Larus ridibundus (Foto: G. Filipi 1993).

RIASSUNTO:

Il presente lavoro riporta gli ornitonimi nelle parlate istriote. Il materiale fa parte di un vasto corpus che contiene oltre 9000 ornitonimi, frutto di una ricerca durata più anni in Istria.

LITERATURA:

AIS - *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, hgg. K. Jaberg und J. Judd, Zofingen, 1928-40

CERN - Domenico Cernecca, *Dizionario del dialetto di Valle d'Istria*, Centro di ricerche storiche - Rovinj, 1984

DORIA - Mario Doria, *Grande dizionario del dialetto triestino*, Edizioni "Italo Svevo" - "Il Meridiano", Trst, 1984

IVE - Antonio Ive, *I dialetti ladino-veneti dell'Istria*, Arnaldo Forni Editore, Bologna, 1975

ROS - Enrico Rosamani, *Vocabolario giuliano*, Capelli Editore, Bologna, 1958

ZONCA - G. A. Dalla Zonca, *Vocabolario dignanese-italiano*, U.I.I.F. - U.P.T., Padova, 1978

SISSANO ATTRAVERSO I SECOLI

Barbara BURŠIĆ GIUDICI,

master in filologia romanza, assistente per la lingua italiana, Facoltà di Pedagogia di Pola, CRO
mag., asistent za italijanski jezik na Pedagoški fakulteti v Pulju, 52000 Pulj, CRO

SINOSSI

Sulla strada che, come continuazione della Decumana, si diparte dal Foro di Pola, spingendosi in linea retta verso il Quarnero, si trova il paese di Sissano. Dista tre chilometri dal Quarnero e dieci dall'antica Nesazio, centro principale degli Histri, abitanti dell'età del ferro.

Sulla strada che, come continuazione della Decumana, si diparte dal Foro di Pola, spingendosi in linea retta verso il Quarnero, si trova il paese di Sissano. Dista tre chilometri dal Quarnero e dieci dall'antica Nesazio, centro principale degli Histri, abitanti dell'età del ferro.¹

Le pertinenze del comune di Sissano, sede di una *sors Sissanum*², si estendono da Punta Zuffo verso l'insenatura di Porto Badò al Monte della Madonna verso Lisignano, fino a Orcevano, Turciliano, Sichici e Giadreschi. La sua posizione in una zona nell'entroterra polese ricca di boschi, di campagna feconda ed il mare adiacente, vi favorì l'insediamento di comunità d'abitato fin dai tempi più remoti.

Non lontano da Sissano si eleva dolcemente a 88 m una collina chiamata Monte Bianco o Monte della Madonna³, castelliere preistorico di considerevoli dimensioni ed a duplice cinta. Se Sissano fosse stato abitato già al tempo dei Castellieri, non possiamo dirlo con certezza, per mancanza di reperti, anche se l'ubicazione su quella dolce altura, circondata da fertili campi, può suggerire una tale possibilità.

I siti archeologici sparsi un po' dappertutto lungo la

costa da Punta S. Stefano a Medolino sono espliciti esempi della presenza della cultura romana che ivi fiorì dopo la caduta di Nesazio (nel 177 a. C.) e l'occupazione dell'Istria. Dopo la sconfitta dei Romani alle foci del Timavo nel 178 a. C., il comando delle due legioni reclutate proprio per la guerra contro gli Histri fu affidato al console Claudio Pulcro.⁴ Giunto sotto Nesazio già assediata dai due consoli del 178 a. C., sciolse il loro esercito e con le nuove forze condotte strinse più da vicino la città cercando di espugnarla con l'impiego di macchine da guerra. Lungo le mura di Nesazio scorreva una grossa vena d'acqua che finiva nel porto di Badò: ai Romani era d'impedimento perché non permetteva loro di avvicinare le macchine alle mura, mentre ai difensori offriva l'acqua da bere. I Romani ne deviarono il corso. I difensori di Nesazio, quando salirono di buon mattino sulle mura e videro scomparsa l'acqua che serviva loro di difesa e di vita, furono presi da un enorme terrore, credendo che ciò fosse opera dei loro dei. Benchè disperassero non vollero arrendersi neppure allora, e preferendo di veder morti sotto i propri occhi e per le loro stesse mani le mogli ed i figli piuttosto che lasciarli in schiavitù, mentre i Romani si appres-

1 K. Mihovilić, Nesazio nell'Archeologia e arte dell'Istria, Museo Archeologico dell'Istria, Pola, 1985, p. 46.

2 B. Schiavuzzi, Attraverso l'agro colonico di Pola, AMSI, Vol. XXIV, Parenzo, 1908, p. 144.

3 C. Marchesetti, I Castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia, "Italo Svevo" Trieste, 1981, p. 105.

4 B. Benussi, Saggio d'una storia dell'Istria dai primi tempi fino all'epoca della dominazione romana, Trieste, 1986, p. 75.

tavano all'ultimo assalto, incominciarono ad uccidere le donne ed i figli, e gettare giù dalle mura i cadaveri, spettacolo miserando agli stessi nemici. Il re Epulone si trafisse con la propria spada: gli altri o perirono o furono fatti prigionieri.⁵ Triste e miserabile scena. Hanno preferito la morte alla schiavitù. Lucano: *ignoratque datos ne quisquam serviat enses*. E che dire di Numanzio in Ispagna? Tanto era l'orgoglio dei Numantini che tutti fino all'ultimo cittadino si tolse la vita negando il trionfo al console romano.

Coll'eccidio di Nesazio l'Istria venne a far parte dello Stato Romano.

I Romani trasformarono un terzo delle migliori terre in agri pubblici che vennero popolati con i coloni romani e quelli romanizzati e con i veterani, che diffondevano la propria civiltà lasciando impronte ben visibili tutt'oggi.⁶ Attratti dalla fertilità del suolo, dalla ricchezza dei boschi, dalla bellezza della costa, come pure dalla vicinanza della colonia di Pola, fondarono nell'agro numerose ville rustiche. I resti nel territorio di Sissano sono stati trovati a M. Madonna, S. Martino, S. Lorenzo, S. Giovanni e S. Stefano.⁷ Qui si scorgono le mura della vasta chiesa, le ruine di qualche casa e certi sotterranei a volta. La chiesa di S. Stefano venne officiata fino al secolo scorso ed il comune provvedeva l'olio perché una lampada ardesse giorno e notte, come simbolo di fede e come segnale propizio alle navi.⁸ Qui difatti sfoggiavano il lusso dell'opulenza e si davano ai beati ozi della campagna le famiglie dei Flamini, dei Crassi, degli Antonii, dei Flavii, dei Giullii ecc. Da questi territori il vino, i cereali e l'olio d'oliva andavano in grande abbondanza a riempire le già ricche casse dei Romani.

Una vita quieta e relativamente ricca durò per una gran parte della popolazione fino all'inizio del IV sec. d. C.

Il tramonto del mondo antico in Istria è caratterizzato da fondamentali cambiamenti sociali, amministrativi e culturali, nonché da una forte pressione di nuovi popoli.⁹ Agli Eruli e Rugi tennero dietro i Goti, a questi i Bizantini. I Longobardi, non potendo avere l'Istria, se ne vendicarono saccheggiandola e gli Slavi misero tutto a sacco ed a fuoco. Le cronache di quel tempo non

sanno che ripetere la frase lugubre *universa caede et igne consumunt*.¹⁰

Nel 489 l'Istria viene annessa dai Goti orientali al loro stato con sede a Ravenna.

Sotto la dominazione bizantina la provincia dell'Istria viene governata da un duca (dux) e da un maestro dei militi (magister militum), i quali si divisero l'autorità giudiziaria, amministrativa e militare. Alla fine del VI sec. la provincia viene ridotta, per il pericolo dei Longobardi che miravano ad impossessarsene, a distretto militare.

Come altrove, così anche a Pola, comune autonomo, esisteva un proprio consiglio municipale, che estendeva la sua giurisdizione sulle ville. I numerosi ed estesi beni patrimoniali delle famiglie dei cesari ed i migliori fondi erano passati nelle mani del fisco e venivano coltivati da coloni. A Sissano apparteneva al fisco anche la casa Zerontica nei Saranzani. Il titolo Saranzani o Carsi di Saranzan ci da motivo a ritenere che dove stava la villa di S. Martino fosse stata la Casa Zerontica, di cui nel Placito di Risano si dice che il duca Giovanni se ne appropriò. Si trova sopra una sors, che il Kandler intitola Zartian (Zartianum).¹¹

Succeduto al governo bizantino il franco (nel 788), anche nell'Istria viene introdotto il sistema feudale.¹² In questo periodo è aumentata di gran lunga la colonizzazione dei popoli Slavi, di cui parla il Placito di Risano (804).¹³

L'agro giurisdizionale di Pola contava 72 ville ed era diviso in tre grandi feudi: quello del vescovo di Pola, quello della chiesa ravennate o feudo di S. Apollinare e quello della chiesa parentina. I vescovi di Pola possedevano la contea di Pola che comprendeva la città ed il territorio rimanente. Secondo le acute osservazioni del Benussi, Pola alla fine del IX e all'inizio del X sec. doveva formare una contea laica, che abbracciava buona parte dell'episcopato. Quando poi il potere comitale passò nelle mani del vescovo, si sciolse il nesso tra città e contado. I cittadini, non immemori dell'antica grandezza del loro comune, esautorarono i vescovi dapprima del potere sulla città, poi, a poco a poco, subordinarono a questa anche il contado.

Ma come i vescovi s'avvidero che il comune tentava

5 T. Livio, Storia di Roma dalla sua fondazione, p. 41.1141.13; B. Benussi, L'Istria nei suoi due millenni di storia, Trieste, 1924, p. 43.

6 V. Girardijurkić, L'Istria in epoca romana nell'Archeologia e arte dell'Istria, Museo Archeologico dell'Istria, Pola, 1985, p. 54.

7 R. Matijašić, Ageri antičkih kolonija Pola i Parentium, Latina et Graeca, Knjiga VI, Zgb., 1988, pp. 3536.

8 V. Monti, Cenni storici di Sissano, Parenzo, 1911, p. 16.

9 B. Marušić, L'Istria in epoca tardoantica e altomedievale nell'Archeologia e arte dell'Istria, Museo Archeologico dell'Istria, Pola, 1985, p. 100.

10 Benussilve, Storia e dialetto di Rovigno, Trieste, 1888, p. 36.

11 B. Schiavuzzi, op. cit., p. 144.

12 B. Benussi, L'Istria nei suoi due millenni di storia, Trieste, 1924, p. 99.

13 P. Tedeschi, Del decadimento dell'Istria, Capodistria 1880, p. 29.

la loro completa esautorazione, preferirono infeudarne una parte a Ruggero Morosini, conte d'Ossero e di Arbe, che allora (1198) fungeva da podestà di Pola.¹⁴ Questo feudo, conosciuto col nome dei Morosini, comprendeva terreni e rendite anche a Sissano, Guagnano e Orcevano. Poco più tardi i vescovi alienarono anche il rimanente dell'antica contea, cedendo ai patriarchi di Aquileia, divenuti marchesi d'Istria, le undici ville che costituirono la Regalia, tra le quali erano Sissan e Turcilian.

Né i successori di Carlo Magno, i re italici ed i signori tedeschi, né i loro rappresentanti, cioè i governatori duchi e marchesi elettivi ed ereditari, si curarono molto dell'Istria: vivevano troppo lontani, troppo implicati nei disordini bellici che agitavano la Germania e l'Italia, per occuparsi di questa provincia.

Pola aveva raggiunto la sua completa autonomia, quando l'imperatore Ottone IV infeudò la Marca d'Istria a Volchero di Colonia, patriarca di Aquileia (1209). Grave detrimento derivò a Pola dal nuovo governo che la privò dei diritti giurisdizionali.

A Sissano erano situate proprietà terriere che facevano parte del feudo Morosini, conferito dal vescovo Ubaldo alla famiglia omonima.¹⁵

Nel 1285 il vescovo Matteo di Castropola glielo tolse e lo concesse ad Andrea di Ionata.¹⁶ La signoria di Venezia intervenne per difendere i diritti dei Morosini, ma appena nel 1309 Donato Morosini poté essere investito nuovamente del feudo, che dopo tre anni vendette a Sergio Fiorella e a Nascinguerra VI dei Castropola. Sono queste le cause delle discordie tra i Castropola e i Gionatasi, che portarono alla cacciata della famiglia dei Castropola da Pola.

La comunità rurale di Sissano, come tutte le ville della Polesana, aveva da tempi remotissimi un'amministrazione propria. A capo della villa stava un meriga (l'anziano più saggio e rispettato del borgo), che raccoglieva l'adunanza generale dei capi di famiglia (vicinia), in cui si discutevano gli interessi della comunità e si prendevano le deliberazioni che dovevano venir approvate o dal vescovo, o dal podestà di Pola o dalla Regalia, o infine dal Conte di Pola, quando il dominio veneto occupò la terra. A lato del meriga stavano i dadodici, la cui carica si trova citata molto frequentemente nelle fonti d'archivio. Negli atti del paese, risalenti al XVI sec., si riscontra l'attiva opera dei dadodici e dunque la loro importanza. Ancor'oggi il cortile della casa dei Frezza è chiamato la corte dei Dadodici. Insieme

con i merighi si radunavano a consiglio ristretto, assistevano alle adunanze del popolo ed avevano parte negli atti più rilevanti della comunità. Venivano nominati a vita, tra i più vecchi e pratici villici (vicini), che avevano manifestato rettitudine e capacità nella molteplice direzione della comunità in qualità di merighi. Intorno al 1500 troviamo due merighi. Essi rappresentavano il comune presso le autorità: si recavano a prestar omaggio o chieder favori al doge, trattavano col notaio e col l'avvocato e provvedevano alla tranquillità del paese. Raccoglievano e versavano in denaro o in natura le imposte al conte e al vescovo, si curavano della conservazione e della retta amministrazione dei beni.

Già al principio del 1400 iniziava il lungo periodo di deiezione che portò a decadenza la penisola istriana. Le lotte intestine, le guerre e i saccheggi si alternavano con le pesti, e talora in concomitanza rovinarono il paese. Le lunghe lotte combattute da Venezia contro i Patriarchi, contro Genova, contro il re Sigismondo e le sue bande scorazzanti, la quotidiana guerra di rapresaglie per la libertà del commercio e quella col l'imperatore Massimiliano I esercitarono un effetto disastroso che impoverì il paese, disertò le terre fertili, annientò l'industria non dispregevole. La peste del 1347 e 1348 riuscì micidialissima, e a questa ne seguirono altre nel 1361, nel 1413 e nel 1427, così che la popolazione ne fu ripetutamente decimata.

Sissano fu tra i paesi della Polesana forse il più fortunato. Aveva fino al 1631 il suo capitolo con numeroso clero, le sue case eran fornite di quanto abbisogna a gente civile, e la foggia di vestire in rascia o in morello e più spesso in panno nero e talora in longario o pignolato, con ampie guarnacche, e le fibbie d'argento e i bottoni e i cingoli di qualche valore, indicavano una modesta agiatezza, che però non ebbe lunga durata.¹⁷

Il Senato rilevò con rammarico il depauperamento dell'Istria in generale e di Pola in particolare, poiché dei quindici luoghi abitati fino al 1150 fra Pola, Sissano e Medolino, e cioè: Arano, Azano, Barbolano, Cime-lione, Cuves, Lisignano, Medolino, Norniano, Pomario, Pompignano, Quarniano, Sissano, Taviano, Turciliano, Urcivano, non ne esistevano più di quattro: Sissano, Lisignano, Medolino e Pomario. Per ripopolare l'Istria si decise allora di creare nel 1556 un Magistrato sopra Beni inculti con sede a Venezia, la cui opera però riuscì inefficace.¹⁸

Verso la metà del XVI sec. giunsero in Istria numerosi

14 C. de Franceschi, *Il comune polese e la Signoria dei Castropola* in *Atti e Memorie*, XVIII, 1902, p. 169.

15 B. Schiavuzzi, *op. cit.*, p. 144.

16 V. Monti, *op. cit.*, p. 23.

17 *Ibid.*, p. 32.

Morlacchi Maurovlahi, originariamente di stirpe rumena, dopo si erano tutti slavizzati¹⁹, sfuggendo le crudeltà del giogo turco dall'entroterra dalmato ed albanese. Pastori ed agricoltori, ma anche briganti ribelli ai Turchi (hajduci), organizzati in famiglie patriarcali, nominalmente sudditi della Serenissima, vennero trasferiti in modo organizzato ma arrivavano anche spontaneamente, e presero possesso delle terre abbandonate con il consenso del governo che assegnò loro inoltre strumenti agricoli, sementi e sussidi.²⁰ Sull'altura di S. Martino che a 63m sul livello del mare domina la contrada detta Saranzani si trovava nel medioevo una villa. Abbandonata dagli antichi abitanti, venne nel 1587 data in usufrutto ai Morlacchi di Zara. Ora la villa è ridotta a rovine.²¹

Sissano poteva allargare i suoi confini quando le vicine ville di Orcevano e Guarignano andarono deserte d'abitanti. Pietro Contarini, conte di Pola, decise il 3 maggio del 1528 che la villa abbandonata di Orcevano col suo territorio venisse annessa al comune di Medolino. Protestarono i Lisignanesi, i Sissanesi, rappresentati dal loro avvocato Metello de Metellis da Capodistria, ed il comune di Pola. La lite durò otto anni e il 5 aprile 1536 il Capitano di Raspo in qualità di giudice delegato del doge Andrea Grisi, pubblicava la sentenza nella quale un terzo della contrada di Guarignano veniva annessa a Sissano, il resto con Orcevano veniva assegnato ai comuni di Medolino e Lisignano.²²

Sissano contava allora 86 famiglie. I Provveditori incontrarono gravissime difficoltà per l'opposizione dei legittimi proprietari, i quali vedevano malvolentieri distribuiti i loro beni patrimoniali a gente venuta da lontano.

Eppure, intorno al 1580, i Morlacchi, i Greci, i Ciprioti, i Napoletani ed alcune famiglie della Contea di Pisino ottennero l'investitura di molti campi a Pola e nei dintorni. Frequenti erano le risse ed i motivi di litigio, e non pochi Greci e Cretesi, sopravvissuti alle pestilenze, abbandonarono l'Istria. A sostituirli giungevano alla spicciolata altri Morlacchi, che accontentandosi del minimo lavoro agricolo che dava loro il diritto di conservare i beni ricevuti dalla generosità del governo veneto, si davano più volentieri alla devastazione dei boschi e vivevano di pastorizia, commercio e contrabbando. Nicolò Salamon, provveditore dell'Istria, nella sua relazione del 5 marzo 1588 tra l'altro esprimeva:

Sono ultimamente venute 27 famiglie di Morlacchi dai terreni di Zara, Sebenico e Traù. A 4 di queste furono assegnati terreni nelle pertinenze di Sissano e Lisignano, non volendo andare a Medolino. Furono collocate anche alquante famiglie d'Imperiali, gente consimile ai Morlacchi, robusti e molto atti all'agricoltura.²³

Nel 1641 il conte e provveditor di Pola venne incaricato di accogliere 600 Hajduci, i quali furono provvisti di bestiame e investiti di terre immuni da contribuzioni, site nel territorio di Pola e di Sissano. Gli indigeni ne rimasero dolorosamente colpiti. Scoppiarono gravi liti e gli Hajduci abbandonarono il paese. Allora Sissano (26 settembre 1697) riebbe i terreni che il capitano di Raspo, Francesco Querini, aveva loro accordato.²⁴

Una lunga lite iniziò a causa della Ducale del 20 marzo 1638, quando ai Promontoresi venne dato in usufrutto il bosco di Sissano. Scoppiò un malcontento. I Sissanesi basavano le loro ragioni sul fatto che i boschi di Cedrina e Monte della Madonna, essendo prostimi, non potevano essere usufruiti da altri. I Promontoresi, dall'altra parte, si appellavano alla Ducale. Nei lunghi anni che durò la lite, i boschi vennero danneggiati più volte. Odi e vendette si susseguivano fino al 1763. Presso il Magistrato Eccellentissimo dell'Avogaria di Venezia, i dadodici sissanesi Zuane Tromba e Giacomo de Campo e il meriga promontorese Tone Slipšević vennero ad un accordo. I Sissanesi vennero riconosciuti padroni dei due prostimi Cedrina e Bosco della Maontoresi venne concesso l'uso di tagliarsi legna per fuoco e pali. Però, la lite continuò ancora per cinquant'anni.²⁵

La legenda narra che numerosi Uscocchi sbarcarono un giorno nel porticino di Malagatta e assalirono il villaggio di Sissano. Il terrore degli abitanti venne represso dall'intelligenza dei capi della comunità, i quali, convocati gli abili alle armi, li guidarono con audacia contro gli invasori. La lotta fu breve ma cruenta, e avvenne in una radura chiamata ancor'oggi il campo della battaglia. Gli Uscocchi, battuti, potevano a stento salire sulle navi e prendere il largo.

Sissano, sottomettendosi al dominio veneto nel 1331, si obbligò di offrire alla basilica di S. Marco due mire d'olio. Tutti i beneficiati e gli abati dei monasteri dovevano versare al vescovo un importo annuale, che si chiamava cathedaticum oppure cerca, per i benefici

18 M. Bertoša, *Mietačka Istra u XVI i XVII st.*, I, Puła, 1986, p. 83.

19 B. Benussi, *Spigolature polesane in Atti e Memorie*, Vol. XXIII, Parenzo, 1908, p. 388.

20 Benussilve, op. cit. p. 129.

21 B. Schiavuzzi, op. cit., p. 144.

22 V. Monti, op. cit., p. 36.

23 C. de Franceschi, *L'Istria, note storiche*, Parenzo, 1879, p. 361.

24 V. Monti, op. cit., p. 43.

25 M. Bertoša, op. cit., p. 273.

che godevano e che venivano considerati come beni vescovili.²⁶ I canonici di Sissano pagavano un importo maggiore degli altri colleghi canonicali o rettori di chiese pievanali. Ciò stava a significare che intorno al 1629 il beneficio di Sissano era considerato il più ricco del Polese.

La chiesa, eretta nel 1527 è dedicata ai santi Felice e Fortunato e sorge sulle rovine d'una più antica, che probabilmente era stata costruita sulle macerie di una costruzione romana. Prospero Petronio (morto nel 1670) la nomina di *honestà grandezza*.²⁷ Ha cinque altari, dei quali due pregevoli per le sculture in legno. Oltre alla chiesa parrocchiale, il cui curato ancor nel XIV sec. godeva il titolo di arciprete²⁸, vi erano altre piccole chiese sparse nel villaggio e nella campagna circostante: la Santissima Trinità e la Madonna del Monte che esistono tutt'oggi, mentre quelle della Madonna Nuova e dell'Annunciata, di S. Martino, di S. Francesco e di S. Eliseo non hanno resistito al logorio del tempo.

La chiesa arcipresbiteriale dei SS. Felice e Fortunato ha conservato il carattere latino e le iscrizioni lapidarie sono tutte latine. Appresso la chiesa vi è una descrizione in lettere grandi e pietra larghissima²⁹:

CAPRIA . L . F . RUTILA TESTAMENTO . FIERI IVSSIT ARBITRATU . FLAMINVM P . F . RUTILAE , cioè Capria L. F. Rutila ordinò per testamento che si erigesse a P. F. Rutilae, ad arbitrio dei Flamini.³⁰

I più antichi registri della parrocchia risalgono al 1660. Il clero sissanese usciva per lo più dalle famiglie indigene, e nella seconda metà del XVII sec. troviamo un Giovanni Frezza, un Agostino Degenghi, un Giacomo Zulliani, un Francesco Popazzi, un Horatio Moreschi e molti altri. Nel libro dei defunti troviamo che il 22 settembre 1663 morì a Sissano Fra Ambrosio Fracassini (da Brescia), vescovo di Pola dell'età di 66 anni. Fu vescovo 5 mesi e 22 giorni. A Fiume istituì il monastero delle monache.³¹

Durante la decadenza dell'Istria, quando cessò ogni industria e si spense ogni arte, altra gente giunse a Sissano e altrove dal Friuli e dalla Carnia: erano per lo più artigiani operosi, che introdussero in Istria, dal XVI sec., le nuove tecniche di lavorazione nei mestieri più importanti.

Nel XVIII sec. la popolazione di Sissano andò diradandosi e dei 443 abitanti registrati nel 1763, il censimento ordinato da Paolo Condulmier, podestà e capitano di Capodistria, nel 1741 ne trova soltanto 365. Il primo

censimento austriaco (1850) ne enumera soltanto 218.⁽³¹⁾

La malaria e la siccità avevano decimato la popolazione. I boschi erano per la maggior parte ridotti a brugliere, i campi, a causa delle continue depredazioni, non ripagavano la fatica spesa nel coltivarli, e la miseria cresceva sempre più.

Negli ultimi decenni del XIX sec. parecchie famiglie slave vennero dal distretto di Pisino e dai comuni vicini ad abitare a Sissano, attratti dalla ricchezza dei beni comunali e dalla felice vicinanza di Pola, il cui meraviglioso incremento arrecò benefico influsso a tutto il territorio. Anche oggi molti sissanesi, abbandonato il duro lavoro dei campi, si recano giornalmente a Pola dove trovano lavoro nell'Arsenale o in altre imprese dell'industria polesa. Ciò porta ad un graduale declino dell'agricoltura e della pastorizia in tutto l'entroterra polesa. Dopo il grande esodo degli optanti, avvenuto negli anni immediatamente successivi alla fine della II guerra mondiale, Sissano, come altri paesi prettamente italiani, si trovò ulteriormente decimato nella popolazione, il che portò ad un nuovo ristagno nell'economia tradizionale. La venuta di nuove famiglie dall'interno dell'Istria, ma anche da altri territori exjugoslavi, il ritorno in paese di molti fino ad allora residenti in città dove lavoravano, diedero nuovo impulso alla rivitalizzazione del paese grazie anche alla notevole meccanizzazione, introdotta nell'agricoltura e nell'allevamento del bestiame. Il potenziamento della rete stradale, della rete idrica e dell'elettrificazione porta ad un aumento dell'edilizia abitazionale e ad un graduale incremento della popolazione.

La complessità culturale istriana, aperta alle speranze di un futuro migliore, si può delineare attraverso rilevanti fenomeni, come il paesaggio, le abitazioni, le attività lavorative, le parlate, i rapporti sociali e la vita religiosa.

Famiglie abitanti la parrocchia di Sissano nei sec. XIV-XVI

(dai libri parrocchiali)

Agnetis(de), Albi(de), Albona(de), Altibelle(de), Anzelin de Iadera.

Baron, Bartuci, Brigada, Bel, Benvenuti, Bonassini, Bon-tempo, Botaconus, Botazi(Botazo, Botazzo o Botaco),

26 V. Monti, op. cit., p. 47.

27 P. Petronio, *Memorie sacre e profane dell'Istria in Kandler*, Notizie storiche di Pola, 1876.

28 B. Schiavuzzi, op. cit., p. 145.

29 P. Petronio, op. cit., p. 259.

30 B. Schiavuzzi, op. cit., p. 144.

31 B. Benussi, *Spigolature polesane ecc.*, op. cit., p. 373.

Botazin, Brisina, Burli.

Cadenazzo, Calsier, Carnia(de), Cascaletto, Cavalieri, Cerdone, Cerniclarinus, Cucorin.

Dalbi, de Albi, Dario, del Conte, Del Furno, Furnigio, Del Lago, Del Mestro, Del Pesce, Del Pigna, Del Volpe(del Volpo, Boipo), Del Zuvegla(Zuvegla, Zuveia, Zueia), De Moro(de Mori), Del Zuzi(de Zuci, Zuzi), Domeniguzi(Domeniguci).

Facina(de), Facinotto, Facius(de), Fera, Feste(de), Forlani, Francischini, Frezza, Furlan.

Galisto, Gengi, Gervasio(de), Ghiera, Cia Ghiosa, Ghignata, Golci, Grando, Grasso, Guestina(de la).

Horata(Horati).

Iacobuzzi, Iacunicho, Ioannis(de).

Lorenzin, Lucian(Luciani), Lunardel.

Malacarno, Malusà, Meioris, Mengi(de), Menozzi, Migliorini(Migliorini, Miglurin, de Meiorino), Modruxa, Mora(de), Muoliha.

Nora, Novelli.

Paserin, Pasquallini, Pesse, Petri(del Piero), Pigna(del Pigna, Pigne), Pima, Pintarella, Pirano(de), Piva, Popazo.

Rastagnan, Rigo(de), Romier(Romer), Rossignol(Rusignol), Rosino, Rosso, Rubisin.

Sachomanis, Sachina, Scaramuza, Sepa, Silvestri, Simoneli, Stendoli, Sutil.

Tater, Tonso, Torneldo, Tribela(de), Toffo e de T. Urbisin.

Valenti, Valentino(de), Villota, Visintini, Viviano.

Zamper, Zerniclarini(Cirniclarini, Cerniclarini), Ziviera, Zon(de)(Zonus, de Zoni), Zuane(de), Zuccola, Zustini.

Famiglie abitanti la parrocchia di Sissano nella seconda metà del sec. XVII(dai libri parrocchiali)

AntonelloAllevicich.

Baduin, Budicin, Bolita(Boletta), Bortoluzzi, Busletta, Bosuscovich, Bollia, Braganteda Borut, Busetich, Blasina, Billich, Bacchiaz, Billussich da Altura, Braicovich Battilana da Albona, Burin dalla Carnia.

Cura, Cossicchio, Cerlon, Chersin, Caranza, Cassiona da Dignano, Cattonar, Chiacolin, Carotin da Gallesano, Cisentino, Cucurrin da Pedena, Chiubanich, Clunich, Cecaich, Chiechenovich, Cosolich, Chialich.

De Mori, de Toffi, de Facis, de Rossi, Domenigucci, de Marchi, de Zuanni, del Carro, dell'Osso, Dedi, de Sancto, de Campo, de Fabris, del Pesce.

Facina, Facinotto, Furlan, Fabro, Fanicchio, Frezza.

Gaiman, Giacomina, Golosetto, Gasparin, Giadresco, Glavich da Sumberg, Goitanich, Ginco da Lindaro, Gubitana, Gortan, Galdeti, Grosso.

Isabetta, Ianco.

Larcin, Lorenzin, Lilich, Lupieri, Lombardi, Lunardon, Lupetin.

Manzin, Marin, Maiorin, Moretto, Mattonicchio, Muscarda, Mazucchio, Maricchio, Mender da Momorano, Millilibich, Milossevich, Miculizza, Marich, Medossich, Milotich, Menozzi.

Nadal, Nacinovich da Fianona, Nicolucci e Nicoluzzi. Osso(dell'Osso), Olivar.

Popazzi, Plasich, Petech, Possegnaca, Popovich, Premossich, de Pietro da Gallesano.

Renier, Rosignol, Radeticchio, Rotta, Rimanich, Rener da Lindaro, Rabac da Predubac.

Sain, Sestan, Smoglian, Sporos, Stella, Sandri dalla Carnia, Santolin, Siglian, Squartalupi, Slavissich, Sichich, Sticovich, Stanisich, Sepic da Bogliuno, Stoicovich, Stefina, Sirolla dall'impero, Stoglian, Suplin, Scitazzan.

Toffo, Tromba, Tarticchio, Tonello dalla Carnia, Tomicich, Tocchia.

Valente, Venier, Veneruzzo, Verdolin, Vio da Burano, Vites, Verdes, Vito, Vitolovich, Vlacich, Vlassilizza, Verdessa da Veprinaz.

Zuliani, Zigante, Zucco, Zamper, Zulin da Chersicla, Zaffarin, Zuna dall'impero, Zubanich, Zuccarina, Zuppanovich, Zuchich, Zatcovich.³²

POVZETEK

Cilj tega dela je oris zgodovine mesteca Šišan od prazgodovine do današnjih dni. Skozi stoletja sledimo migracijam različnih etničnih skupin. Kljub mnogim migracijam in večjezičnem okolju je šišanski istriotski govor, zadnja stopnja evolucije avtohtonega istrskega romanskega idioma, še vedno v uporabi.

32 V. Monti, op. cit., p. 6567.

ISTRIANITUDINE PER VOCE FEMMINILE. Antropologia della scrittura femminile istroromanza

Srđa ORBANIĆ,

master in filologia romanza, Facoltà di Pedagogia di Pola, CRO
mag., asistent na za italijanski jezik na Pedagoški fakulteti v Pulju, 52000 Pulj, CRO

Nataša MUSIZZA ORBANIĆ,

giovane ricercatrice, Facoltà di Pedagogia di Pola, CRO
mladi raziskovalec na Pedagoški fakulteti v Pulju, 52000 Pulj, CRO

SINOSI

Sebbene abbia per oggetto la produzione poetica in istroromanzo di tre poetesse istriane, le dignanesi Lidia Belci Delton e Loredana Bogliun Debeljuh e la vallese Romina Floris, il presente saggio non si colloca nel campo della critica o storia letteraria. Esso rappresenta un tentativo di analisi antropologico-linguistica eseguita su un corpus poetico, quindi non tanto l'analisi dei testi poetici in sé quanto l'analisi del contesto socioculturale in cui le tre poetesse hanno creato i detti testi.

*Tu hai incontrato cose agonizzanti,
io ho incontrato cose appena nate.*

W. Shakespeare, *Il racconto d'inverno*, III, 3

I

Se la scelta della produzione poetica in istroromanzo si spiega da sé visto il contesto in cui le presenti pagine sono inserite, potrà essere meno chiara e palese la scelta di tre voci femminili. Va perciò precisato che la scelta è tutt'altro che casuale: l'individuazione di un'implicita rivendicazione femminile nell'ambito del problema più ampio della subalternità di una cultura locale, com'è quella istroromanza, a prescindere dalla sua presenza ovvietà, pone in discussione la possibilità di usare oggi come in passato, nonostante il monopolio conoscitivo della scienza ufficiale, schemi di riferimento teorici e metodologici che vedono il ricercatore, un'astrazione dell'uomo, soggetto in relazione alla cultura istroromanza, fatta da uomini reali, oggetto (Gjessing, 1968:399). La rivendicazione, ossia la ricerca di autodeterminazione femminile vissuta come rapporto, reale o immaginario, con il mondo istroromanzo, elimina la totalità

tradizionale della cultura istroromanza disintegrando la plausibilità di alcune categorie a cui veniva attribuito il carattere della realtà oggettiva, come quelle del progresso e della modernità. La rivendicazione, quindi, fuoriesce dall'ambito istroromanzo e rappresenta il rifiuto di essere oggettivizzate, in quanto donne e in quanto istroromanze, a qualsiasi livello (Maquet, 1964:51).

Questi due percorsi, le cui articolazioni sono estremamente più ricche di quelle esposte qui, sortiscono un analogo duplice effetto. Il primo è quello di esorcizzare un conflitto antropologico prodotto dalla logica di funzionamento delle fonti normative sia interne che esterne alla cultura istroromanza. Il secondo, invece, è quello di occultare l'aspetto di novità che si rivela in questa femminilizzazione della scrittura, resa possibile dal fatto che l'ostentazione della virilità, propria delle culture tradizionali, anche in campo letterario ha subito un rovesciamento di fronti. Quello delle tre poetesse è perciò un modello di razionalità nuovo, che al desiderio di capire affianca il desiderio di vivere questa comprensione (Eco, 1991:8). La prima conseguenza che ne deriva e a cui chi scrive si richiama è una concezione alternativa in opposizione a quella concezione clinicamente utilitarista secondo cui anche se affonda le sue

radici in tempi più antichi, come forma d'arte la letteratura in istroromanzo è essenzialmente un fenomeno del presente, tanto più in considerazione del fatto che essa non si svilupperà mai oltre il punto già raggiunto essendo giustamente sacrificata all'altare del progresso e della vita moderna.

II

Descrivendo la situazione linguistica istriana, Filipi (1990) definisce l'uso dell'istroromanzo come marcato sociolinguisticamente in quanto la posizione dell'istroromanzo nel repertorio linguistico istriano implica il suo uso solo nei domini cosiddetti bassi, legati principalmente alla trasmissione orale, e di conseguenza limita la sua presenza sul territorio a una ristretta zona discontinua nell'Istria meridionale. Per cui la condizione delle comunità istroromanze non è tanto quella di penisola linguistica, come nel caso dell'istoveneto, bensì quella di isole linguistiche. Dal punto di vista antropologico Juri (1989) definisce la cultura istroromanza come subalterna, in quanto prodotta non dai processi di standardizzazione (fonti normative esterne) bensì dai processi di sedimentazione (fonti normative interne), in cui le caratteristiche fisiche dell'ambiente naturale hanno comportato l'impiego di certe tecnologie di intervento ambientale, che rappresentavano l'impegno comportamentale per i membri della comunità, e su queste tecnologie si sono formate certe tradizioni, che rappresentavano l'impegno cognitivo per i membri della comunità. I media della cultura e della lingua istroromanza erano per secoli quelli che consentivano solo il superamento di brevi distanze, normalmente quelle percorribili a piedi (Bertoša, 1991). Questi confini della comunicazione e dello scambio per gli uomini istroromanzi avevano incominciato a dilatarsi soltanto verso la fine del secolo XIX, e sono poi quasi del tutto saltati nella prima metà del secolo XX. Però i media privilegiati sono rimasti ancora per un po' di tempo quelli più tradizionali. In questo senso sono state fondamentali le ripercussioni culturali della scomparsa quasi totale dei mezzi tradizionali e della loro sostituzione con i mezzi meccanici, poiché l'angustia dell'universo locale la si è incominciata a connotare negativamente anche dall'interno (Lorenz, 1974). Il graduale esaurirsi degli spazi di resistenza ha imposto l'accettazione supina delle fonti normative esterne, ma ha anche costretto a cercare di ricostruire spazi di autonomia e di identità differenziata. Lo svuotamento e l'abbandono dei riti di coesione dell'universo locale ha fatto sì che i riti simbolici, che prima erano stati eventi comunitari, si privatizzassero, determinando la crescita dei rapporti interpersonali funzionali a scapito dei rapporti interpersonali diretti. La casa ha sostituito la piazza, la continuità del vicinato ha ceduto il posto nell'organizzazione della vita qu-

otidiana alla solidarietà basata sulla comunanza degli interessi.

La seconda guerra mondiale ha prodotto anche in Istria un mutamento tecnologico accelerato. Le persone anziane, i bambini e le donne, non essendoci stato un loro coinvolgimento diretto in allontanamenti dalle proprie comunità, hanno continuato a vivere anche negli anni immediatamente successivi alla guerra come se i confini del loro universo fossero ancora quelli misurabili dal passo dell'uomo. Allo stesso tempo, però, si è avuta una svolta radicale della cultura in senso antropologico, perché le tecnologie si andavano rinnovando in misura maggiore che nel corso dei secoli successivi alla rivoluzione secentesca. In pochi decenni si è passati dal privilegiamento delle brevi distanze, non tanto a quello delle lunghe quanto al suo annullamento mediale (Milani Kruljac, 1990). La comparsa delle nuove tecnologie di produzione, scambio e controllo rende necessaria l'irruzione di esperienze e quindi terminologie e costumi linguistici il cui uso rimanda più alla cultura e alla lingua di provenienza di queste tecnologie che alla cultura e lingua istroromanza. L'uso concreto di nuovi strumenti produce nuovi rapporti, provoca un contatto e uno scambio intenso tra le isole istroromanze e la comunità più ampia, nonché la caduta definitiva delle chiusure rassicuranti. Come a dire, la carta "altra" ha incominciato a cantare, qualche bocca istroromanza a tacere.

La dicotomia esterno/interno trova la sua esemplificazione più appropriata nel rapporto tra la lingua istroromanza e le lingue altre e nelle problematiche del bilinguismo. I cambiamenti politici intervenuti nel dopoguerra hanno modificato radicalmente i rapporti tra i gruppi etnolinguistici in Istria, generando nell'ambito del gruppo latamente italofono il passaggio da una situazione di diglossia a quella di doppia diglossia (Milani Kruljac, 1990). Inoltre, a causa delle immigrazioni continue di allofoni, sia regionali che extraregionali, le strutture delle comunità istroromanze si stravolgono, perdono la loro unità e la loro coerenza. Gli istroromanzi diventano così portatori dell'indigenato, che è ben più radicale dell'autoctonia, diventano cioè portatori di ciò che chi scrive, parafrasando la Bogliun Debeljuh, definisce come istrianitudine, e che è la nevrosi introdotta e mantenuta dall'immigrato negli istroromanzi con il loro consenso (Calvet, 1977). Vale a dire, gli istroromanzi accettano e vivono come reale la rappresentazione che gli immigrati hanno elaborato di loro e secondo cui l'istroromanzo è il buon... contadino o pescatore, cioè colui che deve essere acculturato per il bene suo. Ed è una duplice subalternità anche culturale poiché se in generale la cultura altra, allofona diventa dominante, pure all'interno dell'area culturale italoфона, di cui gli istroromanzi si sentono parte integrante, l'affermazione della cultura istoveneta come matrice culturale autoc-

tona e di quella italiana come cultura d'arrivo, ufficiale, è definitiva a livello regionale.

III

Questo, quindi, il contesto socioculturale in cui si inserisce la produzione letteraria in istroromanzo e che ne determina le ragioni e le motivazioni più profonde ed immediate. Se da una parte il ricorso all'istroromanzo rende possibile la messa tra parentesi delle proprie esperienze eterotopiche ed allofone e la ricostituzione dei rapporti con la cultura istroromanza, dunque un ritorno effettivo e appagante alle certezze delle brevi distanze dei chiusi universi locali nei quali la storia esterna sembra non essere passata, dall'altra il ritorno alla lingua antiqua, cioè a quella lingua del cui legame diretto, per non dire preferenziale con il latino gli istroromanzi hanno fatto uno dei punti di forza della loro costante resistenza, significa anche accettarne l'immobilità e la bassa accumulazione culturale (Caillé 1988). La discrepanza tra il principio dell'equivalenza formale di tutte le lingue e culture e le condizioni reali della disuguaglianza socioculturale tra le lingue e culture, nel caso istroromanzo connota la loro particolarità anche sul piano letterario nei termini dell'inesistenza (cavalleresca) di calviniana

memoria. Se le condizioni antropologiche e linguistiche delle comunità istroromanze sono manifestazioni di una decadenza sociobiologica prodotta, tra l'altro, dall'etnocidio culturale, come vuole Juri (1989), allora la produzione letteraria in istroromanzo più o meno consciamente si fa carico, oltre che di una tensione latamente etno-grafica in cui il senso civico si coniuga o oppone al senso dello Stato, anche di una tensione più propriamente letteraria in cui il senso estetico per una lingua vergine ritenuta poetica in sé si oppone al senso convenzionale per una lingua onnicontestuale.

Ne consegue che i letterati istroromanzi operano linguisticamente nei confronti di una lingua o di una comunità linguistica se non morta allora di sicuro fortemente intaccata per quanto riguarda la sua coerenza sistemica e congruenza processuale (Labov, 1977). Alla base di quest'operazione linguistica è stata individuata la ricerca della lingua poetica che sia una lingua naturale, laddove il *naturale* è fortemente connotato nel senso del legame irriflesso. Perciò la scelta linguistica delle Nostre non solo non è casuale, in quanto la scelta del mezzo linguistico tramandato dalla tradizione rappresenta lo scheletro su cui simbolicamente si ripristina la coerenza sistemica della comunità istroromanza, né im-

Galizana / Gallesano. Veduta (Foto: G. Filipi, 1993).

posta, in quanto la congruenza processuale che risulta da tale ripristino simbolico si ricostruisce materialmente su basi intersoggettive consensuali, ma neanche è dilettesca nel senso deleterio del termine, in quanto è finalizzata a superare funzionalmente lo squilibrio tra la stabilità coercitiva della tradizione e la capacità di adattamento consensuale. In questo senso la scelta linguistica delle Nostre è anche scelta culturale e civile, come in generale voleva già Alessandro Verri (1960) sul Caffè. Il letterato istroromanzo che si è volto alla lingua altrà al cospetto di un sistema che non è per natura il suo ha cercato di sradicarsi, cioè per dirla parafrasando Cattaneo (1965), *come se la sua lingua non vi fosse più o non vi fosse ancora, ha preso il bordone da peregrino, ed è andato ramingo per Toscana a far abbaiare i cani delle cascine, per raggranellare atomi novelli da far lingua*. La scelta linguistica delle tre poetesse è perciò cosciente e meditata, connaturale agli argomenti trattati. E' di importanza centrale per gli intendimenti di questo saggio comprendere l'influenza fondamentale e continua esercitata dalle motivazioni etno-grafiche nello sviluppo della loro arte poetica, poiché una letteratura "dialettale" è fatta per restare entro i confini del dialetto, ovvero entro i confini dell'universo simbolico dialettale, ivi incluse anche le modalità di trasmissione. Le Nostre dunque hanno a disposizione due meccanismi di ricezione e trasmissione diversi per riprodurre un solo e medesimo dato del mondo oggettivo reale. La parola istroromanza, per durare nel tempo, si ancorava ai metri e alle rime e al canto. Il canto era per la cultura istroromanza in quanto orale la sola possibilità di dare ai messaggi verbali l'alta definizione propria dei messaggi scritti. Da questo punto di vista le tre poetesse sono portatrici di messaggi più esterni che interni, anche perché, a differenza delle generazioni precedenti, più esposte alla cultura ufficiale nazionale (Goody 1988). Sicché, in un campo che può talvolta sembrare sovrappopolato da figure tormentate dall'indifferenza del mondo, al contrario di questo pseudoromanticismo spesso di bassa lega, le tre spiccano come la personificazione di una creatività priva di qualsiasi istrionismo e di una sana maturità.

IV

La produzione poetica delle Nostre si inserisce, come già detto, con elementi di rottura ma al tempo stesso anche di profonda continuità, all'interno di una storia (della letteratura, anche). Le tre poetesse, in ciò la rottura, tornano a privilegiare il concetto di cultura su quello di comunità, vedendo proprio la cultura, non istroromanza ma la cultura tout court, come determinante e produttrice di ogni ulteriore sviluppo. Però tale privilegiamento, si realizza, per dirla con Pascoli, in una lingua che più non si sa, ed è perciò indissolubilmente legato, in ciò la continuità, all'aspirazione

ad operare in una lingua moritura, a lavorare su oggetti linguistici esistenti. Ecco che allora intervenire sui dati del mondo oggettivo reale, siano essi visivo-tattili o uditivi, senza complessi di inferiorità culturale diventa la base del procedimento poetico. Le tre poetesse hanno chiara visione della sfida creativa che tale loro approccio comporta e in un certo senso è come se la considerassero il prerequisito minimo della poesia istroromanza. Ne conseguono tre poetiche sì di diversa complessità, ma tutt'e tre improntate alla vulnerabilità dell'esperienza, della memoria.

Nella poesia della Belci una realtà minuziosamente osservata è rappresentata, nelle sue contraddizioni tra il passato felice e il presente tristo, con la sapienza di un'arte che coglie nel segno senza incrinature. La figura della Belci sembra voler prepotentemente rappresentare il simbolo dell'innocenza che aleggia incorruttibile sul mondo istroromanzo. Da qui il grande senso architettonico della ricreazione della comunità dignanese, espresso con vigore contadino. Si tratta di poesie dall'impatto aggressivo e trascinate, incline a far affidamento sulla sola generosità della parola istroromanza. La poesia scritta dalla Belci imita la voce umana, in una mimesi derivante dalla cultura tradizionale che attribuisce alla poesia funzioni rituali.

Quella della Floris non è ambizione vernacola, ma un discorso colto ed impegnato: vi predominano l'estraneazione e lo sgretolamento dei tradizionali strumenti di sapere. La poesia della Floris è un parlare rotto, non eloquente, inframmentato dai silenzi in cui gli stralci di vita e di esperienza cantati, che paiono frammentari e individuali, si intersecano ricostruendo una storia comune nella quale tutti si possono riconoscere. A differenza della Belci, nel procedimento creativo della Floris prende forma l'idea di allargare il concetto interpretativo da motivazioni etnografiche a motivazioni propriamente formali. Ne deriva un abbandono al preziosismo linguistico di un'arte letteratissima che alle volte rischia di lacerare la sottilissima trama cosica.

La Bogliun Debeljuh, invece, compie una delle operazioni dissacratorie più consistenti nella poesia italo-istriana contemporanea. La sua scelta linguistica è prima di tutto una contestazione nei confronti di una cultura, quella italiana, che ha perso gli strumenti linguistici per esprimersi al livello della realtà. D'altro canto la posizione della Bogliun Debeljuh è critica anche verso la cultura istroromanza, ridottasi al folklore e incapace di riprodursi e ricrearsi. La posizione di duplice critica la porta a scrivere "nuova poesia" in una comunità che non è certo ben disposta verso questo tradimento stilistico. La pura e semplice bellezza del suo verso, in cui la densità del vissuto trova un'espressione pacata e misurata, rappresenta una trasgressione rispetto allo stesso strumento linguistico impiegato: l'istroromanzo di Loredana Bogliun Debeljuh è incondizionato, non tanto

Vodnjan / Dignano. Narodni trg / Piazza del popolo (Foto: G. Filipi, 1993).

lingua della comunità di cui è membro quanto lingua sua, lingua della comunione con altre persone.

Ciò che al di là delle differenze nei capisaldi poetici e nei conseguenti procedimenti creativi accomuna le Nostre è il fatto che tutte e tre costruiscono le loro poetiche muovendo dalla subalternità femminile nell'ambito di una cultura tradizionale quale quella istroromanza, con implicita la necessità di affrontare le contraddizioni e le disuguaglianze che ne risultano (Bravo et alii, 1977:74). Non si vuole qui dispiegare l'insegna del nuovo "Soggetto Donna" e fare del femminismo, ma semplicemente si sottolinea come la condizione di subalternità culturale e di minorità socio-demografica della comunità istroromanza abbia comportato un profondo mutamento del tradizionale ruolo della donna, la quale, passando dalla condizione di subalternità a quella di centralità in quanto garante della riproduzione sociale e biologica della comunità, ha avuto l'occasione e il compito di una rifondazione radicale del sapere e della conoscenza a livello familiare e comunitario. Con ciò non si vuol fare delle tre i Dioscuri della cultura e della poesia istroromanza, perché non lo sono. Va però rilevato che rispetto ai poeti istroromanzi le poetesse riescono non solo ad avere un atteggiamento più

creativo verso i contenuti tradizionali, traducendoli in una serie di motivi poetici che non si riscontrano nella poesia maschile, ma anche un approccio più personalizzato allo strumento linguistico, raggiungendo una chiara dimensione idioletale che nella poesia maschile è sovrastata dalla dimensione solidale. Le ragioni che determinano tali differenze stanno probabilmente nella scelta delle poetesse di operare più esplicitamente sulla twilight zone fra struttura archetipica e libertà simbolica. Naturalmente questi archetipi agiscono solo in parte in modo conscio, l'altra parte è sepolta nella memoria della cultura istroromanza, per cui se la loro presenza concreta nei testi di superficie dipende dalla personalità della singola poetessa, l'interpretazione simbolica da guerriglia semiotica che ne danno denota il loro rifiuto di quella concezione statica e totalizzante del mondo istroromanzo di cui è permeata la poesia maschile (Frabotta, 1977).

Per le tre poetesse la poesia è una forma di opposizione alla duplice esclusione, interna ed esterna, e al tempo stesso è anche l'occasione per cominciare a elaborare una cultura che parte dalla reale esperienza (Solar 1993). Se la re-invenzione della cultura istroromanza passa per la trasformazione della sua storia

in poesia, allora nella "ricomposizione" del suo sapere e delle sue conoscenze le Nostre possono utilizzare l'esperienza poetica come quell'itinerario emancipatorio che le farà uscire dall'inferiorità culturale in tutti i campi dell'esperienza. E siccome il vissuto non è tutto nell'esperienza collettiva ma è innanzitutto privato, il

femminile parlare di sé, anche se non assurge alla significatività assoluta, pur sempre si solleva a un livello superiore ai contesti che si evocano. E dal microcosmo istroromanzo nasce il macrocosmo nel quale, come disse Seattle (1993), la vera vita è finita ed è iniziata la lotta per la sopravvivenza.

POVZETEK

Avtorja s pomočjo poezije treh istrskih pesnic (Lidia Belci Delton, Loredana Bogliun Debeljuh in Romina Floris) poskuša podati antropološko-jezikoslovno analizo poetskega korpusa. Ne ukvarjata se torej z literarno kritiko, ne analizirata samih pesmi, temveč se poglobljata v sociokulturalni kontekst, ki je vplival na tri ustvarjalke in ki je vsem trem skupen.

BIBLIOGRAFIA

- Bertoša M.** (1991), *Zlikovci i prognanici*, Libar od Grozda, Pola, 1991.
- Bravo A. & del Boca D. & Scaraffia L.** (1977), *Gli angeli del personale*, in *Quaderni Piacentini*, 62-63.
- Caillé A.** (1988), *Mitologia delle scene sociali*, Bollati Boringhieri, Torino.
- Calvet J.L.** (1977), *Linguistica e colonialismo*, Mazzotta, Milano.
- Cattaneo C.** (1965), *Sui milanesi e il loro dialetto*, (a cura di S. Giacomoni), *Paragone*, 184, 1965, p. 3-7.
- Eco U.** (1991), *Introduzione*, in *Le Pichon A. e Caronia L.* (a cura di) *Sguardi venuti da lontano, un'indagine di Transcultura*, Bompiani, Milano, p. 7-10.
- Filipi G.** (1990), *Koiné istriana*, in *Atti del I convegno internazionale Lingue e culture in contatto*, Pedagoški fakultet Pula, p. 105-111.
- Frabotta B.** (1977), *Contrattazione e trasgressione della specificità femminile*, in *Aut-Aut*, 161, p. 67-73.
- Gjessing G.** (1968), *The Social Responsibility of the Social Scientist*, in *Current Anthropology*, 9, 1968, p. 397-402.
- Goody J.** (1988), *La logica della scrittura e l'organizzazione della società*, Einaudi, Torino.
- Juri F.** (1989), *Un patrimonio contro l'agonia*, *Il Territorio*, 25, 1989, p. 274-276.
- Labov W.** (1977), *Il continuo e il discreto nel linguaggio*, il Mulino, Bologna.
- Lorenz K.** (1974), *Il cosiddetto male*, Garzanti, Milano.
- Maquet J.** (1964), *Objectivity in Anthropology*, in *Current Anthropology*, 5, 1964, 47-55.
- Milani Kruljac N.** (1990), *La comunità italiana in Istria e a Fiume fra diglossia e bilinguismo*, Centro di ricerche storiche, Rovigno.
- Seattle** (1993), *Stranac koji dođe noću*, Dubrovnik.
- Solar D.** (1993), *Ottimismo ed elegia per una lirica soffusa di malinconia*, in *La Battana*, 107, p. 17-24.
- Verri A.** (1960), *Rinuncia avanti Notaro degli autori del presente foglio periodico al vocabolario della Crusca*, in *Il Caffè* (a cura di S. Romagnoli), Feltrinelli, Milano.

LA POESIA ISTRIONA

Vera GLAVINIĆ

dr., prof. ordinario, Facoltà di Pedagogia di Pola, 52000 Pola, CRO
dr., redni profesor, Pedagoška fakulteta Pulj, CRO

SINOSSI

Nel presente saggio si cerca di dare una panoramica più o meno completa della produzione letteraria dei poeti istrioti soprattutto della vecchia (Zanini, Curto - che sono i due più importanti) e della media (Loredana Bogliun Debeljuh) generazione, ma non vengono trascurati nemmeno i poeti più giovani (Lidia Delton).

LA POESIA ISTRIONA

Istria *)

Tre ponte tegno 'nsaradi
tre colori de tera
ola i me sentimenti
perdo la vos.
Sta tera mi jo dà la vita
e per sta tera la vita daravi
se qualchidun vorarao
spacame da jela.

/.../.

Romina Floris

1. L'Istria è stata da sempre una terra particolare. Abitata da più popoli, contesa dagli uni e dagli altri, con lingue e parlate diverse, con una sua vita urbana e un'altra rurale, amata e disprezzata, essa ha saputo conservare attraverso i secoli una grande ricchezza: quella proveniente dalla coesistenza di due culture, la latina e la slava, le quali, nella loro varietà, le hanno dato una fisionomia specifica che la rende interessante a vari livelli, non ultimo quello letterario.

Di notevole importanza la creazione poetica istriana del secondo Novecento, che vede impegnati numerosi cultori del verso - italiani e non - nella maggior parte dei quali c'è il bisogno di riallacciarsi alle origini in una poetica che nel dialetto della 'piccola patria' trova

il mezzo più duttile e consono della lingua (con tutti i limiti che ciò comporta) per esprimere sostanze tematiche liriche. Il fatto che ci siano oggi nell'Istria di lingua italiana poeti dialettali non deve sorprendere, perché il dialetto qui non sta vivendo, come in altre regioni, alcuna crisi. E se in tali regioni è un paradosso che si scrivano poesie in dialetto, mentre nel parlato il dialetto è soppiantato dalla lingua standard, in Istria il dialetto si è usato e si usa a tutti i livelli sociali e in tutti i rapporti di comunicazione umana che non siano di carattere ufficiale e pubblico-amministrativo (riunioni e simili) e che si realizzino fuori dalle aule scolastiche. Tanto da poter affermare che gli istriani sono parlanti che non possiedono la lingua "per naturale infusione e debbono conquistarla".¹

2. I dialettali istriani, divisi secondo la loro appartenenza linguistica, formano due nuclei: quello di coloro che scrivono in istrioto e quello di coloro che fruiscono dell'istiovento. Qui ci occuperemo dell'istrioto.

Oggi, a poco meno di trent'anni dalla pubblicazione del primo volume di liriche istriote, il *Buleistro /cinigia/* (1966) di E.Zanini, si può delineare un tracciato geostorico del microcosmo poetico istrioto. Il suo punto nodale e centro indiscusso è Rovigno, al quale si uniscono Dignano e, di recente, la località di Valle, tanto da poter dire che ogni isola istriota ha la sua poesia. In dette località è tenuto ancora vivo questo dialetto

1 Così G.Contini (*La letteratura italiana Otto-Novecento*, Rizzoli, Milano 1992, p.11) sulla questione della lingua nel Cinque e nell'Ottocento, ma il concetto pertiene anche agli istriani del nostro secolo.

preveneto soprattutto per merito dei loro poeti. Così Rovigno vanta Zanini, Curto e Santin, Dignano la Bogliun Debeljuh e la Delton, Valle la Floris. Non vanno dimenticati coloro che si sono dedicati alla composizione di bozzetti adatti alla rappresentazione scenica e alla documentazione del folclore locale (i Pellizzer padre e figlio), svolgendo un lavoro di ricerca e di raccolta di rime popolari, di modi di dire e di proverbi di queste e di altre località istriote (Gallesano e Sissano).

Quale sia il numero dei parlanti l'istrioto non si sa con precisione dato che finora non è stata fatta alcuna ricerca statistica; si sa però che esso è molto limitato, soprattutto se per parlanti intendiamo soltanto gli istrioti autentici e non quelli che si servono di un miscuglio fatto per lo più di istroveneto e solo condito con qualche spruzzatina di istrioto. Quando lo sceglie per esprimersi in versi, indipendentemente se caratterizza un microcosmo molto limitato o se con esso propone la sua personale visione della vita e dell'uomo *tout court* (è la nota distinzione del Pancrazi tra poesia dialettale e poesia in dialetto), il poeta istrioto lo fa anche a fini pragmatici. Talvolta il pragmatismo supera gli altri scopi e diventa primario in modo assoluto, trattandosi della difesa e della conservazione del dialetto, del suo rilancio e della sua valorizzazione.

E' diversa la funzione che il poeta istrioto attribuisce al suo dialetto da quella di poeti triestini o milanesi o di altri grandi centri e regioni (di un Giotti, ad esempio, di un Loi o di un Guerra; dei croati Drago Gervais, il cui *ciakavo* è parlato in tutta la Liburnia, o del Miroslav Krleža delle *Balade Petrice Kerempuha*, nelle quali si serve del dialetto *kajkavo*, parlato in tutta la Croazia nord-occidentale). Essi fruiscono di un dialetto parlato da un grande numero di persone, hanno un loro pubblico consistente e possono fare affidamento su un mercato in grado di piazzare la loro opera. Lo strumento del poeta istrioto oggi è un vero e proprio fenomeno linguistico che sarebbe già estinto se non ne avesse conservato l'esistenza il nucleo estremamente piccolo di innamorati di questa parlata fortemente differenziata dall'italiano che abbiamo nominato prima.

La poesia istriota ha avuto un inizio difficile. Le ragioni sono almeno due: la prima, l'abbiamo rilevato or ora, sta nell'essere nata, questa poesia, in alcune piccole isole linguistiche del non grande territorio istriano, per le quali gli istriani-istrioti nutrono una specie di "mistica", perchè la sentono "incubatrice secolare di tradizioni e di folclore antichissimi"²; la seconda consiste nel non avere avuto esperienze poetiche precedenti da cui attingere o, per lo meno, imparare.

3. Delle possibilità artistiche dell'istrioto ebbe coscienza per primo Eligio Zanini³ agli inizi degli anni sessanta. Già da ragazzino delle elementari, questo roviginese autentico si sentiva attratto dalla lettura della 'donzella /che/ vien dalla campagna', del 'clofete clopete' della fontana maia e di altri celebri versi, ed è d'allora il tormento che lo accompagnerà alcuni decenni. Sarà "sofferenza simile a quella provata da un muto, ma dall'orecchio sottile"⁴, perchè se potrà "godere il canto di quella meravigliosa lingua, per lui terza"⁵, si sentirà "stonato" nell'esprimersi. In quegli anni lontani "capiva, con dolore, che avrebbe potuto dir tante cose, che gli giungevano sino alla gola per ritornare, poi, come un peso sul cuore"⁶. Questo peso gli cadde dal cuore quando si rese conto che anche la sua lingua poteva farsi canto. E in essa nel 1964 pubblicò due liriche: *Moussuli* e *Scarcaciuo* /mussoli e zuppa di pomodori/, dando inizio alla poesia istriota ed elevando il suo dialetto a dignità letteraria.

Le liriche sono molto importanti per uno studio, direbbe Pasolini, di estetica dialettale. In che cosa consista tale importanza si può determinare facilmente: nella scelta di motivi lirico-intimistici, che l'autore presenta per il tramite di immagini odori e colori come recupero della fanciullezza, come ricordo e nell'uso di un verso breve, non rimato ma ricco di un suo ritmo, dove la parola esprime un mondo semplice, arcaico, fatto di mare e di olivi, di ginepro ("zanivarò") e di rovere ("ruoro") - la natura mediterranea - di pane, cipolla ("saùla"), pomodoro e poesia, attingendo sempre ai valori materici del suo dialetto che non ha nulla di vernacolo:

2 Come Pasolini scrisse, pensando alla Sardegna, nel suo illuminante saggio *La poesia dialettale del Novecento*, incluso prima nell'antologia di M.Dall'Arco e P.P.Pasolini del 1952, poi in *Passione e ideologia*, Garzanti, Milano 1960 e nella collezione "Opere di P.P.Pasolini", dello stesso editore, 1977, da dove cito, p.36.

3 Eligio (Ligio) Zanini è nato a Rovigno nel 1927. Ragazzo, abbandona con la famiglia la cittadina di S. Eufemia, e si trasferisce a Pola, dove frequenta l'Istituto Magistrafe. Il 1948, l'anno del Cominform, travolge il giovane maestro, che per dissenso politico viene imprigionato e inviato sulla famigerata Isola Calva (Goli otok, l'esatta traduzione è 'Isola nuda'). Liberato nel 1952, gli è interdetto l'insegnamento e per campare deve fare vari lavori di manovalanza prima di essere assunto come contabile. Nel 1956 riprende l'insegnamento, prima a Salvore, dove riapre la scuola elementare italiana, poi, dopo una parentesi di alcuni anni trascorsi nella contabilità di Rovigno, a Valle. L'amore per l'insegnamento e il desiderio di elevarsi professionalmente, lo spingono a iscriversi all'Accademia Pedagogica di Pola. Poco dopo aver conseguito il diploma, si ritira in quiescenza.

4 Cfr. il romanzo di Zanini *Martin Muma*, La Battana n. 95-96, EDIT, Fiume 1990, p. 102.

5 A casa *lavaliva*, cioè parlava in istrioto, e ai compagni di scuola rispondeva in istroveneto.

6 Cfr. *Martin Muma*, op. cit., p.102-103.

Da péicio,
 ultra i uléi,
 cuí caldo foumo
 del zanivaro
 e del ruoro,
 m'aréviva,
 purtà dal mar,
 el proufumo
 da saùla
 e pumiduori.
 Dulso pan brun,
 più dulso
 pel sudur,
 i savivo missià
 cun louri.
 /.../

Zanini non ebbe particolari contatti con il mondo letterario italiano, basti pensare alla chiusura politica e dei rapporti culturali tra Italia ed ex Jugoslavia nel dopoguerra, e, se per un verso non trasse beneficio dalla conoscenza degli esponenti della poesia italiana dialettale e dai risultati a cui essa perveniva, dall'altro non risentì degli influssi delle varie correnti poetiche, ciò che gli ha permesso di mantenere freschezza e autenticità nel suo canto, evitando ogni conseguente convenzionalismo.

Delle varie raccolte di Zanini quelle che si distinguono per organicità sono: la già nominata *Buleistro*, *Mar quito e alanbastro* /mare quieto e limpido/ (1968), *Tiera vecia stara* /terra molto vecchia/ (1970) e *Favalando cul cuçal Fileipo in stu canton da paradeisu* /conversando con il gabbiano Filippo in quest'angolo di paradiso/ (1979)⁷. Nel ventaglio di motivi che creano il traliccio della poesia del rovignese, un posto particolare è dato all'evocazione dell'infanzia, quasi una 'recherche' che fa affiorare affetti per uomini e luoghi che lo hanno visto bambino: la nonna, la madre, il padre, la vecchia casa dell'Oratorio, odorante di un povero fuoco di sarmenti e di "ramasse" /sterpi/:

La sienara xi ancora calda
 sul gran fugulier
 dela viecia casa in Oratuorio;
 sienara ancora calda
 par tanto fogo stissà /attizzato/
 da ma buona Fiamita; /Eufemia/
 fogo da sarmente, ramasse,
 suchi da véide e da uèii /ceppi di viti e di olivi/
 /.../
 (*Buleistro*)

Quella di fare oggetto di canto i luoghi dell'infanzia è peculiarità non soltanto di Zanini ma degli istrioti in genere. Tutti infatti rimangono nell'ambito di una geografia locale; il luogo natio, per il frequente uso di microtoponimi, si fa indice di legami affettivi, viene umanizzato e diventa vivo custode di ricordi, di simboli. In numerose liriche Zanini rievoca l'infanzia per il tramite della vecchia casa all'Oratorio, di Montaurò, del brullo scoglio di Figarola, della Grisia, di Monte Albano e di altre entità spaziali della 'piccola patria', sempre antropomorfizzate. E' un'età piena di illusioni che la maturità smitizza, età serena per lui e per i suoi compagni di giochi, quando mettevano in mare le loro barchette di carta, convinti, per il gran dono che è dato ai fanciulli di credere nell'impossibile, che il vento le avrebbe portato lontano. Ma oggi ai sogni non ci crede più: "I sie (conosco) 'l mar / da siruoco ali Ponte / e i penso ala fein, / ca uo fato li nostre puovare barche da Valdabora" (*Le barche da Valdabora*).

Particolarmente sensibile al problema delle libertà dell'individuo, Zanini dedica buona parte della sua poesia all'evasione dal grigiore della vita quotidiana, che le rigide norme rendono opprimente e limitante. Simbolo di fuga diventa la battana, la tipica imbarcazione dei pescatori dell'alto Adriatico. Essa porta il poeta lontano dalla terra, sul mare aperto, dove uomini, pesci e natura vivono in un'aurorale armonia: "Batana miea puortame / su aque alanbastre (sono i versi della lirica eponima), / da tiepida bunassa, ala miteina; / mondo in fora: fein / che la tiera spareisso".

A questo tema esistenziale costante di tanta poesia del Novecento si unisce quello dell'incertezza della vita e dell'intima angoscia di chi non riesce a instaurare rapporti umani, per cui la vita si riduce allo squallore della solitudine. In questo senso è significativa la lirica *No a gnuri* /in qualche luogo/, nella quale il poeta si sente *délaissé* mentre gira senza una meta nelle calli ("li calisie") tenebrose che rintonano per il rumore dei suoi passi ("pel rabonbo dei miei passi"), quasi in una specie di cosmo privato della ragione. Si potrebbe parlare del dualismo sartriano 'coscienza-mondo', però in Zanini non c'è una continuazione del discorso poetico sulla via del rapporto dialettico 'angoscia-impegno' perché l'atteggiamento del poeta è volto in direzione crepuscolare. Così, quando Zanini dice:

I sirco oun porto
 ma radaghi xi nel caleigo /nebbia/
 e la batana fa dagno; /imbarca acqua/

7 La prima raccolta è pubblicata da Scheiwiller (Milano), le altre dall'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume e dall'Università Popolare di Trieste (per la LINT di Trieste).

i spiro oun atimo da veita
magari cume onbra
cul Onbra del mio Sugno,

ripetendo ciò che aveva già scritto in *Su aque alanbastre*, è evidente la sua scelta di evadere dalla realtà, il suo desiderio di rifugiarsi nell'irrazionale, nel sogno, nel ripiegamento intimistico. Del resto, nel mondo poetico di Zanini, a volte sconcertante, dove gli uomini si identificano con le belve ("E bies-ce, bies-ce,/ da senpro bies-ce / signemo" (siamo), in *Parchi?*) e dove regna sovrano il rapace ("e su sta tiera doura / paroni xi veipere e falcuniti", in *El sul va a li alte*), non esistono tra gli uomini la comprensione e l'aiuto. Altri esseri possiedono quell'umanità di cui sono privi gli uomini: le stelle, il gabbiano Filippo, la battana.

Le stelle come entità superumane portatrici di salvezza trovano la loro collocazione in più liriche e hanno sempre il compito di sottrarre il poeta-pescatore alla furia degli elementi, all'abbraccio infido del "caleigo rasente", con allusione alla realtà.

I momenti di angoscia esistenziale scompaiono grazie alla presenza del gabbiano Filippo della raccolta *Favalando cul cuca! Fileipo*. Con questo uccello marino e compagno di pesca, il poeta riesce a stabilire quel dialogo che gli è precluso aprire con gli uomini, riuscendo così a pervenire a uno stato di grazia dell'anima, alla serenità interiore. In fondo, il poeta si accontenta di poco: "ruobe grande / i lasso sta", in *La mare / la madre*. Gli basta la compagnia del suo *cuca!* e la vicinanza del mare che per Zanini è fonte di vita, sorgente di ispirazione. Il mare è per lui una forma di catarsi; qui, lontano dalla "spoussa de la tiera", si sente in piena libertà. Da ciò il bisogno di rappresentarlo nei suoi vari aspetti, sia come sottofondo sul quale si stratificano altri motivi, sia come quadretto paesistico.

La *Weltanschauung* zaniniana si arricchisce di motivi più propriamente civile-illuministici, come in *Dantal lisso / dentice lessu/ e gransivule ruoste*, in cui esprime parinianamente una critica a coloro che nel godimento delle gioie gastronomiche esauriscono i valori della vita e, sempre parinianamente, esalta la sana vita del lavoro.

L'ultima raccolta del poeta, *Cun la prua al vento*, per la quale è stato premiato al concorso intitolato a B. Marin (Grado, 1991)⁸, si apre con alcuni versi em-

blematici che potrebbero essere messi in chiusura del suo ciclo poetico, una specie di riepilogo della sua vita per il messaggio di libertà di cui sono portatori.

Così suonano i versi:

Quista xi la miea ruota /rotta/
fra li tante pusséibili intul pilago;
ciapa póur óuna cuntraria
e nu la saruò mai sbagliada,
se nu ti ma variè /se non mi avrai/ ubligà
d'imbarcame su la batana tuova /tua/.

Come dire che ogni uomo deve scegliersi, tra le tante rotte possibili nel pelago, la sua propria, liberamente, senza costrizione alcuna.

Spesso la lirica di Zanini prende l'avvio da dati autobiografici, ma non è questo il momento essenziale. Il nucleo della sua poesia è la meditazione, sono le ragioni ideali, le voci che nascono nel profondo del suo essere e che esprimono tali dati, mediandoli, facendo loro assumere caratteristiche universali, che travalicano il livello intimistico. Si tratti di motivi ecologici, contro l'inquinamento e la profanazione dell'ambiente naturale; politici, dei regimi che cambiano rimanendo simili l'uno all'altro nel non apportare giustizia e benessere al popolo; della coesistenza tra genti di culture e lingue diverse in Istria, dove il poeta auspica si ristabilisca l'equilibrio della vita per tutti i suoi abitanti; della violenza che gli uomini esercitano sull'Istria-Gea per subordinarla alla loro volontà. Ma questa piccola terra, "cum' el mar e l'aria,/ la xi stada abetierno e senpre la saruò / nama da si stissa" (soltanto di se stessa).

4. L'altro poeta roviginese è Giusto Curto⁹. Questo profondo conoscitore dello spirito della Rovigno popolare del primo Novecento, che presenta nei suoi aspetti più plebei, diede inizio alla sua attività letteraria piuttosto tardi: negli anni cinquanta, se si pensa alla produzione folcloristica, della quale ci rimane un consistente repertorio di commedie e rivistine, e solo alla fine dei sessanta - era quasi sessantenne - a quella lirica. La pubblicazione delle prime liriche, che scrisse spinto da quella verve poetica che tanto spesso manca ai poeti 'laureati', è del 1968.

Se è vero che la memoria non è l'unica esperienza che vale la pena di essere rappresentata, è pur vero

8 La raccolta comprende anche le liriche che vanno sotto il titolo di *Sul sico de la Muorto Sagonda*, pubblicate nel 1990.

9 E' nato nel 1909. Di professione marittimo, ebbe occasione di vedere città e regioni lontane: New York, Filadelfia, il Rio delle Amazzoni. Alla capitolazione dell'Italia, aderì al movimento antifascista ed entrò nelle file partigiane. A guerra finita, si dedicò all'attività filodrammatica roviginese, per la quale scrisse bozzetti e commedie, attività che alternò alla composizione lirica fino alla morte, che lo colse nella sua Rovigno, nel 1988. Le sue poesie sono pubblicate nella rivista "La Battana" (41/1976 e 61/1981) e in "Istria nobilissima" (I/1968, IV/1971, VI/1973, VII/1974, VIII/1975, IX/1976, X/1977, XIII/1980, XIV/1981, XIX/1986). In libro, sono le *Meingule insanbrade /briciole sparse/*, LINT, Trieste 1983.

che essa meglio risponde alla sensibilità di Curto, così che la sua poesia può venire definita poesia-ricordo. E non solo perché due sue sillogi sono intitolate *Racuordi /ricordi/*, ma perché nella maggior parte dei versi la memoria è il tema centrale. Anche quando si tratta di motivi amorosi, di tematiche sociali o altre che hanno per oggetto Rovigno, il suo canto passa sempre attraverso il filtro del ricordo. Contribuisce a dare incisività a queste liriche del Curto l'aspetto fonico dell'istrioto particolarmente suggestivo e adatto alla rappresentazione di stati d'animo elementari e di ambienti plebei, che la memoria rievoca con una punta di nostalgia.

Valide come documento ma anche per la loro genuinità popolare vanno menzionate *La tonbula de ma nuona*, fresco quadretto degli svaghi di un tempo passato; *La farata /linea ferroviaria/*, quasi pagina di storia civica che ricorda il lontano 1876 quando Rovigno venne collegata all'*Hinterland* dalla prima linea ferroviaria che con sé portava sviluppo commerciale e progresso economico; *La cal da la fan /la strada della fame/*, che dipinge la dura vita degli spaccapietre, rappresentata in realistiche immagini della "cal bunbada da sudure" /strada intrisa di sudore/ e delle mani "caluze, spudade da spudasa" /callose, bagnate di saliva/.

Un discorso a parte meritano le liriche che trattano il problema della precarietà della vita e della solitudine dell'uomo. *El poupo de pisol /lo spaventapasseri/*, *El viecio simiterio*, *L'uspedal* e *La caza da ricovero /l'ospizio/* esprimono in modo particolare questi argomenti, spesso portati con un linguaggio allusivo che raggiunge momenti squisitamente poetici. Ho qui in mente la lapidaria *Caza da ricovero*:

Eterno albaro da autouno.
Ogni riefalo, li pioun zale caio
/ogni raffica, le più gialle cadono/,

fatta di un solo distico con tre immagini autunnali: un albero, il vento, le foglie gialle. Ma queste immagini banali e trite per esprimere la vecchiaia e la morte, acquistano freschezza e genuinità in virtù di una particolare parsimonia lessicale (tre sostantivi, altrettanti aggettivi, di cui uno messo nella forma genitivale, e un unico verbo) e di una indovinata e felice collocazione delle parole le quali, violando l'automatismo normale quotidiano, riescono a creare la novità.

Diversamente da Zanini, per il quale il mare, con la sua vastità, rappresenta libertà e sicurezza, per il suo concittadino Curto l'entità capace di offrirgli tranquillità è la terra, intesa nella sua solidità e concretezza, terra dove trova la più piena serenità interiore. Alla tematica 'terragna' appartengono diverse liriche del Nostro: *El mieio logo /il mio campicello/*, ad esempio (con essa esordisce nel 1968), o *El mieio uorto*. In esse il poeta, oltre a esprimere il desiderio di stabilire quel

legame affettivo con la terra, comune a tutti gli-istriani, offre la sua visione del mondo. Un micromondo rappresentato dal campicello ("seito sansa lagrame"), che le siepi limitano ("La saraja ka geira in tondo / siña i kunfeini del mieio mondo"), e dove respira il fiato-"incenso" della terra. Il che nulla toglie al suo amore per il mare, sul quale ha trascorso buona parte della vita, come marittimo prima, come pescatore poi, evidente in *L'alba del paskadur*, la lirica breve ma ricca di un suo ritmo interno:

L'alba la stila kunpaña lavur
el trasto ka krika, el rimo fa ardur
za skrêivo l'arjñ de la ruzada
e la lantiérna zì kuazi masada
la prúa grukulia, el livánte zbiankiso
e kuista alba d'inkánto sparéiso. **)

Sul piano formale va rilevata la predilezione del poeta per il verso discorsivo-narrativo e per l'uso della rima che dà alla sua poesia una particolare cadenza popolare. Però la rima non è la costante del verso di Curto, come testimonia la silloge del 1981 (*Poesie*), strutturata tutta in quartine, ma senza che la rima faccia la sua apparizione. Ancora un'osservazione sulla detta silloge: la forte allusività ai motivi esistenziali, che predominano sull'occhieggiante autobiografismo (*l' miei bagnì*), solo occasione per penetrare negli strati profondi dell'io.

5. Un posto abbastanza notevole nella produzione letteraria istriota spetta a Giovanni Santin (1921). L'attività di questo arguto scrittore si è svolta nella prosa - narrativa e versioni dall'italiano all'idioma istrioto - e solo marginalmente nella poesia, produzione raccolta nel volume *Odore di casa* (1972). Essa comprende leggende e novelle antiche, racconti di ieri, frammenti di storia e di costume, racconti di oggi, alcune versioni (Daudet, il Tassoni della *Secchia rapita* e il Verga) e tre lavori in versi, il tutto presentato in un insieme organico. Il Santin novellatore possiede un fine intuito per tutto ciò che ha una matrice nelle tradizioni popolari della sua Rovigno. Da qui il ritorno a un mondo mitico che questo spiritoso scrittore riesce a captare e che ripropone usando un linguaggio popolare, sanguigno e senza eufemismi, proprio dei suoi personaggi, ciò che dà all'opera un particolare colore e profumo di 'casa nostra'. Chi non ricorda le novelle boccaccesche sulla semplicioneria di Calandrino? Ebbene, leggendo *El casuoto del dassio /il casello del dazio/* o le *Dui storie da feighi /fichi/*, veniamo riportati di colpo in un passato remoto che conosciamo ma che ci appare nuovo grazie all'istrioto.

In versi sono due poesie, *Al samier /l'asino/* (nella libera versione dell'autore 'inno all'asino') e *Miz da majo /mese di maggio/*, e quattro pagine difficilmente

definibili, intitolate *Ali fiste ruvignize*. Come spiega l'autore, sono "Appuntamenti rovignesi", ossia spettacoli organizzati dal Circolo italiano di cultura, ai quali i detti versi servono come apertura e chiusura.

Senza negare il valore estetico di questo "acquerello dello spirito popolare", come dice dell'opera il suo autore, la maggior validità di *Odore di casa* sta nel fatto di aver dato ai lavori una lunga sopravvivenza nel tempo, nel corso del quale sarebbero andati perduti, se fossero stati tramandati solo per via orale.

6. Rientra nella poesia dialettale questa villotta di Sissano, borgata che dista da Pola pochi chilometri, ricordata vent'anni fa da un suo anziano abitante. ***) Questa forma poetica poi musicata veniva cantata in coro durante il lavoro nei campi e nelle osterie e, prova ne è la nostra, esprimeva lo spirito bonario e burlesco della nostra gente che nel canto riversava i problemi che l'affliggevano - miseria, lavoro, dolore, tristezza - ma anche il desiderio di evadere dal quotidiano creando scherzi e canzonature e, soprattutto, cantando l'amore nei suoi aspetti più reali e innocenti. Ecco il testo:

Vai ale porte
le cati serade /le trovi chiuse/
Buto l'ocio al balcon /finestra/
lo vedo verto.
Posi el pié ale mura
e vai drento.
Vai dal fogo
impisi /accendi/ la candelina.
Pian pian vai là del leto
che la dormiva.
La jera destirada sol leto
e la jera descuberta al bianco peto.
Mi je sbassà son jela
e la je basada su la boca.
La se je dismesia
disendo: chi me toca?
Sin mi /sono io/! el tuo primo amor
che per vignì catate
son vignù drento del balcon.
Za che ti son vignu
cussì che pur sia.
Butate sul leto
e fame compagnia.
Me je destirà sul leto
solo per vardarghe quel bianco peto.
Ala matina me je sveglià ale oto
quando che cantava el galocio.

Amor mio mi devi zi /andare/ via
e no puoi fate compagnia.
Va pal tuo destin come ti toca
ma basame prima sula boca.
E se ti torni un'altra volta
ti caterà verta anche la portal

7. Alla consistente produzione dei due 'padri' della poesia istriota non corrisponde un'adeguata attività tra i suoi cultori della generazione di giovani, benché desti speranza l'interesse che per questa poesia dimostrano tre poetesse: Lidia Delton, Loredana Bogliun Debeljuh e Romina Floris, le prime due di Dignano, la terza di Valle, come è già stato detto. Poiché un'analisi della poesia istriota della generazione giovane richiede un approccio specifico, mi limito a presentare quella delle tre che segna un punto di transizione tra poesia dialettale e poesia in dialetto.

8. Lidia Delton¹⁰ (1951) pubblica costantemente in "Istria nobilissima" dal 1984, a quando risale il suo primo florilegio: *Dignan e la so zente*, seguito da *Tra i mòuri de Santa Cateréina in quel de Dignan* (1986), *L'arte de lavori* (1987), *Atimi de veita* (1988), *Par judate a veivi* (1989) e *Tramounti sbiadeidi* (1991). Nella prima, breve, raccolta la Delton dipinge la cittadina di San Biagio con la macchietta della donnetta querula, "sempro ingropada / e piena de afani / de contate le nove" (*La Castelia*), e delle immancabili "babe che le orcola / per le cale, / zuta i volti / e nele androne" (*Contrade*). Ma accanto a quest'immagine folcloristica, casereccia e pettegola, c'è anche quella del decadimento della cittadina istriana con le "mazere /.../ in grumaso" e le "cazite /che/ pian pian le se zgurba" (*Fra le mazere*) e dell'assottigliamento dei dignanesi autoctoni. Però la loro presenza è una realtà, e la poetessa lo afferma con calore:

/.../
e domani co ne contaremo
diremo,
jerimo...
No, semo...
semo...
(Bara Stefano Capeler)

Una piccola, realistica galleria di scenette locali dai contorni ben definiti, è armoniosamente rappresentata anche nelle altre sillogi: ritratti di fornaie ("le furnere

10 Diplomata educatrice prescolastica presso la Facoltà di Pedagogia di Pola, attualmente è direttrice didattica per le sezioni italiane degli asili del comune di Pola.

/che/ co le so man bianche, / le impastava el pan col levà"), della materassaia ("la stramasera sempro co l'ago in man / e el spago de canepa / in scarsela de la traversa"), del calzolaio ("el caligher /con/ quile man, / che dal dèi chel jera nato / le viva batù le broche / e fato scarpoin de coran"); la tradizione delle giovani di approntarsi il corredo di sposa, l'usanza delle vecchie di sedere "sul sojer de casa, / su scagni consumai del tempo, / a raccontarsi/ i peccati de zoventù".

Le poesie nelle quali l'angolo visuale non è unicamente il popolare, ma si allarga in rapide sequenze illuminate dall'interno, sono quelle della silloge *Tramonti sbiadeidi*, otto liriche di pochi versi, felicemente strutturate. La poetessa, dopo un lungo esercizio, ha ormai maturato dimostrando di possedere gli strumenti per costruire un vero discorso poetico. Breve nella sua semplicità, ma estremamente sentita, è la lirica *La me zento*, che riporto completa:

I boumbari
zi cumo la leitera /l'edera/,
tacai a sti groumasi /pietre/
e a sti vedurni /maggesi/,
co le radeighe fonde
in sto carso eistrian,
sempro pronti a lavurà
e a favelà /discorrere/,
a veivi e a murei
fra le canisele
de la so Dignan.

9. I poeti qui presentati si fanno portavoce di una realtà collettiva da tanti ignorata e di cui bisogna tener conto. Ne è tramite l'istrioto, antico dialetto il quale, meglio della lingua letteraria, esprime compiutamente la vivacità popolare, in contrasto con la poesia 'alta', il cui preziosismo spesso rende la pagina opaca e fredda, anche se formalmente levigata. La poesia istriota non è mai gioco verbale, *divertissement*, perché il fine deformante non corrisponde alle sue intenzioni di presentare un premondo di creature semplici e ingenui.

*)Tre punte tengono chiusi / tre colori di terra /
dove i miei sentimenti / perdono la voce. / Questa
terra mi ha dato la vita / e per questa terra la vita
darei / se qualcuno volesse / spezzarmi da lei. /.../.
(Dalla raccolta *El faje del limedo* - L'erba del sentiero,
nell'Antologia delle opere premiate ai concorsi d'arte
e di cultura "Istria nobilissima" XXIII/1990, Unione degli
Italiani dell'Istria e di Fiume - Università Popolare di
Trieste.) Da notare che i testi originali sono riportati
nella trascrizione fonetica di cui si sono serviti i vari
autori.

**)La stella dell'alba accompagna il lavoro / il trasto
scricchiola, il remo diventa fosforo / già scrive la brezza
sulla lavagna del mare / e il faro smuore / la prora
borbotta / il levante s'imbianca / e quest'alba d'incanto
sparisce.

***)E' Lorenzo Dobran, vero archivio delle tradizioni
del luogo. Cfr. il periodico della Comunità degli Italiani
di Pola, "El clivo", dicembre 1974, n. 15, pp. 18-20.

POVZETEK

Delo obravnava istrske pesnike, ki se izražajo v istriotščini, romanskemu govoru, ki se je ohranil na jugu polotoka. Avtorica je predstavila več avtorjev, od najstarejših (Zanini, Curto) do najmlajših (Lidia Delton).

Bale / Valle. Kaštel / Castello (Foto G. Filipi, 1993)

GLASBENA PODOBA KRAJEV Z ISTRIOTSKO GOVOREČIM PREBIVALSTVOM

Dario MARUŠIČ

samostojni etnomuzikolog in etnoorganolog iz Strunjana, SLO
libero etnomusicologo e etnoorganologo,, Strugnano, SLO

IZVLEČEK

Prispevek je pregled trenutnega stanja razvoja ljudskega glasbenega izročila v krajih južne Istre z istriotsko (istroromansko) govorečim prebivalstvom. Obravnavani so Rovinj, Bale, Vodnjan, Galižana in Šišan. Posebni poudarek je na vilotah zaradi njihovih različnih izvajalskih praks, ki se dotikajo večine istrskih glasbenih stilov. Vilote so tako eden pomembnejših elementov pri dojetju geneze istrskega glasbenega izročila (ali izročil)

UVOD

Južna Istra je z etnolingvističnega in etnoglasbenega vidika najbolj heterogena istrska mikroregija. Posebno je to izrazito v krajih z romansko govorečim prebivalstvom. Tu je tekom stoletij prišlo do edinstvenega stanja večjezičnosti in večglasbenosti. Na tem področju se namreč prepletajo trije tipi istrske ljudske glasbe: tonalna glasba, dvoglasje v istrski lestvici ter diskantno dvoglasje, medtem ko je jezikovna raznolikost zastopana z različnimi romanskimi in slovanskimi idiomii. Stari istriotski govor je ob istrobeneškem prisoten v Rovinju (Rovigno) in Vodnjaju (Dignano), današnji istrobeneški govori Sissana (Sissano), Galižane (Gallesano) in Bal (Valle) pa ohranjajo precejšnje ostanke istriotskega substrata.

Povsod imamo tudi čakavsko govoreče prebivalstvo, v Rovinju in Vodnjaju kot relativno novejši pojav, medtem ko sta bila Šišan in Bale dvojezična že v preteklosti.

Ob tem ne gre prezreti še italijanskega in hrvaškega standardnega jezika, oba sta seveda prisotna v vseh omenjenih krajih.

Iz tega sintetičnega pregleda je izpuščena Fažana, zaradi kvantitativne nepopolnosti gradiva, ter Pula, zaradi današnjega jezikovnega stanja, ki za razliko od preteklosti radikalno odstopa od naslovne teme.

GLASBENO IZROČILO

Glasbena podoba teh krajev je dokaj kompleksna. Tu so prisotni vsi tipi istrskega izročila z izjemo bugarenja, zato pogosto prihaja do njihovega medsebojnega pre-

pletanja in tako nastajajo tudi prehodne oblike. Krajevne razlike z vidika intenzivnosti prevlade enega od stilov sicer omogočajo delno sintezo stanja glasbenega izročila celotnega področja, vendar pa nas številne lokalne posebnosti najpogosteje privedejo k proučevanju vsakega kraja posebej.

Obstoj različnih plasti tradicije ima svoj dragoceni pomen pri proučevanju geneze istrskega glasbenega izročila. V tem smislu imajo vsekakor prvenstvo vilote, tekstualno enokitične dvovrstične lirske pesmi v trohejskem enajstercu oziroma v desetercu z anakruzo:

In mezo al mar ghe xe un camin che fuma,
la dento xe 'l mio ben che se consuma.

(U) -U-U-U / -U-U

(U) -U-U-U / -U-U

Njihovo glasbeno izvajanje je v osnovi trojno: diskantno, tonalno in v dvoglasju istrske lestvice. Nekateri primeri pa tudi kažejo prehodne značilnosti. Vilote so vokalne in vokalno instrumentalne. Slednje so običajno parafraze istoimenskega plesa in plesa furlane.

Svoj prikaz ljudske glasbe krajev z romansko govorečim prebivalstvom južne Istre sem torej osredotočil predvsem na vilote in ga od kraja do kraja dopolnil s prikazom pomembnejših prvih ostale vokalne in instrumentalne glasbe.

GALIŽANA

V tem kraju z večinskimi romansko govorečim prebivalstvom¹ najdemo vilote tako v dvoglasni vokalni kot v vokalno-instrumentalni izvedbi. Vokalne vilote so

v diskantnem dvoglasju ter se javljajo (z individualnimi variacijami) z dvema melodičnima obrazcema. Prvi je označen kot **a pera** (v paru) in ga izvajajo moški:

1. Cou-pa-re ti an-ge-ra - so e mi con mag-is-t,
 2. Cou-pa-re to, po-ten - te to-ne bo-na,
 con pa-re ti con qua-est-um
 con sp-a-ri-te tu per - tu-um
 e mi con mag-is-t-ru
 (ma) gi-va-ter-

1.glasbeni primer; izvajajo **Nicolo Moscarda** in **Marcello Simonelli**; vir: DM

Drugi je **a la longa** (na dolgo), ki ga izvajajo mesano, v novejšem času pa tudi v ženskem paru:

33"
 t'ha de-to da ve-gi-re-a t'ha de-to da ve-nir-
 non sa- vo-nu-ta
 son sei ve-nu-ta

2.glasbeni primer; vir: STAREC 1, str.135

Vokalno-instrumentalno izvajanje vilote je v tim. **can-to soto le pive** (petje pod dudami). Napev dud je variacija plesa furlane. Svojevrsna posebnost galižanske glasbe je tamburin (**simbolo**), ki igra v paru z dudami (pive). Galižana je tudi edini kraj severnega Jadrana, kjer se to glasbilo še uporablja.

Piščali galižanskih dud so praktično identične s **surlami** čakavsko govorečega prebivalstva, le da slednje danes uporabljajo brez meha.

Pripovedno pesem **Dove ti vadi bela bruneta** pojejo v Galižani tako pod dudami kot v vokalnem dvoglasju v istrski lestvici.

MODERATO
 Do-ve ti ie-ni be-la BRU-ne-te, so la, so - le - te por ie - tà?

3.glasbeni primer; vir: RADOLE, pesem 64-I

Pesem je znana in priljubljena tudi pri čakavsko govorečem prebivalstvu južne Istre, ki pesem poje v istro-beneškem narečju, napev pa uporablja na surlah kot spremljavo valcera oziroma mazurke

4.glasbeni primer; izjaja **Drago Draguzet**; vir: DM

VODNJAN

Tudi vodnjanske vilote so tako vokalne kot vokalno - instrumentalne. Starejša vokalna oblika so dvoglasni **bassi** v izvedbi mešanega para:

LARGHETTO
 Bu - tajn me-ia - ra la me - - -
 me-lin - co - ni - - - a a
 me-lin - co - ni - - - a a
 ma - lin - co - ni - - - a a
 ma - - lin - co - ni - - - a a

5.glasbeni primer; vir: RADOLE, pesem 44

Novejša oblika je tonalno dursko dvoglasje (v največjem času tudi večglasje):

LENTO
 La pio-ve vi-gna - rà so-la so - li - ta - - - la
 be-gna-rò tmò ben d'azziò ca - si - ta - - -

6.glasbeni primer; vir: RADOLE, pesem 43

Pri nekaterih vilotah pa je opaziti tudi določene skupne točke z dvoglasjem v istrski lestvici:

LARGO

Vo - jo, cantar vo - jo, starli-gra-menlo va-gajn ma-lo-ra
 la malin-ro-ni-a
 malin-ro-ni-a
 me - lin - ro - ni - a

7. glasbeni primer; vir: RADOLE, pesem 45

Vokaino-instrumentalno se vilota pojavlja kot parafraza furlane in tu velja omeniti, da je Vodnjan edini kraj južne Istre, ki uporablja kot plesno godbo zasedbo violina - malí bas.

BALE

Edine objavljene primere starejšega načina izvajanja vilot najdemo pri Starcu (STAREC 1; STAREC 2).

32°

Ma-ro-sa, nia fa-cho ti lu no-to no-ro-sa ni-a
 fa-cho ti lu no-to el mie ca-ra-lo don-tro (la)
 de la nia sta-la (tua) de la nia sta-la

8. glasbeni primer; vir: STAREC 1, str. 131

Po podatkih pripovedovalcev so bili v preteklosti **bas** si v mešanem dvoglasju, vendar ni izključeno da bi njihova izvedba bila tudi dvojna, tako mešani par kot samo moški par.

Ostala balska ljudska glasba je tonalna novejšega izročila. Med temi so z glasbenega vidika morda najzanimivejše pripovedne pesmi.

ŠIŠAN

Šišan je tipični zgodovinsko dvojezični in dvonacionalni kraj, kjer je ob dvokulturnosti prisotna tudi transkulturnost ljudskega izročila. Dvoglasne šišanske vilote so znane kot **mantignade** in praktično odgovarjajo petju **u dva** in **na tanko i debelo**, pač glede na to, ali je

dvoglasje v tercah ali sekstah. Izraz mantinjada je znan tudi med čakavsko govorečim prebivalstvom, kjer označuje specifično instrumentalno skladbo. Kot balske je tudi šišanske vilote prvi objavil Starec (STAREC 1; STAREC 2), čeprav je že Karabajič (KARABAJIĆ) opozarjal na njihovo ozko zvezo s petjem Hrvatov.

Dor mi hi lo-la mi-wani di sor-wor-dor mi hi lo-la mi-wani di sor-wor-di
 chuz la-to it xie bar-bar de vi-or-le

9. glasbeni primer; izvajajo Giovanni Matias in Antonio Glavina; vir: DM

Kot v Galiziji pojejo v Šišanu vilote tudi v spremljavi dud. Šišanski tip dud je (kljub nazivu pive ki je splošna oznaka za glasbilo z mehom²) drugačen od galižanskega in identičen z mihom Hrvatov. Isti je tudi plesni repertoar.

V Šišanu sem med drugim zabeležil lepo varianto po vsej Istri in tudi širše znane dvojezične pesmi:

Ja san bija u Fiume,
 in Piazza dele jerbe,
 ja san tamo vidija
 cento mila serve.

Jena mi je rekla,
 da san bel moreto,
 druga mi je stavila
 una man sul peto.

Jena mi je rekla,
 da san bel ragaso,
 druga mi je stavila
 una man sul braso.³

Se gavesi puška
 mi te maseria,
 del ben che mi te voio
 vrah ti krv pojija.

ROVINJ

Prve notografije rovinjskih vilot je že v prejšnjem stoletju objavil Antonio Ive (IVE). Vsi primeri so zapisani enoglasno in šele Starčevi (STAREC 1; STAREC 2) dvoglasni primeri nam podajo realnejšo sliko izvajalske prakse. Bežna analiza sicer le dveh primerov nam ne omogoča absolutne klasifikacije stila, vsekakor pa nas usmerja k vsaj približnemu lociranju le-tega znotraj istrskega glasbenega izročila ter nam delno dovoljuje domnevanje glede dvoglasne izvajalske prakse nekaterih starejših enoglasnih zapisov iz Rovinja in ostale Istre.

Rovinske **butunade** se najbolj približajo temperirani tonalnosti. Diskantnost se javlja samo pri kadenciranju, in sicer z občutkom viseče dominantne kadence. Podobne, sicer enoglasne primere, poznamo tudi v ostali Istri:

14"

Qu i so- no par de . que xi ra-cco e opu-do
ti gni cur-ci-de- ra cho i ta ss- lu-do

10. glasbeni primer; vir: STAREC 1, str.139

Ob vilotah so v Rovinju še značilnejše **arie da nuoto** (nočni napevi) in **bitinade**.

Arie da nuoto so troglasne (z občasnimi vmesnimi štiriglasji) z dvema tenorjema in dvema enoglasnima basoma (danes sicer postajata basa vse bolj baritona) in spominjajo na dalmatinsko klapsko petje. Arie so harmonsko dokaj kompleksne, izvajanje je sottovoce, medtem ko je vsebina pesmi različna in največkrat v italijanščini. Naslednja je enostavnejša varianta in eden redkih primerov v rovinjski istriotščini:

Posebnost v Istri so rovinjske bitinade, ki jih izvaja solist ob večglasni vokalni spremljavi. Spremljava onomatopoejsko oponaša glasbila, po mnenju večine izvajalcev kitaro. Ta način petja naj bi nastal zaradi njegove vloge petja ob delu, kjer so roke zasedene in torej kitarska spremljava ni možna. Izven Rovinja je podoben stil petja znan v Genovi (trallalero) in v Toskani okrog Grosseta (bei). Nekatere sorodnosti kažejo tudi sardinski tenores ter skupinsko petje v Gruziji.

3. JEZIKOVNO GLASBENI ODNOSI

Kot vemo je jezik ljudske pesmi redkokdaj čisto narčne ali čisti knjižni jezik. Lahko ga definiramo kot "ljudski knjižni jezik" ali kot "jezik ljudske književnosti". Tudi v enojezičnih okoljih je jezik pesmi "poetičen" in torej različen od vsakdanjega govora, vsekakor pa je to toliko bolj kompleksno v večjezičnih situacijah kjer imamo tudi več "ljudskih knjižnih jezikov" (v našem primeru: istriotsko z elementi istrobeneškega in italijanskega standardnega jezika; istrobeneško z elementi italijanskega standardnega in istriotskega jezika; italijansko z elementi istriotskega in istrobeneškega; "makaronske" pesmi, v katerih se konkretno prepletajo različni jeziki).

ADAGIO

El si' n- bi- a- go x ua- or- ur da péi- ie ole la sa- a- la.
Cu- u- wa- pi- ten- ta ba- la Ce in peie uel pal sta.

11. glasbeni primer; vir: BENUSSI, pesem 4

Kritično dojetje jezika ljudske pesmi je zatorej pomembno pri ugotavljanju "pripadnosti" neke pesmi določenemu jeziku v primeru kontakta sorodnih jezikov oziroma aktivne večjezičnosti sorodnih jezikov in torej s tem možnosti jezikovne amalgamiranosti. Toliko bolj, ko specifično glasbena forma ali stil pripada različno-jezičnim skupnostim.

Če opravimo bežen pregled vseh omenjenih značilnih stilov glasbe v krajih z istriotsko govorečim prebivalstvom, lahko približno zaključimo, da so najbolj istriotske rovinjske bitinade zaradi svojega največkrat avtorskega teksta, subtilno ustrezajočega rovinjskemu govoru. Sledijo avtohtone vilote, vezane na živo ljudsko produkcijo in torej dozvetne na dvoindividualno (dvočasno izvajanje!) transformacijo v skladu s stopnjo lokalnega krajevnega stanja istriotščine. Naslednje mesto v tej paralelistici zavzemajo pripovedne pesmi, katerih večina ima svoj izvor izven Istre. Najbolj italijansko standardne so arie da nuoto.

Posebno poglavje pa so konkretno dvojezične ali večjezične makaronske pesmi, ki imajo transnacionalni panistrski značaj.

4. ZAKLJUČEK

Večnacionalna multikulturalna Istra je težko monolitno določljiva v svoji časovno prostorski gibljivosti. Prav ta

nestalnost pa je vsekakor največji motiv za interdisciplinarno sistematično proučevanje istrskega mikrokozmosa, pričakujoč seveda sinteze, a istočasno zavedajoč se, da so le-te vsakič na novo začasne.

1) Točni statistični podatki o uporabi raznih jezikov mi niso znani. Objavljeni pa so bili podatki popisa prebivalstva iz leta 1991, glede na opredelitev po narodni pripadnosti (Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima. Republički zavod za statistiku, Zagreb 1992). Glede na obravnavane kraje sledi:

	preb.	Hrvati	Italijani	Istrani	ostalo
BALE	885	363	324	98	200
GALIŽANA	1248	236	607	121	286
ROVINJ	12210	7136	1761	1335	1987
ŠIŠAN	525	208	181	78	58
VODNJAN	3678	1742	750	408	778

2) Tudi ludro in folo.

3) Nekateri namesto besede *braso* pojejo *caso*.

RIASSUNTO

Il saggio tratta la fase attuale dell'evoluzione della tradizione musicale nei paesi dell'Istria meridionale abitati dalla popolazione che ancor'oggi parla un antico, in Istria l'unico autoctono, idioma romanzo: vengono elaborati i canti popolari di Rovigno, Valle, Dignano, Gallesano e Sissano. L'autore dedica un particolare interesse alle villotte che sono indispensabili per capire la genesi della tradizione musicale popolare istriana.

VIRI IN LITERATURA:

BENUSSI: Benussi L., Le "arie da nuoto" di Rovigno. v: "Atti", vol.XIV Centro di ricerche storiche, Rovigno 1983-84, str. 377-381.

DM: Marušič D., Terensko gradivo.

IVE: Ive A., Canti popolari istriani raccolti a Rovigno, Torino 1877

KARABAJIĆ: Karabajić N., Muzički folklor Hrvatskog Primorja i Istre, Rijeka 1956.

RADOLE: Radole G., Canti popolari Istriani, Firenze 1968.

STAREC 1: Starec R., I discanti popolari della tradizione popolare italiana in Istria.

v: "Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e storia patria", n.s. XXXIV 1986, str. 117-142.

STAREC 2: Starec R., Canti e musiche popolari dell'Istria veneta. LP Albatros ALB/20, Milano 1984.

Šišanj / Sissano. (Foto: G. Filipi, 1993).

Franco CREVATIN
O ROVINJSKEM DIALEKTU*)

Antoniju in Giovanniju Pelizzerju gre zahvala za prvi, in najbrž tudi zadnji, tiskani slovar rovinjskega dialekta, ki ga imamo v rokah: urejen je z ljubeznijo in znanjem, ki ga tako delo zahteva. Nobenih dvomov ni, da je slovar izšel na zahodu rovinjskega idioma; zahodu, ki je sicer osvetljen s svetlobo plemenite narečne literarne dejavnosti, a vseeno gre za zahod.

Še včeraj je bilo na razpolago bore malo pripomočkov za preučevanje rovinjskega dialekta, čeprav je treba poudariti, da smo imeli res zelo kakovostna dela: Ivetove opise v knjigi *I dialetti ladino-veneti dell'Istria*; podatke iz jezikovnega atlasa *Atlante Linguistico Italo-Svizzero* K. Juda, kjer se poleg Vodnjana in Pirana pojavlja tudi Rovinj; *Vocabolario giuliano* in *Vocabolario marinaresco giuliano-dalmata* E. Rosamanija; dva pomembna prispevka o poljedelski oziroma pomorski terminologiji F. Mašusa in G. Pellizzerja. Ne poznam neobjavljenega Ivetovega gradiva, ki ga trenutno v rovinjskem Centru pripravljajo za objavo, a dvomim, da bomo iz njega izvedeli kaj več od tega, kar nam je že znano. Popolnoma nekoristen je Barsanov slovar v rokopisu, ki ga hranijo v Biblioteca civica v Trstu, brez posebne vrednosti pa so tudi vprašalnice za še vedno neobjavljen italijanski jezikovni atlas, *Atlante Linguistico Italiano*, U. Pellisa. Vse to še posebej poudarja pomen dela očeta in sina Pellizzer: nista si zastavila naloge sestavljanja *thesaurusa* (besed iz AIS v njunem slovarju sploh ni), temveč sta zbrala bolj ali manj celotno besedišče rovinjskega dialekta, kar bo zelo dobrodošlo leksikografom in romanistom, ki poznajo rovinjski dialekt še iz časov, ko je Meyer Lübke objavil etimološki slovar romanskih jezikov, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*.

Pričakovati je, da bo objava slovarja sprožila nov interes znanstvenega sveta za rovinjski dialekt. Znanstveniki so se glede idiomov v južni Istri razdelili v dve skupini: eni zagovarjajo "Istroromansko" teorijo, po kateri imajo naši govori posebno mesto znotraj romanskega sveta, drugi pa se bolj nagibajo k "istriotski" teoriji, ki te dialekte tolmači kot del severovzhodnega italijanskega diasistema. Dveh predpostavk, če zanemarimo neznatne konotacije, vsekakor ni moč tolmačiti na enakovreden način, a o tem pozneje. Začel bom z izposojenkami. Hrvaške izposojenke so zelo maloštevilne, kar je mogoče razumljivo zaradi pomorske orientacije Rovinja: želim poudariti obliki *s'cida*, *s'cèvola* "vrsta preproste skleda", tudi *s'ciesa* "skleda" (AIS; *skled(i)ca*). Koren besede je tipična istrska hrvaška oblika *skleda*

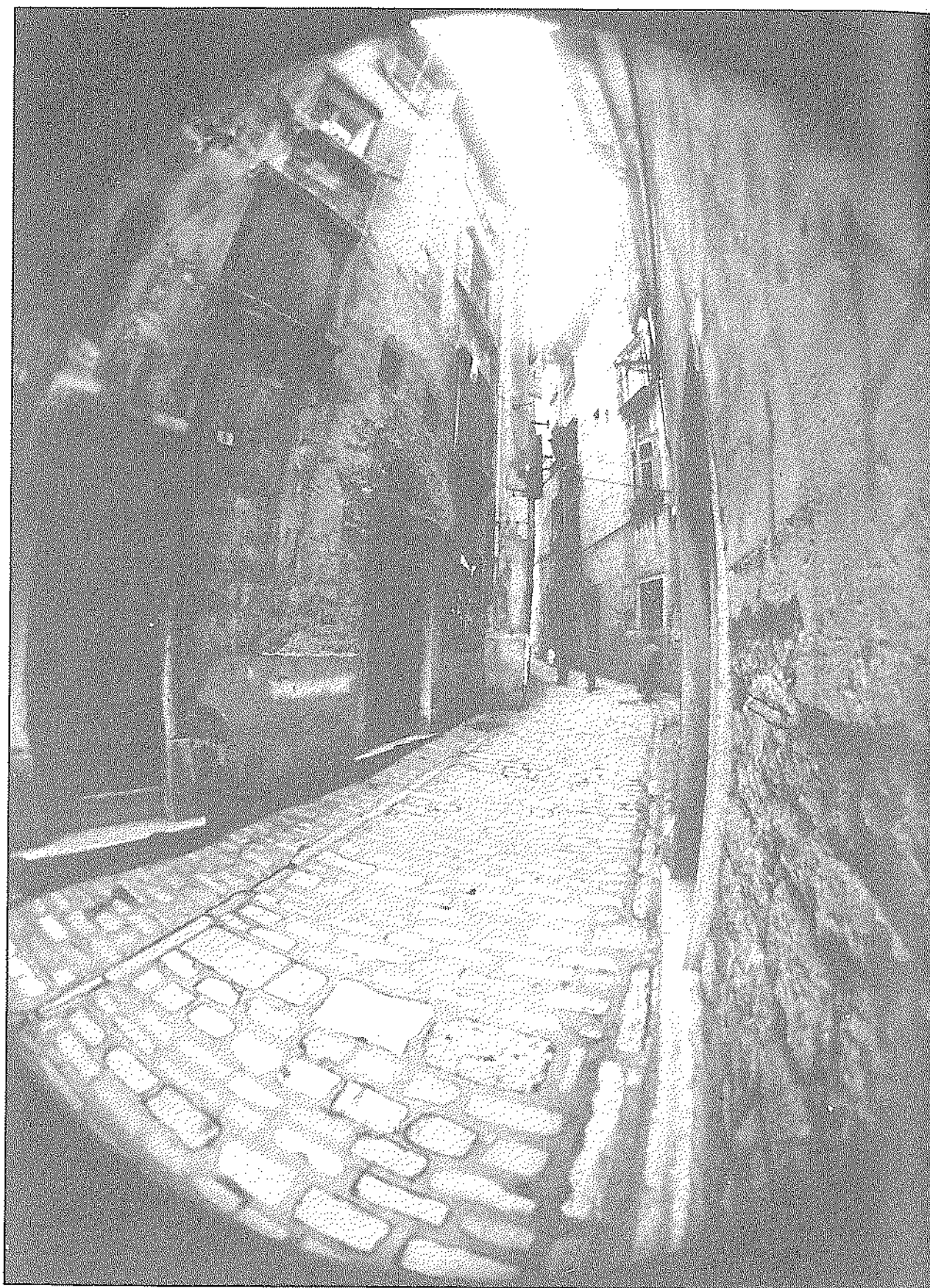
"lesena skleda, ki jo uporabljajo kmetje", svojčas izposojena romanska beseda *scudela* (*scutela* - prim. Rocchi 321-322). Beseda je bila prevzeta v časih, ko so bile soglasniške skupine z *-l-* še vedno stabilne in je zanimiva, ker je bila prilagojena po zakonitostih treh različnih vokalizmov, *i/ef/ie*, kar jasno kaže na zelo zapletene procese, ki jih je rovinjski vokalizem utrpel. Ni potrebno posebej poudarjati, da beseda *s'cèvola* nadaljuje nepotrjeno **s'cè(d)ola* in da potemtakem niti sama ne sodi med najnovejše izposojenke. Mogoče je tudi oblika *inturidése* "strditi se" *trdo*, vendar mislim, da je možna tudi etimologija **torritus torrere*. Zanimive so tudi izposojenke iz nemščine: nekatere, kot na primer *adriso*, "naslov", so vsekakor iz najnovejših časov, nekatere pa, kot *scheri*, "bahač, predrznež, nasilnež" (skari), vzbujajo vtis določene starosti. Nekatere izposojenke iz francoščine nas begajo - mislim na *zanvier*, "januar", in na *susiato*, "oseba, ki trpinči, muči, nadleguje" (*so-ucier*): zdi se, da gre za jezikovne ostanke kratke francoske vladavine, ki je sledila propadu Republike Sv. Marka. Galicizma sta tudi *lanco*, "jata pliskavic", in *lanchiera*, "vrsta dreves ali trt", kar je identično it. 'rango', le da rovinjska beseda kaže na nemško posredovanje z zanesljivim vojaškim poreklom. Večplastnemu jeziku pomorščakov dolgujemo jasne grecizme: *mècheti*, "seveda ne", *vareia*, "težko kladivo za razbijanje skal", *mo^uma*, "opica" (prek arabščine); dalmatinski kroatizem *sidro*, "sidro" (iz grščine); južnoitalijanski italianizem *gagnòn*, "mornarski učenec, začetnik", poleg 'guaglione'. V jezik pomorščakov spada tudi *s'ciampo*, "rešitev"; oblika je namreč težko razlagati drugače, ker izvajanje od **sklampo*, metateze predpostavljene pomanjševalnice kakor tudi tolmačenje, da gre za relikv iz starejših jezikovnih plasti pred narečjem (tak relikv bi bil popolnoma osamljen v rovinjskem besedju - relikvi pa niso nikoli povsem osamljeni), ni prepričljivo. Menim, da gre najbrž za obliko iz severne Istre, ker za to območje že imamo nedvomne dokaze o palatalizacije skupine *ca*, ki jih ni moč pripisati izposojanju. Nič čudnega: je težko verjeti, da se je južna furlanska meja, kot s sekuro odrezana, zaustavila v Miljah? Mislim pa, da je *munestazio*, "ležišče mlinskih kamnov", ergološka izposojenka (prim. furl. *munestaz*), ker je glasovna oblika besede vsekakor novejša.

Izmed mnogih, velikih in manjnih, novosti v besedišču sem za to priložnost izbral tiste, ki se mi zdijo najbolj zanimive in za katere ni nobenega vzroka, da bi jih imeli za izposojenke.

badinà, "norčevati se", nadaljuje obliko *abatare*, enako kot navadno in splošno 'badare'.

balantròn, "nered, spletkar": če se ne motim, je to polučena izpeljanka od *labyrinthus*.

*) Referat, ki ga je prof. Crevatin prebral na predstavitvi slovarja A. in G. Pellizzerja *Vocabolario del dialetto rovinegese* v Rovinju 19. junija 1993.

Rovinj / Rovigno. Vrata / Porta Valdibora (Foto: G. Filipi, 1993).

balbagà, balbigà, "omahovati, opotekati se", nadaljuje *balbicare*, "jecljati", s prenesenim pomenom.

breła, "teren zasajen s trtami brez drevja", je langob. *braidà*, razprostranjeno v severni Italiji.

briz'na, "slana", je križanje med tipom 'brina' in germ. *brisa*.

cagiùl, "cvetača", bi lahko potekalo od **cauleolus*, vendar je treba upoštevati tudi možnost, da gre za recentno pomanjševalnico od **col* - vsekakor zanimiva oblika.

caracanto, "majhna apnenčasta tvorba na ladjah": zdi se, da je posledica križanja znanega tipa 'caranto' s 'cane', kar je zelo pogosto pri tovrstnih konkretizacijah.

fore (mn.), "njive, polja": jasno, kot mnoge druge izpeljanka iz istega pomenskega polja, od *foras*.

funtera, "strmina, prepad": od *funditare*.

gargaia, "nizka veja na oljki, ki je povešena proti tlem, tako da otežkoča prehod s plugom": zelo verjetno je, da gre v tem primeru za prenesen pomen, zaradi podobnosti na izrazni ravni - prvoten pomen je "vratni jermen pri volovski opremi" (od osnove **garg*).

grave'na, "vrsta motike": zelo znana beseda v dialektih srednje in južne Italije negotove etimologije (glej DELI s. v.: korena *καφαζοφ*, ki ga navaja DELI, Alessio ne omenja v svojem *Lexicon Etymologicum*).

inatè, "rojen šibak, slabo razvit": najbrž od *ineptus* (polučena beseda?)

lezi, "izbrati - ribiči ribo v mreži": beseda je znana tudi v vodnjanščini, od *eligere*.

liepo, "krmeželj; tudi oseba, ki slabo vidi", v Vodnjanu *lepo*: od *lippus*.

lonfa, "ostrina rezila noža ali škarij": zanimiva, čeprav danes neprozorna metafora v zvezi s človeškim telesom, pravzaprav *ungħia* "noht". Beseda, po mojem mnenju, ne nadaljuje oblike *ungula*, z *-ngl-* *-ngj-*, ampak gre za metaplazijo primitivnega *unguis* (< **ung(u)ia*). Prim. istrske dvojnice *pengo/penfo*, "maščoba", od *pinguis* in *sànguene/sànfene* (Izola), "jagodičnica (rastlina *Arbustus unedo*)" (< **sanguinus*) in prastari refleks v hrvaškem toponimu *Buzet* (lat. *Piquentum*) oziroma **Bilgento*.

ma fido, "podrejen, ponizen": ljudska izpeljanka, mogoče osamljena v romanskem svetu, od *mansuetus*.

nirtula, "borovnica - plod": retrogradna izpeljanka od *nirtulièr* "borovnica - rastlina", *mirtillus*.

paiadura, "kosir, vinoraz", s paralelami v drugih istrijskih govorih (Bale: *paladora*, Vodnjan: *paladura*), **putatoria*.

scarò^un, "skupno ime za ne vredno ribo ali zelo drobne školjke": od *escha* z zelo razprostranjeno pripono *-umen*; prim. *mugrò^un*, "oljnata umazanija; žaltav vonj", vse-

kakor od *amurga*.

sime ž. mn., "semena" *semen*, izpeljanka od imenovalnika, najbrž morfološka prilagojenka edninske oblike **sima* (ali **sime*), ki je postala skupno ime.

sufalcà, "pod noge dati (tudi preneseno)": od *sub-follicare* z zelo staro apokopo, pogosto v pozni istrski latinščini.

Tu bomo končali seznam, ki bi lahko bil bistveno daljši¹, in ni potrebno posebej poudariti, da za mnoge nimam sprejemljivih etimologij.

Kam torej spada rovinjski dialekt in predbenečanski idiomi v južni Istri? Problem so še včeraj pogosto obravnavali na emotiven način, značilen za devetnajsto stoletje, kar lahko opravičimo pri Ivetu, Skoku in, delno, pri Bartoliju, a v današnjem času moramo takšen pristop odločno odkloniti. Pri tem nisem maliciozen ali cenzor, ker je najbrž vsem znano, da so problem klasifikacije istrijskih govorov izkoriščali kot metaforo za politično-nacionalno razsodišče. Omejil se bom samo na nekatera zelo preprosta vprašanja, na katera bom poskusil odgovoriti, upam, na enostaven način.

1. Ali je rovinjski govor (v tem primeru ga bomo imeli za hipostazo predbenečanskih narečij) sam po sebi dovolj za analizo? Z drugimi besedami: ali lahko predpostavim, da je rovinjščina nasledek linearnega in postopnega jezikovnega razvoja latinščine rimskih kolonizatorjev do današnjih dni?

Evolutivna kontinuiteta je prioritarna teoretična potreba, ki bi jo mnogi iz psiholoških razlogov želeli zanemariti. Danes je jasno, da je besedišče odprt sistem in da del besed, ki nadaljujejo najstarejša jezikovna stanja, živi skupaj z besedami, ki jih dolgujemo interferencam. Spomnimo se angleškega besedja: v glasoslovju, ki je bolj ali manj zaprt sistem, imamo mnogo manj nejasnosti. Torej, ko pravimo, da je rovinjski vokalizem s historičnega vidika jasen in da so zanj značilne spremembe prehodi *š, ž, i, u* ipd., ne povemo prave resnice: omenjeni pojavi sicer veljajo, a niso niti redni niti koherentni. Poleg tega je jasno, predvsem kar zadeva starejše oblike, da je istrski vokalizem utrpel mnoge spremembe, ki so najbolj odrazile pri silabični kvaliteti, kot sta pokazala Mario Doria in Alberto Mioni. Iz povedanega kakor tudi iz dejstev, ki so nam danes na razpolago, izhaja, da je Istra amfizona severovzhodne Italije; z drugimi besedami, ker v Istri ni bilo jezikovnih modelov, je bila stalno pod vplivom večjih in prestižnejših območij, čeprav ni nikoli izgubila lastne individualnosti. Zato je popolnoma nemogoča analiza jezikovne podobe Istre brez upoštevanja italijanskega diasistema. Jezikovno kontinuiteto južne Istre lahko razumemo samo v okviru

1 Na primer tip *sierpa* ali *sierpo* "kača", ki se zelo razlikuje od beneških tipov, kakor tudi *sfgala* "rč", s kratkim *-a-*: *túrgolo* "moten, temen" (od **urvidu-*); itn.

večjega območja.

Najbrž bo ta trditev splošno sprejeta, čeprav domnevam, da bi jo marsikdo želel spremeniti na naslednji način: amfizonalnost je pojav, za katerega so značilne interference, ki pa ne bi smele vplivati na klasifikacijo, poleg tega pa na primer furlanščina sploh ni italijansko, temveč ladinsko narečje. Če zanemarimo dejstvo, da znanost ne trpi "če....", imamo dovolj vzrokov, da lahko verjamemo, da je omenjena amfizona zelo star pojav, ker je trditev, da je furlanščina neodvisna od vzhodne beneščine, popolnoma nesmiselna. Poleg tega "ladinsko vprašanje", iz katerega izhaja trditev (severovzhodne) ne-italijanskosti², je danes prej predmet teologije kot znanosti: *ad infinitum* je bilo dokazano, da se furlanščina zelo razlikuje od drugih ladinskih narečij, da je furlansko besedišče močno večplastno, da mnoge furlanske prvine redno zasledimo tudi v najstarejših plasteh beneškega narečja. Vsi dosedanja odgovori na tovrstne študije so bili zgolj impresionistične in emotivne aproksimacije: dokler znanstvene trditve (predvsem G. B. Pellegrinija) ne dobijo prav tako znanstvenega odgovora, se ni potrebno ukvarjati s tematiko, ki vzbuja samo najrazličnejše nacionalizme in lokalizme.

2. Ali ima oblikovanje istrske romanščine posebno mesto znotraj romanske jezikovne družine?

Kot vidimo, je problem isti, le da je sedaj postavljen globlje v čas (recimo VI-VII. st.) - v bistvu je to problem, ki so ga zastavili Skok in njegovi učenci. Predvsem je treba poudariti, da v tistih časih govoriti o Istri pomeni govoriti o regiji z jezikovnim *continuumom* in da so historiografska dejstva interpretirali na poseben način; govorimo namreč o preteklosti, o obdobju, ko so probleme, ki se razlikujejo od današnjih, obravnavali na popolnoma drugačen način. Torej, v obdobju, o katerem teče beseda, je proces individuacije severo-vzhodne Italije potekal v okviru večjega območja, severne Italije, ki jo tudi lahko razumemo le znotraj galo-romanskega območja. V tej luči je bila Istra nujno deležna določene stopnje arhaizma - kar sem že večkrat pokazal na leksikološki ravni: razpolagamo z dokazi, da je s strukturalnega vidika zelo pomemben pojav sonorizacije intervokalskih nezvočnikov še vedno nedokončan. To je razvidno iz glasovnega ustroja izposojenk tipa **Caprae* (it. Capodistria) *Koper* in *Petina* (it. Pèdena) *Pičan*. Skok misli, da je *celotna* izvorna osnova istrske romanščine ustrojena na tak način, da je torej v sorodstvu z dalmatščino, ki se je začejala nekje okoli Reke; in ravno zaradi tovrstnega posploševanja se hrvaški znanstvenik moti. Očitno je, da tisti, ki pozna in sprejme ime za Koper, ne more ne poznati in ne sprejeti imena

naselbine v zaledju istrskega mesta, ki se mu po italijansko reče San Quirico; enako je nemogoče trditi, da Slovani že v najstarejši preteklosti niso poznali imena pečine pri Buzetu, ker imamo v bližini najdišče slovansko-romanske nekropole iz VIII. stoletja. Slovensko ime za San Quirico je *Sočerga* (**San Chirigo*), slovensko in hrvaško ime za it. Pingente pa je *Buzet* (**Bilgent(o)*). Kot smo videli zgoraj, sta obe koprski prilagojenki sonorizirani. Ker je predpostavka, da sta imeni za Koper in Padno posredni izposojenki, dokaj dvomljiva (čeprav ne nemogoča: a v tem primeru se spremeni kronologija), moramo zaključiti, da je bila Istra kot mejno stičišče neromanskih ljudstev obenem tudi skrajna vzhodna točka, do koder je prodrla lenicija. Zato: Istra je rob severovzhodnega italijanskega diasistema.

Tu se bom ustavil, ker bi sedaj moral govoriti o drugi problematiki, ki zadeva skrb za ta žlahtni govor, o problematiki, ki bi morala zanimati *predvsem* tiste, ki jim ni materinščina: želim si, da do tega pride, če ne, nima smisla govoriti o Evropi.

Galižana / Gallesano. Cerkev Sv. Roka / Chiesetta di S. Rocco. (Foto: G. Filipi, 1993)

2 Ne mislim na enotno Italijo v jezikovnem smislu *sic et simpliciter*, ker o jezikovno enotni Italiji lahko govorimo le na kulturološki ravni

ZAPISKI IN GRADIVO / NOTE E FONTI

PRILOG NACRTU KRONOLOŠKOG PREGLEDA POVIJESTI HRVATSKE ISTRE (do 1941. GODINE)

Petar STRČIĆ

dr., znanstveni svetnik, upravnik Arhiva HAZU, 41000 Zagreb, Strossmayerov trg 2, CRO
dott., direttore dell' Archivio dell' Accademia Croata delle Scienze e delle Arti (HAZU), Zagabria, CRO

IZVLEČEK

Zaradi zapletenih zgodovinskih razmer je hrvaško zgodovinopisje Istre utemeljeno šele po letu 1945. Dosežki so pomembni, a še vedno nimamo niti popolnejše znanstvene sinteze niti celotnih strokovnih ali splošnih publicističnih pregledov - razen enciklopedijskih. To delo je prvi poskus osnutka kronološkega pregleda zgodovine hrvaške Istre, ki temelji na najnovejših znanstvenih dosežkih hrvaških in tujih zgodovinarjev.

- U doba gornjega paleolita u Istri već žive "praljudi", a ima nalaza i o stanovnicima iz kasnijih razdoblja. U brončano doba (1800-10.000 pr. Krista), za velikih seoba, stižu Protilirij, koji podižu gradine, a najznačajnije je naselje Nezakcij (Vizače) na jugu. Među njima se profiliraju Histri, po kojima je polotok dobio ime; čini se da nisu etnički sasvim čisto ilirsko pleme. Od rijeke Raše na istok pomoračko je ilirsko pleme Liburna, koje u 4. str. pr. Kr. kroz neko vrijeme potiskuju Japodi.

- Oko 400. pr. n. e. provaljuju Kelti, ali su se vjerojatno asimilirali s Histrima.

- III. st. pr. Kr. prvi se put spominje Pula.

- 181. pr. n. e. Rimljani na prilazu Apeninskom poluotoku podižu Akvileju (hrvatski i slovanski Ogļej) kao glavnu bazu za dalji prodor na Balkanski poluotok i dalje u Podunavlje; Histri ih neuspješno ometaju u gradnji.

- 177. pr. n. e. završene su rimske borbe s Histrima, padom Nezakcija i samoubojstvom njihova vladara Epułona; oduzet im je dio zemljišta i zabranjena trgovina. Povremenoga otpora ima do vladavine Oktavijana Augusta u I. st. pr. Krista.

- Oko 42. pr. n. e. granica rimske Italije pomaknuta je do rijeke Rižane na sjeveru, a oko 12. pr. Kr. do rijeke Raše na jugoistoku. Do Julija Cezara pokrajina Istra seže do rijeke Rubikon na Apeninskom poluotoku. S njega stižu doseljenici; prevladuje romanizacija Histra. Pula i Poreč dobivaju status kolonije s rimskim građanskim pravom.

- I. st. Sagrađen je u Puli amfiteatar ("arena"), najmonumentalniji među mnogobrojnim arhitektonskim objektima uopće.

- V. st. Kršćanstvo veoma rano prodire te se formiraju i biskupije Pula, Poreč, Pićan i Novigrad, koje su zajedno s Koprom i Trstom, podređene Oglejskoj (akvilejskoj) metropoliji odnosno patrijarhatu.

- 476-538. Nakon pada Rimskoga Carstva Istrom gospodare Ostrogoti.

- 538-788. Istru drži Bizant, osim za langobardske vlasti 751-74. Upravno je (s Venecijom) stavljena pod Ravenski egzarchat, s centrom na Apeninskom poluotoku.

- Oko sredine VI. st. biskup Eufrazije - od niza kulturnih objekata iz IV- V. st. (najznačajniji je Maurov oratorij) i bazilike iz V. st. - dovršava monumentalni, prekrasni ansambl bazilike Eufrazijane.

- 599. prva dokumentirana vijest o upadu Slavena, koji su suzbijeni, no, vjerojatno su i prije provaljivali u Istru. Papa Grgur I. javlja 600. solinskom biskupu Maksimu o slavenskom prodiranju kroz istarski prolaz, a 602. i 611. datiraju nove vijesti o provalama. God. 640-642. vlada papa Ivan IV., koji u Istru i Dalmaciju šalje opata Martina otkupljivati sužnjeve od pogana, dakle od Slavena. Pretpostavlja se, da su do tada Slaveni zaposjeli veće dijelove Istre.

- 788. Franci Bizantu preotimaju Istru, koja je od sada dio Furlanske markgrofovije pa samostalna pokrajina u okviru franačkoga Italskoga Kraljestva, s grofovima na čelu. Od sada naglje prodiru feudalni odnosi. Drukčije se uređuje upravni sustav; gradovima se oduzima vlast nad okolicom, nameću dažbine i naseljavaju Slaveni, koji se profiliraju u Hrvate i Slovence.

- 804. sukob starih romanskih gradova i vojvode Joanesa rješava se na skupu uz rijeku Rižanu (danas u

Republici Sloveniji) pred predstavnicima Karla Velikoga; gradovima je potvrđena samoprava, nije im vraćeno i vanjsko područje, ali je obećano udaljšavanje Slavena ako čine štetu. No, vremenom gradovi opet gube samopravu, a osobito raste moć crkvenih glavara.

- 812. Aachenskim mirom je Francima potvrđen i posjed Istre.

- 842. Saraceni su porazili mletačku flotu kod o. Suska, što govori da su se zalijetali i do obala Istre.

- Pol. IX. st. (pretpostavlja se) Sv. Ciril (Konstantin) sastavio je slavensko pismo glagoljicu; nakon rastjerivanja Metodijevih učenika u Moavskoj, dio njih je stigao i u Istru, donijevši staroslavensko bogoslužje i glagoljicu; u Istri se održala sve do 19. st., kada je silom uklonjena iz upotrebe od strane vladajućega tankoga talijanaškotalijanskoga sloja. Istra uz o. Krk ima najveću glagoljsku pisanu baštinu u Hrvatskoj, a u svijetu uopće.

- Poč. 876. brodovlje hrvatskog vladara Domagoja u ratu protiv Mletaka pustoši obalu od Umaga do Rovinja.

- 932. Kopar stupa u ugovornu obvezu sa sve većom silom - Venecijom, koju potvrđuje 977. Taj potez na općoj je liniji i drugih istarskih starih gradova da se održe pred pritiskom feudalnih moćnika.

- 948. tršćanski biskup postaje svjetovnim gospodarom grada, pa je Tršćanska grofovija izdvojena iz političkih okvira Istre.

- Oko 950, po bizantskom caru Konsantinu Porfirogenetu, istočna Istra pripada hrvatskoj državi, s granicom na rijeci Raši i gradu Labinu na jugu, te na brdima na sjeveru. Smatra se, da u tom stoljeću - nakon mađarskih najezdi - Hrvati znatnije stižu u Istru.

- 952. Istra je odvojena od franačkoga Italskog Kraljevstva i uključena u vojvodinu Bavarsku; raste njemački utjecaj, ali je Istra i dalje samostalna pokrajina.

- 976. stvorena je vojvodina Koruška te joj je pridodana i Istra.

- 1000. mletački dužd Pietro Orseolo zaustavlja se u Poreču i Puli na svome osvajačkom pohodu na ostalu hrvatsku jadransku obalu.

- 1030. ime ceste "Via Sclava" govori o pomicanju Hrvata iz središnje Istre prema Poreču na zapadnoj obali.

- XI. st. U nastojanju da oslabi koruške vojvode, njemački car Henrik III. Istru kao samostalnu marku daje u feud Ulriku Weimar-Orlamünde : (oko 1040-1070), koji uzima i istočnu Istru, do tada u okviru Hrvatskog Kraljevstva, zajedno s Kvarnerskim otocima.

- XI-XII. st. Njemački feudanci izmjenju se: Eppenstein, Weimar-Orlamünde, Spanheim i Andech-Merani, a u međuvremenu i oglejski patrijarh. Oni, uglavnom, ne borave u Istri; ni biskupi ni opati ne upravljaju posjedima, pa središnja vlast slabi, a jačaju njezini civilni i vojni službenici. Markgrofov zastupnik u XI. st. zove se nuntius

marchionis, u XII. st. comes Histriae, a patrijarhovi generalis gastaldus, richtarius marchio.

- 1102. spominju se hrvatska imena naselja u središnjoj i sjevernoj Istri: Gologorica, Ronz (Roč), Cernogradus, Bellegradus, castrum Cholm (Hum), Vrana i Letaj.

- XI.-XII. st. Među najstarije glagoljske spomenike uopće ubrajaju se kameni natpis u Plominu (XI), ulomak u Grdoselu (XII) i grafit u Humu (XII. st.).

- oko 1100 - 1154. Herman iz središnje Istre (Dalmata, Sclavus de Carinthia, Secundus, Nellingaunensis), pionir je evropske znanosti, filozof, astronom-astrolog, pisac i prevodilac niza djela, pa i s arapskoga (npr. Kuran). Uz M. Vlačića Ilirika najznačajniji je istarski Hrvat.

- XII. st., druga polovina. Majnard Schwarzenburg postaje gospodar središnje Istre, koja je pripadala Porečkoj biskupiji, te udara temelj kasnijoj Pazinskoj knežiji (grofoviji). Nasljedstvom pripala je Goričkim grofovima. Na sjeveroistoku su se osamostalila Devinska gospoda, odvjetnici oglejskoga patrijarha, koji su u XI. st. zadobili i Meraniju - posjede puljskog biskupa: (tadašnja) Rijeka na desnoj obali Rječine, Kastav, Veprinac, Mošćenice.

- XII. st. Stari se gradovi sve više oslobađaju feudalčeva pritiska i oformljuju se - koliko koliko - u samostalne komune; to dovodi do borbi sa Venecijom, u kojima su 1145. Pula, Kopar i koparska Izola poraženi; polažu prisegu vjernosti i obvezuju se pomagati je u ratovima na moru. Pula i njezini saveznici Rovinj, Poreč, Novigrad i Umag 1149. ponovno gube rat s Mlecima.

- 1145. spominje se u Puli Petrus Sclavus cum Arpo filio suo, a kasnije se Hrvati spominju i u drugim starim romanskim gradovima, što govori da se rano uključuju i u njihov život.

- 1158. cesta "Via Sclavonica" govori o daljem pomicanju Hrvata iz središnje Istre prema Poreču.

- 1164. u Veroni, 1216. i 1219. u Ogleju se raspravlja o pojavi i suzbijanju patarena, katara - pristalica "savršениh" članova Crkve; ovaj kršćanski vjerski pokret nije se održao u Istri.

- 1177. Pula, 1186. Kopar, 1192. Piran, 1194. Poreč imaju birane konzule i rektore, pa se osamostaljuju, a komune sve više učvršćuju, koristeći slabljenje feudalne vlasti; gospodarski jačaju.

- 1199. Pula opet gubi rat s Mlecima, te mora porušiti gradske zidine.

- 1199. spominje se hrvatska institucija župana u Plominu i Gračišću (središnja i istočna Istra), i to u sporu između Pule i Barbana, a i drugdje, npr. 1215. u Labinu, 1351. u Kastvu, Veprincu. No, u Labinu u XIV. st. samo su suci, kao i u Kastvu u drugoj polovini XV. st. (2 suca). Župani imaju požupe, a djelovali su i vijećnici.

- 1209. njemački car daje u feud oglejskom patrijarhu Volgeru markgrofoviju Istru, osim središnjega dijela Goričkih grofova i kvarnerskih imanja Devinske gospode.

- 1220. i (uglavnom) 1232. car je snažnog patrijarha Berholda priznao gospodarom Istre, s pravom odlučivanja u oblasti sudstva, trgovine, kovanja novca i izbora načelnika u gradovima. Patrijarsi osiguravaju vlast posebno u Puli 1232. (čini se, da su je i osvojili).

- 1242. Mleci počinju rat protiv Pule, a slijedeće godine uspostavlja se prvobitno stanje; to se i drugdje očituje, osobito u drugoj pol. XII. st. poslije smrti patrijarha Bertholda, očito snažnije ličnosti.

- 1267. Poreč, 1269. Umag, 1270. Novigrad, 1271. Sutlovreč, 1278. Motovun, 1279. Kopar, 1283. Piran i Rovinj napuštaju Oglejski patrijarhat, koji slabi, te se priklanjaju Mlecima.

- 1291. mirom u Trvižu (Treviso) Mleci su - nakon rata - zadržali vlast u svome dijelu Istre (jug i zapad).

- XIII. st. Na račun kmetstva širi se kolonat u obalnim područjima; taj svojevrsni ugovorni/zakupni odnos potrajat će čak do 1945.

- potkraj XIII. st., po uzoru na Veneciju, vladajući u starim gradovima zatvaraju ulaz u svoja gradska vijeća.

- 1301. Mleci imenuju kapetana s vojnim nadležnošću nad svojim dijelom seoske Istre (paisenaticus), koja je uglavnom hrvatska; sjedište je u Sutlovreču (Sv. Lovreč Pazenatički). Koparski je načelnik zapovjednik vojske u gradovima. Inče Mlecine mijenjaju druge upravne odnose.

- 1307. oglejski patrijarh odrkao se prava na stare gradove uz godišnju odštetu.

- 1310-31. Pula je u vlasti obitelji Sergija, koja se naziva Castropola (Castrum Pola), i dalje s osloncem na patrijarhe, iako ne sudjeluje u mletačko-oglejskim sukobima. God. 1318-19. gube sukob s Mlecima, pa s Goričkim grofovima, ako da su svrgnuti i grad je predan Mlecima.

- 1325. stoji datum na "Istarskom razvodu", ispravi o utvrđivanju nekih meda između posjeda oglejskoga patrijarha i pazinskoga kneza, odnosno njihovih podložnika; sadržaj su redigirala tri notara u latinskoj, njemačkoj i hrvatskoj varijanti; prve dvije su izgubljene, a najstariji je sačuvani prijepis samo glagoljicom iz 1546. godine. Temelj "razvodne" isprave čini desetak sličnih dokumenata iz XII. st. Jedan je od najznačajnijih spomenika Istre, posebno u oblasti pravne i gospodrske povijesti te filologije. Talijanaško-talijanska publicistika i historiografija nije uspjela osporiti njegovu vjerodostojnost. Potvrđeni su autentični slojevi iz ranoga srednjega vijeka.

- 1342. za Alberta IV. konačno se od središnje Istre formira samostalna Pazinska knežija, koja je do tada bila dio posjeda Goričkih grofova. Zauzima i patrijarhovo područje doline rijeke Raše.

- 1366. Devinska gospoda na Kvarneru priznaju habsburšku vlast.

- 1374. Pazinska knežija je nasljednim ugovorom s Albertom IV. (iz 1364) pripala austrijskim Habsburgovcima.

- 1394. Venecija udružuje obje kapetanske funkcije u jednu; sjedište je u Rašporu.

- 1399. gospoštija Devinaca nasljedstvom pripada grofovima Walsee.

- XIV. st. i dalje širi se venecijansko narječje, a od XIV. st. snažnije uzmiče istroromanski jezik, od kada traje i "venetizacija" cijele Istre.

- 1405. kupili su župani Ivan Piriš i Marin Mišulin iz Nugle (ročko područje sjeverne Istre) jedan od najznačajnijih hrvatskih spomenika - rukopisni hrvatsko-glagoljski misal Novaka Disislavića, kneza šolgovskoga i ninskoga, viteza hrvatsko-ugarskoga kralja Ludovika, koji ga je izradio 1368. (danas je u austrijskoj nacionalnoj knjižnici u Beču). Ovaj misal bio je predložak za misal 1482. - prvu hrvatsku tiskanu knjigu uopće, kojoj se već iste godine u Izoli raduje žakan Juri upravo iz Roča: "Vita, vita! Štampa naša gori gre; tako je oću da naša gori gre! (...)".

- 1420. Mleci zauzimaju Oglej, Labin i Milje, a 1421. i Buzet i Kaštel padaju u njihove ruke; patrijarsi gube svjetovni dominij, a dužd postaje markgrof. Tako je Serenissima od sada za niz stoljeća gospodarica zapadne, južne, jugoistočne i manjega dijela sjeverozapadne Istre, tj. tri četvrtine Istarskoga poluotoka (obalom od Plomina do Milja). Ugovorom ostaje na snazi oglejski pravni sustav, u okviru kojega žive gradovi (citta), stari rimski municipiji i biskupsko sjedište (Pula, Poreč, Novigrad, Kopar) te obzidana naselja niže kategorije (castelli e terre), s ograničenom samoupravom, kojima senat imenuje podestate. Nadležnost imaju i nad seoskim hrvatskim općinama, s ograničenom samoupravom, sa županom odnosno merigom na čelu.

- 1466. gospoštija Walsee na Kvarneru nasljedstvom je pripala Habsburgovcima. Od kraja 15. do 17. st. tamošnji Kastav, Veprinac i Mošćenice dobivaju statute. Podjela Istre između Mletaka i Habsburške Monarhije ustaljuje se do kraja XVIII. stoljeća.

- Pol. XV. st. tršćanski biskup Eneja Silvije Piccolomini (1447-58), potom papa Pijo II. (1458 - 64) u svojoj knjizi "De Europa", piše da su Istrani Slaveni, a u primorskim gradovima građani se služe italskim i hrvatskim odnosno slovenskim govorom.

- 1474. Kastavska je gospoštija podređena Rijeci; 1583. ulazi u sastav Kranjske (sam Kastav već ranije) i dobiva samostalnost.

- 1474. Vincent iz Kastva (Vincencius de Kastua) sa suradnicima izradio je veoma bogat ciklus zidnih slika u crkvi Sv. Marije na Škrilinah kod Berma; u njegovoj radionici nasale su i čuvene freske s motivom mrtvačkog plesa i poklonstvom Triju kraljeva.

- 1483. labinsko je pučanstvo hrvatsko.
- 1498-1578. u Pazinskoj knežiji važi urbar, po kojem su seljaci davali: desetinu od žita, vune i janjadi, a o blagdanima i novčana i naturalna davanja; ostaju na snazi i neka stara davanja iz oglejskog razdoblja, a ima i izvanrednih nameta, regalija i radne obveze (rabote).
- XI.-XVI. st. u sjevernu Istru useljava se manji broj balkanskih Vlaha (Istrorumunji, Čiribirci); ima ih i danas.
- oko 1508, Labin -1559, Tübingen, Matija Grbac ili Grbić, Matthias Garbitius Illyricus, humanist, filozof, filolog, sveučilišni profesor, prevodilac; u početku protestant, prijatelj M. Vlačića Ilirika i drugih protestanata.
- 1508. u Pazinskoj knežiji su 1103 ognjišta i 1283 muškarca, sposobna za oružje i teže radove. Najnaseljenije je i gospodarski najjače mjesto Gračičće.
- 1508-12. rat Cambraiske lige, koalicije evropskih država protiv Venecije, teško pogada Istru, koja je dijelom opustošena; Mleci su dobili Barban i Draguč.
- Poč. XVI. st. turske jedinice povremeno pustoše sjevernu Istru, što uz stalno siromaštvo, glad, kugu i malariju izaziva znatno gospodarsko i demografsko nazadovanje.
- 1520, Labin -1575, Frankfurt na Majni, Matija Vlačić Ilirik, teolog, filolog, filozof, znameniti protestantski pisac i političar, sveučilišni profesor u Njemačkoj i dr., autor opsežnoga opusa (npr. "Magdeburške centurije"). Uz Hermana Dalmatina najznačajniji je Hrvat Istre uopće.
- 1521. diobom posjeda između cara Karla V. Habsburškog i njegova brata Ferdinanda V. Pazinska knežija formalno je "pridružena zemlja" Kranjskoj, ali ne i politički i gospodarski.
- 1521, Buzet - poslije 1568, Gradišće (Eisensadt), Stjepan Konzul Istranin (Pinguentinus), svećenik, pisac, prevodilac, tiskar, glagoljaš, protestant; autor je znatnog opusa, dijelom u suradnji s Antunom Dalmatinom.
- 1570-71. seljačka buna u Pazinskoj knežiji, s oko 2000 sudionika, koju neki istraživači smatraju početkom niza buna čiji je završetak u tzv. Gupčevoj buni u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Pazinski kapetan Leonard Attems surovo je skršio bunu.
- 1571. katastarski popis u Pazinskoj knežiji otkriva znatnu promjenu u veličini seljačkih posjeda - oni su od 1 do 70 "žurnada" (dnevnic), tj. od 0,5-14 hektara. To znači da nestaje oglejski tip seljaštva, tzv. mansi, koji je bio prilagođen mogućnostima obitelji da ih obrađuju. Naime, starosjedioci i kolonisti se miješaju, ali kolonisti dobivaju zemlju i povlastice, suprotne duhu feudalnih obveza, te dolazi do postupnoga prelaska od uvjetnoga do punopravnog vlasništva nad zemljom. Samo starosjedioci snose povećane urbarijalne i fiskalne terete.
- 1585, Kanfanar - 1652, Trsat, dr. Franjo Glavinić, franjevac, pisao na latinskom, talijanskom i hrvatskom jeziku, s rodoljubnim komponentama. - 1596. nadvojvoda Ferdinand objavio izmjenu urbara Knežije. Za go-

tovo 1/4 povećane su novčane i naturalne daće, regalije i rabote. Započinje otpor seljaštva, što se nastavlja i u XVII. st., ali urbar se ipak provodi (s nekim reformama 1598. i 1610) sve do 1848. - do ukinuća feudalnih odnosa. Čak i veće grupe kmetova bježe u mletačku Istru, gdje su pod povoljnijim uvjetima primljeni u status "novih stanovnika".

- 1597. oko 900 senjskih uskoka na 17 brodova opljačkali su mletačke i turske brodove u Rovinju. Uskoci su prije i poslije pustošili istarsku obalu.

- Druga pol. XVI. st. Dotadašnja povremena kolonizacija u režiji mletačkih i austrijskih vlasti iz vanistarskih, ostalih hrvatskih zemalja, dobiva i zakonsku podlogu. Doseljenici u mletačkoj Istri dobivaju državnu zemlju u doživotno/nasljedno korišćenje (enfiteusa), dokle je obrađuju; vraća se državi, ako se ne obrađuje duže od pet godina, što je rok za privođenje zemlje kulturi; nakon toga stiže oslobođenje od fiskalnih tereta. Država je kreditirala smještaj, nabavu stoke, oruđa, sjemena itd. Dug je Rasporskom kapetanatu u Buzetu vođen kao solidarna obveza.

- XVI-XVII. st. U austrijskim nasljednim feudalnim gospoštijama Istre upravni sistem dijeli se na političko-vojni, fiskalni i sudski, a svima upravlja kapetan (Hauptmann) Knežije iz tršćansko-furlanskih i riječko-istarskih plemićkih obitelji, dok je njegov namjesnik (luogotenente) uglavnom iz redova lokalnih plemića; oni imaju i sudbenu vlast. Teške delikte rješava sudsko vijeće do desetak općinskih poglavara s pokrajinskim sucem na čelu (Landrichter). Postojale su regularne vojne pješačke i konjaničke jedinice, a svi sposobni muškarci Knežije podložni su vojnoj obvezi. Od druge pol. XVI. st. uprava Knežije je u rukama zakupnika, uz nadzornika u nekim financijskim i općim prilikama - "protopisara" (Gegenschreiber), koji je bio činovnik nadvojvodine komore u Gracu. Seoska uprava i dalje je u funkciji; na čelu "komuna" - seoske općine i dalje je župan, uz požupa, te "banke" - 12 "starèjih", koji su vršili sudsku funkciju u građanskim i manjim krivičnim sporovima. - Kako se mletačka vlast ustaljuje, tako stari gradovi počinju nazadovati, jer Venecija bezobzirno suzbija konkurenciju. Usto, Pula je 1527. napadnuta i kugom te sasvim propada - u XVI. st. ima svega 500-800 stanovnika, Poreč 700-800, a Labin oko 1500. Jedino je Rovinj u zavjetrini pa 1554. ima 1798, 1650. god. 4000, a 1741. god. 7357 stanovnika; njegova i (donekle) porečka prednost je i to što je za brodove zadnja, stacionarna luka, odakle su ih monopolski peljari vodili do centra lagunske Republike. Iako mletački gradovi Istre postaju periferna naselja Republike, od potpune propasti ih spasavaju u prvome redu vitalni kolonisti.

- 1615-18. uskočki rat ili rat za Gradišku između Austrije i Venecije osobito pustoši Istru; sustavno se, doslovce, uništavaju, pa i spaljuju pogranična i neka druga područja. U razaranjima osobito se ističu senjski

uskoci. Razvija se sustav "pljačkaške gerile". Upravo od tada širi se pojam istarskog Krasa (krša).

- 1619. službeno je utvrđena opća bijeda u Knežiji, koja tada ima samo 2380 stanovnika.

- 1630-32. katastrofalna kuga prorjeđuje pučanstvo; tako Puli ostaje oko 300, a Poreču oko 100 stanovnika.

- 1630. Kastavka je gospoštija pripala riječkim isusovcima, koji nastoje ograničiti slobostine i provode talijanizaciju; 1635. ukinut je statut, 1638. izbila je buna, 1640. donesen je novi statut, prema kojemu je isusovački rektor potpuni gospodar gospoštije; 1661. Kastavci su izborili suženu samoupravu, ali buna ima i kasnije.

- 1653. ističe se - u nizu - seljačka buna u Knežiji, s oko 3.000 sudionika; središte je Pićan.

- XVII. st. Istra se oporavlja teško ili nikako. Dio kolonista iz mletačkoga dijela odlazi u Knežiju ili druge krajeve Hrvatske pa i pod Turke; dio onih koji ostaje ulazi u Vicinatske odnose s crkvenim i svjetovnim posjednicima, uključuje se u mornaricu, postaju nadničari, pastiri i sl. Traju i oružani sukobi sa starosjediocima, kojima je neobrađena zemlja oduzeta, ali plaćaju i namete od kojih su kolonisti oslobođeni, kao i sukobi s općinskim gradskim vlastima, koje gube prihode. Dio kolonista je i neposredno stradao u ratovima, te od gladi i bolesti. Ipak, po ocjeni povjesničara, općenito uzevši, preostali kolonisti su popravili gospodarsko stanje pokrajine do kraja toga stoljeća.

- 1717. Karlo VI. proglašava slobodnu plovidbu Jadranom, 1719. Trst i Rijeku slobodnim lukama, ali Beč naglo razvija samo Trst, što ne koristi hrvatskoj Istri. Ipak, duži periodi mira omogućuju povećanje broja stanovnika Buja, Motovuna, Poreča i Labina, pa u mletačkom dijelu Istre pol. XVIII. st. živi oko 90.000 stanovnika. Istra općenito stagnira zbog primitivnoga ratarstva i stočarstva, haranja bolesti (osobito malarije, tifusa i plućnih bolesti), stočnih zaraza, slabe prometne povezanosti (pa i unutar oba područja), što sve uvjetuje neuspjeh i ono nešto pokušaja oživljavanja privrede. Venecija i Beč ne pomažu, tako da dolazi i do povremenih razdoblja gladi.

- 1750, Tinjan - 1825, Beč, Josip Voltić (Joso Voltiggi Istrijanin, Josephus Voltich, Voltigui), pravnik, filolog, leksikograf, prevodilac, hrvatski narodni pretpredsjedatelj.

- 1771-1852, Barban, Petar Sanković/Pietro Stanovich, kanonik, polihistor, član niza akademija i društava, autor opsežnog opusa, konstruktor. Tipičan primjer Hrvata Istre koji se započinje odnarođivati i postaje talijanaš, ali austrjakantskoga (kada zatreba, i francuskoga) političkoga usmjerenja.

- 1788. Usklađuju se crkvena i državna granica, pa dijelovi puljske biskupije ulaze u sastav (austrijske) tršćanske, a dijelovi Buzeštine u okvir (mletačke) porečke biskupije. Ukinuta je pićanska biskupija, koja je 1791. pridana Trstu.

- Pokraj XVIII. st. osnivaju se prve velike manufakture: tkaonica vune u Buzetu, tvornica debeloga sukna u Poreču i prerade kože u Rovinju.

- 1797. Napoleon je zaposjeo Veneciju, a u Istri izbijaju neredi. Istra je na prijelazu stoljeća u dva maħa pripadala Beču i Parizu; god. 1806. uključena je u francusku-talijansku potkraljevinu, 1808. postaj vojvodinom te dijelom Ilirskih provincija. Kolonat je zadržan, kmetovima su smanjene obveze, u pravnom pogledu građani su izjednačeni; ukinuti su samostani i bratovštine. Česti ratovi i britanska pomorska blokada izazivaju teško gospodarsko stanje.

- 1797. skup u sjevero-apaninskom Bassanu traži da se i Istra pridruži Cisalpinskoj Republici, čemu nije udovoljeno. No, time je začeta ideja kasnijeg iredentizma, koji se - vulgarizirajući plemenite ideje talijanskoga Risorgimenta - u praksi prvi put javlja 1848, ali imenom i organizacijama 70-godina dalje. Govor je o "neoslobodjenim" talijanskim zemljama, a to su samo neke među onima koje su nekada bile dio Rimskog Carstva ili Mletačke Republike (koje iredentisti smatraju talijanskim državnim i nacionalnim zajednicama). Za iredentiste su sve istočnojadranske hrvatske i slovenske obalne zemlje samo talijanske, a Hrvati i Slovenci su "ščavi" (robovi), barbarski dotepenci bez kulture i civilizacije, amorfna etnička masa. Taj nacionalizam postupno prebista u šovinizam, koji organiziranim, planiranim i sustavnim načinom te sredstvima i državnih vlasti Kraljevine Italije radi na denacionalizaciji, etničkom čišćenju i "oslobađanju" ih samo "talijanskih" krajeva. Znatnu podršku iredentisti imaju i od odnarođenih Hrvata (i Slovenaca) - talijanaša.

- 1812, Veli Ježenj - 1882, Trst, dr. Juraj Dobrila, biskup porečko-puljski i tršćansko-koparski, uz Dinka Vitezića - vođa prvoga naraštaja hrvatskih narodnih preporoditelja i hrvatskog pokreta, zastupnik Istarskog sabora i bečkoga parlamenta. Uz M. Laginju najznačajniji je Hrvat Istre XIX. i XX. stoljeća. Pristalica hrvatske varijante štrosmajerske južnoslavenske nacionalne ideologije.

- 1813. Austrija je zauzela Istru, a 1815. joj je na Berlinskom kongresu potvrđen njezin posjed. Podržavan je i do tada privilegiran talijanaško-talijanski vladajući sloj. Započinja "toskanizacija", tj. brzo prodiranje talijanskoga jezika u vladajuće mletačko narječje.

- 1815-48. Zbog teške gospodarske situacije - kao posljedice ratova i ranijih nedaća - feudalni se odnosi više nisu mogli obnoviti u potpunosti. Usto, 1817. uglavnom je od gladi umrla 1/5 pučanstva. Mijenja se poljoprivredna struktura, npr., uveliko se sije kukuruz, a zanemaruje stočarstvo i vinogradarstvo. Trgovina je slaba. Jedino se brodogradnja i pomorstvo brzo oporavljaju.

- 1822, Vrbnik - 1904, Krk, dr. Đanko Vitezić, pravnik, nadsavjetnik dalmatinske vlade, odvjetnik, jedini hrvatski

zastupnik Istre s Kvarnerskim otocima u bečkom parlamentu od 1873-91; uz J. Dobrilu vođa prvoga naraštaja hrvatskih narodnih preporoditelja i hrvatskoga pokreta, a veoma je utjecajan do smrti.

- 1822. Od istočne Istre i Kvarnerskih otoka (odvojeni su od Riječkoga okruga) osnovan je okrug sa sjedištem u Pazinu.

- 1825. formiran je Istarski okrug od prijašnjega mletačkoga i austrijskog područja te s Kvarnerskim otocima; sjedište je u Pazinu, a dio je Austrijskog primorja (sjedište u Trstu). Okrug postoji do 1861, a na čelu mu je moćan Friedrich Grimschiz. Obnovljeni su patrimonijalni sudovi i jurisdikcija feuda, ukinut je glagoljski notarijat. Talijanski je jezik uveden i u staru austrijsku Istru, a njemački u sudove i uglavnom u više institucije.

- 1828. udružene su porečka i puljska biskupija, sa sjedištem u Poreču. Potvrđeno je ukidanje pićanske, a ukinuta je novigradska biskupija i pridana Tršćansko-koparskoj biskupiji, koja ima u ingerenciji središnju, istočnu i sjevernu Istru. Nadležna je nadbiskupija u Gorici. Intenzivnije se uklanja staroslavenska služba bo-žja i glagoljica, koje uskoro iščezavaju iz javne upotrebe.

- 1828, Jugi (Baštijani, Kastavščina) - 1885, Trst, Mate Bastian, svećenik, književnik, stvarni urednik prvoga hrvatskoga lista "Naša Sloga" 70-ih i 80-ih godina 19. st., jedan od najznačajnijih hrvatskih narodnih preporoditelja Istre.

- 1844. Mali Lošinj sa 5.300 stanovnika tadašnja je mediteranska pomorska sila - god. 1847. ima 97 jedrenjaka duge i mnogo jedrenjaka obalne plovidbe. Istarski okrug imao je 1858. oko 32 % brodova trgovačke mornarice cijele Monarhije. Do tada se već uvode parobrodarske veze Trsta s Istrom i otocima.

- 1846. Czoernigova popisna anketa govori da je u Istri 228.033 stanovnika, od toga 134.455 Hrvata, 60.040 Talijana, 31.995 Slovenaca, 1.555 "Čiribiraca" i 40 Židova. Najnapučeniji je Rovinj.

- 1847. uvodi se u prosvjetni život i "ilirski", tj. hrvatski, ali u načelu i dalje je u upotrebi talijanski jezik. Do tada su zabranjene glagoljaške privatne škole, glagoljice je sve manje, a staroslavensko bogoslužje se potiskuje do nestanka.

- Prva polovina XIX. st. Hrvatski narodni preporod i ilirski pokret imaju odjeka i u Istri, pa se u preporodnim glasilima matice Banske Hrvatske javljaju i Hrvati Istre;

Mošćenice (Foto: D. Darovec, 1989)

to su gotovo isključivo svećenici, jer druge inteligencije gotovo i nema.

- 1847. seljačka buna na lupoglavskom vlastelinstvu u sjevernoj Istri navješćuje slijedeću burnu godinu.

- 1848. seljaci su samo mjestimično oslobođeni kmet-skih obveza, iako su feudalni odnosi službeno ukinuti; u kolonati se nije ni diralo, pa do nemira u Istri dolazi i slijedeće godine. Financijska strana bivših kmet-skih odnosa aspolutno pogoduje posjednicima, a osobito posrednicima iz talijanaško-talijanskog sloja, pa je namjerno ne rješavaju niz desetljeća, držeći hrvatsko selo u punoj ovisnosti. Sukobljavaju se 1848. austrijske i talijanske pristalice u starim gradovima na obali. Beč shvaća značenje hrvatske većine, pa prijetnja s njom i proaustrijsko stajalište Trsta smiruju radikalnije talijanaško-talijanske elemente. Znan je odjek imala i prva javna, do sada poznata, velika politička hrvatska manifestacija, i to u samom sjedištu Okruga, u Pazinu, kao i izbor Hrvata Josipa Vlahu iz istočne Istre u austrijsku konstituantu, uz četiri talijanaško-talijanska zastupnika iz cijeloga Okruga. Ovi posljednji zatražili su uvođenje talijanskoga kao službenoga jezika u Istri (osim na istoku). Zahtjev je Beč odbio, s obrazloženjem da su Talijani u velikoj manjini prema slavenskome i "vlaškom" rodu. Hrvatski sabor u Zagrebu traži bliže povezivanje Istre s maticom - Banskom Hrvatskom. Vlah potiče hrvatski nacionalno-politički istup u istočnoj Istri, koji ima odjeke i van Okruga. Hrvatsko se pitanje pojavilo i ostalo u političkom životu.

- 1848, Spinčići (Kastav) - 1933. Rijeka (Sušak), Vjekoslav Spinčić, svećenik, profesor, političar, publicista, zastupnik u Istarskom saboru, bečkom parlamentu, beogradskom privremenom narodnom predstavništvu i senatu, predsjednik obrazovnih i drugih organizacija, uz M. Laginju i M. Mandića vođa drugoga naraštaja hrvatskih narodnih preporoditelja i hrvatskoga pokreta.

- 1849-61. Kontrarevolucija pa germanski ("Bachov") neoapsolutizam umrtvljuje politički život. 1849, Mihotići (Kastavščina) - 1915, Trst, Matko Mandić, svećenik, profesor, novinar, urednik prvoga i najvažnijega lista hrvatske Istre "Naše Sloge" od 1883-1915; zastupnik Istarskoga sabora i bečkog parlamenta, predsjednik slovenskih i hrvatskih političkih i drugih organizacija; uz M. Laginju i V. Spinčića vođa drugoga naraštaja hrvatskoga narodnog preporoda i hrvatskoga pokreta.

- 1850, Brseč - 1904, Zagreb, Evgenij Kumičić (Eugen, Jenio Sisolski), književnik, političar, profesor, autor znatnoga i značajnog književnog opusa; teme: Istra, povijest i tzv. naturalistički romani. Član Hrvatskoga sabora. Znažno utjecao na pravašku politiku i na A. Starčevića osobno.

- 1852, Klana - 1930, Zagreb, dr. Matko Laginja, pravnik, odvjetnik, političar, književnik, izdavač; uz V. Spinčića i M. Mandića vođa drugoga naraštaja hrvatskih narodnih preporoditelja i hrvatskoga pokreta, hrvatsko-

slavonski ban 1920, zastupnik Istarskoga sabora, bečkog parlamenta, zagrebačkoga Narodnog vijeća Države SHS, beogradskoga privremenoga narodnog predstavništva i konstituante, predsjednik Stranke prava i Hrvatske zajednice.

- 1853. započinje izgradnja Pule, malenoga i za-puštenoga naselja, koje će od 1856. do 1918. prerasti u glavni arsenal Habsburške Monarhije i najveći grad Istre, sa znatno razvijenim industrijskim i drugim životom. seljava se velik broj građana iz svih krajeva Monarhije.

- 1854. profesor bogoslovija u Trstu dr. Juraj Dobriša objavljuje svoj molitvenik "Otče, budi volja Tvoja!", koji postaje najpopularnija knjiga i nacionalno-preporodno štivo istarskih Hrvata; do danas je objavljeno nekoliko desetaka izdanja.

- 1861. formira se markgrofovija od Istarskoga okruga, sa Saborom i "vlodom" u Poreču, te pod namjesništvom u Trstu. Uveden je izborni sistem sa 4 kurije: veleposjednici, trgovačka komora, gradovi i selo, a biskupi su virilisti. Time aspolutnu prevlast zadržava tanak talijanaško-talijanski vladajući sloj, čak i u hrvatskome selu, koje je apsolutno gospodarski ovisno o njemu. U Sabor samo povremeno ulazi pokojni hrvatski (i slovenski) zastupnik, a do kraja 60-ih godina i hrvatski i slovenski biskupi sasvim su blokirani u radu, iako je biskupa J. Dobrišu Sabor birao u Carevinsko vijeće u Beču (parlamanat zapadnoga dijela Habsburške Monarhije). Odbija se tada i kasnije uvođenje hrvatskoga jezika u Sabor i, općenito, u javni život, a službeni je jezik i dalje samo talijanski.

- 1857, Volosko - 1936, Zagreb, dr. Andrija Mohorovičić, sveučilišni profesor, član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, znanstvenik, geofizičar, meteorolog, seizmolog svjetskoga glasa. God. 1904. otkrio je u dubini od desetak kilometara ispod zemljine kore plihu "Mohorovičićeva diskontinuiteta" ili "Moho sloj".

- 1858. postaje porečko-puljskim biskupom dr. Juraj Dobriša, prvi Hrvat na toj stolici i prvi, koji je uopće u Istri započeo znatna materijalna sredstva trošiti u korist većinskoga, ugroženoga hrvatskoga puka. Odmah je počeo biskupske poslanice objavljivati i u hrvatsko jeziku.

- 1859, Pićan - 1934, Zagreb, Matko Brajša Rašan, pravnik, skladatelj, folklorist, zborovođa, autor opsežnoga muzičkog opusa, pa tako i najpoznatije skladbe istarskih Hrvata - prave himne: "Krasna zemlja".

- 1866. u Kastvu je osnovana prva institucija istarskih Hrvata - "Čitalnica", u Puli 1869. itd.; započinje čitaonički pokret.

- 1868. Istarski sabor ukida male hrvatske općine i okuplja ih oko talijanaško-talijanskih gradića, kako bi ih lakše kontrolirao.

- 1869. školstvo se u Austriji laicizira, što u Istri konkretno znači ukidanje znatnoga broja hrvatskih (i slovenskih) te porast talijanskih škola.
- 1869, Volosko - 1954, Split, Rikard Katalinić Jeretov, hrvatski narodni preporoditelj, u svoje doba jedan od najpopularnijih književnika; predsjednik "Matice Dalmatinske".
- potkraj 60-ih godina biskupivirilisti u Istarskom saboru prestaju sudjelovati u njegovu radu, jer su vredani, a nisu ni vidjeli koristi od saborskoga rada za većinu pučanstva u Istri, tj. hrvatskoga (i slovenskog). Usto, Dobrila je već trasirao druge putove rada.
- 1869. i 1870. biskup Dobrila objavljuje kalendar "Istran", prvu periodiku istarskih Hrvata; urednik je slovenski svećenik Fran Ravnik. Prvo godište odražava Dobrilineu hrvatsku varijantu štrosmajerske jugoslavenske nacionalne ideološkijske usmjerenosti, a drugo godište kroatističku starčevićku nacionalnu ideološkijsku težnju, s čime se prvi put javno u Istri javljaju te dvije hrvatske nacionalne ideje.
- 1870. Dobrila u Trstu započinje objavljivati prvi hrvatski list Istre, koji završava život 1915. u Puli. Organizator izdavanja i prvi urednik svećenik je Anton Karabaić s o. Krka, a stvarni urednik i jedan od najplodnijih suradnika svećenik / pjesnik Mate Bastian iz Kastavščine. List je živa povijest Istre, a posebno njezina hrvatskog dijela, s izrazitim komplementarnim političkim, gospodarskim, kulturnim i prosvjetno-odgojnim komponentama. Od 1883. urednik je svećenik Matko Mandić, također iz Kastavščine. "Naša Sloga" prestala je 1915. izlaziti u Puli.
- 1870, Kraj (Liburnija) - 1963, Opatija, Viktor Car Emin, učitelj, književnik, urednik, član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, autor opsežnoga književnog opusa, hrvatski narodni preporoditelj, u svoje vrijeme jedan od najpopularnijih javnih radnika.
- 1871. u Kastavščini je održan prvi hrvatski tabor u Istri s otocima - politička skupština s oko 10.000 sudionika; tabor je dio skupštinskog pokreta, započetoga u Češkoj. Kastavski tabor pokazao je da hrvatski pokret već ima snage organizirati i tako velike skupove.
- 1873. u Carevinsko vijeće (donji dom parlamenta austrijskog dijela Monarhije) na prvim tzv. neposrednim izborima izabran je - uz 3 talijanaško-talijanska zastupnika manjine stanovništva - i dr. Đinko Vitezić iz Vrbnika na o. Krku, kao zastupnik većine pučanstva (u istočnoj Istri i na Kvarnerskim otocima); na jednoj od prvih sjednica parlamenta zatražio je da se prisega čita i na hrvatskom jeziku.
- 1874. u Kastvu je osnovana prva pokrajinska organizacija Hrvata - Istre i Kvarnerskih otoka - prosvjetna "Bratovščina hrvatskih ljudi za Istru"; stipendira učenike (muškarce). Znatno se povećava broj školovanih laika.
- 1876. Pula dobiva željeznički spoj sa zaleđem.
- 1876, Kastav - 1955, Zagreb, Milan Marjanović, književnik, kritičar, urednik, novinar, publicista, političar, filmski radnik, član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti; autor veoma opsežnoga spisateljskog opusa.
- 1878. traščansko slovensko društvo "Edinost" proširilo je djelatnost i na Istru, te je jedina politička organizacija Hrvata i Slovenaca Istre s otocima sve do 1902.
- 1880, Ronjgi (Kastavščina) - 1960, Lovran, Ivan Matetić Ronjgov, učitelj, muzikolog, skladatelj, folklorist, melograf; autor značajnoga opusa; temeljito je pridonio razumijevanju i širokoj upotrebi hrvatske narodne "istarske ljestvice".
- 70-ih godina nagli slom jedrenjačkoga brodarskog i brodograđevnog poduzetništva u korist parobroda, što donosi nepopravljivu štetu osobito nepripremljenim Hrvatima. Štoviše, Lošinj u potpunosti propada, a preostali kapital pretežno spašava prebacivanjem u Trst te je izgubljen za Hrvatsku. Znatno je zakočen započeti proces nastajanja hrvatskoga građanstva u Istri. Usto, uzastopne bolesti na vinovoj lozi te protalijanska vinsko-vinarska bečka politika upropaštavaju i veoma važan dio osnove hrvatskoga sela. Razvijaju se nukleusi turističko-ugostiteljske prirode (Opatija, Lošinj)
- 1883. dr. Matko Laginja prvi u Istarskom saboru i formalno progovara na hrvatskom jeziku; saborska ga talijanaško-talijanska većina grubo prekida; on uspijeva dovršiti govor, ali na talijanskom jeziku. Nakon izlaska iz Sabornice, izubijan je, spasivši se jedva od linča rulje bijegom. Laginja je veoma vješto iskoristio incident, koji ga je odjednom izbacio na političku pozornicu Monarhije, dokazavši barbarstvo onih koji su tvrdili da je on pripadnik barbarske amorfne mase. Beč od 1883. dopušta na sudovima ravnopravnu upotrebu hrvatskoga i slovenskog jezika s talijanskim, ali u praksi je to gotovo neizvedivo zbog dobro organizirane opstrukcije vladajućega talijanaško-talijanskog sloja; štoviše, Sabor je 1895. i 1897. zaključio da u njemu raspravni jezik može biti samo talijanski, ali ne dobiva potvrdu Beča.
- 1884. osnovan je hrvatsko-slovenski klub zastupnika u Istarskom saboru, čime istarski pravaši i formalno odustaju od Starčevićeva krutoga nauka, posebno u pogledu tvrdnje da su Slovenci "planinski Hrvati". Pravaši Istre zapravo su očuvali pravaštvo u Hrvatskoj u cjelini, u doba kada je ono bilo pod snažnim udarcima režima i u krizi.
- 1884. osnovana u Koprju prva štedionica, s čime započinje razvoj cijele kreditne mreže institucija Hrvata i Slovenaca u Istri - posujilnica; hrvatsko se selo ubrzano gotovo oslobađa lihvarstva kao veoma razvijene talijanaško-talijanske gospodarske djelatnosti.
- 1886. u Kastvu je osnovana gospodarska zadruha, koja je začetak hrvatskoga zadružnog sistema, što se

1903. u Puli objedinjuje u savez. Hrvatsko selo time postaje gospodarski samostalnije.

- 1886. prešla je u hrvatske ruke općina Pazin, koju gotovo u cijelom nastavaju Hrvati; slijedeće godine preuzet je i Buzet. Do tada je samo općina Kastav bila u hrvatskim rukama. Rađaju se rezultati snažne bitke za općinska tijela.

- 1890. po državnoj statistici, a na osnovi nepouzdanoga mjerila za ocjenu nacionalne pripadnosti, prema "općevnom jeziku", u Istri živi 140.713 Hrvata, 118,027 Talijana i 44.418 Slovenaca.

- 1893. osnovana je Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru sa zadatkom da osniva hrvatske škole u hrvatskim naseljima, i to kao odgovor na talijanaško-talijanske organizacije, koje su otvarale talijanske škole u hrvatskim mjestima, i to uz neposrednu pomoć iz Kraljevine Italije. Počinje vidljivije zaustavljanje procesa denacionalizacije.

- 1898, Rakalj - 1963, Zagreb, dr. Mijo Mirković (Mate Balota), ekonomista, književnik, povjesničar, sveučilišni profesor, znanstvenik, član i glavni tajnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, novinar. Autor značajnoga i opsežnog opusa. Najznačajniji čakavski pjesnik Istre.

- 1899. osnovana je u Pazinu hrvatska gimnazija.

- 1902, Pula - 1992, Zagreb, Antun Motika, akademski slikar, autor veoma opsežnoga i značajnog opusa, punoga poetskog i senzibilnog lirizma. Pored ostaloga, zanimalo ga je i umjetničko oblikovanje stakla.

- 1902. osnovana je prva posebna politička organizacija - Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri, sa sjedištem u Pazinu.

- 1904, Opatija - 1957, Sežana, Drago Gervais, književnik, dramaturg, komediograf, intendant, urednik, publicist; veoma značajan čakavski pjesnik.

- 1907. je vrh uspona hrvatskoga (i slovenskog) pokreta Istre - na prvim izborima s općim pravom glasa za Carevinsko vijeće odmah su izabrana sva tri hrvatska kandidata, a talijanaško-talijanski predstavnici u drugom pokušaju. Glasanje socijalista za talijanaško-talijanske zastupnike, dakle na nacionalnoj bazi, dovelo je do rascjepa u socijalističkom pokretu Istre. Nije uspio pokušaj sporazuma između Hrvatsko-slovenske i Talijanske liberalne stranke - vodećih snaga, a time i stvaranje tzv. narodna mira. Hrvatski pokret nije znao iskoristiti svoju nadmoć, a znatno su ga uzdrmala i nova politička pokretanja na klasnoj Marxovoj i katoličko - vjerskoj (Mahničevoj) osnovi.

- 1910. fizički se obračunavaju zastupnici, pa je Istarski sabor raspušten i više se nije sastao.

- 1914 - 18. prvi je svjetski rat nanio teške udarce Hrvatima Istre. Iz južne Istre, kao iz ratnoga područja, od 1915. iseljen je velik dio pučanstva u druge krajeve Monarhije, gdje živi u teškim uvjetima.

- 1915. Londonskim ugovorom Antanta obećava Italiji, pored ostaloga, i Istru, za kretanje u rat protiv svojih dotadašnjih višedesetjetnih saveznica Austro-Ugarske i Njemačke. Frano Supilo i članovi Jugoslavenskoga odbora u emigraciji vode snažnu bitku protiv toga, ali nemaju veće podrške od Kraljevine Srbije.

- 1918. snažan štrajkaški pa donekle i revolucionarni pokret u Puli pomaže uzdrmanje temelja Monarhije.

- 1918. je - u danima raspada Monarhije - Istre ušla u sastav Države Slovenaca, Hrvata i Srba sa sjedištem u Zagrebu, a Matko Laginja povjerenik je za Istru u Narodnom vijeću te Države SHS. U Istri se osnivaju njezini organi-vlasti. Nakon ujedinjenja Države SHS s Kraljevinom Srbijom u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca sa sjedištem u Beogradu, Istra je trebala biti njegov dio, ali se pojavljuju vojne jedinice Kraljevine Italije, koje postupno okupiraju Istru i susjedne krajeve te odmah započinju s državnim mjerama uništenja hrvatskoga (i slovenskog) identiteta Istre, deportacija i internacija viđenih Hrvata i Slovenaca na Apeninski poluotok, uništavanja hrvatskih i slovenskih institucija te s progonom hrvatskoga (i slovenskog) življa općenito. U cijelini odlazi kvalificirani kadar (Česi, Nijemci, Mađari i dr.) a započinje iseljavanje i autohtonih Hrvata i Slovenaca, pa ih se do II. svjetskog rata iselilo preko 100000.

- 1918 - 20. otvoreno je "jadransko pitanje", u okviru kojega je jedan od glavnih svjetskih problema i buduća sudbina Istre. Za razliku od diplomacije Kr. SHS, političari Kr. Italije sjajno i umješno brane status quo, tj. talijansku kupaciju Istre i susjednih područja.

- 1920. Rapalskim ugovorom između Beograda i Rima Istra je (osim dijela Kastavščine) pripala Italiji, koja ju je slijedeće godine anektirala. Formirana je pokrajina sa sjedištem u Puli, bez istočnoga i sjeverozapadnoga dijela, koji su pripali Kvarnerskoj i Tršćanskoj provinciji; god. 1922-23. postojala je pokrajina Venezia Giulia (Istra, Trst, Goriška).

- 1920. Črnjeni (Žminjština) - 1991, Zagreb, Zvane Črnja, književnik, publicist, urednik, novinar, povjesničar, filmski djelatnik, član jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, osnivač i dugogodišnji glavni tajnik Čakavskog sabora.

- 1920. izbija generalni štrajk i krvavi sukob u Puli, pored ostalog i kao odgovor na državni teror kojim se i fizički uništavaju sve vidljive duhovne i materijalne vrednote hrvatskoga naroda, osobito stvorene tijekom zadnjih nekoliko desetljeća. U taj teror uključuju se i sve snažniji fašisti, kojima se pridružuju iredentisti. Fašisti uskoro preuzimaju vlast te uz podršku kraljevskih organa države pooštravaju državni teror nad Hrvatima i Slovencima kao većinskim pučanstvom.

- 1921. pobunila su se hrvatska sela u Proštini, a tada je u susjedstvu stvorena i labinsko-raška internacionalna "Labinska Republika". Oba ustanka slomila je talijanska vojska, uz pomoć fašista.

- 1923. zabranjena je upotreba hrvatskoga i slovenskog jezika u upravi, a 1925. i na sudovima. God. 1923. započinje ukidanje škola, 1927. ukinuta su društva, štedionice pridružene talijanskoj u Puli i prezimena su poitalijančena, a 1928. i imena. Od 1930. zakonski se zaplijenjuju hrvatske i slovenske edicije.

- 1925. osnovana je Riječka biskupija, kojoj je pripao dio istočne Istre.

- 1925. i dalje objavljuju se zakonski propisi koji omogućuju brže etničko čišćenje hrvatskih (i slovenskih) radnika i službenika.

- 1929. nestaju i posljednja hrvatske gospodarska, politička, kulturna i prosvjetna društva, institucije i glasila. S vanjske strane Istra se čini samo kao talijanska zemlja. Pojačan je ekonomska pritisak na hrvatsko seio, na društvima se prodaju mnoga imanja, a kolonat se i dalje održava. Državnim mjerama forsira se doseljavanje s Apeninskoga poluotoka, a na sve načine pa i nasiljima i dalje se potiče iseljavanje Hrvata i Slovenaca. Usto, zbog državnog nemara Istra je do kraja 20-ih godina gospodarski gotovo uništena, te postaje zaboravljena, perifernija pokrajina velike mediteranske države s imperijalnim ambicijama.

- 1929. Hrvatsko-slovenska ilegalna organizacija TIGR (Trst, Istra, Gorica, Rijeka) izvela je oružanu demonstraciju u Pazinštini, zbog čega je strijeljan Vladimir Gortan iz Berma, koji postaje simbol hrvatske borbe Istre protiv talijanstva i fašizma.

- 1929 - 31. traje novi, osobito velik val iseljavanja Hrvata i Slovenaca u Kraljevinu Jugoslaviji.

- 1929 - 40. u Zagrebu izlazi "Istra", glasilo stotinjak tisuća Hrvata i Slovenaca, izbjeglih iz Italije u Jugoslaviju. List je obuhvaćao političku, gospodarsku i kulturno-

prosvjetnu problematiku, a bio je snažno antifašistički intoniran. Prvi je urednik Ernest Radetić.

- 1931. Slovenac Bonaventura Sedej, nadbiskup gorički, nadležan i za Istru, mora dati ostavku, a 1936. i tršćanski biskup Luigi Fogar, Furlan jer su se odupirali progonu Hrvata i Slovenaca. No, riječki biskup Talijan Antonio Santin, nadležan i za istočnu Istru, 1934. osuđuje svoje svećenike zbog upotrebe hrvatskoga i slovenskog jezika u vjeronauku, a 1935. upotrebu slovenskoga bogoslužja proglasio je zloupotrebom.

- Druga polovina 30-ih godina. Hrvati Istre dobrovoljno sudjeluju u borbi dijela Španijolaca protiv frankističkog fašizma i u borbi Etiopljana protiv agresije Italije, ali dio ih je - dobrovoljno ili pod prisilom - u vojsci fašističke Kr. Italije te sudjeluju u borbama protiv Španijolaca, Etiopije, Albanije i Grčke. Istra je prva hrvatska zemlja (uz Zadar, dio kvarnerskih i dalmatinskih otoka, tadašnju Rijeku), koja je uvučena u II. svjetski rat, te daje i prve žrtve. Zbog tih ratova, a osobito zbog priprema Italije za cjelovito uključivanje u II. svjetski rat, i Istra izbija u prvi plan ratne privrede, zato se višestruko povećava proizvodnja ugljena u Raši, boksita i građevnog materijala kao i pšenice, ali na uštrb drugih kultura; stanovništvo se i dalje bavi poljoprivredom i ribarstvom. I dalje se vodi briga o sustavnoj denacionalizaciji Hrvata (koja napreduje) kao o mjeri pasivizacije eventualnog otpora. Stoga se, kao nepouzdan elemenat, mobilizirani Hrvati i Slovenci nalaze pod kontrolom, u specijalnim, uglavnom u radnim vojnim jedinicama. Uoči talijanskoga napada na Jugoslaviju, Istra je uglavnom bez Hrvata stasalih za vojsku, jer su ih talijanske vlasti uklonile iz zavičaja. Pogranično područje prema Kr. Jugoslaviji ubrzano se utvrđuje.

RIASSUNTO

Le rassegne storico-cronologiche in generale sono poco frequenti e lo sono in particolare nella storiografia croata. In quanto all'Istria croata, non esistono proprio. Ma ci non sorprende se si tiene conto del fatto che a causa delle complesse circostanze storiche la storiografia croata dell'Istria croata stata fondata appena dopo il 1945. I risultati sono notevoli, ma ancora non ci sono opere generali di sintesi, cos come mancano in questo ambito, esclusi i lemmi enciclopedici, anche le rassegne generali dettagliate. Il presente saggio un primo tentativo dell'Autore di abbozzare una rassegna cronologica della storia dell'Istria croata, non solo in base agli ultimi raggiungimenti della storiografia croata, ma anche in base ai risultati a cui sono giunti i ricercatori stranieri.

O POREKLU IN RODU BEATRICE DORNBERG

Maja ŽVANUT

dr., muzejska svetovalka, Narodni muzej, 61000 Ljubljana, Prešernova 20, SLO
dott., conservatore consigliere, Museo Nazionale, Lubiana, SLO

IZVLEČEK

V strokovni literaturi izraženo mnenje o domnevnem tirolskem poreklu Beatrice Dornberg, matere goriškega državnika in diplomata 16. stoletja Vida Dornberga, je bilo mogoče ob pomoči v Sloveniji ohranjenih virov dopolniti in ugotoviti, da je izvirala iz stare kranjske plemiške družine Ložar, ki pa se je verjetno res rod ali dva pred tem družinsko vezala s Tirolsko.

V svojem zelo zanimivem članku o goriškem plemiču Vidu Dornbergu (1529-1591)¹ je Silvano Cavazza povsotil nekoliko besed tudi njegovim staršem, posebno materi Beatrice, ki je svojega zadnjega otroka, Vida, rodila samo en dan pred smrtjo svojega že nekaj časa bolnega moža Erazma. Cavazza je pri pisanju uporabil tudi imeniten vir - v rokopisu ohranjeno avtobiografijo samega Vid Dornberga, ki jo je ta uspešni visoki cesarski uslužbenec in diplomat čisto po šegi 16. stoletja napisal za svoje nečake, saj lastnih otrok ni imel, in sicer "ne iz ambicije in v lastno slavo", kot pravi v naslovu, "ampak da bi se ohranil spomin na njegov trud in da bi se tudi oni (nečaki), izogibajoč se brezdjelju, lotili dejanj, ki bi njim in vsej družini prinesla čast in ugodnosti".²

Dornberg je precej redkobeseden o družini svoje matere, ki da se je pred poroko pisala "Loser"³. Cavazza je na podlagi Dornbergovih navedkov in drugih virov lahko opisal življenje gospe Beatrice po smrti njenega moža v letu 1529, ko ji je bilo komaj 26 let. Novorojenec je bil njen šesti otrok: pred njim je imela že dva sinova in tri hčere. Njen mož Erazem, ki je dolga leta zvesto služil novim goriškim deželnim knezom Habsburžanom, je umrl prezgodaj, da bi lahko začel žeti sadove svoje zvestobe, s katero je imel dotlej samo stroške. Mlada vdova je podedovala obilo dolgov, družinsko pravdo za dediščino, predvsem pa nelahko skrb za stanu primer-

no vzgojo otrok. Starejša sinova, Fanca in Maksimilijana, je poslala v šolo v Ljubljano, "da se dobro naučita grammatike ter nemščine in slovenščine", najmlajšega Vida pa so zaradi varčevanja šolali sprva kar v domači hiši, pozneje pa je šel za bratom Maksimilijanom na univerzo v Padovo. Beatrice je z leti ob pomoči bližnjih sorodnikov uspelo utrditi družinsko imetje, njej in družini pa so se obrestovali tudi naporji za izobrazbo sinov: bila je mati treh uglednih cesarskih uradnikov, od katerih se je najviše povzpел prav Vid, ki je bil precej let poslanec v Benetkah in čigar mnenje so na dvoru zelo upoštevali. Zato ni nenavadno, da so spoštovani materi spoštovanih sinov ob njeni smrti v letu 1565 najvidnejši pesniki furlanskega kulturnega prostora, celo Torquato Tasso, v navadi tistega časa, napisali šopek slavilnih pesmi v latinskem in italijanskem jeziku, ki so nekaj let pozneje izšle tudi v knjižni obliki (z naslovom *Il Sepolcro de la ill. sign. Beatrice di Dorinbergo, Brescia 1568*). Eden teh pesnikov, Adriano Moretti, jo imenuje "di Carni, et Reti, ed del Lisonzo Dea" (boginja Kranjcev, Retijcev in Soče); te besede namigujejo na njen kranjsko-tirolski rod. To možnost dopušča v opombi tudi Silvano Cavazza, čeprav v tekstu sicer pravi, da je "družina Loser verjetno izvirala iz južne Tirolske".

V slovenskih arhivih ohranjeno gradivo nam omogoča rešitev uganke o rodu in izvoru Beatrice Dornberg. Za

1 "Così buono et savio cavaliere": Vito di Dornberg, patrizio goriziano del Cinquecento. *Annali di storia fontina* N. 3, 1990, stran 7 - 36.

2 S.Cavazza, n.d., str. 23, op. 3.

3 S.Cavazza, n.d., str. 8.

začetek je treba omeniti popis listin v zapuščinskem inventarju Erazma Lichtenberga iz leta 1571, med katerimi je navedeno tudi kupno pismo "Beatrice Laaser, hčere pokojnega Sigismunda Laaserja in žene pokojnega Erazma Dornberga" za četrtno gradu Lichtenberg, napisano v Gorici 1. decembra 1560.⁴ Beatrice je bil torej iz stare kranjske plemiške družine, ki se je imenovala po gradu Lož in je v virih istočasno nastopala bodisi v obliki nemške (Laser, Laaser, Laasar) ali slovenske izpeljanke (Loser, Von Los) imena gradu. Nikola Radojčić pa je ta priimek v svojem prispevku o poslednjem moškem članu te družine Danijelu, ki so ga ubili uporni kmetje v času slovensko-hrvaškega kmečkega upora leta 1573, poslovenil v Ložar.⁵ Oporo za to je našel v lastnoročnih Danijelovih podpisih v cirilici v neki nje-govi knjigi, ki je še danes ohranjena.⁶ Zato tudi mi lahko ostanemo pri tej obliki.

Sestavljanje plemiških genealogij za čas do 16. stoletja je prav mukotrpno. Če trdi Cavazza, da je treba genealoško deblo družine Dornbergov šele rekonstruirati,⁷ velja to še bolj za Ložarje. Kljub temu bom na podlagi dosegljivih in znanih virov poskusila osvetliti okoliščine, v katerih je prišlo do zakonske zveze med Beatrice Ložar in Erazmom Dornbergom.

Srednjeveški viri in tudi Valvasor nam sporočajo kar precej imen gospodov, ki so se imenovali po gradu Lož, poznamo pa tudi njihov grb.⁸ Za naš primer pa je najprej zanimiv Boltežar Ložar, ki se je okoli 1430 oženil z Magdaleno, hčerjo Ulrika z Lilienberga: ta zveza je Ložarjem proti koncu 15. stoletja prinesla posest gradu in gosposčine Belnek (Wildeneck), po kateri so se začeli tudi imenovati.⁹ Verjetno je bil njegov sin tisti Erazem Ložar, ki je bil znamenitega 12. januarja 1463 med zbranimi kranjskimi plemiči v Dunajskem Novem mestu, ki jim je cesar Friderik III. izdal listino o izboljšanju kranjskega grba v zahvalo za pomoč kranjskega plemstva pri obrambi Dunaja pred četami upornega cesarjevega brata.¹⁰ Erazem se v listinah pojavlja do leta 1491.¹¹ Ohranil se je tudi njegov pečat, kombinacija dveh grbov,

starega grba gospodov iz Lože ter grba z doprsno podobo leva z dolgo grivo in odprtim gobcem, ki drži v šapah nek podolgovat predmet, a ga je zaradi obrabljenosti pečata težko določiti.¹² K problemu tega grba se bomo vrnili pozneje.

Enak grb je imel v svojem pečatu Jurij Ložar, gotovo Erazmov sin, ki je skupaj z ženo Marušo, rojeno Rotner, v letih 1515-1520 prodajal kose svoje posesti v Loški dolini.¹³ Maruša se v listini z dne 15. julija 1521 že omenja kot vdova, na novo poročena z Matevžem Sauerjem.¹⁴ Jurija in njegovega brata Gašpera omenja kot vojaka v Maksimilijanovi vojni proti Benetkam tudi Valvasor: Jurij se že imenuje po Belneku, Gašper pa samo po Ložu.¹⁵ Tu pa je moral biti še tretji brat, Žiga, ki ga poznamo le kot očeta Beatrice in je moral že zelo mlad umreti, da v virih ni zapustil drugih sledov.

Ker ne poznamo morebitnih strejših stikov med družinama Ložar in Dornberg, smemo morda prav na tej točki, v času habsburško-beneške vojne (1508-1516), domnevati o tako tesnih povezavah med predstavniki obeh družin, da se je iz tega izcimila poroka med Beatrice in Erazmom. Goriško-toiminska družina Dornbergov je bila ena tistih plemiških družin, katere predstavniki so s prehodom Goriške leta 1500 v posest Habsburžanov nemudoma vezali svojo kariero na nove deželne kneze in so jim ostali trdna opora tudi v času verskega razkola ter poskusov osamosvajanja deželnih stanov v drugi polovici 16. stoletja.¹⁶ Brata Lenart in Erazem Dornberg sta bila prva člana družine v Maksimilijanovi službi in sta se hitro uveljavila: Erazem se že leta 1506 imenuje kot upravnik goriškega glavarstva.¹⁷ Ob izbruhu sovražnosti z Beneško republiko sta postala aktivna vojaka. Toda medtem ko je Lenart že v prvem letu vojne padel pri obrambi goriškega gradu, se je Erazem še naprej uspešno vojskoval in leta 1514 sodeloval pri zavzetju Vidma.¹⁸ Leta 1518 ga je cesar imenoval za kranjskega deželnega upravitelja¹⁹ in v tej funkciji je bil med vladarjevimi komisarji, ki so 5. novembra 1520 sprejeli poklon goriških deželnih stanov novemu deželnemu knezu.²⁰

4 ARS, Zap. inv., fasc. XXIX, Lit. 1, št. 6 z dne 30. marca 1571.

5 N. Radojčić, iz tiskanega zbornika Daniela Ložarja o Srbih, Ljubljanski zvon 1923, str. 388-397.

6 NUK Ljubljana kat. št. III B. 342 1-4.

7 S. Cavazza, n.d., str. 24, op. 4.

8 Die Ehre des Herzogthums Krain, Nurnberg-Laibach 1689, XI, str. 11.

9 Valvasor, XI, str. 651; X, str. 296.

10 ARS, zbirka listin.

11 ARS, zbirka listin: 27. 9. 1474; 4. 8. 1475; 3. 4. 1491.

12 Na listini iz 1491.

13 ARS, zbirka listin.

14 ARS, zbirka listin.

15 Valvasor, XI, str. 651; XI, str. 325.

16 S. Cavazza, n.d., str. 7, 8, 16.

17 ARS, zbirka listin, 5. 10. 1506.

18 S. Cavazza, n.d., str. 8.

19 Valvasor, IX, str. 74.

Po tistem je ostal v Gorici in do smrti opravljal svojo nekdanjo službo.²¹

Glede na nevestino starost (rojena 1503) moremo prav v času njegovega službovanja na Kranjskem (1518 - 1520) umestiti dogovore o poroki, morda pa tudi že poroko z Beatrice Ložar. Kdo je uredil to zvezo, ali njen oče ali strica, če je bil on že pokojen, ne vemo. Vsekakor leta 1521 nobenega od bratov Ložarjev ni bilo več med živimi, sicer se ne bi moglo zgoditi, da bi Erazem Dornberg pečatil svoje listine z Ložarjevim pečatnikom, zaradi česar ga je tožila vdova po Juriju Ložarju, Maruša.²² Razsodba kranjskega deželnega upravitelja Jožefa Lamberga se je glasila, da je treba predmet zapečatiti in ga izročiti Maruši, Dornberg pa mora priti v Ljuljano na zagovor. Dornberg je že leta 1506, kot upravnik goriškega glavarstva, v neko listino²³ dal zapisati, da nima lastnega pečatnika in je prosil bratranca Vida, da je pečatil namesto njega.

Maruša je pečatnik shranila za takrat še mladoletnega sina Janeza, ki ga je imela z Jurijem Ložarjem, in ki je pozneje prevzel gospostvo Belnek. Ko je leta 1555 umrl, so na gradu Belnek delali zapuščinski inventar²⁴ po njem; zapustil je namreč 5 otrok, od katerih je bil le najstarejši sin Danijel že polnoleten. Videti je, da je Janez vzdrževal stike z goriškimi sorodniki Dornbergi: v popisu listin je bila tudi zadolžnica za 100 zlatih dukatov, ki jih je bil posodil nečaku Francu. Valvasor poroča,²⁵ da je Belnek po smrti zadnjega moškega predstavnika Ložarjev, Danijela (njegov edini brat je nesrečno in brez potomcev, prav tako pa Valvasorjevem poročilu,²⁶ umrl nekako prav v tem času), za kratko prešel v roke Dornbergov in si tega ne zna prav pojasniti.

Ker sedaj poznamo povezavo med družinama, je to lažje razumljivo, kakor tudi dejstvo, da je Beatrice na stara leta kupovala posest na rodnem Kranjskem. Belnek je po kratki epizodi z Dornbergi prešel v last Danijelovih treh sester, leta 1580 pa se je mož ene od njih, Leopold Raumschissl, s svojima svakoma pogodil za odkup njenih deležev.²⁷

Vsemu temu je potrebno dodati še nekaj besed o grbu Dornbergov, ki naj bi bil dokaz o tirolskem izvoru

Beatrice. Vid Dornberg v avtobiografiji pripoveduje, kako so on in njegova dva brata zaradi svojih zaslug deželnemu knezu smeli izboljšati družinski grb:²⁸ staremu družinskemu simbolu, ki je bil "aloe v zlati vazi, so kot dediščino po materi dodali rdečega leva z jarmom v roki, ki je del grba plemenite in stare družine gospodov Giogo (= it. jarem) v tirolski grofiji". Ustrezno diplomu je izdal nadvojvoda Ferdinand 26. aprila 1567, vendar grb v njej ni narisani. Ta izboljšani grb je med drugim upodobljen na fasadi cerkve sv. Janeza v Gorici: lev drži v šapah valovito palico, ki naj bi predstavljala jarem.²⁹ Znani heraldik Josef Krassler pa v svoji knjigi *Steirischer Wappenschlüssel*, Graz 1968 opisuje grb Dornbergov takole: 1,4 srebrna vaza v rdečem polju; 2,3 lev z lokom.³⁰ Lok in jarem sta seveda lika, ki sta lahko upodobljena zelo podobno, in ju ni težko zamenjati. Podoben lev z neugotovljenim predmetom v šapah se, kot smo že dejali, pojavi ob koncu 15. stoletja v grbu Erazma Ložarja. Možna razlaga bi bila lahko sledeča: Erazem je svojemu družinskemu grbu dodal grb svoje žene neznanega imena in rodu, ki je bila lahko s Tirolske in iz družine Giogo, in ki bi bila torej Beatricina stara mati. Tak postopek ni bil običajen, ne bi pa bili izjemen, saj so npr. tudi Lambergi in Egki dopolnili svoja grba s simboli družin Podvinskih³¹ oz. Vogrskih³², podedovanih po ženski liniji. O verjetnih družinskih povezavah Ložarjev z deželami, ki so bile bližje renesančnim vplivom, pa bi lahko govorilo tudi že samo ime gospe Beatrice, ki je že izraz občutja nove dobe. Zatorej ni vzroka, da ne bi verjeli označbi rodu slavljence, kot jo je nakazal pesnik Moretti, ki je bil o tem gotovo bolje poučen kot mi, ki lahko le poskušamo rekonstruirati davno minule dogodke.

Dornbergi, a tudi Ložarji, so bili značilna kozmopolitska plemiška družina, katere člani so bili po svojih rodbinskih zvezah, a tudi zaradi geografske lege svojih posesti na mejah različnih kultur, že od mladosti vzgajani v večjezičnosti in zmožni hitre prilagoditve v novem okolju. Tako plemstvo je bilo za habsburške vladarje 16. stoletja, katerih aktivnosti so se v veliki meri odvijale na relaciji Gorica - Dunaj - Praga - Gradec - Vojna

20 C. Morelli di Schonfeld, *Istoria della Contea di Gorizia*, Gorizia 1972, 1, str. 62.

21 *ibid.*

22 ARS, zbirka listin, 15. 7. 1521.

23 ARS, zbirka listin, 15. 10. 1506.

24 ARS, Zap. inv., Fasc. XXIX, št. 2.

25 Valvasor, XI, str. 651.

26 *ibid.*

27 *ibid.*

28 S. Cavazza, n.d., str. 9.

29 *ibid.*, str. 19.

30 Str. 157.

31 K. Wurzbach, *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Osterreich*, Wien 1856 - 1891, XIV, str. 21 sl.

32 B. Otorepec, K zgodovini gradu Brlo pri Kranju, *Kronika* 1982/1, str. 3-4.

krajina, zelo uporabno. Vid Dornberg ne brez ponosa poroča, da so on, njegova brata in vsi njegovi številni nečaki govorili italijansko, nemško in slovensko in so tako lahko opravljali upravne in vojaške službe v Pragi, na Dunaju in na hrvaški meji.³³ Tu je, kot kapitan Bihaća

služboval tudi Danijel Ložar: v času, ko so njegovo sorodnico Beatrice slavili elegantni latinski in italijanski stihi, si je sam dopisoval s turškimi poveljniki v jeziku okolice Bihaća, v cirilici in glagolici.³⁴

RIASSUNTO

Nel suo interessantissimo saggio sul nobile goriziano Vid Dornberg, statista e diplomatico degli Asburgo della seconda met del Cinquecento, pubblicato negli Annali di Storia Isontina (nr. 3, 1990), l'autore Silvano Cavazza menziona anche la madre di Vid, Beatrice Loser (1503-1565), che supponeva fosse originaria di Sud Tirolo. Con il concorso delle fonti conservate in Slovenia, documenti e sigilli, possibile dimostrare che Beatrice era discendente dell'antica famiglia nobiliare carniola dei Ložar, che ha preso nome dal castello di Lož, e dal XVI secolo in poi anche dal castello di Belnek. Il padre di Vid, Erasmo Dornberg ha cercato la moglie probabilmente nel periodo in cui gi era l'intendente provinciale della Carniola (1518-1520), mentre i legami stretti tra i membri delle famiglie Dornberg e Ložar datavano dai tempi della guerra austro-veneta 1508-1516, alla quale sia gli uni che gli altri hanno attivamente preso parte. Si trattava di famiglie cosmopolite ed importanti, ai cui membri il bilinguismo impartito gi in et precoce, visto il fatto che vivevano sui confini tra diverse culture, permetteva di svolgere funzioni ufficiali e di sentirsi radicati nell'ambiente a prescindere dalla parte della monarchia asburgica in cui venivano a trovarsi..

33 S. Cavazza, n.d., str. 22-3.

34 N. Radojčić, n.d., str. 392-393.

POTENCIALI IN MOŽNOSTI RAZVOJA TURIZMA NA OBALI IN V ZALEDJU

Branka BERCE BRATKO

dr., Urbanistični inštitut Republike Slovenije, 61111 Ljubljana, Jamova 18, SLO
dott., Istituto urbanistico della Repubblica Slovenia, Lubiana, SLO

IZVLEČEK

Pričujoči prispevek je del razvojno-raziskovalne naloge, ki sta jo sofinansirala Ministrstvo za znanost in tehnologijo ter Ministrstvo za varstvo okolja in urejanje prostora z naslovom: Oblikovanje turistične ponudbe in zasnova dolgoročnega razvoja turizma v turističnih območjih Slovenije: obalno turistično območje nosilka K. Repič, ki jo izdeluje Urbanistični inštitut Republike Slovenije, v letih 1992-1993. Separat te naloge o potencialih in možnosti razvoja turizma na Obali in v njenem zaledju je bil izdelan z željo, da preučimo te možnosti na osnovi identitete prostora in vrednot lokalnega prebivalstva in jih povežemo v celostno oceno s kulturno-antropološkim pristopom v planiranju.

UVOD

Patrick Geddes je s poimenovanjem eutopia vpeljal idejo o regionalni identiteti za potrebe planiranja. Eutopia namreč pomeni "dober prostor". To tvorjenko je Geddes uporabil v svojem nagovoru leta 1904, ko je predaval Sociološkemu društvu, kjer je utemeljil regionalni poudarek - imperativ za planiranje takole: "smiselno in primerneje je oblikovati prostor skladno z že obstoječimi oblikami ter kulturološkimi in ekološkimi procesi, ki so prisotni na lokaciji oziroma v regiji, kot pa vsiljevati idealizirani planski model, ki je odraz neke teorije brez povezave s stanjem v regiji." (Hough, M (1990) *Out of Place: Restoring Regional Identity to the Regional Landscapes*, New Haven & London, Yale University Press, str. 64)

Eutopio zagotovimo takrat, ko kultura in ekologija postaneta sestavni del oblikovalčevega mišljenja in pristopa (prav tam, str. 68).

Tako kot percepcija o estetiki, kar je odgovor posameznika na vprašanje, kaj je lepo in kaj ni. Utopije pa so proizvod posameznikovih možganov, ki iščejo idealizirane rešitve za probleme v družbi, kot jih pač oni razumejo. Čeprav je večja skrb za higieno pripomogla k bolj zdravim mestom in so z zelenimi parki ustvarili prepotrebne kontraste mestni prenaseljenosti in vsesplošni nasičenosti, pa ima vsak človek različne ideale in prav tako različne poglede na to, kako je

mogoče doseči planske cilje. Zato je vizija enega samega človeka narobna in neuresničljiva, če jo vsili družbi kot celoti.

Veliko govorimo o nacionalni identiteti, njeno osnovo pa predstavlja prostorska identiteta regij, in ta določa lokalno. Le-ta se najizraziteje kaže v tipiki naselij. Identiteta naselja pa ni le fizična morfologija naselja, ampak predstavlja skupek prostorske, socialno-ekonomske in ožje kulturne identitete. Ta ni konstantna, zato je potrebno določiti lokalne značilnosti in ovrednotiti njih težo pri oblikovanju in preoblikovanju identitete. V zvezi s tem govorimo tudi o "zmogljivosti" za razvoj in "saturiranosti" z njim ter o pragovih razvoja, predvsem glede na prebivalce in stanje okolja.

Problematika identitete naselij se tesno veže na probleme okolja, ki je razumljeno integralno. Ker se identiteta spreminja, je pa hkrati najvažnejši element razvoja, jo je potrebno proučiti in spremljati njen razvoj s ciljem, da tako določamo politike razvoja naselij in kulturnih regij. Rezultati integralnega preučevanja so kriteriji razvoja, predvsem omejitve in možnosti, ki jih pogojuje identiteta naselij. Ker je Slovenija v svoji poselitvi zelo razdrobljena in raznolika, je to posebna vrednota, ki jo je potrebno ohranjati in primerno razvijati. Primeren razvoj naselij v slovenskih pokrajinah pa je možen z "mehkimi" metodami razvoja. Pri tako zasnovanem raz-

voju se najprej oceni, koliko je mogoče prenoviti oziroma reurbanizirati neko naselje, da živi naprej kot skladna fizično, socialno in kulturno morfološka enota. Kriteriji identitete pa predstavljajo osnovo za izpeljavo pragov razvoja in prioritete prenove na ravni naselja.

Izkušnje dežel OECD nam kažejo, da so uspešni le integralni ukrepi, ki so holistično domišljeni in nadsektorski. Kot vemo povzročajo sektorski pristop v prostoru večje konflikte.

Cilj teh dežel je doseči razvoj, ki je združljiv z okoljem "sprejemljiv" razvoj in je dosegljiv preko dveh principov: po principu funkcionalne in samoregulirajoče se ekonomske rasti in po principu produkcije minimalnih odpadkov.

Te dežele propagirajo tri razvojne prioritete za devetdeseta leta: poleg razvoja transporta, racionalne rabe energije, predvsem prenovo območij na osnovi identitete.

Opozarjajo na napake, ki jih povzročajo trg in jih mora korigirati država oziroma mesto z razvito javno upravo. Zato predlagajo inovativni pristop, ki je holističen, kot primerno orodje za doseganje primernega razvoja.

Definicija prostorske identitete:

Prostorska identiteta se deli na **regionalno** in **lokalno** prostorsko identiteto.

Regionalna prostorska identiteta je identiteta na ravni kulturne regije, ki jo definirata lokalna identiteta, sestavljena iz *lokalne prostorske, socialne, ekonomske in ožje kulturne identitete*. Regionalno identiteto, na višji ravni pa definiramo s sistemom kulturnih vzorcev. Posamezne identite, ki sestavljajo regionalno prostorsko identiteto, pa bomo podrobneje definirali.

Lokalna prostorska identiteta

je fizična identiteta prostora na lokalni ravni, to je naselja in naselju oziroma lokaciji pripadajoča krajina. *Fizična identiteta* je sestavljena iz *morfologije naselja in krajine* ter iz *gradbene ali stavbne identitete*, ki jo sestavljajo posamezni tipi stavb. Ti tipi so bodisi vrednote v prostoru bodisi problemi v prostoru, ker povzročajo gradbeno onesnaženost. Kvaliteto lokalne prostorske identitete pa merimo z razvitostjo lokalno - prostorske identitete, razvitostjo stavbne identitete ter z gradbeno onesnaženostjo v prostorski enoti, za katero ocenjujemo identiteto.

Razvitost lokalno prostorske identitete je kazalec lokalne prostorske identitete kot prostorskega dela lokalne kulturne identitete.

Razvitost stavbne identitete, se kaže v kvaliteti stavb glede na obliko in gradbeni material.

Stopnja gradbene onesnaženosti, je razvidna v okolju neprimernih oblik in gradbenega materiala in postavitvi v mikro in mezo prostor.

Socialna identiteta

predstavlja socialno identiteto prebivalcev v prostorski enoti: bodisi kulturni regiji bodisi naselju. Na regionalni ravni jo predstavljajo na medkrajevni odnosi, na lokalni pa medsebojna razmerja kot so medsosedski odnosi in pomoč ter prijateljski stiki na individualni ravni, ki so prvenstveno vezani na lokacijo. Kvaliteto socialne identitete merimo z razvitostjo socialne identitete v prostorski enoti

Razvitost socialne identitete predstavlja razvitost lokalne skupnosti na individualni ravni; na ravni naselja, se kaže v razvitosti medsebojnih odnosov, medsosedski pomoči, prijateljskih stikov in prijaznosti do krajanov in tujcev.

Ekonomska identiteta

prostorske enote predstavlja skupek gospodarskih aktivnosti in znanje, ki je historično in trenutno značilno za prebivalce preučevanega območja. Lokalno gospodarstvo, njegova organizacija in izvedba je setavni del prostorske, socialne in ožje kulturne identitete. Tudi ekonomsko identiteto merimo z razvitostjo ožje gospodarske aktivnosti, njenim pomenom na lokalni, regionalni in celo nacionalni ravni stopnjo organiziranosti in stopnjo stabilnosti oziroma poistovetenja in dolgoročne strateške perspektivnosti tovrstne ekonomske identitete lokacije oziroma regije.

Ožja kulturna identiteta

predstavlja ožjo kulturo prebivalcev enote. Ožjo kulturo pojmuje antropološko in pomeni duhovno kulturo ali tiste dejavnosti, ki po statistični nomenklaturi sodijo v kulturo. Kvaliteto ožje kulturne identitete merimo z njeno razvitostjo.

Razvitost ožje kulturne identitete, je kazalec ožje kulture prebivalcev območja oziroma enote preučevanja.

Prostorska, socialna, ekonomska in ožje kulturna identiteta nam predstavljajo kriterije, po katerih lahko izkristaliziramo razlike med naselji. Ti kriteriji so hkrati osnova za razvoj naselij, z njimi bi lahko poudarili specifično tako problemov kot razvojnih prednosti naselij po regijah, hkrati pa bi služili kot kriteriji za celostno prenovo. Skladno z njimi bi izdelali kriterije identitete, ki jih je potrebno operacionalizirati do ravni ocenjevanja "razvojnih pragov".

OSNOVNA IZHODIŠČA

Uvod

Strategijo dolgoročnega razvoja nove države Slovenije za devetdeseta leta sestavlja poleg ekološko sprejemljivega in uravnoteženega razvoja (*sustainable development*), predvsem razvoj turizma in terciarnih ter kvar-

tarnih dejavnosti. Iz zaključkov mednarodne konference o dolgoročni strategiji turizma v Sloveniji (Bled, november 1992) imata strateško prednost razvoj:

- alpskega in
- zdraviliškega turizma

Obalni turizem ni v prednostnem položaju, ker se Slovenija s Pomorsko deklaracijo (1992) predstavlja kot pomorska država, kar usmerja razvoj ob obali v transportne namene za potrebe vzhodnoevropskih držav. Z drugimi besedami, zanimanje turistov, predvsem petičnih, je za obalni turizem znatno nižje predvsem zato, ker je kvaliteta našega morja že tako prizadeta, da kratkoročno, brez velikih vlaganj v kakovostno izboljšanje ni možno razvijati kvalitetne in ekološko osveščene turistične ponudbe. Za kratkoročen lokalni finančni uspeh je potrebno le razširiti Luko Koper in ponuditi prevoz razsutega tovora, ki je v cenovnem razredu najnižji in ekološko najbolj sporen. Prav zato se ga otepajo vse razvite luke. Tako usmerjen razvoj pa je dolgoročno ekonomsko, ekološko in socialno neučinkovit zaradi kriterijev, ki so tudi osnova za razvoj okolju in prebivalcem "sprejemljivega" turizma na Obali.

Postopek ugotavljanja razvojnih potencialov za turizem

Za ugotavljanje razvojnih potencialov smo uporabili integralno oceno, ki je odraz prizadevanj za kompleksno ocenjevanje razvoja s preseganjem ozkih strokovnih okvirov in z upoštevanjem prebivalcev kot način demokratičnega načrtovanja in odločanja o razvoju.

Razvojne potencialne smo metodološko ugotavljali z dvema ocenama:

- a) "ekspertno" oceno razvojnega potenciala območja, sestavljeno iz vrste ocen, ocene lokalne identitete;
- b) kriteriji prebivalcev in mnenja o primernosti in obliki razvoja, ki smo ga terensko ocenili leta 1991 ter ga dopolnili v letu 1992 z dodatnim terenskim delom in ekspertno oceno.

Območje Slovenske Istre je bilo potrebno razdeliti na študijska območja, ki so uporabna za primerjave z drugimi resorji in so hkrati tudi vsaj delno ožje kulturne enote lokalne identitete (poim. B. Berce - Bratko 1992).

Delitev prostora Slovenske Istre

Prostor Slovenske Istre smo delili po potrebah razvoja, med njimi prvenstveno turistično - rekreacijskega v navezavi na socialne in kulturne značilnosti območja, ki jih kažejo prebivalci tega območja. Izhajali smo tudi iz tujih raziskovalnih izkušenj in anket turističnih organizacij.

Iz anket turističnih agencij, borz in med samimi gosti - turisti je razvidno, da prav ekologija in čisto okolje zavzemata prvo mesto pri odločanju za obisk nekega

območja ali kraja. Zelo pri vrhu vrednostne lestvice pa sta tudi kvaliteta življenja in urejenost okolja za lokalno prebivalstvo turističnega kraja. Velja prepričanje, da je kvaliteten turizem mogoče razvijati v območjih, kjer živijo srečni in urejeni ljudje, ki se poistovetijo s turistično ponudbo skozi vse leto, ne le v sezoni.

Obalo smo razdelili na sedem območij:

- I. območje je MILJSKI POLOTOK,
- II. območje je KOPER do IZOLE,
- III. območje je IZOLA,
- IV. območje je STRUNJAN,
- V. območje sta PACUG IN FIESA,
- VI. območje je PIRAN,
- VII. območje sta PORTOROŽ in LUCIJA.

Zaledni del Slovenske Istre pa smo razdelili v:

- VIII. območje - SEČOVLJE in dolina DRAGONJE,
- IX. območje - hribovito zaledje obale vse do ČRNEGA KALA.

Omenjena obalna območja so bila ocenjena po enotni metodologiji.

Ekspertna ocena območij

Območja smo ocenjevali po naslednjih kategorijah:

1. Ekološko ravnovesje. Tvorita ga prizadetost in ranljivosti območja. To je kazalec stanja v prostoru in ga dopolnjuje naslednji socialno-ekonomski kazalec:

2. Zmogljivost za sanacijo. Sestavljajo jo socialno-ekonomska zmogljivost območja in prebivalcev, predvsem psihološka, zmožnost uporabe znanja in ekonomski potenciali za sanacijo kot sintezni kazalec tehničnih možnosti, ekonomske in psihološke pripravljenosti za sanacijo.

3. Razvitost identitete, ki je kazalec, sestavljen iz:

- 3.1. lokalno-prostorske identitete,
- 3.2. stavbne identitete,
- 3.3. gradbene onesnaženosti,
- 3.4. razvitosti socialne identitete,
- 3.5. razvitosti ožje kulturne identitete.

4. Lokalna identiteta je sintezni kazalec od 3.1 do 3.5 in predstavlja povprečje vseh petih ocen.

5. Razvojni potencial območja - skupna ocena je sintezni kazalec in predstavlja povprečje med ekološkim ravnovesjem, zmogljivostjo za sanacijo in lokalno identiteto.

Vseh pet zgoraj navedenih kazalcev ocenjujemo z oceno od 0 do 100. Vsi ti kazalci pa poznajo kritično mejo, kar pomeni, da je doseganje vrednosti pod mejo močan omejitveni oziroma vzpodbujevalni faktor.

KRITIČNE MEJE:	
1.EKOLOŠKO RAVNOVESJE	60
2.ZMOGLJIVOST ZA SANACIJO	50
3.IDENTITETA	50
3.5.RAZVITOST OŽJE KULTURNE IDENTITETE	70
4.LOKALNA IDENTITETA	50
5.RAZVOJNI POTENCIAL OBMOČJA	50

Vsa obalna območja smo ocenili po naštetih kazalcih in predstavili rezultate vrednot lokalnih prebivalcev, možnih potencialnih krajev zaledja za turistični razvoj z upoštevanjem motiva tržnosti in ekološkega ravnovesja ter uravnoteženega dolgoročnega razvoja Slovenske Istre.

OCENE OBMOČIJ

Rezultati vrednotenja obalnega območja

Ocenili smo le območja z morsko obalo, ki jo je mogoče izrabiti v turistične namene, ker je dostopna. Sečoveljsko območje je obravnavano kot zaledje zato, ker obala ni neposredno dostopna. Ocene so opisane v prilogi na str. 15 do 21 pa so podane vse vrednosti, opisane v metodologiji postopka.

I. MILJSKI POLOTOK

Ekspertna ocena I. območja kaže, na ekološko ravnovesje 65, kar je nad kritično mejo. Ko pogledamo strukturo, pa vidimo, da je razlog predvsem ranljivost območja in seveda njegova relativno zelo visoka prizadetost. Če bi ocenjevali le ankaranski del, bi bila ocena še slabša. Pozitiven faktor je relativno visoka zmogljivost za sanacijo in ocena ožje kulturne identitete. Lokalna identiteta pa je na četrtem mestu. Razvojni potencial je relativno visok, saj znaša 63.

Ocena prebivalcev in razvoj območja:

Prebivalci vse Slovenske Istre sprejemajo prav to območje kot zelena pljuča. Na Miljskem polotoku je primerjalno ostalo še največ neokrnjene narave, zlasti zaledje Debelega Rtiča. Območje Hrvatincev je poseljitveno zelo razstreseno. Kot največji problem pa ocenjujejo prebivalci to, da se dopuščajo in v nekaterih primerih celo dovoljujejo gradnje sredi kmetijskih zemljišč. Domačini menijo, da bi morali prepovedati vso gradnjo v radiju od 1,5 km do 2 km od obale. Na žalost se ob obali poseljuje in razmišlja preveč celinsko. Ni pravega odnosa do morja, zato ga zasipavamo, lociramo industrijske obrate, ker ga ne cenimo kot izjemno naravno vrednoto. Razlog temu je nedvomno tudi sestava prebivalcev, saj je pretežno priseljenska. Prebivalci si želijo nazaj plažo ob pomolu sv. Katarine, ki je bila najlepša koprška plaža.

Miljski polotok je bil historično namenjen kmetijstvu in zdravstvu zaradi izjemnih klimatskih pogojev, ki pa so delno uničeni zaradi ekološko spornega delovanja Luke Koper.

Na Miljskem polotoku naj se razvijajo historične dejavnosti kot so zdravilstvo, turizem in kmetijstvo, za kar so dani naravni pogoji, zlasti zdravilna klima na Debelem rtiču, ki je po dokazilih zdravnikov enakovredna tisti z Lošinja. Bolnišnica Valdoltra pa se lahko navezuje na splošno bolnišnico v Izoli in združeni lahko ponudita kvaliteten zdravstveno-zdraviliški turizem. Naravovarstveniki naj zaščitijo območje Debelega Rtiča in park v stari ankaranski bolnišnici ter močvirno območje lana pri pomolu Sv. Katarine.

II. OD KOPRA DO IZOLE

Iz ekspertne ocene je razvidno, da je prizadetost območja zelo visoka, saj je to občina, katere največji delež obalnih površin je zaseden z industrijskimi obrati, ki ne sodijo nujno na obalo. Ekološko ravnovesje je pod kritično mejo, saj znaša 59. Zmogljivost za sanacijo je v ekonomskem in psihološkem smislu relativno nizka, kar lahko pripišemo tudi zelo nizki stopnji razvitosti ožje kulturne identitete. Prav zato so tudi razvojni potenciali ekološko primerne in sprejemljivega razvoja relativno nizki, najnižji po vrednosti od vseh obravnavanih območij ocenjeni s 45.

Zanimivo je primerjalno oceniti koprsko staro mestno jedro. Z izsušitvijo solin so pridobili velike poseljitvene površine. Koper se je čezmerno razlil s stanovanjskimi bloki in soseskami po bližnjih gričih. Na obrobju, predvsem v luki, ima preveč umazane industrije, ki kviri mikro klimo in vizualno podoba vstopa na Obalo. Če ga ocenimo kot ostale primere, vidimo, da je njegovo ekološko ravnovesje pod kritično mejo, le 54. Ima tudi izredno nizko zmogljivost za sanacijo in najnižjo stopnjo razvitosti socialne in ožje kulturne identitete.

Ocena prebivalcev in razvoj območja:

Prebivalci zelo cenijo morsko obalo med Koprom in Izolo. Naravovarstveniki pa trdijo, da bi ta del obale moral biti tudi morski rezervat, ker je ohranil pestrost rastlinskih in živalskih vrst. Obalno cesto je potrebno premakniti z obale in ta del obale nameniti kopanju. Za uresničitev tovrstnega predloga obstajajo relativno dobre možnosti, ker je na natečaju zmagal projekt za cesto, speljano 300 - 500 m od obale. Prav tako bi bilo potrebno odstraniti Ferromoto, ki s svojimi trgovskimi prostori zaseda eno najlepših lokacij.

Območje naj se razvija tako, da bo saniralo preče ekološke probleme, obalo namenilo rekreaciji in turizmu, ne pa cestnemu prometu. Koper naj se še naprej razvija kot administrativni in trgovski center vključno

z razvijanjem kulturnih dejavnosti, kot so gledališče, poletni festivali in podobno, vendar z veliko večjo občutljivostjo do naravne in kulturne ter mestne krajine. Nujno je treba sanirati vizualno podobo in ne dopuščati lukri nerazumnega širjenja.

III. IZOLA

Iz ekspertne ocene lahko razberemo, da je območje relativno prizadeto, ranljivost območja je visoka in ekološko ravnovesje je z oceno 61 nad kritično mejo. Zmogljivost za sanacijo pod kritično mejo, razvitost ožje kulturne identitete je pod kritično mejo, zato je tudi ocena razvojnega potenciala samo malce nad kritično mejo z vrednostjo 55. Mesto ima veliko število neavtohtonega mestnega prebivalstva, zaposlenega v izolskih industrijskih obratih.

Zanimivo je oceniti in primerjati staro mestno jedro znotraj Izole. Samo jedro je izjemno mikavno zaradi morfološke preprostosti in mediteranske logičnosti, ki ustvarjata kompleksnost jedra in kvaliteto stavb. Njegova prednost je, da je manj prostorsko omejeno kot Piran, zato pa ga je v veliko večji meri prizadela hitra industrializacija v njegovi neposredni okolici. Prizadetost območja je relativno visoka zaradi neprenovljenih stavb mestnega jedra, ranljivost je manjša in zato je ekološko ravnovesje zelo visoko, saj znaša 71. Zmogljivost za sanacijo je nekoliko nižja kot za celotno območje Izole in je 42. Razvitost identitete je znatno višja, kot je to primer za celoto, saj je ocenjena na 69. Tudi kulturna identiteta je višja. Staro mestno jedro ima možnosti razvoja ob spomeniško-razvojni prenovi. Jedro je uspelo pritegniti nekaj zavodov in malih firm, ki na delovnih mestih zahtevajo tudi akademsko izobrazbo. Tovrstni razvoj ugodno vpliva na jedro. Kljub pozitivnim učinkom razvoja jedra pa je mesto Izola še vedno preveč industrijsko. Novejši razvoj, predvsem marina, ki je v gradnji, dodatno bremeni in siromaši kvaliteto tega prostora.

Izola naj se prenavlja kot staro mestno jedro z razvojem bolj specializirane ponudbe, vključno z usmeritvijo na upokoјence in starejše. Gradi naj okolje brez arhitekturnih ovir in v sožitju s starim mestnim jedrom, ki ga je potrebno "dodatno intelektualizirati", kar pomeni, da se prostorsko razvija tako, da omogoča priselitev in delo ljudi z visoko izobrazbo.

IV. STRUNJAN

Ekspertna ocena kaže, da je to območje najmanj prizadeto in je hkrati tudi najbolj ranljivo. Ekološko ravnovesje je najvišje med vsemi območji, saj znaša 89 in je zato toliko bolj občutljivo za razvoj. Zmogljivost za sanacijo je relativno visoka. Ima izrazito in relativno neokrnjeno prostorsko identiteto. Stavbna identiteta sta-

rih gradenj je visoka. Zaradi ne najbolj ustreznih stavbnih teles novogradenj, katerih prostorska vmesitev je v nekaj primerih neprimerna, pa se je znatno znižala. Gradbena onesnaženost območja je relativno nizka. Razvitost socialne identitete je izredno visoka, saj je najvišja med vsemi izvedenimi ocenjevanji in enako velja tudi za kulturno identiteto. Ker je ekološko ravnovesje zelo visoko, zmogljivost za sanacijo primerna in lokalna identiteta razmeroma visoka, je tudi razvojni potencial zelo visok, saj znaša 66.

Območje je zelo cenjeno ne le na mikrolokalni ravni, večina prebivalcev Slovenske Istre namreč meni, da je to najdragocenejši del slovenske obale, posebno rt Ronnek z zalivom, ki sta zaščiteni kot naravni znamenitosti z dobrimi klimatskimi in prostorskimi pogoji za razvoj, je na tem območju pomemben tudi zdraviliški turizem. Zasedenost 322 ležišč je bila od januarja 1992 s 55%, julija 88%, avgusta 93% in novembra 42%.

Območje z zavarovanimi površinami naj bo namenjeno naravovarstvu; solinarstvo naj se odvija na tradicionalen način, sicer pa naj bo ta prostor namenjen rekreaciji in turizmu Istranov, kot je v dobršnji meri že sedaj. Ena izmed lokacij za 3. univerzo je tudi BeĽvedere. Predvsem je treba strogo omejevati gradnjo in preprečiti "gobice" po gričevju. To območje naj se namenja rekreaciji in zdraviliškimi dejavnostim v sožitju s solinarstvom.

V. PACUG IN FIESA

Po ekspertni oceni je območje delno prizadeto, a hkrati tudi zelo ranljivo. Ekološko ravnovesje je relativno zelo visoko, saj je ocenjeno na 68. Zmogljivost za sanacijo je tudi izjemno nizka. Razvitost identitete je relativno visoka, saj je lokalno prostorska identiteta zelo močno razvita. Stavbna identiteta je neizrazita, gradbena onesnaženost območja je zelo visoka, socialna identiteta je nizka, saj je pod kritično mejo, zato pa je lokalno-kulturna identiteta relativno visoka. Razvojni potencial je srednje nizek zaradi nizke stopnje zmogljivosti za sanacijo, in znaša le 49.

Območje predstavlja severni del obale Koprškega zaliva, ki je relativno zelen, a je pod visokimi pritiski za razvoj. Območje Pacuga je prvenstveno namenjeno kot otroškemu klimatskemu okrevališču. Fiesa je bila razvojno namenjena sindikalnemu turizmu. Ta načrt je propadel, kar daje upanje za uravnotežen razvoj z upoštevanjem sladkovodnega jezera. Pacug naj bo namenjen slovenskim kolonijam otrok, Fiesa pa naj ostane zelena in z manj intenzivno turistično izrabo v skladu s še ohranjeno naravo. V manjši meri bi bilo možno dopuščati kombiniran "sindikalni turizem"

VI. PIRAN

Piranski zaliv je relativno neprizadet, ranljivost območja pa je relativno visoka. Ekološko ravnovesje je izjemno visoko, saj znaša 70. Zmogljivost za sanacijo pa je katastrofalno nizka. Razvitost identitete je srednja, čeprav je lokalnoprstorska identiteta izredno visoko razvita, prav tako tudi stavbna identiteta, gradbena onesnaženost je relativno nizka, razvitost socialne identitete relativno visoka, prav tako je kar visoka kulturna identiteta. Območje pa je pod pragom razvojnega potenciala z vrednostjo 47, vendar samo za tri točke, zaradi izjemno nizke zmogljivosti za sanacijo.

Če napravimo podobno primerjavo s starim mestnim jedrom, kot smo to napravili za Izolo, lahko rečemo, da je Piran povsem ohranil srednjeveško naselbinsko zasnovo. Naravne omejitve niso dopuščale širitve, zato je ostal kot urbana celota relativno neokrnjen, vendar gradbeno-tehnično in komunalno v slabem stanju. Med zavarovanimi območji je celotno mesto znotraj obzidja in frančiskanski samostan zunaj obzidja.

Ocena nam kaže, da je prizadetost območja relativno višja, ranljivost je nižja in zato je ekološko ravnovesje nižje, ocenjeno z 68. Zanimivo je, da je v jedru zmogljivost za sanacijo znatno višja, saj znaša 34. Lokalna gradbena identiteta je izrazita in zelo kvalitetna, gradbena onesnaženost je nižja, razvitost socialne identitete je nižja, razvitost ožje kulturne identitete je tudi znatno nižja. Prebivalci mesto cenijo, a prisoten je problem neintegriteti in razbite lokalne kulturne identitete. Posebnost predstavljajo kulturne in strokovne prireditve, ki poživljajo predvsem življenje v poletni sezoni.

Ljudje visoko cenijo območje, ki je prostorsko zelo omejeno, tu je tudi mnogo priseljencev in izredno visok odstotek sekundarnih bivališč. S preureditvijo Tartinijevega trga in ureditvijo parkiranja niso prav vsi zadovoljni, saj je neverjetno in nerazumljivo, da so ogromne površine ob morju namenjene parkiranju.

Piran naj se razvija kot kulturniško mesto in kot urbani spomenik z aktivnim varstvom spomenikov, ki ljudi ne bo preveč omejevalo. Za parkiranje naj se uredi parkirno hišo ali prostor pod nabrežinami. Piran naj ostane priljubljeno pristanišče za jadrnice in naj še bolj razvija in izkorišča svojo glasbeno preteklost.

VII. PORTOROŽ IN LUCIJA

Ocena območja nam kaže, da je njegova prizadetost zelo visoka, ranljivost relativno visoka. Ekološko ravnovesje je srednje visoko, saj znaša 68, vendar je zmogljivost za sanacijo relativno nizka. Razvitost identitete je relativno visoka z zelo razvito socialno identiteto in ožjo kulturno identiteto. Razvojni potencial je malce nad kritično mejo, in znaša 51.

Prebivalci ocenjujejo Portorož kot mesto rož, znano letovišče že od 18. stol. dalje. Z zavetrno lego, hoteli in restavracijami ter dvema igralnicama predstavlja po-

nudbo malce višje kategorije, vsaj po naših pojmovanjih. Velik del prostorske identitete je izgubil, ko so ga prenovili v času "buldožerske" prenove po vojni. Veljalo je, da so nove in sodobne zgradbe boljše, lepše in odraz našega napredka. Značilno za Portorož je, da ima zelo visok odstotek nelokalnega prebivalstva in je bil že od vselej priljubljeno mesto za sekundarna bivališča politikov in umetnikov vseh vrst ter nekaterih vidnih intelektualcev.

Lucija se je razvila v stanovanjsko turistično središče z veliko marino. Problemi so manj izraziti kot v Portorožu, prav tako pa se pojavlja problem kulturne in vizualne identitete kot v Portorožu.

Portorož naj se razvija kot letovišče zelo visoke kvalitete, ki pa je tudi namenjeno slovenskemu gostu. Dejavnosti so dovolj pestre, kljub prizadevanjem za Portoroško noč in druge prireditve pa ima kot turistični produkt še zelo neizdelano identiteto. Turizmu v prid je tudi talasoterapija v Termah Portorož, ki bi jih bilo potrebno razvijati v smeri kompatibilne ponudbe turističnega produkta Portorož.

Ocena zaledja in potencialni kraji za razvoj turizma v zaledju obale

VIII. SEČOVLJE IN DRAGONJA

Kot zaledje smo ocenjevali Sečovlje s solinami. Območje je označeno s solinarstvom, letališčem in cesto. Ta predel ne ocenjujemo kot obalni del, marveč kot zaledje. Območje je značilno kmetijsko, v dolini reke Dragonje. Prebivalci prav posebno cenijo Kraški rob, območje, predvideno za zavarovanje. Posebnost tega predela so tudi gozdne površine in izjemna razgibanost in raznolikost krajine, ki jo dodatno definira meja.

V tem predelu se kaže možnost navezovanja na Solinarski muzej, in sicer v smislu možnosti dopustovanja v solinarski hiši in podoživljanja solinarskega življenja.

Posebnost predstavlja tudi reka Dragonja, predvsem v višjih predelih. Reka je zelo občutljiv ekosistem, zato bi morali njeno izrabo v rekreacijske in turistične namene strožje definirati in določiti "prag zmogljivosti" območja kot osnovo za rabo tega vodnega in obvodnega prostora.

V zaledju so izjemne možnosti za pohodništvo, lov in ribolov. Posebnost pa predstavlja Kraški rob, ki je neodkrit biser Slovenske Istre.

Po mnenju prebivalcev je to območje možno turistično razviti s kmečkim turizmom, lovom in pohodništvom.

IX. ZALEDJE DO ČRNEGA KALA

Za razvoj dodatne turistične ponudbe se je mogoče opreti na hribovito zaledje. To zaledje je razmeroma avtohtono in zvečine kmetijsko, čeprav je marsikdo zaposlen tudi v industriji. Pri oblikovanju turističnega proizvoda pa so zelo nedomiseln.

Prebivalci zaledja so bolj avtohtoni kot prebivalci ostalih obmorskih predelov. Njih značilnost je, da močno koreninijo na primorski zemlji.

Kot možni turistični potenciali v zaledju so bila terensko identificirana naselja:

1. Gažon,
2. Padna,
3. Krkavče,
4. Šmarje,
5. Koštabona,
6. Pomjan,
7. Merezige,
8. Dekani,
9. Tinjan,
10. Osp,
11. Rižana,
12. Črni kač,
13. Korte,
14. Krog,
15. Socerb,
16. Parecag,
17. Dragonja,
18. Hrastovlje.

Opis posameznih krajev

1. GAŽON

Strnjena vas pod vrhom hriba, s številnimi naravnimi in kulturnimi znamenitostmi, z relativno bližino morja, je okrnjena, ker se je večina prebivalcev odselila, sedanjí prebivalci so povečini priseljenci. Cerkev sv. Petra ima glagolski napis iz leta 1470, pod beležem pa so ostanki fresk iz 15. stol. To območje bi bilo uporabno v turistične namene lahko le dolgoročno, ko se bo v naselju izoblikovala značilna lokalna identiteta, trenutno prevladujejo le želje po "zaslužkarskem" turizmu, ne pa po pravem turizmu, kjer si nosilci turizma prizadevajo za vračanje gostov. Vas je v zadnjem času zelo uničena z novogradnjami.

2. PADNA

Strnjeno naselje na pomolu vzpetine, v njem je otroštvo preživel slikar Božidar Jakac. Naselje je tako slikovito, da ga nameravajo razglasiti za kulturni spomenik. Težava bo s prebivalci, ker so predvsem stari in neiniciativni. Tu bi bilo možno razvijati turizem dolgoročno, ker so za tovrstni razvoj dane naravne, ne pa antropogene danosti. V bližini raste zametek "počitniškega" naselja, s katerim je vas oblikovno in socialno načeta.

3. KRKAVČE

Primer tako kulturniškega, kmečkega in gostinskega turizma. Krkavče so eden najzanimivejših krajev Slo-

venske Istre, zaradi manjših kulturnih sestavin, predvsem zaradi starega jedra naselja na živi skali, kjer stoji tudi cerkev sv. Ane s slikami delavnice Bossanov. Kraj je bogat z narodopisnimi zanimivostmi, kot so ognjišča, žrmlje, stope z ostanki, kot so gradišča. V času Benečanov so si sami volili župana. Razvito je kmetijstvo in tako naravni pogoji kot pripravljenost ljudi bi bili primerni za turizem na kmetih v navezavi s Koštabono. Krkavče se razvijajo v smer, ki zagotavlja tovrsten razvoj.

4. ŠMARJE PRI KOPRU

Šmarje so pomembno lokalno središče, ki sooblikuje lokalno identiteto doslej naštetih naselij, saj je lokalno središče, ki je bilo že v zgodovini zelo napredno. Do druge svetovne vojne so se prebivalci ukvarjali predvsem s kmetijstvom, danes pa so pretežno industrijski delavci, ki se vozijo na delo v Koper, Izolo, delno so zaposleni v lokalni tovarni kovinske galanterije. Šmarje imajo nekaj lepíh povojnih stavb z lepim razgledom. Možen je razvoj lovskega turizma zaradi okoliških gozdov s fazani, jerebicami in zajci.

5. KOŠTABONA

Koštabono bi bilo mogoče delno preurediti v muzej na prostem, ki bi deloval kot "turistični muzej". Kazal bi poselitev in kulturo prebivalcev Slovenske Istre. Lokalni prebivalci pa bi bili zaposleni kot "živi eksponati" - tipa francoskih ekoloških muzejev, kjer pogorski prebivalci izvajajo tradicionalne obrti in ekološko "tradicionalno" kmetujejo, pripravljajo "lokalno hrano", turisti pa si lahko najamejo hišo, v kateri lahko živijo na "tradicionalen način". Čeprav je zunanost slabo spomeniško preurejena, se lahko razvije ekovas.

Za predlagano ima največ kulturno-zgodovinskih pogojev, kot so slikovito starinska naselja z ostanki dveh starinskih gradov, troje cerkva. Cerkev sv. Elije iz 1446, stoji na mestu, kjer je nekaj stalo pogansko svetišče, v cerkvi sv. Kozme in Damijana so freske iz 15. stol., cerkev sv. Andreja iz 15. st. so prezidali v 18. stol. Po starem izročilu naj bi tu stala rimska trdnjava CASTRUM BONAE s hramom boginje zdravja. Vaščani so znani tudi po tem, da so najdlje obdržali pogansko vero in so znani pod imenom DOSKARJI - staroverci. Nekaj tega izročila je še ohranjenega in to je dodaten razlog za predlog muzeja - skansena na prostem. Ljudje so pripravljeni sprejeti tovrstno ponudbo.

6. POMJAN

Gručasta vas, ki se stopničasto vzpenja na slemenu Pomjanskega hriba, s katerega se odpira razsežen pogled in na katerem so ostaniki predzgodovinskega gradišča. Pomjan je primeren za gostinski in kmečki turizem dolgoročno, ker so prebivalci trenutno še močno usmerjeni le h kmetovanju in dodatnemu zaslužku v industriji.

7. MAREZIGE

Vas z značilno mediteransko arhitekturo in razvitim gostilništvom za razvoj regionalne identitete pomembno naselje, lokalno središče z značilno dramsko in posojilniško kulturo. A. Moniha, ki je pisal igre za marežganske diletante in tudi ustanovitelj hranilnice za Slovensko Istro. Problem je vodovod. Med prebivalci je zaznati izrazito željo po gostilniškem turizmu.

8. DEKANI

Dekani so precej strjena dvovrstna vas na S strani Rižanske doline, kjer so hiše v položnem pobočju in na nizkem slemenu ob vznožju Šanc. Problematično je dejstvo, da je ta vas sredi umazane industrije, v bližini je IPLAS. Prebivalci imajo več gostiln, majhne kmetije in vse bolj so zaposleni v bližnjih industrijskih obratih. Menijo pa, da imajo možnosti za gostilniški turizem z lovom, ki privablja številne Italijane ohranjajo marsikatero običaje in še vedno praznujejo stare praznike, ki privabijo marsikoga iz Slovenske Istre, pa tudi Italijane. Prav to naselje je prežeto z izrednim lokalnim interesom.

9. TINJAN

Gručasta vas vrh Tinjskega hriba, ki je najiminitnejše razgledišče, kar jih premore Slovenska Istra. Naselje je zelo slikovito, ker preproste kamnite hiše stojijo druga nad drugo tako, da daje kraj vtis trdnjave. Vrh hriba je stalo prazgodovinsko gradišče in njegovi zidovi so vidni kraj baročne cerkve. Tu so tudi pomembna lovišča divjačine. Možen je lovsko-gostilniški turizem. Sam kraj pa bi zaradi svoje slikovitosti lahko postal muzej na prostem. Prebivalci sami niso preveč iniciativni.

10. OSP

V naselju je poslopje starega občnega mlina iz 16.stol. V bližini je jama Grad. Pred jamo je obrambni zid iz časa turških vpadov. Strma stena za vasjo privablja alpiniste na plezalne treninge. Daleč naokrog je znana Gostilna Pod pečino. Možnost razvoja gostinskega turizma. V naselju je zelo močna lokalna iniciativa.

11. RIŽANA

Rižana je precej razpotegnjena vas v dolini Rižane ob glavni cesti. Okolica je poznana po precej bogatih loviških divjadi; zajcih, srnah, fazanih, jerebicah. Predvsem v zaselku Bižaji bi bilo možno razvijati turizem, ker je sama Rižana preveč hrupna zaradi regionalne ceste Ljubljana - Koper. Naselje ni primerno, ker je preveč omejeno.

12. ČRNI KAL

Jedro vasi je tik pod prepadnimi stenami na flišu. Črni Kal sodi v kulturno-zgodovinsko območje z najdenimi predmeti od paleolitika naprej. Vas je vedno igrala pomembno vlogo zaradi prometne lege in je znana

po vinu, saj ga hvali že Valvazor, in po sadju. Benkova hiša iz leta 1489 je najstarejša datirana kmečka hiša na območju Slovenske Istre. Na strmi skali nad vasjo so ruševine gradu, ki so ga zgradili kot utrdbo v 11.st. Iz vasi in stene je prelep pogled na okoliško Slovensko Istro.

Razvito in znano je gostilničarstvo, v vasi ohranjajo še nekaj znanih vaških običajev.

13. KORTE

Strnjeno pozidana slemenska vas z lepim razgledom, posebno z bližnjega vrha Koštelir, kjer so ohranjeni sledovi prazgodovinskega Gradišča. V cerkvi sv. Antona Puščavnika, ki je bila prezidana leta 1799, je glagolski napis iz leta 1482. Naselje ima kulturno-zgodovinske znamenitosti in domače gostilničarstvo. V vasi je znana tipična istrska gostilna Pri Lucijanu.

14. KROG

Krog je razgledna točka vzhodno od letališča Portorož. Na Krogu so ostanki samostana sv. Onofrija. Celoten vrhnji predel hriba je v cerkveni lasti. V delu neporušenega samostana je ljubiteljska konjušnica s konji za izposojajo. Hkrati nudijo jahalni program za otroke in odrasle ter eno do večdnevne pohode s konjem in z vodičem po Istri.

15. SOCERB

Lega gradu in naselja je edinstvena, saj znaša višinska razlika med njima in dolino s 300 metrov. Pomembno stateško lego so spoznali že Iliri in tu zgradili gradišče. V starem veku je bil obrambna postojanka, v dobi preseljevanja narodov je prerasel v utrjen grad in postal sedež fevdalnih gospodov. V okolici gradu je vhod v Sveto jamo.

Izredna točka z izrednim pogledom na Trst in celoten Tržaški zaliv. Kulturnozgodovinski in gostilniški turizem je možno razvijati. Domačini so dovolj podjetni za tak razvoj naselja.

16. PARECAG

Parecag leži na pobočju Malijskega hriba, kraju se nudijo možnosti razvoja predvsem v Gocendu in na bližnji razgledni točki Kaštelir. Domačini so dokaj podjetni, razvijali bi gostilniški turizem in si pomagali s solinami in solinarskim muzejem na prostem ter z običaji solinarjev.

17. DRAGONJA

Mejna vas med Slovenijo in Hrvaško, kjer je že uveljavljen turizem na kmetih, in bi ga bilo potrebno dodatno podpreti. Območje, ki je posebno cenjeno z naravo varstvenega vidika.

V zaledju občine Izola je za razvoj turizma primeren predvsem Malijski hrib z zaselki, vendar dolgoročno kot gostilniško-kmečki turizem.

18. HRASTOVLJE

Hrastovlje imajo ohranjen srednjeveški ambient z ohranjenim četverokotnim taborskim obzidjem iz 16. stoletja, znotraj katerega je romanska cerkev sv. Trojice iz 12. in 13. stol. z znamenitimi srednjeveškimi freskami na temo mrtvaškega plesa. Hrastovlje so gručasto naselje z nekaj spomeniki, med njimi pa je tudi 500 let stara hiša. Med ljudmi ni prave iniciative za turizem, čeprav imajo lepo število obiskovalcev, ki si ogledujejo freske.

Po ponovnem pregledu stanja na terenu in dodatnem anketiranju imajo prioriteto naslednji kraji:

1. Koštabona kot ekovas.
2. Krkavče kot primer kulturniškega, kmečkega in gostinskega turizma.
3. Pomjan predvsem za gostinsko-kulturniški turizem.
4. Črni Kal kot kulturno-zgodovinsko jedro z najstarejšo datirano hišo v Slovenski Istri.
5. Tinjan kot najimunitnejše razgledišče, kar jih premore Slovenska Istra.
6. Osp z znanim gostiščem in steno, ki privablja alpiniste.
7. Socerb z izjemno lego, kulturno-zgodovinskimi spomeniki in lepim razgledom na Trst.
8. Dragonja kot mejna vas, kjer se je že uveljavil turizem na kmetih.

POVZETKI VREDNOT PREBIVALCEV

Posebno pozornost smo posvetili vrednotam in mnenju lokalnega prebivalstva, ki bo moralo pridobiti povsem novo vlogo pri prostorskih odločitvah, in sicer tako, ki pritiče razvitim demokracijam. Postopek, razvit iz Kulturološke analize za načrtovanje urbane prenovne na primerih iz Slovenije in Škotske (Glasgow, 1992), je bil prilagojen za ugotavljanje razvojnih potencialov v okvirih raziskovalne naloge: Oblikovanje turistične ponudbe in zasnova dolgoročnega turizma v turističnih območjih Slovenije (UI. RS 1992). V slednji raziskovalni nalogi je bila uporabljena v letu 1991 izvedena analiza vrednot prebivalcev, ki je bila del eksperimenta za MV OUP. Rezultati te raziskave so podani v zbirni karti po naslednjih kategorijah:

1. Prvobitna narava.

Prebivalci so izbrali območja, za katera menijo, da so najkvalitetnejša prvobitna narava, ki jo je potrebno varovati.

Vidimo, da so zajeta vsa območja zakonsko varovane naravne dediščine in tudi tista območja, ki so predlagana za razglasitev. Prav tako zelo cenijo zaledna območja

naselij, ki smo jih raziskovali kot možne potenciale za turizem.

2. Pretežno naravno okolje visoke kvalitete.

Prebivalci so v to kategorijo uvrstili območja, ki so načeta in za katera menijo, da jih je mogoče sanirati.

3. Prednostna območja za sanacijo.

Iz 2. točke logično sledi 3. Iz vrednot prebivalcev, ki temeljijo na kulturni identiteti, razviti iz močne regionalne identitete, izhajajo naslednja območja, ki jim je potrebno posvetiti posebno pozornost, ker predstavljajo del kontinuitete prostorske in socialno - kulturne identitete Obale. Prebivalci so predlagali sanacijo določenih območij po naslednji prioriteti:

A - Ankaranska plaža med Adrijo in pomočom Sv. Katarine,

B - Jernejev zaliv v Lazaretu,

C - Obala med Izolo in rtom Ronek,

D - Obala med Kopro in Izolo.

4. Seznam območij - krajev, ki so po mnenju prebivalcev zanimiva za turistični obisk

1. Gažon,
2. Padna,
3. Krkavče,
4. Šmarje,
5. Koštabona,
6. Pomjan,
7. Merezige,
8. Dekani,
9. Tinjan,
10. Osp,
11. Rižana,
12. Črni Kal,
13. Korte,
14. Krog,
15. Kaštelir,
16. Malijski hrib,
17. Sečoveljski zaliv,
18. Pacug in Fiesa z zaledjem,
19. Rtič Ronek,
20. izolsko zaledje,
21. zaledje med Kopro in Izolo,
22. zaledje Miljskega polotoka,
23. zaledje Debelega rtiča,
24. Debeli rtič,
25. Ankaran pri sv. Katarini,
26. izolska obala,
27. Strunjanski zaliv,
28. dolina Dragonje,
29. zaledje Dragonje,

- 30. Sečoveljske soline,
- 31. Strunjsanske soline,
- 32. Socerb.

5. Možni turistični potenciali

Obstoječa naselja, ki jih je po mnenju prebivalcev mogoče razvijati v turistične namene, so:

- Socerb,
- Osp,
- Črni kal,
- Tinjan,
- Dekani,
- Marezige,
- Pomjan,
- Šmarje,
- Gažon,
- Koštabona,
- Krkavče,
- Padna,
- Dragonja,
- Korte.

Sklepne ugotovitve, ki izhajajo iz vrednot, razvojnih potencialov, ki so bili ocenjeni na osnovi razvitosti kulturne identitete in regionalne identitete, so naslednje:

Nacionalni pomen obale in celotne Slovenske Istre je hkrati simbolne in ekonomske narave. Slovenija se z morjem uvršča med pomorske države. Prav ta vidik pa je razumljen drugače na nacionalni kot na regionalni in lokalni ravni. Slovencem morje pomeni relativno veliko, tako kot vsaka voda: prvobitno privlačnost za pristočasne aktivnosti. To je zelo prvobitna in biološko pogojena vrednota. V celinski Sloveniji obstaja na splošno vrednotenje morja na tej ravni, zato se dopušča tako industrijski razvoj obale: od turističnega razvoja, industrije, locirane na sami obali, do ekstenzivnega in ekološko spornega razvoja Luke Koper. Odnos do morja kot izjemne - enkratne kvalitete v slovenskem prostoru se še ni uspel razviti, razen pri nekaterih strokovnjakih in lokalnem prebivalstvu. To je odraz "otroške dobe" slovenske države. Do nedavna smo se identificirali s celotno obalno črto bivše skupne države, sedaj pa se omejujemo na 42 km slovenske obale. Meja je obalo zarezala in otežkočila vezi in tokove, ki so spontano tekli po pretežnem delu celinske Istre, predvsem pa po Savudrijskem polotoku. Odnos do morja kot do vrednote se konstituira, dosedanje gledanje in ravnanje z njim pa je bilo zelo industrijsko, saj smo se do pred kratkim lahko identificirali z 200 km obale. V kolikor je bil ta odnos in način izrabe morja sprejemljiv takrat, pa nedvomno ne more biti več danes in v prihodnje.

Usklajevanje nacionalnega, regionalnega in lokalnega nivoja in pogledov na razvoj je potrebno prenesti na strokovno višjo raven, predvsem v pogledu rešitev, zakonitosti izvajanja in dolgoročne vizije razvoja Slovenije,

katere komparativna prednost je prav njena raznolikost na majhnem teritoriju in relativna neokrnjenost narave.

Vrednost ima Istra kot celota, kjer vzpodbujamo sožitje in razvoj tako obale kot tudi zaledja. Dediščinski princip nas zavezuje do iz antike izvirajoče urbane kontinuitete, ki jo je nasilno pretrgal srednji vek, ter izpričana moč in zavednost meščanov, ki se je ponovno vzdignil v 19. stol. Vse povojno razdobje, od priključitve Istre k Jugoslaviji naprej, pa je bil ta del slovenske zemlje izpostavljen visokim migracijam in hlastanju po industrijskem razvoju. Tako se je tik ob morju locirala industrija, Luka Koper kot pomembno okno v svet, vendar pa v ekološkem in prostorskem ter mikroklimatskem pogledu katastrofalna. Prenova starih mestnih jeder Pirana in Izole nikakor ne more steči. Infrastrukturno je celotno območje Slovenske Istre slabo, zato so se praznila naselja v zaledju in nastajala je nova ekstenzivna urbanizacija. Za Obalo smemo trditi, da je zanjo značilen urbanizem gradbenih firm z vsemi negativnimi posledicami v prostorski organizaciji in oblikovni kvaliteti grajenega okolja. Lokacije za infrastrukturne objekte so bile največkrat zgrešene, predvsem nove ceste in npr. bolnišnica v Izoli.

Potrebno je vzpostaviti urbano kontinuiteto z razvojem, ki ne bo prvenstveno industrijski, ampak post-industrijski z večjimi vlaganji v šolstvo in kulturo. Pri tem konkretno mislimo na ustanovitev tretje univerze na Obali in s prenovo urbanih mest: Pirana, Izole in Kopra in organsko zraslih naselij v zaledju, ki nam ga nalaga dediščinski dolg do tega prostora; predvsem na možnost kontinuitete kulturne identitete Istre, in njenih nujnih komplementarnih centrov Reko na Hrvaškem in Trstu v Italiji z izkoriščanjem prednosti večetnične kulture. Večji preudarek gre kompatibilnosti posameznih razvojnih načrtov v prostoru Istre kot celote s posebnim ozirom na razvijanju kontinuitete in oblikovanju gospodarske identitete prostora v harmoniji s kulturno identiteto.

Ekološko osveščena in z dokumenti podprta usmeritev in odločitev za okolju prijazen razvoj narekuje razvoj terciarnih in kvartarnih dejavnosti in sanacijo obstoječih

Ekološko spornih industrijskih obratov, predvsem na Koprskem in v Izoli ter ekološko sporno delovanje Luke Koper, ki naj bi pripomogla k spremembi mikro klime. Vse naštetno pa neugodno vpliva na razvoj ekoturizma, predvsem zdravstvenozdraviliškega, kmetijstva in pušča morju nepopravljive posledice.

Okolju prijazen in prebivalcem sprejemljiv razvoj, ki bo ohranjal kvalitetno okolje za zanamce, je mogoče doseči na obali z racionalnejšo rabo prostora, pri čemer mislimo na fizično prostorsko (kompatibilnost) primerenost in ekološko neoporečnost dejavnosti v tem prostoru in visoko kulturno-ekološko zavest pri razvojnih odločitvah.

SKLEPNE UGOTOVITVE - POMEN SLOVENSKE ISTRE

Če povzamemo, lahko strnimo ugotovitve takole:

1. Komparativna prednost Slovenije je, da ima tako Alpe kot Mediteran v razdalji 70 - 100 km, kar pomeni 1-1,5 - urno vožnjo po slabih cestah. Alpski svet ima zelo raznolik. Slovenska Istra z zaledjem je neodkrit biser Slovenije, obale pa je le 42, km in še ta je v pretežni meri neprimerno urejena in izkoriščena. Od tega je le 17,4% zaščitene z odlokom naravne neokrnjene obale. V fazi strokovnih priprav je še zaščita za 15,2% obalnih površin. Iz teh odstotkov lahko sklepamo, da smo z obalo ravnali zelo nesmotrno in je raba prostora ob morju zvečine neustrezna. Dosedanja raba prostora omejuje ali celo ogroža že obstoječo turistično izrabo obale. Na vseh ravneh je potrebno razviti miselni preskok iz prostorsko potratne industrije v prostorsko smotern razvoj, ki temelji na kompatibilnem in ekološko primernem in sprejemljivem razvoju.

2. Slovenija premalo ceni Istro kot "zimski sončni vrt" za pridelovanje zgodnje zelenjave in nekaterih agrumov. Biološka proizvodnja hrane pa bi bila dodaten imperativ za "zeleno in ekološko osveščeno Slovenijo". Negovanje kulturne krajine in ohranjanje redkih preostankov neokrnjene narave in drugih zelenih površin bi morala biti dolgoročna razvojna strategija. Ohranjene zelene površine so največja komparativna prednost.

3. Načrtovati gre okolju in prebivalcem sprejemljiv ali prijateljski razvoj - sustainable development, kar pomeni, da moramo ta prostor ohraniti tudi za zanamce in ga zato ne smemo gradbeno onesnažiti in pretežni del preostalih zelenih površin pozidati bodisi z industrijskimi bodisi s stanovanjskimi objekti.

4. Pomorska usmeritev Slovenije ne sme dovoliti Luki čezmerne razširitve; že sedaj je prostorsko preveč ekstenzivna, saj je po podatkih, če jih primerjamo z luko v Glasgowu, izraba kapacitet le 20 - 25% (Ecology and Capacity Report 1990). Prav tako je tudi pretežni del razsutega tovora ekološko sporen (cca 35%), kar je že močno načelo mikro klimo v Koprskem zalivu. Luke Koper ne bi smeli razvijati v smeri ekološko sporne luke razsutega tovora, ki je običajno najnižjega ranga (Primer: pretovarjanje žive živine).

Zaključki pričujoče ocene potencialov obalnega turizma pa so naslednji. V kolikor se država Slovenija deklarira kot ekološko visoko osveščena, potem se kaže pomen Slovenske Istre po naslednjem vrstnem redu:

1. kot naravni spomenik z neokrnjenimi predeli obale,
2. kot kulturni spomenik z istrskimi mestni in vasi: Piran, Izola in Koper ter kot zaščiten naselbinska območja v zaledju;

3. kot turistični in zdraviliški potencial v Strunjanu - in Portorožu ter Debeli rtič z Valdoitro;

4. Kot pomorska usmeritev z Luko Koper, a ne taka, da bi žrtvovala izključno za luške dejavnosti celoten Koprski zaliv vse do Ankarana.

Priloge:

Ekspertne ocene obalnih območij:

I. območje MILJSKI POLOTOK

II. območje KOPER do IZOLE

III. območje IZOLA

IV. območje je STRUNJAN

V. območje sta PACUG IN FIESA

VI. območje je PIRAN

VII. območje sta PORTOROŽ in LUCIJA

I. MILJSKI POLOTOK

Ocena ekološkega ravnovesja	
Prizadetost območja	33
Ranljivost območja	98
Ekološko ravnovesje	65
Zmogljivost za sanacijo	67

Razvitost identitete	
Lokalno prostorska identiteta	83
Stavbna identiteta	33
Gradbena onesnaženost	25
Razvitost socialne identitete	67
Razvitost ožje kulturne identitete	79

Lokalna identiteta	58
--------------------	----

Skupna ocena	
Ekološko ravnovesje	65
Zmogljivost za sanacijo	67
Lokalna identiteta	58

Razvojni potencial območja	63
----------------------------	----

II. KOPER DO IZOLE

Ocena ekološkega ravnovesja	
Prizadetost območja	34
Ranljivost območja	86
Ekološko ravnovesje	59
Zmogljivost za sanacijo	34
Razvitost identitete	
Lokalno prostorska identiteta	44
Stavbna identiteta	57
Gradbena onesnaženost	33
Razvitost socialne identitete	40
Razvitost ožje kulturne identitete	37

Lokalna identiteta	42
--------------------	----

Skupna ocena	
Ekološko ravnovesje	59
Zmogljivost za sanacijo	34
Lokalna identiteta	42

Razvojni potencial območja	45
----------------------------	----

III. IZOLA

Ocena ekološkega ravnovesja	
Prizadetost območja	27
Ranljivost območja	95
Ekološko ravnovesje	61
Zmogljivost za sanacijo	49

Razvitost identitete	
Lokalno prostorska identiteta	72
Stavbna identiteta	65
Gradbena onesnaženost	15
Razvitost socialne identitete	56
Razvitost ožje kulturne identitete	63

Lokalna identiteta	54
--------------------	----

Skupna ocena	
Ekološko ravnovesje	61
Zmogljivost za sanacijo	49
Lokalna identiteta	54

Razvojni potencial območja	55
----------------------------	----

IV. STRUNJAN

Ocena ekološkega ravnovesja	
Prizadetost območja	11
Ranljivost območja	98
Ekološko ravnovesje	89
Zmogljivost za sanacijo	48

Razvitost identitete	
Lokalno prostorska identiteta	98
Stavbna identiteta	47
Gradbena onesnaženost	14
Razvitost socialne identitete	65
Razvitost ožje kulturne identitete	75

Lokalna identiteta	59
--------------------	----

Skupna ocena	
Ekološko ravnovesje	89
Zmogljivost za sanacijo	48
Lokalna identiteta	59

Razvojni potencial območja	65
----------------------------	----

V. PACUG IN FIESA

Ocena ekološkega ravnovesja	
Prizadetost območja	31
Ranljivost območja	99
Ekološko ravnovesje	68
Zmogljivost za sanacijo	24

Razvitost identitete	
Lokalno prostorska identiteta	80
Stavbna identiteta	14
Gradbena onesnaženost	60
Razvitost socialne identitete	40
Razvitost ožje kulturne identitete	70

Lokalna identiteta	52
--------------------	----

Skupna ocena	
Ekološko ravnovesje	68
Zmogljivost za sanacijo	24
Lokalna identiteta	52

Razvojni potencial območja	48
----------------------------	----

VI. PIRAN

Ocena ekološkega ravnovesja	
Prizadetost območja	17
Ranljivost območja	87
Ekološko ravnovesje	70
Zmogljivost za sanacijo	12

Razvitost identitete	
Lokalno prostorska identiteta	90
Stavbna identiteta	85
Gradbena onesnaženost	10
Razvitost socialne identitete	62
Razvitost ožje kulturne identitete	69

Lokalna identiteta	59
--------------------	----

Skupna ocena	
Ekološko ravnovesje	70
Zmogljivost za sanacijo	12
Lokalna identiteta	59

Razvojni potencial območja	47
----------------------------	----

VII. PORTOROŽ IN LUCIJA

Ocena ekološkega ravnovesja	
Prizadetost območja	56
Ranljivost območja	80
Ekološko ravnovesje	68
Zmogljivost za sanacijo	27

Razvitost identitete	
Lokalno prostorska identiteta	63
Stavbna identiteta	58
Gradbena onesnaženost	48
Razvitost socialne identitete	63
Razvitost ožje kulturne identitete	71

Skupna ocena	
Ekološko ravnovesje	68
Zmogljivost za sanacijo	27
Lokalna identiteta	61

Lokalna identiteta	61
--------------------	----

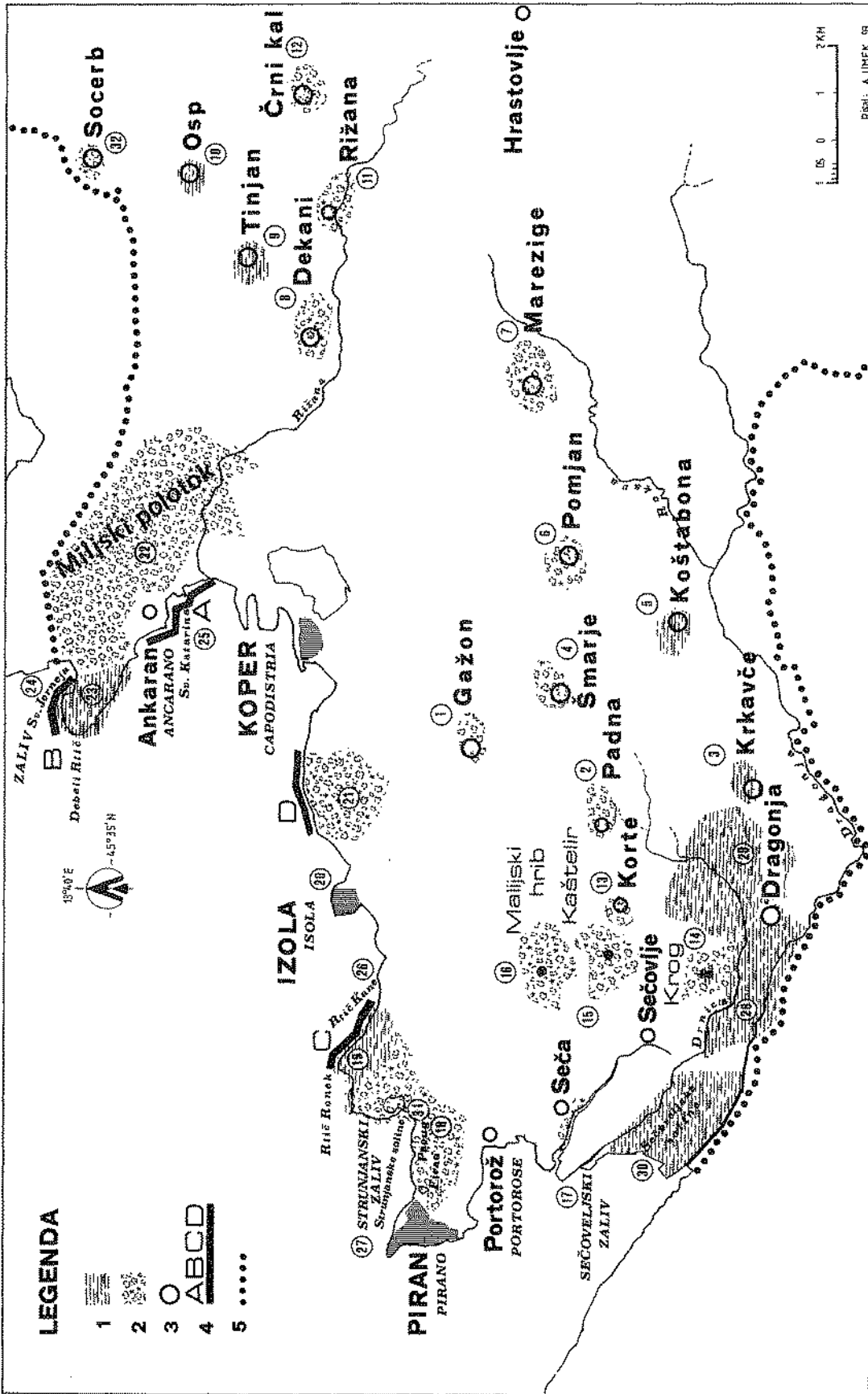
Razvojni potencial območja	51
----------------------------	----

RIASSUNTO

Il presente saggio fa parte del progetto di ricerca, finanziato dal ministero della Scienza e Tecnologia e dal ministero dell'Ambiente, intitolato "L'articolazione dell'offerta turistica e lo sviluppo a lungo termine del turismo nelle regioni turistiche della Slovenia: area turistica del Litorale" e realizzato nel 1992-1993, sotto la direzione di K. Repič, presso l'Istituto dell'Urbanistica della Repubblica di Slovenia. Lo studio dei potenziali e delle possibilità di sviluppo del turismo nel Litorale e nel suo entroterra è stato realizzato tenendo conto dell'identità dell'ambiente e delle caratteristiche della popolazione locale al fine di inserirle nel giudizio complessivo mediante un approccio culturale-antropologico alla pianificazione.

LITERATURA:

- Boo, E. (1990)** Ecotourism: The potentials and pitfalls, World Wildlife Fund, Washington D.C.
- Bratko - Berce B. (1990)** Kulturološka analiza kot metoda za ugotavljanje vplivov na okolje in kot metoda za izboljševanje okolja, doktorat FAGG, Ljubljana.
- Bratko-Berce B. (1991)** Socialni kriteriji za opredeljevanje prioritet ali omejitev območij, prednostno namenjenih razvoju turizma, ekspertiza za MVOUP.
- Bratko-Berce B. (1992)** Potentials for Development, Lecture for Ph. D. Students Glasgow.
- Bratko - Berce B. (1992)** Culturological Analysis in Rehabilitation: Cases in Slovenia and Scotland, PhD, University of Strathclyde, Glasgow.
- Britton, S. G. (1980)** A conceptual model of tourism in peripheral economy, 1- 12 v D. G. Pearce (1990).
- Campbell, C.K. (1986)** An approach to reserach in recreational geography, p.85-90, Occasional Papers no. 7, Departement of geography University of British Columbia.
- Dixon, I.A & Sherman, P.B. (1990)** Economics of protected areas, Earthscan
- Goudie, A. (1990)** The human impact on the natural environment, Oxford, Blackwell.
- Greer, T and Wall, G. (1979)** Re: a theoretical and empirical creational hinterlands: a theoretical and empirical analysis, p. 227 - 45 v Wall G. (ed), REcreational Land Use in Southern Ontario, Departement of Geography Publication Series, no. 14, University of Waterloo.
- Johnston, R. J. & Gregory, D. & Smith, D. M. (1991)** The Dictionary of Human Geography, Oxford, Basil Blackwell.
- Hewison, R. (1987)** The Heritage Industry: Britain in the climate of decline, Chicester, Methuen.
- Hughes, C. A. (1992)** The impact of Tourism on the Gaelic speaking areas of Scotland and Ireland: A comparative study, Ph. D. Study University of Edinburgh.
- Lundgren, J, O. J. (1982)** The tourist frontier of Nouveaux Quebec: functions and regional linkages, Tourist Review, 37, 10-16.
- Mariot (1976) v Matley, I.M. (1976)** The Geography of international tourism, Resource Paper 76-1, Assn. of American Geographers, Washington
- Pearce, D.G. 1981,** Tourism Development The Dictionary of Human Geography, 1991, str. 493-494)
- Pearce, D.G. (1987)** Tourism in france: regional perspectives, Cantenbury monogaphs, University of Cantenbury
- Pearce, D. (1990)** Tourism Today: A geographical analysis, New York, Longman 1-3
- Požeš, M. (1991)** Razvoj podeželskih naselij v občini Koper, Geographica Slovenica 22, I., Ljubljana, IGU.
- Repič-Vogelnik, K. et al. (1991)** Oblikovanje turistične ponudbe in zasnova dolgoročnega razvoja turizma, Ljubljana, UI RS.

Vrednote prebivalcev o slovenski Istri. Legenda: 1. Prvobitna narava, ki jo po mnenju ljudi varujemo. 2. Pretežno naravno okolje, visoke kvalitete za prebivalce. 3. Obstoječa naselja, ki jih je možno razvijati v turistične namene. 4. Prednostna območja za sanacijo po mnenju prebivalcev. 5. Državna meja. (Karto izdelal po strokovni predlogi avtorice Alojz Umek).

Duša Krnel-Umek
DELOVANJE POKRAJINSKEGA ARHIVA KOPER V
LETIH OD 1986 DO 1990

Pokrajinski arhiv Koper (dalje Arhiv) deluje na območju šestih južnoprimorskih občin: Koper, Izola, Piran, Sežana, Ilirska Bistrica in Postojna. V istrskih občinah Kopru, Izoli in Piranu opravlja arhivsko dejavnost za Slovence in Italijane. Po drugi svetovni vojni sta bila koprski in piranski arhiv v okviru mestnih knjižnic, večjo skrb pa so začeli posvečati evidentiranju in zbiranju arhivskega gradiva z ustanovitvijo Zbirnega centra knjižnic in arhivskih fondov 1950. leta v Portorožu (Umek 1975). Mestni arhiv Koper je bil ustanovljen leta 1956 za opravljanje arhivske dejavnosti tedanjega koprskega okraja. Leta 1967 se je preimenoval v Pokrajinski arhiv Koper; leta 1974 se mu je pripojil piranski Mestni arhiv, ki je bil ustanovljen 1955. leta.

Začetki institucionaliziranega arhivskega dela v Kopru segajo v leto 1900, ko so na seji občinskega odbora skienili, da bodo uredili Stari občinski arhiv. Delo je prevzel Francesco Majer in sestavil Inventar Starega občinskega arhiva za beneško obdobje, ki je bil tiskan najprej v reviji *Pagine Istriane* (1903-1908) in ponatisnjen v samostojni publikaciji 1909. leta (*Inventario dell'Antico Archivio Municipale*). Še starejši je piranski Mestni arhiv, ki ga je ustanovila občina 1877. leta.

Ker je bila Primorska priključena k Sloveniji šele po drugi svetovni vojni, območje treh istrskih občin pa šele leta 1954, je bil razvoj tukajšnjih kulturnih ustanov, ki je bil že tako počasnejši kot gospodarski, povezan z dodatnimi kadrovskimi, organizacijskimi in prostorskimi težavami. Najprej je bilo potrebno v celoti obnoviti Osrednjo knjižnico Srečka Vilharja v Kopru (1979. leta), nato Pokrajinski muzej v Kopru (1986. leta) in gledališče v Kopru (1986. leta); večje prenove so bile izvedene na stavbah Obalnih galerij v Piranu in Pomorskega muzeja Sergej Mašera v Piranu, obnovljena pa sta bila tudi Matična knjižnica v Piranu in Kulturni dom v Izoli; primerne razstavne prostore so dobili v Piranu, Izoli in Kopru ter primerne delovne prostore tudi Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Piranu in Kopru. Do leta 1986 samo Arhiv ni imel ustrezno rešenega prostorskega vprašanja.

S širšega družbenega vidika je nujni pogoj za raziskovalno delo na področju humanistike izgradnja infrastrukture. Resno strokovno delo na področju zgodovine, etnologije, umetnostne zgodovine in arheologije, ki ga opravljajo kulturne ustanove na tem območju, ne more nastajati brez poznavanja in uporabe arhivskih virov. Podatki od drugod ne morejo nadomestiti gradiva, ki ga ima Arhiv ali bi ga moral še pridobiti.

Z odlaganjem urejanja prostorskega vprašanja Arhiva se je posredno zaviral tudi razvoj navedenih strok, nji-

hovega strokovnega in raziskovalnega dela. Na podlagi arhivskega gradiva bodo omogočene celovitejše in objektivnejše raziskave posameznih obdobjev v zgodovini tega območja, ker je potrebno na novo preučiti ali vrednotiti posamezne zgodovinske pojave, zlasti glede na vlogo in položaj Slovencev, ki sta bila v preteklosti mnogokrat prikazovana enostransko. Poleg kulturno zgodovinskega pomena hranjenja arhivskih dokumentov je potrebno poudariti tudi upravni vidik dela Arhiva, saj iščejo uporabniki razne dokumente in potrdila, s katerimi uveljavljajo zelo pomembne osebne pravice (npr. pridobitev pokojnine).

Kljub pomenu, ki ga ima Arhiv, in kljub temu, da s svojo dejavnostjo pokriva šest občin, se je od ustanovitve spopadal s številnimi težavami; zato so bile 1986. leta poglavitne naloge: dvig strokovne ravni, izboljšanje notranje organizacije dela, zaposlovanje ustreznih kadrov, ureditev rednega finansiranja, pridobitev prostorov in njihova obnova.

Strokovno delo v arhivu

Arhiv opravlja strokovne naloge po določilih Zakona o naravni in kulturni dediščini (Ur. l. SRS 1981), Pravilnikov (Ur. l. SRS 1981-1988) ter Normativih in standardih za arhivsko dejavnost (1985), pri čemer je bil leta 1986 v velikem zaostanku. Posledica pomanjkanja kadrov in prostorov ter slabe opremljenosti je bila neprevzeto arhivsko gradivo, saj je znašal zaostanek pri sprejemanju in hranjenju gradiva od 25 do 30 let (O varstvu 1989). Mnogo gradiva, ki bi moralo biti na voljo javnosti, še ni bilo prevzetega, in s tem ne le niso bile izvedene z zakonom za arhivistiko določene naloge, ampak je tudi propadanje arhivskega gradiva bilo hitrejše, s čimer so tudi povezana večja sredstva za njegovo ohranjanje, del gradiva pa je celo propadel, ker ni bilo pravočasno prevzeto oziroma ni bilo poskrbljeno, da bi bilo hranjeno do prevzema.

Ustanova tako ni mogla prevzeti izredno dragocenega gradiva slovenske državne uprave na tem območju, ki je nastajalo po drugi svetovni vojni, zlasti gradiva Okraja Koper, ki je vključeval vseh šest južnoprimorskih občin, nadalje Starega občinskega arhiva (Krnel 1989), ki mu pripada po restituciji z Italijo in je pomemben za Slovence in Italijane, ter gradiva VUJA (Vojaške uprave Jugoslovanske Armade), ki je v Beogradu.

Na območju šestih južnoprimorskih občin je bilo proglašanih 653 valoriziranih ustvarjalcev arhivskega gradiva (Uradne objave 1983-1986), od katerih je hranil 357 fondov, kar je podrobneje prikazano na dveh tabelah. Zaostanek pri prevzemanju je bil po oceni v analizi arhivske dejavnosti, ki je bila narejena 1986. leta za Slovenijo, 80% ali 1.800 tm gradiva, od 1986 do 1995. leta pa bi Arhiv moral prevzeti še dodatnih 800 tm.

Število valoriziranih ustvarjalcev po občinah in kategorijah:

občina	uprava	sodstvo	gosp.	negosp	skupaj
Ilir.Bistrica	7	1	7	38	53
Izola	6	1	8	21	45
Koper	29	9	42	150	230
Piran	7	1	9	51	68
Postojna	20	4	15	79	118
Sežana	36	2	12	89	139
SKUPAJ	105	17	133	428	653

Obseg gradiva, ki ga je hranil Arhiv 1984. leta:

občina	fondi	število	%	količina tm	%
Ilir.Bistrica	14	4	159,55	11	
Izola	28	8	79,92	6	
Koper	147	41	694,99	50	
Piran	58	16	321,65	23	
Postojna	36	10	71,35	5	
Sežana	38	11	44,00	3	
ostali fondi	13	4	3,85	0,30	
zbirke	23	6	13,60	1,70	
SKUPAJ	357	100	1.388,91	100,00	

Fondi, ki so se ohranili, so med najstarejšimi v Sloveniji in zelo bogati, poleg tega pa dajejo vpogled v tisti del zgodovine in način življenja, ki je povezan z morjem in sredozemskim kulturnim krogom ob stičišču z romanskim svetom. Taki fondi so: Občina Piran 1173-1973, Občina Koper 1332-1945 (manjši del gradiva, drugi del čaka na restitucijo iz Italije), Zbirka listin Koper 1343-1780, Oporoke iz Izole in Pirana 1390-1818, Družinski in osebni arhivi 1410-1952.

Da bi bolje zavarovali tudi novejšo gradivo, so bila za ustvarjalce, ki bi ga morali predati, pripravljena pisna navodila za odbiranje gradiva in opuščeno je bilo potrjevanje izločitvenih seznamov. Leta 1988 je bil pripravljen vzorec Pravilnika o varovanju s pojasnilom in prilogo, ki je bil poslan vsem šestim občinskim upravam, in teklo so priprave na prevzem upravnih (občine: Koper 1987. leta, Sežana in Izola 1988. leta, Ilirska Bistrica 1990. leta) in sodnih fondov (Temeljno sodišče Koper 1991. leta), ki so najštevilnejši in najpomembnejši, pa jih je bilo za obdobje po letu 1945 prevzetih samo 162,35 tm.

Pri strokovni obdelavi arhivskega gradiva so se leta 1986 začele uvajati racionalnejše metode: popisovanje bistvenih delov gradiva namesto do tedaj uveljavljenega popisovanja zaporednih števil dopisov brez uporabe delovodnikov, popisovanje vseli fondov do te mere, da so dostopni uporabnikom, podrobneje pa tistih fondov in delov fondov, ki jih uporabniki potrebujejo bodisi za raziskovalne ali upravne namene, in popisovanje knjig poleg spisovnega gradiva. Po objavi Pravilnika o strokovni obdelavi 1988. leta se je začel upoštevati predpisani način dela in v večji meri primerjalni študij urejanja gradiva z vzporednim raziskovanjem razvoja

inštitucij. Nadaljevalo se je izdelovanje inventarja fonda Občine Izola (I. del objavljen leta 1977, IV. del 1988) in pripravil inventar zbirke Giuseppa Tartinija (1991-1992, objavljen 1993).

Nadaljevalo se je evidentiranje arhivskega gradiva šestih južnoprimorskih občin, ki je v Rimu, kar je vodil Arhiv R Slovenije (začeto 1985 in končano 1990, objavljeno v Vodniku 1992. leta), in v Benetkah (začeto 1985- nedokončano). Delno je bilo evidentirano gradivo v Trstu, Pazinu, Beogradu in na Reki.

Leta 1987 se je začelo urejanje evidenc na enotnih obrazcih in v skladu s predpisanim Pravilnikom, ki je bil objavljen 1981. leta. Na novo je bila urejena in z zakoniki za avstrijsko in italijansko obdobje dopolnjena strokovna knjižnica, ki je potrebna za sestavljanje inventarjev in vodnikov.

V skladu s Pravilnikom iz 1981. leta je bila urejena čitalniška služba z internim Pravilnikom iz 1988. leta. Čitalnica je bila odprta v večji meri kot do tedaj in v skladu z Normativi, uporabnikom so bili dani na voljo popisi, inventarji in kartoteke, ki so bili do tedaj pripravljene. Sposoja arhivskih dokumentov arhiva je potekala le na podlagi pogodbe in reverza.

Pripravljene sta bili dve razstavi: Stari statuti Kopra, Izole in Pirana (1988), ki je gostovala tudi v Ljubljani, Mariboru in Piranu (1989), in Italijanska arhivska literatura (1991) v sodelovanju z Arhivsko direkcijo iz Rima (Krnj 1992), s čimer se je začel Arhiv v večji meri vključevati v mednarodne strokovne kroge. V sodelovanju s Centrom za zgodovinske raziskave iz Rovinja je bil za tisk pripravljen pomemben vir za zgodovino Kopra Statut iz leta 1423 (izšel 1993. leta). Ustanova je razvijala in gojila stike z vsemi slovenskimi pokrajinskimi in republiškim arhivom ter z arhivi v sosednjih deželah Italije (Trst, Benetke, Rim), Hrvaške (Reka, Pazin) in Avstrije (Gradec).

V Arhivu je sedež koordinacije raziskovalnega projekta Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre, v katerega je bilo v letih 1986-1990 vključenih iz Arhiva pet sodelavcev (zbornik razprav je izšel 1993. leta), in uredništva zbornika Annales, ki je začel izhajati 1991. leta. Arhiv je sodeloval tudi z Ministrstvom za kulturo zlasti intenzivno v letu 1992, ko je delovala ekspertna skupina za arhivistiko, ki je pripravljala novi zakon o arhivih.

Kadri

Za opravljanje svoje dejavnosti je imel Arhiv od ustanovitve dalje premalo strokovnih delavcev. Normativi in standardi predvidevajo sedem arhivistov z visoko izobrazbo pri tipskem arhivu z 2.500 tm gradiva, a je imel 1986. leta le tri. Med zaposlenimi strokovnjaki ni bilo nobenega zgodovinarja z visokošolsko diplomom; razmerje med visoko izobraženimi zaposlenimi in tistimi

s srednjo in višjo izobrazbo pa je bilo v Arhivu najslabše v republiki Slovenija 4:3, Koper 1:2 (Naravna in kulturna dediščina 1989, 122). Delovne razmere so bile slabe in pomanjkanje prostorov je onemogočalo kadrovsko rast.

Struktura zaposlenih 1986. leta v primerjavi z Normativi za arhivistiko:

Leta 1986 so bili v Arhivu zaposleni Vanda Bezek (od 1972, v. d. ravnateljice 1985-1986), Marija Funčič (1974-1991, od 1991 pogodbeno), Milica Trebše-Štolfa

NAZIV	1986	normativi	izobrazba
1. Uprava	4	7	
ravnatelj	1	1	dr. VIII
upravni tehnik		1	SŠ V
računovodja	1	1	VŠ VI
strojepisec za strokovna dela		1	SŠ V
ekonom, vzdrževalec		1	OŠ IV
pravnik		1	VIS VII
čistiške (polovični delovni čas)	2	1	OŠ I

2. Arhivska služba	9	13	
arhivisti	3	9	VIS VII
arhivski sodelavci	2		VŠ VI
arhivski referenti	3	2	SŠ V
arhivski manipulanti	1	1	OŠ IV
knjižničar		1	VIS VII

(od 1976, ravnateljica 1976-1985), Marjan Križman (od 1977), Iztok Čotar (od 1977), Albert Pucer (od 1978), Marjan Rožac (od 1978), Nevija Ratoša (1978-1990), Maruša Zagradnik (od 1980), Zvezdan Ivančič (od 1980) in dr. Duša Knel Umek (od 1986, ravnateljica 1986 januar 1993).

Pri novih zaposlitvah za arhivska dela so zato imeli prednost kandidati z visoko izobrazbo in zgodovinarji, ki so bili pripravljene nadaljevati študij na tretji stopnji oziroma pri svojem strokovnem delu obravnavati problematiko območja, na katerem deluje Arhiv, pri zaposlitvah drugih profilov pa sta odločali strokovnost in zavzetost za delo. Po letu 1986 so bili zaposleni v ustanovi Zdenka Debernardi (1987-1991), Darko Darovec (od 1989) in Albina Rožac (od 1991).

Prenova prostorov

Arhiv vse od svojih začetkov ni imel ustreznih prostorov za delovanje. Stari arhiv občine Koper je bil konec 19. stoletja v občinski palači, po prvi svetovni vojni pa v palači Bergamini-Tacco (sedanji Pokrajinski muzej), kar je bilo posledica nekdanjega skupnega hranjenja muzejskega, arhivskega in knjižničnega gradiva. Po drugi

svetovni vojni so bili depoji Arhiva poleg tistega v stavbi Pokrajinskega muzeja na različnih lokacijah: Izolska vrata, Garibaldijeva, Verdijeva in Cankarjeva ulica ter Trg revolucije. Ustanova se je 1979. leta preselila v zasilne, začasne prostore: uprava v nekoliko preurejeno večje stanovanje v Čevljarski ulici 22, velik del gradiva v depo v cerkvi sv. Jakoba na Martinčevem trgu, del gradiva pa je ostal na več drugih lokacijah v Kopru. Svoje prostore, ki so bili prav tako neustrezni, in del gradiva je imel Arhiv tudi v Piranu.

Za rešitev prostorskega vprašanja Arhiva so obstajale različne variante pri lokacijah in projektih. Že leta 1965 je v delovnem programu Arhiva navedeno: "Za kapaciteto 2.000 tm bi bila potrebna petnadstropna stolpnica z etažno površino 80 m (v tlorisu velikost npr. 9x9 m)"(PAK 1965). Leta 1973 je bil izdelan idejni projekt za adaptacijo z dozidavo novih prostorov v samostanu sv. Klare. Ta lokacija je bila 1975. leta predlagana kot bolj primerna od palače De Belli tudi Izvršnemu svetu Skupščine občine Koper, kar je navedeno v poročilu Arhiva SR Slovenije, ki je opravil komisijski ogled. Tudi Izvršni odbor tedanje Obalne kulturne skupnosti je 1978. leta sklenil, da je potrebno dopolniti idejni projekt za bivši samostan sv. Klare, obnoviti njegove izpraznjene in že uporabne prostore ter skupaj s predstavniki občine in delovnih organizacij, ki so imele sedež v objektu, zagotoviti prostore za Arhiv.

Kljub temu so v letih 1980-1984 v Arhivu iskali in tudi izbrali nove lokacije: najprej bivši samostan sv. Ane, nato za novogradnjo kare VIII; pristajali pa so tudi na to, da so drugi iskali nove lokacije: ponovno palača De Belli. Za novogradnjo so bili 1981 naročeni lokacijska dokumentacija, izvedbeni projekt, investicijski program in geološke raziskave z geotehničnim poročilom. Za palačo De Belli so bili 1983 naročeni predlog lokacije, programski osnutek in ocena investicije. Na podlagi primerjalne analize možnih lokacij v palači De Belli in kompleksu sv. Klare je bil leta 1984 ponovno izbran za lokacijo kompleks sv. Klare, kar je leta 1985 potrdil tudi Izvršni svet Skupščine občine Koper po posvetovanju s predstavniki vseh občin ustanoviteljic. Istega leta so bili naročeni idejni projekt, konservatorski program in geotehnično poročilo o pogojih za temeljenje objekta. Zaradi nerešenega prostorskega vprašanja, ki se je izpostavljalo kot najpomembnejše v delovanju ustanove, je bil leta 1986 uveden ukrep družbenega varstva. Podrobnejša analiza razmer pa je pokazala, da so problemi še številnejši in globlji.

Tedanji prostori in njihova opremljenost niso bili zadovoljivi:

1. Delovni prostori in depoji niso bili tehnično-tehnološko ustrezni: depoji so bili vlažni; v delovnih prostorih in depojih ni bilo mogoče uravnati temperature,

delovnih prostorov v Kopru pozimi ni bilo mogoče dovolj ogreti; v prostorih ni bilo urejeno prezračevanje, ni bilo alarmnih naprav (razen v enem depoju) in javljalcev požara; dostop za dostavo in intervencijska vozila je bil težak.

2. Raztresenost arhivskih skladišč po mestu je oteževala delo, povečevala stroške poslovanja in onemogočala varen prenos arhivskega gradiva, saj ga je bilo, tudi najstarejše, potrebno prenašati po ulicah, kar je povečevalo nevarnost njegovega uničevanja, kraje ali izgube.

3. Pomanjkanje ustreznih prostorov za hranjenje arhivskega gradiva in za druge strokovne namene je onemogočalo nadaljnji razvoj dejavnosti ustanove, uvajanje sodobnih metod in tehnik arhiviranja gradiva, sprejemanje novega gradiva v hranjenje in obdelavo ter zaposlovanje novih delavcev.

4. Tudi oprema je bila pomanjkljiva in neustrezna; depoji so bili opremljeni z vsega 2.129 m standardnih polic in 116 m lesenih polic. Arhiv je imel dotrajan fotokopirni stroj in dva neuporabna mikročitalca.

Velikost prostorov 1986. leta:

OPIS	Površina m ²	Police v m	število zaposlenih
Koper			
1. Uprava	47,23		3
2. Prostori arhivistov	62,56	66	5
3. Čitalnica	12,00		
4. Pomožni prostori	4,61		
5. Neuporabno skladišče	66,00		
6. Depo na Martinčevem trgu	185,25	1.302	
7. Depo Garibaldijska ulica	26,80	119	
8. Depo Trg revolucije	39,45	148	
SKUPAJ KOPER	443,90	1.635	8

OPIS	Površina m ²	Police v m	število zaposlenih
Piran			
9. Prostori arhivistov	60,00		3
10. Čitalnica	20,50	12	
11. Neuporabni prostori	85,70		
12. Pomožni prostori	107,16		1
13. Skladišča	156,10	564	
SKUPAJ PIRAN	429,46	671	4

Cilj prenove objektov samostanskega kompleksa sv. Klare v Kopru od leta 1986 do 1992 je bil z vidika arhivistike: uresničiti zahteve za sprejemanje, obdelavo, hranjenje in varovanje arhivskega gradiva južnoprimorskih občin Koper, Izola, Piran, Sežana, Ilirska Bistrica in Postojna, kar je bilo podrobneje prikazano v programu prenove (Krnel 1986), ki je bil predstavljen finanserjem in širši javnosti. Vzroki za prenovo so bili tehnično-tehnološka neustreznost tedanjih arhivskih prostorov, pomanjkanje prostorov za arhivsko dejavnost in neustre-

znost prostorov za hranjenje in varovanje arhivskega gradiva pri imetnikih tega gradiva. Odpravljanje neustreznosti prostorov Arhiva v Piranu je bilo vezano na Občino Piran in s tem ureditev odprtih statusnih in organizacijskih vprašanj tega dela Arhiva.

Z izpeljavo predvidene prenove v Kopru bi bil izpolnjen eden od temeljnih pogojev za uresničitev več namenov: normalizacija dela v ustanovi, izvajanje z zakonom predvidenih nalog, pridobitev prostorov za prevzem, obdelavo, hranjenje gradiva, varovanje že prevzetega gradiva, zavarovanje kulturne dediščine s področja arhivske dejavnosti, omogočenje dostopa javnosti do arhivskega gradiva v zakonsko določenih rokih, možnost dolgoročno zastavljenega razvoja ustanove z vzgojo kadrov za ustrezno in zakonito ravnanje z arhivskim in dokumentarnim gradivom, čitalniška in informativna dejavnost, raziskovanje, razstave in publiciranje.

Programska izhodišča za prenovo objekta so temeljila na analizi Arhiva s kvantitativnega, vsebinskega in tehnično - tehnološkega vidika in na konservatorskem programu za stavbo. Izhodišča so bila do leta 1989 dopolnjena na osnovi študija strokovne literature ter ogleda domačih in tujih arhivov.

1. Kvantitavni vidik arhivskega gradiva:

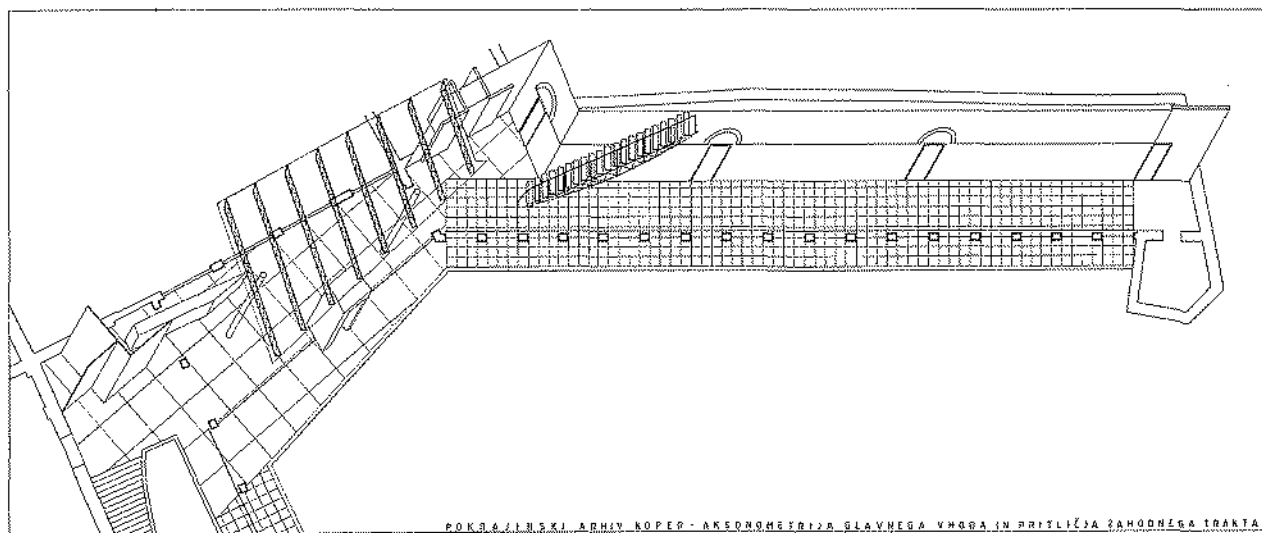
Gradivo	Količina v tekočih metrih	
	projekt 1985	analiza 1989
arhivsko gradivo	1.500 tm	1.250 tm
neprevzeto gradivo	10.000 tm	1.800 tm
predvideni prirast do leta 1995	2.000 tm	800 tm
SKUPAJ	13.500 tm	3.800 tm

Eno temeljnih vprašanj pri programskih izhodiščih za prenovo je bilo število tekočih metrov arhivskega gradiva, ki je zahtevalo potrebno količino arhivskih polic in velikost prostorov za depoje. Zaradi velikih razlik pri ocenah arhivskega gradiva - saj je projekt iz leta 1985 predvideval prostore za 13.500 tm gradiva, izračun po analizi arhivske dejavnosti (Naravna in kulturna dediščina 1989, 141-147) pa samo za 3.800 tm gradiva, to je 9.700 tm gradiva manj (nepotrebnih 2.000 m površin za depoje) - je bilo predvideno, da se v prvi fazi zagotovi depo za 3.000 tm gradiva in da arhivisti na terenu zberejo podatke o dejanski količini gradiva za prevzem.

2. Vsebinski vidik

Arhivski objekt je bil razdeljen na:

- javnosti dostopne prostore za uporabo in razstave arhivskega gradiva,
- javnosti nedostopne arhivske depoje,
- upravni del, ki je delno dostopen javnosti.

POKROVILNJSKI ARHIV KOPER - AKSONOMETRIJA GLAVNEGA VHODA IN PRITLIČJA ZAHODNEGA TRAKTA

3. Tehnično-tehnološki vidik je vseboval lokacijske, tehnične in tehnološke zahteve za prenovo objekta:

a) razmejitev za javnost dostopnih in drugih površin,
b) lahek dostop do posamičnih prostorov ob čim krajših komunikacijah,

c) tehnološke zahteve za arhivske depoje:

- temperatura 18° C,
- relativna vlaga zraka med 50% in 65%,
- svetloba pod 50 luksov v depojih in največ 50 luksov na hodnikih depoja,

d) ustrezna nakladalna rampa za prevzem arhivskega gradiva,

e) zaščita pred vlomom (zaprto dvorišče, zavarovani vhod in okna),

f) zaščita pred požarom (pred ognjem varno ostrešje, javljalci požara, gašenje s CO₂),

g) zaščita pred vdorom vode - inštalacije zunaj depojev,

h) omejitev dnevne svetlobe v depojih - železne lopute na oknih,

i) uporaba primernih materialov za stene in tla - vinas, barvan beton,

j) neoviran dostop do objekta z več strani.

Glavni vhod je bil predviden na zahodni strani upravnega trakta, z Goriške ulice 6, dostop z vozili pa skozi notranje dvorišče.

4. Konservatorske zahteve (Hoyer 1986) so bile: varovanje in prezentacija arhitekturnih in ambientalnih lastnosti spomeniško zaščitene samostanske celote ter zagotovitev uspešnega funkcioniranja nove dejavnosti, ki se je morala ujemati s spomeniško prezentacijo arhitekturnega spomenika. Ker je bilo potrebno zagotoviti depoje za 13.500 tm gradiva, je bil po idejnem projektu

iz leta 1985 celoten samostanski kompleks predviden za depo, za upravne in delovne prostore pa bi bila potrebna novogradnja. Taka rešitev ni ustrezala spomeniškovarstvenim zahtevam, ki so predvidevale čim vernejšo ohranitev prvotne zasnove samostana z arkadnimi hodniki. Poleg tega bi sprememba treh traktov v depoje obnovo podražila glede na tehnične in tehnološke zahteve, ki jih je bilo potrebno upoštevati. Novogradnja za delovne prostore pa kot predlog ni bila sprejeta že v projektu iz leta 1981.

Zaradi zahtevnih projektantskih, funkcionalnih in spomeniškovarstvenih pogojev ter ob upoštevanju predvidene arhivske dejavnosti v objektu je bil razpisan anketni natečaj. Idejna rešitev naj bi zagotovila prostore za skladno delo Arhiva in faznost prenove, s tem da bi bili v:

I. fazi obnovljeni delovni prostori v nadstropju zahodnega trakta, depoji za 3.000 m gradiva v cerkvi sv. Klare in prehod med depojem in delovnimi prostori, medtem ko bi bili v

II. fazi urejeni vzhodni in južni trakt, v nadstropju delovni in pomožni prostori in v pritličju depoji;

III. faza pa naj bi rezervirala prostor za novogradnjo za varstvo arhivskega gradiva.

Programska zasnova naj bi upoštevala še največjo možno mero uporabnosti prostorov, ne prezahtevne gradbene rešitve in finančno racionalno izvedbo projekta.

Izbrana natečajna rešitev 1988. leta (Ravnikar 1988) je vsebovala elemente, ki jih je zahteval investitor, zadostila pa je tudi zahtevam spomeniškega varstva.

Pri izdelavi projektov je bila uporabljena strokovna literatura, ki je bila tedaj na voljo. Številni prispevki domačih in tujih strokovnjakov, ki obravnavajo vprašanja arhivskih stavb in opreme, so objavljeni v zbornikih vsakoletnih posvetovanj Sodobni arhivi v Radencih. Poleg tega pa je bila uporabljena tudi tuja literatura.

Investitor, projektant in izvajalec so poleg domačih obiskali tudi nekatere tuje arhive, da so se seznanili z njihovimi izkušnjami: Državni arhiv v Trstu (novogradnja), Državni arhiv v Benetkah (bivši samostan), Deželni arhiv v Gradcu (bivši samostan) in Državni arhiv v Torinu (obnova starih stavb).

Po dopolnjenem programu (Vinčec 1989) in projektu so predvideni v nadstropju objekta upravni in delovni prostori, v pritličju pa depoji in pomožni prostori. Na novo se zgradi v pritličju vezni člen med južnim in zahodnim traktom, ki omogoča obhod po notranjem hodniku. V pritličju se nizajo prostori po zunanji strani, v nadstropju pa po notranji strani dvorišča. Novo stopnišče povezuje zahodni trakt, kjer so uprava in delovni prostori, z južnim traktom, kjer sta čitalnica in knjižnica za obiskovalce. Gradivo se hrani v depojih v pritličju v pomičnih regalih in v bivši cerkvi v montažni konstrukciji v treh etažah. Vhod v Arhiv je v novem veznem traktu, kjer je prostor za portirja, telefonsko centralo in garderobo za obiskovalce. Prostor za sprejem arhivskega gradiva je na severu zahodnega trakta.

Skupna površina objekta bi merila po obnovi 2157,93 m² (površina prostorov Arhiva v Kopru je 1986. leta znašala le 443,90 m²), od tega zahodni trakt (pritličje in nadstropje) 504,30 m², vzhodni in južni trakt (pritličje in nadstropje) 784,27 m² in največji depo v tlorisu 332 m².

Sklep

Obnova prostorov se je začela 1988. leta in do 1990 je bil dokončan depo s 3.066 m polic, o čemer govori poročilo v prvi številki *Annales* (Krnel 1991). Leta 1991 je Arhiv pridobil še tri trakte z dvoriščem in s tem celoten kompleks. Obnova se je nadaljevala v zahodnem traktu s statično sanacijo temeljev in sten, novimi betonskimi talnimi in stropnimi ploščami ter izdelavo konstrukcije in strehe za vhodno avlo.

Arhiv je prvič v svoji zgodovini pridobil svoje prostore, kar je eden od pogojev za opravljanje dejavnosti, ustrezno varovanje gradiva in strokovni razvoj ustanove. Zahteve, ki sta jih Arhiv in Občina Koper leta 1986 ob ukrepu družbenega varstva postavila v svoj program za prenovo prostorov, so bile do leta 1990 izpolnjene v celoti.

Delavci arhiva so se leta 1991 iz tesnih prostorov v Čevljarski ulici začasno preselili v dva neobnovljena trakta, kjer so bila opravljena nujna vzdrževalna dela, dokler ne bodo dokončani prostori zahodnega trakta. Že s tem je dobil vsak delavec svojo pisarno in omogočena je bila boljše organizacija dela, saj so bili delovni prostori in depoji združeni na eni lokaciji. Uporabnikom v čitalnici in za upravne namene je mogoče nuditi hitrejše informacije in gradivo je ves čas zavarovano, ker ga ni potrebno več prevažati in prenašati po ulicah.

V času obnove je Arhiv nakupil najnujnejšo opremo: 7 računalnikov, dva fotokopirna stroja, dva električna pisalna stroja, tovorni avtomobil (kombi) za prevoze gradiva, več pred ognjem varnih omar in del pisarniške opreme.

Priprave na selitev in prevzeme so bile zastavljene leta 1986 v skladu s programom prenove, intenzivneje pa je bilo to delo načrtovano od leta 1990 dalje: s pregledi in dopolnitvami manjkajočih popisov za gradivo, ki se bo selilo, zlasti knjig občin Koper, Izola in Podgrad, ter seznamov za gradivo, ki se bo prevzemalo. Leta 1991 je bila v načrtu inventura arhivskega gradiva in s tem povezano dopolnjevanje ter usklajevanje evidenc, in sicer kot podlaga za pripravo vodnika po fondih, ki ga Arhiv edini med slovenskimi arhivi še nima, je pa prepotreben pripomoček za raziskovalce, uporabnike in tudi same delavce v ustanovi.

Arhivsko gradivo je bilo v letih 1990-1991 preseljeno iz neustreznih depojev na štirih lokacijah v Kopru. Poleg tega so se začeli prevzeti novega gradiva v letih 1991 in 1992 (Okraj in Občina Koper 1945-1964, 350 tm; Temeljo sodišče Koper 1875-1954, 103 tm). Do leta 1992 je imel Arhiv 2.000 tm gradiva (1984. leta 1.388,91 tm). Od 1.800 tm gradiva, ki bi ga moral prevzeti zaradi tridesetletnega zaostanka, je bila prevzeta tretjina - 600 tm.

Posledice pomanjkanja ustreznih kadrov in prostorov, ki so se v preteklosti kazale v velikem zaostanku pri prevzemanju nadvse pomembnega arhivskega gradiva, je začel Arhiv postopoma odpravljati. Novi koncept ustanove in strokovno zahtevnejše delo ob urejenih delovnih razmerah pa sta zahtevala tudi drugačne delovne navade in drugačen način razmišljanja. Varovanje arhivske dediščine je vezano tudi na poznavanje, razumevanje in gojenje lastnega izročila in identitete. Za območje treh istrskih občin pa je značilno po drugi svetovni vojni veliko priseljevanje iz različnih pokrajin in kulturnih krogov. Zato je pomembno pri kulturnih ustanovah zagotavljanje strokovne rasti in kontinutete dela.

Viri in literatura

- Bezek, V.:** Analitični inventar fonda občine Izola. IV. del 2. zvezek. Koper 1988, 263 str.
- Carassi, M. Massabò-Ricci, I.:** Italian experiences in the adaptation of ancient buildings. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 39/1986, str. 226-229.
- Čirovič, D.:** Arhivske zgrade i oprema u arhivima. *Sodobni arhivi* 2/1986, str. 56-94.
- Duchain, M.:** Les bâtiments d'archives construction et équipements. Paris 1986, 256 str.
- Grimšič, D.:** Uporaba varnostnih sistemov v arhivih. *Sodobni arhivi* 9/1987, str. 29-31.
- Hoyer, S. (skupaj z Guček, D.):** Konservatorski pro-

gram za prenovo nekdanje cerkve in samostanskega arkadnega dvorišča klarisinj v Koprju. Piran 1986, 8 str. Tipk.

Kosi, I.: Načrtovanje in ureditev skladišč arhivskega gradiva. Sodobni arhivi 7/1985, str. 17-25.

Krncl-Umek, D.: Program prenove samostana sv. Klare v Koprju za Pokrajinski arhiv Koper. Koper 1986, 19 str., 2 pril. Tipk.

Krncl-Umek, D.: Skrajšan program prenove. Koper 1987, 5 str., 2 pril. Tipk.

Krncl-Umek, D.: Sprememba programa prenove. Koper 1987, 2 str. Tipk.

Krncl-Umek, D.: Delo Francesca Majerja v Mestni knjižnici in arhivu v Koprju. Primorska srečanja 1989, št. 100, str. 707-710.

Krncl-Umek, D.: Na poti k dokončni rešitvi prostorskega vprašanja Pokrajinskega arhiva Koper. Annales 1/1991, str. 265-266.

Krncl-Umek, D.: Razstava italijanske arhivske literature v Koprju. Annales 2/1992, str. 342-343.

Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre. Ljubljana 1993, 254 str.

Majer, F.: Inventario dell'Antico Archivio Municipale. Capodistria 1909, 174 str.

Massabò-Ricci, I.-Carassi, M.: Adapting an ancient archives building in Turin. Information development vol.4, 1988, no. 1, str. 37-40.

Naravna in kulturna dediščina ter njeno varovanje v Sloveniji. Ljubljana 1987, 187 str.

Normativi in standardi za arhivsko dejavnost. Poročevalec Kulturne skupnosti Slovenije 1985, št. 18, str. 73-79.

O varstvu arhivskega gradiva v Pokrajinskem arhivu Koper. Primorska srečanja 1989, št. 100, str. 690-699.

Pferschy, G.: Novogradnje in adaptacije zgodovinskih stavb za arhivske namene. Sodobni arhivi 2 / 1980, str. 41-56.

Pokrajinski arhiv Koper (PAK). Arhiv PAK. Delovno poročilo 1965.

Pokrajinski arhiv Koper (PAK). Plani dela in delovna poročila 1986-1992.

Pokrajinski arhiv Koper. V: Arhivski fondi in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SFRJ. Beograd 1984, str. 93-112.

Pucer, A.: Inventar zbirke Giuseppe Tartini 1654 - 1951. Koper 1993. 199 str.

Pravilnik o sestavi in vodenju evidence arhivskega gradiva. Ur. l. SRS 1981, št. 34.

Pravilnik o pogojih za uporabo arhivskega gradiva. Ur. l. SRS 1981, št. 34; 1982, št. 2.

Pravilnik o odbiranju in izročanju arhivskega gradiva arhivu. Ur. l. SRS 1981, št. 34; 1982, št. 2.

Pravilnik o varovanju arhivskega gradiva, PAK 1988.

Pravilnik o varovanju dokumentarnega gradiva v PAK, 1988.

Pravilnik o uporabi arhivskega gradiva v PAK, 1988.

Pravilnik o strokovni obdelavi in izdelavi pripomočkov za raziskave arhivskega gradiva. Ur. l. SRS 1988, št. 11.

Ravnikar, V.: Idejni projekt in projekt za Pokrajinski arhiv. Koper 1988.

Schöntag, W.: Archivzweckbauten. Der Archivar Jg. 33, 1980, H. 2, str. 187-204.

Stari statuti Koprja, Izole in Pirana. Koper 1988, 171 str.

Statut koprškega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668. Za objavo priredil Lujo Margetič. Koper-Rovinj 1993, 421 str.

Stehkämper, H.: Der Neubau des Historischen Archivs der Stadt Köln. Der Archivar Jg. 24, 1971, H. 2, str. 377-382.

Umek, E.: Oris nastanka in razvoja arhivskih zavodov na obalnem območju. V: Sprehod skozi čas. Koper 1975, str. 5-21.

Uradne objave 7. 10. 1983, št. 22; 11. 11. 1983, št. 25; 30. 3. 1984, št. 7; 20. 7. 1984, št. 17, 29; 10. 1985, št. 26; 17. 1. 1986 št. 1.

Vinčec, I.: Preureditev objekta Goriška 6 v Pokrajinski arhiv. Koper 1989, 36 str. Tipk.

Vodnik po arhivskem gradivu za zgodovino Slovencev in drugih narodov nekdanje Jugoslavije v Centralnem državnem arhivu v Rimu. Redakcija France Dolinar, Mateja Jeraj, Duša Krnel-Umek, Lilijana Vidrih-Lavrenčič. Ljubljana 1992. 565 str.

Zakon o naravni in kulturni dediščini. Ur. l. SRS 1981, št. 1.

Žizek, V.: Oprema sodobnih arhivov. Sodobni arhivi 5/1985, str. 72-78.

Branka Berce - Bratko, Vladimir Braco Mušič UNIVERZA NA OBALI

V okviru planerske delavnice, ki jo je naročilo Ministrstvo za varstvo okolja in urejanje prostora z nosilcema V. B. Mušič in K. Repičevo je bila izdelana januarja 1993 na Urbanističnem inštitutu Republike Slovenije **Prostorska ureditev slovenske obale**. V razmišljanjih o prostorskem razvoju območja Obale ima prav posebno vlogo razvoj univerze kot generator pozitivnih gibanj v razvoju in kot osnova za prekinjeno kontinuiteto urbane kulture, ki ima posebno legitimiteto prav v tem obalnem prostoru.

Med novimi dejavnostmi, ki bi lahko bistveno preobrazile slovensko obalo na prehodu v 3. tisočletje, ovrednotile geopolitično lego Slovenije in splošne razvojne trende v Evropi in svetu ter nadgradile dejstvo, da smo bili Slovenci prav na Obali prisotni v kontinuiteti mediteranske urbane civilizacije, bi zagotovo morali na prvem mestu šteti "tretjo slovensko univerzo". Univerza

se s svojimi tremi glavnimi komponentami:

pedagoško, raziskovalno in storitveno (svetovalno), danes uvršča med poglavitne mestotvorne dejavnike in bi tudi v obalnem somestju pomenila pomemben integracijski faktor in razvojno spodbudo. Zaradi tega se poskušamo s pričujočim poglavjem vključiti v dosedanja prizadevanja za formulacijo zamisli in zasnove Univerze na Obali.

Ideje o nujnosti in upravičenosti ustanovitve nove univerze prav na Obali koreninijo v sedemdesetih letih, o čemer pričajo tudi citirani viri. V zadnjem času, predvsem po osamosvojitvi pa so ti glasovi še glasnejši in zahteve zelo dobro argumentirane.

Dr. D. Marušič (1991 in 1992): Dokazuje potrebo z navedbo razmerij med številom prebivalstva in številom univerz. Po ameriškem vzorcu razmerij bi bilo lahko v Sloveniji kar 12 univerz, po kanadskem pa 7. Potrebo utemeljuje tudi z nemobilnostjo univerzitetnega intelektualnega kadra, z veliko zaprtostjo in samozadostnostjo obeh univerz s profesorji, ki diplomirajo, magistrirajo in doktorirajo in se zaposlijo na isti univerzi, kar je v razvitem svetu svojstven primer. V tem vidi tudi enega bistvenih razlogov za beg slovenskih strokovnjakov, v tujini izobraženi strokovnjaki skoraj nimajo možnosti zaposlitve na naši togi Univerzi. Zahteva odprto univerzo s predavanji vrhunskih svetovnih strokovnjakov, in marsikateri med njimi je tudi naš izseljenec. Zakaj univerza prav na Obali? Obala je po številu prebivalcev tretji urbani konglomerat v Sloveniji. V urbanih somestjih pa se radi tvorijo "presežki energije", ki se morajo kana-lizirati. Na Obali je ta presežek še izrazitejši zaradi pogostejših stikov z zunanjim svetom, kar se kaže predvsem v dejstvu, da mladina iz Istre v pretežni meri odhaja na študij v Trst, čeprav ta nima dvojezične univerze. Zavzema se za univerzo s celotno infrastrukturo na enem kraju, ki omogoča nenehno intelektualno interakcijo med profesorji in študenti. Pomembno je imeti manj avtoritarno univerzo, ker je prav ubijanje kreativnosti, kar dela obstoječi visokošolski študij, razlog za relativni neuspeh naših študentov v praksi.

Po mnenju dr. Marušiča naj bi bil program kulturno izročilo okolja prek oddelkov za etnologijo in lingvistiko storitvene dejavnosti obalnokraškega področja prek oddelkov za kmetijstvo, turizem ter promet in zveze sodobne komunikacijske tehnologije prek močnega računalniškega in matematičnega centra dovezetnost za intuitivne spoznavne procese prek katedre za okultne dejavnosti. Kot idealno lokacijo za univerzitetni campus predlaga Belveder nad Izolo.

V okviru Skupnosti Obalnih občin je bila poleti 1992 na Obali ustanovljena Strokovna skupina za visokošolsko središče, ki jo je vodila dr. Duša Krnel-Umek. Ta skupina je združila intelektualne potenciale Obale v prizadevanjih za ustanovitev tretje slovenske univerze.

Program visokošolskega študija kot ga predlaga Strokovna skupina za visokošolsko središče na Obali:

- Humanistika in družboslovje s posebnim poudarkom na etnologiji in kulturni antropologiji z lingvistiko, zgodovino Istre, vključno z arheologijo in s širšo študijsko navezavo na mediteransko kulturo. Poseben poudarek je tudi na študiju tujih jezikov s prevajalstvom.

- Pomorstvo in promet kot tehnična, kot terciarna dejavnost, strojnotehnični in prometnotehnični standardi vključujoč pomorsko pravo, mednarodno trgovino in specializirano logistiko.

Gostinstvo in turizem kot primarna generatorja ekonomskega in kulturnega razvoja z močno navezavo na varovanje naravne in kulturne dediščine ter izboljševanje kvalitete okolja, hotelirstva in ekonomike turizma.

- Interdisciplinami študij ekologije in upravljanja okolja z dodiplomsko usmeritvijo ter posebnimi poudarki na ekologiji morja, poudarki na raziskavah mezo in mikro klime in ekološkem izboljševanju istrskega prostora, vključujoč ekološko pravo, mediteranske agrarne kulture in probleme sonaravnega razvoja.

- Urejanje naselij in prostora ter konservatorstvo v naselbinski in arhitekturni dediščini in spomenikih ter urbanizmu, ki upošteva istrskomeditersko kulturno izročilo.

- Določeni deli tehniških ved oz. industrijske tehnologije, ki bi se vezali na obstoječe in potencialne industrijske zmogljivosti in potrebe njihovih razvojnih služb in stremljenj.

- Šport in rekreacija s posebnim poudarkom na študiju in razvijanju vodnih športov.

Izčrpna in neobremenjena analiza ljubljanske in mariborske pa tudi tržaške univerze bi verjetno prikazala še druge možnosti usmeritev, posebno tam, kjer imajo opraviti s sorazmerno velikim številom študentov, hitro (ali pričakovano) diverzifikacijo in diferenciacijo strokovnih usmeritev, odpori do inovacij ipd.

Nova univerza bi morala nuditi možnosti vsestranskih inovacij v organizaciji pedagoškega procesa (fleksibilni, navzkrižni vpisi in individualni programi), v povezavi z raziskovalnim delom, s svetovanjem in prakso, študijem ob delu itd.

Ne nazadnje bi nova slovenska univerza v geografsko in po sestavu dejavnosti specifičnem prostoru ter prostoru neposrednega stikanja z Italijo in Hrvaško Istro, nudila okvir za posebne programe ljubljanske, mariborske, tržaške in morda celo zagrebške, reške in graške univerze.

Končno ne gre pozabiti možnosti, ki jo nakazuje potreba številnih ameriških in evropskih univerz, da imajo svoje "učne baze" (za sezonske, mednarodne in druge programe). Veliko je bilo razmišljanj o možnih lokacijah in tehtanju o potrebnosti campusa. Trenutno

velja, da naj prizadevanja stečejo in naj se izkoristijo že obstoječi objekti, ki so prazni in bi bili primerni za posamezne oddelke ali pa inštitute.

Možne lokacije:

Za campus sta bili doslej identificirani lokaciji: Krog in Belveder nad Izolo. Krog je vprašljiv, ker je predviden za vračilo Cerkvi, čeprav bi bil idealna lokacija.

Za razpršeno dejavnost univerze pa: center univerze in nekaj inštitutov v Kopru, in sicer v stavbah poleg Pedagoške akademije, opuščena koprška porodnišnica.

Belveder nad Izolo za gostinsko turistično in permanentno izobraževanje ter poletno šolo nadarjenih otrok.

Piran z bivšo bolnišnico in dosedanjimi prostori, ki jih uporabljajo "Piranski arhitekturni dnevi". Okrog te skupine in lokacije naj bi se razvilo jedro za dediščinsko arhitekturo, konservatorstvo in urbanizem.

Univerzi bi morda lahko namenili del objektov in infrastrukture v severni mestni luči, ki bi jih sprostili zaradi že prisotne težnje po "reurbanizaciji" severnega dela nekdanjega otoka.

Pri razmišljanju o lokaciji univerze bi morali razčistiti naslednja strateška vprašanja, pomembna za operativno usmerjanje nadaljnjih prizadevanj za razvoj same zamisli:

- optimalno število študentov, pri čemer bi morali upoštevati vsebinsko usmeritev univerze in njene primerjalne posebnosti (in prednosti) v razmerju do obstoječih visokošolskih in višješolskih zavodov, dalje, regionalno gravitacijo študentske populacije vključno s potrebami slovenske manjšine v Italiji in interesa v Istri, "ekonomiko merila" (verjetno med 4000 in 6000 slušateljev plus pedagoški in servisni kader v sodobnem razmerju, ki omogoča izvajanje intenzivnega in učinkovitega pedagoškega, raziskovalnega in svetovalnega programa;

- relativne prednosti decentralizirane prostorske zasnove, koncentrirane prostorske zasnove ("campus") in/ali kombinacije prve in druge;

- atraktivnost delovnega in bivalnega okolja z artikulirano identiteto (morje, mediteranska pokrajina, posebnost stavbne dediščine, klimatski faktor);

- dobra prometna dostopnost (zlasti s sredstvi javnega prometa);

- gospodarnost in etapnost razvoja.

V naša razmišljanja o možnih lokacijah smo vključili Izolo, in sicer vzhodni del selišča. Campus predvidevamo na lokaciji "Mehanotehnike" (z delno izrabo obstoječih objektov in infrastrukture), Visoko turistično gostinsko šolo (ali fakulteto) v laporokopu, vezano na hotel visoke kategorije (prav tam) in nasuti del prometno sproščene obale ob rtu Viližan. Temu variantnemu razmišljanju je botrovala tudi centralna lega Izole v obalnem somestju.

Literatura:

Policentrični razvoj Slovenije Višje in visoko šolstvo na Obali, (1972), Revija Obala, Koper.

Černigoj, A. (1974) Oddelki visokega in višjega šolstva na obali, Revija Obala, Koper.

Darovec, D. (1992) Pregled zgodovine Istre, Knjižnica Annales, Koper, Primorske Novice.

Marušič, D. (1991) Obala nič več provinca ali zakaj potrebujemo novo univerzo, ekspertiza, Koper, neobjavljen tipkopis.

Marušič, D. (1992) Mediteranska univerza: Dovolj bistrih v časopisu Delo, sobotna priloga 19. 12. 1992.

Vrečko, A. (1977) Nekaj razmišljanj o visoki šoli, Revija Kovina, Koper.

A. B. (1973) Več šol na Obali časopis Delo 18.5. 1973, Ljubljana.

Duša Krnel - Umek

PROJEKT KULTURA NARODNOSTNO MEŠANEGA OZEMLJA SLOVENSKE ISTRE.

Poročilo za čas od 1988 do 1992

Avtorji obsežnih strokovnih in znanstvenih del o Istri so v glavnem Italijani in Hrvati, medtem ko smo začeli Slovenci raziskovati to območje, predvsem njegov slovenski del, šele po drugi svetovni vojni. Raziskovanje je organizirano v več središčih: v Pulju hrvaško, v Rovinju italijansko, v Trstu italijansko in slovensko, edino slovenski del Istre je bil brez organiziranega raziskovalnega dela in je še sedaj brez trdne institucionalne podlage. Glede na zgodovinsko dejstvo, da je to območje pripadlo Republiki Sloveniji šele po drugi svetovni vojni in da je večina slovenskih kulturnih ustanov tu začela delovati šele po letu 1954, je bil pripravljen projekt Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre.

Projekt je bil zasnovan leta 1986 v okviru Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani (Zbornik 1993, str. 9-12), pri njegovi zasnovi pa so sodelovali prof. dr. Nace Šumi, predsednik Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani, prof. dr. Frane Jerman, podpredsednik in prof. dr. Breda Pogorelec. Raziskovalne naloge so prijavili sodelavci iz Pokrajinskega arhiva (sedež projekta) in Pokrajinskega muzeja v Kopru, Pomorskega muzeja "Sergej Mašera" in Medobčinskega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine v Piranu.

Raziskovanje je bilo načrtovano multidisciplinarno in dolgoročno; obsegalo pa je naloge s področij zgodovine, arheologije, etnologije, umetnostne zgodovine, konservatorstva, arhivistike in bibliotekarstva. Nosilec projekta je bil prof. dr. Dušan Nečak, koordinatorica dr. Duša Krnel - Umek, pri posameznih temah pa so sodelovali kot mentorji ali recenzentje: akademik prof. dr. Ferdo Gestrin, prof. dr. Bruno Hartman, prof. dr.

Slavko Kremenšek, akademik prof. dr. Vasilij Melik, prof. dr. Darja Mihelič, prof. dr. Božidar Slapšak, prof. dr. Mirko Stiplovšek, prof. dr. Nace Šumi in arhivski svetnik Ema Umek.

Raziskovalne naloge s področja **zgodovine** so nadaljevanje pred leti pretrganega dela na pomorski zgodovini. Leopold Čeh in Flavij Bonin ugotavljata, da so bila prva tri stoletja novega veka neraziskana, medtem ko so bila za ostali dve stoletji posamezna področja le delno obdelana. V splošnem političnem in gospodarskem okviru je bil prikazan razvoj na našem območju razširjenih plovil od najmanjšega "kaiča" do "barke" ali "nave". Nakazane so bile njihove glavne poti in zvrsti blaga, ki so ga prevažale; osvetljen je bil razvoj pristanišč in ladjedelnic v severnem Jadranu, kjer so izdelali večino plovil za potrebe severnojadranskih ladjarjev (Zbornik 1993, str. 41-83). Podrobneje je bila obdelana vloga vojaških ladij v primorskih mestih v 16. in 17. stoletju (Annales 1/1991, str. 111-120), ki so nadzorovale trgovski pomorski promet. Nadja Terčon je prikazala delovanje Pomorske letalske šole v Divuljah, kjer so se med obema vojnoma šolali tudi slovenski gojenci (Annales 1/1991, str. 179-186).

Pregled zgodovine Istre Darka Darovca (Koper 1992, 88 str.) je prvi slovenski pregled, ki na poljudnoznanstveni način v strnjeni obliki podaja zgodovino celotnega polotoka od najstarejših časov do danes. Avtor začenja prvo poglavje z orisom literature s področja zgodovinopisja, ki ga na koncu dopolnjuje obsežna bibliografija, kar je dragocena informacija tako za tiste, ki jih zanimajo posamezna vprašanja, kot za tiste, ki se začenejajo ukvarjati z raziskavami tega območja. Sledijo poglavja po posameznih časovnih obdobjih: prazgodovina, antika, srednji in novi vek, v katerih so prikazana vprašanja o naselitvah ter o politični, upravni in gospodarski ureditvi; dopolnjujejo jih etnološki in jezikovni orisi. Aktualnost tematike, sistematičnost in preglednost dajejo kljub neobsežnosti delu kvaliteto in vpogled širše strokovne javnosti v slovenske sodbe o dogajanju na istrskih tleh v preteklosti.

Najstarejše listine s tega območja je obravnaval Salvator Žitko - listino Rižanskega placita (Annales 1/1991, str. 59-68; 2/1992, str. 87-102) in listino iz leta 932 (Zbornik 1993, str. 105-116). Prva razprava prinaša prikaz družbenih, gospodarskih in političnih razmer v času prehoda med bizantinskim in frankovskim sistemom in prevod listine (Rajko Bratož) z obsežnim komentarjem, ki vsebuje različne poglede zgodovinarjev na družbene spremembe v tedanjem času. Listina iz leta 932 je prva do sedaj znana trgovinska pogodba med Koprom in Benetkami; podan je njen prevod s komentarjem in zgodovinskim orisom časa. Raziskava o vlogi in pomenu Gian Rinalda Carlja v istrskem zgodovinopisju je s preučevanjem njegove obsežne bibliografije in arhivskih

podatkov šefe na začetku.

V raziskovalni nalogi z naslovom Vicedomske knjige piranskega arhiva izbor in komentar se je mlada raziskovalka Alja Brglez ukvarjala z zbiranjem in obdelovanjem gradiva, ki zajema čas prve polovice 14. stoletja. Uporabljeno bo za študijo, ki bo s primerjalnega vidika ugotavljala stopnjo razvitosti materialne kulture in kvalitete življenja s konca 16. stoletja.

Iz časa na prelomu 18. v 19. stoletje je podrobneje prikazana osebnost koprškega prefekta Angela Calafattija, enega najvidnejših privržencev Napoleona na istrskih tleh, v sestavku Gorazda Marušiča (Annales 1/1991, str. 149-154).

Raziskave novejših zgodovine za čas po drugi svetovni vojni ni bilo moč začeti in opraviti v enakem obsegu in poglobljeno kot za starejša obdobja, ker povojni arhivi slovenske Istre še niso bili prevzeti in ker je bogato gradivo VUJA s tega ozemlja v Beogradu.

Arheološke raziskave so bile usmerjene v pregled dosedanjih podvodnih raziskav in sistematični pregled morskega dna. Elica Boltin-Tome (Kronika 37/1989, str. 6-16; Annales 1/1992, str. 51-58) na podlagi najdb v Fižinah v Portorožu domneva, da je preko Bernardina do Fornač v Piranu potekala antična naselbina pred začetkom rimskega imperija. V Simonovem zalivu v Izoli so bili odkriti temelji stavbe in pomoč rimskega pristanišča sistematične raziskave potekajo na kopnem, medtem ko morsko dno še ni bilo povsem raziskano. Rimsko pristanišče so našli tudi v Viližanu v Izoli, vendar raziskave še niso bile izvedene. Delo arheološko potopljajške ekipe, ki ga prikazuje Timotej Knific (Zbornik 1993, str. 13-27), je bilo namenjeno podvodnim pregledom z meritvami in fotografskemu dokumentiranju. V obrežnih plitvinah so našli rimske arhitekturne objekte in ostanke pristanišč v Zalivu sv. Jerneja, Vižilanu, Simonovem zalivu in Fižinah. V globokem morju pa so odkrili novejšo najdbo iz druge svetovne vojne: potopljeni ladji pri Piranu in hidroavion pri Portorožu.

Kontinuiteto poselitve historičnih mestnih jeder Koprca, Izole in Pirana je odkrival Marko Stokin (Zbornik 1993, str. 29-40). Številna dosedanja zgodovinska in arheološka dela so se ukvarjala z identifikacijo Koprca kot Plinijeve Aegide in vprašanjem, kje je bila prvotna naselbina, na nekdanjem koprskem otoku ali v bližini Sermina ob ustju Rižane (antični Formio). Dosedanje arheološke najdbe na Serminu kažejo, da je bilo območje naseljeno že v predzgodovinskem času, medtem ko posamezna arheološka izkopavanja v Kopru kažejo na pozno antiko. Kontinuiteta poselitve se kaže v Piranu, ki je bil naseljen že v bronastem dobi in v času zgodnjega cesarstva, najdbe v Fornačah pa kažejo na obdobje pozne republike in zgodnjega cesarstva in vključenost v italski kulturni krog. Na izolskem otoku dosedanje sondažne raziskave niso pokazale kontinuitete poselitve.

V okviru strokovne obdelave arheološkega gradiva iz Predloke Elice Bolti-Tome je bilo opisanih in s potrebno dokumentacijo opremljenih 116 grobov, odkritih na grobišču: z risbami in tabelami s predstavljenim grobnim inventarjem. Za-radi arheološkega in nacionalnega pomena najdišča bo-do obdelani tudi naselbinski ostanki iz neposredne bližine.

V okviru raziskave Kraški rob kot mejno področje od prazgodovine do srednjega veka je Matej Župančič obravnaval razprostranjenost kamnitih ročnih mlinov v prazgodovinskem in rimskem času in izvor materiala za rimske črno-bele mozaike. Rezultati kažejo, da sta bila Istra in tržaško zaledje v rimskem času vezana na dobivanje vulkanskega materiala iz srednje in južne Italije, medtem ko se je notranja Slovenija oskrbovala iz kamnolomov na cerkljansko idrijskem in vzhodno-ljubljanskem področju. V okviru arheološke topografije občine Dolina (skupaj Matej Župančič in Stanko Flego, Trst-Ljubljana 1991, 82 str.) je bilo opisanih 65 najdišč, iz katerih izhaja, da je nižji del ozemlja občine primer zaključene geografske in verjetno tudi ekonomske enote. Sestavljena je bila še topografija Miljskega polotoka (Kronika 37/1989, str. 16-20), prikazan Breg s Kraškim robom (Kraški rob in Bržanija, 1990 str. 19-26) in začeta topografija Boljunca pri Trstu (Borgolauro 9/1988, str. 47-65).

Etnološke značilnosti istrskega območja so bile prikazane v raziskavi Zore Žagar (Zbornik 1993, str. 117 - 125) o razvoju solinarstva na primeru Piranskih solin, ki so se ohranile do danes (nekdanj so bile razprostranjene od Trsta do Sečovelj). Na največjih Sečoveljskih solinah (650 ha) so se razvile posebne oblike vsakdanjega življenja in dela solinarjev, vezane na oskrbovanje s potrebnimi živili in pitno vodo ter na odhode na domove v Piranu ali v zaledju. Lastniki solin so bili večinoma bogati meščani, dobrodejne ustanove, samostani in cerkve, ki so v poletni sezoni dajali solna polja v najem kmetom ali meščanom. Redki so bili primeri, ko je bil solinar hkrati lastnik in obdelovalec solnih površin. V okviru morskega ribištva na slovenski obali in v slovenskem etničnem prostoru v Italiji so bile na podlagi arhivskih virov in terenskih raziskav podrobneje obdelane oblike zasebnega ribištva v Piranu.

Na Kraškem robu je bil prevladujoč element in osnovni material za gradnjo, uporabo in dekoracijo kamen; to vprašanje je obdelovala Zvona Ciglič (Kraški rob in Bržanija, 1990 str. 107-120). Velik pomen je imel pri oblikovanju krajine in gradnji obdelovalnih teras (zid), kamnitih zidovih na polju in v vaseh, pri gradnji naselij; pojavlja se kot mejnik, pri zajetjih vode, znamenjih, nagrobnikih, vodnjakih, okenskih in vratnih okvirjih, stopniščih in dimnikih. Kamen je služil tudi za uporabne predmete: stiskalnice za olje-torklje, mline, ročne mlince-žrnje, ognjišča, možnarje, stope, korita in posode različnih velikosti.

Način življenja pomorščakov je prikazal Igor Presl (Annales 1/1993, str. 171-178) s primerom oficirja avstro-ogrske mornarice Antona Dolenca; na podlagi pisanih virov literature, korespondence in župnijskih knjig ter ustnih informacij je opisal vzdušje med prvo svetovno vojno v službenem okolju in družinskem krogu.

Na področju **umetnostne zgodovine** je Duška Žitko raziskovala votivne podobe s pomorskimi motivi (Annales 1/1991, str. 121-134; Koper 1992, 66 str.). Največja zbirka je ohranjena v Marijini romarski cerkvi v Strunjanu. Za podobe, ki prikazujejo dogodke na morju in so slikane po vzoru italijanske umetnosti, sta značilni večja ekspresivnost in dinamičnost, kot sta poznani iz drugih slovenskih območij.

V okviru **konservatorskih raziskav** je Sonja A. Hoyer po-drobneje obdelala Tartinijevo hišo v Piranu (Hiša Tartini, Piran 1992. 150 str., Annales 2/1992, str. 289-290, Zbornik 1993, str. 127-146), ki je pomembno odkritje profanih dekoracij, nastalih pod vplivom beneških umetnostnih smeri. Izmed številnih slojev poslikav, ki sta jih naročali najprej družina Tartini in nato Vatta, je pred-stavljena poslikava s konca 18. stoletja, slogovno na prehodu baroka v neoklasicizem. Rezultati analiz in primerjav so pokazali, da so poslikave tipično deko-ratersko, vendar pomembno delo v beneškem kulturnem krogu, značilno tudi za sočasne dekoracije beneških palač in vil. Obnovljena Tartinijeva hiša in opravljene raziskave bi lahko služile kot metodološki vzorec za obnovo podobnih meščanskih spomenikov stanovanjske arhitekture pri nas.

Z natančnim topografskim opisom Manziolijeve hiše v Izoli je Mojca Guček (Zbornik 1993, str. 147-165) ugotovila pomen objekta v sklopu beneškogotske arhitekture pri nas. Načelna stališča o prezentaciji gotskega objekta je bilo potrebno dopolniti s podrobnejšimi smernicami za prenavo celote in posameznih historičnih arhitekturnih členov v notranjosti in na zunanosti. Za stavbno zgodovino objekta so bile potrebne analiza parcel, geometrična analiza fasad v različnih stilnih obdobjih in sondažne raziskave odvzetih vzorcev.

Tipologijo naselij in stavbarstva v Slovenski Istri sta obdelovali Mojca Ravnik (Traditiones 17/1988, str. 121-134) in Eda Benčič-Mohar (Zbornik 1993, str. 167-197). Naselja je bilo mogoče razdeliti na tri območja: Kraški rob, flišno Istro in priobalni pas. Skupne značilnosti, kot so gradivo, orientacija stavb, naklon strešin, gabariti ter oblika, velikost in razporeditev fasadnih odprtín dajejo celotnemu območju enoten pečat. Razlike v stavbarstvu so povzročali vplivi iz sosednjih pokrajin: v vasi Kraškega roba so prihajali močni vplivi s Krasa, priobalna naselja pa so sprejemala beneško furlanske vplive. Časovno sodi stavbna dediščina v starejše obdobje od 15. do 17. stoletja in mlajše od 18. do začetkov 20. stoletja. Največ ohranjenih stavb je iz 19. stoletja.

V okviru **arhivističnih raziskav** je Darko Darovec

(Zbornik 1993, str. 85-104) podrobneje obdelal srednjeveško posvetno in cerkveno upravno ureditev na koprskem podeželju in ugotovil, da so obseg mestnega in škofijskega ozemlja določale tudi geografske danosti, ki so bile ugodne za obrambno organizacijo. Kljub kontinuiteti s poznoantičnim obdobjem je prihajalo v visokem srednjem veku do ozemeljskih sprememb v korist Kopra na jugu in severovzhodu. Zato se ozemlje koprškega komuna na tem delu ni ujemało z ozemljem koprške škofije, ki je ostala pri poznoantičnem obsegu, ko je s svojo jurisdikcijo pokrivala še ozemlje Pirana in Izole. Nadalje so bile prikazane srednjeveške oblike zavarovalstva, razvite v obmorskih mestih severne Istre (Annales 1/1991, str. 69-80; 2/1992, str. 109-118). Razne oblike zavarovalstva, ki so jih zahtevale različne nevarnosti in tveganja, predvsem v trgovini in pomorstvu, so se kazale v trgovskih odnosih, prostovoljnih trgovskih družbah, pomorskih posojilih in vlaganjih kapitala v naložbe za pomorska potovanja. V Beneški republiki se je v 15. in 16. stoletju razvila zakonodaja, ki je urejala zavarovalstvo v še do danes ohranjenih oblikah. Podrobneje so prikazani zavarovalci, zavarovalne družbe in zavarovalci ter vzajemno zavarovalstvo v severni Istri do konca 18. stoletja.

Raziskave razvoja institucij na občinski ravni v avstrijskem obdobju Duše Krnel-Umek so šele na začetku; pregledana je bila primerjalna arhivska italijanska literatura, ki obravnava strukturo institucij in prikazuje vrsti arhivskega gradiva in del arhivskega gradiva občinskih upravnih fondov.

Arhivski viri o razvoju šolstva od razpada Beneške republike do 1918 Vande Bezek (Zbornik 1993, str. 199-214) dajejo pregled šolskih virov v arhivih in muzejih v Sloveniji in Hrvaški ter v Državnem arhivu v Trstu. Delo temelji na inventarjih arhivskega gradiva in omogoča dopolnitev informacijskih praznin zaradi uničenega ali nepopolnega gradiva šol, zato sloni pretežno na šolskih virih upravnih organov.

Raziskava kulturne ustvarjalnosti v Prekomorskih brigadah in drugih prekomorskih enotah NOVJ 1943-1945 Milice Trebše-Štolfa (Zbornik 1993, str. 215-233) je bila usmerjena v zbiranje pesemskega gradiva znanih in neznanih avtorjev, ki so svoje verze posvetili prekomorcem ali so njihove pesmi uglasbili v brigadne pesmi.

Pri raziskovalnem delu sta se pokazali potrebi po ustreznih **bibliografskih podatkih** in boljših podatkovnih zbirkah. Del te praznine zapolnjujeta bibliografija bibliografij in bibliografija monografij Kopra, Izole in Pirana Duše Krnel-Umek (Zbornik 1993, str. 235-241). Popis bibliografij vsebuje izbor najpomembnejših bibliografij o Istri, ki so temeljni pripomoček pri iskanju

strokovne literature. Za starejše obdobje je pomembna Combijeva bibliografija iz leta 1864, za novejši čas pa sta najboljše Zovattova zgodovinsko religiozna bibliografija : 1864-1974 ter bibliografija objavljenih virov in del za zgodovino Istre. Bibliografija je razdeljena na bibliografska in stvarna kazala časopisja, samostojne bibliografije, kataloge in sezname knjižnic, osebne bibliografije, časnike in časopise, družbene vede in zgodovino. Bibliografija monografij (618 enot) zajema čas od 1865 do 1990 in vsebuje natisnjena, tipkopisna, rokopisna in druga dela, ki so bila namenjena javnosti, so dostopna v knjižnicah na Slovenskem in se nanašajo na območje slovenske Istre.

Na podlagi raziskav je izšel Zbornik razprav Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre (Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1993, uredila Duša Krnel-Umek), tri monografska dela: Darko Darovec, Pregled zgodovine Istre (Koper 1992), Duška Žitko, Ex voto-votivne podobe pomorcev (Koper 1992), Sonja Ana Hoyer, Hiša Tartini (Koper, 1992), več sestavkov v Annales 1/1991 in 2/1992 in drugih strokovnih revijah.

Med cilji **zastavljenega projekta** je bila vzpodbuda strokovnega kadra v kulturnih ustanovah za bolj poglobljeno strokovno delo in objavlanje, kar je v sosednjih zahodnih deželah običajno. Zlasti pa je bil namen vzpodbuditi mlade sodelavce za nadaljnje izobraževanje in doseganje akademskih naslovov. Uspehi na tem področju se že kažejo, saj sta dva sodelavca vpisala tretjo stopnjo s področja zgodovine oziroma arhivistike, ena sodelavka pa je obranila doktorsko disertacijo. Dosedanje raziskovalno delo v projektu sta financirala Skupnost obalnih občin (prej Obalna raziskovalna skupnost) in Ministrstvo za znanost in tehnologijo (prej PORS 10).

Zvonimir Milanović

OSNUTAK HRVATSKOG DRUŠTVA KLASIČNIH FILOLOGA U PULI

U Puli je 22. svibnja ove godine održana osnivačka skupština ogranka Hrvatskog društva klasičnih filologa (Philologorum classicorum societas croatica), kulturne i znanstvene institucije sa sjedištem u Zagrebu, a koja je član Medjunarodne federacije Udruga za klasične studije (Federation internationale des Associations d' Etudes Classiques). sadanji je predsjednik Društva dr. Mate Križman s Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Članovi Upravnog odbora u Puli su prof. Zvonimir Milanović predsjednik, prof. Željko Šek dopredsjednik, mr. Aika Starac tajnik, te prof. Onorata Beletić Kalčić i dr. Goran Filipi kao stalni članovi.

Božo Jakovljević

PRILOZI ZA POVIJEST ISTOČNIH DIJELOVA
OPĆINE KOPER I SEŽANA OD 1868 DO 1918.
GODINE

Porezne općine Sočerga, Pregara i Movraž, danas općina Koper i Rakitovec, danas općina Sežana, od 1868. do 1918. godine pripadale su hrvatskoj općini Buzet. Kao mjesna općina Buzet i Roč, zajedno tvore sudski kotar, Buzet i spadaju u Kotarski kapetanat Koper. Uz kraći prikaz prilika u buzetskoj općini toga vremena izdvojiti ćemo i neke događaje koji se posebno odnose na spomenuta mjesta. Načelnik buzetske općine dr. Matko Trinajstić (1894-1902) g. na kraju prvog mandata podnio je izvješće o radu u godinama 1895-1897.¹ Izvješće se odnosi na rad općinske uprave, ali se u izvještaju navode i problemi i način njihova rješavanja pred kraj prošlog stoljeća. Općina je od vlade u Beču 1895. g. tražila i dobila 4000 forintne za nabavu sjemenja i za popravak cesta, ali je zbog tuče, koja je potukla poljoprivredne usjave sav dobiveni novac morala potrošiti za nabavu živežnih namirnica. I sljedeće 1896. g. ponovno je dobiven iznos od 4000 forinte, ali je veći iznos potrošen za nabavu hrane jer je opet tuča uništila ljetninu. Nagla vođa odnosila je zemlju i rušila kuće, a peronospora je uništila grožđe.

"Držeći se one, da zdrava i čista voda je najpoglaviti je uvjet čovjekovom zdravlju trudili smo se da uredimo bunare i vodovode gdje se to moglo", piše općinski glavar. U Dvorih se napravilo vodovod dovevši u selo vodu udaljenu do 300 metara izviruću na nepristupačnom mjestu. Pri tom se potrošilo u gotovini 1500 for., a rabatom ovih marljivih i požrtvovanih seljana povećala se vrijednost na najmanje 1900 forinti. Vlada, nam je pri tom priskočila u pomoć sa 700 for, a Pokrajinski odbor sa 250 for. Do tada su u općini opskrbljena uređenim zdencima, bunarima i vodovodom sela Rakitovec i Podgorje.

Od c. kr. ravnateljstva pošta i brzjava isprosilu se uvođenje ruralne pošte. Tri puta na tjedan dva poštanska teklića obilaze sela Movraž, Sočergu i Pregaru. "U ovih trih godina naše Uprave dogradile su se obće zgrade, a neke se započele i dogradile. Među prve spada kapelanija i škola u Pregari. Pregarčani, žilavi, odlučni, požrtvovni i složni ljudi borili su se skoro 30 godina, da postignu svoju vlastitu kapelaniju; tužili se, moljākali čak do Beča, ali zaludu. U čvrstoj nadi, da će ipak doći do vlastitog kapelana, ako mu priprave udoban

stan, dali se na gradnju i dovršili ju sa troškom od 8000 for. sa svim sami, bez lčije pomoći, osim beskamratnog zajma, što njim ga dala sveta družba Sv. Cirila i Metoda za Istru. Nešto to, nešto opetovane molbe i prikazanje velike potrebe jedne kapelanije u onom pitomom kraju pomoglo je, te se danas može smatrati konačnom sistemizirano mjesto kapelanije, a mi smo u ovoj godini glasnovali odnosno utemeljeno pisali". U Analima Koperskog primorja i bližnjih pokrajina "Annales", 2, '92, objavljen je članak France Ostanek: Slovensko-hrvatska jezikovna meja v Istri. Gradivo za razdoblje od god. 1860-1956, II dio. Koristeći se školskom arhivskom gradom i arhivima župnih ureda, autor piše o početku i radu trideset škola graničnog područja Slovenije i Hrvatske. Među ovim školama su i škole Rakitovec, Movraž i Sočerga. Pokušat ćemo tekstu autora dodati nekoliko novih podataka o ove tri škole. Od 1805. do 1869. g. škole su bile u nadležnosti crkve. Od 1869. g. škole su postale državne.

Izvršnu vlast nad školama preuzelo je c.kr. Zemaljsko školsko vijeće, sa sjedištem u Trstu jer je tamo stanovao predsjednik toga vijeća, c.kr. namjesnik. Prva i neposredna vlast za pučke škole bilo je mjesno školsko vijeće koje se sastojalo od zastupnika škole, crkve i općine. Nove škole otvarale su se vrlo sporo. U mjesta bi dolazile komisije koje bi zapisnički utvrdile okolnosti da se škola može otvarati. Tako je 5. novembra 1907. g. Komisija za utvrđivanje pojedinosti radi osnivanja javne pučke škole boravila u Sočergi.² Od zaključka komisije izdajamo slijedeće:

- Zaseoci koji će biti priključeni školi u Sočergi bit će sva mjesta porezne općine Sočerga i selo Trebeše.

- Prema popisu stanovništva iz 1900 g. broj stanovnika ovog predjela je 785, od kojih svi slovenske narodnosti. Iz spiska izdanog od župnog ureda Sočerga razabire se da se prosječni broj djece koji su obavezni pohađati pučku školu u razdoblju od 5 godina penje na 111.

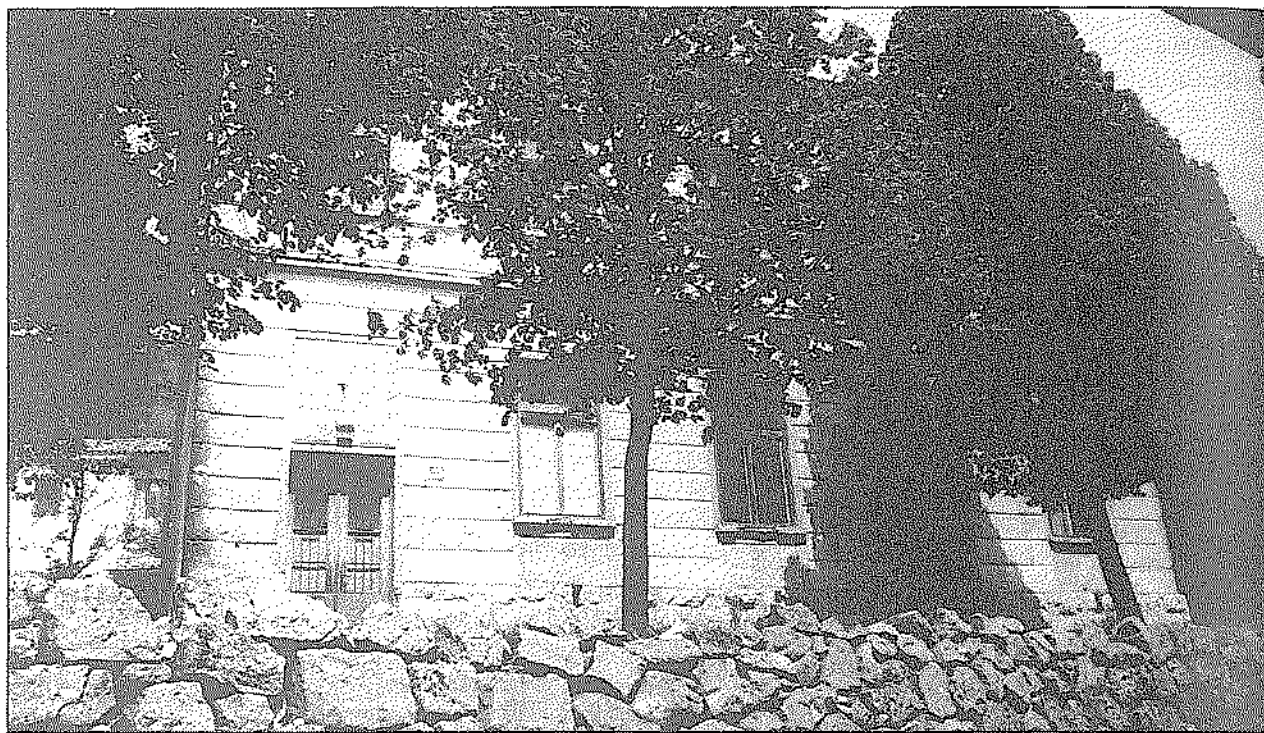
- Oglasom Mjesnog školskog savjeta u Buzetu prisutni roditelji jednoglasno traže da nastavni jezik bude slovenski a da se talijanski i njemački jezik uče kao predmeti.

France Ostanek navodi da je škola u Sočergi počela raditi 1908. g. a da je redovna škola otvorena 1913 godine.

Općina Buzet imala je 1909. godine 11 javnih pučkih škola, od kojih u Movražu slovenska jednorazrednica, učitelj Semić Valentin. U općini su tri Družbine škole. Rakitovec ima slovensku jednorazrednicu. Družba je

1 Izvješće glavara dr. M. Trinajstića u sjedinici 20. septembra 1897. godine općinskog zastupstva u Buzetu o radu općinske uprave u godinama 1895-1897. Pohranjeno o Zavičajnom muzeju Buzet.

2 Kkota, Ines, Buzet u spisima Istarskog Sabora 1861-1916, Buzetski zbornik 12, Buzet 1988. Historijski arhiv Rijeka. Godina 1908. VIII spis broj 1912-1916

Šola v Rakitovcu, zgrajena leta 1912 (Foto: Z. Ciglič 1988).

namjestila učiteljicu Ivku Jerbić³. U navedenom radu France Ostanek navodi da su kao i u drugim školama toga vremena u školi u Mavražu poučavali svećenici. Škola u Mavražu spominje se 1874. g. a u njoj radi učitelj Ignacij Meško. Prema istom izvoru škola u Rakitovcu otvorena je 1908. g. kao područna, škole Mavraž. 1912. godine izgrađena je školska zgrada, i otvorena redovna osnovna škola. Prvi, stalni učitelj bio je Fran Bernetić. Školska zgrada izgrađena je vlastitim sredstvima mještana sela Rakitovec⁴.

Aleksej Kalc

IZSELJEVANJE SLOVENCEV: POMEN, VZROKI IN POTEK IZSELJENSKIH PROCESOV NA SLOVENSKEM

V petek, 8. oktobra 1993, je bilo v Prosvetnem domu na Opčinah pri Trstu v priredbi Odseka za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu 2. Mednarodno znanstveno srečanje raziskovalcev izseljenstva. Po lanskem prvem tovrstnem srečanju, na katerem so udeleženci opravili pregled dotlej po posameznih strokah opravljenega dela na področju preučevanja izseljenstva, je letošnje nosilo naslov *Izseljevanje Slovencev: pomen,*

vzroki in potek izseljenskih procesov na Slovenskem. S tem je bilo zadoščeno zamisli, da bi v sosledju zaporednih letnih srečanj, katerih namen je med drugim tudi preverjanje stanja in rasti migracijskih študij pri nas, po fazah obdelali razne aspekte izseljenske oziroma priseljenske problematike. Hkrati pa je bila to priložnost, da se ob konkretnih problemih te izrazito mnogostranske tematike soočijo dognanja, pogledi in metodološki prijemi posameznih strok na poti k uresničevanju sicer načelno zelo opevanega, a dejansko malo prakticiranega komparativnega in interdisciplinarnega znanstvenega dela.

Na srečanju se je zvrstilo 15 referatov, ki so bili razdeljeni na štiri diskusijske sklope. Prvi je nastopil Matjaž Klemenčič s pregledom raziskav izseljenskih procesov na Slovenskem v primerjavi z raziskavami drugih območij avstroogrške monarhije. Sledili so Darko Friš z referatom o izseljevanju iz Spodnje Štajerske v obdobju pred prvo svetovno vojno, Mihael Kuzmič s prispevkom o izseljevanju iz Prekmurja med obema svetovnima vojnama, Barbara Suša, ki je spregovorila o temi izseljenstva v slovenski književnosti 19. stoletja, ter Majda Kodrič, ki je obravnavala poglede slovenskih misionarjev v Severni Ameriki na priseljevanje slovenskih rojakov v Novi

³ "Narodna prosvjeta" Mjesečnik za školstvo, prosvjeto i književnost, 1909, str. 103.

⁴ Darko Darovec, Vida Rožac, Oris povesti o Rakitovcu, Primorska srečanja, št. 87-88/88, Koper 1988.

svet sredi prejšnjega stoletja. Razen prvega so vsi ti prispevki imeli kot skupni imenovallec časopisje oziroma leposlovni in trivialni tisk kot vir za preučevanje migracijske problematike, kar je spodbudilo živahno debato tudi o stališčih raznih idejnih krogov, institucij in nenazadnje nacionalnega problema.

V drugem sklopu predavanj je Nives Sulič podala pregled izseljevanja iz Bele krajine, najizrazitejše slovenske izseljenske pokrajine, sledila pa sta dva bolj teoretsko in metodološko zastavljena prispevka. Marjan Drnovšek se je lotil enega od osnovnih problemov preučevanja izseljenstva, in sicer, v kolikšni meri so slovenske selitvene procese spodbudili objektivni dejavniki in v kolikšni meri je nanje vplivala subjektivna težnja po izboljševanju življenjskega standarda. Aleksej Kalc pa je k problematiki pristopil z vidika izseljenske izbire v perspektivi nadaljnjega življenja v izvornem okolju ali pa v smislu popolne ločitve od letega in presaditve celotne življenjske izkušnje v novi kraj.

Na popoldanskem delu srečanja je kot prva nastopila Irena Mislej, ki je predavala o izseljenskih procesih iz slovenskega etničnega prostora v Južno Ameriko, kot se kažejo v virih za kulturno zgodovino slovenskih priseljencev na ta kontinent. Breda Čebulj Sajko je v referatu o refleksijah izseljenca na čas njegovega odhoda v tujino obravnavala metodološke in interpretativne probleme avtobiografskih virov za preučevanje izseljenstva. Nato je Rozina Švent spregovorila o usodi slovenskih begunccev, ki so se ob koncu druge svetovne vojne umaknili skupaj z domobransko vojsko v Avstrijo. Nazadnje pa je bila na vrsti še Vera Kržišnik - Bukič s pregledom vzrokov in poteka ter značilnosti slovenskega izseljevanja na Hrvaško.

V sklepnem krogu predavanj so sledili Milena Bevc, Pavel Stranj in Milan Bufon. Prva je podala razčlenjen prerez skozi regionalno in socialno strukturo tako imenovanega "bega možganov" na Slovenskem v zadnjih nekaj letih. Pavle Stranj je slikovito prikazal problematiko povojnega izseljevanja Slovencev v Italiji skozi prizmo italijanskih popisov prebivalstva in opozoril na omejenost tega statističnega instrumenta kot vira za opazovanje migracij na etnično mešanih območjih. Milan Bufon pa je na podlagi rezultatov izvirne ankete, opravljene na Goriškem, prikazal prostorsko mobilnost obmejnega prebivalstva, ki v tem prostoru deluje kot faktor prekomejnega povezovanja.

Referati in zelo živahna diskusija, ki se je ob njih razvila in ki je potekala, kot so si jo organizatorji teh srečanj tudi zastavljali, v izrazito delovnem in neformalnem duhu, so prikazali raznolikost in kompleksnost izseljenske problematike ter opozorili na potrebo, da se Slovenci zaradi naše maloštevilnosti in množičnih migracij, ki so v zadnjem stoletju razpršile slovensko prebivalstvo po celem svetu, toliko bolj zanimamo za te teme. Predvsem pa so pokazali, da so med Slovenci

izseljenske študije na vseh področjih znanstvenega preučevanja vidno napredovale in da so predstavniki raznih strok v skupnem opazovanju teh pojavov našli motivacijo za medsebojno povezovanje in sodelovanje.

Vesna Gomezel

ZALOŽNIŠKA DEJAVNOST ZALOŽBE LIPA V LETU
1993

V letošnjem letu je do meseca oktobra pri koprski Založbi Lipa izšlo 11 knjig, kar je prav gotovo lep uspeh te primorske založbe.

Od izdanih publikacij je kar 8 leposlovnih del, pretežno primorskih avtorjev. V zbirki **ROB** (letnik 1992) sta se predstavila mlada pesnika **Blaž Lukan** s pesniško zbirko *V tihem teku* in **Matej Demšar** s pesniško zbirko *Zasilni vhod*. Knjižici, ki ju je uredil Zdravko Duša, opremil pa Jure Kocbek, sta izšli v maju 1993.

V istem mesecu sta izšli tudi pesniška zbirka **Edeľmana Jurinčiča Istrijanova molitev** (uredila Vesna Gomezel, opremil Vojko Tominc), v kateri avtor združuje pesmi z istrsko tematiko, ter zbirka televizijskih in radijskih iger **Saše Vuga Stezà do polnoči** (uredila Vesna Gomezel, opremil Vili Vrhovec), ki je, ne da bi se posebej ustavljali ob stilni dovršenosti in idejni raznolikosti iger, zanimiva že zato, ker gre za zbirko RTV dram v knjižni obliki doslej zelo redkega žanra.

V juniju je pod naslovom *Dom mojega doma* izšlo 10 novel dolgoletnega primarija idrijske psihiatrične bolnišnice in pisatelja **Jožeta Felca**. V knjigi, ki jo je uredila Vesna Gomezel, opremil pa Rudi Skočir, avtor razkriva človekova mejna stanja, ki imajo korenine bodisi v erotičnem doživljanju (1. sklop novel) bodisi v nehumanosti nekega ideološkega projekta, ki se ima za univerzalnega (2. sklop novel).

Po poletnem premoru je v začetku septembra izšel izbor najboljše poezije zdaj že pokojnega primorskega intelektualca **Rada Bordona**. Janez Menart, ki je zbirko z naslovom *Podobe mojega sveta* uredil, je v njej zbral pesmi (večinoma sonete) z najrazličnejšo tematiko, tako z ljubezensko, vojno, poetološko, bivanjsko kot tudi družbenokritično tematiko, začinjeno z značilnim humorjem. Knjigo je opremil Luciano Kleva.

Prav tako v septembru sta izšli še novi pesniški zbirki dveh avtorjev iz Doline pri Trstu, in sicer *Bližanje* **Borisa Pangerca** ter *Sledovi v pesku* **Marija Čuka**. Obe zbirki je uredila Ines Cergol Bavčar, opremil pa Vojko Tominc.

Ob leposlovju so letos izšle še tri strokovne oziroma poljudno strokovne knjige, pri katerih je Založba Lipa nastopila kot izdajateljica ali soizdajateljica. Prva, dragocena publikacija je *Statut koprškega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668*, ki ga je za objavo priredil **Lujo Margetič**. Knjigo, pri kateri sta kot odgovorna urednika sodelovala Duša Krnel Umek in Giovanni Radossi,

kot oblikovalec pa Dušan Podgornik, sta izdala Pokrajinski arhiv Koper - Archivio regionale di Capodistria in Centro di ricerche storiche Rovigno - Center za zgodovinske raziskave Rovinj, soizdajateljica pa je bila Založba Lipa.

Naslednje delo, *Hiša Tartini* avtorice **Sonje Ane Hoyer**, je zanimiva monografija meščanske stavbe in pomeni eno izmed redkih obravnav meščanske arhitekture na Slovenskem. Založnika knjige, ki je izšla tudi v italijanskem prevodu Daniele Milotti Bertoni, sta Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran in KKC Avditorij Portorož, izdajateljica pa je Založba Lipa. Projekt je vodil Anton Mikeln.

Nazadnje naj omenim še knjigo *Plavi križ soška fronta Bovec 1915-1917* priznanega novogoriškega primarija **Vasje Klavora**, ki je že ob prvi izdaji leta 1991 vzbudila veliko zanimanja, tako da je bila v enem letu razprodana, poleg tega pa je prevedena v nemški jezik izšla pri Mohorjevi družbi v Celovcu in bila tudi v avstrijski javnosti deležna posebne pozornosti. Zaradi tega se je Založba Lipa v sodelovanju z Mladinsko knjigo odločila izdati prenovljen ponatis knjige (oblikoval Boštjan Botas Kenda), ki živo in ob pomoči številnih fotografij pripoveduje o dogodkih in ljudeh v Zgornjem Posočju med 1. svetovno vojno. Delo temelji na zbranem gradivu in živih pričevanjih o pomembnem dogajanju, ki se je odvijalo prav na slovenskih tleh, zato ima knjiga veliko dokumentarno vrednost.

Do konca tega leta želi uredništvo Založbe Lipa izpeljati vsaj še 5 načrtovanih založniških projektov in urediti številne ideje in predloge v čim bolj zanimiv program za naslednje leto. Pri tem bo glavno vodilo uredniške politike, tako pri izbiri izvornih leposlovnih in strokovnih del kot pri izdaji prevodne literature, kjer bodo prednost imele romanske književnosti, dati slovenski kulturi in splošno slovenskemu nacionalnemu značaju tudi mediteranski pečat.

Andrej Jerman

JAVNA TRIBUNA "VSI NAŠI EKSODUSI"

V koprski gledališki dvorani je bila 20. maja 1993 pod pokroviteljstvom kulturnega kluba Istra in Zgodovinskega društva za južno Primorsko zanimiva javna tribuna. Številnemu občinstvu so vse naše eksoduse predstavili dr. Irene Mislej, dr. Liliana Ferrari, Milan Rakovac in Andrej Jerman. Javna tribuna je imela poseben pomen zaradi tega, ker je bilo to prvo srečanje slovenskih, italijanskih in hrvaških zgodovinarjev na temo eksodusa, za katerega se je v zadnjih letih udomačilo ime "etnično čiščenje".

To dejanje je poskušalo osvetliti nekatere temne lise, ki že precej časa bremenijo slovensko-italijanske odnose. Za Jugoslavijo je bilo predvsem povojno izseljevanje

Italijanov pa tudi Slovanov tabu tema, medtem ko italijanska javnost namerno ni bila seznanjena z izseljevanjem Slovencev in Hrvatov v času fašizma. Po drugi strani pa je s političnimi špekulacijami glede izselitve Italijanov iz Istre namerno puščala odprte rane, ki so jih tržaški nacionalisti vneto izkoriščali za svoje politične cilje.

V bogati štiriumni razpravi so poročevalci vsak v svojem maternem jeziku obravnavali vprašanje izseljevanja iz Primorske in Istre v zadnjih petinsedemdesetih letih. V uvodu je g. Zdravko Vatovec, voditelj javne tribune, dejal, da nam kljub časovni oddaljenosti eksodus še vedno leži na duši. Številni udeleženci, ki so bili sami priče obravnavanih dogodkov, so mu pritrdili.

Dr. Irene Mislej je govorila o izseljevanju primorskih Slovencev med obema vojnama. Izseljevanje je potekalo v valovih, povzročili pa so jih predvsem politični in gospodarski pritiski fašistične Italije. S prvim valom so odšli predvsem tisti, ki so sem prišli po službeni dolžnosti v času Avstro-Ogrske. Drugi val je bil po letu 1924 zaradi diskriminacijskega zakona, ki je omogočal odpuščenje nekojalnih državljanov. Tretji val in vrh izseljevanja pa je povzročila gospodarska kriza in pospešena represija fašističnega aparata. V zadnjem valu pa so odšli predvsem fantje, da bi se izognili služenju vojske v Etiopiji. Tako se je pred drugo svetovno vojno iz Julijske krajine izselilo več kot 100.000 Slovencev in Hrvatov.

Hrvaški istrski pisatelj Milan Rakovac, avtor knjige "Riva i druzi", pa je vzporedno govoril predvsem o izseljevanju Hrvatov iz Istre. Poudaril je, da je bil eksodus po drugi svetovni vojni predvsem iracionalen proces, ki pa še ni končan. Najbolj sveže in množično preseljevanje je potekalo zadnja leta, ko je Istro zaradi Boniverinega zakona zapustilo 20.000 predvsem mladih in izobraženih ljudi. Rakovac je tudi ovrgel prizadevanja tistih, ki bi radi vzpostavili etnično ravnotežje, kot stvar preteklosti. Povojni eksodus Istranov je predstavila dr. Liliana Ferrari, soavtorica knjige "Storia di un esodo Istria 1945-1956" (Trst, 1980). Poudarila je, da je bil eksodus za večino ljudi spontan in nenačrten. Pritiska so bile deležne le skupine, ki so odkrito nasprotovale socializmu in priključitvi k Jugoslaviji. Natančnega podatka, koliko ljudi je po drugi svetovni vojni zapustilo Primorsko, Istro in Dalmacijo, ni. Najbolj verodostojno je verjetno število okoli 200.000 ljudi vseh treh narodnosti.

Andrej Jerman je podal kronološki pregled izseljevanja iz cone B STO, ki je bilo zaradi tržaškega zapleta časovno zadnje. Motivov za zadnji eksodus je bilo več. Nacionalnemu, socialnemu in ideološkemu motivu se je pridružil še strah pred asimilacijo v reki prišlekov. Končna slika je kazala žalostno podobo: prazna in zapuščena naselja, opustela polja, uničena gospodarska struktura in kulturna dediščina s tisočletno tradicijo. Samo iz slovenske Istre je odšlo v letih 1945 - 1950 okoli 28.000 ljudi, kar je predstavljalo več kot polovico

prebivalstva. Obalna mesta pa na srečo niso doživela usode drugih istrskih mest v notranjosti, ki so po odhodu domačinov opustela, saj je slovenska vlada usmerila na obalno območje močan kolonizacijski tok, s katerim so mesta na novo zaživela.

Po zgodovinskem prikazu referatov je potekala razprava. S svojimi mnenji so se razpravi pridružili posamezniki, ki so bili sami protagonisti obravnavanih dogodkov. Vse to pa je dalo tribuni nov čar in dimenzijo. Na žalost pa na tribuni ni bilo predstavnikov italijanske manjšine, ki bi lahko dopolnili zgodovinski spomin.

Iztok Škornik

**RAZSTAVA: "OHRANITEV IN RENATURACIJA
ŠKOCJANSKEGA ZATOKA"**

"Človek uničuje biološko raznovrstnost 'svojege planeta. Tako siromaši in poenostavlja tudi svoje okolje: s tem, da iztreblja občutljive rastlinske in živalske vrste, krči genski sklad neke pokrajine. S tem pa, ko uničuje in spreminja številne ekosisteme in njihovo floro in favno - mlake, potoke, obrežja, močvirja.... - razbija pisano mozaično podobo pokrajine in jo spreminja v kulturno stepto ali betonsko puščavo. Taki posegi so velikokrat nepopravljivi; ne dovolimo, da se to zgodi Škocjanskemu zatoku, nekoč modremu zrcalu koprške vedute." S temi besedami v razmislek zaključujeta avtorja razstave "Ohranitev in renaturacija Škocjanskega zatoka", Borut Mozetič in Tihomir Makovec, s katero smo se prvič srečali v mesecu juliju, v Osrednji knjižnici Srečka Vilharja v Kopru, v času ko to pišem, pa je končala svoje poslanstvo tudi v Kulturno informacijskem centru (KIC) Križanke v Ljubljani. V prihodnje jo torej lahko pričakujemo tudi v drugih večjih mestih Slovenije.

Razstava je plod dolgoletnih prizadevanj naravovarstvenikov, ornitologov in vseh tistih, ki so se dolga leta zavzemali za ohranitev Škocjanskega zatoka pri Koprutega tako edinstvenega močvirja v Sloveniji. Razstava je predlog Društva za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije za zaščito omenjenega predela ob obali in prvi projekt Sklada za naravo Slovenije, ki je s pomočjo ministrstva za kulturo in drugih organizacij, razstavo tudi finančno podprl.

Na več kot 80 fotografijah s kratkimi a vsebinko bogatimi teksti večjega formata nam avtorji fotografij predstavljajo ekološki pomen zatoka, posege vanj in posledice le-teh, naravovarstvena prizadevanja in pa predlog ohranitve in renaturacije zatoka, ki predlaga takojšnjo zaustavitev nadaljnega zasipavanja obstoječih vodnih površin, zakonsko zavarovanje celotnega še obstoječega območja, odkup in najem določenih površin za naravni rezervat, sanacijo in renaturacijo lagune, vodotokov, ureditev za zaščito predleganega območja, ki bo poudarila ekološko, estetsko in vzgojnoizobraževal-

no vrednost rezervata ter postavitev opazovalnic in informacijskega centra z vsemi urejenimi krožnimi učnimi potmi.

Ob in po prvem odprtju omenjene razstave v Kopru se je pričela tudi akcija zbiranja podpisov za zaščito Škocjanskega zatoka in traja še danes. S predstavitvijo razstave javnosti in podpisovanjem peticije, so se razvnele številne polemike po dnevem časopisju, v različnih radiskih oddajah in na slovenski TV, pa tudi v sosednji Italiji so omenjenemu dogodku namenili deček pozornosti v dnevniku *Il Piccolo*. Nepopuščanje naravovarstvenikov in zaščitnikov narave je samoumevno dejanje, nikakor pa tega ne gre spregledati občinskim oblastem in "podjetnim" posameznikom, ki potrebe za zaščito ne razumejo oziroma je nočejo razumeti, zato tudi ni čudno, da je prišlo tudi do razglasitve intervencijskega zakona o zaščiti Škocjanskega zatoka za dobo enega leta, s strani kulturnega ministra - tudi ta je po tej razglasitvi moral požreti marsikakšen grenak očitek slovenskih "strokovnjakov" pozidave in vsesplošnega ljudskega blagora. To, da so omenjeni intervencijski zakon koprski občinski možje sprejeli z vso neresnostjo, govori dejstvo, da se zasipalna dela v zatoku nadaljujejo. Razstava je svoj namen vsekakor uresničila, morda celo preseгла. Slovenska javnost je na nogah, naravovarstveniki slavijo prvo bitko. Pri vsem tem pa si občinski možje pulijo lase, grozijo s tožbami, obtožujejo vsevprek, ... minister Pelhan pa nič.

Čestitati je seveda treba vsem, ki so pri projektu sodelovali, še posebej kolegoma B. Mozetiču in T. Makovcu, ki sta v razstavo in projekt vložila precej truda in dela. Kako pa bo s Škocjanskim zatokom v prihodnje, bo pokazal čas in morda se bo zganil tudi minister Jazbinšek, kateremu je vseeno če obmorski lan malo prestavimo.

**Boris Gombač: TRST - TRIESTE - DVE IMENI,
ENA IDENTITETA: sprehod čez historiografijo o
Trstu 1719 - 1980. Narodni muzej Ljubljana, ZTT,
Ljubljana, 1993, 181 strani.**

Sredi Trsta, na veličastni palači, se vleče napis: "Nova doba je ponovno zgradila oboke, kjer je pedeset let potekal boj med meščani in tujcem." Kot "meščani" so mišljeni Italijani in kot "tujci" Slovenci. To je eden izmed redkih vidnih znakov, ki jih je zgodovina tržaških narodnih odnosov vtisnila v videz mesta, a obstaja še veliko drugih, globljih in teže zaznavnih pechatov, ki so se vtisnili v prebivalce, tako Slovence kot Italijane.

O tej zaznamovanosti govori knjiga Borisa Gombača "Trst-Trieste dve imeni, ena identiteta; sprehod čez historiografijo o Trstu 1719-1980", ki je na 180 straneh letos izšla v sozaložbi ljubljanskega Narodnega muzeja in Tržaške založbe.

Naslov je navidezno nedolžna ugotovitev ali trditev; v resnici pa gre za izziv, kajti če je res, da ima danes Trst dve imeni, prav gotovo ni res, da ima le eno identiteto. Razlika v njegovih dveh dušah je vsaj tako globoka kot razlika v zvenu obeh imen.

Podlaga za naslovnico je znana slika tržaške splošne stavke iz leta 1902, epizode iz obdobja tržaške zgodovine, ki ga je avtor v svoji prejšnji produkciji najtemeljiteje predelal. Sredi slike sta vstavljeni dve "okni", ki vsebujeta izvornik in prevod odlomka iz splošne spovedi Brižinskih spomenikov. Spet gre za navidezno neskladno vsebinsko izbiro, ki pa je dejansko izvirna metafora za raziskavo o zgodovinarstvu nekega mesta. Knjiga se namreč začne z osebno "spovedjo" avtorja, ki opiše pot, ki ga je pripeljala do tega dela, in nato steče še sama raziskava kot prava splošna spoved Trsta in njegovega zgodovinarstva.

V uvodu avtor pove to česar navadno raziskovalci ne povedo: svojo osebno in intimno prepletenost z argumentom, iz katere se je razvila motivacija za to smer dela. Na argument ga veže toliko korenin, da bi lahko prevzel vlogo pričevalca, a delo je napisal "od zunaj". Ni naključje, da je med Tržačani, ki se ukvarjajo z zgodovino, to delo opravil ravno nekdo, ki je stopil iz "začaranega kroga" njegovih pogojevanj (ne samo intelektualnih) ter uspel združiti strokovnost z distanco. Razdalja med Trstom in Ljubljano sicer ni pretirano velika, a je vseeno bistvena.

Struktura knjige

Delo je zgrajeno iz 24 strnjenih in preglednih poglavij, ki se vrstijo z dinamično izraznostjo po jasni zasnovi; bralec nima nikoli vtisa, da je zašel na kakšno stransko pot ali da je obtičal nesorazmerno dolgo pred kakim problemom. Bežno se pojavi celo nasprotni občutek, in sicer, da je avtor dosegel ta zavidljivi celoviti pregled ravno zato, ker se ni predolgo ustavjal ob najbolj zapletenih vprašanih in ker je nekatera manjša le nakazal, omenil ali izpustil (na primer: zadeva Oberdank, važnejše volitve, zahteva po italijanski univerzi, vloga židovske skupnosti, popis 1910, obe mirovni konferenci, "fojbe" itd.). Vendar celotna zasnova knjige ovrže te pomisleke; njen namen je očitno predvsem celovita, zaokrožena podoba, in ta je povsem dosežen.

Delo je torej predvsem analiza tržaškega zgodovinarstva v moderni dobi, tesno prepletena z vzporedno družbeno analizo mestnega razvoja. Prostorsko, časovno in vsebinsko je področje raziskave zato jasno opredeljeno. Gre za ožje mestno območje, za njegov družbeni razvoj v zadnjih 200 letih ter za italijansko zgodovinarstvo o tem dogajanju. To je čas industrijske, politično-liberalne in nacionalne revolucije, ki se v zadnji povojni dobi prevesi v postmodernost. Upoštevanih je

tudi nekaj del kulturološkega in sociološkega značaja ter nekaj neitalijanskih avtorjev.

Vsebinsko težišče knjige je zajeto v naslovu drugega podpoglavja tretjega dela: "Zgodovinarstvo kot nosilec nacionalne ideje". V tem okviru je avtor suveren. Bralec ima včasih vtis, da bere nekaka navodila za uporabo tržaškega zgodovinarstva, ki ga avtor spremlja korak za korakom, ga vključuje v širše dogajanje in opozorja na njegove pomembnejše uspehe in zlorabe; na kontinuiteto nekaterih vidikov tega razvoja ali na prelome in preokrete, na generacijski razvoj in na pomembnejše mejnike.

Avtorjeva analiza zgodovinarstva seže tako daleč, da vključi v obravnavo tudi človeško dimenzijo posameznih zgodovinarjev in njihovo vključitev v sfero oblasti, njihovo pogojenost in njihovo vplivnost. Gombač na primeru Trsta razloži, kakšna je lahko vloga zgodovinarstva pri grajenju hegemonije nekega razreda ter pri obrambi te legitimnosti v spreminjajočih se pogojih in kakšni konflikti se sproščajo ob tem na družbeni, razredni, kulturni, a tudi globlje osebni ravni posameznih, glavnih akterjev.

Nakazana so nevarna razmerja, ki se lahko vzpostavijo med zgodovinarstvom in oblastjo, in še zlasti med zgodovinarstvom in nacionalizmom.

Ta posebna prepletenost zgodovine in zgodovinarstva na družbeni in osebni ravni akterjev daje delu posebno težo in močan intelektualni naboj.

Znanstveni instrumentarij je sodoben, zlasti etničnost je obravnavana na osnovi tekočih teorij in pristopov, vezanih na identiteto, na etnične mite in na ideologije. Etnonacionalnost je splošna glavna disciplina ali problematika, ki poleg zgodovinarstva nastopa v Gombačevi analizi.

Vsebina

Delo je razdeljeno v tri sklope: na čas pred prvo svetovno vojno, na čas med obema vojnama ter na dobo od rezistence do osemdesetih let povojne dobe. Vsak od teh sklopov je razdeljen na podobdobja, ko posamezne faze zgodovinskega razvoja "najdejo" zgodovinarja, ki jim s svojo zgodovinsko analizo vtisne posebni spoznavni pečat. Gombačeva analiza tržaškega primera je zasnovana tako, da uradnemu, institucionalnemu zgodovinarstvu zoperstavi resno znanstveno delo posameznikov, ki zaradi svojega iskanja resnice tvegajo odrinjenost na rob družbe ali celo tudi odrinjenost preko eksistenčnega roba. Vodilni, "mejni" zgodovinarji zato v Gombačevi analizi nastopajo v antitetičnih parih; v prvi fazi tržaškega razvoja so to Rossetti in Kandler ter Tamaro in Vivante.

Rossetti in Kandler označujeta prvo fazo, tisto do leta 1850, ko je Dunaj dodelil Trstu privilegirano položaj neposrednega državnega mesta in kompetencam občinskega sveta dodal še kompetence deželne zbornice. Tr-

žaško meščanstvo je takrat slavilo svojo veliko zmago in opravilo svojo prvo veliko metamorfozo. Tržaška elita je preusmerila svoj nacionalizem iz defenzive v ofenzivo. Na novo definirani nasprotnik, ki je moral od Dunaja prevzeti vlogo ogrožujočega sovražnika, so postali Slovenci. Sveže pridobljena italijanska avtonomija in oblast sta bili takoj angažirani, da preprečita rast slovenskega tekmeča. Naslednje faze tega razvoja bodo, kot je znano, iredentizem in nato fašizem.

Zgodovinski miti, ki jih je začrtal Rossetti v tej prvi fazi (poudarjanje avtonomije iz 14. stoletja in davčnih privilegijev iz 18. stoletja ter avtarhičnost tržaškega gospodarskega vzpona), se nato nekoliko umaknejo, a le toliko, da omogočijo uvajanje novih: mit, da je Trst povsem italijansko mesto, mit o superiornosti italijanske kulture, ki naj bi dajala večinski skupnosti pravico do asimilacije Slovencev, ter mit o nujni obrambi Trsta pred slovansko zasedbo. K temu je treba dodati še "stalno in obsesivno poudarjanje partikularizma tržaške kulture (...), kot eksplikacijo velike nepremostljive ločitve med mestom in okolico" (str.49).

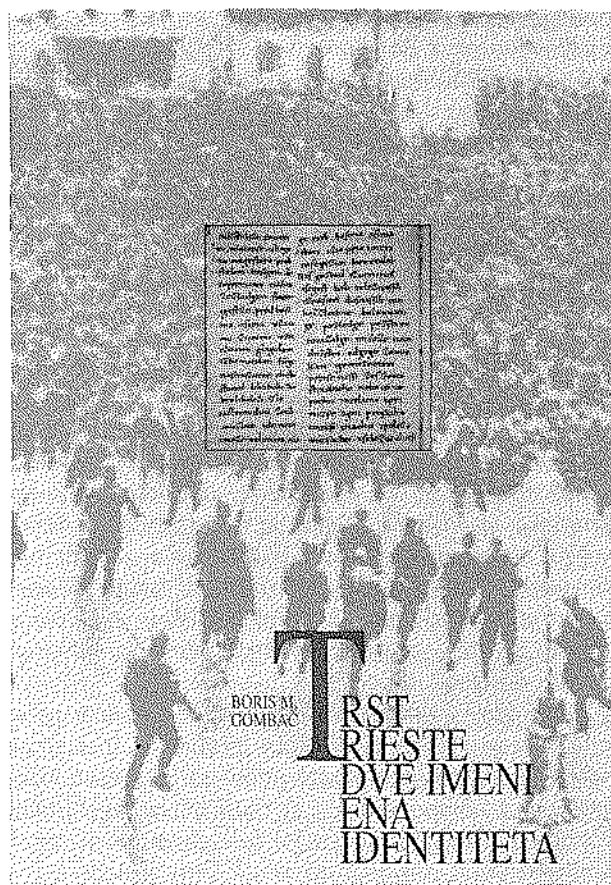
Čim bolj se približujemo začetku sedanjega stoletja, tem bolj se tudi metode in instrumenti posodabljajo: mediji in kulturne ustanove vse bolj prevzemajo vlogo glasnikov in prenašalcev posameznih ideologij med elito in bazo.

Ozki, težki kalupi italijanskega nacionalizma postanejo in ostanejo središče avtorjeve pozornosti. Tako se tudi postopoma zbirajo elementi, ki nam omogočajo, da razumemo, zakaj je (italijanski) "Trst ostal kulturno mrtvo mesto ne le v odnosu do avstrijske kulture, ampak tudi v odnosu do kulture v kraljevini Italiji" (str.53).

Oblikovalcu mitov, Rossettiju, je sledil njih učinkoviti uporabnik Tamaro, "zgodovinar", ki je operiral brez virov. Kdor zna uporabljati te mite, lahko pride daleč tudi na političnem področju, kot je dokazal tržaški senator Barzilaj, čigar ime je postalo sinonim političnega karizmatizma. Kdor je zaplaval proti toku in prevzel vlogo razdiralca lažnih zgodovinskih mitov, pa je tvegaval Vivantejevo usodo. Tudi v Trstu je deloval družbeni mehanizem, ki je ustvarjal tragične pare, kot sta bila na Tridentinskem Battisti in Tolomei.

Vendar večina človeških figur "obmejnih" zgodovinarjev in intelektualcev ni zbranih na teh dveh skrajnostih etične lestvice. Večina kaže v svojem delu in življenju zelo realna omahovanja, dvome, preusmeritve in tudi umike. Med temi je najbolj zapleten in kontroverzen primer Slataperja. Avtor upravičeno posveti precej prostora "nelinearni poti" političnega razvoja te osebnosti in cele njegove generacije, zlasti tistih posameznikov, ki so razširili svoje kulturno obzorje na ambiciozni, tvegani razpon od Dunaja do Firenc.

Če je glavna nastopajoča figura v knjigi italijansko meščanstvo, njen glavni antagonist ni slovenska sorodna stranka, ampak italijansko socialistično gibanje. Slovenci

ostajajo nekoliko v ozadju, v glavnem družbeno in politično komaj ali sploh ne diferencirani, saj so pogostoma označeni le kot "Slovenska narodnostna skupnost v Italiji".

Avtor to svojo izbiro in stališče utemeljuje s tezo, da je bil slovenski kapital "demokratičen", ker je izviral iz široke baze akumulacije, preko kapilarne mreže hranilnic in posojilnic. To je res, a to hkrati ne pomeni nujno, da so upravitelji tega kapitala razpolagali z njim v istem duhu, sicer bi morala zemljiška odveza na Kranjskem imeti drugačne učinke in emigracija iz slovenskih dežel drugačen obseg.

Po drugi strani pa je spet res, da je "akumulacija kapitala pri nezgodovinskih narodih marsikdaj osnova za rast in za formiranje tega naroda ter vstopnica v arena politike in državotvornosti" (str.68), a ravno ta proces sproži nato osnovno protislovje med družbo in politiko, med elito in bazo.

"Organiziranje množic slovenskega prebivalstva (...) preko široko razpredene mreže (...) dejavnosti ni bil nacionalizem, ampak neenakovreden boj ene nacionalne skupine.."(str.69). Tudi to je res, a je spet le del resnice, in sicer tisti del, ki opisuje zunanji aspekt formiranja mladega naroda v odnosu do svojih večjih in močnejših sosedov. Vzporedno s temi zunanjimi odnosi so znotraj nastajajočega naroda potekali zelo dinamični

endogeni procesi, ki v tem delu niso bili podvrženi enako podrobni obravnavi kot sorodno dogajanje pri Italijanih. Zato, čeprav gre za zavestno metodološko izbiro, nastopa slovenska komponenta v svoji rahli razredni obarvanosti, kot razmeroma medel zgodovinski "partner" italijanske.

Pri slovenskem bralcu, Tržačanu, taka obravnava obeh komponent tržaške družbe daje občutek nekake asimetrije, a kot rečeno, je to izraz nastavitve celotnega dela, ki posveča glavno pozornost glede odnosa do lastne identitete italijanskemu delu Trsta, veliko manj pa vzporednemu razvoju pri Slovencih, kar bi zahtevalo ločeno, dodatno analizo.

Zato do prave asimetrije pride le, ko avtor očita italijanskemu meščanstvu, da se je "zaprl v lastno nacionalno trdnjavo (...)" z namenom, da ohrani svojo hegemonijo in svoje privilegije, in bolj naprej, ob koncu knjige, naslovi enako kritiko (zapiranje v geto) tudi Slovencem. Razlogi za to podobno obnašanje pri obeh skupnostih, a tudi smisel in učinki, so bili in so še precej različni, saj gre v prvem primeru za nadrejeno, v drugem pa za podrejeno skupnost.

Drugi glavni protagonist Gombačeve analize poleg italijanskega meščanstva je torej proletariat in njegove politične organizacije. Znotraj njih sta bili prisotni obe nacionalni komponenti, ki si nista bili antagonistični, kot obe meščanski stranki, a sta se vseeno zaradi narodnostnega vprašanja pogosto znašli ujeti v medsebojno nerazumevanje in trenje.

Gombač opiše to z besedami: "Vodstvo italijanske socialistične stranke v Trstu je (...) težko ločevalo med agresivnim italijanskim nacionalizmom in narodnoobrambnim gibanjem "Slovencev v Trstu", kar naj bi bilo "posledica okolja, sad presplošne analize realnega stanja nacionalnega vprašanja in tudi ideologije o italijanski pravici do asimilacije nižje kulturnih narodov" (str. 67). In še: Tržaški socialisti (so se) ujeli v mrežo polresnic in mistifikacij" do te mere, da so "sprejemali tezo, da je nezagodovinski narod isto kot nezagodovinski razred, torej socialna skupina, ki ji ni dovoljen samostojen razvoj" (str. 67).

S tako radikalno kritiko se lahko do neke mere strinjamo. Socialisti so dejansko v marsikaterem smislu postali nekaki nosilci starega liberalnega programa, a leta 1899 v Brnu razviti nacionalni program avstrijske socialdemokracije je vseboval vrsto teženj, ki so bile bistveno drugačne od liberalnih: prenovo države v federacijo narodnosti, oblikovanje avtonomnih pokrajin, kolikor mogoče skladnih z etnografskimi mejami, znikanje nacionalnih privilegijev, zaščito manjšin v etnično mešanih območjih ter poleg ostalega še načelo, da so razredni konflikti globlji in pomembnejši od narodnostnih.

V tem splošnem okviru je treba postaviti tržaški socializem v njegove dejanske življenjske pogoje. Vse primorske pokrajine so bile dvo ali tronarodne in povsod

so imeli hegemonijo italijanski nacionalni liberalci, ki so bili pogosto prostozidarji, čustveni iredentisti, "s srcem v Rimu in denarnico na Dunaju". Na tem ozadju oblastvenih razmer je tržaški socializem, kljub vsem pomanjkljivostim, nudil Slovencem možnost, da se vključijo v krajevno družbeno življenje, ne da bi se morali podvreči asimilaciji kot sprejemnemu izpitu, ki ga je vsiljevalo liberalno meščanstvo. Socializem je dopuščal obe identiteti: socialistično in slovansko. Ni čudno, da se je zato precej Slovanov vključilo v tržaški socializem, medtem ko je ta dobil zelo malo privržencev iz vrst italijanskih "regnicolov".

Voditelji tržaškega socializma (Pittoni, Ucekar) so bili otroci svojega časa, za seboj so imeli iredentistične izkušnje, zavestno ali podzavestno so se nagibali k narodnostni komponenti, ki je imela večino znotraj stranke, a njihovo osnovno nacionalnoideološko usmeritev lahko kljub vsemu temu označimo kot agnostično in avstrijakantsko (za tržizem). V tem duhu je na primer Pittoni trdil, da za ohranitev narodne kulture ni potrebna politična združenost in da narodna solidarnost lahko obstaja tudi brez politične povezanosti.

Največje nevarnosti za ideologijo narodnosti so takrat, v času ekonomske krize, ko so se zlasti manjšinske narodnosti čutile ogrožene, nastajale drugje. Ne pozabimo, da je nevarni hibrid "nacionalsocializma" nastal kot Nemška nacionalsocialistična delavska stranka" leta 1904 na Moravskem.

V drugem delu, v času po prvi svetovni vojni, smo pričali novi, manj uspešni metamorfozi tržaškega meščanstva. "Fašizem (...) je dokončno opravil s prisilovnično avtonomijo in dinamičnostjo tržaških vodilnih slojev" (str. 109). Po osvoboditvi so lokalno italijansko elito postopoma zamenjali neposredni predstavniki novih osrednjih oblasti, a ne zato, da bi se Trst učinkoviteje vključil v državno tkivo. "Priključene pokrajine" so postale obmejna periferija, izključena iz državne in mednarodne delitve dela. Namesto v prejšnjem privilegiranem po-ložaju luke 70 milijonskega tržišča se je Trst znašel v vlogi izpostavljene postojanke v obmejni marki, v prostoru, za katerega se je v geografiji uveljavil izraz "frontier", kot prostor ekspanzije in pritiskov neke velisile. Tržaško gospodarstvo je fašizem ohranjal pri življenju s kisikom vojne industrije.

Konec prve svetovne vojne je tako do skrajnosti izostril gospodarski in nacionalni problem Trsta: navzven je mesto ostalo ločeno od zaledja, navznoter pa se je v pogojih "obmejnega fašizma" neenakopravnost dveh etničnih skupnosti razvila do svojih skrajnih dramatičnih posledic.

Lokalno meščanstvo je dobilo kot priznanje za svoje prejšnje zasluge vlogo čuvarja teh "vzhodnih vrat" in zgodovinpisje je postalo bistveno orodje za neizbežno raznarodovanje "tujerodcev". Ideologija tega nasilja se je naslanjala na mite o nadrejeni skupnosti in na pred-

sodke o podrejenih, zato ni nikoli skušala poglobiti ali vsaj osvetliti svojih teoretičnih temeljev. To pogojenost je žal ohranila tudi po zatonu fašistične oblasti.

"Ta zvrst zgodovinskega (o nacionalnosti) je v Trstu absolutna vrednost, tako rekoč interpretativni ključ za razlago dogodkov v preteklosti, sedanjosti in prihodnosti. V vseh primerih (...) ostaja nacionalizem v Trstu tisti fenomen, ki ga kljub bogati literaturi Tržačani poznajo bolj površno in parcialno, saj je bil analitično slabo obdelan in preštudiran v svojih realnih terminih." (str. 106).

Dejansko je Trst na tem področju prispeval presenetljivo malo analiz. Na sociološkem področju, ki nudi bistveno orodje za zgodovinsko analizo, je zelo malo del ali raziskav, ki sežejo v ta problem (na pr. G.Sivini, Ceti sociali e origini etniche, Marsilio, Padova, 1970, ki upošteva tudi najnovejšo etnično dimenzijo mesta, istrske priseljence). Mladi Italijan, ki je obetavno stopil na pot sociološke analize etničnosti, je umrl, še predno je bila njegova edina knjiga tiskana (Adriano Biagi, sociologia dei processi nazionalitari, Fiorini, Verona, 1982). Veliko več italijanskih analiz s tega področja je prišlo iz Gorice in iz Trenta. Problem asimilacije so v Trstu najtemeljiteje zastavili Slovenci: M.Susič in D.Sedmak, Tiha asimilacija, Trst, ZTT, 1983; tudi v italijanski izdaji). Na področju psihološke analize sta šla najgloblje dva slovenska psihiatra, P.Fonda in H.Jogan.

Bistveno bolje se je med obema vojnoma odrezala krajevna levica, za katero je bilo življenjskega pomena ohraniti enotnost obeh narodnosti v bazi. Začetni mit (slovenske in italijanske) levice, da bo razredna revolucija spremenila odnose moči v Julijski krajini in samodejno razrešila problematično razmerje med razrednim in nacionalnim, se je vendar postopoma umaknil stvarnejšim analizam, programom in delovanju. Delo v ilegali seveda ni moglo odpraviti starih nerazumevanj, ki so pozneje ob kominformu neizprosno prišla spet na dan.

Zunanja, družbena, vloga in dinamika znotraj Cerkve sta v delu le nakazani, začeni pri fazi, ko se je krajevna cerkev podredila fašizmu s povojno zamenjavo dveh škofov. Specifika tržaške cerkve, njena dejanska odsotnost med italijanskimi Tržačani bi zahtevala globljo analizo. Dejstvo je, da je cerkev pridobila vidno funkcijo šele, ko je s škofom Santinom prevzela dober del (italijanske) nacionalno afirmativne funkcije, ki je bila prej monopol antiklerikalnega liberalnega, prostožidarskega meščanstva.

Treji del knjige, ki govori o rezistenci, kolaboracionizmu in o povojnem zgodovinskega, je postavljala avtorju najzahtevnejšo nalogo. Gre za najbolj dinamičen in zapleten del tržaške zgodovine, ki je bil priča kratkemu obdobju slovenske hegemonije, omejene seveda znotraj levice. V tem smislu je bilo odporništvo specifika Julijske krajine, ker je poleg socialne in politične vsebine imelo tudi izstopajošo narodnostno sestavino. V Primorju je

prišlo do sobivanja dveh odporištev, a jugoslovansko je bilo močnejše strukturirano in je na koncu s politično zmago pridobilo tudi ideološko prvenstvo, vsaj do resolucije Informbiroja.

Med italijanskimi zgodovinarji se začenja pojavljati ime enega najbolj emblematičnih predstavnikov tržaškega zgodovinskega tega obdobja, C.Schiffreerja, ki je nov, aktualnejši primer prepletenosti vloge "čistega" raziskovalca neke družbene stvarnosti in akterja v sferi oblasti. Tudi Schiffreer je podlegel "gromovniškemu italijanstvu", kateremu so se se uspešni upreti le redki, med njimi F. Cusin, Kandlerjev in Vivantejev dedič.

S kominformom se je nacionalna diskriminanta razširila tudi na levi ideološki tabor. "Historično obravnavanje polpretekle zgodovine je imelo izrazite valence narodne in strankarske pripadnosti" (str.130). Ritualnost terminologije iz začetka stoletja je postala temelj za utemeljevanje italijanske rezistence, čemur se je v Trstu dodal še novi konsenz, ki je rasel "na terenu nacionalnih frustracij mnogih Italijanov, ki so pribežali iz Istre", tudi ker je "italijanska država (...) vzdrževala visoko stopnjo napetosti v gojenju porapalskih aspiracij" (str.131).

Zgodovinske je ostajalo važen ideološki element legitimacije, a mehanizmi za uveljavljanja te legitimacije so se do druge povojne dobe dodatno razvili. "Državni ideološki aparati", ki so tudi v Trstu opravili bistveno vlogo, so bili časopisje, sodstvo in šolstvo.

Tržaško italijanstvo je medtem doživelo trauma "fojb" in iz tega vira spet okrepilo stari mit o višji italijanski civilizaciji kot jamstvu za demokracijo in svobodo, nasproti "suženjstvu in barbarstvu" na drugi strani meje. Razlaga zgodovine je sedaj slonela na enačenju nacističnega in partizanskega terorja ter na rehabilitaciji lokalnih kolaboracionistov z mitom nekompromitiranega nacionalizma, ki naj bi opravičeval "legalni odpor". Zavest o Rižarni je bila zbrisana in kdor je kopal po tej žerjavici, je lahko zgorel, kot se je zgodilo Diegu de Henriquezu.

Povratak Italije je pomenil ponovno brisanje iluzij o avtonomnosti in ponovno redimenzioniranje lokalne elite. "V Trst ni prišla demokratična Italija..., ampak vojska in predstavniki oblasti". Oblast je od vsega začetka prevzela stranka Krščanske demokracije, ki je bila "anti-demokratična, selektivna in ekskluzivna ne le do Slovencev, ampak tudi do tistih Italijanov, ki so ostali v Jugoslaviji, saj jim je očitala kolaborantstvo, odpadništvo... samo zato, ker so ostali na lastni zemlji in ker se niso podredili klikli (...) predstavnikov begunskih organizacij, ki so usmerjali konsenz in izdatna sredstva..." (str.135).

Vendar ta sila ni bila monolitna. Že leta 1954 se je v tržaškem meščanstvu pojavila nova komponenta, ki si je kot glasilo osnovala revijo Trieste. Njeno zasnovano je treba brati v luči tedanjih razmer. Mladi krščanski demokrati okrog C.Belcija in G.Botterija so skušali na intelektualni ravni okrepiti svojo politiko do tekmecev (KPI, PSI in MSI), zlasti levici so želeli "izbiti iz rok"

monopol nad slovenskim narodnim vprašanjem ter tako "razbiti rdeči obroč slovenskih občin" okoli Trsta.

Nestor revije je postal Schiffrer, ki se je v zadnji fazi svojega življenja posvetil raziskovanju in divulgaciji vprašanja o genezi fašizma, "nacionalni" Trst pa se mu je zahvalil z bombnim atentatom.

Kljub drugačnemu pristopu k vprašanju je revija Trieste "kazala veliko nerazumevanje samega bistva slovenskega narodnega vprašanja" (str. 140) in ni bistveno posegla v krajevne narodnostne razmere. Okoliške leve uprave so se postopoma krhale in leta 1965 je Slovenec Hreščak vstopil v tržaški občinski odbor. Vendar: "Slovenci se kot deklarirana nacionalna skupina nikdar niso smeli polnopravno vključiti v tržaško civilno družbo. Mesto ni postalo dvojezično, ustrezne interakcije med različnima kulturama nikdar ni bilo..." (str.141).

Tej oceni gre dodati kvečjemu pripombo, da je ta komponenta tržaške Krščanske demokracije v času njene viška, od Belcija do Zanettija, vendarle naredila nekaj pozitivnih korakov, med katerimi je vredna omembe vsaj organizacija mednarodne konference o manjšinah leta 1974 v Trstu ter odprtje vrat tržaške umobonice Basagli.

Do pravega, bistvenega premika znotraj tržaške italijanske kulture na področju narodnostnih odnosov pride šele z nastankom in razvojem tržaške historiografske šole. E. Collotti je ovrgel teorijo "legalne rezistence" kolaboracionistov in ovrednotil slovenski antifašizem. G. Miccoli je osvetlil vlogo cerkve. Druge bistvene prispevke so dali E. Apih, T. Sala, E. Maserati, nato G. Valdevit, R. Pupo, M. Cattaruzza in drugi.

Nastop te nove šole so verjetno pospešili nekateri družbeni premiki: enciklika *Magistra vitae* in Janez XXIII, ustanovitev avtonomne Dežele, prestrukturacija tržaškega gospodarstva in še vedno endemično protislovenstvo, ki "je rastle iz klasičnih oblik rasizma" (str. 149). Inštitut za odpornišvo, ki ga je leta 1953 ustanovil Miani, se je leta 1968 preimenoval v Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia in s to jasno fiziognomijo deluje dalje.

Zadnje obdobje, po zatonu italijanskega čudeža, je potekalo v znamenju Osima, ki je omogočil nastanek Liste za Trst in ponovno oživitev stare tržaške nacionalistične in avtonomistične politične tendence. Tržaško italijanstvo se je spet zaprlo v imaginarno trdnjavo in z razpadom Jugoslavije je tudi mit o odprti meji začel izgubljati svoj blesk. A tu gremo že preko meje, ki si jo je zastavil avtor; meje, ki sovпада z novim generacijskim premikom in globoko preobrazbo krajevne italijanske politične strukture kot odmev vsedržavnih metamorfoz.

Zaključek

Kot je bilo že naglašeno na začetku tega pregleda vsebine, je Gombačovo delo doslej najbolj temeljit prikaz

geneze in razvoja avtoidentifikacijskih mitov tržaškega meščanstva ter njegovega zgodovinopisja kot enega bistvenih mehanizmov transmisije dominantne ideologije.

V tem smislu je knjiga nepogrešljiv pripomoček za vsakogar, ki želi poglobiti zgodovinsko identiteto Trsta, temeljna orientacija v raznoliki in težko pregledni produkciji na to temo, odlično izhodišče za vsakogar, ki se namerava podati v analizo tržaške nacionalnodružbene strukture, instrument za razumevanje včerašnjih, današnjih in verjetno tudi jutrišnjih družbeno-nacionalnih pojavov in premikov v tržaški družbi.

Dodatno korist bodo imeli od knjige Slovenci v Italiji, ker bodo lahko našli v njej važen prispevek k analizi vzporedne, zrcalne slike slovenskega političnega in zgodovinopisnega razvoja in s tem dragoceno orodje pri graditvi lastne zavesti.

Posebno stimulativna je avtorjeva ocena, da tržaško zgodovinopisje še vedno čaka na veliko revizijo (str.74). "Velika obveza historiografije. Definiranje vloge tržaškega meščanstva" nastopa celo kot naslov poglavja (II. 6.).

Avor v bistvu razvije pravi program dela za vse, ki jim je nakazan problem pri srcu. "Na vprašanje, zakaj se je nacionalizem prav v teh krajih razvil v tako ekstremnih okvirih, še vedno nimamo kompleksnega odgovora, tudi zato ne, ker do današnjih dni pogrešamo kompleksno zgodovino tržaškega meščanstva od iredentizma naprej, ki bi dejansko raziskala motive in opisala:

- a) integracijo med politično in gospodarsko elito Trsta,
- b) odnos med razvitimi in nerazvitimi območji,
- c) pristanek na municipalizem širokih slojev tržaškega prebivalstva,

č) dominacijo ene kulture in enega jezika nad drugače govorečimi someščani." (str.106)

K metodološki strukturi knjige bi lahko dodali še nekaj obrobni pripomb; tako na primer, da bi konzultacija glavnih bibliografskih seznamov bila lažja, če bi bila navedena dela urejena po abecednem vrstnem redu. Neobvezna, a zanimiva bi bila tudi uporaba kakega drugega "zunanjega" gledanja na tržaški primer s strani tujih raziskovalcev, kakršna je na primer analiza J.B. Durosella.

A to so malenkosti. Delo ostaja dragocen večplastni intelektualni zemljevid tržaške identitete, njenih korenin in proizvodov na področju zgodovine.

Pavel Stranj

Almerigo Apollonio: AUTUNNO ISTRIANO.

La rivolta di Pirano del 1894 e i dilemmi dell'irredentismo.

Ed. Italo Svevo, Trieste, 1992, pag. 92.

E' apparso nel 1992 per i tipi delle Edizioni Italo Svevo di Trieste un volumetto dal titolo "Autunno is-

triano* la rivolta di Pirano del 1894 e i dilemmi dell'irredentismo.

L'autore, Almerigo Apollonio, è un cittadino originario di Pirano, che come cultore di storia patria collabora con l'Istituto Regionale per la cultura Istriana. Come ben evidenzia il sottotitolo, quest'opera tratta un preciso avvenimento della storia della cittadina istriana sulla base di estese ed accurate ricerche archivistiche in cui l'autore ha prodigato di certo molto tempo e molto entusiasmo.

Nell'ottobre 1894, nell'arco di una settimana maturò ed ebbe il suo epilogo un movimento popolare di insubordinazione all'autorità austriaca, motivato dalla sostituzione della tabella indicatrice dell'edificio del tribunale con un'altra bilingue: quindi in italiano e sloveno. La presenza di insegne bilingui era prassi amministrativa frequente nell'Impero Austro-Ungarico che comprendeva nei suoi territori dieci nazionalità distinte, ma non sempre le "tabelle" erano ben accette, a tale proposito l'autore (pag.53) ricorda analoghe agitazioni accadute a Zagabria e a Praga, che mettono in luce da una parte l'acuta sensibilità di questi popoli, dall'altra gli effetti destabilizzanti a livello politico di questi fenomeni. Dopo una breve premessa, l'Apollonio nei primi capitoli offre una descrizione sintetica della struttura politica dell'Impero Austro-Ungarico e un'analisi dei criteri e dei meccanismi della rappresentatività a livello centrale (Parlamento) e a livello locale (Diete e Consiglio comunale). Egli cerca un legame tra il fattore etnico e quello economicoculturale per spiegare la prevalenza dell'elemento italiano tra gli eletti, senza purtroppo evidenziare che il criterio censuario adottato fino ad allora premiava quei gruppi che da più tempo si erano insediati in città ed avevano perciò potuto accumulare risorse sia materiali che culturali. Viene discusso il ruolo delle élites cittadine in un momento di instabilità economica e si mette in luce l'ambiguità del loro comportamento.

Il quadro della situazione politica del 1894 viene completato con alcuni cenni alla politica di Francesco Crispi (capo del governo italiano in quegli anni), alla Triplice Alleanza e al fenomeno irredentista considerato da diversi punti prospettici: nella storiografia irredentista, negli schieramenti politici italiani e imperiali, nella politica del Crispi. Le azioni irredentiste (stampe, discorsi, riunioni) sono descritte nella loro sostanza e nella percezione che ne avevano la Polizia e gli stessi irredentisti.

L'autore poi guarda alla situazione di diritto e di fatto delle nazionalità nell'Impero Austro-Ungarico: vi è uno scarto tra la perfetta equivalenza delle nazionalità prevista dalla Costituzione e la realtà dominata dalla etnia tedesca. A questo proposito non bisogna dimenticare il sentimento di superiorità tedesco, la diffidenza verso i popoli "senza storia", l'idea ottocentesca di "progresso" e le scelte della Chiesa Cattolica che si concretizzano nelle iniziative del clero "slavofilo".

Nel capitolo IV Apollonio ricostruisce la "rivoluzione" dei piranesi, nel suo svolgersi giorno per giorno e personaggio per personaggio, sulla scorta dei verbali dei processi e dei molti carteggi che seguono. In concreto avviene un episodio di resistenza all'autorità con danni a edifici pubblici e privati, ma senza fatti cruenti, che si conclude con una festa popolare, mangiando e bevendo a spese dei maggiorenti della città. Il capitolo che segue tenta un'analisi dei fatti, ma si ferma al dilemma: azione spontanea del popolo, o azione ispirata dagli irredentisti? I verbali dei processi mostrano l'ostinata ricerca di un complotto sulle basi di esili tracce: chi ha pagato da bere alla gioventù di Pirano, che normalmente non aveva quattrini in tasca? Chi ha dato loro l'idea di assaltare la cantina dei due religiosi considerati slavofili e di far correre le botti per le strade di Pirano? Sarebbe facile imputare il tutto all'ozio domenicale e alle relative bevute in osteria. Ma l'autore crede di individuare un intervento della media borghesia politicizzata che riuscì a spingere i ceti inferiori all'azione di massa e non volle riconoscere poi le conseguenze del suo stesso operato. Però questo popolino riuscì a imporsi all'autorità, ai maggiorenti e agli di testa propria cogliendo l'occasione per un'azione chiaramente intimidatoria sui grossi possidenti. Forse chi aveva alzato il popolo aveva scordato che esistevano delle forme di organizzazione elementare spontanea, le "compagnie", che riunivano persone della stessa età e dello stesso mestiere, che facevano capo a determinate osterie. Ma le "compagnie" erano anche organizzazioni mobili che abbandonavano l'angolo usuale per creare un'unità spontanea di gruppi popolari che poteva diventare poderosa e trovare al momento i propri capi naturali.

Alla fine la famigerata tabella fu installata *manu militari*, e la popolazione accolse con manifestazioni di lutto la conclusione della vicenda. Le autorità imperiali riuscirono comunque a mostrare la loro "energica" reazione comminando pene severe (fino a 2 anni di carcere duro) ad una decina di uomini che si erano distinti per la balordaggine del loro comportamento.

L'autore ha poi ricostruito le ripercussioni degli avvenimenti di Pirano sulle relazioni diplomatiche entro la Triplice Alleanza, scoprendo che al di là delle tergiversazioni e delle strumentalizzazioni sia da parte degli italo-fili che dagli slavofili, la rivolta contro le tabelle produsse un ripensamento politico e la sospensione del decreto che le aveva prodotte per tutti i centri plurilingui, meno Pirano stessa dove si doveva ristabilire *Ruhe und Ordnung*.

Anche gli ambienti irredentisti entrarono in agitazione per i fatti di Pirano, che trovarono un'eco ridondante nella stampa italiana. Ma al di là di riunioni progettate e mai tenute e di scambi di auspici, nulla di sostanziale avvenne. Anche i moderati della società Dante Alighieri, davanti alle pressioni di Francesco Crispi e al controllo

prefettizio, smussarono il tono delle loro orazioni e tutti ben presto dimenticarono l'atto di rivolta contro le "tabelle".

Non i piranesi però, che al tempo dell'infanzia dell'autore, la rievocavano ancora come un grande atto rivoluzionario che aveva scosso l'orgoglio di quella cittadina.

L'Apollonio chiude il lavoro riportando un intervento del glottologo goriziano Isaia Graziadio Ascoli sul problema dei nazionalismi in Europa. Nel 1895 egli presentò alcune idee fortemente innovative che furono però trascurate e lasciate cadere. Spiace che l'autore non abbia approfondito questo tema, che resta centrale per la regione istriana. Sarebbe stato importante vedere messe a confronto la dottrina francese della nazionalità come comunità politica e la dottrina tedesca della nazionalità come comunità etnica. La prima accezione, nata dalla Rivoluzione Francese vede la nazione come l'insieme degli individui che quotidianamente accettano di aderire ad un patto civile; la seconda accezione vede nella *Volksnation* una entità prepolitica, che prevale sulle scelte individuali. Ma se quella antica definizione può offrire ancora una chiave interpretativa, si può dire che la "nazione dei cittadini" ha radici etniche e culturali che alimentano regole di convivenza solidale. Quando le istituzioni pubbliche non funzionano, la solidarietà civile si indebolisce e si rafforza il localismo, ossia la riduzione del vincolo di cittadinanza ad appartenenze ristrette, talvolta rivendicate come identità etniche esclusive e orgogliose.

Angelo Ciuffardi

Paolo Parovel: L'IDENTITA CANCELLATA.

Eugenio Parovel Editore, Trst 1985, str.230

Avtor v uvodu svojega dela, ki je dodobra razburkal tržaško javnost, pravi: "Edinstven primer v zgodovini Evrope velik del prebivalstva današnjih provinc Trsta, Gorice, Trbiža pa tudi Istranov v Italiji nima svojega pravega priimka, pogosto tudi ne svojega lastnega imena, ampak ima izmišljena druga imena in priimke, ki so bili vsiljeni od nacional fašizma.

Med leti 1919-45, torej v obdobju vsega šestindvajsetih let, so bili na tem območju, kjer se srečujejo neolatinski, slovanski in germanski elementi, izbrisana stoletja in stoletja večnacionalne identitete, oblikovane s svobodnim in naravnim odnosom med različnimi narodi. V svoji esencialni surovosti je bilo to politično delo tako učinkovito, da je izbrisalo lastne sledi iz osebnega, družinskega in družbenega spomina žrtev. Po nekaj desetletjih se novi naraščaji ne spominajo teh sledi, stari pa kažejo, da so jih že pozabili.

Paolo Parovel, ki priznava, da tudi sam spada v navedeno kategorijo ljudi, je znan tržaški publicist, obe-

nem pa je tudi osnovelec in iniciator gibanja in liste "Mitteleuropa", pa je z delom šokiral tržaške nacionaliste. Ti so knjigo pričakali na nož, saj jim je neizpodbitno dokazal, da se kljub gorečemu povelečevanju italijanstva pretaka po njihovih žilah slovanska, židovska in nemška kri.

Kljub temu, da je bilo soočenje s tem dejstvom za te moderne janičarje neprijetno, je resnica neizbežna. Delo je bilo tudi zaušnica Trstu, ki se je skozi zgodovino ponašal kot kozmopolitski prostor in kjer je prihajalo do sinteze različnih kultur in etnosov. Danes pa to staro mesto gradi svoj "image" na nacionalizmu in občutku ogroženosti od svojega naravnega zaledja, iz katerega je vseskozi črpalo demografske potence.

Knjiga je poleg uvoda, v katerem avtor zgodovinsko opiše razmere, ki so pripeljale do tako imenovane "etnične melioracije" Julijske krajine, polna kompletnih seznamov (prek 5000) poitalijančenih priimkov, imen in toponomastičnih imen, obenem pa je v njej precej dokumentov in uradnih razglasov. Parovel tudi pravi, da ni mogel najti vseh dekretov in dokumentov za območje Istre in Reke, kar niti ne preseneča, saj je marsikdo imel tehtne razloge, da jih je skrival globoko v italijanske državne arhive.

V uvodu je predstavljen zgodovinsko političen pregled ozemlja, ki se z italijansko aneksijo preimenuje v Julijsko krajino. Na tem ozemlju je živelo okrog milijon ljudi in avstrijsko štetje je kljub temu, da je za nacionalno opredelitev uporabilo službeni namesto materni jezik, naštelo okoli 51% Slovanov in le 38% Italijanov. Medtem ko so bili Slovani naseljeni skoraj po celotnem ozemlju, so bili Italijani koncentrirani v večjih urbanih obalnih središčih.

Italija je z okupacijo teh ozemelj po prvi svetovni vojni na deklarativni ravni sicer Slovincem obljubila vse prave in polno zaščito, vendar se obljub ni držala niti pred nastopom fašizma.

Začne poitalijančevanje toponimov, imen in priimkov, vzporedno pa poteka premeščanje slovenskih in hrvaških uslužbencev v Italijo. Prihajalo je tudi do administrativnega omejevanja uporabe slovenskega in hrvaškega jezika.

Po letu 1920 se mehkeemu omejevanju pravic pridruži fašistično nasilje, ki se začne s požigom Narodnega doma v Trstu, nadaljuje pa z uničevanjem šol ter kulturnih in političnih središč Slovanov. Ko pa fašisti s pohodom na Rim prevzamejo oblast, se prepove slovenski jezik v javnih uradih in celo v zasebnih pogovorih.

Do leta 1927 zaprejo vse slovenske in hrvaške šole, razpustijo vsa slovenska društva in prepovejo ves slovenski tisk.

Istočasno se začne množično poitalijančevanje, ki je svoje delovanje argumentiralo z dejstvom, da gre za območje rimske Italije. V skladu s to ideologijo so izvorni toponimi seveda latinski, ki so bili kasneje podvrženi

slovenski in nemški barbarizaciji. Tudi avtohtono prebivalstvo je lahko le latinsko, ostali so tuji inorodni barbari.

Najprej je nastopilo poitalijančevanje toponimov. Pri tem se je oblast naslonila na imena, ki so jih čisto slovenskim krajem že v času Avstrije dali tržaški iredentisti, kateri so bili organizirani v Julijskem alpinističnem društvu.

Ta društva so v svojo dokumentacijo in kartografijo namesto izvirnih krajevnih imen vnašala svoja izmišljena in latinizirana imena krajev.

Po letu 1918 so italijanske oblasti začele uvajati nova toponomastična imena. Proces je bil zaključen 1921. leta.

Leta 1923 je oblast s kraljevskim dekretom, ki ga je podpisal Mussolini, predpisala, da se morajo v javnem življenju uporabljati novi toponomastični nazivi. V posameznih primerih, ko je bilo novo ime tako različno od starega, da se lokacije ni dalo ugotoviti, je bilo dopuščeno z malimi črkami v oklepaju staro ime.

Ideja o spremembi priimkov je bila najverjetneje rojena pri italijanskih iredentistih, ki so predvsem zaradi ilegalne dejavnosti v času Avstro-Ogrske želeli zakriti svojo identiteto.

Drugi razlog za to pa so bili njihovi ne preveč italijanski priimki, zato so bili 1918. leta ravno oni prvi med tistimi, ki so si jih dali zamenjati. Italijanska oblast je takoj po aneksiji začela pisati priimke z italijansko pisavo (ICH namesto Č, C namesto K, GN namesto NJ).

Leta 1926 pa je bila izdana kraljeva zakonska odredba, s katero je bilo potrjeno posebno pravilo brezplačne "povrnitve" v italijanske priimke. Priimke za katere so menili, da so izvorni italijanski, vendar so bili tekom let popačeni s tujo pisavo in z dodajanjem tujega korena, so prefekti sestavili posebne spiske. Na osnovi teh spisikov so potem sestavili italijansko verzijo istih priimkov.

Priimke "tujega izvora", za katere niso mogli dokazati porekla, so velikokrat enostavno prevedli. Pri tem je prihajalo do prav smešnih situacij, saj so isti priimek lahko poitalijančili na več načinov. Lep primer je priimek ČEHOVIN: kot priimek italijanskega izvora so ga spremenili v CECCHINI, druga komisija pa je ta priimek smatrala kot priimek tujega izvora in ga je spremenila v CECOVINI.

Kljub dekretu o povratku izvirnih imen, le-ta v začetku ni imel množičnega odziva. Zato so fašistične oblasti začele izvajati številne pritiske na ljudi, tako da je tisti, ki tega ni storil naletel na velike težave. Redki so bili posamezniki, ki zaradi starosti, ekonomske neodvisnosti oziroma družbene marginalnosti niso bili podvrženi pritiskom nacionalfišistične oblasti.

Njihova hrabra drža jim je prinesla neenakopravnost, trpljenje in izobčenje. Trud se je na koncu pokazal za brezpredmeten, saj so jim bili priimki spremenjeni po uradni poti.

Na koncu avtor meni, da je število oseb, ki so bili deležni nasilnega poitalijančevanja presegle 500.000. Če k temu prištejemo še 100.000 izseljenih ljudi, lahko pritrdimo zadovoljstvu rimskih oblasti nad čisto etnično podobo Julijske krajine.

Podobno je italijanska oblast ukrepala glede imen. Pri tem se je naslonila na star avstrijski zakon, ki je prepovedal dajati otrokom smešna, nemoralna imena. Oblasti so kot taka prepoznala seveda vsa neitalijanska imena. Če so starši poskušali na vsak način otroku dati slovansko ime, jih uradniki niso hoteli vpisati v rojstne knjige. S kraljevim dekretom leta 1939 pa je bilo italijanskim državljanom dokončno prepovedano dati tuje ime.

Po drugi svetovni vojni pa padec fašizma še ni prinesel avtomatične vrnitve izvirnih imen, priimkov in toponimov. To se je zgodilo le na območjih, ki so prišla pod jugoslovansko upravo. Drugače je bilo v coni A STO, kjer je angloameriška uprava šele leta 1947 omogočila ljudem povratek izvirnih imen na njihovo zahtevo.

Identičen ukrep za vrnitev izvirnega imena na lastno iniciativo in zahtevo je izdala italijanska vlada leta 1948 za južno Tirolsko, ki ga je z internim dopisom dopolnila tudi za goriško in tržaško pokrajino.

Vendar je ta ukrep prezrl takratno tržaško realnost ter moč in vpliv, ki so ga imeli lokalni nacionalistični krogi nad prebivalstvom. V praksi je to pomenilo, da si mnogi ljudje zaradi okolja, v katerem so živeli, še posebej to velja za tržaško občino, niso upali vložiti zahteve za vrnitev izvirnega imena in priimka.

Zabeleženih je precej primerov, ko so ljudje, ki so vložili zahtevo, naleteli na celo vrsto težav in nevšečnosti.

Na koncu je potrebno povedati, da Mussolinijev dekret o nasilnem poitalijančevanju toponimov ni bil nikoli ukinjen. V krajih kjer, občine vodijo nacionalistične struje, nočejo slišati o vrnitvi izvirne toponomastike, niti v dvojezični obliki.

Pričujoče Parovelovo delo je eden prvih poskusov v Trstu, za osvetlitev dogodkov, pred katerimi je italijanska stran vseskozi zatiskala ušesa.

Paolo Parovel zato zasluži za svoj pogum in raziskovalno vnemo vse priznanje.

Andrej Jerman

MUZIKOLOŠKI ZBORNIK. Zv. XXVIII, Ljubljana
1992, 105 strani

Ob zaključku praznovanj 300letnice Tartinijevega rojstva je v Piranu potekal mednarodni muzikološki simpozij, katerega se je udeležila vrsta uglednih muzikologov in glasbenikov. Ob tej priložnosti je Oddelek za muzikologijo Filozofske fakultete iz Ljubljane skoraj v celoti posvetil 28. zvezek Muzikološkega zbornika temu pomembnemu dogodku, ki je od 11. do 12. septembra 1992 potekal v Tartinijevi rojstni hiši v Piranu.

V zborniku so objavljeni prispevki Katarine Bedina, Marije Bergamo, Tomaža Faganela, Bruna Ravnikarja in Andreja Rijavca (Slovenija), ter prispevki tujih strokovnjakov: Margherite Canale (Italija), Vjere Katalinić in Stanislava Tuksarja (Hrvaška).

Že uvodni prispevek odpira vprašanje slovenskega glasbenega zaledja Tartinijeve dobe, namreč baročno obdobje v slovenski glasbi, od zgodnjih začetkov do sklepne faze z Akademijo filharmonikov, oziroma vse do razkroja baročne miselnosti sredi 18. stoletja. Tartinijevo glasbo, utemeljeno v italijanski instrumentalni, pa tudi operni tradiciji in obenem globoko zakoreninjeno v dvome in glasbene poteke časa, so sodobniki hvalili in zaničevali, priznavali in oporekali. To je bil za baročno obdobje dokaj pogost pojav. Estetska izhodišča so bila namreč prav v tem obdobju bolj kot kdajkoli prej ali pozneje dinamična, fluktuantna in v nenehnem vrenju. Pri tem je šlo zlasti za bistveni premik od mišljenja o glasbi, k mišljenju v glasbi in potem glasbe, namreč za proces počasne, težavne in občasno dramatične osamosvojitve instrumentalne glasbe. Prav Tartinijeva glasba nazorno izpričuje ves potek teh desetletij: od zavezanosti baročni vokalnosti, ki narekuje in določa instrumentalni glasbeni afekt, preko spoznanja, da je instrumentalna glasba v prvi vrsti "zvočni govor".

Tartinijeva glasba je nastajala v dolgotrajnem procesu, ki je bistveno podprl oziroma omogočil osamosvojitve instrumentalne glasbe. Zanimivo je dejstvo, da mnogi Tartinijevi stavki pričajo o navdihu, ki izhaja iz narave instrumenta, čeprav je spevna melodika še dokaj očitno zavezana vokalnim izhodiščem in sicer opernim, cerkvenim ali ljudskim.

Tartini pa ni bil le velik skladatelj, violinski virtuoz in glasbeni teoretik, temveč tudi pomemben glasbeni pedagog v Padovi. Že Tartinijevi sodobniki so pri njegovih učencih priznavali kot edino pravo violinsko šolo, mojstrovo "šolo narodov".

Med raznimi dokumenti, ki delno omogočajo rekonstrukcijo tartinijanske didaktike, sta dve še neobjavljeni različici znamenitih "Pravil igranja violine", medtem ko se v zvezi z drugim področjem Tartinijevega poučevanja, to je kompozicije, upoštevana in analizirana dva ohranjena zvezka njegovih učencev, in sicer "Pravila kombinacijskih tonov" in pa "Učbenik kontrapunkta".

Po mnenju Andreja Rijavca, se je Tartini v svojem obsežnem teoretskem spisu "Trattato di musica" (1754) dokopal do povsem samosvoje različice ozavečenega predkla-sicističnega komponiranja. To pa je še posebej pomembno, ker v času, ko se je težišče novatorstva in novih sintez prenašalo v dežele onstran Alp, italijanski prostor ni premogel instrumentalnega ustvarjalca, ki bi, vkoreninjen v njegove kompozicijske rešitve, bil zmožen le-te povzdigniti do klasicističnega ali celo klasičnega leska. V tej luči se nam torej Giuseppe Tartini kaže kot osebnost prehoda, tudi glasbenogeografskega, kar daje njegovemu vsestranskemu ustvarjalnemu delu toliko večjo težo in pomen.

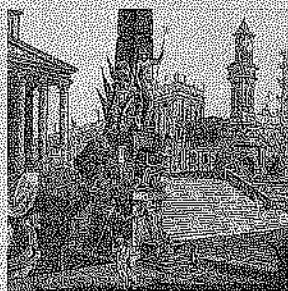
Slavko Gaberc

Sonja Ana Hoyer: HIŠA TARTINI V PIRANU.
Zgodovinski razvoj in likovna oprema, Založba Lipa,
Koper, 1993, 150 strani

Za nami je že skoraj celo desetletje, ko se je ob prenovi Tartinijeve hiše v Piranu potrdila domneva, da gre za nadvse pomemben spomenik meščanske arhitekture. Odkritje poslikav v prvem nadstropju je tedaj pritegnilo strokovno pozornost odgovorne konservatorke Sonje Ane Hoyer, ki se je na pobudo dr. Naceta Šumija odločila za temeljitejšo raziskavo palače, za katero bi lahko dejali, da navdihuje tudi današnji življenjski utrip na osrednjem piranskem trgu. Hoyerjeva se je v okviru raziskovalnih nalog Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani ob odkrivanju dotlej neznanih poslikav v Tartinijevi hiši posvečala tudi njihovi ikonografski in slogovni analizi. Za njeno raziskovalno delo je bilo odločilnega pomena odkritje grafičnih predlog za poslikavo stranskega salona v prvem nadstropju omenjene hiše. Ker pa je pri obnovitvenih in konservatorskih delih šlo za poseg, osredotočen na obdobje velikega skladatelja in glasbenika Giuseppa Tartinija (1692-1770), ki je bil vpet v kulturno življenje beneškega settecenta, je bilo smiselno podrobneje raziskati tudi takratne povezave med Piranom in Benetkami. Povsem razumljivo je torej, da se je raziskovalna naloga razširila s področja notranjih poslikav še na arhitekturno tkivo celotne stavbe skozi njeno pestro zgodovino. Prenova Tartinijeve hiše je torej omogočila poglobljeno znanstveno raziskavo tako glede na zgodovinski razvoj kakor tudi glede na likovno opremo same stavbe. Vse to je avtorica strnila v petih vsebinsko zaokroženih sklopih, z vidika različnih metodoloških pristopov, od klasične zgodovinske metodologije pri arhivskih raziskavah prek arhitekturnih analiz stavbne rasti, konservatorskoprezentacijskih raziskav do umetnostnozgodovinskih analiz najdenih poslikav in umeščanja le-teh v širši beneško vplivani kulturni prostor.

V prvem poglavju ("Rod Tartinijevih v Piranu") se srečamo s tistim obdobjem življenja velikega violinista,

H I Š A TARTINI

SONJA ANA HOYER

ki je neposredno povezano z njegovimi svojci v Piranu. Poleg tega so tukaj izpostavljeni tisti člani družine, ki so naročali predelave in poslikave družinske hiše. Čeprav so posameznike omenjali že starejši in mlajši italijanski življenjepisci G. Tartinija, so šele recentne analize "Zbirke Giuseppe Tartini 1654-1951" v Pokrajinskem arhivu Koper, gradiva v Župnijskem arhivu v Piranu in arhivskega gradiva v minoritskem samostanu v Piranu razkrile relevantna imena, ki so dejansko najpomembnejša za nastanek prezentirane hiše in njenega krasilnega bogastva (npr. skladateljev oče Giovanni Antonio Tartini in njegov vnuk kapetan Pietro Tartini).

Drugo poglavje ("Zgodovinski razvoj Tartinijeve hiše") je nekakšna nadgradnja izsledkov Brede Kovičeve in Mirosłava Pahorja, ki sta, upoštevajoč dokumentarno gradivo in arhivske podatke, prva pisala o spremembah stavbnega kompleksa današnje Tartinijeve hiše.

Sonja Ana Hoyer pa je njune ugotovitve bistveno dopolnila z materialnimi pričami razvoja stavbe ter z arhitekturnimi analizami, ponazorjenimi z grafičnimi prilogami. Omeniti velja, da je arhitekturna rast stavbe predstavljena tudi v okviru oblikovnega in vsebinskega

spreminjanja osrednjega piranskega trga, ki je bil skozi stoletja deležen dinamičnih sprememb in dopolnitev.

V poglavju o konservatorskih raziskavah, vrednotenju najdb in spomeniški prezentaciji Tartinijeve hiše je avtorica nanizala ugotovitve konservatorskih raziskav, katere so sočasno potekale v dveh fazah (prva v obdobju 1984-1985 in druga v letih 1987-1988).

Tartinijeva hiša je nedvomno ena najpomembnejših spomeniškovarstvenih akcij MZVNKD v Piranu in hkrati najuspešnejši primer prenovljene meščanske arhitekture na prehodu baroka v neoklasicizem v tem mestu. V osrednjem poglavju ("Likovna oprema Tartinijeve hiše") so predstavljene poslikave v notranjščini, ki nam omogočajo primerjavo s pomembnejšimi profanimi dekoracijami v spomeniškem gradivu severozahodne Istre, poleg tega pa omogočajo tudi novo vrednotenje doslej marsikje zapostavljenih podobnih poslikav. Avtorica veliko pozornosti namenja tudi topografskim opisom posameznih sob, ki skupaj z ikonografskimi in slogovnimi analizami izpričujejo prepletanje baročno razumljenega slikanja scenografskih arhitekturnih motivov z elementi klasicističnega ornamentalizma.

O tesni povezavi z Benetkami in kasneje s Trstom pričajo sorodnosti piranskih poslikav z načinom slikanja beneško šolanega slikarja in dekoraterja Giuseppa Bardina Bisona (1762-1844).

Najbolj neposredne povezave teh poslikav z Benetkami pa potrjujejo grafične predloge, ki so najbolj navdihnile piranske avtorje. Gre za capriccie iz grafične mape beneškega slikarja in scenografa Pietra Gasparija (1720 - 1785) in dvoje capriccirov najpomembnejšega slikarja beneškega settecenta Giambattista Tiepola (1696 - 1770).

V sklepnem poglavju je govora o odmevih grafične dejavnosti beneškega settecenta in tržaškega neoklasicizma v Piranu. Grafična dejavnost beneškega settecenta je namreč s svojima dvema največjima predstavnikoma na določen način prisotna tudi v Piranu. Tukaj se omenjata Giambattista Tiepolo in Giovanni Piranesi (1720-1778), ki sta še pred sredino 18. stoletja najvidneje zaznamovala beneško jedkanico. Prav Tiepolovi capricci so neposreden dokaz živih vezi med Piranom in Benetkami, Piranesijev način slikanja imaginarnih arhitektur pa je tako močno vplival na Pietra Gasparija, da na poslikavah sobe z arhitekturnimi capricci v Tartinijevi hiši tega nikakor ni mogoče prezreti. To skratka pomeni, da so teoretične predpostavke potrjene in situ.

Sicer pa prenovljena Tartinijeva hiša z dekoracijami, ki si jih je omislil kapetan Pietro Tartini, obuja reprezentativni meščanski interior zgodnjeklasicističnega obdobja v Piranu. Rezultati odkrivanja njenega izvirnega stanja, za katere ima največ zaslug prav Sonja Ana Hoyer, so vidni v njeni današnji prezentaciji in v pričujoči monografiji, ki s temeljito obravnavo odkritih poslikav in štukatur zapolnjuje zlasti vrzel v zvezi s profano umet-

nostjo 18. in 19. stoletja. Prenovljena Tartinijeva hiša stilno nesporno spada v istrski in beneško furlanski kulturni prostor, z njeno prenovo pa so postavljeni temelji in vzor za nadaljnje raziskave in ustrezne prezentacije ostalih sorodnih kulturnih spomenikov v Slovenski Istri in drugod v Sloveniji.

Slavko Gaberc

Morato Nada: REPENTABOR - SVET NA MEJI.

Pokrajinski muzej, Koper, 1993. 114 strani.

Krajevna zgodovina je bogatejša za novo delo, vodnik po vaseh Repentaborskega območja. Avtorica, zgodovinarica Nada Morato se je lotila obdelave osrednjega dela Tržaškega Krasa, in sicer sveta v Kraškem hribovju, od Prčedola in Repna do Volnika, Prelovca in Vrhovelj. Obravnavano območje spada pod matični Kras in v povodje podzemeljske reke Reka-Timav.

Repentabor je pojem za utrdbo, nekdanjo faro in občino. Nahaja se na geostrateško važnem območju, saj leži nad pomembno prometnico, ki vodi iz Trsta v vzhodni svet. V verigi hribovja, ki ločuje Tržaški Kras od Komenskega, obvladuje prelaza Poklon in Prelovec. Do repentaborskega ozemlja je segalo že ozemlje stare tržaške komune. Vzhodno od Vrhovelj so se stikale posesti Devinskih in Goriških grofov. Po drugi svetovni vojni je politično prekupčevanje svetovnih velesil leta 1947 presekalo to ozemlje z državno mejo. Ta je prisodila prelaz Poklon z vasmi Col in Veliki Repen Svobodnemu tržaškemu ozemlju in nato Italiji, prelaz Prelovec z vasmi Dol, Voglje in Vrhovlje pa Jugoslaviji. Preteklosti teh krajev lahko sledimo od prazgodovinskih časov, antike in srednjega veka in seveda tudi v kasnejših obdobjih. Omeniti pa velja tudi t.i. mejne grofe in glavarje iz Istre, ki so opravljali pomembne funkcije na dvoru Goriških grofov. Imeli so na primer nadzorstvo nad pomembnimi potmi in mitnicami, kot je bila leta 1494 repenska. Skrbeli so tudi za obrambo pred Turki in se potegovali za patronat nad farami Tomaj (pod katerega je spadal tudi Repen), Senožeče, Košana, Trnovo in Jelšane. Prvi pisani vir o Repnu izvira iz druge polovice 13. stoletja. V obdobju "istrske vojne" 1283-1292, ki je potekala med Benečani in Goriškimi grofi na eni, ter patriarhom, Padovo, Trevisom in Trstom na drugi strani, je bil svet ob Tržaškem zalivu opustošen in v skrajni bedi.

V obdobjih občasnega premirja (1285-1287) pa je nekako stekla tudi trgovina med Piranom in Repnom. Z vinom in žitom je namreč tedaj trgoval Janez, v Pianu imenovan Rapin. Ker je to po dosedanjih izsledkih prvi pisani vir o kraju, je zelo verjetno, da je Repen dobil ime po priimku Rapin (slovensko Repar). Tudi v naslednjih stoletjih so ti kraji doživljali burno usodo. Nesreče so se vrstile ena za drugo; najprej Turki, kuga in kobilice

(leta 1475 so uničile vso letino) in končno potres, ki je Repence prizadel leta 1511, tako da so morali prihodnje leto temeljito obnoviti svoj "formalitiun Riepnich" oziroma svoj "castro Riemnich" in na novo sezidati cerkev. Z namenom, da bi zavarovali cesto, ki je potekala pod njimi ter da bi branili Trst pred Turki in Benečani, so Repenci v utrdbo namestili močno vojaško posadko. Zaradi turških vpadov se je namreč število prebivalcev na Krasu občutno zmanjšalo, saj so preživeli večinoma bežali v mesta. Na prazne kmetije, pustote, so fevdalci naseljevali pravoslavne uskoke iz Hercegovine in romanske Vlahe, ki so bežali pred Turki z vzhodnega Balkana in Dalmacije. Uskoki so sprožili vojno med Habsburžani in Benečani (1615-1617), ki je divjala na robu med Krasom in Furlanijo in jo poznamo pod imenom uskoška ali gradeška vojna. V spomin na te krvave dogodke imenujejo še danes Sesljski zaliv *Baia degli Uscocchi*. Vojna se je končala s posredovanjem evropske diplomacije, Avstrija pa je morala senjske uskoke preseliti od morja proti notranjoti.

Precej so jih naselili med Lokvijo, Repnom in Repničem, največ pa na Opčinah. Uskoki so s seboj prinesli drugačne navade, običaje in kulturo, sčasoma pa se je njihova kulturna dediščina povsem spojila z domačo avtohtono. V 14. in 15. stol. so se močno razvila trgovska mesta Italije, ki so preko naših krajev izmenjavala blago s Podonavjem.

To niti najmanj ne preseneča, če upoštevamo dejstvo, da se je samo s soljo ukvarjalo mnogo Kranjcev in je šlo čez Primorsko tudi 30.000 tovorov letno, cvetelo pa je tudi prekupčevanje z žitom, vinom, volno, mlekom, sirom, mesom in kožami. Obdobje prosvetljenstva in zlata doba Trsta so prinesli napredek tudi za podeželje. Čez Tabor so zgradili Terezijansko cesto, ki je sekala Dol po sredini, vodila okoli Vogla čez Poklon in se končala na Via commerciale v Trstu. V prvi polovici 19. stoletja beležimo gospodarski razcvet Trsta, kar je vplivalo tudi na kraško zaledje, kjer se je razvilo svilogojstvo, javarstvo (lomljenje kamna), kamnoseštvo, gostinstvo, mlekarstvo in povrtninarstvo. V tem obdobju so opazna tudi večja vlaganja v gradnjo in obnavljanje hiš. Tedaj je nastala značilna kraška hiša s furlanskim pridihom (gank) in zunanjim stopniščem. Nastale so prave arhitekturne umetnine, ki so jih graditelji ovekovečili z letnicami, znamenji, napismi in sporočili.

Leta 1790 so začeli uporabljati ime Repentabor, kar lahko povežemo s potrebo prebivalcev po slovenskem pisnem izrazu.

V času francoskih ilirskih provinc (1809 - 1813) so ozemlje Repna priključili Zgoniku in z njim istrski provinci. Repentaborska občina je nato prešla iz istrskega okrožja pod goriško in leta 1823 pod tržaško okrožje. O prvih začetkih kulturnopolitičnega delovanja je možno govoriti leta 1870, saj so tedaj že imeli čitalnice v Krepljah, Dutovljah, Komnu, Sežani in Skopem ter pri-

pravljali tabor v Fernetičih in Sežani. Obdobje prve in druge svetovne vojne je v kraške kraje ponovno prineslo obilje gorja, povečalo se je izseljevanje (Argentina, Kraljevina SHS) in fašistično potujčevanje, kateremu pa so se zavedni Slovenci vedno uspešno upirali.

Pritrdimo lahko ugotovitvi Nade Morato, ki pravi, kako je moralo včasih preteči več stoletij, da so se zgodile spremembe v načinu življenja in razmišljanja. Današnji čas pa je povsem drugačen kot včerajšnji. Neprestano se vrstijo velike spremembe, ki jih zaznavamo na raznih področjih v naravi, kmetijstvu, strukturi prebivalstva, v kulturni podobi krajev in ljudi. Repentaborsko skupnost je razdelila meja in vsako območje se je poslej spopadalo s svojimi težavami. Vse to pa ni preprečilo, da bi se še naprej srečevala dva sveta, saj zgodovinskega spomina ni mogoče izničiti z nekaj upravno-administrativnimi posegi.

Slavko Gaberc

**Ivan Gams: SISTEMI PRILAGODITVE
PRIMORSKEGA DINARSKEGA KRASA NA
KMETIJSKO RABO TAL.**

Geografski zbornik Acta Geographica, 31 (1991),
5-106, Ljubljana, 1992

Gamsova razprava je izšla v zborniku, ki ga izdaja Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU in ki je obenem redna publikacija IV. razreda SAZU. Obsežno delo je po eni strani organsko povezano z vrsto prispevkov s kmetijstvom kot osrednjo temo, ki izhajajo v tem zborniku, po drugi strani pa je sinteza dolgoletnih avtorjevih raziskovanj o odnosu človeka do krasa v okviru njegove osnovne dejavnosti, kmetijstva. Da gre res za plod dolgoletnega dela, potrjuje tudi posvetilo "slušateljem geografije, mladim sodelavcem in vsem drugim, ki so pomagali pri terenskem delu".

Razpravo sestavlja pet večjih poglavij, katerih prvo, Terminološka vprašanja, seznanil bralca z različnimi izrazi, ki jih uporablja človek na krasu za dela in postopke pri spreminjanju naravnega kraškega površja v kmetijsko zemljišče. Poleg običajnih, kot so trebiti, čistiti in ograda, zvemo tudi, da na Primorskem pravijo grušču vrnik, nosilom čevere in ograjenim parcelam drnule. Poleg knjižnih oziroma kraških narečnih izrazov, je zapisana še obilna bera izrazov iz Istre, hrvatskega Primorja in Dalmacije.

V poglavju Splošno o sistemih avtor na kratko predstavi tipe kraškega površja, ki si ga je človek moral prilagajati in sisteme oziroma cilje teh prilagajanj. To je le uvod v najboljše del razprave z naslovom Sistemi prilagajanja krasa kmetijski rabi tal. Ta del je obenem tudi bistvo prispevka. Prikaza te obsežne snovi se je avtor lotil tako, da je najprej nakazal in razložil problem (sistem), nato pa to pojasnil in predstavil na konkretnem

primeru. Primeri so lahko zelo različni, tako po tipu kot tudi po kraju (od našega Krasa pa do Visaš, kjer je pač avtor v dveh desetletjih raziskav naletel na najbolj zanimiv primer, oziroma kjer je neko vprašanje raziskoval najbolj v podrobnosti. Tako obsežne snovi nikakor ni mogoče predstaviti v tako kratkem pregledu, zato naj le naštejemo konkretno obravnavane posamezne probleme in kraje: sprememba gozda v pašnik (Lipica, Lošinj), sprememba gozda in pašnika v travnik (Tomaj), prestavljanje travnikov (Krajna vas), obseg otrebljenega zemljišča v odnosu do fronte (Kostanjevica na Krasu), obdelovanje na kraških poljih in vrtačah (škocjanski kras, Krk), vinogradi na krasu (Hvar, Krk, Vis) in drevesne kulture na krasu (Lokev, Rudine, Punat, Lošinj, Hvar). Pri tem je vsekakor treba opozoriti tudi na raziskovalne metode, nekatere v celoti izvirne, kot je npr. ugotavljanje starosti deforestacije s pomočjo geomorfoloških metod, meritve žlebičev kot metoda relativne datacije, analize katastrskega gradiva, merjenje zidov in prostornin otrebljenega kamenja. Posebno poglavje je posvečeno Velemu polju na Hvaru (Sistemi prilagajanja krasa v luči agrarne zgodovine na primeru Velega polja na Hvaru), ki je tudi celostno obdelano, od geoloških in geomorfoloških osnov preko agrarne zgodovine in metod prilagajanja krasa do današnjega stanja. Današnje stanje pomeni na eni strani uničevanje tisočletja stare kulturne pokrajine na krasu, kar v skrajnih primerih predstavlja rušenje kraških zidov z buldožerji zaradi širjenja poljskih poti in nalaganje ter odvažanje kamenja z grobelj za gradbeni material s pomočjo najsodobnejše mehanizacije, po drugi strani pa obnavljanje te pokrajine, s ponovnim trebljenjem, melioracijami ter postavljanjem suhih zidov in škarp.

V zadnjem, 5. poglavju Zaključki o sistemih pri nas in po svetu in o starosti zidov, avtor podaja zgodovinski pregled sprememb gozdnate kraške pokrajine v kulturno pokrajino, temelječ na primerih s kraškega sveta po vsem Sredozemlju. Pri tem so vključeni tudi sistemi današnjih melioracij in tipi priročnih stavb, ki so jih ljudje postavljali iz kamenja ob njivah in na pašnikih (hiške, trulli, itd.). Naj za konec kar navedem dvoje avtorjevih sklepnih misli: "Količina otrebljenih kamnov v dinarskem primorju daleč prekaša količine kamnitih kvadrov, ki gradijo egiptovske piramide... Potreba po nadaljnjem raziskovanju akumulacij grušča in zlasti suhih zidov je nujna, ker v sedanosti izginjajo".

Seznam literature obsega 67 del, med njimi 18 avtorjevih. Na koncu razprave je angleški povzetek na petih straneh. Delo ilustrira 44 fotografij, skic, načrtov in grafikonov. Za sklep lahko le dodam, da je delo bogat vir gradiva in razlag kraške kulturne pokrajine, kakršna je danes, ne le v Sloveniji in v dinarskem primorju, ampak tudi drugod v Sredozemlju. Kogar zanima naša pokrajina, predvsem primorski kras in njegova zgo-

dovina v pokrajinskem smislu, bo to obsežno, a zanimivo in prijetno berljivo delo z veseljem vzel v roke.

Andrej Kranjc

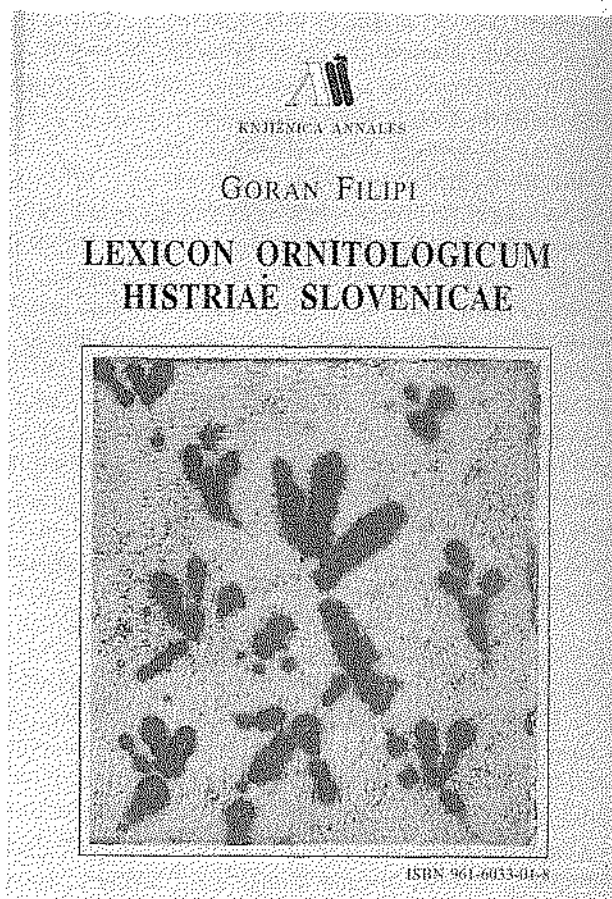
**Goran Filipi: LEXICON ORNITOLOGICUM
HISTRIAE SLOVENICAE.**

Knjižnica Annales 4, Zgodovinsko društvo za južno
Primorsko, Koper, 1993, 106 strani

Djelo o kojemu je riječ osebujno je po mnogim obilježjima u skupini istovrsnih kojima po naravi sadržaja pripada. Spomenimo ovdje tek ona znatnija i bliža ne-stručnjacima. Jedna posebnost običnog čitatelja čeka već pri prvom susretu s knjigom. Tako je već po naslovnici jasno i onome koji ne stoji najbolje s latinskim jezikom da je pred njim rječnik, dakle knjiga uz koju odmah idu najmanje dvije primisli: prvo, da je to jedan od prijeko potrebnih priručnika bez čije se pomoći danas čovjek sve teže snalazi u moru svakojakih obavijesti koje ga zasipaju s raznih strana i, drugo, da je gotovo uvijek riječ o djelu koje nas pomalo plaši svojim znatnim opsegom. U Filipijevu slučaju ne bi se moglo tvrditi da je tako, napose ne u drugom obilježju. I to je dobro za širi krug korisnika. Rječnik je svojim opsegom od u svemu stotinjak stranica i prikladnim formatom posve neuobičajen, a to dalje znači da i po tim odlikama može svrnuti pozornost na sebe i na sadržaj koji donosi.

Listajući dalje već u impresumu i donaslovnici opažamo da to nije samo rječnik, već i leksikon, slovar i vocabolario, dakle višejezični rječnik, djelo koje "govori" više jezika i već po tome računa na veći broj korisnika i na šire prostore.

Na ovom se mjestu odmah nameće jedna asocijacija svakomu nešto boljem poznavatelju hrvatske leksikografske prošlosti, koja je - uzgred budi rečeno - gotovo sve do u naše dane znatnim svojim dijelom ostajala u sjeni i bez pravoga i potpunog suda o njejoj vrijednosti. A u njoj, u hrvatskoj leksikografiji, već po naravi stvari, kada je riječ o jednom malom jeziku, znatno je više upravo dvojezičnih i višejezičnih djela nego jednojezičnih. Zapravo je istina da u svemu prikladnoga i modernoga jednojezičnika hrvatskog jezika nemamo sve do danas. Stoga s Filipijevim rječnikom u ruci prisjećamo se niza njegovih velikih prethodnika iz nedavne ili vrlo davne prošlosti, sve do prvoga među njima Fausta Vrančića, vrsnoga Šibenčanina, dakle Filipijeva sumještanima u neku ruku, jer između Zadra i Krešimirova Grada, rodni mjesta jednoga i drugoga, i nije tako velika razdaljina, napose ne tolika kolika je od rastička Vrančićeva znamenita Dictionariuma iz 1595. do našega vremena. Stojeći na čelu duge kolone pisaca rječnika u hrvatskom jeziku, taj je poznati znanstvenik prvi napisao višejezični rječnik nevelik op-

segom i izniman važnošću za sveukupnu hrvatsku kulturu. Dakako, svaka bi dalja i šira usporedba tih dvoju djela, izvan naznačenoga asocijativnog kruga bila posve neutemeljena i ne bi koristila ni jednom autoru. Zapravo, tom je prisjećanju glavna zadaća da jače potkrijepi jedan sud: Filipijev rad ide u hrvatsku leksikografiju, barem po autorovoj pripadnosti i dijelu teksta koji je na tom jeziku u Rječniku, ali i isto tako u talijansku i još u većoj mjeri u slovensku rječničku literaturu. I ta je trojezičnost tako strogo i dosljedno provedena da - kad se izuzmu znanstveni nazivi na latinskom jeziku i slovenski i istromletački pučki nazivi - na ostala tri jezika otpada gotovo matematički precizno po trećina od sveukupnog teksta.

Osim uobičajenih dijelova koje imaju radovi ovakve vrste, u Filipijevu su Rječniku posebno važne tri cjeline bez kojih bi se mnogokoji čitatelj u njemu teže snalazio. To su Uvodne napomene, Rječnik i Kazala. Iz uvodne se bilješke najprije razabire da je pred nama tek oko 10% od građe koju je autor sakupio po cijeloj Istri i koja još čeka svoga izdavača. Zapravo je pred nama građa što se odnosi na današnji slovenski dio Istre koji je autor istraživao. Osim tehničkih uputa koje pomažu lakšem snalaženju u djelu, valja obratiti pozornost na još dvije karakteristike koje spominje autor, a ističu ih i recenzenti. Čitamo tako da je Rječnik prvi ove vrste

u slovenskom kulturnom prostoru. Autor tvrdi: "Jezikoslovac će u rječniku naći građu za fonetsko-fonološka, leksikološka i morfološka istraživanja; slavist za istarske slovenske govore, romanist za istromletačke."

Najviše prostora zauzima sam Rječnik. Istom u ovom dijelu čitatelj se do kraja osvjeđuje da je pred njim specijalni rječnik, a ne opći, jer građa nije poredana abecednim slijedom, kako to obično biva, već su u njemu primijenjena ornitološka mjerila po kojima se nazivi razvrstavaju najprije u redove, vrste, porodice i tako redom sve do podvrsta, a tek u ovima zadnjima, kada je više pučkih naziva, oni su abecedirani. Svaki pučki naziv opremljen je sa dva, zapravo tri dodatna podatka koja će pozdraviti najprije jezikoslovci i biolozi. Svi su primjeri naglašeni kako je to uobičajeno u idiomima na koje se odnose, uz svaki je naziv naznačeno naselje u kojemu je zabilježen i lako se daje razabrati da li pripada slovenskom ili istromletačkom krugu. To je onda dio građe koji će biti koristan dijalektologu kao podloga za dalja istraživanja i zaključivanja. Ornitologe će veseliti - rečeno je već - što je sve to razvrstano po uzancama njihove nomenklature. Sve u svemu u Rječniku je zabilježeno nazivlje za nešto manje od 200 ptičjih vrsta, ali u svome izvornom, živom obliku, onako kako ga, dakle još uvijek danas rabe izvorni govoritelji tih krajeva. Stoga nije patetično kada se tvrdi da je tim postupkom izdvojen i trajno zabilježen jedan dio žive jezične stvarnosti, upravo jedan od onih koji su kao i njihovi nositelji, u ovom slučaju ptice, znatno ugroženi pred naletima modernog doba. I baš u tome vidim najveću vrijednost ovog rada, u autorovoj nakani da sačuva bogatstvo pučkog ptičjeg nazivlja i sve ono što s time ide u jezičnom, kulturnom i svakom drugom pogledu. Otuda je još jasnije koliko je za hrvatsku leksikografiju važno da se Filipijev Rječnik pojavi u cijelosti.

Istina, naći će se tko god koji bi piscu mogao spočitnuti da se zadržao samo na temeljnoj i najnižoj jezičnoj razini, dajući tek jezični podatak i par njegovih obilježja, a da nije ulazio u raščlambe jezičnih doticaja i utjecaja niti u povijesnu dimenziju oblika i njihovih značenja. Koliko god to jest potreba s gledišta jezikoslovlja, jamačno je ovaj put izostalo zbog širine čitateljskog kruga kome je djelo namijenjeno.

Istom po trećoj cjelini, po kazalima vidi se najbolje koliko je Filipi mislio na praktičnu, uporabnu stranu svoga rada i kako ju je širio sve u namjeri da mu djelo bude od koristi za svakoga tko se služi makar jednim od tri proširenija jezika /hrvatski, talijanski, slovenski/ što se dotiču na istarskom području. Nazivi su ptica na kraju razvrtani čak u pet skupina. Najprije dolaze pučki, slovenski i istromletački nazivi, a zatim njihove istoznačnice u latinskom znanstvenom nazivlju pa zatim na slovenskome, hrvatskome i talijanskome književnom jeziku. Tako su otvorena petera vrata za pristup građi. I to je onda druga znatnija odlika Filipijeva Rječnika,

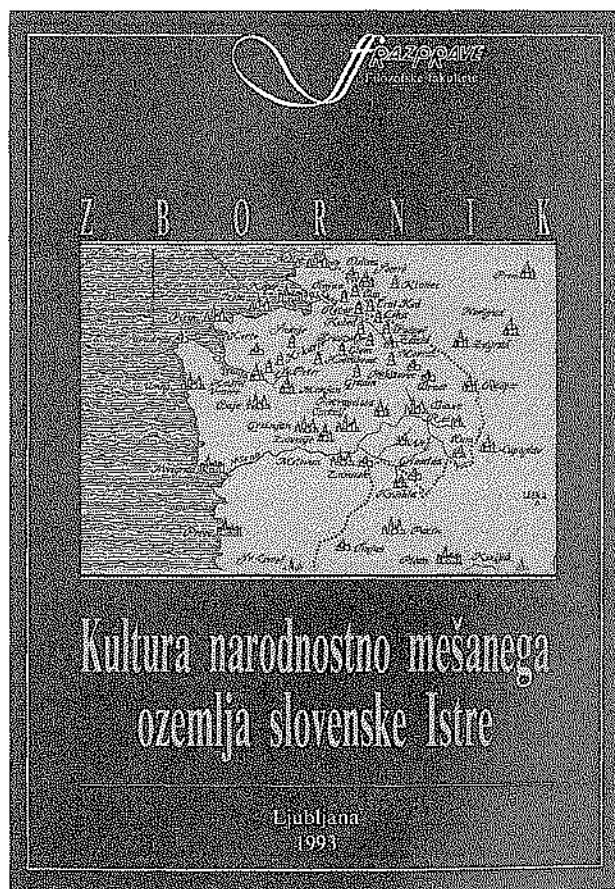
njegova naglašena uporabljivost, uz ranije spomenutu izvornost.

I tako smo se u osvrtu na Filipijev Rječnik hotimice kretali stazama koje bi mogao birati prije svega koji nešto upućeniji i radoznaliji čitatelj, jer je ovo djelo namijenjeno upravo takvima. Ali to nikako ne znači da se na njega ne mogu i ne smiju protegnuti i objektivna i stroga znanstvena / prije svih jezikoslovna i ornitonijska/ mjerila. Čvrsto vjerujući da bi i u takvu pristupu Rječnik posvjedočio svoje znatne vrijednosti, ostavljamo to drugoj prigodi i pozornosti specijalista, prije svih ornitologa i leksikografa.

Ivan Zoričić

Zbornik: KULTURA NARODNOSTNO MEŠANEGA OZEMLJA SLOVENSKE ISTRE. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Razprave Filozofske fakultete), Ljubljana, 1993, 254 strani.

Pravkar izdani zbornik Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre (izdal ga je Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani) prinaša 13 raziskav oziroma študij, ki so bile opravljene v srednje-ročnem obdobju (1986-1990) dolgoročno zasnovanega

isto imenskega projekta (njegove raziskovalne cilje je opredelila koordinatorica projekta dr. Duša Krnel-Umek v Predgovoru k temu multidisciplinarno zasnovanemu zborniku; o tem glej še njen prispevek "o projektu" v tej številki *Annales*). Pričujoči zbornik je torej rezultat petletnega raziskovalnega dela, ki so ga opravili sodelavci kulturnih ustanov v Kopru in Piranu: Pokrajinskega arhiva, Pokrajinskega muzeja in Medobčinskega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine v okviru projekta *Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre* (obsega upravne občine Dolina, Milje, Koper, Izola, Piran, in tako združuje ozemlje z narodnostno mešanim prebivalstvom na tej in oni strani meje Republike Slovenije). Namen zbornika je dvojen, na eni strani naj bi pokazal opravljeno strokovno delo zgoraj omenjenih institucij ter potrebe po varovanju kulturne dediščine na tem območju, na drugi strani pa naj bi na podlagi opravljenih študij osvetlil specifičnosti tega območja, kjer živijo Slovenci, italijanska skupnost in mnogi priseljenci. In kaj vsebinsko novega prinašajo posamezne raziskave?

Timotej Knific nas v prvi študiji "Arheološki pregled morskega dna v Sloveniji" seznanja z dosedanjim opravljenim podvodnim arheološkim delom na Slovenski obali gre predvsem za rekognosciranje priobalnih in globokovodnih najdišč, ki ga je avtor vsebinsko razdelil na tri ločena obdobja: prvo je čas ključnega zbiranja podatkov o rimskih najdiščih ob istrski obali; drugo se je začelo leta 1963, ko se je podvodnih arheoloških terenskih pregledov lotil Pomorski muzej "Sergej Mašera" iz Pirana ter do leta 1982 pregledal 150-200 m širok pas morskega dna vzdolž obale od Portoroža do Kopra; in tretje obdobje (obsega zadnje desetletje), ko se je v terenske preglede priobalnih najdišč vključil tudi Pokrajinski muzej v Kopru. V osrednjem delu študije pa avtor predstavlja rezultate 9. arheološko-potapljaških raziskav, opravljenih s sodelovanjem potapljaške ekipe pri Narodnem muzeju v Ljubljani v okviru projekta v letih 1986-1990; raziskana so bila naslednja posamezna najdišča: Zaliv sv. Jerneja, Viližan v Izoli, Simonov zaliv in Fižine v Portorožu (ostanki rimskih pristanišč), Izola (področje načrtovane marine med Izolo in Simonovim zalivom), Piran (področje od piranskega pristanišča do Fiese najdišča lončenih pipic), Piran-Strunjan (potopljena desantna ladja iz druge svetovne vojne), Piran-Savudrija (potopljena tovarna ladja, prav tako iz druge svetovne vojne) ter Portorož (potopljen italijanski hidroavion iz zadnje svetovne vojne). Avtor zaključuje svoj prispevek z ugotovitvijo, da je raziskovanje rimskih najdišč ob Slovenski obali zelo obetavna in ob poglobljenem preučevanju zaledja tudi zelo pomembna naloga slovenske arheološke vede.

Tudi naslednja študija *Kontinuiteta poselitve v mestnih jedrih Kopra, Izole in Pirana* ki jo je prispeval Marko Stokin, je s področja arheologije. Avtor ugotavlja, da

so bila vsa bistvena vprašanja o nastanku, evoluciji, ekonomskem in socialnem razvoju mest severozahodne Istre v pereteklosti interpretirana predvsem na podlagi historične bibliografije, sorazmerno redkih arheoloških naključnih najdb in skromnih arheoloških raziskav. Sčasoma je postalo jasno, da samo arheološke raziskave lahko prinesejo nove podatke, ki bodo razjasnili problematiko nastanka in razvoja mest. Vendar je šele v drugi polovici 80. let prišlo do bistvenega premika v pojmovanju arheologije kot sestavnega dela kulturne dediščine. Tako so bile ustvarjene minimalne podlage za pričetek sistematičnega arheološkega dela. Pisec nas v svoji študiji seznanja z arheološkimi raziskavami nastanka in razvoja mestnih jeder Kopra, Izole in Pirana, opravljenih v okviru projekta. Rezultati teh raziskav nakazujejo, da je bil v obdobju 2. in 1. stol. pr. n. š. prostor severozahodne Istre verjetno že integriran v severnoitalsko gospodarstvo. V tem času že lahko govorimo o prvih zametkih mest, predvsem Pirana in naselbine pod Serminom, medtem ko je poselitev Koprškega otoka v tem času še nejasna. To je tudi obdobje, zaključuje avtor, ko pride do kultivacije priobalnega pasu.

Flavij Bonin in Leo Čeh v študiji "Slovenci in pomorstvo od najstarejših časov do 20. stoletja" prezentirata raziskavo slovenske pomorske zgodovine. Prvi del raziskave vključuje izbor in obdelavo podatkov o Slovencih in njihovem deležu v pomorski trgovini v starejšem obdobju (od 14. do 18. stol. in dalje, ko se postopoma razvije trgovanje med pomorskimi mesti Koper, Izola, Piran, Trst ter slovenskim in srednjeevropskim zaledjem); drugi del raziskave pa zajema preučevanje slovenske pomorske preteklosti predvsem v 19. stoletju, ko se Slovenci pojavljajo že kot pomembni ladjarji, tako posamezniki kot družabniki pri nakupu prvih slovenskih parnikov.

V daljši zgodovinski študiji "Prispevek k zgodovini upravne in obrambne organizacije koprškega podeželja v srednjem veku" Darko Darovec ugotavlja, da korenine organiziranih obrambnih postojank vzdolž Kraškega roba nedvomno segajo vsaj v dobo pozne antike, ko so se v obrambi pred plenjenji "barbarov" zatekali v Istro pribežniki iz bližnjih in daljnih pokrajin propadajočega rimskega imperija. V času bizantinske oblasti je bil v Istri že vzpostavljen temeljni obrambni pas, ki se je razprostiral po Istrskem Krasu do Kastva. V zaledju tega pa so posamezna mesta vzpostavljala svojo obrambo, Koper konkretno na sestopih s Kraškega roba. Slovani so kot kolonisti prvič omenjeni v listini o "Rižanskem placitu" (804), ki pa ni pomembna le zaradi "vesti o Slovanih, ki jih je vojvoda Ivan začel naseljevati na istrska tla", ugotavlja avtor, temveč ker razkriva tudi vojaško-upravni stroj bizantinske Istre. Študija se v nadaljevanju osredotoča na naslednje probleme: mestno zaledje Kopra po 9. stoletju, beneška vojaška organizacija v Istri, kmečka vojska in koprski kapitan Slovanov ter nadaljnja

vloga gradov po uskoški vojni. Raziskava dokazuje, da si je Koper temeljno občinsko ozemlje pridobil še pred beneško zasedbo leta 1279. Vendar so mu Benečani, ne naključno, s centralizacijo svoje oblasti v mestu podeljevali vse obširnejše upravne, sodne in predvsem vojaške pritojnosti nad osrednjimi deli dežele, zaključuje D. Da-rovec

Salvator Žitko v zgodovinski študiji "Pogodba med Koprom in Benetkami iz leta 932" opozarja, da je bila v starejši zgodovini Kopra trgovska pogodba z Benetkami iz leta 932 nedvomno eden najpomembnejših dokumentov temeljni kamen saj osvetljuje njegovo politično, gospodarsko, družbeno in upravno zgodovino v 10. stol. Obenem pomeni tudi uvod v vrsto kasnejših pogodb, ki so bile med obema mestoma sklenjene v letih 933, 977 in 1145 oziroma so se zaključile leta 1182 z znano solno pogodbo, ugotavlja avtor. Študiji je dodan originalni tekst pogodbe ter slovenski prevod, ki ga je opravila Darja Mihelič.

Zora Žagar v raziskavi "Solinarstvo na severovzhodni obali Jadranskega morja" ugotavlja, da je trgovina s soljo odigrala nadvse pomembno vlogo v razvoju obalnih mest, saj so ta z njo posegla v širši prostor Evrope in celo na Bližnji Vzhod. Istrska sol je bila cenjena zaradi svoje kakovosti in bele barve; za razliko od drugod pridobljene soli istrska sol ni vsebovala zemeljskih primesi, kar je bilo plod novosti v postopku pridobivanja soli v 14. stoletju. Sicer pa se prvič omenjajo soline na Brionskih otokih v darovnici poreškega škofa iz leta 543. V preteklosti so bile znane soline v Trstu, Šklednju, Žavljah in Miljah. Na današnji obali v Republiki Sloveniji so bile še v prvi polovici tega stoletja v Kopru, v Izoli so propadle že mnogo prej, medtem ko so se t.i. Piranske soline (soline v Strunjanu, soline Fazan v Luciji ter največje, Sečoveljske soline) najpomembnejše med istrskimi solinami ohranile v celoti do šestdesetih let, ugotavlja avtorica.

Sonja Ana Hoyer v umetnostnozgodovinski študiji "Poslikava Tartinijeve hiše v Piranu" ugotavlja, da danes obnovljena Tartinijeva hiša morda na zunaj ne kaže najbolj reprezentativne podobe, saj gre za izrazit primer stavbnega združevanja in baročnega preoblikovanja v osnovi starejših stavb. V nasprotju z zunanjo pa je notranjščina z bogastvom štukaturnega okrasa in poslikav s konca 18. stol. izjemno pomemben primer poslikav meščanske arhitekture beneškega zaledja na Slovenski obali. Avtorica v študiji namenja osrednjo pozornost predvsem novoodkritim stenskim poslikavam, ki kažejo na eni strani povezave z beneškim kulturnim prostorom, na drugi strani pa izpričujejo razmeroma visoko stopnjo estetske občutljivosti in razgledanosti tedanjega piranskega meščanstva. Tudi prispevek Mojce Guček "Manziolijeva hiša v Izoli" sodi v raziskave s področja umetnostne zgodovine. Avtorica ugotavlja, da

sodi kompleks Manziolijeve hiše med najpomembnejše arhitekturne spomenike mesta Izole in Obale, zato je nujen konkretni pristop k prenovi celotnega kompleksa, ki zahteva širše sodelovanje strokovnjakov tako s področja umetnostne zgodovine, arhitekture, restavracije kot tudi statike in drugih.

Eda Benčič Mohar je v raziskavi "Tipologija naselij in stavbarstva v slovenski Istri" podala na podlagi terenskega dela, literature, arhivskih virov in detajlnih arhitekturnih posnetkov stavb pregled tipologije stavbarstva, ki se je razvijalo v slovenski Istri (Kraški rob, ožji priobalni pas, hribovita flišna Istra), in to v starejšem (od 15. do 17. stol.) in mlajšem obdobju (od 18. do prvih desetletjih 20. stol.), ki pa je bilo kot ugotavlja avtorica v naslednjih desetletjih iz različnih vzrokov prekinjeno. V prispevku "Vodnik po arhivskih virih o šolstvu iz fonda C. K. Gubernija za Avstrijsko primorje v Trstu, splošni spisi 1814-1816" je Vanda Bezek predstavila izvleček priloge k prvemu delu raziskovalne naloge: Arhivski viri o razvoju šolstva v slovenski Istri od razpada Beneške republike do leta 1945, katere namen je pomagati raziskovalcem priti do primarnih virov arhivskega gradiva doma in v tujini. Milica Trebše-Štolfa je svojo raziskavo usmerila na premalo znano "Kulturno ustvarjalnost v prekomorskih brigadah in drugih prekomorskih enotah NOVJ 1943-1945". Namen njene študije je bil zbrati in sistematično prikazati kulturno življenje, ljudsko ustvarjalnost v tem izjemnem in za sproščeno ustvarjanje sila neprimernem času.

Prispevek Duše Krnel-Umek "Bibliografija bibliografij o Istri" predstavlja temeljni pripomoček pri iskanju strokovne literature za istrsko območje. V popisu so bibliografije razvrščene na enote: bibliografska in stvarna kazala časopisja, bibliografije, katalogi in sezname knjižnic, osebne bibliografije, časniki in časopisi, družbene vede ter zgodovina. Tudi zadnji prispevek "Bibliografija del sodelavcev projekta Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre, objavljenih v letih 1986-1990", je pripravila urednica zbornika Duša Krnel-Umek.

V svojem temeljnem in ožjem smislu pričujoči zbornik z raziskavami oziroma študijami, ki jih prinaša, zapolnjuje vrzel v našem dosedanjem vedenju o "kulturni narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre"; v širšem smislu pa zbornik nedvomno izpričuje tudi raziskovalno moč raziskovalcev, zbranih tako v okviru tega projekta kot tudi okrog že uveljavljene domoznanske revije za južno Primorsko "Annales". To vsekakor pomeni, da slovenska Istra kot "bela lisa" v raziskovalnem smislu vse bolj izginja...

Avgust Lešnik

DVIJE NOVE KNJIGE U BUZETU

Izdavačka djelatnost u Buzetu bilježi dva nova izdanja. To su Buzetski zbornik, knjiga 18. i pretisak (reprint) izdanje Pozstille Evanyelov 1568, I dio.

I. Buzetski zbornik, knjiga 18.

Već utemeljeno izlaženje godišnjaka "Buzetski zbornik" nastavljeno je ovogorišnjim tiskanjem nove, 18. knjige. Kao i sve dosadašnje i ova je knjiga zadržala nepromjenjenu koncepciju u raznolikosti tema o Buzeštini. Dvadeset autora obradilo je teme iz područja: povijesti, povijesti književnosti, umjetnosti, geologije i rudarstva, etnografije, povijesti školstva, životopise istaknutih ljudi u prošlosti, prikaze aktualnih zbivanja i dr. Knjiga počinje člankom dr. Mirjane Strčić, Antun Kalac, pjesnik Buzeštine.

Antun Kalac (1849-1919) istaknuti je književnik u epohi hrvatskog narodnog preporoda u Istri. Književno je djelovao od 1873. do 1914. godine, objavljujući svoja djela uglavnom po hrvatskim glasilima u Istri. Tiskao je tako gotovo stotinjak pjesama, uz nešto proznih ostvarenja i prijevoda iz stranih književnosti. Kao pjesnik, tipičan je za svoju epohu, objedinjujući u svojim pjesmama književne i nacionalnopolitičke ciljeve hrvatskoga narodnoga preporoda. Istovremeno, među prvima je u Istri nastojao proširiti i obogatiti preporodne okvire utilitarne i angažirane poezije.

Kalac je rodom iz Pazinštine, a kao svećenik stigao je 1882/3. u Buzet, ostavši ovdje u službi gotovo četvrt stoljeća. Mnoge njegove pjesme nastale su u Buzetu, nadahnute pejzažima Buzeštine i problemima hrvatskog življenja i u ovom dijelu Istre. Istovremeno, Kalac je u Buzetu živo djelovao i na jačanju hrvatskoga nacionalnog otpora u doba preporoda.

Gordana Čalić Šverko, dipl. soc. u prilogu Buzeština u obrani i obnovi domovine, piše o borcima Buzeštine u sastavu postrojbe 154. brigade Hrvatske vojske. Svojim trojednim boravkom na ličkom ratištu i izvršavanjem zacrtanih zadataka, borci su dali svoj obol domovinskom ratu. Kao novinarka, autorica je za "Glas Istre" posjetila ličko ratište i napisala reportažni zapis, a nekoliko mjeseci kasnije napisala je i reportažu iz Ravnih Kotara. Buzećani su se tako iznova našli na prvim linijama fronta kada su se na domak Nadina i Škabrnje uključili u obnovu Hrvatske, pripomažući stvaranju preduvjeta za povratak ljudi u Zemunik Donji, postavljanjem nove, visokonaponske mreže.

Dr. Miroslav Bertoša obradio je temu Buzetska arhivska vrela u fondovima mletačkoga frarija (XV-XVIII st.). Mletački Državni arhiv (Archivio di Stato), smješten u monumentalnome zdanju staroga samostana Frari, bogato je "skladište" dokumenata i podataka o prošlosti Buzeta i Buzeštine, svojevrsni "depozit" "povijesne me-

morije" ovoga kraja. Autor je naveo neke teze o fondovima spomenutog arhiva, njihov vremenski raspon, sadržaj i artikulaciju.

Zdenko Bažog, kustos muzeja u Trakošćanu piše Stambena arhitekture grada Roča, prikazujući razvoj stambene arhitekture Roča od najstarijih sačuvanih primjera iz 15. stoljeća, koji još svjedoče o izvornoj kašteljskoj urbanizaciji. Stambena kuća 15. i 16. stoljeća pripada jednostavnom tipu istarske stambene kuće, te se tokom vremena mijenjaju samo stilski i zanatski detalji. Možemo samo slutiti da je i nesačuvana stambena kuća ranijeg razdoblja pripadala istom tipu. Iz izvora doznajemo tko su bili vlasnici, kako su se kretale vrijednosti i kako se gospodarilo nekretninama. Kasnija stoljeća ekonomske stagnacije malih komuna kontinentalne Istre nisu omogućile formiranje reprezentativne stambene palače, nego se bogatije stambene cjeline formiraju povezivanjem parcela u nizu. Taj je proces još izraženiji tokom ruralizacije naselja, naročito u 19. stoljeću.

"Miniera" svjetski značajan mineraloški i rudarski lokalitet Istre, napisali su mr. Krešimir Sakač, dr. Slavko Vujec i dr. Rikard Marušić. Prvi rudnici boksita u svijetu otvoreni su u dolini Mirne u sjevernoj Istri. Tu se tijekom nekoliko stoljeća, a u većem opsegu krajem 18. stoljeća i u dijelu 19. stoljeća kopao pretežno jamskim načinom zeleni piritni boksit zbog proizvodnje stipse i vitriola, tj. alaina i sumporne kiseline. U predjelu danas zvanom Minjera ova je ruda prerađivana na način kako je to opisao u objavljenom radu god. 1808, njezin tadašnji vlasnik Pietro Turini iz Venecije.

Pregledom lokacije ubicirani su svi segmenti negdašnje tehnološko-rudarske djelatnosti te je o tome izrađena cjelovita dokumentacija. Rudnik Miniera od osobitog je znanstvenog značenja jer su prvi put s tog nalazišta opisana i objavljena fizička i kemijska svojstva boksita. Stoga zeleni piritni boksit Miniere ima znanstveni prioritet u odnosu na boksit Les Bauxa u Francuskoj po kojem je ova važna mineralna sirovina nazvana.

Ettore Poropat, dipl. oec. u prilogu 70 godina proizvodnje na Minjeri (1786 - 1856) govori o gospodarskom značenju tvornice i rudnika na Minjeri za čitav ovaj nerazvijeni kraj sjeverne Istre. Proizvodnja je počela 1786. g., u vrijeme kada se stanovnici ovoga kraja bave isključivo zemljoradnjom i stočarstvom. Prema poznatim izvorima u tvornici se proizvodilo do 1860. g., a od radova povezanih uz proizvodnju i plasman proizvoda prihode je ostvarivalo oko 500 ljudi.

Mr. Mojca Ravnik iz Ljubljane, pod naslovom Narodna predaja o dvorcu Buteraj u okolnim zaseocima (Izričilo o dvorcu Buteraj u okolišnih zaseokima), zapisala je građu koju je prikupila u okolici kaštela Pietrapelosa i dvorcu Buteraj od 1988 do 1992. godine. Zapisana je usmena predaja o dvorcu Buteraj, o pitkoj vodi, o posjedu markiza, njegovim odnosima prema seljacima i

pravu prve noći. Dr. Josip Miličević obradio je temu Lončarstvo Ćukarije, jednog od četiri lončarska centra u Istri koja su radila do početka 20. stoljeća. U Ćukariji je lončarstvo bilo nasljedno za nimanje obitelji Tomac, a Josip Tomac je bio posljednji lončar u tom mjestu. Autor opisuje izradu, vrste i prodaju posuda u selima Bužeštine, Pazinštine i Bujštine.

Dr. Ljubomir Ribarić, iznosi sjećanje na suzbijanje epidemije bruceloze u Istri. Pripojenje Istre domovini nakon drugog svjetskog rata uz oduševljenje donijelo je i po neke probleme, među koje možemo ubrojiti i pojavu oboljenja bruceloze u obliku zoonoze, koja na području u granicama predratne države nije bila poznata, ali je u okviru granica Italije i nekih mediteranskih zemalja bila jako raširena. Kada je uočena opasnost da se epizootija raširi i kao epidemija kod ljudi i sitne stoke i zaprijeti uništavanjem stočnog fonda, naročito ovčarstva, poduzete su mjere da se riješi taj problem.

Neki pokazatelji kulturnog i gospodarskog razvitka općine Buzet, prilog je mr. Stjepana Kraljevića. Uz obilje statističkih podataka, služeći se rezultatima drugih i vlastitog istraživanja, pisac je podastrio niz podataka da bi utvrdio sveze koje pokazuju na kulturni i gospodarski razvitak općine. Mirjana Pavletić, prof. zabilježila je sve kulturno umjetničke priredbe na Bužeštini tijekom 1992. godine. Uz Narodno sveučilište "A. Vivoda" kao organizatora i suorganizatora, stalnu djelatnost pokazuje Glazbeno društvo Buzet i KUD "Roč", Katedra Čakavskog sabora Roč i Buzet. Navode se nastupi pred domaćom publikom i gostovanja buzetskih izvođača izvan općine.

Mr. Božo Jakovljević napisao je dva priloga. Zaštita spomenika kulture u 1992. g. i Prilozi za povijest škole u Grimaldi. U prvom prilogu zabilježeni su najnoviji rezultati rada Odbora za revitalizaciju povjesnih jezgri općine Buzet na zaštitu spomenika. Tijekom 4 godine rada članovi odbora svojim su djelovanjem dali velik doprinos očuvanju kulturne baštine. To su članovi: Klaudio Antonac, Josip Cerovac, Darko Bratulić, Josip Grbac, Srećko Grebio, Ivan Klarić, Ratko Klarić, Aleksandar Nikolić, Silvano Pavletić, Gino Piutti, Zlatko Prodan, Ornella Rumena, tajnik i Božo Jakovljević, predsjednik. U ovoj godini Odboru je dodijeljena Plaketa općine Buzet s poveljom.

U drugom članku govori se o nekim izvorima za povijest škole u Grimaldi, mjestu koje je u srednjem vijeku bilo u sastavu Feuda Markiza Pietrapelosa, a u prošlom i početkom ovog stoljeća, porezna općina Grimalda bila je dio buzetske općine i koparskog kotara. Životopis Josipa Brnobića-Humskog napisao je Dražen Vlahov, prof. Prilog je napisan na temelju pismene rukopisne ostavštine koja se nalazi u Historijskom arhivu u Pazinu. Josip Brnobić je rođen 1894. g. u Brnobićima, nedaleko Huma, pa tu svoju zavičajnu pripadnost ističe i nadimsku Humski. Diplomirao je na muzičkom konzervatoriju u Ljubljani, a u tom mjestu radi na gimnaziji

kao muzički pedagog. Poslije Ljubljane, radi u gimnaziji u Bihaću, Skoplju i Beogradu, pa u učiteljskoj školi u Vršcu, a na radnom mjestu direktora Srednje muzičke škole u Rijeci umirovljen je 1960. godine. Umro je u Rijeci 1984. g.

Miloš Ribarić, prof. pripremio je životopis učitelja Martina Ribarića, rođenog u Vodicama na Krasu 1889. g. Za vrijeme prvog svjetskog rata, Martin Ribarić završava učiteljsku školu i odlazi u Trstenik, buzetska općina na prvo radno mjesto. Iz Istre mora emigrirati pa odlazi na rad u Crnu Goru, a zatim na vježbaonicu škole u Čakovec. U drugom svjetskom ratu morao je bježati iz Čakovca pa radi kraj Nove Gradiške. Poslije rata vratio se u Čakovec, a otud u Pulu gdje radi na Učiteljskoj školi, pa je tu 1951. g. umirovljen.

O šest likovnih amatera Bužeštine Saša Nikolić piše o Mirni Bratulić, Emilu Draščiću, Mladenu Juradi, Srećku Ugrinu, Vladimiru Orliću i Nives Kuharić likovnim stvaracima. Dario Klarić i Josip Hrvatini pišu o novim iskustvima na izradi buzetskog bajsa kojeg su uspjeli dovršiti. Iskustva ove dvojice marljivih i skromnih entuzijasta vrlo su zanimljiva, posebno za ljubitelje narodne glazbe. Knjiga donosi i par novih pjesama Miroslava Sinčića i Vladimira Pernića. Urednički odbor knjige: Antun Hek, Božo Jakovljević (glavni i odgovorni urednik) i Josip Miličević, a izdavači su: IKD "Juraj Dobriša" Pazin, Katedra Čakavskog sabora Buzet i Narodno sveučilište "Augustin Vivoda" Buzet.

II. Pozstille Evanyelov

I dio, pretisak

Stjepan Konzul, Istranin u rodnom mjestu Buzetu (1521), postao je svećenikom glagoljašem, a Stari Pazin prvo je mjesto njegovog svećeničkog rada. Kao pristaša reformacije 1549. g. prognan je iz Istre, pa najprije odlazi u Ljubljani, pa u Kranj, a zatim stiže u Bavarsku do slovenskog reformatora Primoža Trubara. Posvetio se je prevodenju tekstova na hrvatski jezik i postaje prvim hrvatskim profesionalnim prevoditeljem. Uz Trubara i Konzula u izgnanstvu su se nalazili i reformatori Petar, Pavle Vergerije, mlađi, ranije biskup u Kopru i Antun Dalmatin, također Istranin. Zahvaljujući u prvom redu ovoj četvorici, u "biblijskom zavodu" Ivana Ungnada u Urachu za nepune četiri godine (1561 - 1564 objavljeno je 37 naslova hrvatskih knjiga u 31.000 primjeka, a namjenjenih Južnim Slavenima (dr. Alojz Jembrih, pogovor).

Posljednja knjiga prevedena i tiskana latinicom, na kojoj je Stjepan Konzul radio su Pozstille Evanyelov. To je prva knjiga 16. stoljeća, namjenjena Hrvatima koju su živjeli izvan domovine, a koji su tada nastanjivali zapadne dijelove Ugarske, na imanjima austrijskih plemića Ivana Weispriacha i Maksimilijana Polheima u Željeznoj i okolici. Knjiga je posvećena ovim plemićima,

a sadrži tekstova Brencijeve Postile (Johannes Brenz 1549 - 1571), koje su Antun Dalmatin i Stjepan Konzul preveli na hrvatski jezik. Uvodno, na njemačkom i hrvatskom jezik prevodioci posvećuju knjigu i zahvaljuju se plemićima koji su knjigu naručili i financirali. U sadržaju slijede Postile, propovijedi za razdoblje od adventa do Uskrsa. Knjiga je tiskana 1568. g. u Raisboni (današnji Regensburg), a iste godine Stjepan Konzul se je preselio u današnje austrijsko Gradišće gdje je radio kao propovjednik.

Preisak Pozstila Evanyelov, prvi dio, izrađen je prema sačuvanom primjerku knjige u Regensburgu i fotokopije primjerka koji se nalazi u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Dodatak pretisku napisao je dr. Alojz Jembrih. Članovi uredničkog odbora su Antun Hek, Božo Jakovljević, Alojz Jembrih, a izdavači su IKD "Juraj Dobrila" Pazin, Katedra Čakavskog sabora Buzet i Hrvatsko kulturno društvo u Gradišću, Željezno (Eisenstädt) i hrvatski akademski klub Beč (Wien).

mr. Božo Jakovljević

KULTURNI SPOMENIKI IN NJIHOV POMEN.

Zbornik povzetkov raziskovalnih nalog osnovnošolcev, Informacije ZPMS, št. 3/1993, Ljubljana, 1993, 130 strani.

Komisija za delo zgodovinskih krožkov pri Zvezi prijateljev mladine Slovenije je izdala zbornik povzetkov raziskovalnih nalog osnovnošolcev, ki so bile predstavljene na 24. srečanju mladih raziskovalcev zgodovine in 1. srečanju mladih geologov na temo *Kulturni spomeniki in njihov pomen*.

Naloge so bile izdelane v šolskem letu 1992/93. Zbornik je prvi poskus predstavitve raziskovalnega dela mladih zgodovinarjev, ki ga od leta 1969 organizira omenjena komisija. Poleg povzetkov je zbornik opremljen z risbami in skicami, s katerimi so bile opremljene nekatere raziskovalne naloge, objavljeni pa sta še predavanji Jožeta Suhadočnika *Fotografija kot zgodovinski vir* in Naška Križnarja *Uporaba videa pri raziskovanju*, ki sta ju avtorja predstavila na jesenskem srečanju z mentorji.

Precejšnje število nalog se nanaša na predstavitev vseh kulturnih spomenikov v svojem kraju, del je takih, ki preučujejo nekaj spomenikov ali izbrano skupino, na primer gradov, vodnjakov, meščanskih hiš, cerkev, skoraj tretjina pa se jih je omejila na posamezen spomenik, predvsem sakralne arhitekture.

Največ raziskovalnih nalog so izdelali na osnovnih šolah Štajerske, nekaj manj na Dolenjskem, najmanj pa v Ljubljani z okolico ter na Primorskem. To bi lahko bil opomin našim učiteljem zgodovine ter drugih družboslovnih predmetov, strokovnim institucijam in društvom ter ostalim, ki so zadolženi za tovrstno dejavnost mladih. V javnosti je namreč večkrat slišati, da je zlasti

slovenska Istra po drugi svetovni vojni iz različnih vzrokov izgubila svojo identiteto, da tradicija tone v pozabo. Tovrstna domoznanska dejavnost pa bi v veliki meri lahko prispevala k temu, da ne bi bilo tako.

Toliko bolj gre pohvaliti tiste mentorje in člane krožkov, ki so ob tej priložnosti izdelali raziskovalne naloge. Zgodovinski krožek osnovne šole Dekani je pod vodstvom mentorice Pavle Križman preučil hrastovsko cerkev kot umetnostno-zgodovinski spomenik. Novinarski in zgodovinski krožek Dutovlje je predstavil kulturne spomenike Dutovelj in okolice. Mentorici sta bili učiteljici Daniela Kocjan in Mira Stančič. Na Bistriškem so se pod vodstvom Alenke Šircelj ukvarjali z gradovi. Določena mentorica Zgodovinskega krožka na osnovni šoli Janka Premra Vojka v Kopru Verica Černigoj je s člani krožka vodila raziskovalno nalogo o umirajoči vasi v koprskem zaledju Planjavah. Staro mestno jedro Postojne so predstavili mladi zgodovinarji Osnovne šole Postojna pod vodstvom Darje Gorup. Umetnostno-zgodovinske spomenike Pivke z okolico pa so obdelali dijaki Osnovne šole Pivka pod vodstvom mentorice Sonje Vodopivec. Drugi del zbornika je namenjen mladim geologom, ki so na svojem srečanju raziskovali kamnito in tehnično dediščino v domačem kraju. Želeli bi si čimveč tovrstnih raziskovalnih nalog in zbornikov, nadvse spodbudna pa bi bila objava vsaj nagrajenih nalog, kajti s tem bi še bolj pritegnili mlade ljubitelje zgodovine in drugih znanosti.

Vida Rožac-Darovec

Albert Pucer: INVENTAR ZBIRKE G. TARTINI 1654-1951.

Pokrajinski arhiv Koper, 1993, 201 stran.

Največ podatkov o dediščini velikega skladatelja, violinskega virtuozu in glasbenega teoretika Giuseppa Tartinija (1692-1770) zasledimo v njegovem testamentu, ki je bil natisnjen 18. februarja 1770. leta v Padovi, hranijo pa ga v Tartinijevi rojstni hiši v Piranu. (PAK, Enota Piran, Zbirka G. Tartini, š. 8, št. 324)

Ob 300 - letnici Tartinijevega rojstva je Pokrajinski arhiv Koper poskrbel za natis brošure, ki zajema inventar zbirke Giuseppe Tartini od 1654 do 1951 leta. Omenjena arhivska zbirka je bila sprva shranjena v Pomorskem muzeju Sergej Mašera v Piranu, kjer so nekateri dokumenti hkrati služili tudi kot razstavni eksponati. V muzeju je bila zbirka vrsto let zasilno in nearhivsko urejena. Dokumenti so bili sicer oštevilčeni, niso pa bili urejeni ne po zadevah, ne kronološko. V rokopisu je bil izdelan tudi približen inventar, ki pa ni upošteval pravil arhivske stroke. Leta 1986 je zbirko prevzel v hrambo piranski oddelek Pokrajinskega arhiva. Leta 1991 je zgodovinar-arhivar Albert Pucer zbirko na novo uredil in sestavil inventar z namenom, da bi izšel kot publikacija in trajen prispevek k svečani proslavi oblet-

88), te podrobniije upozorava na upravo (zemaljski organi Istarskoga okružja u Pazinu od 1825 -1860. godine, Zemaljski sabor, Zemaljska vlada), na kotarske organe (carsko kraljevski kotarski komesarijati od 1814 -1850; c.k. kotarska poglavarstva od 1850 -1854; c.k. kotarski uredi od 1854. do 1868. godine), na općine, na pravosuđe (od 1848. do 1850., od 1850. do 1854, od 1854. do 1868. i od 1868 do 1918. godine), na školstvo (do 1863; školski odbori od 1863. do 1869; mjesna školska vijeća od 1869. do 1918; kotarska školska vijeća od 1869. do 1918; zemaljsko školsko vijeće od 1869. do 1918) i na ostale upravne organe. Gordana Kos osvrće se na Zagrebačku županiju (1848- 1918 str. 89-95), Dubravka Čengić na Razvoj uprave grada Zagreba u razdoblju 1850-1918). godine" (str. 97-107), Stjepan Sršan na Upravne općine 1848-1918. Struktura, poslovanje, značenje (str. 109-119); uvod, povijesni razvoj upravnih općina od 1848. do 1918. godine, organizacija upravnih općina, arhivska građa upravnih općina), Ivan Pederin na Organe austrijskog nadzora nad tiskom u Dalmaciji poslije 1848" (str. 121 - 138), Rainer Egger prikazuje Dvorsko ratno vijeće i ministarstvo rata kao središnji upravni organi Vojne krajine" (str. 139 - 155), Ferdo Močanin ukazuje na Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. st. (str. 157 - 163). Dalje, Deana Kovačec piše o Carsko krajevskom glavnom zapovjedništvu u Zagrebu kao krajiškoj zemaljskoj upravnoj oblasti (str. 165 - 172), a Silvana Planinić o Krajiškom okružnom upraviteljstvu (distrikti) i krajiškim imovnim općinama u hrvatsko-slavonskoj krajini (str. 173 - 183). Alexander Buczynski se osvrće na Nastanak i organizacijski oblik vojnih komuniteta od 1748. do 1850. (str. 185 - 194), a Andrej Čebotarev na Građu za proučavanje upravnog sustava krajiških pukovnija (1746 -1873) s posebnim obzirom na ogulinsku krajišku pukovninu br. 3" (str. 195 - 212; predmet istraživanja, uvodne napomene, arhivska građa o upravi krajiških pukovnije, stručna literatura o upravi Vojne krajine). Sadržajno veoma značajan tekst objavljen je na str. 213-232, autor mu je Ivo Ficović; naslov već sam za sebe dovoljno govori: Uništavanje hrvatskih arhiva i arhivske baštine u ratu 1991 - 1992", tj. u vrijeme jugosrpske agresije na Republiku Hrvatsku. Tekst sadrži kronologiju uništavanja, više fotografija oštećenih objekata, te više faksimila dokumenata, kao i tabelarni prikaz šteta po arhivima u Republici Hrvatskoj. Ovdje slijedi i prikaza Martina Modrušana pod naslovom: Spašavanje vrijedne arhivske građe iz ratom zahvaćenog Pokupskog Spomenica Župe Sv. Ladislava u Pokupskom (1771 - 1871)" (str. 233 - 235). Od recenzije i prikaza zbog čitalačke publike glasila u kojem se objavljuje ovaj osvrt spominjemo se samo tekst Jože Žontara, Arhivski udžbenici odnosno priručnici na slavenskim jezicima (str. 252 - 257), koji je preveden sa slovenskog jezika, te osvrt Martina Modrušana: Rasegna degli archivi di stato (str.

273 - 275) i njegove prikaze Vjesnika Historijskog arhiva Rijeka, XXXII, 32/1990. i Vjesnika Istarskog arhiva, sv. 1, Pazin 1991 godine. Na kraju je objavljen nekrolog veoma istaknutoj hrvatskoj arhivistici Josipi Paver, arhivskoj savjetnici i prijašnjoj pomoćnici direktora Arhiva Hrvatske, koja je preminula 1992. godine (Miljenko Pandžić); objavljena je i njezina bibliografija od 1967. do 1989. godine. s popisom neobjavljenih rukopisa (Ružica Kolarević Kovačić). I ovaj dvobroj Arhivskoga vjesnika Arhiva Hrvatske u Zagrebu pokazuje stručni i znanstveni kontinuitet u prezentiranju javnosti istraživanja i proučavanja hrvatskih arhivista te nekih stranih povjesničara. Svakako tereba pohvaliti da će se ubuduće težiti da Arhivski vjesnik odsada donosi primarno radove s područja arhivske teorije i prakse, a u skladu s mišljenjem: praksa najvećeg broja arhivističkih časopisa u svijetu, a pogotovo u Europi, pokazala je da su prava značajka arhivističkog časopisa studije i članci iz arhivstike, arhivske teorije i prakse i srodnih znanosti poput informatike te pomoćnih povijesnih znanosti, prije svega povijesti ustanove, institucija te inače zanemarene povijesne discipline, a neophodne za svaki ozbiljniji radu u arhivu. Izvornu arhivsku građu valja također objavljivati, ali zasebno, ili u posebnom časopisu ili u posebnim edicijama izvora, kao što je Arhiv Hrvatske objavljivao Zaključke Hrvatskog sabora i drugo. Manje tematske cjeline arhivske građe donosili bismo u dodatku Arhivskom vjesniku, odnosno kao svojevrsna "Miscellanea" (str. 7). Doduše, ovo posljednje i nije neka novost jer je i do sada od 80-ih godina Arhiv Hrvatske objavio niz Posebnih izdanja Arhivskog vjesnika. Svakako je potrebno podržati nastojanje novoga glavnog urednika Arhivskog vjesnika, pa u tome smislu treba gledati i sadržaj ovoga dvoboja.

Petar Strčić

FLUMINENSIA, Časopis za filološka istraživanja, letnik 4, št. 2, Reka 1992, 120 strani

Prva številka reške revije FLUMINENSIA (izhaja dvakrat na leto) se je pojavila leta 1989, v časih hude krize v revialnem tisku na Hrvaškem; tedaj so namreč mnoge revije druga za drugo polagoma ugašale. Prof. dr. Iva Lukežič v uvodniku dvojne številke iz leta 1991 piše, da "eden redkih kritikov-kronikov, ki so v tisku sploh zabeležili ta dogodek, sploh ni tajil začudenja, da se v časih ogromnih težav in splošnega ugašanja revij rojeva novo glasilo ter mu je v kolurni zmanjkalo prostora (ali morda volje), da ga vsaj delno tudi prikaže". Hudi časi so postali še hujši, a reška revija vseeno ni izgubila kontinuitete. Leta 1990 je ustanovitelju in izdajatelju, Filološkem oddelku reške Pedagoške fakultete oziroma Pedagoški fakulteti na Reki, uspelo izdati dvojno številko, in to predvsem z denarno pomočjo iz ožje regije. Še posebej pa so na Reki ponosni na že omenjeno

dvojno številko iz leta 1991, ki je nastajala v časih, ko se je že bila začela vojna v Sloveniji in se je malo za tem razdivjala na Hrvaškem. Na Reki tej številki pravijo "vojna številka", čeprav v njej sama vojna sploh ni omenjena. Leto 1992 je za revijo minilo bolj ali manj normalno. Izšli sta obe načrtovani številki, čeprav druga, ki jo na-meravamo na tem mestu prikazati, z rahlo zamudo šele letos. Prva letošnja številka FLUMINENSIE je pravkar v tisku.

Glavna in odgovorna urednica revije je prof. dr. Iva Lukežič, tajnica pa mag. Diana Stolac. Poleg njih so člani uredniškega odbora še Darko Gašparović, Irvin Lukežič in Milorad Stojević. Čeprav v kolofonu beremo, da gre za revijo za filološke raziskave, je že v prvi številki izdajatelj napovedal, da bodo v njej objavljali filološka znanstvena dela, ki so bodisi s tematiko ali z avtorji v zvezi z Reko, da pa bo glasilo odprto tudi za tematiko in avtorje izven omenjenega prostora, pa tudi za dela, ki ne spadajo v filologijo v ožjem smislu.

Druga letošnja številka FLUMINENSIE je razdeljena na pet tematskih sklopov. Ti so oštevilčeni z rimskimi številkami od I do V, a samo v kazalu; sicer si članki sledijo drug za drugim.

Prvi prispevek z naslovom "I nostri onorevoli" (Naši odličniki) je napisal mag. Irvin Lukežič z reške Pedagoške fakultete. Tema razprave je feljton neznanega avtorja, ki je izhajal v italijanskem jeziku v sušaškem dnevniku "Sloboda" od konca leta 1878 do sredine 1879 z naslovom, ki ga je Lukežič izbral za svoj prispevek. Gre za duhovito politično satiro, ki je zelo kvalitetna tudi z vidika literarne kritike.

Mag. Ines Srdoč-Konestra z iste fakultete piše o prvem reškem časniku z začetka XIX. stoletja ("O prvim riječkim novinama s početka 19. stoljeća"). Avtorica piše kako je prišla do zaključka, da je bil prvi reški časopis NOTIZIE DEL GIORNO, ki so ga prvič natisnili na Reki 8. septembra 1813. V članku je objavljena fotokopija omenjenega časnika (3 strani) s prevodom v hrvaščino.

Prvi prispevek naslednjega tematskega sklopa je pregledni članek profesorja reške Pedagoške fakultete dr. Milorada Stojevića "Povijest književnosti u gradišćanskih Hrvata" (Zgodovina gradišćansko-hrvaške književnosti) govori o dogajanjih v gradišćansko-hrvaški književnosti od njenega prvega zgodovinarja Fila Sedenika do danes. Iz članka je razvidno, da so vsi poskusi pisanja zgodovine gradišćansko-hrvaške književnosti pomanjkljivi in da, kot vse kaže, še vedno ni potrebnih pogojev za njen popolnejši prikaz. Vzrok za to vidi Stojević, poleg drugega, v pomanjkanju uporabnih bibliografij in strokovnjakov s tega področja, pa tudi v družbenih razmerah, ki ne vplivajo ugodno na tako delo.

Dr. Marina Kovačević z iste ustanove se v članku "Neke teorijske pretpostavke prevođenja poetskih tekstova" (Nekatere teoretične pretpostavke prevajanja poetskih besedil) ubada s prevajalsko teorijo, ki se tiče

prevajanja poezije. Terminologijo, ki jo je povzela v glavnem po francoskih virih, avtorica poskuša prilagoditi hrvaški uporabi. Poudarja potrebo po teoretičnem spoznavanju poetske predloge in po upoštevanju "pravila dominante" kot pglavitnega dejavnika pri določanju obsega tako imenovane prevajalske svobode.

Mag. Velid Đekić z Reke na podlagi knjige Solomona Marcusa "Matematična poetika" gradi svojo razpravo o znanstvenem deležu pri proučevanju literature ("Doseg znanstvenog u istraživanju književnosti"). Vekić v povzetku svojega članka pravi: če vemo, da jezika ne moremo razložiti s pomočjo njega samega, temveč je treba poseči predvsem po znanstvenem jeziku, nam Marcusovo iskanje razlik omogoča razpravo o tem, koliko je današnja znanost sposobna s svojim jezikom razložiti literarne pojave.

Dr. Milorad Stojević je za to številko revije FLUMINENSIA pripravil še en prispevek: "O rukopisu Mate Miloradić naš pesnik" (O rokopisu Mate Miloradić naš pesnik). Stojević je objavil in pospremil s komentarji doslej neobjavljen gradišćansko-hrvaški rokopis, ki je podpisan z inicijalkami M. M.

Nov sklop odpira dr. Josip Vončina (Filozofska fakulteta Zagreb) s prispevkom "Jakov Mikalja u povijesti hrvatskoga književnog jezika" (Jakov Mikalja v zgodovini hrvaškega knjižnega jezika). Avtor se temeljito ukvarja z zelo zanimivim predpreporodnim delom Jakova Mikalje "Blago jezika slovinskega" (Zaklad hrvaškega jezika). Vončina pravi, da je Mikaljeva knjiga zanimiva tudi zato, ker življenjepis njenega avtorja vzbuja mnoge dvome; ker gre za najstarejše jezikoslovno delo, v katerem prevladujejo predvsem štokavsko-jekavske prvine; ker spada med prispevke k hrvaški starejši leksikologiji, ki so s kroatističnega vidika najslabše raziskani.

Dr. Dragica Malić z Zavoda za hrvaški jezik iz Zagreba se ubada s samostalniškim rodilnikom množine v hrvaških jezikovnih spomenikih iz XIV. stoletja ("Imenički genitiv plurala u hrvatskim spomenicima 14. stoljeća"). Po samostalniškem rodilniku množine se med seboj razlikujejo hrvaška narečja, v XIV. stoletju pa so bila leta deležna mnogih morfoloških sprememb.

Tudi o rodilniku, tokrat partitivnem genitivu v jeziku Tituša Brezovačkoga, razpravlja mag. Diana Stolac (Pedagoška fakulteta Reka) v delu "Dijelni genitiv u jeziku Tituša Brezovačkoga". Avtorica analizira uporabo partitivnega rodilnika v delih velikega kajkavskega komediografa. Stolčeva posebej opozarja na metonimijski tip pomenskih zvez (sintagem) z uradnimi nazivi in nazivi v splošni uporabi za mere, čigar stilogenost izhaja iz same rodilniške osnove.

Dr. Josip Lisac z zadrške Filozofske fakultete v članku "Goranski konsonantizam u kajkavskom kontekstu" orisuje značilnosti kajkavskega soglasniškega sistema v Gorškem kotarju. Primerja jih z značilnostmi v drugih kajkavskih govorih, pa tudi čakavskih in slovenskih. Avtor

posebej opozarja na značilnosti, ki Gorane povezujejo z ostalimi kajkavci in čakavci.

Mag. Lada Badurina z reške Pedagoške fakultete je k stoletnici izida hrvaškega pravopisa Ivana Broza prispevala članek "Stotinu godina hrvatskoga pravopisa" (Sto let hrvaškega pravopisa). Avtorica analizira pomen "Hrvaškega pravopisa" Ivana Broza in odnos tega priručnika do predhodnih tradicionalnih pravopisnih rešitev. L. Badurina pravi, da je treba Brozov pravopis imeti za zgled pri razvoju hrvaške sodobne ortografske norme.

Naslednji sklop ima samo en prispevek: "Secesija i riječke vile (prilog istraživanju povijesti stambene arhitekture u Rijeci s početka 20. stoljeća)" (Secesija in reške vile /Prispevek k proučevanju zgodovine stanovanjske arhitekture na Reki na začetku XX. stoletja), ki ga je napisala mag. Julija Loci-Barković z reške Pedagoške fakultete. Večino vil na Reki so na začetku XX. stoletja projektirali domači inženirji. Tako so tudi vile in manjše palače v višjih delih mesta (Belveder, Škurinje, Rujevica, Kozala) projektirali reški inženirji, ki so se izsolali na politehničnih fakultetah v glavnih središčih avstro-ogrske monarhije. Izjemno plodni so bili reški projektanti E. Ambrosini, V. Celligoi, G. Farcas in G. Rubinich.

V zadnjem sklopu lahko preberemo dva prikaza. V prvem, "Napokon 'Velika gramatika'", so Diana Stolac, Marija Turk, Lada Badurina in Sanda Ham s skupnimi močmi orisale zadnji, tretji del obsežne hrvaške slovnice "Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika", ki je nastal izpod peres več uglednih hrvaških znanstvenikov (Stjepana Babića, Daliborja Brozovića, Milana Mogušića, Slavka Pavešića, Iva Škarića in Stjepka Težaka). V drugem pa je Iva Lukežić prikazala "Gonan po naše, rječnik labinskog govora" (Slovar labinskoga govora) Marijana Milevoja.

Goran Filipi

JADRANSKI ZBORNIK.

Zv. 14, Pula - Rijeka 1991, 316 strani

Znanstveni časopis Jadranski zbornik u svojem višedesetljetnom izlaženju (prvi broj objavljen je god. 1953) zauzima jedno od značajnijih mjesta u proučevanju prošlosti Istre, Rijeke, Hrvatskog primorja i Gorskog kotora. Uz svoje znanstvene i stručne rubrike redovito okuplja najznačajnija pera toga područja, a i šire. Pruža širok uvid u njihova recentna istraživanja i stručne rezultate. Tu publikaciju zajedničkim naporima izdaju Povijesno društvo Rijeke sa sjedištem u Rijeci i Društvo za povijest i kulturni razvoj Istre (do god. 1993. Povijesno društvo Istre) sa sjedištem u Puli. Četrnaesti svezak Jadranskog zbornika donosi arheološke, povijesne i etnološke radove, te više prikaza osvrti, bilježaka, kao i niz drugih obavjesti. U tom pogledu možemo ga

podijeliti u dva osnovna dijela. Prvi dio čine rasprave i članci, a drugi dio obavjesti i kritički osvrti na razne publikacije, kao i niz drugih korisnih obavjesti za znanstvenu i stručnu javnost.

U prvom dijelu tiskano je ukupno deset rasprava i priloga, od toga dva su posvećena arheološkim, sedam povijesnim i jedan etnološkoj temi. Prilog Kristine Jurkić - Džin, Helenistički utjecaj na oblikovanje i dekoraciju slavoluka Sergijevaca u Puli, doprinos je poznavanju helenističkog utjecaja na spomenike rimskog razdoblja koji dostiže svoj vrhunac za vladavine Augusta. No, proces helenizacije u tom prostoru započinje još u II. st. pr. n. e. i nastavlja se tijekom I. st. pr. n. e. U konkretnom primjeru riječ je o impozantnom puljskom slavoluku Sergijevaca građenom između 29. i 27. g. pr. n. e. Kako se radi o prvoj generaciji rimskih kamenih slavoluka, utjecaj je helenizma tim očitiji, pa to autorica u svom prilogu sustavno upozorava i analizira. Ti su utjecaji osobito vidljivi u stilu i ukrasu nosećih struktura od baze, polustupova, lezena, kasetiranog luka, perjanice s krišatim Viktorijama do kapitala i ornamenta trabeacije i atika (girlande, Selena, oružje, detalji profilacije itd.) Drugi je arheološki prilog iz pera Alke Gruborović - Starac, Tri rimska nadgrobna spomenika iz Valbandona kod Pule. Plod je sustavnih arheoloških istraživanja sakralnog ranokršćanskog objekta na položaju Vela Boška u Valbandonu kod Pule koji su god. 1987 započeli pod vodstvom arheologa Fine Juroš - Mofardin. Radi se o tri fragmentarna rimska nadgrobna spomenika. Istraživanje je pokazalo da je jedan spomenik pripadao gradskom dekriyonu, drugi supruzi se vira, dok je treći natpis, daleko skromnijih dimenzija, pripadao robovskoj obitelji. Spomenici su datirani u I. odnosno II. stoljeće i izravno su bili postavljeni na ruralnim posjedima građana kolonije Pole u 5 km udaljenom Valbandonu. Oba arheološka priloga popraćena su i slikovnim prilozima.

Prilogom Mire Kolar-Dimitrijević, Gradnja bakarske pruge, započinju u Zborniku povijesne teme. Radi se zapravo o prilogu koji na visokoj znanstvenoj razini govori o inicijativi i samoj izgradnji željezničke pruge koja je tu luku Hrvatskog primorja povezala s kontinentalnom Hrvatskom. O toj se ideji počelo ozbiljno raspravljati još god. 1893. Njena je izgradnja započela tek god. 1927, a savršena je sredinom 1931 u tijeku velike svjetske gospodarske krize koja je zahvatila i to područje. Zato planirani učinci tog odvojka od Škrljeva (Rijeke) do Bakra u dužini od 10.300 metara i nisu ispunili očekivane rezultate. Osim same analize okolnosti u kojima segradila ta pruga, autorica u svojoj raspravi vrlo opširno utvrđuje problem: od same ideje za njenu izgradnju do socijalnih i gospodarskih problema u tom prostoru, kao i globalnih odnosa koji su vladali u Hrvatskom primorju te kontinentalnoj Hrvatskoj itd. Na

kraju rasprave objavljeno je nekoliko dokumenata vezanih uz temu i dva slikovna priloga.

Članak Darinka Munića, Prijepis prijepisa "Zakona grada Castus od leta 1400" i njegova sudbina, posvećen je kastavskom statutu koji je prvi na hrvatskom jeziku objavio Matko Laginja god. 1873. Dok je prijepis načinio još god. 1845 iznimni zaljubljenik u starine Mijat Sabljar, a na temelju starijeg prijepisa koji je učinio kastavski kancelar Giambattista Tomičić god. 1759. U svakom slučaju to je doprinos znanstvenoj diskusiji o povijesnom, političkom i gospo-darskom razvoju, te društvenom uređenju kastavske sre-dnjovjekovne komune. Prilog Bože Jakovljevića, Osni-vanje učiteljskih društava u Istri i njihova borba za narodno školstvo u prošlom i početkom ovog stoljeća, sadrži pregled političkih, privrednih i društvenih prilika u Istri u drugoj polovici XIX. stoljeća, zaključno s prvom četvrtinom XX. stoljeća. Tada pada i organiziranje učiteljskih društava. Primjerice, god. 1897 osnovao je hrvatsko-slovensko učiteljsko društvo "Narodna prosvjeta" sa sjedištem u Pazinu, koje god. 1906 mijenja svoj naziv u hrvatsko učiteljsko društvo "Narodna prosvjeta". To je društvo izdavalo glasilo "Narodna prosvjeta", mjesečnik za školstvo, književnost i poeziju. Godine 1911 utemeljeno je Katoličko učiteljsko društvo za Istru "Hrvatska škola" sa sjedištem također u Pazinu. Ono je do 1. siječnja 1912 izdavalo svoj mjesečnik "Hrvatska škola". Tijekom prvog svjetskog rata zamro je rad učiteljskih društava, a istarski su učitelji obnovili rad svojih društava 1. i 2. veljače 1920, kada osnivaju Zvezu slovanskih društava u Trstu. Od 1. ožujka iste godine Zveza izdaje glasilo "Učiteljski list", koji je izlazio do 1. kolovoza 1926 jer su te godine, u kolovožu, talijanske vlasti zabranile rad Zveze.

Članak Bosiljke Janjatović, Biografija Divka Budaka, prilog je poznavanju života i javnog djelovanja tog istaknutog pripadnika napredne radničke misli između dva svjetska rata u Hrvatskoj. Divko Budak (1897- 1941) podrijetlom je iz Karlobaga, a najviše je djelovao u rodnom gradu, te Senju, Sušaku (Rijeci), Gospiću, Zagrebu itd.

Mihael Sobolovski, Prilog povjesti otoka Paga između dvaju svjetskih ratova s posebnim osvrtom na radnički pokret, u prvom redu razmatra gospodarsko stanje, demografska kretanja, kulturno - prosvjetne prilike i politička previranja među tim življem između dva svjetska rata. Posebno razmatra stanje u radničkom pokretu, njegovo organiziranje i aktivnosti.

Zeljko Klaić, Prilozi o "Staroj našoj slogi" i "Istarskoj riječi" (1922, 1923 i 1924), raspravlja o ta dva hrvatska novinska glasila koja su neko vrijeme za razdoblja fašizma izlazili u Trstu. "Stara naša sloga" izlazila je od kraja kolovoza do kraja prosinca 1922, najkraće od ostalih glasila tog vremena kao što su "Pučki prijatelj", "Istra", "Istarska riječ" i kasnije gorički "Istarski list". "Istarska riječ" izlazila je od siječnja 1923 do siječnja 1929.

godine. Prilog je to i poznavanju razdoblja fašističke uprave u Istri. Članak Ive Kovačića, Talijanski koncentracijski logori na području Hrvatskog primorja i dijela Istre (1941-1943), znanstveni je prilog temi kojoj je u hrvatskoj historijografiji posvećeno nedovoljno utemeljenih rasprava. Ovim radom autor pokušava na temelju dostupne izvorne građe i objavljene povijesne literature, na jednom mjestu predstaviti najznačajnije činjenice o koncentracijskim logorima talijanskih okupatora u Lovranu, Bakru, Kraljevici te u Kumporu na otoku Rabu kao specifičnim oblicima odmazde nad civilnim stanovništvom i pri tom upozorava na pogreške do kojih je došlo u obradi ove problematike u nekim dosada objavljenim priložima.

Posljednji prilog prvog dijela zbornika, gdje su uvrštene rasprave i članci, čini etnološki prilog Josipa Miličevića, Umiru vode i vodenice. U prilogu se govori o istraživanju voda i hidrografskih objekata, te vezanosti tipa seoskog gospodarstva uz vrstu i količinu vode. Autor analizira kako utječe voda na odražanje i napredak seoskog domaćinstva, te ističe da je voda imala izuzetno značajnu ulogu ne samo u seoskom domaćinstvu i gospodarstvu, nego i u nekim običajima i vjerovanjima. Posebno se osvrnuo i na izvore, lokvee i snježnice, šterne (cisterne), vodenice i vodene tijekove u Istri.

U drugom dijelu zbornika uvršteno je dvadesetak prikaza, osvrti i bilješki recentnih publikacija, zatim dva prikaza znanstvenih skupova ("Izvori za povijest otoka Krka", Rijeka 1990, i Znanstveno savjetovanje u povodu 120. obljetnice rođenja Frana Supila i 90. obljetnice njegova riječkog "Novog lista", Opatija 1990), te tri in memoriam istaknutih znanstvenika koji su se u prvom redu bavili Istrom: dr. Makso Pelozo (1915-1989), dr. Danilo Klen (1910-1990) i prof. dr. Branko Marušić (1926-1991). Isto tako u Zborniku su objavljena i dva prigodna teksta izrečena na predstavljanju trinaestog sveska "Jadranskog zbornika", i to njegova tadašnjeg glavnog urednika Mihaela Sobolevskog i tajnika Darinka Munića, a posljednji prilog čini izvješće o radu povijesnog društva Rijeke.

Nevio Šetić

"LIMES" Rivista italiana di geopolitica
N. 12/93 gennaio-maggio (pagg. 299) e
N. 3/93 giugno-agosto (pagg. 272)
Editrice periodoci culturali.

Da qualche mese è apparsa nel panorama editoriale italiano, con i primi due numeri, una rivista trimestrale di geopolitica dal titolo significativo ed altamente connotativo per noi che viviamo al di qua e al di là del confine. Si tratta di "Limes"; il primo numero è dedicato alla guerra in Europa, Adriatico, Jugoslavia, Balcani San-

gue e suolo, inteso proprio nel senso di "blestem si pamint" (maledizione e terra) per usare una espressione romena che è anche la trama di una famosa opera letteraria; il secondo numero, invece, si sofferma sulla politica internazionale del Vaticano: le città di Dio, il mondo secondo il Vaticano. Le due riviste contengono saggi non accademici, documenti, dedicati a temi diversi, sotto il comune denominatore dell'impostazione geopolitica e della geostrategia. Anche in Francia è apparso in questi mesi un atlante geopolitico del Medio Oriente e del mondo arabo, sotto la direzione di Philippe Lamarchand (*Atlas Géopolitique du Moyen-Orient et du Monde Arabe Le croissant des crises Complexe*, 284 p.). I direttori di "Limes" sono Lucio Caracciolo e Michele Korinman; il comitato scientifico annovera docenti universitari, politologi di tutto rispetto: Gianfranco Miglio, Angelo Panebianco, Ernesto Galli della Loggia, Furio Colombo, Sergio Romano per citare solo alcuni. Nell'editoriale sono presenti gli obiettivi della rivista: ridare all'Italia "dopo i fortunati decenni del semiprotettorato americano" una strategia geopolitica dopo appunto la fine della guerra fredda, che deve basarsi sul recupero degli interessi nazionali e della cultura della nazione. Il periodico compare in un clima da "finis Italiae" ma anche però nell'anno 1993, definito l'anno della scoperta dell'Italia, su cui è puntata l'attenzione da parte degli scienziati della politica americana che vedono nel nostro paese un osservatorio privilegiato per capire l'Europa. Già alla fine degli anni '80, a proposito della dimensione della politica estera di una media potenza come l'Italia, il noto studioso di relazioni internazionali Carlo M. Santoro ribadiva la necessità di una revisione dottrinale e concettuale, per quanto riguarda la definizione di un ruolo geopolitico italiano nei cerchi di interesse atlantico, europeo e mediterraneo.

Nel primo numero, nella sezione "l'Italia scopre i confini" si parla sia della questione triestina ("Trieste, un buco nero nella coscienza della nazione" di Paolo Segatti) che di quella istriana. All'Istria ed ai suoi problemi sono dedicati due saggi: "Contesa tra due patrie l'Istria sceglie il regionalismo" (di Maria Paola Pagnini e Mario Galli) e "Il triangolo strategico Trieste-Fiume-Capodistria" (di Antonio Sema).

Nel saggio sul regionalismo istriano viene analizzata "la geografia linguistica dell'Istria" alla vigilia della seconda guerra mondiale, si passa poi al censimento del 1991 e si finisce con il trionfo della Dieta Democratica Istriana visto "come presa di coscienza della pericolosità della politica nazionalista nelle regioni pluriethniche di confine"; da rilevare, ovviamente, che il regionalismo non è soltanto una caratteristica istroquarnerina; assistiamo ad una "montee des regionalismes" in tutta Europa, come conseguenza della riscoperta delle proprie radici da parte delle comunità nazionali. André Glucksmann, già alcuni anni fa, in un'intervista, metteva in guardia

dal fatto che non si costruissero dei muri in nome della comunità! Il regionalismo istriano è stato definito "finzione da fine millennio".

Se la storia, secondo la lezione dei grandi storici francesi, è una poetica del sapere ed il ruolo dello storico quello del dissipatore di illusioni, il saggio dell'ex diplomatico e storico Sergio Romano "Lasciamo il confine dov'è" fa proprio al caso nostro; le sue considerazioni rendono più saggi noi "inappartenenti"; ecco la conclusione: "prima o dopo la Slovenia e la Croazia entreranno nella Comunità. Avremo allora, sui due lati del confine, diverse nazionalità ma una stessa polis".

Secondo un recente sondaggio, realizzato dalla SWG, l'opinione pubblica triestina sta gradualmente superando la sindrome del confine orientale e ritiene necessario collaborare con Slovenia e Croazia. Chi si arrocca su posizioni nazionalistiche, provoca o aumenta le tensioni etniche, riesuma il passato in maniera strumentale, annegherà nello stagno di cui parla Rumiz in un suo bellissimo articolo. Chi non riesce a convivere con i propri vicini, ha già perso il treno per l'Europa!

Sebbene i due numeri contengano dei saggi molto ben documentati, corredati da molte mappe e cartine, gli intenti non sembrano diretti verso la pace e la collaborazione internazionale; per le problematiche delle terre di confine ci si guarda da un "engagement" esplicito. Ma è una rivista di geopolitica e il geopolitico che mestiere! (considerazione fatta su un articolo del "Le Monde"). Comunque nella recensione fatta da Giulio Marcon (*Geopolitica Guerra e frontiere*) si dice "assente la nozione di interdipendenza, inesistente quella di sicurezza comune ... dimenticata quella di cooperazione internazionale".

Elide Riccobon

Ivan Markovič: PROSSIMA LA PUBBLICAZIONE DELLA BIBLIOTECA BESENGHI DI ISOLA

Nell'ottobre del 1993, veniva ufficialmente inaugurata l'apertura della biblioteca appartenuta alla nobile famiglia isolana dei Besenghi, biblioteca che finalmente, dopo oltre un secolo di oblio, veniva ricollocata nella sua ubicazione originaria, lo stupendo palazzo Besenghi, oggi sede della Comunità degli italiani di Isola.

Cogliamo l'occasione e lo spazio gentilmente offertoci dalla rivista *Annales*, per annunciare la prossima uscita di una bibliografia monografica dell'intero fondo Besenghi così come egli oggi si presenta al pubblico.

La bibliografia, la cui uscita è curata dalla Biblioteca Centrale Srečko Vilhar di Capodistria in collaborazione con la Società storica del Litorale, e verrà pertanto edita nella collana dei documenti pubblicati dalla Biblioteca *Annales*, ci auguriamo diventi un comodo stru-

mento di lavoro per ricercatori ed appassionati di storia patria.

La storia e le vicissitudini della Biblioteca Besenghi devono ancora essere scritte ed illuminate nei loro punti più oscuri.

L'antica e nobile famiglia dei Besenghi o Besengo si ritiene discenda da una signorile famiglia di origine toscana, rifugiata nell'Istria mentre imperversavano le lotte tra Guelfi e Ghibellini, ma su questo punto non tutti gli studiosi concordano. Il prenome Besenghi si crede derivi da Besagne, forse abbreviato di Bevisangue (sic!), e comunque ci si muove pur sempre nel campo delle supposizioni. Documentata invece l'origine veneziana del primo di questa famiglia, Giovanni Pietro Besengo o Besenghi fu Pasquale, che venne da Venezia a Pirano nel 1698, portando con se la madre Claudia, nata Carrara, e la moglie, nata Spiga. Pochi anni dopo, nel 1702, Giovanni Pietro abbandonò Pirano per stabilirsi nel castello di Piemonte d'Istria, dove fu insignito dell'onorifico titolo di Capitano civile e criminale, titolo conferitogli dalla famiglia Contarini Cav. del Zaffo, signora del castello.

Pasquale Besenghi, suo figlio, abbandonò il castello di Piemonte per trasferirsi a Isola, nello stupendo palazzo "Besenghi", costruito proprio in quegli anni (1775-1781). Il 10 gennaio del 1802 fu aggregato per acclamazione alla nobiltà di Capodistria, e tale titolo gli venne confermato dallo stesso imperatore Francesco I. Pasquale, nonno del poeta, sposò Agnesina della nobile stirpe degli Ughi, e volle aggiungere al proprio anche il cognome di questa antichissima famiglia fiorentina, venuta a Isola verso il 1400, ricordata dallo stesso Dante nel Paradiso (XVI, 88) "Io vidi gli Ughi, e vidi i Castellini".

Giovanni Pietro Antonio, figlio del suddetto e padre del poeta, fu persona di grande intelligenza, distinta ed onorata, che aveva ricoperto diversi incarichi pubblici: il 4 aprile 1804 fu nominato a presiedere alla commissione delegata alla tassazione dei terreni nell'Istria, il 2 dicembre 1807 l'imperatore Napoleone Bonaparte gli conferì il titolo di consigliere generale del Dipartimento d'Istria, il 9 novembre 1805 ebbe dal pontefice Pio VII il titolo di conte Palatino Lateranense per se ed eredi col cavalierato della milizia aureata ad vitam, e finalmente, il 28 ottobre del 1823 gli venne finalmente, dall'imperatore Francesco I., confermata la nobiltà per se ed eredi. E quali eredi! Sposata Oristilla Freschi del Friuli, ebbe da lei due figli, Giacomo e Pasquale, e due figlie Agnese e Domenica, andate in sposa rispettivamente al dott. Francesco Bressan avvocato di Trieste e a tal Amorosio Giacomo da Pirano.

Le notizie fin qui riportate, ci sono giunte grazie alle note storiche di Giacomo Besenghi, figlio del suddetto e fratello del poeta, cultore di storia cui stava molto a cuore la nobiltà della famiglia.

Ma la fama della famiglia era destinata ad essere perpetuata dal suo ultimo rampollo, il poeta Giuseppe Pasquale Besenghi degli Ughi, uno dei più vividi e culti ingegneri istriani dell'Ottocento.

Nato ad Isola il 31 marzo o il 4 aprile 1797, compì i suoi primi studi nella città natia sotto la guida del canonico Antonio Pesaro. Terminato il corso di grammatica e di retorica, il Besenghi passò quindi a studiare filosofia sotto la guida del dottore Stefano Castellani nel seminario vescovile di Capodistria. Recatosi nel 1816 all'Università di Padova per dedicarsi allo studio delle leggi, volse ben presto tutto il proprio animo alla poesia ed alle belle lettere, nelle quali esordì con una tragedia, Francesca da Rimini, componimento che fatalmente andò smarrito come tanti altri suoi lavori, ed una canzone in morte di Carlotta Taffoni (1820). Terminati gli studi legali decise di andare in Friuli dai parenti materni, sul ché la notizia che nel Regno di Napoli i liberali stavano cercando la costituzione proprio come in Spagna, lo spronò a partecipare attivamente alla conquista della libertà partenopea. La giovanile avventura era però destinata a fallire miseramente, poichè il Nostro, dopo un lungo e faticosissimo viaggio a piedi lungo tutta la Dalmazia, arrivò tardi all'appuntamento, quando cioè era già in corso l'intervento armato dell'Austria. Dopo una lunga e volontaria prigionia di studio nel palazzo paterno a Isola, il Besenghi passò a Trieste, con animo di dedicarsi alla carriera della magistratura, ed entrando nelle "camerate" letterarie ma anche, spesso e volentieri, in numerose ed aspre polemiche che sfogarono in aspri epigrammi di stizza contro i suoi nemici. Ristampò a Venezia nel 1826 un saggio di Novelle orientali, già pubblicate sui giornali; e a Padova nel 1829 gli Apologhi che, pubblicati l'anno prima, erano stati sequestrati. Visitò la Grecia, che era insorta, stanca della lunga e feroce dominazione ottomana, ed anzi combattè per la sua libertà (25 dicembre 1829), ma anche in questa avventura, lo squallore della realtà in stridente contrasto con la visione classicistica dell'antica culla della cultura mondiale, servì soltanto a disilludere il poeta ed a fargli perdere quell'entusiasmo che ne aveva provato da lontano. Visse poi, sino al 1848 tra Trieste, il Friuli e Venezia, ospite di parenti e amici, intrattenendo una corrispondenza irregolare, ma abbastanza fitta, con il cognato Bressan e con i più noti poeti e letterati del tempo, frequentando spesso i volentieri i ritrovi mondani più in auge al momento, pubblicando qualche verso o qualche studio critico, in un continuo di alti e bassi di scandali mondani e amori più o meno corrisposti, che lo costringevano a chiudersi in se stesso e nei propri studi. Non potè, per malattia, partecipare alla campagna del '48; il 24 settembre del 1849 moriva di colera che già da mesi incombeva a Trieste. Sepolto in una fossa comune del cimitero di Sant'Anna, la sua salma venne più tardi esumata e trasferita in un altro luogo dello

stesso camposanto, luogo del quale s'è però persa ogni cognizione.

Con la morte di Giacomo e Pasquale Besenghi, si estingueva il prolifico ceppo della nobile famiglia isolana.

Veniamo adesso alla biblioteca. Non v'è dubbio che la paternità della raccolta sia da addebitare alla famiglia Besenghi, ma come vedremo in seguito, per molti anni se n'era praticamente persa ogni traccia e di conseguenza travisata l'appartenenza. Nel 1854 infatti, biblioteca e palazzo, visto che non v'erano eredi, passavano sotto la tutela parrocchiale. Nel 1952, un'apposita commissione nominata dal Comitato popolare cittadino di Isola, riceveva l'incarico di indagare sui beni della famiglia Besenghi: la commissione accertava l'appartenenza dei libri e constatava inoltre che dal 1854 in poi la raccolta non era stata più aggiornata. In quegli anni il fondo librario veniva anche catalogato e sistemato in una nuova sala del palazzo Besenghi. Ma le disavventure della biblioteca erano appena incominciate; con gli anni dell'esodo, il bibliotecario incarico di custodire la raccolta si trasferiva a Trieste ed anche il vecchio palazzo si presentava ormai inadatto alla custodia di una biblioteca. Sembra comunque, e qui in mancanza di documenti chiarificatori ci muoviamo nel campo delle ipotesi e delle informazioni personali per "sentito dire", che i libri siano stati in un primo momento collocati in un magazzino dell'attuale casa di cultura di Isola, e di lì a Scoffie, in uno squallido deposito.

Finalmente, grazie soprattutto alla disinteressata abnegazione della dott. Amalia Petronio, bibliotecaria responsabile della sezione italiana presso la Biblioteca Centrale Srečko Vilhar di Capodistria, è stato possibile effettuare il recupero integrale della biblioteca Besenghi nella sua ubicazione originaria.

Purtroppo non saremo mai in grado di sapere quali e quanti volumi sono andati perduti, per noncuranza o per collocazione e manutenzione inadatti. L'ultima inventarizzazione (1953/54), ed unico dato certo a nostra conoscenza circa la reale consistenza del fondo Besenghi, indica la presenza di 3.523 unità, ma tale numero non rispecchia il numero reale dei tomi visto che molti di essi possiedono due o più numeri d'inventario nel caso in cui si compongono di due o più parti (parte prima, seconda ecc.). La catalogazione da noi effettuata su personal computer, raggiunge cifra 2.968 e tale è l'effettivo numero dei tomi oggi presenti nel fondo. Possiamo avere quindi un'idea dei libri perduti dal 1953/54 in poi, ma non sappiamo nulla in merito al periodo 1884 - 1953, nè tantomeno conosciamo l'entità della raccolta al tempo dei Besenghi. Le fonti, che sono poi le stesse dalle quali abbiamo liberamente attinto durante la stesura di questa parte introduttiva, in merito alla raccolta personale della famiglia Besenghi sono scarse e si mangono sulle generali. La paternità del nucleo originale, e quindi dei tomi più

antichi e preziosi, viene addebitata allo stesso Giovanni Pietro Besengo, il primo della casata; tale tesi è confermata da una nota in inchiostro scritta a mano nell'Isolario del Coronelli ... di appartenenza dell'illustrissimo signor Giovanni Pietro Besengo, cittadino originario di Venezia, e da varie altre firme autografe di altri "Besenghi" che sfogliando i libri della raccolta, di tanto in tanto si riscontra. Le altre citazioni cui potremmo rimandare si rifanno un po' tutte alla biografia del poeta Pasquale, e di com'egli ed il fratello Giacomo avessero atteso ai primi studi nella "ricca e ben nutrita biblioteca paterna". Altri dati purtroppo le fonti non riportano, unico indizio forse, il rimpianto di quelle famose sette casse piene di libri, raccolta personale, che il poeta aveva abbandonato a Venezia nella casa di una nobile donna, concubina per più di un decennio. Ce ne possiamo però fare un'idea oggi: vi sono libri di storia, religione, medicina e, naturalmente, lettere classiche e moderne, editi dai migliori tipografi librai veneti dell'epoca. Oltre alle opere vi sono anche 17 manoscritti inediti, ed un mazzo di lettere e fogli sparsi, non catalogati, che supponiamo di estremo interesse per gli studiosi.

Metodologia

La catalogazione e l'inventarizzazione del fondo Besenghi sono stati eseguiti su personal computer, con l'ausilio del software CDS/ISIS 3.0, data base specifico per biblioteche distribuito dall'UNESCO. I dischetti con il Backup dei dati relativi al fondo Besenghi si possono richiedere, per il momento, presso la sezione italiana della Biblioteca Centrale Srečko Vilhar di Capodistria. La presente bibliografia, eseguita sul medesimo programma, è stata compilata con l'intento di agevolare il reperimento delle informazioni relative al fondo e, contemporaneamente, svolgere azione di divulgazione in merito a questo importantissimo recupero d'identità culturale.

BIBLIOGRAFIA:

1. **Oscare de Hassek:** Besenghi degli Ughi, Prose e poesie, Trieste, Tipografia G. Balestra e. C. 1884
2. **Luigi Morteani:** Isola ed i suoi statuti, Parenzo, Stab. tip. Gaetano Coana 1888
3. **Giovanni Quarantotto:** La cultura letteraria di Trieste e dell'Istria, Vittorio Vascotto, Stab. Tip. Carlo Priora, Capodistria 1914
4. **Giovanni Quarantotto:** Nuovi studi sul poeta e patriotta Istriano Pasquale Besenghi degli Ughi, Parenzo, Tipografia G. Coana e figli, 1928
5. **Gianna Dallemulle Aussenak:** Rivisitando Pasquale Besenghi degli Ughi, in *La Battana*, pp. 67/88, anno XXIX dicembre 1992 n. 106

Vid Vremec

SLOVENSKA ISTRA LETA 1943.

Ob 50-letnici padca fašističnega režima

V drugi svetovni vojni med nacifašističnimi silami in zavezniško koalicijo proti njim, ima leto 1943 nedvomno prelomni značaj. Zaznamovalo je zaton fašističnih osvajalnih podvigov na naših tleh in v celo vrsto drugih držav. Zavezniki so se izkrcali na Siciliji. Tedaj je nastopilo obdobje, ko so bili fašističnemu režimu šteti dnevi. Vse bolj je občutil hude poraze, ki jih je doživel v Severni Afriki, v Sovjetski zvezi, v Jugoslaviji in tudi pri nas na Primorskem z občutnim porastom NOB. V Italiji je iz dneva v dan bolj raslo nezadovoljstvo ljudskih množic zaradi vojnih porazov, splošnega pomanjkanja, revščine in negotove prihodnosti. V Torinu je delavstvo stavkalo. Monarhija, prestrašena glede svoje usode, je iskala poti za izhod iz težkega položaja. Fašistične vrhove so razjedala globoka nesoglasja. Ta so prišla na dan na zasedanju članov Velikega fašističnega sveta (Gran Consiglio del fascismo) v Rimu. Bilo je 25. julija 1943, ko je fašistični veljak Dino Grandi na tem zasedanju sveta predlagal glasovanje o nezaupnici njihovemu voditelju Benitu Mussoliniju. Po razvneti razpravi za in proti je bil predlog o nezaupnici izglasovan. Mussolinija so nato aretirali. Kralj Vittorio Emanuele III. pa je maršalu Pietru Badoglio zaupal vrhovno poveljstvo vseh rodov vojske. Padec fašističnega režima je bil v javnosti sprejet z velikim navdušenjem. Zvrstile so se spontane manifestacije. Vodilni fašisti in njihovi somišljeniki so se jadrno poskrili. Ljudje so odstranjevali znamenja fašističnega režima. Med tem pa je Badoglio oznanil Italijanom in svetu, da se vojna nadaljuje, ne da bi zapustil svojega nacističnega zaveznika. Tajno pa so vojaški in oblastni krogi s protifašističnimi zavezniki iskali stike in pogovore o sklenitvi premirja.

Padec fašističnega režima je sprožil velika pričakovanja in posledice, ki so imele svoje posebne razsežnosti povsod tam, kjer je ta režim zapustil za seboj številne žrtve, razdejanje in ruševine, tako tudi na primorskih tleh.

Odmev padca fašizma v slovenski Istri

V obalnih mestih Kopru, Izoli in Piranu, kjer so živeli pretežno Italijani, je padec fašističnega režima imel drugačne posledice kot na podeželju, naseljenemu s Slovenci. Vodilni fašisti v Kopru, sedežu podprefektore za Istro, med katerimi so imeli vsa poveljna leta glavno oblast Pietro Almerigogna, sekretar fašistične stranke, njegov

brat Paolo, odv. Nino de Petris, učitelj Francesco Zetto in še nekateri drugi, so skušali vladati še po 25. juliju. Vsekakor je dogodek v Rimu povzročil med njimi strah in zmedo.

Na podeželju je NOB že prodrla med prebivalce. V marsikaterem kraju je prišlo do javnih manifestacij ljudskega navdušenja. Prav tako v Izoli, kjer je imelo delavsko protifašistično delovanje močne korenine. O tem govori nekaj spominskih utrinkov Egidia Chicca: "Zdele so se mi sanje, vendar je bila stvarnost. Po dvajsetih letih nasilja in suženjstva je bil narod na ulicah nič več z upognjeno glavo, ampak s smehljajočim obrazom. Začeli smo dihati svobodnejši zrak. V Izoli, ki je dala v dvajsetih letih nasilja svoje žrtve, požgan je bil delavski dom in stanovanja protifašistov, je zaživelo novo obdobje."¹

Ljudstvo je bilo sito vojne, trpljenja in nasilja. Na javnih mestih so ljudje razbijali fašistične embleme in trgali Mussolinijeve slike. Fašisti so se poskrili. Upali so namreč, da jim bo prišel na pomoč njihov nemški zaveznik. Zgodilo se je 12. septembra, ko je poseben oddelek SS osvobodil Mussolinija na planini Gran Sasso, kjer so ga stražili Badoglijevci. Nemci so na vrat na nos premestili v Italijo sedem svojih v bojih preizkušenih divizij, da bi nastopile proti nezanesljivi italijanski vojski in skušale ponovno postaviti na noge poraženi režim.

Karabinerji, policijski, upravni organi in sodstvo so še naprej opravljali svoje vsakdanje delo. Celo preganjali so protifašiste, ki so javno izrazili svoja čustva. V Bertokih so ljudje uničili fašistična znamenja. Čez dva dni so karabinerji aretirali štiri domačine in jih zasliševali zaradi storjenih dejanj. V koprskih zaporih so že bili zaprti protifašisti iz Pirana, Miljskih hribov, Dekanov, Loparja, Truških itd., obtoženi za podobna dejanja.²

V Truškah so ljudje navdušeno pozdravili novico o fašističnem padcu. Odstranili so vse znake osovražene režima. Karabinerji so čez nekaj dni aretirali okrog dvajset oseb, jih surovo zasliševali in nato odgnali v koprške zapore. Tudi v Gračišču so vaščani dali duška svojemu razpoloženju. Vodstvo OF je tedaj ocenilo, da je treba še počakati s splošno vstajo do bližnjega trenutka, ko bo Italija tudi vojaško kapitulirala pred zavezniki.

Splošna ljudska vstaja ob kapitulaciji Italije v septembru 1943

8. septembra 1943 je Italija brezpogojno kapitulirala pred zavezniško protinacifašistično koalicijo. Dogodek je imel prelomne zgodovinske razsežnosti. Italijanska vojska je bila v razsulu. Partizani na Slovenskem, Primorskem in v Slovenski Istri so ob splošni ljudski podpori

1 Pokrajinski arhiv Koper, E. Chicco, Spomini na delavno gibanje v Izoli.

2 Pokrajinski arhiv Koper, E. Apollonio, Anton in Ivan Jakornin, izjave.

izredno pomnožili svoje vrste. Osnovali so nove enote. Iz italijanskih internacij, zaporov in ujetništva so se mnogi iz oddaljenih krajev, čez številne težave, prebili domov in se brez vsakega kolebanja priključili snujočim se partizanskim enotam. Mnogi, ki so bili med razoroženimi italijanskimi vojaki v posebnih kazenskih delavskih bataljonih (*Battaglioni speciali lavoratori*) v raznih krajih južne Italije in tudi na Sardiniji, so se priključili prekomorskim enotam. Med njimi je bilo večje število Istranov.

Pokrajinski komite KPS za Primorsko je 9. septembra izdal proglas, v katerem je bilo med drugim rečeno: "Veliki dogodki, ki smo jim priča, zahtevajo od vas največjo aktivnost in iniciativo: organizirajte Narodno zaščito, vojaške operacije je treba usmeriti izključno proti nemški vojski, proti italijanski vojski je treba do nadaljnjega ustaviti vse sovražnosti itd."³ V Slovenski Istri je okrožni komite KPS dal pobudo za splošno ljudsko vstajo. V Čežarjih so osnovali prvi partizanski bataljon, ki ga je ljudstvo imenovalo "Čežeranski". Bil pa je v sestavi nastale 1. istrske slovenske brigade, v katero so vstopili novinci. Splošna ljudska vstaja je zajela istrske vasi kot nezadrižen val. Vse je bilo v znamenju pravega zmagoslovja, pojavile so se slovenske zastave s peterokrako zvezdo. Na to območje je bila iz Slovenije poslana Šerčerjeva brigada. Tudi Hrvatje so poslali v Koper 1. bataljon 2. istrske hrvatske brigade. Ta je izdal proglas, naj ljudje sodelujejo z organizacijami NOB. Kljub vojaškemu in političnemu razsulu je fašističnim kolovodjem uspelo, da so se povezali z Nemci v Trstu iz koprskih zaporov. Na pritisk ljudskih manifestov so oblasti izpustile politične zapornike, italijanske državljane slovenske in italijanske narodnosti. Zadržale pa so jih okoli 200, v glavnem pripadnike NOB jugoslovanske narodnosti. Zaporji so se med NOB izredno polnili, saj so vanj zapirali zajete partizane in aktiviste OF, celo iz Dalmacije, in seveda Ljubljanske pokrajine.

Obstajala je nevarnost, da jih bo nemški okupator odpeljal v uničevalna taborišča. Politično in vojaško vodstvo je sklenilo, da jih bo osvobodilo iz ječe. Tako so borci Čežeranskega bataljona 27. septembra prodrli do Kopra in prisilili upravo in jetniško stražo, da so osvobodili politične zapornike. Spremili so jih na istrsko podeželje, kjer so se pridružili partizanom.⁴

Istrski odposlanci na kočevskem zboru od 1. do 3. oktobra

Boj primorskega ljudstva proti okupatorju in njegovim

pomagačem ter njegovo željo po priključitvi k matični domovini Sloveniji je v poročilu vodstvu OF izčrpno opisal dr. Aleš Bebler-Primož. Ta je zelo dobro poznal razpoloženje ljudi, saj je bil v tistih zgodovinskih dneh kot član CK KPS na Primorskem. Tako je Vrhovni plenum OF slovenskega naroda 16. septembra 1943 sprejel poseben proglas:

1. Vrhovni plenum OF slovenskega naroda, iz naravnih iz zgodovinskih pravic izhajajočo zahtevo slovenskega naroda, proglašajo priključitev Primorja k svobodni in združeni Sloveniji v svobodni demokratični Jugoslaviji.

2. Italijanski narodni manjšini na priključenem ozemlju je zajamčena avtonomija. O izvedbi avtonomije bodo razpravljali pooblaščen zastopniki slovenskega in italijanskega primorskega ljudstva, kakor hitro bodo dovoljevale razmere."⁵

Politične in oblastne organizacije so bile obveščene, da bo prve dni oktobra v Kočevju zbor ljudskih odposlancev. Ta bo obravnaval zelo pomembna vprašanja borečega se ljudstva, potem ko je bil premagan italijanski in je deželo zasedel nemški okupator. Med drugim je bilo naročeno, naj posamezne pokrajine glede na število prebivalcev izberejo svoje odposlance za zbor. Na pobudo okrožnega vodstva KPS in OF so se 27. septembra v hiši Marjana Koterleta v Sv. Antonu (Pridvoru) zbrali predstavniki OF Slovenske Istre. Po izčrpni razpravi o političnem trenutku in pomenu bližnjega zbora v Kočevju so za svoje odposlance zbrali Stanka Uličnika iz Šmarij, Nazarija Bordona iz Čežarjev, Josipa Miklavčiča iz Plavij, Otilija Kavrečiča iz Rižane, Avgusta Starca iz Loparja in Vincenca Babiča iz Vanganela. To so bili znani predvojni protifašisti in med NOB priljubljeni med prebivalstvom, ker so nesebično opravljali vse zaupane naloge.⁶

V Kočevje so potovali v izredno težavnih razmerah, ko je novi okupator z vso silo skušal uničiti partizansko vojsko, sejati teror med prebivalstvom in se na Primorskem pripravljati na obsežno ofenzivo. Kočevski zbor je v dneh od 1. do 3. oktobra sprejel željo Primorske o priključitvi k matični domovini, kar je ljudstvo pozdravilo z velikim navdušenjem.

Uničevalna, požigalska nemška ofenziva 2. in 3. oktobra

Nemško vrhovno poveljstvo je določilo II. SS korpus pod vodstvom generala Hauserja, da skupaj z drugimi izbranimi enotami z nad 30.000 vojaki, oboroženimi

3 Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani, fasc.532/I, Pokrajinski komite KPS za Primorsko, 10.septembra 1943, odposlane okrožnice.

4 Pokrajinski arhiv Koper, N. Bordon, izjava.

5 Slovenski poročevalec, informacijski vestnik Osvobodilne fronte, št. 20, 1.izv, 29.sept. 1943.

6 Pokrajinski arhiv Koper, A. Starec, S. Uličnik, ustna vira, zapisek v arhivu.

s težkim orožjem (topovi, tanki in tudi letala), na osnovi skrbno izdelanega strateškega in operativnega načrta izvede ofenzivo proti partizanskim silam. Na goriški fronti so se partizani ob vsestranski podpori prebivalstva nekaj dni hrabro upirali številčno in v orožju mnogo močnejšemu sovražniku. Po zlomu goriške fronte ob koncu septembra so nemške enote prodrle na primorsko podeželje. Za seboj so zapuščale smrt in razdejanje. Med najbolj prizadetimi kraji je bila gotovo Slovenska Istra.

Esesovci in nemška vojska so prodirali v treh kolonah. Požigali so vse od kraja, pobijali stare ljudi, žene in tudi otroke. Zrak so parale bobneče eksplozije in rafali mitraljezov. Partizani I. slovenske istrske brigade in II. hrvatske kakor tudi borci Šerčerjeve brigade in skupina italijanskih partizanov so se junaško borili proti do zob oboroženemu sovražniku. Skupaj s prebivalci so imeli nad 200 žrtev, zažganih pa je bilo nad 50 naselij in zaselkov. I. slovenska istrska brigada je prenehala obstajati, tudi Šerčerjeva brigada se je umaknila na Slovensko.⁷

Posledice nemške uničevalne ofenzive so bile izredno hude. Toda duh in borbenost OF nista klonila. V tem in naslednjem letu so nastale nove partizanske enote: VOS za Slovensko Istro, Istrski odred, Komanda mesta Koper, Italijanski bataljon Alma Vivoda in Mornariški odred Koper. Okupatorju in njegovim neofašističnim pomagačem so zadali občutne izgube. Izvedene so bile volitve v organe prve ljudske oblasti, nastalo je partizansko slovensko šolstvo. Aktivisti NOB, med katerimi so prednjačili mladinke in člani KPS ter SKO, so požrtvovalno izvrševali najtežje naloge.

Koprské fašiste, najpomembnejše, so partizani po kapitulaciji Italije odvedli v bližino Pazina. Po prihodu Nemcev v Slovensko Istro so uspeli pobegniti in se vrniti v Koper, kjer so organizirali svoje skupine, ki so vdirale na podeželje, izvajale nasilje in pobile precej aktivistov NOB. Po osvoboditvi so jim leta 1946 sodili na sodišču v Postojni. V odsotnosti (bili so na begu) so jih več obsodili na smrt, druge na dolge zaporne kazni. Slovenska Istra je prispevala za svojo osvoboditev izpod okupatorjevega jarma 1222 padlih borcev in žrtev nacističnih ječ, taborišč in drugega nasilja.⁸ Za vse svobodoljubne narode je 50 letnica padca fašističnega režima mejnik zgodovinske razsežnosti.

Snježana Hozjan

KULTURNE I ZNANSTVENE MANIFESTACIJE U POVODU 140-OBLJETNICE ROĐENJA HRVATSKOGA NARODNOG PREPORODITELJA ISTRE I BANA DR. MATKA LAGINJE

Matko Laginja (18. kolovoza 1852-30. ožuljka 1930) rođen je u istarskome Mjestu Klana (Kastavština, danas zapadni dio općine Rijeke u Republici Hrvatskoj), tada u cislajtanijskom dijelu Habsburške Monarhije, a preminuo je u izbjeglištvu u Zagrebu, u tadašnjoj Kraljevini Jugoslaviji. Osnovnu školu polazio je u Klani i Kastvu, gimnaziju u (tadašnjoj) Rijeci, a pravo je studirao u Zagrebu i Grazu, gdje je i doktorirao. U međuvremenu je polazio i trgovačkoekonomske škole u Grazu i Trstu. Bio je odvjetnik, pravno-povijesni i pravni pisac, književnik, sakupljač i obrađivač narodne baštine, dramatičar, režiser, glumac, recitator, gospodarstvenik, novinar, tiskar, urednik, a najviše političar. Isključivo politici posvetio se 80-ih godina 19. stoljeća, kad je postao vođa drugoga naraštaja istarskih hrvatskih preporodnih djelatnika. Bio je član Istarskog sabora i bečkog parlamenta, član Narodnog vijeća (povjerenik za Istru) Države Slovenaca, Hrvata i Srba (sa sjedištem u Zagrebu) te skupštine i drugih tijela

Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (sa sjedištem u Beogradu), a 1920. god. bio je i banom Hrvatske i Slavonije. U povodu 140-obijetnice rođenja toga istaknutoga hrvatskoga velikana Istre Kulturno-prosvjetno društvo "Ivan Matetić Ronjgov" iz Ronjgi, Viškovo (Kastavština), koje djeluje kao Katedra Čakavskog sabora, (sjedište u Puli) u suradnji sa Zavodom za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Rijeci, Čakavskim saborom Pula, Povijesnim društvom Rijeka, Društvom za hrvatsku povijesnicu (Savez povijesnih društava Republike Hrvatske), Ogrankom Matice hrvatske Rijeka, mjesnim zajednicama Klana i Kastav, uz domaćina Skupštinu općine Rijeka, priredilo je niz kulturnih i znanstvenih manifestacija u razdoblju od 5. do 8. studenoga 1992 godine, i to u Zagrebu, Kastvu, Klani i Ronjgima. Predsjednik Počasnog odbora bio je predsjednik hrvatske Vlade Hrvoje Šarinić, a njegovi članovi riječkoistarski nadbiskupimetropolit dr. A. Tamarut i mons. J. Pavličić (u miru), predsjednici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti dr. I. Supek, Matice hrvatske V. Gotovac, Društva hrvatskih književnika N. Fabio, Hrvatske odvjetničke komore M. Kos, Saveza povijesnih društava Republike Hrvatske i Čakavskog sabora dr. P. Strčić, rektor Sveučilišta u Rijeci dr. E. Kuljanić, predsjednici svih istarskih (hrvatskih) i

7 Već autorjev, Slovenska Istra v boju za svobodu, Založba Lipa, Koper, 1976, str. 361364.

8 Slovenska Istra, op. cit., str. 719

kvarnersko otočnih skupština općina te Skupštine Općine Rijeka, više drugih uglednih kulturnih, političkih i znanstvenih ličnosti. Predsjednik Programskog odbora bio je prof. dr. V. Tadejević, a Znanstvenoga odbora dr. P. Strčić.

Proslava ja započela 5. studenoga polaganjem spomenvijenaca na groblju Mirogoj u Zagrebu, uz sudjelovanje potpredsjednika Matice iseljenika akademika dr. S. Babića, predsjednika Društva hrvatskih književnika N. Fabrija i Društva za hrvatsku povijesnicu (Saveza povijesnih društava Republike Hrvatske) dr. P. Strčića te drugih, a predstavnici Laginjine rodne Klane donijeli su i grumen zemlje iz njegova zavičaja.

Nakon toga je, istoga dana, u palači HAZU započeo znanstveni skup kojemu je predsjedavao potpredsjednik Akademije dr. I. Padovan, a u ime HAZU skup je pozdravio akademik dr. H. Sirotković. Referat "Život i djelo dr. Matka Laginje" pročitao je dr. P. Strčić, a priopćenje "Matko Laginja o Kastavskom statutu i Vinodolskom zakonu" akademik dr. L. Margetić. Iste je večeri, u Kastavu, uz sudjelovanje pjevačkog zbora "Istarska vila" iz Kastva i učenika iz Osnovne škole "M. Brozović" Kastav (čitali su izvode iz Laginjinih basni), prikazan Laginjini igrokaz "Šilo za ognjilo" u izvedbi mladih glumaca iz nekoliko amaterskih društava (tom je komedijom Laginja 80-tih godina 19. st. udario temelje hrvatskom glumištu u Istri). Sljedeći dan 6. studenoga - u Klani je nastavljen Znanstveni skup, tijekom kojega su izneseni sljedeći referati: "Život i djelo dr. Matka Laginje" (dr. P. Strčić), "Laginjina transkripcija kastavskoga statuta" (dr. L. Margetić), "Povijest u djelima M. Laginje" (mr. D. Munić), "Laginja, Austrija i hrvatsko pitanje 1883. godine" (prof. N. Crnković), "Književna valorizacija Matka Laginje" (M. Strčić) i "Čakavština u basnama i komediji 'Šilo za ognjilo' M. Laginje" (dr. I. Lukežić), a J. Gržinčić iz Klane evocirao je sjećanja Klanjaca na svog velikoga sumještana. Potom je posjećena rodna Laginjina kuća (najmlađi pripadnik obitelji ima dvije godine i također se zove Matej Laginja). Uvečer je ponovno izvedena spomenuta Laginjina komedija "Šilo za ognjilo".

Zatim je 7. studenoga u Kastvu održan treći i završni dio skupa. Ovdje su na uvjod sudionicima podneseni sljedeći referati: "Politička komponenta u djelu M. Laginje" (dr. P. Strčić), "Laginja u Istarskom saboru" (N. Crnković), "M. Laginja i Hrvatska zajednica" (dr. H. Matković), "Laginja kao povjerenik Države SHS za Istru" (A. Giron), "Laginja u zagrebačkom tisku 1918 - 1930" (dr. B. Janjatović), "Politički krug M. Laginje od 1918 - 1930" (mr. Ž. Klaić), "Status animarum Clanae Popis duša Klane" (mr. V. Munić), "Dnevnik M. Laginje kao bana" (M. Grakalić st. dr. P. Strčić), "Likovni prilozi o M. Laginji" (dr. V. Ekl), "Doprinos M. Laginje narodu Kastavštine" (J. Čiković), "M. Laginja U Pulji" (T. Crnobori) i "Prilozi za bibliografiju o M. Laginji" (S. Hozjan). Referenti su bili iz Rijeke, Pule, Opatije, Klane, Zagreba, Varaždina

i Samobora. Istoga dana otkrivena je spomenploča na kastavskom "Trgu Matko Laginja", a u Ronj-gima je održan "Pogovor" Znanstvenom skupu, na kojem su o muzikologu Ivanu Matetiću-Ronjgovu i o njegovu tamošnjem spomen-muzeju središtu čestih kulturnih i znanstvenih manifestacija djelovanja vrlo plodne Katedre Čakavskog sabora KPD "Ivan Matetić Ronjgov" govorili I. Jardas i maestro D. Prašelj.

Isti dan uvečer u Klani je održana svečana akademija, na kojoj su govorili pred-sjednik Skupštine Općine Rijeka mr. Ž. Lužavec i dr. P. Strčić, a u programu su sudjelovali pjevački zborovi "Matko Laginja" iz Laginjine rodne Klane i "Riječki oratorijski zbor" pod ravnanjem D. Prašelja te zbor "Roženice" iz Pazina pod ravnanjem N. Milottija. Recitalom, nastalim na temelju djela Matka Laginje, na proslavi su sudjelovali i učenici Osnovne škole Klane.

U nedjelju, 8. studenog 1992. godine, mons. Jure Petrović, generalni vikar riječko-istarske nadbiskupije, predvodio je koncelebriranu Sv. misu u mjesnoj crkvi u Klani, tijekom koje su prvi put pjevani dijelovi staroslavenske glagoljaške "Dobrinjske mise" (o. Krk) prema zapisima Ivana Matetića Ronjgova te dijelovi "Jubilarne mise" J. Gržinčića iz Klane. Iza toga posjećena je rodna kuća M. Laginje (na kojoj je svojedobno postavljena spomenploča), uz prigodan program te pratnju sopilaša (narodni instrument sopile-sopeli ovdje su se, čini se, prvi put čule nakon punih 80 godina!). Položen je i spomenvijenac na spomenbistu velikana u samome središtu Klane (bista je otkrivena 1952, u povodu njegove 100-godišnjice rođenja).

Pokrovitelj ovih kulturnih i znanstvenih manifestacija bila je Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Dopunjena i proširena izlaganja na znanstvenom skupu bit će objavljena u posebnom zborniku koji je u pripremi. (Uoči znanstvenoga skupa umnoženi su sažeci svih priopćenja, u riječkom "Novom listu" i puljskom "Glasu Istre" objavljen je osežni serijal o M. Laginji, a Hrvatska televizija prikazala je dokumentarac).

Goran Filipi

ZNANSTVENI SIMPOZIJ OB 750. LETNICE
MARČANE IN 100. OBLETNICE HRVAŠKE
ČITALNICE.

Marčana 18. aprila 1993

Občina Marčana, Hrvatska matica Pulj, Znanstvena knjižnica Pulj in Društvo bibliotekarjev Istre so 18. aprila 1993 organizirali enodnevno znanstveno srečanje v počastitev 750. letnice mesteca Marčane in 100. obletnice tamkajšnje hrvaške čitalnice. Srečanje se je začelo svečano: ministrica za kulturo R Hrvatske, mag. Vesna Girardi -Jurkić je pred številnimi domačini, gosti in udeleženci simpozija odkrila spominsko ploščo na stavbi, v kateri je nekoč bila čitalnica. Na srečanju smo slišali

sedemnajst referatov. Moderator simpozija je bil dr. Branimir Gla-vaš.

Prvi prispevek (*Arheološke najdbe na Marčanskem*) sta pripravila prof. Klara Buršič-Matijašič in mag. Robert Matijašič. Klara Buršič, ki je referat prebrala, je govorila o arheoloških najdbah (1800 p.n.š.) iz jame, ki ji domačini pravijo *Pečina* in o rimljanskih vilah in bazilikah, ki so znane pod imenom *Marciana* (od tod ime kraja).

Prof. Ljubica Širec (*Baročni oltar v cerkvi sv. Antona Padovanskega v Marčani*) je orisala barokni žrtvenik v cerkvi sv. Antona Padovanskega iz Marčane. Svoje predavanje o oltarju (takim spomenikom zgodovinarji umetnosti ponavadi pravijo "zlati oltarji") je avtorica pospremiša z bogato pretekcijsko diapozitivov.

Marčanski župnik Ivan Štoković (*Kršćanstvo skozi zgodovino Marčane*) je govoril o krščanstvu in pomenu Cerkve pri ohranjanju kulturnih vrednot in identitete Marčancev. Marčana je bila pod patronatom mutovranske župnije, samostalna župnija pa je postala leta 1912, kar potrjujejo mnoge ohranjene knjige in zapiski.

Dr. Petar Strčić je Marčancem in gostom predstavil življenje in delo v svetu najbolj znanega Marčanca, dr. Edvarda Čalića. Dr. Čalić je najbolj znan hrvaški zgodovinar in politolog izven domovine. V mladosti se je ukvarjal s slikanjem, a se je kmaľu popolnoma posvetil zgodovini in politologiji. Področje njegovih znanstvenih raziskav je fašizem in II. svetovna vojna (z bivšim nemškimi kanclerjem W. Brandtom je ustanovil "Znanstveno društvo za zgodovino II. svetovne vojne"); tudi sam je bil žrtev nacističnih taborišč. Kot dopisnik zagrebških časopisov iz Berlina, je že na samem začetku fašističnih osvajanj Hitlerju sporočil, da bo vojno izgubil. Z okoli šestdeset objavljenih knjig (več kot 600 izdaj), več kot 1000 študij in na tisoče časopisnih člankov ter z mnogimi dramami, prevodi in filmi si je v svetu pridobil velik ugled. Njegova dela so prevedena v mnoge jezike (tudi v japonščino). Absurd je, da so mu na Hrvaškem objavili samo tri knjige. Po zanimivem Strčićevem predavanju je tudi dr. Čalić, krepki devetdesetletnik, spregovoril nekaj besed navdušenemu poslušalstvu.

Arheolog Željko Ujčić (*Predromanski plutej iz Marčane*) primerja marčansko pregradno ploščo z drugimi pluteji iz bližnjih pokrajin. Avtor meni, da gre za zgodnje krščanski spomenik, predvsem zaradi pletenine, ki je značilna za hrvaško kulturo.

Prof. Ondina Krnjak (*Čaščenje Matere Božje trsatske v Marčani*) je prišla do ugotovitev, da so tudi v Marčani častili Mater Božjo trsatsko.

Dr. Miroslav Bertoša (*O marčanski preteklosti v časih Beneške republike*) je govoril o marčanskih življenskih razmerah na podlagi več kot sto dokumentov, ki jih je preučil v beneških arhivih. Posebej je poudaril listino iz leta 1243, v kateri se Marčana prvič omenja. Omenil je, da se je Marčana najbolj razvila na začetku leta 1583, ko so se tu naselile mnoge hrvaške družine iz

okolice Zadra. Že po dveh desetletjih je bila Marčana najmnogoljudnejši kraj na Puljskem. Dokumenti iz XIV. stoletja potrjujejo skoraj stoprocentno hrvaško pripadnost prebivalcev Marčane, na kar kažejo tudi priimki, ki so v glavnem še vedno prisotni v mestecu: Hrvojić, Antolović, Tolić, Petrica,....

Mag. Jakov Jelinčić (*Matične knjige marčanske župnije*) je poudaril pomen matičnih knjig, ki kažejo na način življenja, pa tudi smrti tukajšnjega prebivalstva. Prva ohranjena matična knjiga je iz leta 1663, prvi vpis je od 28. oktobra. Nekatera imena so zapisana z glagolico, kar potrjuje prisotnost hrvaškega jezika v Marčani.

Prof. Nevio Šetić (*Marčana in Marčanci med staro in novo dobo*) je na podlagi zapisov iz glasila "Naša sloga" orisal preroden značaj Marčancev in njihov boj za nacionalne in civilne pravice. Iz pisanja omenjenega glasila je razvidno, da so bili Marčanci Hrvati in da so se med prvimi vključili v boj za politično uveljavitev lastnih interesov na tem območju. To je bilo zelo težavno, a že na volitvah leta 1878 so dosegli zanesljivo zmago, tako da je tedanja Hrvaška ljudska stranka imela svoje hrvaške poslance in hrvaškega župana.

Mag. Branimir Crljenko (*Hrvaške čitalnice v Istri*) je poudaril pomen hrvaških čitalnic s konca XIX. in začetka XIX. stoletja v Istri, kjer je bilo takih čitalnic največ na celotnem hrvaškem območju. Največji del referata je mag. Crljenko posvetil marčanski čitalnici, od leta 1893, ko jo je ustanovil dr. Matko Laginja, do leta 1918, ko so jo Italijani po okupaciji Istre, kot tudi mnoge druge hrvaške čitalnice v Istri, zaprli.

Prof. Tone Crnobori (*Delo marčanske šole od 1863 do 1943*) je na podlagi šolskega arhivskega gradiva orisal delo marčanske osnovne šole.

Prof. Rudolf Ujčić (*O osnovnih črtah marčanskega govora*) je dokazal, da marčanski idiom nedvomno spada v čakavsko narečje. Posebej se je zadržal na dolgih samoglasnikih, ki so za Marčano značilni.

Dr. G. Filipi (*Etimološki slovar romanizmov v slovanških govorih Istre: jugozahodna Istra Marčana in okolica /ma/*) je podal etimološki prikaz romanizmov (okoli 30 besed), ki jih je sam zbral v Marčani leta 1990.

Prof. Viktor Božac (*Marčanski toponimi*) je v zanimivem referatu govoril o marčanski mikrotoponomastiki.

Marčansko srečanje je zaključil mag. Herman Buršič (*O življenju Marčancev od leta 1918 do 1945*), ki je orisal tedanje življenske razmere v Marčani. Mag. Buršič je zelo podrobno obdelal vse knjige rojenih in umrlih v Marčani, navedel je mnogo zanimivih podatkov o vzroku in kraju smrti tedanjih prebivalcev Marčane. Dotaknil se je tudi epidemij, ki so morale v Marčani. Na koncu je podal izjemno zanimiv seznam vseh poklicev v tedanji Marčani.

V okviru srečanja so prireditelji v prostorih OŠ "Marčana" organizirali dve etnološki razstavi o marčanski preteklosti ter bogat kulturni program.

Marija Gombač**ANTONIO TARSIA V ČASU IN PROSTORU.**

Iveri z mednarodnega muzikološkega simpozija ob 350. obletnici rojstva koprskega skladatelja

Pregled glasbene dediščine vsakega naroda je rezultat obsežnih in številnih raziskovanj, ki osvetlijo posamične osebnosti in tudi dosežke posameznih razvojnih obdobj. Glasbena dediščina na Slovenskem je bila doslej dokaj pičlo obdelana. Marsikateri izvirni dokumente na novo odkrivajo in vrednotijo, vsa dogajanja pa bo šele treba sestaviti v celovito stavbo glasbene dejavnosti.

Do nedavna še vedeli nismo, da imamo tudi na slovenskem ozemlju precej bogato glasbeno preteklost. S prizadevanji različnih glasbenih osebnosti, ki so živele, ustvarjale in poustvarjale na Slovenskem, morda nismo dosegli tako velikih uspehov kot marsikje drugje, zato pa nam je njihovo delo toliko bolj dragoceno, saj nam dokazuje, če že ne sprotnosti tovrstnih prizadevanj pa vsaj marljivo dohajanje svetovnih razvojnih smeri.

Zato je že skrajni čas za osvetlitev naše glasbene zgodovine v vsej njeni širini: naj se torej pokaže prava podoba vsega glasbenega dogajanja. Nenazadnje smo tako sedanjosti kot prihodnosti dolžni tudi svoj prostor vključiti v zgodovino svetovne glasbe in sicer kot njen nepogrešljivi del. Tradicija glasbene kulture na naših, slovenskih tleh se je skozi stoletja nenehno bogatila in s tem utrjevala ter nenazadnje ustvarila dragocene temelje za to, kar nastaja na Slovenskem danes.

Letos mineva 350 let, odkar se je v Kopru rodil in nato devetinsedemdeset let ustvarjalno živel glasbenik Antonio Tarsia. Ob tej obletnici je prav, da skušamo spoznati Tarsio kot skladatelja in organista, obenem pa osvetliti čas in delo vseh tistih, ki so v tem času delovali. Danes, ko človeški duh teži k razsvetlitvi preteklih obdobj svojih zgodovine, moramo opozoriti tudi na delo tistih ljudi, ki so s svojim velikim duhom gradili mozaik glasbene preteklosti svojega mesta, saj vemo, da sleherni sedanost poganja korenine iz preteklosti. V sedanjosti zori, kar je bilo posejano v minulih obdobjih. In kar sejemo v sedanjosti, bo zorelo v prihodnosti.

Kolokvija o Tarsii, ki je bil 17. septembra 1993 v dvorani Glasbene šole v Kopru, so se udeležili znani muzikologi in umetnostni zgodovinarji iz Kopra, Ljubljane, Trsta in Zagreba. Na tem mednarodnem znanstvenem srečanju so sodelovali z avtorskimi prispevki, ki so bili osredotočeni na osvetlitev osebnosti skladatelja Tarsie, prikaz njegove ustvarjalne povezanosti z rojstnim krajem ter na opredelitev njegovega pomena na slovenskem in mednarodnem kulturnem zemljevidu.

Salvator Žitko je predstavil zanimiv in pomemben položaj Kopra v Tarsievem času, saj je med Beneško republiko in habsburškim Trstom živel v specifičnih zgodovinskih okoliščinah. Lahko bi rekli, da je Koper stoletja sledil okusu Benetk. Najvišji kulturni razcvet je dosegel

med 16. in 18. stoletjem, 17. stoletje pa je bilo najbolj plodovito tako v glasbi, slikarstvu in kiparstvu kot arhitekturi. V kulturnem življenju mesta je vidno vlogo odigralo izobraženstvo iz vrst plemstva in višje duhovščine.

Pomembno kulturno žarišče je bila Academia dei Risorti, ki je nastala leta 1647, njeni člani pa so poučevali v Collegiu dei Nobili, kjer so sicer vzgajali plemiško mladino. V kulturno življenje Kopra se je zapisal tudi koprski škof **Paolo Naldini**, ki je leta 1700 v Benetkah izdal monumentalno delo 'Coreografia ecclesiastica o sia Descrittione della Cotta o della Diocesi di Giustinopoli detto volgarmente Capo d'Istria'. "V času njegovega škofovanja (1686 - 1713) je koprška dieceza doživela enega največjih trenutkov v svoji zgodovini, ki je bil kronan s prenovo in barokizacijo stolnice. V času škofa Naldinija je nastala tudi večina glasbenih del Antonia Tarsie."

Edvilljo Gardina je podrobneje proučil koprsko rodbino Tarsia. V preteklosti so že večkrat poskusili osvetliti zgodovino plemiške družine Tarsia, saj je najstarejša listina, v kateri je prvič omenjeno ime Tarsia, datirano že 17. februarja 1229. Gardina je opisal tudi genealoško drevo rodu Tarsia in predstavil imena, ki so povezana z našim skladateljem. Posebej se je posvetil podatkom iz matičnih knjig v škofijskem arhivu v Kopru, ki se nanašajo na dom Antonia Tarsie in na njegovo osebno življenje.

Tu naj omenim tudi zanimivost, da je bil organist in skladatelj Antonio poročen in je imel štiri otroke. Antonijeva mati Bianca je izhajala iz plemiške družine Pola, oče Fabrizio pa je bil vpisan v krstni knjigi iz leta 1596. "Iz tega zapisa izhaja pomemben podatek za staro genealoško drevo, ki so ga potomci (1726) predložili Serenissimi za potrditev grofovskega naslova. Fabriziojev oče izhaja iz rodu Giacoma, ki je bil rojen leta 1543. S tremi brati je začel rod, iz katerega izhaja tudi skladatelj Antonio." Antonijeva starša sta sklenila zakonsko zvezo sredi največje epidemije kuge, ki jo pozna novejša zgodovina.

Ob koncu šestdesetih let je **Janez Hoefler** prvi pri nas predstavil strokovni javnosti glasbeno zapuščino skladatelja Antonia Tarsie. Na tokratnem simpoziju pa je na novo osvetlil življenje in delo koprskega baročnega mojstra. "Ni težko domnevati, da je Antonio s svojim značajem in življenjsko usmeritvijo pomenil nekakšno 'črno ovco' v družini, ki je slovela po vrsti uspešnih vojščakov in uglednih diplomatov (dragomanov oziroma tolmačev), ki so posredovali celo na turškem dvoru..."

Viri sicer ne izpričujejo, kje in koliko se je Antonio Tarsia šolal, iz zapuščine pa smemo sklepati, da je sledil razvoju glasbene umetnosti v pomembnejših italijanskih središčih. Že s petnajstimi leti je pel na stolničnem koru, tri leta za tem pa je podpisal pogodbo za mesto stolničnega organista. Poleg orgljanja je skrbel tudi za po-

učevanje mladih pevcev. Janez Hoefler je prepričan, da so "Tarsio zelo cenili zaradi znanja in sposobnosti, saj se je v času njegovega delovanja glasbeno življenje v koprski stolnici močno razmahnilo, sam pa se je izkazal tudi kot komponist."

Čeprav ni veliko arhivskega gradiva za to poglavje koprške preteklosti in ni znano, koliko naj bi Tarsia potoval, Hoefler sklepa, da je skladatelj vse življenje ostal zvest domačemu mestu. V računskih stolničnih knjigah je omenjen leta 1710, vendar je še dalje komponiral. Umrl je v visoki starosti 20. oktobra 1722. "Po njegovi smrti je vse to bogastvo ostalo v stolnici in še leta 1726 beležijo računске knjige izdatek mizarju Marku Matjašiču za popravilo omare, v kateri so se hranile Tarsijeve note."

Janez Hoefler je Tarsievo kompozicijsko ustvarjanje označil kot 'utilitarno', saj se je ravnal po tekočih potrebah stolničnega obredja. Tarsio je brez zadržkov ocenil kot odličnega praktika. "Format njegovih del so narekemale potrebe obredja in zasedbene možnosti, kjer poleg solističnih pevcev in morebiti zbora ter omejenega instrumentalnega korpusa (godala, orgle) verjetno ni bilo pihal in trobil." Kljub lokalnemu pomenu Tarsievega ustvarjanja pa Hoefler njegovi zapuščini pripisuje več kot samo lokalno vrednost.

Prvi del simpozija je sklenil **Milko Bizjak**, ki se je v 'Tarsievem letu' ukvarjal s transkripcijami skladb koprškega mojstra, izdal enajst notnih zvezkov ter posnel in izdal laserski plošči z njegovo glasbo. Predstavil je glasbeno govorico Antonia Tarsie.

Popoldanski del srečanja je pričel tržaški muzikolog **Ivano Cavallini**. Obdobje istrske zgodovine med 16. in 17. stoletjem so s svojim delom trajno zaznamovali ustvarjalci **Silao Casentini**, **Nicolo Toscano** in **Gabriello Puliti**. Med mojstri, ki so ustvarjali v Kopru, pa je najbolj izstopal Antonio Tarsia. V njegovem opusu očitno ni bilo prostora za posvetne skladbe, kar do neke mere priča tudi o relativnem nazadovanju Kopa kot kulturnega središča, je menil Cavallini.

Edino Tarsievo delo, ki ni v liturgičnem 'jeziku', je dialog 'Peccatore ammaliato' iz leta 1660. Delo je odkril **Giuseppe Radole** in je redki primer krajevne dramske glasbe za molitev. Gre za temo odrešenega grešnika z alegoričnima likoma angela in človeka. "Težko je določiti, kdaj in kako je Tarsia uporabil to delo. Zaradi njegove teatraličnosti ni povsem neutemeljena domneva, da ga je uporabil na eni od številnih postaj procesije Rešnjega telesa, v kateri so Koprčani uprizarjali obrede, ki so spominjali na verske igre, kot je zapisal škof **Tommasini**."

Antonia Trampusa pa je v zgodovini Kopa v 17. stoletju presenetila predvsem pomanjkljiva dokumentacija, ki bi zdaj še kako pomagala pri osvetlitvi kulturnega utripa, v katerem je živel in deloval Antonio Tarsia. V drugi polovici 17. stoletja je istrska prestolnica kulturno

nazadovala. Zamrle so številne aktivnosti, akademija pa se je ukvarjala smo še z literaturo in ne več z glasbo ali drugimi humanističnimi vedami. Tako se je le malo plemenitih meščanov posvetilo kulturnemu življenju. Začuda med njimi ne najdemo Antonia Tarsie, ki je, kot kaže, ostal osamljen v svojem rojstnem mestu. Antonio Trampus je v svojem prispevku skušal razumeti razloge te osamljenosti in je zato razdelal nakaj interpretativnih hipotez.

Tomaž Faganel se je nadvse strokovno lotil glasbene zapuščine Antonia Tarsie. Muzikološko je obdedal rokopise šestih mašnih stavkov, desetih psalmov, kantike, sekvence, štirih neliturgičnih skladb, dialoga, mašnega Credo, treh prazničnih motetov in zbirke motetov. "Prvi ohranjeni opus iz leta 1660 poudarja značilnosti zgodnje baročnega monodičnega ustvarjanja. Kasneje je skladatelj odlomke v trojni meri razvil do zaokrožene bekantistične kantilene, recitativnost pa je nadomestil z oblikovno povezanimi koncertantnimi odlomki in kantileno, skoraj številčno zasnovo skladb. Pri tem opazimo največji razvoj v basovskem glasu, ki je v kasnih opusih že dosegel potreben daljnosežnejši zamah in utrip."

Celodnevni simpozij o Antoniu Tarsii je zaokročil muzikolog **Ennio Stipčević**. Analiziral je stil Tarsieve glasbe in označil pomen njegovega opusa. Z vrednostnimi kriteriji sicer lahko analiziramo Tarsiev skladateljski stil, vendar pa se temeljne iztočnice njegove ustvarjalnosti ne ustavijo v strukturalističnih okvirih poznobaročnih arij, recitativov in instrumentalnih ritornelov, ne opirajo pa se niti na kontinuirano tradicijo domače glasbene ustvarjalnosti. Zato smemo sklepati, da Tarsiev stil ni bil brez prebitka podrejen niti lastnemu evolucionizmu niti evolucionizmu glasbenega okolja, v katerem je deloval. 'Primer Tarsia' dokazuje, da moramo estetskemu vrednostnemu kritičnemu instrumentariju dodati sodobne metode kontekstualnega in funkcionalnega proučevanja. Tovrstne metode nam lahko še kako pomagajo pri proučevanju baročnih glasbenih del iz Istre, torej del, za katera že vnaprej vemo, da nimajo silovitega naboja estetske zgoščenosti.

Kako zahtevno je odkrivanje in proučevanje kakršnekoli, tako tudi naše preteklosti in njenih 'Kleinmeisterov', je znova razkril tudi simpozij o Tarsii, saj je izzvenel tako v vzpostavljanju različnih hipotez kot v polemiki med njimi oziroma njihovimi avtorji. Čeprav je Antonio Tarsio odkril Janez Hoefler že v šestdesetih letih, se še do pred dvema letoma ni nihče strokovno ukvarjal z njegovo glasbeno zapuščino.

NAVODILA AVTORJEM

1. ANNALES: Anali Koprskega primorja in bližnjih krajev - Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine - je interdisciplinarni časopis humanističnih, družboslovnih in naravoslovnih vsebin krajevnega značaja. Objavlja izvirne strokovne prispevke, ki se nanašajo na območje občin Koper, Izola, Piran, Sežana, Ilirska Bistrica in Postojna, vključuje pa še zamejski prostor v Furlaniji - Julijski krajini ter sosednje kraje Istre v hrvaški državi.

2. Sprejemamo prispevke v slovenskem, italijanskem in srbohrvaškem jeziku. Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati. Za prevod poskrbi uredništvo.

3. Prispevki naj obsegajo največ 24 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami. Na levi pustite 3 do 4 cm širok rob.

4. Naslovna stran tipkopisa naj vsebuje naslov in podnaslov prispevka, ime in priimek avtorja, avtorjeve nazive in akademske naslove, če je to potrebno ali če želite. Pripisite tudi svoj poštni naslov in številko žiro računal

Navedite kategorijo prispevka!

Uredništvo razvršča prispevke v naslednje kategorije: **IZVIRNA ZNANSTVENA DELA** vsebujejo izvirne rezultate lastnih raziskav, ki še niso bili objavljeni. Dela pošlje uredništvo v recenzijo. Avtor se obvezuje, da prispevka ne bo objavil drugje.

STROKOVNA DELA prikazujejo rezultate strokovnih raziskav. Tudi te prispevke uredništvo pošlje v recenzijo in avtor se obveže, da prispevka ne bo objavil drugje.

PREGLEDNI ČLANKI imajo značaj izvornih del. To so natančni in kritični pregledi literature iz posameznih zanimivih strokovnih področij (review article).

OROČILA vsebujejo krajše znanstvene informacije o zaključenih raziskovanjih ali kratek opis strokovnih in znanstvenih knjig ali srečanj. Taki prispevki ne smejo presegati 5 strani.

ŠOLSKE NALOGE morajo biti urejene kot strokovna dela.

KOMENTARJI so namenjeni aktualnostim s strokovnega področja. Ne smejo presegati 2 strani.

OBVESTILA so namenjena društvenemu življenju. Obsegajo 1 stran.

5. Izvirna znanstvena dela in strokovna dela naj vsebujejo povzetek in izvleček. Izvleček je krajši od povzetka in za razliko od povzetka tudi ne vsebuje komentarjev in priporočil. V izvlečku na kratko opičemo namen, metode dela in rezultate. Navedemo, čemu smo delo opravili ali napisali dokument. Na že objavljeno gradivo

se sklicujemo le, če je to glavni motiv dela. Metode: na kratko opišemo metode in tehnike dela - kolikor je potrebno za razumevanje. Nove tehnike opišemo le, kjer se razlikujejo od že znanih. Če v delu ne opisujemo eksperimentalnega ali praktičnega dela, opišemo vire informacij. Rezultate in zaključke lahko združimo. Kar se da informativno navedemo le, kaj smo ugotovili oz. odkrili.

Povzetke vsebujejo tudi pregledni članki. Povzetek je en sam odstavek. Začnemo ga s stavkom, ki vsebuje glavno sporočilo dela. Stavki naj bodo popolni in ne predolgi. Pišemo v tretji osebi, le izjemoma uporabimo glagole v neosebni obliki. Uporabljamo pravilni strokovni jezik in se izogibamo slabše znanim kraticam. Ohraniti moramo osnovno informacijo in poudarke iz glavnega besedila. V povzetku ne sme biti ničesar, česar glavno besedilo ne vsebuje.

Povzetki znanstvenih besedil smejo vsebovati 200 besed, strokovnih 150, beležke in krajša sporočila 50.

6. V besedilu se po možnosti držimo naslednjih poglavij:

- uvod
- pregled dosedanjih objav
- materiali in metode (dokazni postopek)
- rezultati
- komentar (sklepi)
- povzetek (résumé)
- izvleček (sinopsis)
- zahvala - če avtor želi
- priloge - če je potrebno
- viri (literatura, bibliografija)

7. Ločimo vsebinske in bibliografske opombe. Vsebinske opombe besedilo še podrobneje razlagajo ali pojasnjujejo, postavimo jih pod črto. Z bibliografsko opombo pa mislimo na citat - torej sklicevanje na točno določeni del besedila iz neke druge publikacije (navedemo tudi točno stran, kjer je citat objavljen) ali na publikacijo kot celoto (točne strani, kjer smo besedilo prevzeli, ne navajamo).

Bibliografsko opombo sestavljajo naslednji podatki: avtor, leto izida in - le če citiramo točno določeni del besedila - tudi navedba strani. Celotni bibliografski podatki citiranih in uporabljenih virov so navedeni v poglavju *Literatura* (Viri, Bibliografija). Primer citata med besedilom: (Šiškovič R., 1990, s.11). Primer navajanja vira kot celote, brez citiranja: (Šiškovič R., 1990). Popolni podatki o tem viru v poglavju *Literatura* pa se glasijo: Šiškovič R.: *Prirodno geografski oris in rast prebivalstva. V: Kraški rob in Bržanija, Koper, 1990, s. 9-18.*

Če citiramo več del istega avtorja iz istega leta, poleg priimka in kratice imena napišemo še del naslova, toliko, da se viri med seboj razlikujejo. Primer: Šiškovič R., *Prirodno...*, 1990, s.11

Bibliografska opomba je lahko tudi del vsebinske opombe in jo zapisujemo na enak način.

Le na isti strani (ali dvojni strani) smemo uporabiti kratice, če citiramo ponovno:

ibid.=ibidem=v istem delu

id.=idem=isti avtor

inf.=infra=spodaj

loc.cit.=loco citato=na citiranem mestu

op.cit.=opere citato=v citiranem delu

sup.=supra=zgoraj

Posamezna dela ali navedbe virov v isti opombi ločimo s podpičjem, opombo pa zaključimo s piko in vezajem. Primer: *Lane F.C., 1978; Šiškovič R., sup., s.11.-*

8. Pri citiranju arhivskih virov navedemo najprej arhiv, nato ime fonda ali zbirke in signaturo. Če navajamo isti arhiv oziroma fond večkrat, navadno uporabljamo kratico, ki smo jo navedli na začetku opomb. Primer: *Pokrajinski arhiv Koper (PAK). Rodbinski arhiv Gravisi, arhivska enota (a.e.) 1. Academia di Belluno: Dissertazione di Bernardo Bernardi sopra il simbolo della società accademica.*

9. Poglavje o literaturi in virih je obvezno. Bibliografske podatke navajamo takole:

- Opis zaključene publikacije kot celote - knjige:

avtor: naslov, izdaja, kraj, založba, leto izida, npr.:

Tolstoj N., Klepec M., Kovač T.: Trilogija o poboju vojnih beguncev iz leta 1945. Vetrinje - Teharje - Rog. Maribor, Založba za alternativno teorijo, 1990

- Če navajamo določeni del iz zaključene publikacije, zgornjemu opisu dodamo še številke strani, od koder smo navedbo prevzeli.

- Opis prispevka v zaključeni publikaciji - npr. prispevka v zborniku:

avtor prispevka: naslov prispevka. V: avtor knjige. naslov knjige, izdaja, leto izida, strani od-do

Šiškovič R.: Prirodno - geografski oris in rast prebivalstva.

V: Kraški rob in Bržanija. Koper, 1990, s.9-18

- Opis tekoče publikacije - revije kot celote:

naslov periodike, kraj izdaje

Kronika, Ljubljana

- Pri opisu posamezne številke revije zgornjemu opisu dodamo

številko letnika, leto izida in številko zvezka

Kronika, Ljubljana, 37(1989)1-2

- Opis članka v reviji:

avtor članka: naslov članka. naslov revije, letnik, leto,

številka, strani od-do

Golob F.: Likovna upodobitev poštne postaje v Šent-ožboltu. Kronika 36(1988)1-2, s.23-29

10. Tiskarski znaki za poudarke naj bodo:

podčrtano za **polkrepko**

valovito podčrtano za **kurzivo**.

11. Kratice v besedilu moramo razrešiti v oklepaju, ko se prvič pojavijo.

12. Pri ocenah publikacij navedemo v naslovu prispevka avtorja publikacije, naslov, kraj, založbo in leto izida (oziroma ustrezen opis iz točke 9).

13. Prvi odtis prispevkov uredništvo pošlje avtorjem v korekturo. Avtorji so dolžni popravljeno gradivo vrniti v treh (3) dneh. Besedilo popravljamo s korekturnimi znamenji, ki jih najdemo na koncu Slovenskega pravopisa, Ljubljana, 1962 in Slovenski pravopis 1, Praviča, Ljubljana, 1990, s. 13/14.

Širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Druge korekture opravi uredništvo.

14. Uredništvo prosi avtorje, naj navodila vedno upoštevajo. Ob vseh nejasnostih je uredništvo na voljo za vsa pojasnila.

UREDNIŠTVO

ISTRUZIONI PER AUTORI

1. Gli ANNALES, *Anali Koprškega primorja in bližnjih krajev* - Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine, sono un periodico interdisciplinare con contributi a carattere regionale che spaziano dalle scienze umanistiche a quelle sociali e naturali. La rivista pubblica contributi scientifici originali relativi ai territori dei comuni di Capodistria, Isola, Pirano, Sesana, Villa del Nevoso e Postumia compresa l'area del vicino Friuli-Venezia Giulia e dell'Istria inclusa nella Repubblica di Croazia.

2. La Redazione, che accetta articoli in lingua slovena, italiana e croata o serba, si riserva il diritto di una revisione linguistica dei testi e provvede alla loro traduzione.

3. Gli articoli devono avere un'ampiezza massima di 24 cartelle dattiloscritte. Ogni cartella, di 30 righe, deve avere a sinistra un margine di 3-4 cm.

4. Ogni articolo deve essere corredato da: titolo, eventuale sottotitolo, nome e cognome dell'autore e, se questi lo desidera, titoli accademici, indirizzo e numero del conto giro.

Va indicato anche il tipo di contributo.

La redazione suddivide gli articoli nelle seguenti categorie:

SAGGI SCIENTIFICI ORIGINALI - comprendono i risultati ancora inediti di ricerche compiute dagli autori. La redazione si riserva il diritto di far recensire i lavori. L'autore si impegna a non pubblicare altrove il suo contributo.

LAVORI SPECIALISTICI - illustrano i risultati di ricerche e lavori specifici. Anche questi vengono sottoposti a recensione e non possono venir pubblicati altrove.

COMPENDEI (review article) - vengono trattati come i saggi originali. Sono rassegne bibliografiche dettagliate e critiche riguardanti singole discipline.

RELAZIONI - comprendono brevi resoconti di ricerche già concluse o succinte notizie in merito a convegni o pubblicazioni scientifiche. Questi contributi non devono superare le 5 cartelle.

LAVORI SCOLASTICI - per questi valgono le norme dei lavori specialistici.

COMMENTI - riguardano temi d'attualità relativi alle singole discipline. Non devono superare le 2 cartelle.

INFORMAZIONI - riflettono l'attività delle associazioni. Limitate ad 1 cartella.

5. I saggi scientifici ed i lavori specialistici devono essere corredati da un *riassunto* e da una *sinossi*. Quest'ultima sarà più breve del riassunto e senza commenti; vi si descriveranno brevemente i metodi ed i risultati delle ricerche ed anche i motivi che le hanno deter-

minate; ci si richiamerà a fonti già pubblicate soltanto se sono l'argomento principale del contributo; i metodi e le tecniche di lavoro verranno illustrati sinteticamente nel caso sia necessario e soltanto se si differenziano da quelle già conosciute. Se nell'articolo non viene descritto il lavoro sperimentale o pratico bisogna citare le fonti di informazione. Risultati e conclusioni si possono abbinare. Vanno riportate in maniera sintetica, a titolo di informazione, soltanto le conclusioni o le scoperte alle quali si è giunti.

Anche le rassegne bibliografiche devono essere corredate da un *riassunto* di un solo capoverso. Si scrive in terza persona, usando solo in via eccezionale verbi impersonali, iniziando con una frase che riassume lo scopo del lavoro. Le frasi non devono essere troppo lunghe. Vanno usati termini scientifici esatti evitando abbreviazioni poco conosciute. Ci si deve attenere alle informazioni basilari e soltanto a quello che è riportato nell'articolo. I riassunti dei saggi scientifici possono avere un massimo di 200 parole, quelli dei lavori specialistici 150, delle note e relazioni 50.

6. Per quanto riguarda la stesura del testo si dovrebbero seguire i seguenti criteri:

- introduzione
- rassegna dei lavori relativi già pubblicati
- materiali e metodi (procedimento di dimostrazione)
- risultati
- commento (conclusioni)
- ringraziamenti - se l'autore lo ritiene necessario
- riassunto
- sinossi
- allegati - se necessario
- bibliografia e fonti

7. Bisogna fare una distinzione tra riferimenti bibliografici e note a piè di pagina. Queste ultime sono destinate essenzialmente a fini esplicativi mentre i riferimenti bibliografici richiamano un'altra pubblicazione (in questo caso non si indica la pagina da cui è stata tratta la citazione) oppure un brano particolare (qui invece la pagina va indicata).

La nota bibliografica deve contenere i seguenti dati: autore, anno di edizione e, se citiamo un determinato brano del testo, anche la pagina. I dati bibliografici completi delle fonti citate ed usate devono comparire nel capitolo *Fonti e bibliografia*. Esempio di citazione nel testo (Šiškovič R., 1990, p.11). Esempio di riferimento alla fonte, senza citazione (Šiškovič R., 1990). I dati completi su questa fonte nel capitolo *Fonti e bibliografia*, verranno scritti in questa maniera: Šiškovič R.: *Prirodno geografski oris in rast prebivalstva. In: Kraški rob in Bržanija, Koper, 1990, pp.9-18.*

Se si citano più lavori dello stesso autore pubblicati nello stesso anno accanto al cognome e all'iniziale del

nome si deve aggiungere una breve parte del titolo per distinguere i vari lavori. Ad es.: Šiškovič R., *Prirodno...*, 1990, p.11.

Il riferimento bibliografico può essere parte della nota a piè di pagina e si scrive nella stessa maniera.

Soltanto se compaiono sulla stessa pagina (o sulla pagina doppia), nel caso la citazione si ripeta, si possono usare le seguenti abbreviazioni:

ibid.=ibidem=nello stesso lavoro

id.=idem=lo stesso autore

inf.=infra=sotto

loc.cit.=nel luogo citato

op.cit.=opera citata

sup.=sopra .

Singole opere o vari riferimenti bibliografici in una stessa nota vanno divisi dal punto e virgola. La nota va conclusa con un punto e una lineetta. Ad es.: Lane F.C., 1978; Šiškovič R., *sup.*, p.11.-

8. Nel citare le fonti d'archivio bisogna indicare in primo luogo

la denominazione dell'archivio, quindi il fondo o la raccolta e la segnatura. Se si rimanda sempre allo stesso archivio o allo stesso fondo si usa di solito l'abbreviazione che è stata inserita all'inizio delle note. Ad es.: *Pokrajinski arhiv Koper (PAK). Rodbinski arhiv Gravisi. arhivska enota (a.e.) 1. Accademia di Belluno: Dissertazione di Bernardo Bernardi sopra il simbolo della società accademica.*

9. Il capitolo sulle fonti e la bibliografia è obbligatorio. I dati bibliografici vanno riportati come segue:

- Descrizione di un libro:

autore, titolo, edizione, luogo di edizione, casa editrice, anno di edizione

Pensato R., Montanari V.: Le fonti locali in biblioteca, Milano Editrice bibliografica, 1984

- se citiamo un passo ben definito dal libro aggiungiamo ai dati di cui sopra l'esatto numero della pagina dalla quale abbiamo tratto la citazione

- descrizione di un articolo che compare in un volume miscelaneo:

autore del contributo, titolo. In: autore del libro, titolo del libro, edizione, luogo di edizione, anno di edizione, pagine (da - a)

Rizzi R.: Tra la materia e la forma alberga l'idea. in: La ceramica come materiale espressivo. S.Pietro d'Isonzo, 1988, pp.8-9.

- descrizione di pubblicazioni periodiche - riviste: titolo del periodico, luogo di edizione

Il Territorio, Ronchi dei Legionari

- descrizione di singoli numeri dei periodici:

titolo della rivista, luogo di edizione, annata, anno di edizione e numero del fascicolo

Il Territorio, Ronchi dei Legionari, 12 (1898) 25-26

- descrizione di un articolo in una pubblicazione periodica:

autore dell'articolo, titolo dell'articolo, titolo della rivista, annata, anno di edizione, numero, pagine da-a
Bonassi P.: Case gotiche in Istria. Il Territorio 12 (1989) 26, pp.70- 72.

10. Le parti del testo che richiedono un particolare risalto e debbono comparire a carattere spaziato vanno sottolineate.

Quelle che debbono comparire in corsivo vanno sottolineate con una linea ondulata.

11. Il significato delle abbreviazioni va spiegato, tra parentesi, appena queste si presentano nel testo.

12. Per quanto riguarda le recensioni nel titolo del contributo l'autore deve riportare i dati bibliografici come al punto 9.

13. Gli autori ricevono le prime bozze di stampa per la revisione. Le bozze corrette vanno rispedite entro tre giorni alla redazione. In questa fase i testi, corretti con segni adeguati (indicazioni in merito si trovano alla fine del libro "Slovenski pravopis", Ljubljana, 1962 e "Slovenski pravopis 1", Pravila, Ljubljana, 1990, pp.13-14.), non possono venir più ampliati. La revisione delle seconde bozze viene svolta dalla redazione.

14. La redazione raccomanda agli autori di attenersi alle norme di cui sopra ed è a disposizione per eventuali chiarimenti.

La Redazione

KAZALO K SLIKAM NA OVITKU

Slika na naslovnici: Fibula v obliki pava najdena v župni cerkvi Sv. Jurija v Piranu, datirana v čas med 5. in 7. stoletjem (foto: D. Snoj, 1991).

Slika 1: Marija z Jezusom na freski v cerkvi Sv. Trojice v Hrastovljah (foto: D. Podgornik, 1989).

Slika 2: Spodmoli v stenah pri vasi Dragonja (foto: J. Kunaver).

Slika 3: Cerkev S. Pietro di Castello v beneški četrti, kjer je od 15. do 17. stoletja živelo največ Pirančanov (foto: L. Čoralič).

Slika 4: Brizganje morske vode od 5 do 10 m nad vodno gladino pri vhodu na parkirišče pred Piranom dne 4. decembra 1992 ob približno 10.30 uri. Tedaj je bil jugo že močno oslabljen (približno 3.5 m/s, SSW), zato so bili na morju prisotni predvsem mrtvi valovi. Tem je amplituda ob prihodu v plitke vode narasla, prišlo je že do interference med vpadnimi in odbitimi valovi. Iz slike je razvidno, da valovna fronta doseže obalo z desne strani slike prej kot z leve strani. (Foto: V. Malačič).

Slika 5: Zaključna faza prenove cerkve Sv. Klare v Kopru za potrebe Pokrajinskega arhiva Koper (foto: D. Darovec, 1990).

Slika 6: Vojaški ladji: francoski šambek in angleška fregata. Fotodokumentacija PM"SM"P (foto: D. Podgornik, 1993).

Slika 7: Poslednja večerja. Fotodokumentacija PMK (foto: D. Darovec, 1993).

Slika 8: Navadna postovka (*falco tinnunculus*) gnezdi v slovenski Istri na črnokalskem kraškem robu in na Sečoveljskih solinah. Samica na sliki hrani mladiče v gnezdu v steni solinske hiše. (Foto: B. Marčeta, 1989).

Slika 9: Bršinka (*Cisticola juncidis*) pri hranjenju mladičev. Sečoveljske soline, maj 1977 (foto: I. Geister).

POPRAVKI V ANNALES 2/92

- ◆ stran 35 - zamenjava podnapisov k slikam;
pravilna razporeditev je naslednja:
slika 3 ← podnapis slike 5
slika 4 ← podnapis slike 3
slika 5 ← podnapis slike 4

- ◆ stran 75 - v tretjem stavku v podnapisu k sliki 8 namesto:
... Hrani Musei civico di Stiria ed Arte ...
pravilno:
... Hrani Museo Civico di Storia ed Arte ...

- ◆ stran 80 - MANJKA prvi del prvega stavka v levem stolpcu.
glasi se:
V letu 1989 je Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete iz Ljubljane v sodelovanju s Pokrajinskim muzejem Koper izvedel arheološko raziskavo notranjščine bivše samostanske cerkve sv. Klare v starem mestnem ...

<p>UDC 599.5(262.3-17)</p> <p>Dr. Boris Kryštufek, National Museum, 61000 Ljubljana, Tivolska 20, Slovenia & Lovrenc Lipej, MA, Maritime Biology Station, Institute for Biology, Fornače 65, 66320 Piran, Slovenia</p> <p>Whales (Cetacea) in the Northern Adriatic</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 9-20</p> <p>For the Northern Adriatic six species of whales registered here are listed: <i>Tursiops truncatus</i>, <i>Delphinus delphis</i>, <i>Grampus griseus</i>, <i>Globicephala melaena</i>, <i>Physeter catodon</i> and <i>Balaenoptera physalus</i>. Constantly present is only the bottle-nosed dolphin (<i>Tursiops truncatus</i>).</p>	<p>UDC 595.7(497.12 Fiesa)</p> <p>Iztok Geister, freelance researcher, publicist, Pokopališka 13, 64202 Naklo, Slovenia</p> <p>Odonatous Fauna of Fiesa Thirty Years After</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 37-44</p> <p>In comparison to the lists of dragon-flies from thirty years ago (Kiauta 1963), when 26 species were registered, only 16 species were registered in the years 1991-92; 14 species were not registered, 6 species were registered for the first time. In the year 1992 the most often species were <i>I. elegans</i> and <i>O. coerulescens</i>. The impoverishment of the variety of species and the changes in the odonatous fauna call attention to the changes in the ecological circumstances. From the points of view of fauna and ecology the most important species are <i>C. tenellum</i> and <i>O. coerulescens</i>.</p>
<p>UDC 598.81/.84(497.12 Sečovelje)</p> <p>Iztok Geister freelance researcher, publicist, Pokopališka 13, 64202 Naklo, Slovenia</p> <p>Regional Behaviour of <i>Cisticola juncidis</i> (Rafinesque 1810) in Different Stages of Nesting</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 21-28</p> <p>Because it is commonly known that counting singing males of nesting couples for the purpose of registration of bird populations can be questionable, in 1978 the author tested the applicability of this criterion in the case of <i>cisticola juncidis</i> on the given up salt-pans at Sečovelje on the Slovenian coast of the Adriatic Sea. By following the whole-day activity of the male during different stages of nesting he tested the influence of daily variability of singing and the influence of alleged polygamy on discoverability of nesting couples. In the area of the singing male with five nests he described its daily activities: on 16th June in the stage of building the nest, on 4th July in the stage of brooding, and on 18th July in the stage of bringing up the nestlings.</p>	<p>UDC 551.46(262.3-17)</p> <p>Vlado Malačič, PhD, Institute for Biology, Marine Biology Station, Fornače 65, 66330 Piran, Slovenia</p> <p>A Survey of Oceanographic Measurements and Researches in the Coastal Waters of Slovenia and of the Gulf of Trieste and Development at the Seaside</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 45-54</p> <p>In the article a short survey is given of oceanographic measurements and researches mainly in the area of the Slovene part of the Gulf of Trieste as well as of some oceanographic works related to the Adriatic, which can be important for the dynamics of the water mass in the Gulf of Trieste. The survey begins by listing meteorological instrumental observations, which were carried out in Piran as early as in the second half of the 18th century. Between the two world wars, in 1929, A. Vatova measured the lowest temperature in the Gulf of Koper so far. In the second half of the contribution areas are described, as e.g. measurements of the water flow of rivers and currents and coastal engineering, which for a better balanced development should be paid more thorough attention. At the end special stress is given on the importance of natural sciences in solving purely technical problems of development on the Slovene coast.</p>
<p>UDC 598.9(497.12 Sečovelje)</p> <p>Lovrenc LIPEJ, MSc, Institute for Biology, Marine Biology Station, Fornače 65, 66330 Piran, Slovenia</p> <p>The Status and Threats the Nesting Population of the Kestrel (<i>Falco tinnunculus</i>) on the Salt Ponds at Sečovelje</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 29-36</p> <p>The author discusses the status and various aspects of threats the common kestrel (<i>Falco tinnunculus</i>) on the salt ponds at Sečovelje is exposed to. A hundred years ago the kestrel nested in the coastal towns as well as in the valley of the river Dragonja, today it only nests on the salt ponds of Sečovelje and at the Karst edge near Črni Kal. In the period from 1983 to 1992 five to twelve couples nested on the salt ponds. In recent years a decreasing tendency has been noticed in the number of the population. The most important factors of threats that have caused the decrease of the nesting population are musteline predators and economical revival of the given up salt ponds. Because of the growing popularity also various visitors, who trouble the birds in the time of nesting, are becoming a disturbing factor. The system of protection, defined in the community order on the the salt ponds regional park, ought therefore to be improved and carried out consequently.</p>	<p>UDC 630*233(497.12 Kras)*1886/1911"</p> <p>Marko Udovič, B.S., Kraigherjeva 4, 66230 Postojna, Slovenia</p> <p>Afforestation of the Karst in Carniola in the Time from 1886 to 1911. An attempt to estimate the costs of the afforesting</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 55-60</p> <p>In the middle of the nineteenth century the Slovenian Karst was bare - without any forests. A systematical action regulated by law was initiated at the end of the 19th to afforest the waste land of the Karst. On the basis of written sources preserved from those times, the costs of the action and its importance for employment of the local population at the transition from the 19th into the 20th century at places where afforesting took place can be estimated quite precisely.</p>

<p>UDK 595.7(497.12 Fiesa)</p> <p>Iztok GEISTER, freischaffender Forscher, Publizist, Pokopališka 13, 64202 Naklo, Slowenien</p> <p>Odonate Fauna von Fiesa dreißig Jahre später</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 37-44</p> <p>Im Vergleich mit den dreißig Jahre alten Listen der Libellen (Kiauta 1963), in denen 26 Arten verzeichnet wurden, wurden in den Jahren 1991-92 nur 16 Arten festgestellt; 14 Arten wurden nicht gemerkt, 6 Arten wurden dagegen auf neu verzeichnet. Im Jahre 1992 waren die häufigsten Arten <i>I. elegans</i> und <i>O. coeruleus</i>. Verarmte Mannigfaltigkeit und veränderte odonate Fauna weisen auf Veränderungen in den ökologischen Verhältnissen hin. Faunistisch und naturschutzlich wichtigsten Arten sind jetzt <i>C. tenellum</i> und <i>O. coeruleus</i>.</p>	<p>UDK 599.5(262.3-17)</p> <p>Dr. Boris KRYŠTUFEK, Slowenisches Nationalmuseum, 61000 Ljubljana, Slowenien</p> <p>&</p> <p>Mag. Lovrenc LIPEJ, Seebiologiestation, 66330 Piran, Fornače 65, Slowenien</p> <p>Walfische (Cetacea) in der nördlichen Adria</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 9-20</p> <p>Für die nördliche Adria führen wir sechs Arten von bisher hier registrierten Walfischen an: <i>Tursiops truncatus</i>, <i>Delphinus delphis</i>, <i>Grampus griseus</i>, <i>Globicephala melaena</i>, <i>Physeter catodon</i> und <i>Balaenoptera physalus</i>. Ständig anwesend ist nur der Tümmler (der Flaschennasendelphin) <i>Tursiops truncatus</i>.</p>
<p>UDK 551.46(262.3-17)</p> <p>Dr. Vlado MALAČIČ, Institut für Biologie, Seebiologiestation, 66330 Piran, Fornače 13, Slowenien</p> <p>Übersicht ozeanographischer Messungen und Forschungen in Küstengewässern Sloweniens und in der Bucht von Triest</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 45-54</p> <p>Im Artikel wird eine kürzere Übersicht ozeanographischer Messungen und Forschungen vor allem im slowenischen Teil der Bucht von Triest umschrieben, daneben aber auch einige Werke, die sich auf die Adria beziehen und könnten für die Dynamik der Wassermassen in der Bucht von Triest wichtig sein. Die Übersicht beginnt mit dem Aufzählen meteorologischer instrumentaler Beobachtungen, die in Piran schon in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts durchgeführt wurden. Zwischen den beiden Kriegen wurde in 1929 von A. Vatova auch die bisher niedrigste Temperatur in der Bucht von Koper gemessen. Im zweiten Teil des Beitrags werden Bereiche beschrieben, wie Messungen des Wasserdurchflusses der Flüsse und der Strömungen und Küsteningeneuring, denen für ausgewogene urbane Entwicklung gründlichere Aufmerksamkeit gegeben werden müßte. Am Ende wird auch die Bedeutung der Naturwissenschaft beim Lösen ganz technischer Fragen der Entwicklung an der slowenischen Küste betont.</p>	<p>UDK 598.81/.84(497.12 Sečovlje)</p> <p>Iztok GEISTER, freischaffender Forscher, Publizist, Pokopališka 13, 64202 Naklo, Slowenien</p> <p>Regionales Benehmen des Cistensängers <i>Cisticola juncidis</i> (Rafinesque 1810) in verschiedenen Stadien der Nistung</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 21-28</p> <p>Wegen der bekannten Fragwürdigkeit des Zählens der singenden Männchen für nistende Paare beim Aufnehmen der Populationen der Vögel prüfte der Autor in 1978 im unterlassenen Teil der Salinen von Sečovlje auf der slowenischen Küste der Adria die Anwendbarkeit dieses Kriteriums beim Cistensänger <i>Cisticola juncidis</i>. Ganztägige Aktivität des Männchens in verschiedenen Stadien der Nistung beobachtend überprüfte er den Einfluß der täglichen Variabilität des Singens und den Einfluß der vermutlichen Polygamie auf Entdeckbarkeit der nistenden Paare. Im Bereich des singenden Männchens mit fünf Nesten verzeichnete er sein ganztägiges Tun am 16. Juni im Stadium des Flechtens des Nestes, am 4. Juli im Stadium des Brütens und am 18. Juli im Stadium der Aufzucht der Nestlinge.</p>
<p>UDK 630*233(497.12 Kras)1886/1911"</p> <p>Marko UDOVIČ, Dipl.-Ing. des Forstwesens, Kraigherjeva 4, 66230 Postojna, Slowenien</p> <p>Die Beforstung des Karstes in Krain im Zeitraum von 1886 bis 1911 - Ein Versuch der Bewertung des Aufwandes der Beforstung</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 55-60</p> <p>In der Mitte des 19. Jahrhunderts war der Karst kahl, ohne Wald. Systematische, gesetzlich geregelte Aktion die kahlen Flächen vom Karst zu beforsten begann am Ende des 19. Jahrhunderts. Auf Grund der bewahrten schriftlichen Quellen kann jetzt noch ganz genau der Aufwand dieser Aktion bewertet werden und wie wichtig sie war für die Beschäftigung der lokalen Bevölkerung am Übergang des 19. ins 20. Jahrhundert, wo die Beforstung verlief.</p>	<p>UDK 598.9(497.12 Sečovlje)</p> <p>Mag. Lovrenc LIPEJ, Seebiologiestation, 66330 Piran, Fornače 65, Slowenien</p> <p>Status und Bedrohung der nistenden Population des Turmfalkes (<i>Falco tinninculus</i>) auf den Salinen von Sečovlje</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 29-36</p> <p>Der Autor behandelt den Status und Blickpunkte der Bedrohung des Turmfalkes (<i>Falco tinninculus</i>) auf den Salinen von Sečovlje. Der Turmfalke nistete vor hundert Jahren sowie in den Küstenstädten als auch im Dragonjatal, heute nistet er aber nur noch auf den Salinen von Sečovlje und im Karstrand in der Nähe von Črni Kal. Im Zeitabschnitt von 1983 bis 1992 nisteten auf den Salinen 5 zu 12 Paare. In den letzten Jahren ist der Trend offensichtlich im Abnehmen. Die wichtigsten Faktoren der Bedrohung, die das Abnehmen der nistenden Population verursachen, sind mustelide Raubtiere und das Auferleben der wirtschaftlichen Ausnützung der Salinen. Ein störender Faktor werden wegen steigender Popularität auch verschiedene Besucher, die die Vögel in der Nistzeit beunruhigen. Daher ist es notwendig die im Erlaß der Gemeinde Piran über den Landschaftsschutzpark der Salinen enthaltene Schutzordnung zu ergänzen und folgerichtig uzuführen.</p>

<p>UDC 551.44(497.12 Črni Kal)</p> <p>Jurij KUNAVER, PhD, professor, Department of Geography, Faculty of Arts, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, SLO & Darko OGRIN, MA, junior researcher, Department of Geography, Faculty of Arts, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, Slovenia</p> <p>The Notches in the Walls of the Karst Edge</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 61-66</p> <p>In their article the authors present the semicircular or other shapes of notches, which have formed mainly in lower parts of the limestone structure grades on transition from the Karst into the flysch part of the Koper littoral. The notches are obviously a consequence of the selective decomposition of limestone near the contact with the flysch basis. Similar shapes also appear in other regions of the Mediterranean. In the Slovenian professional literature these interesting geomorphological shapes have not been presented before.</p>	<p>UDC 336.74(497.12/.13 Istra)*11/12"</p> <p>Angelo Ciuffardi, researcher, Trieste, Italy</p> <p>On the Circulation of Money in Istria in the 12th and in the 13th Centuries, with Special Stress on the Presence of Friesach Money</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 85-94</p> <p>The research about the circulation of money on the Istrian peninsula is a contribution to the knowledge of the history of Istria. After a short introduction, in which the author gives an explanation of the origin and the spreading of the monetary unit of Friesach, the latter is set into relation with the monetary systems of the Venetian Republic and the one of the patriarchate of Aquileia - taking into consideration different reigns in Istria. During the research based on the analysis of written sources we came across a remark about the Friesach money in the Statute of the town of Muggia from the 16th century and found out, that the lists of coins which had been found in lesser treasuries and during archaeological researches contain no money of our own. At the end a possible explanation for the absence of Friesach money in Istria is given.</p>
<p>UDC 903/904(497.12 Piran) 739.5.032</p> <p>Damijan Snoj, independent archaeologist, 61000 Ljubljana, Vegova 12, Slovenia</p> <p>De pavone - on Finding the Fibula in Piran</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 67-72</p> <p>On the occasion of finding the fibula in the form of a peacock in the parish church of St. George in Piran (dated into the time between the 5th and the 7th centuries) I am proving first of all that it is a peacock and not a cock, as the analogous fibula from Invillino was defined by Bierbauer. In the historical survey I have tried to point to different symbolical meanings, which these presentations implied in their time. Specially interesting I find the conclusion that different presentations of the fan (raised - spread out or lowered) in different times also had different symbolic meanings. With many symbolical presentations of peacocks the fact must not be ignored that a great number of presentations have been purely decorative.</p>	<p>UDC 640.4(497.12 Piran)*04/14":94</p> <p>Darja Mihelič, PhD, Assistant Professor at the University of Ljubljana; Senior Research Associate of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 3, 61000 Ljubljana, Slovenia</p> <p>The Operation of Inns and Taverns in the Medieval Piran</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 95-100</p> <p>The article sheds light on the business of inns and taverns in the medieval Piran and its taxation. It also pays attention to the size of the volume measure boza, which was used in inns.</p>
<p>UDC 903/904(497.12 Predloka)</p> <p>Elica BOLTIN - TOME, BA, archaeologist, 66330 Piran, Oljčna pot 16, Slovenia</p> <p>An Attempt of the Chronological Definition of the Antique Settlement in Predloka</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 73-84</p> <p>During the systematical archaeological researches in Predloka near Črni Kal not far from Koper antique remains of settlements and a skeleton graveyard with well documented late Roman graves from the 6th to 8th centuries, Old Slavic graves from 8th to 11th centuries, and also some newer graves were found. As the graveyard has been presented in archaeological literature, the author tries to find out the time of the foundation of the oldest settlement in Predloka and how long it existed, using for this purpose part of the documentary material. According to the data collected, the place next to the present graveyard was inhabited from the 1st century BC to the 6th century AD, the extreme eastern part of the plateau in the early Middle Ages as well. Historical sources and some other data indicate that Predloka belongs to the Istrian settlements which have continually been inhabited since Roman times throughout the Middle Ages to the present time.</p>	<p>UDC 314.7(497.12 Piran)*14/16"</p> <p>Lovorka Čoralić, assistant professor, Philosophical Faculty in Zagreb, 41000 Zagreb, Krčka 1, Croatia</p> <p>The Presence and the Activities of Immigrants from Piran in Venice from the 15th to the 17th Centuries</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 101-116</p> <p>Using original materials from Venetian archives, the author describes in her article the presence and activity of immigrants from Piran in Venice from the 15th to the 17th centuries. She points out the intensity of immigration and the presence of immigrants from Piran comparing the frequency of mentioning them to the intensity of the presence of immigrants from other towns on the eastern coast of the Adriatic and its hinterland. Presented is the way of listing the immigrants in Venetian documents, their professions, their home and working addresses. Using for her purpose particulars in the wills of some immigrants, the author presents the fundamental forms and circles of their lives and communications (the family, relatives, friendships, business partners).</p>

<p>UDK 336.74(497.12/.13 Istra)"11/12"</p> <p>Angelo CIUFFARDI, Forscher, Triest, Italien</p> <p>Vom Geldumlauf in Istrien im XII. und im XIII. Jahrhundert mit besonderer Betonung auf Anwesenheit des Geldes aus Friesach</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 85-94</p> <p>Forschungen über den Geldumlauf auf Halbinsel Istrien ist ein Beitrag zum Kennen der Geschichte Istriens. Nach einer kurzen Einleitung, in der die Herkunft und Verbreitung der Geldeinheit von Friesach erklärt wird, wird diese in eine Beziehung zu Geldeinheiten der Republik Venedig und des Patriarchats von Aquileia gestellt - verschiedene Regierungen Istriens berücksichtigend. Durch die Forschung, die auf Analyse schriftlicher Quellen beruht, wurde das Anführen vom friesachschen Geld im Statut der Stadt Muggia aus XVI. Jahrhundert gespürt. Es wurde entdeckt, daß es auf den Listen von Münzen, die in kleineren Schatzkammern und bei archäologischen Ausgrabungen gefunden worden waren, unser Geld nicht gibt. Am Ende wird eine mögliche Erklärung von Abwesenheit friesachschen Geldes in Istrien gegeben.</p>	<p>UDK 551.44(497.12 Črni Kal)</p> <p>Dr. Jurij KUNAVER, ordentlicher Professor, Abteilung für Geographie an der Philosophischen Fakultät, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, Slowenien</p> <p>&</p> <p>Mag. Darko OGRIN, junger Forscher, Abteilung für Geographie an der Philosophischen Fakultät, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, Slowenien</p> <p>Unterwäschungen in den Wänden des Karstrandes</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 61-66</p> <p>Die Autoren stellen im Beitrag halbkreisförmige und anders geformte Unterwäschungen vor, die meistens in den unteren Teilen der kalkigen Strukturstufen am Übergang aus dem Karst- in den Flyschboden des Küstenlandes von Koper gebildet worden sind. Unterwäschungen sind am wahrscheinlichsten die Folge selektiver Verwitterung des kalkigen Gesteines in der Nähe vom Flysch in der Unterlage. Ähnliche Formen sind auch in anderen Gebieten des Mittelmeers zu finden, in slowenischer Fachliteratur sind aber diese interessanten geomorphologischen Formen bisher noch nicht vorgestellt worden.</p>
<p>UDK 640.4(497.12 Piran)"04/14":94</p> <p>Dr. Darja MIHELIČ, Assistenzprofessorin an der Universität Ljubljana, Höhere wissenschaftliche Mitarbeiterin der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und der Kunst, Novi trg 3, 61000 Ljubljana, Slowenien</p> <p>Betrieb der Kneipen und Wirtshäuser im mittelalterlichen Piran</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 95-100</p> <p>Der Beitrag erleuchtet vor allem die Tätigkeit der Kneipen und der Wirtshäuser im mittelalterlichen Piran und ihre Besteuerung. Er hält sich auch bei der Größe des Hohlmaßes boza auf, die in Kneipen verwendet wurden.</p>	<p>UDK 903/904(497.12 Piran) 739.5.032</p> <p>Damijan SNOJ, selbständiger Archäologe, 61000 Ljubljana, Vegova 12, SLO</p> <p>De pavone - anlässlich des Findens der Fibula in Piran</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 67-72</p> <p>Anlässlich des Findens der Fibula in Gestalt eines Pfau in der Pfarrkirche in Piran (datiert in die Zeit zwischen dem 5. und dem 7. Jh.) beweise ich zuerst, daß es um einen Pfau und nicht um einen Hahn geht, wie Bierbrauer die analoge Fibula aus Invillino bestimmt hat. In der historischen Übersicht versuchte ich auf verschiedene symbolische Deutungen hinweisen, die diese Darstellungen in ihrer Zeit hatten. Besonders interessant finde ich die Feststellung, daß verschiedene Darstellungen des Schweifes (das Rad oder die Schleppe) in bestimmten Zeiten auch verschiedene symbolische Deutungen trugen. Neben den vielen</p>
<p>UDK 314.7(497.12 Piran)"14/16"</p> <p>Lovorka ČORALIČ, Assistentin, Philosophische Fakultät, 41000 Zagreb, Krčka 1, Kroatien</p> <p>Die Anwesenheit und Tätigkeit der Einwanderer aus Piran in Venedig vom 15. bis zum 17. Jh</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 101-116</p> <p>Auf der Grundlage der originellen Materialien aus den venedischen Archiven stellt die Autorin die Anwesenheit und die Tätigkeit der Einwanderer aus Piran vom 15. bis zum 17. Jh. vor. Sie weist auf die Intensität und Anwesenheit der Einwanderer aus Piran auf und vergleicht die Heufigkeit ihrer Erwähnung mit der Intensität der Anwesenheit der Einwanderer aus den übrigen Städten Ostadriatischer Küste und aus Hinterland. Der Leser wird auf die Art der Notierung der Einwanderer in venedischen Dokumenten, ihre Berufe, Wohn- und Arbeitsort, aufmerksam gemacht. Dazu Angaben aus Testamenten der Einwanderer benutzend, stellt die Autorin die Grundformen und Kreise ihres alltäglichen Lebens (Familie, Verwandtschaft, freundschaftliche Beziehungen, Geschäftspartner) dar.</p>	<p>UDK 903/904(497.12 Predloka)</p> <p>Elica BOLTIN-TOME, Dipl. Archäologin, 66330 Piran, Oljčna pot 16, Slowenien</p> <p>Versuch kronologischer Bestimmung der antiken Siedlung in Predloka</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 73-84</p> <p>Während der systematischen archäologischen Forschungen in Predloka bei Črni Kal unweit von Koper wurden antike Siedlungsreste und ein Skelettfriedhof mit gut dokumentierten spätantiken Gräbern aus 6.-8. Jh., altslawischen Gräbern aus 8.-11. Jh. als auch mit jüngeren Gräbern entdeckt. Da der Friedhof in der archäologischen Literatur schon dargestellt worden ist, möchte die Autorin mit der Hilfe eines Teils des dokumentarischen Materials das Aufkommen und die Dauer der ältesten Siedlung in Predloka bestimmen. Aus gesammelten Daten läßt sich erschließen, daß der Platz am heutigen Friedhof vom 1. Jh v.Chr. bis zum 6. Jh. A.D. gesiedelt war, der äußerst östliche Teil des Plateaus aber auch im frühen Mittelalter. Geschichtliche Quellen und andere Angaben zeigen jedoch, daß Predloka zu den istris-</p>

<p>UDC 94:912(497.12 Koper)"17"</p> <p>Salvator ŽITKO, Head of the Koper Regional Museum, Kidričeva 19, 66000 Koper, Slovenia Annales, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 117-126</p> <p>Some Topographical Drawings of the Territory of Koper in the Period of the Venetian Republic</p> <p>The article describes three cartographic presentations of the territory of Koper in the time of the Venetian Republic, kept by the State Archives of Venice in the funds <i>Provveditori ai Confini</i> and <i>Dispacci Rettori Istria</i>. They are a precious topographical drawing of the Gulf of Koper with the former island, <i>Sermin</i> and the lower flow of the river <i>Rižana</i> from the year 1774; a map of the estates and the forests at the seaside in the area "Monte Moro" (Ankaran) from the year 1791; and finally a drawing of the broader area of the Karst edge with the border line between the Venetian and the Habsburgian estates made by the engineer Francesco Cappi.</p>	<p>UDC 392.3(497.12/13 Istra)</p> <p>Mojca RAVNIK, M.A., research counsellor, Institute for Slovenian Ethnology, Slovenian Academy of Sciences and Arts, 61000 Ljubljana, Gosposka 13, Slovenia</p> <p>Families in the Hinterland of Istria and the Migrations of Istrians to Trieste and to other Places</p> <p>Annales, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 149-160</p> <p>The basis of the research is the material with data from family memory and tradition gathered on different locations and covering the time span of a century and a half. The article discusses the family and its relations in the villages of the Istrian hinterland and the characteristics of their structures and mutual relationships which caused emigration. It analyzes the structure of generations and relationships on the example of the family trees of three families from the Istrian hinterland, the surroundings of Koper and Trieste.</p>
<p>UDC 929 Pelizzer P.</p> <p>Krešimir ČVRLJAK, archivist, The Archives of Croatia, 41000 Zagreb, Maruličev trg 21, Croatia</p> <p>Life and Work of Palo Pelizzer of Rovinj (1600-1691)</p> <p>With Special Stress on his Work in Koper</p> <p>Annales, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 127-138</p> <p>Our knowledge about Paolo Pelizzer of Rovinj (1600-1691), the Franciscan, orator and church diplomat has been insufficient. The present contribution to the illumination of the life and work of this townsman of Rovinj in Koper is an attempt to define his place in the time and area in which he lived.</p>	<p>UDC 949.713"1941/1945"</p> <p>Petar STRČIČ, PhD, member collaborator of the Croatian Academy of Sciences and Arts (HAZU), Scientific Adviser, head of the Archives of HAZU, 41000 Zagreb, Strossmayerov trg 2, Croatia</p> <p>A Contribution to the Plan of a Chronological Survey of the History of Croatian Istria (to 1941)</p> <p>Annales, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 161-166</p> <p>Due to the complex circumstances, Croatian historiography was founded in the period after the year 1945. There have been considerable results, but no complete scientific synthesis, and inside it, except some encyclopaedical ones, no full (expert or general publishing) survey has appeared. Here the first attempt of a plan of a chronological survey of the history of Croatian Istria is given, founded on the latest results of the researches in the Croatian historical science as well as on the insight into the results of some foreign scientists and experts.</p>
<p>UDC 784.4(497.12/13 Istra)</p> <p>Roberto STAREC, professor, ethnomusicologist, Trieste, Via Tigor 22, Italy</p> <p>The Tunes about the Magi in Istria, oral tradition and published sources</p> <p>Annales, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 139-148</p> <p>The article describes the tunes sung in the former Venetian Istria round Epiphany and the rite of the Star, which in the Italian cultural area cover the whole region of the former <i>Serenissima</i>, from the traditional point of view. Allegedly the custom, which has survived from earlier days and is nowadays also present in the Slovenian and the Croatian Istria, goes back to the time of the Counter Reformation in the catholic countries of the German language area to the north of the Alps. From the way of collecting aims the stubbornness of some pre-Christian forms of sacrifice characteristic of the provincial culture is evident. With the help of original documents and book sources the author displays the extension of some types of the tunes about the Magi in Istria. He compares them to the folk songs which have survived in the tradition of the regions of Venice, Friuli, and Lombardy as well as to the written sources from the 17th and the 18th century.</p>	<p>UDC 329.15(450.361 Trst):94</p> <p>Bojan GODEŠA, PhD, Institute for newer history, Kongresni trg 1, 61000 Ljubljana, Slovenia</p> <p>The Activity of the Committees of <i>Delavska enotnost</i> in Trieste</p> <p>Annales, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 167-176</p> <p><i>Delavsko bratstvo</i> (later renamed to <i>Delavska enotnost</i>) was a mass organization of workers, which in its committees united Slovenian as well as Italian workers. It was founded on the basis of April 1944 agreement between the Central Committees of the Communist Parties of Slovenia and Italy. The most important aim of the organization, which was founded on the initiative of the Communist Party of Slovenia, was achieved by gaining prevailing influence over the working-class of Trieste. In the region of Trieste <i>Delavska enotnost</i> included workers from Trieste/Trst, Muggia/Milje and Monfalcone/Tržič. It had over 20 plant committees, about 100 department committees, 7 district committees and the regional committee in Trieste.</p>

<p>UDK 392.3(497.12/13 Istra)</p> <p>Mag. Mojca RAVNIK, Forschungsrat, Institut für slowenische Volkskunde beim Wissenschaftlichen Forschungszentrum der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und der Kunst, 61000 Ljubljana, Gosposka 13, Slowenien</p> <p>Familien im Hinterland Istriens und Auswanderungen der Istrianer nach Triest und in andere Orte</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 149-160</p> <p>Die Grundlage dieser Forschung ist auf verschiedenen Stellen gesammeltes Material mit Angaben aus Familienerinnerungen und Tradition, die den Zeitraum vom anderthalben Jahrhundert umspannen. Der Artikel beschreibt die Familie und die Verwandtschaft in den Döfern im istrischen Hinterland und die Eigenheiten ihrer Strukturen und gegenseitiger Beziehungen, die Auswanderung der Bevölkerung beeinflussten. Auf dem Beispiel der Stammregister dreier Familien aus dem Hinterland Istriens, aus der Umgebung von Koper und aus Triest analysiert sie die verwandtschaftliche Struktur.</p>	<p>UDK 94:912(497.12 Koper)*17^a</p> <p>Salvator ŽITKO, Direktor des Regionalmuseums Koper, Kidričeva 19, 66000 Koper, Slowenien</p> <p>Einige topographische Zeichnungen des Territoriums von Koper in der Zeit der Venezianischen Republik</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 117-126</p> <p>Im Beitrag werden drei kartographische Darstellungen des Territoriums von Koper in der Zeit der Venezianischen Republik vorgestellt, die vom Venezianischen Staatsarchiv in Fonds Proveditori ai Confini bzw. Dispacci Rettori Istria aufbewahrt sind. Es geht um eine kostbare Zeichnung der Bucht von Koper mit der einmaligen Insel, mit Sermin und mit dem Unterlauf des Flusses Rižana aus dem Jahr 1774, um einen Plan der Besitzungen und der Wälder an der Meeresküste im Gebiet "Monte Moro" (Ankaran) aus dem Jahr 1791 und schließlich um die von Ing. Francesco Cappi erzeugte Zeichnung des weiteren Gebietes des Karstrandes bzw. der Grenzlinie zwischen den venezianischen und den habsburgischen Besitzungen.</p>
<p>UDK 949.713*1941/1945^a</p> <p>Dr. Petar STRČIĆ, Mitglied Mitarbeiter der Kroatischen Akademie der Wissenschaften und der Kunst (HAZU), wissenschaftlicher Berater, Verwalter des Archivs von HAZU, 41000 Zagreb, Strossmayerov trg 2, Kroatien</p> <p>Beitrag zum Plan einer kronologischen Übersicht der Geschichte kroatischen Istriens (bis zum Jahr 1941)</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 161-166</p> <p>Wegen komplizierten geschichtlichen Umstände wurde die kroatische Historiographie Istriens erst in der Zeit nach 1945 gegründet. Ergebnisse gibt es viele, noch immer gibt es jedoch keine gänzliche wissenschaftliche Synthese und darin - außer enzyklopädischer - keine gänzlichen (fachlichen, gemeinpublizistischen) allgemeinen Übersichten. Hier wird der erste Versuch eines Planes der kronologischen Übersicht der Geschichte kroatischen Istriens gegeben und zwar sowie auf der Grundlage der letzten Ergebnisse der Forschungen in der kroatischen historischen Wissenschaft als auch aufgrund der Einsicht in die Ergebnisse fremder Wissenschaftler und Experten.</p>	<p>UDK 929 Pelizzer P.</p> <p>Krešimir ČVRLJAK, Archivist, Archiv Kroatiens, 41000 Zagreb, Maruličev trg 21, Kroatien</p> <p>Das Leben und Werk Paolo Pelizzers von Rovinj (1600-1691) mit speziellen Betonung auf sein Werk in Koper</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 127-138</p> <p>Unsere bisherige Kenntnis von Paolo Pelizzer von Rovinj (1600-1691), dem Franziskaner, Redner und Kirchendiplomaten war ziemlich karg. Der vorliegende Beitrag zur Erklärung des Lebens und Werkes dieses Rovinjers in Koper ist ein Versuch der Bestimmung seiner Stelle in der Zeit und in dem Raum in denen er lebte.</p>
<p>UDK 329.15(450.361 Trst):94</p> <p>Dr. Bojan GODEŠA, Institut für jüngste Geschichte, 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, Slowenien</p> <p>Die Tätigkeit der Ausschüsse von Delavska enotnost in Triest</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 167-176</p> <p>Delavsko bratstvo (später in Delavska enotnost umbenannt) war eine massenhafte Organisation der Arbeiter, die in ihrer Ausschüssen Arbeiter sowie der slowenischen als auch der italienischen Nationalität vereinigte. Sie entstand aufgrund des Einverständnisses zwischen den ZK KP Sloweniens und Italiens. Die Organisation die auf Initiative der KPS entstand, war für die letztere von größter Wichtigkeit, weil ihr dadurch gelang sich den überwiegenden Einfluß auf Triester Arbeiterschaft zu verschaffen. Im Triester Gebiet schloß Delavska enotnost Arbeiter aus Triest/Trst, Muggia/Milje und Monfalcone/Tržič ein. Sie hatte über 20 Ausschüsse in Fabriken, etwa 100 Abteilungsausschüsse, 7 Rayonausschüsse und den Umkreisausschuß von Delavska enotnost.</p>	<p>UDK 784.4(497.12/13 Istra)</p> <p>Roberto STAREC, Professor, Ethnomusikologe, Triest, Via Tigor 22, Italien</p> <p>Die Weisen von den drei heiligen Königen in Istrien, mündliche Überlieferung und herausgegebene Quellen</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 139-148</p> <p>In diesem Beitrag werden vom traditionellen Standpunkt die in vormaligem venezianischem Istrien um Epiphaniastag gesungene Weisen von den drei heiligen Königen und das Ritual des Sterns geschildert, die im italienischen Kulturraum das ganze Gebiet der einmaligen Serenissima umfassen. Die Sitte aus Vergangenheit, die sich bis zu heutigen Tagen aufbewahrt hat und die auch im slowenischen und im kroatischen Istrien anwesend ist, habe ihren Ursprung in der Zeit der Gegenreformation in den deutsch sprachigen katholischen Ländern nördlich der Alpen. Aus den Arten des Almosensammelns ist die Hartnäckigkeit einiger vorkristlichen Formen der für die ländliche Kultur typischen Opferung ersichtlich. Anhand origineller Urkunden und Buchquellen wird vom Autoren die Ausbreitung verschiedener Weisen von den drei heiligen Königen in Istrien dargestellt. Er vergleicht sie mit den in der mündlichen Überlieferung erhaltenen Volksliedern des venezianisch-friaulanisch-lombardischen Gebietes als auch mit schriftlichen Quellen aus dem 17. und aus dem 18. Jahrhundert.</p>

<p>UDC 808.62/63-08:914.971.2-12 371(497.12):94</p> <p>France OSTANEK, Late (1989) head of the Slovene School Museum Ljubljana, Plečnikov trg 1, 61000 Ljubljana, Slovenia</p> <p>The Slovene-Croatian Linguistic Boundary in Istria Material for the Era between 1860-1956 - Part III (posthumously arranged by Lilijana Trampuž and Branko Šuštar)</p> <p>Annales, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 177-196</p> <p>The third, concluding part of the treatise brings in addition to the list of sources also the data on the nationality of the inhabitants on the Slovene-Croatian language boundary gathered with the censuses between 1880 and 1956. Illustrative of the nationalities is a survey of subscribers to press and of the membership of book societies, such as Družba Sv. Mohorja, Slovenska matica and Novice. For the last the author also gives the headlines of news from the places near the boundary which report about the national status, elections and cultural events.</p>	<p>UDC 341.222(4):316.42 327.3(4)</p> <p>Bojko BUČAR, PhD, lecturer, Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, 61109 Ljubljana, Slovenia</p> <p>Transfrontier and International Cooperation of European Sub-national Regions</p> <p>Annales, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 211-218</p> <p>The author states that subnational regionalism is a tendency in the development of European states. Subnational regions as administrative units of states are gaining more and more authorities to determine their own fortune. This responsibility and the needs of inhabitants have caused cooperation beyond state borders, first on the ground of territorial contiguity, but later also in wider international area, in which they have begun to search interest, political and functional contacts. An important aim of their activities is to influence the policies of supranational connections. Their success in this field has made them subjects of international relations and no future European architecture can come into existence without taking into account the importance and the role of regions in the international community.</p>
<p>UDC 341.222(450):316.42 341.222(497.12/.13 Istra):316.42</p> <p>Milan BUFON, MA, Slovenian Research Institute, 34133 Trieste, Via Carducci 8, Italy</p> <p>Istria: New Problems of Old Regions</p> <p>Annales, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 197-202</p> <p>In an improved form the article gives the main themes of the debates author presented during the round-table discussion on the frontier position of Istria, organized by the Zgodovinsko društvo za južno Primorsko in Koper at the beginning of this year. Its idea was to contribute to the discussion about some current and some constant aspects of frontier regions on the case of Istria as a specific historical and cultural area with common characteristics originated in the traditional coexistence of the Italian, Slovenian and Croatian ethnic groups in this region of stormy history and great social transformations.</p>	<p>UDC 949.034"17"</p> <p>Flavij BONIN, Head of the Sergej Mašera Maritime Museum, 66330 Piran, Slovenia</p> <p>The War of Venice against Tunisian Pirates</p> <p>Annales, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 219-242</p> <p>As early as in the antique period pirates caused a lot of damage in the area of the naval trade. When states with strong navies and merchant marines reigned, they successfully resisted piracy, in certain periods they even managed to root it out. In the Mediterranean piracy was finally outrooted in the fourth decade of the 19th century. Venetian sailors were well trained in fight against smugglers and pirates, and they had also proved this in the naval battles of the last half of the 18th century.</p>
<p>UDC 327.39(4) 327.39(497.12-15)</p> <p>Vladimir KLEMENČIČ, PhD, Department of Geography, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, 61000 Ljubljana, Slovenia</p> <p>Geopolitical and Regionalism on the Example of the South-western Slovenia</p> <p>Annales, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 203-210</p> <p>In the article some problems of the regional differentiation and regionalism in Slovenia, with a special stress on regional particularities are highlighted. In connection with this the characteristics and the problems of the regionalism in the southwestern part of Slovenia, in the regions of Koper and Gorica at the border between Slovenia and Italy, are shown. Highlighted are also the singularities in the development of the regional structures in their connections across the border as well as in their interdependence with the development of the Trieste and Gorizia border areas in the neighbouring Italy.</p>	<p>UDC 347.79(436-89)"18/19" 656.6:949.712-15</p> <p>Nadja TERČON, BA in history, curator, Sergej Mašera Maritime Museum Piran, 66330 Piran, Slovenia</p> <p>The Organization of the Port and Naval Sanitary Service in the Austrian Monarchy</p> <p>Annales, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 234-256</p> <p>The author presents in her article the organization of the port and naval sanitary service in the Austrian and later Austro-Hungarian Monarchy as regulated by the law from 1851, which without essential changes remained in power all to the disintegration of the empire. Detailed descriptions are given of the so called k.u.k. (imperial and royal) naval government in Trieste, its authorities, and the organization of ports in towns on the part of the coast belonging today to the Republic of Slovenia.</p>

<p>UDK 341.222(4):316.42 327.3(4)</p> <p>Dr. Bojko BUČAR, Dozent an der Fakultät für Gesellschaftswissenschaften der Universität in Ljubljana, 61000 Ljubljana, Slowenien</p> <p>Grenznahe und internationale Mitarbeit der europäischen Subregionen</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 211-218</p> <p>Der Autor stellt in seinem Beitrag fest, daß subnationaler Regionalismus ein Trend in der Entwicklung der Staate Europas ist. Subnationale Regionen als administrative Einheiten der Staate gewinnen immer größere Zuständigkeiten über eigenes Schicksal zu entscheiden. Diese Verantwortung und die Bedürfnisse der Bevölkerung haben Mitarbeiterschaft über Staatsgrenzen verursacht. Zuerst auf der Grundlage der territorialen Kontiguität, später aber auch im breiteren internationalen Raum haben sie aus ihren Interessen, politisch und funktional Kontakte aufzunehmen begonnen. Einer der wichtigen Ziele ihrer Tätigkeit ist Einfluß auf die Politik der internationalen Mitarbeit auszuüben. Erfolge in diesem Bereich reihen sie unter Subjekte der internationalen Beziehungen, in der Zukunft wird keine europäische Architektur entstehen können ohne die Bedeutung und die Rolle der Regionen in der internationalen Gemeinde zu berücksichtigen.</p>	<p>UDK 808.62/63-08:914.971.2-12 371(497.12);94</p> <p>France OSTANEK, (+ 1989) Direktor des Slowenischen Schulmuseums Ljubljana, Plečnikov trg 1, 61000 Ljubljana, Slowenien</p> <p>Slowenisch-Kroatische Sprachgrenze in Istrien, Material für den Zeitabschnitt 1860-1956 - III. Teil (posthum vorbereitet bzw. bearbeitet von Ljiljana Trampuž und Branko Šuštar)</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 177-196</p> <p>Der Dritte, schließende Teil der Abhandlung bringt neben der Anführung der Quellen noch die mit den Volkszählungen gesammelte Daten über die Nationalität der Einwohner an der slowenisch-kroatischen Sprachgrenze von 1880 bis 1956. Illustativ für die Nationalität ist auch die Übersicht der Subskribenten auf Presse als auch der Mitgliedschaft der Buchgesellschaften wie Družba Sv. Mohorja, Slovenska matica und Novice. Für die letzere gibt der Autor auch einige Titel der Zeitungsnachrichten aus Orten an der Grenze über den Stand der Nationalität, über Auswähle und über Kulturereignisse.</p>
<p>UDK 949.034¹⁷</p> <p>Flavij BONIN, Direktor des Seemuseums Sergej Mašera, 66330 Piran, Slowenien</p> <p>Venedischer Krieg gegen tunisische Seeräuber</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 219-242</p> <p>Schon in der Zeit der Antike verursachten Seeräuber und Piraten viel Schade im Bereich des Seehandels. Wenn Staate mit starken Kriegs- und Handelsflotten regierten, widerstrebten sie dem Seeraub und der Piraterie mit Erfolg, in verschiedenen Zeitabschnitten gelang ihnen sie auf einige Zeit sogar auszutilgen. Endgültig wurde Piraterie im Mittelmeerraum in der vierten Dekade des 19. Jahrhunderts ausgerottet. Venezianische Mariner wurden im Kampf gegen Schmuggler und Seeräuber gut abgerichtet, das hatten sie auch schon in den Seeschlachten der letzten Hälfte des 18. Jahrhunderts bewiesen.</p>	<p>UDK 341.222(450):316.42 341.222(497.12/.13 Istra):316.42</p> <p>Mag. Milan BUFON, Slowenisches Forschungsinstitut, 34133 Trieste, Via Carducci 8, Italien</p> <p>Istrien: neue Probleme alter Regionen</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 197-202</p> <p>In einer vervollständigten Form bietet der Artikel die Hauptthemen der Gedanken dar, die der Unterschriebene am Anfang des Jahres am vom Historischen Verein für südliches Primorsko veranstalteten runden Tisch über die Grenzlage Istriens geäußert hat. Gedacht ist er als ein Beitrag zur Diskussion über einige aktuelle und ständige Aspekte der Grenzregionen. Istrien dient hier als Beispiel eines historischen und kulturellen Gebietes mit gemeinsamen Eigenschaften, die vor allem aus dem traditionellen Zusammenlebens der italienischen, der kroatischen und der slowenischen Volksgemeinden in diesem Raum bewegter Geschichte und großer Transformationen der Gesellschaft abstammen.</p>
<p>UDK 347.79(436-89)^{18/19} 656.6:949.712-15</p> <p>Nadja TERČON, Professorin der Geschichte und Soziologie, Kustodin, Seemuseum "Sergej Mašera", 66330 Piran, Slowenien</p> <p>Organisation des Hafen- und See- Sanitätsdienstes in der Österreichischen Monarchie</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 243-256</p> <p>Die Autorin stellt in ihrem Beitrag die Organisation des Hafen- und See- Sanitätsdienstes in der Österreichischen bzw. Österreichisch-Ungarischen Monarchie als sie durch das Gesetz aus dem Jahr 1851 bestimmt wurde, die ohne wesentliche Veränderungen bis zum Zerfall des Reiches in Kraft blieb. Näher gezeigt werden die K.K. Seebehörde in Triest, ihre Zuständigkeiten und Organisation der Häfen in den Städten auf der Küste der heutigen Republik Slowenien.</p>	<p>UDK 327.39(4) 327.39(497.12-15)</p> <p>Dr. Vladimir KLEMENČIČ, Abteilung für Geographie an der Philosophischen Fakultät, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, Slowenien</p> <p>Die geopolitische Lage und Regionalisme auf dem Beispiel südwestlichen Sloweniens</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 203-210</p> <p>In der Abhandlung werden die Probleme der regionalen Differenzierung und der Regionalisme in Slowenien mit spezieller Betonung auf regionale Besonderheiten beleuchtet. Im Zusammenhang damit werden die Charaktere und die Probleme der Regionalisme im südwestlichen Teil Sloweniens, in der Koperer und in der Görzer Gegend, dargestellt. Beleuchtet werden die Besonderheiten in der Entwicklung der regionalen Strukturen in ihrer übergrenzlichen Gebundenheit und gegenseitiger Abhängigkeit mit der Entwicklung der grenzenden Bereiche in den Regionen von Triest und Görz im nachbarlichen Italien.</p>

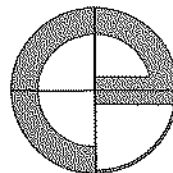
<p>UDC 39:656.6(497.12)</p> <p>Bogdana MARINAC, The Sergej Mašera Maritime Museum , 66330 Piran, Slovenia</p> <p>The Baptism of the Sea as an Initiation Ritual</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 257-268</p> <p>The Baptism of the Sea is an initiation ritual known on ships of many nations including those of Slovenia. Through history it has been often changed, and after the Second World War Slovenian sailors have also brought it to mainland, to Piran. In chapter 1 of the article a few descriptions of the Baptism of the Sea on the equator from different periods of time are given, in chapter 2, however, the changing of individual elements of the Baptism of the Sea through history and their symbolism are indicated.</p>	<p>UDC 805.0-087(497.13 Istra)</p> <p>Luisa PUNIŠ, BA, teacher of the Italian language and literature at the Italian Grammar School in Pula, 52000 Pula, Croatia</p> <p>Istriot Myconyms</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 285-292</p> <p>The present discussion on Istriot myconomy is founded on the material gathered in 20 villages of southern Istria for four Istriian dialects (Istriot, Istrovenetian, Croatian dialects and the Montenegrin idiom in Perop). We have gathered more than 300 names for mushrooms. With the help of a comparative method we try to connect the myconyms with the names in the idioms of the surroundings and thus define the denominational type and the etymology.</p>
<p>UDC 800.7(497.12/13 Istra):316.34 323.1(497.12/13 Istra)</p> <p>Nelida MILANI KRULJAC, PhD, professor, Teacher-Training College, 52000 Pula, CRO</p> <p>Istriian Living Space and Communications</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 269-274</p> <p>The problem of bilingualism depends a great deal on ideology, which has great influence both on bilingualism and on cultural pluralism: it is not the same whether within a society nationalisms, integralisms and fears of (immaginary) foreign enemies, "strangers", which provoke the feeling of being exposed to threats and danger prevail, or democracy, cosmopolitanism, a wish to overcome cultural boundaries.</p>	<p>UDC 805.0-087-3(497.13 Istra):598.2 805.0-087-3(497.13 Krk):598.2</p> <p>Goran FILIPI, PhD, senior lecturer for the Italian language, Teacher-Training College, 52000 Pula, Croatia</p> <p>Istriian Ornithonomy: Names of Birds in Istriot Dialects</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 293-298</p> <p>In the article the author presents the folk names of birds he has gathered in the six places in which Istriot dialects are still used. The Istriot ornithonyms are a part of wider materials the author gathered in Istria and on the island of Krk nearly ten years.</p>
<p>UDC 805.0-087(497.13 Istra)</p> <p>Goran FILIPI, PhD, senior lecturer for the Italian language, Teacher-Training College, 52000 Pula, Croatia</p> <p>The Istriot Language Islands in Istria</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 275-284</p> <p>In the article the author has described the Istriot dialects in southern Istria; Istriot idioms are shown in the context of other Istriian dialects. The main aim of the present discussion is, though uncertain indeed, an attempt to define a new place of Istriot in the family of the Romance language family. The author presumes that the Romance language in Istria which formed after the decay of Vulgar Latin was the same as the Romance dialects in Friuli in the North and Dalmatia in the South until the settlement of Slaves, who in the form of a wedge pierced into the Romance tissue, thus considerably weakening mutual contacts inside the Romance population.</p>	<p>UDC 805.0-087-3(497.13 Istra):598.2 805.0-087-3(497.13 Krk):598.2</p> <p>Barbara BURŠIĆ-GIUDICI, MA, assistant professor for the Italian language, Teacher-Training College, 52000 Pula, Croatia</p> <p>Sissano through Centuries</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 299-304</p> <p>The aim of this paper is to present the history of Sissano from prehistory to the present day. Throughout centuries, migrations of various ethnic groups have occurred. In spite of this, even though in multi-lingual surroundings, the Istriot dialect, which represents the last stage in the development of the autochthonous Istriian Romance idiom, has survived.</p>

<p style="text-align: center;">UDK 805.0-087(497.13 Istra)</p> <p>Luisa PUNIS, Professorin der italienischen Sprache und Literatur am Italienischen Gymnasium, 52000 Pula, Kroatien</p> <p>Istriotische Mikonyme</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 285-292</p> <p>Die vorliegende Abhandlung über istriotische Mikonymik entstand auf der Grundlage des Materials, das in 20 Dörfern des südlichen Istriens für vier istrische Mundarten (istriotisch, Istrovenedisch, kroatische Mundarten und das montenegrinische Idiom in Peroj) gesammelt worden war. Gesammelt wurden mehr als 300 Pflanzennamen. Wir versuchen mittels der komparativen Methode die Mikonyme mit den Namen aus umliegenden Idiomen zu verbinden und in dieser Weise den Denominationstyp und die Etymologie zu bestimmen.</p>	<p style="text-align: center;">UDK 39:656.6(497.12)</p> <p>Bogdana MARINAC, Seemuseum "Sergej Mašera", 66320 Piran, Slowenien</p> <p>Seetaufe als Initiationsritual</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 257-268</p> <p>Seetaufe ist das Initiationsritual, das auf den Schiffen vieler Völker, auch auf slowenischen, bekannt ist. In der Geschichte durchgang es verschiedene Veränderungen, nach dem II. Weltkrieg wurde es von slowenischen Matrosen auch aufs Land, nach Piran, übertragen. Im ersten Kapitel des Beitrags werden einige Beschreibungen der Seetaufe auf dem Äquator in verschiedenen Zeitabschnitten gegeben, im zweiten wird aber aufs Verändern verschiedener Elemente der Seetaufe durch die Geschichte und auf ihre Symbolik gewiesen.</p>
<p style="text-align: center;">UDK 805.0-087-3(497.13 Istra):598.2 805.0-087-3(497.13 Krk):598.2</p> <p>Dr. Goran FILIPI, Dozent für italienische Sprache an der Pädagogischen Fakultät, 52000 Pula, Kroatien</p> <p>Istrische Ornithonymik: völkische Vogelnamen in istriotischen Mundarten</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 293-298</p> <p>Im Artikel stellt der Autor die völkischen Vogelnamen vor, die er in allen sechs Orten, wo noch immer istriotische Mundarten gesprochen werden, gesammelt hat. Istriotische Ornithonyme sind ein Teil des umfangreicheren Materials (um 9.000 Einheiten), das der Autor in Istrien und auf der Insel Krk fast zehn Jahre gesammelt hat.</p>	<p style="text-align: center;">UDK 800.7(497.12/13 Istra):316.34 323.1(497.12/13 Istra)</p> <p>Dr. Nelida MILANI KRULJAC, a.o. Professorin, Pädagogische Fakultät, 52000 Pula, Kroatien</p> <p>Istrischer Lebensraum und Kommunikation</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 269-274</p> <p>Das Problem der Zweisprachigkeit ist tief an Ideologie bedingt, die starken Einfluß sowie auf Zweisprachigkeit als auch auf Plurikulturalismus ausübt: es ist nicht egal ob in der Gesellschaft den Gefühl der Bedrohung eigener Identität erregende Nationalismen, Integralismen und Angst vor Außenfeinden, vor dem "Fremden", überwiegen oder Demokratie, Kosmopolitismus und Wunsch nach dem Überwinden der Kulturgrenzen.</p>
<p style="text-align: center;">UDK 805.0-087-3(497.13 Istra):598.2 805.0-087-3(497.13 Krk):598.2</p> <p>Barbara BURŠIĆ-GLUDICI, Mag. der romanischen Philologie, Assistenzprofessorin für italienische Sprache, Pädagogische Fakultät, 52000 Pula, Kroatien</p> <p>Sišan durch Jahrhunderte</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 299-304</p> <p>Das Ziel dieses Werkes ist ein Umriss der Geschichte des Städtchens Sišan von Urgeschichte bis zu heutigen Tagen. Durch Jahrhunderte können Migrationen verschiedener ethnischer Gruppen gespürt werden. Trotz vielen Migrationen und mehrsprachiger Umgebung blieb die istriotische Mundart von Sišan, die letzte Stufe der Evolution des autochtonen istrischen romanischen Idioms, noch immer im Gebrauch.</p>	<p style="text-align: center;">UDK 805.0-087(497.13 Istra)</p> <p>Dr. Goran FILIPI, Dozent für italienische Sprache an der Pädagogischen Fakultät, 52000 Pula, Kroatien</p> <p>Istriotische Sprachinseln in Istrien</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 275-284</p> <p>Im Artikel beschreibt der Autor die istriotischen Mundarte im südlichen Istrien; istriotische Idiome werden im Kontext mit anderen istrischen Mundarten dargestellt. Das fürwahr ungewisse Hauptziel der vorliegenden Abhandlung ist ein Versuch der Bestimmung einer neuen Stellung der istriotischen Sprache im Rahmen der romanischen Sprachfamilie. Der Autor vermutet, daß die romanische Sprache, die sich in Istrien nach dem Zerfall des vulgären Lateins gebildet hat, den romanischen Sprachen in Friaul im Norden und in Dalmatien im Süden gleich war. Erst die Ansiedlung der Slawen, die sich wie Keile ins romanische Gewebe einstachen, erschwächte die gegenseitigen Beziehungen innerhalb der romanischen Population.</p>

<p>UDC 930.85(497.13 Istra) 850-087-1.09</p> <p>Srđa ORBANIĆ, MA in Romance philology, assistant professor, Teacher-Training College, 52000 Pula, Croatia Nataša MUSIZZA ORBANIĆ, junior researcher, Teacher-Training College, 52000 Pula, Croatia</p> <p>Istrianitidine for the Feminine Voice (the Anthropology of the Istrian Romance Feminine Literature)</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 305-310</p> <p>With the help of the poetry of three Istrian poetesses (Lidia Belci Delton, Loredana Bogliun Debeljuh and Romina Floris) the author tries to give an anthropological-linguistic analysis of the poetic corpus. It doesn't deal with literary criticism only, it doesn't analyze the poems themselves, it goes into the sociocultural context, which has influenced the three poetesses and which the three have in common.</p>	<p>UDC 947.13 Istra⁰/1941"</p> <p>Petar STRČIĆ, PhD, member collaborator of the Croatian Academy of Sciences and Arts (HAZU), Scientific Adviser, head of the Archives of HAZU, 41000 Zagreb, Strossmayerov trg 2, Croatia</p> <p>A Contribution about the Relation of the Independent State of Croatia towards Croatian Istria in 1943</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 329-338</p> <p>The contribution discusses the intentions of the Independent State of Croatia (founded in 1941 after the capitulation of the Kingdom of Yugoslavia), which after the capitulation of fascist Italy in 1943 was going to annex the parts of Croatia that in 1918 and in 1941 had been occupied by Italy. The author's concern is first of all with the demands of the leaders of the Independent State of Croatia to annex the eastern parts of Istria, which however by the Great German Reich, due to endeavours of Mussolini's new Italian social republic, strong national liberation movements and a possibility that allied forces would invade Istria, was included into its Operational Region Adriatic Littoral.</p>
<p>UDC 850-087-1(091)(497.13 Istra)</p> <p>Vera GLAVINIĆ, PhD, professor, Pedagogical Faculty, 52000 Pula, Croatia</p> <p>The Istriot Poetry,</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 311-318</p> <p>The essay gives a more or less complete survey of the literary production of the poets expressing themselves in the Istriot dialect spoken in the south of the peninsula. Poets of several generations are presented, chiefly of the older (Zanini and Curto) and of the middle generation (Loredana Bogliun Debeljuh), neither are neglected Istriot poets of the the youngest generation (Lidia Delton).</p>	<p>UDC 929.52 Dornberg 929.52 Ložar</p> <p>Maja ŽVANUT, PhD, museum counsellor, National Museum, 61000 Ljubljana, Prešernova 20, Slovenia</p> <p>On the Origin and Descent of Beatrice Dornberg</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 339-342</p> <p>With the help of the sources kept in Slovenia it was made possible to complete the opinion expressed in literature, that Beatrice Dornberg, mother of Vid Dornberg, a statesman and diplomat from Gorizia in the 16th century, was probably of Tyrolean descent, and to find out that she was a descendant of an old Carniolian noble family Ložar. It is probable, however, that a generation or two before her the family was connected with Tyrol.</p>
<p>UDC 781.7(497.12/13 Istra)</p> <p>Dario MARUŠIČ, independent ethnomusicologist and ethnoorganologist, 66320 Portorož, Strunjan 18, Slovenia</p> <p>The Musical Portrait of the Places with Istriot Speaking Inhabitants</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 319-324</p> <p>The contribution is a survey of the present state in the development of the folk musical tradition in places of southern Istria with Istriot (Istro-Romanic) speaking inhabitants. Discussed here are Rovinj, Bale, Vodnjan, Galizana and Sišan. Because of different ways of performing them, which touch most of the Istrian musical styles, special emphasis is given to vilotte. They have thus become one of the most important elements for understanding the genesis of Istrian musical tradition(s).</p>	<p>UDC 711.1:379.85(497.12 Slov. Istra)</p> <p>Branka BERCE BRATKO, PhD, MA in ethnology, Institute of Urbanism, 66000 Ljubljana, Slovenia.</p> <p>The Potentials and the Possibilities of the Development of Tourism in the Littoral and its Hinterland</p> <p><i>Annales</i>, Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 3, 1993, pp 343-356</p> <p>The contribution is a part of the developmental research work, financed by the Ministry of Science and Technology and the Ministry of Environment Protection and Urbanization, the title of which is THE FORMING OF TOURISTIC OFFERING AND THE DESIGN OF THE LONG-TERM DEVELOPMENT OF THE TOURISTIC AREAS IN SLOVENIA; THE LITTORAL TOURISTIC AREA, representative K. Repič, which is being carried out by the Institute of Urbanism of the Republic of Slovenia in the years 1992 and 1993. A separate of this assignment about the potentials and the possibilities of the development of tourism in the Littoral and its hinterland was made with the wish to do a research in these possibilities on the basis of the identity of the area and of the values of the local population connecting them into a holistic evaluation using the cultural-anthropological approach in planning.</p>

<p>UDK 947.13 Istra"-</p> <p>Dr. Petar STRČIĆ, Mitglied Mitarbeiter der Kroatischen Akademie der Wissenschaften und der Kunst (HAZU), wissenschaftlicher Berater, Verwalter des Archivs von HAZU, 41000 Zagreb, Strossmayerov trg 2, Kroatien</p> <p>Beitrag über die Verhältnis des Unabhängigen Staates Kroatien zu kroatischem Istrien im Jahre 1943</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 329-338</p> <p>Der Beitrag behandelt die Absicht des Unabhängigen Staates Kroatien (gegründet 1941 nach der Kapitulation des Königreichs Jugoslawien) sich nach der Kapitulation des faschistischen Italiens im Jahre 1943 die Teile Kroatiens zu annektieren, die 1918 bzw. 1941 von Italien besetzt worden waren. Der Autor befaßt sich vor allem mit den Ansprüchen des Unabhängigen Staates Kroatiens den östlichen Teil Istriens zu annektieren, den jedoch das Große Deutsche Reich wegen der Bestrebungen der neuen sozialen Republik Mussolinis, wegen starken nationalen Befreiungsbewegungen und wegen der Möglichkeit der Invasion der Alliierten in Istrien in seinen operativen Sektor Adriatisches Küstenland einschloß.</p>	<p>UDK 930.85(497.13 Istra) 850-087-1.09</p> <p>Srda ORBANIĆ, Mag. der romanischen Philologie, Pädagogische Fakultät, 52000 Pula, Kroatien</p> <p>&</p> <p>Nataša MUSIZZA ORBANIĆ, junge Wissenschaftlerin, Pädagogische Fakultät, 52000 Pula, Kroatien</p> <p>Istrianitidine für weibliche Stimme (Anthropologie der weiblichen istroromanischen Literatur)</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 305-310</p> <p>Die Autorinnen versuchen mittels der Poesie drei istrischer Dichterinnen (Lidia Belci Delton, Loredana Bogliun Debeljuh und Romina Floris) eine anthropologisch-sprachliche Analyse des poetischen Korpus zu geben. Sie beschäftigen sich also nicht nur mit Literaturkritik, sie analysieren nicht die Lieder selbst, sondern vertiefen sich in den soziokulturellen Kontext, der die drei Schöpferinnen beeinflusste und der allen drei gemeinsam ist.</p>
<p>UDK 929.52 Dornberg 929.52 Ložar</p> <p>Dr. Maja ŽVANUT, Museumsberaterin, Nationalmuseum, 61000 Ljubljana, Prešernova 20, Slowenien</p> <p>Vom Geschlecht und Herkunft Beatrice Dornbergs</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 339-342</p> <p>Mittels in Slowenien aufbewahrten Quelle wurde möglich die in Fachliteratur geäußerte Vermutung von tirolerischer Herkunft Beatrice Dornbergs, der Mutter des Görzer Staatsmannes und Diplomaten Vid Dornbergs, zu ergänzen und festzustellen, daß sie aus der alten krainischen Familie Ložer stammte, die aber eine oder zwei Generationen früher wahrscheinlich wirklich Familienbündnisse mit Tirol hatte.</p>	<p>UDK 850-087-1(091)(497.13 Istra)</p> <p>Dr. Vera GLAVINIĆ, ordentliche Professorin, Pädagogische Fakultät, 52000 Pula, Kroatien</p> <p>Istriotische Dichtung</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 311-318</p> <p>Im Artikel wird ein mehr oder weniger völlige Übersicht der literarischen Produktion der istriotischen Dichter gegeben, vor allem derer der älteren (Zanini, Curto) und der mittleren (Loredana Bogliun Debeljuh) Generation, eingeschlossen sind in der Übersicht aber auch die jüngsten istriotischen Dichter (Lidia Delton).</p>
<p>UDK 711.1:379.85(497.12 Slov. Istra)</p> <p>Dr. Branka BERCE BRATKO, Mag. der Ethnologie, Institut für Urbanismus der Republik Slowenien, 61000 Ljubljana, Slowenien</p> <p>Potentiale und Möglichkeiten der Entwicklung des Tourismus auf der Küste und im Hinterland</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 343-356</p> <p>Der Vorliegende Artikel ist ein Teil der vom Ministerium für Wissenschaft und Technologie und vom Ministerium für Umweltschutz und für Raumeinrichtung finanzierten entwicklungs-forschenden Aufgabe mit dem Titel: DIE FORMIERUNG DES TOURISTISCHEN ANGEBOTS UND ENTWURF DER LANGFRISTIGEN ENTWICKLUNG IN TOURISTISCHEN GEBIETEN SLOWENIENS; DAS TOURISTISCHE GEBIET KÜSTENLAND, getragen von K. Repič, die in den Jahren 1992-1993 vom Institut für Urbanismus ausgebracht wird. Ein Separatabdruck dieser Aufgabe über die Potentiale und die Möglichkeiten der Entwicklung der Touristik im Küstenland und in seinem Hinterland war gemacht mit dem Wunsch, diese Möglichkeit aufgrund der Identität des Raumes und der Werte der lokalen Bevölkerung zu forschen und sie in eine einheitliche Auswertung zusammenzufassen, mit kulturell-anthropologischem Zutritt zur Planung.</p>	<p>UDK 781.7(497.12/13 Istra)</p> <p>Dario MARUŠIĆ, selbstständiger Ethnomusikologe und Ethnoorganologe, Strunjan 18, 66320 Portorož, Slowenien</p> <p>Musikalisches Bild der Orte mit istriotisch sprechender Bevölkerung</p> <p>Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 3, 1993, S. 319-324</p> <p>Der Beitrag ist eine Übersicht des momentanen Zustandes in der Entwicklung der Volkstradition in Orten des südlichen Istriens mit istriotisch (istroromanisch) sprechender Bevölkerung. Besprochen werden Rovinj, Bale, Vodnjan, Galizana und Sišan. Besondere Betonung wird wegen ihrer verschiedenen Ausführungsweisen, die die meisten Musikstile Istriens berühren, auf vilota gegeben. Sie sind also einer der wichtigsten Elemente des Verstehens der Genesis der istrischen Musiküberlieferung).</p>

Poleg glavnega pokrovitelja zavarovalne družbe ADRIATIC d.d. so prispevali še:

emona obala koper

NAJBOLJI BRAN ČASOPIS NA PRIMORSKEM

Casino
PORTOROŽ - PORTOROSE
SLOVENIJA

DORO

Podjetje za proizvodnjo pisarniških potrebščin
p. o. Izola

PZI - DAN, p.o. Ljubljana

PTT SLOVENIJA
PE Koper

galeb

sestavljeno podjetje
IZOLA